

DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015

WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA POLAKÓW

RAPORT

redakcja

Janusz Czapiński

Tomasz Panek

MINISTERSTWO
PRACY I POLITYKI
SPOŁECZNEJ

NBP

Narodowy Bank Polski

WYŻSZA SZKOŁA
FINANSÓW I ZARZĄDZANIA W WARSZAWIE

Bank Polski

Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego

listopad 2015

DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015

WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA POLAKÓW

RAPORT

redakcja

Janusz Czapiński

Tomasz Panek

**Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego
2015**

Merytoryczne opracowanie projektu badawczego

RADA MONITORINGU SPOŁECZNEGO w składzie:

dr Dominik Batorski, UW

dr hab. Janusz Czapiński, prof. UW i WSFiZ (przewodniczący)

prof. dr hab. Janusz Grzelak, UW

mgr Teresa Kamińska, Instytut PRO PUBLICO BONO

prof. dr hab. Irena E. Kotowska, SGH

mgr Wiesław Łagodziński, GUS (sekretarz)

prof. dr hab. Tomasz Panek, SGH (wiceprzewodniczący)

prof. dr hab. Antoni Sułek, UW

prof. dr hab. Tadeusz Szumlicz, SGH

Autorzy raportu:

Dominik Batorski

Piotr Białowolski

Janusz Czapiński

Izabela Grabowska

Irena E. Kotowska

Tomasz Panek

Katarzyna Pawlak

Justyna Pytkowska

Katarzyna Saczuk

Paweł Strzelecki

Tadeusz Szumlicz

Aleksandra Wilczyńska

Sponsorzy projektu

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej

Narodowy Bank Polski

PKO Bank Polski

Patronat medialny

Tygodnik **POLITYKA.PL**

Dziennik Gazeta Prawna

Radio TOK FM

Realizator badań: Polskie Towarzystwo Statystyczne

Obsługa organizacyjna i finansowa badań: Biuro Badań i Analiz Statystycznych Polskiego Towarzystwa Statystycznego oraz Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie

Ankieterzy: GUS

Copyright © 2015 by Rada Monitoringu Społecznego

Badanie *Diagnoza Społeczna*, mimo iż finansowane zarówno z pieniędzy publicznych jak i prywatnych, ma w całości charakter publiczny. Wszyscy zainteresowani mogą nieodpłatnie pobrać ze strony internetowej www.diagnoza.com bazę danych skumulowanych z ośmiu pomiarów (w 2000, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 r.).

Podziękowania

Obecne badanie jest kontynuacją projektu rozpoczętego w 2000 r. (Czapiński i Panek, 2001, 2004, 2006, 2007, 2009, 2011, 2013). Pomysłodawcą Diagnozy Społecznej był w 1999 r. Wiesław Łagodziński. Gdyby nie Jego zaangażowanie, nie doszłoby do realizacji badań ani w latach poprzednich, ani obecnie.

Za wkład merytoryczny w przygotowanie koncepcji, opracowanie kwestionariuszy oraz analizę danych dziękujemy wszystkim naszym kolegom z Rady Monitoringu Społecznego oraz zaproszonym do współpracy ekspertom.

Zrozumiałe jest, że tak duży program badawczy wymaga znacznych środków finansowych. W roku 2000 inicjatywa Rady Monitoringu Społecznego spotkała się szczęśliwie z zapotrzebowaniem rządu na niezależne badanie skutków reform. Dzięki Pani Minister Teresie Kamińskiej Kancelaria Prezesa Rady Ministrów zleciła nam pierwszą edycję Diagnozy Społecznej i pokryła większość kosztów projektu. Pani Teresa Kamińska zaangażowała się także, wraz z Instytutem Pro Publico Bono, w poszukiwanie pieniędzy na kolejne trzy edycje Diagnozy Społecznej. W tym roku większość kosztów badania pokryły Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich z środków EFS w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (projekt „Diagnoza społeczna 2009-2013”) i Narodowy Bank Polski. Wsparcia finansowego udzielili nam także: Narodowe Centrum Nauki (grant badawczy nr 4433/B/H03/2011/40), PKO Bank Polski, BRE Bank SA i Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie. W 2015 r. badanie zostało sfinansowane z budżetu Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej oraz dotacji otrzymanej z Narodowego Banku Polskiego i PKO Banku Polskiego

Za administracyjną obsługę projektu podziękowania kierujemy do Pani Barbary Belok z Biura Badań i Analiz Statystycznych Polskiego Towarzystwa Statystycznego.

Prezesowi Głównego Urzędu Statystycznego, Panu Profesorowi Januszowi Witkowskiemu dziękujemy za zgodę na wykorzystanie do badań terenowych najbardziej profesjonalnej w Polsce siatki ankieterów.

*Janusz Czapiński
Tomasz Panek*

Informacje o autorach

Dominik Batorski

Socjolog, adiunkt w Interdyscyplinarnym Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego (ICM) na Uniwersytecie Warszawskim. Zajmuje się badaniem społecznych oraz psychologicznych uwarunkowań i konsekwencji korzystania z komputerów i internetu, a także szerzej przemian społecznych związanych z upowszechnieniem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Specjalizuje się również w metodologii prowadzenia badań społecznych przez internet oraz badaniach relacji i sieci społecznych (social network analysis – sna), oraz procesów społecznych zachodzących w sieciach. Jest członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, International Network for Social Network Analysis oraz Association of In-

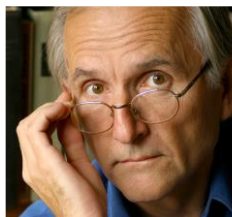
ternet Researchers.

Piotr Białowolski

Doktor nauk ekonomicznych. Pracownik naukowy Instytutu Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie i współpracownik Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH. Obecnie jest stypendystą z 7 Programu Ramowego na Uniwersytecie w Turynie, gdzie realizuje własny grant nt. zachowań gospodarstw domowych na rynku kredytowym w perspektywie europejskiej. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na problematyce zachowań gospodarstw domowych w zakresie konsumpcji i popytu na kredyt w cyklu życia, a także czynników determinujących bieżącą koniunkturę w sektorze gospodarstw domowych. Od 2004 roku współprowadzi Badanie Kondycji Gospodarstw Domowych w Polsce a od 2006 roku jest współautorem

cokwartalnego badania Barometr Rynku Consumer Finance. Jest autorem bądź współautorem ponad 20 publikacji naukowych, a także wielu raportów dotyczących problematyki rynku finansowego w Polsce.

Janusz Czapiński

Profesor na Wydziale Psychologii i w Instytucie Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, i prorektor Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie. Zajmuje się psychologią społeczną i psychologią zmiany społecznej (makropsychologią). Od 1991 r. prowadzi we współpracy z ekonomistami, socjologami, demografami i statystykami badania nad jakością życia Polaków w okresie zmiany społecznej. Autor kilku koncepcji poświęconych emocjonalnym i poznawczym mechanizmom adaptacji, m.in. *cebulowej teorii szczęścia*, *teorii zaangażowania*, *teorii pozytywno-negatywnej asymetrii* (we współpracy z Guido Peetersem z Uniwersytetu Katolickiego w Leuven, Belgia), *teorii niewdzięczności społecznej*, członek kilku rad redakcyjnych czasopism naukowych i międzynarodowych towarzystw naukowych, autor, współautor lub redaktor kilkudziesięciu prac naukowych (m.in. *Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and informational negativity effects*, 1990; *Psychologia szczęścia*, 1992; *Makropsychologia czyli psychologia zmiany społecznej*, 2001; *Quo vadis homo?*, 2002; *Dlaczego reformatorzy tracą poparcie społeczne*, 2002; *Psychologia pozytywna*, 2004; *The adaptation to social change: for whom the third republic of Poland is mother, for whom it is a step-mother*, 2006, *Miekkie kapitały a dobrobyt materialny: wyzwania dla Polski*, 2011; *Dynamika dobrostanu psychicznego: rola "atraktora szczęścia" i wydarzeń życiowych*, 2011) i popularnonaukowych, telewizyjny, radiowy i prasowy komentator bieżących wydarzeń społecznych, członek różnych gremiów doradczych, konsultant czterech premierów III RP.

Izabela Grabowska

Doktor nauk ekonom. Adiunkt w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Zainteresowania naukowe koncentrują się na tematyce związanej z sytuacją osób starszych na rynku pracy, w szczególności na problematyce kształcenia ustawicznego, warunków pracy kontekście starzenia się populacji i zasobów pracy oraz oceny skuteczności polityki publicznej.

Irena E. Kotowska

Profesor zwyczajny w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, kieruje Zakładem Demografii. Wiceprzewodnicząca Rady Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, przewodnicząca Komitetu Nauk Demograficznych PAN. Należała do zespołu ekspertów przy Kancelarii Prezydenta RP, którzy opracował program polityki rodzinnej „Dobry klimat dla rodziny” (2013).

Autorka licznych prac publikowanych w Polsce i za granicą, które dotyczą współzależności procesów demograficznych i ekonomicznych, a zwłaszcza przeobrażeń rodziny i struktur ludności w powiązaniu ze zmianami na rynku pracy oraz zagadnień polityki ludnościowej i społecznej. Współpracuje z Głównym Urzędem Statystycznym w zakresie badań demograficznych, rynku pracy i warunków życia gospodarstw domowych, a także z Instytutem Badań Edukacyjnych oraz United Nations Development Programme. Jest ekspertem krajowym w zakresie procesów ludnościowych, rynku pracy i statystyki społecznej oraz badań w dziedzinie nauk społecznych. Jest członkiem Naukowej Rady Statystycznej, Rządowej Rady Ludnościowej, Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN oraz Interdyscyplinarnego Zespołu ds. Współpracy z Zagranicą w MNiSW. Jest przedstawicielem Polski w European Statistical Advisory Committee, ciała doradczego dla Eurostatu i Komisji Europejskiej). W latach 2012-2013 uczestniczyła w pracach Expert Group on Social Investment for Growth and Cohesion powołanej przez Komisję Europejską. Jest członkiem Consortium Board międzynarodowego programu badań demograficznych „Generations and Gender Programme” i przewodniczy Council of Partners tego programu.

Tomasz Panek

Profesor zwyczajny w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej, w którym pełni funkcję wicedyrektora, kierując jednocześnie Zakładem Statystyki Stosowanej. Zajmuje się metodami statystycznymi oraz ich zastosowaniami w badaniu zjawisk i procesów społecznych oraz gospodarczych. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się przede wszystkim wokół problematyki warunków życia gospodarstw domowych, w tym w szczególności sfery ubóstwa i nierówności społecznych. Autor, współautor i redaktor ponad stu opracowań publikowanych zarówno w kraju jak i za granicą. Ostatnie książki: *Statystyka społeczna* (2007) - współautor i redaktor, *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej* (2009), *Ubóstwo, wykluczenia społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru* (2011). Uczestniczył w kilkudziesięciu krajowych i międzynarodowych projektach badawczych. Współautor pierwszych w Polsce panelowych badań warunków życia ludności. Ścisłe współpracuje z Głównym Urzędem Statystycznym w zakresie warunków życia gospodarstw domowych. Wielokrotnie wykonywał ekspertyzy i prowadził badania na rzecz krajowych i międzynarodowych instytucji i organizacji (m. in. Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwa Gospodarki, Urzędu Rady Ministrów, Narodowego Banku Polskiego, United Nations Development Programme, Organizator for Economic Cooperation and Development). Jest m. in. członkiem rzeczywistym International Statistical Institute oraz Naukowej Rady Statystycznej GUS. W latach 1992-2007 z-ca Redaktora Naczelnego *Statistics in Transition*, a od 2008 członek Komitetu Redakcyjnego.

Katarzyna Pawlak

Katarzyna Pawlak jest wice-dyrektorką wykonawczą i członkinią Zarządu Fundacji Microfinance Centre (www.mfc.org.pl) - regionalnej sieci zrzeszającej ponad 100 wiodących instytucji mikro-finansowych, krajowych stowarzyszeń branżowych, międzynarodowych inwestorów społecznych, oraz innych organizacji wspierających rozwój mikrofinansowania w Europie i Azji Środkowej. Nadzoruje programy integracji finansowej grup wykluczonych oraz rzecznictwa dotyczącego międzynarodowych praktyk dotyczących odpowiedzialnego finansowania. W latach 2005-2014 pełniła funkcję dyrektora Rady Nadzorczej branżowej organizacji (Social Performance Task Force - www.sptf.info) na rzecz opracowania i wprowadzenia Międzynarodowych Standardów Odpowiedzialnych Finansów (Universal Standards for Social Performance). Od 2000 roku brała aktywny udział najpierw w rzecznictwie dotyczącym konieczności wypracowania standardów, a później uczestniczyła w opracowywaniu standardów dla odpowiedzialnego sektora finansów. Od 2009 roku jest liderką globalnego funduszu, finansowanego przez Fundację Forda wspierającego ponad 50 krajowych stowarzyszeń mikro-finansowych w ich lokalnych działaniach promujących standardy odpowiedzialnego finansowania

Justyna Pytkowska

Justyna Pytkowska jest kierownikiem działu badań w Fundacji Microfinance Centre. Od 2002 roku prowadzi analizy i badania dotyczące rynku mikrofinansowego, popytu na produkty mikrofinansowe (mikrokredyt, mikroubezpieczenia) jak również nadmiernego zadłużenia w Polsce oraz w innych krajach regionu Europy i Azji Centralnej. Jest autorką wielu publikacji i opracowań na temat rozwoju instytucji mikrofinansowych, zakresu korzystania z kredytu przez klientów tych instytucji oraz przyczyn nadmiernego zadłużenia. Od kilku lat zajmuje się również analizą włączenia finansowego oraz warunków dostępu do różnorodnych produktów finansowych dla osób fizycznych/gospodarstw domowych oraz małych i średnich przedsiębiorstw.

Katarzyna Saczuk

Doktor nauk ekonomicznych. Pracuje jako ekspert ekonomiczny w Instytucie Ekonomicznym Narodowego Banku Polskiego oraz współpracuje ze Szkołą Główną Handlową w Warszawie. Zajmuje się analizami rynku pracy, w szczególności podażą pracy, migracjami oraz modelowaniem ekonomicznym.

Paweł Strzelecki

Doktor nauk ekonomicznych. Pracuje w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej oraz w Instytucie Ekonomicznym Narodowego Banku Polskiego. Zajmuje się analizami rynku pracy, w szczególności weryfikacją hipotez dotyczących jego funkcjonowania na podstawie mikrodanych z gospodarstw domowych i firm. Specjalizuje się także w prognozowaniu ludności (modele wielostanowe i mikrosymulacyjne) oraz badaniu wpływu procesów demograficznych na gospodarkę i finanse publiczne. Jest ekspertem grupy roboczej przy Komisji Europejskiej, która zajmuje się prognozowaniem wpływu starzenia się ludności na wydatki publiczne krajów UE.

Tadeusz Szumlicz

Profesor nauk ekonomicznych. W Szkole Głównej Handlowej kierownik Katedry Ubezpieczenia Społecznego, kierownik Studiów Doktoranckich Ubezpieczeń, kierownik Podyplomowych Studiów Ubezpieczeń. Wykłada w Wyższej Szkole Zarządzania i Finansów w Warszawie. Jego zainteresowania koncentrują się na antycypacyjnym (ubezpieczeniowym) modelu polityki społecznej i społecznych aspektach ochrony ubezpieczeniowej. Uczestnik wielu studiów i badań dotyczących teorii i praktyki polityki społecznej (zwłaszcza zabezpieczenia emerytalnego i zabezpieczenia zdrowotnego) oraz zastosowania metody ubezpieczenia i rozwoju rynku ubezpieczeniowego. Autor ponad 350 publikacji na tematy polityki społecznej i ubezpieczeń (*Modele polityki społecznej* – 1994, *Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki* – 2005, *Podmiotowość w zarządzaniu zmianą systemu ochrony zdrowia* – 2007, *Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego* – 2010 red., *Ubezpieczenie w polityce społecznej. Komentarze i teksty* – 2015). Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej. Członek Rady Dobrych Praktyk Polskiej Izby Ubezpieczeń.

Aleksandra Wilczyńska

Absolwentka Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Doktorantka na Universitat Oberta de Catalunya (UOC) w ramach interdyscyplinarnego programu Information and Knowledge Society Doctoral Programme. Jej zainteresowania naukowe obejmują: społeczeństwo wiedzy w kontekście rynku pracy, wpływ czasu i warunków pracy na dobrostan psychiczny, nowe formy zatrudnienia a bezpieczeństwo pracy, sytuacja osób młodych na rynku pracy, w szczególności młodzież bez pracy, nauki czy szkolenia (NEET).

Spis treści

1. WSTĘP JANUSZ CZAPIŃSKI, TOMASZ PANEK.....	13
1.1. CEL I OGÓLNE ZAŁOŻENIA PROJEKTU.....	13
1.2. PROBLEMATYKA BADANIA.....	14
Literatura.....	15
2. GŁÓWNE WYNIKI I WNIOSKI	16
3. METODA BADANIA TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI, IRENA E. KOTOWSKA.....	25
3.1. SCHEMAT, PROCEDURA I PRZEBIEG BADANIA.....	25
3.2. SCHEMAT DOBORU PRÓBY DO BADANIA I ZASADY JEJ WAŻENIA.....	25
3.2.1. <i>Zasady zdefiniowania próby panelowej</i>	27
3.2.2. <i>Systemy ważenia próby</i>	27
3.2.2.1. Przesłanki stosowania wag w badaniach panelowych.....	27
3.2.2.2. Wagi przekrojowe.....	27
3.2.2.3. Wagi longitudinalne.....	28
3.3. PODSTAWOWE POJĘCIA I KLASYFIKACJE.....	29
3.4. CHARAKTERYSTYKA PRÓBY WEDŁUG GŁÓWNYCH KLASYFIKACJI.....	31
3.4.1. <i>Charakterystyka próby gospodarstw domowych</i>	31
3.4.2. <i>Charakterystyka próby członków gospodarstw domowych</i>	32
Literatura.....	35
4. WARUNKI ŻYCIA GOSPODARSTW DOMOWYCH	36
4.1. DOCHODY I SPOSÓB GOSPODAROWANIA DOCHODAMI TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI.....	36
4.1.1. <i>Wysokość i różnicowanie dochodów gospodarstw domowych oraz nierówności dochodowe</i>	36
4.1.2. <i>Strategie radzenia sobie w trudnej sytuacji finansowej</i>	42
4.1.3. <i>Zmiana strategii radzenia sobie w dłuższym okresie</i>	45
4.1.4. <i>Pomoc społeczna</i>	47
Literatura.....	50
4.2. WYŻYWIENIE TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI.....	51
4.2.1. <i>Sytuacja w 2015 r. i jej zmiana w ostatnich czterech latach</i>	51
4.2.2. <i>Zmiana w zaspokojeniu potrzeb żywnościowych w latach 2000-2015</i>	52
4.3. ZASOBNOŚĆ MATERIALNA TOMASZ PANEK, PIOTR BIAŁOWOLSKI, IRENA E. KOTOWSKA, JANUSZ CZAPIŃSKI, JUSTYNA PYTKOWSKA, KATARZYNA PAWLAK, TADEUSZ SZUMLICZ.....	54
4.3.1. <i>Sytuacja w 2015 r. i jej zmiana w ostatnich czterech latach</i>	54
4.3.1.1. <i>Dobra trwałego użytku</i>	54
4.3.1.2. <i>Oszczędności</i>	56
4.3.1.3. <i>Zadłużenie</i>	59
4.3.2. <i>Zmiana zasobności materialnej w latach 2000-2015</i>	61
4.3.2.1. <i>Dobra trwałego użytku</i>	61
4.3.2.2. <i>Oszczędności</i>	63
4.3.2.3. <i>Zadłużenie</i>	65
4.3.3. <i>Determinanty i sposób korzystania przez gospodarstwa domowe z rynku finansowego</i>	67
4.3.3.1. <i>Czynniki wpływające na posiadanie oszczędności i zobowiązań</i>	67
4.3.3.2. <i>Struktura oszczędności polskich gospodarstw domowych według celów i form oszczędzania</i>	70
4.3.3.3. <i>Struktura zobowiązań i spłat polskich gospodarstw domowych według źródła pochodzenia i celu</i>	72
4.3.3.4. <i>Podsumowanie</i>	74
4.3.4. <i>Zdrowie finansowe gospodarstw domowych w Polsce</i>	75
4.3.4.1. <i>Koncepcja zdrowia finansowego</i>	75
4.3.4.2. <i>Metoda pomiaru i oceny zdrowia finansowego gospodarstw</i>	75
4.3.4.3. <i>Wyniki oceny zdrowia finansowego gospodarstw domowych</i>	76
4.3.4.3. <i>Podsumowanie</i>	81
4.3.5. <i>Stosunek do instytucji finansowych</i>	81
4.3.5.1. <i>Stosunek do instytucji finansowych w latach 2003-2007</i>	82
4.3.5.2. <i>Stosunek do instytucji finansowych w latach 2007-2015</i>	82
Literatura.....	88
4.4. WARUNKI MIESZKANIOWE TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI.....	90
4.4.1. <i>Sytuacja w 2015 r. i jej zmiana w ostatnich czterech latach</i>	90
4.4.2. <i>Zmiana warunków mieszkaniowych w latach 2000-2015</i>	94
4.5. EDUKACJA IZABELA GRABOWSKA, IRENA E. KOTOWSKA, TOMASZ PANEK.....	96
4.5.1. <i>Status edukacyjny członków gospodarstw domowych</i>	96

4.5.1.1. Zaangażowanie członków gospodarstw domowych w aktywność edukacyjną	96
4.5.1.2. Formy aktywności edukacyjnej osób dorosłych	100
4.5.1.3. Korzystający z usług edukacyjnych według statusu na rynku pracy	101
4.5.1.4. Migracje edukacyjne	103
4.5.1.5. Podsumowanie	103
4.5.2. <i>Kształcenie dzieci</i>	104
Literatura	106
4.6. KULTURA I WYPOCZYNEK TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI	107
4.6.1. <i>Kultura</i>	107
4.6.2. <i>Wypoczynek</i>	112
4.7. OPIEKA ZDROWOTNA JANUSZ CZAPIŃSKI, TOMASZ PANEK	115
4.7.1. <i>Korzystanie z opieki zdrowotnej</i>	115
4.7.2. <i>Rezygnacje z opieki zdrowotnej</i>	117
4.7.3. <i>Wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na świadczenia medyczne</i>	120
4.7.4. <i>Gotowość wykupienia dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego</i>	122
4.7.5. <i>Ocena zmian w zaspokajaniu potrzeb zdrowotnych</i>	124
4.8. ANALIZA PORÓWNAWCZA WARUNKÓW ŻYCIA GOSPODARSTW DOMOWYCH W UKŁADZIE WOJEWÓDZKIM TOMASZ PANEK	125
4.8.1. <i>Porównanie poziomu warunków życia gospodarstw domowych</i>	125
Literatura	128
4.9. RYNEK PRACY PAWEŁ STRZELECKI, KATARZYNA SACZUK, IZABELA GRABOWSKA, IRENA E. KOTOWSKA	129
4.9.1 RYNEK PRACY W POLSCE – W STRONĘ OŻYWIENIA CZY SEGMENTACJI	129
4.9.1.1. Zmiana struktury kontraktów a strukturalne zmiany na rynku pracy	130
4.9.1.2. Metody analiz stopnia segmentacji polskiego rynku pracy	133
4.9.1.3. Wyniki analizy dynamicznej	133
4.9.1.4. Wyniki analizy kohortowej	134
4.9.1.5. Wyniki analizy sekwencji zdarzeń	137
4.9.1.6. Podsumowanie	139
4.9.4 <i>Godzenie posiadania dzieci i pracy zawodowej – opinie o niektórych rozwiązaniach polityki społecznej</i>	140
4.9.5 <i>Emigracja zarobkowa - sytuacja emigrantów po powrocie do kraju</i>	142
4.9.5.1 Dane o migracjach w Diagnozie Społecznej	142
4.9.5.2 Doświadczenie migracji zarobkowej	143
4.9.5.3 Zamierzenia migracyjne	146
4.9.5.4 Podsumowanie	150
4.9.6. <i>Doskonalenie zawodowe a status na rynku pracy</i>	150
4.9.6.1. Zasięg doksztalcenia zawodowego	151
4.9.6.2. Formy doksztalcenia zawodowego	154
4.9.6.3. Kwalifikacje zawodowe a status na rynku pracy lata 2000-2015	155
4.9.6.4. Inne przyczyny pozostawania kiedykolwiek bez pracy w latach 2000-2015	157
4.9.6.5. Aktywność edukacyjna osób dorosłych a dynamika rynku pracy	160
4.9.6.6. Aktywność edukacyjna a zmiana dochodów gospodarstw domowych osób pracujących w okresie 2009-2015	166
4.9.6.7. Indywidualne determinanty aktywności edukacyjnej dorosłych	169
Literatura	172
4.10. TRUDNOŚCI ZE ZNALEZIENIEM ZATRUDNIENIA PO UKOŃCZENIU SZKOŁY ALEKSANDRA WILCZYŃSKA	174
4.10.1. <i>Wstęp</i>	174
4.10.2. <i>Brak pracy dla absolwentów w Polsce w latach 2000-2015</i>	174
4.10.3. <i>Ogólna charakterystyka absolwenta bez pracy</i>	175
4.10.4. <i>Profil edukacyjny absolwentów bez pracy</i>	177
4.10.5. <i>Trudności ze znalezieniem pracy a zadowolenie z różnych aspektów życia</i>	179
4.10.6. <i>Plany wyjazdowe absolwentów bez pracy</i>	180
4.10.7. <i>Trudności ze znalezieniem pracy w dłuższej perspektywie czasowej</i>	181
4.10.8. <i>Podsumowanie</i>	182
Literatura	182
5. INDYWIDUALNA JAKOŚĆ I STYL ŻYCIA JANUSZ CZAPIŃSKI	183
5.1. OGÓLNY DOBROSTAN PSYCHICZNY	183
5.1.1. <i>Dane dla całych prób</i>	183
5.1.2. <i>Dane dla prób panelowych 2011-2015</i>	187
5.2. ZADOWOLENIE Z POSZCZEGÓLNYCH DZIEDZIN I ASPEKTÓW ŻYCIA	187
5.2.1. <i>Dane dla całych prób</i>	188
5.2.2. <i>Dane dla próby panelowej</i>	190
5.2.3. <i>Lokalny patriotyzm</i>	190
5.3. WAGA WYBRANYCH WYZNACZNIKÓW WARUNKÓW ŻYCIA DLA SUBIEKTYWNEJ JAKOŚCI ŻYCIA	194

5.4. TEORIE SZCZĘŚCIA W ŚWIETLE DANYCH Z DIAGNOZY SPOŁECZNEJ	199
5.4.1. <i>Hedonizm i eudajmonizm</i>	199
5.4.2. <i>Weryfikacja cebulowej teorii szczęścia</i>	205
5.5. FINANSE OSOBISTE	217
5.5.1. <i>Osobiste dochody bieżące i spodziewane za dwa lata</i>	217
5.5.2. <i>Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie wyższym</i>	221
5.5.3. <i>Ubezpieczenia</i>	223
5.6. ZDROWIE.....	231
5.6.1. <i>Objawy somatyczne</i>	231
5.6.2. <i>Niepełnosprawność</i>	232
5.6.3. <i>Styl życia i czynniki ryzyka zdrowotnego</i>	236
5.7. STRES ŻYCIOWY.....	246
5.8. STRATEGIE RADZENIA SOBIE Z PROBLEMAMI I TRUDNOŚCIAMI.....	251
5.9. WSPARCIE SPOŁECZNE.....	253
5.10. CECHY OSOBOWOŚCI I STYL ŻYCIA	255
5.10.1. <i>System wartości</i>	255
5.10.2. <i>Styl atrybucji przyczynowej</i>	262
5.10.3. <i>Praktyki religijne i religijność</i>	265
5.10.4. <i>Zachowania autodestrukcyjne</i>	273
5.10.4.1. <i>Palenie papierosów</i>	273
5.10.4.2. <i>Nadużywanie alkoholu</i>	277
5.10.4.3. <i>Zażywanie narkotyków</i>	281
5.10.5. <i>Sprawcy i ofiary łamania prawa</i>	282
5.10.6. <i>Ogólne orientacje życiowe</i>	290
5.11. POLAK PRZED TELEWIZOREM	293
5.12. SPOŁECZNO-PSYCHOLOGICZNY PORTRET WYBRANYCH ZAWODÓW	298
Literatura.....	310
6. STAN SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO JANUSZ CZAPIŃSKI	314
6.1. POSTAWY I RELACJE SPOŁECZNE	314
6.1.1. <i>Postawy wobec dobra wspólnego</i>	314
6.1.2. <i>Dominacja społeczna, autorytaryzm i konserwatyzm</i>	316
6.2. DOŚWIADCZENIA I KOMPETENCJE OBYWATELSKIE.....	319
6.2.1. <i>Ocena zmian systemowych i ich wpływu na życie Polaków</i>	319
6.2.2. <i>Zrzeszanie się i pełnienie funkcji w organizacjach</i>	322
6.2.3. <i>Wspólne działania i praca dla innych</i>	326
6.2.4. <i>Udział w zebraniach</i>	327
6.2.5. <i>Udział w wyborach</i>	329
6.2.6. <i>Indeks doświadczeń społecznych i działań obywatelskich</i>	330
6.2.7. <i>Akceptacja demokracji i zaufanie do ludzi a doświadczenia społeczne i obywatelskie</i>	331
6.3. KAPITAŁ SPOŁECZNY	333
6.4. IDENTYFIKACJA I AKTYWNOŚĆ POLITYCZNA.....	345
Literatura.....	354
7. TECHNOLOGIE I MEDIA W DOMACH I W ŻYCIU POLAKÓW DOMINIK BATORSKI	355
7.1. TECHNOLOGIE W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH	355
7.1.1. <i>Komputery i dostęp do internetu</i>	355
7.1.2. <i>Przepustowość dostępu do internetu w gospodarstwach domowych i prognoza jej rozwoju do 2020 r.</i>	356
7.1.3. <i>Internet coraz bardziej mobilny</i>	358
7.1.4. <i>Telewizja</i>	358
7.1.5. <i>Uwarunkowania obecności nowych technologii w gospodarstwach domowych</i>	359
7.1.6. <i>Powody braku technologii ICT w gospodarstwach domowych</i>	361
7.1.7. <i>Dostęp a korzystanie z komputerów i internetu</i>	362
7.2. UŻYTKOWNICY INTERNETU I OSOBY NIEKORZYSTAJĄCE	363
7.2.1. <i>Polacy a nowe technologie</i>	363
7.2.2. <i>Zaprzestawanie korzystania z internetu</i>	363
7.2.3. <i>Uwarunkowania korzystania z internetu i innych mediów</i>	364
7.2.4. <i>Zmiany korzystania z internetu w grupach społeczno-demograficznych w latach 2003-2015</i>	366
7.2.5. <i>Zmiany struktury populacji internautów i osób niekorzystających</i>	369
7.3. CZAS POŚWIĘCANY NA KORZYSTANIE Z INTERNETU, OGLĄDANIE TV I CZYTANIE PRASY.....	371

7.3.1. Konsumpcja mediów i uwarunkowania czasu poświęcanego na korzystanie z nich.....	371
7.3.2. Korzystanie z internetu a zmiany czasu poświęcanego na oglądanie TV.....	372
7.3.3. Korzystanie z internetu a zmiany czasu poświęcanego na oglądanie TV.....	374
7.4. SPOSOBY KORZYSTANIA Z INTERNETU.....	374
7.4.1. Popularność wybranych zastosowań internetu.....	375
7.4.2. Sposoby korzystania z internetu i ich uwarunkowania.....	375
Literatura.....	377
8. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI.....	378
8.1. POJĘCIE WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO.....	378
8.2. UBÓSTWO.....	379
8.2.1. Definicja i metody pomiaru ubóstwa.....	379
8.2.1.1. Ubóstwo –dylematy definicyjne.....	379
8.2.1.2. Sposób pojmowania i pomiaru ubóstwa.....	379
8.2.1.3. Metody identyfikacji ubogich.....	380
8.2.2. Wyniki analizy sfery ubóstwa w podejściu jednowymiarowym.....	381
8.2.2.1. Zasięg, głębokość, intensywność i dotkliwość ubóstwa – podejście jednowymiarowe.....	381
8.2.2.2. Zmiany w sferze ubóstwa.....	385
8.2.2.3. Trwałość ubóstwa.....	389
8.2.2.4. Determinanty ubóstwa.....	390
8.2.3. Wyniki analizy sfery ubóstwa w podejściu wielowymiarowym.....	392
8.3. BEZROBOCIE.....	396
8.4. DYSKRYMINACJA SPOŁECZNA.....	399
8.5. RODZAJE WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO.....	408
8.5.1. Zakres wykluczenia w różnych grupach społecznych.....	408
8.5.2. Wykluczenie a dobrostan psychiczny i zaradność życiowa.....	410
8.5.3. Społeczne funkcjonowanie i jakość życia wykluczonych.....	413
Literatura.....	413
9. JAKOŚĆ ŻYCIA W POLSCE – WYGRANI I PRZEGRANI JANUSZ CZAPIŃSKI.....	415
9.1. PLUS DLA POLAKA, MINUS DLA POLAKÓW.....	415
9.2. JAKOŚĆ ŻYCIA RÓŻNYCH GRUP SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNYCH.....	418
9.3. CZY POLSKIE SPOŁECZEŃSTWO STAJE SIĘ CORAZ BARDZIEJ ROZWARSTWIONE?.....	438
Literatura.....	442
ANEKSY.....	443
ANEKS 1. KWESTIONARIUSZE I INSTRUKCJA DLA ANKIETERÓW.....	444
1.1. KWESTIONARIUSZ GOSPODARSTWA DOMOWEGO.....	444
1.2. KWESTIONARIUSZ INDYWIDUALNY.....	462
1.3. INSTRUKCJA DLA ANKIETERÓW.....	482
ANEKS 2. ZASADY ZDEFINIOWANIA PRÓBY PANELOWEJ.....	493
2.1. PODSTAWOWE REGUŁY OKREŚLANIA STATUSU OSÓB PODLEGAJĄCYCH BADANIU PANELOWEMU.....	493
2.2. ZASADY IDENTYFIKACJI GOSPODARSTW DOMOWYCH PODLEGAJĄCYCH BADANIU PANELOWEMU.....	493
2.3. ZASADY IDENTYFIKACJI OSÓB PODLEGAJĄCYCH BADANIU W KOLEJNYCH RUNDACH PANELU.....	494
ANEKS 3 ANALIZA PORÓWNAWCZA WARUNKÓW ŻYCIA.....	495
3.1. TAKSONOMICZNA MIARA WARUNKÓW ŻYCIA.....	495
3.2. GRUPOWANIE WOJEWÓDZTW ZE WZGLĘDU NA PODOBIĘŃSTWO WARUNKÓW ŻYCIA.....	498
ANEKS 4. METODOLOGIA ANALIZY UBÓSTWA.....	499
4.1. UBÓSTWO MONETARNE.....	499
4.1.1. Definicja.....	499
4.1.1.1. Podejście obiektywne.....	499
4.1.1.2. Podejście subiektywne.....	499
4.2. SKALE EKWIWALENTNOŚCI.....	499
4.2.1. Podejście obiektywne.....	499
4.2.2. Podejście subiektywne.....	500
4.3. POMIAR UBÓSTWA.....	500
4.3.1. Pomiar ubóstwa w podejściu jednowymiarowym. Ubóstwo monetarne.....	500
4.3.2. Ubóstwo niemonetarne (deprywacja materialna).....	502

4.3.3. Pomiar ubóstwa, czyli współwystępowania ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej).....	504
4.4. ANALIZA ZMIAN UBÓSTWA W CZASIE	504
4.5. DETERMINANTY UBÓSTWA.....	506
ANEKS 5. RANKING GRUP SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNYCH I ZAWODOWYCH NA OŚMIU WYMIARACH JAKOŚCI ŻYCIA W 2015 R.	507
5.1. MIASTA	508
5.2. WOJEWÓDZTWA.....	510
5.3. PODREGIONY (NUTS3)	512
5.4. GRUPY SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE.....	516
5.5. GRUPY ZAWODOWE OSÓB AKTYWNYCH ZAWODOWO	520

1. WSTĘP

JANUSZ CZAPIŃSKI, TOMASZ PANEK

1.1. Cel i ogólne założenia projektu

Nasz projekt jest kompleksową próbą uzupełnienia diagnozy opartej na wskaźnikach instytucjonalnych o kompleksowe dane na temat gospodarstw domowych oraz postaw, stanu ducha i zachowań osób tworzących te gospodarstwa; jest diagnozą warunków i jakości życia Polaków w ich własnym sprawozdaniu. Za pomocą dwóch odrębnych kwestionariuszy badamy gospodarstwa domowe oraz wszystkich dostępnych ich członków, którzy ukończyli 16 lat.

Kompleksowość projektu oznacza uwzględnienie w jednym badaniu wszystkich ważnych aspektów życia poszczególnych gospodarstw domowych i ich członków — zarówno ekonomicznych (np. dochodów, zasobności materialnej, oszczędności, kredytów), jak i pozaekonomicznych (np. edukacji, leczenia, sposobów radzenia sobie z kłopotami, stresu, dobrostanu psychicznego, stylu życia, zachowań patologicznych, uczestnictwa w kulturze, korzystania z nowoczesnych technologii komunikacyjnych i wielu innych). W tym sensie projekt jest także interdyscyplinarny. Odzwierciedla to skład *Rady Monitoringu Społecznego*, czyli głównych jego autorów, oraz zespołu zaproszonych przez *Radę* ekspertów. Tworzą te gremia ekonomiści, demografowie, psychologowie, socjologowie, specjalista od ubezpieczeń i statystycy.

Zgodnie z pierwotnym zamysłem, badania w ramach *Diagnozy Społecznej* mają charakter panelowy — w odstępach kilkuletnich wracamy do tych samych gospodarstw i osób. Pierwszy pomiar odbył się w 2000 r., następny trzy lata później. Kolejne sześć pomiarów odbyło się w odstępach dwuletnich. Badanie zawsze prowadzone jest w marcu, co służyć ma wytrąceniu efektu sezonowości. Od 2009 roku pomiar przedłużył się do kwietnia ze względu na znaczne zwiększenie próby.

Niniejszy raport pokazuje nie tylko dzisiejszy obraz polskiego społeczeństwa, ale pozwala także śledzić jego zmiany w okresie trzynastu lat, a uwzględniając wcześniejsze badania na temat jakości życia Polaków (Czapiński, 1998) także w dłuższym okresie, niemal od początku procesu transformacji systemowej.

Diagnoza Społeczna skupia się na badaniu bardziej podstawowych faktów, zachowań, postaw i przeżyć; nie jest zwykłym opisowym sondażem — jest projektem naukowym. Nie tylko z tego względu, że wśród autorów są naukowcy, pracownicy wyższych uczelni i tytułarni profesorowie. Decyduje o tym warsztat zawodowy oparty o doświadczenia badawcze członków *Rady Monitoringu Społecznego* i zespołu ekspertów i — przede wszystkim — kontekst teoretyczny poszczególnych modułów tematycznych. Większość zmiennych uwzględnionych w projekcie wynika bowiem nie z intuicji, potocznych obserwacji czy zamówienia sponsorów lecz z naukowo ugruntowanej wiedzy na temat badanych zjawisk. Ważnym celem *Diagnozy* jest, oprócz opisu polskiego społeczeństwa, weryfikacja hipotez naukowych. W niniejszym raporcie, przeznaczonym dla „uniwersalnego” odbiorcy, wątki teoretyczne są z konieczności minimalnie tylko reprezentowane. Na plan pierwszy wysuwa się odpowiedź na otwarte pytanie: jakie jest polskie społeczeństwo 26 lata po zmianie systemu, 15 lat po pierwszym badaniu w ramach tego samego projektu i 11 lat po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej?

Mamy nadzieję, że wyniki realizacji projektu dostarczą użytecznej wiedzy politykom, działaczom społecznym i samorządowym odpowiedzialnym za przygotowywanie, wdrażanie i korygowanie reform zmieniających warunki życia obywateli. Chcielibyśmy również dać społeczeństwu rzetelną informację o jego codziennym życiu oraz o zmianach, jakim podlega, bowiem wyobrażenia poszczególnych osób o własnej sytuacji życiowej na tle sytuacji życiowej innych ludzi oparte bywają z reguły na wybiórczych obserwacjach, stereotypach lub lansowanych przez media — nieraz fałszywych lub przesadzonych — tezach (np. o pogarszającym się zdrowiu psychicznym społeczeństwa, o całkowitym paraliżu świadczeń medycznych, o emerytach czy ogólnie ludziach w podeszłym wieku jako najbardziej ekonomicznie pokrzywdzonej w procesie transformacji kategorii społecznej — żeby podać kilka tylko przykładów). Należy się nam wszystkim w miarę trafna, kompleksowa i obiektywna diagnoza głównych źródeł naszych kłopotów życiowych, poczucia dyskomfortu psychicznego, niepewności jutra czy trudności z dostosowaniem się do nowych warunków, ale również pokazanie korzyści, jakie płyną z kolejnych przekształceń systemowych, boomu edukacyjnego i zmiany stylu życia. Prywatne diagnozy są nazbyt często iluzoryczne, obronne, uproszczone, ogólnie — błędne.

Różnice między badaniem obecnym i poprzednimi dotyczą zakresu tematycznego, który odzwierciedla zawartość kwestionariuszy (patrz Aneks 1). Próba gospodarstw domowych została powiększona z pierwotnych 3005 w 2000 r. do 12 355 w 2013 r. i 11 700 w 2015 r. (wzrosła dzięki temu próba indywidualnych respondentów z 6625 do 26 307 w 2013 r. i 22200 w 2015 r.). Zmiany kwestionariuszy w kolejnych rundach badania dotyczyły kilku modułów tematycznych (*por.* kwestionariusze na www.diagnoza.com).

1.2. Problematyka badania

Projekt obejmuje wiele aspektów związanych z sytuacją gospodarstw domowych i poszczególnych obywateli. Uwzględnione w nim wskaźniki społeczne podzielić można na trzy ogólne klasy:

- struktura demograficzno-społeczna gospodarstw domowych,
- warunki życia gospodarstw domowych, związane z ich kondycją materialną, dostępem do świadczeń medycznych, do kultury i wypoczynku, edukacji i nowoczesnych technologii komunikacyjnych,
- jakość, styl życia i cechy indywidualne obywateli.

Wskaźniki opisujące strukturę demograficzno-społeczną gospodarstw domowych nie są w tym raporcie odrębnym przedmiotem analizy; służą jedynie do stratyfikacji grup gospodarstw i ludności po to, aby można było dokonać porównania warunków i jakości życia w przekroju różnych kategorii społecznych wyodrębnionych ze względu na płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, status społeczno-zawodowy, główne źródło utrzymania, stan cywilny, typ gospodarstwa (ustalony na podstawie liczby rodzin i typu rodziny biologicznej) i inne kryteria. Właściwym przedmiotem analizy i opisu są warunki życia gospodarstw domowych i jakość życia poszczególnych obywateli w powiązaniu ze zmianą społeczną określającą globalny kontekst i ogólne reguły funkcjonowania społeczeństwa. Jednym z głównych problemów i pytań, jakie towarzyszą wszelkim programom zmiany społecznej, jest rozkład wynikających z ich wdrażania korzyści i kosztów w poszczególnych grupach społecznych w różnym horyzoncie czasowym. Także i w tym badaniu interesowało nas, jakie kategorie gospodarstw domowych i obywateli odnajdują się w nowych warunkach i czerpią korzyści z przekształceń systemowych, a które grupy społeczne nie potrafią się odnaleźć i przystosować, doświadczając obiektywnie lub subiektywnie porażek.

W tym projekcie podział wskaźników społecznych na warunki życia i jakość życia odpowiada mniej więcej podziałowi na *obiektywny opis* sytuacji życiowej (warunki) i na jej psychologiczne znaczenie wyrażone *subiektywną oceną* respondenta (jakość życia)¹. Temu merytorycznemu podziałowi odpowiada z grubsza rodzaj jednostki badanej i sposób pomiaru. Dla warunków życia jednostką badaną jest gospodarstwo domowe, a dla jakości życia poszczególni jego członkowie. Warunki życia mierzone były metodą wywiadu bezpośredniego z jednym przedstawicielem gospodarstwa domowego (osobą najlepiej zorientowaną w sytuacji gospodarstwa domowego). Jakość życia mierzona była natomiast metodą samodzielnego wypełniania kwestionariusza przez respondentów, którymi byli wszyscy dostępni członkowie badanych gospodarstw domowych w wieku 16 i więcej lat.

Pomiar warunków życia gospodarstwa domowego obejmował:

- sytuację dochodową gospodarstwa domowego i sposób gospodarowania dochodami,
- wyżywienie,
- zasobność materialną gospodarstwa domowego, w tym wyposażenie w nowoczesne technologie komunikacyjne (telefon komórkowy, komputer, dostęp do internetu)
- warunki mieszkaniowe,
- pomoc społeczną, z jakiej korzysta gospodarstwo domowe,
- kształcenie dzieci,
- uczestnictwo w kulturze i wypoczynek,
- korzystanie z usług systemu ochrony zdrowia,
- sytuację gospodarstwa domowego i jego członków na rynku pracy,
- ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność i inne aspekty wykluczenia społecznego.

Wskaźniki jakości i stylu życia indywidualnych respondentów obejmowały m.in.:

- ogólny dobrostan psychiczny (w tym: wolę życia, poczucie szczęścia, zadowolenie z życia, symptomy depresji psychicznej),
- zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia,
- subiektywną ocenę materialnego poziomu życia,
- różne rodzaje stresu życiowego (w tym: stres administracyjny („kafkowski”) związany z kontaktami z administracją publiczną, stres zdrowotny, stres rodzicielski, stres finansowy, stres pracy, stres ekologiczny, stres małżeński, stresowe wydarzenia losowe, jak napad, włamanie, aresztowanie,
- objawy somatyczne (miara dystresu, traktowana jako ogólna miara stanu zdrowia),
- strategie radzenia sobie ze stresem,
- korzystanie z systemu opieki zdrowotnej,
- finanse osobiste (w tym: dochody osobiste i zaufanie do instytucji finansowych),
- system wartości, styl życia oraz indywidualne zachowania i nawyki (m.in. palenie papierosów, nadużywanie alkoholu, używanie narkotyków, praktyki religijne, przestępstwa),
- postawy i zachowania społeczne, w tym kapitał społeczny,
- wsparcie społeczne,

¹ Podział ten nie jest w pełni ostry i rozłączny. Także przy opisie warunków życia posługiwaliśmy się skalami ocen subiektywnych, a w części poświęconej jakości życia pytaliśmy nie tylko o oceny, ale również o zachowania (np. palenie papierosów, nadużywanie alkoholu) i obiektywne wydarzenia (np. aresztowanie, śmierć kogoś bliskiego, remont mieszkania/domu).

- korzystanie z nowoczesnych technologii komunikacyjnych – komputera, internetu, telefonu komórkowego,
- sytuację na rynku pracy i karierę zawodową,
- bezrobocie, niepełnosprawność i inne aspekty wykluczenia społecznego,

Literatura

Czapiński J. (1998). Jakość życia Polaków w czasie zmiany społecznej. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. http://www.diagnoza.com/pliki/archiwum/Jakosc_zycia_1991_1997_raport.pdf.

2. GŁÓWNE WYNIKI I WNIOSKI

- W tegorocznej edycji *Diagnozy Społecznej* nastąpiła poprawa większości wskaźników warunków i jakości życia do najwyższego poziomu od 1991 r.
- Wzrósł w stosunku do 2013 r. o 3,1 pp.² do 83,6 procent Polaków bardzo i dosyć szczęśliwych; 81,5 proc. (o 2,6 pp. więcej niż dwa lata wcześniej) pozytywnie ocenia całe swoje dotychczasowe życie.
- Realny dochód gospodarstw domowych wzrósł w stosunku do 2013 r. o ponad 12 proc., a dochód osobisty o 10 proc.
- Wzrósł z 76 do 81 procent gospodarstw domowych deklarujących, że stałe dochody pozwalają im zaspokoić bieżące potrzeby; wzrosło też wyposażenie gospodarstw w różnego rodzaju dobra, spadł odsetek zadłużonych, a wzrósł procent posiadających oszczędności
- Nastąpił wzrost satysfakcji z większości aspektów życia; najbardziej w próbie panelowej wzrosło zadowolenie z sytuacji w kraju, z perspektyw na przyszłość i z sytuacji finansowej rodziny.
- Maleje rozwarstwienie ekonomiczne polskiego społeczeństwa. Nierówność rozkładu dochodów gospodarstw domowych mierzona współczynnikiem Giniego spadała w ostatnich sześciu latach. Wartość tego współczynnika w 2009 r. wyniosła 0,318, w 2011 r. 0,307, w 2013 r. 0,305 a w 2015 r. 0,285 (znacznie poniżej średniej dla 27 krajów Unii Europejskiej). Także rozwarstwienie dochodów osobistych spadło z 0,373 w 2009 r. do 0,330 współczynnika Giniego w 2015 r. Dochody najuboższych gospodarstw domowych rosły szybciej niż najbogatszych. W ostatnich czterech latach obserwujemy spadek w stopniu nierówności dochodowych pomiędzy grupą gospodarstw domowych o najwyższych i najniższych dochodach ekwiwalentnych, czyli nierówności pomiędzy skrajnymi grupami dochodowymi gospodarstw domowych. W okresie marzec 2011-marzec 2013 różnica między skrajnymi grupami spadła o 2 proc. a w ostatnich dwóch latach już o ponad 5 proc.
- Poniżej granicy skrajnego ubóstwa żyło w Polsce w marcu/czerwcu 2015 r. 3,3 proc. gospodarstw domowych (o 1,8 pp. mniej niż dwa lata wcześniej, najmniej w całym okresie badania).
- Nie słabnie mobilność Polaków na drabinie finansowej. W ciągu czterech minionych lat ponad 40 proc. gospodarstw domowych z grupy 1/5 najuboższych awansowało do grup z wyższymi dochodami i tyle samo z grupy 1/5 najbogatszych spadło do grup z niższymi dochodami. Oznacza to, że struktura polskiego społeczeństwa w wymiarze ekonomicznym jest ciągle jeszcze bardzo słabo skryształizowana.
- Pojawiły się niewielkie oznaki budowy społeczeństwa obywatelskiego. W porównaniu z wcześniejszymi badaniami zwiększył się odsetek osób ufających innym ludziom (z 12 proc. w 2013 r. do 15 proc. w 2015 r.),

wzrosła również nieco wrażliwość na naruszanie dobra wspólnego, ale w dalszym ciągu niemal połowa obywateli jest obojętna na akty naruszania dobra publicznego. Nie wzrosły jednak, a nawet nieco spadły niezmiennie niskie od początku transformacji i jedne z najniższych w Europie wskaźniki kapitału społecznego: tolerancji i skłonności do zrzeszania się.

- Województwami o najwyższej ogólnej jakości życia były w 2015 r. małopolskie, pomorskie i wielkopolskie, a o najniższej jakości życia – świętokrzyskie, łódzkie i zachodniopomorskie. W przekroju największych miast najlepiej żyje się mieszkańcom Poznania, Zielonej Góry i Krakowa, a najgorzej mieszkańcom Kielc, Opola i Rudy Śląskiej.

***

- Średni dochód netto w marcu/czerwcu 2015 r. wyniósł w badanych gospodarstwach w przeliczeniu na osobę 1549 zł a na jednostkę ekwiwalentną 1902 zł. Poziom dochodu ekwiwalentnego w gospodarstwach domowych z próby panelowej w ujęciu realnym w okresie marzec 2011–marzec 2013 spadł o 3 proc. lecz w ostatnim badanym okresie marzec 2013–marzec/czerwiec 2015 uległ już znacznemu wzrostowi. W ostatnich dwóch latach w ujęciu realnym wzrósł on mianowicie o 16 proc.
- Najczęściej badane gospodarstwa domowe deklorowały, że przy aktualnym dochodzie wiązały koniec z końcem z pewną trudnością (ponad 36 proc. gospodarstw), ponad 16 proc. gospodarstw radziło sobie z trudnością, a ponad 17 proc. z wielką trudnością. W ostatnich czterech latach znacząco spadł odsetek gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością (o ponad 4 punkty procentowe) oraz z trudnością (o prawie 3 punkty procentowe).
- Gospodarstwa domowe oceniały, że najczęściej nie było ich stać w ciągu ostatniego roku na zaspokojenie potrzeb żywnościowych ze względów finansowych w zakresie ryb i przetworów rybnych (prawie 15 proc. gospodarstw), a następnie używek wyrobów cukierniczych (po prawie 11 proc. gospodarstw), mięsa i drobiu oraz przetworów mięsnych i drobiowych (po ponad 8 proc. gospodarstw). W ostatnich czterech latach nastąpiła poprawa stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych we wszystkich grupach artykułów żywnościowych z wyjątkiem cukru.
- W 2015 r. prawie 57 proc. gospodarstw nie posiadało oszczędności. Wśród gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności wyraźnie dominują gospodarstwa o oszczędnościach stanowiących równowagę ich od 1-miesięcznych do 3-miesięcznych dochodów (ponad 33 proc. gospodarstw). W okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 nastąpił znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych posiadających oszczędności (o ponad 7 punktów procentowych)
- Prawie 34 proc. badanych gospodarstw domowych deklorowało w marcu/czerwcu 2015 r. korzystanie z pożyczek i kredytów. Zadłużenie gospodarstw domowych

² Oznacza punkty procentowe.

najczęściej wynosiło powyżej ich rocznych dochodów (zadłużenie w tej wysokości zgłaszało prawie 33 proc. zadłużonych gospodarstw). Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pożyczek i kredytów w okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 znacząco spadł (o ponad 8 pp.).

- 3,3 proc. badanych gospodarstw domowych nie zamieszkiwało w marcu/czerwcu 2015 r. samodzielnie. Odsetek ten spadł w okresie marzec 2011-marzec/czerwiec 2015, o prawie 1 punkt procentowy. W ciągu ostatnich czterech lat obserwujemy wzrost odsetka mieszkań wyposażonych we wszystkie uwzględnione w badaniu urządzenia i instalacje.
- Zdecydowana większość gospodarstw domowych chciała w 2015 r., aby ich dzieci ukończyły szkołę wyższą na poziomie magisterskim (ponad 73 proc.). Natomiast prawie 13 proc. gospodarstw uważało za wystarczający poziom wykształcenia dla ich dzieci ukończenie technikum lub liceum zawodowego, a prawie 11 proc. — szkoły wyższej zawodowej (licencjat). W latach 2011-2015 obserwujemy znaczący spadek rezygnacji z przyczyn finansowych w zakresie ograniczenia lub zawieszenia wpłat za szkołę, rezygnacji z korzystania przez dziecko z obiadów w szkole oraz innych ograniczeń. W pozostałych badanych obszarach ograniczeń zmiany te nie były znaczące.
- Procent gospodarstw domowych zmuszonych w 2015 r. do rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych z powodów finansowych wahał się od prawie 35 proc. w przypadku wyjazdów rodzinnych (dorośli i dzieci) do prawie 40 proc. dla wyjazdów dorosłych. Jednakże obserwujemy znaczącą poprawę w tym zakresie w stosunku do 2011 r.
- 29 proc. badanych gospodarstw domowych deklaroowało w 2015 r., że musiało z powodów finansowych zrezygnować w ciągu ostatniego roku z wyjścia do teatru, opery, operetki, filharmonii i koncertu, ponad 27 proc. z wyjścia do kina, a ponad 22 proc. zwiedzenia muzeum czy też wystawy. Nastąpiła jednak pod tym względem znacząca poprawa w ciągu ostatnich czterech lat. Według deklaracji gospodarstw domowych w 2015 r. ponad 93 proc. z nich w ciągu ostatniego roku korzystało z placówek służby zdrowia opłacanych przez NFZ, ale jednocześnie prawie 54 proc. z nich korzystała z usług placówek, w których trzeba płacić z własnej kieszeni i tylko niecałe 7 proc. z placówek opłacanych przez pracodawcę, który wykupił abonament. W ciągu roku poprzedzającego badanie, wśród gospodarstw domowych potrzebujących zakupić leki lub usługi zdrowia, najczęściej dochodziło do rezygnacji z powodu braku pieniędzy z wyjazdu do sanatorium, z uzyskania protez zębowych oraz z zabiegów rehabilitacyjnych. W ostatnich czterech latach odsetek gospodarstw domowych zmuszonych do takich rezygnacji spadł znacząco we wszystkich usługach ochrony zdrowia, poza zabiegami rehabilitacyjnymi.
- Poniżej granicy skrajnego ubóstwa żyło w Polsce w 2015 r. 3,3 proc. gospodarstw domowych (według ujęcia obiektywnego), a poniżej granicy niedostatku (według

ujęcia subiektywnego) 28,15 proc. gospodarstw. Deprywacji materialnej podlegało w Polsce w 2015 r. 10,5 proc. gospodarstw domowych, czyli znacznie więcej niż było ich ubogich monetarnie. Ostatecznie za gospodarstwa domowe ubogie uważane są te gospodarstwa, które są jednocześnie ubogie monetarnie oraz ubogie niemonetarnie (zdeprywowane materialnie). Takie gospodarstwa, ubogie oczywiście, stanowiły w 2015 r. 1,7 proc. badanej populacji. W okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 obserwujemy w Polsce zarówno spadek zasięgu skrajnego ubóstwa jak i niedostatku (odpowiednio o ponad 2 i ponad 9 pp.).

- Skrajne ubóstwo (według ujęcia obiektywnego) nie miało dla większości gospodarstw domowych uczestniczących w dwóch ostatnich rundach badania trwałego charakteru. Tylko 1,4 proc. gospodarstw domowych żyło w skrajnym ubóstwie w obu badanych latach. Jednocześnie spośród 5,3 proc. gospodarstw domowych dotkniętych skrajnym ubóstwem w marcu 2013 r. tylko 27,0 proc. znalazło się w sferze skrajnego ubóstwa także w maju 2015 r. W sferze niedostatku w obu badanych latach pozostawało 25,0 proc. gospodarstw. Gospodarstwa trwałe żyjące w niedostatku w marcu 2013 r. stanowiły aż 64 proc. gospodarstw żyjących w niedostatku w maju 2015 r., co oznacza, że niedostatek miał w badanym okresie dla większości gospodarstw domowych charakter trwały.

***

- W latach 2013-2015 sytuacja na polskim rynku pracy wyraźnie się poprawiła. Stopa bezrobocia obniżyła się poniżej 8 proc. i wzrosła aktywność zawodowa, co zrównoważyło niekorzystny trend spadku ludności w wieku produkcyjnym. Niemniej w dalszym ciągu utrzymywał się najwyższy w Unii Europejskiej odsetek pracujących na podstawie różnego typu umów czasowych. Zatrudnieni w ten sposób stanowili blisko 30% wszystkich pracujących w gospodarce.
- Niestabilne zatrudnienie było związane głównie z umowami wynikającymi z kodeksu pracy, ale zawieralnymi na czas określony (19 proc. pracujących). Osoby, dla których główne źródło dochodów stanowiły umowy cywilnoprawne (potocznie nazywane „śmieciovymi”) stanowiły mniej niż 2 proc. wszystkich pracujących.
- Segmentacja rynku pracy dotyczy trwałego podziału rynku pracy na część lepszą oraz gorszą, która obejmuje osoby pracujące stale na podstawie niestabilnych i niskopłatnych umów. Podział ten do 2011 roku występował w ograniczonym zakresie, bo pracujące w ten sposób osoby młode z czasem znajdowały lepszą pracę.
- W ostatnich 4 latach można zauważyć symptomy wzrostu segmentacji. Kolejne generacje absolwentów przeciętnie coraz dłużej czekają na zatrudnienie na czas nieokreślony. Poprawa na rynku pracy w relatywnie większym stopniu zmniejszyła ryzyko utraty pracy przez osoby pracujące na podstawie umów wynikających z kodeksu pracy. Szanse przejścia z umowy na czas określony do umowy na czas nieokreślony zmniejszyły się w 2013 roku i na razie nie wzrosły wraz z poprawą na rynku

pracy. Choć mniej niż 1,5 proc. osób w wieku powyżej 30 lat pracuje stale na podstawie umów cywilnoprawnych, to około 14 proc. stanowią osoby, którym w ostatnich 8 latach zdarzały się epizody bezrobocia i pracy na podstawie umów cywilnoprawnych i krótkookresowych.

***

- Zaledwie 9 proc. osób w wieku 25 lat i więcej uczestniczyło w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swojej kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności.

- Analiza struktur osób podnoszących swoje kwalifikacje zawodowe oraz uczestnictwa w podnoszeniu kwalifikacji wskazuje na utrzymującą się wysoką selektywność procesu dokształcania się ze względu na wiek, poziom wykształcenia i miejsce zamieszkania. Dokształcają się głównie osoby z wykształceniem co najmniej średnim, mieszkańcy miast dużych i średnich oraz osoby stosunkowo młode – do 44 roku życia, częściej kobiety niż mężczyźni.

- Modelowa analiza determinant podejmowania dokształcania się, rozpatrywanych oddzielnie dla kobiet i mężczyzn potwierdza wysoką selektywność tego procesu ze względu na wiek, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania i status na rynku pracy – zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn większe szanse na podjęcie dokształcania mają osoby młodsze, lepiej wykształcone, aktywne zawodowo, mieszkający w miastach dużych i średnich.

- Zaledwie 3 proc. niepracujących zawodowo w okresie 2013-2015 jako przyczynę braku zatrudnienia wskazało brak kwalifikacji wymaganych przez pracodawcę. Wśród nich przeważają kobiety, osoby z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym, w wieku do 44 lat, mieszkańcy wsi lub miast małych i średnich.

- Wśród podstawowych przyczyn pozostawania bez pracy największe znaczenie miały powody związane z wiekiem: nauka w najmłodszych grupach wieku oraz emerytura w najstarszych. Znaczenie ma także stan zdrowia oraz trudności ze znalezieniem pracy. Powody związane z koniecznością zajmowania się domem i opieką nad dziećmi, osobami starszymi czy niepełnosprawnymi wskazywane są niemal wyłącznie przez kobiety.

- Wśród wymienionych w kwestionariuszu warunków podjęcia pracy niepracujący respondenci najczęściej wskazywali możliwość zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy (12 proc.), elastyczny czas pracy (9 proc.) oraz możliwość wykonywania części pracy domu (7 proc.). Jednak ponad 60 proc. niepracujących respondentów nie chciało w ogóle pracować, niezależnie od sytuacji czy stwarzanych możliwości.

- Poprawa kwalifikacji ma znaczenie dla aktywizacji osób biernych zawodowo. W ostatnich dwóch latach uczestnictwo w podnoszeniu kwalifikacji zwiększało szanse na znalezienie zatrudnienia przez bezrobotnych. Natomiast szanse pozostawania w zatrudnieniu były bar-

dzo wysokie i stosunkowo zbliżone dla obu porównywanych grup osób – aktywnych edukacyjnie i niepodjmujących wysiłku podnoszenia swych kwalifikacji.

- W okresie 2013-2015 dochody osób pracujących - biernych lub aktywnych edukacyjnie różnią się wciąż wyraźnie z korzyścią dla osób podejmujących dokształcanie się. Luka między średnimi dochodami osób aktywnych i biernych edukacyjnie zmniejszyła się w porównaniu z poprzednim okresem, głównie za sprawą zmian dochodów kobiet. Wpływ dokształcania na poprawę dochodów w okresie 2013-2015 jest większy dla pracujących kobiet niż mężczyzn, co jest zasadniczą zmianą w porównaniu z wcześniejszymi rundami badania.

***

- Dane dotyczące wyjazdów z kraju według GUS wskazują na pewną stabilizację procesu emigracji zarobkowej. Na podobną stabilizację wskazują dane z *Diagnozy Społecznej*, choć ze względu na sposób badania dotyczą innych aspektów procesu migracji.

- Odsetek osób mających doświadczenie emigracji zarobkowej w ciągu dwóch lat poprzedzających badanie z 2015 roku był dość stabilny i niski. W latach 2013-2015 oscylował wokół 2 proc., przy czym systematycznie w każdej rundzie był ponad dwa razy wyższy wśród mężczyzn. Doświadczeniem migracyjnym charakteryzowały się najczęściej osoby z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym a najrzadziej – osoby z wykształceniem podstawowym, z najmłodszych grup wieku oraz mieszkańcy mniejszych ośrodków.

- Wcześniejsze doświadczenia migracyjne są również skorelowane ze statusem na rynku pracy. Niezmiennie w kolejnych rundach *Diagnozy Społecznej* obserwuje się, że osoby mające doświadczenia migracyjne są bardziej aktywne na rynku pracy, choć w przypadku kobiet nie przekłada się to na wyższe zatrudnienie. Informacje od osób, które wróciły, wskazują na spadek znaczenia negatywnego wpływu czynników ekonomicznych dla powrotu do kraju osób badanych w 2015 roku.

- W czterech ostatnich rundach odsetek osób deklarujących w momencie badania chęć emigracji zarobkowej w ciągu najbliższych 2 lat wahał się między 6 proc. a 8 proc.; w 2015 roku wyniósł 7 proc. Niezmiennie praca za granicą wydaje się najbardziej atrakcyjną alternatywą dla osób bezrobotnych.

- Wśród przyczyn migracji dominują powody związane z negatywną oceną sytuacji na rynku pracy w Polsce oraz trudnościami pozyskania odpowiednich dochodów na zaspokojenie potrzeb rodziny w kraju. Przyczyny związane z rozwojem zawodowym czy chęć usamodzielnienia lub sprawdzenia się były wskazywane, ale nie były najważniejsze.

***

- Nastąpiła dalsza poprawa korzystania z usług żłobków i przedszkoli – z 34 proc. w 2013 roku do 37 proc. w 2015 roku. Jest ona kontynuowana niemal we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, za wyjątkiem miast najmniejszych.

- Dostęp do kształcenia się wśród dzieci i młodzieży w wieku 7-19 lat jest mało zróżnicowany terytorialnie. W 2015 roku około 98 proc. dzieci i młodzieży w grupie wieku 7-15 lat uczyło się w szkołach, a 96 proc. młodzieży w wieku 16-19 lat korzystało z kształcenia w formie dziennej, zaocznej i eksternistycznej.
- W 2015 roku wskaźnik korzystania z usług edukacyjnych w grupie wieku 20-24 lata wyniósł 53 proc. Zaobserwowany w poprzednich rundach badania trend spadkowy tego wskaźnika uległ zintensyfikowaniu i widoczny był we wszystkich typach miejscowości zamieszkania z wyjątkiem mieszkańców dużych miast, gdzie wystąpiła stabilizacja. Mimo zmniejszenia się różnic terytorialnych pomiędzy miastem a wsią są one i tak wciąż znaczące.
- W grupie wieku 20-24 lata kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni kształcą się. Tendencja wzrostowa aktywności edukacyjnej kobiet została zahamowana, a spadek aktywności edukacyjnej mężczyzn utrzymuje się.
- Zakres korzystania z usług edukacyjnych zmniejsza się zdecydowanie wśród osób w wieku 25-29 lat i wyniósł w ostatniej rundzie 14 proc., jednak trend spadkowy notowany od 2009 roku uległ zahamowaniu.
- Dla kobiet w grupie wieku 25-29 lat nie tylko zahamowany został trend spadkowy, lecz także zanotowano nieznaczny wzrost korzystania z usług edukacyjnych. Dla mężczyzn w tym wieku natomiast zaobserwowano stabilizację stopnia korzystania z usług edukacyjnych.
- Poziom aktywności edukacyjnej osób w wieku 30-39 lat pozostaje bardzo niski (3 proc.), ulegając dalszemu obniżeniu w 2015 roku. Utrzymuje się brak skłonności do korzystania z usług edukacyjnych osób w wieku powyżej 39 lat.
- Analiza osób w wieku 18 lat i więcej korzystających z usług edukacyjnych i rozpatrywanych według statusu na rynku pracy wskazuje, że w 2015 roku około 67 proc. z nich stanowiły osoby biernie zawodowo, z których 88 proc. miało nie więcej niż 24 lata.
- W procesie podnoszenia kwalifikacji wśród osób w wieku powyżej 24 lat uczestniczą głównie pracujący (około 67 proc. w 2015 roku), którzy średnio mają i tak stosunkowo wyższe kwalifikacje niż osoby bezrobotne czy biernie zawodowo.
- Od 2011 roku obserwujemy stały wzrost odsetka osób biernych zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata, który w 2015 roku wyniósł 10,7 proc.

***

- Podobnie jak w poprzedniej edycji *Diagnozy Społecznej*, czyli po raz drugi w historii badania udział gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności przekroczył udział gospodarstw domowych posiadających zobowiązanie. Co więcej, utrzymuje się tendencja wzrostu udziału oszczędzających, a także systematyczny spadek udziału posiadających zobowiązania. Ten-

dencje po stronie oszczędności wynikają głównie z systematycznego wzrostu dochodów gospodarstw domowych, a tendencje po stronie kredytu w znacznej mierze odbijają spadek udziału gospodarstw domowych z grup wieku najbardziej aktywnych na rynku (z głową w wieku do 45 lat) oraz ograniczoną dostępność kredytu dla słabiej zarabiających.

- W marcu 2015 roku gospodarstwa domowe głównie oszczędzały w formie lokat bankowych (32 proc. wolnych środków przeznaczane jest na oszczędzanie w tej formie), a bardzo istotną część oszczędności stanowi gotówka (13 proc. ogółu środków) oraz jej bliskie substytuty – konto osobiste ROR (13 proc. środków) oraz konto oszczędnościowe (10 proc.).
- Znacząca część oszczędności gospodarstw domowych ma charakter 'zabezpieczający' – na starość, wobec sytuacji losowych oraz na przyszłość dzieci. Na te cele przeznaczona jest blisko połowa zgromadzonych środków. Sumaryczny udział oszczędności na zakup dóbr trwałych, mieszkań oraz prowadzenie działalności gospodarczej wynosi zaledwie ok. 15 proc. i zmniejszył się względem poprzedniej rundy badania.
- Aż 95 proc. całości zadłużenia gospodarstw domowych to zobowiązania kredytowe wobec banków. Ze względu na cele zaciągania zobowiązań zarówno w obszarze wielkości zadłużenia, jak i spłat dominują cele związane z zakupem mieszkania. Wartość kredytów/pożyczek zaciągniętych na ten cel stanowi 67 proc. całości zobowiązań, a spłaty prawie 37 proc. całości spłat zadłużenia.

***

- Analiza indeksu zdrowia finansowego gospodarstw domowych wskazuje, iż większość Polaków żyje z dnia na dzień, będąc w stanie zaspokajać swoje bieżące potrzeby finansowe. Znikoma część gospodarstw domowych zabezpiecza swoją kondycję finansową w długim terminie, a wiele gospodarstw nie jest przygotowanych na zawirowania finansowe.
- Niski poziom zdrowia finansowego w Polsce jest zdecydowanie nieadekwatny do wyzwań i odpowiedzialności, jaką powinni podejmować Polacy w trosce nie tylko o swoje "dziś", ale "dziś, jutro i... pojutrze".
- Pozytywnym trendem jest mały, ale stały wzrost wartości indeksu zdrowia finansowego gospodarstw w latach 2009-2015 poza okresem stagnacji w latach 2011-2013. Poprawa dotyczy częściej tych gospodarstw, których członkowie są aktywni i szukają rozwiązań dla swoich trudności poprzez własne działania.
- Na zdrowie finansowe gospodarstw domowych Polaków wpływa w największym stopniu poprawa poziomu dochodów oraz ich stabilność, co jest głównie związane z czynnikami zewnętrznymi – poprawą sytuacji na rynku pracy, otrzymaniem awansu lub/i podwyżki płacy.
- Pozytywną zmianą jest również poprawa w obszarze oszczędzania na emeryturę. Jest ona głównie obserwowana wśród gospodarstw mało zamożnych i nie wynika bezpośrednio z poprawy ich sytuacji finansowej. Można

przypuszczać, że wzrost świadomości niskiego zabezpieczenia emerytalnego oferowanego przez ZUS i OFE, diskutowany szeroko w mediach w trakcie przeprowadzania reformy emerytalnej w roku 2014, przyczynił się do zmiany postaw wobec planowania długoterminowego.

- Niepokoi natomiast fakt, że te gospodarstwa domowe, których zdrowie finansowe się pogarsza, w największym stopniu ograniczają oszczędzanie na emeryturę.

***

- Stwierdzono dalszy wzrost oceny dotychczasowego życia. Obecnie ocena ta jest najwyższa w całym okresie objętym badaniami, ponad dwukrotnie wyższa niż w najgorszym pod tym względem roku 1993. Warto również podkreślić, że poczynając od 1994 r. wzrost tej oceny był niezwykle systematyczny.

- Również dwa wskaźniki woli życia (brak skłonności samobójczych i pragnienie życia) – najważniejszego aspektu dobrostanu psychicznego – należą do najwyższych w całym okresie od 1991 r.

- Natężenie symptomów depresji spadło do najniższego poziomu od 1992 r.

- Wzrosło także w stosunku do wcześniejszych lat. poczucie szczęścia, które deklaruje obecnie 83,6 proc. respondentów; jest to najlepszy wynik od początku pomiaru. W stosunku do roku 2003 odsetek osób nieszczęśliwych spadł ponad trzykrotnie (z 4,4 do 1,3 proc.).

- Spośród 16 satysfakcji cząstkowych w 9 odnotowano w stosunku do 2013 wzrost a w 4 spadek. Najbardziej spadło zadowolenie z życia seksualnego i z pracy.

- Najważniejszym czynnikiem wyjaśniającym ogólny dobrostan psychiczny Polaków w obecnym badaniu okazuje się podobnie jak w badaniu poprzednim wiek życia. Im ktoś starszy w tym gorszej jest kondycji psychicznej, zwłaszcza jeśli chodzi o symptomy nieprzystosowania (depresji). Drugim pod względem znaczenia dla ogólnego dobrostanu psychicznego czynnikiem jest małżeństwo, a piątym – liczba przyjaciół, którą łącznie z małżeństwem traktować można jako wskaźnik wsparcia społecznego. Na trzecim miejscu, także podobnie jak dwa lata temu, znalazło się nadużywanie alkoholu a na czwartym dochód.

- Badanie tegoroczne ponownie dowodzi trafności głównych hipotez wynikających z cebulowej teorii szczęścia. O pozytywnych zmianach dobrostanu psychicznego decyduje niemal wyłącznie wewnętrzny mechanizm adaptacji („atraktor szczęścia”), który najefektywniej działa na najgłębszym poziomie – woli życia; spadek dobrostanu, zwłaszcza na poziomie najplytszym – satysfakcji cząstkowych -- jest natomiast wynikiem negatywnych zmian sytuacji życiowej.

- Szczęśliwym wiedzie się lepiej; bardziej szczęście daje np. pieniądze niż pieniądze szczęście. Szczęśliwi mają dużo większe szanse na znalezienie stałego partnera i założenie rodziny.

- Poziom dobrostanu psychicznego determinuje prawdopodobieństwo rozwodu w kolejnych latach.

- Dobrostan psychiczny rośnie w miarę zbliżania się daty ślubu, po czym szybko spada do poziomu z okresu wielu lat poprzedzających ślub. Innymi słowy, występuje niemal idealna symetria wielkości zmian dobrostanu psychicznego przed i po zawarciu małżeństwa. W tym sensie, chociaż osoby żyjące w małżeństwie są szczęśliwsze od osób żyjących samotnie, to nie małżeństwo czyni je szczęśliwszymi w dłuższym horyzoncie czasu. Po prostu osoby z natury szczęśliwsze mają większe szanse związać się z partnerem.

- Średni deklarowany dochód osobisty netto („na rękę”) miesięcznie za ostatni kwartał wyniósł w całej próbie 2034 zł, a w próbie panelowej nieco mniej – 1965 zł i w stosunku do danych z 2013 r. wzrósł w całej próbie nominalnie o 8,2 proc. a realnie natomiast o 9,0 proc., (w próbie panelowej wzrósł nominalnie o 9,3 proc. a realnie o 10,1 proc.

- Badani oczekują, że ich dochody w ciągu kolejnych dwóch lat wzrosną przeciętnie o 37 proc. Dwa lata temu oczekiwania były nieco wyższe (43 proc.).

- Dyplom licencjata daje sześciokrotnie mniejszą stopę zwrotu niż dyplom magistra, a doktorat zwiększa stopę zwrotu w stosunku do magisterium o dalsze 37 proc. W ostatnich dwóch latach spadła stopa zwrotu z wykształcenia wyższego i doktoratu.

- Nie wszystkie kierunki studiów dają taką samą stopę zwrotu. Najbardziej opłacalne jest studiowanie prawa i medycyny, a najmniej – nauk rolniczych.

***

- Polacy są coraz zdrowsi. Natężenie symptomów somatycznych spadło do najniższego poziomu od początku pomiarów (1996 r.).

- Jednym z czynników ryzyka zaburzeń zdrowia jest nadwaga (stosunek wagi do wzrostu -- *Body Mass Index*, BMI).

- Inny czynnik ryzyka, palenie papierosów, także -- choć nieco słabiej niż otyłość -- wiąże się z wieloma symptomami zaburzeń zdrowia.

- Nadużywanie alkoholu jest czynnikiem ryzyka w zakresie wszystkich 17 miar stanu zdrowia. Odbija się na subiektywnej ocenie własnego zdrowia, ale pogarsza także wskaźniki obiektywne – natężenie symptomów zaburzeń i prawdopodobieństwo poważnej choroby.

- Sześciu na dziesięciu Polaków nie uprawia żadnej aktywności fizycznej. Najwięcej osób jeździ na rowerze (27,7).

- Aktywność fizyczna, choć daje słabsze efekty niż czynniki ryzyka (otyłość, palenie papierosów i nadużywanie alkoholu), istotnie służy zdrowiu.

- Ogólny poziom stresu życiowego był w roku 2015 znacznie niższy niż dwa lata wcześniej i najniższy w całym okresie pomiarów od 2000 r.

***

- Nie zmieniło się w stosunku do początku okresu transformacji 90-procentowe (!) deklarowane poczucie wsparcia społecznego (*Czuję się kochany(a) i darzony(a) zaufaniem*). Jedynie 20 proc. respondentów czuje się osamotnionymi wbrew swej woli.
- Po raz drugi od 2005 r. zmniejszyła się przeciętna liczba przyjaciół (z 7 do 6). Liczba przyjaciół jest piątym po wieku, małżeństwie, nadużywaniu alkoholu i dochodzie najważniejszym czynnikiem wyjaśniającym dobrostan psychiczny. Przyjaciele mają równie duży wpływ na łagodzenie psychologicznych skutków stresu życiowego co zadaniowa strategia radzenia sobie.

***

- System wartości Polaków jest bardzo stabilny. Warto jednak odnotować znaczny w ostatnich latach wzrost znaczenia zdrowia i spadek znaczenia udanego małżeństwa.
- Szybki wzrost zamożności Polaków odbija się także na spadku częstości wskazań pieniędzy jako jednej z trzech kardynalnych wartości (o 1/4 w stosunku do roku 2000),
- Podobnie jak we wszystkich poprzednich latach najczęściej jako wartość kardynalna wskazywane jest zdrowie (65 proc. respondentów), a w dalszej kolejności udane małżeństwo (50,3 proc.), dzieci (48,7 proc.) i praca (30 proc.); najrzadziej wolność i swoboda, silny charakter, wykształcenie i życzliwość oraz szacunek otoczenia.
- System wartości pozwala przewidzieć niektóre wydarzenia życiowe zależne od decyzji jednostki, np. ślub, rozwód, urodzenie dziecka. Ważne wydarzenia życiowe powodują także zmiany w systemie wartości; np. ożenek zwiększa znaczenie udanego małżeństwa, rozwód zmniejsza pozycję małżeństwa, urodzenie dziecka zwiększa pozycję dziecka.
- Osoby o nastawieniu materialistycznym gorzej oceniają całe swoje dotychczasowe życie, są mniej szczęśliwe i mają częściej skłonności samobójcze. Zakupoholizm ma efekt odwrotny, działa pozytywnie na wszystkie wskaźniki dobrostanu.

***

- 84 proc. Polaków (najwięcej od 2000 r.) ocenia miniony rok jako udany.

Polacy widzą coraz słabszy związek między tym, jak im się powodzi (czy miniony rok był udany), a tym, co robią władze; głównie sobie przypisują odpowiedzialność, zwłaszcza, jeśli miniony rok zaliczają do udanych.

***

- W 2015 r. 42,7 proc. osób dorosłych deklarowało systematyczny udział w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych. Jest to o ponad 1 pp. więcej niż w 2013 r. ale o 13 pp. mniej niż w 1992 r.
- Najbardziej religijne ze względu na kryterium praktyk instytucjonalnych grupy ludności to: kobiety, osoby

starsze (60 i więcej lat), mieszkańcy wsi (w tym zwłaszcza rolnicy), renciści i emeryci oraz osoby z podstawowym wykształceniem, a najniższymi behawioralnymi wskaźnikami religijności charakteryzują się mężczyźni, osoby w wieku do 44 lat, mieszkańcy największych miast, osoby najlepiej wykształcone i najzamożniejsze, bezrobotni, pracownicy sektora prywatnego i prywatni przedsiębiorcy.

- W przekroju regionalnym najbardziej religijnymi województwami są: podkarpackie, małopolskie, opolskie i lubelskie, gdzie z wyjątkiem opolskiego przeważa ludność silnie zakorzeniona od wielu pokoleń; najmniej zaś religijnymi: zachodniopomorskie, łódzkie, i warmińsko-mazurskie. Najwyraźniej od średniej krajowej odstaje woj. podkarpackie, gdzie ledwie 11 proc. mieszkańców w ogóle nie chodzi do kościoła, a prawie 75 proc. bierze udział w nabożeństwach co najmniej 4 razy w miesiącu; na przeciwnym zaś biegunie znajduje się woj. zachodniopomorskie, gdzie połowa mieszkańców w ogóle nie chodzi do kościoła, a ledwie 1/3 bierze udział w uroczystościach religijnych co najmniej 4 razy w miesiącu. Największe miasta (powyżej 500 tys. mieszkańców) są najmniej religijne (54 proc. nie chodzi w ogóle do kościoła wobec 21 proc. ludności wiejskiej).

- Instytucjonalne praktyki religijne wiążą się z wyższym poziomem dobrostanu psychicznego niezależnie od płci i wieku. Łagodzą też wpływ stresu życiowego na dobrostan psychiczny. depresji.

***

- Co czwarty dorosły Polak pali papierosy. Przeciętnie wypala ich nieco mniej niż 15 sztuk dziennie. W stosunku do roku 1995 odsetek palaczy zmniejszył się o 13,5 pp.
- Wśród palaczy dominują mężczyźni, a oprócz nich osoby w średnim wieku, z wykształceniem zasadniczym zawodowym i uboższe, bezrobotni i pracownicy sektora prywatnego.
- Odsetek osób, które na kłopoty reagują sięganiem po alkohol, jest mniejszy (3,5 proc., dwa lata temu 3,9 proc.) niż odsetek osób, które przyznają się do nadużywania alkoholu (6,2 proc., dwa lata temu 6,7 proc.).
- Mężczyźni przyznają, że w minionym roku pili za dużo alkoholu prawie 4 razy częściej niż kobiety; częściej nadużywają alkoholu osoby w średnim wieku, najczęściej zaś bezrobotni; bogaci i biedni częściej niż średniozamożni; prywatni przedsiębiorcy nieco częściej niż zatrudniani przez nich pracownicy; uczniowie i studenci częściej nadużywają alkoholu tylko w stosunku do emerytów i rencistów.
- W przekroju grup zawodowych najbardziej dotkniętymi problemem alkoholowym są twórcy, artyści, pisarze i dziennikarze (21,5 nadużywających alkoholu), operatorzy maszyn i urzędzeń górniczych i robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, lekarze (12,6 proc. przyznających się do nadużywania alkoholu w minionym roku). Najmniejszy odsetek nadużywających alkoholu

jest wśród robotników produkcji tekstylnej, fryzjerek i kosmetyczek oraz pomocy domowych i sprzątaczek.

- Odsetek osób przyznających się do zażywania narkotyków rósł do 2005 r. W tegorocznym badaniu utrzymał się na poziomie z lat 2011 i 2013; jest znacznie wyższy niż na początku okresu objętego badaniem (wzrost ponad trzykrotny w stosunku do 1992 r.). Obecnie najbardziej zagrożeni narkomanią są mężczyźni, uczniowie i studenci (generalnie osoby młodsze), mieszkańcy dużych miast, pracownicy sektora prywatnego, zamożni, mieszkańcy województw zachodniopomorskiego i śląskiego.

***

- Między rokiem 2005 i 2015 spadał odsetek ofiar kradzieży, włamania do domu, napadu i pobicia. Wyjaśnia to duży wzrost w tym okresie poczucia bezpieczeństwa (odsetek osób zadowolonych ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania wzrósł od 2000 r. o ponad 50 proc., a więc w stopniu porównywalnym ze spadkiem liczby ofiar kradzieży, włamań i rozbojów). Nie zmieniał się w tym okresie odsetek osób przyznających się do łamania prawa.

- Osoby nadużywające alkoholu ponad czterokrotnie częściej są sprawcami i niemal dwukrotnie częściej ofiarami agresji. Osoby młode nad używające alkoholu powodują wypadki i kolizje drogowe także 4-krotnie częściej niż ci, którzy alkoholu nie nadużywają.

- Najbardziej zagrożone przestępczością są województwa zachodnie a najmniej podkarpacie i woj. warmińsko-mazurskie.

- Zarówno odsetek ofiar, jak i sprawców przestępstw jest zdecydowanie większy wśród mężczyzn niż wśród kobiet; dużo także większy w młodszych grupach wieku w porównaniu z osobami starszymi. W dużych miastach częstość doświadczeń związanych z łamaniem prawa jest przeciętnie ponad dwukrotnie większa niż na wsi.

***

- Członkami organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków i kół było w 2015 r. 13,4 proc. (w 2011 r. 15 proc.) badanych. Takich ludzi, którzy należą do organizacji i są w nich aktywni jest w społeczeństwie 9 proc. Ci, którzy należą do jakiegokolwiek organizacji, zdecydowanie najczęściej (24 proc.) działają w organizacjach religijnych. W ciągu ostatnich dwóch lat 15 proc. badanych angażowało się w działania na rzecz lokalnej społeczności; obserwowany w ciągu ostatniej dekady powolny, ale systematyczny wzrost zaangażowania na rzecz własnych społeczności zatrzymał się. Co piąty badany (19,4 proc.; w 2011 r. 23 proc.) był w ostatnim roku na jakimś zebraniu publicznym (nie w miejscu pracy). Są to podstawowe wskaźniki, ukazujące niski stopień rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, małe doświadczenia i kompetencje obywatelskie. Doświadczenia obywatelskie mają tendencję do kumulowania się – ludzie, którzy należą do organizacji, podejmują działania na rzecz społeczności i biorą udział w zebraniach to często te same osoby.

- Doświadczenia i umiejętności obywatelskie związane są z pozycją społeczną, mierzoną poziomem wykształcenia. Im wyższe wykształcenie, tym częściej ludzie zakładają organizacje i wstępują do organizacji już istniejących oraz pełnią w nich funkcje z wyboru, tym chętniej włączają się do działań na rzecz własnej społeczności; tym częściej organizują zebrania publiczne, biorą w nich udział, prowadzą je i zabierają głos. Ludzie wykształceni są lepiej zorganizowani i lepiej wyrażają swoje interesy. Umieją lepiej korzystać z możliwości, jakie stwarza im demokracja na poziomie lokalnym.

- W ciągu minionych dwóch lat (2013–2015) zaufanie do wszystkich instytucji finansowych wzrosło.

- Wyższe od przeciętnego stopnie zaufania do instytucji finansowych wykazują osoby w średnim wieku (25–44 lata), osoby legitymujące się przynajmniej średnim wykształceniem, osoby lepiej sytuowane materialnie, przedsiębiorcy prywatni i ich pracownicy, osoby pracujące w sektorze publicznym.

- W 2015 r. ponad 40 proc. respondentów deklaroowało, że naruszanie dóbr publicznych w ogóle ich nie obchodzi lub mało obchodzi. Polaków najmniej obchodzi to, że ktoś nie płaci za transport publiczny lub unika płacenia podatków. Obojętność wobec tych form naruszania dobra wspólnego znacznie jednak zmalała w porównaniu z poprzednimi latami. W pozostałych kategoriach także odnotowujemy wzrost wrażliwości na naruszanie dobra wspólnego. Po 20 latach budowania państwa demokratycznego ciągle jednak niemal połowa obywateli jest obojętna wobec sześciu form naruszania dobra wspólnego.

- Polska nie spełnia ani jednego kryterium społeczeństwa obywatelskiego. Pod względem ogólnego zaufania zajmujemy jedno z ostatnich miejsc wśród krajów objętych badaniem *European Social Survey* w 2014 r. W Polsce z opinią, że „większości ludzi można ufać”, zgadzało się według naszego badania zaledwie 10,5 proc. respondentów w 2003 i 2005 r., 11,5 proc. w 2007 r., 13 proc. w 2009 r., tyleż samo w 2011 r. i 12 proc. w 2013 r. i w 2015 r. 15 proc. — cztery razy mniej niż w Danii, Norwegii i Finlandii.

- Znacznie rzadziej też Polacy niż przedstawiciele innych społeczeństw wierzą w dobre intencje bliźnich. Zaledwie 14 proc. rodaków wg *Europejskiego Sondażu Społecznego* z 2012 (mniej tylko w Portugalii i Bułgarii) i 13 wg *Diagnozy Społecznej* z 2013 r. i 2015 r. jest zdecydowanie przekonanych, że ludzie najczęściej starają się być pomocni.

- Przejawem niskiej tolerancji Polaków wobec mniejszości jest stosunek do homoseksualistów. Zaledwie 13 proc. wg *Europejskiego Sondażu Społecznego* z 2012 r. i jeszcze mniej (7 proc.) wg *Diagnozy Społecznej* z 2015 r. zgadza się zdecydowanie z opinią, że homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań. Mniejszy proce. akceptacji dla homoseksualistów jest tylko w Rosji (6 proc.)

- Dane *Diagnozy* potwierdzają zależność między kapitałem społecznym, zdefiniowanym zgodnie z przyjętymi przez nas wskaźnikami, a innymi wymiarami jakości życia.

- Podobnie jak w przekroju międzynarodowym stwierdzamy istotny związek między kapitałem społecznym a zamożnością podregionów i większych miast. Przeciętny poziom kapitału społecznego mieszkańców 66 podregionów wyjaśnia 37 proc. zróżnicowania PKB.

***

- Przyrost liczby gospodarstw z komputerem i dostępem do internetu jest coraz wolniejszy. Obserwujemy stopniowe nasycanie się rynku. W pierwszej połowie 2015 roku komputer posiadało już 72 proc., a dostęp do internetu 71 proc. gospodarstw domowych.

- Szybko rośnie przepustowość dostępu do internetu w gospodarstwach domowych. Tempo to jest stałe i od 2003 roku przeciętna przepustowość podwaja się co 19,4 miesiąca. Wykorzystanie tego trendu do przewidywania realności celów Europejskiej Agendy Cyfrowej pozwala stwierdzić, że cel dostarczenia łączy o przepustowości przynajmniej 100Mb/s dla przynajmniej połowy gospodarstw domowych jest realny i powinien zostać osiągnięty w 2020 roku. Natomiast cel podłączenia wszystkich gospodarstw łączyami o przepustowości przynajmniej 30Mb/s prawie na pewno nie będzie możliwy do zrealizowania.

- Upowszechnia się mobilne korzystanie z internetu na co wpływ mają przede wszystkim smartfony, które w pierwszej połowie 2015 roku posiadało 45 proc. Polaków, a więc połowa osób, które mają telefon komórkowy (90,4 proc.). Dodatkowe znaczenie mają także tablety. Jednak choć ponad połowa (57 proc.) internautów deklaruje, że korzysta z internetu za pośrednictwem telefonu lub tabletu, to większość z tych osób, do łączenia się z siecią wykorzystuje wyłącznie sieci wi-fi. Prawie 27 proc. internautów (tj. 17,5 proc. Polaków) deklaruje faktycznie mobilne korzystanie z sieci przy użyciu transferu danych przez sieci komórkowe.

- Komputer i internet częściej posiadają gospodarstwa wieloosobowe, szczególnie małżeństwa z dziećmi (95 proc. z nich ma dostęp do sieci), a najrzadziej jednoosobowe. W konsekwencji już ponad 80 proc. Polaków w wieku 16+ ma w domu komputer (ewentualnie tablet) i dostęp do internetu. Jednak tylko 66 proc. z tych technologii korzysta. Aż 15,4 proc. to osoby, które mimo posiadania dostępu zupełnie z internetu nie korzystają. Osób takich przybywa, jest to już prawie połowa (46 proc.) nieużywających internetu.

- Od 2011 roku przyrost użytkowników tych technologii jest znacznie wolniejszy niż wcześniej, choć jeśli uwzględnić, że część osób zaprzestaje korzystania, to między 2013 a 2015 rokiem, z internetu zaczęło korzystać 5,3 proc. Polaków w wieku 18+. Kluczową barierą w upowszechnieniu korzystania z internetu jest brak motywacji, a także umiejętności korzystania. Bariery finan-

sowe są powodem braku dostępu dla około 5 proc. gospodarstw, a brak technicznych możliwości posiadania internetu w miejscu zamieszkania dla ledwie pół procenta. Twarde bariery (infrastrukturalne, czy finansowe) są coraz mniej znaczące. Jednak również bariery miękkie słabną – między 2007 a 2015 rokiem o połowę zmalał odsetek gospodarstw, które uważają że internet nie jest im potrzebny. Obecnie uważa tak niecałe 15 proc..

- Przyrost osób korzystających z internetu wpływa na znaczące zmiany struktury populacji użytkowników. Podnosi się przeciętny wiek internautów. W 2003 roku 40 proc. stanowiły osoby w wieku 16-24 lat, a obecnie tylko 18 proc.. Dziesięć lat temu 16 proc. użytkowników miało przynajmniej 45 lat, teraz dwa razy więcej. Zmalał też udział uczniów i studentów, obecnie to 11,6 proc. internautów a w 2003 roku 30 proc.. Maleje udział osób z największych miast, a rośnie udział użytkowników ze wsi (z 21 w 2003 do 35 proc.).

- Korzystanie z komputerów, internetu i telefonów komórkowych, a także konsumpcja innych mediów (telewizji, prasy) są silnie zróżnicowane ze względu na różne czynniki społeczno-demograficzne, przede wszystkim wiek i wykształcenie. Z internetu korzysta zdecydowana większość młodych i bardzo niewiele starszych osób. Korzystają osoby uczące się (99 proc. uczniów i studentów) i lepiej wykształcone (92 proc. osób z wyższym wykształceniem). Wśród osób z wykształceniem podstawowym z sieci korzysta zaledwie 15 proc.. Mężczyźni korzystają z technologii informacyjno-komunikacyjnych nieco częściej niż kobiety. Duże znaczenie ma również status społeczno-zawodowy – korzysta zdecydowana większość osób pracujących (ponad 85 proc.). Najmniej użytkowników jest wśród emerytów, rencistów i rolników. Korzystanie z internetu jest też związane z zamożnością, a także z wielkością miejscowości zamieszkania, internetu używa 82 proc. mieszkańców największych miast i 57 proc. osób ze wsi. Znaczenie wielkości miejsca zamieszkania i zamożności jest jednak mniejsze niż innych czynników, a dodatkowo maleje.

- Nadal to telewizja jest kluczowym medium dla większości Polaków. Wyposażenie gospodarstw domowych w telewizory LCD i plazmowe jest większe i rośnie szybciej niż wyposażenie w komputery – nowoczesne telewizory są już w 77 proc. gospodarstw. Więcej domostw ma telewizję kablową lub satelitarną niż internet. Osób, które więcej czasu poświęcają na korzystanie z internetu niż na oglądanie telewizji było w Polsce w 2015 roku tylko 17 proc., o 2pp. więcej niż w 2013 roku. Podobnie jak dwa lata wcześniej aż 70 proc. osób w wieku 16 i więcej lat więcej czasu spędza przed telewizorem niż w sieci, pozostali używają obu mediów ze zbliżoną intensywnością. Dużo czasu przed telewizorem spędzają znacznie częściej osoby starsze, emeryci, renciści. Trzy czwarte osób w wieku 65+ ogląda TV przez ponad 2 godziny dziennie. Zdecydowanie więcej oglądają też osoby słabiej wykształcone. Co ciekawe, dochody na osobę i wielkość miejscowości nie mają dużego związku z oglądalnością telewizji. Nieco częściej oglądają ją mieszkańcy

mniejszych miast. Upowszechnienie internetu nie przekłada się na znaczące zmniejszenie zainteresowania telewizją.

- Ponad połowa Polaków poświęca na czytanie prasy przynajmniej godzinę tygodniowo. Częściej są to osoby starsze, lepiej wykształcone, mieszkające w większych miejscowościach i gospodarstwach o wyższych dochodach. Częściej prasę czytają osoby pracujące w sektorze publicznym i emeryci. Internauci nieco częściej czytają prasę i poświęcają na to nieco więcej czasu niż osoby, które z sieci nie korzystają. Ponad połowa osób, które sięgają po treści gazet i książki w sieci, od czasu do czasu płaci za dostęp do treści. Może to oznaczać, że istnieje potencjał do zmiany modelu biznesowego w jakim obecnie funkcjonuje większość wydawców treści w internecie, tak by zamiast na reklamie i wykorzystaniu danych o użytkownikach zarabiać na opłatach od nich.
- Sposoby korzystania z internetu są mocno zróżnicowane. Wielu użytkowników korzysta w sposób bardzo ograniczony. Dla tych słabiej wykształconych, mieszkających w mniejszych miejscowościach i w gospodarstwach o niższych dochodach, internet jest przede wszystkim źródłem rozrywki. Natomiast użytkownicy lepiej wykształceni, z większych miast i zamożniejszych gospodarstw korzystają przede wszystkim w sposób instrumentalny. To zróżnicowanie sposobów korzystania jest czynnikiem pogłębiającym zjawisko wykluczenia cyfrowego.
- Przyrost liczby gospodarstw z komputerem i dostępem do internetu jest coraz wolniejszy. Obserwujemy stopniowe nasycenie się rynku. W pierwszej połowie 2015 roku komputer posiadało już 72 proc., a dostęp do internetu 71 proc. gospodarstw domowych.

***

- Poziom poczucia dyskryminacji w Polsce jest ciągle niewielki, chociaż w stosunku do połowy lat 90. wzrósł trzykrotnie; obecnie 1,8 proc. dorosłych Polaków czuje się dyskryminowanymi z jakiegokolwiek powodu.
- Brak poczucia bycia dyskryminowanym nie oznacza braku dyskryminacji. Kobiety są dyskryminowane w zakresie dochodów. Przeciętny dochód osobisty deklarowany przez kobiety jest o 1/5 (podobnie było w poprzednich latach) niższy od dochodu deklarowanego przez mężczyzn. Różnica ta nie wynika z różnicy statusu społeczno-zawodowego. We wszystkich grupach społeczno-zawodowych, z wyjątkiem rencistów, jest ona taka sama lub zbliżona do różnicy ogólnej przy kontroli wykształcenia i wieku. również w ramach poszczególnych grup zawodowych o względnie wyrównanych kompetencjach, obowiązkach i stanowiskach różnica w dochodach między kobietami i mężczyznami nie znika, chociaż spada do 17-19 proc.

- Kobiety nie czują się jednak częściej dyskryminowane od mężczyzn, a w latach 2005 i 2011 większy był nawet odsetek mężczyzn niż kobiet doświadczających subiektywnie dyskryminacji (w pozostałych latach różnice były nieistotne statystycznie). Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę tylko osoby pracujące i porównamy mężczyzn i kobiety o takim samym stażu pracy i poziomie wykształcenia, nie stwierdzamy większego niż u mężczyzn poczucia dyskryminacji u kobiet.

- Obiektywne upośledzenie społeczne niepełnosprawnych przekłada się umiarkowanie na ich poczucie bycia dyskryminowanym. Zasadnicze znaczenie ma stopień niepełnosprawności. W grupie osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności wskaźnik subiektywnej dyskryminacji o połowę większy niż w grupie z lekkim stopniem niepełnosprawności.

- Bezwzględnie najczęściej dyskryminowane czują się osoby, które są ofiarami i sprawcami przestępstw, nadużywają alkoholu lub biorą narkotyki, leczą się psychiatrycznie lub psychologicznie, są schorowane i czują się samotne (od 2 do 5 razy częściej niż przeciętnie w populacji).

- Analiza czynników stanowiących potencjalne ryzyko wykluczenia społecznego (podeszły wiek, niepełnosprawność, samotność, niskie wykształcenie, mieszkanie na wsi, uzależnienie (od alkoholu i/lub narkotyków, konflikt z prawem, poczucie dyskryminacji, ubóstwo i bezrobocie) wyłoniła cztery niezależne kategorie wykluczeń: fizyczne (związane z wiekiem i niepełnosprawnością), strukturalne (związane z niskim kapitałem kulturowym i mieszkaniem na wsi), normatywne (związane z patologiami) oraz materialne (związane z bezrobociem i ubóstwem).

- Ubóstwo i bezrobocie traktowane były od początku badań nad wykluczeniem społecznym jako główne bariery uniemożliwiające pełne uczestniczenie w życiu społecznym. Im też poświęcano najwięcej uwagi i przyjmowano, że przeciwdziałanie bezrobociu oraz ubóstwu stanowić powinno zasadniczy cel polityki reintegracji społecznej. Fakt, że obecnie w Polsce wykluczenie materialne jest jednym z czterech odrębnych typów wykluczenia, oznacza konieczność większego zróżnicowania polityki integracyjnej tak, aby uwzględniała ona inne jeszcze przesłanki wykluczenia, niezależne od sytuacji na rynku pracy i materialnych warunków życia, wymagające odrębnych instrumentów adresowanych do osób gorzej wykształconych, mieszkańców wsi, niepełnosprawnych, uzależnionych od alkoholu i narkotyków oraz wchodzących w konflikt z prawem.

- Największy odsetek Polaków w wieku 16 i więcej lat jest wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem strukturalnym i fizycznym (odpowiednio prawie 25 i 15 proc.).

3. METODA BADANIA

TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI, IRENA E. KOTOWSKA

3.1. Schemat, procedura i przebieg badania

Projekt badawczy *Diagnoza Społeczna* jest wspólnym przedsięwzięciem naukowym członków *Rady Monitoringu Społecznego*. Koncepcję badania i jego logistykę opracowała *Rada Monitoringu Społecznego*. Analizę danych przeprowadzają i raporty przygotowują członkowie *Rady* przy współpracy z grupą ekspertów.

Badanie ma charakter panelowy. W kolejnych jego rundach uczestniczą wszystkie dostępne gospodarstwa domowe z poprzednich rund oraz gospodarstwa z nowej reprezentatywnej próby. Do tej pory zrealizowano osiem rund badania: w 2000, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 r.

W badaniu zastosowano dwa kwestionariusze (Aneks 1). Pierwszy z nich stanowi źródło informacji o składzie i warunkach życia gospodarstw domowych i wypełniany jest przez ankietera w czasie wywiadu z przedstawicielem gospodarstwa domowego najlepiej zorientowanym w sytuacji gospodarstwa i jego członków. Kwestionariusz ten dostarcza danych na temat struktury i warunków życia gospodarstwa domowego oraz na temat demograficzno-społecznej charakterystyki poszczególnych jego członków. Drugi kwestionariusz, przeznaczony do indywidualnego samowypełnienia przez wszystkich dostępnych członków badanego gospodarstwa domowego, którzy ukończyli 16 lat, służy do zdobycia informacji o jakości życia poszczególnych osób. W 2015 r. wyjątkowo zastosowano dwa rodzaje kwestionariusza indywidualnego. Jeden z małymi wyjątkami taki sam jak w poprzednich rundach. Wypełniła go większość respondentów (22208 osób). Drugi kwestionariusz stanowiła polska wersja *International Social Survey Programme 2015* (ISSP 2015). Wypełniło go 2116 z 3000 respondentów wylosowanych z próby panelowej. Analiza danych z ISSP 2015 przedstawiona zostanie w oddzielnym raporcie.

Badanie terenowe przeprowadzane jest w każdej rundzie w marcu lub marcu i kwietniu przez zawodowych ankieterów GUS. Nadzór nad przebiegiem badania ankietowego sprawuje od strony organizacyjnej Biuro Badań i Analiz Statystycznych przy Polskim Towarzystwie Statystycznym.

3.2. Schemat doboru próby do badania i zasady jej ważenia

W pierwszej rundzie badania, przeprowadzonej w marcu 2000 r., uczestniczyło 3005³ gospodarstw domowych z 10002 członkami, a spośród nich w badaniu indywidualnym wszystkie dostępne osoby, które ukończyły 16 lat w liczbie 6614.

Druga runda badania, przeprowadzona w marcu 2003 r., objęła 3961 gospodarstw (w tym 2396 z pierwszej rundy – 79,7 proc.) liczące łącznie 13693 członków oraz 9587 osób w wieku 16 i więcej lat wypełniających ankietę indywidualną (w tym odpowiednio: 8180 – 81,8 proc. i 4719 – 71,3 proc. z pierwszej rundy badania oraz – odpowiednio – 458 i 202 nowe osoby, które przybyły w gospodarstwach badanych w 2000 r.).

W trzeciej rundzie badania, zrealizowanej w marcu 2005 r. założono, że obserwacją zostaną objęte wszystkie gospodarstwa domowe uczestniczące w rundzie drugiej panelu oraz wszystkie gospodarstwa domowe, do których przenieśli się członkowie gospodarstw domowych, należących do wyjściowej próby panelowej, czyli powstające na skutek podziału wyjściowej panelowej próby gospodarstw⁴. Postanowiono także zbadać ankietą indywidualną wszystkich ich członków, którzy urodzili się nie później niż w marcu 1990 r. W efekcie do bazy danych wprowadzono 3113 gospodarstw domowych, które brały udział w drugiej rundzie (78,6 proc. gospodarstw z drugiej rundy). W bazie danych znalazły się informacje o 9939 członkach gospodarstw, o których mieliśmy informacje z roku 2003 (72,6 proc. osób z drugiej rundy), o 537 nowych członkach tych gospodarstw oraz o 6388 respondentach indywidualnych, którzy wypełnili ankietę w 2003 r. (66,6 proc. wszystkich indywidualnych respondentów z drugiej rundy) i 231 nowych indywidualnych respondentach z gospodarstw badanych w 2003 r. (głównie były to osoby, które ukończyły 16 lat między drugą i trzecią rundą). Dodatkowo do badania zdecydowano się włączyć 900 nowych gospodarstw domowych i ich członków. W celu osiągnięcia założonej liczebności 900 nowych gospodarstw domowych w trzeciej fazie panelu wylosowano uzupełniającą 900 elementową próbę podstawową oraz jedną próbę rezerwową o tej samej strukturze i liczebnościach. W bazie danych znalazło się 738 nowych gospodarstw z 2351 członkami i 1572 indywidualnymi respondentami. W sumie w bazie danych z rundy trzeciej znalazło się 3851 gospodarstw domowych z 12872 członkami i 8820 indywidualnych respondentów.

³ Wszystkie dane o liczebnościach prób obejmują przypadki, które znalazły się w bazie danych, a nie wszystkie przypadki przebadane; część przebadanych przypadków nie została wprowadzona do bazy danych lub została z niej usunięta ze względu na wadliwie wypełnione ankiety lub problemy związane z identyfikacją gospodarstw i respondentów indywidualnych w kolejnych rundach badania. Wielkości dotyczące liczby gospodarstw i ich członków z poprzednich rund różnią się nieznacznie od tych, które podano w raportach *Diagnoza Społeczna 2000, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011 i 2013*, ponieważ po opublikowaniu tamtych raportów dokonano ponownej weryfikacji baz danych pod kątem identyfikowalności przypadków i spójności logicznej danych, częściowo usuwając, a częściowo przywracając ok. 2,5 proc. badanych jednostek (gospodarstw i osób).

⁴ Definicję panelowej próby gospodarstw domowych przedstawiono w rozdz. 3.2.

W 2007 r. przebadano 5532 gospodarstwa domowe z 18067 członkami i indywidualnie 12645 członków tych gospodarstw w wieku 16 i więcej lat. Z próby 2005 r. udało się zbadać 2760 gospodarstw domowych (71,7 proc.) z 8406 tymi samymi członkami (65,3 proc.) i 5593 tych samych respondentów indywidualnych (63,4 proc.) oraz 109 gospodarstw założonych przez członków gospodarstw domowych badanych w 2005 r. z 294 członkami i 207 indywidualnymi respondentami. W panelowej próbie z 2005 przybyło 883 członków i 452 indywidualnych respondentów. Z wylosowanej do badania w 2007 r. nowej próby 3000 gospodarstw domowych zrealizowano badanie w 2663 z 8822 członkami i 6844 indywidualnymi respondentami w wieku 16 i więcej lat.

W 2009 r. przebadano 12380 gospodarstw domowych z 36778 członkami i indywidualnie 26243 członków tych gospodarstw w wieku 16 i więcej lat. Udało się ponownie dotrzeć do 3686 gospodarstw domowych z próby 2007 r. (66,6 proc.) z 11126 tymi samymi członkami (61,6 proc.) i 7638 tych samych indywidualnych respondentów (60,4 proc.).

W 2011 r. przebadano 12381 gospodarstw domowych z 36753 członkami i indywidualnie 26453 członków tych gospodarstw w wieku 16 i więcej lat. Z próby 2009 r. udało się ponownie dotrzeć do 8504 gospodarstw domowych (68,7 proc.) z 24074 tymi samymi członkami (65,5 proc.) i 16440 tych samych indywidualnych respondentów (62,6 proc.).

W 2013 r. przebadano 12352 gospodarstw domowych z 35899 członkami i indywidualnie 26308 członków tych gospodarstw w wieku 16 i więcej lat. Z próby 2011 r. udało się ponownie dotrzeć do 9131 gospodarstw domowych (73,75 proc.) z 25914 tymi samymi członkami (70,51 proc.) i 18020 tymi samymi indywidualnymi respondentami (68,12 proc.).

W 2015 r. przebadano 11740 gospodarstw domowych z 35279 członkami i indywidualnie 24324 członków tych gospodarstw w wieku 16 i więcej lat⁵. Z próby 2013 r. udało się ponownie dotrzeć do 8817 gospodarstw domowych (71,38 proc.) z 26078 tymi samymi członkami (72,64 proc.) i 17498 tymi samymi indywidualnymi respondentami (66,51 proc.). Z próby 2011 r. udało się ponownie dotrzeć do 6832 gospodarstw domowych (55,18 proc.) z 19690 tymi samymi członkami (53,57 proc.) i 11461 tymi samymi indywidualnymi respondentami (43,32 proc.). Z próby 2009 r. udało się ponownie dotrzeć do 5048 gospodarstw domowych (40,78 proc.) z 14009 tymi samymi członkami (38,09 proc.) i 8051 tymi samymi indywidualnymi respondentami (30,68 proc.).

Z pierwotnej próby z pierwszej rundy udało się wykonać badania po 16 latach w 2015 r., w 525 gospodarstwach domowych (17,47 proc.) z 1263 tymi samymi członkami (12,68 proc.) i z udziałem 711 tych samych indywidualnych respondentów (10,77 proc.).

Łącznie we wszystkich siedmiu rundach przebadano 26685 gospodarstw z 84479 członkami i 62541 indywidualnych respondentów.

Gospodarstwa domowe były wybierane do badań z użyciem losowania warstwowego dwustopniowego. Przed losowaniem gospodarstwa powarstwowano według województw, a następnie w ramach województw według klasy miejscowości zamieszkania, wyróżniając duże miasta (powyżej 100 tys. mieszkańców), małe miasta (poniżej 100 tys. mieszkańców) oraz wieś. Jednostkami losowania pierwszego stopnia w warstwach miejskich w poszczególnych województwach były rejony statystyczne (obejmujące co najmniej 250 mieszkań), a w warstwach wiejskich obwody statyczne. Na drugim stopniu losowano systematycznie po dwa mieszkania z uporządkowanej losowo listy mieszkań, niezależnie wewnątrz każdej z warstw utworzonych na pierwszym stopniu.

W pierwszej fazie badania (2000 r.) zastosowano losowanie tej samej liczby gospodarstw domowych z każdego województwa, aby uzyskać stosunkowo duże liczebności gospodarstw także w województwach o relatywnie niskich liczebnościach gospodarstw domowych. Założono, że oszacowania parametrów dla Polski ogółem będą otrzymywane jako średnie ważone z danych wojewódzkich. W kolejnych sześciu etapach badania (2003, 2005, 2007, 2009, 2011 i 2013 r.) liczebności nowych gospodarstw domowych wylosowanych do próby w poszczególnych województwach były wprost proporcjonalne do udziału liczebności gospodarstw w województwach do liczebności gospodarstw w skali całego kraju, czyli w populacji generalnej. W przypadku odmów gospodarstw domowych uczestnictwa w badaniu podmieniano je gospodarstwami z prób rezerwowych, należącymi do tego samego rejonu statystycznego.

Od 2009 r. ze względu na znaczące zwiększenie nowej próby gospodarstw domowych zwiększono zarówno liczbę warstw jak i liczbę mieszkań losowanych z poszczególnych warstw na drugim stopniu losowania. Jednostkami losowania pierwszego stopnia były obwody spisowe, które losowano z prawdopodobieństwami proporcjonalnymi do liczby znajdujących się w nich mieszkań. W ramach warstw miejskich wyróżniono duże miasta liczące powyżej 100 tys. mieszkańców, średniej wielkości miasta liczące 20-100 tys. mieszkańców oraz małe miasta poniżej 20 tys. mieszkańców. Ponadto w pięciu największych miastach warstwy stanowiły dzielnice. Na drugim stopniu losowano po 3 mieszkania z obwodów spisowych w dużych miastach, po 4 mieszkania z obwodów w średnich miastach oraz po 5 mieszkań z obwodów w najmniejszych miastach. W obwodach wiejskich losowano po 6 mieszkań.

⁵ Z tego 22209 osób wypełniło standardowy (taki jak w poprzednich rundach) kwestionariusz Diagnozy Społecznej, a 2116 (wyłącznie członkowie próby panelowej) kwestionariusz Międzynarodowego Programu Sondazy Społecznych ISSP 2015. Wyniki ISSP 2015 przedstawione zostaną w odrębnym raporcie.

3.2.1. Zasady zdefiniowania próby panelowej

W proponowanym w badaniu podejściu panelowym obserwowana panelowa próba gospodarstw domowych (tj. gospodarstw domowych, które wzięły udział w drugiej rundzie badania) stanowi pewien dynamicznie zmieniający się wycinek populacji polskich gospodarstw domowych. Tym samym przyjęto założenie nieuzupełniania panelowej próby gospodarstw domowych w kolejnych rundach badania, gdy gospodarstwa domowe z panelowej próby ulegają naturalnemu wymarciu lub odmawiają dalszego uczestnictwa w badaniu. Pierwszą z tych sytuacji traktujemy jako naturalne wymieranie części populacji gospodarstw domowych. Natomiast w drugim przypadku, aby ubytki z gospodarstw domowych nie miały wpływu na ocenę dynamiki zmian zjawisk i procesów, proponujemy stosowanie odpowiedniego systemu ważenia wyników. Jednocześnie do wyjściowej panelowej próby gospodarstw domowych są dołączane w kolejnych rundach badania (począwszy od rundy trzeciej) nowe gospodarstwa domowe, do których przeniesli się członkowie gospodarstw domowych należących do wyjściowej panelowej próby gospodarstw domowych, czyli powstające na skutek podziału wyjściowej panelowej próby gospodarstw.

Dynamiczny sposób traktowania próby panelowej wymaga nie tylko wyjściowego zdefiniowania próby zarówno gospodarstw domowych (tzw. panelowa próba gospodarstw domowych) oraz ich członków (tzw. panelowa próba osób), ale także ustalenia reguł traktowania tych jednostek badania w kolejnych jego rundach. Definicje te znajdują się w Aneksie 2 (zasady zdefiniowania próby panelowej).

3.2.2. Systemy ważenia próby

3.2.2.1. Przesłanki stosowania wag w badaniach panelowych

W badaniu panelowym, opierającym się na próbie obserwowanej w dłuższym okresie, powstają problemy z reprezentatywnością próby i dokładnością wyników, niespotykane w badaniach przekrojowych (Kalton i Brick, 1995; Verma, Betti i Ghellini, 2007). Na skutek długotrwałości badania z próby w kolejnych rundach panelu ubywają jednostki na skutek odmów uczestnictwa w badaniu (gospodarstwa domowe i/lub ich członkowie). Dochodzi także do zmian miejsca zamieszkania gospodarstw domowych i utraty kontaktu z nimi lub rozpadu gospodarstw domowych w trakcie badania. Jednocześnie do próby zostają włączane nowe gospodarstwa, tworzone przez osoby należące do panelowej próby osób. Wreszcie zmianom ulega struktura badanych gospodarstw domowych.

Wszystkie te czynniki powodują zmniejszanie się reprezentatywności próby w kolejnych rundach panelu oraz nieporównywalność prób i opartych o nie wyników pomiędzy kolejnymi rundami panelu.

Jeśli ubytki mają charakter nielosowy i ich częstotliwość zależy od obserwowalnych właściwości badanych jednostek, to systematyczne obciążenia wyników mogą być eliminowane przez odpowiednie ważenie surowych danych z kolejnych rund panelu. Podobnie gospodarstwa domowe włączane do panelowej próby gospodarstw muszą uzyskać odpowiednią wagę, aby nie zachwiać struktury próby.

System wag musi być konstruowany dla każdego etapu badania zarówno dla analiz przekrojowych jak i longitudinalnych. Wagi dla pierwszej rundy panelu (dla początkowej próby) mają na celu przywrócenie w trakcie obliczeń pierwotnej struktury próby, zniekształconej odmowami uczestnictwa w badaniu (odmowami badanych gospodarstw i ich członków). Ważenie w pierwszym etapie badania może mieć także na celu skorygowanie rozkładów cech z próby (tak gospodarstw jak i osób) w oparciu o dane dostępne z niezależnych i wiarygodnych źródeł o rozkładach tych cech dla populacji. Tego typu ważenie eliminuje błędy losowe tkwiące w dobranej próbie.

W kolejnych rundach panelu ważenie ma na celu korygowanie zniekształceń próby powstających na skutek ubytku badanych jednostek (gospodarstw domowych i osób) powodowanych odmowami i utratą kontaktu z nimi oraz włączaniem do próby nowo tworzonych gospodarstw przez osoby należące do panelowej próby osób oraz zmianami struktury badanych gospodarstw. Zmiany powodowane wymieraniem jednostek nie powinny być korygowane, gdyż ubytki tego typu są reprezentatywne dla populacji.

3.2.2.2. Wagi przekrojowe

Uzyskane w badaniu wyniki w celu zachowania ich reprezentatywności w skali kraju oraz dla poszczególnych województw i wyróżnionych klas miejscowości zamieszkania podlegały odpowiedniemu ważeniu.

Waga początkowa gospodarstwa wylosowanego z danej warstwy jest równa odwrotności frakcji wyboru mieszkania, zamieszkiwanego przez to gospodarstwo domowe, w tej warstwie. Wagi początkowe zostały następnie skorygowane ze względu na odmowy gospodarstw domowych uczestnictwa w badaniu, przy jednoczesnym wyczerpaniu prób rezerwowych, lub wzięcia przez nie udziału w badaniu (został zrealizowany kwestionariusz gospodarstwa domowego), lecz nie przeprowadzenia w nich żadnego wywiadu indywidualnego. W celu oszacowania wskaźnika kompletności odpowiedzi próba gospodarstw domowych została podzielona na grupy, ze względu na klasę miejscowości zamieszkania gospodarstwa domowego, przy czym wyróżniono 6 takich klas. Założono, że prawdopodobieństwo

kompletności odpowiedzi każdej z klas jest stałe. Innymi słowy zaobserwowany wewnątrz danej klasy wskaźnik kompletności odpowiedzi stanowi oszacowanie wskaźnika kompletności odpowiedzi dla każdego gospodarstwa należącego do tej klasy.

Skorygowane wagi początkowe gospodarstw domowych zostały obliczone dla poszczególnych miejscowości zamieszkania poprzez podzielenie ich wag początkowych przez odpowiednie wskaźniki kompletności odpowiedzi dla tych miejscowości zamieszkania.

W kolejnym etapie dokonano kalibracji skorygowanych wag początkowych celem zwiększenia precyzji estymacji, wykorzystując zewnętrzne źródła informacji. Zastosowana w badaniu metoda kalibracji zintegrowanej prowadzi do jednoczesnego szacunku wag dla gospodarstw domowych i ich członków. Wartości zmiennych dotyczące osób są w pierwszym kroku agregowane w ramach poszczególnych gospodarstw domowych poprzez obliczanie wartości ogółem tych zmiennych w ramach gospodarstw (jak na przykład liczba kobiet/mężczyzn w gospodarstwie). Następnie przeprowadzana jest kalibracja na poziomie gospodarstwa wykorzystując zmienne dotyczące gospodarstw oraz zmienne dotyczące osób w formie zagregowanej. Zaletą tej techniki jest zapewnienie zgodności pomiędzy estymacją dotyczącą gospodarstw domowych oraz estymacją dotyczącą osób, gdyż wszyscy członkowie gospodarstw domowych (osoby) otrzymują te same wagi przekrojowe co gospodarstwa, do których należą. W badaniu wykorzystano następujące zmienne kalibracji:

- na poziomie gospodarstwa domowego: wielkość gospodarstwa domowego (wyróżniono 4 kategorie wielkości: 1-osobowe, 2-osobowe, 3-osobowe i 4-osobowe), województwo zamieszkania, typ obszaru zamieszkania (obszar wiejski i obszar miejski),
- na poziomie osób: płeć, grupa wiekowa (wyróżniono 14 grup wieku: poniżej 16 lat, 16-19 lat, jedenaście pięcioletnich grup, 75 lat i więcej).

Informacje dotyczące zmiennych kalibracji pochodziły z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 oraz z bieżących szacunków demograficznych.

W efekcie zastosowania procedury kalibracji zintegrowanej otrzymano skalibrowane przekrojowe wagi gospodarstw domowych.

W kolejnym kroku skalibrowane wagi przekrojowe podlegają procedurze korekty wag ekstremalnych. Zbyt duże zróżnicowanie wag jest niekorzystne dla wyników estymacji, gdyż zwiększa wariancję estymatorów. Podstawą oceny czy wagę danej zmiennej należy uznać za ekstremalną był szacunek dla każdej ze zmiennych stosunku ilorazu tej wartości skalibrowanej tej zmiennej i średniej z wartości wag wszystkich zmiennych po kalibracji do ilorazu jej wartości przed kalibracją i średniej z wartości wag wszystkich zmiennych przed kalibracją. Jeżeli wartość tego stosunku przekroczyła wartość z przedziału $[0,3; 3]$ odpowiednio ją korygowano (zmniejszano lub zwiększano) aby rozważany stosunek osiągnął bliższą granicę (górną lub dolną) dopuszczalnego przedziału zmienności. W wyniku stosowania procedury obliczania wag ekstremalnych otrzymujemy ostateczne wagi bazowe (tzw. wagi końcowe).

Przedstawiona procedura obliczania wag bazowych jest stosowana oddzielnie dla każdej z prób włączanych do badania w kolejnej rundzie panelu. W końcowej fazie szacunku wag przekrojowych próby pochodzące z kolejnych lat są łączone, a wagi przekrojowe pochodzących z nich gospodarstw domowych i osób poddawane są jednoczesnej kalibracji zintegrowanej, a następnie procedurze obcinania wag ekstremalnych otrzymując końcowe wagi przekrojowe dla danego roku (fazy panelu).

Taki sposób postępowania zapewnił założoną liczebność próby oraz jej reprezentatywność w skali kraju oraz w wyróżnionych przekrojach klasyfikacyjnych.

3.2.2.3. Wagi longitudinalne

Wagi longitudinalne mają za zadanie utrzymanie reprezentatywności próby przez cały okres trwania panelu (Ernst, 1989; Verma, Betti i Ghellini, 2007). Punkt wyjścia dla konstrukcji wag longitudinalnych dla 2015 r. stanowiły przekrojowe wagi ostateczne dla 2013 r.

W badaniu przyjęto jako podstawową regułę postępowania obserwację w kolejnych rundach panelu tej samej wyjściowej panelowej próby osób⁶. Aby zminimalizować wpływ na wyniki porównań w czasie zmniejszania się liczebności próby poprzez wypadanie z niej badanych osób, przekrojowe wagi przypisane tym osobom są odpowiednio korygowane. Opierając się na longitudinalnych wagach osób należących do próby panelowej szacowane są wagi longitudinalne dla osób nienależących do wyjściowej panelowej próby osób.

⁶ Por. rozdz. 3.3.

3.3. Podstawowe pojęcia i klasyfikacje

W badaniu wyróżnione zostały dwa podstawowe typy jednostek: gospodarstwa domowe oraz ich członkowie, którzy ukończyli 16 lat. Badaniu podlegały gospodarstwa jednoosobowe oraz wieloosobowe. Za gospodarstwo domowe jednoosobowe uważa się osobę utrzymującą się samodzielnie, tzn. niełączącą z nikim swoich dochodów, bez względu na to, czy mieszka sama czy też z innymi osobami. Natomiast pod pojęciem gospodarstwa domowego wieloosobowego rozumie się zespół osób mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się. W badaniu zastosowano następujące przekroje klasyfikacyjne gospodarstw domowych:

- grupa społeczno-ekonomiczna wyodrębniona na podstawie głównego źródła utrzymania,
- typ gospodarstwa domowego ustalony na podstawie liczby rodzin i typu rodziny biologicznej,
- klasa miejscowości zamieszkania,
- województwo zamieszkania,
- aktywność ekonomiczna.

Źródło utrzymania gospodarstwa stanowiło podstawę do wyodrębnienia siedmiu podstawowych grup społeczno-ekonomicznych:

- gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest dochód z pracy najemnej w sektorze publicznym lub prywatnym, z wykonywania pracy nakładczej oraz na podstawie umów agencyjnych – *gospodarstwa pracowników*,
- gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest dochód z gospodarstwa rolnego o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha (łącznie z użytkownikami działek do 1 ha użytków rolnych i właścicielami zwierząt gospodarskich nieposiadających użytków rolnych, jeśli dochód z nich stanowi wyłączne lub główne źródło utrzymania) – *gospodarstwa rolników*,
- gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest praca na własny rachunek poza rolnictwem lub wykonywanie wolnego zawodu – *gospodarstwa pracujących na własny rachunek*,
- gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest emerytura – *gospodarstwa emerytów*,
- gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest renta – *gospodarstwa rencistów*,
- gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania są źródła niezarobkowe poza emeryturą lub rentą – *gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł*.

Typ gospodarstwa obejmuje następujące kategorie:

- gospodarstwa jednorodzinne: małżeństwa bez dzieci, małżeństwa z dziećmi (jedno dziecko, dwoje oraz troje i więcej dzieci),
- rodziny niepełne,
- gospodarstwa wielorodzinne,
- gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe,
- gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe.

W innym podziale:

- gospodarstwa jednorodzinne: małżeństwa bez dzieci, małżeństwa z dziećmi (jedno dziecko, dwoje oraz troje i więcej dzieci), konkubinaty bez dzieci i konkubinaty z dziećmi,
- rodziny niepełne,
- gospodarstwa wielorodzinne,
- gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe,
- gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe.

W jeszcze innym podziale:

- gospodarstwa jednorodzinne: małżeństwa bez dzieci, małżeństwa z dziećmi (jedno dziecko, dwoje oraz troje i więcej dzieci), konkubinaty bez dzieci i konkubinaty z dziećmi,
- rodziny niepełne,
- gospodarstwa wielorodzinne bez dzieci i wielorodzinne z dziećmi,
- gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe,
- gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe.

W ramach typu aktywności ekonomicznej dokonano podziału badanych gospodarstw domowych na gospodarstwa bez bezrobotnych i gospodarstwa z bezrobotnymi.

Klasa miejscowości zamieszkania jest rozpatrywana w przekroju miasto-wieś, z jednoczesnym podziałem ośrodków miejskich ze względu na wielkość: powyżej 500 tys. mieszkańców, 200-500 tys. mieszkańców, 100-200 tys. 20-100 tys. i poniżej 20 tys. Klasyfikacja według klasy miejscowości zamieszkania oraz województwa jest wspólna dla gospodarstw domowych oraz ich członków.

Dodatkowo wyróżniono następujące kryteria klasyfikacji członków gospodarstw domowych:

- płeć,
- wiek,
- poziom wykształcenia,
- poziom dochodów w gospodarstwie na osobę,
- status społeczno-zawodowy,
- niepełnosprawność.

W klasyfikacji ze względu na poziom wykształcenia wyróżniono cztery kategorie:

- podstawowe i niższe,
- zasadnicze zawodowe,
- średnie,
- wyższe i policealne.

W klasyfikacji osób ze względu na poziom dochodów w gospodarstwie wyodrębniono trzy klasy gospodarstw: o dochodach na osobę do pierwszego (dolnego) kwartyła rozkładu dochodów, większych od pierwszego kwartyła i mniejszych od trzeciego kwartyła oraz większych od trzeciego kwartyła.

Wyróżniono następujące kategorie statusu społeczno-zawodowego członków gospodarstw domowych:

- pracownicy sektora publicznego,
- pracownicy sektora prywatnego,
- prywatni przedsiębiorcy bez rolników,
- rolnicy,
- renciści,
- emeryci,
- bezrobotni (zarejestrowani w urzędach pracy lub - w niektórych analizach - wyróżnieni wg kryteriów BAEL),
- uczniowie i studenci,
- inni bierni zawodowo.

3.4. Charakterystyka próby według głównych klasyfikacji

3.4.1. Charakterystyka próby gospodarstw domowych

W tabelach 3.4.1-3.4.3 przedstawiono charakterystykę całej próby gospodarstw domowych i ich członków w najważniejszych przekrojach społeczno-demograficznych po zważeniu za pomocą wagi przekrojowej.

Tabela 3.4.1. Gospodarstwa domowe według grupy społeczno-ekonomicznej i klasy miejscowości zamieszkania

Grupa społeczno-ekonomiczna	Klasa miejscowości zamieszkania						Ogółem	
	Miasta powyżej 500 tys.	Miasta 200-500 tys.	Miasta 100-200 tys.	Miasta 20-100 tys.	Miasta poniżej 20 tys.	Wieś	N	proc.
Pracownicy	1015	711	539	1225	744	1775	1015	51,1
Rolnicy	1	3	5	18	14	521	1	4,8
Pracujący na własny rachunek	108	90	43	101	90	180	108	5,2
Emeryci	442	368	330	837	437	1014	442	29,2
Renciści	51	56	48	163	87	271	51	5,8
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	53	56	38	112	55	148	53	3,9
Ogółem N	1670	1284	1003	2456	1427	3909	1670	
Ogółem proc.	14,3	10,9	8,5	20,9	12,1	33,2		100,0

Tabela 3.4.2. Gospodarstwa domowe według typu i klasy miejscowości zamieszkania

Typ gospodarstwa	Klasa miejscowości zamieszkania						Ogółem	
	Miasta powyżej 500 tys.	Miasta 200-500 tys.	Miasta 100-200 tys.	Miasta 20-100 tys.	Miasta poniżej 20 tys.	Wieś	N	proc.
<i>Jednorodzinne</i>								
Małżeństwa bez dzieci	319	243	194	489	280	570	2095	17,8
Małżeństwa z 1 dzieckiem	272	237	179	392	280	624	1984	16,9
Małżeństwa z 2 dziećmi	172	144	121	331	187	648	1603	13,7
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	48	45	45	98	94	382	712	6,1
Konkubiny bez dzieci	87	39	32	29	15	18	220	1,9
Konkubiny z dziećmi	34	32	15	31	22	41	175	1,5
Rodziny niepełne	131	101	123	268	149	369	1141	9,7
Wielorodzinne	31	34	33	135	68	517	818	7,0
<i>Nierodzinne</i>								
Jednoosobowe	564	392	250	652	319	688	2865	24,4
Wielooosobowe	22	14	12	27	16	31	122	1,0

Tabela 3.4.3. Gospodarstwa domowe według województw i klasy miejscowości zamieszkania

Województwo	Klasa miejscowości zamieszkania						Ogółem	
	Miasta powyżej 500 tys.	Miasta 200-500 tys.	Miasta 100-200 tys.	Miasta 20-100 tys.	Miasta poniżej 20 tys.	Wieś	N	proc.
Dolnośląskie	252	0	92	244	121	238	947	8,0
Kujawsko-pomorskie	0	201	37	68	106	233	645	5,5
Lubelskie	0	107	0	135	97	301	640	5,4
Lubuskie	0	0	88	48	71	99	306	2,6
Łódzkie	289	0	0	225	52	244	810	6,9
Małopolskie	321	0	47	110	65	449	992	8,4
Mazowieckie	679	96	40	251	146	480	1692	14,3
Opolskie	0	0	42	68	71	122	303	2,6
Podkarpackie	0	0	38	153	81	307	579	4,9
Podlaskie	0	126	0	78	44	125	373	3,2
Pomorskie	0	272	1	164	77	197	711	6,0
Śląskie	0	278	446	389	94	275	1482	12,5
Świętokrzyskie	0	58	8	60	59	176	361	3,1
Warmińsko-mazurskie	0	0	103	101	79	166	449	3,8
Wielkopolskie	131	0	38	267	177	367	980	8,3
Zachodniopomorskie	0	164	31	108	94	148	545	4,6

Rozkład gospodarstw według źródła utrzymania jest zbliżony do uzyskiwanego w badaniach budżetów gospodarstw domowych. Gospodarstwa pracowników występowały najczęściej; kolejną co do częstości występowania grupą były gospodarstwa emerytów. Te dwie grupy stanowią łącznie 79,3 proc. badanej próby gospodarstw.

Dwie trzecie gospodarstw zamieszkiwało w miastach, przy czym jedna czwarta w miastach liczących więcej niż 200 tys. mieszkańców. Udział gospodarstw z miast małych i najmniejszych, tzn. liczących 20-100 tys. i poniżej 20 tys. mieszkańców wynosił odpowiednio 20,4 i 12,2 proc.

Wśród gospodarstw zbadanych w 2013 r. 68,4 proc. tworzonych jest przez jedną rodzinę. Istotna różnica między wsią i miastem dotyczy gospodarstw wielorodzinnych, których jest nieproporcjonalnie wiele na wsi, i gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych, których na wsi jest nieproporcjonalnie mało.

Najliczniej są reprezentowane gospodarstwa z województwa mazowieckiego i śląskiego (odpowiednio 14,3 i 12,7 proc. ogółu gospodarstw), następnie z województw wielkopolskiego, dolnośląskiego, małopolskiego i łódzkiego.

3.4.2. Charakterystyka próby członków gospodarstw domowych

Wśród 36670 członków badanych gospodarstw w próbie zważonej kobiety stanowiły 51,7 proc. Ponad jedna trzecia kobiet i mężczyzn (40,2 proc.) zamieszkiwała na wsi (tabela 3.4.4). Co piąta kobieta i co piąty mężczyzna byli w wieku niemobilnym (45-59 lat), udział kobiet i mężczyzn w wieku 60 lat i więcej wyniósł odpowiednio 24 i 17,6 proc. Udział dzieci i młodzieży w wieku do 24 lat nie przekraczał 30 proc. w skali całego kraju.

Istotną charakterystyką członków gospodarstw domowych jest poziom wykształcenia. Zauważalne zmiany, jakie nastąpiły w ciągu czterech ostatnich lat, dotyczą osób z najniższą oraz najwyższą kategorią wykształcenia. Zmniejszył się wyraźnie udział respondentów z wykształceniem co najwyżej podstawowym a wzrósł odsetek osób z wykształceniem policealnym i wyższym, zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn. Utrzymały się różnice w strukturze wykształcenia według płci. Wykształceniem nieprzekraczającym zasadniczego zawodowego charakteryzuje się 48,5 proc. członków badanych gospodarstw domowych (43,6 proc. kobiet i 53,8 proc. mężczyzn) (w 2009 r. 53,0 proc. ogółem, 48,4 proc. kobiet i 58,1 proc. mężczyzn), ale znacznie rzadziej są to osoby z wykształceniem co najwyżej podstawowym. Osoby z wykształceniem wyższym i policealnym stanowią obecnie 22,1 proc. (25,9 proc. kobiet i 17,9 proc. mężczyzn), podczas gdy w 2009 r. było takich osób ogółem 18,5 proc.

Tylko 41,3 proc. (37,7 proc. w 2009 r.) ogółu zbadanych stanowiły osoby będące pracownikami najemnymi, prywatnymi przedsiębiorcami lub rolnikami. Udział rencistów i emerytów wyniósł 22,9 proc. (23,7 proc. w 2009 r.), mniejsza niż cztery i dwa lata temu jest frakcja studentów i uczniów (16,3 proc. wobec ponad 20 proc. w poprzednich latach). Udział osób bezrobotnych wzrósł do poziomu 6,1, również innych biernych zawodowo wzrósł niemal do poziomu z 2009 r. (13,6 proc. i 13,9 w 2009 r.).

Obok formalnego wykształcenia istotnym czynnikiem decydującym o szansach na rynku pracy są inne umiejętności, które można określić mianem cywilizacyjnych, np. prawo jazdy, znajomość języków obcych czy umiejętność pracy na komputerze. W badaniu z 2013 r., podobnie jak w trzech poprzednich edycjach, pytano o te umiejętności, przy czym pominiemy tutaj kwestię możliwości posługiwania się komputerem, bowiem jest ona rozpatrywana odrębnie w ramach analiz dotyczących rozwoju społeczeństwa informacyjnego.

Prawem jazdy legitymuje się 49,7 proc. członków gospodarstw (o prawie 3 pp.⁷ więcej niż dwa lata temu), niemal o 2/3 więcej mężczyzn niż kobiet (tabela 3.4.5). Największy odsetek osób zna czynnie język angielski (18,8 proc.), na drugim miejscu jest niemiecki (7,2 proc.). Na trzecim miejscu znalazł się j. rosyjski, który czynnie zna 6,0 proc. W stosunku do 2011 r. wzrosła znajomość tylko nieco języka angielskiego; znajomość czynna pozostałych języków spadła. Nieznacznie wzrosła w stosunku do 2011 r. liczba internautów (o 2,5 pp.).

Stosunkowo najsłabsze zróżnicowanie odsetka respondentów posiadających daną umiejętność według rozważanych cech demograficzno-społecznych (z wyjątkiem płci i poziomu wykształcenia) dotyczy prawa jazdy. Znajomość języków różni się wyraźnie w wyodrębnionych grupach respondentów. W miarę wzrostu wykształcenia i dochodu na osobę zwiększa się także udział osób znających języki obce. Odsetek osób znających języki obce spada wraz ze zmniejszaniem się klasy miejscowości, jest zdecydowanie najmniejszy wśród mieszkańców wsi. Rolnicy, emeryci, renciści i inni bierni zawodowo odbiegają znacząco *in minus* pod względem znajomości języków obcych od osób pracujących poza rolnictwem.

Znajomość j. angielskiego jest w największych miastach ponad dwuipółkrotnie częstsza niż na wsi. Wyróżniają się też pod tym względem *in plus* woj. mazowieckie, pomorskie i podlaskie, a *in minus* woj. lubuskie i warmińsko-mazurskie. Znajomość j. niemieckiego jest najpowszechniejsza w województwach zachodnich (przoduje woj. opolskie) i pomorskim. Język rosyjski jest najbardziej popularny w woj. podlaskim.

Odsetek internautów najsilniej różnicuje poziom wykształcenia, wiek i zamożność gospodarstwa domowego. Najbardziej wzrósł procent internautów w grupie osób w wieku 35-64 lata oraz wśród pracowników najemnych i rolników.

⁷ pp. oznacza punkty procentowe

Tabela 3.4.4. Ludność w gospodarstwach domowych według cech demograficzno-społecznych⁸

Cechy demograficzno-społeczne	Kobiety			Mężczyźni			Ogółem		
	proc. 2015	proc. 2013	proc. 2011	proc. 2015	proc. 2013	proc. 2011	proc. 2015	proc. 2013	proc. 2011
Wiek									
Do 24 lat	25,1	26,0	27,7	28,1	29,1	30,8	26,6	27,5	29,2
25-34	16,0	16,0	15,6	17,6	17,3	17,4	16,8	16,6	16,5
35-44	13,8	13,5	12,5	15,2	14,8	13,8	14,5	14,2	13,1
45-59	19,3	20,6	21,9	19,8	21,2	22,2	19,5	20,9	22,0
60-64	7,2	6,9	5,9	6,6	6,3	5,3	6,9	6,6	5,6
65 lat i więcej	18,6	17,1	16,4	12,8	11,3	10,5	15,8	14,3	13,5
Miejsce zamieszkania									
Miasta ponad 500tys.	11,7	12,4	12,6	10,4	11,4	11,2	11,1	11,9	11,9
Miasta 200-500 tys.	9,5	9,6	9,9	9,0	9,1	9,3	9,3	9,4	9,6
Miasta 100-200 tys.	7,8	8,2	7,9	7,2	7,6	7,6	7,5	7,9	7,7
Miasta 20-100 tys.	19,0	19,6	19,8	19,2	19,0	19,4	19,1	19,3	19,6
Miasta poniżej 20 tys.	11,8	11,6	12,5	11,8	11,9	12,9	11,8	11,7	12,7
Wieś	40,1	38,7	37,4	42,4	41,0	39,5	41,2	39,8	38,4
Województwo									
Dolnośląskie	7,1	7,6	7,6	7,0	7,5	7,5	7,1	7,5	7,5
Kujawsko-pomorskie	5,3	5,5	5,4	5,3	5,5	5,3	5,3	5,5	5,4
Lubelskie	5,6	5,5	5,6	5,7	5,5	5,7	5,7	5,5	5,6
Lubuskie	2,5	2,6	2,6	2,6	2,7	2,6	2,5	2,6	2,6
Łódzkie	6,3	6,6	6,8	6,2	6,5	6,5	6,2	6,5	6,6
Małopolskie	8,6	8,8	8,5	8,6	8,7	8,6	8,6	8,7	8,6
Mazowieckie	14,0	13,8	13,7	13,7	13,6	13,6	13,9	13,7	13,7
Opolskie	3,3	2,7	2,6	3,3	2,7	2,6	3,3	2,7	2,6
Podkarpackie	5,3	5,4	5,4	5,5	5,5	5,6	5,4	5,5	5,5
Podlaskie	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1
Pomorskie	6,7	6,1	5,9	6,6	6,1	5,9	6,6	6,1	5,9
Śląskie	11,5	12,1	12,3	11,6	12,0	12,3	11,5	12,1	12,3
Świętokrzyskie	3,2	3,3	3,3	3,3	3,3	3,4	3,2	3,3	3,3
Warmińsko-mazurskie	3,7	3,7	3,7	3,7	3,8	3,8	3,7	3,8	3,7
Wielkopolskie	9,6	8,9	9,0	9,7	9,0	9,0	9,7	9,0	9,0
Zachodniopomorskie	4,1	4,4	4,4	4,2	4,4	4,5	4,2	4,4	4,5
Wykształcenie									
Podstawowe i niższe	19,5	20,3	22,1	15,3	16,0	17,6	17,5	18,3	20,0
Zasadnicze zaw./gimnazjum	23,1	23,3	22,9	37,2	37,8	37,9	29,8	30,2	30,0
Średnie	29,8	30,4	31,1	27,8	28,3	27,3	28,9	29,4	29,3
Wyższe i policealne	27,6	25,9	24,0	19,7	17,9	17,2	23,8	22,1	20,7
Status społeczno-zawodowy									
Pracownicy sekt. publicznego.	12,1	12,4	12,1	8,8	9,1	10,0	10,5	10,8	11,1
Pracownicy sekt. prywatnego	19,5	17,7	17,1	29,9	27,4	26,9	24,6	22,4	21,9
Prywatni przedsiębiorcy	2,4	2,4	2,3	5,9	5,4	5,7	4,1	3,9	3,9
Rolnicy	3,7	3,6	3,6	4,8	4,8	4,5	4,2	4,2	4,0
Renciści	6,5	6,4	7,2	4,7	5,0	5,4	5,6	5,7	6,3
Emeryci	20,8	20,1	19,7	14,2	13,8	13,5	17,6	17,1	16,7
Uczniowie i studenci	15,7	16,0	16,7	16,4	16,6	17,5	16,0	16,3	17,1
Bezrobotni	4,8	6,3	5,8	4,1	6,0	5,0	4,5	6,1	5,4
Inni bierni zawodowo	14,5	15,1	15,5	11,0	11,9	11,4	12,8	13,6	13,5
Ogółem N*	2011	19244		17534			36778		
	2013	19268		17475			36753		
	2015	18974		17596			36670		
Ogółem proc.	2011	51,9		48,2					
	2013	51,9		48,1					
	2015	51,7		48,3					

⁸ W tabeli podano wielkości ważone (z wyjątkiem wiersza Ogółem N, gdzie podano wielkości nieważone); rozkład ze względu na wykształcenie tylko dla osób powyżej 12 r. życia. W kilkunastu przypadkach nieoznaczona była w kwestionariuszu płeć członka gospodarstwa domowego.

Tabela 3.4.5. Ludność w gospodarstwach domowych mających prawo jazdy*, znających języki obce i korzystających z internetu** w 2013 i 2015 r. według cech demograficzno-społecznych⁹

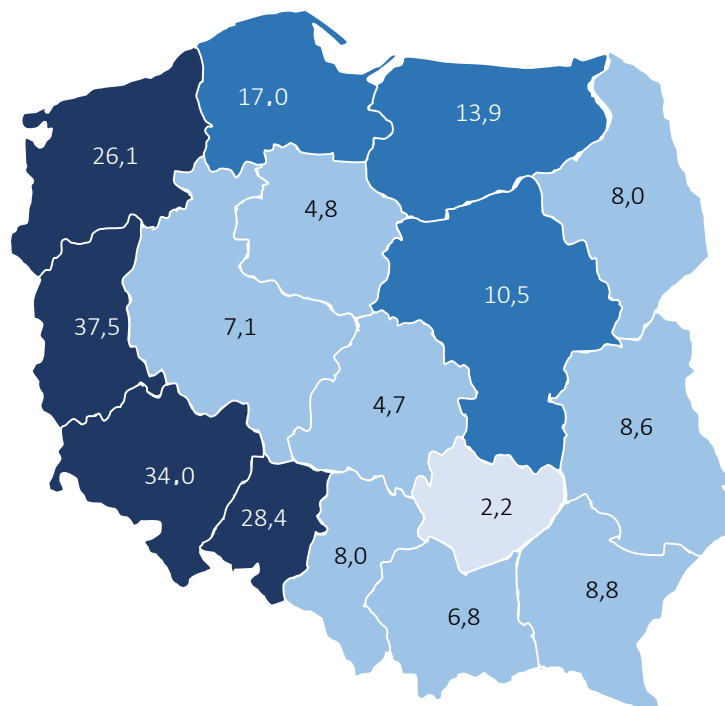
Cechy demograficzno-społeczne	Prawo jazdy		Znajomość języka (czynna)						Korzystanie z internetu	
			angielski		niemiecki		rosyjski		2015	2013
	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013		
Ogółem	61,8	49,7	19,9	18,8	7,3	7,2	5,3	6,0	64,8	61,8
Płeć										
Mężczyźni	77,3	62,2	19,9	18,2	7,6	7,1	4,8	5,5	66,5	63,3
Kobiety	47,5	38,0	20,0	19,3	7,0	7,3	5,8	6,5	63,4	60,5
Wiek										
do 24 lat*	49,9	47,6	28,4	28,4	10,1	10,7	0,9	1,5	97,4	96,5
25-34 lata	76,8	75,7	41,2	39,2	11,3	10,5	3,2	3,7	93,0	88,5
35-44 lata	78,7	75,8	24,5	19,4	6,9	5,7	6,3	7,7	86,0	82,4
45-59 lat	64,8	62,8	7,5	6,6	5,1	4,9	9,5	10,6	60,1	55,0
60-64 lata	53,6	51,1	4,8	2,6	3,4	2,2	8,4	8,9	41,5	35,4
65 i więcej lat	37,4	35,6	2,6	2,1	3,6	3,9	7,2	7,4	18,2	14,4
Miejsce zamieszkania										
Miasta ponad 500 tys.	68,3	56,1	35,7	33,4	7,8	8,6	7,8	9,5	81,7	79,1
Miasta 200-500 tys.	63,1	52,3	28,9	24,9	7,5	7,0	7,5	7,8	75,0	72,1
Miasta 100-200 tys.	59,4	49,2	24,5	24,2	7,4	9,1	6,2	6,7	71,5	69,4
Miasta 20-100 tys.	58,5	48,5	18,1	18,3	7,5	8,4	5,2	6,2	65,4	64,0
Miasta < 20 tys.	60,7	49,7	17,7	16,0	9,0	7,1	5,3	6,3	64,7	62,2
Wieś	61,9	47,8	14,1	13,2	6,5	5,9	4,0	4,3	55,6	50,9
Województwo										
Dolnośląskie	59,6	49,1	19,7	17,0	11,2	10,0	4,0	4,8	70,3	64,4
Kujawsko-pomorskie	57,7	46,2	18,9	16,7	6,5	5,6	5,0	6,4	64,1	61,4
Lubelskie	61,9	49,7	15,9	17,3	4,1	5,3	6,5	9,1	59,4	57,3
Lubuskie	60,9	46,3	12,4	13,5	8,9	6,9	5,6	5,6	65,6	63,9
Łódzkie	58,6	48,8	16,8	18,0	5,1	7,3	2,5	3,7	61,0	59,5
Małopolskie	64,4	49,2	22,2	19,7	7,1	6,6	5,0	6,1	68,3	63,1
Mazowieckie	64,6	52,1	25,2	22,9	5,5	5,5	7,1	6,9	67,0	64,0
Opolskie	59,2	52,5	19,8	15,3	17,0	15,6	6,2	7,2	61,8	61,1
Podkarpackie	62,6	48,2	18,8	17,0	7,4	5,9	3,0	3,3	60,3	58,9
Podlaskie	64,6	53,2	19,9	22,2	5,6	6,6	15,4	13,7	60,1	60,4
Pomorskie	59,6	47,8	21,5	22,2	8,1	8,9	5,6	6,0	71,6	67,6
Śląskie	61,6	50,1	21,5	19,8	7,0	7,2	5,8	6,0	65,6	63,7
Świętokrzyskie	59,3	48,3	19,3	15,5	5,7	5,3	3,3	3,4	56,2	52,6
Warmińsko-mazurskie	59,2	46,4	16,5	14,3	6,4	5,8	5,2	5,7	59,0	56,6
Wielkopolskie	67,4	54,6	17,4	18,1	8,0	8,9	3,9	5,0	64,4	60,9
Zachodniopomorskie	54,7	45,0	17,5	18,8	8,5	7,4	3,4	5,7	64,6	61,7
Wykształcenie										
Podstawowe i niższe	23,7	21,7	9,8	9,3	4,4	4,7	1,7	1,9	16,7	14,2
Zasadnicze/gimnazjum	54,4	52,4	9,9	10,7	5,8	6,1	3,8	4,4	54,0	52,0
Średnie	69,2	68,5	20,9	19,2	8,6	8,2	6,2	8,0	74,5	72,5
Wyższe i policealne	83,8	82,0	46,6	45,2	13,7	13,8	12,1	12,9	92,3	90,9
Dochód na jedną osobę										
Dolny kwartył	35,2	32,1	11,3	10,5	4,7	5,3	3,9	3,7	46,2	43,2
2 kwartył	44,3	42,0	14,4	15,2	5,4	6,5	4,6	5,7	52,3	50,9
3 kwartył	53,0	50,9	19,2	18,4	7,8	8,6	6,0	6,6	63,9	60,6
Górny kwartył	65,5	64,0	30,0	29,9	10,5	11,7	9,8	10,9	82,3	80,3
Status społeczno-zawodowy										
Sektor publiczny	79,4	76,3	30,7	26,4	8,4	8,7	9,2	11,2	89,1	87,1
Sektor prywatny	76,8	76,6	26,5	25,8	8,3	8,3	5,7	6,4	82,4	81,1
Prywatni przedsiębiorcy	92,7	91,7	33,4	27,3	12,0	11,2	9,5	9,0	89,5	87,8
Rolnicy	74,8	74,9	5,2	4,6	3,5	2,3	6,4	6,1	49,6	42,1
Renciści	34,8	33,4	6,8	6,5	4,6	3,6	4,4	6,2	32,1	26,9
Emeryci	42,4	41,6	2,8	2,4	3,4	3,6	8,0	8,2	25,8	22,7
Uczniowie i studenci	43,7	16,7	36,8	37,8	13,0	14,5	1,1	2,1	98,8	98,5
Bezrobotni	51,1	51,2	15,7	15,7	7,8	5,8	4,3	4,6	67,4	63,8
Inni bierni zawodowo	45,2	20,5	8,8	7,7	3,5	2,5	2,1	2,7	62,3	55,2

* Osoby w wieku uprawniającym do prawa jazdy

** tylko w grupie osób w wieku 16+ lat, które wypełniły kwestionariusz indywidualny

⁹ W tabeli podano wielkości ważone.

W tegorocznej edycji *Diagnozy Społecznej* spytaliśmy, czy w gospodarstwie domowym jest ktoś, kto mieszkał przed II wojną światową na dawnych polskich Kresach Wschodnich (Aneks 1, kwestionariusz gospodarstwa domowego, pyt. N1). Ogółem w naszej próbie było takich gospodarstw 12,6 proc. Wykres 3.4.1 pokazuje ich rozkład w przekroju wojewódzkim.

Wykres 3.4.1. Procent gospodarstw domowych, w których są osoby żyjące przed II wojną światową na polskich tzw. Kresach Wschodnich w przekroju wojewódzkim

Literatura

Ernst L. (1989): Weighting Issues for Longitudinal Household and Family Estimates. W: D. Kasprzyk et al. (red.), *Panel Survey* (ss. 139-159). New York: Wiley.

Kalton G., Brick J. M. (1995). Weighting schemes for household panel survey. *Survey Methodology*, 21, 3-44.

Verma V., Betti G., Ghellini G. (2007). Cross-sectional and longitudinal weighting in a rotational household panel: applications to EU-SILC, *Statistics in Transition*, 8(1).

4. WARUNKI ŻYCIA GOSPODARSTW DOMOWYCH

4.1. Dochody i sposób gospodarowania dochodami

Tomasz Panek, Janusz Czapiński

4.1.1. Wysokość i zróżnicowanie dochodów gospodarstw domowych oraz nierówności dochodowe

Dochody są głównym miernikiem poziomu zamożności gospodarstw domowych i podstawowym czynnikiem warunkującym zaspokojenie ich potrzeb. Prawie zawsze badane populacje gospodarstw domowych składają się z gospodarstw domowych o różnej liczebności i składzie demograficznym, niejednorodnych pod względem potrzeb konsumpcyjnych. Tym samym, aby dochód (wydatki) gospodarstwa domowego prawidłowo spełniał rolę miernika możliwości zaspokojenia potrzeb porównywalnego dla gospodarstw domowych niejednorodnych pod względem potrzeb konsumpcyjnych, powinien on zostać skorygowany ze względu na poziom ich potrzeb. Najprostszym rozwiązaniem jest przyjęcie, że wszystkie osoby w gospodarstwie domowym mają te same potrzeby i korygowanie dochodu gospodarstwa domowego przez jego podzielenie przez liczbę osób w gospodarstwie domowym. Rozwiązanie to posiada jednak dwie zasadnicze wady. Przede wszystkim przyjmuje się tutaj nierealistyczne założenie, że zarówno zakres potrzeb jak i ich poziom, a tym samym wielkość środków pieniężnych potrzebnych na ich zaspokojenie są dla osób dorosłych oraz dzieci w różnym wieku takie same. Ponadto rozwiązanie to pomija występowanie pewnych oszczędności związanych ze wspólnym zamieszkiwaniem i gospodarowaniem członków gospodarstwa domowego (np. wspólne opłacanie czynszu, użytkowanie telewizora, pralki czy też zmywarki). Powoduje to rozkładanie się istotnej części stałych wydatków gospodarstw domowych na większą liczbę osób. Dochody zapewniające zaspokojenie tego samego poziomu potrzeb nie wzrastają tym samym proporcjonalnie do zwiększającej się liczby osób w gospodarstwie. Przykładowo, zapewnienie tego samego poziomu zaspokojenia potrzeb gospodarstwa domowego składającego się z czterech osób jak gospodarstwa domowego jednoosobowego nie wymaga czterokrotnie wyższych wydatków (dochodów). Zjawisko zmniejszania się kosztów jednostkowych funkcjonowania gospodarstwa domowego wraz ze wzrostem jego wielkości nazywane jest zjawiskiem korzyści skali lub też ekonomii skali (Szulc, 2007, s. 139).

O wiele bardziej prawidłowe od korygowania dochodów gospodarstw domowych przez ich dzielenie przez liczbę osób w gospodarstwie, jest ich korygowanie przy wykorzystaniu tzw. skal ekwiwalentności. Skale ekwiwalentności są parametrami pozwalającymi na pomiar wpływu wielkości i charakterystyk demograficznych gospodarstw domowych na poziom ich potrzeb, a tym samym na różnice w wielkości dochodów (wydatków) niezbędnych do osiągnięcia tego samego poziomu zaspokojenia potrzeb przez te gospodarstwa domowe. Skala ekwiwalentności dla gospodarstwa domowego danego typu mówi, ile razy należałoby zmniejszyć lub zwiększyć jego dochód, aby osiągnęło ono ten sam poziom zaspokojenia potrzeb, co gospodarstwo standardowe stanowiące punkt odniesienia porównań. Najczęściej takim standardowym gospodarstwem domowym, o skali ekwiwalentności równej 1, jest gospodarstwo jednoosobowe¹⁰. W analizie operujemy zarówno kategorią dochodów ekwiwalentnych jak i dochodów na osobę.

Średni dochód netto w marcu/czerwcu 2015 r. wyniósł w badanych gospodarstwach w przeliczeniu na osobę 1549 zł (tabela 4.1). Jego poziom w gospodarstwach domowych z próby panelowej w ujęciu realnym w okresie marzec 2011–marzec 2013 nieznacznie spadł lecz w ostatnim badanym okresie -- marzec 2013–marzec/czerwiec 2015 -- uległ już znacznemu wzrostowi¹¹ (wykres 4.1.1). W ostatnich dwóch latach w ujęciu realnym wzrósł on mianowicie o ponad 12 proc. (tabela 4.5).

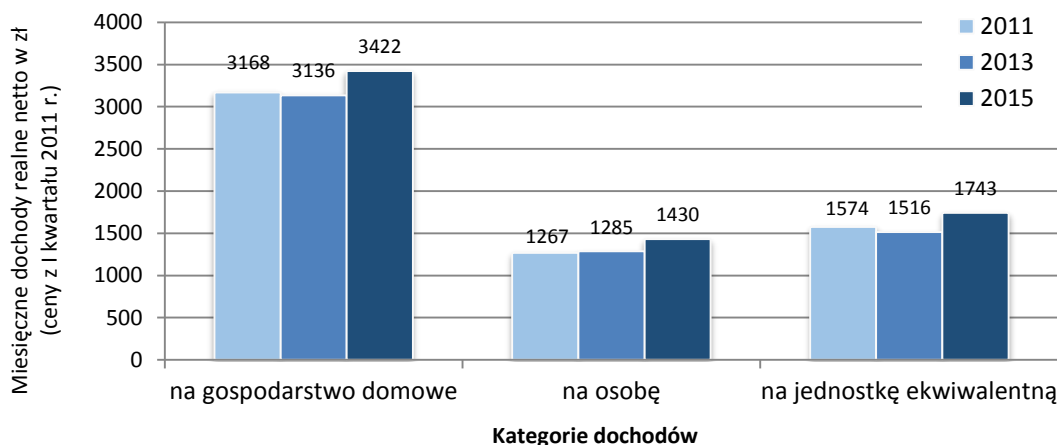
Największe przeciętne dochody netto na osobę w marcu/czerwcu 2015 r. miały gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek (2181 zł na osobę). Kolejnymi grupami gospodarstw domowych o najwyższych przeciętnych dochodach netto na osobę są gospodarstwa domowe pracowników i emerytów (odpowiednio 1634 zł i 1562 zł na osobę). Wyraźnie najniższymi przeciętnymi dochodami netto na osobę dysponowały gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rolników¹² (odpowiednio 858 i 1008 zł na osobę).

¹⁰ Sposób szacunku skal ekwiwalentności został przedstawiony w Aneksie 4.

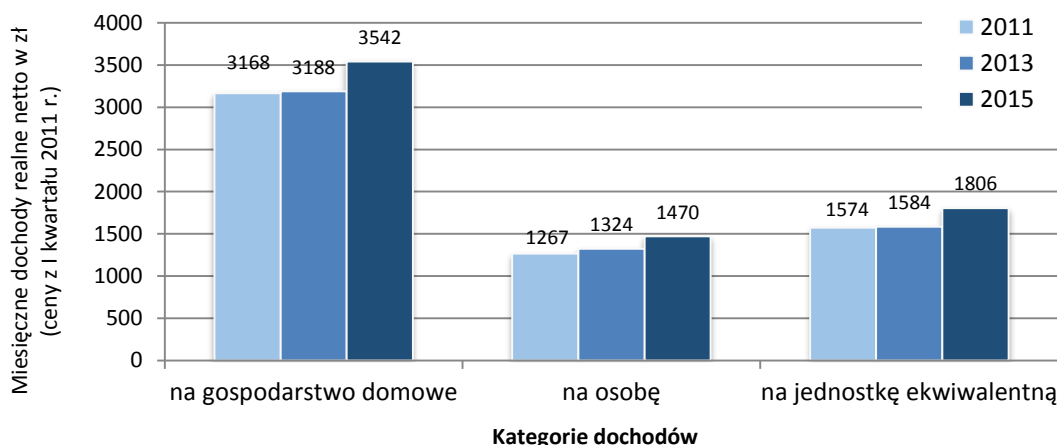
¹¹ Wskaźnik ten jest średnią zmian dochodu w poszczególnych gospodarstwach domowych, czyli które udało się zbadać trzykrotnie w 2011, 2013 i 2015 r. Należy przy tym zauważyć, że porównanie dochodów z pomiarów w z próby panelowej 2011-2015 w tej samej próbie panelowej, ale na poziomie średnich ze wszystkich badanych gospodarstw daje zdecydowanie niższe wskaźniki zmiany. Różnica ta jest „efektem bazy”: W gospodarstwach z niższymi dochodami w pierwszym pomiarze wzrost (spadek) dochodów o pewną wielkość daje znacznie wyższy procentowy wskaźnik zmiany niż w gospodarstwach z wyższym wyjściowo dochodem i jeśli większość zmian na tym indywidualnym poziomie idzie w tym samym kierunku i jest nominalnie zbliżona, a w każdym razie nie w pełni proporcjonalna do wyjściowej wysokości dochodu, to średnia zmiana pozostaje pod większym wpływem zmian w gospodarstwach wyjściowo uboższych, a więc zmian większych procentowo. Przy liczeniu procentowej zmiany średnich dochodów w całej próbie różnice w wyjściowym poziomie dochodów w gospodarstwach nie mają natomiast żadnego znaczenia i zmiany w gospodarstwach wyjściowo uboższych ważą tyle samo co zmiany w gospodarstwach wyjściowo zamożniejszych. Jest sprawą dyskusyjną, która z tych dwóch metod liczenia wskaźnika zmiany daje lepsze informacje o dynamice zmian poziomu zamożności społeczeństwa. Zdecydowaliśmy się w tym rozdziale na metodę liczenia zmiany na poziomie indywidualnych gospodarstw, a nie średniej z próby, ponieważ uznaliśmy, że z punktu widzenia samych gospodarstw istotniejsze jest ich własne tempo awansu ekonomicznego niż tempo zmian zamożności całego społeczeństwa.

¹² Na niskie dochody rolników w marcu/czerwcu 2015 r. znaczący wpływ ma sezonowość tych dochodów.

Grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych o najwyższym i najniższym dochodzie ekwiwalentnym (stanowiącym wyznacznik poziomu ich zamożności) są te same grupy gospodarstw domowych jak dla dochodu na osobę. Dochody te dla grup gospodarstw domowych o najwyższym poziomie zamożności wyniosły odpowiednio 2808 zł, 2138 zł i 1674 zł, a dla grupy gospodarstw domowych o najniższym poziomie zamożności, tj. utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, 961 zł (tabela 4.1.1). W marcu/czerwcu 2015 r., w stosunku do marca 2013 r., dochody ekwiwalentne netto wzrosły o prawie 16 proc. w ujęciu realnym (wykres 4.1.2). Najbardziej przy tym wzrosły przeciętnie w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, pracujących na własny rachunek oraz rolników (o ponad 19 proc.).

Wykres 4.1.1. Dochody realne netto gospodarstw domowych w cenach z 2011 r. w latach 2011-2015 w miesiącu poprzedzającym badanie w próbie panelowej

Wykres 4.1.2. Dochody realne netto gospodarstw domowych w cenach z 2011 r. w latach 2011-2015 w miesiącu poprzedzającym badanie w całych próbach

Dochody netto na jednostkę ekwiwalentną będące rzeczywistym miernikiem poziomu zamożności gospodarstw domowych, były wyraźnie najniższe w marcu/czerwcu 2015 r. w gospodarstwach domowych nierodzinnych wieloosobowych, małżeństw wielodzietnych oraz rodzin niepełnych (wynosiły one odpowiednio średnio 1540 zł, 1549 zł i 1590 zł (tabela 4.1.2)). W ostatnich dwóch latach dochody realne na jednostkę ekwiwalentną najsilniej wzrosły w gospodarstwach domowych małżeństw wielodzietnych oraz rodzin niepełnych (odpowiednio o prawie 29 proc. i o ponad 22 proc.).

Dochody netto na jednostkę ekwiwalentną w gospodarstwach domowych z bezrobotnymi były przeciętnie o ponad 750 zł niższe niż w gospodarstwach domowych bez bezrobotnych (tabela 4.1). W okresie marzec 2013–marzec/czerwiec 2015 wzrosły one w ujęciu realnym w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi o ponad 17 proc., a w przypadku grupy gospodarstw domowych bez bezrobotnych prawie o ponad 14 proc. (tabela 4.5).

Tabela 4.1.1. Dochody netto w lutym/maju 2015 r. gospodarstw domowych według grupy społeczno-ekonomicznej i typu aktywności ekonomicznej

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Dochody netto w zł		
	Na gospodarstwo domowe	Na osobę	Na jednostkę ekwiwalentną
Pracownicy	4474,39	1634,27	2138,08
Rolnicy	3930,29	1008,28	1483,76
Pracujący na własny rachunek	2673,22	1562,29	1673,70
Emeryci	2137,52	1118,21	1235,70
Renciści	5876,89	2181,17	2808,18
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1619,77	857,52	960,50
Bez bezrobotnych	3813,18	1634,22	1985,45
Z bezrobotnymi	3071,98	859,72	1230,48
Ogółem	3731,02	1548,97	1902,26

Tabela 4.1.2. Dochody netto w marcu/maju 2015 r. gospodarstw domowych według typu gospodarstwa

Typ gospodarstwa	Dochody netto w zł		
	Na gospodarstwo domowe	Na osobę	Na jednostkę ekwiwalentną
Jednorodzinne:			
Małżeństwa bez dzieci	3872,35	1886,02	2276,98
Małżeństwa z 1 dzieckiem	4697,54	1517,15	2136,00
Małżeństwa z 2 dziećmi	4833,63	1182,46	1841,40
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	4944,31	934,50	1590,40
Rodziny niepełne	2940,53	1210,51	1548,49
Wielorodzinne	5516,04	1025,11	1671,84
Nierodzinne:			
Jednoosobowe	1948,26	1948,26	1778,85
Wieloosobowe	2901,43	1209,02	1539,59

Tabela 4.1.3. Dochody netto gospodarstw domowych w marcu/maju 2015 r. według klasy miejscowości zamieszkania

Klasa miejscowości zamieszkania	Dochody netto w zł		
	Na gospodarstwo domowe	Na osobę	Na jednostkę ekwiwalentną
Miasta powyżej 500 tys.	4716,36	2305,75	2702,47
Miasta 200-500 tys.	3855,77	1807,52	2131,49
Miasta 100-200 tys.	3643,70	1634,93	1966,34
Miasta 20-100 tys.	3507,08	1534,37	1851,15
Miasta poniżej 20 tys.	3646,12	1474,63	1832,52
Wieś	3468,20	1156,74	1528,53

Tabela 4.1.4. Dochody netto gospodarstw domowych w marcu/maju 2015 r. według województw

Województwa	Dochody netto w zł		
	Na gospodarstwo domowe	Na osobę	Na jednostkę ekwiwalentną
Dolnośląskie	3642,73	1635,90	1962,15
Kujawsko-pomorskie	3273,90	1332,43	1636,54
Lubelskie	3211,89	1316,61	1627,80
Lubuskie	3906,77	1567,77	1959,80
Łódzkie	3353,55	1458,63	1763,84
Małopolskie	3987,33	1557,61	1947,21
Mazowieckie	4541,23	1939,78	2365,05
Opolskie	3401,53	1408,81	1727,79
Podkarpackie	3294,36	1200,76	1531,41
Podlaskie	3432,73	1398,20	1735,99
Pomorskie	4017,59	1632,00	2016,14
Śląskie	3653,58	1607,50	1937,18
Świętokrzyskie	3489,62	1339,68	1686,91
Warmińsko-mazurskie	3409,91	1371,10	1715,07
Wielkopolskie	3767,99	1468,83	1836,86
Zachodniopomorskie	3593,37	1560,05	1890,51

Dochody na jednostkę ekwiwalentną są wyraźnie w marcu/czerwcu 2015 r. skorelowane z klasą miejscowości zamieszkania. Przeciętne miesięczne dochody na jednostkę ekwiwalentną są tym mniejsze im mniejsza jest miejscowość zamieszkania (w największych miastach wyniosły one przeciętnie w marcu/czerwcu 2015 r. 2703 zł, a na wsi 1529 zł, tabela 4.3). Wyraźnie najniższymi przeciętnymi dochodami na jednostkę ekwiwalentną charakteryzowały się

w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa podkarpackie, lubelskie oraz kujawsko-pomorskie (odpowiednio 1531 zł, 1628 zł i 1637 zł), a najwyższymi mazowieckie i pomorskie (odpowiednio 2365 zł i 2016 zł, tabela 4.4).

We wszystkich klasach miejscowości zamieszkania oraz we wszystkich województwach nastąpił znaczący wzrost przeciętnych miesięcznych dochodów realnych na jednostkę ekwiwalentną w ostatnich dwóch latach (tabela 4.1.7). Najsilniej wzrosły one w tym okresie w gospodarstwach domowych zamieszkujących małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (o ponad 20 proc.). Najsilniejszy wzrost tych dochodów w układzie wojewódzkim nastąpił natomiast w grupie gospodarstw domowych zamieszkujących województwa lubuskie oraz pomorskie (odpowiednio o przeszło 27 proc. i o prawie 25 proc.).

Tabela 4.1.5. Zmiany dochodów realnych netto z ostatniego miesiąca według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w okresie marzec 2011-maj 2015

Grupa społeczno-ekonomiczna, aktywność ekonomiczna i niepełnosprawność	Zmiany dochodów realnych					
	na gospodarstwo domowe		na osobę		na jednostkę ekwiwalentną	
	marzec 2013-	maj 2015-	marzec 2013-	maj 2015-	marzec 2013-	maj 2015-
	marzec 2011=	marzec 2013	marzec 2011=	marzec 2013	marzec 2011=	marzec 2013
	100	= 100	100	= 100	100	= 100
Pracownicy	100,27	111,43	102,22	112,11	96,98	116,51
Rolnicy	100,96	119,20	103,59	112,00	99,86	119,03
Pracujący na własny rachunek	99,72	107,77	102,47	111,29	97,64	115,05
Emeryci	101,87	115,82	102,91	108,48	95,86	118,87
Renciści	90,39	117,49	86,53	117,23	86,70	119,19
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	104,90	108,04	106,67	114,90	96,77	119,51
Bez bezrobotnych	99,23	109,29	102,21	110,30	96,87	114,47
Z bezrobotnymi	100,57	111,78	101,83	114,14	97,13	117,40
Ogółem	99,23	110,00	101,69	112,14	96,54	115,95

Tabela 4.1.6. Zmiany dochodów realnych netto z ostatniego miesiąca według typu gospodarstwa w okresie marzec 2011-maj 2015

Typ gospodarstwa	Zmiany dochodów realnych					
	na gospodarstwo domowe		na osobę		na jednostkę ekwiwalentną	
	marzec 2013-	maj 2015-	marzec 2013-	maj 2015-	marzec 2013-	maj 2015-
	marzec 2011=	marzec 2013	marzec 2011=	marzec 2013	marzec 2011=	marzec 2013
	100	= 100	100	= 100	100	= 100
Jednorodzinne:						
Małżeństwa bez dzieci	100,59	108,66	102,63	107,21	96,74	113,20
Małżeństwa z 1 dzieckiem	100,53	113,01	97,51	111,44	94,94	115,77
Małżeństwa z 2 dziećmi	102,68	114,69	101,07	113,47	99,96	116,23
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	102,18	123,28	99,88	126,54	98,72	128,86
Rodziny niepełne	98,66	112,53	100,95	113,80	93,58	122,14
Wielorodzinne	102,76	116,77	102,44	113,78	98,51	117,70
Nierodzinne:						
Jednoosobowe	98,73	108,33	99,15	108,33	98,57	108,40
Wielooosobowe	118,43	84,68	89,66	102,46	105,96	98,66

Tabela 4.1.7. Zmiany dochodów realnych netto z ostatniego miesiąca według klasy miejscowości zamieszkania w okresie marzec 2011-maj 2015

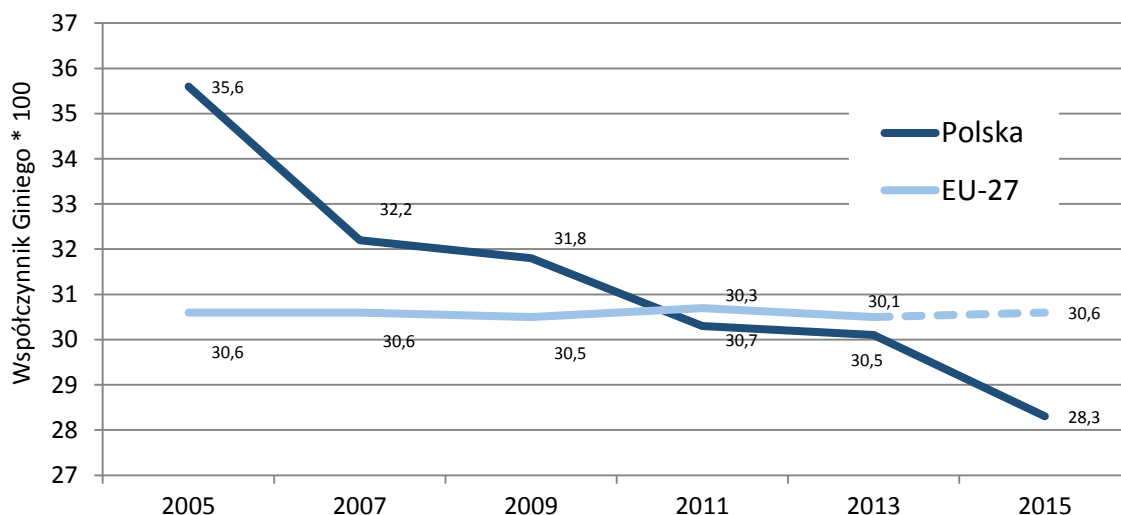
Klasa miejscowości zamieszkania	Zmiany dochodów realnych					
	Na gospodarstwo domowe		Na osobę		Na jednostkę ekwiwalentną	
	marzec 2013-	maj 2015-	marzec 2013-	maj 2015-	marzec 2013-	maj 2015-
	marzec 2011	marzec 2013	marzec 2011	marzec 2013	marzec 2011	marzec 2013
	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100
Miasta powyżej 500 tys.	95,92	105,99	98,27	105,90	94,47	109,36
Miasta 200-500 tys.	98,05	108,43	102,06	111,81	95,36	115,51
Miasta 100-200 tys.	102,02	110,40	103,40	113,91	98,43	117,27
Miasta 20-100 tys.	98,96	112,37	101,49	116,78	95,95	120,50
Miasta poniżej 20 tys.	101,42	110,09	104,01	112,31	98,75	116,04
Wieś	100,39	110,99	103,28	112,20	97,83	116,55

Tabela 4.1.8 Zmiany dochodów realnych netto z ostatniego miesiąca według województw w okresie marzec 2011-maj 2015

Województwa	Zmiany dochodów realnych					
	Na gospodarstwo domowe		Na osobę		Na jednostkę ekwiwalentną	
	marzec 2013- marzec 2011 = 100	maj 2015-ma- rzec 2013 = 100	marzec 2013- marzec 2011 = 100	maj 2015-ma- rzec 2013 = 100	marzec 2013- marzec 2011 = 100	maj 2015-ma- rzec 2013 = 100
Dolnośląskie	94,76	111,26	97,43	117,41	92,63	120,85
Kujawsko-pomorskie	97,19	115,45	103,14	113,83	95,84	118,54
Lubelskie	103,92	106,06	109,28	109,20	101,18	113,78
Lubuskie	102,87	124,18	102,06	120,64	96,69	127,47
Łódzkie	95,78	111,31	101,53	116,01	94,33	119,56
Małopolskie	95,37	111,71	99,85	109,65	94,76	113,47
Mazowieckie	102,17	107,04	101,91	105,82	99,34	109,15
Opolskie	98,17	107,36	102,52	116,03	94,56	121,48
Podkarpackie	97,81	108,21	98,95	112,42	93,56	116,27
Podlaskie	92,29	107,78	105,03	111,48	95,67	115,44
Pomorskie	99,57	118,29	99,27	115,58	91,82	124,71
Śląskie	100,72	106,43	103,26	111,18	97,76	114,62
Świętokrzyskie	101,73	115,37	101,74	120,87	98,44	122,64
Warmińsko-mazurskie	99,99	111,35	100,70	113,49	97,63	117,75
Wielkopolskie	100,08	107,09	100,70	110,89	97,87	112,18
Zachodniopomorskie	104,53	106,56	102,70	114,61	99,01	114,94

Nierówność rozkładu dochodów gospodarstw domowych została zmierzona współczynnikiem Giniego oraz współczynnikiem zróżnicowania decylogowego definiowanym jako stosunek decyla dziewiątego do decyla pierwszego w rozkładzie dochodów¹³. Najbardziej adekwatną kategorią dochodu dla badania nierówności rozkładu dochodów jest tutaj dochód na jednostkę ekwiwalentną, dający podstawy do porównania dochodów gospodarstw o różnym składzie demograficznym.

Nierówność rozkładu dochodów ekwiwalentnych mierzona współczynnikiem Giniego spadała w latach 2005=2015 (wykres 4.1.3). Wartość tego współczynnika w marcu 2011 r. wyniosła 0,3032, w marcu 2013 r. 0,3012, a w marcu/czerwcu 2015 r. 0,2831.

Źródło: Eurostat i Diagnoza Społeczna

Wykres 4.1.3. Współczynnik Giniego w latach 2005-2015 w Polsce i 27 krajach Unii Europejskiej (dla UE-27 w 2015r. szacunek)

¹³ Współczynnik Giniego przy pomiarze stopnia nierówności rozkładu dochodów bierze pod uwagę udziały dochodów wszystkich gospodarstw domowych w dochodach ogółem. Natomiast współczynnik zróżnicowania decylogowego oceniając stopień nierówności rozkładu dochodów bierze pod uwagę wyłącznie dochody 10 proc. gospodarstw domowych o najniższych dochodach i 10 proc. gospodarstw o najwyższych dochodach, czyli skrajnych grup dochodowych (por. Panek, 2011).

W ostatnich czterech latach obserwujemy także spadek w stopniu nierówności dochodowych pomiędzy grupą gospodarstw domowych o najwyższych i najniższych dochodach ekwiwalentnych, czyli nierówności pomiędzy skrajnymi grupami dochodowymi gospodarstw domowych. W okresie marzec 2011-marzec 2013 wyniósł on prawie 2 proc. a w ostatnich dwóch latach już ponad 5 proc.

Tabela 4.1.9. Przepływy gospodarstw domowych między grupami decylowymi rozkładu dochodów ekwiwalentnych netto w okresie marzec 2011 – maj 2015.

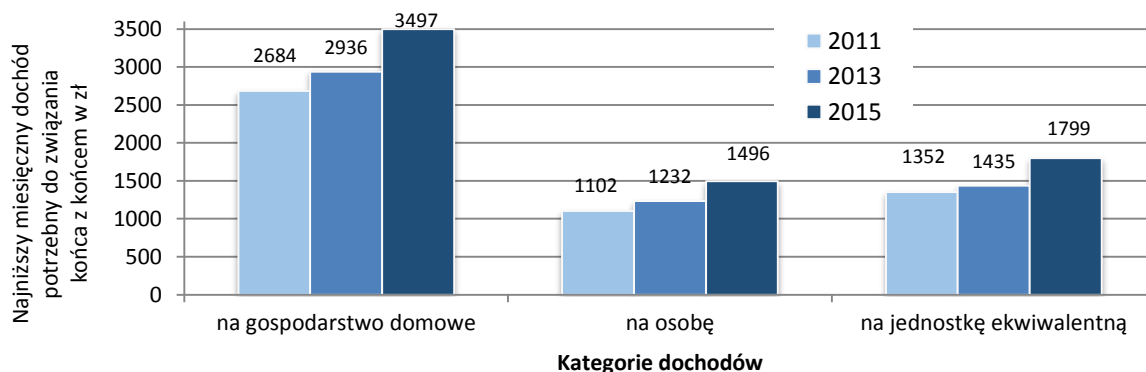
Grupy decylowe marzec 2011	Udziały gospodarstw domowych z grup decylowych w marcu 2011 r. w grupach decylowych rozkładu dochodów ekwiwalentnych netto w maju 2015 r. (w wielkościach prawdopodobieństwa)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	4,71	2,34	0,94	0,69	0,30	0,34	0,24	0,24	0,10	0,07
2	1,98	3,09	1,74	1,02	0,69	0,63	0,32	0,37	0,09	0,09
3	1,16	1,86	2,11	1,37	0,93	1,03	0,67	0,48	0,31	0,08
4	0,60	1,10	2,22	2,09	1,10	1,20	0,70	0,50	0,24	0,25
5	0,48	0,67	1,18	1,73	2,24	1,35	0,98	0,68	0,40	0,27
6	0,21	0,32	0,60	1,49	2,05	2,11	1,37	0,97	0,60	0,29
7	0,44	0,27	0,50	0,65	1,16	1,91	2,04	1,31	0,99	0,74
8	0,15	0,14	0,36	0,45	0,81	0,64	2,17	2,56	2,03	0,66
9	0,15	0,17	0,20	0,44	0,40	0,48	1,07	2,12	2,90	2,06
10	0,07	0,08	0,15	0,07	0,32	0,29	0,46	0,77	2,32	5,50

W okresie marzec 2011–maj 2015 nastąpiły znaczące przepływy gospodarstw domowych pomiędzy grupami decylowymi rozkładów dochodów ekwiwalentnych netto (tabela 4.9) co jest tożsame ze zmianami ich relatywnego poziomu zamożności (w stosunku do pozostałych gospodarstw domowych) w tym okresie. Procenty gospodarstw domowych, które w badanych okresach należały do tej samej grupy decylowej znajdują się na przekątnej tabeli. Najmniejsze przepływy gospodarstw domowych dotyczą granicznych grup decylowych (1-szej i 10-tej), co wynika przede wszystkim z tego, że przepływy gospodarstw domowych z tych grup mogą mieć wyłącznie charakter jednokierunkowy.

Wśród gospodarstw domowych najmniej zamożnych w marcu 2013 r. (1-sza grupa decylowa) ponad 47 proc. pozostało także najmniej zamożnymi w maju 2015 r. Największe przepływy gospodarstw z tej grupy miały miejsce do sąsiednich grup decylowych: ponad 23 proc. przepłynęło do 2-giej grupy decylowej, a ponad 9 proc. do 3-ciej grupy decylowej. Przepływy z 1-szej grupy decylowej w marcu 2013 r. w zasadzie zmniejszały się wraz ze wzrostem grupy decylowej w maju 2015 r. Jednakże odpowiednio 0,7 proc. i 1 proc. gospodarstw najmniej zamożnych w marcu 2013 r. przepłynęło do grup gospodarstw domowych najbardziej zamożnych w maju 2015 r. (do 10-tej i 9-tej grupy decylowej).

55 proc. gospodarstw domowych najbardziej zamożnych w marcu 2013 r. (z 10-tej grupy decylowej) pozostało w grupie gospodarstw domowych najbardziej zamożnych także w maju 2015 r. Przepływy z tej grupy do niższych grup decylowych zmniejszały się wraz ze spadkiem numerów tych grup. Tylko w około 1,5 proc. gospodarstw domowych najzamożniejszych w marcu 2011 r. nastąpił tak drastyczny spadek relatywnego poziomu zamożności, że znalazły się one w maju 2015 r. wśród 20 proc. najmniej zamożnych gospodarstw domowych.

Najniższy miesięczny dochód netto w zł pozwalający według ocen badanych gospodarstw domowych na powiązanie końca z końcem wynosił w marcu/czerwcu 2015 r. 1799 zł na jednostkę ekwiwalentną. W latach 2011-2015 wzrósł on o 447 zł (wykres 4.1.4). Aspiracje gospodarstw domowych w zakresie dochodów minimalnych wzrosły także w ujęciu realnym w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 - o około 6 proc.

Wykres 4.1.4. Najniższe miesięczne dochody netto pozwalające według ocen gospodarstw domowych na powiązanie końca z końcem w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Największe aspiracje odnośnie dochodów ekwiwalentnych pozwalających zaspokoić potrzeby na minimalnym akceptowalnym poziomie miały w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i pracowników oraz gospodarstwa małżeństw bez dzieci i małżeństwa z 1 dzieckiem (wskazywane przez nich ekwiwalentne dochody minimalne wynosiły odpowiednio 2442 zł, 1982, 2203 zł, 2010 zł). Najniższe aspiracje dochodowe deklarowały w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe o najniższych dochodach, czyli gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (1127 zł na jednostkę ekwiwalentną) oraz gospodarstwa domowe małżeństw wielodzietnych (1381 zł na jednostkę ekwiwalentną).

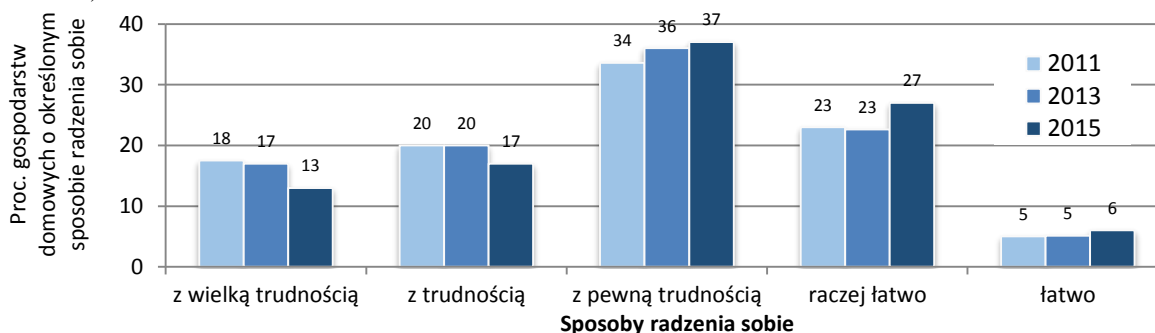
W ostatnich dwóch latach nastąpił znaczący wzrost aspiracji dochodowych w ujęciu realnym we wszystkich grupach gospodarstw domowych wyróżnionych ze względu na źródło utrzymania i typ gospodarstwa, przy tym największe w grupach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek (o ponad 11 proc.) oraz małżeństw z 2 dziećmi (o prawie 13 proc.).

Poziom miesięcznych ekwiwalentnych dochodów netto pozwalających na powiązanie końca z końcem deklarowany przez gospodarstwa domowe bez bezrobotnych jest znacząco wyższy niż w przypadku gospodarstw domowych z bezrobotnymi (odpowiednio 1800 zł i 1381 zł). Poziom tych dochodów wzrósł w ujęciu realnym w marcu/czerwcu 2015 r. w stosunku do marca 2013 r. w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi o 5 proc., a w grupie gospodarstw bez bezrobotnych o 6 proc.

Poziom aspiracji w zakresie najniższych miesięcznych dochodów netto pozwalających na powiązanie końca z końcem generalnie malał wraz ze spadkiem wielkości jednostki zamieszkania. Najniższy poziom miesięcznych dochodów netto na jednostkę ekwiwalentną, pozwalających na powiązanie końca z końcem deklarowały gospodarstwa domowe wiejskie (1643 zł). Natomiast w przekroju regionalnym były to gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa podkarpackie i lubelskie (odpowiednio 1247 zł oraz 1357 zł na jednostkę ekwiwalentną). W latach 2013–2015 obserwujemy wzrost tych aspiracji w ujęciu realnym we wszystkich wyróżnionych w badaniu grupach gospodarstw domowych ze względu na klasę miejscowości zamieszkania oraz województwo zamieszkania. Największy wzrost tych aspiracji obserwujemy w grupach gospodarstw domowych zamieszkujących największe miasta (o 11 proc.) oraz województwa małopolskie i mazowieckie (odpowiednio o 14 i o 12 proc.).

4.1.2. Strategie radzenia sobie w trudnej sytuacji finansowej

Najczęściej badane gospodarstwa domowe deklarowały w marcu/czerwcu 2015 r., że przy aktualnym dochodzie wiązały koniec z końcem z pewną trudnością (37 proc. gospodarstw), 17 proc. gospodarstw radziło sobie z trudnością, a ponad 13 proc. z wielką trudnością. W ostatnich czterech latach znacząco spadł odsetek gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością (o ponad 4 punkty procentowe) oraz z trudnością (o prawie 3 p.p. wykres 4.1.5).

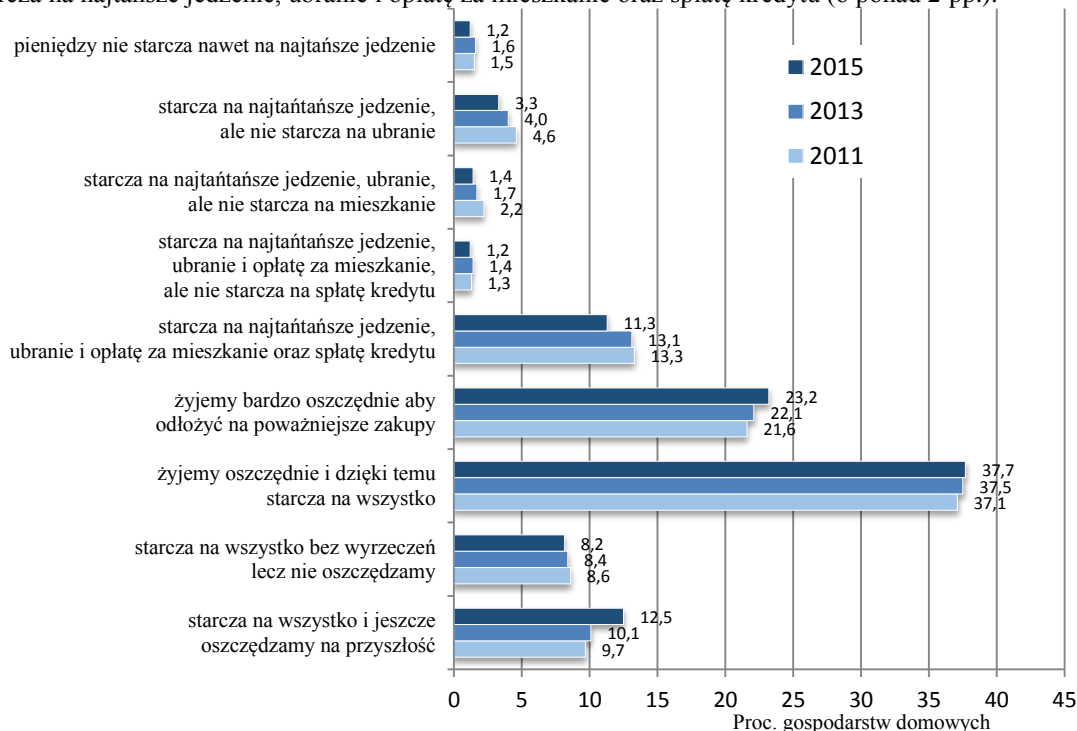
Wykres 4.1.5. Radzenie sobie gospodarstw domowych przy uzyskiwanych dochodach w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Najwyższe odsetki gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością występowały w marcu/czerwcu 2015 r. w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (ponad 50 proc. gospodarstw) oraz rencistów (ponad 31 proc. gospodarstw). W grupach gospodarstw wyróżnionych ze względu na typ gospodarstwa najliczniej takie gospodarstwa występowały wśród rodzin niepełnych (ponad 24 proc. gospodarstw) oraz gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych (prawie 20 proc. gospodarstw). Aż ponad 28 proc. gospodarstw domowych z bezrobotnymi wiązało koniec z końcem przy aktualnym dochodzie z wielką trudnością. Natomiast w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych gospodarstw deklarujących taki stan było tylko 11 proc. Gospodarstwa wiążące koniec z końcem przy aktualnych dochodach z wielką trudnością najczęściej zamieszkiwały wieś (ponad 15 proc. gospodarstw wiejskich) oraz województwa łódzkie, świętokrzyskie i lubelskie (odpowiednio 16 i po ponad 15 proc. gospodarstw z tych województw).

W ostatnich 2 latach odsetek gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością spadł znacząco we wszystkich grupach gospodarstw domowych wyodrębnionych ze względu na źródło utrzymania. Zna-

czący spadek odsetka gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością w tym okresie obserwujemy zarówno w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi (o prawie 6 punktów proc.) jak i w grupie gospodarstw bez bezrobotnych (o prawie 3 punkty proc.). Także we wszystkich grupach gospodarstw domowych wyodrębniono ze względu na typ gospodarstwa, klasę miejscowości zamieszkania oraz województwo zamieszkania nastąpił spadek odsetka gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością.

Oceniając w marcu/czerwcu 2015 r. sposób gospodarowania środkami pieniężnymi, gospodarstwa najczęściej twierdziły, że żyją oszczędnie i dzięki temu starcza im na wszystko (około 37 proc. gospodarstw), a następnie, że żyją bardzo oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy (prawie 22 proc. gospodarstw). W ostatnich 4 latach znacząco wzrósł odsetek gospodarstw domowych twierdzących, że starcza na wszystko i jeszcze oszczędzamy na przyszłość (o prawie 3 punkty procentowe, wykres 4.1.6). Jednocześnie spadł odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że starcza na najtańsze jedzenie, ubranie i opłatę za mieszkanie oraz spłatę kredytu (o ponad 2 pp.).

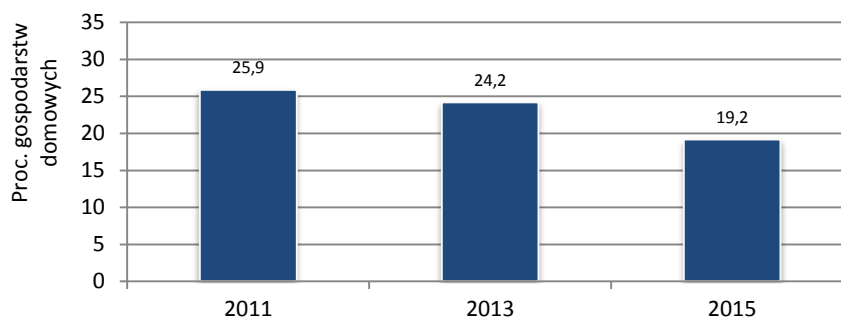

Wykres 4.1.6. Sposób gospodarowania dochodem przez gospodarstwa domowe w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Gospodarstwa twierdzące, że pieniędzy nie starcza im nawet na najtańsze jedzenie (oceniające najgorzej swoją sytuację dochodową), których było w marcu/czerwcu 2015 r. tylko nieznacznie ponad 1 proc., zdecydowanie najczęściej występowały w grupie gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (prawie 12 proc. gospodarstw w tej grupie) oraz gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych i nierodzinnych wieloosobowych (odpowiednio prawie 3 i ponad 2 proc. gospodarstw z tych grup). Zarówno w grupie gospodarstw z bezrobotnymi, jak i w grupie gospodarstw bez bezrobotnych, najczęściej deklarowano, że żyją oszczędnie i dzięki temu starcza na wszystko (odpowiednio w ponad 30 proc. i w prawie 38 proc. gospodarstw w tych grupach). Jednakże, aż 3 proc. gospodarstw z bezrobotnymi twierdziło, że pieniędzy nie starcza nawet na najtańsze jedzenie, a ponad 6 proc., że pieniędzy starcza na najtańsze jedzenie, ale nie starcza na ubranie. Natomiast w grupie gospodarstw bez bezrobotnych taki sposób gospodarowania dochodem wskazywało odpowiednio tylko około 1 proc. i ponad 2 proc. gospodarstw.

Odsetki gospodarstw oceniających najgorzej swoją sytuację dochodową nie były znacząco zróżnicowane w grupach wyróżnionych ze względu na klasę miejscowości zamieszkania i województwo. Relatywnie najwyższy odsetek gospodarstw domowych wskazujących, że pieniędzy nie starcza nawet na najtańsze jedzenie występował w dużych miastach o liczbie mieszkańców 200-500 tys. i w małych miastach o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (po około 1,5 proc. gospodarstw). Województwami o relatywnie największej częstotliwości występowania gospodarstw oceniających najgorzej swoją sytuację dochodową były warmińsko-mazurskie i podkarpackie (po ponad 2 proc. gospodarstw w tych województwach). Wzrost odsetka gospodarstw domowych twierdzących, że pieniędzy nie starcza nawet na najtańsze jedzenie nastąpił w ostatnich 2 latach jedynie w grupie gospodarstw domowych nierodzinnych wieloosobowych (o prawie 2 pp.).

Około 19 proc. gospodarstw deklarowało w marcu/czerwcu 2015 r., że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb. W ostatnich w czterech latach odsetek gospodarstw domowych, których dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb spadł o prawie 6 punktów procentowych (wykres 4.1.7), w tym w ostatnich 2 latach o 5 pp.

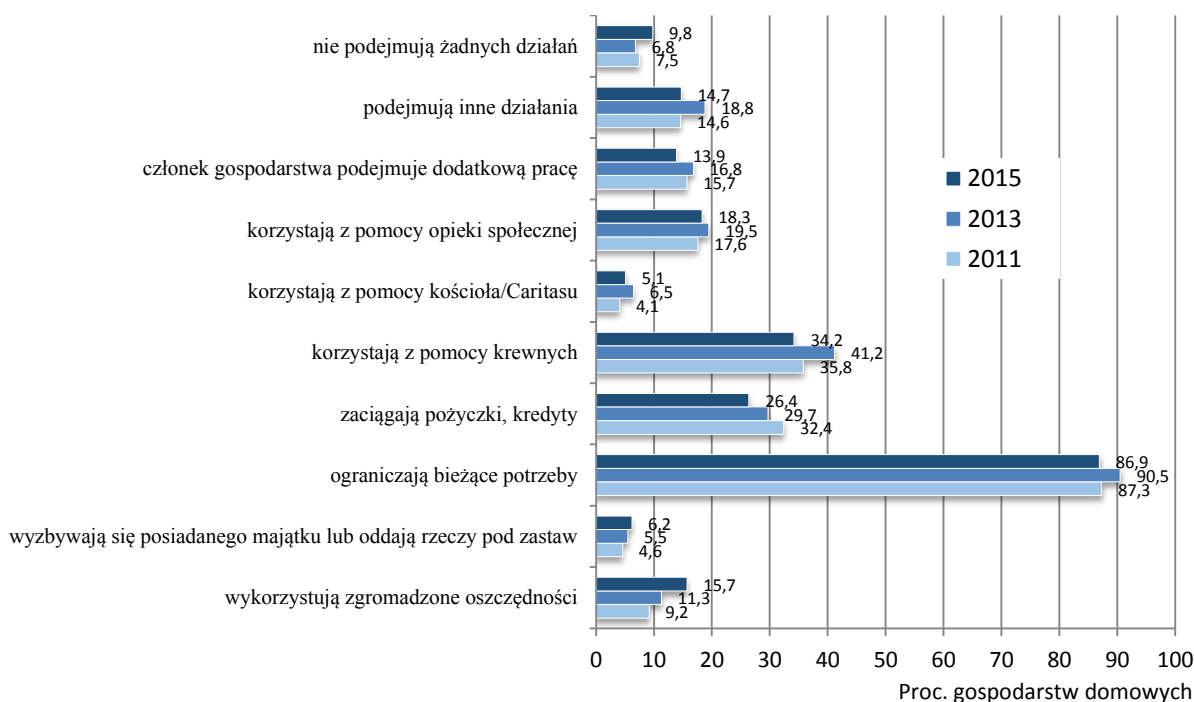
Wykres 4.1.7. Procent gospodarstw domowych, których stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb, w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Gospodarstwa domowe deklarujące, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb najczęściej występowały w marcu/czerwcu 2015 r. w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (58 proc. gospodarstw) i rencistów (ponad 37 proc. gospodarstw) oraz w grupach gospodarstw rodzin niepełnych (ponad 32 proc. gospodarstw). W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi tego typu deklaracje złożyło ponad 38 proc. gospodarstw, podczas gdy w grupie gospodarstw bez bezrobotnych tylko niecałe 17 proc. gospodarstw.

Gospodarstwa domowe, których stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb najczęściej zamieszkiwały wieś i małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (po prawie 21 proc. gospodarstw) oraz województwa podkarpackie i pomorskie (odpowiednio ponad 27 proc. i prawie 26 proc. gospodarstw z tych województw).

W latach 2013–2015 odsetek gospodarstw domowych twierdzących, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb spadł we wszystkich wyróżnionych w badaniu grupach typologicznych gospodarstw domowych.

Gospodarstwa domowe w marcu/czerwcu 2015 r. najczęściej deklarowały, że w sytuacjach, gdy ich dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb, ograniczają swoje bieżące potrzeby (ponad 86 proc. gospodarstw ze zbyt małym dochodem) lub korzystają z pomocy krewnych (prawie 36 proc. gospodarstw), bądź też zaciągają pożyczki (prawie 26 proc. gospodarstw). Tylko w niecałych 14 proc. gospodarstw znajdujących się w takiej sytuacji członek gospodarstwa podejmuje dodatkową pracę. W ostatnich czterech latach relatywnie najbardziej zwiększył się odsetek gospodarstw domowych, które w sytuacjach, gdy ich dochody nie pozwalały na zaspokojenie potrzeb, wykorzystywały zgromadzone oszczędności (o 7 punktów procentowych, wykres 4.1.8). Jednocześnie najsilniej spadł w tym okresie odsetek gospodarstw, które w takiej sytuacji zaciągali pożyczki lub brali kredyty (o 6 pp.).

Wykres 4.1.8. Działania podejmowane przez gospodarstwa domowe, gdy ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Zróznicowanie pomiędzy grupami gospodarstw, wyróżnionymi ze względu na wszystkie zastosowane w badaniu kryteria, deklarujących ograniczanie bieżących potrzeb w przypadku zbyt niskich dochodów nie było zbyt duże. Najczęściej, w marcu/czerwcu 2015 r., ograniczały swoje potrzeby gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i utrzymujące się z niezarobkowych źródeł (odpowiednio prawie 93 proc. i ponad 91 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa małżeństw wielodzietnych (prawie 92 proc. gospodarstw). Gospodarstwa podejmujące tego typu działania relatywnie najczęściej zamieszkiwały wieś (prawie 89 proc. gospodarstw z tych miast) oraz województwa zachodniopomorskie i warmińsko-mazurskie (odpowiednio ponad 95 proc. i prawie 94 proc. gospodarstw z tych województw).

Najczęściej zaciągały pożyczki, gdy ich stałe dochody nie pozwalały na zaspokojenie bieżących potrzeb, gospodarstwa domowe pracowników (ponad 31 proc. gospodarstw z tej grupy) oraz gospodarstwa wielorodzinne (prawie 45 proc. gospodarstw). Tego typu zachowania występowały także najczęściej wśród gospodarstw zamieszkujących największe miasta, o liczbie mieszkańców powyżej 500 tys. (31 proc. gospodarstw) oraz województwa lubuskie i kujawsko-pomorskie (odpowiednio ponad 37 proc. i ponad 34 proc. gospodarstw).

W marcu/czerwcu 2015 r. korzystanie z pomocy krewnych, w sytuacjach gdy stałe dochody nie pozwalały na zaspokojenie bieżących potrzeb, charakteryzowało przede wszystkim gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (prawie 59 proc. gospodarstw z tej grupy) oraz gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe (ponad 43 proc. gospodarstw). Gospodarstwa postępujące w powyższy sposób najczęściej zamieszkiwały małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. i największe miasta o liczbie mieszkańców powyżej 500 tys. (po ponad 39 proc. gospodarstw) oraz województwa opolskie (prawie 47 proc. gospodarstw) i zachodniopomorskie (42 proc. gospodarstw).

W sytuacji, gdy stałe dochody nie pozwalały na zaspokojenie bieżących potrzeb, zarówno gospodarstwa domowe z bezrobotnymi jak i gospodarstwa domowe bez bezrobotnych najczęściej reagowały w podobny sposób jak grupy gospodarstw wyodrębnione według innych kryteriów typologicznych. Zwraca natomiast uwagę o wiele większa częstotliwość korzystania w takich sytuacjach, w grupie gospodarstw z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw bez bezrobotnych, z pomocy opieki społecznej (odpowiednio prawie 37 proc. i zaledwie niecałe 14 proc. gospodarstw z tych grup korzystało z tej formy pomocy).

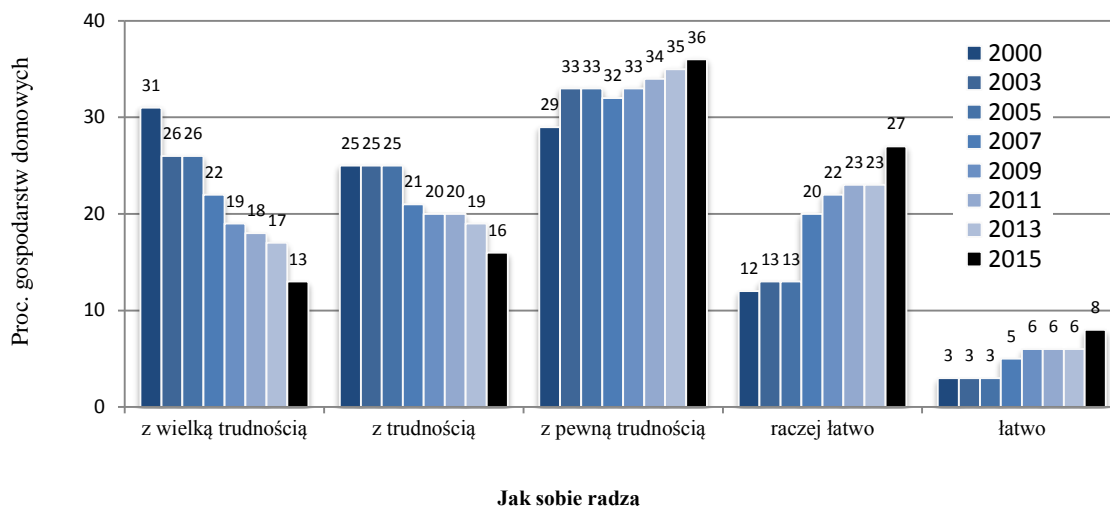
Aktywny sposób działań podejmowanych w sytuacji gdy stałe dochody nie pozwalały na zaspokojenie bieżących potrzeb, tj. podejmowanie dodatkowej pracy przez członka gospodarstwa, preferowały relatywnie najczęściej gospodarstwa domowe rolników i pracujących na własny rachunek (odpowiednio prawie 30 proc. i prawie 27 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe wielorodzinne (ponad 27 proc. gospodarstw), natomiast najrzadziej gospodarstwa emerytów i rencistów (odpowiednio prawie 6 proc. i prawie 9 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe nierodzinne jednoosobowe (niecałe 4 proc. gospodarstw). Gospodarstwa preferujące tego typu działania zamieszkiwały najczęściej największe miasta o liczbie mieszkańców powyżej 500 tys. (prawie 17 proc. gospodarstw) oraz województwo podkarpackie (ponad 19 proc. gospodarstw).

Około 24 proc. gospodarstw domowych oceniało w marcu/czerwcu 2015 r., że ich sytuacja dochodowa w porównaniu do sytuacji sprzed 2 lat pogorszyła się, ponad 14 proc., że się poprawiła, a prawie 62 proc., że nie zmieniła się. Odsetek pesymistycznych ocen zmian był przy tym o około 8 punktów procentowych niższy, a optymistycznych o prawie 6 punktów procentowych wyższy niż w 2013 r. Pesymistyczna ocena najczęściej była formułowana wśród gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (ponad 47 proc. gospodarstw) oraz gospodarstw domowych rodzin niepełnych (około 34 proc. gospodarstw). W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi ponad 42 proc. twierdziło, że ich sytuacja dochodowa pogorszyła się. Natomiast w grupie gospodarstw bez bezrobotnych takie deklaracje składało tylko niecałe 22 proc. gospodarstw. Gospodarstwa uważające, że ich sytuacja dochodowa w porównaniu do sytuacji sprzed 2 lat pogorszyła się, najczęściej zamieszkiwały najmniejsze miasta i wieś (po ponad 25 proc. gospodarstw z tych klas miejscowości zamieszkania) oraz województwo podkarpackie (ponad 27 proc. gospodarstw).

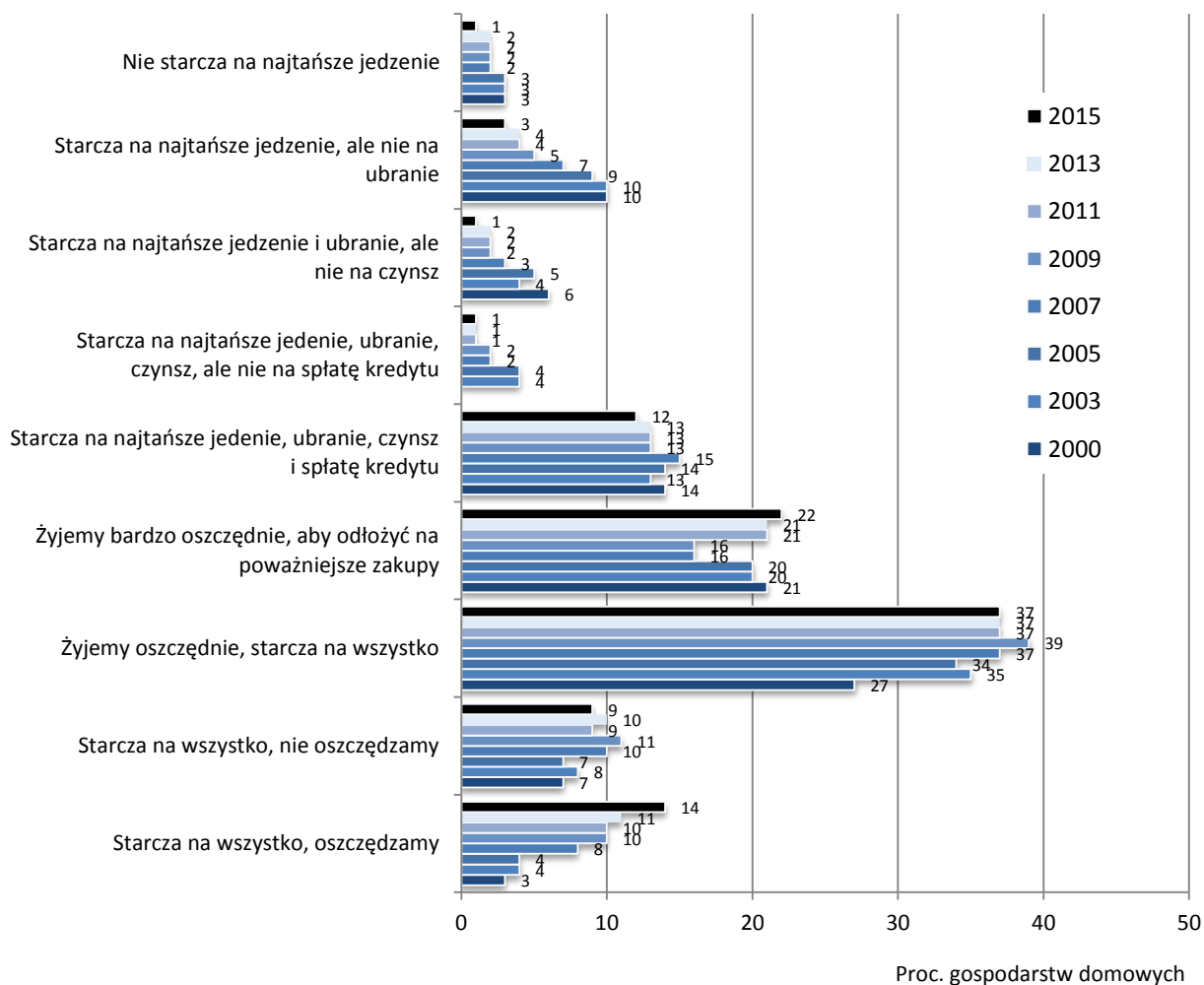
4.1.3. Zmiana strategii radzenia sobie w dłuższym okresie

W ostatnich 15 latach znacząco spadł odsetek gospodarstw domowych wiążących koniec z końcem z wielką trudnością i z trudnością (odpowiednio o 18 i 9 pp.), a wzrósł -- radzących sobie raczej łatwo i łatwo (odpowiednio o 15 i 5 pp.) (wykres 4.1.9).

Najsilniej wzrósł w ostatnich 15 latach odsetek gospodarstw domowych twierdzących, że żyją oszczędnie i dzięki temu starcza im na wszystko (o 10 p.p). Wzrósł także o 11 pp. odsetek gospodarstw, którym starcza na wszystko i jeszcze oszczędzają na przyszłość, zmalał natomiast procent gospodarstw w najtrudniejszej sytuacji, którym pieniędzy nie starcza na spłatę kredytu, opłaty za mieszkanie czy na ubranie (wykres 4.1.10). Wzrósł ponownie do poziomu z 2000 r. odsetek gospodarstw żyjących bardzo oszczędnie z myślą o poważniejszych zakupach.

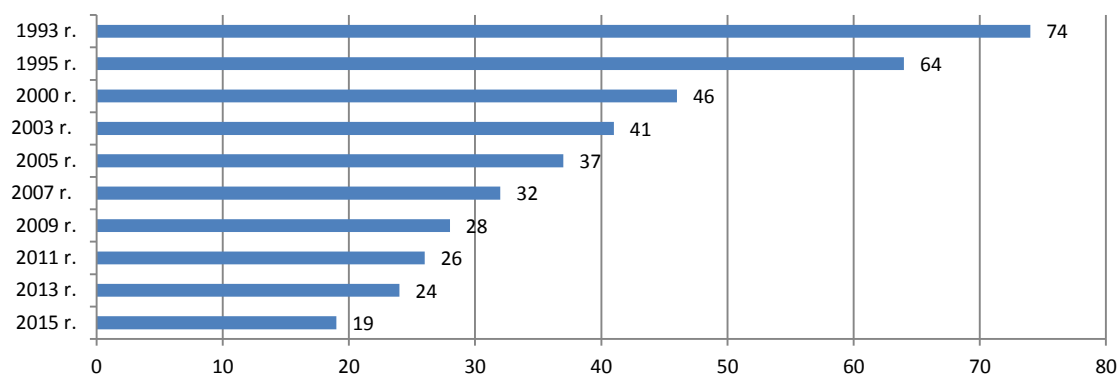
Wykres 4.1.9. Radzenie sobie gospodarstw domowych przy uzyskiwanych dochodach w latach 2000-2015 w całych próbach

Wykres 4.1.10. Sposób gospodarowania dochodem przez gospodarstwa domowe w latach 2000-2015 w całych próbach

19 proc. gospodarstw deklarowało w 2013 r., że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb. W ostatnich dwóch latach odsetek gospodarstw domowych, których dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb, spadł o 5 pp., a od 1993 r. spadek był ponad czterokrotny (wykres 4.1.11).

Źródło danych: lata 1993-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 4.1.11. Odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb w latach 1993-2015 w całych próbach

W okresie od 2000 r. spadł odsetek gospodarstw, które w warunkach niewystarczających stałych dochodów ograniczały potrzeby, podejmowały dodatkową pracę, zaciągały pożyczki lub korzystały z pomocy krewnych, a wzrósł procent gospodarstw korzystających z oszczędności (tabela 4.1.10).

Tabela 4.1.10. Odsetek gospodarstw domowych deklarujących różne sposoby reagowania na finansowe trudności w zaspokojeniu bieżących potrzeb spośród tych, w których stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb, w całych ważonych próbach w latach 2000-2015*

Sposoby radzenia sobie z trudnościami finansowymi	2000 N=1350	2003 N=1579	2005 N=1598	2007 N=1745	2009 N=3433	2011 N=3100	2013 N=3121	2015 N=2339
Ograniczanie potrzeb	88,8	88,7	92,5	89,5	89,2	86,4	88,8	86,2
Podejmowanie dodatkowej pracy	32,9	22,9	22,1	21,5	18,1	16,3	17,5	14,5
Korzystanie z oszczędności	15,1	16,6	9,5	8,5	7,6	13,0	12,7	17,5
Zaciąganie pożyczek	44,6	50,7	42,9	42,0	40,9	35,5	29,4	25,9
Korzystanie z pomocy krewnych	42,9	40,3	35,5	39,1	39,5	38,9	40,7	35,9
Korzystanie z pomocy Kościoła	0,8	1,3	0,7	1,9**	3,4**	3,3**	6,3	5,8
Korzystanie z pomocy opieki społecznej	7,1	11,7	13,4	16,2	16,7	15,5	19,9	18,4
Wyzbywanie się majątku	b.d.	5,7	6,9	5,9	4,4	4,5	5,9	5,7
Podejmowanie innych działań	b.d.	19,0	20,3	23,4	16,6	16,2	19,7	16,5
Niepodjęcie żadnych działań	b.d.	13,1	12,6	11,3	9,8	10,7	7,5	9,3

* w stosunku do gospodarstw, których dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb

** od 2007 r. „z pomocy Kościoła/Caritasu”

Źródło danych: *Diagnoza Społeczna*

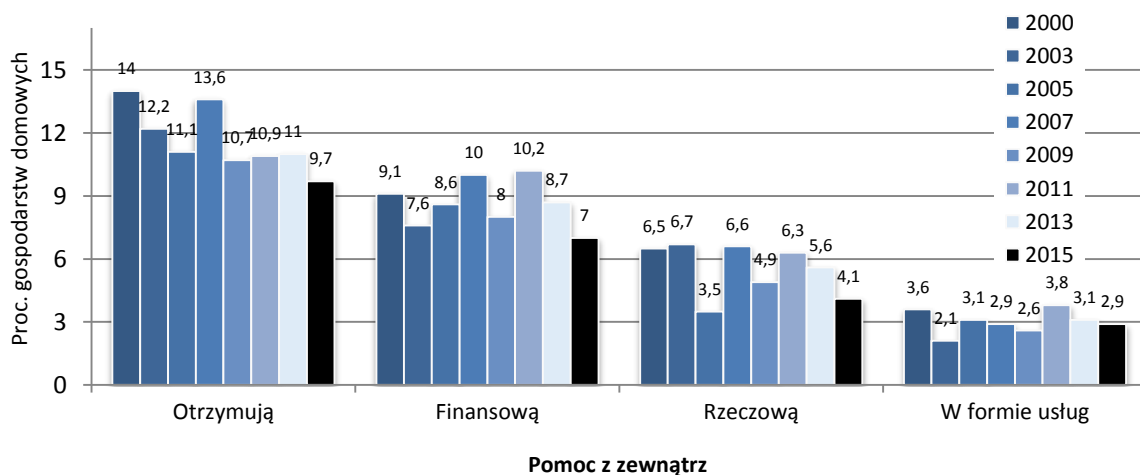
4.1.4. Pomoc społeczna

Odsetek gospodarstw otrzymujących pomoc zewnętrzną w dowolnej formie wyniósł 9,7 proc., a więc najmniej w całym okresie od 2000 r. (wykres 4.1.12).

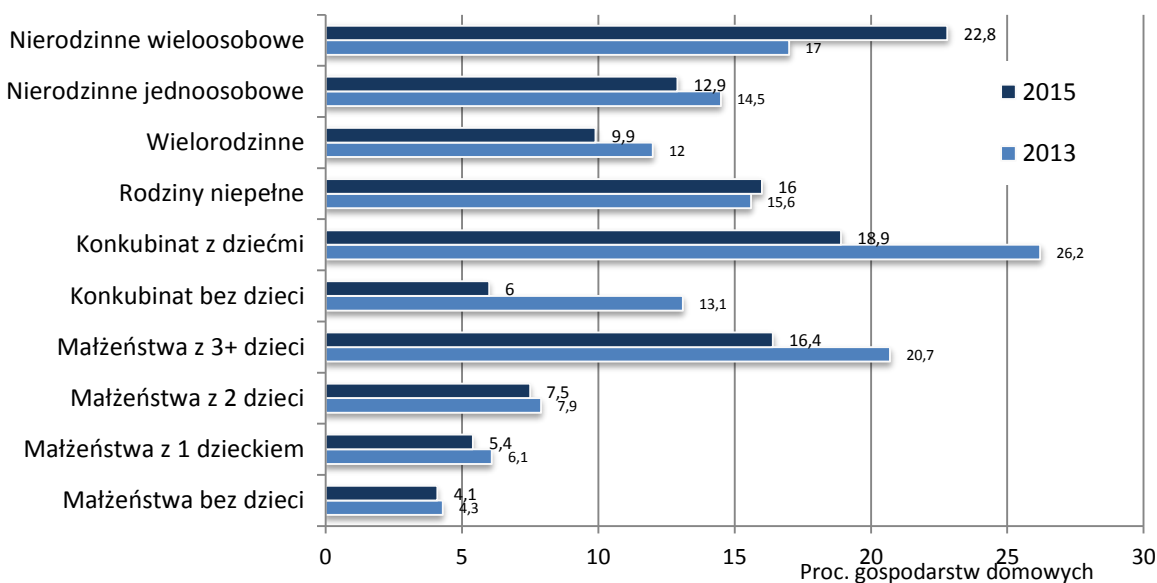
Zasięg pomocy jest silnie zróżnicowany według grup społeczno-ekonomicznych, typu gospodarstwa i województwa.

Konkubiny z dziećmi, małżeństwa z trójką i większą liczbą dzieci, gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe i jednoosobowe oraz rodziny niepełne korzystały znacznie częściej z pomocy społecznej niż pozostałe grupy gospodarstw (wykres 4.1.13). Najrzadziej z pomocy korzystały małżeństwa i konkubiny bez dzieci i małżeństwa z jednym dzieckiem. Znacząco w okresie minionych dwóch lat zmniejszył się zasięg pomocy dla małżeństw z trójką i większą liczbą dzieci oraz dla konkubin z dziećmi i bez dzieci; zwiększył się natomiast zakres pomocy dla gospodarstw nierodzinnych wieloosobowych. We wszystkich typach gospodarstw znacznie częściej z pomocy zewnętrznej korzystały ubogie (z I kwartyła dochodu), ale także znaczący jest odsetek gospodarstw najzamożniejszych korzystających z pomocy wśród konkubin z dziećmi i małżeństw wielodzietnych (wykres 4.1.14).

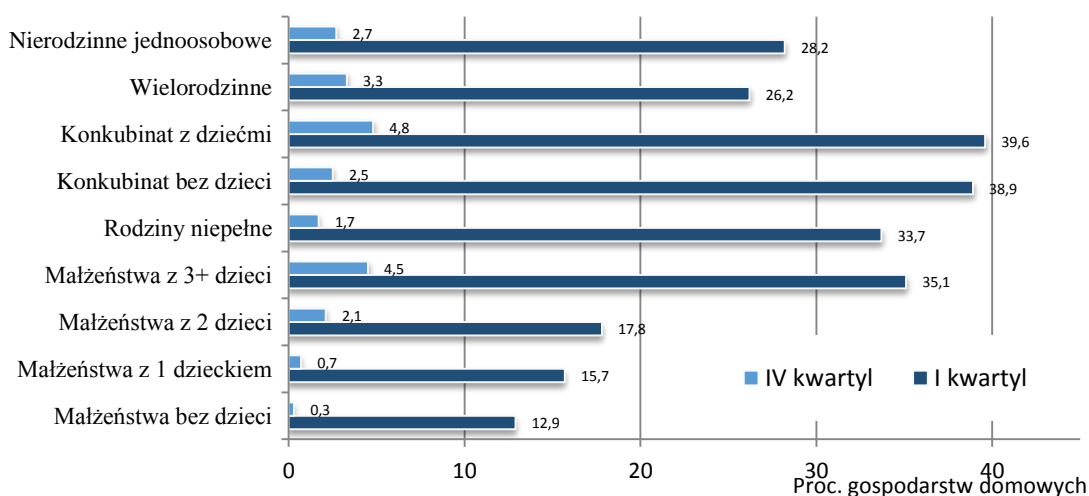
Z pomocy zewnętrznej korzystało ponad połowę gospodarstw o niezarobkowym źródle utrzymania i co piąte gospodarstwo rencistów; najmniejszy odsetek korzystających z pomocy jest w grupie gospodarstw pracujących na własny rachunek (3,9 proc.). Niemal tyle samo gospodarstw pracowników (7,3 proc.), rolników (8,8 proc.) i emerytów (7,3 proc.) korzysta z pomocy zewnętrznej (wykresy 4.1.15).

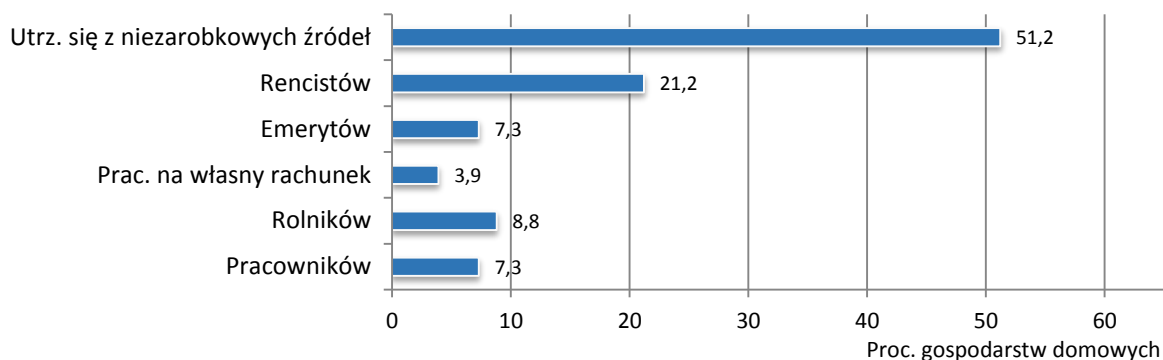
Wykres 4.1.12. Odsetek gospodarstw domowych otrzymujących pomoc z zewnątrz i gospodarstw otrzymujących określony rodzaj pomocy w latach 2000-2015 w całych próbach

Wykres 4.1.13. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pomocy z zewnątrz w 2013 i 2015 r. ze względu na typ biologiczny gospodarstwa w całych próbach

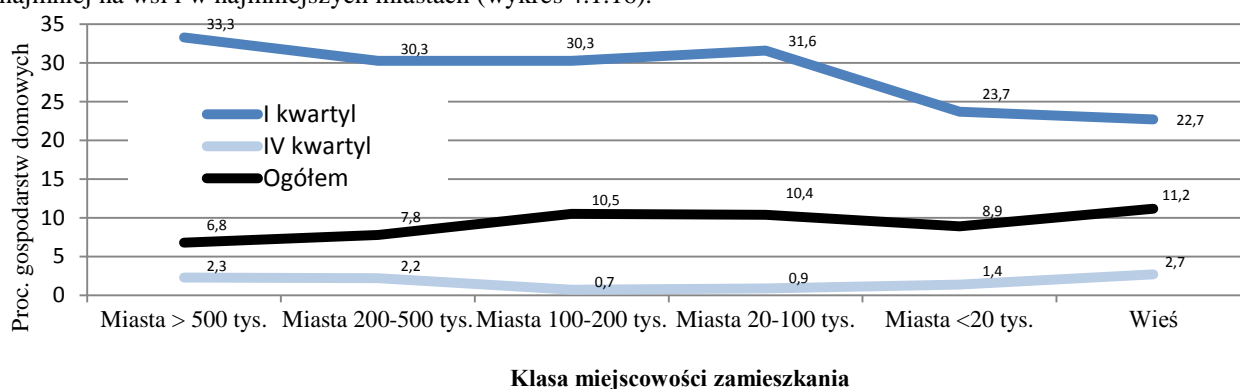

Wykres 4.1.14. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pomocy z zewnątrz ze względu na typ biologiczny gospodarstwa i wysokość dochodu na jednostkę ekwiwalentną (I i IV kwartył dochodu na jednostkę ekwiwalentną)

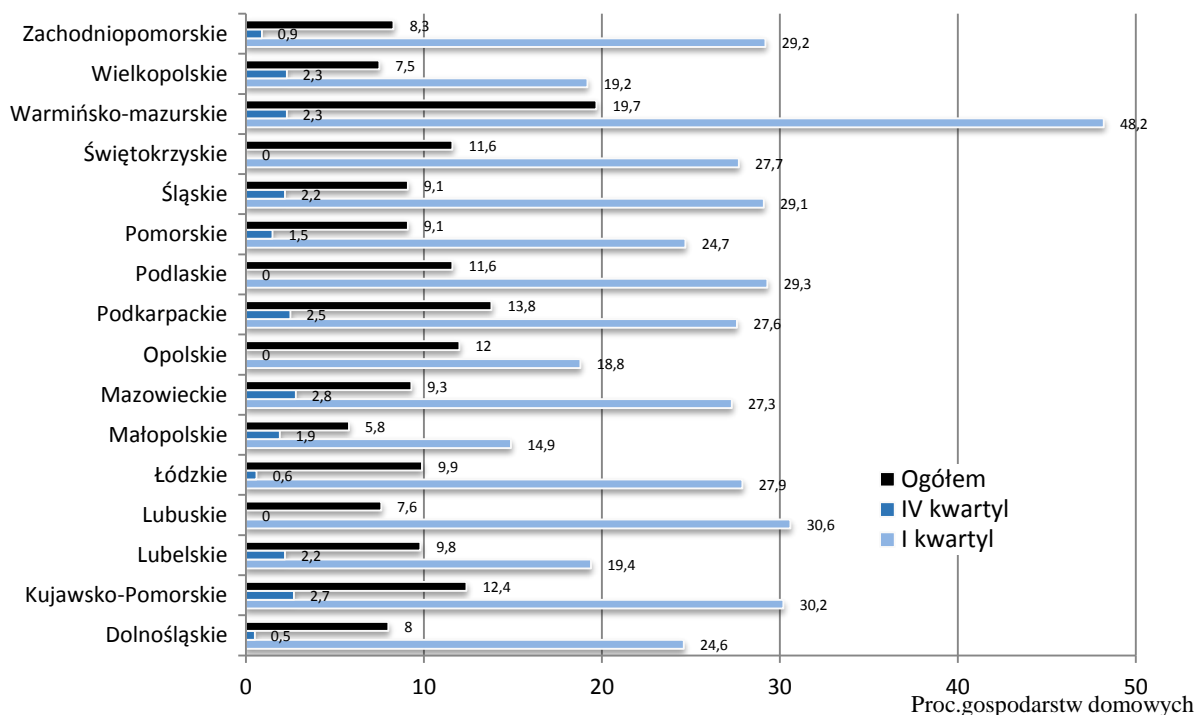

Wykres 4.1.15. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pomocy z zewnątrz w 2011, 2013 i 2015 r. ze względu na grupę społeczno-ekonomiczną gospodarstwa w próbie panelowej

Częściej z pomocy zewnętrznej korzystały gospodarstwa z miast średniej wielkości niż z miast największych, ale wśród gospodarstw ubogich (I kwartył dochodu) korzystających z pomocy najwięcej jest w największych miastach a najmniej na wsi i w najmniejszych miastach (wykres 4.1.16).

Wykres 4.1.16. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pomocy z zewnątrz ze względu na klasę miejscowości zamieszkania i wysokość dochodu na jednostkę ekwiwalentną (poniżej i powyżej średniego dochodu)

Wykres 4.1.17. Procent gospodarstw domowych korzystających z pomocy z zewnątrz w przekroju wojewódzkim ogółem i ze względu na wysokość dochodu na jednostkę ekwiwalentną (dolny i górny kwartył)

Najwyższy udział gospodarstw uzyskujących pomoc zewnętrzną wystąpił w województwach warmińsko-mazurskim (19,7 proc.), najniższy zaś — w małopolskim, wielkopolskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim i lubuskim (poniżej 9 proc.) (wykresy 4.1.17). Widać wyraźnie, że zakres korzystania z pomocy zewnętrznej jest największy w najbiedniejszych województwach.

Literatura

Szulc A. 2007: Dochód i konsumpcja. [W:] T. Panek(red.). Statystyka społeczna Warszawa: PWE.

Panek T. (2011). *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.

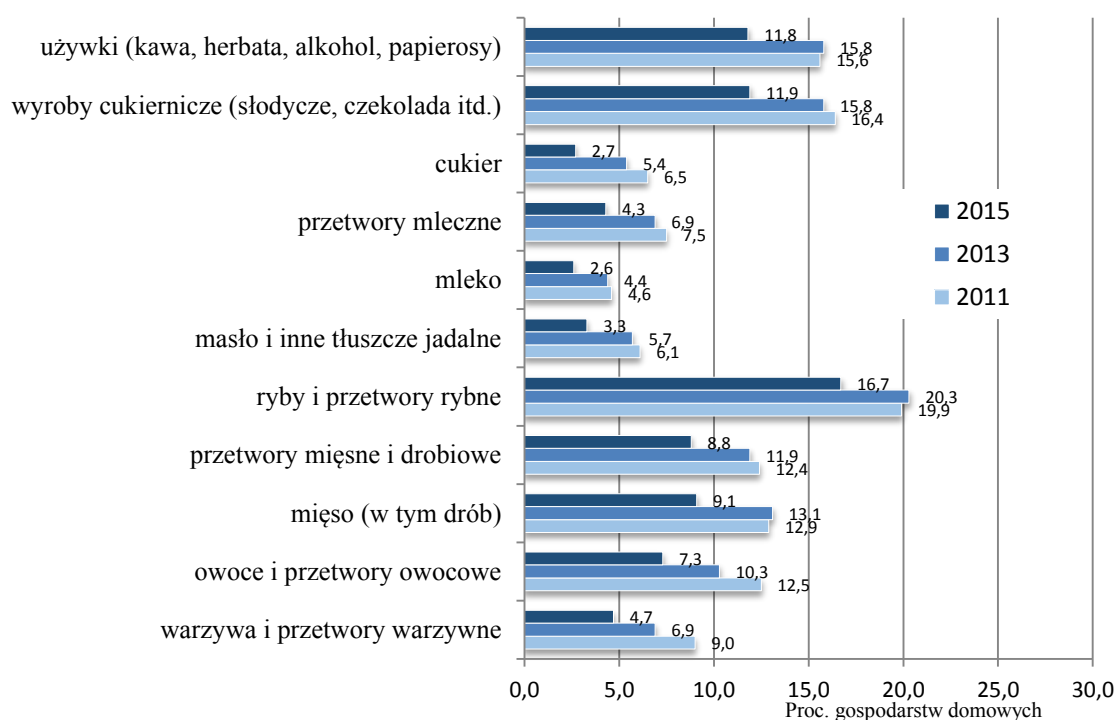
4.2. Wyżywienie

Tomasz Panek, Janusz Czapiński

4.2.1. Sytuacja w 2015 r. i jej zmiana w ostatnich czterech latach

Gospodarstwa domowe oceniały w marcu/czerwcu 2015 r., że najczęściej nie było ich stać w ciągu ostatniego roku na zaspokojenie potrzeb żywnościowych ze względów finansowych w zakresie ryb i przetworów rybnych (prawie 15 proc. gospodarstw), a następnie używek wyrobów cukierniczych (po prawie 11 proc. gospodarstw), mięsa i drobiu oraz przetworów mięsnych i drobiowych (po ponad 8 proc. gospodarstw).

W ostatnich czterech latach¹⁴ nastąpiła poprawa stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych we wszystkich grupach artykułów żywnościowych z wyjątkiem cukru (wykres 4.2.1). Szczególnie znacząca poprawa nastąpiła przy tym w latach 2011-2013. Zdecydowaną poprawę sytuacji w zakresie zaspokojenia potrzeb żywnościowych w latach 2011-2015 obserwujemy przede wszystkim w przypadku owoców i przetworów owocowych (spadek odsetka gospodarstw domowych niemogących, ze względów finansowych, zaspokoić swoich potrzeb żywnościowych w tym zakresie powyżej 5 punktów procentowych).

Wykres 4.2.1. Zakres niezaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych na artykuły żywnościowe z powodów finansowych w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Grupami, w których najczęściej nie było stać gospodarstw na zakup artykułów żywnościowych w marcu/czerwcu 2015 r., były gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (odpowiednio dla kolejnych, wymienionych uprzednio grup artykułów żywnościowych ponad 38 proc., około 32 proc., około 34 proc., ponad 30 proc. i około 27 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa rencistów (odpowiednio ponad 33 proc., około 21 proc., ponad 23 proc., około 20 proc. i ponad 20 proc. gospodarstw). Wśród typów gospodarstw najczęściej wskazywały na brak środków finansowych na zakup wybranych grup artykułów żywnościowych gospodarstwa domowe rodzin niepełnych. Na trudności finansowe dotyczące zakupu artykułów żywnościowych, z których zrezygnowano najczęściej, wskazywało w tej grupie odpowiednio ponad 25 proc., prawie 19 proc., prawie 18 proc., prawie 16 proc. i prawie 16 proc. gospodarstw. Kolejnym typem gospodarstw, których najczęściej nie stać było na zakup wskazanych grup artykułów żywnościowych, były gospodarstwa domowe nierodzinne jednoosobowe (odpowiednio ponad 21 proc., prawie 15 proc., 17 proc., ponad 13 proc. i 12 proc. gospodarstw). We wszystkich typów gospodarstw domowych nastąpiła poprawa możliwości

¹⁴ Zmiany w zakresie zaspokojenia potrzeb żywnościowych gospodarstw domowych w latach 2011-2015 dotyczą próby panelowej gospodarstw dla tych lat, czyli gospodarstw domowych, które zostały zbadane zarówno w 2011 r. jak i w 2013 r. i 2015 r.

finansowych zaspokojenia ich potrzeb w zakresie artykułów żywnościowych w minionych czterech latach. Polepszenie się sytuacji w tym zakresie obserwujemy przy tym we wszystkich wyróżnionych w badaniu grupach artykułów żywnościowych.

Procent gospodarstw domowych, których nie było stać ze względów finansowych na zakup artykułów żywnościowych, był dla każdej z analizowanych w badaniu grup artykułów znacząco wyższy w marcu/czerwcu 2015 r. w grupie gospodarstw z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw bez bezrobotnych. Odpowiednio, dla kolejno wymienionych grup artykułów, z których zrezygnowano najczęściej, konieczność rezygnacji zgłaszało w poniższych grupach gospodarstw prawie 30 proc. i około 13 proc., prawie 22 proc. i ponad 9 proc., prawie 22 i około 9 proc. gospodarstw, prawie 19 proc. i ponad 7 proc. oraz ponad 17 proc. i ponad 7 proc. gospodarstw. W obu grupach gospodarstw domowych i jednocześnie we wszystkich grupach artykułów żywnościowych sytuacja uległa w ciągu ostatnich 4 lat znaczącej poprawie.

Gospodarstwa domowe najczęściej zmuszane do rezygnacji w marcu/czerwcu 2015 r., ze względów finansowych, z zakupu wybranych grup artykułów żywnościowych zamieszkiwały przede wszystkim na wsi (sytuacje takie deklarowało, odpowiednio dla kolejnych wymienionych uprzednio grup artykułów żywnościowych, prawie 18 proc., prawie 12 proc., prawie 12 proc., ponad 10 proc. oraz ponad 9 proc. gospodarstw) oraz małe miasta o liczbie 20-100 tys. mieszkańców (odpowiednio ponad 17 proc., ponad 13 proc., ponad 10 proc. prawie 10 proc. i 10 proc. gospodarstw). Najwyższy procent gospodarstw mających kłopoty finansowe z zaspokojeniem potrzeb w zakresie wybranych grup artykułów żywnościowych występował w badanym miesiącu 2015 r. w województwach warmińsko-mazurskim (odpowiednio około 19 proc., 16 proc., 12 proc., 13 proc. i 12 proc. gospodarstw) oraz podkarpackim (odpowiednio około 19 proc., 11 proc., 13 proc., 14 proc., i 10 proc. gospodarstw). W okresie marzec 2013–marzec/czerwiec 2015 nastąpił znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych, których nie stać ze względów finansowych na zaspokojenie swoich potrzeb żywnościowych, nastąpił we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania i dotyczyło to wszystkich grup artykułów żywnościowych. W przekroju regionalnym tylko w województwie śląskim i jedynie w zakresie ryb i przetworów rybnych nastąpiło znaczące pogorszenie sytuacji w omawianym zakresie (o prawie 2 punkty procentowe).

Około 74 proc. gospodarstw uważało w 2015 r., że zaspokojenie ich potrzeb żywnościowych w porównaniu do sytuacji sprzed 2 lat nie zmieniło się, około 17 proc. odczuło pogorszenie, a około 9 proc. poprawę. W stosunku do ocen formułowanych w marcu 2013 r. nastąpił znaczący spadek ocen negatywnych (o prawie 14 punktów procentowych) przy jednoczesnym wzroście ocen pozytywnych (o 2 punkty procentowe) tych zmian.

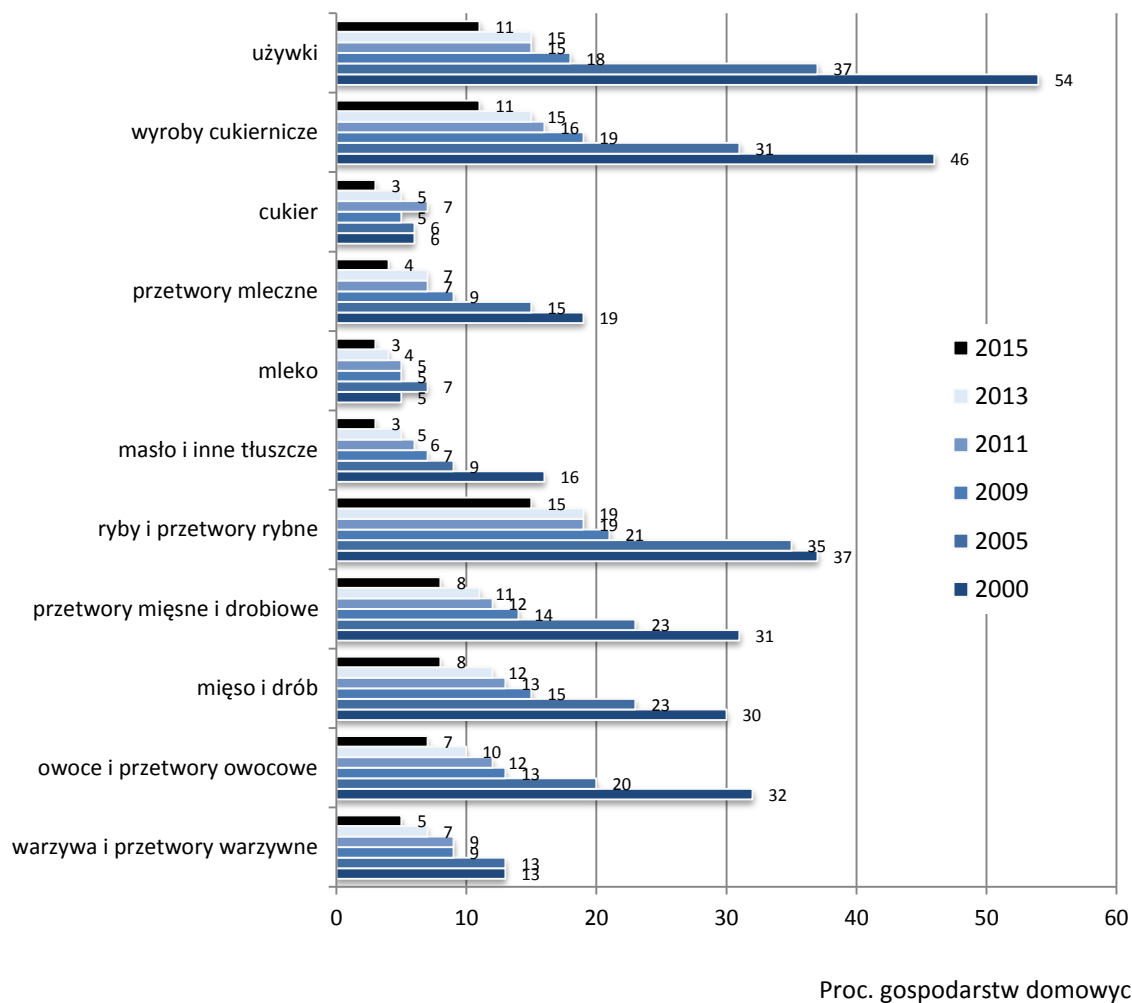
Najczęściej zmiany na gorsze deklarowały gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (ponad 37 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe rencistów (około 29 proc. gospodarstw). Wśród typów gospodarstw pogorszenie się sytuacji w zakresie wyżywienia odczuwały przede wszystkim gospodarstwa rodzin niepełnych (ponad 24 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe (ponad 20 proc. gospodarstw z tej grupy).

Negatywne oceny zmian w zaspokojeniu potrzeb żywnościowych były zdecydowanie częściej formułowane w grupie gospodarstw z bezrobotnymi, niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (odpowiednio prawie 30 proc. i ponad 15 proc. gospodarstw z tych grup).

Zróżnicowanie gospodarstw domowych deklarujących pogorszenie się stopnia zaspokojenia ich potrzeb żywnościowych w przekroju klasy miejscowości zamieszkania było nieznaczne. Najczęściej gospodarstwa te występowały w grupie gospodarstw zamieszkujących małe miasta, o liczbie mieszkańców 20-100 tys. oraz duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (po prawie 19 proc. gospodarstw z tych miast). Województwami, w których gospodarstwa domowe najczęściej uważały, że poziom zaspokojenia ich potrzeb żywnościowych pogorszył się w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat były województwa łódzkie, podkarpackie i lubelskie (odpowiednio prawie 22 proc., ponad 21 proc. i prawie 21 proc. gospodarstw).

4.2.2. Zmiana w zaspokojeniu potrzeb żywnościowych w latach 2000-2015

W okresie minionych 15 lat spadł odsetek gospodarstw, których nie stać ze względów finansowych na zakup artykułów żywnościowych w zakresie wszystkich grup (wykres 4.2.2). Największy spadek dotyczy używek (5-krotny), wyrobów cukierniczych (4-krotny), owoców i przetworów owocowych (4,5-krotny), mięsa i drobiu oraz przetworów mięsnych i drobiowych (4-krotny), ryb i przetworów rybnych (2,5-krotny) -- a więc tych artykułów, na które w poprzednich latach najczęściej nie było stać gospodarstw domowych.

Wykres 4.2.2. Procent gospodarstw domowych, których nie stać na zakup wystarczających ilości różnych artykułów żywnościowych w latach 2000-2015 r. w całych próbach

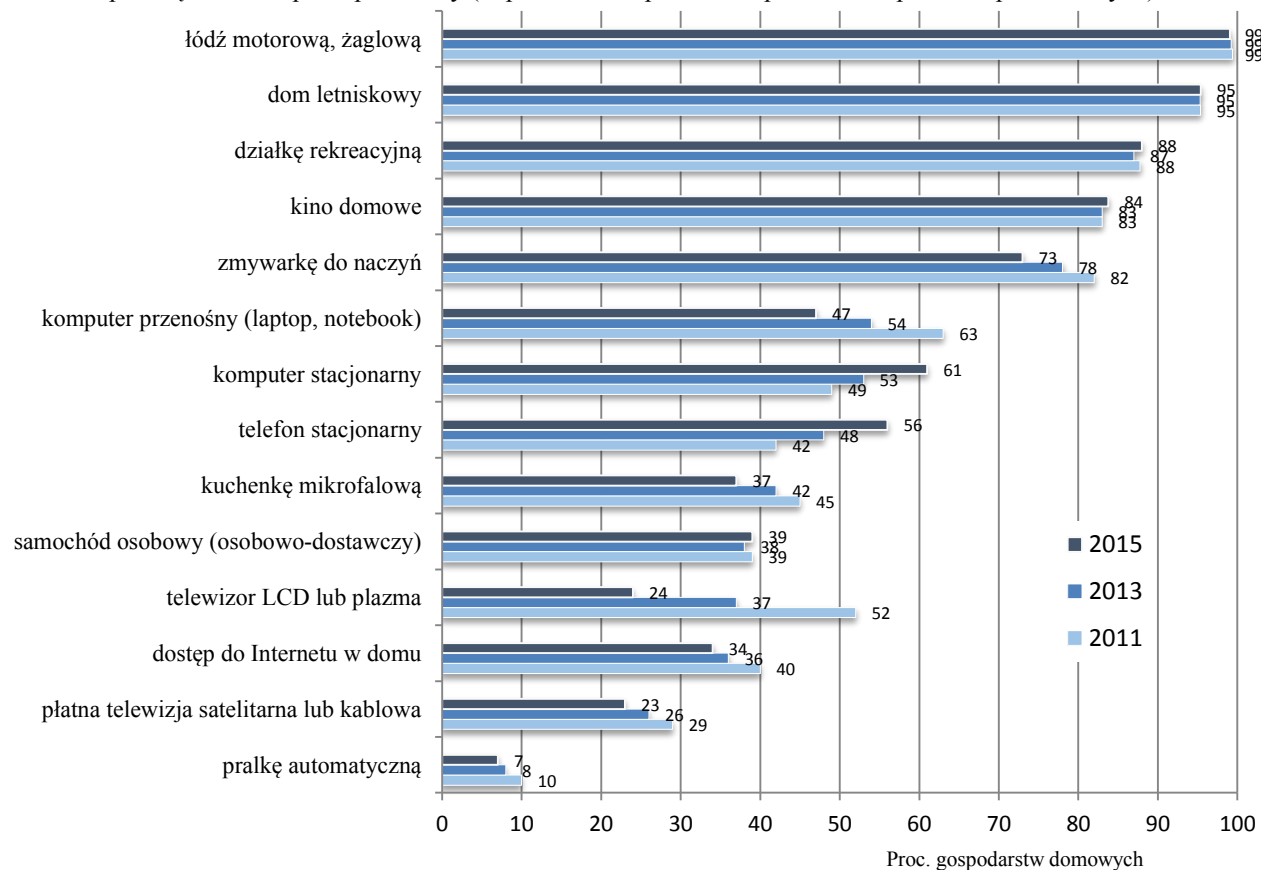
4.3. Zasobność materialna

Tomasz Panek, Piotr Białowolski, Irena E. Kotowska, Janusz Czapiński, Justyna Pytkowska, Katarzyna Pawlak, Tadeusz Szumlicz

4.3.1. Sytuacja w 2015 r. i jej zmiana w ostatnich czterech latach

4.3.1.1. Dobra trwałego użytku

Jeden z podstawowych elementów zasobności gospodarstw domowych stanowi posiadanie przez nie dóbr trwałego użytku. Spośród wyszczególnionych w badaniu dóbr trwałego użytku i usług z nimi związanych najbardziej powszechnymi były w marcu/czerwcu 2015 r. pralka automatyczna, telewizor LCD lub plazma oraz dostęp do internetu. Pralki automatycznej nie posiadało niecałe 7 proc. badanych gospodarstw, telewizora LCD lub plazmy 24 proc., a dostępu do internetu 29 proc. Do dóbr trwałego użytku, które gospodarstwa posiadały najrzadziej, należały łódź motorowa/zagłowa (niecałe 1 proc.), elektroniczny czytnik książek (około 4 proc.) i dom letniskowy (niecałe 5 proc.). W okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 wyposażenie gospodarstw domowych w większość uwzględnionych w badaniu dóbr trwałego użytku znacznie wzrosło (wykres 4.3.1)¹⁵. Wyjątkiem są: telefon stacjonarny, co związane jest z coraz powszechniejszą rezygnacją z tego typu telefonu na rzecz telefonów komórkowych oraz komputer stacjonarny. Najsilniej, w ostatnich czterech latach, wzrósł odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w telewizor LCD lub plazmę oraz komputer przenośny (odpowiednio o ponad 27 i prawie o 17 punktów procentowych).

Wykres 4.3.1. Procent gospodarstw domowych nieposiadających wybranych dóbr trwałego użytku w 2011, 2013 i 2015 r. w próbie panelowej

W ostatnich dwóch latach także nastąpił znaczący wzrost wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku, z wyjątkiem telefonu domowego (stacjonarnego) i komputera stacjonarnego, co jest związane z zastępowaniem ich przez telefon mobilny i komputer przenośny (wykres 4.3.1).

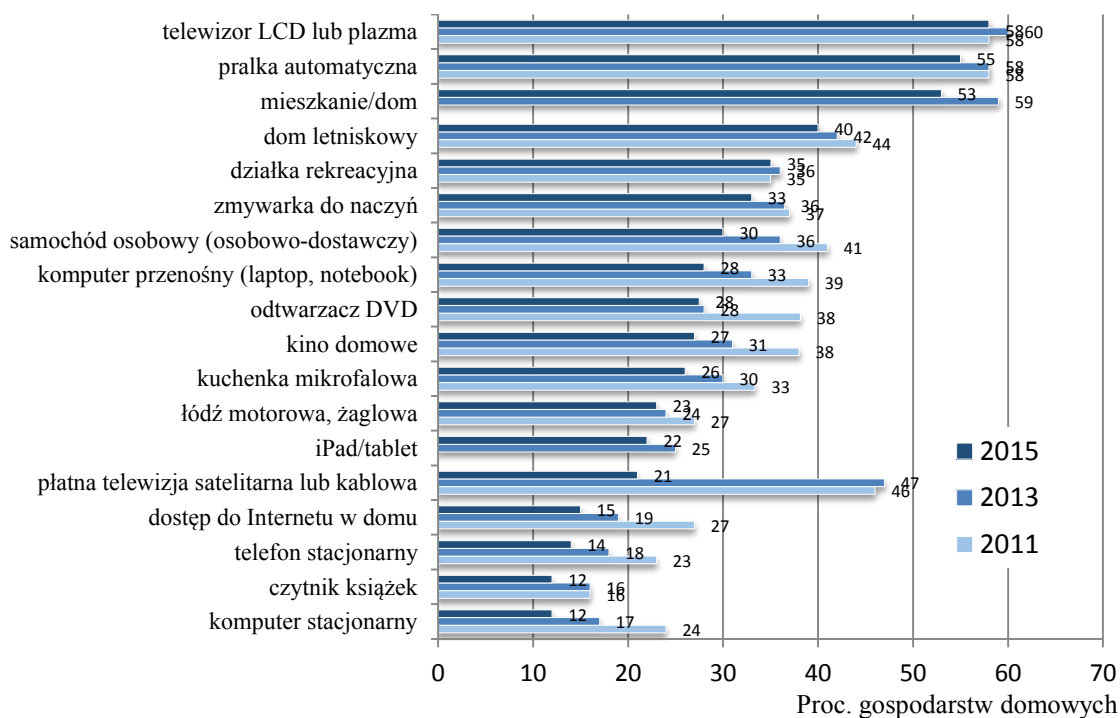
¹⁵ Wszystkie zmiany w zakresie zasobności materialnej w latach 2011-2015 dotyczą próby panelowej z tych lat, czyli tych gospodarstw domowych, które zostały zbadane w 2011 r. jak i w 2013 r. i 2015 r.

Do przeciętnie najslabiej wyposażonych w dobra trwałego użytku gospodarstw domowych należały w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł innych niż emerytura i renta oraz rencistów. Gospodarstwami takimi, rozpatrując typ gospodarstwa, były najczęściej gospodarstwa nierodzinne (zarówno jednoosobowe jak i wieloosobowe) oraz gospodarstwa rodzin niepełnych. Stopień wyposażenia w dobra trwałego użytku gospodarstw domowych bez bezrobotnych jest nieznacznie wyższy, dla zdecydowanej większości tych dóbr, niż gospodarstw domowych z bezrobotnymi. Natomiast stopień wyposażenia w dobra trwałego użytku grup gospodarstw wyodrębnionych ze względu na klasę miejscowości zamieszkania oraz województw jest zróżnicowany w zależności od wyróżnionych w badaniu dóbr, chociaż w przypadku większości dóbr najslabiej wyposażone są w te dobra gospodarstwa domowe wiejskie.

Brak niektórych dóbr trwałego użytku nie wynika często z braku możliwości finansowych ich zakupu przez gospodarstwa domowe lecz z braku chęci ich posiadania. Dobrami najczęściej nie posiadanymi przez gospodarstwa domowe, gdyż na ich zakup nie mogły one sobie pozwolić, były w marcu/czerwcu 2015 r. przede wszystkim pralka automatyczna, telewizor LCD lub plazma, mieszkanie/własny dom (odpowiednio ponad 70 proc., około 57 proc. i prawie 56 proc. gospodarstw domowych które nie posiadają tych dóbr, nie ma ich ze względów finansowych). W ostatnich czterech latach obserwujemy silny spadek odsetka gospodarstw domowych, wśród gospodarstw nie posiadających tych dóbr, które nie mogą sobie pozwolić ze względów finansowych na ich zakup w przypadku wszystkich uwzględnionych w badaniu dóbr, poza telewizorem LCD lub plazmą oraz działką rekreacyjną. Największy spadek odsetka gospodarstw domowych, które nie mogą sobie pozwolić na zakup dóbr trwałego użytku ze względów finansowych, obserwujemy w przypadku kina domowego, dostępu do Internetu w domu i komputera przenośnego (po ponad 12 punktów procentowych, wykres 4.3.2). Spadek ten jest szczególnie silny w ostatnich 2 latach.

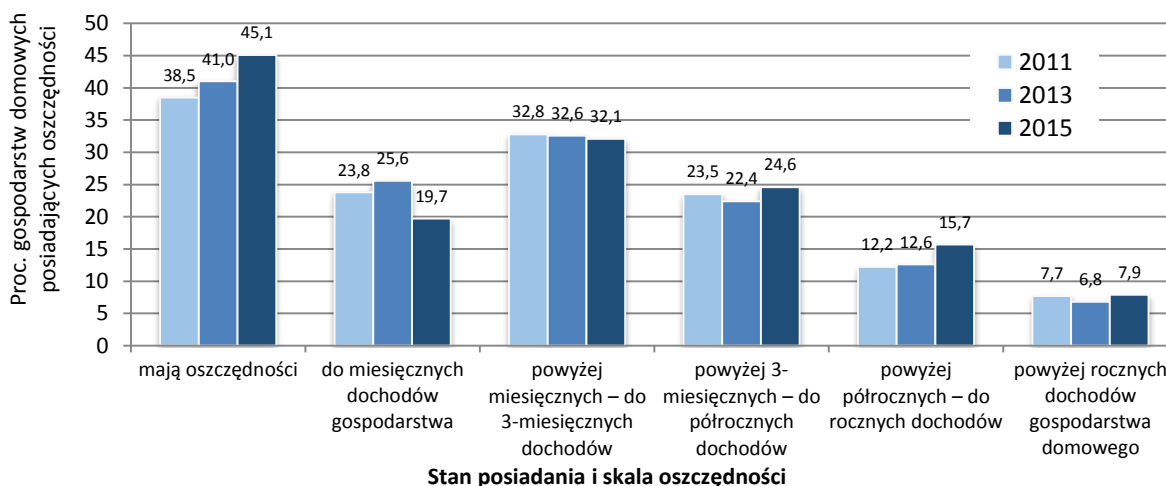
Różnice pomiędzy grupami gospodarstw domowych, wyróżnionymi ze względu na przyjęte w badaniu kryteria, w zakresie nieposiadania ze względów finansowych dóbr trwałego użytku w marcu/czerwcu 2015 r. mają różny charakter. Największe różnice w tym zakresie obserwujemy pomiędzy grupą gospodarstw bez bezrobotnych i grupą gospodarstw z bezrobotnymi. Odsetki gospodarstw z bezrobotnymi, które ze względów finansowych nie mogą sobie pozwolić na posiadanie pewnych dóbr, są znacząco wyższe niż w przypadku grupy gospodarstw bez bezrobotnych, szczególnie w zakresie dostępu do Internetu w domu (odpowiednio ponad 40 proc. i prawie 15 proc. gospodarstw w tych grupach nie mogły sobie pozwolić na jego zakup), komputera przenośnego (odpowiednio prawie 61 proc. i ponad 26 proc. gospodarstw w tych grupach nie go posiadało ze względów finansowych) oraz kuchenki mikrofalowej (odpowiednio ponad 47 i prawie 24 proc. gospodarstw było niewyposażonych w kuchenkę mikrofalową w tych grupach ze względów finansowych). Ponadto, na finansowe przyczyny nieposiadania dóbr trwałego użytku stosunkowo najczęściej wskazywały gospodarstwa domowe rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz gospodarstwa domowe małżeństw wielodzietnych, rodzin niepełnych i wielorodzinne.

Wykres 4.3.2. Procent gospodarstw, w których brak dóbr wynika z braku środków finansowych na ich zakup w latach 2011-2015 w próbie panelowej

4.3.1.2. Oszczędności

W marcu/czerwcu 2015 r. prawie 55proc. gospodarstw nie posiadało oszczędności. Wśród gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności wyraźnie dominują gospodarstwa o oszczędnościach stanowiących równoważność ich od powyżej 1-miesięcznych do 3-miesięcznych dochodów (ponad 37 proc. gospodarstw). W okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 nastąpił znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych posiadających oszczędności (o prawie 7 pp., wykres 4.3.3). W ostatnich dwóch latach także obserwujemy wzrost odsetka gospodarstw domowych posiadających oszczędności (o przeszło 5 pp., wykres 4.3.3).

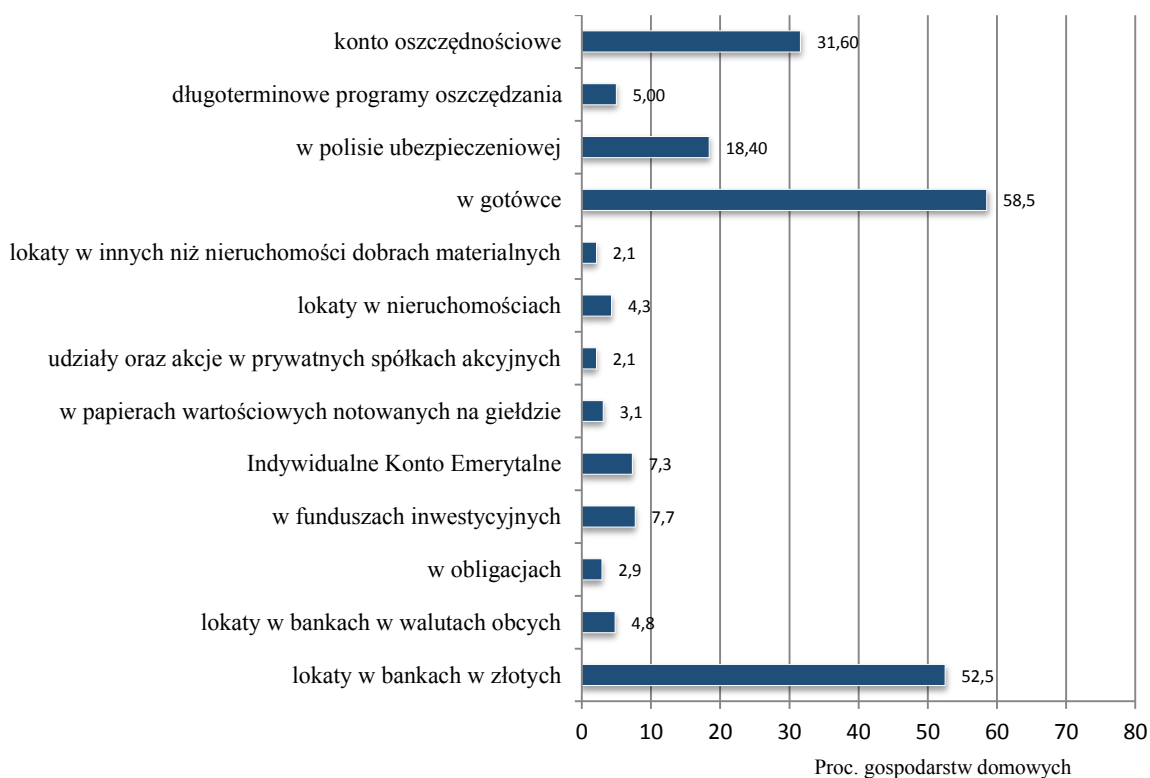
Wykres 4.3.3. Stan posiadania i skala oszczędności wśród gospodarstw domowych posiadających oszczędności w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Zdecydowanie najrzadziej deklarują posiadanie oszczędności gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (prawie 79 proc. gospodarstw w tej grupie nie posiada oszczędności) oraz rencistów (ponad 75 proc. gospodarstw z tej grupy nie posiada oszczędności). Najczęściej gospodarstwa domowe nie posiadające oszczędności występują wśród gospodarstw domowych nierodzinnych wieloosobowych oraz rodzin niepełnych (po prawie 70 proc. gospodarstw w tych grupach nie posiadało oszczędności). Procent gospodarstw domowych bez bezrobotnych nie posiadających oszczędności jest znacząco niższy niż w grupie gospodarstw z bezrobotnymi (odpowiednio ponad 55 proc. i ponad 72 proc. gospodarstw).

Czym mniejsza miejscowość zamieszkania tym większy procent gospodarstw nie posiada oszczędności. Gospodarstwa domowe deklarujące nieposiadanie oszczędności najczęściej mieszkają na wsi (przeszło 62 proc. gospodarstw zamieszkujących wieś). Zróżnicowanie międzywojewódzkie gospodarstw domowych nie posiadających oszczędności nie jest zbyt duże. Województwami, w których gospodarstwa najczęściej nie posiadają oszczędności, są warmińsko-mazurskie (prawie 70 proc. gospodarstw) oraz kujawsko-pomorskie (prawie 65 proc. gospodarstw).

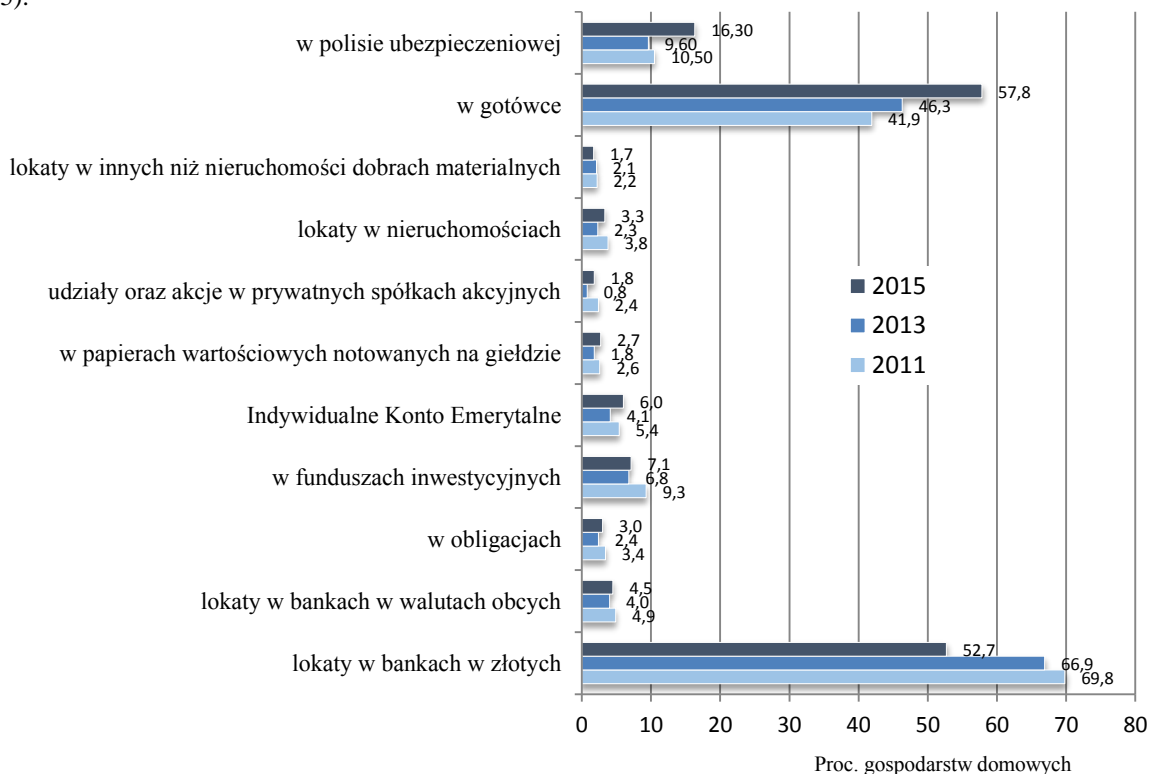
Ponad 52 proc. gospodarstw posiadających w marcu/czerwcu 2015 r. oszczędności miało je w formie lokat w bankach w złotówkach, a ponad 58 proc. w gotówce (wykres 4.3.4). Najczęściej w bankach w złotówkach lokowały swoje oszczędności gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek (prawie 60 proc. gospodarstw), a oszczędności w formie gotówkowej relatywnie najczęściej posiadały gospodarstwa domowe rolników (około 72 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe rencistów (ponad 68 proc. gospodarstw). Spośród typów gospodarstw swoje oszczędności lokowały w bankach w zł przede wszystkim gospodarstwa domowe małżeństw bez dzieci (ponad 55 proc. gospodarstw). Gotówka była natomiast relatywnie najczęstszą formą oszczędności w gospodarstwach nierodzinnych wieloosobowych i wielorodzinnych (odpowiednio w ponad 74 i ponad 68 proc. gospodarstw z tych grup). Zarówno w grupie gospodarstw bez bezrobotnych jak i w grupie gospodarstw z bezrobotnymi zdecydowanie najczęstszą formą oszczędności była gotówka w zł (odpowiednio prawie 60 proc. i prawie 68 proc. gospodarstw z tych grup) oraz lokaty w bankach (odpowiednio w prawie 40 proc. i w prawie 52 proc. gospodarstw).

Relatywnie największy odsetek gospodarstw lokował swoje oszczędności w bankach w złotówkach w największych miastach (ponad 61 proc. gospodarstw z tych miast). Lokowanie oszczędności w gotówce preferowały najczęściej gospodarstwa zamieszkujące na wsi i w najmniejszych miastach (odpowiednio prawie 68 proc. i prawie 64 proc. gospodarstw z tych miejscowości zamieszkania). Oszczędności w bankach w złotych najczęściej lokowały przede wszystkim gospodarstwa zamieszkujące w województwach pomorskim i dolnośląskim (odpowiednio prawie 57 i 50 proc. gospodarstw z tych województw). Zdecydowanie najwyższy odsetek gospodarstw mających oszczędności w gotówce zamieszkiwał województwo warmińsko-mazurskie (prawie 75 proc. gospodarstw z tego województwa).

Wykres 4.3.4. Formy oszczędności gospodarstw domowych, które posiadają oszczędności, w 2015 r.

W latach 2011-2015 nastąpił znaczący wzrost odsetka gospodarstw posiadających w oszczędności tylko w przypadku oszczędności w gotówce (o prawie 16 pp.) oraz w polisie ubezpieczeniowej (o ponad 5 pp.). Spadł natomiast znacząco odsetek gospodarstw domowych posiadających oszczędności w bankach w zł (o około 17 pp.) (wykres 4.3.5).

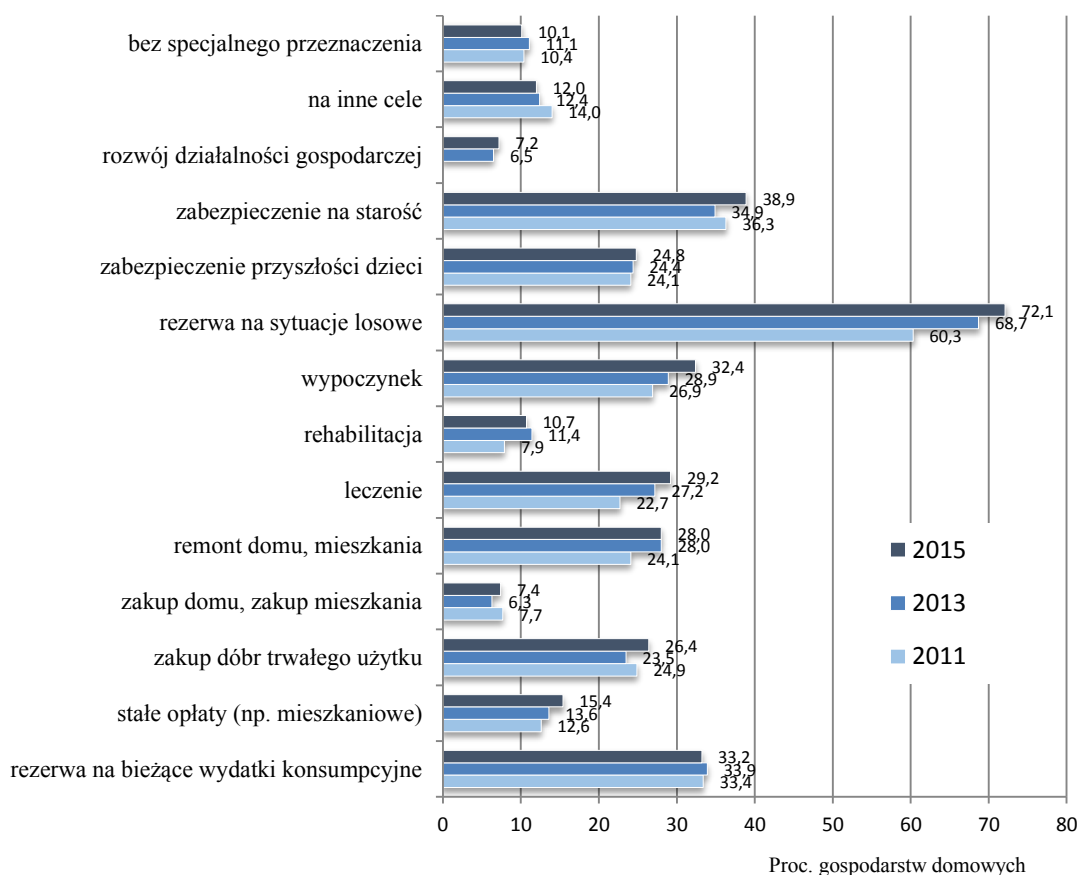

Wykres 4.3.5. Formy oszczędności gospodarstw domowych, które posiadają oszczędności, w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Gospodarstwa domowe, które deklarowały posiadanie oszczędności w marcu/czerwcu 2015 r., najczęściej gromadziły je jako rezerwę na sytuacje losowe (ponad 71 proc. gospodarstw), zabezpieczenie na starość (prawie 40 proc. gospodarstw) oraz jako rezerwę na bieżące wydatki konsumpcyjne (ponad 33 proc. gospodarstw).

W ostatnich czterech latach znacząco wzrósł odsetek gospodarstw domowych gromadzących oszczędności jako rezerwa na sytuacje losowe (o ponad 10 punktów procentowych), leczenie (o prawie 5 punktów procentowych) oraz jako zabezpieczenie na starość i na remont domu, mieszkania (po ponad 3 punkty procentowe, wykres 4.3.6).

Oszczędności gromadzone jako rezerwa na sytuacje losowe najczęściej występowały w marcu/czerwcu 2015 r. w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (deklarowało to prawie 75 proc. gospodarstw posiadających oszczędności, należących do tej grupy społeczno-ekonomicznej). Ten cel gromadzenia oszczędności najczęściej był wymieniany przez gospodarstwa domowe małżeństw bez dzieci oraz małżeństw z 2 dziećmi (przez prawie 73 proc. tego typu gospodarstw). Także w przypadku grup gospodarstw domowych z bezrobotnymi i bez bezrobotnych oszczędności najczęściej były gromadzone jako rezerwa na sytuacje losowe (odpowiednio w prawie 61 proc. i w ponad 72 proc. gospodarstw z tych grup). Zróżnicowanie grup gospodarstw gromadzących oszczędności jako rezerwa na sytuacje losowe nie było natomiast znaczące według klasy miejscowości zamieszkania oraz województw. Najczęściej ten cel oszczędzania występował w dużych miastach o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (w ponad 75 proc. gospodarstw) oraz w województwach podlaskim i dolnośląskim (u ponad 81 proc. i ponad 77 proc. gospodarstw).

Wykres 4.3.6. Cele gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe, które posiadają oszczędności, w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Leczenie było relatywnie najczęściej wskazywanym w marcu/czerwcu 2015 r. celem gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe emerytów i rencistów (w ponad 44 proc. gospodarstw domowych z tych grup), gospodarstwa małżeństw bez dzieci (w prawie 40 proc. gospodarstw), gospodarstwa zamieszkujące duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (w około 35 proc. gospodarstw) oraz województwo dolnośląskie (w ponad 37 proc. gospodarstw).

Wśród grup społeczno-ekonomicznych najczęściej oszczędności z przeznaczeniem na bieżące wydatki konsumpcyjne gromadziły w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (51 proc. gospodarstw z tej grupy). Natomiast wśród typów gospodarstw domowych ten cel przeznaczenia oszczędności wskazywały przede wszystkim gospodarstwa domowe małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (około 40 proc. gospodarstw z tych grup). Najczęściej gromadziły oszczędności jako rezerwę na bieżące wydatki konsumpcyjne gospodarstwa zamieszkujące wieś (prawie 37 proc. gospodarstw) oraz województwo zachodniopomorskie (ponad 47 proc. gospodarstw) oraz województwa lubelskie i podkarpackie (odpowiednio 44 proc. i ponad 43 proc. gospodarstw).

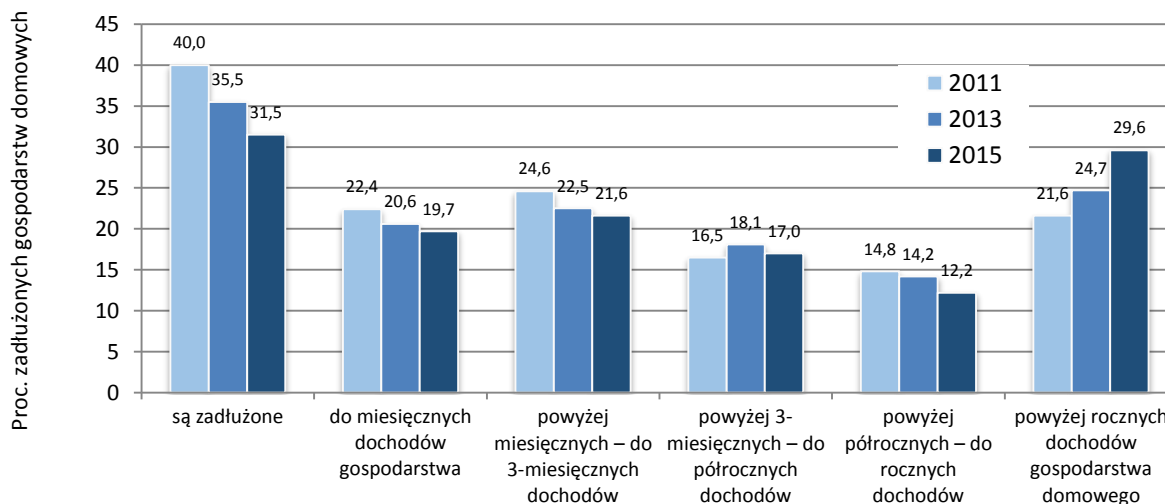
Także w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi ten cel gromadzenia oszczędności był dość powszechny (ponad 42 proc. gospodarstw z tej grupy gromadziło oszczędności na ten cel).

4.3.1.3. Zadłużenie

Prawie 34 proc. badanych gospodarstw domowych deklarowało w marcu/czerwcu 2015 r. korzystanie z pożyczek i kredytów. Zadłużenie gospodarstw domowych najczęściej wynosiło powyżej ich rocznych dochodów (zadłużenie w tej wysokości zgłaszało ponad 36 proc. zadłużonych gospodarstw). Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pożyczek i kredytów w okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 znacząco spadł (o ponad 8 punktów procentowych, wykres 4.3.6). W ostatnich dwóch latach odsetek gospodarstw korzystających z kredytów lub pożyczek spadł przy tym o 4 punkty procentowe.

W marcu/czerwcu 2015 r. zadłużone były przede wszystkim gospodarstwa domowe pracowników oraz pracujących na własny rachunek (odpowiednio prawie 43 i około 40 proc. gospodarstw z tych grup). Wśród typów gospodarstw domowych najwyższy procent zadłużonych występował w grupie gospodarstw małżeństw z 2 dziećmi oraz małżeństw wielodzietnych i małżeństw z 1 dzieckiem (odpowiednio w około 44 proc. i po ponad 43 proc. gospodarstw z tych grup). Częstość zadłużenia gospodarstw domowych z bezrobotnymi była podobna jak w gospodarstwach domowych bez bezrobotnych (po ponad 33 proc. gospodarstw z tych grup).

Zadłużenie w ostatnich czterech latach spadło we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych i typach gospodarstw domowych. Najsilniejszy spadek odsetka zadłużonych gospodarstw domowych nastąpił przy tym w grupach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek oraz małżeństw z 1 dzieckiem (odpowiednio o ponad 12 i o ponad 9 punktów procentowych).

Stan i skala zadłużenia

Wykres 4.3.6. Stan zadłużenia gospodarstw domowych i skala tego zadłużenia wśród zadłużonych gospodarstw w latach 2011-2015 w próbie panelowej

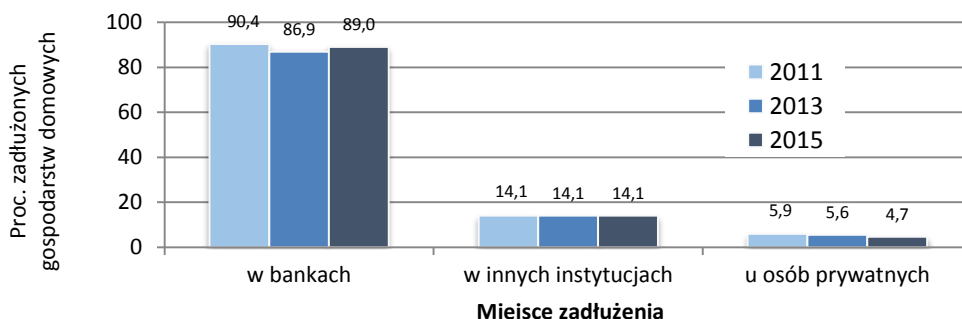
Częstość występowania zadłużenia gospodarstw domowych według klas miejscowości zamieszkania oraz województw jest stosunkowo mało zróżnicowana. Najwyższy procent gospodarstw domowych zadłużonych występuje w największych miastach (prawie 39 proc. gospodarstw) a najniższy na wsi (ponad 30 proc. gospodarstw). Największy procent zadłużonych gospodarstw jest w województwie lubuskim (prawie 50 proc. gospodarstw), a najmniejszy w województwie podlaskim (prawie 21 proc. gospodarstw).

W ostatnich czterech latach obserwujemy spadek odsetka zadłużonych gospodarstw domowych we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania i we wszystkich województwach.

Najczęściej gospodarstwa domowe przeznaczały na spłatę zadłużenia w ostatnich trzech miesiącach między 10 proc. i 20 proc. swoich miesięcznych dochodów (prawie 40 proc. zadłużonych gospodarstw domowych), a następnie do 10 proc. swoich miesięcznych dochodów (prawie 28 proc. gospodarstw zadłużonych). Tylko niecałe 2 proc. gospodarstw domowych przeznaczało na ten cel powyżej 50 proc. miesięcznych dochodów. Te najwyższe obciążenia miesięcznych dochodów najczęściej występowały w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i emerytów (w ponad 2 proc. gospodarstw z tych grup), wśród gospodarstw rodzin niepełnych i małżeństw z 1 dzieckiem (w ponad 2 proc. gospodarstw z tych grup), gospodarstwach zamieszkujących duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. i małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (w prawie 3 proc. gospodarstw z

tych miast) oraz województwa zachodniopomorskie i dolnośląskie (w ponad 4 proc. gospodarstw zamieszkujących te województwa).

Źródłem zewnętrznego zasilania finansowego dla ponad 90 proc. zadłużonych gospodarstw domowych były banki, a dla ponad 5 proc. tzw. parabanki. Tylko nieco ponad 4 proc. gospodarstw było zadłużonych u osób prywatnych. W okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 zmniejszył się o ponad 1 pp. odsetek gospodarstw domowych korzystających z pożyczek u osób prywatnych.

Wykres 4.3.7. Miejsca zadłużenia gospodarstw domowych w latach 2011-2015 w próbie panelowej

W bankach najczęściej korzystały z kredytów w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe rolników i pracujących na własny rachunek (odpowiednio prawie 96 proc. i ponad 94 proc. gospodarstw z tych grup). W parabankach oraz u osób prywatnych zadłużały się przede wszystkim gospodarstwa domowe rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (odpowiednio prawie 19 i ponad 8 proc. oraz ponad 11 i ponad 7 proc. gospodarstw), a u osób prywatnych także dwie ostatnio wymienione grupy gospodarstw domowych (odpowiednio prawie 16 i ponad 6 proc. zadłużonych gospodarstw z tych grup). Bankowe kredyty i pożyczki były najczęściej podstawowym źródłem zasilania w środki pieniężne w gospodarstwach domowych małżeństw z 1 dzieckiem oraz 2 dzieci (ponad 92 proc. gospodarstw zadłużonych z tych typów gospodarstw), z kredytów i pożyczek u pośredników oferujących kredyty ratalne oraz w parabankach relatywnie najczęściej korzystały gospodarstwa domowe rodzin niepełnych (odpowiednio ponad 6 proc. i prawie 10 proc. gospodarstw zadłużonych). Także z pożyczek od osób prywatnych najczęściej korzystały gospodarstwa domowe rodzin niepełnych (ponad 7 proc. zadłużonych gospodarstw tego typu).

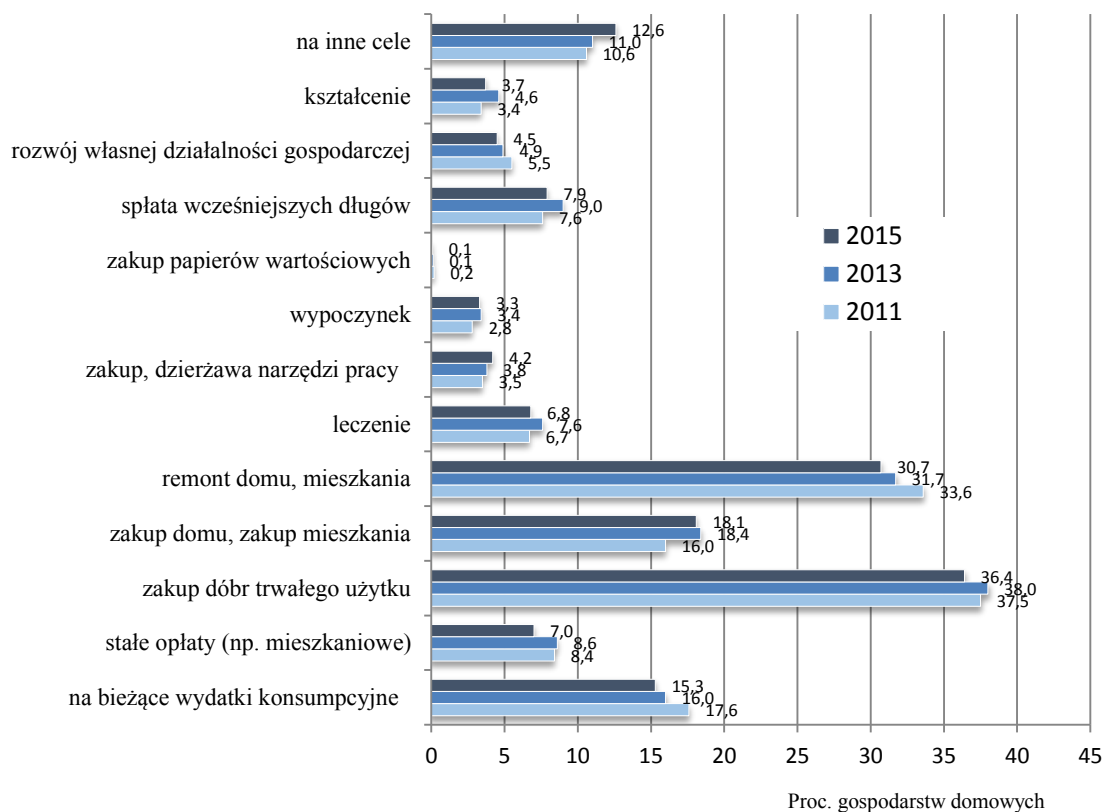
Grupy gospodarstw domowych z bezrobotnymi i gospodarstw bez bezrobotnych różnią się znacząco ze względu na źródła zewnętrznego zasilania finansowego. Znacznie częściej gospodarstwa domowe z bezrobotnymi, niż gospodarstwa domowe bez bezrobotnych, korzystają z pożyczek w parabankach i u osób prywatnych (odpowiednio prawie 14 proc. i ponad 4 proc. gospodarstw zadłużonych w pierwszej z tych grup oraz ponad 4 i niecałe 4 proc. gospodarstw zadłużonych w drugiej z grup), jednocześnie rzadziej korzystają z pożyczek w bankach (odpowiednio ponad 80 proc. i prawie 90 proc. gospodarstw z tych grup).

Pożyczki w bankach były relatywnie najbardziej rozpowszechnione w gospodarstwach zamieszkujących największe miasta (prawie 95 proc. zadłużonych gospodarstw) oraz w województwach podlaskim i mazowieckim (odpowiednio prawie 97 proc. i ponad 94 proc. zadłużonych gospodarstw z tych województw).

Z kredytów oferowanych przez parabanki relatywnie najczęściej korzystały gospodarstwa domowe zamieszkujące małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (prawie 10 proc. zadłużonych gospodarstw) oraz województwo świętokrzyskie (ponad 9 proc. zadłużonych gospodarstw). Natomiast gospodarstwa domowe zamieszkujące wieś (ponad 5 proc. zadłużonych gospodarstw) oraz województwo warmińsko-mazurskie (około 8 proc. zadłużonych gospodarstw) relatywnie najczęściej korzystały z pożyczek od osób prywatnych.

Najczęściej gospodarstwa domowe zaciągnęły kredyty w złotych (ponad 72 proc. gospodarstw posiadających kredyty). Jednocześnie ponad 22 proc. gospodarstw domowych posiadających kredyty miało je we frankach szwajcarskich. Relatywnie najczęściej kredyty w tej walucie zaciągały gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i pracowników, małżeństw z 2 dziećmi zamieszkujących największe miasta oraz województwo podlaskie (odpowiednio prawie 36 proc. i prawie 25 proc., ponad 30, ponad 28 oraz ponad 29 proc. gospodarstw domowych zadłużonych w tych grupach).

Dla rozpoznania przeznaczenia zewnętrznego zasilania finansowego gospodarstw poddano badaniu cele wykorzystania zaciągniętych przez gospodarstwa domowe kredytów i pożyczek. Ponad 32 proc. gospodarstw badanych w marcu/czerwcu 2015 r. kredyty i pożyczki wykorzystano na sfinansowanie zakupu dóbr trwałego użytku, ponad 30 proc. gospodarstw wykorzystano pożyczki i kredyty na remont domu lub mieszkania, a prawie 27 proc. gospodarstw domowych przeznaczyło kredyt na zakup domu lub mieszkania. W okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 obserwujemy relatywnie największy wzrost odsetka gospodarstw domowych zaciągających kredyty z przeznaczeniem na zakup domu lub mieszkania (ponad 2 pp., wykres 4.3.8). Jednocześnie nastąpił w tym okresie znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych zaciągających kredyty i pożyczki z przeznaczeniem na remont domu lub mieszkania (o około 3 pp.) oraz na bieżące wydatki konsumpcyjne (o ponad 2 punkty procentowe, wykres 4.3.8).

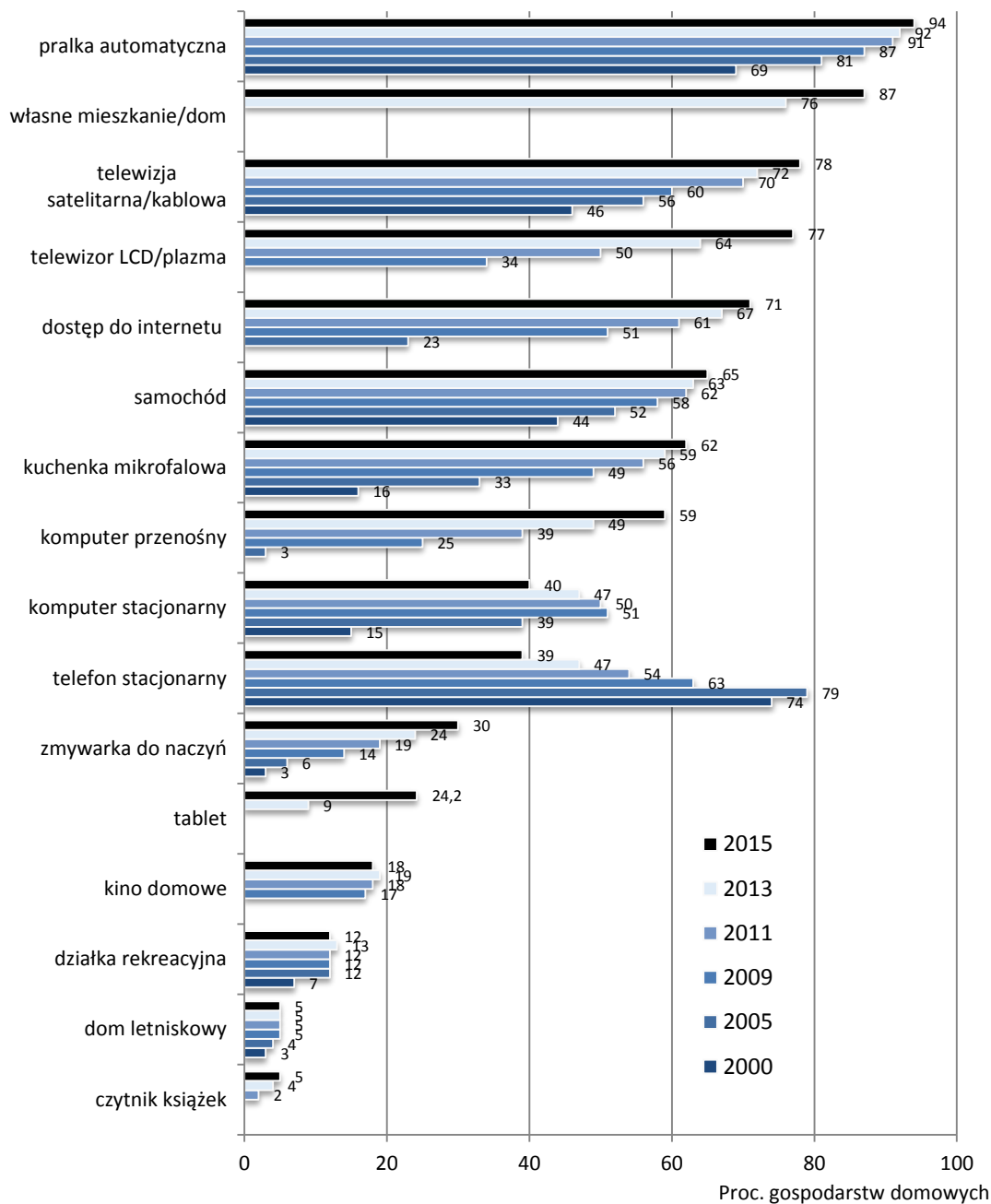
Wykres 4.3.8. Cele zaciągniętych przez gospodarstwa domowa kredytów i pożyczek wśród gospodarstw zadłużonych w latach 2011-2015 w próbie panelowej

4.3.2. Zmiana zasobności materialnej w latach 2000-2015

4.3.2.1. Dobra trwałego użytku

Z wyjątkiem telefonu stacjonarnego, który rozpowszechniał się do roku 2003, po czym jego zakres zaczął coraz szybciej spadać do poziomu 39 proc. gospodarstw, we wszystkich innych dobrach trwałego użytku nastąpił wzrost ich obecności w gospodarstwach domowych (wykres 4.3.9); największy w nowoczesnych technologiach komunikacyjnych.

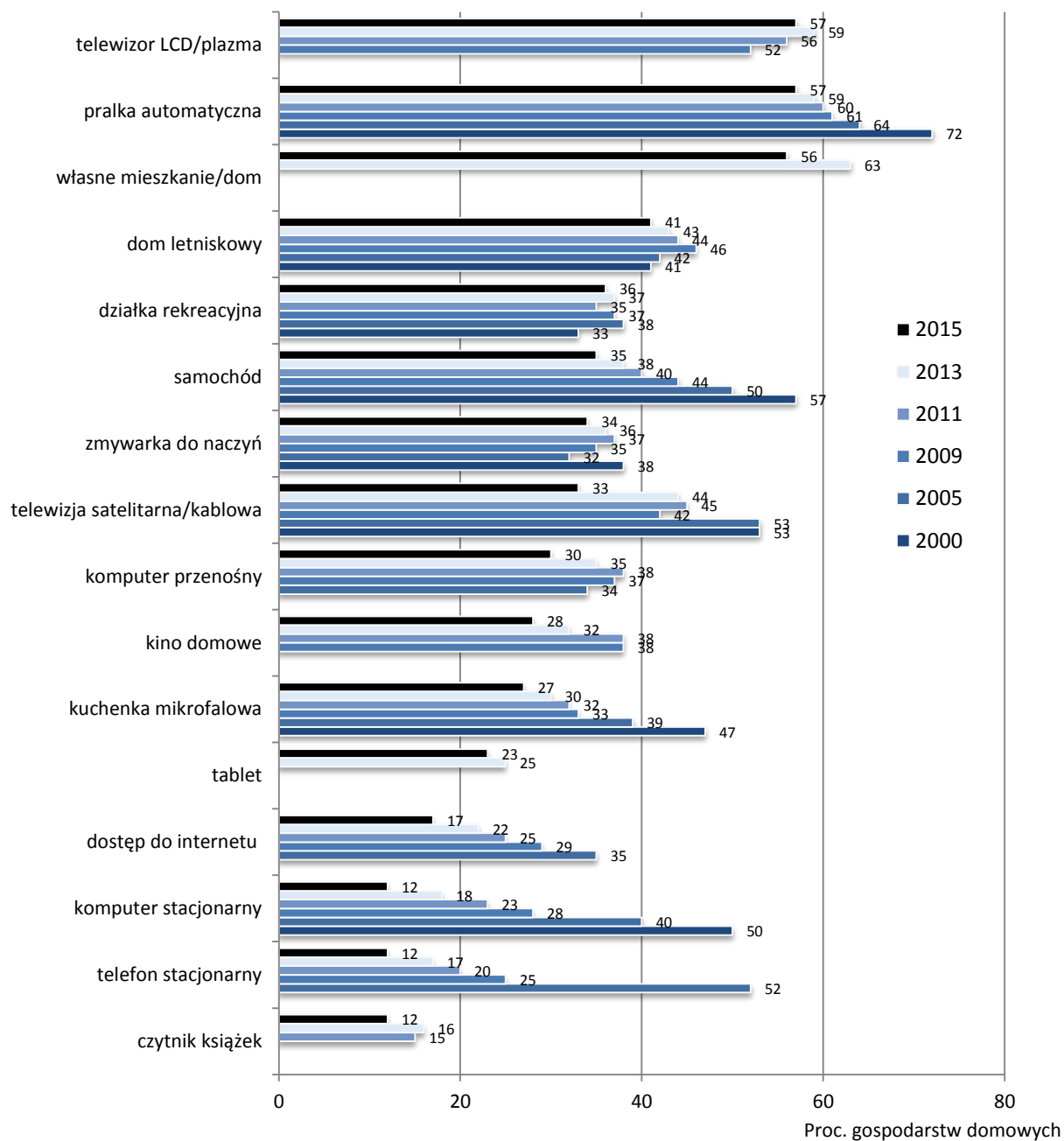
Obecnie dostęp do internetu ma 71 proc., tj. ponad 3 razy więcej gospodarstw domowych niż w 2005 r., odsetek gospodarstw z komputerem (stacjonarnym lub przenośnym) wzrósł w 2015 r. ponad siedmiokrotnie od 2000 r. Także wyposażenie gospodarstw domowych w nowoczesny sprzęt ADG rośnie dynamicznie: kuchenka mikrofalowa – wzrost ponad 4-krotny od 2000 r., zmywarka – wzrost dziesięciokrotny w minionym piętnastoleciu, pralka automatyczna – wzrost o 253 pp. do poziomu 94 proc. gospodarstw. Obecnie ponad 3/4 gospodarstw ma już nowoczesny telewizor, a 78 proc. (wzrost o 32 pp.) korzysta z płatnej telewizji kablowej lub satelitarnej. Samochód posiada obecnie ponad 2/3 gospodarstw (o ponad 47 proc. więcej niż w 2000 r.). W porównaniu do 2007 r. wzrósł odsetek gospodarstw domowych, które mają więcej niż jeden: samochód (z 4 do 18 proc.) i komputer przenośny (z 0,05 do 13 proc.).

Wykres 4.3.9. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra trwałe użytku w latach 2000-2015

Spada w odniesieniu do większości dóbr trwałego użytku odsetek gospodarstw, które ich nie mają z powodu trudności finansowych (wykres 4.3.10). Dzisiaj coraz częściej brak potrzeb, a nie pieniędzy, decyduje o nieposiadaniu pewnych dóbr. Dotyczy to głównie telefonu stacjonarnego (zastąpionego przez telefon komórkowy), komputera stacjonarnego, samochodu i kuchenki mikrofalowej.

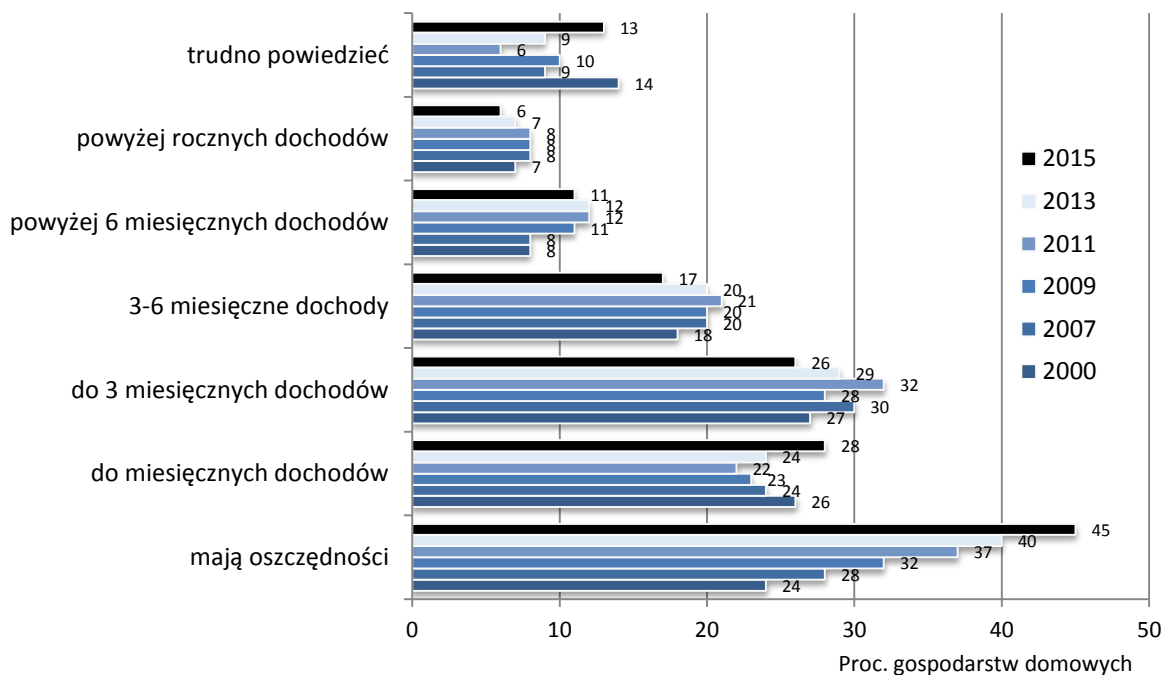

Wykres 4.3.10. Procent gospodarstw, w których brak dóbr wynika z braku środków finansowych na ich zakup w latach 2000-2015

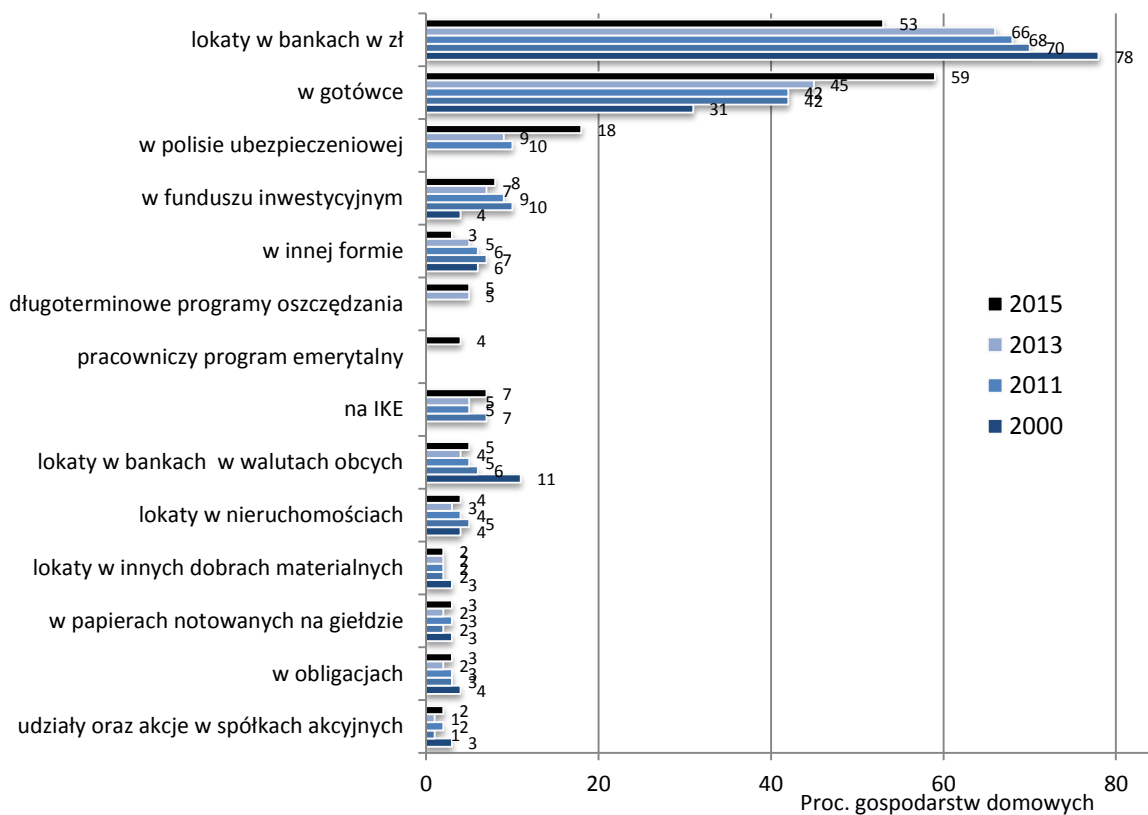
4.3.2.2. Oszczędności

Niemal o dwukrotnie wzrósł od 2000 r. (do 45 proc.) odsetek gospodarstw, które mają jakieś oszczędności (wykres 4.3.11). Wśród posiadających oszczędności nie zmieniła się zasadniczo od 2000 r. struktura wysokości oszczędności. W dalszym ciągu dominują gospodarstwa z oszczędnościami w wysokości do trzymiesięcznych dochodów. Odsetek posiadających oszczędności w wysokości powyżej rocznych dochodów pozostał na tym samym niskim poziomie 7 proc., co oznacza w populacji wszystkich gospodarstwach domowych zaledwie niecałe 3 proc.

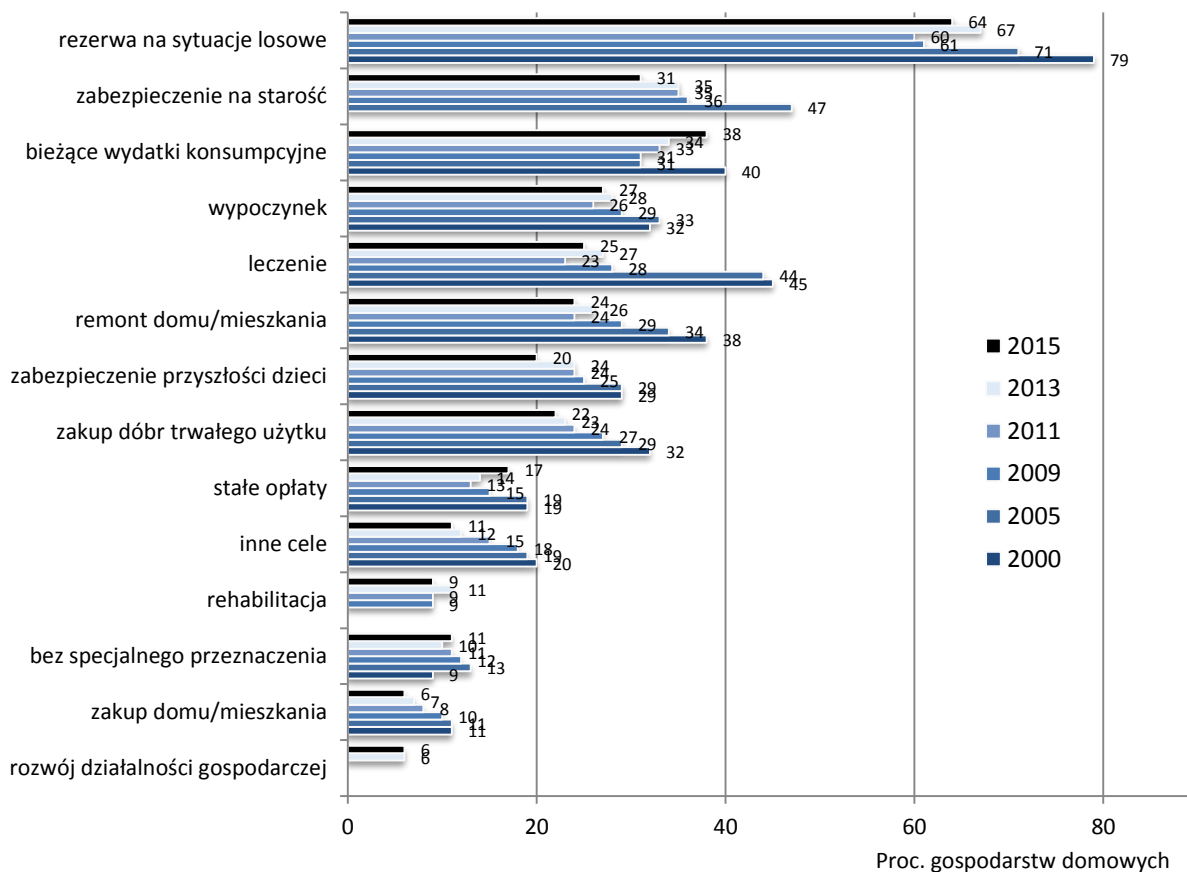
Wykres 4.3.11. Procent gospodarstw posiadających oszczędności i odsetek gospodarstw z różną wysokością oszczędności wśród wszystkich posiadających oszczędności w latach 2000-2015

Zmieniły się natomiast główne formy oszczędności (wykres 4.3.12). Spadł odsetek gospodarstw posiadających lokaty bankowe w zł, a wzrósł odsetek gospodarstw mających oszczędności w gotówce i w polisie ubezpieczeniowej.

Wykres 4.3.12. Formy oszczędności gospodarstw domowych w latach 2000-2015

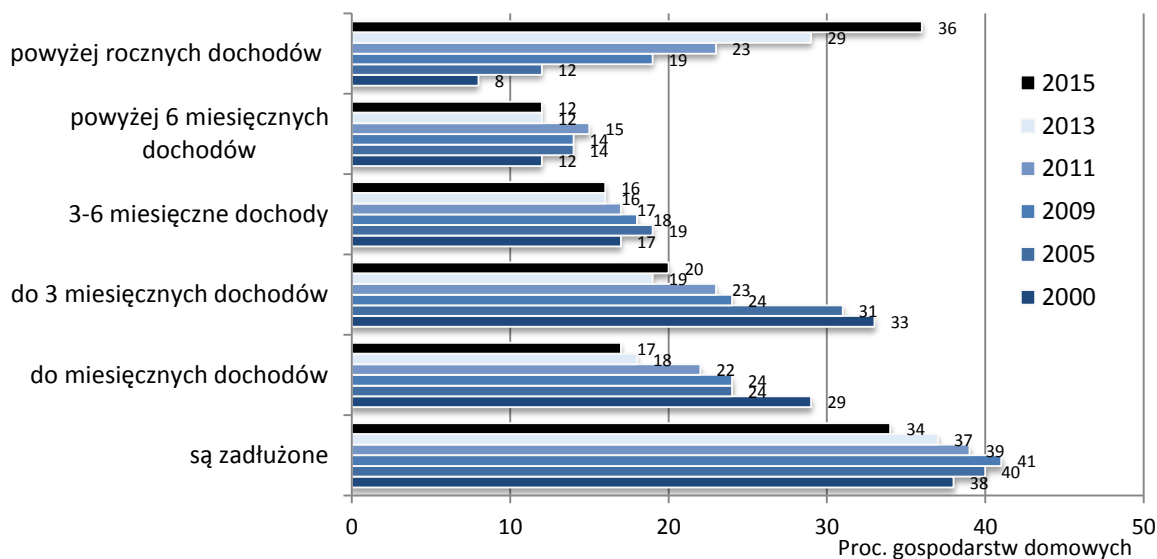
Jeśli chodzi o cel przeznaczenia oszczędności, spada udział gospodarstw oszczędzających na zakup dóbr trwałego użytku i zakup domu lub mieszkania, a w porównaniu z latami 2009-2011 rośnie odsetek przeznaczających oszczędności na bieżące wydatki konsumpcyjne (wykres 4.3.13).

Wykres 4.3.13. Cele gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe, które posiadają oszczędności, w latach 2000-2015

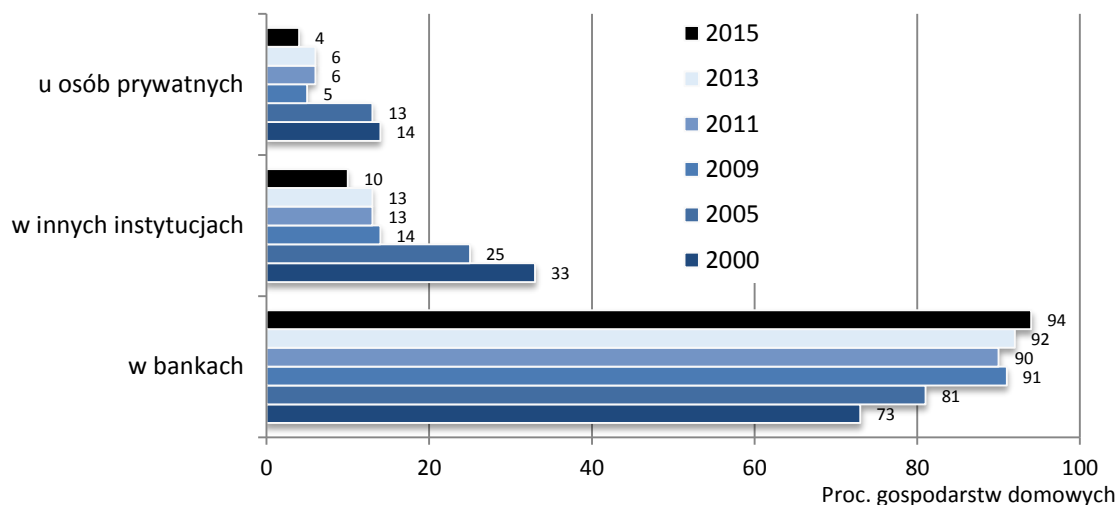
4.3.2.3. Zadłużenie

Spadła (z 41 do 34 proc.) w ostatnich sześciu latach liczba gospodarstw zadłużonych, przy czym spadł znacząco odsetek gospodarstw zadłużonych w wysokości do trzymiesięcznych dochodów, a wzrósł znacznie (aż o 17 pp.) procent gospodarstw zadłużonych w wysokości powyżej rocznych dochodów (wykres 4.3.14).

Wykres 4.3.14. Odsetek gospodarstw zadłużonych i odsetek gospodarstw o różnej wysokości zadłużenia wśród zadłużonych w latach 2000-2015

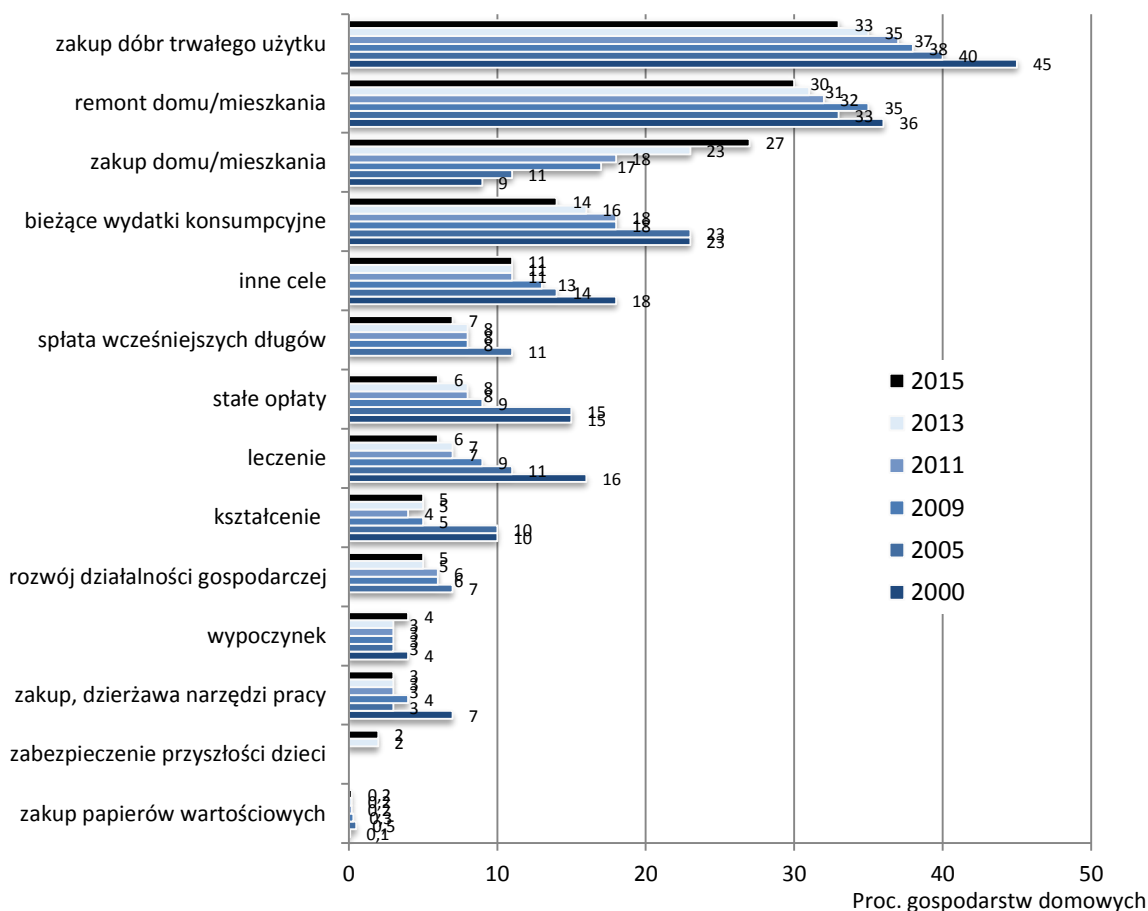
Znacząco i systematycznie rosło od początku wieku zadłużenie gospodarstw domowych w bankach (od 73 proc. w 2000 r. do 91 proc. w 2009 r. i 94 proc. w 2015 r.) kosztem zadłużenia w innych instytucjach finansowych i u osób prywatnych (wykres 4.3.15).

UWAGI: w latach 2013 i 2015 do banków zaliczono wyodrębniony w kafeterii odpowiedzi SKOK, gdzie zadłużonych było w 2013 r. 4,6 proc. a w 2015 r. 3,3 proc. gospodarstw.

Wykres 4.3.15. Miejsca zadłużenia wśród zadłużonych gospodarstw domowych w latach 2000-2015

Kredyty i pożyczki są coraz rzadziej przeznaczane na zakup dóbr trwałego użytku, remont domu/mieszkania, bieżące wydatki konsumpcyjne, leczenie i stałe opłaty (np. mieszkaniowe), a coraz częściej na zakup domu lub mieszkania (4.3.16). W połączeniu ze zmianą wysokości zadłużenia oznacza to spadek kredytów konsumenckich i wzrost kredytów hipotecznych.

Wykres 4.3.16. Cele zaciągniętych przez gospodarstwa domowe kredytów i pożyczek wśród gospodarstw zadłużonych w latach 2000-2015

4.3.3. Determinanty i sposób korzystania przez gospodarstwa domowe z rynku finansowego

Analizy przedstawione w poprzednich punktach pozwalają jednoznacznie określić tendencje zachowań gospodarstw domowych obecnych na rynku finansowym. Po raz kolejny wzrósł udział gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności i jednocześnie nadal zmniejsza się udział gospodarstw domowych posiadających zobowiązania. O ile w świetle rosnących dochodów gospodarstw domowych wzrost odsetka posiadających oszczędności w pełni potwierdza wnioski płynące z modelu cyklu życia (Friedman, 1957; Modigliani and Brumberg, 1954), to już spadek zainteresowania kredytem jest zaskakujący. Wobec systematycznie rosnących dochodów gospodarstw domowych naturalna skłonność do zaciągania zobowiązań powinna być wciąż na wysokim poziomie (Białowolski, 2009). Dane Narodowego Banku Polskiego pokazują wzrost wartości oszczędności gospodarstw domowych o 15 proc. w ciągu ostatnich dwóch lat, co wraz z rosnącym udziałem gospodarstw domowych gromadzących oszczędności oznacza od dawna oczekiwaną popularyzację oszczędzania. Zmiany dotyczące zobowiązań nie są tak jednoznaczne – z jednej strony zmniejsza się odsetek zadłużonych gospodarstw, z drugiej zaś wciąż obserwowany jest wzrost zadłużenia o około 12 proc. w ciągu ostatnich dwóch lat. O ile we wcześniejszych edycjach Diagnozy Społecznej wzrost ten można było przypisać bardzo dynamicznemu wzrostowi grupy gospodarstw domowych zadłużonych na cele mieszkaniowe, to dane NBP w ostatnich latach wskazują, że w równie szybkim tempie rośnie zadłużenie z tytułu kredytu konsumpcyjnego.

Szukając odpowiedzi na pytanie „kto zaciąga zobowiązania i kto jest w stanie oszczędzać?”, podejmujemy analizę czynników wpływających na gromadzenie oszczędności, a także czynników determinujących posiadanie zobowiązań. Analiza pozwalająca określić wpływ czynników związanych z cyklem życia, a także czynników dochodowych i tych związanych ze statusem na rynku pracy prowadzona jest już po raz czwarty (edycje badania 2009, 2011, 2013). Umożliwia ona ustalenie, które czynniki w istotny sposób wiążą się z oszczędzaniem, a które w większym stopniu współwystępują z posiadaniem zobowiązań. Poniżej dokonujemy porównania wyników uzyskanych dla lat 2013 i 2015. Dzięki uwzględnieniu w Diagnozie Społecznej pytań o formy, cele i wielkość oszczędności w dalszej części podejmujemy próbę połączenia tych informacji i przybliżonego oszacowania struktury oszczędności polskich gospodarstw domowych ze względu na cele oszczędzania i formy gromadzenia oszczędności. O ile przeprowadzenie analizy ze względu na formy oszczędzania jest również możliwe, choć z pewnym przybliżeniem, na podstawie danych pochodzących z sektora finansowego, to analiza ze względu na cele oszczędzania może być dokonana wyłącznie na podstawie danych o gospodarstwach domowych. W odniesieniu do kredytu podejmujemy analizę profili pożyczania ze względu na cele zaciągania zobowiązań oraz ich źródło. Dodatkowo w obecnej edycji Diagnozy Społecznej, dzięki uwzględnieniu pytań o wielkość spłat, możliwe jest ustalenie, jaka część całkowitych spłat kredytu kierowana jest do instytucji zapewniających finansowanie dla gospodarstw domowych, a także, jaka część spłat finansuje poszczególne cele zaciągania zobowiązań.

4.3.3.1. Czynniki wpływające na posiadanie oszczędności i zobowiązań

Od rozpoczęcia kryzysu finansowego udział gospodarstw domowych posiadających oszczędności zwiększył się wyraźnie z 28 proc. w 2007 roku do ponad 40 proc. w 2013 roku oraz prawie 45 proc. w 2015 roku. W porównaniu ze stabilnym poziomem tego odsetka w rundach badania z lat 2000, 2003 i 2005 (23-24 proc.) wskazuje to na znaczącą zmianę zachowań oszczędnościowych gospodarstw. Oznacza to, że w znacznej grupie gospodarstw domowych osiągnięty został poziom dochodów pozwalający na gromadzenie oszczędności. Wprawdzie jest to wciąż znacznie mniej niż w krajach strefy euro, gdzie posiadanie depozytów raportuje ponad 96 proc. gospodarstw domowych, ale wyniki te dokumentują systematyczne zwiększanie się udziału gospodarstw domowych, które są w sytuacji pozwalającej na zaoszczędzenie jakichkolwiek środków.

Na zachowania gospodarstw domowych w obszarze oszczędzania wpływ mają czynniki związane z przebiegiem życia (fazy przebiegu życia reprezentuje wiek głowy gospodarstwa), zdolnością do generowania oszczędności (określaną głównie przez dochody) oraz relatywną pozycją materialną gospodarstwa domowego w danym okresie związaną ze statusem na rynku pracy głowy gospodarstwa do sytuacji przeciętnej w przebiegu życia. Te zmienne zostały uwzględnione w modelu regresji logistycznej (por. np. Gruszczyński, 2002) dla oszczędności. Prawdopodobieństwo posiadania oszczędności przez gospodarstwo jest zależne od sytuacji materialnej gospodarstwa, wieku głowy gospodarstwa i jej statusu na rynku pracy:

$$P(Y = y_i) = F^{-1}(x^T \beta) = \frac{e^{x^T \beta}}{1 + e^{x^T \beta}}$$

gdzie:

Y – binarna zmienna losowa przyjmująca wartości: 1 – jeśli gospodarstwo domowe ma oszczędności, 0 – jeśli gospodarstwo domowe nie ma oszczędności,

F - dystrybuenta rozkładu logistycznego;

x - kolumnowy wektor zmiennych objaśniających ;

β - kolumnowy wektor parametrów.

Porównanie oszacowań parametrów między różnymi modelami (u nas okresami) w modelu regresji logistycznej, w przeciwieństwie do modeli regresji liniowej, nie jest bezpośrednio możliwe. Zarówno w modelach logitowych jak i probitowych zmienna objaśniana jest de facto zmienną ukrytą, a identyfikacja modelu jest możliwa jedynie dzięki założeniu o logitowym lub normalnym rozkładzie błędu oszacowania. Porównanie współczynników oszacowań jest zatem bardzo utrudnione. Pierwszą próbę rozwiązania problemu podjął Allison (1999), wykorzystując modele heterogenicznego wyboru (heterogeneous choice models). Dzięki ich zastosowaniu możliwe jest uzyskanie porównywalnych współczynników, co odbywa się przez jednoczesne oszacowanie dwóch równań – jednego, w którym szacowana jest zmienna wynikowa i drugiego, w którym szacowany jest czynnik skalujący (Williams, 2010). Dla rund badania z 2013 roku i 2015 roku okazało się, że oszacowanie czynnika skalującego nie różni się istotnie, a zatem możliwe jest porównanie wyników obu regresji logistycznych dla faktu posiadania oszczędności w zależności od dochodu, wieku głowy gospodarstwa domowego oraz jej statusu na rynku pracy. Odrębne modele dla danych z rund badania z lat 2013 i 2015 i zaprezentowano w tabeli 4.3.1.

Tabela 4.3.1. Wyniki estymacji modelu regresji logistycznej dla posiadania oszczędności

Zmienne objaśniające		2013		2015	
		β (błąd stand.)	Iloraz szans Exp (β)	β (błąd stand.)	Iloraz szans Exp (β)
Dochód na jednostkę konsumpcyjną (PLN)	do 500	-1,874*** (0,163)	0,153	-2,436*** (0,305)	0,088
	500 – 999	-1,437*** (0,080)	0,238	-1,150*** (0,090)	0,317
	1000–1499	-0,713*** (0,069)	0,490	-0,610*** (0,068)	0,544
	1500–1999	ref.		ref.	
	2000–2999	0,512*** (0,077)	1,669	0,525*** (0,072)	1,690
	3000+	1,039*** (0,120)	2,826	1,175*** (0,104)	3,237
Wiek głowy gospodarstwa	do 24 lat	-0,708*** (0,270)	0,493	-0,478 (0,304)	0,620
	25-34	0,051 (0,104)	1,052	-0,128 (0,112)	0,879
	35-44	-0,085 (0,086)	0,918	0,122 (0,087)	1,130
	45-54	ref.		ref.	
	55-64	0,071 (0,082)	1,073	-0,018 (0,084)	0,982
	65 i więcej	0,195** (0,100)	1,216	0,293*** (0,104)	1,340
Status na rynku pracy	Pracujący	ref.		ref.	
	Bezrobotni	-0,241 (0,178)	0,786	0,025 (0,220)	1,025
	Bierni	-0,238*** (0,081)	0,789	-0,241*** (0,086)	0,786
Stała		0,994		0,871	
N		12032		11703	
Miara dopasowania (R^2 Coxa-Snella)		0,146		0,130	

Zmienne istotne przy poziomie istotności: *** 0,01, ** 0,05, * 0,1

W obu porównywanych okresach dochody gospodarstwa domowego w podobny sposób wpływały na prawdopodobieństwo posiadania oszczędności, choć widoczne jest zwiększenie dysproporcji w zdolności do generowania oszczędności między rokiem 2013 a 2015. Jest to w głównej mierze konsekwencją spadku zdolności do oszczędzania w grupach najuboższych. Różnice prawdopodobieństw posiadania oszczędności między grupami gospodarstw domowych o zróżnicowanych dochodach są w dalszym ciągu bardzo znaczące. Szansa na posiadanie oszczędności w grupie gospodarstw o dochodach 1000 – 1499 PLN jest w 2015 roku o około 45 proc. mniejsza niż w grupie referencyjnej (gospodarstwa domowe o dochodach z przedziału 1500 – 1999 PLN), a w gospodarstwach deklarujących dochody z przedziału 2000 – 2999 PLN szansa posiadania oszczędności jest obecnie o 69 proc. większa niż w grupie referencyjnej. W grupie gospodarstw domowych o najniższych dochodach (do 500 PLN) iloraz szans posiadania oszczędności w relacji do grupy referencyjnej wynosi zaledwie 0,088. Jest to wielkość o prawie połowę niższa niż wyznaczona dla 2013 roku. Gospodarstwa domowe o dochodach do 500 PLN na osobę mają obecnie o ponad 90 proc. niższą szansę na posiadanie oszczędności w porównaniu do gospodarstw o dochodach z przedziału 1500 – 1999 PLN. Wśród gospodarstw sytuujących się w następnej grupie dochodowej (500 – 999 PLN) szansa posiadania oszczędności jest o niespełna 70 proc. mniejsza względem grupy referencyjnej, przy czym zdolność do generowania oszczędności w tej grupie relatywnie poprawiła się względem 2013 roku. Wyraźnie wyższa niż w grupie referencyjnej i rosnąca wraz z poziomem dochodu skłonność do oszczędzania widoczna jest po osiągnięciu dochodów na poziomie co najmniej 2000 PLN na jednostkę konsumpcyjną. O ile jednak w przedziale dochodowym 2000-3000 PLN szansa na posiadanie oszczędności zarówno w roku 2013, jak i w roku 2015 była o około 65-70 proc. wyższa niż w grupie referencyjnej, to w grupie w 2015 roku wśród gospodarstw z dochodami należącymi do najwyższej grupy dochodowej (3000+ PLN) szanse posiadania oszczędności są o 224 proc. większe niż w grupie referencyjnej, a w 2013 roku było to jedynie 183 proc.

Posiadanie oszczędności niewątpliwie zależy od statusu głowy gospodarstwa na rynku pracy. Wydaje się jednak, że tylko pośrednio czynnik ten wpływa na prawdopodobieństwo posiadania oszczędności (poprzez dochody). W obu porównywanych latach gospodarstwa z bezrobotną głową miały nieistotnie niższe szanse na posiadanie oszczędności

w porównaniu do grupy referencyjnej gospodarstw z pracującą głową gospodarstwa przy założeniu identycznych dochodów. W 2013 roku oraz w 2015 roku szansa posiadania oszczędności była niższa o około 22 proc. w grupie gospodarstw domowych, w których głowa pozostawała poza rynkiem pracy.

Analiza wpływu wieku głowy gospodarstwa domowego na szanse posiadania oszczędności przez gospodarstwa domowe wskazuje, że największe prawdopodobieństwo występuje w grupie gospodarstw domowych, w których głowa jest w wieku 65 i więcej lat. W 2013 roku szansa posiadania oszczędności w tej grupie była o 22 proc. wyższa niż w grupie referencyjnej z głową gospodarstwa w wieku 45 – 54 lata, a w 2015 roku już o 34 proc. Te wyniki zdają się tłumaczyć ustalenia dotyczące szans posiadania oszczędności między gospodarstwami z bierną zawodowo oraz pracującą głową gospodarstwa. Choć ta pierwsza grupa gospodarstw miała istotnie niższe szanse na oszczędzanie, to można by oczekiwać większych różnic między obiema grupami. Jednak znaczną część tej grupy stanowią gospodarstwa osób starszych, biernych zawodowo, ale pobierających świadczenia emerytalne. Wyniki wskazujące na większą skłonność do gromadzenia oszczędności wśród osób starszych pozostają w sprzeczności z hipotezą cyklu życia, ale są zgodne z wynikami innych badań empirycznych dotyczących Polski, które także potwierdzają wzrost skłonności do zabezpieczenia starości wraz ze wzrostem wieku (Rószkiewicz, 2008).

W 2015 roku we wszystkich grupach gospodarstw domowych, których głowa była w wieku 25-64 lata, prawdopodobieństwo posiadania oszczędności było bardzo zbliżone. Warto zauważyć, że podobna sytuacja miała miejsce dwa lata wcześniej choć wówczas wyraźnie niższe szanse gromadzenia oszczędności dotyczyły grupy gospodarstw z najmłodszą głową gospodarstwa (w wieku do 24 lat).

Przeciwnie do zmian udziału gospodarstw domowych dysponujących oszczędnościami, odsetek gospodarstw posiadających pożyczkę lub kredyt systematycznie maleje - w roku 2015 wyniósł niespełna 34 proc., co oznacza spadek względem roku 2013 o około 3 pp., a względem 2011 o około 5 pp. Warto też nadmienić, że w latach 2003-2009 ponad 40 proc. ankietowanych gospodarstw domowych deklarowało posiadanie zobowiązania. Obserwowany spadek aktywności gospodarstw domowych w zaciąganiu zobowiązań występuje w sytuacji, w której polski rynek kredytowy wciąż jest stosunkowo słabo rozwinięty, a całkowite zadłużenie gospodarstw domowych sięga zaledwie około 35 proc. polskiego PKB przy średniej unijnej wynoszącej ok. 60 proc. (Pyykkö, 2011). O ile wielkość zadłużenia z tytułu kredytu konsumpcyjnego w relacji do PKB osiągnęła już wcześniej poziom występujący w wyżej rozwiniętych krajach europejskich, to wciąż znacząco niższe jest zadłużenie z tytułu kredytu mieszkaniowego (Białowolski, 2014a, 2013). Niemniej jednak procesy związane z konwergencją, a w szczególności oczekiwany wzrost dochodów, powinny sprzyjać wzrostowi odsetka gospodarstw domowych korzystających z usług kredytowych banków i innych firm finansowych. Przez długi okres funkcjonowały jednak znaczące obostrzenia w udzielaniu kredytów i pożyczek, szczególnie w grupie najuboższych gospodarstw domowych, co w głównej mierze związane było z działaniami regulacyjnymi Komisji Nadzoru Finansowego, w tym głównie rekomendacją T. Najsilniej dotknęły one rynek kredytów konsumpcyjnych o niskiej wartości, co wpłynęło na zmniejszenie udziału gospodarstw domowych obecnych na rynku kredytowym. Obecnie rekomendacja T funkcjonuje w złagodzonej wersji. Co prawda nie udało się odwrócić niekorzystnych trendów w obszarze odsetka gospodarstw domowych korzystających z rynku kredytowego, jednak udało się zahamować stagnację rynku kredytów konsumpcyjnych obserwowaną w latach 2011-2014.

Aby ocenić, które gospodarstwa domowe korzystają z rynku kredytowego, oszacowano model regresji logistycznej. W modelu tym zmienną zależną jest posiadanie przez gospodarstwo domowe zobowiązań, zaś zmienne objaśniające są takie same jak w modelu regresji dla posiadania oszczędności. Prawdopodobieństwo posiadania zobowiązania jest więc zależne od wielkości dochodów, wieku głowy gospodarstwa domowego oraz jej statusu na rynku pracy. Podobnie jak w przypadku oszczędności zastosowano procedurę Williamsa (2010) mającą na celu ocenę porównywalności oszacowań parametrów. W przypadku kredytu okazało się, że dla rund badania z roku 2013 oraz roku 2015 oszacowanie czynnika skalującego istotnie się różni, a zatem porównanie wyników obu regresji logistycznych dla faktu posiadania zadłużenia w zależności od dochodu, wieku głowy gospodarstwa domowego oraz jej statusu na rynku pracy nie powinno być przeprowadzone. Poniżej zaprezentowano zatem wyniki jedynie dla 2015 r. (tabela 4. 3. 2).

W porównaniu do modelu posiadania oszczędności poziom dochodów zdecydowanie słabiej wpływa na posiadanie zobowiązań. Niemniej jednak wyższe dochody sprzyjają korzystaniu z rynku kredytowego, co może być związane ze zmniejszeniem skali występowania zjawiska wykluczenia gospodarstw o niższych dochodach (Attanasio, 1994; Białowolski, 2014b; Crook, 2003), a także z silnym powiązaniem między dochodami a posiadaniem kredytu hipotecznego, który odgrywa coraz większą rolę w Polsce. W grupie gospodarstw domowych uzyskujących najniższe dochody (do 500 PLN), szansa na posiadanie kredytu/pożyczki w 2015 roku była o 25 proc. niższa, a w grupie gospodarstw o dochodach 500-999 PLN o 15 proc. niższa w porównaniu do referencyjnej grupy gospodarstw o dochodach 1500-1999 PLN. W gospodarstwach o dochodach 1000 – 1499 PLN oraz 2000-2999 PLN prawdopodobieństwo posiadania zobowiązania jest zbliżone do prawdopodobieństwa obserwowanego w grupie referencyjnej. Dopiero dochody na poziomie co najmniej 3000 PLN znacząco zwiększają szansę wystąpienia zobowiązania (o 56 proc.). Warto podkreślić, że w tej grupie gospodarstw znacząco wzrosło prawdopodobieństwo posiadania zobowiązań na skutek zmian w korzystaniu z kredytu i większej skłonności do sięgania po kredyt hipoteczny, a także ograniczeń w korzystaniu z kredytu w grupie gospodarstw gorzej sytuowanych. Jeszcze w 2011 roku było ono nieistotnie różne od prawdopodobieństwa w grupie referencyjnej.

Tabela 4.3.2. Wyniki estymacji modelu regresji logistycznej dla posiadania zobowiązań

Zmienne objaśniające	2015		
	β	(błąd stand.)	Iloraz szans Exp (β)
Dochód na jednostkę konsumpcyjną (PLN)	do 500	-0,295 (0,189)	0,745
	500 – 999	-0,167* (0,092)	0,846
	1000–1499	0,013 (0,075)	1,013
	1500–1999	ref.	
	2000–2999	0,005 (0,078)	1,005
	3000+	0,447*** (0,096)	1,564
Wiek głowy gospodarstwa	do 24 lat	-1,438*** (0,387)	0,237
	25-34	0,424*** (0,104)	1,528
	35-44	0,445*** (0,082)	1,561
	45-54	ref.	
	55-64	-0,176** (0,081)	0,838
	65 i więcej	-0,928*** (0,110)	0,395
Status na rynku pracy	Pracujący	ref.	
	Bezrobotni	-0,142 (0,196)	0,868
	Bierni	-0,121 (0,087)	0,886
Stała		-0,521*** (0,075)	0,594
N			11683
Miara dopasowania (R^2 Coxa-Snella)			0,075

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

O ile w modelu oszczędności zmienna dochodu wywierała największy wpływ na ich posiadanie, to w modelu zobowiązań zdecydowanie największy wpływ ma zmienna wieku głowy gospodarstwa domowego. Zgodnie z oczekiwaniami w porównaniu do grupy referencyjnej gospodarstw z głową gospodarstwa w wieku 45-54 lata bardziej aktywne na rynku kredytowym są gospodarstwa domowe, w których głowy są w młodszym wieku. W 2015 roku szansa na posiadanie zobowiązań w grupach wieku 25-34 lata i 35-44 lata jest o odpowiednio 53 proc. oraz 56 proc. wyższa niż w grupie referencyjnej. W głównej mierze spowodowane jest to chęcią realizacji potrzeb konsumpcyjnych właściwych dla wcześniejszych faz przebiegu życia (zakupy dóbr trwałych, mieszkania). Należy też podkreślać, że mniejsza aktywność na rynku kredytowym gospodarstw domowych z głową w wieku ponad 44 lata wynika z faktu, że na polskim rynku kredytowym ta część gospodarstw domowych rozpoczęła aktywność zawodową w okresie, gdy rynek kredytowy był jeszcze na tyle słabo rozwinięty, że nie oferował produktów adekwatnych do potrzeb tej grupy. Dotyczy to szczególnie kredytów hipotecznych, które angażują gospodarstwa domowe na rynku kredytowym przez bardzo długi okres czasu. Gospodarstwa, w których głowy gospodarstw są w najmłodszym wieku (do 24 lat), nie są jeszcze dostatecznie wiarygodne dla instytucji finansowych, aby mogły zaciągać zobowiązania kredytowe. Świadczy o tym dostępność kredytu mierzona szansą jego posiadania, która jest niższa o ponad 76 proc. niż w grupie referencyjnej gospodarstw. Dla gospodarstw osób starszych (głowa gospodarstwa ma 55 i więcej lat) szansa posiadania zobowiązania względem grupy referencyjnej maleje -- o 16 proc. dla gospodarstw domowych z głową w wieku 55 – 64 lata oraz aż o 60 proc. dla gospodarstw z głową w wieku 65 i więcej lat.

Podobnie jak w modelu posiadania oszczędności oszacowane wartości parametrów dla zatrudnienia wskazują, że posiadanie zobowiązań jest dodatnio skorelowane z zatrudnieniem, ale oszacowania tych parametrów nie są istotne.

4.3.3.2. Struktura oszczędności polskich gospodarstw domowych według celów i form oszczędzania

W ramach *Diagnozy Społecznej* prowadzone jest monitorowanie celów i form oszczędzania, a także wielkości oszczędności. Struktura gospodarstw domowych ze względu na formę oszczędzania przedstawiona została na wykresie 4.3.12, a struktura ze względu na cele oszczędzania na wykresie 4.3.13. Dane te jednak nie pozwalają stwierdzić, jaka część oszczędności lokowana jest w konkretnej formie, a także jaka część ogółu oszczędności polskich gospodarstw domowych przeznaczana jest na konkretny cel. Analizy pozwalające na stwierdzenie dokładnych wartości poszczególnych aktywów i pasywów gospodarstw domowych wymagają określenia charakterystyki każdego z instrumentów finansowych obecnych w portfelu gospodarstw domowych. Przykłady takich badań to Household Finance and Consumption Survey prowadzone przez Europejski Bank Centralny (The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey. Results from the first wave, 2013). Zebranie informacji od gospodarstw domowych w tego typu badaniach jest bardzo czasochłonne. Gdyby tego typu próba podjęta została w *Diagnozie Społecznej*, to uniemożliwiłaby zbieranie pozostałych informacji o gospodarstwach domowych i ich członkach. Co więcej zbieranie dokładnych informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych jest bardzo utrudnione, gdyż (1) gospodarstwa domowe mają skłonność do zatajania informacji (Campbell, 2006), szczególnie jeśli są one zbyt szczegółowe, (2) posiadają one zbyt skomplikowane finanse, aby możliwe było podanie dokładnych informacji o nich na podstawie kwestionariusza.

Połączenie informacji dotyczącej trzech wymiarów gromadzenia oszczędności tj. wielkości oszczędności, ich form i celu umożliwi przedstawienie struktury ogółu oszczędności gospodarstw domowych ze względu na cele i formy. Analizę przeprowadzono na podstawie oszacowanych modeli wielomianowej regresji logistycznej. W tabeli 4.3.3. przedstawiono profil oszczędzania ze względu na formę oszczędzania .

Tabela 4.3.3. Struktura oszczędności w roku 2015 ze względu na formę oszczędzania¹⁶

Forma oszczędzania	Szacunkowy odsetek oszczędności zgromadzonych w danej formie
1. Lokaty w bankach w złotych	32,4
2. Lokaty w bankach w walutach obcych	4,2
3. W obligacjach	1,4
4. W funduszach inwestycyjnych	4,9
5. Indywidualne Konto Emerytalne / Zabezpieczenia Emerytalnego	2,2
6. W Pracowniczym Programie Emerytalnym	1,1
7. W papierach wartościowych notowanych na giełdzie	2,4
8. Udziały oraz akcje w spółkach nienotowanych na giełdzie	1,2
9. Inwestycje w nieruchomości	6,9
10. Inwestycje w inne niż nieruchomości dobra materialne	0,6
11. W gotówce	12,9
12. W polisie ubezpieczeniowej	4,7
13. Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	1,3
14. Konto oszczędnościowe	9,6
15. Konto osobiste ROR	13,4
16. W innej formie	0,6

Największa część oszczędności polskich gospodarstw domowych zgromadzona jest w formie lokat złotych. Szacunki wskazują na to, że około 32 proc. wolnych środków przeznaczane jest na oszczędzanie w tej formie. Na drugim miejscu znajdują się oszczędności w formie nieoprocentowanych rachunków oszczędnościowo rozliczeniowych (ROR). Odsetek oszczędności gospodarstw domowych, który jest gromadzony w tej formie wynosi nieco ponad 13 proc. W związku z pojawieniem się wariantów 14 i 15 w odpowiedzi na pytanie o formę oszczędności zmniejszył się udział gotówki w portfelach oszczędnościowych Polaków (obecnie niespełna 13 proc.). Wciąż wiele gospodarstw domowych wybiera tę formę oszczędności pomimo, że jest to najbardziej archaiczna forma oszczędzania. Można tłumaczyć to brakiem zaufania do instytucji rynku finansowego. Instrumentem substytucyjnym względem lokat bankowych jest konto oszczędnościowe. Nietrudno wytłumaczyć zatem, że prawie 10 proc. zaoszczędzonych kwot trafia na tego typu konta. W ostatnich latach zaczynają zyskiwać na znaczeniu oszczędności w formie nieruchomości. Już niespełna 7 proc. całości zaoszczędzonych środków przechowywane jest w tej formie. W formie funduszy inwestycyjnych polskie gospodarstwa domowe gromadzą niespełna 5 proc. ogółu oszczędzanych kwot. Pozostałe formy oszczędzania są mniej widoczne - około 4 proc. środków trafia na lokaty walutowe, prawie 5 proc. inwestowane jest w polisy ubezpieczeniowe, a około 2 proc. oszczędności zgromadzone zostało w formie akcji notowanych na giełdzie. Najmniejsza część oszczędności polskich gospodarstw domowych zgromadzona jest w formie dóbr materialnych przedstawiających wartość – dotyczy to jedynie niecałego procenta ogółu oszczędności polskich gospodarstw domowych.

Niemniej jednak należy pamiętać, że spojrzenie z perspektywy gospodarstw domowych nie uwzględnia środków lokowanych na giełdzie przez fundusze emerytalne, a także innych form oszczędzania angażujących w akcje przy najmniej pewną część środków oszczędzanych przez gospodarstwa. Wielu autorów wskazuje, że wraz ze wzrostem zamożności coraz większy odsetek środków powinien być lokowany w formie akcji (Campbell, 2006; Heaton and Lucas, 2000). Nie znajduje potwierdzenia argument przedstawiony w jednym z artykułów (Campbell, Viceira, 2001), że w warunkach niskiej inflacji powinien rosnąć popyt na obligacje. Oczywiście jest możliwe, że gospodarstwa domowe oszczędzają w formie lokat bankowych, a banki nabywają bezpieczne papiery skarbowe.

Wyniki analizy struktury oszczędności według celu ich gromadzenia wskazują, że gospodarstwa domowe reagują na sygnały o konieczności własnego zabezpieczenia finansowego na okres wieku starszego.

Wbrew ogólnemu przekonaniu, że oszczędności na starość gromadzone są bardzo rzadko, największa część oszczędności polskich gospodarstw domowych zgromadzona jest właśnie na ten cel (22 proc.). Prawie równie popularne jest gromadzenie środków celem wykorzystania w przypadku sytuacji losowych (18 proc.). Trzeci w kolejności cel, na który gospodarstwa domowe oszczędzają, to wypoczynek – blisko 8 proc. zgromadzonych środków jest przeznaczonych na ten cel. Może dziwić, że w obliczu wciąż niezaspokojonych potrzeb mieszkaniowych znacznej części

¹⁶ Wyniki powyższej tabeli pokazują, w jakiej formie gromadzą swoje oszczędności polskie gospodarstwa domowe, czyli jaka jest struktura oszczędności ze względu na formy. Należy jednak wziąć pod uwagę, że przy uzyskanych wynikach należy uwzględnić, że badanie tego typu nie jest w stanie objąć najbardziej zamożnych gospodarstw domowych. Stąd nie jest możliwe uwzględnienie faktu, że np. większości majątku z Warszawskiej Giełdy Papierów Wartościowych zgromadzone jest w rękach niewielkiej grupy osób. Najlepszym wyjaśnieniem dla tych statystyk byłoby więc stwierdzenie, że obejmuje ona formy gromadzenia oszczędności przez polskie gospodarstwa domowe z wyłączeniem grupy o najwyższym poziomie dochodów i oszczędności.

społeczeństwa, zakup mieszkania lub domu traci na znaczeniu w grupie celów oszczędzania. O ile szacunki dla 2013 roku wskazywały, że gromadzone na ten cel jest około 10 proc. środków, to w najnowszej edycji badania jedynie nieznacznie ponad 7 proc. środków trafia na ten cel. Jest to bardzo niewielki odsetek, biorąc pod uwagę, że wymagania banków i innych instytucji finansowych dotyczące wielkości koniecznego wkładu własnego w przypadku zakupu nieruchomości są coraz większe. Istotnym celem oszczędzania jest również zabezpieczenie przyszłości dzieci. Spośród całości gromadzonych środków na ten cel przeznaczonych jest 8 proc. Wśród rozważanych celów oszczędzania najmniej znaczące jest pokrycie stałych opłat za mieszkanie. Oszczędności na ten cel stanowią jedynie 2 proc. całości oszczędzanych środków.

Tabela 4.3.4. Struktura oszczędności w roku 2015 ze względu na cele oszczędzania ¹⁷

Cel gromadzenia oszczędności	Szacunkowy odsetek oszczędności zgromadzonych z przeznaczeniem na dany cel
1. Rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież i ubranie)	3,9
2. Stałe opłaty (np. mieszkaniowe)	2,1
3. Zakup dóbr trwałego użytku	5,4
4. Zakup domu, zakup mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	7,1
5. Remont domu, mieszkania	4,4
6. Leczenie	4,5
7. Rehabilitacja	2,3
8. Wypoczynek	7,6
9. Rezerwa na sytuacje losowe	18,4
10. Zabezpieczenie przyszłości dzieci	7,9
11. Zabezpieczenie na starość	22,2
12. Na rozwój własnej działalności gospodarczej	2,8
13. Na inne cele	4,4
14. Bez specjalnego przeznaczenia	6,9

4.3.3.3. Struktura zobowiązań i spłat polskich gospodarstw domowych według źródła pochodzenia i celu

Podobnie jak dla oszczędności, również dla zobowiązań polskich gospodarstw domowych w ramach badania Diagnoza Społeczna prowadzony jest monitoring wielkości zobowiązań, źródła ich pochodzenia, a także celu, na jaki są one przeznaczone. Również w tym przypadku możliwe jest dokonanie przybliżonego połączenia informacji dotyczącej tych trzech wymiarów, by oszacować wielkości zobowiązań ze względu na źródło pochodzenia, a także cel przeznaczania. Dodatkowo od 2013 roku zwiększony został zakres informacji podawanych przez gospodarstwa domowe. Dotyczą one nie tylko wielkości zobowiązań, ale również ciężaru związanego z dokonywaniem comiesięcznych spłat. Na podstawie połączenia informacji o wielkości spłat ze źródłem pochodzenia zobowiązania, a także połączenia informacji o ciężarze spłat z celem zaciągniętego zobowiązania możliwe jest dokonanie nie tylko dekompozycji zadłużenia, ale również dekompozycji spłat. Są to często różne wielkości, co jest związane z różną długością, na jakie zaciągane są zobowiązania – przy krótszych ciężarach spłat będzie zdecydowanie większy, a także od oprocentowania. Trzeba jednak zauważyć, że waga tego drugiego czynnika jest często przeceniana, szczególnie przy krótkich okresach zapadalności zadłużenia.

W Diagnozie Społecznej 2015 gospodarstwa domowe mogą wybierać spośród pięciu potencjalnych źródeł pochodzenia ich zobowiązania: banki, SKOKi, pośrednicy ratalni i sklepy sprzedające w systemie ratalnym, inne firmy udzielające pożyczek oraz u osób prywatnych. Struktura gospodarstw domowych posiadających zobowiązania według źródła ich pozyskania przedstawiona została na wykresie 4.3.17. w punkcie 4.3.2. W tabeli 4.3.5 przedstawiono strukturę wielkości zobowiązań gospodarstw domowych ze względu na źródło, a także pokazano strukturę spłat.

Z sektora bankowego pochodzi 95 proc. wszystkich zobowiązań gospodarstw domowych. Jest to w głównej mierze związane kredytowaniem przez sektor bankowy zakupów nieruchomości, na których zakup kredyty tradycyjnie zaciągane są na o wiele większe kwoty. Pozostałe 5 proc. zaciągniętych zobowiązań pochodzi głównie ze źródeł nieformalnych (niespełna 3 proc.). Około 1 proc. całości zadłużenia gospodarstw domowych pochodzi ze SKOKów, podobny udział mają zobowiązania pochodzące od pośredników oferujących kredyty ratalne. Firmy pożyczkowe i pośrednicy ratalni pożyczają po mniej więcej tyle samo środków, a ich udziały w rynku wynoszą odpowiednio 0,5 proc. i 0,6 proc. W obliczu całego rynku kredytowego mającego wartość około 650 mld PLN zadłużenie poza sektorem bankowym wynosi zaledwie około 30 mld PLN., z czego znaczącą część stanowią pożyczki w ramach rodziny i znajomych. Zobowiązania względem firm pożyczkowych, pośredników i SKOKów nie przekraczają łącznie 13-15 mld PLN.

¹⁷ Patrz przypis powyżej.

Tabela 4.3.5. Struktura zobowiązań gospodarstw domowych i ich spłat w 2015 roku ze względu na źródło pochodzenia

Źródło zobowiązania	Szacunkowy odsetek całkowitej wielkości zobowiązań pochodzących z danego źródła	Szacunkowy odsetek całkowitej wielkości spłat zobowiązań pochodzących z danego źródła
1. Banki	95,1	88,3
2. SKOKi	0,9	2,8
3. Pośrednicy oferujący kredyty ratalne (np. Żagiel), sklepy	0,6	2,6
4. Inne firmy udzielające pożyczek (np. Provident)	0,5	3,5
5. Osoby prywatne	2,9	2,8

Ze względu na to, że zobowiązania pochodzące z sektora bankowego mają częściej charakter długookresowy, gospodarstwa domowe o wiele szybciej spłacają zobowiązania z innych źródeł. W konsekwencji w ich budżetach stanowią one większą część spłat. Pomimo, że kredyty bankowe stanowią aż 95 proc. całkowitego zadłużenia gospodarstw domowych, to na ich spłaty przeznaczony jest 88 proc. całkowitego budżetu miesięcznych spłat. Na spłatę pozostałych rodzajów pożyczek gospodarstwa domowe kierują więc blisko 12 proc. całości kwot. Na spłatę pożyczek zaciągniętych w SKOKach, których udział w całkowitym zadłużeniu nie przekracza 1 proc., gospodarstwa domowe przeznaczają 2,8 proc. całości dokonywanych spłat. Obsługa zobowiązań zaciągniętych u pośredników kredytowych i w sklepach pochłania 2,6 proc. całkowitego budżetu. Spłaty zobowiązań zaciągniętych w firmach pożyczkowych stanowią 3,5 proc. budżetu spłat. Niewielkie koszty obsługi związane są ze zobowiązaniami w sektorze nieformalnym a spłaty zobowiązań wobec osób prywatnych pochłaniają 2,8 proc. budżetu spłat.

W punkcie 4.3.2 przedstawiono strukturę gospodarstw domowych zaciągających zobowiązania na wybrane cele. Rozkład gospodarstw domowych zaciągających zobowiązania według ich celu przedstawiony został na wykresie 4.3.16. W tabeli 4.3.6 w analogiczny sposób jak w przypadku źródeł finansowania zobowiązań prezentujemy strukturę wielkości zobowiązań w zależności od celu w grupie wszystkich gospodarstw domowych. Wyniki pokazują więc strukturę celów, na jakie zostały przeznaczone wszystkie obecne w gospodarstwach domowych zobowiązania, a także pokazują udział poszczególnych celów w całkowitym budżecie spłat kredytów/pożyczek.

Tabela 4.3.6. Struktura zobowiązań gospodarstw domowych i ich spłat w 2015 roku ze względu na cel ich zaciągnięcia

Cel zaciągnięcia zobowiązania	Szacunkowy odsetek całkowitej wielkości zobowiązań przeznaczonych na sfinansowanie wybranego celu	Szacunkowy odsetek całkowitej wielkości spłat zobowiązań przeznaczonych na sfinansowanie wybranego celu
1. Na bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież, obuwie)	1,6	4,5
2. Stałe opłaty (np. mieszkaniowe)	0,8	1,8
3. Zakup dóbr trwałego użytku	6,1	16,6
4. Zakup domu, zakup mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	66,5	36,9
5. Remont domu, mieszkania	12,2	17,6
6. Leczenie	1,1	2,4
7. Zakup, dzierżawa narzędzi do pracy (maszyny, wynajem lokalu itd.)	1,2	2,0
8. wypoczynek	0,8	1,5
9. Zakup papierów wartościowych	0,1	0,2
10. Spłata wcześniejszych długów	2,1	4,4
11. Rozwój własnej działalności gospodarczej	3,2	3,5
12. Kształcenie własne	0,7	0,6
13. Kształcenie dzieci	0,3	0,6
14. Zabezpieczenie przyszłości dzieci	0,4	0,9
15. Na inne cele	3,0	6,5

W roku 2015 największy udział w portfelu kredytów/pożyczek gospodarstw domowych zajmowało finansowanie zakupu domów/mieszkań. Wartość kredytów/pożyczek zaciągniętych na ten cel stanowi prawie 67 proc. całości zobowiązań. Kolejne cele są znacząco mniej widoczne w całkowitym zadłużeniu gospodarstw domowych: nieznacznie ponad 12 proc. całkowitego zadłużenia stanowią kredyty/pożyczki z przeznaczeniem na remont domu bądź mieszkania, a 6 proc. udziału w portfelu mają kredyty/pożyczki z przeznaczeniem na zakup dóbr trwałego użytkowania. Warto jednak nadmienić, że w sektorze gospodarstw domowych te dwa cele zaciągania zobowiązań stanowią najczęstszy motyw sięgania po kredyty/pożyczki. Niemniej jednak w ostatnich latach znaczenie pożyczek szczególnie na zakup dóbr trwałych wydaje się tracić na znaczeniu. Świadczy to o wzroście zamożności polskiego społeczeństwa, ale również jest wynikiem obserwowanej od dłuższego czasu stagnacji popytu na dobra trwałe. Udział kredytów/pożyczek

przeznaczonych na spłaty wcześniejszych zobowiązań w całkowitym zadłużeniu gospodarstw domowych wynosi obecnie około 2 proc. Najmniejszy, bo stanowiący zaledwie 0,1 proc., udział w pożyczkach/kredytach gospodarstw domowych, mają zobowiązania na zakup papierów wartościowych.

Największy udział zobowiązań przeznaczonych na zakup mieszkania idzie w parze również z największą wysokością spłat przeznaczanych przez gospodarstwa domowe na ten cel. Jednak, pomimo że jest to największy składnik wydatków na spłatę zobowiązań, to stanowią one jedynie niespełna 37 proc. całości spłat zadłużenia. Związane to jest ze zdecydowanie dłuższym okresem kredytowania w przypadku zobowiązań na cele mieszkaniowe. Kolejną pozycję w budżecie spłat stanowi obsługa dwóch najczęstszych celów posiadania kredytu, tj. zakupu dóbr trwałych i remontu mieszkania. Na ten dwa cele gospodarstwa domowe przeznaczają odpowiednio prawie 17 proc. i 18 proc. całości budżetu spłat. Kredyty na cele stricte konsumpcyjne są zdecydowanie bardziej kosztowne, co obrazuje prawie 5-procentowy udział w budżecie spłat tych kredytów, podczas gdy w całości zadłużenia stanowią one zaledwie niecałe 2 proc. Na podstawie otrzymanych wyników, można stwierdzić, że jest to najdroższy rodzaj kredytu, bo udział w budżecie spłat przewyższa prawie trzykrotnie udział w portfelu. Również bardzo drogie jest zadłużenie na spłatę wcześniejszych długów. Udział w budżecie spłat stanowi aż nieco ponad 4 proc. całości.

Wyniki te pokazują, że gospodarstwa domowe o najtrudniejszej sytuacji materialnej ponoszą często największe koszty spłaty zobowiązań. Na zmianę tej sytuacji relacji powinno się raczej oddziaływać poprzez zwiększanie zdolności zarobkowych gospodarstw domowych niż łagodzenie wymagań dotyczących zaciągania zobowiązań. Istnieje bowiem głębokie uzasadnienie, dlaczego gospodarstwa domowe zadłużające się na bieżącą konsumpcję, spłatę wcześniejszych długów, a także leczenie ponoszą tak wysokie koszty. Z punktu widzenia instytucji finansowej są to bowiem klienci najwyższego ryzyka.

4.3.3.4. Podsumowanie

W latach 2013 - 2015 kontynuowany był trend zmian korzystania przez gospodarstwa domowe z rynku finansowego zapoczątkowany w okresie kryzysu finansowego. Po raz kolejny udział gospodarstw domowych deklarujących posiadanie oszczędności wzrósł, a udział gospodarstw domowych posiadających zobowiązanie spadł. O ile w latach 2000 – 2007 odsetek posiadających zobowiązanie przewyższał odsetek posiadających oszczędności o około 15 punktów procentowych, to obecnie różnica wynosi 10 pp. ale w przeciwną stronę, wskazując na przewagę udziału gospodarstw posiadających oszczędności. Jest to konsekwencją dwóch zjawisk. Z jednej strony, wbrew obiegowym opiniom, obserwujemy rosnącą zamożność polskich gospodarstw domowych, która znacznie silniej przekłada się na szanse posiadania oszczędności niż na szanse posiadania zobowiązań. Z drugiej strony, rynek kredytowy poddany został znaczącym ograniczeniom w ostatnich latach, a banki wciąż zdają się kontynuować politykę ograniczania dostępu do kredytów zapoczątkowaną w okresie kryzysu. Ograniczenia te wpłynęły na zmniejszenie liczby gospodarstw domowych sięgających po kredyt na cele konsumpcyjne. Perspektywy aktywności gospodarstw domowych na rynku finansowym na kolejne lata będą w znacznej mierze uzależnione od tempa wzrostu dochodów, ale również od polityki prowadzonej przez banki. Na ograniczenie skłonności do korzystania z kredytu będzie miało wpływ niewątpliwie zmniejszenie liczby nowych gospodarstw domowych wchodzących na rynek w związku z osiągnięciem odpowiedniego wieku przez roczniki niżu demograficznego lat 1990-tych. Z drugiej strony należy się spodziewać wciąż rosnącej roli kredytu na cele mieszkaniowe.

Wyniki badania Diagnoza Społeczna 2015 pokazują również jednoznacznie, że gospodarstwa domowe wciąż głównie oszczędzają w formie lokat bankowych, na kontach oszczędnościowych, a także istotną część stanowią gotówka i środki na rachunku oszczędnościowo rozliczeniowym. Najbardziej istotnym celem oszczędzania jest zabezpieczenie się na starość, wobec sytuacji losowych, a także zapewnienie przyszłości dzieciom. Na te cele przeznaczona jest blisko połowa zgromadzonych środków. Warty podkreślenia jest fakt zwiększania się skłonności do zabezpieczenia na starość wśród osób starszych, sygnalizowany także w innych badaniach. Wydaje się, że w kolejnych latach w związku ze zmianą struktury wieku ludności profil oszczędzania powinien się zmieniać – można oczekiwać zarówno wzrostu oszczędności związanych z inwestycjami w zdrowie (leczenie, rehabilitacja, wypoczynek), jak i zabezpieczenia się na okres wieku starszego.

W obszarze zaciągania zobowiązań kredytowych wyniki naszych analiz pokazują jednoznaczną dominację banków, na które przypada 95 proc. całości zadłużenia gospodarstw domowych, a spłaty tych zobowiązań stanowią prawie 90 proc. całego budżetu spłat. Ze względu na cele zaciągania zobowiązań zarówno w obszarze wielkości zadłużenia, jak i spłat dominują cele związane z zakupem mieszkania.

4.3.4 Zdrowie finansowe gospodarstw domowych w Polsce

4.3.4.1 Koncepcja zdrowia finansowego

Zdrowa kondycja finansowa to stan, w którym gospodarstwo domowe efektywnie zarządza przychodami i wydatkami, jest przygotowane na niespodziewane zawirowania finansowe oraz długoterminowo planuje swoje bezpieczeństwo finansowe. Jeżeli chodzi o bieżącą sytuację finansową, ważne jest zbilansowanie dochodów i wydatków oraz posiadanie nadwyżek finansowych, terminowe regulowanie płatności bieżących oraz racjonalne gospodarowanie budżetem domowym. Poza bieżącym zarządzaniem pieniędzmi ważna jest też perspektywa średniookresowa, czyli przygotowanie na niespodziewane zdarzenia skutkujące wydatkami finansowymi. Zdrowe finansowo gospodarstwo domowe powinno mieć oszczędności stanowiące 'poduszkę' bezpieczeństwa oraz powinno być ubezpieczone. W długoterminowej perspektywie zdrowe finansowo gospodarstwo domowe powinno akumulować środki umożliwiające rozwój osobisty i zawodowy członków rodziny, poprawę jakości życia oraz stanowiące zabezpieczenie materialne na starość.

Pierwsze definicje dobrostanu finansowego (Porter 1993) oparte były głównie na subiektywnej ocenie, między innymi, poziomu dochodu i oszczędności oraz bezpieczeństwa materialnego. Jednakże, najnowsze badania (Sass 2015) pokazały, że gospodarstwa domowe oceniając swój dobrostan finansowy biorą głównie pod uwagę bieżącą kondycję finansową, rzadziej średnio- czy długoterminowe zabezpieczenie finansowe. Subiektywna samoocena nie jest więc dobrym miernikiem zdrowia finansowego, jako że opiera się przede wszystkim na krótkookresowej perspektywie. Potrzebne jest więc podejście umożliwiające bardziej kompleksową ocenę równoważącą wszystkie wymiary czasowe.

Koncepcja zdrowia finansowego uwzględniająca trzy perspektywy czasowe (CFSI 2015) stworzona została w USA przez Centrum Innowacyjnych Usług Finansowych (Center for Financial Services Innovation – CFSI) na podstawie wyników badań Biura Ochrony Finansowej Konsumentów (Consumer Financial Protection Bureau, 2015), a na potrzeby polskie zaadaptowana została przez Fundację Microfinance Centre (Pawlak 2015).

Badania poziomu zdrowia i dobrostanu finansowego przeprowadzane w USA mają na celu lepsze zrozumienie sytuacji gospodarstw domowych, które umożliwią stworzenie programów naprawczych (PwC 2015) jak również zaprojektowanie produktów i usług finansowych umożliwiających poprawę sytuacji gospodarstw (CFSI 2015). W Polsce nie było dotąd badań poświęconych kondycji finansowej gospodarstw w tak szerokim zakresie, uwzględniającym zarówno bieżącą sytuację jak i bliższą i dalszą perspektywę czasową. Najczęściej analizowane są warunki materialne gospodarstw dzięki informacjom z badań budżetów gospodarstw domowych (GUS 2015; GUS 2014). Prowadzone są również badania na temat zachowań finansowych (Fundacja Kronenberga przy Citi Handlowy 2014, NBP 2012), oraz oszczędzania i pożyczania w kontekście korzystania z usług finansowych (np. Rószkiewicz 2008a, 2008b; Kośny, Piotrowska 2012).

Dane *Diagnozy Społecznej* pozwalają nie tylko na pogłębione analizy warunków życia gospodarstw i jakości życia, konsekwentnie prowadzone od pierwszej edycji badania w 2000 roku. Od edycji 2009 roku analizowane są zachowania gospodarstw domowych obecnych na rynku finansowym. Dane pozyskane z badania z 2015 roku umożliwiają po raz pierwszy dokonanie kompleksowego spojrzenia na to, jak dochody, oszczędności i długi oraz inne zachowania finansowe przekładają się na bezpieczeństwo finansowe i przygotowanie na przyszłość gospodarstwa domowego, czyli na ocenę zdrowia finansowego polskich gospodarstw domowych. Przedstawiona poniżej analiza zdrowia finansowego gospodarstw nawiązuje do analiz prezentowanych w innych rozdziałach niniejszego raportu dotyczących zachowań finansowych oraz zasobności materialnej. Stanowi ona próbę syntetycznego spojrzenia na sytuację finansową gospodarstw domowych w trzech perspektywach - bieżącej, średniookresowej i długoterminowej.

Ocena zdrowia finansowego gospodarstw domowych Polaków w 2015 roku została dokonana na podstawie indeksu zdrowia finansowego - syntetycznego miernika uwzględniającego zestaw zmiennych opisujących sytuację finansową gospodarstwa w perspektywie bieżącej, średniookresowej i długoterminowej. Przeprowadzono także analizy zróżnicowania zdrowia finansowego w grupach gospodarstw wyróżnionych ze względu na cechy demograficzne, społeczne i ekonomiczne. Ocena zdrowia finansowego gospodarstw obejmuje także analizę składowych miernika syntetycznego.

Niestety indeks zdrowia finansowego wykorzystany do analiz na podstawie danych z 2015 roku nie mógł być zastosowany do oceny zdrowia finansowego w poprzednich latach z uwagi na brak niektórych danych w poprzednich edycjach *Diagnozy*. Zaproponowano zatem zawężony indeks zdrowia finansowego, który uwzględni mniej zmiennych, i prześledzono jego zmiany w latach 2009-2015.

4.3.4.2 Metoda pomiaru i oceny zdrowia finansowego gospodarstw

Do oceny zdrowia finansowego wykorzystano indeks zdrowia finansowego (IZF). Indeks ten obliczono przy użyciu 9 zmiennych opisujących poszczególne elementy zdrowia finansowego. Indeks zdrowia finansowego jest zregulowanym miernikiem łączącym trzy wymiary:

I - bieżące zarządzanie budżetem gospodarstwa domowego:

- wielkość nadwyżki dochodu nad minimalnymi wydatkami na osobę wyrażona jako odsetek miesięcznego dochodu na osobę $([HL1]-[HL4])/[HL1]$
- terminowość w regulowaniu rachunków za czynsz, media, rat kredytów [HG6_1 do HG6_4]
- sposób gospodarowania dochodem [HL5]

II - przygotowanie na niespodziewane wydatki:

- oszczędności w wysokości co najmniej 6-miesięcznych dochodów [HF7]
- wartość rat kredytów w stosunku do dochodu [HF15]
- ubezpieczenie miejsca zamieszkania [HG3]
- ubezpieczenie grupowe lub prywatne na życie głowy rodziny [HP108]

III - długoterminowa perspektywa:

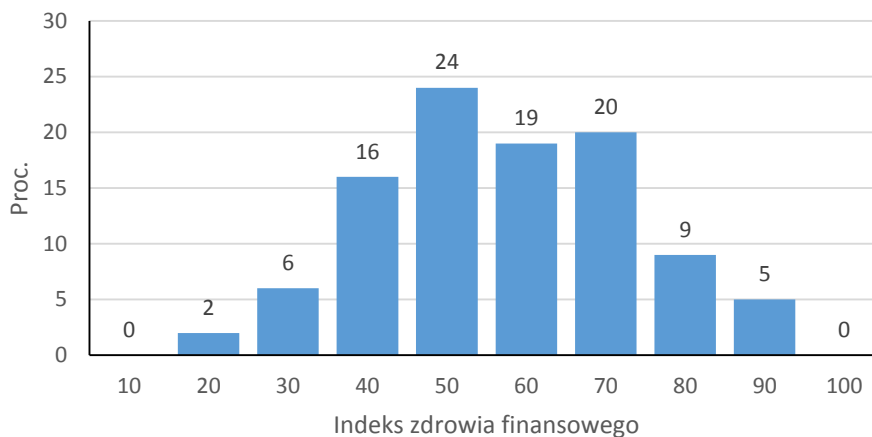
- oszczędzanie na starość [HF8]
- wartość oszczędności powyżej trzy-letnich dochodów [HF7].

Wartości każdej z zaproponowanych zmiennych znormalizowano tak, aby przyjmowały jedną z pięciu wartości z przedziału 0-100 (0, 25, 50, 75 lub 100). Odpowiednie wartości ustalono arbitralnie, na przykład w przypadku wielkości nadwyżki dochodu nad wydatkami uznano, że wartość 0 będzie oznaczać brak nadwyżki, wartość 100 będzie oznaczać nadwyżkę w wysokości 30 proc. lub więcej, a pozostałe wartości będą oznaczać nadwyżki pomiędzy 1 a 29 proc. dochodu.

Indeks zdrowia finansowego (IZF) obliczono jako średnią arytmetyczną z wartości powyższych zmiennych. Jego wartości dla każdego gospodarstwa domowego interpretowane są jako liczba punktów, które może ono uzyskać. Maksymalna liczba punktów wynosi 100. Za bieżące zarządzanie budżetem domowym można otrzymać do 33 punktów, jeżeli gospodarstwo domowe posiada nadwyżki dochodu przekraczające 30 proc. dochodu, bez opóźnień opłaca rachunki i raty kredytów oraz deklaruje, że starczy dochodu na wszystko. Za przygotowanie na niespodziewane wydatki gospodarstwo otrzymywało maksymalnie 44 punkty, jeżeli oszczędności przekraczały wartość sześciomiesięcznych dochodów, łączne raty kredytów nie przekraczały 40 proc. dochodów, dom/mieszkanie było ubezpieczone oraz głowa rodziny posiadała ubezpieczenie na życie. Długoterminowa perspektywa oceniana była na maksymalnie 22 punktów uzyskanych, jeżeli gospodarstwo domowe oszczędzało na starość i wartość tych oszczędności przekraczała wartość trzyletnich dochodów.

4.3.4.3. Wyniki oceny zdrowia finansowego gospodarstw domowych

Średnia wartość indeksu zdrowia finansowego (IZF) gospodarstw domowych w 2015 roku wyniosła 52,6 punktów z odchyleniem standardowym wynoszącym 16,02. Jest to niski poziom zdrowia finansowego oznaczający, że gospodarstwa średnio spełniają tylko połowę warunków właściwych dla pełnego zdrowia finansowego. Największa liczba gospodarstw domowych (79 proc.) znalazła się w przedziale 40 - 70 punktów (Wykres 4.3.17). Zaledwie 2 proc. gospodarstw domowych znalazło się w dwóch najniższych decylach. Niestety również niewielka liczba gospodarstw domowych zakwalifikowała się do dwóch najwyższych decyli (5 proc.). Połowa gospodarstw domowych osiągnęła tylko nieco powyżej 50 punktów (mediana 52.8 punktów), co tak jak w przypadku średniej wskazuje na raczej słabą kondycję finansową gospodarstw.

Wykres 4.3.17. Rozkład wartości indeksu zdrowia finansowego (IZF)

Tabela 4.3.7. Wartości indeksu zdrowia finansowego (IZF) według wybranych cech gospodarstw domowych

Grupy gospodarstw domowych	Średnia wartość indeksu zdrowia finansowego
Ogółem gospodarstwa domowe	52.59
Płeć głowy gospodarstwa	
Mężczyźni	53.98
Kobiety	52.08
Wiek głowy gospodarstwa	
do 24 lat	48.42
25-34 lata	53.20
35-44 lata	54.74
45-59 lat	53.19
60-64 lata	52.02
65+ lat	50.49
Miejsce zamieszkania	
Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	56.42
Miasto 200-500 tys.	56.17
Miasto 100-200 tys.	54.59
Miasto 20-100 tys.	51.70
Miasto poniżej tys.	52.27
Wieś	50.01
Województwo	
Dolnośląskie	51.41
Kujawsko-Pomorskie	51.26
Lubelskie	50.81
Lubuskie	51.70
Łódzkie	49.99
Małopolskie	53.44
Mazowieckie	54.41
Opolskie	53.10
Podkarpackie	52.97
Podlaskie	53.68
Pomorskie	54.85
Śląskie	52.08
Świętokrzyskie	54.57
Warmińsko-Mazurskie	50.00
Wielkopolskie	53.63
Zachodnio-Pomorskie	51.62
Wykształcenie głowy gospodarstwa	
Podstawowe i niższe	42.78
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	47.86
Średnie	53.40
Wyższe i policealne	61.26
Dochód ekwiwalentny	
Dolny kwintyl (<1,055 PLN)	38.86
2 kwintyl (1,055-1,426 PLN)	47.39
3 kwintyl (1,427-1,8326 PLN)	52.98
4 kwintyl (1,837-2,420 PLN)	58.91
Górny kwintyl (>2,420 PLN)	66.02
Status społeczno-zawodowy	
Sektor publiczny	60.51
Sektor prywatny	55.82
Prywatni przedsiębiorcy	59.37
Rolnicy	51.57
Renciści	45.12
Emeryci	52.20
Uczniowie i studenci	48.62
Bezrobotni	39.41
Inni bierni zawodowo	45.32

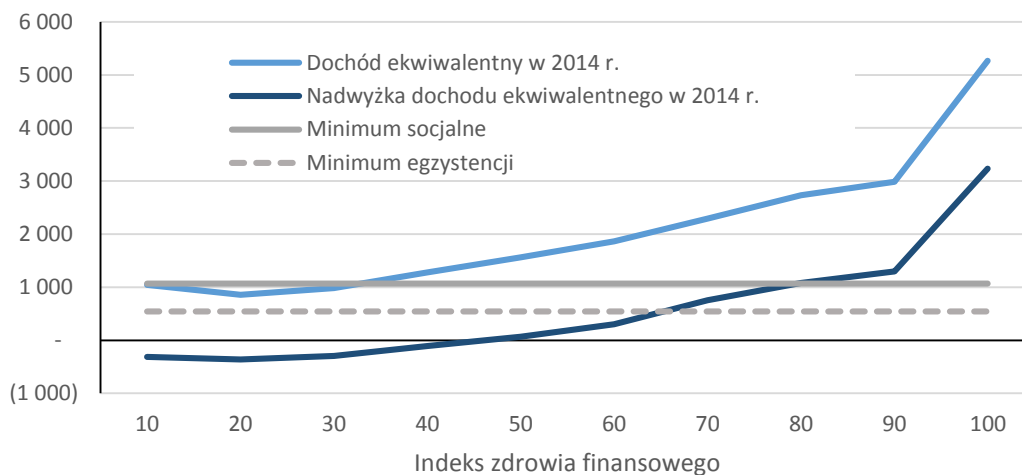
Choć różnice w poziomie zdrowia finansowego nie są duże w poszczególnych grupach gospodarstw, to jednak widać, że lepszym zdrowiem finansowym cieszą się gospodarstwa mieszkańców miast powyżej 100 tys, gospodarstwa mieszkańców województw pomorskiego, świętokrzyskiego, mazowieckiego, gospodarstwa domowe z dochodem mieszczącym się w dwóch górnych kwintylach, czyli powyżej 1837 zł na osobę, gospodarstwa domowe pracowników

sektora państwowego oraz przedsiębiorców prywatnych. Lepsze zdrowie finansowe cechowało też gospodarstwa domowe, w których głowa gospodarstwa była w wieku 35-44 lata i posiadała wykształcenie policealne lub wyższe (tabela 4.3.7).

Największą różnicę wartości indeksu zdrowia finansowego w wysokości 27 punktów zaobserwowano pomiędzy gospodarstwami z dochodami mieszczącymi się w górnym kwintylu a gospodarstwami o dochodach w granicach dolnego kwintyla. Duża różnica (21 punktów) również dzieliła gospodarstwa domowe osób zatrudnionych w strefie budżetowej od gospodarstw domowych osób bezrobotnych. Z kolei indeks ten dla gospodarstw, których głowa miała wykształcenie policealne/wyższe, był o 18 punktów większy od wartości indeksu dla gospodarstw z głową o wykształceniu co najwyżej podstawowym.

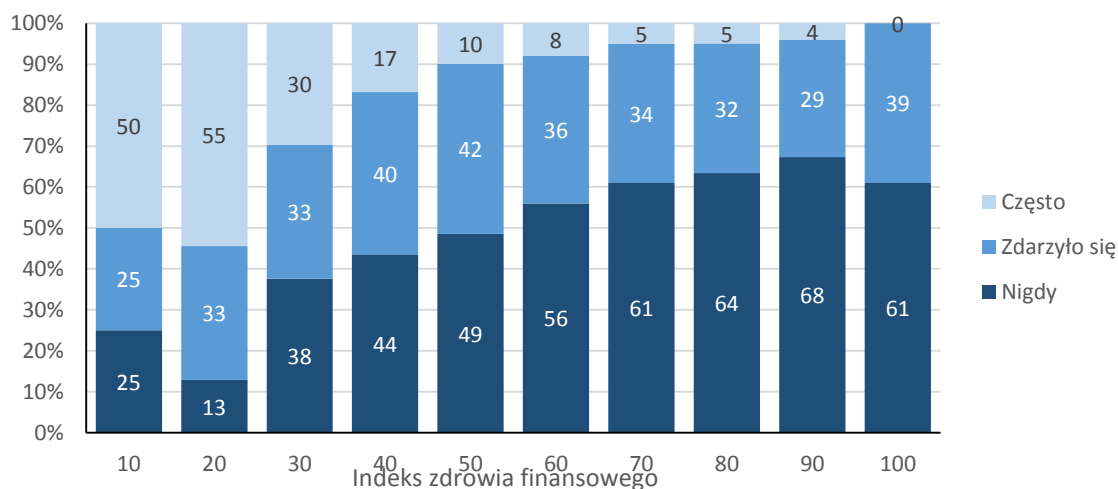
Indeks zdrowia finansowego skorelowany jest z dochodem na osobę w gospodarstwie domowym jak również z wielkością nadwyżek finansowych pozostających do dyspozycji po pokryciu niezbędnych wydatków (wykres 4.3.18). Przy wartości indeksu 50 punktów przeciętne gospodarstwo domowe wydawało cały swój dochód na potrzeby bieżące. Jednocześnie gospodarstwa domowe o indeksie zdrowia finansowego do 30 punktów przeciętnie żyły na poziomie minimum socjalnego lub nieco poniżej tego minimum. Gospodarstwa domowych żyjących poniżej minimum egzystencji było niewiele (5 proc. gospodarstw domowych, dla których obliczono IZF), a ich indeks zdrowia finansowego przyjmował wartości głównie z najniższych przedziałów. Gospodarstwa domowe o najwyższych wartościach indeksu zdrowia finansowego (powyżej 90 punktów) osiągały średnio dochód ekwiwalentny na osobę powyżej 3 tysięcy złotych.

Gospodarstwa domowe żyjące poniżej minimum egzystencji wykazywały się niskim zdrowiem finansowym – indeks przyjmował średnio 34 punkty, natomiast gospodarstwa domowe z dochodem pomiędzy minimum egzystencji i minimum socjalnym osiągały średnio 42 punkty.

Wykres 4.3.18. Relacja indeksu zdrowia finansowego oraz przeciętnych dochodów gospodarstw domowych

Oprócz poziomu dochodu ważnym czynnikiem wpływającym na zdrowie finansowe gospodarstw jest również stałość i przewidywalność zarobków (wykres 4.3.19).

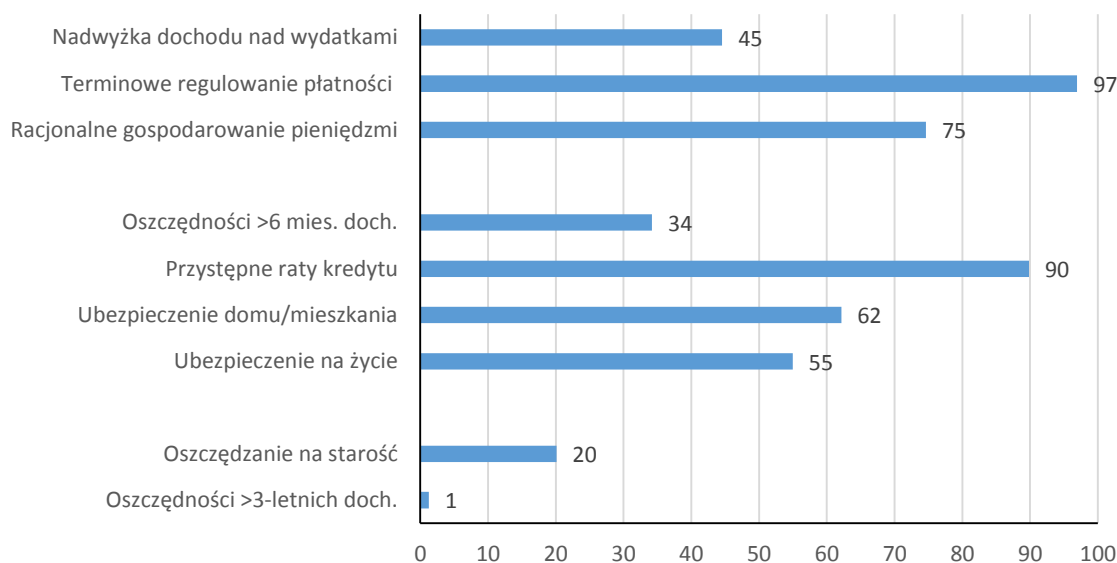
Wykres 4.3.19. Gospodarstwa domowe według indeksu zdrowia finansowego oraz odczucia niepewności i niestałości źródła dochodu

Głowy gospodarstw domowych o niższym zdrowiu finansowym znacznie częściej deklarowały, że odczuwają niepewność i niestalość źródła dochodu. W tych gospodarstwach, dla których indeks zdrowia finansowego mieścił się w przedziale 60-100 punktów, więcej niż połowa głów gospodarstw deklarowała, iż nigdy zaznała takich odczuć.

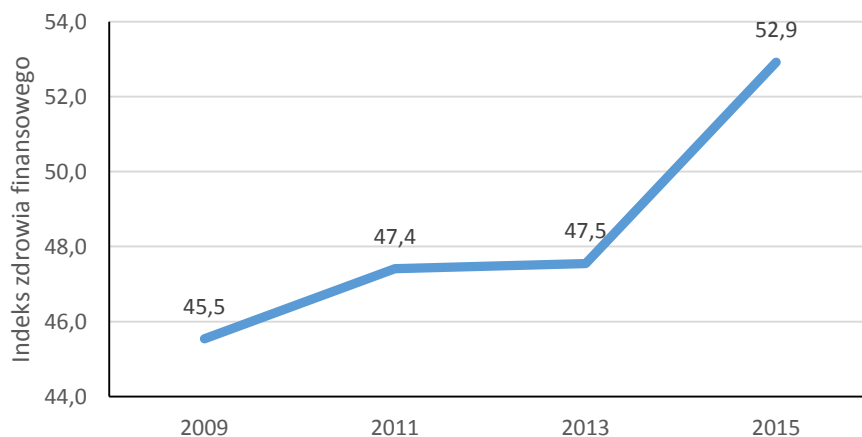
Zidentyfikowano również postawy i opinie respondentów będących głowami gospodarstw o lepszym zdrowiu finansowym. Osoby te są bardziej zadowolone ze swojego dotychczasowego życia, a pieniądze nie są dla nich warunkiem szczęśliwego życia. W przypadku kłopotów i trudnych sytuacji osoby te mobilizują się i przystępują do działania, nie poddają się, jak również nie uciekają w alkohol czy środki uspokajające.

W celu oceny znaczenia poszczególnych aspektów zdrowia finansowego przeanalizowano średnie wartości każdej z dziewięciu składowych indeksu zdrowia finansowego (wykres 4.3.20). Spośród wszystkich elementów uwzględnionych w konstrukcji indeksu najlepiej wypada terminowość regulowania płatności - przeciętne gospodarstwo domowe uzyskało 97 punktów na 100 możliwych. Najgorzej wygląda wskaźnik dotyczący posiadania znacznych oszczędności powyżej wartości dochodów z 3 lat (średnia dla wszystkich gospodarstw domowych to 1 punkt na 100 możliwych) oraz oszczędzania długoterminowego z myślą o zabezpieczeniu na starość (średnia to 20 punktów).

Wykres 4.3.20. Średnie wartości poszczególnych składowych indeksu zdrowia finansowego w 2015 roku

Jak już wcześniej wspomniano, ze względu na brak niektórych zmiennych w poprzednich edycjach Diagnozy Społecznej nie było możliwe obliczenie indeksu zdrowia finansowego za ubiegłe lata według zaproponowanej metody. Aby dokonać analizy zmian w czasie zdrowia finansowego gospodarstw skonstruowano indeks zdrowia finansowego złożony tylko z 5 elementów: nadwyżka dochodów nad wydatkami, terminowość opłacania rachunków, racjonalne gospodarowanie dochodem, wartość oszczędności, oszczędzanie na starość. Wartości tego indeksu dla lat 2009 – 2015 ukazują tendencję wzrostową, która szczególnie wyraźnie zaznaczyła się pomiędzy rokiem 2013 i 2015 (wykres 4.3.21).

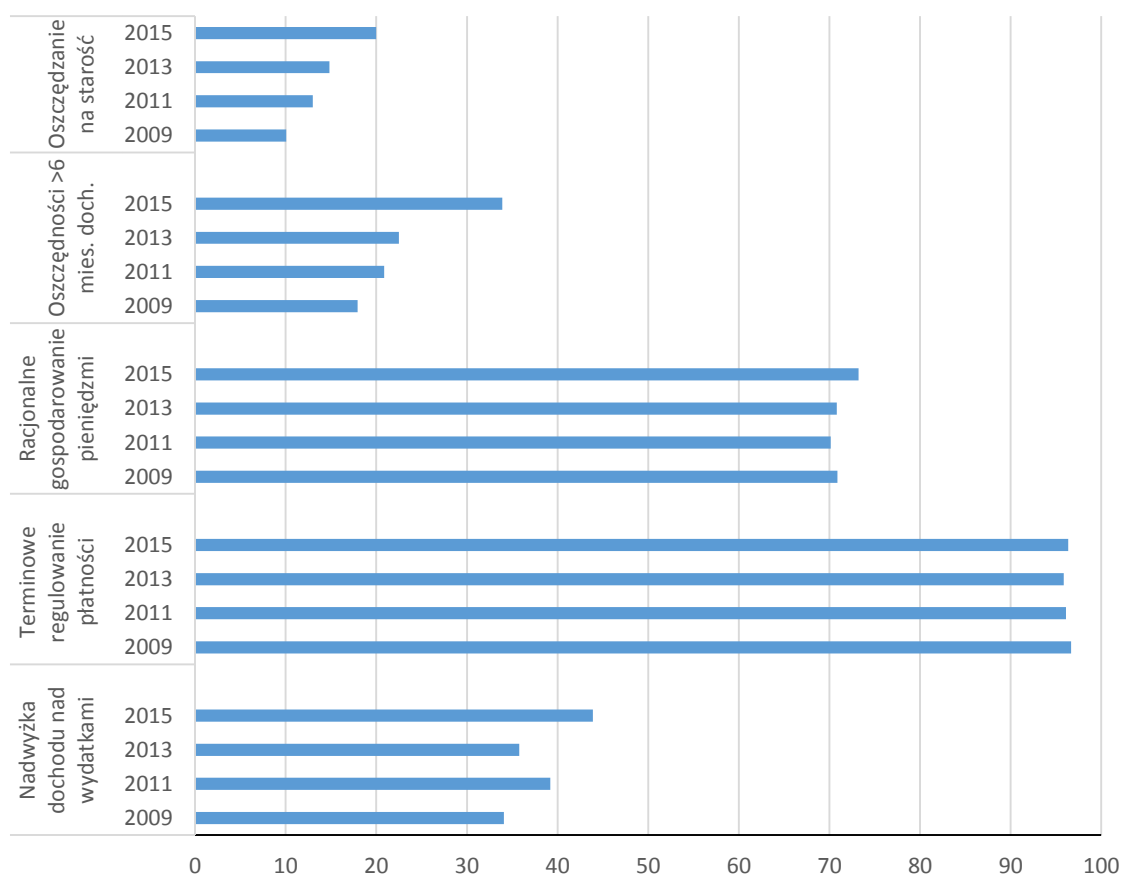

Wykres 4.3.21. Dynamika zmian średniej wartości indeksu zdrowia finansowego (5 składowych) w latach 2009-2015

Wyznaczono średnie wartości poszczególnych 5 składowych indeksu w latach 2009-2015. Ich porównanie wskazuje na wzrost każdej z nich (wykres 4.3.22), co oznacza, że zaobserwowana poprawa zdrowia finansowego gospodarstw wynikała z korzystnych zmian wszystkich składowych miernika syntetycznego. W 2015 roku gospodarstwa domowe posiadały większe miesięczne nadwyżki finansowe, większe oszczędności, większy odsetek gospodarstw oszczędzał na emeryturę, bardziej racjonalnie gospodarowano pieniędzmi. Obserwacje te są zgodne z wynikami analiz przedstawionych w rozdziale 4.3.3 gdzie wykazano, że w 2015 roku wzrosły szanse na posiadanie oszczędności w prawie każdej grupie dochodowej (z wyjątkiem najuboższych o dochodzie na osobę poniżej 500 PLN). Świadczy to, między innymi, o lepszym zarządzaniu finansami umożliwiającym wygenerowanie oszczędności.

Największe zmiany zaobserwowano w obszarze oszczędności - aż 39 proc. gospodarstw domowych w próbie panelowej 2013-2015 odnotowało wzrost wartości oszczędności. Jednocześnie u 13 proc. gospodarstw domowych zaobserwowano spadek wartości oszczędności, co daje różnicę netto 26 punktów procentowych. Wyraźną poprawę widać również w obszarze nadwyżek dochodu - 33 proc. gospodarstw domowych zwiększyło nadwyżkę dochodu nad wydatkami, a przy spadku tej nadwyżki w przypadku 22 proc. gospodarstw otrzymujemy różnicę netto 11 punktów procentowych.

Pomiędzy rokiem 2013 a 2015 blisko 13 proc. gospodarstw domowych zaczęło oszczędzać na starość, ale również w tym samym okresie około 7 proc. gospodarstw przestało oszczędzać w tak długoterminowej perspektywie (różnica netto 6 punktów procentowych).

Wykres 4.3.22. Porównanie średnich wartości poszczególnych składowych indeksu w latach 2009-2015 (próba panelowa)

Wygenerowanie nadwyżek oraz odłożenie większych sum możliwe było dzięki poprawie sytuacji zarobkowej. Zwiększenie nadwyżek widoczne było u osób, które w ciągu ostatniego roku podjęły lepiej płatną lub dodatkową pracę oraz zdobyły nowe kwalifikacje lub umiejętności.

Zwiększenie nadwyżek i kwot oszczędności wiązało się jednak również z zaciągnięciem kredytów przez te gospodarstwa domowe, które w 2013 roku nie spłacały żadnych pożyczek czy kredytów.

Sam fakt rozpoczęcia oszczędzania na emeryturę nie miał związku ze zmianami sytuacji finansowej. Oszczędzać na starość zaczęły gospodarstwa mniej zamożne, głównie te o dochodach na osobę mieszczących się w drugim i trzecim kwintylu (1,055-1,836 PLN).

4.3.4.3 Podsumowanie

Analiza indeksu zdrowia finansowego wskazuje, iż większość Polaków żyje z dnia na dzień, będąc w stanie zaspokajać swoje bieżące potrzeby finansowe. Znikoma część gospodarstw domowych zabezpiecza swoją kondycję finansową w długim terminie, a wiele gospodarstw nie jest przygotowanych na zawirowania finansowe. Jest to niepokojąca sytuacja biorąc pod uwagę wzrost niestabilności zatrudnienia w Polsce oraz ograniczoną ochronę emerytalną przez państwo.

Pozytywnym trendem jest mały, ale stały wzrost średniego poziomu indeksu zdrowia finansowego w latach 2009-2015 poza okresem stagnacji w latach 2011-2013. Do tego wzrostu szczególnie przyczyniło się zwiększenie posiadanych oszczędności. Poprawa dotyczy częściej tych gospodarstw, których członkowie są aktywni i szukają rozwiązań dla swoich trudności poprzez działanie. Należy jednak podkreślić, że w największym stopniu na zdrowie finansowe gospodarstw domowych Polaków wpływa poprawa wysokości dochodów oraz ich stabilność, a to jest w większym stopniu związane z czynnikami zewnętrznymi – poprawą sytuacji na rynku pracy, otrzymaniem awansu lub/i podwyżki płacy.

Zidentyfikowane strategie poprawiające dochody będące w większej gestii Polaków, a stąd i zdrowie finansowe, sprowadzają się do podjęcia dodatkowej pracy lub/i podniesienia kwalifikacji. Obie te strategie wiążą się z pewnymi ograniczeniami. Podjęcie dodatkowej pracy nie zawsze jest możliwe, choć bezrobocie w Polsce spada. Może się ono również wiązać z ograniczeniem czasu wolnego poza minimum wymaganego dla utrzymania dobrego zdrowia, a także wpływać na jakość relacji międzyludzkich i rodzinnych. Strategia podnoszenia kwalifikacji oraz zdobywania nowych umiejętności wymaga wygosparowania dodatkowych zasobów finansowych, co w większości przypadków dla tych Polaków, którzy ledwie wiążą koniec z końcem, może okazać się trudne lub niemożliwe do zrealizowania bez dostępu do zewnętrznego finansowania. Strategia zadłużania się może pomóc rozwiązać problem braku środków na inwestycje we własny rozwój tym osobom, które mają zdolność kredytową i stałe zatrudnienie. Natomiast niekoniecznie będzie dobrym rozwiązaniem dla Polaków o niepewnym/niestalym źródle dochodów. Poprawa poziomu zdrowia finansowego poprzez zadłużanie się jest strategią krótkoterminową, biorąc pod uwagę konieczność zwrotu pożyczki i poniesienia kosztów związanych z korzystaniem z tego instrumentu finansowego. Może być również dodatkowym źródłem niepewności oraz pogorszenia zdrowia finansowego w przypadku utraty pracy, jej zamiany na mniej płatne lub mniej stabilne źródło dochodów.

Pozytywną zmianą jest również poprawa w obszarze oszczędzania na emeryturę. Jest ona głównie obserwowana wśród gospodarstw mało zamożnych i nie wynika bezpośrednio z poprawy ich sytuacji finansowej. Można przypuszczać, że wzrost świadomości niskiego zabezpieczenia emerytalnego oferowanego przez ZUS i OFE, dyskutowany szeroko w mediach w trakcie przeprowadzania reformy emerytalnej w roku 2014, przyczynił się do zmiany postaw w kierunku planowania długoterminowego. Niepokoi natomiast fakt, że te gospodarstwa domowe, których zdrowie finansowe się pogarsza, w największym stopniu ograniczają oszczędzanie na emeryturę.

Reasumując, ze względu na dane dostępne w *Diagnozie Społecznej* wybrane do konstrukcji indeksu, zdrowie finansowe głównie jest kształtowane przez poziom dochodu i jego stabilność. Identyfikacja determinantów związanych z indywidualnymi wyborami Polaków, których stosowanie przyczyniałoby się do poprawy kondycji finansowej, nie jest możliwa ze względu na ograniczoną informację na temat postaw i zachowań finansowych Polaków. Na przykład, posiadając informacje na temat sposobu zarządzania budżetem domowym (planowanie wydatków, monitorowanie rzeczywistych wydatków względem planu, sposoby oszczędzania, wyznaczanie długoterminowych celów finansowych) można by lepiej zrozumieć, które postawy i sposoby zarządzania finansami przyczyniają się do lepszego zdrowia finansowego.

Należy podkreślić, iż niski poziom zdrowia finansowego w Polsce jest zdecydowanie nieadekwatny do wyzwań i odpowiedzialności, jaką powinni podejmować Polacy w trosce nie tylko o swoje "dziś", ale "dziś, jutro i... pojutrze". Bardzo ważne jest zatem dalsze monitorowanie poziomu zdrowia finansowego w kolejnych latach, a także lepsze zrozumienie czynników, które wpływają na jego poprawę czy pogorszenie. Szczególnie ważna byłaby bardziej szczegółowa analiza wpływu czynników wewnętrznych - postaw, strategii, zachowań finansowych i niefinansowych, które zależą od indywidualnych wyborów Polaków.

4.3.5. Stosunek do instytucji finansowych

Duże znaczenie instytucji finansowych nie tylko dla funkcjonowania przedsiębiorstw, ale także dla gospodarstw domowych, które zarządzając swoimi finansami osobistymi z instytucji tych coraz powszechniej korzystają, jest oczywiste. Oczekiwanie w miarę wyczerpującej odpowiedzi na pytanie o zaufanie¹⁸ do instytucji finansowych, wydaje się w pełni zasadne. Z jednej strony, chodzi o opisanie zmian dotyczących stosunku do instytucji finansowych. Z

¹⁸ Zaufanie to „wyrażone w działaniu wobec partnera oczekiwanie, że jego reakcje będą dla nas korzystne. Inaczej: podejmowany w warunkach niepewności zakład na temat tego, co uczyni partner”. Tutaj przyjmujemy, że chodzi o „zaufanie instytucjonalne, do złożonych bytów organizacyjnych, angażujących liczne zbiorowości anonimowych uczestników (np. do uniwersytetu, banku, giełdy)”, o „zaufanie instytucjonalne: kierowane ku wielkim organizacjom, a pośrednio masom anonimowych funkcjonariuszy i reprezentantów takich organizacji, pełniących w nich różnicowane role społeczne” (Sztompka, 20015, .s. 312 i 326).

drugiej strony, niemniej interesujące jest skonfrontowanie wiarygodności instytucji finansowych z zaufaniem społecznym do instytucji państwa, od których coraz częściej oczekuje się odpowiedniej aktywności i stosownej interwencji, związanej z funkcjonowaniem danych podmiotów finansowych.

To, że w Polsce zaufanie do instytucji finansowych jest stale niedostateczne nie ulega wątpliwości. Trzeba jednak jeszcze raz zauważyć, iż do 2007 r. ich wiarygodność rosła. Zaświadczały o tym wyniki kolejnych Diagnoz Społecznych, badających m.in. zaufanie Polaków do banków, zakładów ubezpieczeń, funduszy inwestycyjnych¹⁹, giełdy, Otwartych Funduszy Emerytalnych²⁰ i Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, uwzględniających opinie o tych instytucjach w ujęciu płci, wieku, wykształcenia, pozycji majątkowej, statusu społeczno-zawodowego, miejsca zamieszkania²¹.

Obecnie istnieje możliwość przedstawienia tego zaufania w dłuższym okresie. Spróbujmy zatem porównać zaufanie jakim instytucje finansowe były obdarzane do 2007 r., czyli z punktu widzenia „rytmu” Diagnoz Społecznych przed kryzysem gospodarczym (finansowym)²², z aktualnym stanem wiarygodności tych instytucji.

4.3.5.1. Stosunek do instytucji finansowych w latach 2003-2007

W 2007 r. na pytanie, dotyczące instytucji, z której najczęściej korzystamy, *Czy ma Pan(i) zaufanie do banków?* – odpowiedzi były następujące: tak – 54 proc. (w badaniu z 2005 r. – 46 proc., w badaniu z 2003 r. – 44 proc.); nie – 16 proc. (w badaniu z 2005 r. – 20 proc., w badaniu z 2003 r. – 21 proc.); nie miało zdania 30 proc. badanych. Pośród tych, co mieli zdanie, stopień zaufania do banków wyraźnie rósł i w 2007 r. wynosił już 77 proc., gdy w badaniu z 2005 r. wynosił 70 proc., a w badaniu z 2003 r. – 68 proc.

Na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do towarzystw ubezpieczeń na życie?* – odsetek odpowiedzi pozytywnych w badaniu z 2007 r. wyniósł 26 proc. W poprzednich badaniach odsetek ten był mniejszy, bo w 2005 r. wynosił 23 proc., a w 2003 r. – 20 proc. Odpowiedzi negatywnych w 2007 r. było 27 proc. (w badaniu z 2005 r. – 30 proc., a w badaniu z 2003 r. – 31 proc.). Bardzo duża część respondentów, bo ponad 47 proc., nie potrafiła wypowiedzieć się na zadany temat (w badaniu z 2005 r. odsetek ten wynosił też 47 proc., a w badaniu z 2003 r. – 49 proc.). Biorąc pod uwagę tych, co mieli zdanie, stopień zaufania do zakładów ubezpieczeń życiowych był wyższy niż w latach poprzednich, bo wynosił 49 proc. (2005 r. – 43 proc.; 2003 r. – 39 proc.).

Z kolei na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do towarzystw ubezpieczeń majątkowych?* – odsetek odpowiedzi pozytywnych w badaniu z 2007 r. wyniósł 15 proc. (w badaniu z 2005 r. – 12 proc., w badaniu z 2003 r. – 11 proc.), a odpowiedzi negatywnych 28 proc. (w badaniach z 2005 r. i 2003 r. – 30 proc.); nadal duża część respondentów, bo 57 proc., nie miała zdania (w badaniu z 2005 r. – 58 proc., w badaniu z 2003 r. – 59 proc.). Biorąc pod uwagę tych, co mieli zdanie, stopień zaufania do zakładów ubezpieczeń majątkowych statystycznie dość wyraźnie wzrósł, choć nadal był niski, gdyż wynosił 34 proc. (w badaniu z 2005 r. – 28 proc., w badaniu z 2003 r. – 27 proc.).

Na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do giełdy?* – odpowiedzi były mniej korzystne. Zaufanie do giełdy miało bowiem 8 proc. ogółu respondentów (w badaniu z 2005 r. – 7 proc.; w badaniu z 2003 r. – 5 proc.), a brak zaufania – 28 proc. (w badaniu z 2005 r. – 29 proc.; w badaniu z 2003 r. – 28 proc.); jednakże aż 64 proc. respondentów nie miało na ten temat zdania (podobnie w 2005 r., w badaniu z 2003 r. – 67 proc.). Pośród tych, co mieli zdanie, stopień zaufania do giełdy wynosił 22 proc. (w badaniu z 2005 r. – 19 proc.; w badaniu z 2003 r. – 15 proc.).

W 2007 r. w *Diagnozie Społecznej* pojawiło się po raz pierwszy pytanie dotyczące Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, jako instytucji parafinansowej, dysponującej Funduszem Ubezpieczeń Społecznych. Odpowiedzi na pytanie *Czy ma Pan(i) zaufanie do ZUS-u?* – okazały się interesujące w porównaniu do tych, które dotyczyły instytucji *stricto* finansowych. Zaufanie do ZUS-u miało wtedy 25 proc. ogółu respondentów, a brak zaufania wykazywało 39 proc. Nie miało zdania 36 proc. respondentów. Pośród tych, co mieli zdanie, stopień zaufania do ZUS-u wynosił 39 proc.

Jak widać, stopień zaufania społecznego do instytucji finansowych w 2007 r. był ogólnie raczej niski. Trzeba jednak zauważyć, że wiarygodność tych instytucji w latach 2003-2007 dość wyraźnie wzrastała.

4.3.5.2. Stosunek do instytucji finansowych w latach 2007-2015

Kolejne tabele bardzo szczegółowo przedstawiają statystyczny stan zaufania do instytucji finansowych ustalony na podstawie *Diagnozy Społecznej 2015*. Przyjrzyjmy się najpierw jej ogólnym wynikom, następnie dokonując ich porównania przede wszystkim z tymi z roku 2007, okresem przedkryzysowym, w którym – jak wyżej podkreślono – odnotowaliśmy wzrost wiarygodności instytucji finansowych.

¹⁹ W tym opracowaniu nie przedstawimy zaufania do funduszy inwestycyjnych, które nie zostały uwzględnione w badaniach z lat 2013 i 2015.

²⁰ W tym opracowaniu nie przedstawimy zaufania do Otwartych Funduszy Emerytalnych, które nie zostały uwzględnione w badaniu z 2015 r.

²¹ Diagnozy przedstawiają wyniki w układzie wojewódzkim oraz w ujęciu wielkości miasta i wsi. Zróżnicowania tego nie uwzględniamy w tym omówieniu wyników *Diagnozy*, gdyż okazuje się ono mniej istotne i trudniejsze do interpretacji.

²² Za początek kryzysu przyjmuje się na ogół rok 2008 niż rok 2007.

Porównania te należy poprzedzić dwoma ważnymi uwagami metodycznymi. Po pierwsze, od 2011 r. w *Diagnozie* pojawiło się pytanie o zaufanie do Narodowego Banku Polskiego, a w pytaniu o zaufanie do banków dodano dookreślenie „komercyjnych”. Okazało się, że zmieniło to istotnie odpowiedzi dotyczące wiarygodność instytucji bankowych. Po drugie, w 2013 r. do odpowiedzi na pytania o zaufanie do instytucji finansowych wprowadzono rozszerzoną skalę. Zamiast trzech możliwości odpowiedzi: (1) tak, (2) nie, (3) nie mam zdania, wprowadzono cztery możliwości odpowiedzi: (1) tak – duże, (2) tak – umiarkowane, (3) nie, (4) nie mam zdania, co utrudnia porównywanie danych z 2013 r. i z 2015 r. z danymi z lat poprzednich. Chodzi o to, że odpowiedzi „tak – duże” występują stosunkowo rzadko, a w odpowiedziach „tak – umiarkowane” znalazła się zapewne część stwierdzeń, które wcześniej mogły oznaczać „nie”. Inaczej mówiąc suma odpowiedzi „tak – duże” i „tak – umiarkowane” zawyża zaufanie wynikające wcześniej tylko z odpowiedzi „tak”. Powrócimy do tych uwag omawiając i porównując wyniki Diagnoz.

W 2015 r. na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do banków komercyjnych?* (zob. tabela 1) – odpowiedzi „tak – duże” i „tak – umiarkowane” dają razem 44 proc. (w 2013 r. – 38 proc.), a odpowiedzi „nie” – 26 proc. (w 2013 r. – 28 proc.), nie ma zdania 30 proc. respondentów. Pośród tych, co mieli zdanie, pozytywne odpowiedzi dotyczące banków komercyjnych stanowią więc 63 proc., czyli więcej niż w 2013 r. (wtedy 58 proc.).

Na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do towarzystw ubezpieczeń na życie?* (zob. tabela 2) – odsetek odpowiedzi pozytywnych w badaniu z 2015 r. wynosi ponad 35 proc. (w 2013 r. – 31 proc.). Odpowiedzi negatywnych jest 32 proc. (w 2013 r. – 34 proc.). 33 proc. respondentów nie potrafi wypowiedzieć się na ten temat. Biorąc pod uwagę tych, co mają zdanie, stopień zaufania do zakładów ubezpieczeń życiowych wynosi 52 proc., czyli jest większy niż w 2013 r. (wtedy wynosił około 48 proc.).

Z kolei na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do towarzystw ubezpieczeń majątkowych?* (zob. tabela 3) – odsetek odpowiedzi pozytywnych według Diagnozy z 2015 r. wynosi 31 proc. (w 2013 r. 27 proc.). Odpowiedzi negatywnych jest 32 proc. (w 2013 r. – 34 proc.). 37 proc. respondentów nie potrafi wypowiedzieć się na zadany temat. Biorąc pod uwagę tych, co mają zdanie, stopień zaufania do zakładów ubezpieczeń majątkowych wynosi zatem 49 proc., czyli jest też wyższy niż w 2013 r. (wtedy 46 proc.).

Na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do giełdy?* (zob. tabela 4) – odpowiedzi (ze zrozumiałych względów, powód – awersja do ryzyka) są stale mniej korzystne niż dla innych instytucji finansowych. Zaufanie (suma odpowiedzi „tak – duże” i „tak – umiarkowane”) do giełdy w 2015 r. ma bowiem (podobnie jak w 2013 r.) 16 proc. ogółu badanych, a brak zaufania wyraża 28 proc. spośród nich (w 2013 r. – 34 proc.). Jednakże aż 56 proc. respondentów nie ma na ten temat zdania. Pośród tych, co mają zdanie, stopień zaufania do giełdy wynosi obecnie tylko 36 proc., ale również w tym przypadku stopień zaufania jest wyższy niż w 2013 r. (wtedy wynosił 32 proc.).

W 2015 r. na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do ZUS-u?* (zob. tabela 5) – 39 proc. odpowiedzi jest pozytywnych (w 2013 r. – 36 proc.). Brak zaufania do ZUS wykazuje 42 proc. respondentów (w 2013 r. – 45 proc.). Nie ma zdania prawie 19 proc. spośród nich. Pośród tych, co mają zdanie, stopień zaufania do ZUS wynosi zatem 48 proc., czyli zaufanie ogólnie wzrosło (w 2013 r. wynosiło 44 proc.).

W 2015 r. na pytanie, *Czy ma Pan(i) zaufanie do Narodowego Banku Polskiego?* (zob. tabela 6) – odpowiedzi „tak – duże” i „tak – umiarkowane” dają razem 63 proc. (w 2013 r. – 62 proc.), a odpowiedzi „nie” – 12 proc. (podobnie w 2013 r.); nie ma zdania 25 proc. respondentów. Pośród tych, co mają zdanie, pozytywne odpowiedzi stanowią więc aż 84 proc., czyli podobnie jak w 2013 r.

Biorąc pod uwagę wyniki Diagnozy Społecznej 2013 można było przekornie powiedzieć, iż tylko zmiana skali wyrażania opinii, która „sztucznie” podwyższała wtedy oceny, pozwoliła poprawić wiarygodność niektórych instytucji finansowych w porównaniu do 2007 r. Dotyczy to w znaczącym stopniu zakładów ubezpieczeń majątkowych (45 proc. zaufania w 2013 r. wobec 34 proc. zaufania w 2007 r.); giełdy (32 proc. zaufania w 2013 r. wobec 22 proc. zaufania w 2007 r.), a także w mniejszym stopniu ZUS (44 proc. zaufania w 2013 r. wobec 39 proc. zaufania w 2007 r.). Wtedy obniżyły swoją wiarygodność (zwłaszcza uwzględniając wskazaną zmianę metodyczną) tylko zakłady ubezpieczeń życiowych (47 proc. zaufania w 2013 r. wobec 49 proc. zaufania w 2007 r.), chociaż utrzymały one relatywnie dość wysoki poziom zaufania (nawet wyższy od zakładów ubezpieczeń majątkowych).

Natomiast na tym tle, już na podstawie w pełni porównywalnych danych, można stwierdzić, iż w ciągu minionych dwóch lat (2013–2015) zaufanie do wszystkich instytucji finansowych wzrosło. Stało się tak, mimo że w tym czasie mieliśmy przynajmniej kilka wydarzeń (ograniczenie udziału OFE w systemie emerytalnym, problem kredytów mieszkaniowych we frankach szwajcarskich, zawirowania wokół ubezpieczeń na życie z funduszem kapitałowym), które musiały to zaufanie jednak nadwyreżać. Uzasadnione wydaje się więc przypuszczenie, że – bez tych mocno nagłośnionych problemów w funkcjonowaniu rynku finansowego – wiarygodność instytucji finansowych mogłaby w latach 2013–2015 wzrosnąć jeszcze wyraźniej.

Stopień zaufania do instytucji finansowych jest stale zróżnicowany, gdy pod uwagę weźmiemy konkretne cechy demograficzne i społeczno-zawodowe osób, których dotyczą konkretne pytania (tabele 4.3.4.3.8–4.3.13). Na ogół wyższe od przeciętnego stopnie zaufania do poszczególnych instytucji finansowych wykazują osoby w średnim wieku (25–44 lata), osoby legitymujące się przynajmniej średnim wykształceniem, osoby lepiej sytuowane materialnie, przedsiębiorcy prywatni i ich pracownicy, osoby pracujące w sektorze publicznym. Trzeba jednak w tym miejscu przypomnieć, że na początku kryzysu gospodarczego z 2008 r. dramatyczny spadek zaufania do instytucji finansowych (dane Diagnozy Społecznej 2009), dotyczył właśnie tych grup społeczno-zawodowych, które częściej korzystają z usług instytucji finansowych i wyrażają wyższe od średniego do nich zaufanie.

Od tych charakterystyk osób, które wyrażają wyższe stopnie zaufania do instytucji finansowych i mocniej reagują na „zakłócenia” rynkowe, odbiegają charakterystyki osób, które wyrażają zaufanie do ZUS. W tym wypadku wyższe zaufanie dotyczy osób w wieku 60 i więcej lat, osób o niższym wykształceniu, osób z niższych grup dochodowych oraz świadczeniobiorców (emerytów i rencistów).

Tabela 4.3.8. Zaufanie do banków komercyjnych w 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
Ogółem	5,1	38,9	25,6	30,4	100,0
Płeć					
Mężczyźni	5,4	40,7	27,1	26,8	100,0
Kobiety	4,9	37,4	24,2	33,5	100,0
Wiek					
do 24 lat	4,0	33,9	16,9	45,2	100,0
25-34 lata	7,1	47,4	21,6	23,9	100,0
35-44 lata	5,9	46,3	22,7	25,1	100,0
45-59 lat	4,5	38,8	27,4	29,3	100,0
60-64 lata	4,8	32,8	31,8	30,6	100,0
65+ lat	3,9	29,0	32,0	35,1	100,0
Wykształcenie					
Podstawowe i niższe	3,1	25,2	29,7	42,0	100,0
Zasadnicze/gimnazjum	3,1	31,1	27,8	38,0	100,0
Średnie	5,8	40,6	25,1	28,5	100,0
Wyższe i policealne	7,7	53,1	21,3	17,9	100,0
Grupa dochodowa					
Dolny kwartył	3,5	27,2	29,0	40,3	100,0
Środkowe 50 proc.	4,7	37,2	28,1	30,0	100,0
Górny kwartył	7,6	50,3	23,8	18,3	100,0
Status społeczno-zawodowy					
Pracownicy sektora publicznego	5,9	49,1	22,5	22,5	100,0
Pracownicy sektora prywatnego	6,5	45,7	24,1	23,7	100,0
Prywatni przedsiębiorcy	9,1	50,6	23,8	16,5	100,0
Rolnicy	3,0	34,2	29,8	33,0	100,0
Renciści	4,0	29,2	26,1	40,7	100,0
Emeryci	4,3	30,9	32,2	32,6	100,0
Uczniowie i studenci	3,5	32,7	16,0	47,8	100,0
Bezrobotni	3,1	32,3	25,5	39,1	100,0
Inni bierni zawodowo	3,4	32,1	23,5	41,0	100,0

Tabela 4.3.9. Zaufanie do zakładów ubezpieczeń życiowych w 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
Ogółem	1,9	33,5	31,8	32,8	100,0
Płeć					
Mężczyźni	1,5	34,0	34,6	29,9	100,0
Kobiety	2,2	33,0	29,4	35,4	100,0
Wiek					
do 24 lat	1,6	25,1	26,3	47,0	100,0
25-34 lata	2,0	35,4	33,6	29,0	100,0
35-44 lata	1,9	37,5	35,5	25,1	100,0
45-59 lat	1,6	35,8	32,2	30,4	100,0
60-64 lata	2,0	31,6	34,7	31,7	100,0
65+ lat	2,4	30,2	27,5	39,9	100,0
Wykształcenie					
Podstawowe i niższe	1,6	25,1	25,7	47,6	100,0
Zasadnicze/ gimnazjum	1,4	30,5	28,7	39,4	100,0
Średnie	1,8	35,4	33,0	29,8	100,0
Wyższe i policealne	2,8	39,1	37,1	21,0	100,0
Grupa dochodowa					
Dolny kwartył	1,4	24,5	29,1	45,0	100,0
Środkowe 50 proc.	2,1	33,2	32,2	32,5	100,0
Górny kwartył	2,2	40,4	36,2	21,2	100,0
Status społeczno-zawodowy					
Prac. sektora publicznego	2,6	38,9	36,0	22,5	100,0
Prac. sektora prywatnego	1,6	37,5	34,3	26,6	100,0
Prywatni przedsiębiorcy	2,2	36,0	38,6	23,2	100,0
Rolnicy	0,8	29,2	31,3	38,7	100,0
Renciści	1,3	29,4	27,3	42,0	100,0
Emeryci	2,6	31,0	28,8	37,6	100,0
Uczniowie i studenci	1,9	24,3	23,7	50,1	100,0
Bezrobotni	1,0	28,2	31,8	39,0	100,0
Inni bierni zawodowo	1,6	31,9	29,7	36,8	100,0

Tabela 4.3.10. Zaufanie do zakładów ubezpieczeń majątkowych w 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
Ogółem	1,6	29,4	31,7	37,3	100,0
Płeć					
Mężczyźni	1,3	30,6	34,3	33,8	100,0
Kobiety	1,8	28,3	29,4	40,5	100,0
Wiek					
do 24 lat	1,4	23,4	26,0	49,2	100,0
25-34 lata	1,7	31,4	33,9	33,0	100,0
35-44 lata	1,5	32,9	36,1	29,5	100,0
45-59 lat	1,3	32,0	31,9	34,8	100,0
60-64 lata	1,8	27,0	32,2	39,0	100,0
65+ lat	1,8	25,2	27,7	45,3	100,0
Wykształcenie					
Podstawowe i niższe	1,5	21,2	26,3	51,0	100,0
Zasadnicze/gimnazjum	1,1	25,5	29,1	44,3	100,0
Średnie	1,5	31,4	32,8	34,3	100,0
Wyższe i policealne	2,3	35,9	36,0	25,8	100,0
Grupa dochodowa					
Dolny kwartył	1,3	21,5	29,1	48,1	100,0
Środkowe 50 proc.	1,7	27,7	32,3	38,3	100,0
Górny kwartył	2,0	37,1	34,8	26,1	100,0
Status społeczno-zawodowy					
Prac. sektora publicznego	1,7	34,5	35,3	28,5	100,0
Prac. sektora prywatnego	1,6	32,8	34,2	31,4	100,0
Prywatni przedsiębiorcy	1,8	33,9	39,4	24,9	100,0
Rolnicy	0,7	30,6	29,8	38,9	100,0
Renciści	1,1	23,7	27,1	48,1	100,0
Emeryci	2,1	26,6	28,1	43,2	100,0
Uczniowie i studenci	1,4	23,2	23,4	52,0	100,0
Bezrobotni	0,9	22,6	32,3	44,2	100,0
Inni bierni zawodowo	1,4	26,9	31,9	39,8	100,0

Tabela 4.3.11. Zaufanie do giełdy w 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
Ogółem	1,0	15,0	28,2	55,8	100,0
Płeć					
Mężczyźni	1,6	18,0	30,9	49,5	100,0
Kobiety	0,6	12,4	25,9	61,1	100,0
Wiek					
do 24 lat	1,3	17,0	23,9	57,8	100,0
25-34 lata	1,2	19,6	32,0	47,2	100,0
35-44 lata	1,6	19,8	30,6	48,0	100,0
45-59 lat	0,8	14,3	30,0	54,9	100,0
60-64 lata	0,6	11,2	28,3	59,9	100,0
65+ lat	0,5	7,3	22,4	69,8	100,0
Wykształcenie					
Podstawowe i niższe	0,3	7,3	22,5	69,9	100,0
Zasadnicze/gimnazjum	0,4	10,5	27,2	61,9	100,0
Średnie	1,3	15,4	28,7	54,6	100,0
Wyższe i policealne	1,8	23,9	31,9	42,4	100,0
Grupa dochodowa					
Dolny kwartył	0,2	9,1	25,0	65,7	100,0
Środkowe 50 proc.	0,8	13,0	27,7	58,5	100,0
Górny kwartył	2,2	21,8	32,2	43,8	100,0
Status społeczno-zawodowy					
Prac. sektora publicznego	1,2	20,2	32,1	46,5	100,0
Prac. sektora prywatnego	1,6	19,1	31,7	47,6	100,0
Prywatni przedsiębiorcy	2,9	20,3	35,3	41,5	100,0
Rolnicy	0,4	9,6	27,2	62,8	100,0
Renciści	0,3	9,0	23,5	67,2	100,0
Emeryci	0,5	8,5	24,2	66,8	100,0
Uczniowie i studenci	1,1	18,5	21,2	59,2	100,0
Bezrobotni	0,4	13,3	28,6	57,7	100,0
Inni bierni zawodowo	0,3	12,7	25,7	61,3	100,0

Tabela 4.3.12. Zaufanie do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
Ogółem	3,9	35,2	42,4	18,5	100,0
Płeć					
Mężczyźni	3,5	32,8	46,2	17,5	100,0
Kobiety	4,3	37,3	39,0	19,4	100,0
Wiek					
do 24 lat	1,4	21,9	40,0	36,7	100,0
25-34 lata	2,1	28,4	51,2	18,3	100,0
35-44 lata	2,7	28,5	51,9	16,9	100,0
45-59 lat	3,2	34,8	45,0	17,0	100,0
60-64 lata	5,9	46,1	33,9	14,1	100,0
65+ lat	8,5	51,5	26,2	13,8	100,0
Wykształcenie					
Podstawowe i niższe	6,0	40,5	31,4	22,1	100,0
Zasadnicze/gimnazjum	3,5	34,4	38,1	24,0	100,0
Średnie	4,2	35,4	42,8	17,6	100,0
Wyższe i policealne	3,0	33,2	52,5	11,3	100,0
Grupa dochodowa					
Dolny kwartył	4,3	35,8	35,9	24,0	100,0
Środkowe 50 proc.	4,6	38,7	41,0	15,7	100,0
Górny kwartył	4,2	33,9	50,6	11,3	100,0
Status społeczno-zawodowy					
Prac. sektora publicznego	3,4	33,8	50,5	12,3	100,0
Prac. sektora prywatnego	2,3	28,8	52,2	16,7	100,0
Prywatni przedsiębiorcy	2,0	26,4	60,0	11,6	100,0
Rolnicy	1,5	29,4	35,5	33,6	100,0
Renciści	6,9	45,3	29,1	18,7	100,0
Emeryci	8,3	51,8	27,2	12,7	100,0
Uczniowie i studenci	1,2	22,4	36,5	39,9	100,0
Bezrobotni	1,7	27,7	45,7	24,9	100,0
Inni bierni zawodowo	2,6	32,2	41,3	23,9	100,0

Tabela 4.3.13. Zaufanie do Narodowego Banku Polskiego w 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
Ogółem	13,6	49,6	12,2	24,6	100,0
Płeć					
Mężczyźni	14,0	50,0	14,0	22,0	100,0
Kobiety	13,2	49,3	10,6	26,9	100,0
Wiek					
do 24 lat	8,4	39,5	11,5	40,6	100,0
25-34 lata	12,6	53,3	12,5	21,6	100,0
35-44 lata	15,0	53,0	11,7	20,3	100,0
45-59 lat	13,9	52,9	11,1	22,1	100,0
60-64 lata	15,3	49,8	12,1	22,8	100,0
65+ lat	15,2	43,8	14,0	27,0	100,0
Wykształcenie					
Podstawowe i niższe	8,8	38,4	16,9	35,9	100,0
Zasadnicze/gimnazjum	9,2	45,7	13,6	31,5	100,0
Średnie	15,0	51,8	11,2	22,0	100,0
Wyższe i policealne	19,6	57,4	9,2	13,8	100,0
Grupa dochodowa					
Dolny kwartył	9,2	42,4	15,0	33,4	100,0
Środkowe 50 proc.	13,5	51,4	12,5	22,6	100,0
Górny kwartył	20,4	56,3	9,4	13,9	100,0
Status społeczno-zawodowy					
Prac. sektora publicznego	17,5	56,7	9,5	16,3	100,0
Prac. sektora prywatnego	14,3	53,8	11,9	20,0	100,0
Prywatni przedsiębiorcy	18,9	56,8	10,2	14,1	100,0
Rolnicy	8,6	52,9	13,2	25,3	100,0
Renciści	10,4	44,9	12,4	32,3	100,0
Emeryci	15,8	46,6	13,0	24,6	100,0
Uczniowie i studenci	7,8	38,0	10,0	44,2	100,0
Bezrobotni	9,0	42,1	17,0	31,9	100,0
Inni bierni zawodowo	8,8	41,6	14,0	35,6	100,0

Spektakularnym zabiegiem badawczym w opisie zaufania do instytucji finansowych jest ustalenie przypadków, w których fakt zaufania statystycznie przewyższa brak zaufania. Sytuacje takie w 2013 r. dotyczyły:

- zaufania do Narodowego Banku Polskiego;
- zaufania do banków komercyjnych, ale bez osób w wieku 60-64 lat i 65 i więcej lat, osób z wykształceniem podstawowym i niższym, osób o najniższych dochodach oraz rolników, rencistów i emerytów;
- zaufania do zakładów ubezpieczeń życiowych, ale tylko ze strony osób w wieku 25-34 lata, osób o wyższym poziomie wykształcenia, osób o najwyższych dochodach oraz pracowników sektora prywatnego;
- zaufania do zakładów ubezpieczeń majątkowych, ale tylko ze strony osób o najwyższych dochodach i prywatnych przedsiębiorców;
- zaufania do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, ale tylko ze strony osób w wieku 60-64 lat i 65 i więcej lat, osób z wykształceniem podstawowym oraz rencistów i emerytów.

Natomiast w 2015 r. sytuacje takie występowały w szerszym zakresie, gdyż dotyczyły:

- ponownie ogólnego zaufania do Narodowego Banku Polskiego;
- szerszego zaufania do banków komercyjnych (tylko bez osób z wykształceniem podstawowym i niższym);
- szerszego zaufania do zakładów ubezpieczeń życiowych (tylko bez osób w wieku 60-64 lata, osób o najniższych dochodach, prywatnych przedsiębiorców, rolników i bezrobotnych);
- podobnego zaufania do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (tylko ze strony osób w wieku 60-64 lat i 65 i więcej lat, osób z wykształceniem podstawowym, osób o niskich i średnich dochodach oraz rencistów i emerytów).

Przewaga nieufności nad zaufaniem w przypadku giełdy dotyczy wszystkich grup respondentów.

Na szczególną uwagę zasługuje zmiana w latach 2013-2015 w strukturze zaufania do zakładów ubezpieczeń majątkowych. Gdy w 2013 r. fakt zaufania statystycznie wyższego od braku zaufania dotyczył tylko osób o najwyższych dochodach i prywatnych przedsiębiorców, to w 2015 r., tak wyrażone zaufanie do zakładów ubezpieczeń majątkowych, występowało ze strony kobiet, osób w wieku 45-59 lat, osób o wyższym wykształceniu, osób o najwyższych dochodach, pracowników zarówno sektora publicznego jak i prywatnego, rolników, emerytów, uczniów i studentów.

Brak zaufania do instytucji finansowych stanowi poważny problem społeczny, ponieważ przekonanie, że zaufanie jest najważniejszym czynnikiem życia społecznego jest – z teoretycznego i z praktycznego punktów widzenia – dość

oczywiste. Jednakże nieufność do instytucji finansowych bywa tłumaczona diametralnie różnymi powodami. Z jednej strony, mówi się o nieufności wynikającej z braku doświadczenia w korzystaniu z usług instytucji finansowych, mimo upływu dwudziestu pięciu lat od początków transformacji. Z drugiej – zauważa się pazerność instytucji finansowych zabiegających o „godziwy” zysk ze swej działalności. Nie pomija się przy tym kulturowych aspektów zaufania, problemu kultury zaufania, uogólnionego zaufania wzmacniającego więzi społeczne, przenikającego całą zbiorowość i traktowanego jako obowiązującą regułę postępowania (metaforycznie: klimat czy atmosfera zaufania w społeczności)²³, o co zmienić jest z pewnością trudniej.

Na tym tle warto zwrócić uwagę na zaufanie do instytucji państwa, które w stosunku do instytucji finansowych posiada instrumenty regulacyjne (warunki uzyskania zezwolenia na działalność) i nadzorcze (egzekwowanie prawidłowego funkcjonowania rynku: stabilności, bezpieczeństwa i przejrzystości, kształtowanie zaufania do rynku finansowego, zapewnienie ochrony interesów uczestników rynku²⁴).

Według *Diagnoz* z 2013 r. i 2015 r. (zob. tabela 8), zaufanie do podstawowych instytucji państwa wzrosło. Jeżeli zsumować odpowiedzi „tak – duże” i „tak – umiarkowane”, to pośród tych, co mieli zdanie, zaufanie do rządu w 2013 r. deklarowało 33 proc. respondentów, a w 2015 r. – 40 proc. respondentów. Zaufanie do sejmu w 2013 r. deklarowało 33 proc. respondentów, a w 2015 r. – 41 proc. respondentów. Zaufanie do prezydenta w 2013 r. deklarowało 59 proc. respondentów, a w 2015 r. – 60 proc. respondentów.

Tabela 4,3,14. Zaufanie do instytucji państwa w 2013 r. i 2015 r. (w proc.)

Stopień zaufania	TAK, duże	TAK, umiarkowane	NIE	nie mam zdania	Razem
2013					
Rząd	1,9	26,2	56,2	15,7	100,0
Sejm	1,5	25,2	54,9	18,4	100,0
Prezydent	7,8	41,0	34,0	17,2	100,0
2015					
Rząd	1,9	31,9	50,8	15,4	100,0
Sejm	1,9	31,7	48,7	17,7	100,0
Prezydent	7,4	42,7	34,1	15,8	100,0
zmiana 2013-2015					
Rząd	0,0	+5,7	-5,4	-0,3	100,0
Sejm	+0,4	+6,5	-6,2	-0,7	100,0
Prezydent	-0,4	+1,7	+0,1	-1,4	100,0

Trudno jednak obecne zaufanie do kluczowych instytucji państwa, na poziomie 40,0 proc. do rządu i na poziomie 41 proc. do sejmu, uznawać za zadawalające, jeżeli równocześnie dość powszechnie mówi się o niewielkim zaufaniu do instytucji finansowych. Tymczasem zaufanie do sejmu i rządu jest na niższym poziomie aniżeli do większości instytucji finansowych.

Budowanie wiarygodności instytucji zaufania publicznego (szerzej – społecznego), którymi z jednej strony są instytucje państwa, a z drugiej – instytucje finansowe, których działalność jest koncesjonowana, wymaga z pewnością czasu. Jednakże interesujące byłoby ustalenie, czy istnieje jakaś współzależność między zaufaniem do instytucji finansowych a zaufaniem społecznym do instytucji publicznych o charakterze politycznym, gdyż mniejsze zaufanie do instytucji finansowych podważa paradoksalnie również wiarygodność instytucji państwa, którego skuteczna działalność nadzorcza okazuje się szczególnie pożądana. Na przeszkodzie do zaufania może stać kultura nieufności („rozpowszechniona i uogólniona podejrzliwość w stosunku do osób i instytucji, nakazująca nieustannie monitorować i kontrolować ich działania w obawie przed oszustwami, nadużyciami, kłamstwami, nierzetelnością, spiskami i konspiracją”)²⁵, ale szersze i rzetelne rozważenie jej przyczyn powinno być również w interesie instytucji finansowych.

Literatura

- Allison P.D. (1999). Comparing Logit and Probit Coefficients Across Groups. *Sociol. Methods Res.*, 28, 186–208. doi:10.1177/0049124199028002003
- Attanasio O.P. (1994). The Intertemporal Allocation of Consumption: *Theory and Evidence* (No. 4811), NBER Working Paper Series.
- Białowolski P.O. (2009). *Rozwój rynku kredytów dla gospodarstw domowych w Polsce*, praca doktorska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Białowolski P. (2010). *Ocena skutków ekonomicznych wprowadzenia rekomendacji T*. Raport na zlecenie Konferencji Przedsiębiorstw Finansowych

²³ Sztompka, 2005.

²⁴ Ustawa z dnia 21 lipca 2006 r. o nadzorze nad rynkiem finansowym (Dz.U. 2006 nr 157 poz. 1119 z późn. zm.

²⁵ Sztompka, 2005, cyt. s. 326–327.

- Białowolski P. (2013). Patterns of credit ownership in Poland – a multi-group latent class approach. W: *Statistical Issues and Activities in a Changing Environment. Bank for International Settlements - Irving Fisher Committee on Central Bank Statistics*, Basel, 444–464.
- Białowolski P. (2014a). Patterns of debt possession among households in Poland – a multi-group latent class approach. *Bank Credit*, 45, 79–104.
- Białowolski P. (2014b). Wykluczenie z rynku finansowego – głos w e-debacie. W: Penczar, M. (red.), *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, 95–112.
- Campbell J.Y. (2006). Household Finance. *Journal of Finance*, LXI, 1553–1604.
- Campbell J.Y., Viceira L.M. (2001). Who Should Buy Long-Term Bonds? *American Economic Review*, 91, 99–127.
- CFSI (2015). *Understanding and Improving Consumer Financial Health in America*. Chicago: Center for Financial Services Innovation
- Consumer Financial Protection Bureau (2015). *Financial well-being: The goal of financial education*.
- Crook J. (2003). The Demand and Supply for Household Debt: A Cross Country Comparison.
- Friedman M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton.
- Fundacja Kronenberga przy Citi Handlowy (2014). Postawy Polaków wobec oszczędzania. Pracownia Badań Społecznych
- Gruszczyński M. (2002). *Modele i prognozy zmiennych jakościowych w finansach i bankowości*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej
- GUS (2014) *Warunki życia rodzin w Polsce. Informacje i Opracowania Statystyczne*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych
- GUS (2015). *Budżety Gospodarstw Domowych w 2014 r. Informacje i Opracowania Statystyczne*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych
- Heaton J., Lucas D.J. (2000). Portfolio Choice and Asset Prices: The Importance of Entrepreneurial Risk, *Journal of Finance*, 55, 1163–1198.
- Kośny M., Piotrowska M. (2012). Economic security of households and their savings and credits. National Bank of Poland Working Paper No. 146
- Modigliani F., Brumberg R. (1954). Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of the Cross-Section Data, w: Kurihara, K. (ed.), *Post-Keynesian Economics*, Rutgers University Press.
- NBP (2012). Badanie świadomości i wiedzy ekonomicznej Polaków zrealizowane przez Quality Watch dla Narodowego Banku Polskiego
- Pawlak K. (2015). Zdrowie finansowe Polaków - synteza badania. Prezentacja na konferencji "Finansowa Demokracja - Włączenie finansowe w Polsce" Warszawa, 31 marca 2015
- Porter N.M., Garman E.T (1993). Testing a Conceptual Model of Financial Well-Being. *Financial Counseling and Planning*, Volume 4, 1993
- PwC (2015). Employee Financial Wellness Survey. 2015 Results.
- Pyykkö E. (2011). Trends in European Household Credit. Solid or shaky ground for regulatory changes? ECRI Comment. No. 7.
- Rószkiewicz, M. (2008). Oszczędzanie: postawy i zachowania polskich gospodarstw domowych wobec oszczędzania, Aureus.
- Rószkiewicz M. (2008a) Oszczędzanie: postawy i zachowania polskich gospodarstw domowych wobec oszczędzania. Kraków : Wydawnictwo Aureus, 2008.
- Rószkiewicz M. (2008b). Czynniki warunkujące zmienność stopy oszczędzania polskich gospodarstw domowych w świetle badań empirycznych. *Gospodarka Narodowa*, nr 7-8.
- Sass S.A., Belbase A., Cooperrider T., Ramos-Mercado J.D. (2015). What Do Subjective Assessments of Financial Well-Being Reflect? Center for Retirement Research at Boston College Working Paper 2015-3.
- Sztompka P. (2005). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey. Results from the first wave, 2013.
- Williams R. (2010). Fitting heterogeneous choice models with oglm. *Stata Journal*, 4, 540–567.

4.4. Warunki mieszkaniowe

Tomasz Panek, Janusz Czapiński

4.4.1. Sytuacja w 2015 r. i jej zmiana w ostatnich czterech latach

3,3 proc. badanych gospodarstw domowych nie zamieszkiwało w marcu/czerwcu 2015 r. samodzielnie. Odsetek ten spadł w okresie marzec 2011-marzec/czerwiec 2015²⁶, o prawie 1 punkt procentowy. Natomiast w ostatnich dwóch latach nie zmienił się w sposób istotny.

Najczęściej gospodarstwa niezamieszkujące samodzielnie występowały w grupie gospodarstw domowych rolników oraz pracowników (odpowiednio około 5,4 proc. i około 3,8 proc. gospodarstw). W latach 2011-2015 we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych, oprócz gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek, nastąpił spadek odsetka gospodarstw domowych nie zamieszkujących samodzielnie.

Brak samodzielności mieszkań w przekroju typu gospodarstwa najczęściej charakteryzował gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe oraz gospodarstwa wielorodzinne. W grupach tych było około 4,5 proc. takich gospodarstw. W marcu/czerwcu 2015 r. w stosunku do marca 2013 r. nastąpił nieznaczny spadek częstotliwości niesamodzielnego zamieszkiwania we wszystkich grupach gospodarstw domowych wyróżnionych ze względu na typ gospodarstwa poza gospodarstwami małżeństw wielodzietnych.

W grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych ponad 3,4 proc. z nich nie zamieszkiwało samodzielnie w 2015 r., podczas gdy 2,3 proc. w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi. W ostatnich czterech latach znacząco zmiany odsetka gospodarstw domowych, zarówno w grupie gospodarstw bez bezrobotnych jak i z bezrobotnymi, zamieszkujących niesamodzielną nie były znaczące (mniejsze niż 1 punkt procentowy).

Gospodarstwa nie zamieszkujące samodzielnie spotkać można było najczęściej w największych miastach, z powyżej 500 tys. mieszkańców (około 4,8 proc. gospodarstw domowych z tych miast nie zamieszkiwało samodzielnie). Województwem o największym odsetku gospodarstw domowych nie zamieszkujących samodzielnie było lubelskie (prawie 6 proc. gospodarstw nie zamieszkiwało samodzielnie). Znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych nie zamieszkujących samodzielnie obserwujemy w czterech ostatnich latach wyłącznie w gospodarstwach domowych zamieszkujących na wsi oraz w średniej wielkości miastach o liczbie mieszkańców 100-200 tys. (o ponad 1 punkt procentowy). Województwami, w których obserwujemy najbardziej znaczący wzrost samodzielności zamieszkiwania w okresie marzec 2011-marzec/czerwiec 2015 były województwa zachodniopomorskie i opolskie (po ponad 5 punktów procentowych).

Średnia powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w badanych gospodarstwach wynosiła w marcu/czerwcu 2015 r. ponad 34m². W stosunku do sytuacji z marca 2011 r. zwiększyła się ona o prawie 2m².

Największe zagęszczenie mieszkań charakteryzowało w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe pracowników (około 29m² na osobę). W latach 2011-2015 obserwujemy wzrost tego zagęszczenia we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw, z wyjątkiem gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek (o ponad 5m²).

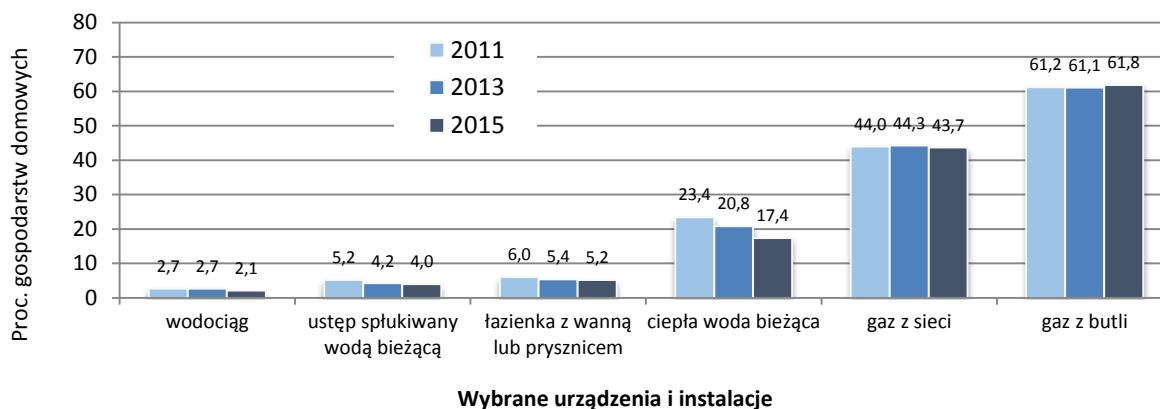
Wśród typów gospodarstw domowych największe zagęszczenie w marcu/czerwcu 2015 r. występowało w mieszkaniach małżeństw wielodzietnych oraz gospodarstw wielorodzinnych (odpowiednio około 19m² oraz około 21m² powierzchni użytkowej na osobę). Zagęszczenie mieszkań w marcu/czerwcu 2015 r. w stosunku do marca 2013 r. nie zmieniło się znacząco we wszystkich typach gospodarstw domowych, poza grupą gospodarstw nierodzinnych wieloosobowych, w których zagęszczenie mieszkań wzrosło o ponad 2m² na osobę.

W grupie gospodarstw z bezrobotnymi zagęszczenie mieszkań było znacznie wyższe niż w grupie gospodarstw bez bezrobotnych (przeciętnie odpowiednio niecałe 23m² i ponad 35m² na osobę w tych grupach gospodarstw). Tylko w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych nastąpił spadek zagęszczenia mieszkań w latach 2011-2015 (odpowiednio o około 15m²).

Zagęszczenie mieszkań w gospodarstwach domowych zamieszkujących wieś jest znacząco mniejsze niż w gospodarstwach domowych miejskich. Natomiast zróżnicowanie grup gospodarstw ze względu na zagęszczenie mieszkań według województw należy uznać za nieznaczne, przy czym największe było w województwie warmińsko-mazurskim (niecałe 30m² powierzchni użytkowej na osobę). We wszystkich grupach gospodarstw domowych, wyodrębnionych ze względu na klasę miejscowości zamieszkania oraz w większości województw miał miejsce spadek zagęszczenia mieszkań w ostatnich dwóch latach. Znaczący spadek zagęszczenia mieszkań obserwujemy przy tym tylko w grupie gospodarstw domowych zamieszkujących duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (o ponad 3m² na osobę) średniej wielkości miasta, o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (o ponad 2m² na osobę) oraz województwa dolnośląskie, opolskie i śląskie (o ponad 3m² na osobę).

²⁶ Wszystkie zmiany w zakresie warunków mieszkaniowych w latach 2011-2015 dotyczą próby panelowej z tych lat, czyli tych gospodarstw domowych, które zostały zbadane zarówno w 2011 r. jak i w 2013 r. oraz 2015 r.

Spośród uwzględnionych w badaniu urządzeń i instalacji najpowszechniejszy był w mieszkaniach gospodarstw badanych w marcu/czerwcu 2015 r. wodociąg, którego nie posiadało tylko 2,1 proc. badanych gospodarstw. Jednocześnie obserwujemy w ciągu ostatnich czterech lat wzrost odsetka mieszkań wyposażonych we wszystkie uwzględnione w badaniu urządzenia i instalacje (wykres 4.4.1). Należy także zwrócić uwagę na znacząco częstsze wyposażenie gospodarstw domowych w gaz z butli niż korzystających z gazu z sieci.

Wykres 4.4.1. Procent gospodarstw domowych nieposiadających wybranych urządzeń i instalacji w latach 2011-2015 w próbie panelowej

W ostatnich dwóch latach także wzrósł nieznacznie odsetek mieszkań wyposażonych w instalacje i urządzenia, przy czym w sposób znaczący w przypadku ciepłej wody bieżącej (o prawie 6 punktów procentowych) oraz ustępu splukiwanego wodą bieżącą (o ponad 1 punkt procentowy) (wykres 4.4.1).

Najczęściej mieszkania gospodarstw domowych nie posiadały ciepłej wody bieżącej (16 proc.). Ciepłej wody bieżącej nie posiadały przede wszystkim mieszkania gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (32 proc.) oraz rencistów (około 29 proc.). Wzrost odsetka mieszkań, w ciągu ostatnich dwóch lat, wyposażonych w instalacje i urządzenia, obserwujemy we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych.

W grupie gospodarstw z bezrobotnymi wyposażenie mieszkań w urządzenia i instalacje było znacznie mniej powszechne niż w grupie gospodarstw bez bezrobotnych. Przykładowo, ciepłej bieżącej wody nie posiadało w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio prawie 23 i ponad 15 proc. mieszkań. Stan wyposażenia mieszkań, zajmowanych przez gospodarstwa domowe w analizowanych dwóch grupach gospodarstw, we wszystkie uwzględnione urządzenia i instalacje poza wyposażeniem w ciepłą wodę bieżącą oraz wyposażeniem w łazienkę z wanną i prysznicem gospodarstw domowych z bezrobotnymi, zwiększył się znacząco w ostatnich czterech latach.

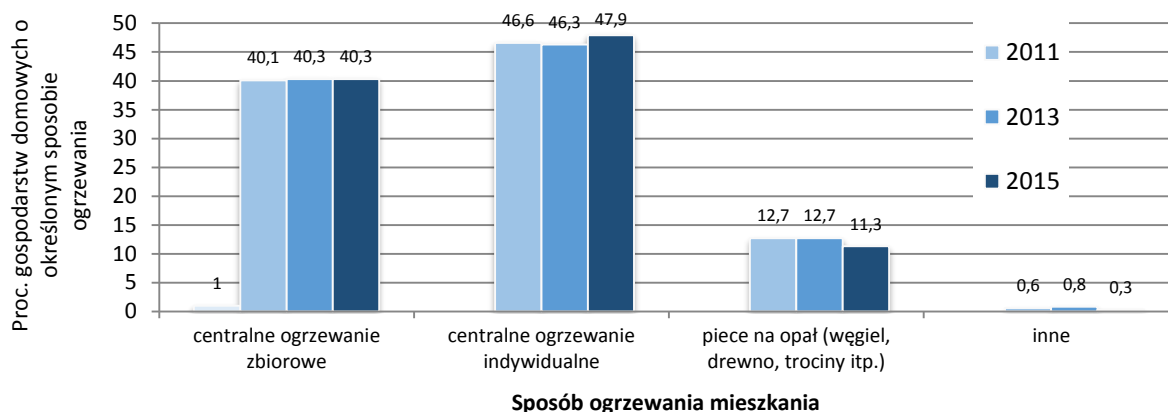
Mieszkaniami bez ciepłej wody bieżącej najczęściej dysponowały gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe (ponad 24 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe rodzin niepełnych i nierodzinne jednoosobowe (po prawie 22 proc. gospodarstw). W ciągu ostatnich czterech lat wzrost odsetka gospodarstw domowych wyposażonych w ciepłą wodę bieżącą wystąpił we wszystkich typach gospodarstw domowych, przy czym najsilniejszy w przypadku gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych (o prawie 8 punktów procentowych).

Relatywnie najczęściej mieszkania bez ciepłej wody bieżącej posiadały gospodarstwa domowe wiejskie (prawie 24 proc. gospodarstw). W ostatnich czterech latach we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania zaszła w zasadzie poprawa w wyposażeniu mieszkań w analizowane instalacje, poza miastami o liczbie mieszkańców 200-500 tys. w przypadku ustępu splukiwanego bieżącą wodą oraz w przypadku łazienki z wanną lub prysznicem.

Gospodarstwa domowe nieposiadające w mieszkaniach ciepłej wody bieżącej zamieszkiwały przede wszystkim województwa warmińsko-mazurskie i lubuskie (odpowiednio prawie 32 i prawie 26 proc. mieszkań w tych województwach nie posiadało ciepłej bieżącej wody). W latach 2011-2015 w zdecydowanej większości województw nastąpiła poprawa stopnia wyposażenia mieszkań w urządzenia i instalacje.

Mieszkania zajmowane przez gospodarstwa domowe w marcu/czerwcu 2015 r. najczęściej posiadały centralne ogrzewanie indywidualne lub zbiorowe (po odpowiednio ponad 47 i około 42 proc. gospodarstw). Jednakże jeszcze w prawie 11 proc. gospodarstw mieszkania były ogrzewane piecami na opał. Mieszkania ogrzewane piecami na opał występowały przede wszystkim w grupie gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (odpowiednio prawie 28 i prawie 21 proc. gospodarstw posiadało ten typ ogrzewania mieszkań) oraz gospodarstw nierodzinnych wieloosobowych (ponad 21 proc. gospodarstw z tej grupy). Ten typ ogrzewania występował w ponad 18 proc. mieszkań gospodarstw domowych z bezrobotnymi oraz tylko w niecałych 10 proc. mieszkań gospodarstw domowych bez bezrobotnych. Gospodarstwa domowe posiadające mieszkania ogrzewane piecami na opał zamieszkiwały najczęściej wieś (około 18 proc. gospodarstw wiejskich) oraz województwa lubelskie i warmińsko-mazurskie (odpowiednio ponad 16 proc. i prawie 16 proc. gospodarstw z tych województw).

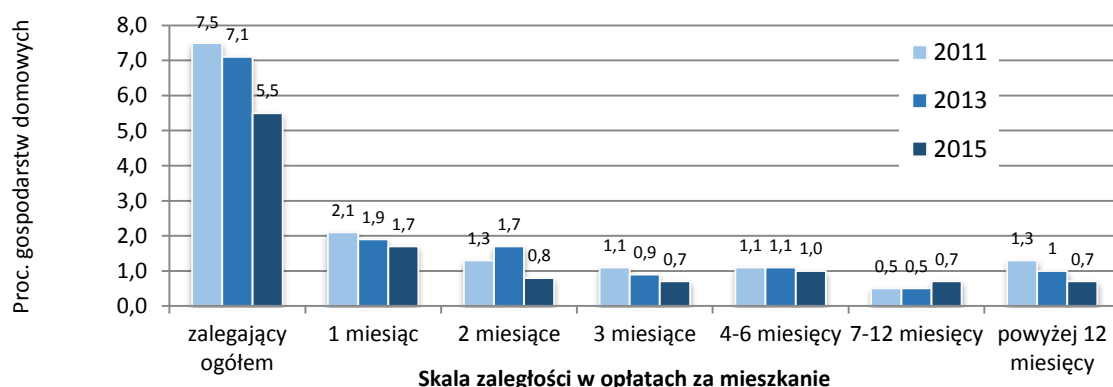
W ciągu ostatnich czterech lat nastąpił znaczący spadek (o ponad 1 punkt procentowy) odsetka mieszkań, w których stosowane były piece na opał na rzecz centralnego ogrzewania indywidualnego (wykres 4.4.2).

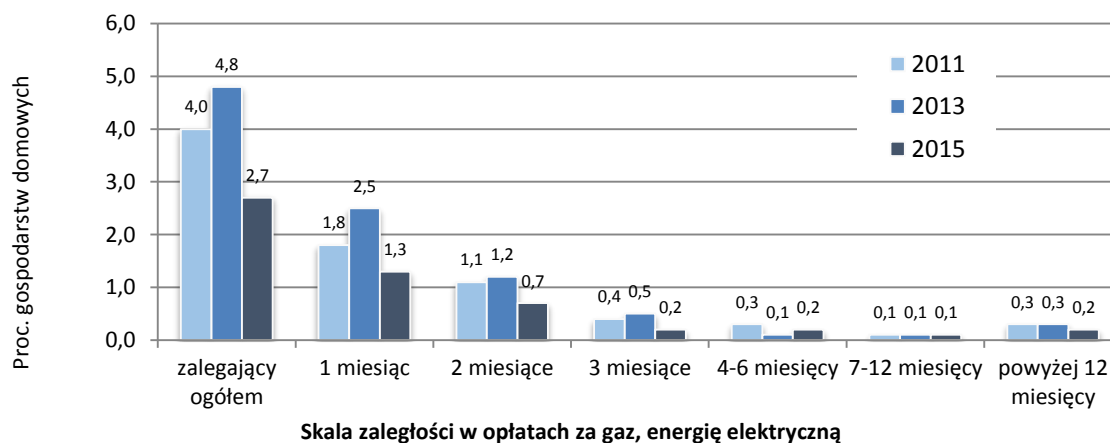
Wykres 4.4.2. Sposób ogrzewania mieszkań gospodarstw domowych w latach 2011-2015 w próbie panelowej

W ostatnich czterech latach najczęściej tego typu zmiany obserwujemy w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł rolników, nierodzinnych wieloosobowych, małżeństw wielodzietnych, zamieszkujących wieś oraz województwo lubuskie. Są to tym samym te grupy gospodarstw, których relatywnie największe odsetki mieszkań były ogrzewane piecami na opał w 2015 r.

Około 5 proc. gospodarstw domowych zalegało w marcu/czerwcu 2015 r. ze stałymi opłatami za mieszkanie (czynszem), a około 2,5 proc. z opłatami za gaz i energię elektryczną. Odsetek gospodarstw domowych zalegających z opłatami za mieszkanie oraz z opłatami za gaz i energię elektryczną uległ znaczącemu zmniejszeniu w latach 2011-2015 (o ponad 2 punkty procentowe, wykresy 4.4.3 i 4.4.4).

Wykres 4.4.3. Zaległości gospodarstw domowych w opłatach za mieszkanie (czynsz) w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Wykres 4.4.4. Zaległości gospodarstw domowych w opłatach za gaz i energię elektryczną w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Najczęściej gospodarstwa domowe zalegające z opłatami za mieszkanie oraz za gaz i energię elektryczną występowały w grupie gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (odpowiednio ponad 25 i prawie 23 proc. gospodarstw) oraz w grupach gospodarstw rodzin niepełnych (odpowiednio ponad 19 i prawie 5 proc. gospodarstw) i nierodzinnych wieloosobowych (odpowiednio ponad 9 i ponad 3 proc. gospodarstw).

W ostatnich dwóch latach znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych zalegających z opłatami za mieszkanie obserwujemy we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych. Był on najsilniejszy w grupach gospodarstw pracujących na własny rachunek oraz rolników. W przypadku grup gospodarstw domowych wyróżnionych ze względu na typ gospodarstwa znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych nastąpił tylko w grupie gospodarstw nierodzinnych wieloosobowych (o prawie 5 punktów procentowych). W przypadku opłat za gaz i energię elektryczną we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych i typach gospodarstw domowych obserwujemy spadek odsetka gospodarstw domowych, które zalegają z tymi opłatami, przy czym w większości tych grup spadek ten był znaczący.

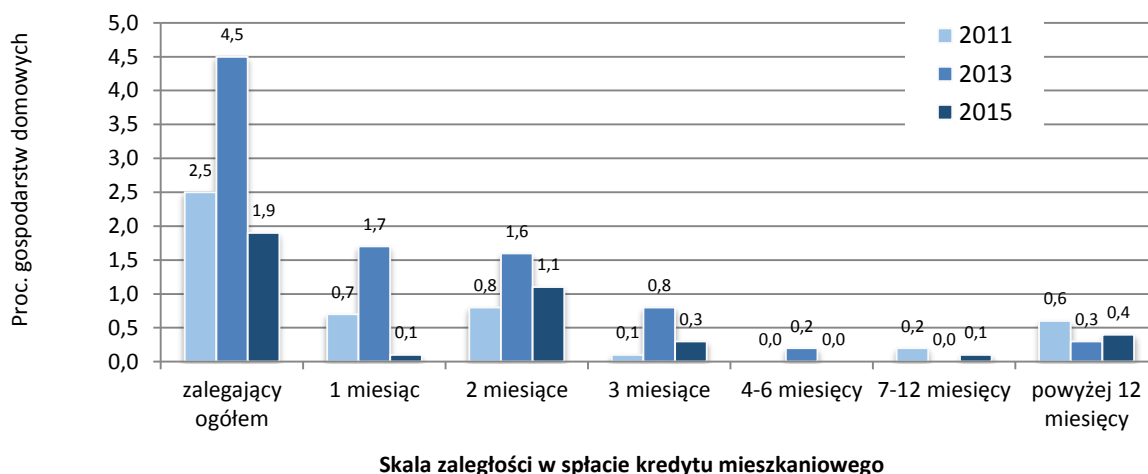
Gospodarstwa domowe zalegające z opłatami za użytkowanie mieszkań występowały znacznie częściej wśród gospodarstw domowych z bezrobotnymi niż wśród gospodarstw domowych bez bezrobotnych (o ponad 10 punktów procentowych). Natomiast gospodarstwa zalegające z opłatami za gaz i energię elektryczną znacznie częściej występowały w tej drugiej z grup gospodarstw domowych (o prawie 4 punkty procentowe).

Zróznicowanie grup gospodarstw, wyodrębnionych ze względu na klasę miejscowości zamieszkania, dotyczące skali nie uiszczenia w terminie opłat za mieszkanie oraz opłat za gaz i energię elektryczną nie było w marcu/czerwcu 2015 r. znaczące. Jednakże z opłatami za mieszkanie nieznacznie częściej zalegają gospodarstwa domowe wiejskie niż miejskie, a w przypadku opłat za energię elektryczną i gaz obserwujemy sytuację odwrotną. W okresie marzec 2013–marzec/czerwiec 2015 nastąpił znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych zalegających z opłatami za mieszkanie w każdej z wyróżnionych klas miejscowości poza grupą gospodarstw zamieszkujących duże miasta, o liczbie mieszkańców 200-500 tys. W przypadku opłat za gaz i energię elektryczną spadek odsetka gospodarstw domowych zalegających z tymi opłatami obserwujemy już we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania.

Najwyższe odsetki gospodarstw domowych nieuiszczających w terminie opłat za czynsz występowały w marcu/czerwcu 2015 r. w województwach podlaskim i świętokrzyskim (odpowiednio po około 10 proc. gospodarstw zamieszkujących w tych województwach) a nieuiszczających opłat za gaz oraz energię elektryczną w województwie warmińsko-mazurskim (w prawie 6 proc. gospodarstw zamieszkujących to województwo).

Spłat rat kredytu mieszkaniowego nie dokonywało w terminie tylko 1,4 proc. gospodarstw domowych badanych w marcu/czerwcu 2015 r. Najczęściej zaległości gospodarstw domowych w spłatach kredytu mieszkaniowego występowały w grupie gospodarstw emerytów (w ponad 2 proc. gospodarstw) oraz w grupie gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych (w prawie 3 proc. gospodarstw).

W latach 2011-2015 nastąpił znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych zalegających ze spłatą kredytu mieszkaniowego (wykres 4.4.5), w tym szczególnie znaczący w ostatnich dwóch latach (o prawie 3 punkty procentowe).

Wykres 4.4.5. Zaległości gospodarstw domowych w spłacie kredytu mieszkaniowego w latach 2011-2015 w próbie panelowej

W ostatnich dwóch latach nastąpił znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych zalegających ze spłatą kredytu wyłącznie w grupie gospodarstwach domowych rolników (o ponad 2 punkty procentowe). W pozostałych grupach społeczno-ekonomicznych i typach gospodarstw obserwujemy spadek tego odsetka lub brak jego znaczących zmian.

Gospodarstwa domowe z bezrobotnymi nieznacznie częściej zalegały w marcu/czerwcu 2015 r. ze spłatą kredytu mieszkaniowego niż gospodarstwa domowe bez bezrobotnych. W ostatnich dwóch latach znacząco odsetek gospodarstw domowych w grupach gospodarstw zarówno z bezrobotnymi jak i bez bezrobotnych mających tego typu trudności finansowe znacząco spadł (odpowiednio o ponad 3 punkty procentowe oraz o prawie 3 punkty procentowe).

Zaległości w spłacie rat kredytu mieszkaniowego również często występują w gospodarstwach domowych zamieszkujących różnej wielkości miasta jak i mieszkających na wsi. Nie obserwujemy także większego zróżnicowania wojewódzkiego w tym zakresie. W okresie marzec 2013–marzec/czerwiec 2015 obserwujemy znaczący spadek odsetka gospodarstw domowych zalegających ze spłatą kredytu mieszkaniowego w największych i najmniejszych miastach (odpowiednio o prawie 5 i o prawie 4 punkty procentowe).

Zdecydowana większość badanych gospodarstw domowych (prawie 86 proc. gospodarstw) uważało, że ich warunki mieszkaniowe w marcu/czerwcu 2015 r. w porównaniu do sytuacji w marcu 2013 r. nie zmieniły się. Niecałe 8 proc. gospodarstw uznało, że uległy one pogorszeniu, a prawie 7 proc., że poprawiły się. W porównaniu do ocen formułowanych w marcu 2013 odsetek gospodarstw domowych deklarujących oceny pozytywne zmniejszył się (o 4 punkty procentowe) na rzecz odsetka gospodarstw domowych deklarujących brak zmian.

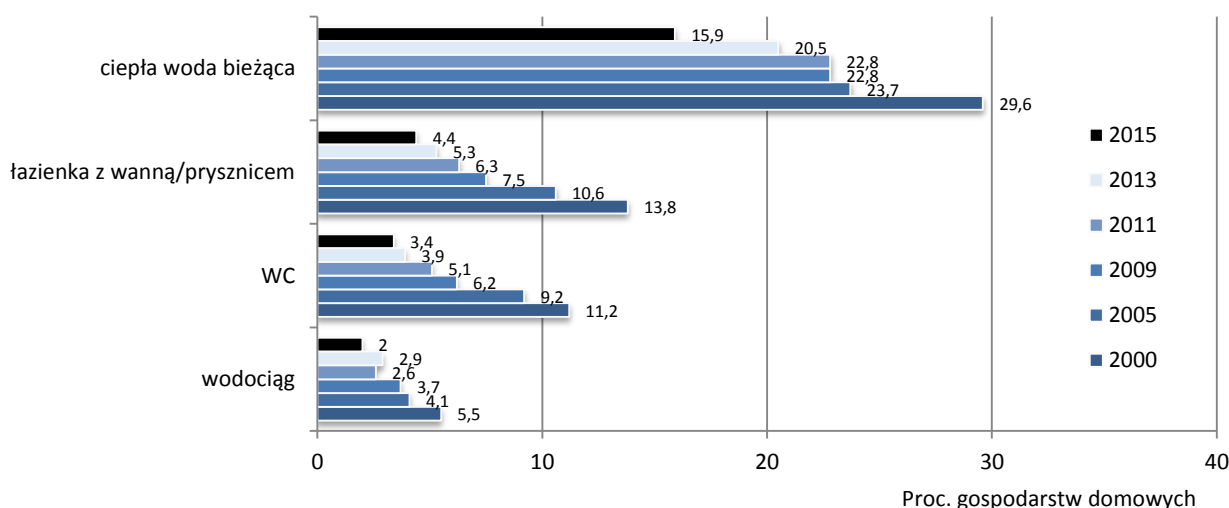
Gospodarstwa deklarujące pogorszenie się warunków mieszkaniowych najczęściej występowały w grupie gospodarstw domowych pracowników i pracujących na własny rachunek (po ponad 10 proc. gospodarstw z tych grup) oraz w grupach gospodarstw małżeństw wielodzietnych i małżeństw bez dzieci (po ponad 10 proc. gospodarstw).

Zróżnicowanie gospodarstw oceniających, że ich warunki mieszkaniowe uległy pogorszeniu w stosunku do sytuacji sprzed dwóch lat, według klasy miejscowości zamieszkania, nie było znaczące. Najczęściej na pogorszenie się tych warunków wskazywały gospodarstwa domowe zamieszkujące największe miasta, z powyżej 200 tys. mieszkańców (prawie 10 proc. gospodarstw). Gospodarstwa domowe oceniające pesymistycznie zmiany warunków mieszkaniowych najczęściej zamieszkiwały województwa zachodniopomorskie i lubuskie (odpowiednio prawie 11 i ponad 10 proc. gospodarstw z tych województw).

4.4.2. Zmiana warunków mieszkaniowych w latach 2000-2015

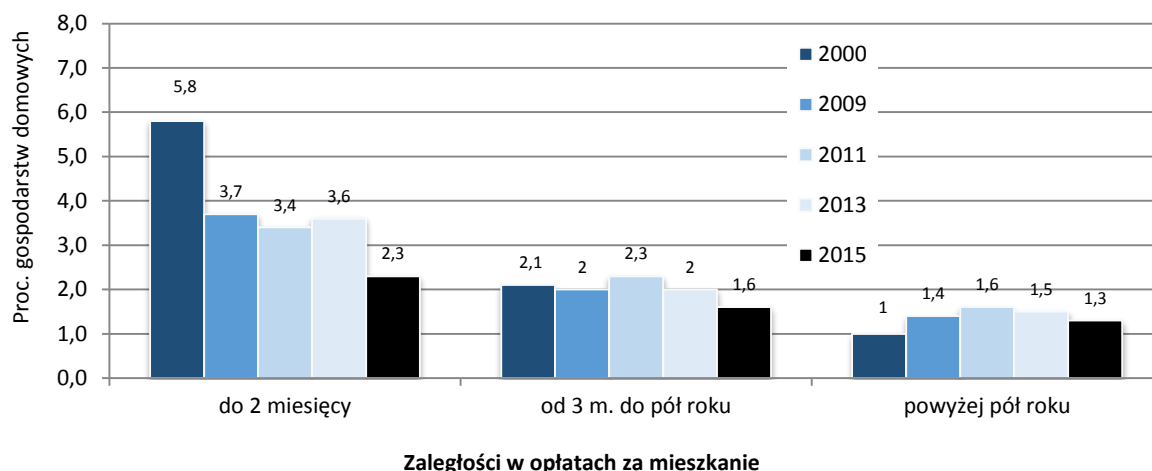
Analiza warunków mieszkaniowych w latach 2000-2015 w całych próbach pokazuje spadek odsetka gospodarstw domowych, w których nie ma zasilania wodą z wodociągu (z 5,5 do 2 proc.), brakuje ustępu spłukiwanego bieżącą wodą (z 11,2 do 3,4 proc.), nie ma łazienki z wanną lub prysznicem (z 13,8 do 4,4 proc.) i mieszkań pozbawionych ciepłej wody bieżącej (z 29,6 do 15,9 proc.) (wykres 4.4.6).

Mniej systematyczne zmiany w minionym dziesięcioleciu nastąpiły w zaległościach opłat za mieszkanie. Największy odsetek gospodarstw zalegających z opłatą czynszu powyżej 2 miesięcy przypadł na lata 2003 i 2005. W późniejszym okresie obserwujemy znaczący spadek odsetka takich gospodarstw (wykres 4.4.7). W 2015 r. nastąpił w stosunku do 2013 r. dalszy znaczący spadek zaległości za czynsz.

Wykres 4.4.6. Procent gospodarstw domowych, w których nie było wybranych urządzeń i instalacji w latach 2000-2015 w całych próbach

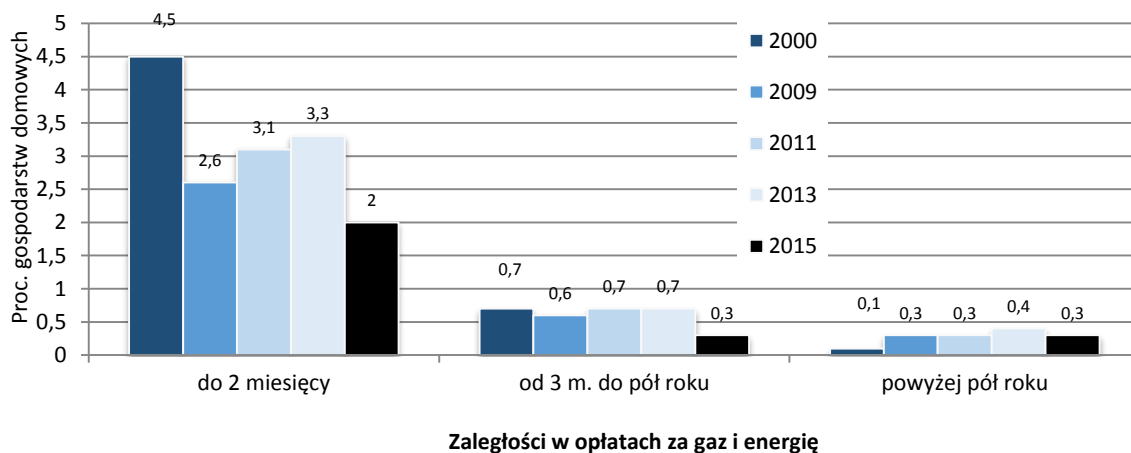

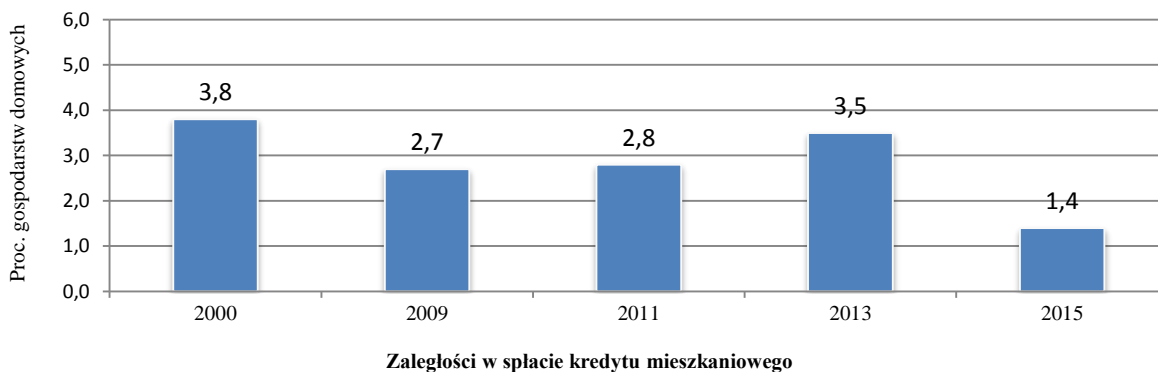
Wykres 4.4.7. Zaległości gospodarstw domowych w opłatach za mieszkanie (czynsz) w latach 2000-2015 w całych próbach

Podobnie do zmian w zaległościach opłat czynszu wygląda dynamika zaległości w opłatach za gaz i energię elektryczną (wykres 4.4.8). Obecnie 2 proc. ma takie zaległości w porównaniu z 4,5 proc. w roku 2000. Może to świadczyć o bardziej rygorystycznym postępowaniu dostawców wobec gospodarstw zalegających z płatnościami i wynikającej stąd większej obawie o odłączenie mieszkania od sieci gazowej lub elektrycznej.

Zaległości w spłacie kredytu mieszkaniowego wzrosły w 2013 r. porównaniu z 2011 r., niemal do poziomu z początku wieku, ale 2015 r. spadły do najniższego poziomu w całym badanym okresie (wykres 4.4.9).

Wykres 4.4.8. Zaległości gospodarstw domowych w opłatach za gaz i energię elektryczną w latach 2000-2013 w całych próbach

Wykres 4.4.9. Odsetek gospodarstw domowych zalegających ze spłatą kredytu mieszkaniowego w latach 2000-2015 w całych próbach w grupie gospodarstw posiadających taki kredyt

4.5. Edukacja

Izabela Grabowska, Irena E. Kotowska, Tomasz Panek

4.5.1. Status edukacyjny członków gospodarstw domowych

Celem tej części analiz jest dokonanie oceny stopnia korzystania z usług edukacyjnych na różnych etapach przebiegu życia, przy czym uwzględnione są zmiany zachodzące od pierwszej edycji *Diagnozy Społecznej* w 2000 roku. Interesuje nas zatem nie tylko korzystanie z usług edukacyjnych na etapie dzieciństwa i młodości, ale także uczenie się po osiągnięciu dorosłości. Aktywność edukacyjna podejmowana przez jednostki w różnych formach przez całe życie ma nie tylko zasadnicze znaczenie dla rozwoju kapitału ludzkiego na poziomie całego społeczeństwa, ale także odgrywa fundamentalną rolę w wymiarze jednostkowym. Poziom wykształcenia determinuje szanse pozyskania pracy i pozostawania w zatrudnieniu oraz wpływa na funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie (np. Magda, Ruzik-Sierdzińska, Perek-Białas, 2014; Panek, Zwierzchowski 2014). Ograniczając się do rynku pracy, należy podkreślić, iż z jednej strony poziom kapitału ludzkiego jest uznawany jako jeden z czynników wpływających na aktywność zawodową osób w wieku produkcyjnym, w tym także starszych pracowników (np. Matysiak i in., 2010; Józwiak, Kotowska, Abramowska, 2008), Komisja Europejska, 2012; Grabowska, 2012; Active Ageing, 2012; Lindley, 2012; Stonawski, 2014), z drugiej zaś dostępność usług edukacyjno-opiekuńczych dla dzieci jest czynnikiem zwiększającym aktywność zawodową matek (np. Sztanderska, Grotkowska, 2007; Matysiak i in., 2010; Thevenon 2015).

Ocena aktywności edukacyjnej ludności dokonywana jest na podstawie zakresu korzystania z określonej usługi edukacyjnej w trybie szkolnym (nauka w szkołach w trybie stacjonarnym, wieczorowym i zaocznym, wszelkie studia podyplomowe) lub pozaszkolnym mierzonym za pomocą odsetka osób w określonej grupie wieku korzystających z danej formy usługi edukacyjnej. Miernik ten dla usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym odpowiada wskaźnikowi skolaryzacji, dla usług dotyczących dzieci w wieku do 6 lat oznacza wskaźnik dostępności (ang. *coverage rate*) i jest stosowany do oceny zasięgu opieki instytucjonalnej nad dziećmi, natomiast dla osób wieku 25 lat i więcej może służyć do oceny aktywności edukacyjnej osób dorosłych. W analizie aktywności edukacyjnej osób dorosłych, czyli osób w wieku 18 lat i więcej, uwzględnione zostaną także formy aktywności edukacyjnej oraz status respondentów na rynku pracy. W przypadku wskaźników skolaryzacji wartości obliczone na podstawie *Diagnozy* różnią się od wartości wskaźników skolaryzacji netto podawanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS), bowiem te dotyczą nauki w szkołach. Wskaźnik liczony na podstawie danych *Diagnozy Społecznej* obejmuje wszystkie działania edukacyjne prowadzone zarówno w trybie szkolnym, jak i poza szkolnym. Ponadto miara GUS dotyczy stanu na 31 grudnia danego roku, a nie na moment badania, jak ma to miejsce w *Diagnozie*.

Analiza korzystania z usług edukacyjnych według wieku obejmuje lata 2000-2015. Następnie rozpatrywana jest aktywność edukacyjna osób dorosłych zarówno w ramach edukacji formalnej jak i pozaformalnej. Zajmiemy się także formami doksztalcania się osób dorosłych oraz zakresem korzystania z usług edukacyjnych według statusu na rynku pracy. Część tę kończyć będą rozważania dotyczące migracji edukacyjnych.

4.5.1.1. Zaangażowanie członków gospodarstw domowych w aktywność edukacyjną

W tabeli 4.5.1 zamieszczono wartości wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych wyznaczone dla kolejnych edycji badania z lat 2000 - 2015, przy czym w badaniach od 2003 r. uwzględniono także aktywność edukacyjną w trybie pozaszkolnym, co ma znaczenie dla oceny aktywności edukacyjnej osób dorosłych. W komentarzu skoncentrujemy się na wynikach ostatnich czterech rund i uwzględnimy trendy zmian w latach 2000-2015.

Precyzyjna analiza stopnia korzystania z usług przedszkolnych w ostatnich latach jest utrudniona ze względu na okres przejściowy obowiązywania reformy oświaty wprowadzony ustawą z 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz ustawy o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r. poz. 1265), zgodnie z którą obowiązkowi szkolnemu podlegają już 6-latkowie. W roku szkolnym 2014/2015, a więc trwającym w momencie badania, część dzieci urodzonych w 2008 roku była objęta tym obowiązkiem (dzieci urodzone w pierwszej połowie roku), a część miała do niego jedynie prawo (dzieci urodzone w drugiej połowie roku). Z tego względu policzono wskaźnik korzystania z usług przedszkoli i żłobków oraz innych usług edukacyjnych zarówno dla dzieci w wieku 0-5 lat (do porównań w kolejnej rundzie badania), jak i 0-6 lat (używany do porównań do rundy z 2013 roku). Grupa wieku 0-6 lat jest analogiczna, jak w latach poprzednich, co pozwala na porównania w czasie jednak z zastrzeżeniem, że część dzieci w wieku 6 lat podlega już obowiązkowi szkolnemu.

Tabela 4.5.1. Ludność w gospodarstwach domowych według statusu edukacyjnego i miejsca zamieszkania (odsetek osób w danym wieku i miejscu zamieszkania korzystających z określonej usługi edukacyjnej), 2000-2015 (proc.)

Status edukacyjny	Klasa miejscowości zamieszkania						Ogółem
	Miasta powyżej 500 tys.	Miasta 200-500 tys.	Miasta 100-200 tys.	Miasta 20-100 tys.	Miasta poniżej 20 tys.	Wieś	
Ogółem odsetek osób korzystających z usług edukacyjnych	22,7 ⁸	23,9	21,9	20,4	20,7	22,6	22,0
	25,1 ⁷	23,9	24,2	21,2	23,2	23,5	23,3
	25,3 ⁶	25,7	24,5	22,3	24,0	24,2	24,1
	26,6 ⁵	28,0	25,0	25,1	25,3	25,6	25,8
	27,1 ⁴	27,3	27,6	25,2	27,3	26,6	26,6
	28,2 ³	27,9	29,5	27,8	30,0	26,8	28,0
	25,4 ²	23,8	26,7	24,0	25,8	22,2	23,9
27,0 ¹	26,4	24,0	27,2	27,4	24,6	25,9	
	50,2(43,0)	50,3(40,6)	46,2(36,4)	39,8(30,1)	36,2(27,5)	29,3(18,1)	37,3(27,4)
Dzieci w wieku 0-6 (0-5 lat) lat korzystające ze żłobka lub przedszkola lub innych usług edukacyjnych	49,1	44,6	46,1	33,8	41,3	21,9	33,6
	47,9	37,9	30,9	30,0	32,8	20,0	29,1
	31,5	32,1	27,0	21,7	23,0	12,6	20,5
	25,9	25,2	22,8	22,3	18,4	12,1	18,7
	24,2	31,2	20,5	32,1	20,8	10,8	19,8
	19,1	19,5	20,4	19,9	12,22	7,7	13,5
31,2	22,3	14,5	33,7	7,3	12,6	21,4	
	97,7(95,7)	98,9(97,4)	96,7(96,0)	98,3(95,3)	96,9(96,6)	98,0(95,4)	97,9(95,8)
Dzieci w wieku 7-15 (6-15 lat) lat uczące się w szkołach	85,2	92,0	94,3	87,8	89,0	90,30	89,7
	91,6	90,0	87,5	88,7	92,2	91,60	90,7
	88,0	89,0	93,5	91,4	92,2	89,90	90,5
	96,4	97,4	97,4	99,0	97,0	98,75	98,1
	92,8	91,9	92,6	96,0	95,5	93,22	93,9
	76,7	77,1	81,4	78,3	79,9	80,14	79,2
	99,4	98,7	99,2	98,8	98,2	97,89	98,5
	93,0	97,4	92,4	97,2	97,4	96,7	96,3
Młodzież w wieku 16-19 lat ucząca się w szkołach	93,6	97,4	96,1	93,8	93,9	93,5	94,1
	98,1	93,1	86,4	98,2	91,2	92,5	93,5
	96,5	94,7	97,1	97,1	96,4	94,2	95,4
	97,4	98,9	93,5	91,7	98,6	95,1	95,3
	92,8	93,7	94,3	91,7	89,7	92,9	92,4
	93,7	91,1	93,8	89,1	94,0	87,7	90,4
	89,4	97,6	86,3	90,0	87,5	85,4	88,5
	78,5	69,2	53,3	56,2	50,0	44,0	52,7
Osoby w wieku 20-24 lata korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	78,8	75,3	63,1	61,2	52,5	48,0	57,6
	73,5	72,8	57,1	61,2	60,1	49,4	58,8
	83,0	72,6	66,9	65,8	58,0	47,6	60,9
	80,2	72,8	57,5	64,6	62,7	49,2	60,8
	70,4	67,6	63,8	57,3	53,6	50,8	57,5
	61,6	61,5	61,0	53,9	46,3	39,0	49,9
	61,1	58,2	23,9	45,2	45,8	26,0	40,5
	20,5	22,9	15,5	12,9	15,9	9,2	13,8
Osoby w wieku 25-29 lat korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	20,2	16,9	13,3	14,4	16,8	8,5	13,3
	26,8	24,5	10,5	13,8	16,6	9,0	15,1
	28,7	26,3	21,2	19,5	16,4	11,4	18,4
	34,4	19,0	26,9	16,8	15,7	8,5	17,2
	24,7	15,5	21,7	12,3	18,3	8,9	14,1
	18,3	17,3	15,0	17,0	10,0	7,6	12,7
	16,7	18,6	2,4	18,2	8,5	7,1	11,4
	7,3	6,8	3,7	2,7	1,8	1,6	3,3
Osoby w wieku 30-39 lat korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	9,2	8,3	2,6	3,7	5,4	2,7	4,7
	7,1	6,8	6,9	3,4	6,0	1,9	4,3
	7,5	10,8	8,6	7,6	6,9	3,8	6,2
	11,6	8,8	10,8	8,8	8,0	2,5	7,0
	11,1	8,1	4,3	5,6	5,9	1,8	5,0
	8,1	9,6	9,0	4,6	4,9	3,2	5,4
	4,7	2,5	5,3	3,2	1,9	0,3	2,3
	3,1	3,4	2,1	1,2	1,1	0,8	1,5
Osoby w wieku powyżej 39 lat korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	3,1	2,3	2,0	1,3	1,5	0,8	1,6
	3,2	2,2	2,3	1,0	0,8	0,5	1,3
	2,7	2,4	1,5	1,4	1,5	0,9	1,5
	4,6	2,5	2,9	1,6	1,4	1,1	1,9
	2,1	0,9	1,8	1,3	1,4	0,9	1,3
	2,4	0,8	2,0	0,8	2,2	0,6	1,2
0,5	0,9	0,3	0,8	1,3	0,3	0,6	

⁸wyniki badania z 2015 r., ⁷wyniki badania z 2013 r., ⁶wyniki badania z 2011 r., ⁵wyniki badania z 2009 r., ⁴wyniki badania w 2007 r., ³wyniki badania w 2005 r., ²wyniki badania w 2003 r., ¹wyniki badania w 2000 r.

Wyniki analiz z 2015 roku podobnie jak dwa lata temu wskazują na dalszy istotny wzrost korzystania z usług opiekuńczych i edukacyjnych w tej grupie wieku (37 proc. w porównaniu z 34 proc.).²⁷ Poprawa dostępu wystąpiła we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, za wyjątkiem miast najmniejszych, gdzie zanotowano regres (o ponad 5 pp.). Największy wzrost zanotowano w miastach dużych od 200 do 500 tys. mieszkańców oraz w średnich od 20 do 100 tys. mieszkańców (około 6 pp.), a także na wsi (7 pp.). Warto podkreślić, że zarówno w roku 2013, jak i w roku 2015 istotny wzrost zanotowano dla miast od 200 do 500 tys. mieszkańców, co sprawiło, że zakres korzystania z usług edukacyjno-opiekuńczych w tych miastach zrównał się z miastami największymi. W porównaniu z poprzednią rundą badania stabilizacji uległ wskaźnik dla miast największych oraz miast średnich liczących od 100 do 200 tys. mieszkańców. Jednak pomimo zaobserwowanych w 2015 roku zmian utrzymały się dysproporcje w korzystaniu z usług opiekuńczo-edukacyjnych w tej grupie wieku ze względu na klasę miejscowości zamieszkania - wciąż największy odsetek dzieci uczęszczających do przedszkola i żłobka lub korzystających z innych usług edukacyjnych zanotowano w miastach powyżej 200 tys. mieszkańców (około 50 proc.). Nadal dzieci w miastach znacznie częściej pozostawały w tych placówkach edukacyjno-opiekuńczych niż na wsi, gdzie jedynie 29 proc. dzieci objętych było taką opieką.

Alternatywnie w poniższej tabeli podano także informacje dotyczące stopnia korzystania z usług opiekuńczo-edukacyjnych dla grupy wieku 0-5 lat. Podobnie jak w przypadku grupy wieku 0-6 lata także i dla dzieci w wieku 0-5 lat utrzymuje się selektywność korzystania z tego typu usług według klasy miejscowości zamieszkania. Generalnie wskaźniki korzystania z usług opiekuńczo-edukacyjnych dla tej grupy wieku są niższe niż dla 0-6 lat (27 proc. wobec 37 proc.), przy czym największe różnice zanotowano na wsiach (11 pp.). Oznacza to, że na ogólny wskaźnik korzystania z usług edukacyjno-opiekuńczych dzieci w wieku 0-6 lat kształtowany jest w niemal 1/3 przez dzieci z najstarszego rocznika (na wsiach natomiast aż w 40 proc.). Wynik ten może stanowić przybliżenie skali wykluczenia matek z rynku pracy do momentu osiągnięcia przez dziecko wieku 5 lat, które jest szczególnie niekorzystne dla kobiet zamieszkujących wsie.

W przeciwieństwie do badania z 2013 roku, kiedy nastąpiło pogłębienie się zróżnicowania przestrzennego dostępu do usług edukacyjno-opiekuńczych między miastem (nawet małym) a wsią, obecnie obserwuje się istotne zmniejszenie się luki pomiędzy miastami (nawet tymi największymi) a wsią. Wzrost liczby urodzeń, który obserwowano w Polsce w latach 2004 - 2009²⁸, będący rezultatem realizacji odroczonej urodzeń przez liczne roczniki kobiet z wyżu demograficznego lat osiemdziesiątych XX wieku, zwiększył jeszcze zapotrzebowanie na miejsca w żłobkach i przedszkolach. Rynek tych usług w miastach, szczególnie w zakresie usług prywatnych, szybciej dostosował się do zwiększonego popytu, co dodatkowo pogłębiło różnice terytorialne w dostępie do tych placówek w poprzednich okresach badania. W 2011 roku znaczny wzrost korzystania z opieki oferowanej przez przedszkola lub żłobki był związany niewątpliwie z dostępnością środków z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Kapitał Ludzki, z którego możliwe było uzyskanie dofinansowania na tworzenie przedszkoli, szczególnie na terenach wiejskich. Na poprawę w 2015 roku wskaźników korzystania z usług opiekuńczo-edukacyjnych wpływają zarówno działania na poziomie centralnym dotyczące polityki rodzinnej (np. Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi do lat trzech - Dz. U. 2011, nr 45, poz. 235, nowej inicjatywy rządu, program polityki rodzinnej Prezydenta RP) jak i na szczeblu lokalnym.

Podobnie jak w latach ubiegłych zdecydowana większość dzieci korzystała z publicznych żłobków i przedszkoli, w 2015 roku w skali kraju udział publicznych placówek wyniósł 88 proc., co jest wartością zbliżoną do uzyskanych w latach 2009 i 2011. W 2015 roku udział ten wahał się od prawie 85 proc. w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców do 93 proc. na wsiach w porównaniu z 84 proc. i 90 proc. w miastach największych odpowiednio w latach 2013 i 2011 oraz 92 proc. i 93 proc. na wsiach w analogicznych okresach. Znaczenie niepublicznych placówek wzrastało dość systematycznie do 2011 roku, w 2013 roku zanotowano regres w korzystaniu z niepublicznych placówek w miastach największych przy stosunkowej stabilizacji udziału tych placówek w skali całego kraju. Ten spadek nie utrzymał się w 2015 roku, kiedy stopień korzystania z niepublicznych placówek powrócił do poziomu z 2011 roku.

Podobnie jak w przypadku korzystania z usług opiekuńczo-edukacyjnych w najmłodszej grupie wieku, także i w następnej rozpatrywanej grupie posłużymy się wskaźnikami z różnym wiekiem rozpoczęcia nauki szkolnej. Dla porównań z poprzednimi rundami badania posłużymy się grupą wieku 7-15 lat. Podajemy także dane dla grupy wieku 6-15 lat, która będzie służyła do porównań w kolejnych okresach, kiedy to obowiązkiem szkolnym objęte będą dzieci w wieku 6 lat.

Jak w latach ubiegłych także w 2015 roku nie zaobserwowano bardzo istotnych terytorialnych różnic w dostępie do edukacji dzieci w wieku 7-15 lat – blisko 98 proc. dzieci w tej grupie wieku uczyło się w szkołach, w miastach odsetek ten wahał się od 97 proc. w miastach najmniejszych do 99 proc. w miastach od 200 do 500 tys. mieszkańców, a na wsi wyniósł 98 proc. Natomiast w 2013 roku w skali kraju oraz na wsi około 90 proc. dzieci w tym wieku uczyło się w szkołach, podobnie jak w 2011 roku. Różnice pomiędzy obecną rundą a wynikami z rund 2005-2013 można jednak wytłumaczyć względami metodologicznymi. Dzieci, które ukończyły 7 lat pomiędzy styczniem roku badania a momentem przeprowadzenia badania w latach 2005-2013 wykazywane są w grupie wieku 7-15 lat, dla której liczony jest wskaźnik skolaryzacji, pomimo iż mogą korzystać z przedszkola. Po zsumowaniu udziału dzieci korzystających

²⁷ Do 2009 roku (z wyjątkiem roku 2003) w skali całego kraju zaledwie co piąte dziecko w wieku do 6 lat korzystało z tych usług.

²⁸ W okresie wzrostu liczby urodzeń, czyli w latach 2004-2009 przyrost urodzeń wyniósł łącznie 66,5 tys. (GUS, 2015).

z przedszkola w tej grupie wieku oraz wskaźnika skolaryzacji różnice terytorialne niemalże zanikają, a odsetek dzieci w tym wieku uczących się w szkołach lub w przedszkolu wyniósł w 2013 roku około 97-99 proc. Stosując tę procedurę do lat poprzednich (za wyjątkiem 2003 roku) uzyskano podobne wyniki. Są to rezultaty zbliżone do uzyskanych w 2015 roku, kiedy procedura ta nie miała zastosowania, ponieważ w roku szkolnym 2014/2015 połowa rocznika 6-latków objęta już była już obowiązkiem szkolnym. W momencie badania zatem wszystkie dzieci zaliczone do 7-latków niezależnie od miesiąca urodzenia objęte były obowiązkiem szkolnym. Na poziom wskaźników z 2003 roku wpływ miała reforma edukacyjna z 1999 roku. Wtedy do tej grupy wieku zaliczono po raz pierwszy nie tylko dzieci i młodzież ze szkół podstawowych, lecz także z gimnazjów. Znaczenie szkół prywatnych w tej grupie wieku było niewielkie we wszystkich rundach badania (nie przekraczając 10-12 proc. w miastach największych), a w ostatniej rundzie jeszcze zmalało, nie przekraczając 5 proc. dla miast największych.

W 2015 roku odsetek młodzieży w wieku 16-19 lat korzystającej z kształcenia zarówno w formie dziennej, jak i zaocznej oraz eksternistycznej w ujęciu terytorialnym wynosił 96 proc. na poziomie zbliżonym do lat 2007 – 2013. W ujęciu terytorialnym wskaźnik ten pozostawał w przedziale 92 – 97 proc., podobnie jak w poprzedniej rundzie badania. W porównaniu do 2011 roku zróżnicowanie zmalało. Jedynie w miastach najmniejszych i na wsi odsetek kształcącej się młodzieży systematycznie rósł w okresie 2011 – 2015, dla pozostałych klas miejscowości zmiany te nie były tak regularne. Na ogół odsetek młodzieży korzystającej z kształcenia był wyższy lub na zbliżonym poziomie do wartości z 2011 roku, spadek wystąpił jedynie w miastach największych. Ponadto należy wskazać na wciąż niewielkie znaczenie niepublicznych szkół dla młodzieży w tej grupie wieku – nie więcej niż 6 proc. młodzieży uczyło się w szkołach niepublicznych niezależnie od miejsca zamieszkania, a więc porównywalnie jak w przypadku grupy wieku 7-15 lat.

Obraz zróżnicowania terytorialnego dostępu do usług edukacyjnych ulega zasadniczej zmianie w odniesieniu do aktywności edukacyjnej osób w kolejnych grupach wieku – odsetek osób w wieku 20-24 lata korzystających z usług edukacyjnych waha się od 44% na wsi do prawie 79% w miastach największych.²⁹ Zaobserwowany w poprzednich rundach badania trend spadkowy tego odsetka uległ zintensyfikowaniu i widoczny był we wszystkich klasach miejscowości poza miastami największymi. Nasilenie spadku od 2013 roku mieści się w przedziale od 2,5 pp. do 9,8 pp. Trend spadkowy został zapoczątkowany w 2011 roku - najwyższy odsetek kształcących się wyniósł 61 proc. w 2009 roku, podczas gdy w obecnej rundzie 5 proc. osób z tej grupy wieku korzystało z usług edukacyjnych.

Na tym poziomie edukacji wzrasta rola placówek niepublicznych, choć w 2015 roku w stosunku do 2013 roku nastąpił spadek udziału tego typu placówek z 16 proc. do prawie 12 proc. Podwodem tej sytuacji jest niż demograficzny lat 1990-tych, który wkracza w wiek rozpoczynania nauki na studiach wyższych. Młodzież częściej wybiera placówki publiczne z powodu dużej dostępności miejsc, nawet w przypadku studiów odpłatnych, szkołę niepubliczną wybierając natomiast jako drugą opcję. Mechanizm ten przekłada się na obserwowany już na wielu uczelniach niepublicznych duży spadek liczby studentów.

Na podkreślenie zasługują rosnące w tej grupie wieku różnice aktywności edukacyjnej między kobietami a mężczyznami: kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni kształcą się (61 proc. kobiet w 2015 roku i 69 proc. w 2013 r. wobec 45 proc. i 48 proc. mężczyzn). Tendencja wzrostowa aktywności edukacyjnej kobiet, która co prawda uległa stopniowemu spowolnieniu w poprzednich rundach badania, w obecnej fali została odwrócona, a zaobserwowany wcześniej spadek aktywności edukacyjnej mężczyzn w wieku 20-24 lata został utrzymany. Luka korzystania z usług edukacyjnych według płci, która ulegała powiększeniu w poprzednich rundach badania, w 2015 roku zmniejszyła się wskutek znacznego spadku korzystania z usług edukacyjnych przez kobiety w tej grupie wieku.

Wyraźnie zmienia się zróżnicowanie aktywności edukacyjnej kobiet i mężczyzn w wieku 20-24 lata według miejsca zamieszkania.

W 2015 roku kobiety w wieku 20-24 lata zamieszkałe w miastach wciąż w większym stopniu korzystały z usług edukacyjnych w porównaniu do mieszkanek wsi. Dla miast odpowiedni wskaźnik waha się między 59 – 84 proc. w zależności od ich wielkości w porównaniu z 66-92 proc. w 2013 roku. Na wsi udział kobiet korzystających z usług edukacyjnych zmalał z 59 proc. w 2013 roku do 55 proc. w 2015 roku, stabilizując tym samym lukę pomiędzy kobietami zamieszkującymi wieś i miasta w zakresie korzystania z usług edukacyjnych, ale przy niższych niż w 2013 roku poziomach wskaźnika. Wśród mężczyzn zamieszkujących miasta odsetek korzystających z usług edukacyjnych w trybie szkolnym i pozaszkolnym w 2015 roku wynosi od 42 proc do 74 proc. Nastąpił znaczny spadek korzystania przez mężczyzn z usług edukacyjnych w małych miastach, jednak w miastach największych zanotowano niewielki wzrost. Na wsiach natomiast nastąpił spadek korzystania z usług edukacyjnych z 38 proc. w 2013 roku do 35 proc. w 2015 roku, co zwiększa zróżnicowanie pomiędzy dużymi miastami a wsią w zakresie korzystania z usług edukacyjnych wśród mężczyzn w grupie wieku 20-24 lata.

Zakres korzystania z usług edukacyjnych zmniejsza się zdecydowanie wśród osób w wieku 25-29 lat w porównaniu do poprzedniej grupy wieku. Ta prawidłowość została zachowana. Zahamowaniu natomiast uległ trend spadkowy notowany od 2009 roku, kiedy odsetek korzystających z usług edukacyjnych wynosił 18 proc. Udział osób w wieku 25-29 lat aktywnych edukacyjnie w 2015 roku był na poziomie 14 proc. Dwa lata temu spadek korzystania z

²⁹ Pod pojęciem aktywności edukacyjnej osób dorosłych rozumie się uczestnictwo osób w wieku 18 lat i więcej w różnych formach kształcenia, jednak ze względu na przyjęte powyżej grupowanie według wieku analiza, której wyniki referujemy poniżej, dotyczy osób w wieku 20 lat i więcej.

usług edukacyjnych wynikał przede wszystkim z pogorszenia wskaźników dotyczących miast powyżej 500 tys. mieszkańców (spadek o blisko 7 pp.), miast liczących od 200 do 500 tys. mieszkańców (o prawie 8 pp.), natomiast w pozostałych typach miast zanotowano niewielki wzrost lub stabilizację. Wskaźnik korzystania z usług edukacyjnych nie przekraczał 20 proc. w miastach, zaś na wsi wynosił zaledwie 9 proc. W 2015 roku zauważone w poprzedniej rundzie badania tendencje zmian według klasy miejscowości zamieszkania uległy odwróceniu. Zwiększył się stopień korzystania z usług edukacyjnych w miastach dużych i średnich – od 200 do 500 tys. mieszkańców (aż o 6 pp.), miastach liczących od 100 do 200 tys. mieszkańców (o 2,2 pp.) przy stabilizacji zakresu korzystania z usług edukacyjnych w miastach największych i na wsi oraz nieznacznych wahaniach w pozostałych klasach miejscowości. Różnice terytorialne w aktywności edukacyjnej w tej grupie wieku utrzymały się, szczególnie w ujęciu miasto-wieś, zmieniły się natomiast wzajemne relacje między wskaźnikami dla miast na niekorzyść miast małych i najmniejszych.

Dla kobiet zahamowany został trend spadkowy korzystania z usług edukacyjnych w grupie wieku 25-29 lat (16 proc. w 2015 roku wobec 19 proc. w 2009 roku). Dla mężczyzn natomiast zaobserwowano stabilizację spadającego od 2009 roku stopnia korzystania z usług edukacyjnych w tej grupie wieku (11 proc. wobec 17 proc. w 2009 roku). Ta grupa wieku charakteryzuje się najwyższą płodnością kobiet, co może ograniczać ich aktywność edukacyjną oraz zwiększać motywację mężczyzn do pracy przynoszącej dochody kosztem ich aktywności edukacyjnej. Zmniejszyły się natomiast dysproporcje terytorialne – odsetek mieszkanek wsi w wieku 25-29 lat aktywnych edukacyjnie jest dwa razy niższy od najwyższego odsetka dla miast podczas gdy dwa lata wcześniej był trzykrotnie niższy. Dla mężczyzn dysproporcje miasto-wieś są także duże, choć mniejsze niż dla kobiet oraz także mniejsze niż w poprzedniej rundzie badania.

Różnice terytorialne aktywności edukacyjnej utrzymują się wśród osób w wieku 30-39 lat. W celu zachowania porównywalnych liczebności próby w stosunku do wyżej omówionych grup wieku zdecydowano na łączne przedstawienie grup wieku 30-34 lata oraz 35-39 lat. Jednak decydujący wpływ na wartości podanych niżej wskaźników ma grupa wieku 30-34 lata. Osoby w wieku 30-39 lat ponad czterokrotnie rzadziej korzystają z różnego rodzaju usług edukacyjnych w porównaniu do osób w wieku 25-29 lat, różnica ta jest większa niż w 2013 i 2011 roku). Dane z ostatniej rundy Diagnozy Społecznej wskazują na pogorszenie się stopnia korzystania z usług edukacyjnych – aktywnych edukacyjnie było zaledwie około 3 proc. wobec prawie 5 proc. w 2013 roku. Trend wzrostowy został zahamowany w niemal wszystkich kategoriach miejscowości zamieszkania za wyjątkiem miast liczących od 100 do 200 tys. mieszkańców, największe spadki zanotowano w miastach najmniejszych i na wsiach. Odsetek kobiet aktywnych edukacyjnie w tej grupie wieku wyniósł 3 proc. i był zbliżony do odsetka dla mężczyzn.

Powyżej 39 roku życia aktywność edukacyjnie niezmiennie od wielu lat niemal zanika – zaledwie około 1,5 proc. osób jest aktywnych edukacyjnie.

Podsumowując, analiza aktywności edukacyjnej przeprowadzona odrębnie dla dorosłych kobiet i mężczyzn, rozpatrywanych także według wieku i miejsca zamieszkania, uwidacznia utrzymanie się tendencji spadkowej korzystania z usług edukacyjnych w grupach wieku 20-24 lata oraz 30-39 lata przy zahamowaniu tego trendu dla grupy wieku 25-29 lat. Szczególnie niepokojące jest wyraźne zmniejszenie się stopnia korzystania z usług edukacyjnych dla kobiet w wieku 20-24 lata i 30-39 lat przy utrzymującym się od kilku lat trendzie spadkowym aktywności edukacyjnej mężczyzn w tych grupach wieku. Kolejne zmniejszanie się i tak bardzo niskiego odsetka osób w wieku 30-39 lat korzystających z usług edukacyjnych nie można uznać za zjawisko korzystne. Należy też zwrócić uwagę na utrzymujące się wyraźnie większe aspiracje edukacyjne kobiet. Ponadto warte podkreślenia jest to, że dysproporcje terytorialne aktywności edukacyjnej dotyczą nie tylko mieszkańców miast i wsi, ale także występują znaczące różnice pomiędzy miastami.

4.5.1.2. *Formy aktywności edukacyjnej osób dorosłych*

W 2015 roku aktywność edukacyjna osób w wieku 18 lat i więcej przyjmowała głównie formę nauki w szkołach lub uczelniach wyższych – 89 proc. z tej grupy korzystało z tej formy usług edukacyjnych (w porównaniu z 90 proc. w 2013 roku i 93 proc. w 2011 roku). Jest to związane ze strukturą wieku populacji aktywnych edukacyjnie, bowiem 70 proc. aktywnych edukacyjnie stanowiły osoby w wieku 18-24 lata. W latach 2007-2011 ich udział wahał się w przedziale 70 – 74 proc. Udział osób w wieku 25-29 lat był bliski 13 proc., oscylując między 11 proc. i 14 proc. w latach 2007-2011, zaś osób w wieku 30-39 lat zaledwie prawie 7 proc. (wahania w przedziale 7 – 9 proc. w przywoływanym okresie). Zdecydowana większość aktywnych edukacyjnie korzystała ze szkół publicznych (prawie 87 proc.). Od 2007 roku udział osób kształcących się w szkołach publicznych wyraźnie wzrasta (od 80 proc. w 2007 roku).

Wśród osób kształcących się w wieku powyżej 24 lat wzrasta znaczenie usług edukacyjnych w trybie pozaszkolnym, organizowanych w formie kursów i szkoleń zarówno w pracy jak i poza nią, finansowanych z różnych źródeł (środki własne, środki pracodawcy lub środki z Europejskiego Funduszu Społecznego), przy czym dotyczy to głównie osób w wieku 30-39 lat. W 2015 roku około 5 proc. aktywnych edukacyjnie osób w wieku 25-29 lat korzystało z tego sposobu dokończania się wobec 20 proc. aktywnych edukacyjnie osób w wieku 30-39 lat. Znacznie niższy odsetek osób w wieku 25-29 lat korzystających z usług edukacyjnych w trybie pozaszkolnym w porównaniu z osobami w wieku 30-39 lat wynika, między innymi, z częstszego korzystania z ofert studiów podyplomowych w trybie szkolnym,

generalnego rozwoju rynku usług w trybie szkolnym czy też lepszego przygotowania do wymagań rynku pracy (związanych np. z obsługą komputerów) przez osoby młodsze.

Należy zaznaczyć, że utrzymuje się zatem spadkowy trend udziału osób doksztalających się w tej formie w obu rozpatrywanych grupach wieku (od 14 proc. w 2007 roku dla osób młodszych oraz od 31 proc. w 2009 roku dla drugiej grupy wieku). Wyniki z 2011 roku w porównaniu z wynikami z wcześniejszych rund badania wskazywały na znaczny spadek korzystania z kursów i szkoleń wśród osób w wieku 30-39 lat, który był większy niż ogólny spadek aktywności edukacyjnej w tej grupie wieku. Sugerowało to przesunięcie się aktywności edukacyjnej w kierunku ofert szkół, a przede wszystkim uczelni wyższych. W 2013 roku udział osób aktywnych edukacyjnie w wieku 30-39 lat, którzy podejmowali doksztalcenie się w formie kursów lub szkoleń, powrócił niemal do poziomu z 2009 roku, ale w obecnej rundzie znowu spadł. Należy jednak zaznaczyć, że obecne nasilenie spadku korzystania z kursów i szkoleń jest zbliżone do spadku ogólnego korzystania z usług edukacyjnych w tej grupie wieku.

Warto też podkreślić, że prawie 69 proc. osób korzystających z usług w trybie pozaszkolnym miało wykształcenie wyższe w porównaniu z kolejnymi rundami badania: 74 proc., 69 proc., 53 proc. i 47 proc. w 2007 roku, natomiast 23 proc. - średnie i policealne w porównaniu z odpowiednio 19 proc., 28 proc., 35 proc. i 32 proc. Do 2013 roku pogłębiała się zatem selektywność korzystania z usług edukacyjnych ze względu na poziom wykształcenia wśród osób powyżej 24 roku życia, wyniki z ostatniej rundy zdają się wskazywać na osłabienie selektywności. Ponadto kontynuowany jest niewielki trend wzrostowy udziału osób z najniższymi poziomami wykształcenia uczestniczącymi w kształceniu ustawicznym.

4.5.1.3. Korzystający z usług edukacyjnych według statusu na rynku pracy

Analiza osób w wieku 18 lat i więcej korzystających z usług edukacyjnych i rozpatrywanych według statusu na rynku pracy wskazuje, że w 2015 roku około 67 proc. stanowiły osoby biernie zawodowo (w porównaniu z około 64 proc. dwa lata wcześniej i 60 proc. w latach 2007 - 2011). W grupie biernych zawodowo około 88 proc. to osoby w wieku do 24 lat, znajdujące się jeszcze w systemie edukacji szkolnej, przy czym odsetek ten spada od 95 proc. w 2007 roku. Udział osób biernych zawodowo w strukturze korzystających z usług edukacyjnych rośnie, szczególnie w grupie wieku do 24 lat, co przy ogólnym spadku korzystania z usług edukacyjnych przez osoby dorosłe oznacza utrwalenie się różnic aktywności edukacyjnej ze względu na wiek – dorosła osoba korzystająca z usług edukacyjnych to większości przypadków niepracujący student.

Wśród osób w wieku 18 lat i więcej, które korzystały z usług edukacyjnych w 2015 roku 23 proc. stanowiły osoby aktywne zawodowo. Z tej grupy jedynie 11 proc. stanowiły osoby bezrobotne (w porównaniu z 13,2 proc. w 2013r., 13,6 proc. w 2011 r., 8,5 proc. w 2009 roku i 14 proc. w 2007 roku).

W procesie podnoszenia kwalifikacji wśród osób w wieku powyżej 24 lat uczestniczą głównie pracujący (około 67 proc. w 2015 roku), którzy średnio mają i tak stosunkowo wyższe kwalifikacje niż osoby bezrobotne czy biernie zawodowo.

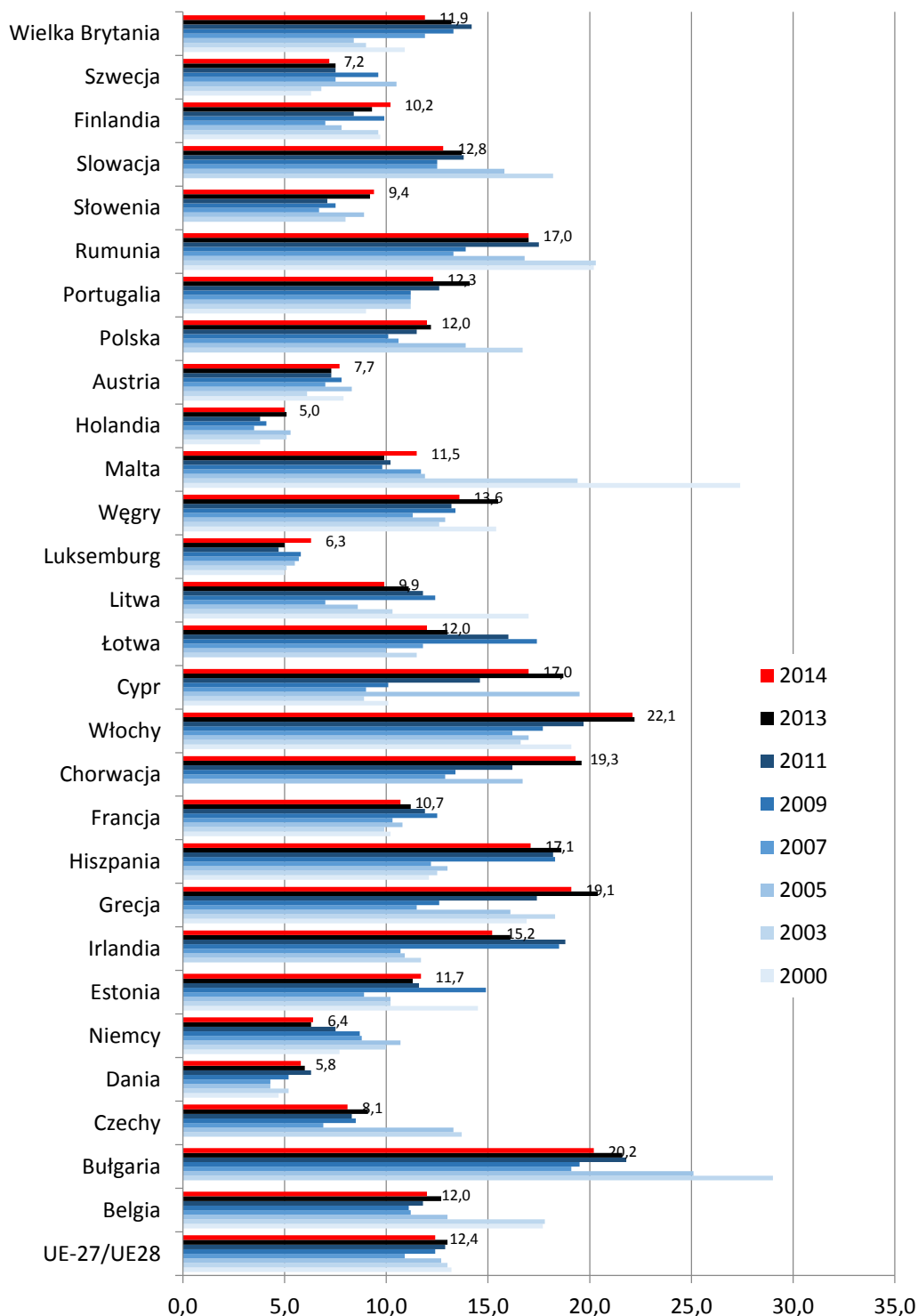
Zarówno wśród osób pracujących, jak i bezrobotnych powyżej 18 roku życia wykazującej aktywność edukacyjną najczęściej spotyka się kobiety, które stanowiły 65 proc. bezrobotnych (57 proc. w 2007 roku i odpowiednio 55 proc., 66 proc. i 58 proc. w kolejnych rundach badania) oraz 57 proc. pracujących (odpowiednio od 2007 roku 58 proc., 54 proc., 58 proc., 59 proc.).

Osoby aktywne zawodowo i edukacyjnie korzystały głównie z usług świadczonych w systemie szkolnym – 97 proc. bezrobotnych oraz 90 proc. pracujących (w 2013 roku odpowiednio 82 proc. i 70 proc., w 2011 roku 87 proc. i 81 proc., w 2009 roku 93 proc. i 78 proc., zaś w 2007 roku 97 proc. i 80 proc.). W 2013 roku nastąpił wzrost znaczenia usług edukacyjnych świadczonych w trybie pozaszkolnym, szczególnie w przypadku pracujących, w 2015 roku natomiast odnotowano wzrost znaczenia usług świadczonych w trybie szkolnym, szczególnie wśród bezrobotnych.

Istotną kwestią w analizie aktywności osób młodych w wieku 15-24 lata z punktu widzenia ich dalszych losów na rynku pracy jest ustalenie, jaka część młodych osób pozostaje poza zatrudnieniem i kształceniem w systemie szkolnym czy pozaszkolnym (ang. NEET – not in employment, education or training). W tabeli 4.5.2. zawarto informacje dotyczące odsetka osób biernych zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata w latach 2000-2015.

Tabela 4.5.2. Osoby biernie zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata wg płci i miejsca zamieszkania w latach 2000-2015 (proc.) (NEET)

Miejsce zamieszkania/ płeć	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Ogółem	12,7	12,8	12,6	10,4	8,6	8,7	10,2	10,7
Kobiety	14,7	11,8	11,9	10,7	7,8	8,2	10,0	10,1
Mężczyźni	11,3	13,8	13,3	10,1	9,4	9,2	10,5	11,3
Miasto	10,8	11,2	11,6	9,6	7,3	7,2	8,3	10,5
Wieś	16,0	15,3	14,5	11,5	8,6	8,7	12,5	11,6

* Dla lat 2000 i 2003 dane dotyczą UE-27, od 2005r. UE-28.

Uwaga: zaznaczone na wykresie etykiety danych dotyczą 2014 r.

Źródło: Eurostat, 2014, zasób internetowy, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (data dostępu: 02.09.2015).

Wykres 4.5.1. Odsetek osób biernych zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata w krajach UE-27/28*, 2000-2014 (NEET - not in employment, education or training)

W latach 2000-2005 odsetek osób biernych zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata utrzymywał się na stałym poziomie około 13 proc., następnie po spadku i stabilizacji na poziomie około 9 proc. do 2011 roku obserwuje się jego zwiększenie do 10,7 proc. w 2015 roku. Miernik ten dla kobiet wykazywał tendencję spadkową do 2011 roku., która uległa odwróceniu. Dla mężczyzn natomiast wyraźny spadek miał miejsce dopiero po 2005 r., ale od 2013 roku podobnie jak dla kobiet nastąpił wzrost. W 2015 roku nieznacznie pogorszyła się sytuacja mężczyzn. Różnice w

dynamice zmian wskaźnika NEET według płci w całym analizowanym okresie związane mogą być z większą aktywnością edukacyjną kobiet, szczególnie w latach 2000-2005. Analizowany wskaźnik 'bierności ogólnej' jest na ogół mniejszy dla kobiet niż mężczyzn, niższa aktywność zawodowa kobiet w tej grupie wieku jest rekompensowana ich wyższą aktywnością edukacyjną w porównaniu z mężczyznami.

Wskaźnik NEET pozostaje stale większy dla mieszkańców wsi w porównaniu do mieszkańców miast. Szczególnie negatywnie wyróżnia się rok 2013 - luka między miastem a wsią znacznie się zwiększyła do 4,2 pp.. W 2015 roku luka spadła do 1,1 pp. – ze względu na poprawę sytuacji w tym zakresie na wsiach i pogorszenie się jej w miastach.

Porównania międzynarodowe w kontekście europejskim ilustruje powyższy wykres. Dane dotyczą krajów UE-27 w latach 2000-2014. Dane dla 2015 roku, które mogłyby służyć do porównań, nie są jeszcze dostępne. Różnice w bezwzględnych wartościach wskaźnika liczonego przez Eurostat w porównaniu z wynikami z Diagnozy Społecznej wynikają ze sposobu jego obliczania, szczególnie w odniesieniu do aktywności edukacyjnej. W Diagnozie Społecznej dotyczy ona sytuacji na moment badania, a w metodyce Eurostatu dotyczy 4 tygodni przed badaniem.

Niemniej dane Eurostatu potwierdzają spadkowy trend tego wskaźnika w analizowanym okresie. Polska w 2014 roku jest krajem znajdującym się nieznacznie poniżej średniej UE-28 dla wskaźnika NEET, co jest głównie skutkiem relatywnie wysokiej skolaryzacji osób z tej grupy wieku. Niższą wartość wskaźnika zanotowano w Czechach, Niemczech, Słowenii, na Malcie, Litwie, w Danii, Finlandii, Szwecji, oraz w Holandii, Luksemburgu, Francji, Estonii i w Austrii.

4.5.1.4. Migracje edukacyjne

Analiza migracji edukacyjnych obejmuje migracje, które miały miejsce w latach 2005-2009, 2007-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015, a ich uczestnicy wrócili do kraju. W kwestionariuszu *Diagnozy Społecznej* 2011, 2013 i 2015, w przeciwieństwie do rundy z 2009 r., nie umieszczono pytań o zamierzenia dotyczące migracji edukacyjnych, w związku z tym analiza ogranicza się jedynie do migracji zrealizowanych w trzech rozpatrywanych okresach.

Ze względu na niewielką grupę respondentów, którzy wzięli udział w migracjach edukacyjnych w latach 2005-2009 (N=157), 2007-2011 (N=107), 2011-2013 (N=68) oraz 2013-2015 (N=52), analiza tego zjawiska jest ograniczona. Zaledwie 0,2 proc. członków gospodarstw domowych wyjeżdżało za granicę w latach 2011-2013 oraz 2013-2015 w celu podjęcia kształcenia, co jest wynikiem zbliżonym do okresów: 2007-2011 i 2005-2009, kiedy udział ten wyniósł odpowiednio 0,4 proc. i 0,5 proc. Zdecydowana większość osób wyjeżdżających za granicę w okresie 2013-2015 w celach edukacyjnych była w wieku 18-34 lata – około 74 proc. w porównaniu z 61 proc. w okresie 2011-2013, 67 proc. w okresie 2007-2011 oraz 74 proc. w okresie 2005-2009, z czego aż około 62 proc. stanowią kobiety w czterech porównywanych okresach. Udział kobiet, które wyemigrowały za granicę w celach edukacyjnych jest wyższy niż wynikałoby to z różnic wskaźnika skolaryzacji kobiet i mężczyzn w tej grupie wieku, co wskazuje na większą skłonność kobiet do podejmowania tego typu migracji. Ze względu na wysoką selektywność migracji edukacyjnych według wieku dalsza analiza dotyczy osób w wieku 18-34 lata.

Odsetek osób, które wyjechały za granicę w celach edukacyjnych wśród respondentów w wieku 18-34 lata wynosi zaledwie 0,4 w okresie 2011-2013 w porównaniu z 0,5 proc. w okresie 2011-2013 oraz 0,8 proc. w okresie 2007-2011 i 1,2 proc. w latach 2005-2009, zaś wśród osób doksztalających się w tej grupie wieku 1,1 proc. w latach 2013-2015 w porównaniu z 0,7 proc. w latach 2011-2013, 1,6 proc. w latach 2007-2011 i 2,2 proc. w okresie 2005-2009. Wynik taki świadczy o niezmiernie niskim natężeniu migracji edukacyjnych według deklaracji respondentów *Diagnozy Społecznej*, który dodatkowo obniżył się w ostatnim okresie. Ze względu na małe liczebności nie przedstawiono rozkładów respondentów, którzy wyemigrowali w celach edukacyjnych w okresie 2011-2013 oraz 2013-2015 według wieku, miejsca zamieszkania czy miejsca docelowego migracji.

Doświadczenia migracyjne dotyczące kształcenia, raportowane w badaniu, wskazują na niewielkie znaczenie tego typu migracji. Rozpatrujemy jedynie osoby, które wróciły. Niewątpliwie migracje tego typu są nieoszacowane. Warto też nadmienić, że aktywność edukacyjna za granicą jest łączona często z wykonywaniem pracy. Trudno stwierdzić natomiast, czy praca jest podejmowana, aby móc utrzymać się za granicą i studiować, czy raczej jako aktywność dodatkowa.

4.5.1.5. Podsumowanie

Uzyskane informacje o zakresie korzystania z usług edukacyjnych w badaniu z 2015 roku oraz zmian, jakie zaszły w latach 2013-2015, można podsumować następująco:

- poprawa dostępu korzystania z usług żłobków i przedszkoli jest kontynuowana niemal we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, za wyjątkiem miast najmniejszych. Największy wzrost wskaźnika zanotowano w miastach dużych od 200 do 500 tys. mieszkańców oraz w średnich od 20 do 100 tys. mieszkańców, a także na wsi. W porównaniu z poprzednią rundą badania stabilizacji uległ wskaźnik dla miast największych oraz

- średnich od 100 do 200 tys. mieszkańców. Zmiany te spowodowały, że wskaźnik korzystania z usług żłobków i przedszkoli dla dzieci w wieku 0-6 lata wzrósł, pomimo faktu, że część 6-latków (urodzona w I połowie roku) objęta była już obowiązkiem szkolnym;
- dostęp do kształcenia się wśród dzieci i młodzieży w wieku 7-19 lat jest mało zróżnicowany terytorialnie;
  - aktywność edukacyjna dorosłych w wieku 20-24 lat oraz w wieku 30-39 lat obniżyła się w porównaniu z poprzednią rundą badania przy niewielkim wzroście tej aktywności wśród osób w wieku 25-29 lat;
  - zaobserwowany w poprzednich rundach badania trend spadkowy wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych w grupie wieku 20-24 lata uległ zintensyfikowaniu i widoczny był we wszystkich typach miejscowości zamieszkania z wyjątkiem mieszkańców dużych miast, gdzie wystąpiła stabilizacja. Mimo zmniejszenia się różnic terytorialnych pomiędzy miastem a wsią i tak są one wciąż znaczące;
  - w grupie wieku 20-24 lata kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni kształcą się. Tendencja wzrostowa aktywności edukacyjnej kobiet została zahamowana, a spadek aktywności edukacyjnej mężczyzn w wieku 20-24 lata utrzymuje się. W poprzednich rundach badania luka korzystania z usług edukacyjnych według płci ulegała powiększeniu, w 2015 roku zmniejszyła się ze względu na znaczne zmniejszenie się korzystania z usług edukacyjnych przez kobiety w tej grupie wieku;
  - zakres korzystania z usług edukacyjnych zmniejsza się zdecydowanie wśród osób w wieku 25-29 lat, ale trend spadkowy notowany od 2009 roku uległ zahamowaniu. Różnice terytorialne w aktywności edukacyjnej w tej grupie wieku utrzymały się, szczególnie w ujęciu miasto-wieś, zmieniły się natomiast wzajemne relacje między wskaźnikami dla miast na niekorzyść miast najmniejszych;
  - dla kobiet w grupie wieku 25-29 lat nie tylko zahamowany został trend spadkowy, lecz także zanotowano nieznaczny wzrost korzystania z usług edukacyjnych. Dla mężczyzn w tym wieku natomiast zaobserwowano dalszy (choć nieznaczny) spadek stopnia korzystania z usług edukacyjnych;
  - poziom aktywności edukacyjnej osób w wieku 30-39 lat pozostaje bardzo niski, ulegając dalszemu obniżeniu w 2015 roku;
  - utrzymuje się brak skłonności do korzystania z usług edukacyjnych osób w wieku powyżej 39 lat;
  - nadal proces doskonalenia kwalifikacji osób dorosłych jest selektywny z względu na wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie oraz status na rynku pracy.

Wyniki kolejnych rund *Diagnozy Społecznej* wskazują, że kształcenie ustawiczne osób dorosłych, uznawane za jeden z podstawowych warunków zwiększenia zdolności do zatrudnienia, ma w Polsce wciąż niewielki zakres, a pozytywne tendencje zaobserwowane w 2009 roku uległy odwróceniu w następnych latach. Także badanie uwarunkowań decyzji edukacyjnych, zrealizowane w roku 2014 i 2015, wskazuje na spadek uczestnictwa osób w wieku 25-64 w edukacji pozaformalnej (Magda, Ruzik-Sierdzińska, Perek-Białas, 2015). Jest to sygnał niepokojący, bowiem mimo znacznej poprawy poziomu wykształcenia Polaków nadal występują znaczące różnice generacyjne, między mieszkańcami miast i wsi, między pracującymi, bezrobotnymi i biernymi zawodowo. Rozpiętość między zapotrzebowaniem na usługi edukacyjne, wynikające z istniejącego poziomu wykształcenia i kwalifikacji ludności - z jednej strony oraz przemian technologicznych i wymagań dotyczących zasobów pracy - z drugiej strony, a przedstawionym wyżej wzorcem aktywności edukacyjnej wyróżnionych grup ludności świadczy o konieczności stałej intensyfikacji procesu kształcenia ustawicznego w Polsce. Niezbędny jest rozwój różnych form uzupełniania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji (nauka w trybie wieczorowym, zaocznym czy korespondencyjnym, studia podyplomowe, kursy i szkolenia) oraz działania na rzecz wzrostu zakresu korzystania z usług edukacyjnych. Dotyczy to w szczególności osób w wieku niemobilnym.

4.5.2. Kształcenie dzieci

Zdecydowana większość gospodarstw domowych chciała w marcu/czerwcu 2015 r., aby ich dzieci ukończyły szkołę wyższą na poziomie magisterskim (ponad 73 proc.). Natomiast prawie 13 proc. gospodarstw uważało za wystarczający poziom wykształcenia dla ich dzieci ukończenie technikum lub liceum zawodowego, a prawie 11 proc. — szkoły wyższej zawodowej (licencjat).

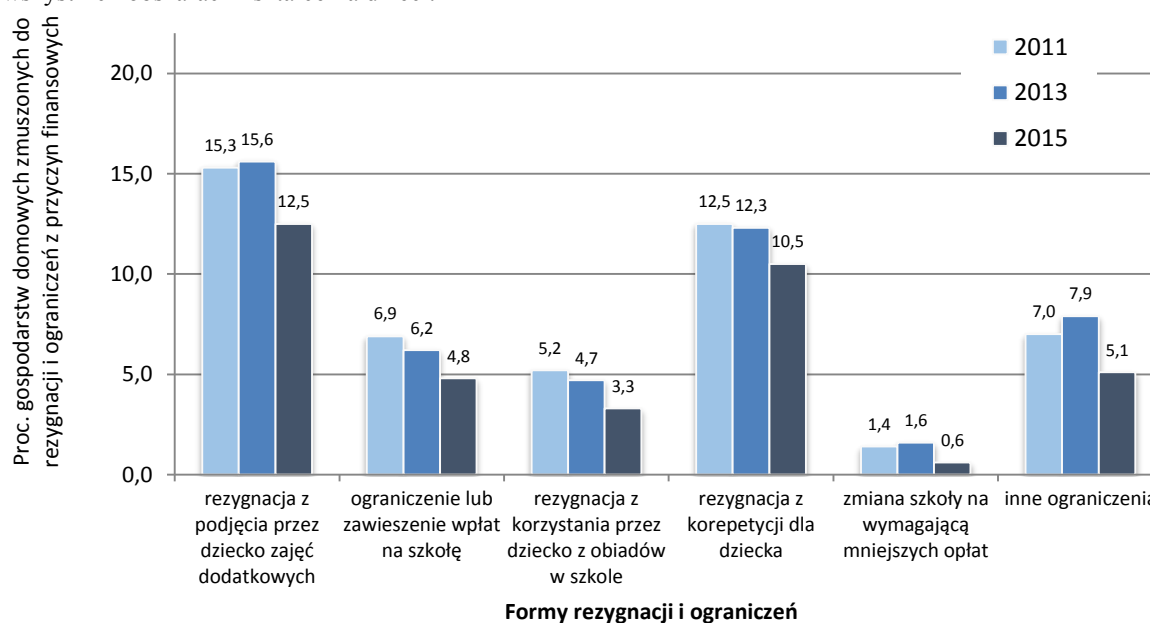
Najczęściej ukończenie przez ich dzieci szkoły wyższej na poziomie magisterskim wskazywały w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i gospodarstwa pracowników (odpowiednio ponad 83 i prawie 76 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa małżeństw z 1 dzieckiem lub z 2 dziećmi (ponad 77 proc. gospodarstw z tych grup). Gospodarstwa domowe bez bezrobotnych zdecydowanie częściej wskazywały na ten poziom wykształcenia niż gospodarstwa domowe z bezrobotnymi (ponad 76 proc. gospodarstw w pierwszej z tych grup wobec około 57 proc. gospodarstw w drugiej z grup). Gospodarstwa o tego typu aspiracjach w zakresie kształcenia dzieci najczęściej zamieszkiwały największe miasta powyżej 500 tys. mieszkańców (89 proc. gospodarstw z tych miast) oraz województwa świętokrzyskie, podlaskie i mazowieckie (odpowiednio prawie 87, prawie 82 i ponad 80 proc. gospodarstw z tych województw). Najrzadziej ten poziom wykształcenia dzieci jako spełnienie swoich aspiracji wskazywały gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (prawie 52 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa

rodzin niepełnych (prawie 63 proc. gospodarstw). Gospodarstwa te relatywnie najczęściej zamieszkiwały wieś (około 65 proc. gospodarstw) oraz województwo warmińsko-mazurskie (około 50 proc. gospodarstw).

Gospodarstwami domowymi, które jako pożądaną poziom wykształcenia swoich dzieci uznały ukończenie technikum lub liceum zawodowego, relatywnie najczęściej były gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i emerytów (po około 20 proc. gospodarstw z tych grup) oraz gospodarstwa rodzin niepełnych (prawie 18 proc. gospodarstw). Gospodarstwa o tym poziomie aspiracji w zakresie wykształcenia dzieci relatywnie najczęściej zamieszkiwały wieś (prawie 17 proc. gospodarstw wiejskich) oraz województwo mazowieckie (ponad 21 proc. gospodarstw z tego województwa).

Najczęściej gospodarstwa domowe były zmuszane ze względów finansowych w roku szkolnym 2011/2015 do rezygnacji z zajęć dodatkowych i korepetycji dla dziecka (odpowiednio ponad 12 i ponad 10 proc. gospodarstw). Najrzadziej dochodziło do zmiany szkoły na wymagającą mniejszych opłat (w poniżej 1 proc. gospodarstw).

W latach 2011-2015³⁰ obserwujemy znaczący spadek rezygnacji z przyczyn finansowych w zakresie ograniczenia lub zawieszenia wpłat za szkołę, rezygnacji z korzystania przez dziecko z obiadów w szkole oraz innych ograniczeń (wykres 4.5.2). W pozostałych badanych obszarach ograniczeń zmiany te nie były znaczące. Jednocześnie w ostatnich dwóch latach nastąpił istotny spadek częstotliwości rezygnacji i ograniczeń gospodarstw domowych we wszystkich obszarach kształcenia dzieci.

Wykres 4.5.2. Trudności finansowe gospodarstw domowych w zakresie kształcenia dzieci w latach 2011-2015 w próbie panelowej.

Gospodarstwami domowymi, które były najczęściej zmuszane do różnego rodzaju ograniczeń finansowych związanych z kształceniem dzieci, były gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (odpowiednio aż około 40 i ponad 26 proc. gospodarstw w przypadku rezygnacji z zajęć dodatkowych). Znacznie częściej do ograniczeń w zakresie kształcenia dzieci były zmuszane ze względów finansowych gospodarstwa domowe z bezrobotnymi niż gospodarstwa domowe bez bezrobotnych (w przypadku zajęć dodatkowych i korepetycji rezygnacje te dotyczyły około 20 proc. i 19 proc. gospodarstw z pierwszej grupy oraz około 11 proc. i 9 proc. gospodarstw z drugiej grupy). Analiza skali wymuszonych ze względów finansowych ograniczeń w zakresie kształcenia dzieci według typu gospodarstwa wskazuje, że najliczniej dotknęły one w badanym okresie gospodarstwa rodzin niepełnych oraz małżeństw wielodzietnych (odpowiednio ponad 25 i prawie 22 proc. gospodarstw z tych grup w przypadku rezygnacji z zajęć dodatkowych). Relatywnie najczęściej do omawianych ograniczeń zmuszane były gospodarstwa zamieszkujące duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. oraz województwo pomorskie (odpowiednio prawie 19 i prawie 22 proc. gospodarstw w przypadku rezygnacji z zajęć dodatkowych).

W ciągu ostatnich dwóch lat nastąpił znaczący wzrost ograniczeń, szczególnie w przypadku rezygnacji z podjęcia przez dziecko zajęć dodatkowych, w grupie gospodarstw domowych małżeństw z 2 dziećmi (o prawie 5 punktów procentowych), zamieszkujących wieś i miasta o liczbie mieszkańców poniżej 100 tys. (odsetek gospodarstw zmuszonych do rezygnacji wzrósł w nich o ponad 2 punkty procentowe) oraz województwa kujawsko-pomorskie, lubelskie i śląskie (odsetek gospodarstw domowych zmuszonych do tych rezygnacji wzrósł w nich odpowiednio o prawie 8, prawie 7 i ponad 5 punktów procentowych).

³⁰ Wszystkie zmiany w zakresie kształcenia dzieci w latach 2011-2015 dotyczą próby gospodarstw domowych dla tych lat, czyli tych gospodarstw domowych, które zostały zbadane zarówno w 2011 r. jak i w latach 2013 oraz 2015.

Ponad 78 proc. gospodarstw domowych uważało w marcu/czerwcu 2015 r., że poziom zaspokojenia ich potrzeb związanych z kształceniem dzieci w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat nie zmienił się, ponad 16 proc. odczuło pogorszenie, a ponad 5 proc. poprawę. W stosunku do 2013 r. nie zmieniły się znacząco oceny gospodarstw domowych odnośnie zmian w poziomie zaspokojenia rozważanych potrzeb. Najczęściej zmiany na gorsze deklarowały gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (odpowiednio około 37 i ponad 24 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe rodzin niepełnych i rodzinne wielodzietne (odpowiednio ponad 26 i ponad 21 proc. gospodarstw). Widoczna jest znacząca przewaga częstości występowania gospodarstw domowych z bezrobotnymi nad gospodarstwami bez bezrobotnych, uważającymi, że ich zaspokojenie potrzeb związanych z kształceniem dzieci pogorszyło się, w stosunku do sytuacji sprzed dwóch lat (odpowiednio ponad 28 proc. i prawie 14 proc. gospodarstw w tych grupach). Gospodarstwa domowe wskazujące na pogorszenie się stopnia zaspokojenia ich potrzeb w zakresie kształcenia dzieci nie są zróżnicowane znacząco ze względu na klasę miejscowości zamieszkania. Najczęściej na pogorszenie poziomu zaspokojenia potrzeb związanych z edukacją dzieci w porównaniu do sytuacji sprzed 2 lat wskazywały gospodarstwa domowe zamieszkujące duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (ponad 20 proc. gospodarstw z tych miast) oraz gospodarstwa domowe zamieszkujące województwo podkarpackie (ponad 19 proc. gospodarstw).

Literatura

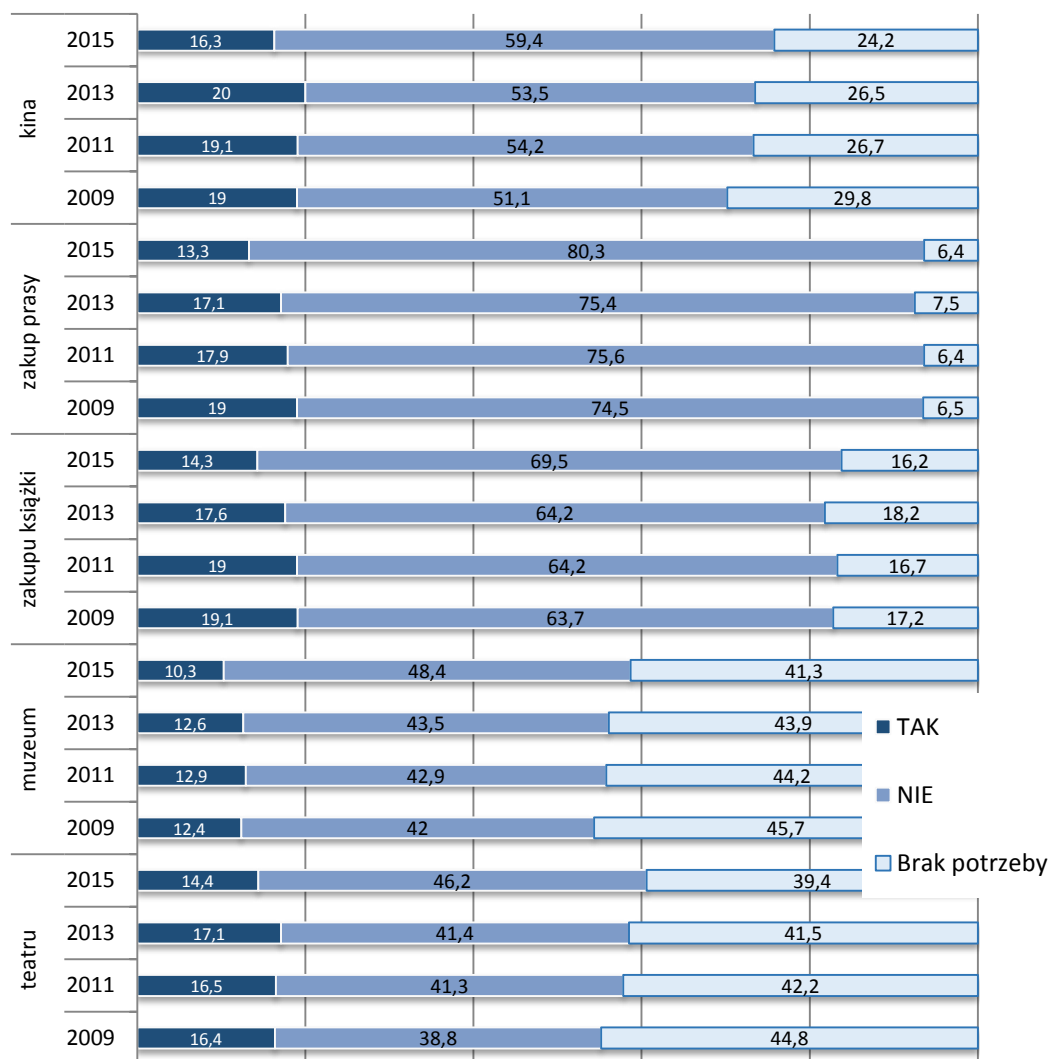
- Active ageing and solidarity between generations, A statistical portrait of the European Union 2012* (2012), Eurostat.
- Jóźwiak J., Kotowska I.E., Abramowska A., (2008), Activating the older workers and the elderly: Policies vs opinions and expectations, w: Höhn Ch., Avramov D., Kotowska I., (eds.), *People, Population Change and Policies: Demographic Knowledge, Gender, Ageing*, vol.2, *European Studies of Population*, Springer, 221-243.
- Komisja Europejska (2012), *The EU Contribution to Active Ageing and Solidarity between Generations*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Lindley R., (2012), *Extending Working Life: Employer Behaviour and Social Policy*, w: Latoszek E., Kotowska I.E., Nowak A.Z., Stępnik A. (red.), *European Integration process in the regional and global settings*, Wydawnictwo Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
- Magda I., A. Ruzik-Sierdzińska, J. Perek-Białas (2014), *Kształcenie i doszkalcenie się z perspektywy aktywności zawodowej*, w: M. Rószkiewicz, K. Saczuk (red.), *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych. Wyniki pierwszej rundy badania panelowego gospodarstw domowych*, Raport tematyczny z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014, 78-116.
- Magda I, Ruzik-Sierdzińska A., Perek-Białas J., (2015). *Kształcenie i doszkalcenie się z perspektywy aktywności zawodowej*, w: M. Rószkiewicz, K. Saczuk (red.), *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych. Wyniki drugiej rundy badania panelowego gospodarstw domowych*, Raport tematyczny z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, 82-115.
- Matysiak, A., Słoczyński, T., Baranowska, A. (2010). *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy*, w: Bukowski, M. (red.) *Zatrudnienie w Polsce 2008. Praca w cyklu życia*, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Instytut Badań Strukturalnych, 105-144.
- Sztanderska U., Grotkowska G., *Zatrudnienie i bezrobocie kobiet i mężczyzn* (2007), w: I. E. Kotowska, U. Sztanderska, I. Wóycicka (red.), *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007, 170-218.
- Stonawski M. (2014), *Kapitał ludzki w warunkach starzenia się ludności a wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014.
- Panek T. J. Zwierzchowski, *Uwarunkowania kształtowania kapitału ludzkiego oraz wykluczenia edukacyjnego i społecznego*, w: M. Rószkiewicz, K. Saczuk (red.), *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych. Wyniki pierwszej rundy badania panelowego gospodarstw domowych*, Raport tematyczny z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014, 117-188.
- Thevenon O. (2015). Do 'institutional complementarities' foster female labour force participation? *Journal of Institutional Economics*, October 2015, 1-27. Dostępny pod adresem: CJO 2015 doi:10.1017/S1744137415000399

4.6. Kultura i wypoczynek

Tomasz Panek, Janusz Czapiński

4.6.1. Kultura

Od 10 do 13 proc. badanych gospodarstw domowych musiało z powodów finansowych zrezygnować w 2013 r. z wyjścia do kina, teatru, opery, operetki, filharmonii (na koncert), zwiedzenia muzeum czy też wystawy, z zakupu książki lub prasy. Najwięcej rezygnacji (16 proc. gospodarstw) dotyczyło wyjścia do kina a najmniej (10,3 proc.) zwiedzenia muzeum lub wystawy (wykres 4.6.1).

Wykres 4.6.1. Czy ktokolwiek z członków gospodarstwa domowego musiał z powodu braku pieniędzy zrezygnować w ostatnim roku z: (dane w całych próbach z lat 2009-2015 w procentach odpowiedzi)

Nastąpiła pod tym względem poprawa w ciągu ostatnich sześciu lat (wykres 4.6.1). Odsetek gospodarstw domowych, które musiały zrezygnować z wyjścia na te imprezy kulturalne zmniejszył się także znacząco w minionych czterech latach³¹ w próbie panelowej (wykres 4.6.2).

Biorąc pod uwagę tylko te gospodarstwa, które zrezygnowały mimo potrzeby, zdecydowanie najwyższy odsetek zmuszonych do rezygnacji z wyjścia na wybrane imprezy kulturalne charakteryzował w marcu/czerwcu 2015 r. grupę gospodarstw najuboższych, utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (odpowiednio nawet ponad

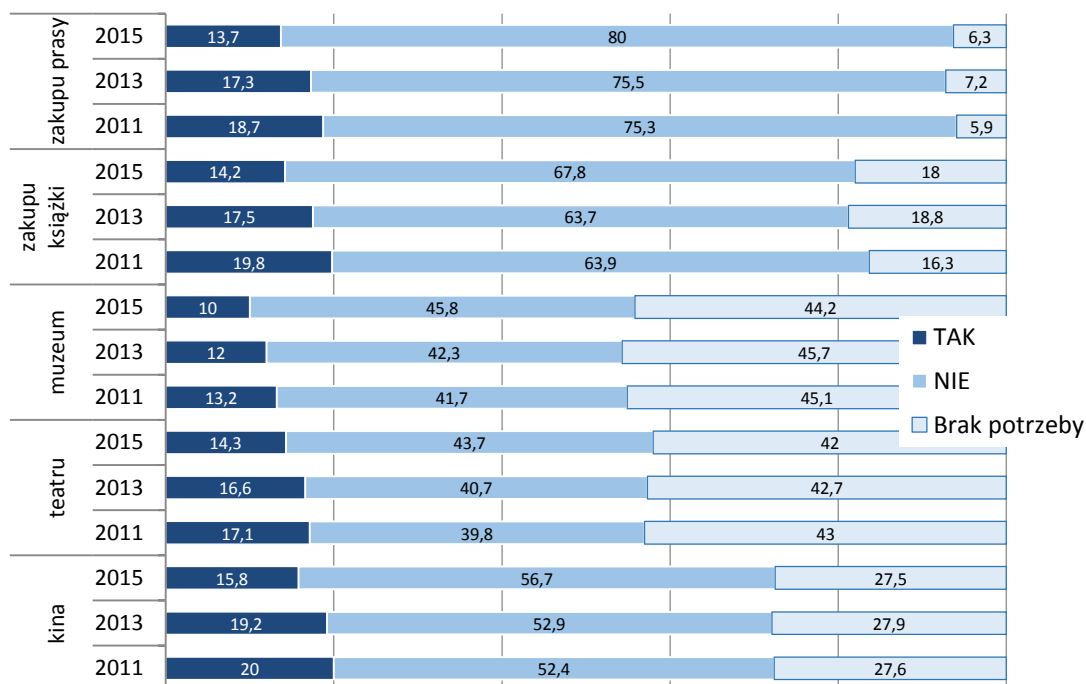
³¹ Wszystkie zmiany w zakresie uczestnictwa gospodarstw domowych w kulturze w latach 2011-2015 dotyczą próby panelowej z tych lat, czyli tych gospodarstw domowych, które zostały zbadane w 2011 r. jak i w 2013 r. oraz w 2015 r.

53 oraz prawie 46 proc. w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii lub koncertu), a najmniejszy (około 19 proc. gospodarstw) gospodarstw pracujących na własny rachunek. Jednocześnie we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych zmniejszyła się znacząco w 2015 r., w porównaniu z 2011, rokiem liczba tych rezygnacji (od ponad 11 punktów procentowych w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii, koncertu oraz muzeum lub wystawy do ponad 2 punktów procentowych w przypadku kina).

Wśród grup gospodarstw domowych wyróżnionych ze względu na typ najczęściej mimo potrzeby musiały zrezygnować z wyjścia na wybrane imprezy kulturalne gospodarstwa rodzin niepełnych oraz wielodzietnych, w których częstość rezygnacji z tych form uczestnictwa w kulturze przekraczała nawet 35 proc. W 2015 r., w stosunku do sytuacji sprzed czterech lat, znaczący wzrost częstości rezygnacji z tych form uczestnictwa w kulturze nastąpił wyłącznie w grupie gospodarstw domowych wieloosobowych (od prawie 13 punktów procentowych w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii i koncertu do prawie 9 punktów procentowych w przypadku muzeum i wystawy).

Przeciętnie, rezygnacje z wyjścia na wybrane imprezy kulturalne w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi były w 2015 r. o około 20 punktów procentowych częstsze niż w gospodarstwach domowych bez bezrobotnych. W ostatnich dwóch latach obserwujemy znaczący spadek odsetka gospodarstw zmuszanych ze względów finansowych do tego typu rezygnacji zarówno w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych jak i z bezrobotnymi, przy czym znacząco wyższy w tej drugiej z grup.

Zróznicowanie pomiędzy grupami gospodarstw domowych zamieszkujących różne klasy miejscowości, pod względem konieczności rezygnacji ze względów finansowych z wybranych form uczestnictwa w kulturze, nie było w 2015 r. zbyt duże, chociaż najwyższe w gospodarstwach domowych zamieszkujących największe miasta (w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii i koncertu nawet 29 proc. w gospodarstwach zamieszkujących te miasta). Rozpatrując rezygnacje w układzie wojewódzkim, najczęściej zgłaszały ten fakt gospodarstwa domowe zamieszkujące województwo łódzkie (w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii, koncertu prawie 41 proc. gospodarstw z tego województwa). W ostatnich dwóch latach obserwujemy spadek konieczności rezygnacji, ze względów finansowych, z wybranych form uczestnictwa w kulturze we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania w tym największy w małych miastach o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii i koncertu nawet o 7 punktów procentowych). Zwiększenie się możliwości uczestnictwa w kulturze w tym okresie zgłaszały gospodarstwa we wszystkich województwach, w tym najczęściej zamieszkujące województwa lubuskie (wzrost zgłoszeń od 14 do ponad 20 punktów procentowych) i łódzkie (wzrost od prawie 3 do ponad 9 punktów procentowych).

Wykres 4.6.2. Czy ktokolwiek z członków gospodarstwa domowego musiał z powodu braku pieniędzy zrezygnować w ostatnim roku z: (dane w próbie panelowej z lat 2011-2015 w procentach odpowiedzi)

17 proc. badanych gospodarstw zostało zmuszonych w ostatnim roku do rezygnacji ze względów finansowych z zakupu książki. Liczba rezygnacji w 2015 r. spadła w stosunku do 2011 r. o prawie 6 punktów procentowych (wykres 4.6.1.1). W ostatnich dwóch latach odsetek rezygnacji ze względów finansowych z zakupu książki zmniejszył się ponad 4 punkty procentowe.

Grupą społeczno-ekonomiczną, którą zdecydowanie najsilniej dotknęły ograniczenia w zakupie prasy w 2015 r. były gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rolników (odpowiednio prawie 39 i ponad 27

proc. gospodarstw zrezygnowało z zakupu prasy w tych grupach gospodarstw). Najbardziej ograniczenia finansowe w zakupie prasy zgłaszały natomiast gospodarstwa pracujących na własny rachunek (niecałe 8 proc. gospodarstw). Częstość rezygnacji z zakupu prasy nie spadła znacząco w 2015 r., w porównaniu z 2013 r., tylko w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Najsilniejszy spadek nastąpił przy tym w grupie gospodarstw domowych rolników (spadek o prawie 10 punktów procentowych w tej grupie gospodarstw).

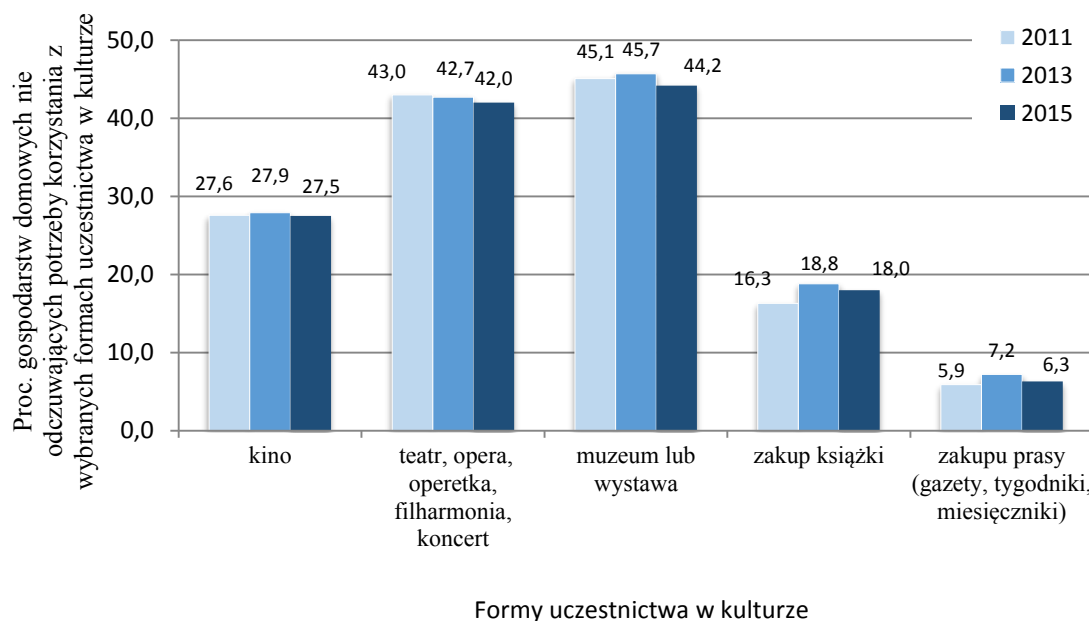
Konieczność rezygnacji z zakupu prasy występowała w 2015 r. zdecydowanie częściej w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (odpowiednio w prawie 26 proc. gospodarstw i w prawie 16 proc. gospodarstw z tych grup). W latach 2013–2015 w obu grupach gospodarstw domowych nastąpił znaczący spadek częstości tego typu rezygnacji.

Wśród typów gospodarstw najczęściej brak pieniędzy na zakup prasy dotyczył w 2015 r. rodzin niepełnych (prawie 23 proc. gospodarstw). W ostatnich dwóch latach nastąpił znaczący spadek w skali rezygnacji z zakupu prasy we wszystkich typach gospodarstw domowych, w tym największy w grupach gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (odpowiednio o ponad 9 i o prawie 3 punkty procentowe).

Z zakupu prasy najczęściej rezygnować ze względów finansowych w 2013 r. gospodarstwa zamieszkujące małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. i największe miasta o liczbie mieszkańców ponad 500 tys. (po prawie 16 proc. gospodarstw). Brak pieniędzy na zakup prasy zdecydowanie najczęściej dotyczył gospodarstwa zamieszkujące województwa dolnośląskie i kujawsko-pomorskie (odpowiednio 18 i prawie 17 proc. gospodarstw). Spadek tego typu rezygnacji, w ostatnich dwóch latach, obserwujemy we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, w tym największy w najmniejszych miastach (o około 6 punktów procentowych). We wszystkich województwach nastąpił znaczny spadek odsetków gospodarstw domowych deklarujących brak pieniędzy na zakup prasy w ostatnich dwóch latach, w tym najsilniejszy w województwach łódzkim, lubuskim i warmińsko-mazurskim (odpowiednio o prawie 9 i po ponad 7 punktów procentowych).

W 2015 r. oprócz rezygnacji gospodarstw domowych z uczestnictwa w kulturze z powodów finansowych, badano także brak odczuwania przez nie takiej potrzeby. Najbardziej gospodarstwa deklarują brak potrzeby zakupu prasy (ponad 6 proc. gospodarstw), a najczęściej zwiedzania muzeum lub wystawy (ponad 41 proc. gospodarstw). Brak potrzeby wyjścia do teatru, opery, operetki, filharmonii czy na koncert zgłasza prawie 40 proc. gospodarstw, wyjścia do kina ponad 24 proc. gospodarstw i zakupu książki około 16 proc. gospodarstw.

W latach 2011–2015 odsetek gospodarstw domowych nie odczuwających potrzeby korzystania z wyróżnionych form uczestnictwa w kulturze zwiększył się znacząco wyłącznie w przypadku zakupu książki (o prawie 2 pp.) (wykres 4.6.3). Jednocześnie zmniejszyła się częstość deklaracji przez gospodarstwa domowe braku zainteresowania wyjściem do teatru, opery, operetki, filharmonii i na koncert (spadek o ponad 1 pp.).

Wykres 4.6.3. Brak potrzeb gospodarstw domowych korzystania z wybranych form uczestnictwa w kulturze w latach 2011-2015 w próbie panelowej.

Jeśli chodzi o grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych, najwięcej niezainteresowanych zakupem prasy jest wśród grupy gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (ponad 12 proc. gospodarstw), a najmniej w grupach gospodarstw pracowników i pracujących na własny rachunek (niecałe 5 proc. gospodarstw z tych

grup). Zakupem książek najrzadziej zainteresowane są gospodarstwa rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (po prawie 30 proc. gospodarstw z tych grup), a najczęściej gospodarstwa pracujących na własny rachunek (tylko niecałe 8 proc. deklaruje brak potrzeby zakupu książek) i pracowników (nieco ponad 8 proc. niezainteresowanych).

Teatrem, operą, operetką, filharmonią czy koncertem najczęściej niezainteresowane są gospodarstwa rencistów (prawie 58 proc. gospodarstw) i emerytów (ponad 52 proc. gospodarstw), a najrzadziej gospodarstwa pracujących na własny rachunek (około 21 proc. gospodarstw) i pracowników (około 30 proc. gospodarstw). Brak odczuwania potrzeby zwiedzania muzeum lub wystawy i wyjścia do kina najczęściej deklarowały także gospodarstwa domowe rencistów (ponad 60 proc.) a najrzadziej gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i pracowników (odpowiednio ponad 26 proc. i prawie 32 proc.). Gospodarstwa domowe z bezrobotnymi znacznie częściej odczuwały, niż gospodarstwa domowe bez bezrobotnych, brak zainteresowania teatrem, operą, operetką, filharmonią, koncertem oraz zwiedzaniem wystawy lub muzeum.

W przekroju typu gospodarstwa brak potrzeby uczestniczenia w kulturze zgłaszają najczęściej gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe (od prawie 43 proc. w przypadku kina do ponad 51 proc. w przypadku muzeum lub wystawy), a najrzadziej małżeństw z dwójką dzieci (od około 10 proc. w przypadku kina do ponad 33 proc. w przypadku muzeum lub wystawy).

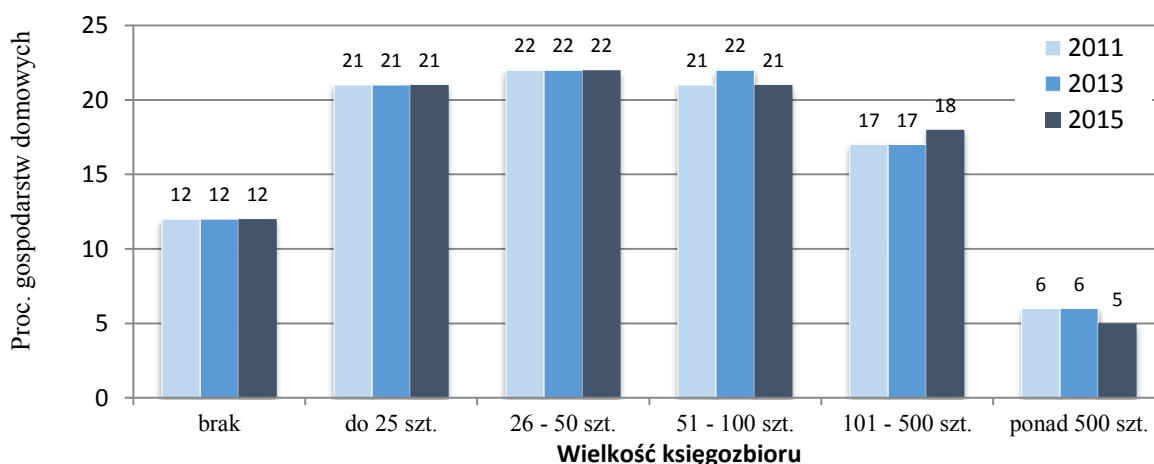
Im mniejsza miejscowość tym częstszy brak potrzeb kulturalnych. Wyjątek stanowi prasa i książka, których zakupem są relatywnie najrzadziej zainteresowani mieszkańcy małych miast. Terytorialne, w układzie wojewódzkim, zróżnicowanie potrzeb kulturalnych nie było w 2015 r. zbyt duże. Najmniej zainteresowane uczestnictwem w kulturze są gospodarstwa z województw wschodnich oraz województwa świętokrzyskiego.

Na uczestnictwo gospodarstw domowych w kulturze wskazuje pośrednio także wielkość księgozbiorów posiadanych przez gospodarstwa domowe oraz zakup książek. Wielkość księgozbioru utrzymuje się na podobnym poziomie od 2007 r. (tabela 4.6.1). Przybyło gospodarstw nieposiadających ani jednej książki i ubyło gospodarstw z większą niż 100 woluminów biblioteką.

Ten sam stabilny poziom księgozbiorów widzimy również w próbie panelowej w latach 2011-2015 (wykres 4.6.4). Nieznacznie (o 1 pp.) ubyło jedynie gospodarstw a największym księgozbiorem (ponad 500 woluminów).

Tabela 4.6.1. Odsetek gospodarstw domowych mających określoną wielkość księgozbioru w latach 2007-2015

Liczba woluminów	2015	2013	2011	2009	2007
0	11,7	13,2	12,5	12,8	10,1
do 25	22,8	21,9	21,9	22,3	23,1
26-50	22,6	22,9	22,1	21,6	21,5
51-100	20,9	20,4	21,2	20,7	20,6
101-500	16,7	16,5	16,9	17,2	19,8
ponad 500	5,4	5,0	5,4	5,5	5,9

Wykres 4.6.4. Wielkość księgozbiorów gospodarstw domowych w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Najczęściej deklaracje, że nie posiadają żadnych księgozbiorów, składały w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania oraz rencistów (odpowiednio ponad 27 proc. i ponad 29 proc. gospodarstw domowych w tych grupach społeczno-ekonomicznych). Najliczniejsze księgozbiory, powyżej 500 sztuk, posiadały natomiast gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek (prawie 10 proc. gospodarstw z tej grupy). W ostatnich dwóch latach w żadnej z grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych nie zmienił się znacząco odsetek gospodarstw deklarujących że nie posiadają księgozbiorów.

Różnice w odsetkach gospodarstw nie posiadających księgozbiorów pomiędzy grupami gospodarstw domowych bez bezrobotnych i z bezrobotnymi były znaczne (księgozbiorów nie posiadało w tych grupach odpowiednio prawie 16 proc. i ponad 11 proc. gospodarstw). Odsetki gospodarstw domowych nie posiadające księgozbiorów zwiększyły się w ciągu ostatnich czterech lat tylko w grupie gospodarstw z bezrobotnymi (o prawie 3 punkty procentowe).

Wśród wyróżnionych w badaniu typów gospodarstw domowych najczęściej nie posiadały w ogóle księgozbioru w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe nierodzinne wieloosobowe i jednoosobowe (odpowiednio ponad 20 i ponad 21 proc. gospodarstw z tych grup). Najczęściej gospodarstwa o najliczniejszych księgozbiorach, o liczbie woluminów powyżej 500 sztuk, występowały wśród gospodarstw domowych małżeństw bez dzieci (w prawie 8 proc. gospodarstw). W ostatnich czterech latach nastąpił znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych posiadających księgozbiory tylko w grupie małżeństw bez dzieci (o około 3 punkty procentowe), a znaczący spadek tylko w grupie gospodarstw domowych nierodzinnych wieloosobowych (o około 5 punktów procentowych).

Gospodarstwa domowe wiejskie znacznie częściej nie posiadają księgozbiorów niż gospodarstwa domowe miejskie (od prawie 19 proc. gospodarstw wiejskich do niecałych 5 proc. gospodarstw zamieszkujących największe miasta). Zdecydowanie najczęściej gospodarstwa domowe posiadające najliczniejsze księgozbiory zamieszkiwały największe miasta (ponad 14 proc. gospodarstw domowych z tej grupy). W ostatnich czterech latach nastąpił wzrost odsetka gospodarstw domowych nie posiadających księgozbiorów wyłącznie w grupie gospodarstw zamieszkujących wieś. Województwem, w którym najczęściej gospodarstwa domowe nie posiadały księgozbiorów było w marcu/czerwcu 2015 r. województwo świętokrzyskie (prawie 21 proc. gospodarstw z tego województwa).

Nieco ponad 52 proc. gospodarstw zakupiło w 2014 roku książki (inne niż podręczniki i instrukcje), nieco więcej niż w 2012 r. (47,6 proc.) (tabela 4.6.2). Największy odsetek nabył nie więcej niż 3 książki.

Tabela 4.6.2. Odsetek gospodarstw domowych, które zakupiły w minionym roku określoną liczbę książek innych niż podręczniki i instrukcje w wersji papierowej lub elektronicznej

Rok	Zakupiły książki	Zakupiły określoną liczbę książek wśród tych, które zakupiły książki				
		1-3	4-6	7-10	11-20	Powyżej 20
2013	47,6	30,2	28,1	21,8	12,3	7,6
2015	52,2	33,9	26,1	20,7	11,5	7,7

Najczęściej żadnych książek nie zakupiły gospodarstwa domowe rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (odpowiednio ponad 69 proc. i ponad 64 proc. gospodarstw z tych grup). Relatywnie częściej książki zakupiły gospodarstwa domowe bez bezrobotnych niż z bezrobotnymi (odpowiednio ponad 53 proc. i prawie 41 proc. gospodarstw). Wśród typów gospodarstw najrzadziej książki zakupiły w ostatnim roku gospodarstwa domowe nierodzinne wieloosobowe (tylko niecałe 38 proc. gospodarstw w tej grupie). Książki w ciągu ostatniego roku znacznie częściej kupowały gospodarstwa domowe miejskie niż wiejskie (od ponad 74 proc. gospodarstw w największych miastach do ponad 36 proc. gospodarstw zamieszkujących wieś). Relatywnie najrzadziej kupowały książki w ciągu ostatniego roku gospodarstwa domowe zamieszkujące województwo warmińsko-mazurskie (tylko niecałe 40 proc. gospodarstw z tego województwa).

Najczęściej gospodarstwa domowe oceniały (ponad 83 proc. gospodarstw), że poziom zaspokojenia ich potrzeb związanych z kulturą, w ostatnich dwóch latach nie zmienił się. Natomiast prawie 11 proc. gospodarstw uważa, że sytuacja w tym obszarze pogorszyła się, a tylko niecałe 6 proc., że uległa poprawie. W porównaniu z marcem 2013 r. znacząco (o ponad 6 punktów procentowych) spadł odsetek gospodarstw domowych negatywnie oceniających zmiany zaspokojenia swoich potrzeb związanych z kulturą.

Najbardziej pesymistycznie oceniały w marcu/czerwcu 2015 r. zmiany zaspokojenia swoich potrzeb związanych z kulturą gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (około 30 proc. odczuło pogorszenie się poziomu zaspokojenia swoich potrzeb związanych z kulturą). Wśród typów gospodarstw najgorzej oceniają zmiany gospodarstwa rodzin niepełnych oraz małżeństw wielodzietnych (po prawie 24 proc. negatywnych ocen). W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi negatywne oceny dało około 29 proc. gospodarstw, podczas gdy w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych tylko niecałe 16 proc. gospodarstw. Negatywne oceny zmian zachodzących w poziomie zaspokojenia potrzeb związanych z kulturą najczęściej formułowały gospodarstwa domowe zamieszkujące największe miasta (ponad 24 proc. gospodarstw z tych miast). Najwyższy procent gospodarstw pesymistycznie oceniających zmiany poziomu zaspokojenia potrzeb w obszarze kultury występuje w województwach łódzkim i pomorskim (odpowiednio prawie 24 i ponad 20 proc. gospodarstw z tych województw oceniło zmiany negatywnie).

Wielkość księgozbioru, podobnie jak wcześniej omawiane formy uczestnictwa w kulturze, związana jest z dobrobytem materialnym (dochodami i wyposażeniem gospodarstw domowych) oraz ze skorelowanym z nim silnie poziomem cywilizacyjnym (liczbą nowoczesnych urządzeń komunikacyjnych). Ponieważ zarówno dobrobyt materialny, jak i poziom cywilizacyjny zależą od poziomu wykształcenia, można oczekiwać, że wiele form uczestniczenia w kulturze skorelowanych jest z poziomem wykształcenia członków gospodarstwa domowego. I tak w istocie jest (tabela 4.6.3, 4.6.4). Niemal we wszystkich gospodarstwach, których głowa ma wyższe wykształcenie, jest jakiś księgozbiór, najczęściej (32 proc.) o wielkości między 100 a 500 woluminów) i najrzadszy jest brak zainteresowania zakupem prasy, zakupem książek, wystawami, teatrem i kinem.

W ostatnich czterech latach we wszystkich grupach wyróżnionych ze względu na wykształcenie głowy gospodarstwa, z wyjątkiem wykształcenia średniego, spadło zainteresowanie zakupem prasy a w grupie z wykształceniem zawodowym także zainteresowanie zakupem książek. We wszystkich grupach wykształcenia głowy gospodarstwa domowego wzrosło lub nie zmieniło się zainteresowanie kinem, teatrem i wystawami (tabela 4.6.4).

Tabela 4.6.3. Odsetek gospodarstw domowych posiadających określoną wielkość księgozbioru, według poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa

Poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego	Wielkość księgozbioru					
	brak	do 25 sztuk	26-50 sztuk	51-100 sztuk	101-500 sztuk	ponad 500 sztuk
Podstawowe i niżej	33,7	35,2	17,7	8,8	4,0	0,6
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	14,0	30,2	27,4	18,6	8,7	1,2
Średnie	6,2	19,7	26,4	25,3	18,6	3,9
Wyższe i pomaturalne	1,5	9,8	15,6	26,1	31,9	15,1

Chi-kwadrat = 3443, df = 15, p < 0,000.

Tabela 4.6.4. Odsetek gospodarstw niezainteresowanych różnymi formami uczestnictwa w kulturze ze względu na poziom wykształcenia głowy gospodarstwa w 2011 i 2015 r.

Poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego	Brak zainteresowania									
	kinem		teatrem		wystawami		zakupem książek		zakupem prasy	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Podstawowe i niżej	53,8	59,8	67,4	71,6	68,4	72,9	41,0	43,3	14,3	15,8
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	25,9	27,4	47,7	48,0	50,5	51,5	19,5	17,9	6,3	5,9
Średnie	19,7	20,3	34,5	36,3	37,1	38,4	9,7	10,0	4,2	4,2
Wyższe i pomaturalne	8,9	8,9	17,5	20,5	18,0	21,9	4,2	4,0	4,1	2,9

Ogólnie, ograniczenia uczestnictwa w kulturze ze względu na brak środków finansowych, brak potrzeb związanych z tym uczestnictwem, ocena poziomu zaspokojenia potrzeb kulturalnych i wielkość księgozbioru zależą w głównej mierze od warunków materialnych, poziomu wykształcenia i poziomu cywilizacyjnego. Tylko telewizja i – w coraz większym stopniu – internet są powszechnie dostępnymi nośnikami treści kulturalnych; z telewizji więcej korzystają ci, którzy nie mają innych potrzeb kulturalnych (więcej na temat roli telewizji patrz rozdz. 5.11).

4.6.2. Wypoczynek

Procent gospodarstw domowych zmuszonych w 2015 r. do rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych z powodów finansowych wahał się od prawie 35 proc. w przypadku wyjazdów rodzinnych (dorosłych z dziećmi niepełnoletnimi) do prawie 40 proc. dla wyjazdów dorosłych³². Jednakże obserwujemy znaczącą poprawę w tym zakresie w stosunku do 2011 i 2013 r.³³ (wykres 4.6.5). Spadek tego typu rezygnacji wyniósł prawie 7 pp. przy wyjazdach dorosłych, prawie 8 pp. przy wyjazdach rodzinnych i 6 pp. w przypadku wyjazdów dzieci. Spadki te były szczególnie duże w ostatnich dwóch latach.

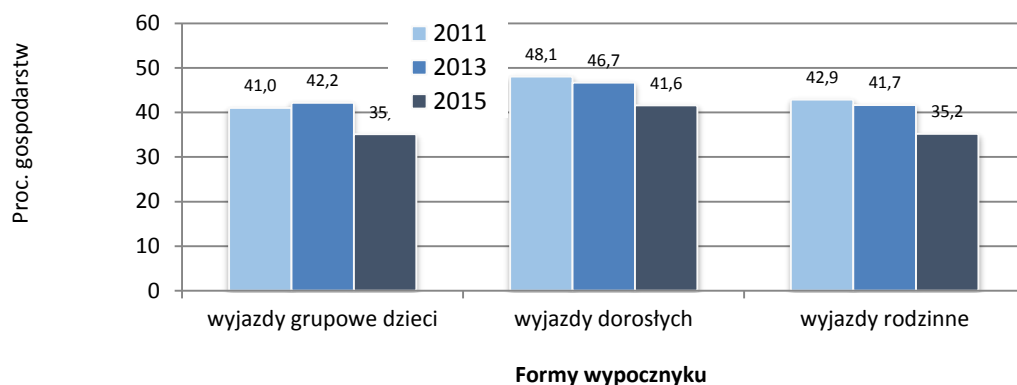
Zdecydowanie najczęściej sytuacje rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych zdarzały się w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (od 72 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów dorosłych, do 73 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów grupowych dzieci w pierwszej z grup gospodarstw oraz od ponad 57 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów dorosłych do ponad 67 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów grupowych dzieci w drugiej z grup gospodarstw), a najrzadziej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (od prawie 19 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów rodzinnych, do prawie 21 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów dorosłych). Wzrost rezygnacji był znaczący w 2015 r. w porównaniu do 2013 r. tylko w przypadku wyjazdów dorosłych w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (o ponad 7 punktów procentowych).

Zdecydowanie najczęściej sytuacje rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych zdarzały się w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (od 72 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów dorosłych, do 73 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów grupowych dzieci w pierwszej z grup gospodarstw oraz od ponad 57 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów dorosłych do ponad 67 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów grupowych dzieci w drugiej z grup gospodarstw), a najrzadziej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (od prawie 19 proc. gospodarstw w przypadku wyjazdów rodzinnych, do prawie 21 proc. gospodarstw w

³² Te dane odnoszą się do podpopulacji gospodarstw chcących korzystać z tych form wypoczynku

³³ Wszystkie zmiany w zakresie korzystania z wybranych form uczestnictwa w wypoczynku w latach 2011-2015 dotyczą próby panelowej z tych lat, czyli tych gospodarstw domowych, które zostały zbadane zarówno w 2011 r. jak i w 2013 r. i w 2015 r.

przypadku wyjazdów dorosłych). Wzrost rezygnacji był znaczący w 2015 r. w porównaniu do 2013 r. tylko w przypadku wyjazdów dorosłych w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (o ponad 7 punktów procentowych).

Wykres 4.6.5. Procent gospodarstw domowych zmuszonych do rezygnacji z wybranych form wypoczynku spośród gospodarstw zainteresowanych tymi formami wypoczynku w latach 2011-2015 w próbie panelowej

Do rezygnacji z wyjazdów ze względów finansowych najczęściej były zmuszane w 2015 r. gospodarstwa domowe rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych (od prawie 50 proc. z wyjazdów rodzinnych do ponad 58 proc. gospodarstw z wyjazdów dorosłych w pierwszej z grup gospodarstw oraz od prawie 46 proc. gospodarstw z wyjazdów grupowych dzieci do prawie 53 proc. gospodarstw z wyjazdów dorosłych w drugiej z grup). W ciągu ostatnich dwóch lat częstotliwość rezygnacji ze względów finansowych z wyjazdów wypoczynkowych zwiększyła się znacząco tylko w przypadku wyjazdów dorosłych w grupie gospodarstw domowych małżeństw z 1 dzieckiem (o prawie 6 punktów procentowych).

Częstotliwość konieczności rezygnacji ze względów finansowych z wyjazdów była w 2015 r. znacznie wyższa w grupie gospodarstw z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw bez bezrobotnych (odpowiednio od ponad 54 proc. i ponad 31 proc. gospodarstw zrezygnowało z wyjazdów rodzinnych oraz do prawie 62 proc. i ponad 37 proc. gospodarstw zrezygnowało z wyjazdów dorosłych). W latach 2013-2015 zarówno w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych jak i w grupie gospodarstw z bezrobotnymi znacząco zmniejszyła się częstotliwość rezygnacji ze wszystkich typów wyjazdów, w tym w większym stopniu w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi.

Zdecydowanie najwyższy procent gospodarstw zmuszonych do rezygnacji ze względów finansowych z wybranych form wypoczynku występował w 2015 r. na wsi. W przypadku wyjazdów dorosłych w gospodarstwach zamieszkujących wieś rezygnacje te dotyczyły ponad 48 proc. gospodarstw, a w odniesieniu do wyjazdów grupowych dzieci i wyjazdów rodzinnych prawie około 40 proc. gospodarstw. Najgorsza sytuacja pod względem rezygnacji z wyjazdów rodzinnych występowała w województwach świętokrzyskim i podkarpackim (rezygnację z tego typu wyjazdów zgłosiło odpowiednio ponad 48 proc. i prawie 45 proc. gospodarstw z tych województw), a z wyjazdów dorosłych w województwach łódzkim i świętokrzyskim (zrezygnowało z wyjazdów odpowiednio prawie 56 proc. i około 51 proc. gospodarstw z tych województw). Najczęściej z wyjazdów grupowych dzieci musiały natomiast zrezygnować gospodarstwa domowe w województwach świętokrzyskim i podkarpackim (konieczność rezygnacji zgłosiło odpowiednio prawie 46 proc. i ponad 41 proc. gospodarstw z tych województw).

W ostatnich dwóch latach wzrost rezygnacji, ze względów finansowych, z wyjazdów wypoczynkowych obserwujemy tylko w grupie gospodarstw domowych zamieszkujących średniej wielkości miasta, o liczbie mieszkańców 100-200 tys. i to tylko w przypadku wyjazdów grupowych dzieci (o ponad 11 punktów procentowych).

Znaczący wzrost rezygnacji z badanych form wypoczynku nastąpił w ostatnich dwóch latach tylko w województwie świętokrzyskim (odpowiednio o ponad 5 punktów procentowych w przypadku wyjazdów dorosłych, o 7 punktów procentowych w przypadku wyjazdów rodzinnych oraz o prawie 4 punkty procentowe w przypadku wyjazdów dzieci).

Obok częstotliwości rezygnacji gospodarstw domowych z wybranych form wypoczynku z powodów finansowych, badano także brak odczuwania przez nie takiej potrzeby. Najrzadziej gospodarstwa domowe nie odczuwały w marcu/czerwcu 2015 r., potrzeby wyjazdów dorosłych (prawie 26 proc. gospodarstw), a najczęściej wyjazdów grupowych dzieci (prawie 61 proc. gospodarstw). W ostatnich czterech latach nastąpił znaczący wzrost braku zainteresowania przez gospodarstwa domowe wyjazdami rodzinnymi (o ponad 2 punkty procentowe) oraz wyjazdami grupowymi z dziećmi (o ponad 1 pp., wykres 4.6.5). W ostatnich dwóch latach obserwujemy wzrost braku zainteresowania wyróżnionymi formami, poza wyjazdami rodzinnymi (wykres 4.6.5).

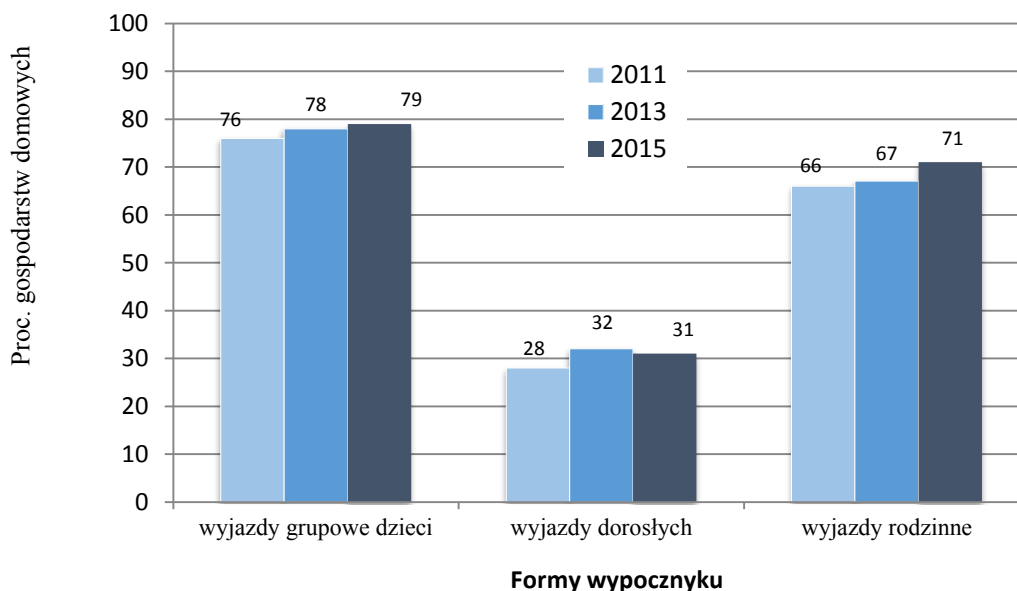
Brak zainteresowania analizowanymi w badaniu formami wypoczynku najczęściej deklarowały w lutym/marcu 2013 r. gospodarstwa domowe rencistów i emerytów (od ponad 40 proc. w przypadku wyjazdów dorosłych do ponad

90 proc. w przypadku wyjazdów grupowych dzieci), a najrzadziej gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek (od prawie 23 proc. w przypadku wyjazdów dorosłych do ponad prawie 64 proc. w przypadku wyjazdów grupowych dzieci).

W przekroju typów gospodarstw domowych brak potrzeby wyjazdów dzieci najczęściej zgłaszały gospodarstwa domowe wieloosobowe oraz rodzin niepełnych (odpowiednio w prawie 95 proc. i w prawie 74 proc. gospodarstw), w przypadku wyjazdów dorosłych gospodarstwa domowe nierodzinne (w prawie 39 proc. gospodarstw). Brak zainteresowania wyjazdami rodzinnymi najczęściej występował w gospodarstwach domowych nierodzinnych wieloosobowych i rodzin niepełnych (odpowiednio w prawie 92 proc. i w prawie 65 proc. gospodarstw).

Różnice w częstotliwości braku zainteresowania wybranymi formami wypoczynku, w grupach gospodarstw domowych wyróżnionych ze względu na klasę miejscowości zamieszkania, były w 2013 r. niezbyt duże. Wyjazdami grupowymi dzieci oraz wyjazdami rodzinnymi najczęściej nie były zainteresowane gospodarstwa domowe zamieszkujące największe miasta (odpowiednio w przypadku tych form wyjazdów prawie 83 proc. i prawie 69 proc. gospodarstw). Natomiast brak odczuwania potrzeby wyjazdów dorosłych najczęściej deklarowały gospodarstwa domowe wiejskie (około 42 proc. gospodarstw). Terytorialne zróżnicowanie braku zainteresowania gospodarstw domowych wybranymi formami wypoczynku także było nieznaczne. Tylko w przypadku wyjazdów grupowych dorosłych wyraźnie najczęściej deklarowały brak zainteresowania tą formą wypoczynku gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa lubelskie i podkarpackie (odpowiednio ponad 43 proc. i ponad 41 proc. gospodarstw domowych).

Prawie 72 proc. gospodarstw domowych uważa, że zaspokojenie ich potrzeb związanych z wypoczynkiem w 2013 r. w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat nie zmieniło się. Jednocześnie prawie 26 proc. gospodarstw wskazuje na pogorszenie się sytuacji w tym obszarze, a tylko niecałe 3 proc. na jej poprawę. W stosunku do ocen zmian sformułowanych w 2011 r. nastąpił wzrost negatywnych ocen tych zmian o ponad 3 pp. Najbardziej pesymistycznie oceniają zmiany gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (prawie 38 proc. gospodarstw w tej grupie wystawiło negatywne oceny zachodzącym zmianom). Wśród grup gospodarstw wyróżnionych ze względu na typ najgorzej oceniają zmiany w zakresie zaspokojenia potrzeb związanych z wypoczynkiem gospodarstwa małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (odpowiednio prawie 37 i prawie 32 proc. ocen negatywnych). W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi negatywne oceny zmian występowały znacznie częściej niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (odpowiednio w prawie 40 proc. i w ponad 23 proc. gospodarstw z tych grup). Negatywne oceny zmian zachodzących w poziomie zaspokojenia potrzeb w omawianym obszarze najczęściej formułowały gospodarstwa zamieszkujące największe miasta z ponad 500 tys. mieszkańców (prawie 33 proc. gospodarstw). Największy odsetek gospodarstw pesymistycznie oceniających zmiany w poziomie zaspokojenia potrzeb związanych z wypoczynkiem występuje w województwach dolnośląskim (około 32 proc. gospodarstw) i warmińsko-mazurskim (prawie 32 proc. gospodarstw).

Wykres 4.6.5. Brak potrzeb gospodarstw domowych z korzystania z wybranych form wypoczynku w latach 2011-2015 w próbie panelowej

4.7. Opieka zdrowotna

Janusz Czapiński, Tomasz Panek

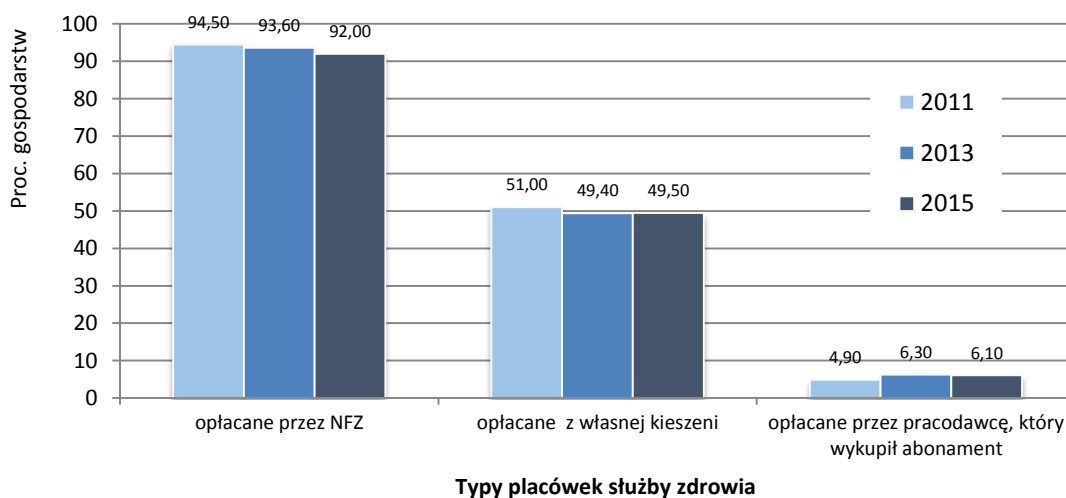
4.7.1. Korzystanie z opieki zdrowotnej

Według deklaracji gospodarstw domowych w 2013 r. ponad 92 proc. z nich w ciągu ostatniego roku korzystało z placówek służby zdrowia opłacanych przez NFZ, ale też ponad połowa korzystała z usług placówek, w których trzeba płacić z własnej kieszeni, i 7 proc. z placówek opłacanych przez pracodawcę, który wykupił abonament lub ubezpieczenie. W porównaniu z poprzednimi latami wzrósł znacząco odsetek gospodarstw korzystających z usług medycznych opłacanych ze wszystkich trzech źródeł (tabela 4.7.1)

Tabela 4.7.1. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z placówek opieki zdrowotnej według źródła finansowania usług

Rok badania	Środki publiczne	Środki prywatne	Abonamenty
2000	86,4	38,6	4,9
2003	89,6	35,6	4,5
2005	91,2	37,4	4,3
2007	92,4	44,0	5,0
2009	92,0	49,0	5,1
2011	91,3	49,2	6,5
2013	92,4	50,6	7,0
2015	93,4	53,9	6,9

W latach 2009-2013³⁴ nieznacznie, w granicach błędu pomiaru, wzrósł odsetek gospodarstw domowych korzystających z usług placówek opłacanych przez pracodawcę, który wykupił abonament (o 1 pp., wykres 4.7.1). W ostatnich dwóch latach częstość korzystania przez gospodarstwa domowe z określonych typów placówek służby zdrowia nie uległa znaczącym zmianom.

Wykres 4.7.1. Zakres korzystania przez gospodarstwa domowe z usług placówek służby zdrowia w latach 2009-2013 w próbie panelowej

Relatywnie najczęściej w ciągu ostatniego roku z placówek służby zdrowia, w których należało płacić z własnej kieszeni korzystały gospodarstwa domowe najzamożniejsze, tj. pracujących na własny rachunek (ponadto 70 proc. gospodarstw z tej grupy), małżeństw z 1 lub 2 dziećmi (ponad 60 proc. gospodarstw z tych grup) oraz zamieszkujących największe miasta (prawie 60 proc.). Gospodarstwa domowe bez bezrobotnych znacząco częściej korzystają z placówek służby zdrowia, w których trzeba płacić z własnej kieszeni niż czyniły to gospodarstwa domowe z bezrobotnymi (odpowiednio ponad 52 proc. i niecałe 42 proc. gospodarstw domowych z tych grup). Znacznie częściej z placówek służby zdrowia, w których należało płacić z własnej kieszeni, korzystają gospodarstwa miejskie niż wiejskie (prawie

³⁴ Zmiany w zakresie opieki zdrowotnej w latach 2011-2015 dotyczą próby panelowej z tych lat, czyli tych gospodarstw domowych, które zostały zbadane zarówno w 2011 r. jak i w 2013 r. oraz 2015 r.

60 proc. gospodarstw zamieszkujących największe miasta i tylko 45 proc. gospodarstw zamieszkujących wieś). Wyraźniej najrzadziej z tego typu usług korzystały gospodarstwa zamieszkujące województwo warmińsko-mazurskie (tylko niecałe 27 proc. gospodarstw z tego województwa). W ostatnich 2 latach obserwujemy wzrost odsetka gospodarstw korzystających z usług placówek służby zdrowia, w których trzeba płacić z własnej kieszeni, przede wszystkim w grupach gospodarstw domowych rencistów (o niecałe 2 pp.), małżeństw bez dzieci (o prawie 2 pp.) oraz zamieszkujących najmniejsze miasta (o ponad 2 pp.).

Tabela 4.7.2. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z usług różnych placówek ochrony zdrowia w ciągu ostatniego roku

Grupa społeczno-demograficzna	Opłacanych przez NFZ		Opłacanych z własnej kieszeni		Opłacanych przez pracodawcę (abonament)	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Grupa społeczno-ekonomiczna						
Pracownicy	92,0	90,6	59,7	55,5	11,9	11,1
Rolnicy	92,0	90,0	51,8	48,7	-*	-
Pracujący na własny rachunek	91,2	88,5	79,2	71,0	6,8	5,9
Emeryci	96,3	93,8	46,1	41,9	0,8	1,4
Renciści	97,7	94,4	37,3	28,3	-	-
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	88,2	82,5	28,7	29,4	-	-
Typ gospodarstwa domowego						
Jednorodzinne:						
Małżeństwa bez dzieci	94,2	92,5	59,5	52,2	6,5	6,4
Małżeństwa z 1 dzieckiem	96,0	93,5	64,2	60,5	11,3	9,5
Małżeństwa z 2 dziećmi	94,8	93,7	64,7	59,6	9,9	9,6
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	96,4	95,3	57,6	51,5	7,6	6,3
Rodziny niepełne	94,8	91,7	43,7	41,4	5,2	4,8
Wielorodzinne	98,2	95,3	63,3	53,7	5,1	5,9
Nierodzinne:						
Jednoosobowe	87,6	84,9	37,0	34,1	3,3	3,5
Wieloosobowe	84,7	89,3	37,4	40,4	5,7	1,0
Klasa miejscowości zamieszkania						
Miasta powyżej 500 tys.	88,9	89,8	65,1	60,3	15,7	17,3
Miasta 200-500 tys.	93,6	90,7	57,2	55,4	11,9	9,3
Miasta 100-200 tys.	95,9	92,2	54,4	46,6	8,9	7,1
Miasta 20-100 tys.	94,3	92,1	53,5	49,3	5,5	4,5
Miasta poniżej 20 tys.	93,3	91,1	51,9	44,2	3,8	4,2
Wieś	94,1	91,5	48,8	44,7	2,8	2,7
Województwa						
Dolnośląskie	91,2	91,6	59,4	53,0	8,3	8,0
Kujawsko-pomorskie	95,2	90,9	49,2	43,3	4,5	2,8
Lubelskie	96,4	92,9	52,3	48,4	6,2	5,2
Lubuskie	96,7	94,2	58,3	56,4	8,1	5,8
Łódzkie	94,5	92,7	53,0	50,2	5,0	2,9
Małopolskie	94,9	92,5	55,0	54,4	4,9	6,3
Mazowieckie	89,4	88,5	59,4	52,6	13,2	13,5
Opolskie	97,0	88,9	54,6	39,7	2,3	2,8
Podkarpackie	94,5	95,1	55,4	56,9	3,3	2,6
Podlaskie	92,7	93,3	43,3	49,5	1,5	2,7
Pomorskie	93,4	91,3	55,2	52,2	15,8	9,9
Śląskie	93,6	91,6	53,5	46,4	6,8	5,7
Świętokrzyskie	92,5	88,9	53,2	47,1	2,5	3,1
Warmińsko-mazurskie	93,3	89,6	30,6	27,0	1,1	1,9
Wielkopolskie	96,5	91,8	59,2	50,2	4,2	6,7
Zachodniopomorskie	89,0	89,8	45,6	42,8	5,1	5,0
Dochód na osobę						
Dolny kwartył	93,5	91,8	33,2	29,7	1,8	1,3
Środkowe 50 proc.	95,3	94,0	55,3	48,9	4,9	4,6
Górny kwartył	89,9	89,1	71,7	68,1	15,8	14,5

* - oznacza zbyt małą liczbę przypadków.

W szpitalu z powodów innych niż cięży w minionym roku przebywał któryś z członków gospodarstwa domowego w 23,4 proc. gospodarstw. Częstość przebywania przez członków gospodarstw domowych w szpitalu nie jest znacząco

zróżnicowana według wyodrębnionych grup gospodarstw domowych i nie uległa większym zmianom w czterech i dwóch minionych latach (tabela 4.7.3).

Tabela 4.7.3. Odsetek gospodarstw domowych, których członek przebywał w ostatnim roku w szpitalu w latach 2011-2015

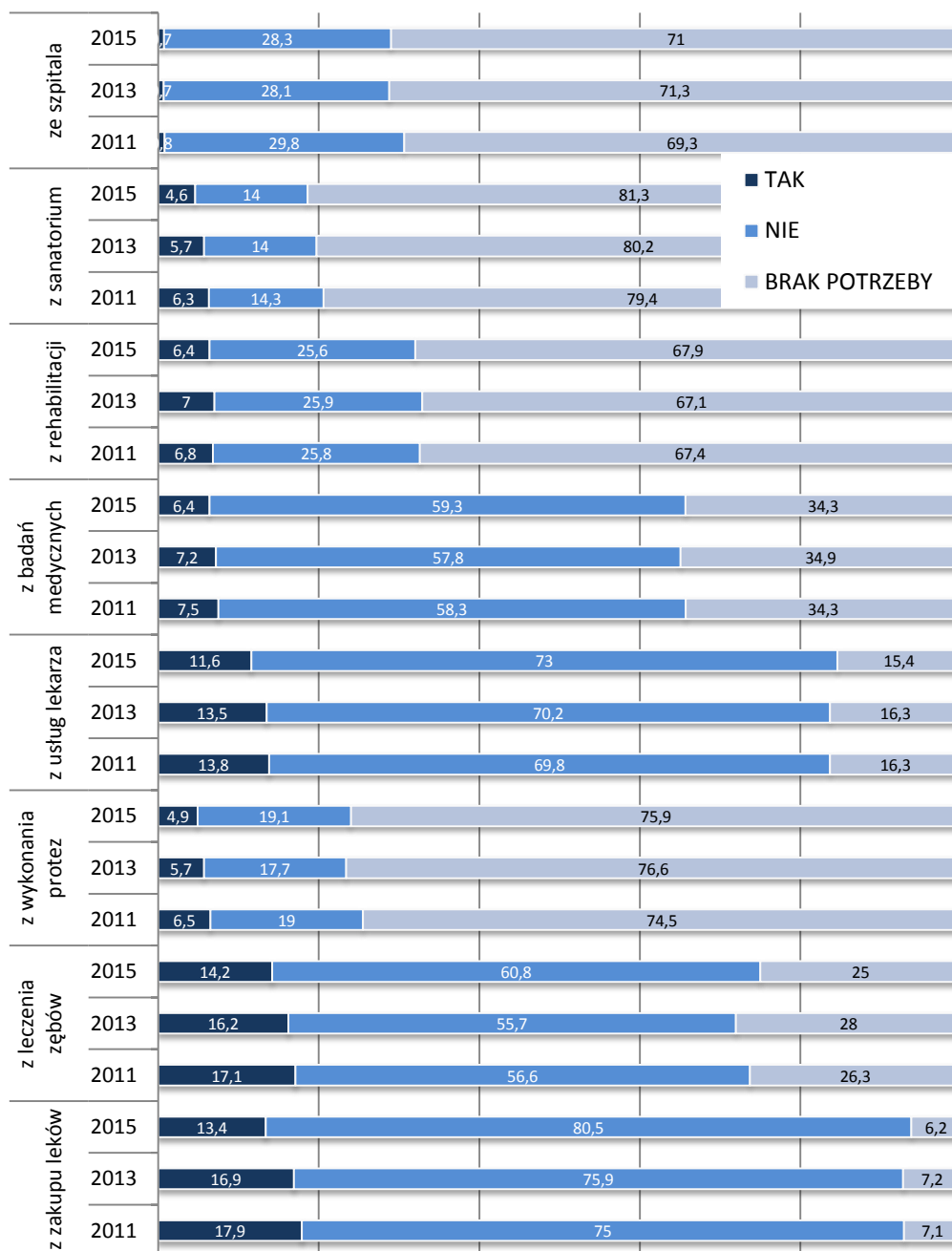
Grupa	2015	2013	2011
Grupa społeczno-ekonomiczna			
Pracownicy	20,3	20,7	22,5
Rolnicy	22,5	21,7	25,9
Pracujący na własny rachunek	20,1	18,2	23,3
Emeryci	27,8	27,8	27,6
Renciści	30,3	27,9	31,1
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	23,4	16,0	22,0
Typ gospodarstwa domowego			
Jednorodzinne:			
Małżeństwa bez dzieci	25,3	25,4	28,6
Małżeństwa z 1 dzieckiem	24,2	22,0	24,5
Małżeństwa z 2 dziećmi	22,5	23,5	24,8
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	25,4	26,8	28,7
Rodziny niepełne	24,3	20,4	28,6
Wielorodzinne	33,0	33,1	24,5
Nierodzinne:			
Jednoosobowe	18,0	17,8	24,8
Wieloosobowe	20,3	21,3	28,7
Klasa miejscowości zamieszkania			
Miasta powyżej 500 tys.	20,9	23,8	23,7
Miasta 200-500 tys.	24,3	20,2	23,9
Miasta 100-200 tys.	21,3	22,1	24,6
Miasta 20-100 tys.	24,7	25,4	24,9
Miasta poniżej 20 tys.	23,2	23,0	26,5
Wieś	23,8	21,9	24,8
Województwa			
Dolnośląskie	26,0	24,1	29,1
Kujawsko-pomorskie	22,9	22,3	26,7
Lubelskie	25,4	24,0	26,7
Lubuskie	25,5	21,7	25,2
Łódzkie	26,9	27,3	28,1
Małopolskie	17,9	21,0	22,8
Mazowieckie	23,7	25,0	23,4
Opolskie	29,1	21,8	25,5
Podkarpackie	28,0	27,4	26,1
Podlaskie	26,8	20,9	29,0
Pomorskie	22,6	21,1	19,7
Śląskie	22,6	20,8	23,7
Świętokrzyskie	29,3	27,6	28,5
Warmińsko-mazurskie	15,5	18,8	18,0
Wielkopolskie	21,3	21,2	26,0
Zachodniopomorskie	17,8	19,4	20,3
Ogółem	23,4	22,9	24,8

4.7.2. Rezygnacje z opieki zdrowotnej

Największa grupa gospodarstw domowych zmuszona była z powodu braku środków zrezygnować z leków, leczenia zębów i usług lekarza (wykres 4.7.3). W stosunku do potrzebujących najczęściej dochodziło do rezygnacji z powodu braku pieniędzy z wyjazdu do sanatorium (w prawie 29 proc. gospodarstw), z uzyskania protez zębowych (w ponad 24 proc. gospodarstw) oraz z leczenia zębów (w ponad 22 proc. gospodarstw). W ostatnich czterech latach (wykres 4.7.2) odsetek gospodarstw domowych zmuszonych do takich rezygnacji nie wzrósł znacząco dla żadnej z usług ochrony zdrowia. Nastąpił natomiast znaczący spadek tego typu rezygnacji w przypadku zakupu leków, wyjazdu do sanatorium oraz uzyskania protez zębowych (odpowiednio o ponad 4, o prawie 4 i o ponad 3 pp.).

Najczęściej z zakupu leków oraz usług ochrony zdrowia musiały zrezygnować z przyczyn finansowych w ciągu ostatniego roku gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (odpowiednio 12 proc. i prawie 5 proc. w przypadku leczenia szpitalnego, ponad 51 i 41 proc. w przypadku uzyskania protez zębowych oraz 53 proc. i prawie 45 proc. w przypadku leczenia zębów) (tabela 4.7.4).

W gospodarstwach domowych z bezrobotnymi częstość takich rezygnacji była znacząco wyższa niż wśród gospodarstw domowych bez bezrobotnych, przy czym największe różnice obserwujemy w przypadku rezygnacji z leczenia zębów (odpowiednio prawie 39 proc. i ponad 19 proc. gospodarstw z tych grup musiało z niego zrezygnować) oraz z uzyskania protez zębowych (odpowiednio ponad 40 proc. i ponad 21 proc. gospodarstw z tych grup zgłosiło konieczność takich rezygnacji). Wśród typów gospodarstw domowych konieczność rezygnacji z przyczyn finansowych z zakupu leków oraz usług ochrony zdrowia najczęściej zgłaszały gospodarstwa domowe rodzin niepełnych i rodzi wielodzietnych (odpowiednio od prawie 4 i 3 proc. w przypadku leczenia szpitalnego, prawie 25 i prawie 25 proc. w przypadku realizacji recept lub wykupienia zalecanych leków do 33 i ponad 31 proc. w przypadku leczenia zębów).

Wykres 4.7.2. Procent gospodarstw domowych, które zrezygnowały z korzystania z wybranych rodzajów świadczeń zdrowotnych z powodu trudności finansowych w latach 2011-2015

Gospodarstwa domowe wiejskie znacznie częściej były zmuszone do omawianych rezygnacji niż gospodarstwa domowe miejskie. Najwyższe odsetki gospodarstw domowych zmuszanych do powyższych rezygnacji zamieszkiwały województwo warmińsko-mazurskie.

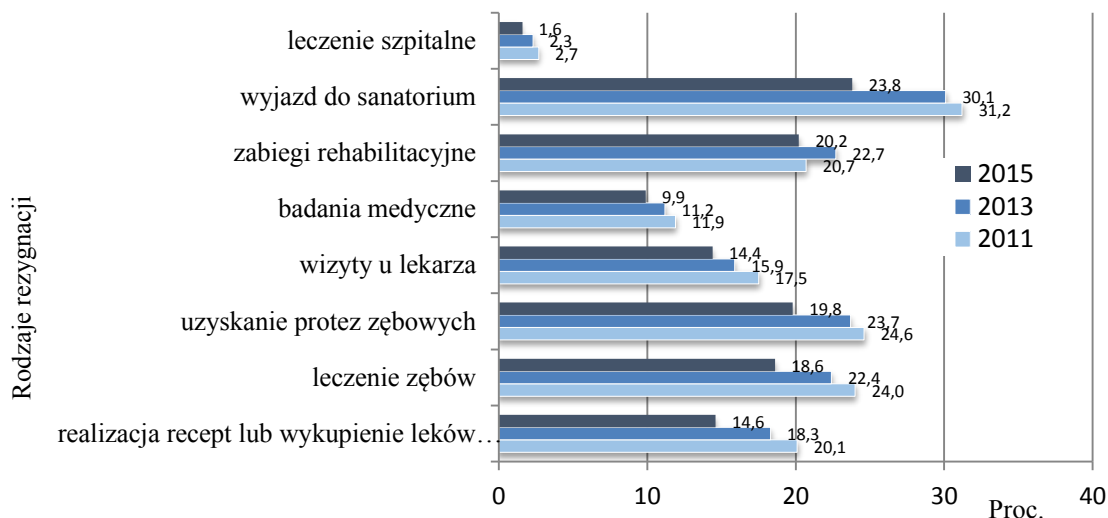

Tabela 4.7.4. Odsetek gospodarstw domowych, które zrezygnowały z powodów finansowych z korzystania z wybranych świadczeń zdrowotnych, mimo że ich potrzebowały

Grupa	Procent gospodarstw domowych, które zrezygnowały z:							
	zakupu leków	leczenia zębów	protez	usług lekarza	badania	rehabilitacji	sanatorium	szpitala
Grupa społeczno-ekonomiczna								
Pracownicy	10,2	18,0	17,3	10,6	7,5	18,3	19,9	2,0
Rolnicy	10,9	16,0	20,0	10,8	9,3	12,5	22,7	0,6
Pracujący na własny rachunek	3,3	6,9	10,9	4,1	3,7	7,1	10,0	1,2
Emeryci	16,8	16,3	17,5	15,6	10,2	19,1	23,6	2,0
Renciści	33,3	40,4	39,9	30,1	20,7	37,0	49,5	2,8
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	40,7	48,8	62,1	34,7	29,5	41,4	53,0	10,1
Typ gospodarstwa domowego								
Jednorodzinne:								
Małżeństwa bez dzieci	9,9	13,0	14,5	10,5	6,5	13,2	18,3	1,9
Małżeństwa z 1 dzieckiem	9,9	16,9	19,0	10,6	6,4	15,9	17,6	2,1
Małżeństwa z 2 dzieci	9,3	16,8	19,3	9,0	6,2	17,3	18,1	0,9
Małżeństwa z 3 i więcej dzieci	17,7	23,5	18,8	17,0	11,5	25,0	27,4	2,3
Rodziny niepełne	23,9	30,5	30,2	20,0	18,1	34,3	38,3	2,4
Wielorodzinne								
Wielorodzinne	11,6	17,9	19,0	12,6	8,7	18,6	32,9	2,2
Nierodzinne:								
Jednoosobowe	20,1	20,7	24,1	18,6	13,3	24,0	28,8	3,6
Wielooosobowe	22,7	32,9	28,6	22,3	22,9	40,6	25,0	0,0
Klasa miejscowości zamieszkania								
Miasta powyżej 500 tys.	10,9	15,8	16,6	11,8	9,7	19,0	18,2	3,8
Miasta 200-500 tys.	13,0	17,3	23,2	13,4	8,3	19,3	17,4	1,5
Miasta 100-200 tys.	11,5	14,7	12,0	11,2	9,0	16,2	20,9	2,0
Miasta 20-100 tys.	15,5	21,4	21,7	15,2	12,1	22,7	31,1	3,3
Miasta poniżej 20 tys.	13,7	17,6	20,3	13,4	6,8	20,0	25,1	2,5
Wieś	16,4	21,1	22,4	14,5	9,9	20,0	27,9	1,2
Województwa								
Dolnośląskie	15,8	23,1	25,5	17,9	12,3	23,8	26,0	5,2
Kujawsko-pomorskie	17,0	22,1	18,3	13,7	10,5	20,9	16,8	,5
Lubelskie	16,6	21,5	21,9	15,8	11,6	12,8	20,0	,5
Lubuskie	13,7	20,0	19,8	12,4	8,2	13,2	25,4	4,1
Łódzkie	18,2	19,2	19,2	19,0	12,7	24,2	29,4	,4
Małopolskie	13,0	14,1	13,7	11,3	6,8	15,6	20,7	3,3
Mazowieckie	13,3	18,3	23,9	11,9	8,7	20,1	23,3	4,5
Opolskie	10,6	17,2	10,1	9,2	7,9	15,1	15,2	0,0
Podkarpackie	16,7	21,9	30,0	16,9	12,3	21,3	31,9	1,7
Podlaskie	13,7	19,7	21,5	11,5	8,9	23,4	31,6	,8
Pomorskie	11,6	20,9	21,1	10,7	7,6	14,2	22,7	2,6
Śląskie	13,4	16,7	14,1	12,4	8,8	24,1	25,5	1,5
Świętokrzyskie	14,2	18,8	24,0	13,7	8,1	17,1	30,4	2,3
Warmińsko-mazurskie	16,0	26,3	36,7	17,0	11,3	20,4	48,3	2,9
Wielkopolskie	13,0	14,8	15,3	12,3	11,3	21,9	27,6	1,1
Zachodniopomorskie	12,7	19,5	21,8	14,9	9,0	25,0	24,7	0,0
Dochód ekwiwalentny gospodarstwa								
Dolny kwartył	34,6	45,2	46,3	31,0	24,2	39,4	48,6	5,0
2 kwartył	14,7	19,7	19,4	15,4	10,7	25,3	28,4	2,1
3 kwartył	7,6	12,0	12,6	8,0	4,9	13,4	18,6	1,1
Górny kwartył	2,4	4,5	4,6	2,9	2,5	6,7	6,1	,6
Ogółem 2015	14,3	18,9	20,5	13,7	9,7	20,1	24,9	2,2
Ogółem 2013	18,2	22,6	24,2	16,1	11,1	21,3	29,1	2,4

W ostatnich czterech latach (wykres 4.7.3) odsetek gospodarstw domowych zmuszonych do takich rezygnacji nie wzrósł znacząco dla żadnej z usług ochrony zdrowia. Nastąpił natomiast znaczący spadek tego typu rezygnacji w przypadku zakupu leków, wyjazdu do sanatorium oraz uzyskania protez zębowych (odpowiednio o ponad 4, o prawie 4 i o ponad 3 pp.). W latach 2011-2013 odsetek gospodarstw domowych zmuszonych do rezygnacji z przyczyn finansowych spadł znacząco. W przypadku wyjazdów do sanatorium oraz realizacji recept i wykupienia leków spadek ten wyniósł odpowiednio o prawie 3 oraz o prawie 2 pp. W tym samym okresie nie nastąpił natomiast wzrost odsetków gospodarstw domowych, które z przyczyn finansowych musiały zrezygnować z pozostałych usług ochrony zdrowia. Silny wzrost tych rezygnacji obserwujemy w przypadku uzyskania protez zębowych jednak w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, pracowników i rolników (odpowiednio o prawie 8 i o prawie 6 pp.), gospodarstw małżeństw z 1 dzieckiem i małżeństw wielodzietnych (odpowiednio o prawie 9 i o około

7 pp.) oraz zamieszkujących najmniejsze i największe miasta (odpowiednio o ponad 8 i o prawie 6 pp.). Zwraca także uwagę znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, które z powodu braku pieniędzy musiały zrezygnować z leczenia szpitalnego.

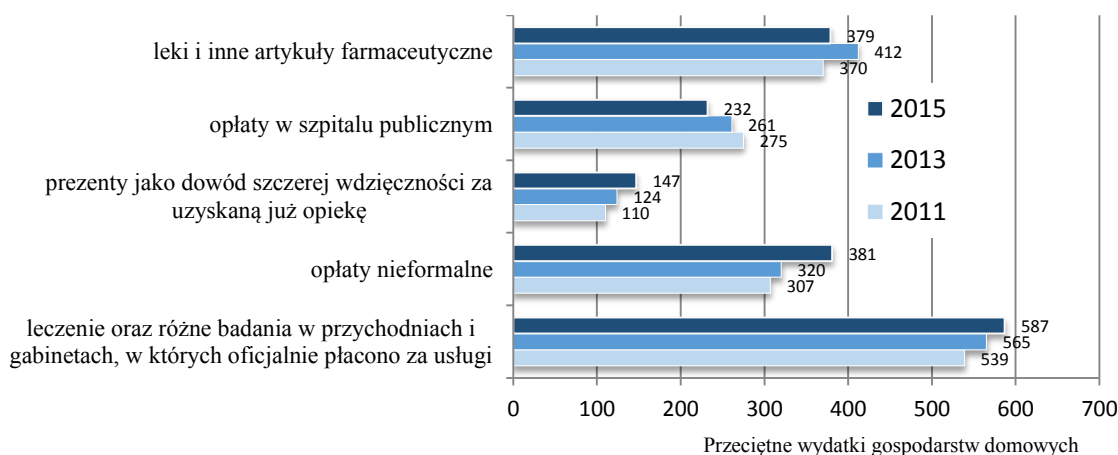
Wykres 4.7.3. Procent gospodarstw domowych zmuszonych mimo takiej potrzeby do rezygnacji z przyczyn finansowych z zakupu leków oraz usług ochrony zdrowia w latach 2011-2015 r. w próbie panelowej

4.7.3. Wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na świadczenia medyczne

Wcześniej stwierdziliśmy, że już niemal połowa gospodarstw ponosi jakieś wydatki na usługi zdrowotne z własnej kieszeni. Spójrzmy teraz, na co i w jakiej wysokości szły te pieniądze w okresie jednego tylko kwartału poprzedzającego badanie (tabela 4.7.5).

Tabela 4.7.5. Procent gospodarstw domowych ponoszących w okresie jednego kwartału wydatki na ochronę zdrowia i przeciętna wysokość tych wydatków w latach 2011-2015 w całych próbach

	Leki i artykuły farmaceutyczne			Kupowanie usług w zakresie ambulatoryjnej opieki zdrowotnej			Opłaty nieformalne, tzw. dowody wdzięczności („łapówki”)			Prezenty jako dowody szczerzej wdzięczności			Opłaty w szpitalu publicznym		
	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011
Procent gospodarstw ponoszących wydatki danego rodzaju	98	91	87	44	39	39	2,2	1,4	1,7	2,3	1,9	1,6	2,2	1,8	2,1
Przeciętna wysokość wydatków w zł	376	412	366	591	596	555	377	273	309	148	128	142	293	261	290

Wykres 4.7.4. Wydatki gospodarstw domowych związanych z ochroną zdrowia w ostatnich trzech miesiącach w 2011, 2013 i 2015 r. w próbie panelowej

Tabela 4.7.6. Obciążenie gospodarstw domowych wydatkami na leczenie i badania oraz na leki i inne artykuły farmaceutyczne według grupy społeczno-ekonomicznej, typu gospodarstwa, klasy miejscowości zamieszkania, województwa i dochodu w zł w całych próbach w 2013 i 2015 r. w grupie gospodarstw ponoszących poszczególne kategorie kosztów (dane za 3 miesiące)

Grupa	Wysokość wydatków (w zł) ponoszonych na:			
	leczenie i różne badania		leki i inne artykuły farmaceutyczne związane z chorobą	
	2015	2013	2015	2013
Grupa społeczno-ekonomiczna				
Pracownicy	626	621	333	374
Rolnicy	454	629	387	430
Pracujący na własny rachunek	758	622	411	427
Emeryci	518	537	448	477
Renciści	378	428	384	429
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	474	498	279	297
Typ gospodarstwa domowego				
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	633	628	451	474
Małżeństwa z 1 dzieckiem	597	625	380	408
Małżeństwa z 2 dziećmi	602	657	338	402
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	700	657	370	379
Rodziny niepełne	648	576	341	367
Wielorodzinne	491	598	456	548
Nierodzinne:				
Jednoosobowe	504	447	326	358
Wieloosobowe	414	436	309	352
Klasa miejscowości zamieszkania				
Miasta powyżej 500 tys.	837	701	401	445
Miasta 200-500 tys.	592	497	373	390
Miasta 100-200 tys.	594	604	371	388
Miasta 20-100 tys.	536	628	368	408
Miasta poniżej 20 tys.	518	629	384	400
Wieś	505	538	369	416
Województwa				
Dolnośląskie	752	663	378	428
Kujawsko-pomorskie	450	600	366	383
Lubelskie	465	466	372	373
Lubuskie	759	554	386	433
Łódzkie	445	438	336	392
Małopolskie	623	519	401	418
Mazowieckie	794	801	417	467
Opolskie	578	602	377	514
Podkarpackie	358	587	360	448
Podlaskie	531	540	352	366
Pomorskie	613	738	369	449
Śląskie	595	495	389	375
Świętokrzyskie	450	523	374	346
Warmińsko-mazurskie	314	312	263	269
Wielkopolskie	504	624	392	444
Zachodniopomorskie	535	591	347	389
Dochód ekwiwalentny gospodarstwa				
1 kwartył	453	405	342	350
2 kwartył	461	495	378	415
3 kwartył	552	606	377	428
4 kwartył	783	715	411	449

W ostatnich czterech latach realnie w całych próbach znacząco wzrosły wydatki gospodarstw domowych na opłaty nieformalne, „łapówki” (o 16,6 proc.) oraz usługi ambulatoryjne (o 1,1 proc.).

Przeciętnie najczęściej kosztowały gospodarstwa ponoszące dany rodzaj wydatków leczenie i badania ambulatoryjne (591 zł), w dalszej kolejności był zakup leków i innych artykułów farmaceutycznych (376 zł); tzw. dowody wdzięczności, czyli „łapówki”, dzięki którym próbowano pozyskać lepszą czy szybszą (np. większe zainteresowanie problemami pacjenta, więcej troski o jego zdrowie, wybór lekarza operującego lub opiekującego się pacjentem w szpitalu, przyspieszenie usługi itp.) to średnio 377 zł. Przeciętna opłata w szpitalu publicznym wyniosła 293 zł, a wysokość szczerego dowodu wdzięczności wręczanego za już uzyskaną opiekę wyniosła średnio 148 zł.

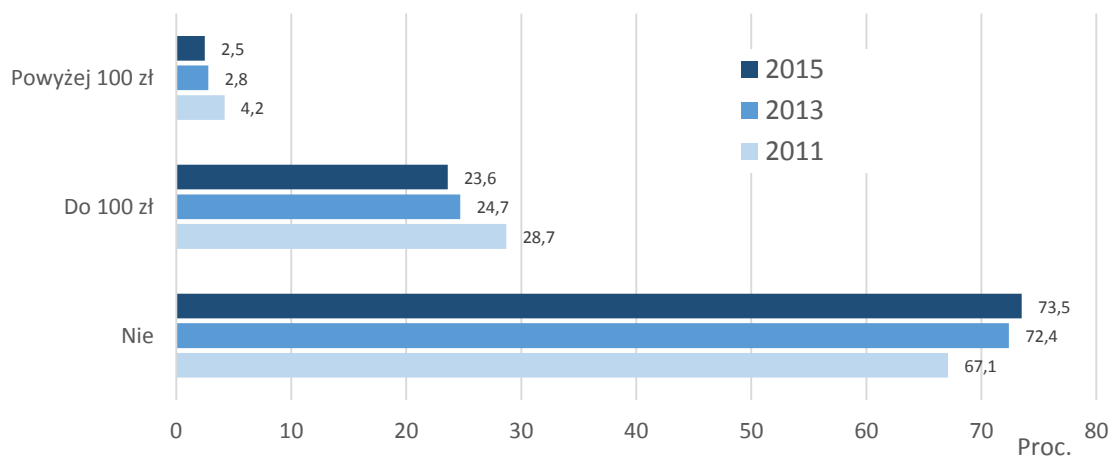
Największe wydatki na leczenie i badania w ciągu trzech miesięcy poprzedzających ostatnie badanie ponosiły gospodarstwa domowe rolników, pracujących na własny rachunek i pracowników (odpowiednio przeciętnie 629, 622 i 620 zł na gospodarstwo ponoszące takie wydatki), małżeństw z 2 i większą liczbą dzieci (przeciętnie 657 zł) oraz w największych i najmniejszych miastach (przeciętnie odpowiednio 699 i 633 zł) i w województwie mazowieckim (przeciętnie 801 zł) (tabela 4.7.6). W grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych tego rodzaju wydatki były znacznie wyższe niż w gospodarstwach domowych z bezrobotnymi. Najwięcej na leczenie i badania ambulatoryjne wydawały gospodarstwa najzamożniejsze. W przekroju wojewódzkim wyróżniają się mazowieckie (wydatek największy – 801 zł.) i warmińsko-mazurskie (wydatek najmniejszy – 312 zł).

W ostatnich dwóch latach wydatki na leczenie i badania wzrosły znacząco w grupach gospodarstw domowych rolników, emerytów i rodzin niepełnych, a spadły w gospodarstwach pracujących na własny rachunek.

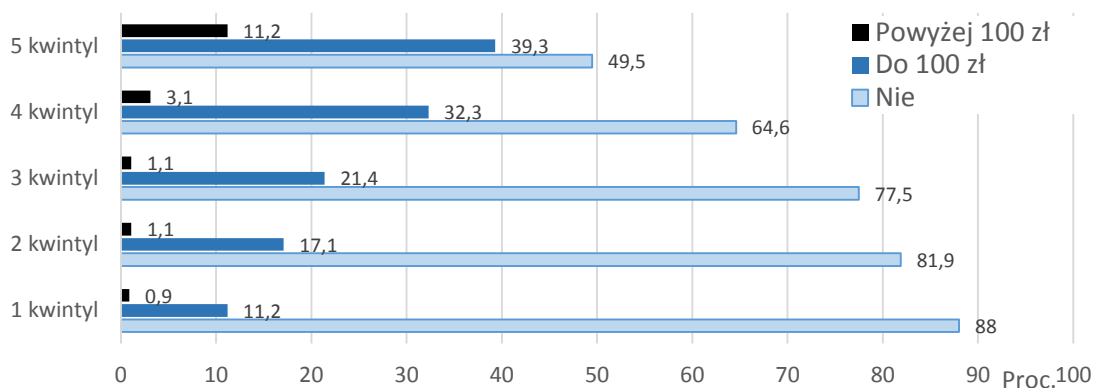
Na leki i inne artykuły farmaceutyczne relatywnie najczęściej wydawały wśród gospodarstw domowych ponoszących takie wydatki gospodarstwa domowe emerytów (przeciętnie 477 zł), czyli gospodarstwa domowe z osobami starszymi. W przypadku typów gospodarstw domowych najczęściej na powyższe artykuły wydawały rodziny niepełne (przeciętnie 474 zł). Gospodarstwa domowe wydające najczęściej na leki i inne artykuły farmaceutyczne zamieszkiwały największe miasta o liczbie mieszkańców powyżej 500 tys. a najmniej średniej wielkości miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys. (odpowiednio 445 zł i 386 zł).

4.7.4. Gotowość wykupienia dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego

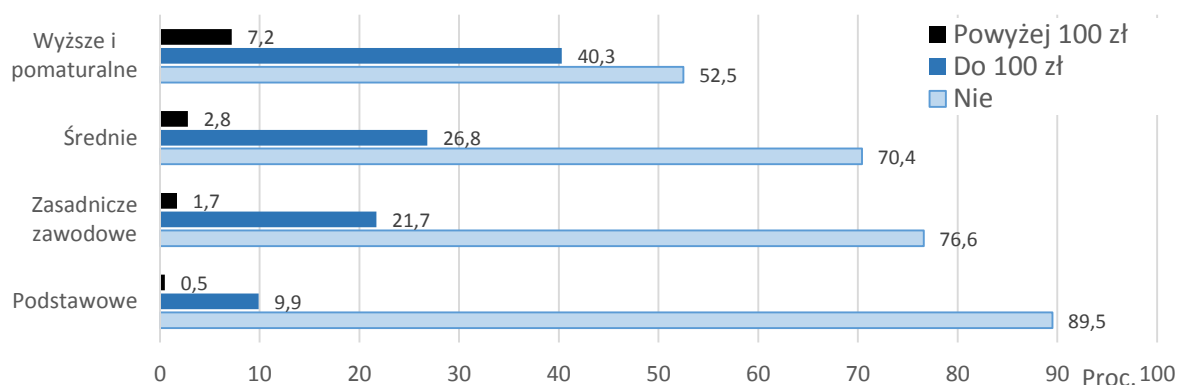
W ostatnich dwóch edycjach *Diagnozy* spytaliśmy przedstawicieli gospodarstw domowych o gotowość wykupienia dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego, gdyby gwarantowało ono poprawę dostępu do usług medycznych i ich jakość. Daliśmy do wyboru dwa warianty takiego ubezpieczenia: do 100 zł i powyżej 100 zł miesięcznie. W obu edycjach zainteresowanie dodatkowym ubezpieczeniem zdrowotnym jest niewielkie i jeszcze spadające (wykres 4.7.5). W tym roku $\frac{3}{4}$ gospodarstw domowych odrzuca możliwość wykupienia takiego ubezpieczenia, a niecałe 3 proc. gotowe jest zapłacić więcej niż 100 zł miesięcznie. Spadek zainteresowania dodatkowym ubezpieczeniem jest o tyle dziwny, że znacznie w tym okresie wzrosły realnie wydatki gospodarstw domowych na usługi w zakresie ambulatoryjnej opieki zdrowotnej. Aczkolwiek zamożność ma wpływ na deklarowane zainteresowanie dodatkowym ubezpieczeniem, nawet w grupie 1/5 najbogatszych gospodarstw połowa mówi „nie”, a zaledwie 11 proc. gotowe jest wyłożyć więcej niż 100 zł (wykres 4.7.6). Również wykształcenie różnicuje zainteresowanie dodatkowym ubezpieczeniem, ale i w tym przypadku gospodarstwa osób z wyższym wykształceniem w ponad połowie odrzucają taką możliwość (4.7.7). Inne czynniki, takie jak grupa społeczno ekonomiczna, typ gospodarstwa domowego i klasa miejscowości zamieszkania mają znikomy wpływ na gotowość wykupienia dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego (wykresy 4.7.8 - 4.7.10)

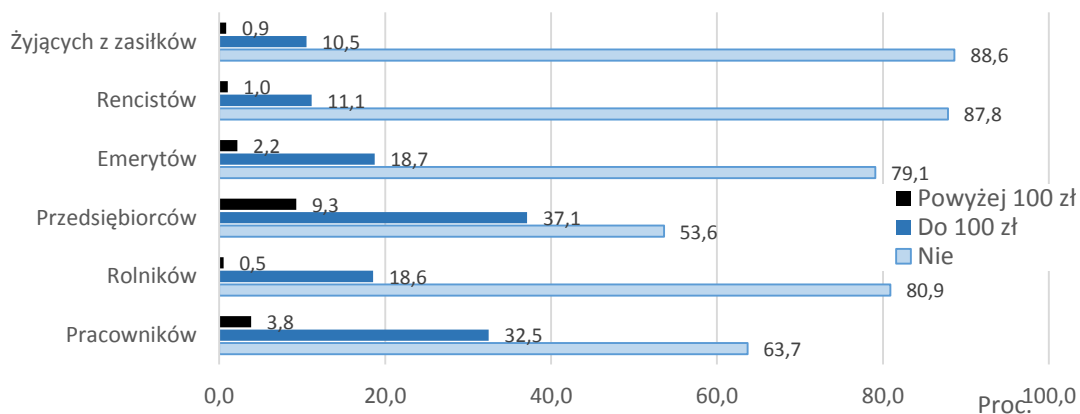
Wykres 4.7.5. Procent gospodarstw domowych niezainteresowanych i zainteresowanych wykupieniem dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego w wysokości do 100 i powyżej 100 zł miesięcznie w 2011, 2013 i 2015 r. w próbie panelowej

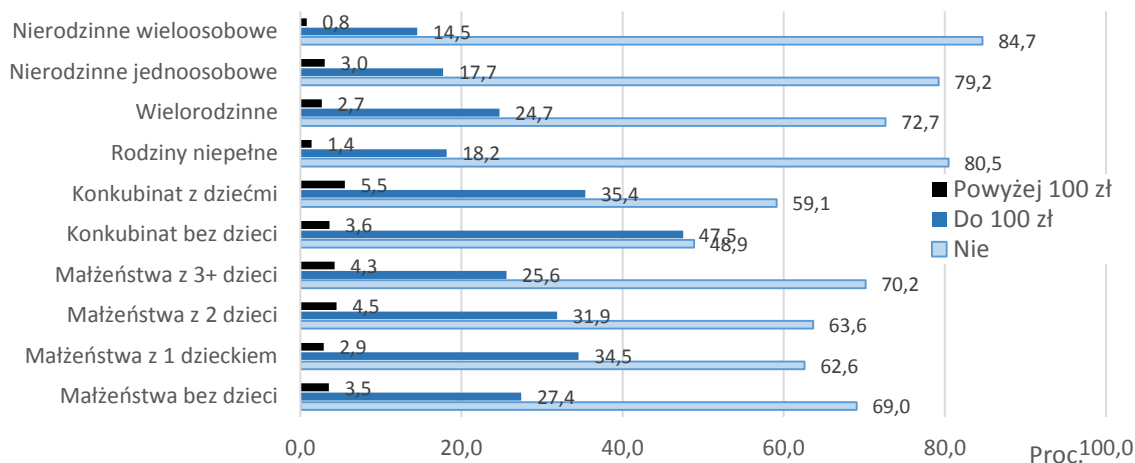
Wykres 4.7.6. Procent gospodarstw domowych niezainteresowanych i zainteresowanych wykupieniem dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego w wysokości do 100 i powyżej 100 zł miesięcznie w 2013 r. ze względu na poziom dochodu ekwiwalentnego

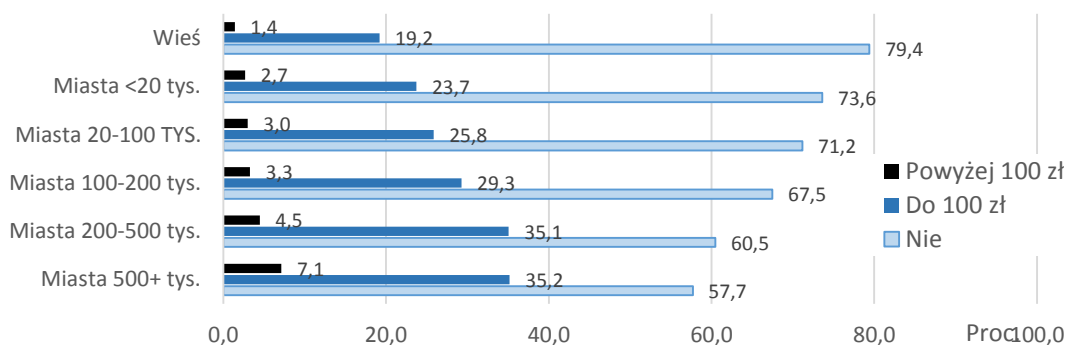
Wykres 4.7.7. Procent gospodarstw domowych niezainteresowanych i zainteresowanych wykupieniem dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego w wysokości do 100 i powyżej 100 zł miesięcznie w 2015 r. ze względu na poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego (osoby udzielającej odpowiedzi)

Wykres 4.7.8. Procent gospodarstw domowych niezainteresowanych i zainteresowanych wykupieniem dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego w wysokości do 100 i powyżej 100 zł miesięcznie w 2015 r. ze względu na grupę społeczno-ekonomiczną

Wykres 4.7.9. Procent gospodarstw domowych niezainteresowanych i zainteresowanych wykupieniem dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego w wysokości do 100 i powyżej 100 zł miesięcznie w 2015 r. ze względu na typ gospodarstwa

Wykres 4.7.10. Procent gospodarstw domowych niezainteresowanych i zainteresowanych wykupieniem dodatkowego ubezpieczenia zdrowotnego w wysokości do 100 i powyżej 100 zł miesięcznie w 2015 r. ze względu na klasę miejscowości zamieszkania

4.7.5. Ocena zmian w zaspokajaniu potrzeb zdrowotnych

Mimo niesłabnącego narzekania na system ochrony zdrowia do 2009 r. spadał systematycznie odsetek negatywnych retrospektywnych ocen zmiany w stopniu zaspokojenia potrzeb zdrowotnych – z 41 w 2000 r do 25, ale w ostatnich czterech latach nastąpił niewielki co prawda ale wzrost ocen negatywnych (tabela 4.7.7). Nie rośnie natomiast niezwykle niski odsetek ocen pozytywnych.

Negatywnych ocen zmian z zaspokojeniu potrzeb zdrowotnych w porównaniu do sytuacji w 2011 r. było znacznie więcej w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (odpowiednio ponad 36 proc. i ponad 26 proc. gospodarstw domowych dało oceny negatywne zmian). Najczęściej oceny negatywne tych zmian były formułowane, w przypadku wyróżnionych typów gospodarstw domowych, w grupach gospodarstw rodzin niepełnych i nierodzinnych wieloosobowych (w ponad 35 proc. i prawie 30 proc. gospodarstw z tych grup). Gospodarstwa domowe najczęściej oceniające negatywnie zmiany w poziomie zaspokojenia ich potrzeb zdrowotnych zamieszkiwały w największych miastach o liczbie mieszkańców i małych miastach o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (ponad 29 proc. gospodarstw z tych grup) oraz województwa łódzkie, warmińsko-mazurskie i dolnośląskie (odpowiednio prawie 35 proc. i po ponad 33 proc. gospodarstw z tych województw).

Tabela 4.7.7. Ocena zmiany zaspokojenia potrzeb zdrowotnych w okresie minionych lat (od ostatniego pomiaru w kolejnych rundach badania (w proc.))

Zaspokajanie potrzeb zdrowotnych	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Pogorszyło się	41	38	38	27	25	26	28	20
Poprawiło się	3	4	3	4	3	2	2	3
Nie zmieniło się	57	58	59	69	72	72	70	77

4.8. Analiza porównawcza warunków życia gospodarstw domowych w układzie wojewódzkim

Tomasz Panek

4.8.1. Porównanie poziomu warunków życia gospodarstw domowych

Porównanie poziomu warunków życia gospodarstw domowych w układzie wojewódzkim zostało przeprowadzone w oparciu o taksonomiczną miarę warunków życia³⁵. Warunki życia gospodarstw domowych były przy tym rozpatrywane przez pryzmat możliwości finansowych zaspokojenia ich potrzeb.

Taksonomiczna miara warunków życia jest wielkością syntetyczną, wypadkową oddziaływania wszystkich zmiennych (wskaźników) opisujących finansowe możliwości zaspokojenie potrzeb we wszystkich wyróżnionych w badaniu obszarach warunków życia w układzie wojewódzkim.

Warunki życia gospodarstw domowych w poszczególnych województwach są oceniane poprzez porównywanie wartości wyróżnionych zmiennych dla tych województw z wartościami tych zmiennych dla hipotetycznego województwa, czyli tzw. województwa wzorcowego.

Zmienne wykorzystywane w konstrukcji taksonomicznej miary warunków życia mają różny charakter, a mianowicie:

- stymulant - zmienne, których większe wartości wskazują na lepsze warunki życia gospodarstw domowych w województwie,
- destymulant - zmienne, których większe wartości wskazują na gorsze warunki życia gospodarstw domowych w województwie.

Punktem wyjścia konstrukcji taksonomicznej miary warunków życia jest wyznaczenie wartości zmiennych dla wzorowego województwa. Są to optymalne wartości poszczególnych zmiennych opisujących warunki życia gospodarstw domowych w województwach. Dla zmiennych stymulant są to wartości maksymalne, a dla zmiennych destymulant minimalne zaobserwowane wśród wszystkich porównywanych województw. Gdy analiza porównawcza dotyczy kilku okresów równocześnie, wartości optymalne są ustalone jako wartości najmniejsze lub największe wśród wszystkich porównywanych województw we wszystkich analizowanych okresach. Wzorcowe województwo stanowi tym samym pewien idealny wzorzec, z którym porównywane są poszczególne województwa. Formalnie rzecz biorąc, porównywane województwa oraz województwo wzorcowe reprezentowane są przez punkty w przestrzeni opisujących je zmiennych. Wymiar tej przestrzeni (liczba osi liczbowych określających ten wymiar) jest równy liczbie zmiennych opisujących warunki życia województw.

W następnym kroku procedury standaryzujemy wartości wyróżnionych zmiennych. Postępowanie takie umożliwia zarówno eliminację jednostek miary, jak i uniknięcie większego udziału zmiennych o wyższym poziomie w wartości liczbowej miary warunków życia.

Wartości syntetycznych miar warunków życia (podobnie jak grupowych miar warunków życia w poszczególnych ich dziedzinach) otrzymujemy przez obliczenie odległości poszczególnych punktów reprezentujących województwa od punktu reprezentującego wzorcowe województwo. Im lepsze warunki życia gospodarstw domowych w danym województwie tym mniejsza jest odległość reprezentującego go punktu od punktu reprezentującego wzorcowe województwo. Dzięki odpowiedniej normalizacji, zarówno grupowe miary warunków życia dla poszczególnych jego dziedzin, jak i syntetyczna miara warunków życia przyjmują zawsze wartości z przedziału [0;1]. Im lepsze warunki życia w województwie, tym odpowiadająca mu miara warunków życia przyjmuje mniejszą wartość (bliższą zero). Czym gorsze warunki życia w województwie, tym odpowiednia miara warunków życia ma większą (bliższą jedności) wartość.

Analiza porównawcza warunków życia w układzie wojewódzkim była rozpatrywana, jak już wspomniano, pod kątem finansowych możliwości gospodarstw domowych zaspokojenia potrzeb w wybranych obszarach. Oznacza to, że na ocenę poziomu zaspokojenia niektórych potrzeb, szczególnie w obszarach kultury i wypoczynku, może także wpływać brak odczuwania tych potrzeb, co z kolei powoduje brak trudności finansowych w tym zakresie.

Województwami o najwyższym poziomie warunków życia (kolumna 10 w tabeli 4.8.1) były w 2015 r. województwa małopolskie, opolskie, lubuskie i wielkopolskie, a o najniższym warmińsko-mazurskie, lubelskie, łódzkie i kujawsko-pomorskie.

Hierarchia województw ze względu na poziom zaspokojenia potrzeb w poszczególnych obszarach warunków życia była zróżnicowana. W przypadku obszaru dochodów wyraźnie najlepsza sytuacja występowała w województwach mazowieckim, pomorskim i dolnośląskim, a najgorsza w województwach podkarpackim, lubelskim i kujawsko-pomorskim.

W obszarze żywienia najwyższym poziomem zaspokojenia potrzeb charakteryzowały się województwa wielkopolskie, małopolskie i opolskie, a najniższym warmińsko-mazurskie, podkarpackie i kujawsko-pomorskie.

³⁵ Algorytm szacunku taksonomicznej miary warunków życia został przedstawiony w Aneksie 3.1. Taksonomiczna miara warunków życia stanowi modyfikację taksonomicznej miary rozwoju (por. np. Hellwig, 1968; Panek 2009).

Potrzeby w zakresie zasobności materialnej były najwyżej zaspokojone w województwach podlaskim, opolskim i małopolskim, a najniżej w województwach warmińsko-mazurskim i kujawsko-pomorskim.

Najwyższy poziom zaspokojenia potrzeb w zakresie warunków mieszkaniowych występował w województwach śląskim, małopolskim i podkarpackim, a najniższy w województwach lubelskim, łódzkim i warmińsko-mazurskim.

W obszarze kształcenia dzieci najlepsza sytuacja występowała w województwach lubuskim, świętokrzyskim i opolskim, a najgorsza w warmińsko-mazurskim i lubelskim.

Potrzeby w zakresie ochrony zdrowia na najwyższym poziomie były zaspokojone w województwach opolskim i małopolskim, a na najniższym w województwach dolnośląskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim.

Najwyższym poziomem zaspokojenia potrzeb w zakresie uczestnictwa w kulturze charakteryzowały się województwa opolskie, wielkopolskie i lubuskie, a najniższym województwa dolnośląskie, łódzkie i śląskie. W zakresie wypoczynku najwyższy poziom zaspokojenia potrzeb występuje w województwach mazowieckim, wielkopolskim i lubuskim, a najniższy w województwach podkarpackim i świętokrzyskim.

Tabela 4.8.1. Warunki życia gospodarstw domowych w układzie wojewódzkim w 2015 r. w porządku od najlepszych do najgorszych według wielkości w ostatniej kolumnie

Województwo	Obszary warunków życia								
	Dochody	Wyżywienie	Zasobność materialna	Warunki mieszkaniowe	Kształcenie dzieci	Ochrona zdrowia	Uczestnictwo w kulturze	Wypoczynek	Razem
Małopolskie	0,374	0,193	0,477	0,332	0,337	0,257	0,268	0,200	0,248
Opolskie	0,571	0,275	0,430	0,567	0,271	0,234	0,213	0,201	0,364
Lubuskie	0,363	0,385	0,696	0,501	0,239	0,418	0,245	0,195	0,375
Wielkopolskie	0,473	0,075	0,591	0,611	0,445	0,460	0,234	0,179	0,396
Mazowieckie	0,000	0,421	0,618	0,343	0,645	0,576	0,257	0,145	0,420
Pomorskie	0,313	0,474	0,668	0,388	0,502	0,375	0,291	0,525	0,467
Śląskie	0,383	0,355	0,713	0,304	0,570	0,493	0,668	0,588	0,585
Podlaskie	0,563	0,408	0,297	0,639	0,327	0,652	0,598	0,625	0,593
Zachodniopomorskie	0,425	0,458	0,502	0,401	0,654	0,649	0,560	0,431	0,608
Dolnośląskie	0,361	0,628	0,653	0,433	0,622	0,728	0,684	0,201	0,640
Podkarpackie	0,747	0,667	0,494	0,332	0,319	0,723	0,317	0,649	0,641
Świętokrzyskie	0,607	0,429	0,469	0,701	0,251	0,636	0,655	0,648	0,642
Kujawsko-pomorskie	0,653	0,658	0,819	0,705	0,436	0,458	0,586	0,244	0,699
Łódzkie	0,538	0,364	0,625	0,720	0,713	0,678	0,678	0,632	0,718
Lubelskie	0,660	0,605	0,524	0,724	0,704	0,439	0,567	0,578	0,727
Warmińsko-mazurskie	0,582	0,809	0,819	0,716	0,715	0,712	0,274	0,505	0,743

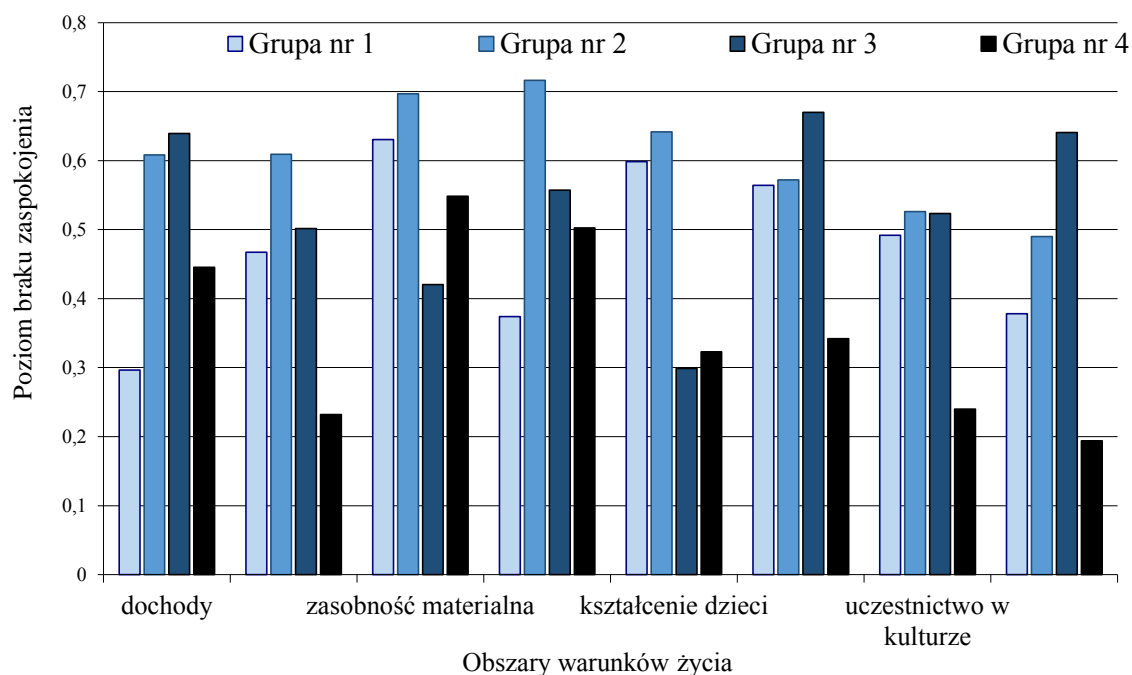
Zasadniczym celem grupowania województw było utworzenie grup województw jak najbardziej jednorodnych ze względu na strukturę warunków życia, opisywaną przez zmienne stanowiące oceny poziomu zaspokojenia potrzeb w poszczególnych obszarach warunków życia otrzymane w oparciu o taksonomiczną miarę warunków życia (por. tabela 4.8.1). Grupowania województw dokonano za pomocą metody *k*-średnich³⁶ (Panek, 2009). Metoda ta maksymalizuje różnicowanie międzygrupowe województw oraz minimalizuje różnicowanie wewnątrz grup województw.

Punktem wyjścia metody *k*-średnich jest decyzja o liczbie, na które jest dzielona badana populacja województw. W przeprowadzonym badaniu przyjęto podział województw na 4 grupy. Wyodrębniono następujące grupy województw o podobnej strukturze warunków życia w 2015 r.:

- grupa 1: dolnośląskie, mazowieckie, pomorskie, śląskie i zachodniopomorskie,
- grupa 2: kujawsko-pomorskie, lubelskie, łódzkie i warmińsko-mazurskie,
- grupa 3: podkarpackie, podlaskie i świętokrzyskie,
- grupa 4: lubuskie, małopolskie, opolskie i wielkopolskie.

³⁶ Opis metody *k*-średnich został przedstawiony w Aneksie 3.2.

Wykres 4.8.1. Oceny warunków życia gospodarstw domowych dla grup województw w 2015 r.

Grupa 1 województw charakteryzuje się relatywnie najwyższym przeciętnym poziomem zaspokojenia potrzeb w obszarze dochodów oraz warunków mieszkaniowych. Zaspokojenie pozostałych grup potrzeb kształtuje się w tej grupie województw na relatywnie przeciętnym poziomie.

W grupie 2 województw obserwujemy najniższy przeciętny poziom zaspokojenia potrzeb w obszarach wyżywienia, zagospodarowania materialnego warunków mieszkaniowych, kształcenia dzieci oraz uczestnictwa w kulturze. Natomiast w pozostałych obszarach warunków życia przeciętne zaspokojenie potrzeb jest relatywnie także niskie.

W grupie 3 województwa były w 2015 r. relatywnie najslabiej zaspokojone potrzeby w obszarach dochodów, ochrony zdrowia i wypoczynku przy relatywnie najwyższym przeciętnym, w stosunku do innych grup województw, poziomie zaspokojenia potrzeb w obszarach zasobności materialnej i kształcenia dzieci.

Wreszcie w grupie 4 województw relatywnie najlepiej, w stosunku do innych grup województw, były zaspokojone potrzeby w obszarach wyżywienia, ochrony zdrowia oraz uczestnictwa w kulturze i wypoczynku.

Tabela 4.8.2. Wyniki jednowymiarowych analiz wariancji.

Obszary warunków życia	BSS	df1	WSS	df2	F
Dochody	0,315	3	0,173	12	7,277
Wyżywienie	0,301	3	0,236	12	5,095
Zasobność materialna	0,147	3	0,156	12	3,773
Warunki mieszkaniowe	0,266	3	0,134	12	7,940
Kształcenie dzieci	0,372	3	0,101	12	14,772
Ochrona zdrowia	0,213	3	0,179	12	4,749
Uczestnictwo w kulturze	0,223	3	0,327	12	2,741
Wypoczynek	0,376	3	0,243	12	6,217

W celu oceny mocy dyskryminacyjnej poszczególnych obszarów warunków życia w grupowaniu województw (ich znaczenia w grupowaniu województw) przeprowadzono szereg jednodniowych analiz wariancji (Panek, 2009). Na podstawie wartości statystyki F , otrzymanej jako stosunek zróżnicowania międzygrupowego (BSS) do zróżnicowania wewnątrzgrupowego (WSS), ważonych odpowiednimi stopniami swobody ($df1$ i $df2$), można uszeregować obszary warunków życia ze względu na ich wagę w grupowaniu województw. Im wyższa jej wartość, tym większa moc dyskryminacyjna danego obszaru warunków życia. Najwyższą mocą dyskryminacyjną w przeprowadzonym grupowaniu województw charakteryzują się obszary dzieci oraz dochody³⁷.

³⁷ Powyższe wnioski odnoszą się do wyników jednowymiarowych analiz mocy dyskryminacyjnej obszarów warunków życia i nie biorą pod uwagę efektów wielowymiarowych (Panek i Zwierzchowski, 2013, 339-344).

Literatura

- Helliwig Z. (1968). Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju i strukturę wykwalifikowanych kadr. *Przegląd Statystyczny*, nr 4.
- Panek T. (2009). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Panek T., Zwierzchowski J. (2013). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej, Teoria i zastosowania*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.

4.9. Rynek pracy

Paweł Strzelecki, Katarzyna Saczuk, Izabela Grabowska, Irena E. Kotowska

4.9.1 Rynek pracy w Polsce – w stronę ożywienia czy segmentacji

Poprawa sytuacji na rynku pracy w 2014 roku i na początku roku 2015 (Cichocki et al. 2015) wpłynęła także na wyniki badania Diagnoza Społeczna w 2015 roku. Sytuacja na rynku pracy była wyraźnie lepsza nie tylko w porównaniu z obserwacjami sprzed dwóch lat. Liczba pracujących w gospodarce według danych BAEL była najwyższa w historii, a stopa bezrobocia zbliżyła się do historycznego minimum z 2008 roku.

Tendencje wskazywane przez statystyki BAEL były zgodne ze zmianami obserwowanymi w kolejnych falach badania *Diagnoza Społeczna* (Tabela 4.9.1). Stopa bezrobocia obliczana według metodologii Międzynarodowej Organizacji Pracy była w 2015 roku najniższa w historii pomiarów w Diagnozie Społecznej (badanie nie było przeprowadzone w 2008 roku, a w 2009 roku bezrobocie było już wyższe ze względu na wpływ na polską gospodarkę światowego kryzysu finansowego). Począwszy od 2007 roku wzrasta współczynnik aktywności zawodowej, podnosząc podaż pracy w gospodarce. Wskaźnik zatrudnienia natomiast po niewielkim spadku w 2013 roku osiągnął poziom najwyższy od rozpoczęcia badań w 2000 roku. Podstawowe wskaźniki rynku pracy świadczą więc o rzadko spotykanej w przeszłości koniunkturze. Co więcej, poprawa na rynku pracy była wyraźnie odczuwalna przez gospodarstwa domowe (Tabela 4.9.1). Gospodarstwa domowe bez bezrobotnych i z osobami pracującymi stanowiły największy w historii badań Diagnoza Społeczna odsetek wszystkich gospodarstw domowych (około 70 proc.). Najniższy w historii był też udział gospodarstw domowych w najgorzej sytuacji – bez osób pracujących, za to z osobami bezrobotnymi. Zbliżony do najniższego poziomu z 2009 roku był też udział gospodarstw domowych z osobami pracującymi, ale także z bezrobotnymi. Dobra koniunktura na rynku pracy zachęcała do aktywności na rynku pracy gospodarstwa domowe utrzymujące się ze źródeł innych niż praca. Udział gospodarstw domowych bez osób pracujących i bezrobotnych obniżył się pomimo starzenia się polskiego społeczeństwa przejawiającego się zwiększaniem się proporcji osób w wieku emerytalnym.

Tabela 4.9.1. Podstawowe wskaźniki rynku pracy (w proc.) w badaniach Diagnozy Społecznej w latach 2000-2015

Wskaźniki rynku pracy	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Stopa bezrobocia	17,6	18,6	13,4	10,6	8,8	9,7	11,2	7,7
Współczynnik aktywności zawodowej	61,3	56,8	56,8	56,3	56,3	58,3	58,4	58,9
Wskaźnik zatrudnienia	50,5	46,2	49,3	50,4	51,3	52,6	51,9	54,3

*Wskaźniki rynku pracy z Diagnozy Społecznej obliczone w sposób porównywalny z BAEL. Stopa bezrobocia obliczona dla grupy osób 15 i więcej lat na podstawie definicji Międzynarodowej Organizacji Pracy. Źródło: *Diagnoza Społeczna*, obliczenia własne

Tabela 4.9.1. Udział osób z gospodarstw domowych sklasyfikowanych według aktywności zawodowej ich członków w latach 2003-2013*

Grupy gospodarstw domowych	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Bez osób bezrobotnych oraz pracujących	15,6	19,9	17,3	19,3	17,8	18,2	17,9
Z osobami bezrobotnymi, bez osób pracujących	6,9	5,4	3,3	3,2	2,9	3,6	2,4
Bez osób bezrobotnych, ale z osobami pracującymi	57,7	60,4	67,7	68,1	67,3	65,3	69,8
Z osobami bezrobotnymi i z osobami pracującymi	19,7	14,2	11,7	9,4	12,0	12,9	9,9

Ważną cechą polskiego rynku pracy jest duży udział umów czasowych (na czas określony oraz umów cywilnoprawnych), które nie gwarantują stabilności zatrudnienia. Taka organizacja rynku pracy z jednej strony obniża potencjalne koszty rotacji pracowników po stronie pracodawcy, z drugiej jednak strony może mieć szereg negatywnych konsekwencji. Mniejsze koszty rotacji pracowników pozwalają na łatwiejsze podejmowanie decyzji o tworzeniu miejsc pracy, co daje szanse zatrudnienia osobom, które w innym przypadku musiałyby dłużej pozostawać w bezrobociu. Z drugiej strony utrwała to jednak wzorce krótkookresowego zatrudniania pracowników bez inwestycji w ich szkolenie. Jest ono bowiem nieopłacalne, jeśli personel w dużej części postrzegany jest jako zatrudniony tymczasowo. Dodatkowo niestabilność dochodów z pracy utrudnia ludziom planowanie w długim okresie (np.: zakładanie rodzin), utrudnia dostęp do kredytów zmniejszając konsumpcję gospodarstw domowych, wpływa na osłabienie możliwości ustawicznego kształcenia się. Kluczowa z punktu widzenia oceny potencjalnie negatywnych skutków niestabilnych kontraktów jest ocena, na ile dotyczą one tych samych osób, tworząc swego rodzaju pułapkę utrudniającą otrzymanie bardziej stabilnej pracy, a na ile można je postrzegać jako nieodzowny element pozwalający na zwiększenie szansy

otrzymania bardziej stabilnego zatrudnienia. Ważnym zagadnieniem jest także dostrzeżenie, że praca w Polsce świadczona jest na podstawie wielu różnych typów umów krótkookresowych bardzo różniących się od siebie pod względem ochrony praw osoby pracującej, ale także pod względem obciążenia kosztami pracy.

Diagnoza Społeczna jest unikalnym źródłem danych zawierającym: po pierwsze szczegółową informację na temat typu umowy, na podstawie której świadczona jest praca, po drugie informację o umowach, na podstawie której te same osoby pracowały w przeszłości. Jest to zatem cenne źródło pozwalające na analizę, na ile praca na podstawie niestabilnych umów jest zjawiskiem trwałym w życiu zawodowym osób. W dalszej części rozdziału przedstawione zostaną dane o zmianie struktury kontraktów oraz zmiany strukturalne na rynku pracy, które mogą wpływać na powszechność korzystania z umów krótkookresowych. Następnie przedstawione zostaną dostępne dane i metody analizy struktury typów umów o pracę i ich długofalowych konsekwencji. Kolejny punkt zawiera wyniki analizy statycznej i dynamicznej, a ostatni punkt - wnioski z analizy weryfikującej hipotezy badawcze.

4.9.1.1. Zmiana struktury kontraktów a strukturalne zmiany na rynku pracy

Polska wyróżnia się wśród krajów UE dużym udziałem umów na czas określony. Ponadto w dyskusjach dotyczących funkcjonowania polskiego rynku pracy coraz częściej powraca kwestia innych rodzajów organizacji świadczenia pracy takich jak umowy cywilnoprawne, czy samozatrudnienie. Tematem równie ważnym jest także praca w szarej strefie (bez formalnej umowy).

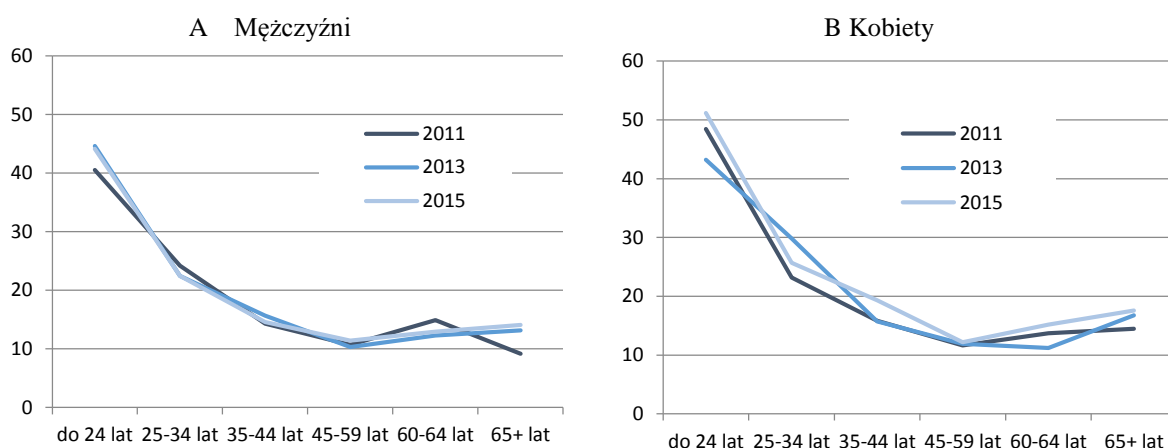
Wyniki *Diagnozy Społecznej 2015* wskazują, że niezależnie od wysokiego udziału elastycznych form zatrudnienia umowy na czas nieokreślony są dominującą formą pracy w polskiej gospodarce (Tabela 4.9.2). Kontrakty na czas nieokreślony ma około 55 proc. wszystkich osób pracujących. Jeśli porównanie zawężać do osób nie prowadzących własnej działalności gospodarczej ani swojego gospodarstwa rolnego, jest to około 70 proc. Odsetek osób posiadających tego rodzaju stabilne umowy zależy od sytuacji na rynku pracy – w 2013 roku, kiedy sytuacja na rynku pracy była nieco gorsza był niższy. Dane te są zbliżone do obserwacji z BAEL. Drugim najpopularniejszym typem pracy są umowy na czas określony. Dane BAEL wskazują, że ich popularność znacznie wzrosła w latach 2000-2006. Dane z *Diagnozy Społecznej 2015* wskazują, że w latach 2007-2015 udział tych umów w dalszym ciągu powoli wzrastał. Trzecim najpopularniejszym typem świadczenia pracy w polskiej gospodarce jest praca w indywidualnym gospodarstwie rolnym (jako właściciel lub osoba pomagająca w jego prowadzeniu). Pracuje w ten sposób niecałe 10 proc. wszystkich osób pracujących w gospodarce i odsetek ten nie zmienił się istotnie w latach 2011-2015. W 2013 roku wobec niższego popytu na inną pracę udział ten przejściowo nieco wzrósł. Wśród niestandardowych form świadczenia pracy można wymienić samozatrudnienie i pracę na podstawie umów opartych na prawie cywilnym. Oba typy pracy do 2015 roku wyróżniały się korzyściami w postaci niższego obciążenia przychodów podatkami i składkami. Należy przy tym zauważyć, że umowy cywilnoprawne relatywnie rzadko stanowiły samodzielne, główne źródło dochodów osób. Udział respondentów deklarujących, że większość ich dochodów z pracy pochodzi z tego źródła nigdy nie przekroczył 3 proc. O wiele bardziej popularne było samozatrudnienie. Obejmowało ono 6-7 proc. pracujących w gospodarce po odliczeniu osób posiadających własne gospodarstwa rolne oraz pracodawców, czyli osób zatrudniających innych pracowników. Równie niestabilna, co na podstawie umów cywilno-prawnych była praca świadczona na podstawie innych niż umowy na czas określony kontraktów krótkookresowych (prace dorywcze, okres próbny itp.). Około 2-3 proc. osób pracowało w gospodarce bez formalnej umowy o pracę, co można interpretować jako utrzymywanie się głównie z pracy w szarej strefie.

Dane z najnowszej *Diagnozy Społecznej* wskazują, że poprawa sytuacji na rynku pracy oraz zapowiadane zmniejszenie korzyści z alternatywnych stosunków pracy wpłynęły na obniżenie się udziału osób, których głównym źródłem dochodów jest samozatrudnienie oraz umowy cywilnoprawne.

Tabela 4.9.2. Struktura osób pracujących w polskiej gospodarce według głównego typu kontraktu na podstawie którego świadczone jest praca w roku badania.

	2007	2009	2011	2013	2015
Umowa - czas nieokreślony	54,2	55,4	55,7	54,1	55,3
Umowa - czas określony	16,8	16,8	18,1	18,6	18,8
Samozatrudnienie - poza rolnictwem	6,7	6,7	6,7	6,7	6,2
Praca w indywidualnym gospodarstwie rolnym	7,8	8,4	9,4	9,9	9,6
Umowa cywilnoprawna	2,2	1,9	1,8	2,2	1,5
Praca bez formalnej umowy na piśmie	2,3	1,6	2,8	2,4	2,6
Inne umowy krótkookresowe	2,7	2,8	2,4	3,2	3,5
Własna firma zatrudniająca pracowników	3,2	2,8	3,1	3,0	2,5

Wyniki analiz opartych na danych z *Diagnozy Społecznej 2015* wskazują, że zarówno natężenie poszukiwania pracy jak i zakres stosowania mniej stabilnych form pracy są skorelowane z wiekiem (wykres 4.9.1). Im młodsze osoby, tym częstsza praca na czas określony, a zarazem większy odsetek osób tak pracujących aktywnie poszukuje innej pracy. Dane z lat 2011-2015 wskazują ponadto, że profile udziałów osób pracujących na podstawie umów na czas nieokreślony w Polskiej gospodarce pozostają dość stabilne. Oznacza to, że choć niestabilne formy zatrudnienia są częste wśród młodszych generacji, to wraz z wiekiem powinny one przechodzić w formy świadczenia pracy oparte na stabilniejszych zasadach. W ciągu ostatnich czterech lat nie doszło przy tym do dużych zmian tych profili, co może wskazywać, że szanse na osiągnięcie przez kolejne generacje stabilniejszych form zatrudnienia nie zmieniają się bardzo gwałtownie. Zwłaszcza w przypadku mężczyzn udziały osób pracujących w oparciu umowy na czas określony zmieniają się jedynie nieznacznie. Wśród kobiet można było natomiast zaobserwować wzrost częstości umów na czas określony we wszystkich grupach wieku.

Wykres 4.9.1. Udział umów na czas określony wśród osób pracujących według wieku – mężczyźni (panel A) i kobiet (panel B)

Zmiany rodzajów umów o pracę warto skonfrontować z informacjami o sposobie poszukiwania pracy przez osoby bezrobotne. Poprawa na rynku pracy doprowadziła w 2015 roku do sytuacji, w której jedynie około 58 proc. osób zarejestrowanych w urzędach pracy (UP) faktycznie spełnia definicję bezrobotnego Międzynarodowej Organizacji Pracy. Wyraźnie wzrósł natomiast odsetek osób, które są zarejestrowane, ale nie poszukują pracy. Zjawisko to jest dość typowe dla okresów zwiększonego popytu na pracę, kiedy osoby bardziej zainteresowane znalezieniem pracy mają większe szanse ją znaleźć i opuszczają rejestr bezrobotnych. Pomimo dobrej sytuacji na rynku pracy wciąż około 11 proc. osób deklaruowało, że jest zarejestrowana jako bezrobotna w UP i jednocześnie pracuje zarobkowo. W okresie poprzedniego ożywienia gospodarczego udział ten wyraźnie się obniżał. Coraz więcej osób poszukiwało także pracy na własną rękę – bez rejestracji w UP. Tendencja ta nasila się zwykle wraz z poprawą sytuacji na rynku pracy.

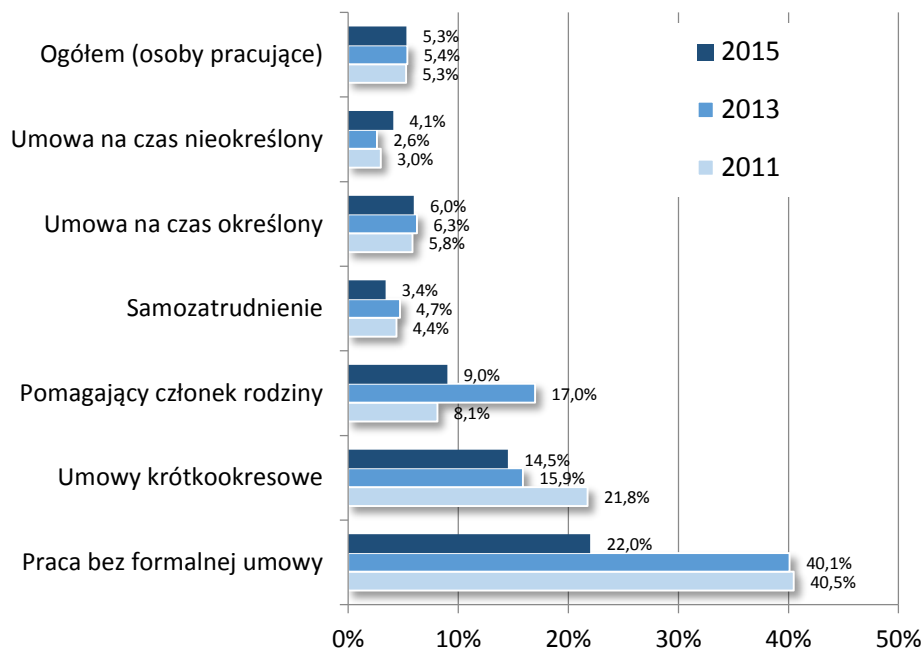
Tabela 4.9.3. Bezrobocie a rejestracja w urzędach pracy w latach 2003-2013 (bezrobotni rejestrowani ogółem w danym roku = 100)

Grupy osób wyróżnione ze względu na definicję bezrobotnego oraz rejestrację w biurze pracy	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Osoby zarejestrowane i spełniające definicję bezrobotnego BAEL*	69,9	56,6	60,6	62,0	61,9	63,1	58,4
Osoby zarejestrowane, ale nieposzukujące pracy	21,3	31,9	38,6	30,1	23,7	25,6	30,1
Osoby zarejestrowane, ale pracujące zarobkowo	8,8	11,5	0,8	7,9	14,4	11,3	11,5
Osoby niezarejestrowane, ale spełniające definicję bezrobotnego BAEL*	17,0	24,6	27,6	29,1	21,7	20,2	24,7

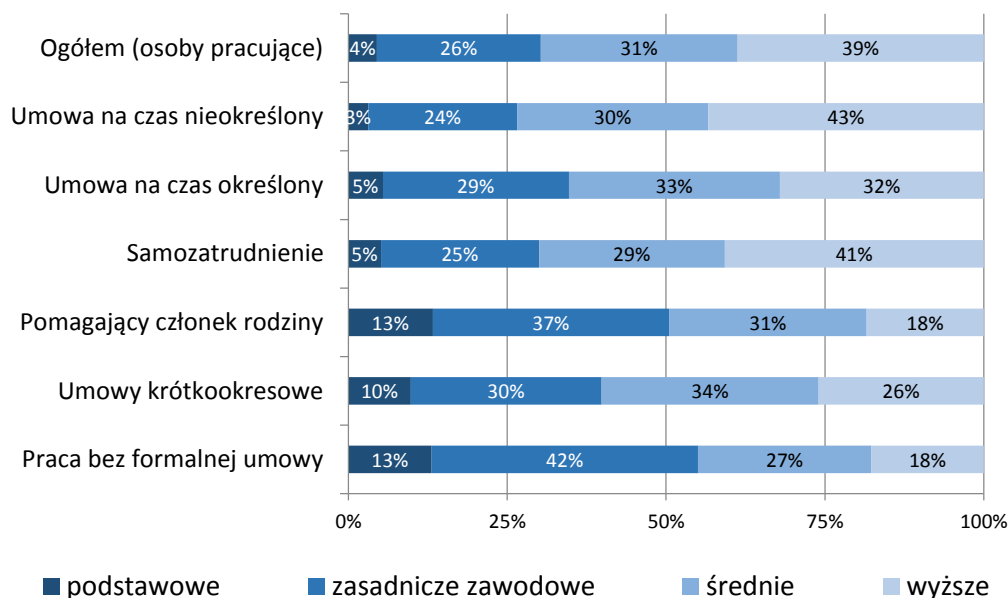
*definicja bezrobotnego BAEL nie zależy od rejestracji i obejmuje osoby nieposiadające pracy, poszukujące pracy i mogące ją podjąć w kolejnym tygodniu badania. Źródło: *Diagnoza Społeczna*, obliczenia własne

Pracy poszukują nie tylko osoby bezrobotne, ale również osoby pracujące. Zadowolenie z różnych form wykonywania pracy może być mierzone nasileniem poszukiwań innej pracy przez osoby pracujące w oparciu o dany rodzaj kontrakt. Przeciętnie pracy poszukiwało nieco poniżej 5,5 proc. wszystkich osób pracujących (wykres 4.9.2). Rzadziej niż przeciętnie poszukiwały pracy osoby pracujące w oparciu o umowy na czas nieokreślony, przy czym częstość poszukiwań w 2015 roku wzrosła, co można wiązać z poprawą sytuacji na rynku pracy, która pobudza do

poszukiwań na rynku pracy. Około dwukrotnie częściej pracy poszukiwały osoby zatrudnione w oparciu o umowy na czas określony, natomiast samozatrudnieni poszukiwali innej pracy tylko nieco częściej niż osoby zatrudnione na stałych umowach. Zdecydowanie najgorzej ocenione były umowy krótkookresowe oraz praca bez formalnej umowy. Można jednak zauważyć, że w 2015 roku nasilenie poszukiwań innej pracy przez te osoby wyraźnie osłabło. Stabilność form zatrudnienia skorelowana jest także z wykształceniem (wykres 4.9.3). Relatywnie największy udział osób z wyższym wykształceniem występował wśród osób pracujących na podstawie umów o pracę na czas nieokreślony oraz osób samozatrudnionych. Większy odsetek osób z niższym wykształceniem wykonywał prace na podstawie umów na czas określony, jeszcze niższe umów krótkookresowych. Przeciętnie najniższe wykształcenie miały natomiast osoby pracujące bez formalnych umów i jako pomagający członkowie rodzin.

Wykres 4.9.2. Udział poszukujących pracy wśród pracujących według rodzajów umowy o pracę

Wykres 4.9.3. Udział osób z różnym wykształceniem wśród osób pracujących na podstawie różnych rodzajów umowy o pracę

Podsumowując, udział różnych form świadczenia pracy w latach 2007-2015 nie zmieniał się wyraźnie, jeśli chodzi o dane zagregowane, choć można dostrzec wzrost udziału umów na czas określony w zatrudnieniu kobiet oraz niewielkie podniesienie się tego odsetka w przypadku mężczyzn do 24 lat. Poprawa sytuacji na rynku pracy doprowadziła do umiarkowanego wzrostu liczby kontraktów na czas nieokreślony kosztem udziału w liczbie pracujących osób samozatrudnionych i pracujących w oparciu o umowy cywilnoprawne. Nie zmniejszyła się natomiast liczba umów na czas określony oraz umów krótkoterminowych i zatrudnienia nieformalnego. Lepsza sytuacja na rynku pracy zachęciła do poszukiwań lepiej płatnej pracy osoby, które już zatrudnione były na stabilnych kontraktach, ale paradoksalnie wpłynęła na zmniejszenie częstości poszukiwań innej pracy przez osoby zatrudnione na podstawie mniej stabilnych umów.

4.9.1.2 Metody analiz stopnia segmentacji polskiego rynku pracy

Dane o udziałach osób pracujących w gospodarce na podstawie poszczególnych rodzajów umów o pracę pozwalają na ocenę znaczenia poszczególnych typów zatrudnienia w skali całej gospodarki, ale trudno na ich podstawie przekonująco odpowiedzieć na pytanie, jaki jest stopień segmentacji rynku pracy w Polsce oraz zmian tego zjawiska w ostatnich latach. Odpowiedź na to pytanie wymaga wyjścia poza prosty opis zmian udziałów osób pracujących na podstawie różnych typów umów. Poniżej omówione są trzy metody wykorzystujące panelowe dane *Diagnozy Społecznej* w celu odpowiedzi na bardziej szczegółowe pytania dotyczące możliwego rozprzestrzeniania się niestabilnych form zatrudnienia oraz następstw tego zjawiska.

Pierwszą z metod jest analiza dynamiczna polegająca na obliczeniu prawdopodobieństw zmiany stanu na podstawie informacji statusie na rynku pracy w każdym z okresów tych samych osób w zbiorze panelowym. W szczególności obliczone zostały prawdopodobieństwa znalezienia stabilnej pracy w zależności od statusu na rynku pracy 2 lata wcześniej oraz prawdopodobieństwa utraty pracy i przejścia do bezrobocia w zależności od rodzaju kontraktu na podstawie którego świadczona jest praca. Celem tego podejścia jest ocena, w jakim stopniu praca na podstawie mniej stabilnych umów ogranicza możliwość zmiany pracy w ciągu dwóch lat.

Drugą z metod jest wykorzystanie podejścia kohortowego polegającego na obserwowaniu zmian dokonujących się wśród osób z tej samej generacji (kohorty) w kolejnych badaniach. Podejście to umożliwia ocenę, na ile umowy, na podstawie których świadczona jest praca, zmieniają się pomiędzy kolejnymi generacjami.

Trzecią z metod jest analiza sekwencji stanów (Brzinsky-Fay, Kohler, and Luniak 2006) na rynku pracy wykorzystująca stosunkowo duży zbiór danych o tych samych osobach obserwowanych w latach 2009-2015. Celem tego podejścia jest zdefiniowanie najczęstszych ścieżek karier zawodowych i bezpośrednio sprawdzenie, na ile częsta jest segmentacja rynku pracy polegająca na tym, że rynek pracy podzielony jest pomiędzy osoby pracujące na podstawie stabilnych kontraktów, które jednocześnie nie mają problemu ze znalezieniem innej stabilnej pracy oraz osoby, które pomimo wysiłków nie mogą uzyskać lepszej pracy.

4.9.1.3 Wyniki analizy dynamicznej

Analiza dynamiczna umożliwia odpowiedź na pytanie, jakie są szanse osób na rynku pracy na uzyskanie umów bardziej stabilnych po dwóch latach i jak te szanse się zmieniają w czasie (tabela 4.9.4). Podobna analiza przeprowadzana była w poprzedniej edycji *Diagnozy Społecznej* (Strzelecki i inni 2013) i wskazywała, że największe prawdopodobieństwo znalezienia bardziej stabilnego zatrudnienia (umowy na czas nieokreślony) miały osoby pracujące na podstawie umowy o pracę na czas określony. W porównaniu z okresem 2009-2011 w kolejnych latach (2011-2013 i 2013-2015) prawdopodobieństwo to było niższe o 36-37 proc., co może wskazywać, że wydłużał się okres zatrudnienia na czas określony przed zatrudnieniem na czas nieokreślony. Z drugiej strony zmienił się też charakter pracy na podstawie niestandardowych kontraktów (umów krótkookresowych i cywilnoprawnych). Szanse na znalezienie lepszej pracy w ciągu kolejnych dwóch lat osób pracujących w ten sposób zmalały z 23 proc. w okresie 2009-2011 do 17 proc. w okresie 2011-2013 oraz 9 proc. w okresie 2013-2015. Spadek szans na znalezienie pracy na etacie na czas nieokreślony dotyczył także osób pracujących bez formalnej umowy (prawdopodobnie w szarej strefie). O ile w okresie 2009-2011 więcej niż co dziesiąta osoba mogła liczyć na wspomnianą poprawę warunków zatrudnienia w ciągu dwóch lat, to w kolejnych okresach prawdopodobieństwo to spadło do mniej niż 5 proc. Okazuje się, że większą szansę na znalezienie lepszej pracy miały osoby bezrobotne, z których w każdym z okresów więcej niż 10 proc. osób znajdowało pracę na czas nieokreślony w ciągu dwóch lat. Nowością na rynku pracy w latach 2013-2015 jest wyraźny wzrost (z 5-7 proc. do prawie 12 proc.) odsetka osób, które zostały zatrudnione na czas nieokreślony, a do tej pory pracowały na własny rachunek. Podobnie jak w przypadku osób bezrobotnych odsetek osób nieaktywnych zawodowo, które znalazły pracę, okazał się dość stabilny w czasie i wynosił około 2 proc.

Tabela 4.9.4. Początkowy status na rynku pracy a szanse na znalezienie pracy na czas nieokreślony w ciągu dwóch lat, 2009-2011 i 2011-2013

Początkowy status na rynku pracy	2009-2011	2011-2013	2013-2015
Umowa na czas nieokreślony	79,9	78,7	76,3
Umowa na czas określony	42,7	36,1	37,2
Praca na własny rachunek (pracodawcy i samozatrudnieni) poza rolnictwem	6,9	4,8	11,6
Pomagający bezpłatnie członek rodziny	2,2	3,4	4,9
Umowy krótkookresowe, cywilnoprawne, okres próbny	23,1	16,8	9,3
Praca bez formalnej umowy	10,7	4,3	4,5
Bezrobotny	11,6	10,8	11,3
Nieaktywny	2,6	1,9	1,9

*W proc. osób o określonym statusie na rynku pracy dwa lata wcześniej

Stabilność zatrudnienia na podstawie różnych umów można badać w sposób empiryczny obliczając prawdopodobieństwa utraty pracy i trafienia do bezrobocia w ciągu dwóch lat (

Tabela 4.9.5). Prawdopodobieństwa te można zestawić z prawdopodobieństwami pozostania przez dwa lata w bezrobociu i napływu z nieaktywności do bezrobocia. Wyniki wskazują, że najlepszą ochronę przed bezrobociem zapewniały umowy na czas nieokreślony. Prawdopodobieństwo przejścia do bezrobocia w ciągu dwóch lat wynosiło w latach 2009-2011 i 2011-2013 poniżej 0,028 i obniżyło się do 0,014 w latach 2013-2015. Bezrobotnymi stawały się rzadko także osoby pracujące jako właściciele firm lub samozatrudnieni, choć w tym przypadku wyraźnie widoczny był wpływ cyklu koniunkturalnego. Prawdopodobieństwo to wahało się od 0,031 do 0,055, przy czym wyższa wartość była obserwowana w okresie rosnącego bezrobocia w latach 2011-2013. Podobnie wrażliwe na koniunkturę było zatrudnienie na czas określony. Ryzyko bezrobocia w okresie poprawy koniunktury lat 2013-2015 wynosiło około 0,041, podczas gdy w okresie słabszej koniunktury 2011-2013 wrosło do 0,092. Wnioski te zgadzają się z obserwacjami z przedsiębiorstw, w których nieprzedłużanie umów na czas określony jest stosunkowo mało kosztownym i często wykorzystywanym sposobem redukcji kosztów pracy w okresie słabszego popytu na pracę (Tyrowicz i inni 2012). Wraz z poprawą sytuacji na rynku pracy w latach 2013-2015 obniżyło się także prawdopodobieństwo trafienia do bezrobocia po dwóch latach osób pracujących na podstawie umów krótkookresowych i cywilnoprawnych oraz pracujących w szarej strefie. Cały czas ryzyko bezrobocia wśród osób pracujących na podstawie tych umów jest 4-5 krotnie wyższe niż wśród osób zatrudnionych na podstawie umów na czas nieokreślony.

Tabela 4.9.5. Początkowy status na rynku pracy a ryzyko trafienia do bezrobocia w ciągu dwóch lat dla okresów: 2009-2011, 2011-2013 i 2013-2015.

Początkowy status na rynku pracy	2009-2011	2011-2013	2013-2015
Umowa na czas nieokreślony	0,028	0,028	0,014
Umowa na czas określony	0,069	0,092	0,041
Samozatrudnienie (poza rolnictwem)	0,035	0,055	0,031
Pomagający bezpłatnie członek rodziny	0,022	0,034	0,019
Umowy krótkookresowe, cywilnoprawne, okres próbny	0,111	0,106	0,070
Praca bez formalnej umowy	0,146	0,157	0,089

4.9.1.4 Wyniki analizy kohortowej

Ważne zmiany strukturalne można często szybciej dostrzec, śledząc zmiany w zachowaniu poszczególnych generacji niż obserwując wskaźniki przekrojowe, które siłą rzeczy agregują i zrywają często powiązania pomiędzy danymi wynikające z faktu, że dotyczą one tych samych grup ludzi, ale w różnym wieku. W przypadku analizy zmian dotyczących stabilności pozycji zawodowej osób na rynku pracy oznacza to, że w poszukiwaniu potencjalnych niekorzystnych zmian dotyczących stabilności pozycji pracowników na rynku pracy warto zastosować podejście polegające na obserwowaniu dalszych losów wybranych generacji (kohort) osób.

Dostępność odpowiednich pytań w badaniu *Diagnoza Społeczna* pozwala na obserwację zmian struktury kontraktów o pracę w latach 2007-2015. Stąd obserwując generację osób, które ukończyły 25-26 lat w 2007 roku można prześledzić losy osób, które powinny trafić na rynek pracy niezależnie od ścieżki kształcenia, jaką wybrały. Wyniki tej analizy (Tabela 4.9.6) wskazują, że choć udział osób pracujących na czas określony wśród absolwentów wynosił jedynie około 27 proc., to po dwóch latach wzrastał do około 40 proc. i powiększał się do około 45 proc. w kolejnych 6 latach. Udział umów o pracę na czas określony zmniejszał się stosunkowo powoli. Szybszy spadek kontraktów czasowych dokonywał się w okresach 2007-2009 oraz 2013-2015, czyli okresach poprawy sytuacji na rynku pracy. Wraz ze zdobywaniem doświadczenia na rynku pracy początkowo rośnie udział osób prowadzących własną działalność poza rolnictwem, ale w wieku około 32-35 lat ustabilizował się. Stopniowe przejmowanie gospodarstw rolnych

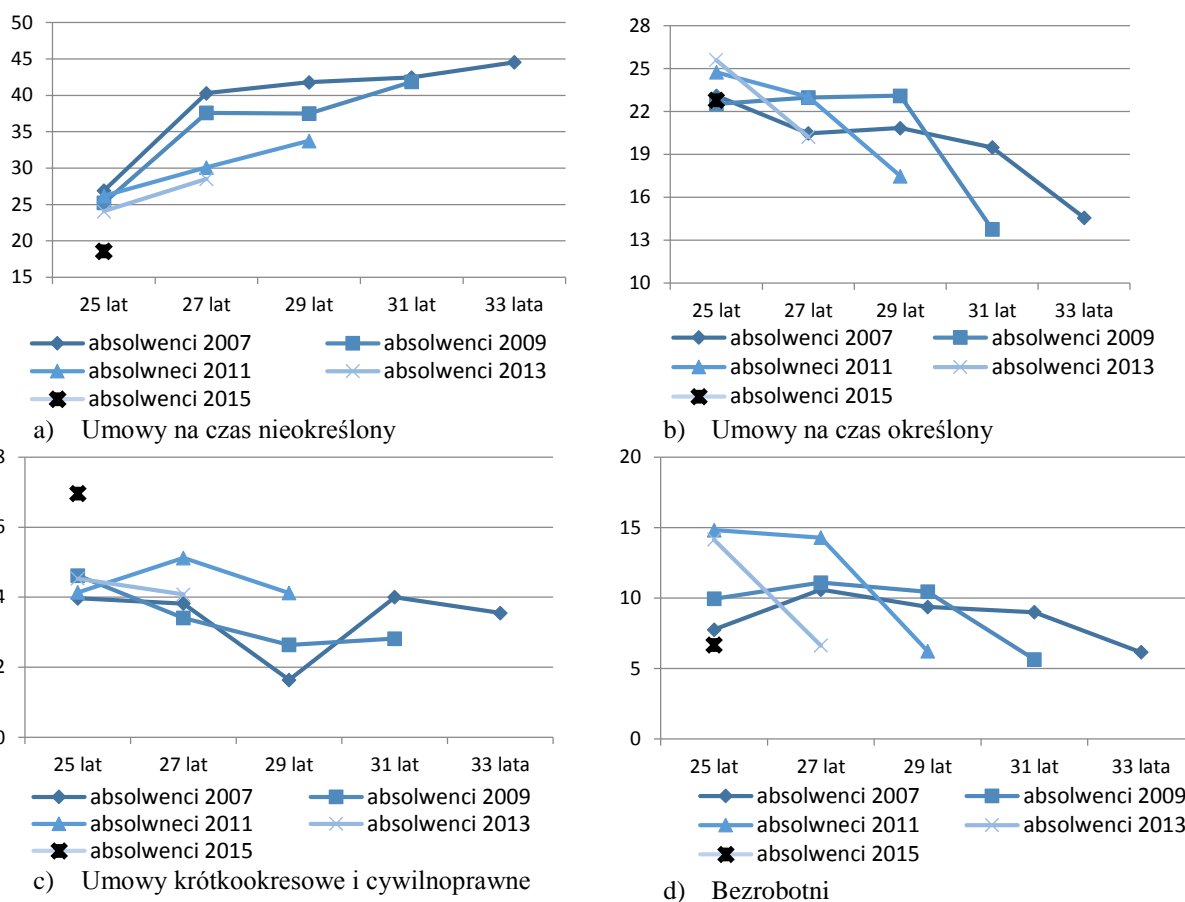

oraz brak odpływów z rolnictwa do innych sektorów powoduje, że z czasem wzrasta w kohorcie udział osób pracujących w rolnictwie. Rola świadczenia pracy na podstawie umów innych niż typowe umowy o pracę jest stosunkowo niewielka. Najczęściej umowy tego typu stanowiły główne źródło dochodów zaraz po ukończeniu kształcenia. Warto zwrócić uwagę, że umowy cywilnoprawne stanowiły główne źródło utrzymania dla nie więcej niż 2 proc. osób z kohorty, czyli zależnie od roku nie więcej niż 3 proc. ogółu pracujących wśród osób obserwowanej generacji.

Tabela 4.9.6. Udział procentowy osób o różnym statusie na rynku pracy kohorty absolwentów (osób w wieku 25-26 lat w 2007 roku) w kolejnych latach

Status na rynku pracy	Rok	2007	2009	2011	2013	2015
	Wiek kohorty	25-26 lat	27-29 lat	30-31 lat	32-33 lata	33-35 lat
Praca - czas nieokreślony		26,9	40,3	41,8	42,5	44,6
Praca - czas określony		23,1	20,5	20,8	19,5	14,6
Praca - przedsiębiorca		1,0	1,4	1,4	0,8	1,5
Praca - samozatrudniony		1,0	3,1	4,2	4,4	3,8
Praca - rolnictwo		1,2	1,9	3,6	4,0	4,4
Praca - umowy krótkotrwałe		2,6	2,1	0,9	2,0	2,8
Praca – umowy cywilnoprawne		1,4	1,7	0,7	2,0	0,7
Prawa – brak formalnej umowy lub rodzina		4,5	2,7	2,2	3,8	2,8
Bezrobocie		7,8	10,6	9,4	9,0	6,2
Bierność		30,5	15,8	14,9	12,2	18,6

Powyższa analiza dotyczyła pojedynczej kohorty obserwowanej w czasie. Pozostaje jednak pytanie, czy jednak sytuacja poszczególnych generacji na rynku pracy nie zmienia się na gorsze wraz z upływem czasu?

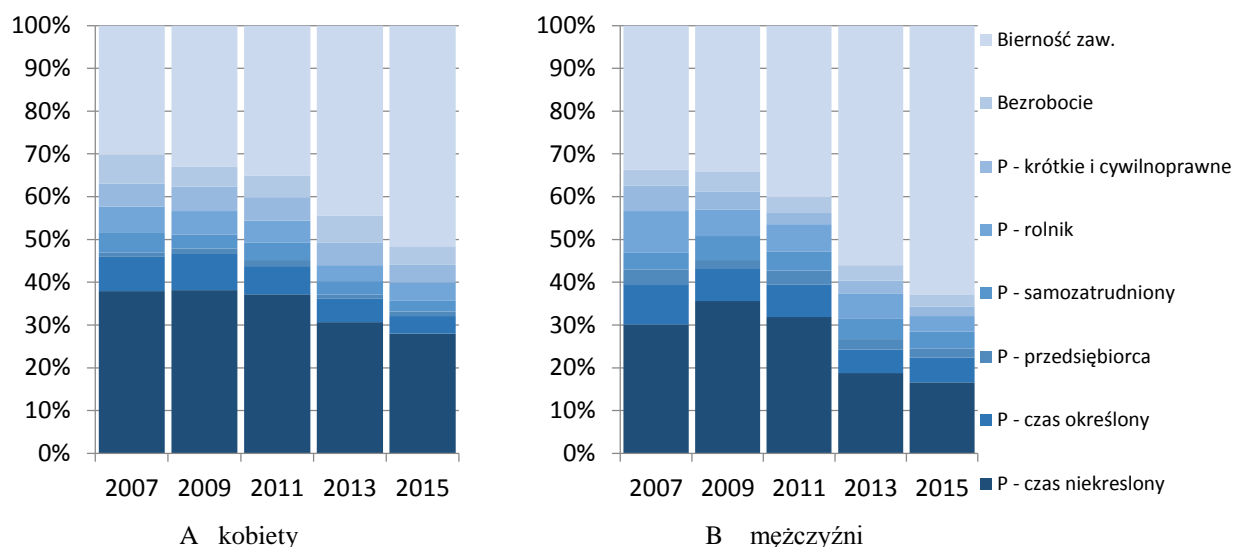

Wykres 4.9.4. Udziały w kolejnych generacjach absolwentów, osób o różnym statusie na rynku pracy obserwowane w kolejnych latach życia danej generacji

Dane dla kohorty absolwentów z 2007 roku można zestawić z osobami w wieku 25-26 lat (absolwentami) z innych lat. Analiza tego typu (Wykres 4.9.4) była ograniczona danymi. Każda kolejna generacja absolwentów obserwowana była przez okres o dwa lata krótszy niż poprzednia. Wyniki wskazują, że istotnie kolejnym generacjom wchodzącym

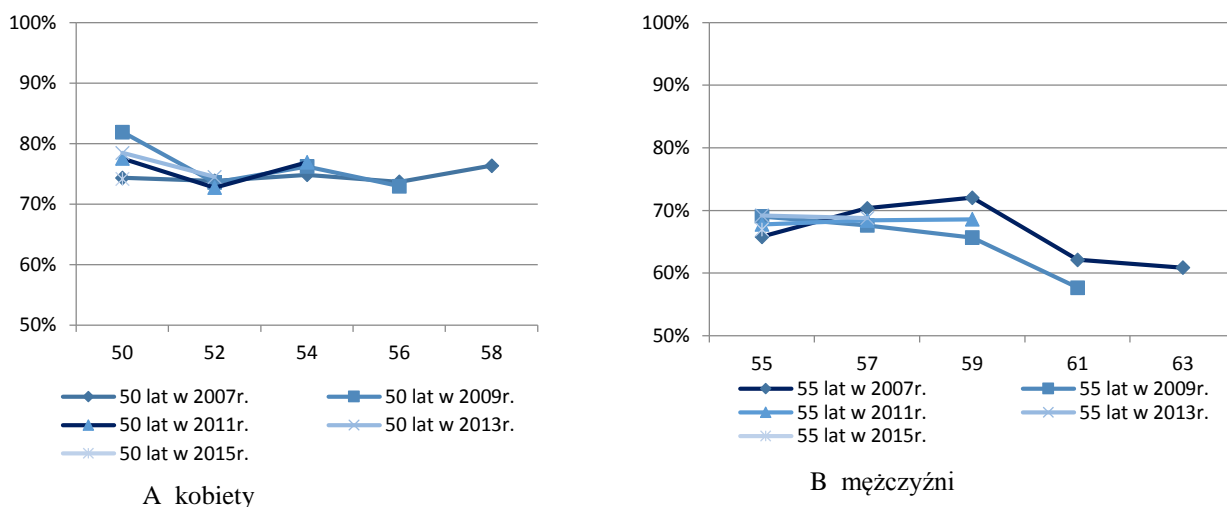
na rynek pracy w latach 2007-2015 trudniej było osiągnąć odsetek pracujących na czas nieokreślony w czasie zbliżonym do starszych generacji absolwentów. Prawdopodobnie większy wpływ na tę niestabilność zatrudnienia miał kryzys 2009 roku i wyraźny wzrost bezrobocia na początku kariery zawodowej osób, które weszły na rynek pracy w latach 2011 i 2013. W 2015 roku wyraźny negatywny wpływ na stabilność zatrudnienia absolwentów miał większy odsetek pracy na podstawie umów innych niż umowy o pracę. Stosunkowo niewielkie były natomiast zmiany w kohortach udziałów osób pracujących na podstawie umowy na czas określony.

Pytanie o rozpowszechnianie się niestabilnych form zatrudnienia można zadać także w odniesieniu do osób w wieku przedemerytalnym. W przypadku tych osób zatrudnienie na podstawie nietrwałych umów może służyć zarówno zwiększeniu elastyczności zatrudnienia jak i eliminacji ograniczeń pracodawcy wynikających z ograniczeń w zwalnianiu osób na 4 lata przed emeryturą. Analiza struktury statusu na rynku pracy kohort będących w 2007 roku na 10 lat przed oficjalnym wiekiem emerytalnym (kobiety 50 lat, mężczyźni 55 lat) wskazuje, że wraz ze stopniowym wycofywaniem się osób z rynku pracy zmniejsza się udział osób pracujących na podstawie różnych typów kontraktów (wykres 4.9.5). Można jednak zauważyć, że w przypadku kobiet udział osób pracujących na podstawie stabilnych form zatrudnienia był od początku wyraźnie wyższy i obniżał się wolniej niż wśród mężczyzn.

Wykres 4.9.5. Zmiany udziałów osób o różnym statusie na rynku pracy, które w 2007 roku były 10 lat przed emeryturą (kobiety w wieku 50 lat – panel A, mężczyźni w wieku 55 lat – panel B)

Porównanie wyników dla kolejnych kohort (wykres 4.9.6) wskazuje natomiast, że o ile w przypadku kobiet udział osób pracujących na podstawie kontraktów na czas nieokreślony oscylował wokół 75 proc. zatrudnienia, to udział ten wśród mężczyzn był poniżej 70 proc. aż do wieku 59-60 lat. W starszym wieku udział ten spadł do około 60 proc. i był wyraźnie niższy w kolejnych kohortach.

Wykres 4.9.6. Udział osób zatrudnionych na czas nieokreślony wśród wszystkich zatrudnionych i samozatrudnionych poza rolnictwem wśród kobiet (panel A) i mężczyzn (panel B)

4.9.1.5 Wyniki analizy sekwencji zdarzeń

Celem analizy sekwencji zdarzeń w niniejszej pracy jest identyfikacja najpopularniejszych wzorców karier zawodowych osób badanych w kolejnych rundach *Diagnozy Społecznej* z lat 2009-2015. W szczególności metoda ta pozwala na analizę wzorców karier zawodowych osób na rynku pracy. Tego rodzaju podejście pozwala na ustalenie, w jakim stopniu bardziej i mniej stabilne formy świadczenia pracy zaobserwowane w postaci danych zagregowanych dotyczą tylko określonych osób (segmentacja rynku pracy), a w jakim stopniu są cechą polskiego rynku pracy dotyczącą wszystkich osób na rynku pracy.

Analiza sekwencji przeprowadzona została ze względu na wielkość próby dla danych z lat 2009-2014. Spośród około 30 tys. osób ankietowanych w 2009 roku dla ponad 11 tys. osób (37 proc.) można było odtworzyć status na rynku pracy tych samych osób w kolejno 2011, 2013 i 2015 roku. W analizie wyników należy uwzględnić fakt, że ze względu na utratę stosunkowo dużej części obserwacji oraz brak stosowania wag wyniki oparte na tym panelu mogą nie odpowiadać dokładnie wynikom opartym na danych zagregowanych.

W analizie uwzględniono następujące stany na rynku pracy (w nawiasach numery stosowane w dalszej części tekstu): bierność zawodowa (0), bezrobocie (9), praca na podstawie umowy na czas nieokreślony (1), praca na podstawie umowy na czas określony (2), prowadzenie firmy zatrudniającej ludzi (3), samozatrudnienie poza rolnictwem (4), praca w rolnictwie (5), praca na podstawie umów krótkookresowych np.: staże, umowy cywilnoprawne, umowy ustne (7). Stabilność kontraktów jest zależna od wieku, dlatego analizą objęto rozwój karier zawodowych w ciągu 6 lat osób, które w 2009 roku miały: 15-19 lat, 25-29 lat, 35-39 lat oraz 45-49 lat.

Wyniki analizy (Tabela 4.9.7) wskazują, że wśród osób w wieku 15-19 lat w 2009 roku, które pod koniec okresu obserwacji miały 21-25 lat, najliczniejsza (36 proc.) była grupa osób, które przez całe 6 lat pozostawały cały czas poza rynkiem pracy (sekwencja 0>0>0>0). Tak duży odsetek można wiązać z wysokim udziałem osób młodych kształcących się w publicznym szkolnictwie wyższym. Pozostałe najpopularniejsze sekwencje obserwacji wiązały się w większości w przechodzeniem po 2-4 latach od 2009 roku do bezrobocia lub pracy na podstawie umowy krótkookresowe (typu 2 i 7). Wśród 10 najpopularniejszych ścieżek rozwoju kariery jedynie jedna kończyła się znalezieniem pracy na podstawie umowy na czas nieokreślony (0>0>0>1) i dotyczyła około 2 proc. osób.

Tabela 4.9.7. Najczęstsze sekwencje* statusu na rynku pracy tych samych osób obserwowanych w latach 2009, 2011, 2013 i 2015 według ich wieku w 2009 roku

Ranking częstości sekwencji	Wiek w 2009 roku							
	15-19		25-29		30-34		45-49	
	Sekwencja	Częstość (proc.)	Sekwencja	Częstość (proc.)	Sekwencja	Częstość (proc.)	Sekwencja	Częstość (proc.)
1	0>0>0>0	36,2	1>1>1>1	13,8	1>1>1>1	26,2	1>1>1>1	27,8
2	0>0>0>2	5,9	0>0>0>0	6,4	0>0>0>0	7,2	0>0>0>0	10,0
3	0>0>0>9	3,9	2>1>1>1	5,0	5>5>5>5	6,3	5>5>5>5	8,4
4	0>0>9>0	3,2	5>5>5>5	3,7	2>1>1>1	3,1	1>1>1>2	2,6
5	0>0>2>0	3,0	2>2>2>1	2,5	1>1>1>2	2,8	2>1>1>1	2,3
6	0>0>2>2	2,7	1>2>1>2	2,2	1>2>1>1	2,4	1>2>1>1	2,1
7	0>0>0>7	2,6	1>1>1>2	2,2	1>2>2>1	2,4	1>2>2>1	1,5
8	0>0>0>1	2,3	2>2>1>2	1,9	1>1>1>0	1,3	1>1>1>0	1,5
9	0>0>9>9	2,2	1>2>2>1	1,6	7>7>7>7	1,3	7>7>7>7	1,4
10	0>0>9>2	2,1	0>1>1>1	1,5	1>2>2>2	1,2	4>4>4>4	1,0
	Pozostałe	35,8	Pozostałe	59,2	Pozostałe	45,8	Pozostałe	41,4

*Ze względu na oszczędność miejsca status na rynku pracy został oznaczony za pomocą liczb: 0 – bierność na rynku pracy, 1 – umowa o pracę na czas nieokreślony, 2- umowa o pracę na czas określony, 3 – przedsiębiorca zatrudniający ludzi, 4- samozatrudnienie poza rolnictwem, 5 –praca w rolnictwie (właściciel, osoba pomagająca w gospodarstwie), 7 – krótkoterminowe umowy inne niż typowa umowa o pracę (zawiera umowy cywilnoprawne i ustne), 9 – bezrobocie. Znak > rozdziela oznaczenia statusu w kolejnych obserwacjach.

W przypadku pozostałych analizowanych grup wieku w 2009 roku najpopularniejsze sekwencje zmian statusu na rynku pracy były podobne. Najczęściej występującą ścieżką kariery zawodowej była przez cały analizowany czas praca na podstawie umowy na czas nieokreślony (1>1>1>1), brak aktywności na rynku pracy (0>0>0>0) oraz stabilizacja w zatrudnieniu w rolnictwie (5>5>5>5). W pracy na umowie na czas nieokreślony pozostało przez 6 lat obserwacji 14 proc. osób w wieku 25-29 lat w 2009 roku oraz 26 proc. i 28 proc. osób, które w 2009 roku miały odpowiednio 30-34 lata oraz 45-49 lat. Udział osób, które pozostawały na stałe poza rynkiem pracy, także rośnie wraz z wiekiem, co można tłumaczyć wzrastającym prawdopodobieństwem niepełnosprawności lub organizacją pracy w gospodarstwie domowym, w którym jedna z osób rezygnowała z aktywności zawodowej. Podobnie w starszych grupach

wieku wyższy był także udział osób na stałe związanych z pracą w rolnictwie. Efekt ten wynikał zarówno z czynnika generacyjnego – praca w rolnictwie była popularniejsza wśród starszych generacji, jak i wymianą pokoleniową – im wyższy wiek tym większe prawdopodobieństwo, że obserwowane osoby przejęły gospodarstwo rolne i nie musiały utrzymywać się z pracy w innych sektorach gospodarki.

Pozostałymi najpopularniejszymi sekwencjami na rynku pracy były różne kombinacje pracy na podstawie umów o pracę na czas nieokreślony i określony. Wśród osób mających w 2009 roku 25-29 lat tylko te umieszczone w rankingu najpopularniejszych stanowiły około 16 proc. wszystkich sekwencji. Można je wiązać z ruchem kadrowym pomiędzy pracodawcami. W przypadku zmiany pracy zwykle pracownicy wstępnie zatrudniani są na podstawie umów na czas określony a dopiero potem oferowane są im stabilniejsze rodzaje umów. Sekwencje związane z takim ruchem kadrowym są coraz mniej częste wśród starszych osób. Wśród generacji, która w 2009 roku miała 30-34 lata, stanowiły one 13,2 proc. a w generacji mającej wtedy 45-49 lat około 10 proc. Oznaką segmentacji rynku pracy jest natomiast występowanie grupy osób stale zatrudnionych na podstawie umów krótkookresowych (7>7>7>7) lub stale samozatrudnionych (4>4>4>4). Tego rodzaju zjawisko było jednak na tyle częste, aby znaleźć się w rankingu jedynie wśród osób powyżej 30 lat, ponadto częstość w przypadku umów krótkookresowych nie przekraczała 1,5 proc. osób, zaś w przypadku samozatrudnienia wyniosła około 1 proc. osób, które w 2009 roku miały 45-49 lat.

Na zakończenie warto zauważyć, że wraz z wiekiem rośnie częstość „najpopularniejszych” sekwencji karier zawodowych, co oznacza, że kariery zawodowe stabilizują wokół pewnych wzorców. Wiek po ukończeniu studiów wyższych jest natomiast okresem, w którym duża część możliwych karier nie jest opisywana przez najczęstsze sekwencje. Prawie 60 proc. osób w wieku 25-29 lat w 2009 roku w ciągu następnych 6 lat doświadczyło zmian na rynku pracy nie mieszczących się w opisie dokonanym za pomocą 10 najczęściej występujących sekwencji. Dla pozostałych grup wieku odsetek ten był wyraźnie niższy.

Analiza najpopularniejszych sekwencji stanów na rynku pracy nie wyczerpuje całości potencjalnych zmian, jakie mogą opisywać kariery zawodowe (biografie zawodowe) jednostek. Jak łatwo obliczyć, liczba możliwych kombinacji 8 możliwych stanów na rynku pracy w ciągu 4 okresów obserwacji wynosi 4096. W celu ograniczenia tej liczby, możliwe sekwencje sklasyfikowano w postaci 8 kategorii oceniających kariery zawodowe pojedynczych osób z punktu widzenia stabilizacji zawodowej i dochodowej (Tabela 4.9.8). Jako miernik takiej stabilizacji zastosowano informacje o rodzaju umowy, na podstawie której świadczona jest praca³⁸.

Po pierwsze, wyodrębniona została kategoria osób, które przez cały okres pozostawały w zatrudnieniu na czas nieokreślony (I). Kategoria ta odpowiada sekwencji 1>1>1>1 (por. Tabela 4.9.7). Jako druga kategoria (II) wyodrębnione zostały kombinacje prowadzące w ciągu 6 lat do bardziej stabilnej sytuacji dochodowej (zdobycia pracy lub polepszenia warunków umowy o pracę). W kolejnej kategorii (III) znalazły się osoby, które w całym okresie pracowały na podstawie umów o pracę, ale pod koniec obserwacji w 2015 roku nie pracowały na podstawie umowy na czas nieokreślony. Osoby te przed 2015 rokiem mogły być okresowo bezrobotne lub nieaktywne zawodowo.

W odrębnej kategorii (IV) sklasyfikowane zostały osoby, które w 2015 roku również nie miały umowy na czas nieokreślony, a dodatkowo doświadczyły przynajmniej jednego epizodu pracy na podstawie umów krótkoterminowych lub samozatrudnienia. We wszystkich powyższych kategoriach przyjęto założenie, że w 2015 roku osoby pracowały lub były okresowo nieaktywne zawodowo. Do kategorii V trafiły wszystkie osoby, które w 2015 roku były bezrobotne, choć przed 2015 rokiem miały przynajmniej epizod pracy. Odrębną kategorię (VI) stanowiły także osoby, które pracowały lub trafiły do pracy w rolnictwie. Dwie ostatnie kategorie stanowiły osoby niepracujące przez cały okres obserwacji. Kategoria VII dotyczyła osób, które przynajmniej okresowo poszukiwały pracy, natomiast kategoria VIII osób, które przez cały okres były nieaktywne zawodowo (por. Tabela 4.9.7, sekwencja 0>0>0>0).

Tabela 4.9.8. Biografie zawodowe respondentów w latach 2009-2015 według ich wieku w 2009 roku*

Typy karier zawodowych	Wiek w 2009 roku			
	15-19	25-29	35-39	45-49
I. Zatrudnienie na czas nieokreślony cały czas	0,1	13,8	26,2	27,8
II. Kariera prowadząca do poprawy stabilności zatrudnienia i dochodów	10,9	28,7	20,1	14,7
III. Praca tylko na umowy o pracę, ale brak stabilizacji	22,6	19,4	14,0	12,8
IV. Praca z epizodami umów innych niż o pracę, brak stabilizacji	14,3	18,2	15,6	13,9
V. Praca na podstawie różnych umów – bezrobocie aktualnym problemem	2,2	3,0	2,7	2,8
VI. Praca lub przejście do pracy w rolnictwie	2,0	6,4	9,5	12,9
VII. Niepowodzenia w szukaniu pracy (tylko bezrobocie lub nieaktywność)	11,5	2,8	3,9	4,1
VIII. Bierność zawodowa przez cały czas	36,2	6,4	7,2	10,0

*liczby w kolumnach sumują się do 100 proc.

³⁸ W przyjętym sposobie oceny stabilności zatrudnienia założono, że najbardziej stabilne warunki pracy poza rolnictwem są związane z umowami na czas nieokreślony. W analizie prowadzenie własnego biznesu i samozatrudnienie sklasyfikowane zostały jako mniej stabilne formy pracy od umów na czas nieokreślony, choć bardziej stabilne od pozostałych form pracy. Autor jest świadomy arbitralności założeń, ale przyjął je dla uproszczenia analizy.

Omówiona powyżej klasyfikacja pozwala zauważyć, że pozostawanie cały czas w zatrudnieniu na czas nieokreślony jest co prawda najczęściej występującą pojedynczą sekwencją statusu na rynku pracy osób powyżej 25 lat, ale w żadnej z grup wieku w 2009 roku scenariusz ten nie realizował się w przypadku większości osób pracujących.

W przypadku osób, które w 2009 roku miały 25-29 lat, bardziej prawdopodobne było, że stopniowo będą one poprawiać swoją sytuację na rynku pracy (28 proc. przypadków), doświadczą one zatrudnienia na podstawie czasowych umów o pracę (19 proc.) lub doświadczą w mniejszym lub większym stopniu niestandardowych kontraktów krótkoterminowych lub samozatrudnienia (18 proc.). Wśród osób mających w 2009 roku 35-39 lat lub 45-49 lat w kolejnych latach coraz mniejsza była grupa osób poprawiających swoją sytuację na rynku pracy, ale także wyraźnie mniejsze były udziały w populacji osób, których zatrudnienie nie gwarantowało długoterminowej stabilności dochodów. Niemniej jednak nawet w przypadku osób mających w 2009 roku 45-49 lat około 14 proc. to były osoby (kategoria IV), które nie poprawiały w ostatnich 6 latach swojej pozycji na rynku pracy i doświadczyły przynajmniej jednego epizodu pracy na podstawie umów innych niż umowy o pracę. Częściej jednak występowały osoby, które nie doświadczyły zatrudnienia na umowach innych niż umowy o pracę, ale źródłem niestabilności w ich przypadku pozostawała czasowość zatrudnienia (kategoria III).

W porównaniu z niestabilnością związaną ze sposobem zatrudnienia stosunkowo niewielki był odsetek osób, które w końcowej fazie okresu obserwacji doświadczyły bezrobocia (było to 2-3 proc. w każdej z analizowanych grup). Większy problem dotyczący bezrobocia był związany z osobami, które pozostawały pomiędzy rynkiem pracy i bezrobociem (kategoria VII). Osoby te mimo okresowych starań nie zdołały przez 6 lat znaleźć pracy. Grupa ta, co naturalne, w największym stopniu dotyczyła 6 kolejnych lat życia najmłodszej generacji osób, która dopiero próbowała swoich sił na rynku pracy. Jednak także wśród osób w pełni aktywności zawodowej stanowiła ona około 3-4 proc. Grupa osób pozostających cały czas poza rynkiem pracy (por. Tabela 4.9.7, sekwencja 0>0>0) wzrastała wraz z wiekiem, ale można zauważyć, że jest stosunkowo niewielka w porównaniu do kategorii osób, które przynajmniej czasowo były aktywne i pracowały w gospodarce.

4.9.1.6 Podsumowanie

W niniejszej części raportu skorzystano z panelowych danych *Diagnozy Społecznej*, by określić, na ile zmieniająca się sytuacja na rynku pracy wpływa na poprawę stabilności warunków świadczenia pracy w polskiej gospodarce. Głównym źródłem niestabilności świadczenia pracy w polskiej gospodarce nie są umowy cywilnoprawne (zawierane z pominięciem kodeksu pracy) potocznie zwane umowami „śmieciowymi”. Umowy te istotnie są nietrwałe, a około 1,4 proc. osób powyżej 35 roku życia pracuje stale na ich podstawie, ale według danych *Diagnozy Społecznej* stanowią one ogółem główne źródło utrzymania dla nie więcej niż 2,2 proc. wszystkich osób pracujących w gospodarce.

Z kolei udział osób pracujących jako samozatrudnione utrzymywał się na stabilnym poziomie około 7 proc. pracujących, ale zmniejszył się w latach 2013-2015. W pracy tej także nie obowiązują zasady kodeksu pracy i potencjalnie nie gwarantują stabilności pracy i dochodów. Zachowanie osób obserwowane w *Diagnozie Społecznej* nie wskazuje jednak, aby osoby pracujące w ten sposób chciały zmienić pracę (udział takich osób jest podobny do zatrudnionych na czas nieokreślony i mniejszy niż wśród osób zatrudnionych na czas określony). Ponadto prawdopodobieństwo utraty takiej pracy i trafienia do bezrobocia w ciągu 2 lat jest także zbliżone i podobne do pracy na etacie.

Większość osób pracujących na podstawie nietrwałych kontraktów to osoby zatrudnione na czas określony. W polskiej gospodarce pracuje w ten sposób prawie co piąta osoba i udział nieco wzrósł w latach 2007-2015. Praca na tych zasadach nie jest równie atrakcyjna i stabilna, co praca na czas nieokreślony (częstsze poszukiwanie innej pracy, większe prawdopodobieństwo przejścia do bezrobocia), ale daje największe szanse (prawie 40 proc. w ciągu 2 lat) na znalezienie bardziej stabilnego zatrudnienia. W tym kontekście obawy budzi znaczny spadek prawdopodobieństwa przejścia z umów na czas określony do umów na czas nieokreślony obserwowany w latach 2013-2015.

Analiza sekwencji zdarzeń wskazuje, że choć udział zatrudnionych na czas określony jest dość stabilny, to osoby pracujące na tych zasadach podlegają w dużym stopniu wymianie. Pomimo stabilności zatrudnienia w ten sposób część tych osób traci pracę i najczęściej dość szybko ją znajduje, ale początkowo na podstawie umów na czas określony. Z drugiej stosunkowo częste są kariery prowadzące poprzez umowy na czas określony do umów na czas nieokreślony. Problem niestabilności zatrudnienia, związanej z okresowym bezrobociem, umowami cywilnoprawnymi i innymi typami krótkookresowego zatrudnienia dotyczy kilkunastu procent osób w populacji. Wraz z wiekiem stabilizują się ścieżki zawodowe osób, co oznacza, że w przyszłości problem segmentacji rynku pracy może narastać, jeśli kariery zawodowe osób, które często pracują na podstawie nietrwałych kontraktów nie zaczną się stabilizować. Analiza sekwencji wskazuje ponadto, że alternatywnym sposobem stabilizacji warunków pracy relatywnie dużej części osób jest praca w rolnictwie, co wiąże się najczęściej z przejmowaniem gospodarstwa rolnego rodziców i ogranicza możliwość zmiany pracy w przyszłości.

Analiza kohort absolwentów, którzy wchodzili na rynek pracy co dwa lata w okresie 2007-2015, wskazuje ponadto, że droga kolejnych generacji młodych ludzi do osiągnięcia umowy na czas nieokreślony wydłuża się w stosunku do poprzednich generacji. Z jednej strony może być efektem słabszej koniunktury na rynku pracy w latach 2009-2013, ale obserwacje z 2015 roku wskazują, że absolwenci byli w większym stopniu zatrudniani na podstawie krótkoterminowych umów takich jak staż, czy okres próbny.

Podsumowując, sytuacja na rynku pracy w latach 2013-2015 wyraźnie się poprawiła i było to widoczne nie tylko w postaci spadającego bezrobocia, ale także poprawy sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Poprawa sytuacji na rynku pracy mogła też zachęcić część osób do przechodzenia z samozatrudnienia do pracy etatowej. Zmniejszył się także odsetek osób, których głównym źródłem utrzymania były umowy cywilnoprawne. Analizy dokonane na podstawie danych panelowych wskazują jednak, że pomimo lepszej sytuacji na rynku pracy osobom zatrudnionym na umowach czasowych trudniej było przejść do zatrudnienia na czas nieokreślony, a to jest kluczowym mechanizmem poprawy stabilności zatrudnienia i zapobiegania segmentacji osób pracujących w gospodarce na grupy o lepszych i gorszych warunkach pracy. Niestabilność zatrudnienia jest też obserwowana wśród absolwentów, których droga do etatu na czas nieokreślony wydłużyła się w ostatnich 8 latach. Niepokojąco w kontekście stabilizacji karier zawodowych osób pokolenia wyżu demograficznego wygląda też perspektywa niestabilnej kariery zawodowej przeżywanej okresami pracy na podstawie umów krótkoterminowych i cywilnoprawnych, która dotyczy około 15 proc. osób w wieku największej aktywności zawodowej.

Odpowiadając zatem na postawione pytanie, jaki jest stopień segmentacji rynku pracy w Polsce oraz jakie zmiany nastąpiły w ostatnich latach należy zauważyć, że głównym źródłem niestabilności kontraktów w Polsce nie są umowy potocznie zwane śmieciowymi, ale umowy o pracę na czas określony. Jednocześnie doświadczenia wcześniejszych lat wskazują, że tego typu praca daje stosunkowo duże prawdopodobieństwo zdobycia stabilnej umowy, ale wymaga to dość długiego czasu. Umowy na czas określony (na relatywnie długie okresy) zawierane są także stosunkowo często przy zmianie pracodawcy i może to tłumaczyć utrzymujący się ich duży udział w zatrudnieniu. W latach 2013-2015 ożywienie na rynku pracy przyniosło z jednej strony zmniejszenie się liczby osób utrzymujących się głównie z samozatrudnienia lub umów cywilnoprawnych, które utożsamia się z segmentacją rynku pracy. Jednak z drugiej strony pogorszyły się perspektywy stabilizacji zawodowej osób zatrudnionych na podstawie umów na czas określony.

4.9.4 Godzenie posiadania dzieci i pracy zawodowej – opinie o niektórych rozwiązaniach polityki społecznej

W *Diagnozie Społecznej 2013* zmieniono sposób zadawania pytania o rozwiązania, które ułatwiłyby godzenie pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi, w tym zwłaszcza z obowiązkami rodzicielskimi, co sprawia, iż nie można bezpośrednio porównać wyników dwóch ostatnich edycji badania do poprzednich. Ponadto w 2015 roku zmieniono kafeterię możliwych rozwiązań – usunięto rozwiązania "dłuższy urlop macierzyński" oraz "praca w systemie zmianowym" oraz dodano "możliwość dzielenia urlopu rodzicielskiego z ojcem"). Z powodu zmiany kafeterii możliwych nie można rozważać zmian wskazań na poszczególne rozwiązania w porównaniu do poprzedniej edycji *Diagnozy Społecznej*. Można jedynie porównać rankingi popularności poszczególnych rozwiązań w kolejnych rundach, a bardziej szczegółowo analizować odpowiedzi w ramach *Diagnozy Społecznej 2015* według różnych cech respondentów.

Wyniki rankingu rozwiązań wskazywanych przez respondentów w badaniach z 2013 i 2015 roku (tabela 4.9.10) ilustrują, że ranking najpopularniejszych rozwiązań wskazywanych przez respondentów się nie zmienił. W 2015 roku najczęściej wskazywanymi jako najlepsze zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn były:

- elastyczny czas pracy – wskazany przez ponad 61 proc. mężczyzn i prawie 59 proc. kobiet,
- lepsze możliwości opieki poza domem nad dziećmi do 7 roku życia – wymieniło je prawie 27 proc. mężczyzn i 31 proc. kobiet,
- wyższe zasiłki – wskazało na nie 25 proc. mężczyzn i 24 proc. kobiet,
- możliwość wykonywania części pracy w domu – 23 proc. mężczyzn i 28 proc. kobiet.

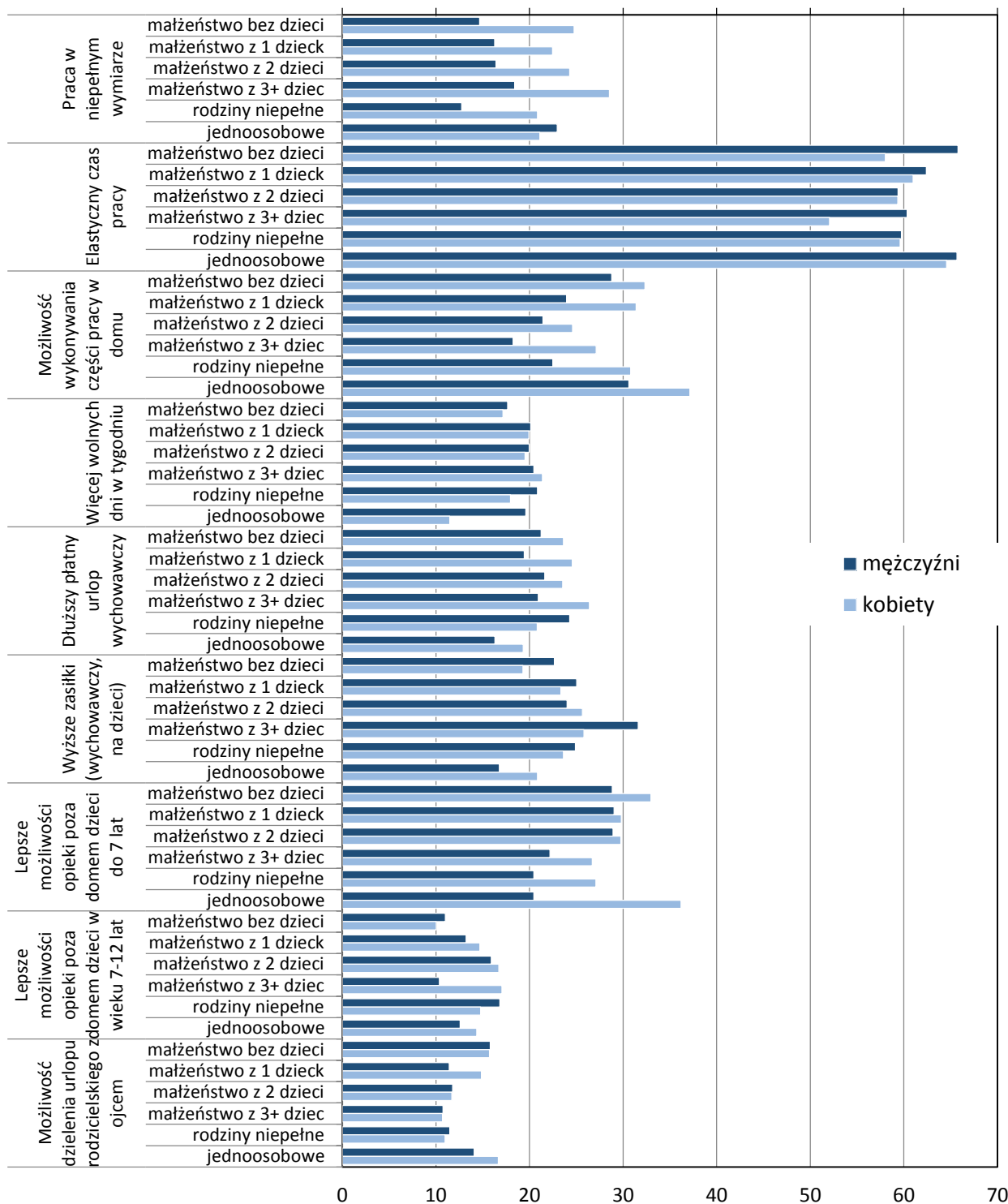
Tabela 4.9.10. Preferencje dotyczące rozwiązań umożliwiających godzenie pracy zawodowej i obowiązków rodzicielskich

Rozwiązania umożliwiające godzenie pracy zawodowej i obowiązków rodzinnych	2013		2015	
	Odsetek wskazujących rozwiązanie jako jedno z trzech najważniejszych		Odsetek wskazujących rozwiązanie jako jedno z trzech najważniejszych	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
Praca w niepełnym wymiarze	15.7	19.0	16.4	23.4
Praca w systemie zmianowym	14.0	13.9	x	x
Elastyczny czas pracy	55.1	56.9	60.7	58.7
Możliwość wykonywania części pracy w domu	19.6	24.1	23.0	28.5
Więcej wolnych dni w tygodniu	10.8	11.1	20.1	18.5
Dłuższy urlop macierzyński	18.8	24.0	x	x
Dłuższy płatny urlop wychowawczy	17.2	18.4	21.4	27.1
Wyższe zasiłki (wychowawczy, na dzieci)	24.2	22.4	25.5	24.3
Lepsze możliwości opieki poza domem dzieci do 7 lat	32.9	37.1	27.1	31.0
Lepsze możliwości opieki poza domem dzieci w wieku 7-12 lat	14.1	15.5	13.3	14.6

*szarym kolorem zaznaczono trzy rozwiązania o najwyższych wskazaniach dla każdej rozpatrywanej grupy respondentów

Podobnie jak w poprzedniej edycji badania, można zauważyć, że chociaż pytania w kwestionariuszach dla kobiet i dla mężczyzn sformułowane były tak samo, odnotowano więcej wskazań kobiet. Najprawdopodobniej wynika z tego, że ze względu stosunkowo często spotykany tradycyjny podział obowiązków w polskich gospodarstwach domowych kwestia godzenia pracy z obowiązkami rodzinnymi w większym stopniu dotyczy pań.

Pomimo zmiany pytania, podobnie jak w poprzednich edycjach *Diagnozy Społecznej* preferencje dotyczące rozwiązań polityki rodzinnej ułatwiających godzenie pracy zawodowej i obowiązków rodzicielskich zależą od typu gospodarstwa (wykres 4.9.8). Różnice te jednak nie zmieniają kolejności w rankingu trzech najpopularniejszych rozwiązań. Główne linie podziału przebiegają pomiędzy gospodarstwami z dziećmi i bez dzieci (zwłaszcza gospodarstwa jednoosobowe), wg płci oraz w przypadku niektórych rozwiązań według liczby dzieci w gospodarstwie.

Wykres 4.9.8. Odsetki osób wskazujących dane rozwiązanie według płci i wybranych typów gospodarstw domowych

Analiza wyników ujawnia znaczne różnice pomiędzy wskazaniami osób w gospodarstwach rodzinnych i jednoosobowych. Wskazania osób tworzących jednoosobowe gospodarstwa domowe (zwłaszcza kobiet) znacznie odbiegają od pozostałych prawie dla wszystkich rozwiązań, choć nie zmienia się u nich kolejność rozwiązań uważanych za najkorzystniejsze. Może to wynikać z faktu, że opinię na temat ułatwień godzenia pracy i obowiązków rodzinnych osoby w gospodarstwach jednoosobowych wyrabiają sobie na podstawie pewnych wyobrażeń czy stereotypów, a nie faktycznego kontaktu z problemem. Dlatego zapewne ich odpowiedzi są bardziej skoncentrowane na trzech najpopularniejszych rozwiązaniach. Większa różnorodność odpowiedzi wśród gospodarstw z dziećmi prawdopodobnie oddaje różnorodność sytuacji i problemów, jakie napotykają gospodarstwa z dziećmi przy codziennym godzeniu obowiązków. W mniejszym stopniu od średniej odbiegają wskazania małżeństw bez dzieci. Może to wynikać z faktu, że prawdopodobnie częściej niż wśród gospodarstw jednoosobowych występują tu gospodarstwa będące w fazie „pustego gniazda” po usamodzielnieniu się dzieci, ale się usamodzielnili założyły własne gospodarstwa domowe.

W przypadku niektórych rozwiązań wyraźnie widać różnicę w ocenie kobiet i mężczyzn właściwie niezależnie od typu gospodarstwa domowego. Np. możliwość zapewnienia poza domem lepszej opieki dzieciom, zwłaszcza w wieku przedszkolnym, jest wyżej oceniana przez kobiety prawie we wszystkich typach gospodarstw z dziećmi. Prawdopodobnie wynika z to z faktu, że to w większości właśnie kobiety w ramach gospodarstwa (niezależnie od typu) są odpowiedzialne za zapewnienie opieki dzieciom. Podobnie, kobiety wyżej niż mężczyźni oceniają możliwość pracy w domu oraz pracę w niepełnym wymiarze godzin, czy więcej dni wolnych, które pozwalają im lepiej organizować i łączyć różnego typu obowiązki. Mężczyźni natomiast za ważniejsze uznają wyższe zasiłki związane z dziećmi, co może wynikać z faktu, że to głównie na ich barkach spoczywa obowiązek dostarczenia dochodu na utrzymanie gospodarstwa domowego. Zapewne też dlatego rzadziej niż kobiety wskazują na mniejszy wymiar czasu pracy czy więcej dni wolnych, ponieważ rozwiązania te wiążą się z obniżeniem dochodu.

Ważny dla interpretacji wyników jest fakt, że pytanie o trzy najważniejsze rozwiązania, które ułatwiłyby godzenie pracy z obowiązkami rodzicielskimi kierowano wyłącznie do osób obecnie pracujących, czyli tylko tych, które zmagają się z koniecznością godzenia tych aktywności. Gdyby uwzględnić również opinie osób bezrobotnych i biernych zawodowo, ranking najkorzystniejszych zdaniem respondentów rozwiązań mógłby się istotnie zmienić. W *Diagnozie Społecznej 2015*, podobnie jak w dwa lata wcześniej, co druga kobieta w wieku 25-44 lat wskazywała opiekę nad dzieckiem jako główny powód bierności zawodowej.

4.9.5 Emigracja zarobkowa - sytuacja emigrantów po powrocie do kraju

Emigracja zarobkowa na trwałe wpisała się w obraz polskiego rynku pracy. Można sądzić, iż w czasie jaki upłynął od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, ujawniły się w pełni skutki otwarcia rynków pracy w krajach członkowskich UE, a okresowe wahania skali emigracji można wiązać ze zmianami sytuacji na rynku pracy w kraju i rynkach potencjalnych krajów docelowych. Możliwość legalnej pracy zagranicą jest przez wiele osób postrzegana jako pełnoprawna alternatywa dla zatrudnienia w kraju. Pozostawanie dłużej poza krajem, a zwłaszcza osiedlanie się w krajach docelowych części emigrantów oznacza trwałe zmniejszenie zasobów pracy w Polsce. Pogłębia to znaczący spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym w Polsce, przewidywany zarówno w prognozach GUS jak i w projekcjach ludnościowych Eurostatu (por. GUS, 2014; The 2015 Ageing Report).

Diagnoza Społeczna umożliwia częściową ocenę wpływu emigracji na rynek pracy w Polsce. Poniżej, po krótkiej dyskusji specyfiki danych uzyskanych z badania, analizowane będą zachowania osób z doświadczeniem emigracji zarobkowej na rynku pracy na tle całej populacji oraz cechy potencjalnych emigrantów.

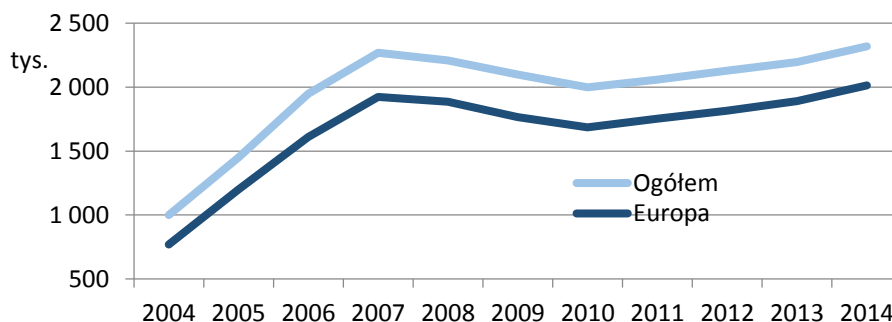
4.9.5.1 Dane o migracjach w *Diagnozie Społecznej*

Według oficjalnych szacunków GUS ostatnie lata nie przyniosły znaczącego wzrostu liczby osób przebywających czasowo zagranicą. GUS (2015) podaje, iż na koniec 2014 roku liczba osób przebywających zagranicą 3 miesiące lub dłużej wyniosła 2,32 mln (wykres 4.9.10). Większość z tych osób można traktować jako emigrantów zarobkowych - wyniki spisu powszechnego z 2011 roku wskazują, że w końcu marca 2011 roku było to około 73 proc. (GUS, 2013). Pomiędzy rokiem 2013 a 2014 liczba osób czasowo nieobecnych zwiększyła się o 124 tysiące i dopiero w 2014 roku przekroczyła poprzednie maksimum z 2007 roku. Do prawie 80 proc. rocznego wzrostu liczby czasowo nieobecnych w kraju przyczyniło się zwiększenie odpływu do Niemiec i Wielkiej Brytanii.

Diagnoza Społeczna pozwala na uzyskanie informacji o osobach, które w momencie badania znajdowały się na terytorium Polski. Jest to zatem tylko część populacji emigrantów i to bardzo specyficzna – są to osoby, które zastano w gospodarstwie domowym w momencie badania, choć właściwie przebywają za granicą i wróciły dla załatwienia spraw w Polsce lub wyjeżdżają zagranicę zarobkowo cyklicznie. Ponadto, badane są osoby, które zakończyły swój epizod migracyjny, czyli *de facto* emigrantami obecnie nie są. Trudno na podstawie danych o tych osobach wnioskować o wielkości obecnej emigracji, czy o cechach tej populacji. Na podstawie badania osób obecnych w gospodarstwach domowych w Polsce można jednak oceniać charakter migracji powrotnej oraz, częściowo, skutki tej migracji

na polski rynek pracy. Ewentualne cechy i ograniczenia danych będą wskazywane bardziej szczegółowo poniżej przy okazji dyskusji odpowiednich zagadnień.

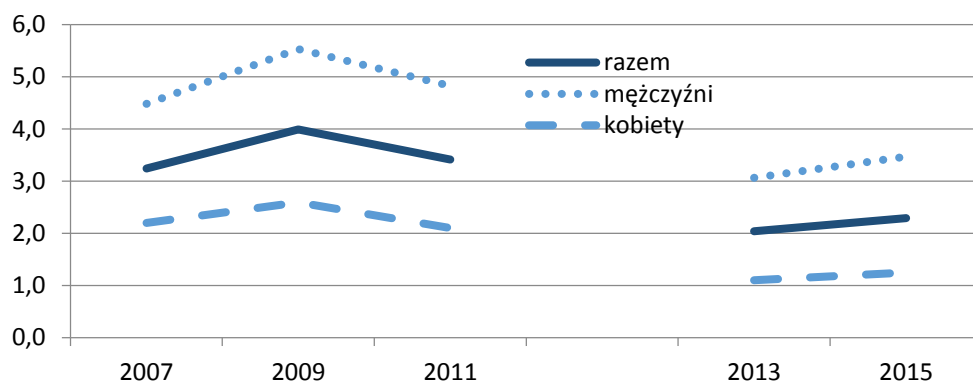
Źródło: GUS (2015), zestawienie własne

Wykres 4.9.10. Szacunki liczby mieszkańców Polski przebywających czasowo zagranicą w latach 2004-2014 (stan na koniec roku; dane w tys.)

4.9.5.2. Doświadczenie migracji zarobkowej

Procesy migracyjne i integracyjne po wejściu Polski do UE spowodowały, iż doświadczenia z zagraniczną migracją zarobkową stały się częścią biografii dla znaczącej liczby Polaków. Średnio, za granicą pozostaje około 2 mln osób. Część emigrantów w momencie badania była nadal na emigracji, zatem analizowane dane pokazują tylko część zjawiska. Mogą być jednak cennym źródłem wiedzy o wpływie emigracji na polski rynek pracy poprzez analizę wpływu doświadczeń migracyjnych ich zachowania osób, które wróciły na tle całej populacji. Charakter danych należy mieć na uwadze przy analizie wyników - wyższe odsetki osób z doświadczeniem migracyjnym w danej grupie mogą świadczyć zarówno o większej mobilności danej grupy, jak o jej gorszej akomodacji na rynkach pracy w krajach docelowych migracji i powrotach z powodu braku perspektyw na realizację zamierzeń związanych z wyjazdem.

W *Diagnozie Społecznej* od 2007 roku pytano respondentów o doświadczenia emigracji zarobkowej w ciągu 4 lat poprzedzających badanie. W 2013 roku zmieniono ten okres na dwuletni. Ta zmiana, mająca na celu wyrównanie okresów retrospektywnych i prospektywnych w badaniu, spowodowała jednak nieciągłość w danych, która uniemożliwia przeprowadzenie spójnej analizy całego okresu po wejściu Polski do Unii Europejskiej i otwarcia dla pracowników z Polski rynków pracy w krajach członkowskich. Niezależnie jednak od sposobu badania w obu okresach odsetek osób mających doświadczenie emigracji zarobkowej wśród respondentów był dość stabilny i niski (wykres 4.9.11). Dla okresu 4 letniego (w latach 2007-2011) wahał się około 3,5 proc., dla okresu dwuletniego (w latach 2013-2015) oscylował wokół 2 proc.

Wykres 4.9.11. Odsetek osób z doświadczeniem migracyjnym według płci, 2007-2015

W porównaniu do roku 2013 odsetek osób mających doświadczenie migracyjne w okresie dwóch lat poprzedzających badanie nieznacznie wzrósł. Wzrosły zatem również udziały osób we wszystkich badanych przekrojach. Można jednak zauważyć zachowanie pewnych wzorców.

Największy udział osób z doświadczeniami w emigracji zarobkowej obserwowany był wśród mężczyzn - we wszystkich rundach badania odsetek mężczyzn z doświadczeniem emigracji zarobkowej był ponad dwukrotnie wyższy niż kobiet. Dotyczy to zarówno odsetka osób z doświadczeniem migracyjnym w latach 2013-2015, jak i osób powtarzających migracje po okresie 2011-2013 (tabela 4.9.11). Doświadczeniem migracyjnym charakteryzowały się

najczęściej osoby z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym, najrzadziej – osoby z wykształceniem podstawowym. W 2015 roku wzrost odsetka byłych emigrantów obserwowano we wszystkich grupach oprócz osób z wykształceniem średnim; ponad proporcjonalny wzrost odnotowano w grupie osób z wykształceniem wyższym.

Ponad proporcjonalne wzrosty odnotowano również w najmłodszych wieku, w których odsetki osób z doświadczeniem migracyjnym są najwyższe³⁹. Prawdopodobnie część młodych osób wchodzących na rynek pracy traktuje emigrację zarobkową jako jedną z równorzędnych alternatyw dla zatrudnienia w kraju. Emigrują w celach zarobkowych skuszeni wyższymi zarobkami, a potem wracają do kraju zweryfikowawszy w trakcie wyjazdu swoje oczekiwania względem pracy poza krajem i decydują się na pracę w Polsce. Mogą o tym świadczyć relatywnie niskie odsetki osób powtarzających migrację w tych grupach wieku. Wysokie odsetki osób z doświadczeniem pracy za granicą obserwowano zwłaszcza na fali euforii poakcesyjnej, a także w okresie poprawiającej się sytuacji na rynkach pracy w krajach docelowych.

Względnie stabilny udział osób z doświadczeniem migracyjnym cechujący starsze grupy można zapewne wiązać z bardziej ustalonymi wzorcami pracy za granicą. Może o tym świadczyć również systematycznie wysoki udział powtarzających wyjazdy w kolejnych badanych okresach zwłaszcza w grupach wieku 35-44 oraz 45-59 lat.

Systematycznie większy niż przeciętnie odsetek osób z doświadczeniem migracyjnym obserwuje się wśród mieszkańców mniejszych ośrodków. Może to wynikać z trudności na lokalnym rynku pracy i mniejszego popytu na pracę w miejscowościach zamieszkania, co sprawia, że alternatywa wyjazdu w porównaniu do lokalnych możliwości zatrudnienia dla ich mieszkańców jest bardziej atrakcyjna.

Tabela 4.9.11 Udziały w populacji w 2015 roku osób z doświadczeniami migracyjnymi w latach 2005-2009, 2007-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015

Cechy emigrantów	Doświadczenia w latach 2005-2009	Doświadczenia w latach 2007-2011	Doświadczenia w latach 2011-2013	Doświadczenia w latach 2013-2015	Odsetek osób powtarzających migrację po okresie 2011-2013
Płeć					
Mężczyźni	5,5	4,8	3,1	3,5	50,7
Kobiety	2,6	2,1	1,1	1,3	28,0
Wykształcenie					
Podstawowe	1,7	1,2	0,9	1,1	43,5
Zasadnicze zawodowe	4,3	4,2	2,4	2,9	57,8
Średnie	4,9	3,8	2,7	2,5	43,5
Wyższe	4,0	3,3	1,4	2,0	33,6
Wiek					
Poniżej 24	4,0	4,8	1,9	2,4	0,0
25-34	8,1	6,0	3,3	4,2	31,4
35-44	6,2	5,3	3,5	3,0	53,2
45-59	2,8	2,8	2,0	2,5	58,8
60-65	0,8	0,3	0,6	0,9	18,8
Miejscowość zamieszkania					
miasta 500 tys. i więcej	4,2	2,8	0,8	1,5	24,6
miasta 200-500 tys.	4,1	3,4	3,1	2,6	40,8
miasta 100-200 tys.	3,5	2,5	1,6	2,6	23,9
miasta 20-100 tys.	3,3	3,0	1,9	1,7	38,4
miasta poniżej 20 tys.	5,3	3,9	2,4	2,5	52,4
wieś	3,9	3,9	2,2	2,6	47,9

Wielkość próby pozwala na badanie osób z doświadczeniem migracyjnym w różnych przekrojach, nie pozwala jednak na łączne rozpatrywanie ich z powodami powrotów.

Informacje od osób, które wróciły, wskazują na spadek znaczenia negatywnych czynników ekonomicznych dla powrotu emigrantów w latach 2013-2015. W porównaniu do poprzedniej rundy *Diagnozy Społecznej* odsetek osób deklarujących powrót z powodu szeroko pojętych kłopotów z pracą za granicą zmniejszył się o prawie 10 pkt. proc (tabela 4.9.12.). Najbardziej zmniejszył się odsetek osób wskazujących jako powód powrotu zakończenie lub utratę pracy - w *Diagnozie Społecznej 2015* deklarowała to prawie co czwarta osoba, która wróciła do Polski z emigracji zarobkowej. W ostatniej edycji badania nie odnotowano natomiast osób wracających z powodu kłopotów ze znalezieniem pracy; dla powrotów nie miały znaczenia również niekorzystne zmiany w relacji wynagrodzeń w kraju i zagranicą. Można zatem sądzić, że zmniejszył się udział osób, których powrót do kraju miał bardziej charakter wymuszony niż dobrowolny.

³⁹ Analizując wskaźniki dla tej grupy, warto mieć na uwadze, że ponad 25 proc. osób w tej grupie podlega obowiązkowi szkolnemu, a ponad 60 proc. osób uczy się w szkołach różnego typu w trybie dziennym.

Za powroty z powodów ekonomicznych można uznać też powroty deklarowane jako część planu. Takie epizody migracji zarobkowej można traktować jako udane - osoby wyjeżdżające osiągnęły założony cel i zgodnie z planem wróciły do Polski. Odsetek tych osób od ostatniej rundy badania prawie się nie zmienił i wyniósł blisko 24 proc.

Od 2009 roku rośnie natomiast systematycznie odsetek osób, które powróciły do kraju przejściowo dla załatwienia różnych spraw. Może to świadczyć o zmianie charakteru zjawiska. W pierwszym okresie po otwarciu rynków pracy krajów UE dla polskich pracowników migracje miały charakter bardziej krótkookresowy i/lub cykliczny. Emigracja stanowiła jedną z nowych alternatyw dla zatrudnienia w kraju tym bardziej atrakcyjną, że pierwszy okres po otwarciu rynków pracy był jednocześnie okresem boomu gospodarczego w krajach docelowych z typowo wysokim popytem na pracę i relatywnie wysokimi wynagrodzeniami. Korzyści z wyjazdu dodatkowo zwiększał korzystny dla emigrantów kurs złotego w tym okresie. Dlatego też na pierwsze lata po wejściu Polski do UE przypadają największe strumienie emigracji zarobkowej. Później emigranci zweryfikowali swoje oczekiwania względem rynków pracy w krajach docelowych migracji, część z nich wróciła do kraju zniechęcona trudnymi warunkami bytowymi oraz pracą poniżej kwalifikacji (np. Currie 2007, Grabowska-Lusińska, Okólski 2009, Okólski, Salt 2014, Nowicka 2014). Do ograniczenia strumienia migracji w latach następnych przyczyniły się również spadek popytu na pracę i wynagrodzeń za granicą w związku z kryzysem na rynkach finansowych.

Tabela 4.9.12 Respondenci według powrotów z emigracji zarobkowej w latach 2009-2015 (w proc.)

Przyczyny powrotu z emigracji	2009	2011	2013	2015
Przyczyny ekonomiczne				
Zakończenie/utrata pracy	31.9	23.3	31.3	23.4
Z powodu spadku wysokości dochodów z pracy w porównaniu z zarobkami w kraju	4.8	2.5	1.8	0.2
Nie mogła znaleźć pracy za granicą	1.6	1.3	3	0
Inne przyczyny				
Taki był plan wyjeżdżając zagranicę	28.5	33.5	23.3	23.8
Z powodów rodzinnych	17.3	14.6	13.9	14.7
Z powodów zdrowotnych	3.2	3.6	1.2	2.2
Czasowo dla załatwienia spraw w kraju	3.8	9	13.6	16.5
inne powody/ trudno powiedzieć/zakończyła naukę	7.9	11.5	11.8	19.2

Wcześniejsze doświadczenia migracyjne są skorelowane ze statusem respondentów na rynku pracy. Niezmiennie w kolejnych rundach badania obserwuje się, że osoby mające doświadczenia migracyjne są bardziej aktywne na rynku pracy w Polsce (tabela 4.9.13.). Bez szczegółowej analizy trudno jednak mówić tu o związkach przyczynowo-skutkowych - wyższa aktywność może wynikać zarówno z wpływu migracji na zachowania osób na rynku pracy, jak i selekcji do migracji a potem powrotów osób, które mają predyspozycje do większej aktywności na rynku pracy i gdyby nie wyjechali podnosiliby ogólną aktywność ekonomiczną ludności w Polsce.

Tabela 4.9.13. Doświadczenia migracyjne osób w wieku produkcyjnym a ich status na rynku pracy w 2009, 2011 oraz 2013 roku

Status na rynku pracy	Osoby z doświadczeniami emigracji zarobkowej				Odsetek wśród osób w wieku produkcyjnym ogółem w 2015 roku
	w ciągu ostatnich 4 lat		w ciągu ostatnich 2 lat		
	2009	2011	2013	2015	
Mężczyźni					
Pracujący	75.5	79.5	78.7	80.3	71.6
w tym na własny rachunek	14.5	14.9	14.9	13.7	13.6
Bezrobotni	16.5	15.3	15.7	10.4	5.4
Nieaktywni zawodowo	8.1	5.2	5.6	9.3	23.0
Kobiety					
Pracujące	55.7	54.1	59.1	55.4	59.7
w tym na własny rachunek	7.6	5.2	3.8	3.2	7.6
Bezrobotne	16.6	23.3	14.5	15.7	5.2
Nieaktywne zawodowo	27.8	22.7	26.4	29.0	35.1

Zestawienie danych o osobach mających doświadczenia migracyjne w ciągu 4 lat przed badaniem w 2009, 2011 oraz w ciągu 2 lat przed badaniem w 2013 i 2015 roku prowadzi do wniosku, że w obu ujęciach widać wyraźne różnice ze względu na płeć. Poza tym, wyniki są podobne jak w poprzednich edycjach badania, z niewielkimi zmianami w przypadku kobiet. Wśród mężczyzn wcześniejsze doświadczenia z emigracją wiązały się nie tylko z wyższym niż przeciętne bezrobociem (prawie dwukrotnie), ale także z większymi szansami zatrudnienia oraz większym niż przeciętny odsetkiem prowadzących własną działalność gospodarczą. Kobiety z doświadczeniem migracji zarobkowej

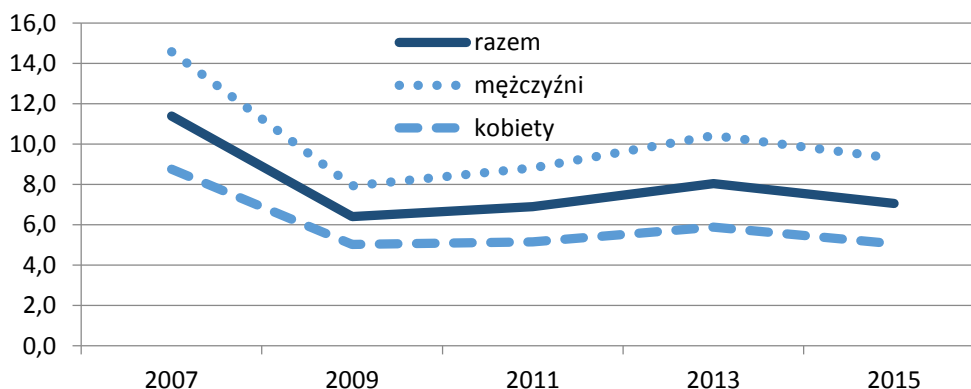
również cechowała wyższa niż przeciętnie aktywność, ale nie przekładało się to na większe zatrudnienie jak u mężczyzn. Odsetek pracujących wśród kobiet z doświadczeniami migracyjnymi był podobnie jak w poprzednich rundach nadal niższy od obserwowanego ogółem. Spadło również i tak niewielkie w poprzednich edycjach zaangażowanie we własną działalność gospodarczą. Spadek aktywności ekonomicznej w tej grupie kobiet w 2015 roku w porównaniu do poprzedniej rundy badania wynika ze spadku odsetka kobiet pracujących, co nie jest równoważone wzrostem (i tak wysokiego) odsetka kobiet poszukujących pracy. Wzrasta udział kobiet biernych zawodowo. W 2015 roku udział kobiet bezrobotnych wśród wszystkich kobiet z doświadczeniem migracyjnym był ponad trzy razy wyższy niż w całej populacji kobiet; podobną relację obserwowano w 2011 roku.

4.9.5.3. Zamierzenia migracyjne

W *Diagnozie Społecznej* od 2007 roku respondenci są pytani o zamierzenia emigracji zarobkowej. Choć nie istnieją badania, które pozwoliłyby wiarygodnie prognozować emigrację na podstawie deklarowanych zamierzeń osób, same deklaracje mogą być pewną wskazówką przy próbach oceny potencjału migracyjnego. Mogą również stanowić cenne źródło wiedzy o postrzeganiu przez respondentów perspektyw zawodowych w Polsce i ich ocenie krajowego rynku pracy zwłaszcza w kontekście sytuacji na rynkach pracy w potencjalnych krajach docelowych.

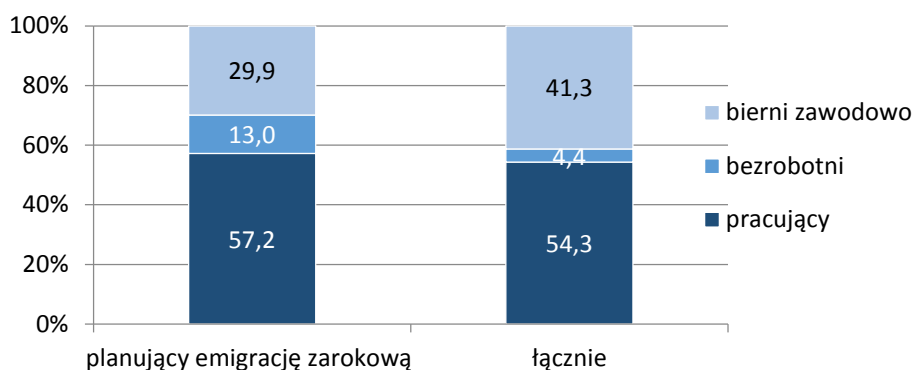
Sytuacja na rynkach pracy w większości krajów UE systematycznie poprawia się od drugiej połowy 2013 roku - rośnie popyt na pracę, a stopa bezrobocia powoli ale konsekwentnie się obniża (Cichocki i in. 2015). W głównych krajach docelowych emigracji Polaków, tj. w Niemczech i Wielkiej Brytanii, relatywnie niskie stopy bezrobocia, zwłaszcza na tle krajów regionu, oraz brak barier w dostępie do rynków pracy mogą stanowić zachętę po okresie trudnych rynków pracy w czasie kryzysu finansowego. Ponieważ część osób mogła już zweryfikować swoje nie zawsze realistyczne wyobrażenia o pracy na emigracji i bardziej trzeźwo ocenia potencjalne korzyści i koszty, perspektywa emigracji zarobkowej nie pociąga już tak bardzo jak w czasie poakcesyjnego boomu. Niemniej jednak utrzymujące się znaczne różnice w płacach (szczególnie po uwzględnieniu kosztów utrzymania) czynią migrację nadal atrakcyjną alternatywą, zwłaszcza dla osób mających trudności w znalezieniu pracy w kraju.

W czterech ostatnich rundach odsetek osób deklarujących w momencie badania chęć emigracji zarobkowej w ciągu najbliższych 2 lat wahał się w przedziale między 6 proc. a 8 proc. W *Diagnozie Społecznej 2015* obniżył się do poziomu 7 proc., wobec 8 proc. obserwowanych dwa lata wcześniej (wykres 4.9.12). W porównaniu do danych z 2007 roku, kiedy 11 proc. respondentów deklarowało chęć emigracji, deklaracje chęci wyjazdu są więc rzadsze. Można też zauważyć różnice deklaracji wyjazdu między mężczyznami i kobietami. Od 2009 roku, który można uznać za koniec poakcesyjnego boomu, odsetek kobiet deklarujących chęć wyjazdu waha się wokół 5 proc., zaś dla mężczyzn oscylował między 8-10 proc., choć charakteryzował się podobną dynamiką. Wydaje się, że wskaźniki osiągnęły swój pewien stabilny poziom uwzględniający możliwość legalnej pracy zagranicą, a nieznaczne wzrosty i spadki deklarowanej chęci emigracji zakrojowej można traktować raczej jako reakcję na zmiany sytuacji na polskim rynku pracy a nie oczekiwania świetlanych perspektyw w pracy zagranicą.

Wykres 4.9.12. Odsetek deklarujących zamierzenia emigracji zarobkowej według płci w latach 2007-2015

Struktura osób, które chcą wyjechać, według statusu na rynku pracy nie jest taka sama jak całej populacji. Zdecydowanie częściej są to osoby aktywne zawodowo, ale już niekoniecznie pracujące (wykres 4.9.13). Wśród deklarujących chęć wyjazdów odsetek pracujących jest prawie taki sam jak w całej grupie respondentów, natomiast prawie trzy razy wyższy jest udział bezrobotnych. Prawdopodobnie są to osoby mające trudności w znalezieniu pracy w kraju, podobnie jak osoby bierne zawodowo, które choć nie szukają pracy w Polsce, rozważają wyjazd w celach zarobkowych za granicę.

Wykres 4.9.13 Respondenci deklarujący zamierzenia emigracji zarobkowej według statusu na rynku pracy

Sklonność (deklarowaną) do emigracji zarobkowej jest różna wśród grup osób rozpatrywanych ze względu na płeć, status na rynku pracy oraz wykształcenie.

Niezmiennie praca za granicą wydaje się najbardziej atrakcyjną alternatywą dla osób bezrobotnych - w każdej rundzie *Diagnozy Społecznej* bezrobotni deklarowali chęć wyjazdu prawie 3 razy częściej niż osoby pracujące i prawie cztery razy częściej niż bierni zawodowo (tabela 4.9.14). Może to potwierdzać tezę, że główną przyczyną chęci emigracji są problemy ze znalezieniem pracy w kraju. W *Diagnozie Społecznej 2015* chęć wyjazdu deklarował co piąty bezrobotny, prawie co trzynasty pracujący i co dwudziesty bierny zawodowo respondent.

W porównaniu do 2013 roku zmniejszył się odsetek osób planujących wyjazdy zarobkowe za granicę wśród osób pracujących, zwłaszcza z wykształceniem średnim i najniższym, oraz wśród bezrobotnych, szczególnie z wykształceniem najwyższym i zasadniczym zawodowym. Wśród osób biernych zawodowo odnotowano nieznaczny spadek chęci wyjazdu z małymi przesunięciami pomiędzy grupami wykształcenia.

Tabela 4.9.14 Odsetek osób planujących emigrację zarobkową według statusu na rynku pracy oraz wykształcenia w latach 2007-2015

Wykształcenie	2007	2009	2011	2013	2015	2015	
						Mężczyźni	Kobiety
Pracujący							
Wyższe i policealne	8,3	4,1	5,1	7,1	6,7	8,4	5,5
Średnie	13,0	6,4	8,9	9,3	7,5	10,0	4,7
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	14,3	7,6	10,4	8,7	8,9	10,9	4,7
Podstawowe i niższe	8,1	6,3	8,0	7,1	4,2	5,2	2,7
Ogółem	11,7	6,1	8,1	8,3	7,4	9,6	5,0
Bezzrobotni							
Wyższe i policealne	19,3	16,8	15,4	24,2	19,8	35,0	11,1
Średnie	31,9	23,8	15,8	27,3	27,0	40,2	17,7
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	23,0	17,7	17,0	21,2	16,7	18,7	12,9
Podstawowe i niższe	21,5	15,1	10,7	15,4	15,4	13,5	17,3
Ogółem	25,4	19,2	15,5	22,9	20,7	26,5	15,0
Bierni zawodowo							
Wyższe i policealne	14,0	4,41	2,7	5,4	5,5	6,1	5,2
Średnie	18,2	6,6	5,6	7,1	7,3	9,6	6,2
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	15,5	7,53	5,4	7,2	6,3	7,4	5,2
Podstawowe i niższe	3,8	1,24	1,1	0,7	0,9	1,0	0,9
Ogółem	14,5	5,19	3,9	5,3	5,1	6,5	4,3

Generalnie większą skłonność do wyjazdu deklarują mężczyźni niezależnie od statusu na rynku pracy. W 2015 roku wśród osób pracujących chęć wyjazdu deklarował co dziesiąty mężczyzna i co dwudziesta kobieta. W grupie bezrobotnych prawie co czwarty mężczyzna zamierza wyjechać; taki zamiar deklaruje również 15 proc. kobiet poszukujący pracy. Wśród osób biernych zawodowo różnice chęci wyjazdu według płci nie są tak znaczące, przy czym kobiety biernie zawodowo deklarują chęć wyjazdu prawie tak samo często jak pracujące.

Wykształcenie nieco odmiennie różnicuje skłonności do wyjazdu w grupach respondentów rozpatrywanych ze względu na płeć i status na rynku pracy. Do migracji w celach zarobkowych są najbardziej chętni bezrobotni mężczyźni z wykształceniem co najmniej średnim (ponad 35% ankietowanych), zaś wśród bezrobotnych kobiet - te z wykształceniem średnim lub najniższym. Spośród pracujących mężczyzn najchętniej wyemigrowaliby ci z wykształceniem średnim oraz zasadniczym zawodowym, natomiast wśród pracujących kobiet jedynie te z najniższym wykształceniem deklarowały chęć wyjazdu prawie dwa razy rzadziej niż pozostałe. Podobne wzorce deklaracji według wykształcenia odnotowano wśród osób biernych zawodowo.

Relatywnie wysoka deklarowana skłonność do migracji osób z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym może wynikać z faktu, że postrzegane korzyści z emigracji zarobkowej są w tych grupach respondentów wyższe niż w pozostałych. Większość emigrantów zarobkowych poakcesyjnej fali wykonuje prace poniżej kwalifikacji, często również niezgodne z posiadanym wykształceniem czy zawodem (np. Currie 2007, Grabowska-Lusińska, Okólski 2009, Okólski, Salt 2014). Prawdopodobnie luka pomiędzy kwalifikacjami posiadanymi a potrzebnymi na dostępnych dla emigrantów stanowiskach jest relatywnie mała, a korzyści (uwzględniając różnice w wynagrodzeniach i kosztach utrzymania) względnie duże, szczególnie w porównaniu do osób z wykształceniem wyższym. Te ostatnie mają większe szanse znalezienia pracy w Polsce, zwłaszcza pracy realizującej w pełni korzyści osiągniętego wykształcenia. W przypadku emigracji szansa na pracę zgodną z kwalifikacjami jest zapewne mniejsza, zatem postrzegane utracone korzyści w związku z pracą nieadekwatną do wykształcenia mogą być większe, nawet jeśli zarobki osiągnięte z tego tytułu są bezwzględnie wyższe. Relatywnie niska deklarowana skłonność do emigracji zarobkowej osób z wykształceniem podstawowym może natomiast wynikać ze słabego przystosowania tych osób do potrzeb rynku pracy w ogóle, zarówno w kraju jak i zagranicą. W takim przypadku jednak, byłby to prawdopodobnie nie tyle efekt wykształcenia, co przynajmniej częściowo skutek uprzedniej selekcji - deklarowana relatywnie niska chęć emigracji zarobkowej nie wynika tylko z niskiego wykształcenia (choć oczekiwane korzyści mogą być w tej grupie relatywnie niewielkie), ale też z faktu, że wykształcenie podstawowe i niższe osiągają osoby, które z różnych powodów nie są zbyt dobrze przygotowane, zdolne lub gotowe do pracy w ogóle. Ma to wpływ na ich chęć do podejmowania pracy zarówno w kraju, jak i - tym bardziej - zagranicą.

Od 2013 roku w *Diagnozie Społecznej* pytano respondentów o przyczyny deklarowanej chęci wyjazdu. W 2015 roku, podobnie jak dwa lata wcześniej, większość wybieranych powodów miała charakter ekonomiczny (tabela 4.9.15).

Tabela 4.9.15. Deklarowane przyczyny chęci wyjazdu za granicę według płci, 2015

Deklarowany powód chęci wyjazdu*	Mężczyzna	Kobieta	Łącznie
Straciłam nadzieję na znalezienie jakiegokolwiek pracy w kraju	16.94	20.62	18.34
Straciłam nadzieję na znalezienie w kraju pracy odpowiadającej moim kwalifikacjom	9.59	9.94	9.72
Liczę na znacznie wyższe zarobki za granicą niż w kraju	75.95	63.88	71.36
W kraju nie mam szans na rozwój zawodowy	11.50	10.79	11.23
Mam dosyć ogólnej atmosfery w kraju	25.25	25.85	25.48
W Polsce wszystko zależy od układów i znajomości, a nie od kompetencji	30.36	30.14	30.28
Liczę, że w innym kraju są wyższe świadczenia społeczne (na dzieci, bezrobotnych itp.)	7.23	6.64	7.01
Za granicą łatwiej będę mogła się usamodzielnic	10.84	13.57	11.88
Chcę się połączyć z resztą rodziny/partnerem, przebywającymi za granicą	2.19	9.00	4.79
Ludzie za granicą są znacznie bardziej uprzejmi i pomocni	9.73	6.84	8.63
Za granicą łatwiej założyć i rozwinąć własny biznes	6.87	2.29	5.13
Wysłała mnie za granicę pracodawca	2.53	1.45	2.12
Chcę się sprawdzić	9.45	14.07	11.23
Aby zarobić pieniądze na utworzenie własnej firmy w kraju	4.42	4.13	4.31
Aby zarobić pieniądze na potrzeby w kraju (wsparcie dla rodziny, spłata pożyczek, kupno/zbudowanie domu/mieszkania, zakup ziemi, narzędzi pracy itd.)	25.79	24.06	25.13
Inny powód	7.57	9.54	8.32

*Można było wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

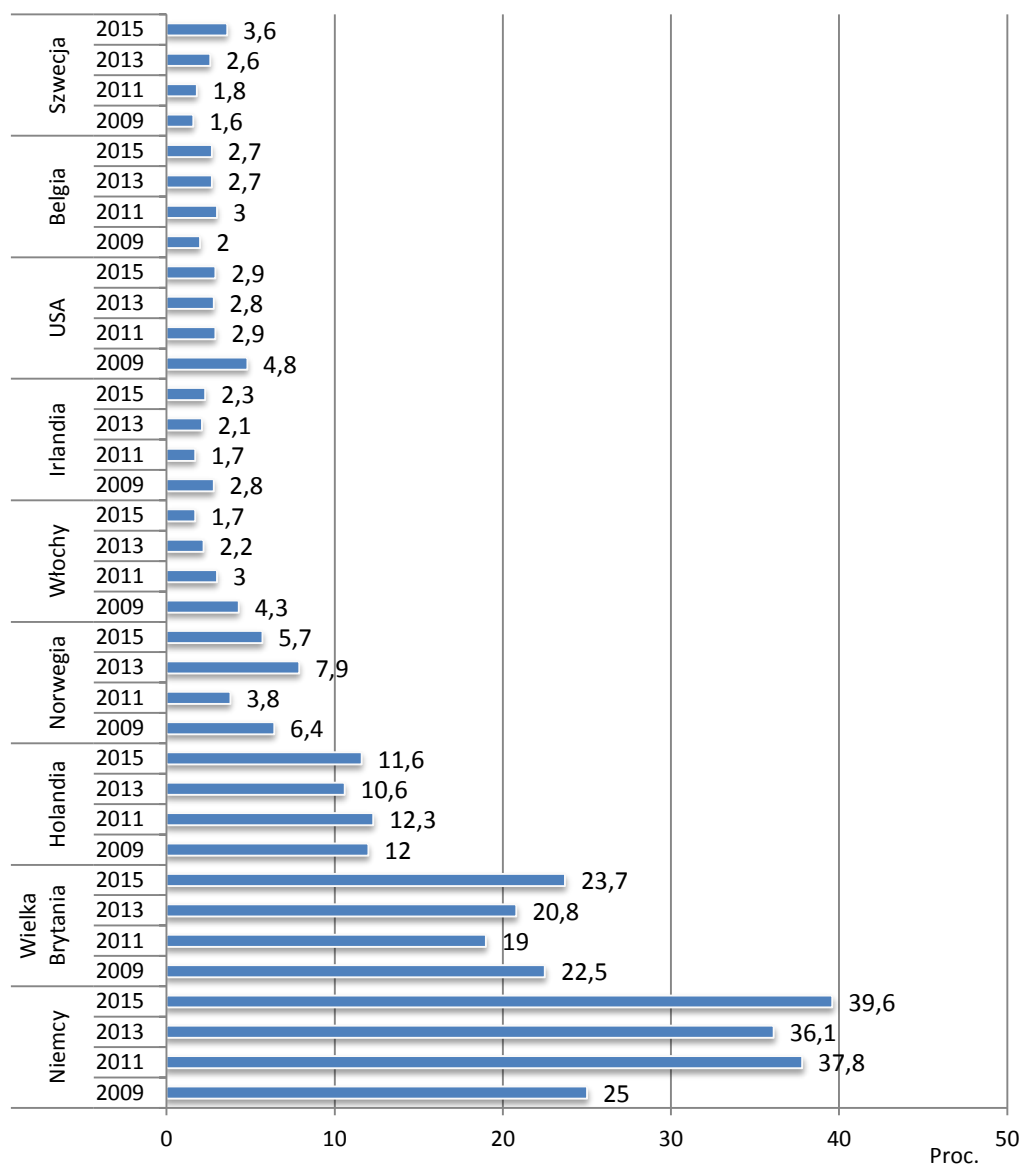
Ocena znaczenia kolejnych powodów zależy od płci, choć kolejność najczęściej wskazywanych powodów częściowo pokrywa się dla kobiet i mężczyzn. Zdecydowanie najczęściej wybieranym powodem wyjazdu jest oczekiwanie znacznie wyższych zarobków za granicą niż w kraju - powód ten wskazało 2/3 wszystkich osób deklarujących chęć wyjazdu, przy czym znaczenie częściej czynili to mężczyźni. Drugim najważniejszym powodem jest to, że *w Polsce wszystko zależy od układów i znajomości, a nie od kompetencji* - wskazywał go co trzeci respondent, bez istotnej różnicy według płci; trzecim - *chęć zarobienia pieniędzy na potrzeby w kraju (w tym wsparcie dla rodziny, spłata pożyczek, kupno/zbudowanie domu/mieszkania, zakup ziemi, narzędzi pracy itd.)* wśród mężczyzn (czwarty dla kobiet) oraz zmęczenie *ogólną atmosferą w kraju* w przypadku kobiet (czwarty najważniejszy powód wśród mężczyzn). Relatywnie często wskazywana była również utrata nadziei na znalezienie jakiegokolwiek pracy w Polsce.

Odsetki osób wskazujących poszczególne powody były w większości przypadków podobne. Wyjątkami są *chęć połączenia się z rodziną* - kobiety wskazywały ją ponad cztery razy częściej, *chęć rozwinięcia własnego interesu* - ponad dwukrotnie bardziej popularna wśród mężczyzn, oraz *chęć sprawdzenia się* - ponad połowę częściej wskazywana przez kobiety.

Podsumowując, wśród przyczyn migracji dominują powody związane z negatywną oceną sytuacji na rynku pracy w Polsce oraz trudnościami pozyskania odpowiednich dochodów na zaspokojenie potrzeb rodziny w kraju. Przyczyny związane z rozwojem zawodowym czy chęć usamodzielnienia lub sprawdzenia się były wskazywane, ale nie były

najważniejsze. Migracja wydaje się być zatem raczej wymuszona dążeniem do poprawy sytuacji materialnej, różnicami płac między Polską i krajami docelowymi migracji, ale także negatywną opinią o docenianiu kompetencji w kraju niż świadomie wybieranym etapem rozwoju zawodowego czy kształtowania kariery.

Podobnie jak w poprzednich edycjach *Diagnozy Społecznej* dla deklaracji wyjazdowych duże znacznie miał stan gospodarki poszczególnych krajów docelowych. W 2015 roku osoby, które wskazały kierunek swojego możliwego wyjazdu, najczęściej deklarowały wyjazd do Niemiec (wykresy 4.9.16) oraz w następnej kolejności do Wielkiej Brytanii. Otwarcie rynków pracy w Niemczech i Austrii mogło w pewnym stopniu wpłynąć na dodatkowe uatrakcyjnienie tego kierunku wyjazdów. Wyniki analiz ekonometrycznych wskazują, że głównym czynnikiem oddziałującym na emigrację z Polski do krajów UE w horyzoncie kilku lat są różnice w stopach bezrobocia pomiędzy krajami, a wzmożone migracje związane z efektami „nowości” otwierających się rynków pracy kolejnych państw Europy Zachodniej były na ogół niewielkie po 2005 roku (Strzelecki & Wyszynski, 2011).

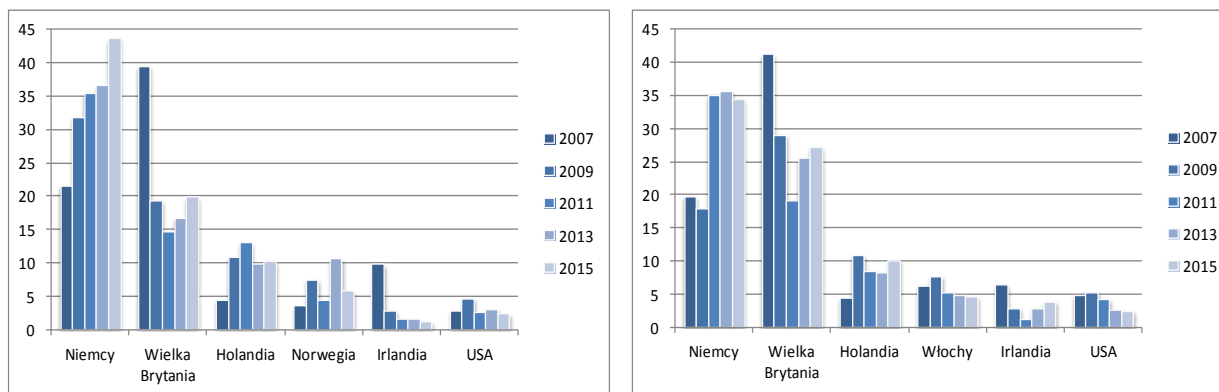

Wykres 4.9.16. Najpopularniejsze kierunki zamierzonych emigracji zarobkowych w latach 2009-2015

Relatywnie niskie stopy bezrobocia w głównych krajach docelowych emigracji zarobkowej z Polski sprawiły, że do Niemiec i Wielkiej Brytanii zamierza wyjechać 2/3 wszystkich osób, zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Dla mężczyzn głównym krajem docelowym są Niemcy, dokąd chce jechać prawie co drugi mężczyzna deklarujący chęć emigracji; w porównaniu do poprzedniej edycji badania wzrósł też odsetek wskazujących Wielką Brytanię (co piąty potencjalny emigrant). Wśród kobiet w porównaniu do 2013 roku nieznacznie zmniejszyło się znaczenie Niemiec (do 34% wskazań), wzrosła natomiast popularność Wielkiej Brytanii (do 27 proc.) (wykres 4.9.17).

A Mężczyźni

B Kobiety

Wykres 4.9.17 Najpopularniejsze kierunki zamierzonych emigracji zarobkowych w latach 2007-2015 mężczyzn (panel A) i kobiet (panel B) (proc. deklarujących zamiar emigracji),

Trudna sytuacja gospodarcza w czasie kryzysu finansowego i powolny proces wychodzenia z niego spowodowały, że wyjazd do Irlandii deklarowało coraz mniej osób, choć nieznacznie wzrósł odsetek zamierzających tam wyjechać kobiet, dla których pozostaje to piąty najpopularniejszy kraj docelowy emigracji zarobkowej. Wśród mężczyzn dość popularne są również Norwegia oraz Holandia prawdopodobnie ze względu na utrzymujące się na względnie niewysokim poziomie stopy bezrobocia w tych krajach. Wśród deklarujących wyjazd kobiet popularne były również Włochy. Na stabilnym kilkuprocentowym poziomie utrzymuje się odsetek osób chcących wyemigrować do USA.

4.9.5.4 Podsumowanie

Dane dotyczące wyjazdów z kraju według GUS wskazują na pewną stabilizację procesu emigracji (zarobkowej). Na podobną stabilizację wskazują dane z *Diagnozy Społecznej*, choć ze względu na sposób badania dotyczą innych aspektów procesu migracji. *Diagnoza Społeczna* pozwala na uzyskanie informacji o osobach, które w momencie badania znajdowały się na terytorium Polski. Jest to zatem tylko część populacji emigrantów i nie można na tej podstawie wnioskować o wielkości obecnej emigracji, czy o cechach tej populacji. Można jednak oceniać charakter migracji powrotnej oraz choć częściowo skutki tych powrotów dla polskiego rynku pracy.

Odsetek osób mających doświadczenie emigracji zarobkowej w ciągu dwóch lat poprzedzających badanie z 2015 roku był dość stabilny i niski. W latach 2013-2015 oscylował wokół 2 proc. przy czym systematycznie w każdej rundzie był ponad dwa razy wyższy wśród mężczyzn. Doświadczenia migracyjne są zróżnicowane według wieku, wykształcenia oraz miejsca zamieszkania.

Wcześniejsze doświadczenia migracyjne są również skorelowane ze statusem na rynku pracy. Niezmiennie w kolejnych rundach *Diagnozy Społecznej* obserwuje się, że osoby mające doświadczenia migracyjne są bardziej aktywne na rynku pracy, choć w przypadku kobiet nie przekłada się to na wyższe zatrudnienie. Informacje od osób, które wróciły, wskazują na spadek znaczenia negatywnego wpływu czynników ekonomicznych dla powrotu do kraju osób badanych w 2015 roku.

W czterech ostatnich rundach odsetek osób deklarujących w momencie badania chęć emigracji zarobkowej w ciągu najbliższych 2 lat wahał się między 6 proc. a 8 proc.; w 2015 roku wyniósł 7 proc. Niezmiennie praca za granicą wydaje się najbardziej atrakcyjną alternatywą dla osób bezrobotnych.

4.9.6. Doskonalenie zawodowe a status na rynku pracy

Przewidywane zmiany struktur wieku ludności Polski, w których przyspieszenie procesu starzenia się ludności będą współwystępować ze znaczącym spadkiem potencjalnych zasobów pracy (np. Kotowska, Józwiak 2012) szczególnego znaczenia nabiera kwestia podejmowania aktywności zawodowej w ciągu trwania całego życia. Równocześnie szybko zachodzące zmiany w gospodarce i jej powiązaniach zewnętrznych wymagają aktywnych i długoterminowych działań, które pozwolą przygotować się do nowych wyzwań, szczególnie w zakresie kapitału ludzkiego dostosowanego do potrzeb rynku pracy. Aby móc zaprojektować odpowiednie działania zarówno na poziomie publicznym, jak w miejscu pracy, zwiększające aktywność edukacyjną dorosłych, niezbędna jest znajomość determinantów podejmowania doksztalcenia zawodowego.

Poziom kapitału ludzkiego, który można wyrażać poprzez poziom wykształcenia, jak i uczestnictwo w doksztalceniu zawodowym oraz poziom posiadanych kompetencji ogólnych (cywilizacyjnych) jest uznawany jako jeden z czynników wpływających na aktywność zawodową osób w wieku produkcyjnym, a szczególnie w starszym wieku produkcyjnym (np. Kotowska, Sztanderska, Wóycicka, 2007; Komisja Europejska, 2012; Grabowska, 2012; Active Ageing, 2012; Lindley, 2012; Stonawski, 2014). Należy także odnotować, że kształcenie się przez całe życie, a szczególnie podnoszenie kwalifikacji zawodowych stanowi jedną z podstaw Europejskiej Strategii Zatrudnienia (dostępna

na: <http://ec.europa.eu/social/>), a wzrost odsetka osób w wieku 25-64 lat uczestniczących w kształceniu ustawicznym przynajmniej do 15 proc. do 2020 roku jest jednym z celów Strategii Europa 2020.

W tej części raportu zajmiemy się wpływem doksztalcania się na sytuację osób na rynku pracy, w szczególności interesują nas różnego rodzaju formy podnoszenia kwalifikacji po zakończeniu formalnej edukacji i rozpoczęciu aktywności na rynku pracy. Niezmiernie cennym walorem analiz prowadzonych w ramach *Diagnozy Społecznej* jest ich porównywalność w czasie, która pozwala w dwuletnich okresach identyfikować i śledzić zachodzące zmiany.

Najpierw zajmiemy się zasięgiem doksztalcania się osób w wieku powyżej 25 lat, czyli aktywnością edukacyjną osób rozpatrywanych według różnych cech. W dalszym kroku przedstawimy najczęstsze formy podejmowanej aktywności edukacyjnej. W kolejnych częściach analizować będziemy wpływ poziomu kwalifikacji na szeroko pojętą sytuację na rynku pracy. W pierwszej kolejności zweryfikujemy powody bycia niepracującym, w szczególności w odniesieniu do braku niezbędnych kwalifikacji odpowiadającym pracodawcom. Jako uzupełnienie tej części posłuży analiza warunków podjęcia pracy. Kolejny krok analizy to weryfikacja wpływu doksztalcania się na zmiany statusu na rynku pracy oraz wpływu doksztalcania się na osiągnięte dochody przez pracujących. Rozważania kończy modelowe ujęcie determinant doksztalcania się, które podsumowuje wyniki analiz w tej części.

4.9.6.1. Zasięg doksztalcania zawodowego

Na podstawie danych z wcześniejszych edycji *Diagnozy Społecznej* możliwa jest analiza aktywności związanej z podnoszeniem przez respondentów swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w okresach 2005-2007, 2007-2009, 2009-2011 oraz 2011-2013 oraz 2013-2015⁴⁰.

Zaledwie blisko 9 proc. osób w wieku 25 lat i więcej uczestniczyło w latach 2013-2015 w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności, a więc nieco rzadziej niż wskazywały na to wyniki z lat poprzednich. Analiza struktury osób, które w *Diagnozie Społecznej 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015* zadeklarowały taką aktywność, wskazuje na wysoką i utrzymującą się selektywność procesu doksztalcania się głównie ze względu na wiek, poziom wykształcenia oraz miejsce zamieszkania (tabela 4.9.16).

Tabela 4.9.16. Struktura osób w wieku 25 lat i więcej uczestniczących w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w latach 2005-2007, 2007-2009, 2009-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015 według płci, wykształcenia, miejsca zamieszkania i wieku (w proc.)

Cechy demograficzno-społeczne	Odsetek osób w wieku 25 lat i więcej uczestniczących w podnoszeniu swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w latach				
	2005-2007	2007-2009	2009-2011	2011-2013	2013-2015
Ogółem	11,7	11,9	10,7	9,6	8,7
Kobiety	56,8	51,9	54,0	56,1	54,6
Mężczyźni	43,2	48,1	46,0	43,9	45,4
Wyższe i policealne	57,5	57,4	62,2	63,4	68,2
Średnie	28,5	29,0	24,7	25,2	22,6
Zasadnicze zawodowe	11,8	11,9	10,6	9,5	7,1
Podstawowe i poniżej	2,2	1,7	2,5	1,9	2,1
Miasta powyżej 500 tys.	23,6	24,1	25,2	27,3	25,3
Miasta od 200 do 500 tys.	17,0	17,2	17,2	16,9	21,5
Miasta od 100 do 200 tys.	8,4	8,0	8,0	8,4	8,5
Miasta od 20 do 100 tys.	19,6	19,2	20,0	18,4	18,4
Miasta poniżej 20 tys.	11,8	10,4	10,6	10,6	9,0
Wieś	19,6	21,0	19,0	18,4	17,4
25-29 lat	25,8	27,3	25,7	22,8	20,7
30-34 lata	20,9	18,7	19,9	19,8	17,6
35-39 lat	14,3	16,4	16,2	16,6	17,2
40-44 lata	12,8	12,0	12,6	12,7	15,2
45-49 lat	10,4	10,6	9,2	9,2	9,1
50-54 lata	9,3	8,4	8,0	8,5	8,3
55 lat i więcej	6,4	6,6	8,5	10,3	12,0

Wśród osób podnoszących swe umiejętności w latach 2013-2015 większość wciąż stanowiły kobiety (prawie 55 proc.), a ich udział w całym rozpatrywanym okresie pozostawał stale powyżej 50 proc. Około 68 proc. osób doksztalcających się w ciągu ostatnich dwóch lat miało wykształcenie wyższe lub policealne, znacząco więcej niż w rundach

⁴⁰ Wyników otrzymanych w *Diagnozie Społecznej 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015* nie można porównywać bezpośrednio z wynikami badania BAEL dotyczącymi aktywności edukacyjnej dorosłych. W *Diagnozie Społecznej* pytano o aktywność edukacyjną w ciągu ostatnich dwóch lat, natomiast w BAEL pomiar dotyczy ostatnich 4 tygodni przed badaniem. Ponadto pytanie o aktywność związaną z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w *Diagnozie* obejmuje zarówno aktywność w systemie szkolnym jak i pozaszkolnym, natomiast w przypadku BAEL obie kategorie rozpatrywane są odrębnie. Ponadto w niniejszej części opracowania analiza aktywności w zakresie doskonalenia zawodowego obejmuje osoby w wieku 25 lat i więcej.

poprzednich. Odsetek osób z wykształceniem średnim podnoszących swoje umiejętności zmniejszył się do 23 proc. i był niższy od wartości odnotowanych dla wszystkich rund wcześniejszych. Udział posiadających wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe spadł do zaledwie 7 proc. (około 10-12 proc. w poprzednich rundach). Najmniej osób podnoszących swoje kwalifikacje w latach 2013-2015 legitymowało się wykształceniem co najwyżej podstawowym – niezmiennie około 2 proc. we wszystkich rundach badania. Pogłębiła się zatem selektywność procesu doksztalcenia się ze względu na poziom wykształcenia.

Struktura doksztalcących się według klasy miejscowości zamieszkania także nie uległa dużym zmianom w latach 2013-2015 w porównaniu do poprzednich rund. Jedynie około 17 proc. osób doksztalcących się w latach 2011-2013 zamieszkiwało na wsi w porównaniu z około 18-20 proc. w poprzednich rundach badania. Wśród doksztalcących się mieszkańców miast wciąż nieco ponad połowę (55 proc.) stanowią osoby pochodzące z miast powyżej 100 tys. mieszkańców we wszystkich rundach badania, około 18 proc. z miast od 20 do 100 tys. mieszkańców (18-20 proc. dla trzech wcześniejszych rund), a około 9 proc. z miast poniżej 20 tys. mieszkańców (10-12 proc. dla wcześniejszych rund).

Nie zaobserwowano także dużych zmian w strukturze doksztalcących się według wieku w rozpatrywanych okresach. Osoby doksztalcące się to wciąż głównie osoby młode – około 38 proc. było w wieku 25-34 lata w porównaniu z około 43-47 proc. w poprzednich rundach badania. Osoby w wieku 35-44 lat stanowiły około 32 proc. wśród doksztalcących się (w poprzednich rundach 28-30 proc.), a osoby będące w wieku 45-54 lata – około 17-18 proc. w latach 2013-2015, 2011-2013, 2009-2011 oraz 19-21 proc. w latach 2005-2007 i 2007-2009. Zaledwie 12 proc. osób w wieku 55 lat i więcej podnosiło swoje kwalifikacje w porównaniu z 7-10 proc. w poprzednich rundach badania. Należy podkreślić, że w okresie 2013-2015 udział najmłodszej analizowanej grupy (25-29 lat) nadal wykazywał tendencję spadkową, a najstarszej (55 lat i więcej) wzrostową, co stanowi kontynuację zmian zaobserwowanych w latach 2009-2013. Wzrósł także udział osób w wieku 40-44 lata, co jest nowym zjawiskiem w porównaniu do poprzednich rund badania. Wpływ na tę zmianę miała także niewątpliwie struktura wieku osób powyżej 25 lat.

Tabela 4.9.17. Uczestnictwo osób w wieku powyżej 25 lat w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych lub innych umiejętności w ciągu ostatnich 2 lat według miejsca zamieszkania oraz płci w kolejnych podokresach lat 2005 - 2015 (w proc. osób danej kategorii)

Wyszczególnienie	Miasta >500 tys.	Miasta 200-500 tys.	Miasta 100-200 tys.	Miasta 20-100 tys.	Miasta < 20 tys.	Wieś	Ogółem
2005-2007							
Ogółem	24,4	17,0	11,8	11,0	10,6	6,2	11,7
Kobiety	24,7	18,0	11,3	11,5	11,0	6,6	11,9
Mężczyźni	24,1	15,9	12,6	10,4	10,1	5,8	11,2
2007-2009							
Ogółem	22,8	18,2	13,5	11,9	9,3	6,8	11,9
Kobiety	23,5	18,6	12,1	11,3	8,7	6,0	11,6
Mężczyźni	22,0	17,8	15,2	12,5	9,9	7,7	12,2
2009-2011							
Ogółem	20,9	18,3	11,2	11,0	8,8	5,5	10,7
Kobiety	20,7	18,0	10,4	11,3	8,6	5,2	10,8
Mężczyźni	21,2	17,5	12,0	10,6	9,1	5,8	10,6
2011-2013							
Ogółem	20,7	16,6	10,2	9,1	8,4	4,6	9,6
Kobiety	21,1	16,8	9,8	9,8	9,6	5,0	10,2
Mężczyźni	20,4	16,4	10,5	8,3	7,0	4,2	8,9
2013-2015							
Ogółem	18,3	19,0	9,4	8,1	6,4	3,9	8,7
Kobiety	18,5	19,8	9,3	7,7	6,3	4,3	9,0
Mężczyźni	18,0	18,0	9,7	8,5	6,5	3,6	8,3

Podsumowując, typowa osoba uczestnicząca w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności to wciąż osoba z wyższym wykształceniem, w wieku 25-34 lata, mieszkająca w dużym mieście, częściej kobieta niż mężczyzna.

Powyższe dane odzwierciedlają strukturę osób podnoszących swoje kwalifikacje w rozpatrywanym okresie 2005 - 2015, która zależy nie tylko od aktywności edukacyjnej określonych grup ludności, ale także od struktury respondentów według rozpatrywanych cech⁴¹. Odniesienie ich do odpowiednich subpopulacji pozwala na ocenę natężenia procesu.

⁴¹ Np. w 2007 roku mieszkańcy miast największych stanowili 11 proc. ogółu respondentów w wieku 25 lat i więcej, a mieszkańcy miast najmniejszych oraz wsi odpowiednio 13 proc. oraz 38 proc., w 2009 roku odsetki te kształtowały się następująco: 12,5 proc., 13,3 proc. oraz 37 proc., w 2011 roku: 12,8 proc., 12,9 proc. oraz 37 proc., w 2013 roku: 12,6 proc., 12,1 proc. oraz 38,2 proc., a w 2015 roku: 11,8 proc., 11,9 proc. oraz 39,1 proc.

Dane zamieszczone w tabeli 4.9.17 potwierdzają selektywność procesu doskonalenia umiejętności zawodowych w odniesieniu do miejsca zamieszkania, niekorzystną szczególnie dla mieszkańców wsi. Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości zamieszkania aktywność związana z doskonaleniem zawodowym jest częściej podejmowana – udział aktywnych osób zmienia się od około 9-15 proc. dla miast liczących poniżej 200 tys. mieszkańców do 18-25 proc. dla miast liczących powyżej 500 tys. mieszkańców dla wszystkich analizowanych okresów. Jedynie około 4-7 proc. mieszkańców wsi brało udział w podnoszeniu swych kwalifikacji.

W latach 2013-2015 zanotowano spadek aktywności związanej z podnoszeniem własnych kwalifikacji czy umiejętności zawodowych dla wszystkich typów klasy miejscowości zamieszkania za wyjątkiem mieszkańców miast dużych (200 -500 tys. mieszkańców) i mężczyzn w miastach liczących 20-100 tys. mieszkańców. Generalnie jest to kontynuacja zmian zaobserwowanych we wcześniejszej rundzie badania. W latach 2009-2011 obraz dokształcania się według kategorii miejsca zamieszkania był bardziej jednorodny - niewielki spadek dotyczył wszystkich kategorii miejsca zamieszkania, zarówno dla kobiet jak i mężczyzn. Obserwowany w latach 2007-2009 wzrost aktywności edukacyjnej mężczyzn zamieszkujących przede wszystkim wsie, a także miasta małe i średnie nie utrzymał się, podobnie jak wzrost aktywności edukacyjnej kobiet w miastach największych i najmniejszych w rundzie 2011-2013. Podobnie jak w latach 2009-2011 oraz 2011-2013 także w obecnej rundzie kobiety ogółem częściej niż mężczyźni podejmowały dokształcanie się, choć i tak na niższym poziomie w porównaniu do poprzedniej rundy. W przeciwieństwie do dwóch poprzednich rund, dla kobiet spadek był znaczniejszy, zmniejszając tym samym lukę w tym zakresie pomiędzy płciami.

Profil uczestnictwa w doskonaleniu zawodowym według wieku w latach 2013-2015 nie uległ istotnej zmianie w porównaniu z poprzednimi rundami badań. Największą aktywnością edukacyjną charakteryzują się osoby w najmłodszej analizowanej grupie, a najmniejszą - osoby najstarsze. Aktywność edukacyjna spada stopniowo wraz z wiekiem od około 19-24 proc. dla osób w wieku 25-29 lat do około 2-3 proc. dla osób w wieku 55 lat i więcej. Pomimo ogólnego spadku aktywności edukacyjnej dysproporcje w korzystaniu z doskonalenia zawodowego według wieku dla osób w wieku 25 lat i więcej nadal są wyraźne.

Nie zmieniły się istotnie podstawowe prawidłowości związane z aktywnością w zakresie podnoszenia kwalifikacji według poziomu wykształcenia (tabela 4.9.18). Osoby lepiej wykształcone chętniej brały udział w różnych formach doskonalenia umiejętności zawodowych. Najczęściej dokształcały się osoby z wyższym wykształceniem i policealnym (około 22 proc. w latach 2013-2015), około 24 proc. w latach 2011-2013 i 27 proc. w latach 2009-2011), częściej kobiety, dla których spadek aktywności w tej grupie wykształcenia był większy niż dla mężczyzn, powodując tym samym zmniejszenie się luki między płciami, która pojawiła się w poprzedniej rundzie badania. Należy podkreślić, że utrzymał się trend spadkowy z poprzednich rund badania, dotyczący dokształcania się w grupie osób z wykształceniem wyższym i policealnym. Analogicznie jak w poprzednich rundach osoby z wykształceniem średnim wyraźnie rzadziej podnosiły swe kwalifikacje (około 7 proc. w latach 2013-2015, 8 proc. w latach 2011-2013, 9 proc. w latach 2009-2011 wobec 11-12 proc. w latach 2005-2007 i 2007-2009), przy czym nadal bardziej aktywni byli mężczyźni na tym poziomie wykształcenia niż kobiety. Luka według płci w tej kategorii wykształcenia na korzyść mężczyzn utrzymała się. Natomiast osoby o wykształceniu zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym stale podejmują tego typu aktywność ponad dwa i pół razy rzadziej niż osoby z wykształceniem średnim (około 2 proc. w latach 2013-2015, około 3 proc. w latach 2011-2013 w porównaniu z 4-5 proc. w latach 2009-2011, 2007-2009 i 2005-2007.). W przeciwieństwie do poprzednich rund badania, kiedy kobiety z wykształceniem zasadniczym zawodowym były mniej aktywne niż mężczyźni w doskonaleniu swych umiejętności, w obecnej rundzie różnica ta właściwie zniknęła, głównie za sprawą silniejszego spadku aktywności edukacyjnej wśród mężczyzn. Osoby z wykształceniem co najwyżej podstawowym niezmiennie nie uczestniczą w tym procesie.

Wyniki te potwierdzają wysoko selektywny charakter procesu dokształcania, podobnie zresztą jak rezultaty badania *Kształcenie Dorosłych* (GUS, 2009, 2013a)⁴². Pomimo nieco odmiennej definicji uczestnictwa w różnego typu usługach edukacyjnych w obu badaniach, uniemożliwiającej bezpośrednio porównanie wyników liczbowych, konkluzje sformułowane na ich podstawie są analogiczne. Dokształcają się głównie ludzie młodzi, dobrze wykształceni i mieszkańcy większych miast. Około 41 proc. osób dokształcających się w latach 2011-2013 oraz 2013-2015 podejmowała aktywność edukacyjną w więcej niż jednym analizowanym okresie podobnie jak w latach 2009-2011 i 2007-2009 w porównaniu z 44 proc. w latach 2005-2007. Oznacza to, że wśród osób w wieku powyżej 25 lat bardzo niewielka część (nie więcej niż około 4 proc.) stale się dokształca.

⁴² Definicja kształcenia się w badaniu *Kształcenie Dorosłych* obejmuje dodatkowo także samodzielne dokształcanie się/uczenie.

Tabela 4.9.18. Uczestnictwo osób w wieku powyżej 25 lat w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych lub innych umiejętności w ciągu ostatnich 2 lat według wykształcenia oraz płci w kolejnych podokresach lat 2005 - 2015 (w proc. osób danej kategorii)

Wyszczególnienie	Co najwyżej podstawowe	Zasadnicze zawodowe i gimnazjum	Średnie	Wyższe i policealne	Ogółem
		2005-2007			
Ogółem	1,3	4,7	11,4	30,7	11,7
Kobiety	0,8	3,0	10,8	31,3	11,9
Mężczyźni	1,9	5,8	12,2	29,7	11,2
		2007-2009			
Ogółem	1,1	4,8	12,0	30,6	11,9
Kobiety	0,7	2,9	10,3	30,3	11,6
Mężczyźni	1,5	6,0	14,2	31,1	12,2
		2009-2011			
Ogółem	1,5	4,0	8,9	27,5	10,7
Kobiety	1,1	3,3	7,4	27,6	10,8
Mężczyźni	2,1	4,5	10,7	27,2	10,6
		2011-2013			
Ogółem	1,1	3,2	8,1	23,8	9,6
Kobiety	0,9	2,5	7,0	24,9	10,2
Mężczyźni	1,6	3,6	9,4	22,2	8,9
		2013-2015			
Ogółem	1,3	2,1	6,7	21,5	8,7
Kobiety	0,7	2,1	5,5	21,7	9,0
Mężczyźni	2,1	2,2	8,3	21,5	8,3

4.9.6.2. Formy dokształcania zawodowego

Analiza form dokształcania zawodowego wraz z analizą osób uczestniczących w dokształcaniu się pozwala na wskazanie tych form, które powinny być rozwijane. Należy jednak podkreślić, że Diagnoza Społeczna nie zawiera informacji, czy szkolenie było podejmowane z własnej inicjatywy czy nie, a ponadto respondent mógł uczestniczyć w kilku formach edukacyjnych. Dodatkowo informacje o źródłach finansowania także nie są precyzyjne⁴³.

Dane zawarte w tabeli 4.9.19 świadczą o tym, że podnoszenie kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności przez osoby w wieku 25 lat i więcej przyjmuje najczęściej formę kursów finansowanych przez pracodawcę (około 36 proc. wskazań w latach 2005-2007 oraz blisko 40-42 proc. w latach 2007-2015). Szkolenia, na które kieruje pracodawca, są zwykle najskuteczniejsze ze względu na perspektywę zatrudnienia. Około 17 proc. respondentów w latach 2013-2015 oraz około 15-16 proc. w latach 2009-2011 i 2011-2013 wskazało na szkoły czy uczelnie wyższe (z pominięciem studiów doktoranckich i podyplomowych) w porównaniu 20 proc. w latach 2005-2007 i 2007-2009. Spadek notowany do 2013 roku może być związany z aspiracjami edukacyjnymi młodzieży, która chce kontynuować naukę bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej i coraz więcej osób w tym wieku legitymuje się już ukończonym wykształceniem wyższym. W ostatnim okresie, analogicznie jak w przypadku korzystania z usług edukacyjnych, zwiększył się udział placówek edukacji formalnej w strukturze dokształcających się. W latach 2013-2015 i 2011-2013 nieco rzadziej niż w latach 2009-2011 korzystano z kursów doszkalających finansowanych ze środków własnych (11-12 proc. w porównaniu z 13 proc.), przy czym jest to nieco więcej niż w latach 2007-2009 (10 proc.). Odsetek osób korzystających z kursów dofinansowywanych z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) wyniósł 6-8 proc. we wszystkich analizowanych rundach badania. Niezmiennie około 7-9 proc. respondentów wskazało na podejmowanie aktywności edukacyjnej związanej z podnoszeniem innych umiejętności np. nauka jazdy. Od rundy 2013-2015 można wyróżnić także uczestnictwo w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wiek, jednak jego znaczenie jest minimalne – 0,6 proc. w ogóle ludności dokształcającej się oraz 5 proc. dla osób w wieku 55 lat i więcej, które są w jakikolwiek sposób aktywne edukacyjnie. Zaledwie około 3 proc. w latach 2013-2015 oraz 4 proc. w okresie 2011-2013 respondentów korzystało ze szkoleń finansowanych z Funduszu Pracy (FP) w porównaniu z około 5-7 proc. we wcześniejszych rundach badania.

Zakres korzystania z różnych form dokształcania świadczy także o selektywności tego procesu. Najwięcej respondentów korzysta z działań finansowanych przez pracodawcę, co wskazuje, że kwalifikacje podnoszą głównie osoby pracujące (szerzej na ten temat piszemy w punkcie 4.9.4.5).

Zwrócić należy uwagę także na działania finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Choć EFS wdrażany jest w Polsce zaledwie od kilku lat, to udział osób biorących udział w działaniach finansowanych z EFS istotnie przekroczył udział uczestniczących w szkoleniach finansowanych z Funduszu Pracy (FP). Największą różnicę

⁴³ Znaczna część działań edukacyjnych ludności dorosłej współfinansowana jest z 2 lub więcej źródeł. Natomiast kategoria odpowiedniego pytania *Diagnozy Społecznej* może sugerować rozłączność źródeł finansowania. Trudno więc jest określić czy respondent wskazując na to, że finansował działanie edukacyjne, odzwierciedla stan faktyczny czy np. to, że jego wkład był dla niego bardziej odczuwalny niż inne źródła i dlatego je pominął.

zanotowano w poprzedniej rundzie badania, choć i w obecnej różnica jest znaczna i wynosi 3,8 pp. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że grupy docelowe działań EFS są szersze niż FP (obejmują także osoby już pracujące), co przy małych liczebnościach odpowiednich grup uniemożliwia szczegółowe porównania. Pomimo okresu najintensywniejszego wdrażania EFS z perspektywy finansowej 2007-2013⁴⁴, w którym Polska uzyskała znaczną część środków z tego funduszu, w minionych sześciu latach zakres dofinansowania z tego źródła nieznacznie zwiększył się, nie przekraczając poziomu 10 proc., co w porównaniu z zakresem kursów dofinansowanych przez pracodawcę jest stosunkowo niewielkim udziałem.

Tabela 4.9.19. Osoby w wieku 25 lat i więcej uczestniczące w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w kolejnych podokresach lat 2005-2015 według formy doksztalcenia się⁴⁵

Forma doksztalcenia	Odsetek wskazań na daną formę kształcenia w latach				
	2005-2007	2007-2009	2009-2011	2011-2013	2013-2015
Nauka w szkołach lub uczelniach wyższych bez studiów podyplomowych i doktoranckich	19,9	19,1	15,3	16,0	17,4
Studia podyplomowe i doktoranckie	7,9	10,1	8,9	7,9	6,9
Kursy doszkalające finansowane ze środków własnych	15,1	10,0	13,3	11,1	12,01
Kursy doszkalające finansowane ze środków EFS	7,1	6,1	7,3	8,4	7,1
Kursy doszkalające finansowane ze środków FP	5,7	5,2	6,5	3,9	3,3
Kursy doszkalające finansowane ze środków pracodawcy	36,5	39,6	40,8	41,8	40,2
Od rundy 2013-2015 także Uniwersytety Trzeciego Wieku)	7,8	7,0	7,9	8,2	9,0
	-	-	-	-	0,6

Należy zwrócić uwagę, że wiele działań edukacyjnych jest współfinansowanych z różnych źródeł np. ze środków pracodawcy i środków własnych. W pytaniu zadanym w *Diagnozie Społecznej* w latach 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 nie przewidziano odpowiedzi dotyczącej współfinansowania, więc dane zawarte w tabeli 4.9.19 należy traktować jako pewne przybliżenie znaczenia poszczególnych źródeł finansowania.

Ze względu na małe liczebności dla poszczególnych form doksztalcenia niemożliwe jest przeprowadzenie analizy form doksztalcenia się według statusu na rynku pracy respondenta, w szczególności dla osób niepracujących.

4.9.6.3. Kwalifikacje zawodowe a status na rynku pracy lata 2000-2015

Analiza osób, które nie pracowały z powodu braku kwalifikacji odpowiadających pracodawcom oraz osób pracujących pozwoli na przynajmniej częściową ocenę skali niedopasowań strukturalnych na rynku pracy w odniesieniu do kwalifikacji zawodowych posiadanych przez osoby w wieku produkcyjnym. Pamiętać jednak należy, iż jest to subiektywna ocena respondentów, która zapewne odbiega od oceny pracodawców.

Ze względu na sposób ujęcia pytań o przyczyny niewykonywania pracy zawodowej w kwestionariuszu porównania można przeprowadzić dla pięciu okresów: 2000-2007, 2005-2009, 2007-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015. Mimo braku ich rozłączności można uznać, że pierwszy okres obejmuje głównie lata spowolnienia polskiej gospodarki (2002-2004), drugi – lata stosunkowo dobrej koniunktury gospodarczej, choć już zapewne skutki kryzysu gospodarczego mogły wpływać na odpowiedzi respondentów, a trzeci i czwarty okres przypada na lata spowolnienia gospodarczego wywołanego kryzysem, natomiast ostatni okres 2013-2015 to już stopniowe wychodzenie z okresu spowolnienia gospodarczego.

Wśród osób niepracujących zawodowo w latach 2013-2015, czyli osób bezrobotnych i biernych, zaledwie około 3 proc. wskazało na brak kwalifikacji wymaganych przez pracodawcę⁴⁶, z czego większość stanowiły kobiety (około 54 proc.) (tabela 4.9.20). W okresie 2000-2007, 2005-2009 oraz 2011-2013 sytuacja była zbliżona (około 4-5 proc. respondentów, w tym odpowiednio 57 proc., 54 proc. oraz 54 proc. kobiet). Natomiast w okresie 2007-2011 około 3 proc. uznało brak kwalifikacji jako przyczynę pozostawania bez pracy, z czego aż około 62 proc. stanowiły kobiety. Jednak niezależnie od zaobserwowanych zmian brak kwalifikacji wymaganych przez pracodawcę nie był w ocenie respondentów głównym powodem braku zatrudnienia w analizowanych okresach. Należy pamiętać, że jest to subiektywna ocena respondenta, więc przewaga kobiet może wynikać z większego ich krytycyzmu. Na ten wynik może też wpływać znaczenie wykształcenie jako determinanty zatrudnienia, większe dla kobiet niż mężczyzn (np. Sztanderska, Grotkowska, 2007).

Wśród niepracujących zawodowo z powodu braku kwalifikacji w latach 2013-2015 20 proc. miało wykształcenie co najwyżej podstawowe, mniej niż w okresie 2011-2013 (24 proc.), ale na poziomie zbliżonym do odnotowanego w latach 2000-2007 i 2005-2009 oraz nieco więcej niż w latach 2007-2011 (18 proc.). Zwiększył się istotnie natomiast

⁴⁴ www.efs.gov.pl, fundusze europejskie.gov.pl.

⁴⁵ Respondent mógł wymienić trzy aktywności, które podjął w ciągu 2 ostatnich lat w celu podnoszenia swych kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności. Do analiz użyto formy wymienionej jako pierwsza - najważniejsza.

⁴⁶ Ankietowani mogli wskazać więcej niż jeden powód pozostawania bez pracy, odsetek wskazań informuje więc o randze danego powodu.

udział osób legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym, którzy nie pracowali z powodu braku odpowiednich kwalifikacji – blisko 38 proc. w porównaniu z 32 proc. w okresie 2011-2013. Jednak wzrost ten nie był na tyle silny, aby udział osób z tym poziomem wykształcenia powrócił do poziomu z poprzednich okresów - 48 proc. w latach 2007-2011 i 40-42 proc. w latach 2000-2007 i 2005-2009. Łącznie osoby z wykształceniem co najwyższej zasadniczym zawodowym stanowiły większość niepracujących z powodu braku kwalifikacji. Nieco mniej niż jedna trzecia niepracujących w latach 2013-2015 w porównaniu około 32 proc. w latach 2011-2013 oraz z 27-28 proc. we wcześniejszych analizowanych okresach miała wykształcenie średnie, zaś najmniej było osób z wykształceniem wyższym (6 proc. w latach 2000-2007, 9 proc. w latach 2005-2009, 7 proc. w latach 2007-2011, 11 proc. w latach 2011-2013 oraz 12 proc. w latach 2013-2015).

Tabela 4.9.20 Struktura osób niepracujących w latach 2000-2015, dla których przyczyną pozostawania bez pracy był brak wymaganych przez pracodawcę kwalifikacji, według płci, wykształcenia, miejsca zamieszkania i wieku w kolejnych podokresach lat 2000-2015 (proc.)

Cechy demograficzno-społeczne	Odsetek osób niepracujących z powodu braku kwalifikacji odpowiadających pracodawcom (ocena subiektywna respondentów) w latach				
	2000-2007	2005-2009	2007-2011	2011-2013	2013-2015
Ogółem, w tym:	4,2	4,9	2,9	4,5	3,4
Kobiety	57,4	54,1	61,8	54,4	54,4
Mężczyźni	42,6	45,7	38,2	45,6	45,6
Wyższe i policealne	6,0	9,2	6,7	10,6	11,6
Średnie	28,6	27,0	27,1	32,5	30,7
Zasadnicze zawodowe i gimnazjalne	42,0	39,8	48,2	32,4	37,7
Podstawowe i poniżej	23,4	23,8	18,0	24,4	20,0
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	7,2	8,3	8,4	7,9	12,0
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	14,5	9,7	8,8	10,5	5,7
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	5,6	7,6	7,7	7,6	8,1
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	22,9	20,2	20,7	17,4	22,0
Miasta poniżej 20 tys. mieszkańców	13,6	11,5	11,2	12,5	10,1
Wieś	36,2	42,7	43,2	44,2	42,1
do 24 lat	41,8	25,8	37,7	27,0	22,4
25-29 lat	9,3	16,3	11,3	15,2	12,8
30-34 lata	7,8	9,4	9,2	11,3	6,7
35-39 lat	7,5	7,3	5,6	7,4	10,8
40-44 lata	10,0	9,5	7,4	6,8	6,3
45-49 lat	7,4	9,4	6,0	8,2	5,8
50-54 lata	9,1	11,7	7,7	8,3	8,4
55 lat i więcej	7,1	10,6	15,1	15,7	26,9

Struktura respondentów o kwalifikacjach niewystarczających do wykonywania pracy zawodowej według miejsca zamieszkania jest zbliżona w wyróżnionych okresach. Osoby niepracujące z powodu braku odpowiednich kwalifikacji pochodziły głównie ze wsi (42 proc. w latach 2013-2015 i 44 proc. w latach 2011-2013 wobec 36 proc. w latach 2000-2007) oraz miast liczących do 100 tys. mieszkańców (około 32 proc. w latach 2013-2015 i 30 proc. w latach 2011-2013 wobec 37 proc. w latach 2000-2007). W latach 2013-2015 około 14 proc. osób o niewystarczających kwalifikacjach pochodziło z miast od 100 do 500 tys. mieszkańców w porównaniu do około 17-20 proc. we pozostałych analizowanych okresach. Odsetek osób o niewystarczających kwalifikacjach z miast największych zwiększył się do 12 proc. w okresie 2013-2015 w porównaniu z pozostałymi analizowanymi okresami, kiedy udział mieszkańców z miast największych nie przekroczył 9 proc.

Struktury wieku osób niepracujących z powodu niewystarczających kwalifikacji różniły się głównie ze względu na udział osób do 29 lat. W latach 2005-2009 znacząco zmniejszył się udział tej grupy wieku w porównaniu z okresem 2000-2007 (z 50 proc. do 42 proc.), by w latach 2007-2011 powrócić do poziomu około 50 proc. Natomiast w okresie 2011-2013 znowu zanotowano spadek - udział osób do 29 lat w strukturze niepracujących z powodu braku odpowiednich kwalifikacji zmalał do 42 proc. Był on kontynuowany w okresie 2013-2015, osiągając 35 proc. Udział osób z poszczególnych pięcioletnich grup wieku 30-54 lata był stosunkowo stabilny i oscylował między 7-12 proc., nie przekraczając różnicy około 4 pp. dla wszystkich porównywanych okresów. Natomiast udział osób w wieku 55 lat i więcej był stosunkowo stabilny w okresie 2011-2013 w porównaniu do okresu 2001-2011 (około 15-16 proc.), jednak znacznie wyższy niż udziały zanotowane w okresie 2000-2007 i 2005-2009 (odpowiednio 7 proc. i 11 proc.). W obecnie analizowanym okresie zanotowano znaczny wzrost udziału osób niepracujących z powodu niewystarczających kwalifikacji w wieku 55 lat i więcej – do poziomu około 27 proc. Na strukturę osób niepracujących z powodu braku odpowiednich kwalifikacji ma wpływ także struktura wieku populacji, niemniej jednak można wyróżnić dwie grupy osób znajdujących się w trudniejszej sytuacji w związku z brakiem odpowiednich kwalifikacji – to osoby młode do 29 roku życia i osoby w wieku 55 lat i więcej.

Ponadto wśród niepracujących z powodu braku odpowiednich kwalifikacji w latach 2000-2007 jedynie około 26 proc. uczestniczyło w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji w ciągu dwóch ostatnich lat poprzedzających daną rundę badania (kobiety blisko 24 proc., mężczyźni 29 proc.). Informacja ta jest niepełna, ponieważ dane o podejmowaniu aktywności edukacyjnej nie dotyczą całego okresu, w którym kwalifikacje

respondenta były niewystarczające. Dla lat 2005-2009 i 2007-2011 dysponujemy już pełną informacją dotyczącą podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby o kwalifikacjach niewystarczających do podjęcia zatrudnienia. Jedynie około 27 proc. niepracujących z powodu braku odpowiednich kwalifikacji w latach 2005-2009 oraz 2007-2011 było aktywnych edukacyjnie w tym okresie. Jednak największe spadki udziału osób podejmujących jakkolwiek aktywność edukacyjną wśród niepracujących z powodu braku odpowiednich kwalifikacji zanotowano w okresie 2011-2013 i 2013-2015, kiedy zmalał on odpowiednio do poziomu 18 proc. i 11 proc.

Podsumowując, wśród osób niepracujących z powodu braku wymaganych kwalifikacji we wszystkich wyodrębnionych okresach zdecydowaną większość stanowiły osoby o wykształceniu co najwyżej zasadniczym zawodowym, mieszkające na wsi lub w miastach małych i średnich. Znaczna część z nich nie skończyła 30 lat, a większość nie podjęła żadnej aktywności, by zmniejszyć deficyt kapitału ludzkiego i podnieść swoje kwalifikacje i umiejętności zawodowe.

4.9.6.4. Inne przyczyny pozostawania kiedykolwiek bez pracy w latach 2000-2015

Z naszych analiz wynika, że w ocenie respondentów niedostosowanie kwalifikacji do wymagań pracodawcy ma generalnie niewielkie znaczenie jako przyczyna pozostawania bez pracy. Pojawia się zatem pytanie, jakie znaczenie mają pozostałe przyczyny. Odwołanie się do tych samych cech demograficzno-społecznych powinno dostarczyć odpowiedzi na to pytanie. Podobnie jak poprzednio analiza poprowadzona została w okresach: 2000-2007, 2005-2009, 2007-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015. Warto zaznaczyć, że respondent mógł wskazać do 3 najistotniejszych przyczyn.

Zgodnie z oczekiwaniami ranga różnych przyczyn jest odmienna dla kobiet i mężczyzn oraz zmienia się dla różnych grup wieku (tabela 4.9.21).

Wśród podstawowych przyczyn pozostawania bez pracy największe znaczenie miały przyczyny związane w wiekiem: nauka w najmłodszych grupach wieku, choć znaczenie tej przyczyny w ogólnej strukturze powodów pozostawania bez pracy stale maleje (17-27 proc. wskazań we wszystkich analizowanych okresach) oraz emerytura w grupach najstarszych (34-46 proc.), której znaczenie rośnie w analizowanych okresach za wyjątkiem lat 2011-2013. Niezmiennie stosunkowo często wskazywano na zdrowie (13-16 proc.), a także na trudności ze znalezieniem pracy, które częściej były wymieniane w okresie 2011-2013 (18 proc.), a w ostatnim okresie 2013-2015 rzadziej (13,3 proc.). Pozostałe przyczyny były wskazywane przez kilka procent respondentów.

Struktura respondentów niepracujących z określonej przyczyny jest silnie determinowana fazą przebiegu życia w porównywalnych okresach: wśród niepracujących z powodu nauki dominują osoby młode do 24 roku życia, zaś wśród niepracujących z powodu emerytury przeważają wyraźnie osoby powyżej 60 roku życia.

Opieka nad dziećmi, zajmowanie się domem czy sprawowanie opieki nad starszymi lub niepełnosprawnymi członkami gospodarstw są podawane jako powód pozostawania bez pracy właściwie tylko przez kobiety, co wskazuje wciąż na silne uwarunkowania kulturowe powiązania pracy zawodowej i obowiązków domowych, zwłaszcza opiekuńczych. Struktura niepracujących według wieku ze względu na trudności ze znalezieniem zatrudnienia jest stosunkowo równomierna, z pewną przewagą osób w najstarszych grupach wieku (szczególnie w okresie 2013-2015) oraz najmłodszych, tj. do 24 roku życia, choć w ostatnim analizowanym okresie udział tej grupy wieku spadł. Wśród niepracujących z powodu kłopotów ze zdrowiem zdecydowanie dominują osoby w wieku powyżej 54 lat.

Ponadto potwierdził się też destymulujący wpływ otrzymywanych świadczeń społecznych, szczególnie w przypadku osób w wieku 50-59 lat. Ustalenie, jakie świadczenia otrzymywali respondenci i powiązanie ich z pozostawaniem bez pracy jest jednak niemożliwe, ponieważ nie dezagregowano świadczeń w kafeterii odpowiedzi. Analogicznie wygląda sytuacja wśród niepracujących z powodu braku chęci do pracy – także w tej grupie dominują kobiety.

Respondentów niepracujących zawodowo w latach 2005-2009, 2007-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015 zapytano dodatkowo o warunki, które skłoniłyby ich do podjęcia pracy zawodowej w kraju (tabela 4.9.22). Respondenci mogli wskazać na dwa najistotniejsze dla nich kwestie. Analiza warunków podjęcia zatrudnienia przez osoby niepracujące jest niezmiernie ważna biorąc pod uwagę stosunkowo niskie wskaźniki zatrudnienia w Polsce, szczególnie dla grup znajdujących się w mniej korzystnej sytuacji na rynku pracy, a więc - między innymi - kobiet oraz osób starszych.

Około połowa niepracujących kiedykolwiek w latach 2005-2009, 2011-2013, prawie 57 proc. w latach 2007-2011 oraz 60 proc. w latach 2013-2015 nie chciała pracować, co jest wynikiem niepokojącym. Należy wziąć pod uwagę, że we wszystkich analizowanych okresach około 78-82 proc. osób niepracujących, które nie chcą podjąć pracy, jest w wieku powyżej 55 lat, z czego znaczna część w wieku emerytalnym⁴⁷ (75 proc. mężczyzn, 91 proc. kobiet). Odsetek wskazań na inne niż wymienione w kwestionariuszu powody wahał się w przedziale 15-22 proc. w analizowanych okresach. Spośród pozostałych warunków podjęcia pracy możliwość zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy oraz elastyczny czas pracy podawane były stosunkowo często (odpowiednio 11-13 oraz 9-14 proc.), rzadziej wskazywano na możliwość wykonywania pracy w domu (7-8proc.).

⁴⁷ Dla mężczyzn 65 lat, dla kobiet 60 lat. Przyjęliśmy wiek emerytalny, który obowiązywał w momencie, kiedy osoby te dezaktywowały się zawodowo.

Tabela 4.9.21. Struktura osób niepracujących według płci i wieku oraz wybranych przyczyn pozostawania bez pracy w kolejnych podokresach lat 2000-2015 (w proc. danej grupy ludności)

Wiek/ płeć	Nauka	Zajmowa- nie się do- mem	Opieka nad dziećmi	Zdro- wie	Nieodpo- wiedni wiek	Emery- tura	Trudności ze zna- le- zieniem pracy	Otrzymywa- nie świadczeń społecznych	Brak chęci do pracy	Opieka nad nie- pełno- sprawnymi/ starszymi człon- kami gosp. dom.
2000-2007										
Ogółem	24,3	7,1	6,5	15,7	11,6	33,9	13,9	4,3	2,4	1,85
Kobiety	53,1	96,1	96,1	57,2	66,6	37,9	58,4	57,2	63,1	
Mężczyźni	46,9	3,9	3,9	42,8	33,4	62,1	41,6	42,8	36,9	
15- 24	90,6	4,2*	11,7*		29,8		20,3*		36,7*	
25-29	7,6	10,5	20,7				12,2			
30-34		16,8	24,0	9,8*			10,2			
35-39		16,1	18,6		3,6*	0,6*	9,9	30,7*		**
40-44		12,0	11,0	3,9			10,2		63,3*	
45-49	1,8*	11,2	5,4	9,6			9,5			
50-54		14,2	5,0	17,3	6,0	2,1	14,2	17,8		
55+		14,9	3,7	59,4	60,6	97,3	13,4	52,0		
2005-2009										
Ogółem	25,6	8,4	9,0	15,7	12	40,4	15,5	4,4	3,8	2,5
Kobiety	50,5	92,4	95,6	51,7	66,7	62,0	54,4	55,2	57,6	77,3
Mężczyźni	49,5	7,6	4,4	48,2	33,2	38,0	45,6	44,6	42,4	22,7
do 24 lat	89,1	7,6	13,3		26,1		16,1		28,6	
25-29	9,0	11,3	23,2				15,1	11,6*	16,2	
30-34		15,9	26,2				10,8			31,7*
35-39		14,5	18,5	5,5*	3,6*	1,3*	9,2	11,5*		
40-44		11,1	7,8	4,8			8,9		20,7*	
45-49	1,9*	10,2	5,3	7,6			10,7			
50-54		12,6		17,6	5,5	2,3	15,5	20,0*		33,2*
55+		16,8	5,7*	59,3	64,8	96,4	13,7	57,0	34,6	35,1
2007-2011										
Ogółem	26,6	6,5	6,3	13,7	8,9	43,5	9,8	3,1	2,7	1,5
Kobiety	53,5	96,1	98,1	50,0	72,1	63,7	59,2	62,9	64,2	75,5
Mężczyźni	46,5	3,9	2,9	50,0	27,9	36,3	40,8	37,1	35,9	24,5
15- 24	92,5	4,7	9,4		27,4		19,2		21,3	
25-29	6,5	8,5	18,1	5,6*			17,9			
30-34		15,5	32,1	5,0*			6,9	15,9*	13,6*	28,6*
35-39		10,6	15,2		1,9*	0*	6,3			
40-44		11,5	9,4	4,8			5,1		14,0*	
45-49	0,9*	12,6	6,3	6,6			9,9			
50-54		13,8		17,2	4,2	1,1*	14,0	14,9		36,7*
55+		22,8	9,6*	60,8	66,5	98,7	20,8	69,2	50,6*	34,7
2011-2013										
Ogółem	19,9	6,9	7,0	12,9	8,2	40,9	17,6	2,7	2,3	2,0
Kobiety	52,3	93,8	97,0	46,3	67,5	63,0	52,6	70,4	54,2	75,6
Mężczyźni	47,7	6,2	3,0	53,7	32,5	37,0	47,4	29,6	45,8	24,4
15- 24	91,3	6,3	8,8		19,3		18,3		24,9	
25-29	6,7	10,6	23,2	6,2*			16,0	8,1*	9,0	7,0*
30-34		19,3	32,3				12,2			8,5
35-39		12,8	17,1	6,9*	3,1*	1,2*	9,0	11,2*	9,9*	9,6
40-44		10,2	9,3	4,1			9,1			8,6
45-49	2,0*	9,4	3,2	7,7			7,7	7,2	11,1*	14,0
50-54		11,0		13,1	5,5	1,7	10,1	8,3		13,4
55+		20,4	6,1*	62,1	72,4	97,1	17,7	65,1	45,6	38,8
2013-2015										
Ogółem	17,3	7,4	7,7	14,2	6,9	46,1	13,3	3,3	2,4	2,0
Kobiety	54,2	96,7	98,3	48,5	69,3	64,5	58,0	63,6	65,7	80,3
Mężczyźni	45,8	3,3	1,7	51,5	30,7	35,5	42,0	36,4	34,3	19,7
15- 24	86,5	2,3	7,6	2,3			12,3		15,2	
25-29	11,3	7,8	17,2	2,4			10,6	11,0*		12,1*
30-34		12,9	26,6	4,9			11,5			
35-39		17,2	23,2	3,7	4,2*	1,6*	10,7			13,7
40-44		13,8	13,3	5,9			9,4	10,8*	28,5*	
45-49	2,3*	8,1	4,4	6,5			7,2			20,4*
50-54		11,5	3,9	12,7			11,9	8,3		14,7
55+		26,3	3,9	61,7	76,9	98,4	26,4	69,8	56,4	39,1

Uwaga: Respondent mógł wskazać maksymalnie 3 przyczyny.

* łączenie grup wieku ze względu na małe liczebności

** zbyt małe liczebności do analizy struktury według cech społeczno-gospodarczych

Tabela 4.9.22. Struktura osób niepracujących według płci i wieku oraz warunków podjęcia pracy w latach 2007-2015 (w proc. danej grupy ludności)

Wiek/ płeć	Niepełny wymiar czasu pracy	Możliwość wykonywania części pracy w domu	Elastyczny czas pracy	Większa pomoc członków rodziny w obowiązkach domowych	Możliwość opieki nad dziećmi lub chorymi	Możliwość zachowania prawa do świadczeń społecznych	Dogodne warunki dojazdu i pracy dla osób niepełnosprawnych	Inne	Brak chęci do pracy
2005-2009									
Ogółem	13,4	8,8	14,0	3,3	3,7	5,9	3,2	22,1	48,2
Mężczyźni	35,8	32,9	41,7	20,0	12,0	50,3	58,1	52,2	36,5
Kobiety	64,2	67,1	58,3	80,0	88,0	49,7	41,9	47,8	63,5
do 24 lat	27,8	27,6	44,8	21,0	18,0	17,0*	11,7	41,0	13
25-29 lat	8,5	9,8	14,0	21,4	21,9		6,2	10,0	1,0
30-34 lata	6,8	9,1	9,5	17,0	20,3			5,1	
35-39 lata	6,3	8,5	6,7	10,0	15,3	6,8*	11,4*	5,1	1,2*
40-44 lata	4,2	7,4	5,0				7,6	6,0	0,9
45-49 lata	5,2	7,2	4,6	16,2*	12,0*	12,3*	8,6	6,8	1,5
50-54 lata	9,2	8,9	5,6			14,9	23,1	8,1	3,9
55+	32,0	21,4	10,2	14,3*	12,6*	48,9	31,4	17,9	78,4
2007-2011									
Ogółem	11,7	7,0	10,1	0,3	2,6	4,3	2,6	16,0	56,6
Mężczyźni	34,9	31,0	40,8	14,1	9,6	44,0	44,0	45,4	35,9
Kobiety	65,1	69,0	59,2	85,9	90,4	56,0	56,0	54,6	64,1
do 24 lat	34,5	34,8	60,4	16,0	22,3		17,0	50,5	13,3
25-29 lat	5,9	9,1	10,2	15,6	17,1	17,0*	4,2	7,3	
30-34 lata	6,5	8,3	4,7	19,1	29,5			3,1	1,3*
35-39 lata	4,5	5,2	4,3	15,1	8,8	6,6*	4,9*	2,4	
40-44 lata	3,0	4,3	3,1				4,9	4,3	1,1*
45-49 lata	4,3	5,4		15,0*	10,4*	14,3*	5,7	4,3	1,2
50-54 lata	7,9	7,6	5,4*			8,6	8,6	7,4	3,0
55+	33,5	25,2	11,9	19,1*	12,0*	54,8	54,8	20,6	80,0
2011-2013									
Ogółem	13,2	7,4	10,7	2,5	3,0	4,4	2,9	19,1	49,7
Mężczyźni	38,2	33,8	37,7	16,1	14,4	49,4	59,0	50,6	36,9
Kobiety	61,8	66,2	62,3	83,9	85,6	50,6	41,0	49,4	63,1
do 24 lat	28,6	27,6	41,7	15,0	13,6	8,7	18,9	36,4	11,5
25-29 lat	7,4	9,9	13,8	21,4	18,9	6,7	8,2	11,5	
30-34 lata	7,7	9,7	10,9	25,6	25,7	8,5		7,2	1,5*
35-39 lata	4,2	5,3	7,5	14,7	14,3		12,4*	5,7	
40-44 lata	4,0	5,4	5,4	8,3	9,5	6,7*		5,5	1,4*
45-49 lata	5,1	6,6	4,4				13,0*		
50-54 lata	8,1	8,5	4,3	10,1*	9,3*	7,6		6,1	1,2
55+	35,0	27,1	12,1	14,8	8,9	52,7	29,9	19,9	81,8
2013-2015									
Ogółem	11,8	6,9	9,2	1,9	2,6	2,8	2,3	15,3	60,4
Mężczyźni	34,6	28,3	34,2	15,3	13,0	35,5	52,3	48,3	35,9
Kobiety	65,4	71,7	65,8	84,7	87,0	64,5	47,7	51,7	64,1
do 24 lat	25,2	24,8	38,5	14,6	14,6	11,0	15,0	30,2	9,3
25-29 lat	8,0	9,3	12,1	15,4	18,1			11,0	0,9
30-34 lata	7,5	11,7	10,0	15,3	26,1	8,6*	15,9*	6,6	1,2
35-39 lata	7,9	8,5	9,5	19,7	14,5			6,6	0,9
40-44 lata	6,9	10,3	7,9		11,6	13,9*		6,1	1,1
45-49 lata	5,3	5,7	3,4	22,7*			24,8*	8,5	0,9
50-54 lata	7,2	5,4	5,7		15,1*	13,7*		8,5	2,8
55+	32,0	24,2	12,8	12,2		52,7	44,4	24,4	82,9

Uwaga: Respondent mógł wskazać maksymalnie 2 warunki

* łączenie grup wieku ze względu na małe liczebności

Rozkład respondentów według wieku, którzy wskazali na istnienie warunków skłaniających ich do podjęcia pracy, jest w dużej mierze determinowany przebiegiem życia jednostki i podziałem ról w rodzinie. Wśród osób wskazujących na możliwość pracy w niepełnym wymiarze czasu, wykonywanie pracy w domu, elastyczny czas pracy,

większą pomoc członków rodziny w obowiązkach domowych czy możliwość uzyskania opieki nad dziećmi lub chorymi jednoznacznie dominują kobiety z młodszych i starszych grup wieku. Kobiety młodsze opiekują się dziećmi i je wychowują, starsze natomiast opiekują się osobami starszymi czy wnukami. Wśród osób, które wskazały, że do pracy skłoniłaby je możliwość zachowania świadczeń społecznych, około połowa to osoby w wieku powyżej 55 lat, a wskaźnik ten wzrósł w okresie 2007-2011, aby w latach 2011-2013 nieznacznie zmaleć, i powrócić do poziomu z lat 2007-2011. Dla tych osób możliwość łączenia pracy z pobieraniem emerytury byłaby czynnikiem aktywizującym.

Warunki podjęcia pracy lub wydłużenia okresu pobytu na rynku pracy były także przedmiotem badania: "Przejsie z pracy na emeryturę", przeprowadzonego w 2006 r. i 2012 r. jako moduł dodatkowy Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (GUS 2007 i 2013b). W badaniu tym katalog warunków podjęcia lub wydłużenia okresu pracy był ograniczony i zawierał jedynie trzy elementy: możliwość elastycznego czasu pracy, możliwość podnoszenia kwalifikacji zawodowych oraz poprawa warunków bezpieczeństwa i higieny pracy. W odróżnieniu do Diagnozy analizie poddane były zarówno osoby pracujące, jak i niepracujące w wieku 50-69 lat. Wyniki tych analiz także wskazują na bierną postawę osób niepracujących w starszych grupach wieku produkcyjnego.

4.9.4.5. Aktywność edukacyjna osób dorosłych a dynamika rynku pracy

Znaczenie dokończania się dla statusu na rynku pracy potwierdziły analizy przepływów na rynku pracy pomiędzy trzema stanami: pracujący, bezrobotni oraz bierni zawodowo, które przeprowadzone zostały na podstawie panelowej bazy danych. W *Diagnozie Społecznej 2005* dokonano analizy przepływów pomiędzy rokiem 2003 a 2005 dla osób, które skorzystały w 2003 r. z usług edukacyjnych, zarówno w trybie dziennym, zaocznym i eksternistycznym, jak i w formie kursów doszkalających w porównaniu z pozostałą częścią populacji, która nie korzystała z tego typu usług. W analizie przepływów na podstawie danych z edycji *Diagnozy Społecznej 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015* posłużono się inną miarą aktywności edukacyjnej, która została wprowadzona dopiero w kwestionariuszu w 2007 roku tj. uczestnictwem w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w ciągu ostatnich 2 lat. Rozpatrujemy jedynie osoby w wieku 25-39 lat ze względu na fakt, że aktywność edukacyjna po 39 roku życia znacznie spada i dotyczy marginalnej części populacji. Ta część opracowania zawiera dwa rodzaje analiz. Pierwszy z nich dotyczy analiz tablic przepływów między stanami, drugi zaś to analiza modelowa determinant przepływów między stanami na rynku pracy, które poprawiają sytuację analizowanej grupy. W ramach analizy modelowej w szczególności analizie poddany był wpływ doskonalenia zawodowego.

W poniższych tabelach (tabele 4.9.23, 4.9.24, 4.9.25) przedstawiono dane dla pięciu okresów: 2005-2007, 2007-2009, 2007-2009, 2011-2013 oraz 2013-2015, jednak szczegółowy opis dotyczy głównie ostatniego okresu, dla wcześniejszych edycji *Diagnozy Społecznej* znajduje się on w poprzednich opracowaniach.

Wśród osób w wieku 25-39 lat, które w latach 2013-2015 podnosiły swoje kwalifikacje, rozpatrywanych według statusu na rynku pracy w 2013 r. około 73,7 proc. stanowili pracujący, 18,3 proc. bierni zawodowo, a około 8 proc. bezrobotni (tabela 4.9.23). Dwa lata później w tej grupie było więcej pracujących (około 85,9 proc.) i mniej biernych zawodowo (około 5 proc.). Udział bezrobotnych spadł do około 5 proc. Struktura osób, które nie zdecydowały się na podnoszenie swoich kwalifikacji w tym czasie, rozpatrywanych według statusu zatrudnienia w 2013 r. jest zbliżona do osób podnoszących swoje kwalifikacje - pracujący stanowili około 75,8 proc., bezrobotni - około 9,4 proc., a bierni zawodowo - około 14,7 proc. W 2015 r. także w tej grupie zwiększył się udział pracujących (do 82,8 proc.), choć nieznacznie słabiej niż w grupie aktywnych edukacyjnie, zmniejszył się zaś udział biernych zawodowo (do 11 proc.), choć w dużo mniejszym stopniu niż dla osób dokończających się, spadkowi uległ także udział bezrobotnych (do 6,3 proc.) – porównywalnie jak wśród aktywnych edukacyjnie.

Poprawa struktury obu porównywanych grup osób według statusu na rynku pracy polegała na wzroście udziału osób pracujących, silniejszym dla osób podnoszącym swe kwalifikacje, przy równoczesnym spadku udziału osób biernych zawodowo, także znacznie wyraźniejszym dla osób aktywnych edukacyjnie. Zmiany te wynikają z większej szansy przejścia do grupy pracujących, zarówno ze stanu bierności, jak i bezrobocia dla osób aktywnych edukacyjnie. Natomiast zmiany udziału bezrobotnych w obu grupach nie były już tak wyraźne.

Zmiany te są zbieżne z wynikami poprzedniej rundy badania, choć obecnie są wyraźniejsze. Różnica dotyczy bezrobotnych dokończających się, których udział w obecnie analizowanym okresie spada, a w latach 2011-2013 nieznacznie wzrósł głównie za sprawą napływu do tego stanu osób wcześniej biernych zawodowo. Wyniki te natomiast nieco różnią się od zaobserwowanych we wcześniejszych okresach. Poprawa sytuacji na rynku pracy osób dokończających się w latach 2005-2007 oraz 2007-2009 polegała na wzroście udziału osób pracujących przy spadku udziału biernych zawodowo i względnie stabilnym udziale osób bezrobotnych. Dla osób niedokończających się w latach 2005-2007 zmiana polegała na zwiększeniu się udziału osób pracujących przy znacznym spadku bezrobotnych i względnie stałym udziale osób biernych zawodowo, zaś w latach 2007-2009 zmiana była podobna do zaobserwowanej w ostatnim okresie – więcej było pracujących i mniej biernych, lecz udział bezrobotnych był stabilny.

Tabela 4.9.23. Przepływy na rynku pracy osób w wieku 25-39 lat według udziału w podnoszeniu kwalifikacji w latach 2005-2015 (w proc.)

a) lata 2005-2007				
Stan w marcu 2005	Stan w marcu 2007			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=282)				
Pracujący	67,9	2,9	3,3	74,1
Bezrobotni	4,4	1,8	1,8	8,0
Bierni	12,8	1,8	3,3	17,9
Ogółem	85,1	6,5	8,4	100,0
Pozostali respondenci (N=1141)				
Pracujący	63,3	1,6	4,0	68,9
Bezrobotni	8,8	3,1	2,3	14,2
Bierni	6,6	1,8	8,5	16,9
Ogółem	78,7	6,5	14,8	100,0
b) lata 2007-2009				
Stan w marcu 2007	Stan w marcu 2009			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=445)				
Pracujący	75,7	2,9*	2,2*	80,9
Bezrobotni	3,4*	1,3*	0,4*	5,2
Bierni	7,2	0,4*	6,3*	13,9
Ogółem	86,3	4,7	9,0	100
Pozostali respondenci (N=1620)				
Pracujący	67,3	3,3	3,7	74,3
Bezrobotni	4,3	2,5	1,4	8,1
Bierni	6,5	1,6	9,5	17,6
Ogółem	78,0	7,4	14,6	100,0
c) lata 2009-2011				
Stan w marcu 2009	Stan w marcu 2011			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=806)				
Pracujący	67,3	4,3	1,9*	73,6
Bezrobotni	4,7	1,4*	0,4*	6,5
Bierni	8,4	3,8	7,7	20,0
Ogółem	80,5	9,6	9,8	100,0
Pozostali respondenci (N=3670)				
Pracujący	67,6	3,1	3,2	73,9
Bezrobotni	4,3	2,6	1,6	8,4
Bierni	5,9	1,9	9,9	17,7
Ogółem	77,7	7,6	14,7	100,0
d) lata 2011-2013				
Stan w marcu 2011	Stan w marcu 2013			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=729)				
Pracujący	73,4	2,1*	1,8*	77,3
Bezrobotni	2,9	2,6	0,3*	5,8
Bierni	6,8	1,5*	8,6	16,9
Ogółem	83,1	6,2	10,7	100,0
Pozostali respondenci (N=3830)				
Pracujący	66,7	3,9	3,2	74,7
Bezrobotni	4,7	3,1	1,6	9,4
Bierni	4,2	1,9	9,7	15,9
Ogółem	76,5	8,9	14,6	100,0
e) lata 2013-2015				
Stan w marcu 2013	Stan w marcu 2015			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=562)				
Pracujący	70,5	1,6*	1,6*	73,7
Bezrobotni	5,5	1,4*	1,1*	8,0
Bierni	10,0	2,0*	6,4	18,3
Ogółem	85,9	5,0	9,1	100,0
Pozostali respondenci (N=3643)				
Pracujący	71,3	2,2	2,3	75,8
Bezrobotni	5,8	2,5	1,1	9,4
Bierni	5,7	1,6	7,5	14,7
Ogółem	82,8	6,3	11,0	100,0

* małe liczebności

Tabela 4.9.24. Przepływy na rynku pracy kobiet w wieku 25-39 lat według udziału w podnoszeniu kwalifikacji w latach 2005-2015 (w proc.)

a) lata 2005-2007				
Stan w marcu 2005	Stan w marcu 2007			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=160)				
Pracujący	62,1	1,9	4,5	68,5
Bezrobotni	4,5	2,6	2,6	9,7
Bierni	13,5	3,2	5,1	21,8
Ogółem	80,1	7,7	12,2	100,0
Pozostali respondenci (N=593)				
Pracujący	56,6	1,4	6	64
Bezrobotni	6,8	2,2	3,4	12,4
Bierni	8,2	2,7	12,7	23,6
Ogółem	71,6	6,3	22,1	100,0
b) lata 2007-2009				
Stan w marcu 2007	Stan w marcu 2009			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=219)				
Pracujący	70,3	2,7	3,2*	76,3
Bezrobotni	6,4*	1,4*	-	7,8*
Bierni	8,7*	0,5*	6,8*	16,0
Ogółem	85,4	4,6*	10,0	100,0
Pozostali respondenci (N=840)				
Pracujący	57,5	2,5*	5,1	65,1
Bezrobotni	3,1	3,2	1,9	8,2
Bierni	9,2	2,4*	15,1	26,7
Ogółem	69,8	8,1	22,1	100,0
c) lata 2009-2011				
Stan w marcu 2009	Stan w marcu 2011			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=431)				
Pracujący	63,1	5,6	2,3*	71,0
Bezrobotni	3,7	1,4*	0,7*	5,8
Bierni	7,9	5,3	10,3	23,2
Ogółem	74,7	12,3	13,0	100,0
Pozostali respondenci (N=1787)				
Pracujący	57,4	2,7	5,3	65,4
Bezrobotni	3,5	2,8	2,2	8,5
Bierni	8,7	2,3	15,1	26,1
Ogółem	69,6	7,8	22,7	100,0
d) lata 2011-2013				
Stan w marcu 2011	Stan w marcu 2013			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=414)				
Pracujący	68,1	2,2*	1,2*	71,5
Bezrobotni	3,6*	3,4*	0,2*	7,2
Bierni	9,2	1,9*	10,1	21,3
Ogółem	80,9	7,5	11,6	100,0
Pozostali respondenci (N=1911)				
Pracujący	58,7	2,7	5,0	65,5
Bezrobotni	4,8	2,7	2,5	9,9
Bierni	6,4	3,0	15,1	24,5
Ogółem	69,0	8,5	22,5	100,0
e) lata 2013-2015				
Stan w marcu 2013	Stan w marcu 2015			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=303)				
Pracujący	67,3	1,7*	2,6*	71,6
Bezrobotni	7,9	0,7*	1,0*	9,6
Bierni	10,6	1,7*	6,6	18,8
Ogółem	85,8	4,0	10,2	100,0
Pozostali respondenci (N=1827)				
Pracujący	62,3	2,3	3,6	68,1
Bezrobotni	4,7	2,7	1,7	9,0
Bierni	8,0	2,7	12,2	22,8
Ogółem	74,9	7,7	17,4	100,0

* małe liczebności

Wyniki z porównywanych okresów wskazywać mogą na znaczenie wpływu podnoszenia kwalifikacji na wzrost aktywności zawodowej wskutek zwiększenia się udziału pracujących i spadku udziału osób biernych zawodowo. Należy jednak pamiętać o strukturze doksztalających się - to głównie osoby młode, dobrze wykształcone, częściej mieszkańcy miast, które i tak mają większe szanse na rynku pracy w porównaniu z innymi grupami. Zatem ich zwrot z doksztalania się może być mniejszy niż przypadku osób podnoszących swoje kwalifikacje, a legitymujących się niższymi poziomami wykształcenia.

Podobnie jak w poprzednich okresach osoby pracujące, które były aktywne edukacyjnie w latach 2013-2015, jak i osoby nie podnoszące swoich kwalifikacji, charakteryzowały się wysokim poziomem stabilności zatrudnienia – 94 proc. i powyżej zarówno dla niedoksztalających się, jak i doksztalających się.

Podsumowując, wyniki analiz dla lat 2013-2015, 2011-2013, 2009-2011, 2007-2009 oraz 2005-2007 wskazały, że poprawa kwalifikacji ma znaczenie dla aktywizacji osób biernych zawodowo. Uczestnictwo w podnoszeniu kwalifikacji zwiększało szanse na znalezienie zatrudnienia przez bezrobotnych w okresie 2007-2009, 2009-2011 oraz 2013-2015 w odróżnieniu do lat 2005-2007, i 2011-2013. Natomiast szanse pozostawania w zatrudnieniu były bardzo wysokie i stosunkowo zbliżone dla obu porównywanych grup osób – aktywnych edukacyjnie i niepodjęających wysiłku podnoszenia swych kwalifikacji.

Dynamika rynku pracy, oceniana na podstawie przepływów między wyodrębnionymi stanami na rynku pracy, jest zróżnicowana według płci (tabele 4.9.24 i 4.9.25). Wśród kobiet w wieku 25-39 lat, które podnosiły swoje kwalifikacje w ciągu ostatnich dwóch lat, wzrósł udział pracujących z 71,6 proc. do 85,8 proc., silniej niż w okresie 2011-2013 (z 71,5 proc. do 81 proc.) oraz znacząco spadł udział biernych zawodowo z około 18,8 proc. do 10,2 proc., co jest wynikiem porównywalnym do okresu 2011-2013 (z 21,3 proc. do 11,6 proc.). Wśród mężczyzn, którzy w ciągu ostatnich 2 lat podnosili swoje kwalifikacje, udział pracujących także wzrósł z 76,2 proc. do 85,8 proc., znacznie mniejszy wzrost zanotowano w okresie wcześniejszym (z 85,4 proc. do 86,3 proc.). Udział biernych zawodowo mężczyzn w okresie 2013-2015 spadł z 17,3 proc. do 7,7 proc. w porównaniu ze spadkiem z poziomu około 11,1 proc. do około 9,5 proc. w okresie 2011-2013. Wśród aktywnych edukacyjnie mężczyzn w okresie 2013-2015 udział bezrobotnych pozostał stabilny wobec spadku bezrobocia wśród kobiet - z około 9,6 proc. do około 4 proc. Wyniki te są odmienne w porównaniu z okresem 2011-2013, kiedy dla obu płci zanotowano nieznaczny wzrost udziału bezrobotnych wśród doksztalających się. W okresie 2011-2013 oraz 2013-2015 wyraźny spadek bierności zawodowej w tej grupie wiąże się z napływem do zatrudnienia, natomiast w okresie 2009-2011 znaczenie miał także napływ biernych zawodowo kobiet do bezrobocia.

Struktury kobiet i mężczyzn, którzy nie podnosili swoich kwalifikacji, charakteryzują się generalnie niższym udziałem zatrudnionych i wyższym udziałem bezrobotnych – za wyjątkiem mężczyzn w okresie 2013-2015. Ich zmiany w czasie są generalnie mniej korzystne (z wyjątkiem przepływów z bezrobocia do zatrudnienia dla mężczyzn w okresie 2013-2015). Z wyjątkiem okresu 2009-2011 różnice zmian statusu na rynku pracy wśród osób podnoszących swe kwalifikacje oraz pozostałych są większe dla kobiet, wskazując na większą rangę doskonalenia zawodowego dla ich statusu na rynku pracy.

Reasumując, podnoszenie kwalifikacji zawodowych miało wpływ na poprawę statusu na rynku pracy osób biernych zawodowo. Kobiety czerpią większe korzyści niż mężczyźni ze swej aktywności edukacyjnej w odniesieniu do zmian statusu na rynku pracy w porównaniu do osób biernych edukacyjnie, co było widoczne zwłaszcza w ostatnich rundach badania.

W kolejnym kroku analiz postanowiliśmy zweryfikować powyższe wnioski w analizie modelowej determinantów przepływów na rynku pracy w okresie 2013-2015 dla osób w wieku 25-39 lat, które poprawiają status na rynku pracy. Modele oszacowano dla przepływów z bezrobocia do zatrudnienia, z bierności zawodowej do zatrudnienia oraz z bierności zawodowej do bezrobocia. Celem modelowania było oszacowanie wpływu doskonalenia zawodowego na określoną zmianę statusu na rynku pracy przy kontroli podstawowych zmiennych, takich jak wiek, płeć, miejsce zamieszkania i wykształcenie. Obliczeń dokonano z użyciem modeli regresji logistycznej w postaci (np. Gruszczyński, 2002):

$$P(Y = y_i) = F^{-1}(x^T \beta) = \frac{e^{x^T \beta}}{1 + e^{x^T \beta}}$$

gdzie:

Y – binarna zmienna losowa przyjmująca wartości: 1 – jeśli nastąpiła zmiana statusu na rynku pracy (przejście z bezrobocia do zatrudnienia, przejście z bierności do zatrudnienia, przejście z bierności do bezrobocia), 0 – jeśli nie było tej zmiany;

F - dystrybuanta rozkładu logistycznego;

x - kolumnowy wektor zmiennych objaśniających;

β - kolumnowy wektor parametrów.

Tabela 4.9.25. Przepływy na rynku pracy mężczyzn w wieku 25-39 lat według udziału w podnoszeniu kwalifikacji w latach 2005-2015 (w proc.)

lata 2005-2007				
Stan w marcu 2005	Stan w marcu 2007			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=122)				
Pracujący	76,7	4,3	0,9*	81,9
Bezrobotni	3,5	-	1,7*	5,2
Bierni	12,1	-	0,8*	12,9
Ogółem	92,3	5,2	2,5	100,0
Pozostali respondenci (N=593)				
Pracujący	70,8	1,8	1,8	74,4
Bezrobotni	10,9	4,1	1,0	16,0
Bierni	4,8	1,0	3,8	9,6
Ogółem	86,5	6,9	6,6	100,0
lata 2007-2009				
Stan w marcu 2007	Stan w marcu 2009			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=225)				
Pracujący	81,3	3,1	1,3	85,8
Bezrobotni	0,4	0,9*	0,9*	2,2
Bierni	5,8	0,4*	5,8*	12,0
Ogółem	87,6	4,4*	8,0*	100,0
Pozostali respondenci (N= 779)				
Pracujący	77,9	4,1	2,2*	84,2
Bezrobotni	5,5	1,8*	0,6*	8,0
Bierni	3,6*	0,8*	3,5*	7,8
Ogółem	87,0	6,7	6,3	100,0
lata 2009-2011				
Stan w marcu 2009	Stan w marcu 2011			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=376)				
Pracujący	72,1	2,9*	1,3*	76,3
Bezrobotni	5,9	1,6*	-	7,2
Bierni	9,0	2,4*	5,1*	16,5
Ogółem	87,0	6,6	6,4	100,0
Pozostali respondenci (N= 1882)				
Pracujący	77,3	3,5	1,2	82,0
Bezrobotni	5,0	2,4	0,9*	8,2
Bierni	3,3	1,5	4,9	9,8
Ogółem	85,6	7,4	7,0	100,0
lata 2011-2013				
Stan w marcu 2011	Stan w marcu 2013			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=315)				
Pracujący	80,6	1,9*	2,9*	85,4
Bezrobotni	1,9*	1,3*	0,3*	3,5*
Bierni	3,8*	1,0*	6,3	11,1
Ogółem	86,3	4,1*	9,5	100,0
Pozostali respondenci (N=1911)				
Pracujący	77,3	5,0	1,5	83,8
Bezrobotni	4,6	3,6	0,8*	9,0
Bierni	2,0	0,8*	4,4	7,2
Ogółem	83,9	9,4	6,7	100,0
lata 2013-2015				
Stan w marcu 2013	Stan w marcu 2015			Ogółem
	Pracujący	Bezrobotni	Bierni	
Osoby uczestniczące w podnoszeniu kwalifikacji w ciągu ostatnich 2 lat (N=260)				
Pracujący	73,8	1,9*	0,4*	76,2
Bezrobotni	2,7*	2,3*	1,5*	6,5*
Bierni	9,2	2,3*	5,8*	17,3
Ogółem	85,8	6,5*	7,7*	100,0
Pozostali respondenci (N=1815)				
Pracujący	80,3	2,1	1,1	83,5
Bezrobotni	7,1	2,3	0,6*	9,9
Bierni	3,4	0,4*	2,8	6,6
Ogółem	90,7	4,8	4,5	100,0

* male liczebności

Analizując determinanty poprawy statusu na rynku pracy należy wziąć pod uwagę fakt, że osoby w wieku 25-39 lat charakteryzują się dużą stabilnością zatrudnienia. W analizie przepływów na rynku pracy rozumianych jako poprawa statusu na rynku pracy mamy do czynienia zatem z wyselekcjonowaną grupą osób, nie obejmującą tych, którzy

pozostali przez ten czas w zatrudnieniu. Dodatkowo należy zaznaczyć, że status na rynku pracy nie jest badany w sposób ciągły, a jedynie w dwuletnich okresach, co powoduje, że historia zatrudnienia analizowanych respondentów nie jest pełna.

Tabela 4.9.26. Determinanty zmian statusu na rynku pracy osób w wieku 25-39 lat 2005-2015

Rodzaj zmiennej	Iloraz szans
Zmienna zależna: przejście z bezrobocia do zatrudnienia	
Wiek	0,915***
Mężczyzna	1,112
Kobieta	ref.
Miasto powyżej 500 tys. Mieszkańców	0,433**
Miasto od 200-500 tys. Mieszkańców	0,578*
Miasto od 100 do 200 tys. Mieszkańców	0,58*
Miasto od 20 do 100 tys. Mieszkańców	0,831
Miasto poniżej 20 tys. Mieszkańców	0,717
Wieś	ref.
Nie podnosił kwalifikacji zawodowych w okresie ostatnich 2 lat	ref.
Podnosił kwalifikacje zawodowe w okresie ostatnich 2 lat	1,157
Co najwyżej podstawowe	2,344***
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	1,474**
Średnie	1,261
Wyższe i policealne	ref.
N	3998
Pseudo R ² (Nagelkerke)	0,043
Zmienna zależna: przejście z bierności do zatrudnienia	
Wiek	0,834***
Mężczyzna	0,491
Kobieta	ref.
Miasto powyżej 500 tys. Mieszkańców	0,718
Miasto od 200-500 tys. Mieszkańców	0,758
Miasto od 100 do 200 tys. Mieszkańców	0,792
Miasto od 20 do 100 tys. Mieszkańców	0,908
Miasto poniżej 20 tys. Mieszkańców	0,916
Wieś	ref.
Nie podnosił kwalifikacji zawodowych w okresie ostatnich 2 lat	ref.
Podnosił kwalifikacje zawodowe w okresie ostatnich 2 lat	1,377*
Co najwyżej podstawowe	0,704
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,553***
Średnie	0,552***
Wyższe i policealne	ref.
N	3992
Pseudo R ² (Nagelkerke)	0,127
Zmienna zależna: przejście z bierności do bezrobocia	
Wiek	0,884***
Mężczyzna	0,214***
Kobieta	ref.
Miasto powyżej 500 tys. Mieszkańców	0
Miasto od 200-500 tys. Mieszkańców	0,816
Miasto od 100 do 200 tys. Mieszkańców	0,797
Miasto od 20 do 100 tys. Mieszkańców	1,096
Miasto poniżej 20 tys. Mieszkańców	1,575
Wieś	ref.
Nie podnosił kwalifikacji zawodowych w okresie ostatnich 2 lat	ref.
Podnosił kwalifikacje zawodowe w okresie ostatnich 2 lat	1,397
Co najwyżej podstawowe	0,306
Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	2,781***
Średnie	1,006
Wyższe i policealne	ref.
N	3992
Pseudo R ² (Nagelkerke)	0,117

Zmienne istotne statystycznie przy poziomie istotności: ***-0,01, **-0,05, *-0,1

Dla przepływów z bezrobocia do zatrudnienia kilka czynników miało znaczenie. Wraz z wiekiem istotnie maleje prawdopodobieństwo przejścia do zatrudnienia, jednak należy to tłumaczyć raczej rosnącą w tej grupie wieku (25-39 lat) stabilnością zatrudnienia niż dyskryminacją ze względu na wiek. Wpływ płci okazał się nieistotny w przeciwieństwie do miejsca zamieszkania. Osoby bezrobotne zamieszkujące miasta największe oraz średnie miały zdecydowanie

mniejsze prawdopodobieństwo znalezienia pracy niż osoby zamieszkujące na wsi. Szczególne znaczenie dla tego rodzaju przepływu na rynku pracy miał posiadany poziom wykształcenia, ale kierunek wpływu okazał się nieintuicyjny – osoby bezrobotne charakteryzujące się wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym miały wyższe prawdopodobieństwo znalezienia pracy w porównaniu z osobami z wykształceniem wyższym. Efekt ten jest wywołany najprawdopodobniej dużą stabilnością zatrudnienia osób z wyższym wykształceniem w tej grupie wieku. Nie zaobserwowano natomiast istotnego wpływu dokończania się na przejście z bezrobocia do zatrudnienia.

Kolejny rozpatrywany rodzaj poprawy statusu na rynku pracy dotyczy przejścia z bierności zawodowej do zatrudnienia. Wpływ wieku, analogicznie jak dla przejścia z bezrobocia do zatrudnienia, okazał się istotny - wraz ze wzrostem wieku malało prawdopodobieństwo podjęcia pracy przez osoby bierne zawodowo. Wynikało to z faktu, że osoby młode, które zakończyły formalny etap edukacji, podczas którego w znacznej części były bierne zawodowo znajdują pracę, a przy jej zmianie okres nieposiadania pracy jest na tyle krótki, że nie został w wielu wypadkach uchwycony przez badanie. Także dla tej zmiany statusu na rynku pracy oddziaływanie płci okazało się nieistotne. Miejsce zamieszkania nie miało o wpływu na prawdopodobieństwo przepływu z bierności do zatrudnienia. Poziom posiadany wykształcenia miał istotne znaczenie, natomiast jego kierunek jest odmienny niż miało to miejsce dla przepływów z bezrobocia do zatrudnienia. Osoby bierne charakteryzujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym oraz średnim miały mniejsze prawdopodobieństwo zatrudnienia porównaniu z osobami z wykształceniem wyższym. Należy podkreślić, iż potwierdziły się ustalenia analizy opisowej przepływów – dokończanie zawodowe pozytywnie wpływa na szanse podjęcia pracy przez osoby bierne zawodowo w analizowanym okresie.

Dla przejścia z bierności zawodowej do bezrobocia wiek jest nadal zmienną istotnie różnicującą szansę tej zmiany statusu na rynku pracy – ze wzrostem wieku maleje prawdopodobieństwo zmiany statusu z biernego zawodowo na osobę bezrobotną. Warto odnotować także silny wpływ płci – mężczyźni mają zdecydowanie mniejsze prawdopodobieństwo aktywizacji poprzez wejście do bezrobocia niż kobiety. Wskazania wymaga także silny pozytywny wpływ wykształcenia zasadniczego na prawdopodobieństwo przepływu z bierności zawodowej do bezrobocia w porównaniu z wykształceniem wyższym, co wraz z wynikiem dotyczącym przejścia z bierności do zatrudnienia potwierdza znacznie mniejsze szanse na rynku pracy osób z tą kategorią wykształcenia. Nie zidentyfikowano wpływu dokończania się na rozpatrywaną zmianę statusu na rynku pracy.

Generalnie potwierdził się wpływ dokończania zawodowego dla wyjścia z bierności zawodowej, który został zidentyfikowany w analizie tablic przepływów.

4.9.6.6. Aktywność edukacyjna a zmiana dochodów gospodarstw domowych osób pracujących w okresie 2009-2015

W dotychczasowej analizie skupiono się na badaniu zmian statusu na rynku pracy osób aktywnych i biernych edukacyjnie. Istotnym uzupełnieniem tej analizy jest sprawdzenie, czy poprawa kwalifikacji jest powiązana ze zmianami sytuacji dochodowej osób pracujących, które podjęły wysiłek dokończania się, a ich status na rynku pracy w ciągu dwóch ostatnich lat nie zmienił się. W badaniach z kolejnych lat 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 w kwestionariuszu indywidualnym zawarte jest pytanie o osobisty dochód netto respondenta z ostatnich trzech miesięcy. W analizach z wcześniejszych rund *Diagnozy Społecznej* konieczne było posłużenie się dochodem na osobę w gospodarstwie domowym przy równoczesnej kontroli liczby osób w gospodarstwie domowym. Jednak na dochód w gospodarstwie domowym wpływają także zmiany dochodów uzyskiwanych przez innych członków gospodarstwa domowego, czego nie można było uwzględnić w analizie dynamiki zmian sytuacji dochodowej respondentów dokończających się i niedokończających się w latach 2005-2007.

Niemniej jednak poniższa analiza sytuacji dochodowej respondenta na podstawie jego dochodu osobistego stanowi jedynie opis korelacji pomiędzy zmianami dochodu osobistego a dokończaniem się i nie pozwala na interpretację przyczynowo-skutkową. Tym bardziej, że dochody te są silnie skorelowane z innymi cechami, jak np. poziom wykształcenia.

W tabelach 4.9.27 i 4.9.28 przedstawiony jest rozkład dochodów osobistych netto⁴⁸ pracujących w latach 2007, 2009, 2011, 2013 oraz 2015 dla dwóch grup respondentów: tych, którzy podnosili swoje kwalifikacje w ciągu ostatnich dwóch lat oraz tych, którzy tego nie czynili, a także dynamika dochodów w latach 2007-2009, 2009-2011, 2011-2013 oraz 2013-2015. Ze względu na różne zmienne określające dochód użyte w analizach w poprzednich rundach badania nie są możliwe bezpośrednie porównania zmian dynamiki dochodu pomiędzy okresami 2005-2007 (zawartymi w poprzednich opracowaniach *Diagnozy*) a 2007-2009, 2009-2011, 2011-2013 i 2013-2015.

Dynamika zmian dochodów z obu wyróżnionych grup respondentów różni się na niekorzyść osób biernych edukacyjnie, dla których w okresie 2013-2015 nastąpił wzrost dochodów o 2 proc. w porównaniu z 4 proc. wzrostem dla osób aktywnych edukacyjnie. Wynik ten stanowi odwrócenie tendencji z okresu 2011-2013, kiedy dla osób aktywnych edukacyjnie zanotowano spadek o 14 proc. w porównaniu z około 7 proc. wzrostu dla osób biernych edukacyjnie.

⁴⁸ Do obliczeń zastosowano średni dochód netto respondenta z ostatnich trzech miesięcy.

Wciąż niezmiennie dochody osób aktywnych edukacyjnie są wyższe niż biernych edukacyjnie. W porównaniu z latami 2009-2011 przywróceniu uległ wzrostowy trend dochodów osobistych netto wśród osób aktywnych edukacyjnie, choć już o zdecydowanie mniejszej skali (w latach 2009-2011 nastąpił wzrost o 22 proc.). Jest to także zmiana w porównaniu do lat 2007-2009, kiedy dynamika wzrostu dochodów była bardzo znaczna, ale jednakowa dla obu porównywanych grup osób tzn. zarówno dochody podnoszących swe kwalifikacje w ciągu tego okresu, jak i biernych edukacyjnie wzrosły o średnio 37 proc. Dla przypomnienia w latach 2005 i 2007 dochody na osobę w gospodarstwach domowych doksztalających się rosły szybciej niż osób niedoksztalających się. Ta korzystna zmiana dochodów dla obu grup respondentów z lat 2007-2009 związana była z ogólnym wzrostem płac obserwowanym w ciągu tych dwóch lat, a szczególnie w 2008 roku. Obniżenie dynamiki wzrostu płac w latach 2009-2011, szczególnie dla osób biernych edukacyjnie związane jest ze spowolnieniem gospodarczym ostatnich lat, podobnie jak pogorszenie się sytuacji osób aktywnych edukacyjnie w latach 2011-2013. Jednak ustalenie przyczyn różnej dynamiki zmian dochodów osobistych netto w okresie ostatnich dwóch lat pomiędzy osobami aktywnymi i biernymi edukacyjnie wymaga dokładniejszych analiz.

Kobiety, które w ciągu ostatnich 2 lat podnosiły swoje kwalifikacje, charakteryzują się niższym średnim dochodem w porównaniu z mężczyznami aktywnymi edukacyjnie. W latach 2007-2009 dynamika średniego dochodu kobiet i mężczyzn, którzy podejmowali doksztalanie, była taka sama (wzrost o 37 proc.), co oznaczało utrzymanie się 16 procentowej luki dochodowej według płci z poprzedniego okresu. Natomiast w latach 2009-2011 dochody osobiste mężczyzn rosły szybciej niż kobiet (24 proc. wobec 21 proc.), a zatem luka dochodowa według płci zwiększyła się do 18 proc. W latach 2011-2013 średni dochód osób doksztalających się zmalał dla obu płci, ale silniej dla kobiet (około 19 proc.) niż dla mężczyzn (około 8 proc.), co przełożyło się na zwiększenie luki dochodowej według płci do 38 proc. W obecnie analizowanym okresie średnie dochody netto kobiet i mężczyzn podejmujących trud doksztalania się wzrosły w równym stopniu (o 6 proc.), co utrwaliło wielkość luki między płciami odnotowaną w poprzednim okresie.

Sytuacja wygląda odmiennie w przypadku osób biernych edukacyjnie. W latach 2007-2009 średnie dochody osobiste kobiet niepodnoszących swoich kwalifikacji wzrosły silniej niż dochody mężczyzn biernych edukacyjnie (40 proc. wobec 34 proc. dla mężczyzn), co prowadziło do spadku luki dochodowej z około 24 proc. w 2007 roku do 21 proc. w 2009 roku. W latach 2009-2011 dochody biernych edukacyjnie osób rosły znacznie wolniej niż podnoszących we kwalifikacje, silniej jednak dla kobiet niż mężczyzn (8 proc. wobec 5 proc.), co przełożyło się na dalszy spadek luki dochodowej do 19 proc., który był kontynuowany także w latach 2011-2013. Średni dochód osobisty netto kobiet biernych edukacyjnie w okresie 2011-2013 wzrósł silniej (około 12 proc.) niż mężczyzn (około 4 proc.), wobec czego luka dochodowa zmalała do około 13,1 proc. W obecnym okresie nastąpiła ponownie zmiana dynamiki średnich dochodów netto osób niedoksztalających się. Dla kobiet nastąpił spadek o 4 proc., a dla mężczyzn wzrost o 7 proc., co doprowadziło do powiększenia luki między płciami wśród biernych edukacyjnie do 27 proc.

Porównując zmiany sytuacji dochodowej pomiędzy osobami aktywnymi i biernymi edukacyjnie, odrębnie dla kobiet i mężczyzn, zaobserwować można interesujące zmiany. Luka dochodowa pomiędzy kobietami podnoszącymi swoje kwalifikacje, a biernymi edukacyjnie zmniejszyła się z 40 proc. w 2007 roku do 37 proc. w 2009 roku, aby w 2011 roku ponownie wzrosnąć aż do 54 proc. Natomiast wśród mężczyzn wzrosła od 27 proc. w 2007 roku, poprzez 30 proc. w 2009 roku aż do 52,4 proc. w 2011 roku. W 2013 roku luka dochodowa dla kobiet wyniosła zaledwie około 10 proc., ale już w roku 2015 wzrosła ponownie do poziomu 21,5 proc. Dla mężczyzn natomiast luka w 2013 roku wyniosła około 34 proc., ale dwa lata później nieznacznie spadła do poziomu 32 proc. Tak znaczny spadek luki dochodowej pomiędzy aktywnymi i biernymi edukacyjnie w 2013 roku, zwłaszcza dla kobiet był przede wszystkim wynikiem spadku średnich dochodów osobistych osób aktywnych edukacyjnie.

Dynamika kwartyli rozkładów dochodów w obu grupach respondentów wykazuje korzystny wpływ aktywności edukacyjnej na rozkłady dochodów dla kobiet i mężczyzn. Dla mężczyzn aktywnych edukacyjnie mediana dochodów w 2013 roku zmalała przy stabilizacji pierwszego i trzeciego kwartyla w porównaniu z rokiem 2011, w 2015 roku natomiast wzrosła, czemu ponownie towarzyszyła stabilizacja pierwszego i trzeciego kwartyla. Dla kobiet aktywnych edukacyjnie w 2013 roku spadł trzeci kwartyl, a istotnie wzrósł pierwszy kwartyl przy stabilizacji wartości mediany rozkładu średnich dochodów osobistych, co prowadziło do spadku rozwarstwienia dochodów tej grupy kobiet. W przeciwieństwie do tego w 2015 roku istotnie zmalał pierwszy kwartyl, a wzrósł trzeci przy stabilizacji wartości mediany, co skutkowało zwiększeniem się rozwarstwienia dochodów kobiet w ostatnim analizowanym okresie.

W okresie 2009-2011 największą dynamikę zmian dochodów mężczyzn aktywnych edukacyjnie wykazała mediana, a następnie trzeci kwartyl, w przeciwieństwie do okresu 2007-2009, kiedy najsilniej wzrósł pierwszy kwartyl (por. tabela 4.9.28.). Korzyści z poprawy kwalifikacji przez kobiety w okresie 2009-2011 dotyczyły natomiast tylko najniższych grup dochodowych (nieznaczny wzrost pierwszego kwartyla).

Zaskakującym dla 2013 roku był fakt, że zarówno dla kobiet jak i mężczyzn biernych edukacyjnie nastąpił wzrost dochodów w porównaniu z niewielkim spadkiem dla osób aktywnych edukacyjnie, co zdaje się świadczyć o relatywnym spadku korzyści z poprawy kapitału ludzkiego przy pewnym poziomie jego nasycenia. Obecna sytuacja wskazuje na wzrost dochodów kobiet doksztalających się w porównaniu ze spadkiem dla kobiet niepodjęających trudu doksztalania się przy równomiernym wroście dochodów dla mężczyzn aktywnych i biernych edukacyjnie.

Tabela 4.9.27. Rozkład osobistych dochodów netto pracujących respondentów w wieku 25-39 lat w latach 2009, 2011, 2013 i 2015

Wyodrębnione zbiorowości respondentów	Średnia osobistych dochodów na oraz ich zróżnicowanie (w PLN)				I kwartyl				II kwartyl				III kwartyl			
	2009	2011	2013	2015	2009	2011	2013	2015	2009	2011	2013	2015	2009	2011	2013	2015
Osoby, które podniosły swe kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat	2593*	3178*	2748*	2884*												
	2219**	2870**	1571**	1952**	1500	1700	1800	1700	2000	2300	2300	2400	3000	3500	3000	3483
Pozostali respondenci	1959	2110	2268	2321												
	1461	1450	1528	1560	1131	1300	1500	1500	1600	1800	1999	2000	2200	2500	2600	2700
Kobiety, które podniosły swe kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat	2361	2859	2308	2449												
	2280	2700	1024	1444	1400	1500	1700	1500	2000	2000	2000	2000	3000	3000	2900	3000
Pozostałe kobiety	1717	1856	2080	2015												
	1277	1248	1494	1177	1000	1200	1300	1320	1400	1500	1700	1739	2000	2100	2500	2400
Mężczyźni, którzy podnosili swe kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat	2815	3494	3201	3386												
	2145	3002	1881	2311	1800	2000	2000	2000	2000	2800	2700	2800	3051	3972	4000	4000
Pozostali mężczyźni	2172	2293	2393	2570												
	1555	1514	1539	1775	1300	1411	1500	1600	1900	2000	2000	2000	2500	2500	3000	3000

* średnia dochodów osobistych z ostatnich trzech miesięcy

** odchylenie standardowe dochodów osobistych z ostatnich trzech miesięcy

Tabela 4.9.28. Dynamika zmian parametrów rozkładu dochodów osobistych netto pracujących respondentów w wieku 25-39 lat w latach 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 (okres poprzedni =100)

Respondenci według płci i aktywności edukacyjnej	Średni osobisty dochód	Kwartył pierwszy	Kwartył drugi	Kwartył trzeci
Ogółem				
Aktywni edukacyjnie	1,37*	1,50	1,33	1,50
	1,22**	1,13	1,15	1,16
	0,86***	1,06	1,00	0,86
	1,04****	0,94	1,04	1,16
Bierni edukacyjnie	1,37	1,40	1,33	1,22
	1,07	1,15	1,12	1,14
	1,07	1,15	1,11	1,04
	1,02	1,00	1,00	1,03
Kobiety				
Aktywne edukacyjnie	1,37	1,40	1,54	1,50
	1,21	1,07	1,00	1,00
	0,81	1,13	1,00	0,97
	1,06	0,88	1,00	1,03
Bierne edukacyjnie	1,40	1,25	1,40	1,33
	1,08	1,20	1,07	1,05
	1,12	1,08	1,13	1,19
	0,96	1,01	1,02	0,96
Mężczyźni				
Aktywni edukacyjnie	1,37	1,50	1,25	1,33
	1,24	1,11	1,40	1,30
	0,92	1,00	0,96	1,01
	1,06	1,00	1,04	1,00
Bierni edukacyjnie	1,34	1,30	1,46	1,25
	1,05	1,08	1,05	1,00
	1,04	1,06	1,00	1,20
	1,07	1,06	1,00	1,00

* dynamika zmian dochodów w latach 2007-2009

** dynamika zmian dochodów w latach 2009-2011

*** dynamika zmian dochodów w latach 2011-2013

**** dynamika zmian dochodów w latach 2013-2015

Podsumowując, w okresie 2013-2015 dochody osób z obu wyróżnionych grup respondentów różnią się wciąż wyraźnie z korzyścią dla osób podejmujących dokształcanie się, ale luka między średnimi dochodami osób aktywnych i biernych edukacyjnie zmniejszyła się w porównaniu z poprzednim okresem głównie za sprawą zmian dochodów kobiet. Istnieją różnice w rozkładzie dochodów i ich dynamice dla obu wyróżnionych grup wśród kobiet i mężczyzn. Wpływ dokształcania na poprawę dochodów jest większy w okresie 2013-2015 dla pracujących kobiet niż mężczyzn, co jest zasadniczą zmianą w porównaniu z wcześniejszymi okresami.

4.9.6.7. Indywidualne determinanty aktywności edukacyjnej dorosłych

Omawiane w poprzednich częściach zróżnicowanie aktywności edukacyjnej dorosłych związanej z kwalifikacjami zawodowymi według ich cech demograficzno-społecznych, statusu na rynku pracy respondenta można syntetycznie ująć za pomocą odpowiedniego modelu. Skorzystano w tym celu z modelu logistycznego w postaci (np. Gruszczyński, 2002):

$$P(Y = y_i) = F^{-1}(x^T \beta) = \frac{e^{x^T \beta}}{1 + e^{x^T \beta}}$$

gdzie:

Y – binarna zmienna losowa przyjmująca wartości: 1 – w przypadku gdy respondent podnosił swoje kwalifikacje zawodowe w ciągu ostatnich 2 lata. 0 - w przypadku gdy respondent nie podnosił swoich kwalifikacji zawodowych w ciągu ostatnich 2 lat.

F - dystrybuanta rozkładu logistycznego;

x - kolumnowy wektor zmiennych objaśniających;

 β - kolumnowy wektor parametrów.

W modelu obok standardowych cech społeczno-demograficznych, jak wiek, płeć, poziom wykształcenia, klasa miejscowości zamieszkania uwzględniono także sytuację respondenta na rynku pracy oraz stan zdrowia respondenta mierzony niepełnosprawnością prawną lub biologiczną. Modele oszacowano osobno dla kobiet i mężczyzn (tabela 4.9.29).

Wyniki estymacji modeli potwierdzają ustalenia analizy opisowej. Zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn wiek jest istotną determinantą podejmowania aktywności edukacyjnej w latach 2013-2015 – im osoby młodsze, tym prawdopodobieństwo podjęcia dokończania się większe. Należy jednak zwrócić uwagę, iż kobiety w wieku 30-34 lata relatywnie rzadziej niż kobiety w wieku 25-29 lat i 35-39 lat decydują się na aktywność edukacyjną, co może być związane z nasileniem obowiązków związanych z opieką nad dziećmi.

Drugim czynnikiem, który silnie determinuje prawdopodobieństwo podjęcia aktywności edukacyjnej jest wykształcenie: im niższy poziom wykształcenia, tym mniejsze prawdopodobieństwo dokończania się zarówno kobiet jak i mężczyzn.

Status na rynku pracy jest zmienną istotnie wpływającą na prawdopodobieństwo podjęcia dokończania się. Osoby obecne na rynku pracy (pracujący i bezrobotni) podejmują aktywność edukacyjną częściej niż bierni zawodowo. Bezrobotni mężczyźni częściej niż pracujący podejmowali dokończania się w porównaniu do biernych zawodowo. Z kolei pracujące kobiety miały większe prawdopodobieństwo dokończania się niż bezrobotne w odniesieniu do biernych zawodowo.

Dla mężczyzn stan zdrowia jest nie istotną determinantą podjęcia aktywności edukacyjnej w latach 2013-2015. Natomiast dla kobiet w tym okresie uwidocznił się wpływ stanu zdrowia na prawdopodobieństwo podjęcia dokończania się, ale w sposób nieintuicyjny – kobiety pełnosprawne mają odpowiednio o około 44 proc. mniejsze prawdopodobieństwo podjęcia aktywności edukacyjnej niż kobiety niepełnosprawne. Może to być związane z większą dostępnością różnego typu programów i projektów skierowanych do osób niepełnosprawnych, zwiększających ich zatrudnialność.

Klasa miejscowości zamieszkania istotnie różnicuje prawdopodobieństwo podjęcia dokończania się. Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości zamieszkania rośnie prawdopodobieństwo podjęcia aktywności edukacyjnej, szczególnie w odniesieniu do miast średnich i dużych w porównaniu z terenami wiejskimi. W ostatniej rundzie badania wzrosło znaczenie zamieszkiwania w miastach dużych i średnich.

Tabela 4.9.29. Determinanty aktywności edukacyjnej osób w wieku powyżej 25 lat w okresie 2013-2015 (regresja logistyczna).

Rodzaj zmiennej	Zmienna niezależna - kategorie	Oszacowanie ilorazu szans	
		Mężczyźni	Kobiety
Wiek	25-29 lat	4,486***	4,945***
	30-34 lata	2,183***	1,818***
	35-39 lat	3,086***	2,549***
	40-44 lata	2,714***	3,833***
	45-49 lat	2,587***	2,987***
	50-54 lata	1,996***	2,049***
	55+	ref.	ref.
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	0,105***	0,075***
	Zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,222***	0,134***
	Średnie	0,521***	0,414***
	Wyższe i policealne	ref.	ref.
Status na rynku pracy	Pracujący	3,284***	3,852***
	Bezrobotni	3,847**	2,421***
	Bierni	ref.	ref.
Zdrowie	Sprawni	1,329	0,564***
	Niepełnosprawni	ref.	ref.
Klasa miejscowości zamieszkania	Miasta powyżej 500 tys. Mieszkańców	3,010***	2,895***
	Miasta 200-500 tys. Mieszkańców	4,140***	4,043***
	Miasta 100-200 tys. Mieszkańców	2,019***	1,702***
	Miasta 20-100 tys. Mieszkańców	2,263***	1,659***
	Miasta poniżej 20 tys. Mieszkańców	1,422**	1,583**
	Wieś	ref.	ref.
N		8109	9459
Pseudo R ² (Nagelkerke)		0,228	0,290

Zmienne istotne statystycznie przy poziomie istotności: ***0,01, **0,05, *0,1

4.9.4.8. Podsumowanie

Podejmowanie doskonalenia zawodowego rozpatrywanego w szerszym kontekście kształcenia ustawicznego to jedno z wymagań współczesnego rynku pracy. Obecnie doskonalenie zawodowe lub szerzej aktywność edukacyjna, podobnie jak pozostałe aktywności życiowe nie mogą być przypisane wyłącznie do określonego etapu życia, lecz powinny być rozpatrywane jako element całego okresu życia jednostki. Stawarza to także konieczność rozpatrywania tych procesów w kontekście zintegrowanego przebiegu życia jednostek (*life course perspective*, Reday-Mulvey, 2005). Oznacza to potrzebę dostosowania polityki publicznej w taki sposób, aby umożliwić ludziom łączenie (godzenie) różnych aktywności niezależnie od wieku. Dzięki temu budowany jest kapitał ludzki jednostki, jej zdolność do pracy (Ilmarinen, 1999) i zatrudnialność, a także zwiększają się możliwości wykorzystania jej potencjału w życiu

społeczno-gospodarczym kraju czy obszaru, na którym zamieszkuje. Podejście to ma swoje odzwierciedlenie w zakresie analiz przeprowadzonych w tej części. Dotyczyły one generalnie doskonalenia zawodowego osób w wieku 25 lat i więcej, czyli procesu dokształcania się osób dorosłych w przebiegu ich życia, ale już po zakończeniu podstawowych etapów edukacji formalnej (przedszkole, szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła średnia, studia wyższe).

Dokształcanie zawodowe ma wciąż ograniczony zasięg. W obecnej rundzie badania zaledwie co dziesiąta osoba uczestniczyła w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swojej kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności. Potwierdziła się także wysoka selektywność procesu dokształcania się. Aktywność edukacyjną podejmują osoby młode, dobrze wykształcone, o wyższych dochodach, aktywne zawodowo, zamieszkujące duże aglomeracje miejskie. Dokształcają się zatem osoby, których sytuacja na rynku pracy jest stosunkowo dobra. Natomiast osoby, które najbardziej potrzebują poprawy swojego potencjału zawodowego są bierne edukacyjnie.⁴⁹

Kolejny blok analiz dotyczył osób niepracujących pod kątem powodów niepodejmowania przez nich zatrudnienia. Brak odpowiednich kwalifikacji nie jest wskazywany jako istotna przyczyna pozostania niepracującym. W opinii respondentów inne przyczyny miały kluczowe znaczenie. Należy jednak pamiętać, że wskazane powody braku zatrudnienia to wyraz subiektywnej oceny respondenta, a nie rzeczywistego oglądu sytuacji. Najczęściej wskazywane przyczyny bycia niepracującym są silnie związane z przebiegiem życia jednostki i podziałem ról społecznych w rodzinie. Chodzi tu przede wszystkim o takie powody jak nauka i emerytura (przebieg życia) oraz sprawowanie obowiązków opiekuńczych i domowych (kobiety). Dość niepokojący jest rosnący udział wśród niepracujących deklaracji, że nie chcą pracować i w związku z tym nie wskazują warunków podjęcia zatrudnienia. Dotyczy to jednak głównie osób powyżej 55 roku życia. Wyniki te wskazują na potrzebę ograniczenia odpływu osób w niemobilnych grupach wieku produkcyjnego z rynku pracy (np. Grabowska, 2012, GUS 2007 i 2013a), ponieważ w tej grupie wieku dezaktywizacja zawodowa ma zwykle trwałe charakter. Wśród innych wymienionych w kwestionariuszu warunków podjęcia pracy respondenci najczęściej wymieniali możliwość zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy, elastyczny czas pracy oraz możliwość wykonywania części pracy domu. Wskazania te wyznaczają one kierunek pożądanych zmian w zakresie zwiększania zatrudnialności osób niepracujących, w szczególności w starszych grupach wieku produkcyjnego.

Wpływ dokształcania się na poprawę sytuacji na rynku pracy weryfikowany był poprzez analizę przepływów pomiędzy podstawowymi stanami na rynku pracy: bierny zawodowo, bezrobotny i pracujący. Aby uchwycić różnice pomiędzy osobami aktywnymi i biernymi edukacyjnie sporządzono tablice przepływów odrębnie dla tych dwóch kategorii respondentów. Analiza została ograniczona do osób w wieku 25-39 lat ze względu na zanik aktywności edukacyjnej po 39 roku życia. Wyniki wskazują, że nastąpiła poprawa struktury obu porównywanych grup osób według statusu na rynku pracy, polegająca na wzroście udziału osób pracujących, silniejszym dla osób podnoszących swe kwalifikacje, przy równoczesnym spadku udziału osób biernych zawodowo, także znacznie wyraźniejszym dla osób aktywnych edukacyjnie. Zmiany te należy wiązać z większą szansą przejścia do grupy pracujących, zarówno ze stanu bierności, jak i bezrobocia dla osób aktywnych edukacyjnie. Należy jednak pamiętać, że grupę podejmujących dokształcanie się tworzą osoby stosunkowo młode, dobrze wykształcone, zamieszkujące miasta średnie i duże, których sytuacja na rynku pracy i szanse na jej poprawę są stosunkowo dobre. Zmiany udziału bezrobotnych wśród aktywnych i biernych edukacyjnie nie były już tak wyraźne. Analiza przepływów na rynku pracy dla obu tych grup wskazuje, że doskonalenie zawodowe ma znaczenie dla aktywizacji osób biernych zawodowo, podobnie jak w poprzednich rundach badania. W ostatnich dwóch latach uczestnictwo w podnoszeniu kwalifikacji zwiększało także szanse na znalezienie zatrudnienia przez bezrobotnych, choć rezultat ten nie był zawsze widoczny w poprzednich rundach badania. Natomiast stabilność zatrudnienia była bardzo wysoka niezależnie od podejmowanej aktywności edukacyjnej we wszystkich rundach Diagnozy.

Wpływ dokształcania się na poprawę statusu na rynku pracy jest zależny od płci. Kobiety czerpią większe korzyści ze swej aktywności edukacyjnej niż mężczyźni w porównaniu do osób biernych edukacyjnie, co jest widoczne zwłaszcza w ostatniej rundzie badania. Dla kobiet możemy zatem mówić o większym zwrocie z aktywności edukacyjnej mierzonej poprawą sytuacji na rynku pracy. Wynik ten może także tłumaczyć większą skłonność kobiet do podejmowania dokształcania się.

Wysoka stabilność zatrudnienia w grupie osób w wieku 25-39 lat, zarówno aktywnych, jak i biernych edukacyjnie stworzyła potrzebę zweryfikowania wpływu podejmowania trudu dokształcania się na sytuację osób pracujących poprzez analizę ich osobistych dochodów z pracy. W ostatnim analizowanym okresie dochody osób pracujących aktywnych i biernych edukacyjnie różnią się wciąż wyraźnie z korzyścią dla osób podejmujących dokształcanie się. Luka między średnimi dochodami osób aktywnych i biernych edukacyjnie nieznacznie zwiększyła się w ciągu ostatnich dwóch lat w porównaniu z poprzednim okresem ze względu na szybszy wzrost dochodów osób aktywnych edukacyjnie. Wzrost ten dotyczy zwłaszcza II i III kwartyła dochodów. Warto podkreślić, że istnieją różnice w rozkładzie dochodów i ich dynamice dla obu wyróżnionych grup wśród kobiet i mężczyzn. O nierównowadze w indywidualnych dochodach z pracy według płci świadczy fakt, że średnie zarobki kobiet podejmujących dokształcanie są i tak mniejsze niż średnie zarobki mężczyzn niepodejmujących tej aktywności.

Analizy w tej części kończy modelowe ujęcie determinant podejmowania dokształcania się, rozpatrywane osobno dla kobiet i mężczyzn. Jej wyniki potwierdzają wysoką selektywność aktywności edukacyjnej ze względu na wiek, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania i status na rynku pracy dla obu płci. Niezależnie od płci większe szanse

⁴⁹ W *Diagnozie Społecznej* nie jest możliwa ocena jakości działań edukacyjnych czy dostosowania do potrzeb osoby w niej uczestniczącej czy wymagań pracodawców lokalnych, która uzupełniałaby ilościowe dane dotyczące skali i zakresu podejmowanych inicjatyw edukacyjnych.

na podjęcie kształcenia mają osoby młodsze, lepiej wykształcone, aktywne zawodowo, mieszkańcy miast dużych i średnich.

Literatura

- Active ageing and solidarity between generations, A statistical portrait of the European Union 2012 (2012), Eurostat.
- Brzinsky-Fay C., U. Kohler, M. Luniak (2006), Sequence Analysis with Stata, *Stata Journal* 6 (4): 435–60.
- Cichocki S., P. Popowski, M. Skibińska, P. Strzelecki, J. Tyrowicz, R. Wyszynski (2015), Kwartalny raport o rynku pracy w II kw. 2015 r., Nr 03/15, Cykliczne Materiały Analityczne NBP, Narodowy Bank Polski. http://www.nbp.pl/publikacje/rynek_pracy/rynek_pracy_2015_2kw.pdf.
- Cichocki, S., Popowski, P., Skibińska, M., Strzelecki, P., Tyrowicz, J., & Wyszynski, R. (2015). Kwartalny raport o rynku pracy - II kw. 2015r. Warszawa: Narodowy Bank Polski. Pobrano z http://www.nbp.pl/publikacje/rynek_pracy/rynek_pracy_2015_2kw.pdf.
- Currie S. (2007), De-Skilled and Devalued: The Labour Market Experience of Polish Migrants in the UK Following EU Enlargement, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 23, Issue 1, pp. 83–116.
- Grabowska I. (2012), *Zmiany struktur wieku ludności a aktywność zawodowa osób w starszym wieku produkcyjnym. Polska a UE*, praca doktorska napisana w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M. (2009), Emigracja ostatnia?, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gruszczyński M. (2002). *Modele i prognozy zmiennych jakościowych w finansach i bankowości*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- GUS (2007), *Przejście z pracy na emeryturę w 2006 roku*, Informacje i Opracowania statystyczne, Warszawa.
- GUS (2009), *Kształcenie dorosłych 2006*, Informacje i Opracowania Statystyczne, Warszawa.
- GUS (2013), Migracje zagraniczne ludności. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa.
- GUS (2013a), *Kształcenie dorosłych 2011*, Informacje i Opracowania Statystyczne, Warszawa.
- GUS (2013b), *Przejście z pracy na emeryturę w 2012 roku*. Informacje i Opracowania Statystyczne, Warszawa.
- GUS (2014), Prognoza ludności na lata 2014 – 2050, GUS, Warszawa.
- GUS (2015), Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2014, Notatka Informacyjna, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 5.10.2015r.
- Ilmarinen J. (1999), *Ageing workers in the European Union – Status and promotion of work ability, employability and employment*, Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health, Ministry of Social Affairs and Health, Ministry of Labour.
- Jóźwiak J., Kotowska I.E., Abramowska A., (2008), Activating the older workers and the elderly: Policies vs opinions and expectations, w: Höhn Ch., Avramov D., Kotowska I., (eds.), *People, Population Change and Policies: Demographic Knowledge, Gender, Ageing*, vol.2, European Studies of Population, Springer, 221-243.
- Komisja Europejska (2012), *The EU Contribution to Active Ageing and Solidarity between Generations*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Kotowska I.E., J. Jóźwiak (2012), Nowa demografia Europy a rodzina, *Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych*, Zeszyt 28/2012, 9-33.
- Kotowska I.E., Sztanderska U. Wóycicka I., (2007), *Podsumowanie i rekomendacje*, w: I.E. Kotowska, U. Sztanderska, I. Wóycicka (red.), *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych* (s. 430–478). Warszawa: Wydawnictwo SCHOLAR, , 430–478.
- Lindley R., (2012), *Extending Working Life: Employer Behaviour and Social Policy*, w: Latoszek E., Kotowska I.E., Nowak A.Z., Stępnik A. (red.), *European Integration process in the regional and global settings*, Wydawnictwo Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nowicka M. (2014), Migrating skills, skilled migrants and migration skills: The influence of contexts on the validation of migrants' skills, *Migration Letters*, 11, No 2, 171-186.
- Okólski M., Salt J. (2014). Polish Emigration to the UK after 2004; Why Did So Many Come?. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2): 11-37.
- Reday-Mulvey G. (2005), *Working beyond 60. Key Policies and Practices in Europe*, Palgrave Macmillan, London.
- Stonawski M. (2014), *Kapitał ludzki w warunkach starzenia się ludności a wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- Strzelecki P., K. Saczuk, I. Grabowska, I.E. Kotowska (2013), Warunki życia gospodarstw domowych - rynek pracy, *Contemporary Economics* 7 (4): 132–62.
- Strzelecki, P., & Wyszynski, R. (2011). Potential implications of labour market opening in Germany and Austria on emigration from Poland (MPRA Paper No. 32586). University Library of Munich, Germany. Pobrano z <http://ideas.repec.org/p/pra/mprapa/32586.html>.

- Sztanderska U., Grotkowska G. (2007). Zatrudnienie i bezrobocie kobiet i mężczyzn, w: I.E.Kotowska, U.Sztanderska, I.Wóycicka (red.), *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007, 170-218.
- The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060), *European Economy* 3|2015.
- Tyrowicz J., S. Cichocki, P.Strzelecki, R.Wyszyński (2012), Rynek pracy w Polsce - raport z badań ankietowych rynku pracy 2012, Warszawa: Narodowy Bank Polski. <http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/publikacje/arp/arp.html>.
- Ilmarinen J. (1999), *Ageing workers in the European Union – Status and promotion of work ability, employability and employment*, Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health, Ministry of Social Affairs and Health, Ministry of Labour.
- Reday-Mulvey G. (2005), *Working beyond 60. Key Policies and Practices in Europe*, Palgrave Macmillan, London.

4.10. Trudności ze znalezieniem zatrudnienia po ukończeniu szkoły

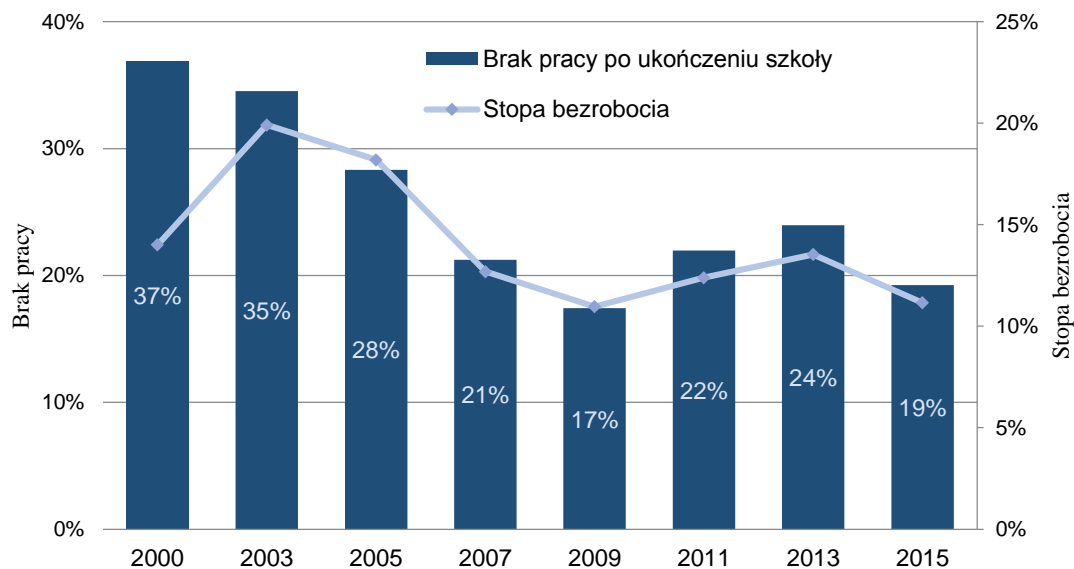
Aleksandra Wilczyńska

4.10.1. Wstęp

Bezrobocie osób młodych stanowi poważny problem w Europie, a także w Polsce. Według danych Eurostatu, stopa bezrobocia ogółu siły roboczej wynosi w Polsce 9 proc. i jest niższa od średniej stopy bezrobocia Unii Europejskiej o 1.2 punktów procentowych (Komisja Europejska, 2014). Jednakże, w grupie wiekowej 15-24 lata, zarówno w Polsce jak i w całej Europie, stopa bezrobocia jest znacznie wyższa. Wynosi ona odpowiednio 23.9 proc. oraz 22.2 proc.. Brak możliwości znalezienia pracy przez młodych absolwentów, szczególnie absolwentów szkół wyższych, podważa renomę instytucji edukacyjnych oraz ich potencjał do kształcenia wykwalifikowanych specjalistów. Często konsekwencją braku pracy w zawodzie jest podejmowanie przez osoby młode pracy poniżej swoich kompetencji. Ponadto, trudności ze znalezieniem zatrudnienia, na które napotykają się ludzie młodzi w Polsce, mogą skłaniać ich do wyjazdów zarobkowych. Należy monitorować zatrudnienie osób młodych aby ustalić, która grupa jest najbardziej narażona na problem ze znalezieniem zatrudnienia. Poniższa analiza ma na celu przedstawienie uwarunkowań oraz potencjalnych konsekwencji związanych z trudnościami w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły. Należy nadmienić, iż analiza dotyczy absolwentów wszystkich szczebli edukacji. Trudności w znalezieniu pracy zostały ustalone na podstawie samooceny respondentów. Mianowicie, respondenci *Diagnozy Społecznej* mieli odpowiedzieć na pytanie "Czy w minionym roku nie mogłem/am znaleźć pracy po ukończeniu szkoły?". Badanie zostało przeprowadzone jedynie na respondentach, których problem ten dotyczy, to jest na osobach, które w minionym roku ukończyły szkołę oraz poszukiwały zatrudnienia.

4.10.2. Brak pracy dla absolwentów w Polsce w latach 2000-2015

W ramach analizy, zbadano zmiany w trudności absolwentów w znalezieniu zatrudnienia w latach 2000-2015. Zmiany odsetka osób, które zmagają się z brakiem pracy po ukończeniu szkoły wśród ogółu absolwentów, przedstawia wykres 4.10.1. W roku 2000 osoby, które nie mogły znaleźć zatrudnienia po zakończeniu szkoły stanowiły 37 proc. wszystkich absolwentów. W kolejnych latach odsetek ten stopniowo spadał do roku 2009, w którym wynosił 17 proc.. W latach 2011 i 2013 procent absolwentów z trudnościami w znalezieniu pracy ponownie wzrósł. W roku 2015 ponownie zmalał, o 5 punktów procentowych w porównaniu z poprzednią falą, wynosząc 19 proc.. Na Wykresie 1 przedstawiona została także stopa bezrobocia w latach 2000-2015. Trend braku pracy dla absolwentów skorelowany jest z ogólną stopą bezrobocia w Polsce. Jedynie w latach 2000-2003, mimo że stopa bezrobocia znacząco wzrosła (o 6 punktów procentowych), procent osób mających problem po ukończeniu szkoły nieznacznie zmalał.

Źródło: Dane GUS (Główny Urząd Statystyczny, 2015), obliczenia własne na podstawie *Diagnozy Społecznej*

Wykres 4.10.1. Procent osób nie mogących znaleźć zatrudnienia po ukończeniu szkoły i stopa bezrobocia w latach 2000-2015

4.10.3. Ogólna charakterystyka absolwenta bez pracy

W badaniu pokazane także zostało jak w roku 2015 trudności w znalezieniu zatrudnienia po ukończeniu szkoły dotykały różne grupy ludności, wyznaczone na podstawie zmiennych społeczno-demograficznych. W tabeli 4.10.1 przedstawiono charakterystykę osób, które w minionym roku miały problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły, biorąc pod uwagę płeć, wiek, wielkość miejscowości zamieszkania, poziom wykształcenia oraz status społeczno-zawodowy. Absolwenci, którzy nie mogli znaleźć pracy stanowili 19 proc. ogółu absolwentów. Dla porównania podano grupę pozostałych absolwentów - osób, które ukończyły szkołę w minionym roku, lecz nie zmagaly się z podobnym problemem.

Największą różnicę pomiędzy tymi dwiema grupami stanowił wiek. Wśród osób, które w minionym roku nie mogły znaleźć zatrudnienia, niemalże połowa to osoby w wieku 16-24 lat. Jednakże, wśród pozostałych absolwentów do tego przedziału wiekowego należy jedynie 14 proc. osób. Dużo większy odsetek stanowią w grupie pozostałych absolwentów osoby w wieku 35-44 lat oraz 45-59 lat - odpowiednio 24 proc. i 31 proc.. Wśród osób, które miały problem ze znalezieniem pracy, odsetek osób w tych grupach wiekowych jest zdecydowanie niższy - odpowiednio 10 proc. i 7 proc.. Mało prawdopodobnym jest, aby wszystkie osoby z tych grup wiekowych po raz pierwszy wkraczały na rynek pracy po zakończeniu edukacji. Możliwe, iż część z nich uczęszczała na dodatkowo podjętą aktywność edukacyjną w celu polepszenia swojej obecnej sytuacji na rynku pracy. Innymi słowy, w przedstawionej próbie znajdują się nie tylko osoby, które po raz pierwszy wchodzi na rynek pracy, lecz również osoby bardziej doświadczone, które postanowiły podnieść swoje kwalifikacje.

Nie jest zaskoczeniem, iż grupa absolwentów, którzy zmagali się ze znalezieniem pracy wyróżnia się stosunkowo wysokim odsetkiem osób bezrobotnych. Aż 30 proc. z nich w chwili badania nadal pozostawało bezrobotnymi, a 14 proc. z nich było nieaktywnych zawodowo. Wśród innych absolwentów, zarówno osoby bezrobotne jak i nieaktywne zawodowo stanowiły po 4 proc..

Problem ze znalezieniem pracy w niewielkiej większości (54 proc.) dotyczył kobiet. W obu rozpatrywanych grupach osoby najczęściej zamieszkiwały wieś. Na wsi mieszkało 57 proc. osób z trudnościami w znalezieniu pracy i 51 proc. osób, które tego problemu nie miały. Jedynie 3 proc. absolwentów, którzy nie mogli znaleźć pracy mieszkało w miastach wielkości powyżej 500 tysięcy mieszkańców, w porównaniu do 8 proc. wśród innych absolwentów. Dwie grupy nie różnią się znacząco w poziomie wykształcenia. Osoby niemożące znaleźć pracy po ukończeniu szkoły najczęściej mają wykształcenie średnie (40 proc.), jednakże duża część posiada także wykształcenie wyższe (28 proc.) lub zawodowe (27 proc.). Pozostali absolwenci to w 32 proc. osoby z średnim wykształceniem. Tyle samo jest osób z wykształceniem wyższym i policealnym. Wykształcenie zawodowe zasadnicze ma w tej grupie 30 proc. osób.

Tabela 4.10.1. Charakterystyka osób z trudnościami w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły ze względu na cechy społeczno-demograficzne

		Brak pracy po ukończeniu szkoły	Pozostali absolwenci
Ogółem		19%	81%
Płeć	Mężczyźni	46%	51%
	Kobiety	54%	49%
Wiek	16-24 lata	48%	14%
	25-34 lata	35%	31%
	35-44 lata	10%	24%
	45-59 lat	7%	31%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Miasta powyżej 500 tys.	3%	8%
	Miasta 200-500 tys.	8%	7%
	Miasta 100-200 tys.	6%	7%
	Miasta 20-100 tys.	16%	17%
	Miasta do 20 tys.	11%	11%
	Wieś	57%	51%
Poziom wykształcenia	Podstawowe i niższe	5%	5%
	Zasadnicze/gimnazjum	27%	30%
	Średnie	40%	32%
	Wyższe i policealne	28%	32%
Status społeczno-zawodowy	Prac. sektora publicznego	7%	22%
	Prac. sektora prywatnego	34%	54%
	Prywatni przedsiębiorcy	3%	6%
	Rolnicy	4%	7%
	Renciści	1%	1%
	Uczniowie i studenci	7%	2%
	Bezrobotni	30%	4%
	Inni bierni zawodowo	14%	4%

Aby sprawdzić, które charakterystyki jednostek istotnie wpływają na trudności ze znalezieniem zatrudnienia po ukończeniu wykształcenia, skorzystano z regresji logistycznej. Wyniki oszacowań modelu przedstawione są w tabeli 4.10.2. Zmienna objaśniająca przyjmuje wartość 1, gdy osoba miała problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu

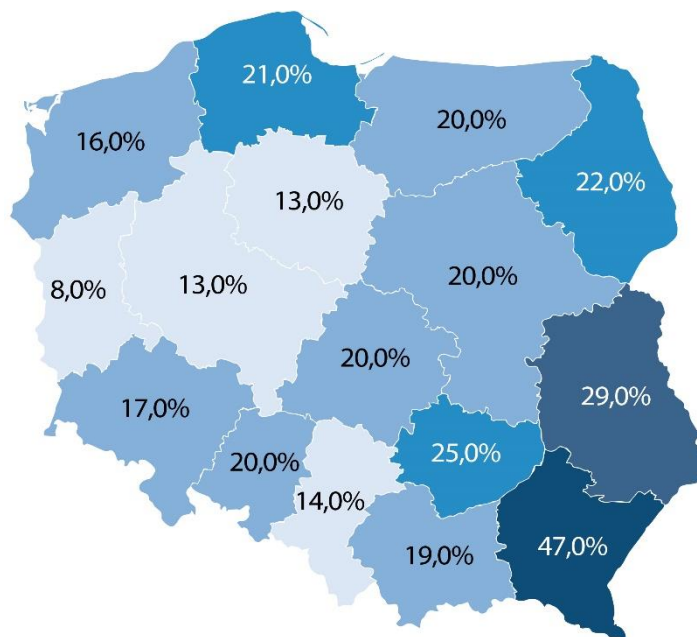
szkoły, oraz 0 w przeciwnym wypadku. W oszacowaniach nie wzięto pod uwagę zmiennej "status społeczno-zawodowy", ponieważ jest on konsekwencją, nie przyczyną problemów ze znalezieniem pracy. Z oszacowań wynika, że płeć, wiek oraz klasa miejscowości to charakterystyki istotnie wpływające na prawdopodobieństwo zmagania się z problemem braku pracy po ukończeniu wykształcenia. Kobiety są bardziej narażone na ten problem niż mężczyźni o takich samych charakterystykach. Osoby mieszkające w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców są mniej obciążone ryzykiem nie znalezienia pracy niż osoby w pozostałych klasach miejscowości. Ryzyko trudności w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły maleje z wiekiem. Jest to także związane z poziomem ukończonego wykształcenia. Spośród osób w grupie wiekowej 16-24 lata, jedynie 11 proc. osób zakończyło wykształcenie na poziomie wyższym. Co ciekawe, jedynie różnica między wykształceniem wyższym i policealnym a wykształceniem podstawowym i niższym, okazała się statystycznie istotna. Nie jest zaskoczeniem, iż osoby z wykształceniem podstawowym lub niższym są zdecydowanie bardziej narażone na problemy ze znalezieniem pracy, niż osoby z wykształceniem wyższym lub policealnym.

Tabela 4.10.2. Oszacowania modelu regresji logistycznej dla problemów ze znalezieniem pracy po ukończeniu wykształcenia

	Zmienne objaśniające	Ilorazy szans
Płeć	Mężczyzna	ref.
	Kobieta	1,340***
Wiek	16-24	ref.
	25-24	0,341***
	35-44	0,122***
	45-59	0,070***
Klasa miejscowości	Miasto powyżej 500 tys.	ref.
	Miasto 200-500 tys.	2,794***
	Miasto 100-200 tys.	2,534***
	Miasto 20-100 tys.	2,476***
	Miasto do 20 tys.	2,505***
	Wieś	2,219***
Poziom wykształcenia	Podstawowe i niższe	4,094***
	Zasadnicze zawodowe	1,119
	Średnie	1,211
	Wyższe i policealne	ref.
	Stała	0,203
	Liczba obserwacji	2933
	Pseudo R-kwadrat	0,125

Gwiazdkami oznaczone zostały oszacowania istotne statystycznie: * - oszacowanie istotne na poziomie istotności 0,1; ** - oszacowanie istotne na poziomie istotności 0,05; *** - oszacowanie istotne na poziomie 0,01.

Ilorazy szans przedstawione w tabeli przedstawiają, jak zmienia się "szansa" trudności w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły, gdy zmienna objaśniająca X przyjmuje określoną wartość w porównaniu z sytuacją, gdy zmienna ta ma wartość referencyjną.

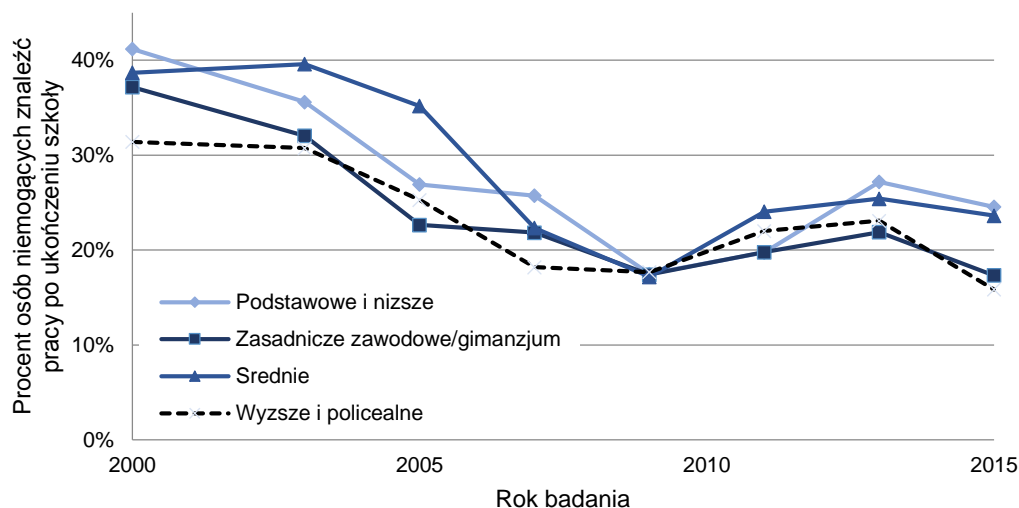

Wykres 4.10.2. Procent osób, które miały trudności ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły według województw

Prezentowany problem w różnym stopniu dotyka osoby w zależności od miejsca zamieszkania. Wykres 4.10.2 przedstawia skalę prezentowanego problemu w poszczególnych województwach w roku 2015. W większości województw problem ze znalezieniem zatrudnienia po ukończeniu szkoły miało około 20 proc. absolwentów. Zdecydowanie najgorzej sytuacja przedstawiała się w województwie podkarpackim, gdzie niemalże połowa badanych osób nie mogła znaleźć zatrudnienia po ukończeniu szkoły. Dość wysokim odsetkiem osób z tym problemem cechuje się województwo lubelskie, w którym 29 proc. absolwentów nie mogło znaleźć pracy w minionym roku. Najniższy odsetek osób niemogących znaleźć zatrudnienia po ukończeniu szkoły odnotowano w województwie lubuskim, w którym było jedynie 8 proc. takich absolwentów. Także województwa wielkopolskie, kujawsko-pomorskie oraz śląskie charakteryzują się stosunkowo niskim odsetkiem absolwentów bez pracy po ukończeniu szkoły.

4.10.4. Profil edukacyjny absolwentów bez pracy

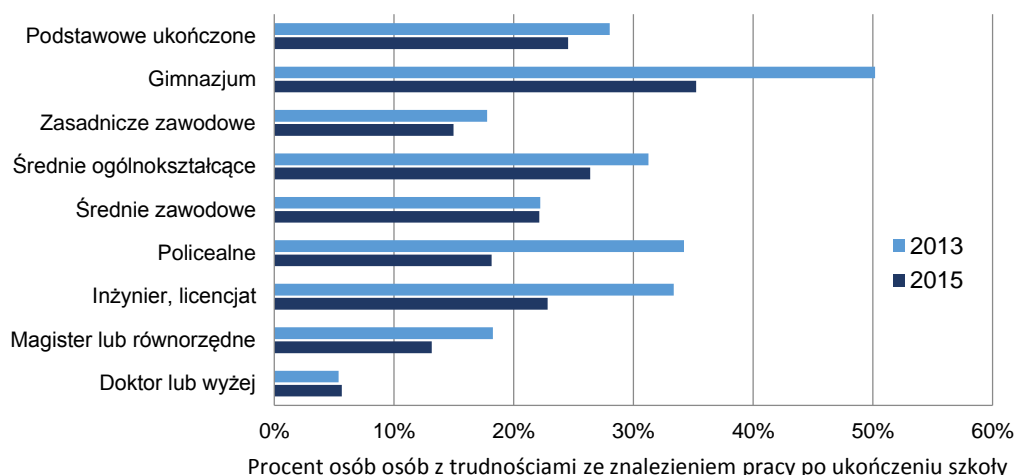
Interesującym aspektem w kontekście analizy problemu znalezienia pracy przez absolwentów jest ich profil edukacyjny. Kluczowym pytaniem jest, które ścieżki edukacyjne najbardziej narażone są na trudności ze znalezieniem pracy, a które w mniejszym stopniu obciążone są takim ryzykiem? W poprzedniej części badania, zostało pokazane, że rozkłady poziomów wykształcenia wśród absolwentów, którzy nie mogli znaleźć pracy i wśród pozostałych absolwentów, nie różnią się znacząco od siebie. Największą różnicę stanowiła przewaga osób z średnim wykształceniem w pierwszej grupie. W tej części zadano odwrotne pytanie. Mianowicie, jaką część stanowią absolwenci, którzy nie mogli znaleźć pracy na poszczególnych poziomach wykształcenia. Dane dotyczące poziomu wykształcenia oraz trudności w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły są dostępne we wszystkich falach *Diagnozy Społecznej*, co umożliwia przedstawienie wyników na przestrzeni 15 lat. Dzięki temu, możemy zobaczyć, czy wyniki uzyskane dla najnowszej fali badania są jedynie charakterystyką tego roku, czy są częścią długotrwałego trendu. Poza tym, urozmaicenie analizy o wymiar czasu umożliwia śledzenie zmian w czasie w poszczególnych grupach wykształcenia. Wyniki przedstawiono na wykresie 4.10.1.

Wykres 4.10.1. Procent osób niemogących znaleźć pracy po ukończeniu szkoły według poziomu wykształcenia, w latach 2000-2015

W większości analizowanych lat osoby z wykształceniem wyższym i policealnym oraz z wykształceniem zasadniczym zawodowym charakteryzowały się najniższym odsetkiem absolwentów, którzy nie mogli znaleźć pracy. Jedynie w roku 2011 osoby z wykształceniem wyższym i policealnym, miały nie tylko wyższy odsetek takich osób, niż osoby z wykształceniem zawodowym, lecz także znacząco wyższy, niż osoby z wykształceniem podstawowym. W roku 2009 zaś, na wszystkich poziomach wykształcenia, odsetek ten był bardzo zbliżony i wyjątkowo niski, w porównaniu do reszty lat, wynoszący ok. 17 proc.. W roku 2015, podobnie jak w roku 2013, osoby z wykształceniem podstawowym oraz średnim miały zbliżony procent osób z trudnościami ze znalezieniem pracy po zakończeniu szkoły. W 2015 roku było to odpowiednio 25 proc. i 24 proc.. Wśród osób z wykształceniem zawodowym 17 proc. osób miało taki problem, a jedynie 15 proc. wśród osób z wykształceniem wyższym i policealnym. Dobrą wiadomością jest, że we wszystkich tych grupach, procent absolwentów niemogących znaleźć pracy spadł w porównaniu z rokiem 2013. Wyniki sugerują, że osoby posiadające specjalistyczne umiejętności i kompetencje zdobyte w szkole zawodowej lub w szkole wyższej, obciążone są mniejszym ryzykiem braku pracy po zakończeniu szkoły.

Cztery poziomy edukacji, na których opierała się dotychczasowa analiza, są kategoriami zbiorczymi. Aby móc wysnuć bardziej wnikliwe wnioski, należy uważniej się przyjrzeć profilowi wykształcenia osób niemogących znaleźć zatrudnienia po ukończeniu szkoły. Wykres 4.10.2 przedstawia odsetek takich osób według zdezagregowanych poziomów wykształcenia. Dla porównania podane zostały również wyniki z 2013 roku.

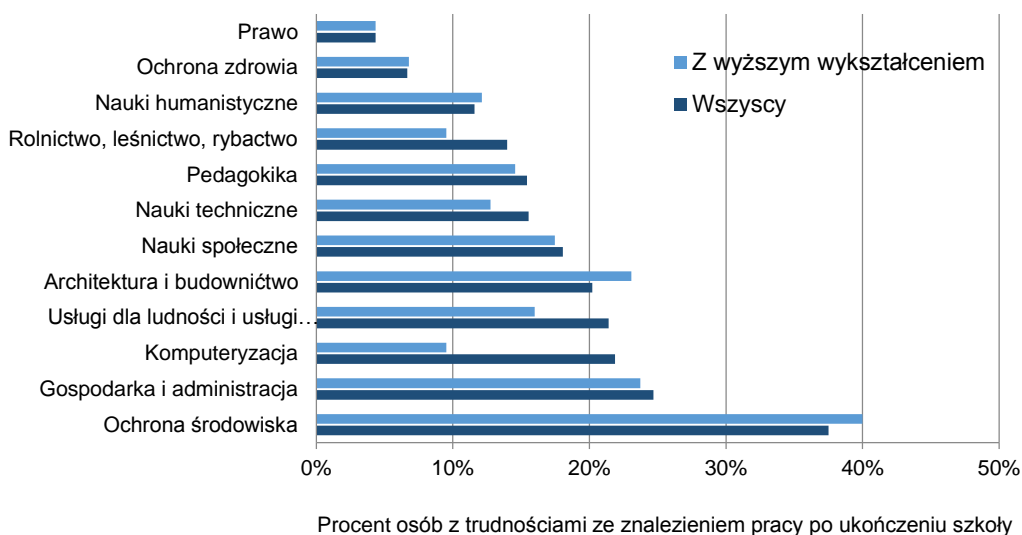

Wykres 4.10.2. Procent osób z trudnościami ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły według poziomu wykształcenia

Prawie we wszystkich grupach, za wyjątkiem grupy osób o stopniu doktora lub wyższym, problem znalezienia pracy po ukończeniu szkoły, zmalał. Należy jednak zauważyć, że grupa osób z tytułem doktora jest mała i jedynie 5 proc. z tej grupy miało problem ze znalezieniem pracy. Dlatego nieznaczny procentowy wzrost takich osób w tej grupie (o 0,3 punktu procentowego), nie powinien być traktowany jako reprezentatywne odzwierciedlenie panującego trendu.

Ciekawym wynikiem jest fakt, że osób niemogących znaleźć zatrudnienia po zakończeniu szkoły jest mniej wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym niż wśród osób zarówno z tytułem inżyniera lub licencjata jak i po szkole policealnej. Wykształcenie zawodowe pozwala wypracować specyficzne umiejętności i zdobyć odpowiednią wiedzę do wykonywania określonego fachu. Także wykształcenie wyższe, szczególnie na niektórych kierunkach, powinno oferować możliwość zdobycia kwalifikacji potrzebnych do wykonywania wybranych profesji. Jednak, wyższe wykształcenie pierwszego szczebla może nie być gwarantem znalezienia pracy.

Sytuacja na rynku pracy osób kończących szkołę nie zależy jedynie od poziomu ukończonego wykształcenia, lecz również od jego kierunku. Na wykresie 4.10.3 przedstawiono procentowy udział osób niemogących znaleźć pracy po ukończeniu szkoły w minionym roku w ogólnej liczbie osób, które ukończyły poszczególne kierunki. Wyniki są przedstawione dla wszystkich absolwentów, jak również jedynie dla osób z wyższym wykształceniem. Pominięte zostały kierunki, których liczba absolwentów nie przekraczała 20.

Wykres 4.10.3. Trudności ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły według kierunku ukończonego wykształcenia.

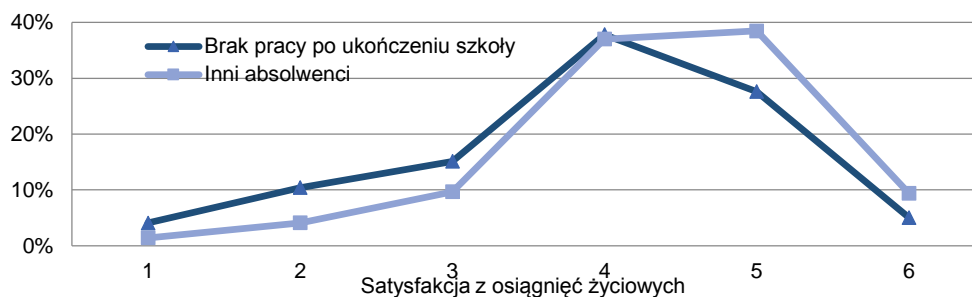
Kierunki z najmniejszym odsetkiem absolwentów zmagających się ze znalezieniem pracy to prawo, ochrona zdrowia oraz nauki humanistyczne. Kierunki, które kończyło najwięcej takich osób to ochrona środowiska, gospodarka i administracja oraz komputeryzacja. Jednakże warto zauważyć, że osoby, które ukończyły kierunek związany z komputeryzacją na poziomie szkolnictwa wyższego, mają dużo mniejszy procent absolwentów, którzy nie mogli znaleźć zatrudnienia. Problem dotyka zatem głównie osoby zajmujące się komputeryzacją z wykształceniem technicznym lub średnim, mimo że zapotrzebowanie na rynku pracy na techników informatyków jest wysokie (Batorski, Błażewicz,

2014). Powodem dla tej rozbieżności mogą być rosnące wymagania stawiane osobom w tym zawodzie, spowodowane dynamicznym rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Absolwenci szkół technicznych i zawodowych wykształceni w tym kierunku, bez doświadczenia zawodowego mogą nie spełniać w pełni tych wymagań.

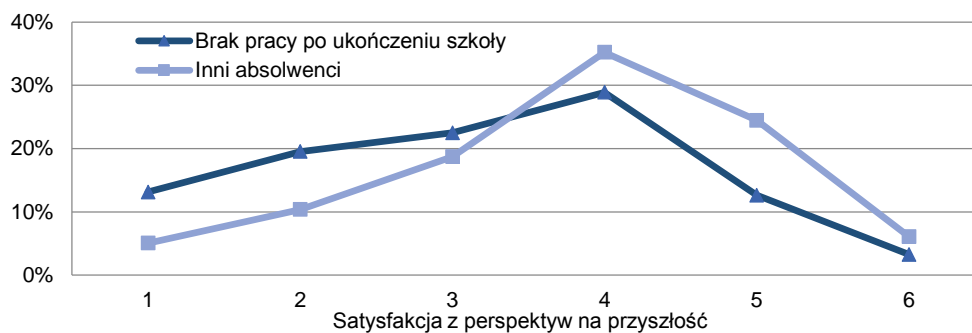
4.10.5. Trudności ze znalezieniem pracy a zadowolenie z różnych aspektów życia

Dotychczas analiza skupiała się na ukazaniu niektórych uwarunkowań analizowanego problemu. Trudności, jakie niektórym osobom przysparza znalezienie zatrudnienia po zakończeniu szkoły, mogą mieć swoje konsekwencje między innymi w dobrostanie psychicznym tych osób oraz ich zadowoleniu z życia. W tej części przedstawiono, jak bardzo absolwenci zadowoleni są z różnych aspektów swojego życia, w zależności od tego czy zmagali się ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły. W analizie zostały wzięte pod uwagę następujące satysfakcje cząstkowe: satysfakcja z osiągnięć życiowych, satysfakcja z perspektyw na przyszłość oraz satysfakcja z wykształcenia. Wyniki dla tych satysfakcji cząstkowych przedstawiono kolejno na wykresach 4.10.4 – 4.10.6. W wykresach tych na osi odciętych przedstawiono satysfakcję w skali 1 do 6, gdzie 1 symbolizuje poziom zmiennej "bardzo niezadowolony", a 6 poziom "bardzo zadowolony".

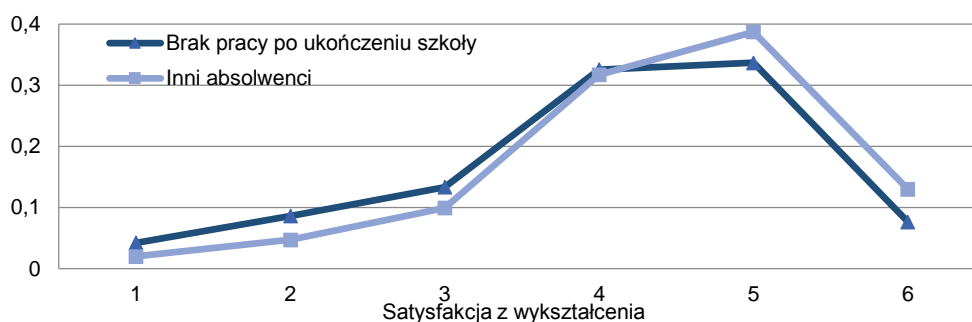
W każdej z trzech analizowanych zmiennych, wśród absolwentów, którzy nie mogli znaleźć pracy, więcej jest osób niezadowolonych i mniej osób zadowolonych niż wśród pozostałych absolwentów. Najmniejsza różnica pomiędzy tymi dwoma grupami widoczna jest w przypadku satysfakcji z wykształcenia. Może to oznaczać między innymi, iż osoby, które nie mogły znaleźć zatrudnienia po zakończeniu szkoły, w niewielkiej mierze winią za swoje niepowodzenie wykształcenie. Jednak problem w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły mocno rzutuje na wizję przyszłości absolwentów.

Wykres 4.10.4. Satysfakcja z osiągnięć życiowych (1 - bardzo niezadowolony, 6 - bardzo zadowolony)

Wykres 4.10.5. Satysfakcja z perspektyw na przyszłość (1 - bardzo niezadowolony, 6 - bardzo zadowolony)

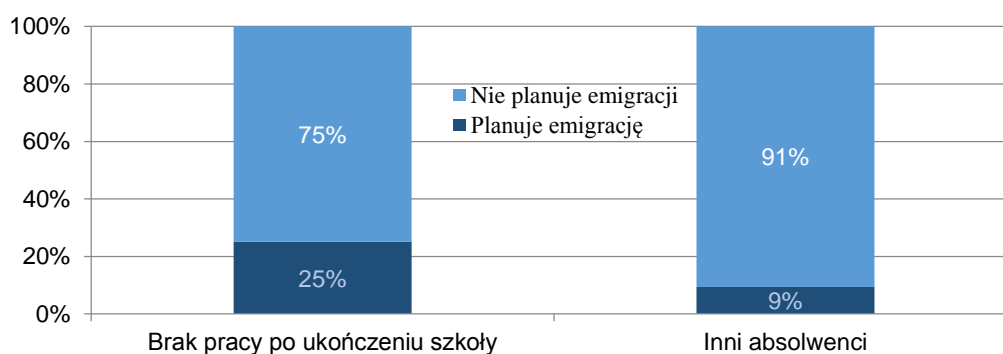
Wykres 4.10.6. Satysfakcja z wykształcenia (1 - bardzo niezadowolony; 6 - bardzo zadowolony)

Największą rozbieżność pomiędzy grupą absolwentów niemogących znaleźć zatrudnienia i grupą pozostałych absolwentów, można zaobserwować w zadowoleniu z perspektyw na przyszłość. Aż 13 proc. osób, które nie mogły w minionym roku znaleźć pracy jest bardzo niezadowolona z perspektyw na przyszłość, a niemalże jedna piąta osób w tej grupie jest z nich niezadowolona. Wśród pozostałych absolwentów takich osób jest odpowiednio 5 proc. i 10 proc. Podczas gdy prawie jedna czwarta pozostałych absolwentów jest zadowolona z możliwości, jakie może przynieść im przyszłość, jedynie 13 proc. absolwentów, którzy nie mogli znaleźć pracy w minionym roku, uważa swoją potencjalną przyszłość za zadowalającą. Niezadowolenie z ważnych aspektów swojego życia, a przede wszystkim pesymistyczna wizja swojej przyszłości, mogą mieć poważne konsekwencje dla dobrostanu psychicznego (Czapiński, 2012). Może też mieć ona działanie demotywujące, hamując rozwój i realizację planów życiowych osób, które negatywnie oceniają swoją przyszłość.

4.10.6. Plany wyjazdowe absolwentów bez pracy

Jedną ze strategii, jakie obejmują osoby niemogące znaleźć zatrudnienia po ukończeniu szkoły, może być zmiana miejsca poszukiwania pracy. Brak zadowalających perspektyw na przyszłość w Polsce może przekładać się na chęć wyjazdu za granicę w celach zarobkowych. W tej części analizy, pokazano, jaka część osób mających trudności ze znalezieniem zatrudnienia po ukończeniu szkoły, planuje w najbliższych latach wyjazd za granicę. Przedstawiono również kompilację najczęstszych powodów dla potencjalnej emigracji.

Wykres 4.10.7 pokazuje, jaki procent absolwentów rozważa możliwość wyjazdu zagranicę, w zależności od tego czy mieli problem ze znalezieniem pracy czy nie. Zdecydowanie większa część osób niemogących znaleźć zatrudnienia - ponad jedna czwarta, planuje wyjazd poza granice Polski w celach zarobkowych. Wśród pozostałych absolwentów, jedynie 9 proc. osób rozważa taką ewentualność.

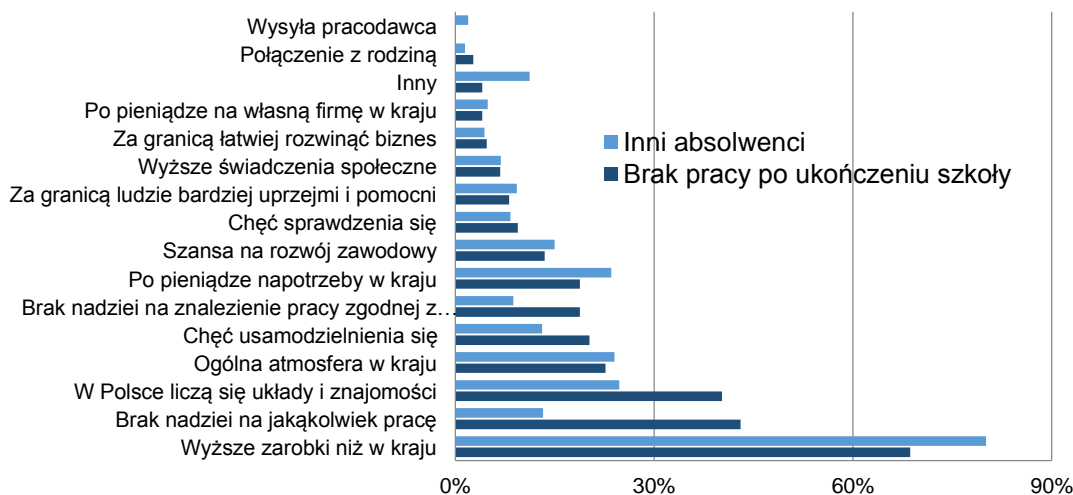

Wykres 4.10.9. Trudności ze znalezieniem zatrudnienia po ukończeniu szkoły a plany wyjazdu za granicę w najbliższych dwóch latach

Na wykresie 4.10.10 przedstawione zostały główne przyczyny, dla których absolwenci rozważają wyjazd za granicę. W obu grupach główną przyczyną potencjalnego wyjazdu są wyższe zarobki niż w kraju. Ponad 68 proc. osób, które nie mogły znaleźć zatrudnienia oraz ponad 80 proc. pozostałych absolwentów podaje ten argument jako jeden z powodów do wyjazdu zarobkowego.

Jednakże, wśród osób, które nie mogły znaleźć pracy w minionym roku, kilka innych powodów okazało się istotnych, mimo że miały one mniejsze znaczenie dla pozostałych absolwentów. Jednym z nich był brak nadziei na jakąkolwiek pracę w kraju - 43 proc. absolwentów niemogących znaleźć pracy podawało ten argument jako przyczynę ewentualnego wyjazdu. Jak pokazano, niemalże jedna trzecia osób w tej grupie pozostawała bezrobotna w momencie zbioru danych. Osoby te mogą być nie tylko niezadowolone z perspektyw na przyszłość. Mogą one utrzymywać się również w przekonaniu, że nie możliwym jest znalezienie jakiegokolwiek pracy w kraju.

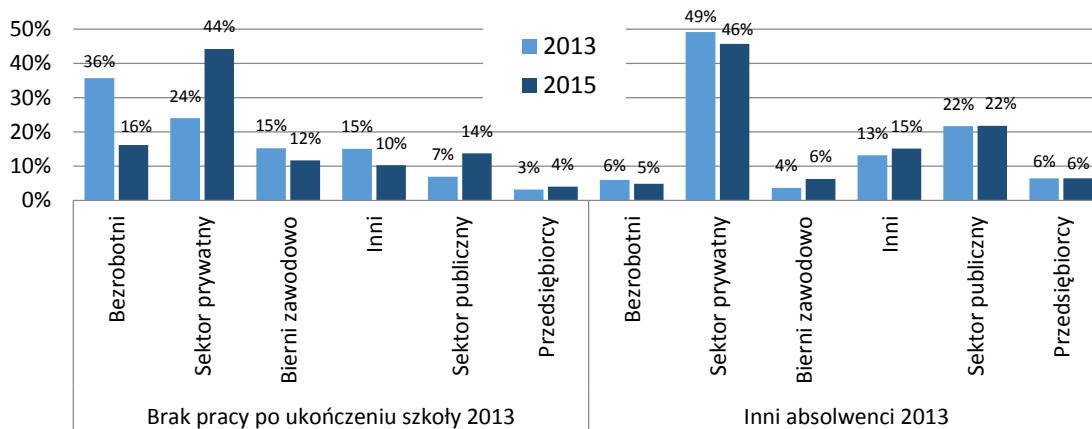
Innym często wybieranym powodem do emigracji wśród osób niemogących znaleźć pracy po ukończeniu szkoły jest przekonanie, że w Polsce liczą się układy i znajomości. Ponad 40 proc. osób w tej grupie uważa ten problem za duży na tyle, aby rozważać wyjazd za granicę. Warto też zauważyć, że stosunkowo duża część absolwentów mających trudności ze znalezieniem pracy w Polsce jako jeden z powodów potencjalnej emigracji podawała brak nadziei na odnalezienie pracy zgodnej z kwalifikacjami. Takich osób było prawie 19 proc., 10 pp. więcej niż wśród pozostałych absolwentów. Problem ze znalezieniem pracy przez absolwentów może być bardziej związany z niedopasowaniem ich kompetencji do rynku pracy, niż z ogólnym deficytem pracy dla osób młodych. Część osób zapewne zmagają się z odnalezieniem odpowiedniej pracy, która byłaby zgodna z kierunkiem ukończonego wykształcenia, jak również nie była poniżej ich kompetencji.

Wykres 4.10.10. Powody chęci wyjazdu za granicę w celach zarobkowych

4.10.7. Trudności ze znalezieniem pracy w dłuższej perspektywie czasowej

Diagnoza Społeczna jest badaniem panelowym, co umożliwia śledzenie zmian charakterystyk jednostek w czasie. W kontekście omawianego problemu, istotnym pytaniem jest, czy osoby, które miały problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły, w dłuższej perspektywie czasowej odnalazły się na rynku pracy. Dotychczasowe badania dotyczące problemu bezrobocia osób młodych ukazują, iż doświadczenie trudności ze znalezieniem pracy na początku kariery zawodowej rzutują na późniejsze życie pod względem zarobków, jak również samej aktywności zawodowej (Arulempalam, Booth, Taylor, 2000; Gardecki, Neumark, 1998; OECD, 2010). Jak przedstawiono na wykresie 4.10.11, w roku 2013 ponad jedna trzecia osób z takim problemem była bezrobotna, a 15 proc. pozostawała biernymi zawodowo, w porównaniu do odpowiednio 6 proc. i 4 proc., wśród osób, które nie zmagaly się z tym problemem.

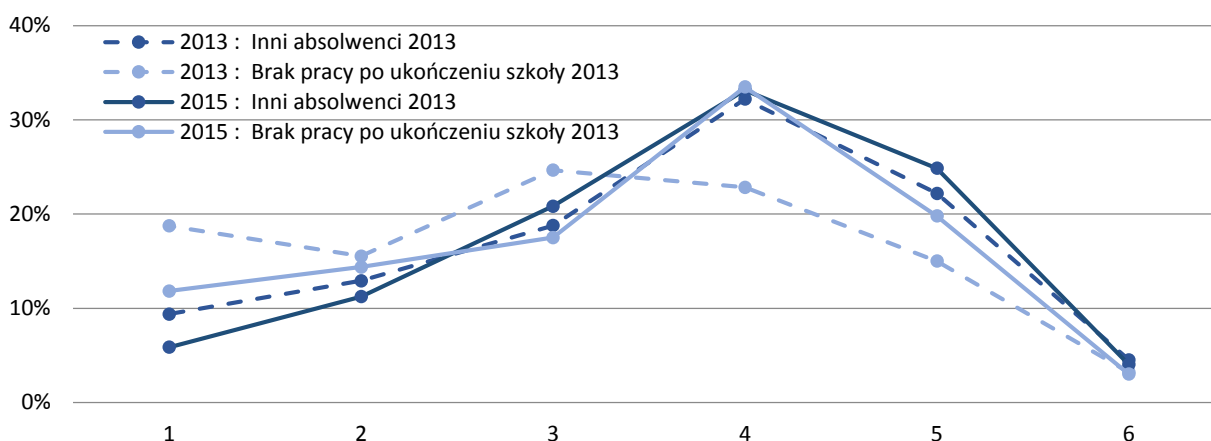

Wykres 4.10.11. Status społeczno-zawodowy osób mających problemy ze znalezieniem pracy w roku 2013

W roku 2015, 16 proc. osób, które dwa lata wcześniej nie mogły znaleźć pracy, pozostało bezrobotnych, a 12 proc. jest biernych zawodowo. Wśród osób, które w 2013 nie miały takiego problemu, jedynie 5 proc. jest bezrobotnych, 6 proc. zaś pozostaje biernych zawodowo. Jak widać, mimo że większości osób, które nie mogły znaleźć pracy w 2013 roku, na przestrzeni 2 lat udało się odnaleźć na rynku pracy, nadal znacząca część z nich pozostaje bezrobotna lub nieaktywna zawodowo. Ukazuje to, iż osoby z trudnościami w znalezieniu pracy po ukończeniu szkoły, w dłuższej perspektywie czasowej są bardziej podatne na wykluczenie z rynku pracy.

Jak pokazano wcześniej, osoby niemożące znaleźć pracy w roku 2015, były dużo mniej zadowolone ze swoich perspektyw na przyszłość, niż absolwenci, którzy nie mieli takiego problemu. Jest to bardzo niepokojący wniosek, szczególnie jeśli taki stan utrzymuje się przez długi okres. Na wykresie 4.10.12 przedstawione zostało, jak różni się satysfakcja z perspektyw na przyszłość absolwentów, którzy nie mogli znaleźć pracy w 2013 (zaznaczeni kolorem jasnoniebieskim) oraz innych absolwentów z 2013 roku (zaznaczeni kolorem ciemnoniebieskim). Linie przerywane pokazują różnice między tymi grupami w roku 2013, zaś linie ciągłe - w roku 2015. Podobnie jak w najnowszym fali badania, w 2013 roku absolwenci, którzy nie mogli znaleźć zatrudnienia, byli zdecydowanie mniej zadowoleni ze swoich perspektyw na przyszłość niż pozostali absolwenci. Jednakże, po dwóch latach satysfakcja z wizji

przyszłości tych grup jest dużo mniej rozbieżna. Zatem, wpływ trudności ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły na zadowolenie z perspektyw na przyszłość wydaje się nie być długotrwały.

Wykres 4.10.12. Satysfakcja z perspektyw na przyszłość osób, które w 2013 nie mogły znaleźć pracy (1 - bardzo niezadowolony, 6 - bardzo zadowolony)

4.10.8. Podsumowanie

W porównaniu z poprzednimi latami, trudności ze znalezieniem pracy miało mniej osób, niecała jedna piąta ogółu absolwentów. Głównie osoby dotknięte tym problemem to osoby młode, w wieku od 16 do 24 lat. Prawie jedna trzecia osób, które nie mogły znaleźć pracy w minionym roku po ukończeniu szkoły jest bezrobotna, a duża część jest nieaktywna zawodowo. Także w dłuższej perspektywie czasowej osoby, które nie mogły znaleźć zatrudnienia są bardziej narażone na bezrobocie oraz częściej niż inni absolwenci pozostają nieaktywni zawodowo.

Najmniej osób niemogących znaleźć zatrudnienia znajduje się wśród absolwentów szkół wyższych ze stopniem co najmniej magistra, jak również absolwentów zasadniczych szkół zawodowych. Kierunkami z najniższym odsetkiem absolwentów mających problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły są prawo oraz ochrona zdrowia. Kierunki z najwyższym udziałem takich absolwentów to ochrona środowiska oraz gospodarka i administracja. Komputeryzacja także jest kierunkiem z dużym odsetkiem osób niemogących znaleźć pracy, lecz wśród absolwentów nauczania wyższego na tym kierunku, osób takich jest zdecydowanie mniej.

Problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły może skutkować w pomniejszeniu dobrostanu psychicznego oraz satysfakcji z życia. Przedstawiona analiza pokazała, że absolwenci, którzy nie mogli znaleźć pracy są mniej usatysfakcjonowani ze swoich osiągnięć życiowych, wykształcenia a także perspektyw na przyszłość. Jednakże, efekt ten nie utrzymuje się w dłuższej perspektywie czasowej.

Pesymistyczna wizja przyszłości skłania takie osoby do rozważania możliwości emigracji. Ponad jedna czwarta osób, które miały problem ze znalezieniem pracy po ukończeniu szkoły planuje wyjazd zagranicę w przeciągu dwóch najbliższych lat. Oprócz aspektu finansowego, za powody do wyjazdu podają one często brak nadziei na jakąkolwiek pracę w Polsce lub pracę zgodną z kwalifikacjami, jak również przekonanie, iż polski rynek pracy w dużej mierze zależy od znajomości i układów.

Literatura

- Arulempalam, W., Booth, A. L., & Taylor, M. P. (2000). Unemployment persistence. *Oxford Economic Papers*, 52, 24–50.
- Batorski, D., & Błazewicz, M. (2014). *Diagnoza stanu i trendy na rynku pracy w województwie Mazowieckim*. Warszawa.
- Czapiński, J. (2012). Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa. *Nauka*, 1, 51–88.
- Gardecki, R., & Neumark, D. (1998). Order from chaos? The effects of early labor market experiences on adult labor market outcomes. *Industrial and Labor Relations Review*, 51(2), 299–322.
- Główny Urząd Statystyczny. (2015). Stopa bezrobocia w latach 1990-2015. [<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2015,4,1.html>]
- Komisja Europejska. (2014). Eurostat - Labour Force Survey. Unemployment rates by sex, age and nationality. [<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>]
- OECD. (2010). *Off to a Good Start? Jobs for Youth*. Paryż. [<http://www.amazon.de/dp/B0091N6ZXS>]
- Strandh, M., Winefield, A., Nilsson, K., & Hammarström, A. (2014). Unemployment and mental health scarring during the life course. *European Journal of Public Health*, 24(3), 440–445.

5. INDYWIDUALNA JAKOŚĆ I STYL ŻYCIA

JANUSZ CZAPIŃSKI

5.1. Ogólny dobrostan psychiczny

Rodzaj stosowanych w badaniach miar dobrostanu psychicznego (ang. *subjective/psychological well-being*) zależy w dużym stopniu od modelu jakości życia, generalnie — hedonistycznego lub eudajmonistycznego (Czapiński, 2004a). Zazwyczaj w modelu hedonistycznym, przyjętym w *Diagnozie*, wyróżnia się dwa zasadnicze wymiary dobrostanu psychicznego: emocjonalny (bilans doświadczeń emocjonalnych – bieżących lub z dłuższego okresu czasu, lub odrębnie afekt pozytywny i afekt negatywny) oraz poznawczy (oceny wartościujące dotyczące własnego życia – obecnego, przeszłego i przyszłego). (por. Diener, 1984; Veenhoven, 1994). Niekiedy włącza się jeszcze do hedonistycznego pojęcia dobrostanu psychicznego zadowolenie z konkretnych aspektów życia (satysfakcje cząstkowe) (Diener, Suh, Lucas, Smith, 1999). W tym projekcie zrezygnowano z aspektu czysto emocjonalnego. Najbliższym mu wskaźnikiem jest czterostopniowa skala poczucia szczęścia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny pyt. 34). Także skala symptomów depresji psychicznej (pyt. 52) zawiera pozycje dotyczące emocji, ściślej — nastrojów i motywacji. Wymiar poznawczy ogólnego dobrostanu psychicznego mierzono za pomocą dwóch skal: oceny całego dotychczasowego życia (pyt. 3) oraz oceny minionego roku (pyt. 57). Dodatkowo, zgodnie z cebulową teorią szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a), uwzględniono dwa wskaźniki innego jeszcze, głębszego od dwu poprzednich, wymiaru dobrostanu – woli życia (skłonności samobójcze i pragnienie życia, pyt 36 i 40), warunkującego w dłuższym horyzoncie czasowym odporność człowieka na stres życiowy⁵⁰.

Większość wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego miała postać prostych skal jednopytaniowych. Wyjątek stanowi skala depresji psychicznej, złożona z 7 pozycji-symptomów, zapożyczonych ze znanego i często w badaniach psychologicznych i epidemiologicznych stosowanego 21-pytaniowego Becka Inwentarza Depresji (Beck i in., 1961). Wybór tych właśnie pozycji podyktowany był względami psychometrycznymi: w poprzednich badaniach wykazały one najsilniejszy związek z obiektywnymi wyznacznikami warunków życia (zwłaszcza z wiekiem – por. Czapiński, 1996, 1998, 2001b). Wskaźnikiem depresji była suma odpowiedzi na wszystkie siedem pytań. Wskaźnik depresji traktować można jako miarę stopnia nieprzystosowania psychicznego, odzwierciedlającą nieskuteczność radzenia sobie z problemami czy stresem życiowym. W żadnym wypadku nie należy wskaźników opartych na tej skali odczytywać jako diagnozy poziomu klinicznych zaburzeń depresyjnych w wymiarze populacyjnym⁵¹.

5.1.1. Dane dla całych prób

Stwierdzono dalszą poprawę oceny całego dotychczasowego życia (tabela 5.1.1, wykres 5.1.1) Pod tym względem jesteśmy dzisiaj w Unii Europejskiej na 15 miejscu i bliżej nam do krajów północno-zachodnich niż do pobratymców z Europy południowej. Wyprzedzamy takie kraje jak Włochy, Portugalia, Hiszpania, a zwłaszcza Grecja, gdzie wg Eurostatu zadowolonych z życia jest niemal o połowę mniej niż w Polsce (wykres 5.1.2). Wzrósł procent osób, które oceniają swoje dotychczasowe życie jako co najmniej udane (o 2,8 pp. w stosunku do 2013 r. i aż o ponad 24 pp. w stosunku do 1991 r.⁵² Ocena ta jest najwyższa w całym okresie objętym badaniami; ponad dwukrotnie wyższa niż w najgorszym pod tym względem roku 1993. Warto również podkreślić, że poczynając od 1994 r. wzrost oceny całego dotychczasowego życia był niezwykle systematyczny. Pod względem zadowolenia z życia jesteśmy dzisiaj w Unii Europejskiej na 15 miejscu i bliżej nam do krajów północno-zachodnich niż do pobratymców z Europy południowej. Wyprzedzamy takie kraje jak Włochy, Portugalia, Hiszpania, wszystkie kraje z dawnego bloku wschodniego z wyjątkiem Słowenii, a zwłaszcza dystansujemy Grecję, gdzie wg Eurostatu zadowolonych z życia jest niemal o połowę mniej niż w Polsce (wykres 5.1.2). Nie tylko rosnąca zamożność Polaków o tym decyduje, ponieważ jesteśmy wciąż jednym z najbiedniejszych krajów UE. Nasz PKB na osobę wg parytetu siły nabywczej w dolarach amerykańskich w wartościach z 2011 r. plasował nas w 2014 r. na szóstej pozycji od końca w Unii Europejskiej (wykres 5.1.3).

Wzrósł także w porównaniu z 2013 r. procent osób bardzo szczęśliwych i zmiana ta jest istotna statystycznie (tabela 5.1.2 i wykres 5.1.4).

Wartość dwóch wskaźników woli życia – najważniejszego aspektu dobrostanu psychicznego – także uległa niewielkiej zmianie i jest najwyższa w całym okresie od 1991 r. (patrz: Czapiński, 1998) (tabela 5.1.2 i 5.1.3).

Natężenie symptomów depresji jest, podobnie jak dwa lata wcześniej, najniższe w całym analizowanym okresie (tabela 5.1.4, wykres 5.1.5).

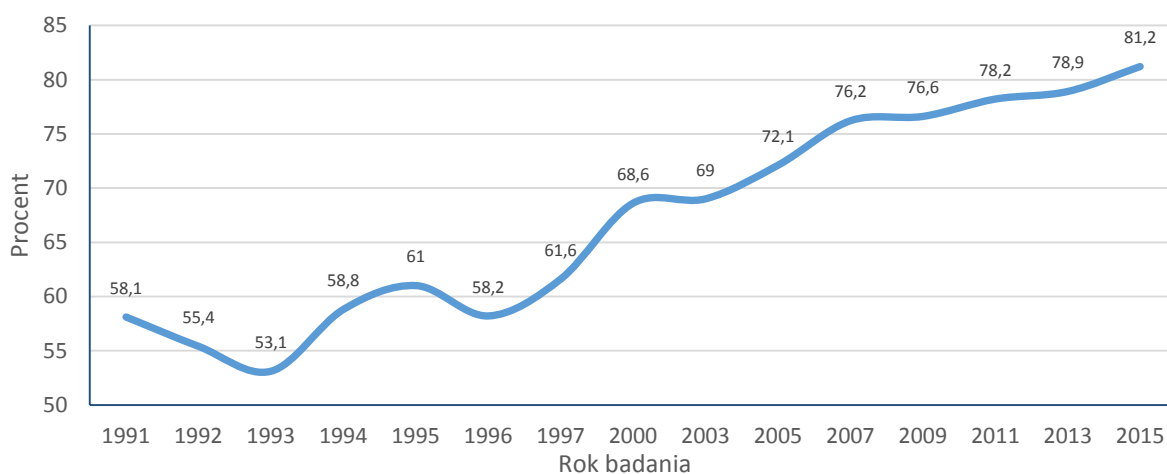
⁵⁰ Szczegółową analizę tych wskaźników znaleźć można w: Czapiński (2011a).

⁵¹ W Polsce korelacja między naszym wskaźnikiem depresji i wiekiem życia jest bardzo wysoka, waha się od 0,60 do 0,70.

⁵² Porównanie średnich wartości tej skali między 2013 i 2015 rokiem dla próby panelowej dowodzi, że wzrost oceny życia jest istotny statystycznie ($t=8,546, p < 0,000$).

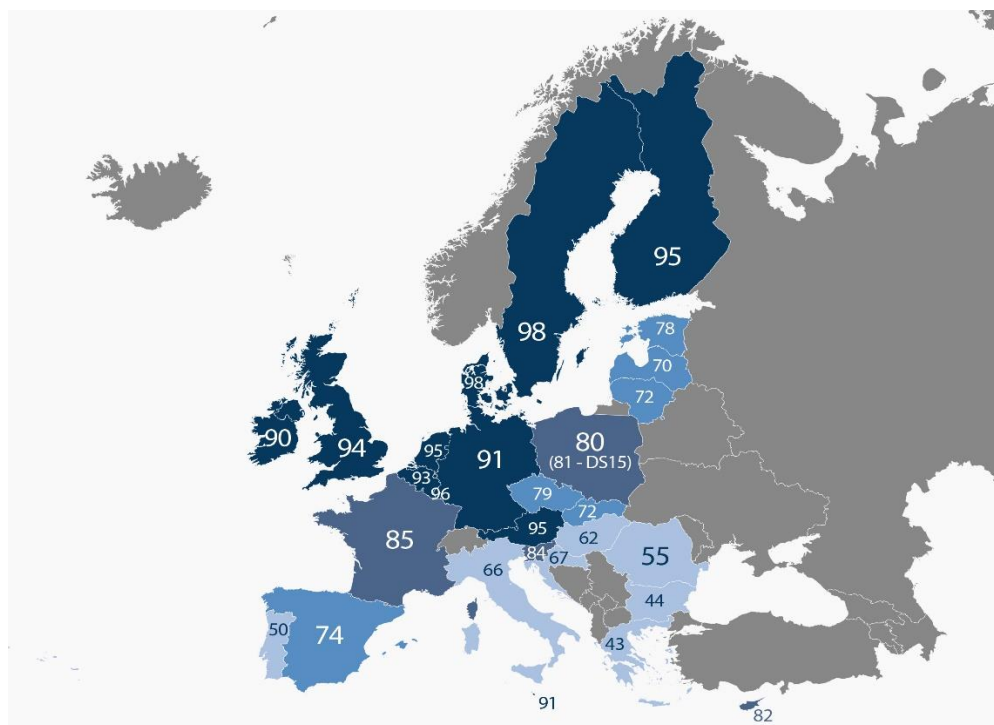
Tabela 5.1.1. Procentowy rozkład i średnia wartość skalowa odpowiedzi na pytanie „Jak ocenia Pan(i) swoje dotychczasowe życie jako całość?” oraz liczebność prób w latach 2000-2015

Odpowiedzi	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
1. Wspaniale	2,9	3,1	2,9	3,7	4,2	3,9	4,2	5,3
2. Uthane	30,2	31,6	34,2	37,1	38,8	40,0	40,8	42,3
3. Dostyc dobre	34,0	34,6	35,8	35,6	33,9	34,3	33,9	33,9
4. Ani dobre, ani zle	24,1	22,0	19,5	17,1	16,3	16,0	15,5	13,7
5. Niezbyt udane	7,0	6,6	6,1	5,3	5,3	4,8	4,6	4,0
6. Nieszczesliwe	1,0	1,2	1,1	0,8	1,0	0,7	0,7	,6
7. Okropne	0,8	0,7	0,4	0,5	0,5	0,3	0,3	,2
N	6635	9597	8791	12621	26133	26403	26233	22199
Średnia	3,08	3,04	2,97	2,87	2,85	2,81	2,79	2,72

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.1.1. Procent respondentów w wieku 18+ lat pozytywnie oceniających całe swoje dotychczasowe życie (jako wspaniale, udane lub dostyc dobre)

Źródło danych: Eurobarometr wiosna 2014 (file:///C:/Users/czapinski/Desktop/eb81_publ_en.pdf) i *Diagnoza Społeczna* 2015

Wykres 5.1.2. Procent osób pozytywnie oceniających swoje życie w 28 krajach UE

pragnienie życia – ulegały w tym okresie znacznie mniejszym i niesystematycznym wahaniom. Jest to zgodne z podstawowym założeniem cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a). W najgłębszej warstwie dobrostanu – woli życia, której miarami są skłonności samobójcze i pragnienie życia – działa wewnętrzny mechanizm stabilizujący (zwany atraktorem szczęścia), który czyni tę warstwę znacznie bardziej odporną na zmiany w obiektywnych aspektach życia w porównaniu z płytszą warstwą -- ogólnego dobrostanu subiektywnego, którego miarami są ocena całego dotychczasowego życia i minionego roku, poczucie szczęścia. Do empirycznego testu tego założenia powrócimy w rozdz. 5.4.2.

Tabela 5.1.3. Procentowy rozkład i średnia skalowa odpowiedzi na pytanie „Jak silne w tych dniach jest Pana(-i) pragnienie życia?” w latach 2000-2015

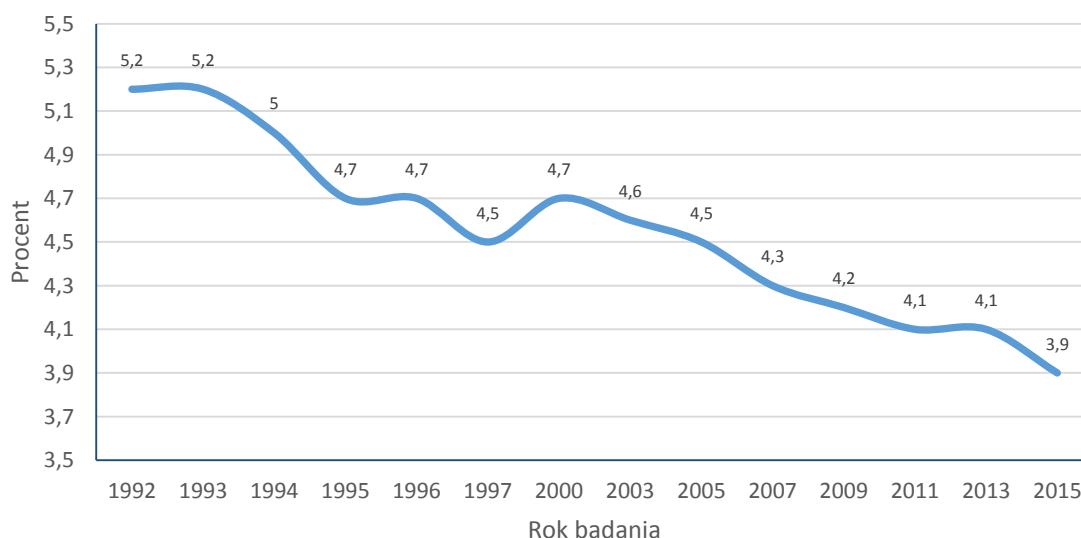
Odpowiedzi*	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
W ogóle nie chce mi się żyć	1,0	0,9	1,0	0,5	0,6	0,5	0,4	0,4
2	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	0,4
3	1,4	1,5	2,1	1,3	1,3	1,0	0,9	0,7
4	2,5	2,2	2,7	2,1	2,0	1,6	1,7	1,1
5	5,1	6,9	6,7	6,7	6,1	5,2	5,1	4,3
6	9,2	6,3	6,9	6,8	6,7	5,5	6,0	5,2
7	8,8	9,0	9,5	9,7	9,5	9,8	9,7	9,2
8	11,7	14,4	15,9	15,9	16,5	16,5	17,0	17,6
9	15,1	13,4	14,3	14,6	15,1	17,3	17,4	17,6
Bardzo mocno chce mi się żyć	44,4	44,5	40,6	41,8	41,7	42,2	41,3	43,5
Średnia	8,33	8,32	8,21	8,33	8,35	8,48	8,46	8,59

Tabela 5.1.4. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Jak często w minionych miesiącach zdarzało się Panu(-i) być tak załamany(-ą), że myślał(a) Pan(i) o samobójstwie?” w latach 2000-2015

Odpowiedzi	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
1. Bardzo często	1,2	1,1	0,7	0,7	1,0	0,6	0,7	0,5
2. Dostyc często	3,0	3,2	2,6	2,5	2,2	2,2	2,3	2,1
3. Rzadko	9,9	10,1	9,7	9,3	8,8	8,7	8,3	7,3
4. Nigdy	85,9	85,6	87,0	87,6	88,0	88,6	88,7	90,0

Tabela 5.1.5. Przeciętne natężenie symptomów depresji psychicznej (dla 7 symptomów) w latach 2000-2015

Rok badania	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Symptomy	4,73	4,46	4,32	4,20	4,15	4,02	4,07	3,88

Źródło danych: lata 1992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — Diagnoza Społeczna.

Wykres 5.1.5. Przeciętne natężenie symptomów depresji psychicznej w latach 1992-2015

5.1.2. Dane dla prób panelowych 2011-2015

Aby odpowiedzieć na pytanie, jak z upływem czasu, a więc z wiekiem respondentów oraz wszelkimi zmianami w ich życiu zmieniają się wskaźniki ogólnego dobrostanu psychicznego, musimy odwołać się do prób panelowych (tych samych respondentów) z dwóch lub większej liczby pomiarów. Wyniki porównań dla wybranych wskaźników dobrostanu z różnych pomiarów pokazuje tabela 5.1.6. Istotny statystycznie wzrost wskaźnika depresji w próbie panelowej przy porównaniu danych z wcześniejszych edycji *Diagnozy* daje się łatwo wyjaśnić niezwykle silnym w Polsce związkiem depresji z wiekiem⁵³. W 2015 r. respondenci byli starsi o 4 lata w porównaniu z 2011 r. i tylko z tego względu wykazywali większą liczbę symptomów depresji psychicznej niż w 2011 r.

Tabela 5.1.6. Porównanie wartości wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego między 2011 i 2015 r. oraz 2013 i 2015 r. w próbach panelowych (tych samych respondentów)

Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Depresja	2013	4,22	4,086	-0,043	-1,702	15017	ni	0,719*
	2015	4,26	4,151					
	2011	4,10	3,857	-0,250	-8,304	11202	0,000	0,685*
	2015	4,35	4,134					
Pragnienie życia	2013	8,50	1,776	-0,054	-3,786	15341	0,000	0,480*
	2015	8,55	1,720					
	2011	8,51	1,776	-0,055	-3,156	11419	0,002	0,432*
	2015	8,56	1,718					
Myśli samobójcze	2013	3,86	0,438	-0,008	-2,001	15328	0,045	0,272*
	2015	3,87	0,429					
	2011	3,86	0,437	-0,009	-1,903	11410	ni	0,258*
	2015	3,87	0,432					
Ocena życia	2013	2,76	0,980	0,015	2,015	15360	0,044	0,539*
	2015	2,75	0,958					
	2011	2,80	0,986	0,044	4,819	11430	0,000	0,499*
	2015	2,76	0,961					
Poczucie szczęścia	2013	2,11	0,562	0,020	4,191	15353	0,000	0,440*
	2015	2,09	0,548					
	2011	2,12	0,559	0,021	3,678	11432	0,000	0,379*
	2015	2,09	0,548					

* p < 0,000

Ocena całego życia poprawiła się w stosunku zarówno do 2011 r., jak i 2013 r., a także poczucie szczęścia wzrosło w stosunku do 2011 i 2013 r.

Jak już wcześniej wspominałem, zgodnie z cebulową teorią szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a) dobrostan psychiczny na najgłębszym poziomie woli życia powinien być najbardziej stabilny w czasie, niezależny od wieku życia i powracający do stałego poziomu po odchyleniach spowodowanych negatywnymi wydarzeniami życiowymi. Istotnie dwie miary woli życia: pragnienie życia i skłonności samobójcze ulegały najmniejszym, nieistotnym statystycznie zmianom w czasie.

Możemy zatem powiedzieć, że dobrostan psychiczny Polaków wzrósł znacząco w minionych latach i że nie jest to zmiana (tylko) pokoleniowa, zaszła bowiem także u tych samych osób mimo ich starzenia się i wzrostu silnie z wiekiem skorelowanego wskaźnika depresji psychicznej.

5.2. Zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia

Według cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a) warstwą dobrostanu najpłytszą, w której człowiek wykazuje największy realizm ocen, jest wymiar satysfakcji częściowych, czyli zadowolenia z poszczególnych dziedzin i aspektów życia. Skala ocen częściowych obejmowała w tym roku 16 różnych, wyczerpujących niemal cały obszar zainteresowań i aktywności przeciętnego człowieka dziedzin i wymiarów życia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 63). Podzielić je można na:

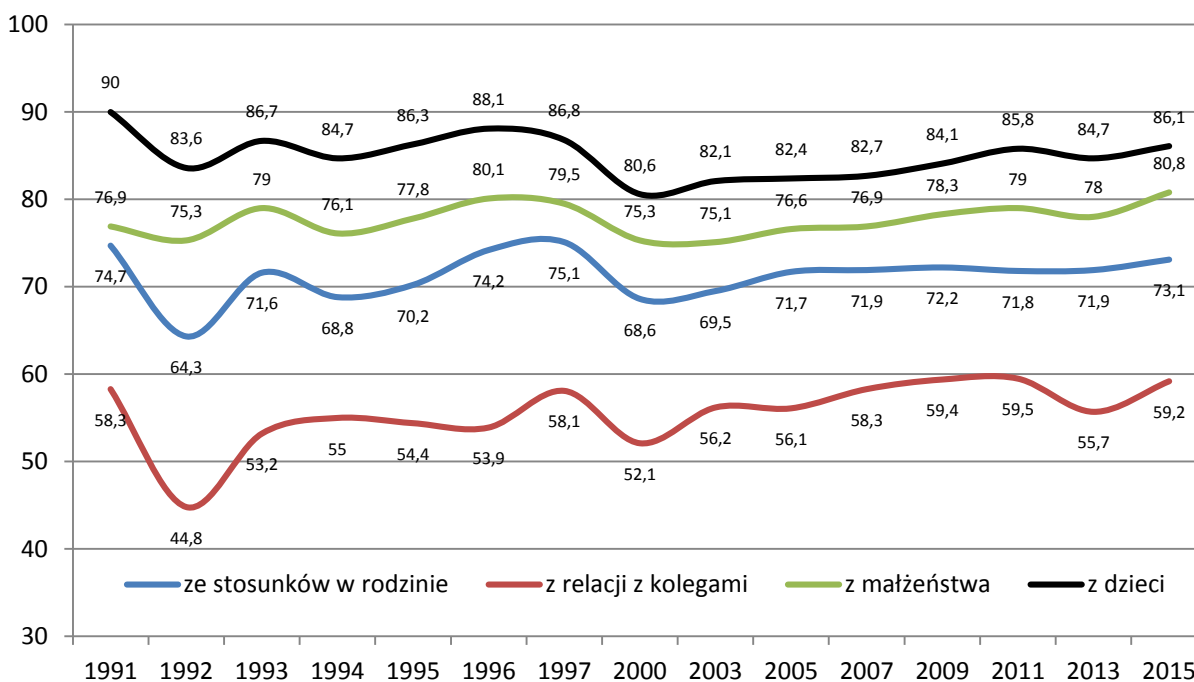
- społeczne (zadowolenie ze stosunków z najbliższymi w rodzinie, z relacji z kolegami, z małżeństwa, z dzieci),
- materialne (zadowolenie z sytuacji finansowej rodziny i z warunków mieszkaniowych),

⁵³ W pięciu badaniach z różnych stron świata, obejmujących łącznie 39 tys. osób, stwierdzono, że to raczej młodzi a nie starsi ludzie mają znacznie większe ryzyko doświadczenia co najmniej jednego epizodu depresyjnego niż starsze pokolenia (Nesse i Williams, 1994); tłumaczy się to m.in. procesami cywilizacyjnymi (ryzyko depresji rośnie wraz z poziomem ekonomicznego rozwoju kraju), które znacznie silniej odbijają się na psychice młodych pokoleń niż osób starszych, dorastających w tzw. erze lęku po drugiej wojnie światowej.

- środowiskowe (zadowolenie z sytuacji w kraju, z miejscowości zamieszkania, ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania),
- zdrowotne (zadowolenie ze stanu zdrowia, z życia seksualnego i sposobu spędzania wolnego czasu) i
- związane z samooceną (zadowolenie z własnych osiągnięć, z perspektyw na przyszłość, z wykształcenia).

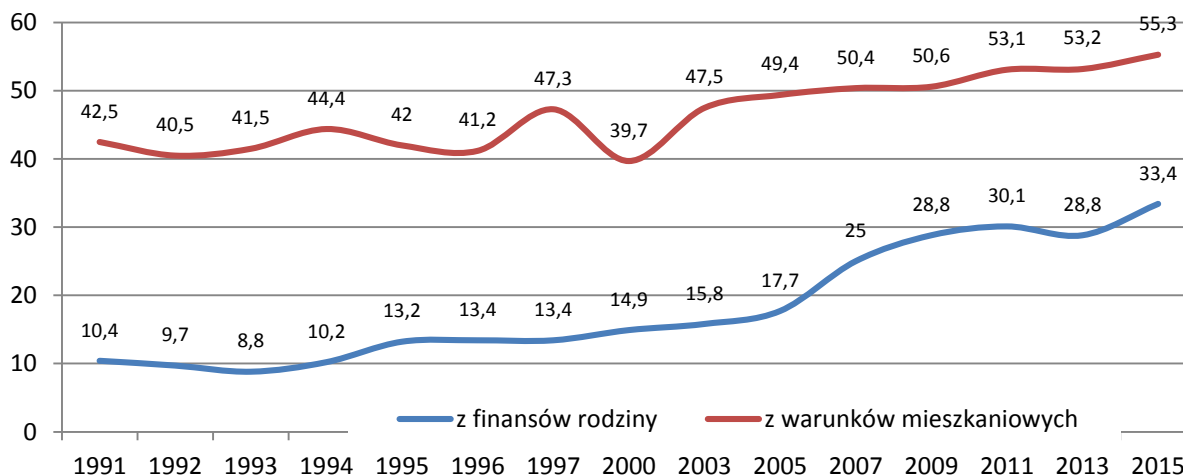
5.2.1. Dane dla całych prób

Rośnie po niewielkim spadku w 2013 r. zadowolenie z większości aspektów życia i jest w 2015 najwyższe w całym okresie od 1991 r. (wykresy 5.2.1-5.2.5).

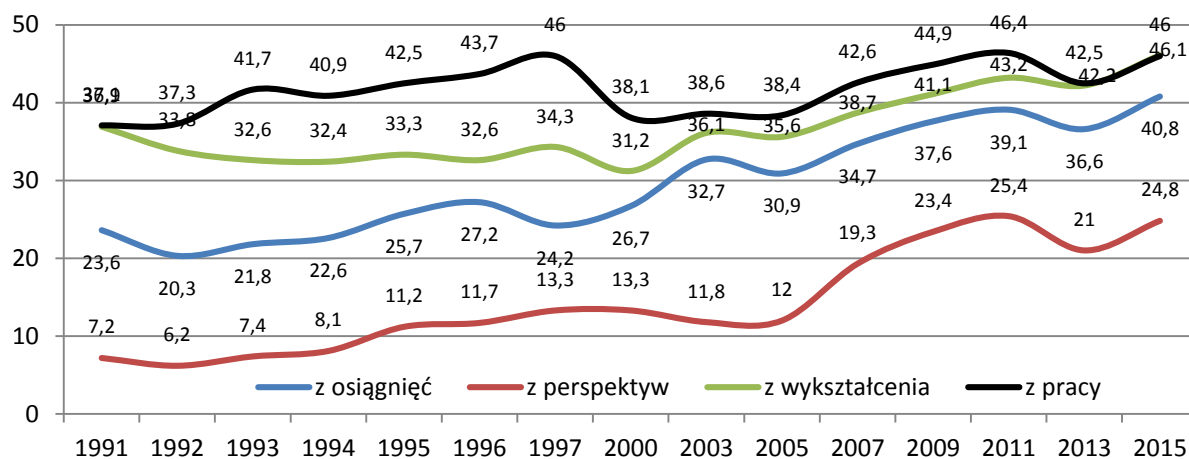
Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.2.1. Procent osób w wieku 18+ „bardzo zadowolonych” lub „zadowolonych” ze stosunków z najbliższymi w rodzinie, ze stosunków z kolegami (grupą przyjaciół), z małżeństwa i z dzieci w latach 1991-2015.

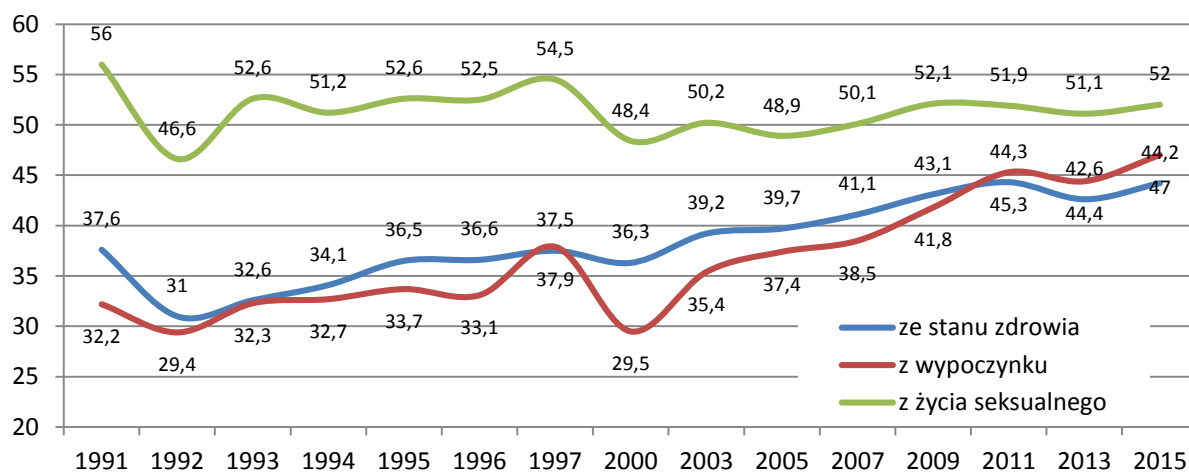
Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.2.2. Procent osób w wieku 18+ którzy są „bardzo zadowoleni” lub „zadowoleni” z sytuacji finansowej własnej rodziny i z warunków mieszkaniowych w latach 1991-2015

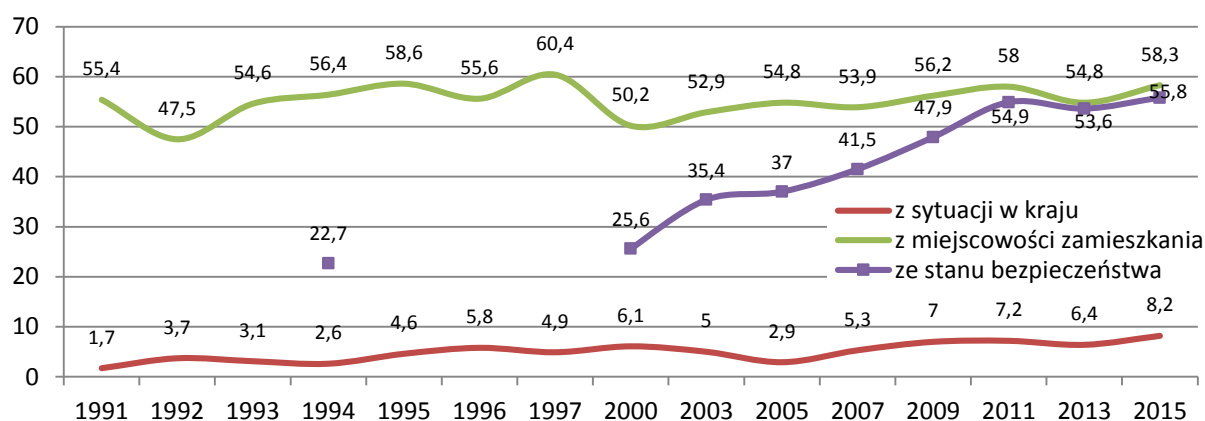
Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.2.3. Procent osób w wieku 18+ „bardzo zadowolonych” lub „zadowolonych” z własnych osiągnięć, z perspektyw na przyszłość, z własnego wykształcenia i z pracy w latach 1991-2015

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.2.4. Procent osób w wieku 18+ „bardzo zadowolonych” lub „zadowolonych” ze stanu swojego zdrowia, ze sposobu spędzania wolnego czasu i z życia seksualnego w latach 1991-2015

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.2.5. Procent osób w wieku 18+ „bardzo zadowolonych” lub „zadowolonych” z sytuacji w kraju, z miejscowości zamieszkania i ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania w latach 1991-2015

Wskaźniki kilku satysfakcji życiowych (ze stosunków z najbliższymi w rodzinie, z małżeństwa, z dzieci, kolegów, ze stanu zdrowia, z życia seksualnego i z wypoczynku oraz z miejscowości zamieszkania) wskazują na trzy okresy kryzysowe w życiu Polaków – pierwszy w roku 1992, drugi w roku 2000 i trzeci w roku 2013.

5.2.2. Dane dla próby panelowej

Porównanie wskaźników zadowolenia z poszczególnych dziedzin życia w latach 2009-2013 i 2011-2013 w próbach panelowych pokazuje, że w dłuższym, czteroletnim horyzoncie czasowym wzrosło istotnie statystycznie zadowolenie z 3 aspektów, spadło z 11, a nie zmieniło się z dwóch (tabela 5.2.1). W ostatnich dwóch latach zmian pozytywnych nie było, negatywnych było 12, a brak zmiany wystąpił w odniesieniu do czterech rodzajów satysfakcji. Najbardziej spadło zadowolenie z perspektyw na przyszłość, z sytuacji w kraju, z życia seksualnego, pracy, miejscowości zamieszkania i stosunków z kolegami (przyjaciółmi). Nie zmieniła się w minionych dwóch latach satysfakcja ze stosunków z najbliższymi w rodzinie (choć spadło zadowolenie z dzieci i małżeństwa), własnego wykształcenia, warunków mieszkaniowych i sytuacji finansowej własnej rodziny (mimo, że realny dochód gospodarstw domowych spadł w tym okresie o 5 proc.).

Tabela 5.2.1. Różnice w zakresie poszczególnych rodzajów zadowolenia w próbach panelowych między latami 2011 i 2015 oraz 2013 i 2015 w kolejności wielkości zmiany w latach 2013 i 2015 (od zmiany najbardziej pozytywnej do najbardziej negatywnej)

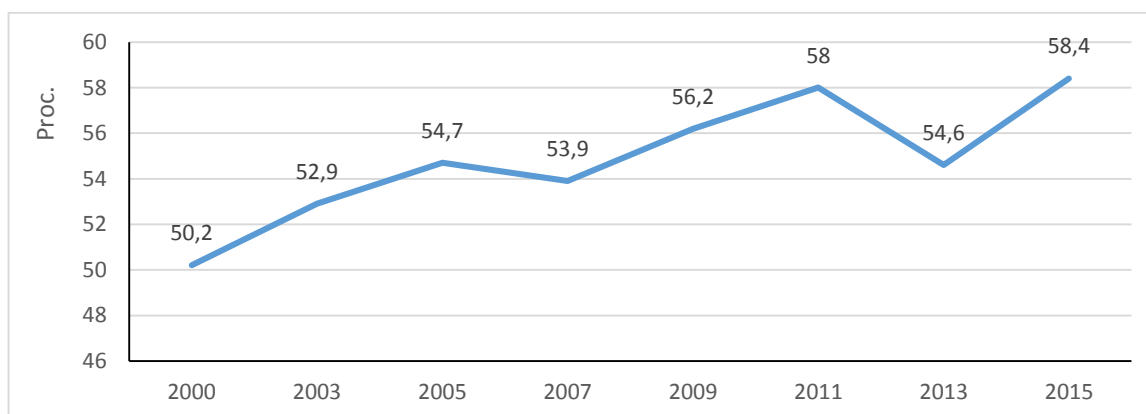
Zadowolenie z:	2011 – 2015		2013 -2015	
	Wielkość zmiany	Poziom- ności istot-	Wielkość zmiany	Poziom- ności istot-
Sytuacji w kraju	-0,104	0,000	0,223	0,000
Perspektyw na przyszłość	-0,043	0,001	0,129	0,000
Sytuacji finansowej własnej rodziny	0,119	0,000	0,117	0,000
Własnych osiągnięć życiowych	0,031	0,004	0,072	0,000
Własnego wykształcenia	0,094	0,000	0,071	0,000
Pracy	-0,001	ni	0,069	0,000
Miejscowości zamieszkania	-0,016	ni	0,041	0,000
Własnych warunków mieszkaniowych	0,044	0,000	0,039	0,000
Stosunków z kolegami (grupą przyjaciół)	-0,030	0,002	0,020	0,018
Sposobu spędzania wolnego czasu	0,000	ni	0,007	ni
Stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania	-0,021	0,041	0,006	ni
Dzieci	-0,052	0,000	-0,003	ni
Małżeństwa	-0,028	0,016	-0,019	0,048
Stosunków z najbliższymi w rodzinie	-0,005	ni	-0,021	0,013
Stanu własnego zdrowia	-0,065	0,000	-0,022	0,018
Życia seksualnego	-0,113	0,000	-0,038	0,002

UWAGI: wartość dodatnia oznacza wzrost zadowolenia, a ujemna – spadek; ni – oznacza, że zmiana jest statystycznie nieistotna.

5.2.3. Lokalny patriotyzm

Odpowiedź na pytanie o zadowolenie z miejscowości zamieszkania można traktować jako wyraz przywiązania do miejsca, w którym ktoś mieszka, do swojej małej ojczyzny. Tym bardziej, że większość Polaków mieszka w miejscu urodzenia lub blisko miejsca urodzenia.

Wyniki zamieszczone na wykresie 5.2.6 i w tabelach 5.2.2 - 5.2.4 pokazują spadek zadowolenia z miejscowości zamieszkania. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych zwiększał się, z wyjątkiem 2007 i 2013 r., od początku wieku i osiągnął w 2015 r. najwyższy poziom

Wykres 5.2.6. Procent mieszkańców bardzo zadowolonych i zadowolonych ze swojej miejscowości w latach 2000-2015.

Sprawdźmy, jak rozkłada się zadowolenie („bardzo zadowolony/a” i „zadowolony/a”) z miejscowości zamieszkania w przekroju miast, klasy miejscowości, województw i podregionów (tabele 5.2.2-5.2.5) w 2011, 2014 i 2015 r. Największe zróżnicowanie – co zrozumiałe, bo pytaliśmy o miejscowość – jest między miastami. Najwięcej zadowolonych z miejsca zamieszkania ma Gdynia (87,2 proc.), która o rząd wielkości dystansuje następne miasta: Gdańsk (79,2 proc.), Toruń (73,1 proc.) i Kraków (70,5 proc.). Najmniej zadowolonych ze swojej miejscowości jest mieszkańców Wałbrzycha (23,6 proc.) i Bytomia (40,7 proc.).

Tabela 5.2.2. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców miast w 2011, 2013 i 2015 r.

Ranga	Miasto	2011		2013		2015	
		Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N
1.	Gdynia	83,4	152	85,0	141	87,2	125
2.	Gdańsk	65,7	344	68,8	351	79,2	386
3.	Toruń	72,3	143	73,9	158	73,1	130
4.	Kraków	70,0	574	65,9	639	70,5	509
5.	Białystok	64,2	204	60,2	206	68,3	220
6.	Warszawa	64,9	1244	61,4	1176	67,6	944
7.	Wrocław	69,9	483	65,5	459	67,6	367
8.	Olsztyn	61,1	127	56,8	158	67,5	122
9.	Zielona Góra	70,3	75	62,1	66	66,7	78
10.	Gliwice	44,7	132	59,2	105	66,1	115
11.	Szczecin	51,4	296	54,1	296	64,9	225
12.	Bielsko-Biała	75,4	188	58,3	194	61,5	155
13.	Poznań	63,9	328	65,6	323	60,4	267
14.	Rzeszów	70,9	86	58,2	98	59,0	61
15.	Katowice	49,7	287	56,4	314	58,3	261
16.	Kielce	55,6	160	37,9	134	57,5	106
17.	Radom	41,2	182	50,0	196	56,1	164
18.	Częstochowa	52,6	190	55,2	134	55,1	78
19.	Gorzów Wlk.	58,5	120	46,4	111	53,6	72
20.	Lublin	45,8	253	53,8	251	53,3	165
21.	Opole	56,4	78	47,3	92	53,3	90
22.	Łódź	42,4	616	38,1	576	50,7	436
23.	Sosnowiec	51,1	231	52,4	230	50,3	144
24.	Zabrze	59,4	101	65,2	89	47,8	115
25.	Bydgoszcz	61,9	276	43,9	246	47,7	176
26.	Ruda Śląska	42,7	117	46,4	98	45,6	89
27.	Jaworzno	35,5	141	49,7	170	43,5	170
28.	Bytom	27,0	74	30,5	60	40,7	59
29.	Wałbrzych	23,7	177	30,7	165	23,6	90

W przekroju wielkości miejscowości zwyciężają największe miasta (500 tys. i więcej mieszkańców), a najgorzej wypadają miasta średniej wielkości (100-200 tys. mieszkańców).

W przekroju wojewódzkim różnice są mniejsze niż między miastami. Stosunkowo najwięcej zadowolonych z miejsca zamieszkania jest w województwie pomorskim (głównie za sprawą mieszkańców Gdyni, Gdańska i podregionu słupskiego), a najmniej w warmińsko-mazurskim.

W przekroju podregionów prym wiedzie słupski (86,6 proc. zadowolonych), za nim grudziądzki (78 proc.) i gdański (77,8 proc.). Na drugim krańcu znajdują się tarnowski, przemyski i elbląski (poniżej 40 proc. zadowolonych).

A zatem najwięcej lokalnych patriotów lokalnych jest w dużych miastach (z wyjątkiem Łodzi) i na Pomorzu. Między 2011 i 2015 rokiem zaszły w niektórych miejscach w Polsce znaczne zmiany. W kilku miastach zwiększył się zdecydowanie poziom zadowolenia mieszkańców (Gliwice, Gdańsk, Szczecin, Katowice, Radom, Lublin, Łódź, Jaworzno, Bytom); w większości pozostałych satysfakcja z miejsca zamieszkania nie zmieniła się lub spadła. Największy spadek wystąpił w Bydgoszczy, Zabrzu, Rzeszowie i Bielsku-Białej. W przekroju klasy miejscowości wzrosło w ostatnich czterech latach zadowolenie mieszkańców dużych miast (200-500 tys.). W przekroju wojewódzki nie ma żadnych znaczących zmian. Jeśli chodzi o podregiony najwięcej procentowo zyskały zadowolonych mieszkańców grudziądzki, oświęcimski, szczeciński, sandomiersko-jędrzejowski, katowicki, sandomiersko-jędrzejowski, wałbrzyński i lubelski a najwięcej procentowo straciły tarnowski, przemyski, elbląski, chełmsko-zamojski, sieradzki i leszczyński.

Tylko do pewnego stopnia niezadowolenie z miejscowości zamieszkania idzie w parze z dezaprobatą decyzji i działania miejscowych władz samorządowych (dla całej próby $r=0,166$, dla 29 dużych miast $r=0,112$ ni.). Wskaźnikiem dezaprobaty działania władz samorządowych była odpowiedź na pytanie „Jak często w ostatnich miesiącach

denerwowały Pana(-ią) decyzje i działania miejscowych władz” na skali „często”, „zdarzyło się” i „nigdy”. Procent mieszkańców wybranych dużych miast, których często denerwowało to, co robiły władze samorządowe, jest w tym roku znacząco mniejszy niż 2 i 4 lata temu (odpowiednio 8,7, 13,9 i 12,0). W Jaworznie, Bielsku-Białej i Rzeszowie jest pod tym względem najlepiej a w Częstochowie i Krakowie najgorzej (tabela 5.2.6)

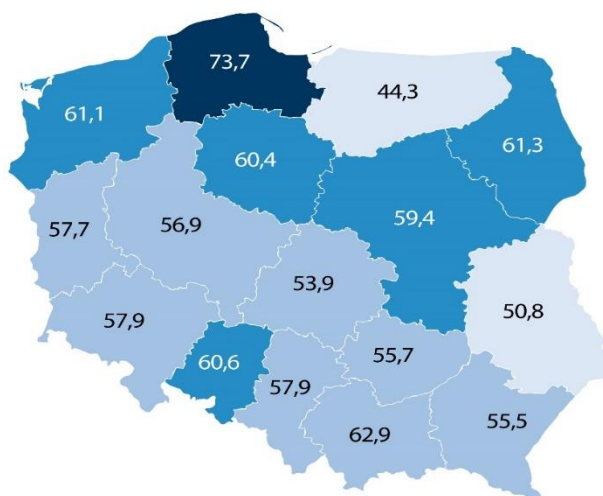
Niezadowolenie z miejsca zamieszkania i dezaprobatą działania lokalnych władz rzutują w pewnym stopniu na niezadowolenie z sytuacji w kraju, lub odwrotnie – niezadowolenie z sytuacji w kraju odbija się na mniejszej satysfakcji ze swojej miejscowości i większej dezaprobaty działania samorządów. Świadczą o tym istotne korelacje między tymi wskaźnikami (w całej próbie respondentów dla zadowolenia z miejscowości i sytuacji w kraju $r=0,226$, dla aprobaty działania samorządów i zadowolenia z sytuacji w kraju $r=0,224$)

Tabela 5.2.3. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców miejscowości różnej wielkości w 2011, 2013 i 2015 r.

Klasa miejscowości	2011		2013		2015	
	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N
miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej	62,2	3230	59,1	3179	64,4	2528
miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys.	57,7	2556	58,0	2481	64,2	2100
miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys.	53,7	1978	51,7	2016	53,4	1730
miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys.	57,7	5199	54,1	5082	57,4	4313
miasta o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.	57,3	3408	52,5	3108	57,3	2627
wieś	58,1	9899	54,4	10304	57,1	8917

Tabela 5.2.4. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców województw w 2011, 2013 i 2015 r.

Ranga	Województwo	2011		2013		2015	
		Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N
1.	Pomorskie	69,3	1534	67,2	1515	73,7	1449
2.	Małopolskie	63,3	2247	57,8	2316	62,9	1943
3.	Podlaskie	58,6	823	53,8	820	61,3	692
4.	Zachodniopomorskie	56,1	1177	50,7	1160	61,1	914
5.	Opolskie	62,5	711	54,5	693	60,6	711
6.	Kujawsko-Pomorskie	60,5	1407	59,2	1470	60,4	1172
7.	Mazowieckie	58,2	3622	54,8	3582	59,4	3097
8.	Dolnośląskie	55,0	2012	54,0	2010	57,9	1592
9.	Lubuskie	57,2	677	46,8	699	57,7	557
10.	Wielkopolskie	60,4	2351	57,1	2305	56,9	2173
11.	Śląskie	55,0	3313	56,1	3195	56,0	2585
12.	Świętokrzyskie	52,4	885	48,7	882	55,7	695
13.	Podkarpackie	59,9	1440	52,6	1438	55,5	1176
14.	Łódzkie	53,4	1769	49,9	1733	53,9	1397
15.	Lubelskie	55,8	1475	55,1	1469	50,8	1269
16.	Warmińsko-Mazurskie	48,0	971	42,8	986	44,3	794

Wykres 5.2.6. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców województw w 2015 r.

Tabela 5.2.5. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych z miejscowości zamieszkania w podregionach w 2011, 2013 i 2015 r.

Ranga	Podregion	2011		2013		2015	
		Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N
1.	Słupski	84,5	329	74,5	339	80,6	317
2.	Grudziądzki	61,4	300	73,8	342	78,0	273
3.	Gdański	67,4	862	69,5	848	77,8	808
4.	Nowosądecki	71,3	502	68,4	469	77,3	432
5.	Suwalski	60,9	192	48,7	197	69,7	145
6.	Tyski	70,4	250	73,1	246	69,1	194
7.	Pilski	72,5	138	58,7	126	67,7	133
8.	Oświęcimski	55,2	376	59,7	327	67,5	274
9.	Krakowski	65,6	1047	58,6	1126	66,6	859
10.	Białostocki	61,4	364	58,4	354	66,1	336
11.	Szczeciński	54,2	430	49,8	443	65,2	323
12.	Rzeszowski	67,9	368	56,2	356	64,4	282
13.	Nyski	60,6	284	57,9	263	63,5	290
14.	Skierniewicki	63,4	244	61,9	263	63,3	217
15.	Kaliski	59,5	524	57,9	534	62,1	517
16.	Tarnobrzeski	61,9	810	56,6	804	62,0	652
17.	Rybnicki	57,9	325	57,2	336	61,9	268
18.	Stargardzki	59,3	297	48,1	297	61,7	214
19.	Ciechanowsko-płocki	55,6	445	56,3	461	60,9	410
20.	Krośnieński	62,9	442	52,8	457	60,3	396
21.	Częstochowski	58,7	455	55,2	385	60,2	261
22.	Sandomiersko-jędrzejowski	46,1	324	48,8	362	60,2	289
23.	Radomski	53,6	511	53,6	526	59,8	496
24.	Bydgosko-toruński	64,7	542	57,5	516	59,4	402
25.	Warszawski	60,4	2070	56,3	1923	59,2	1586
26.	Zielonogórski	61,8	375	45,5	390	59,1	325
27.	Legnicko-głogowski	53,8	306	48,5	272	59,0	292
28.	Opolski	63,8	426	52,4	431	58,6	421
29.	Gliwicki	54,1	318	62,2	251	58,6	293
30.	Wrocławski	55,9	316	55,7	327	58,5	277
31.	Ostrołęcko-siedlecki	56,2	596	50,5	671	58,4	604
32.	Poznański	59,3	712	58,8	687	57,5	561
33.	Koszaliński	55,9	451	53,6	420	57,3	377
34.	Bytomski	53,7	271	56,2	242	57,1	233
35.	Starogardzki	59,8	343	53,8	328	56,5	323
36.	Gorzowski	51,5	302	48,1	307	55,9	232
37.	Łódzki	47,9	839	42,6	754	55,4	617
38.	Leszczyński	65,3	490	52,5	455	55,3	425
39.	Jeleniogórski	59,3	427	59,4	475	54,7	376
40.	Puławski	56,1	348	65,5	346	54,7	286
41.	Lubelski	48,4	467	53,7	448	54,7	365
42.	Bielski	61,4	536	53,4	563	54,1	421
43.	Katowicki	48,2	542	55,0	543	52,7	454
44.	Kielecki	56,0	562	48,6	520	52,5	406
45.	Włocławski	56,1	565	52,3	612	51,3	495
46.	Sieradzki	61,6	272	56,2	296	51,0	204
47.	Koniński	54,5	488	57,7	499	49,5	528
48.	Piotrkowski	53,4	413	51,3	420	47,9	359
49.	Łomżyński	53,0	266	51,9	269	47,9	211
50.	Wałbrzyski	36,2	480	39,3	477	47,8	278
51.	Chełmsko-zamojski	66,2	430	55,7	442	47,8	427
52.	Elcki	44,4	151	42,1	146	47,3	110
53.	Olsztyński	44,7	431	45,7	475	47,3	378
54.	Sosnowiecki	46,2	610	49,4	625	45,9	442
55.	Bialski	50,9	230	41,6	234	44,0	191
56.	Elbląski	53,1	389	39,3	365	39,5	307
57.	Przemyski	56,4	308	58,0	288	36,6	227
58.	Tarnowski	53,3	322	41,4	394	34,9	379

Tabela 5.2.6. Procent mieszkańców dużych miast, których w ostatnich miesiącach często denerwowały decyzje i działania miejscowych władz w 2011, 2013 i 2015 r.

Ranga	Miasto	2011		2013		2015	
		Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N
1.	Częstochowa	17,9	190	20,7	134	16,9	78
2.	Kraków	13,4	574	11,3	639	14,4	509
3.	Opole	19,0	78	15,2	92	13,5	90
4.	Kielce	13,8	160	16,4	134	13,2	106
5.	Olsztyn	7,9	127	13,9	158	13,2	122
6.	Wrocław	9,6	483	12,0	459	13,1	367
7.	Ruda Śląska	8,5	117	18,4	98	11,4	89
8.	Wałbrzych	23,2	177	29,1	165	11,1	90
9.	Warszawa	11,3	1244	13,2	1176	10,2	944
10.	Radom	22,5	182	18,9	196	8,5	164
11.	Szczecin	13,9	296	13,2	296	8,4	225
12.	Łódź	12,8	616	17,5	576	8,3	436
13.	Lublin	15,4	253	12,4	251	7,9	165
14.	Katowice	13,6	287	11,5	314	7,8	261
15.	Poznań	7,7	328	11,1	323	6,8	267
16.	Gdańsk	14,8	344	17,4	351	6,7	386
17.	Gdynia	4,0	152	5,7	141	6,4	125
18.	Bydgoszcz	9,8	276	20,6	246	6,3	176
19.	Toruń	13,2	143	22,2	158	6,2	130
20.	Gorzów Wlk.	10,0	120	15,3	111	5,8	72
21.	Białystok	10,3	204	11,2	206	5,4	220
22.	Zielona Góra	8,0	75	7,7	66	5,3	78
23.	Gliwice	16,0	132	15,5	105	5,2	115
24.	Sosnowiec	8,3	231	9,6	230	4,9	144
25.	Zabrze	15,8	101	12,4	89	3,4	115
26.	Rzeszów	11,8	86	10,2	98	3,3	61
27.	Bytom	6,8	74	3,3	60	3,3	59
28.	Bielsko-Biała	3,7	188	6,7	194	2,6	155
29.	Jaworzno	0,7	141	8,3	170	1,2	170

5.3. Waga wybranych wyznaczników warunków życia dla subiektywnej jakości życia

Aby odpowiedzieć na pytanie, który z obiektywnych predyktorów (czynników różnicujących sytuację życiową respondentów) ma rzeczywisty związek z dobrostanem psychicznym (niezależnie od kierunku tego związku), a który ma związek rzekomy (pozorny), wynikający z jego związku z predyktorem rzeczywistym, aby zatem wyodrębnić realne korelaty różnic w dobrostanie, przeprowadzono analizę regresji wielokrotnej obejmującą bogaty zestaw obiektywnych wyznaczników jakości życia. Poniżej zamieszczono wyniki analizy regresji wielokrotnej dla poszczególnych miar ogólnego dobrostanu psychicznego (tabela 5.3.1).

Najważniejszym czynnikiem wyjaśniającym ogólny dobrostan psychiczny Polaków w obecnym badaniu okazuje się podobnie jak w badaniu poprzednim wiek życia. Im ktoś starszy, w tym gorszej jest kondycji psychicznej, zwłaszcza jeśli chodzi o symptomy nieprzystosowania (depresji). W odniesieniu do depresji wiek wyjaśnia specyficznie (po wyłączeniu efektów wszystkich pozostałych czynników) 14,5 procent zróżnicowania objawów, a bez wyłączenia innych czynników – ok. 40 procent (wielkość niespotykana w badaniach społecznych). Co więcej, w przeciwieństwie do społeczeństw zachodnich (USA, Kanada) w Polsce zależność (kilkakrotnie niż tam silniejsza) między wiekiem i depresją jest nie negatywna, lecz pozytywna. W Stanach Zjednoczonych to ludzie młodszy częściej cierpią na depresję niż starsi⁵⁴, w Polsce zaś odwrotnie: niemal z każdym rokiem życia zwiększa się nasilenie objawów depresji psychicznej⁵⁵.

Drugim pod względem znaczenia dla ogólnego dobrostanu psychicznego czynnikiem jest małżeństwo, a piątym — liczba przyjaciół, którą łącznie z małżeństwem traktować można jako wskaźnik wsparcia społecznego. Transformacja spowodowała naruszenie podstawowych więzi społecznych, tym cenniejsze zatem stało się, zwłaszcza w obliczu problemów osobistych, poczucie bezinteresownej życzliwości i pomocy ze strony innych ludzi. Przyjaciół poznaje się w biedzie. Badanie tego właśnie dowodzi. Szczególnie istotna jest rola przyjaciół, jeśli chodzi o podstawowy wymiar dobrostanu – wolę życia (tutaj – pragnienie życia). To przyjaciele głównie podtrzymują w nas chęć życia

⁵⁴ Nie wiemy, skąd bierze się ten polski fenomen odwrócenia właściwej dla krajów rozwiniętych zależności między wiekiem i depresją. Być może wynika on z pokoleniowo zróżnicowanych zdolności adaptacyjnych: ludzie, którzy dłużej ćwiczyli reguły życia skuteczne w PRL, mają obecnie większe trudności z przyswojeniem sobie nowych zasad, efektywnych po zmianie systemu; starsi czują się bardziej zagubieni i mniej przydatni (choćby na rynku pracy) w nowej rzeczywistości. Dlaczego jednak ten odwrócony i nadzwyczaj silny związek między wiekiem metrykalnym i depresją nie słabnie w miarę upływu czasu? Przecież dzisiejsi 30-latkowie też wchodzili w dorosłość w III RP, a są podobnie jak 30-latkowie w 1992 r. dużo bardziej depresyjni od 20-latków. Pozostaje to największą tajemnicą i transformacji, i samych Polaków.

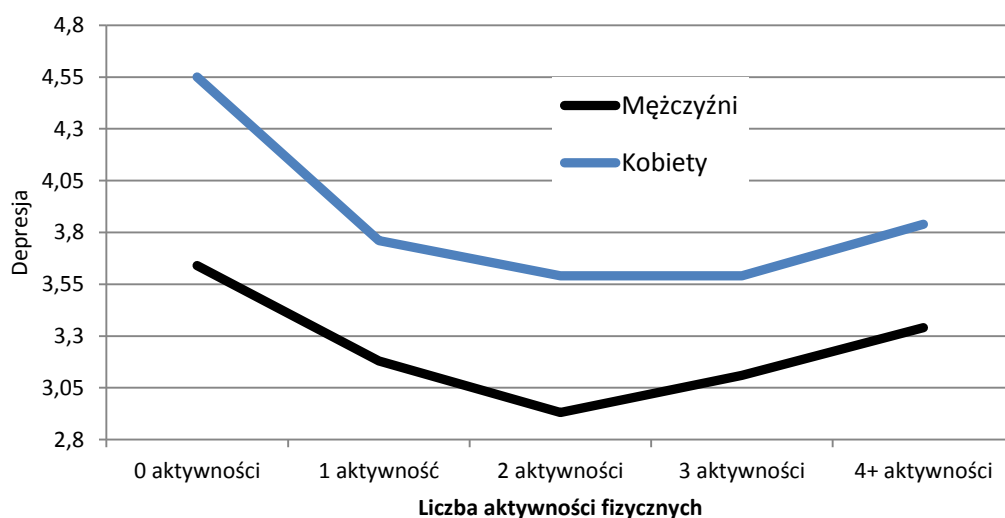
⁵⁵ Procent zmienności obliczony był jako kwadrat korelacji cząstkowej pomnożony przez 100.

i w trudnych sytuacjach życiowych odwołują się do myśli samobójczych (por. rozdz. 5.9). Na trzecim miejscu, podobnie jak dwa lata temu, znalazło się nadużywanie alkoholu. To ważna wskazówka dla profilaktyki jakości życia. Znaczenie dochodu gospodarstwa domowego na osobę znalazło się na czwartym miejscu.

Znikomy generalnie wpływ na wskaźniki dobrostanu psychicznego mają takie czynniki jak narkotyzowanie się, status społeczno-zawodowy, palenie papierosów, posiadanie dzieci na utrzymaniu, warunki mieszkaniowe i klasa miejscowości zamieszkania.

Czynnikiem sprzyjającym zarówno fizycznemu jak i psychicznemu zdrowiu jest aktywność fizyczna (patrz Machon, Norton, Ariely, 2008; Penedo, Dahn, 2005; Ross, Hayes, 1988). Potwierdzają to również dane *Diagnozy*. W zakresie wszystkich głównych wskaźników dobrostanu psychicznego efekt aktywnego uprawiania jakiegokolwiek sportu lub ćwiczeń fizycznych jest bardzo silny. W zakresie depresji aktywność fizyczna przy kontroli wieku i płci wyjaśnia 1,1 proc. zróżnicowania natężenia symptomów (wykres 5.3.1). Okazuje się ponadto, że pozytywny efekt ćwiczeń jest większy u kobiet, które generalnie mają wyższe wskaźniki depresji, niż u mężczyzn, ale tylko przy ograniczonej liczbie rodzajów sportów czy ćwiczeń; więcej niż trzy rodzaje wiążą się u kobiet a także u mężczyzn z podwyższonym wskaźnikiem depresji. Nie ma natomiast istotnego efektu interakcji aktywności fizycznej i płci w przypadku oceny całego dotychczasowego życia, gdzie sama aktywność wyjaśnia 1,6 proc. (wykres 5.3.2). Zróżnicowanie syntetycznego wskaźnika dobrostanu psychicznego (patrz rozdz. 9.2) aktywność fizyczna wyjaśnia w 2,2 proc. (wykres 5.3.3). Istotny statystycznie efekt interakcji z płcią pokazuje, że dla mężczyzn optymalna jest mniejsza liczba aktywności fizycznych niż dla kobiet.

Analizy w modelu przekrojowym nie rozstrzygają kierunku zależności: czy aktywność fizyczna wzmacnia dobrostan, czy też osoby w lepszej kondycji psychicznej są bardziej motywowane do uprawiania sportu. Wyniki kilku badań w modelu eksperymentalnym lub quasi-eksperymentalnym dowodzą jednak, że aktywność fizyczna podnosi nastrój i poprawia inne wskaźniki dobrostanu (Thayer, 1987, 2001). Dane z *Diagnozy Społecznej* sugerują, że zależność jest dwustronna: subiektywny dobrostan sprzyja wzrostowi liczby aktywności fizycznych i wzrost liczby aktywności fizycznych prowadzi do poprawy dobrostanu (tabele 5.3.2 i 5.3.3). Efekty te są przy tym symetryczne: dodanie w analizie regresji wielokrotnej do wyjściowego poziomu ogólnego dobrostanu subiektywnego i wyjściowej liczby aktywności fizycznych w 2011 r. zmiany liczby aktywności fizycznych między 2011 i 2015 rokiem zwiększa procent wyjaśnionej wariancji w zmianie dobrostanu o 0,5 pp. i procent wyjaśnionej wariancji w zakresie zmiany liczby aktywności fizycznych między 2011 i 2015 rokiem zwiększa także o 0,5 pp. włączenie do analizy regresji wyjściowego poziomu dobrostanu po wyjściowej liczbie aktywności fizycznych w 2011 r. Niewyjaśniony jest natomiast mechanizm wpływu aktywności fizycznej na dobrostan; być może chodzi o uwalnianie endorfin lub innych substancji w mózgu, które odpowiedzialne są za regulację nastroju, ale niewykluczone, że znaczenie mają też interakcje społeczne, które towarzyszą wielu rodzajom sportu, oraz poczucie sprawstwa i sukcesu.

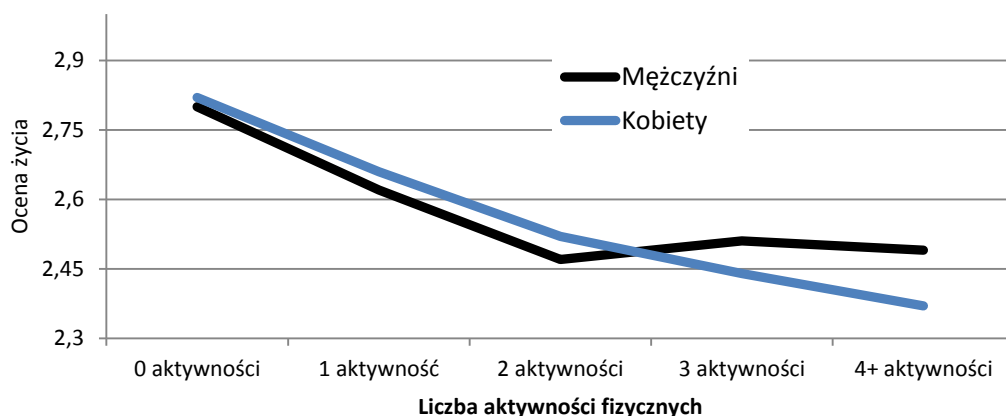
UWAGI: efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 21386) = 59,846$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,011$; efekt płci $F(1, 21386) = 76,872$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; efekt interakcji aktywności fizycznej i płci $F(1, 21386) = 4,459$, $p < 0,002$, $\eta^2 = 0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.3.1. Natężenie symptomów depresji psychicznej w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

Tabela 5.3.1. Procent zmienności poszczególnych wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego wyjaśniany specyficznymi przez poszczególne predyktory po wyłączeniu efektów pozostałych predyktorów oraz ranga poszczególnych predyktorów ze względu na średni procent wyjaśnianej zmienności wszystkich wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego w latach 2013 i 2015⁴⁷¹.

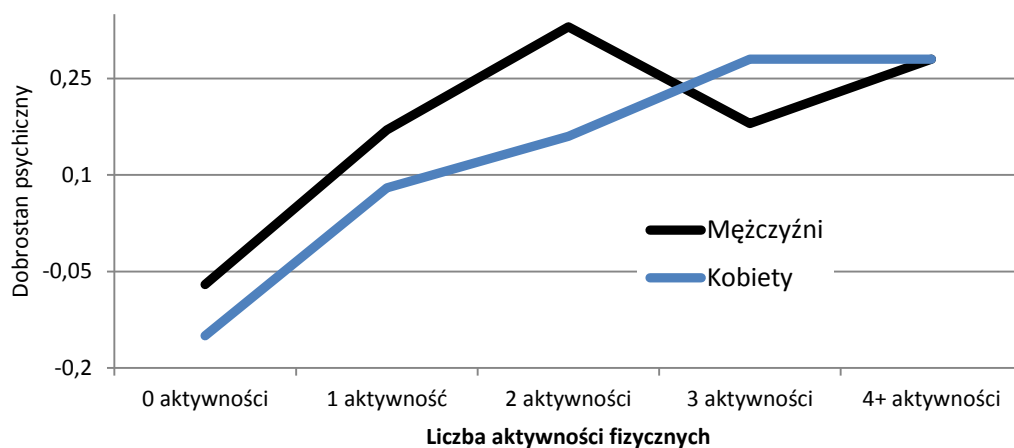
Predyktor	Ocena całego dotychczasowego życia		Poczucie szczęścia		Skłonności samobójcze		Pragnienie życia		Ocena minionego roku		Depresja		Średnia wartość predyktora		Ranga predyktora	
	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015
Wiek	1,0	1,7	1,7	2,3	0,0	0,0	0,3	0,7	0,5	0,6	14,5	15,4	3,00	3,45	1	1
Małżeństwo	4,0	4,8	1,6	2,1	0,1	0,1	0,6	1,2	0,7	0,8	0,5	0,7	1,25	1,62	2	2
Nadużywanie alkoholu	0,8	1,1	0,7	0,7	1,4	1,0	0,8	1,3	0,5	0,6	1,4	1,4	0,93	1,02	3	3
Dochód na osobę	1,6	2,0	1,6	1,5	0,2	0,2	0,6	0,6	1,0	0,6	0,2	0,3	0,87	0,87	4	4
Liczba przyjaciół	0,9	1,1	0,7	1,0	0,1	0,2	1,2	1,2	0,2	0,1	0,6	0,5	0,62	0,68	5	5
Bezrobocie	1,1	0,9	0,2	1,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,9	0,7	0,1	0,1	0,40	0,47	7	6
Wykształcenie	0,5	0,7	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3	0,1	0,2	1,0	0,8	0,33	0,38	8	7
Płeć	0,4	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	1,6	0,43	0,32	6	8
Bycie innym niepracującym	0,8	1,0	0,5	0,5	0,1	0,1	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,27	0,30	10	9
Praktyki religijne	0,3	0,4	0,4	0,3	0,0	0,0	0,2	0,1	0,3	0,3	0,2	0,3	0,23	0,23	11	10
Palenie papierosów	0,6	0,4	0,5	0,4	0,2	0,3	0,3	0,1	0,3	0,1	0,0	0,0	0,32	0,22	9	11
Bycie rencistą	0,5	0,4	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,4	0,18	0,20	12	12
Narkotyzowanie się	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,5	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,2	0,00	0,20	18	12
Praca w sektorze prywatnym	0,4	0,5	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,4	0,13	0,18	13	13
Praca w sektorze publicznym	0,4	0,6	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	0,13	0,17	13	14
Bycie rolnikiem	0,3	0,4	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,12	0,13	14	15
Bycie przedsiębiorcą	0,1	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,05	0,10	15	16
Warunki mieszkaniowe	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,02	0,07	16	17
Dzieci na utrzymaniu	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,02	0,05	16	18
Klasa miejscowości	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,03	18	19
Bycie emerytem	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,02	0,02	16	20
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności (skorygowane $R^2 \times 100$)	16,7	18,9	14,0	15,9	3,9	4,2	7,7	8,9	8,2	7,7	46,1	47,7				

⁴⁷¹ Procent zmienności obliczony był jako kwadrat korelacji cząstkowej pomnożony przez 100.

UWAGI: skala zadowolenia z życia: 1 – moje życie jest wspaniałe, 7 – moje życie jest okropne; efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 21637)=86,468$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; efekt płci $F<1$, ni; efekt interakcji aktywności fizycznej i płci $F<1$, ni; kowariantem był wiek.

Wykres 5.3.2. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

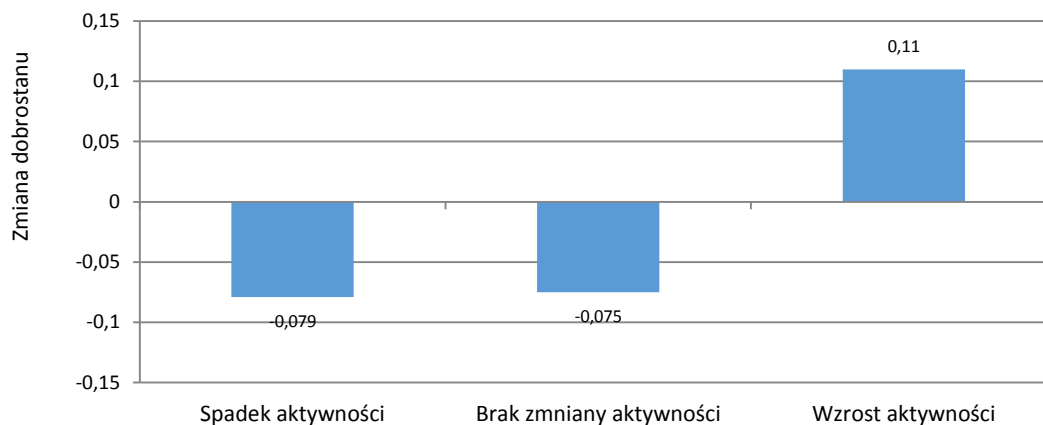

UWAGI: efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 19947)=112,311$, $p<0,000$, $\eta^2=0,022$; efekt płci $F(1, 19947)=4,987$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; efekt interakcji aktywności fizycznej i płci $F(4, 19947)=3,731$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.3.3. Poziom dobrostanu psychicznego w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

Tabela 5.3.2. Wyniki analizy regresji wielokrotnej dla zmiany ogólnego dobrostanu subiektywnego między 2011 i 2015 rokiem

Model	Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	p
		B	Błąd standardowy	Beta		
1 $R^2=0,238$	(Stała)	-0,064	0,010		-6,656	0,000
	Dobrostan w 2011 r.	-0,493	0,009	-0,494	-57,541	0,000
	Liczba aktywności w 2011 r.	0,066	0,008	0,068	7,881	0,000
2 $R^2=0,243$	(Stała)	-0,087	0,010		-8,632	0,000
	Dobrostan w 2011 r.	-0,498	0,009	-0,500	-58,139	0,000
	Liczba aktywności w 2011 r.	0,106	0,010	0,109	10,834	0,000
	Zmiana liczby aktywności między 2011 i 2015 rokiem	0,079	0,010	0,078	7,809	0,000

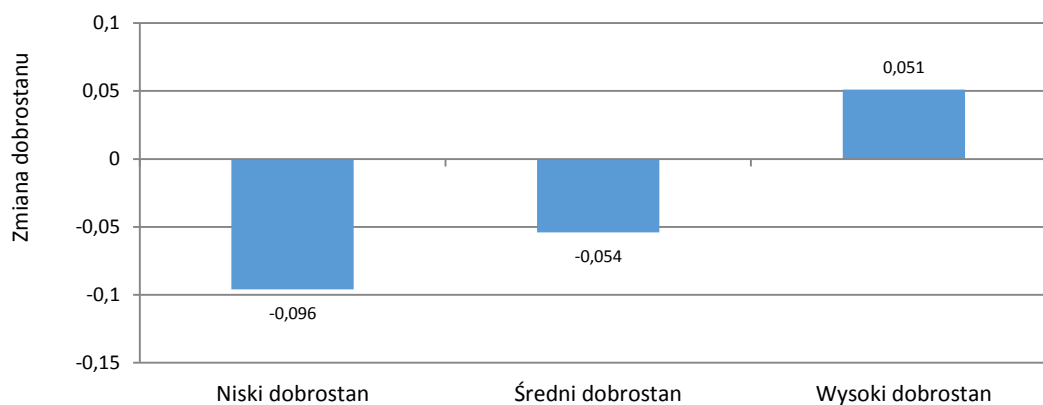

UWAGI: efekt główny zmiany aktywności $F(1, 10328)=37,524$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$.

Wykres 5.3.4. Zmiana standaryzowanego wskaźnika ogólnego dobrostanu subiektywnego między 2011 i 2015 rokiem ze względu na zmianę w tym okresie liczby aktywności fizycznych przy kontroli wyjściowej liczby aktywności fizycznych i poziomu dobrostanu w 2011 r. i płci

Tabela 5.3.3. Wyniki analizy regresji wielokrotnej dla zmiany liczby aktywności fizycznych między 2011 i 2015 rokiem

Model	Predyktory	Współczynniki				
		Współczynniki niestandardyzowane		standaryzowane		
		B	Błąd standardowy	Beta	t	p
1	(Stała)	0,278	0,009		31,193	0,000
$R^2=0,238$	Liczba aktywności w 2011 r.	-0,507	0,008	-0,529	-66,336	0,000
2	(Stała)	0,281	0,009		31,622	0,000
$R^2=0,243$	Liczba aktywności w 2011 r.	-0,517	0,008	-0,540	-67,150	0,000
	Dobrostan w 2011 r.	0,070	0,008	0,072	8,907	0,000

UWAGI: efekt główny zmiany aktywności $F(1, 11045)=34,224$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$.

Wykres 5.3.4. Zmiana standaryzowanego wskaźnika ogólnego dobrostanu subiektywnego między 2011 i 2015 rokiem ze względu na zmianę w tym okresie liczby aktywności fizycznych przy kontroli wyjściowej liczby aktywności fizycznych w 2011 r. i płci

5.4. Teorie szczęścia w świetle danych z *Diagnozy Społecznej*

5.4.1. Hedonizm i eudajmonizm

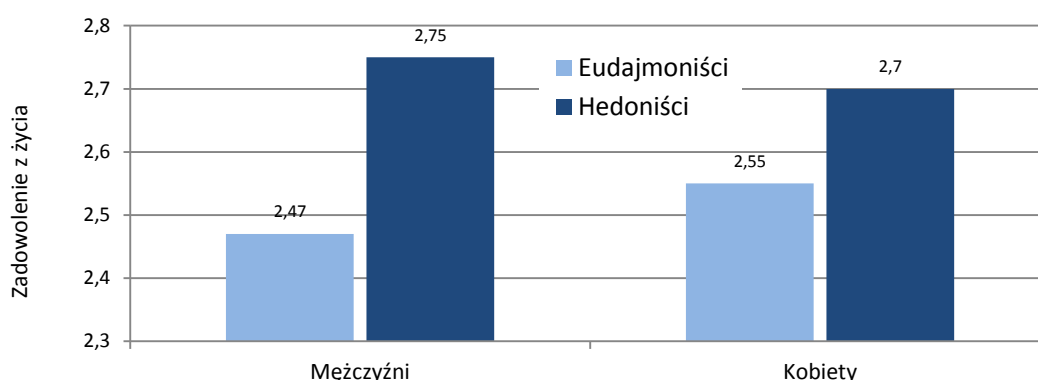
W historii rozważań nad szczęściem obecne są dwa nurty. Jeden, zwany hedonistycznym, nawiązuje do szkoły cyrenajskiej (IV w. p.n.e.), drugi, eudajmonistyczny, do arystotelesowskiej definicji dobrego życia (por. Czapiński, 2004a). Oba te nurty obecne są w badaniach empirycznych w ramach rozwijającej się dynamicznie psychologii pozytywnej⁵⁷. Dają one odmienną odpowiedź na pytanie, czym jest szczęśliwe, udane życie. Zwolennicy podejścia hedonistycznego nie wnikają w to, jakie cele i w jaki sposób człowiek realizuje. Istotne jest dla nich tylko, czy jest on ze swego życia zadowolony i czy daje mu ono więcej radości niż bólu. Miarą dobrego życia jest tutaj bilans przyjemności i przykrości. Dla Arystotelesa, a zwłaszcza dla stoików, szczęście utożsamiane z eudajmonią nie wiązało się z bilansem przyjemności i przykrości. Jego miarą mają być nie pozytywne doznania emocjonalne, lecz osiągnięcie tego, co warte jest starań, co daje poczucie sensu życia, niezależnie od doznanych cierpień i zawodów.

W potocznym myśleniu także obecne są te dwie orientacje życiowe. Są ludzie, dla których najważniejsze jest dążenie do celów nadających sens ich życiu, i są inni, dla których wyznacznikiem szczęścia jest maksymalizowanie przyjemnych doświadczeń.

W tegorocznej edycji *Diagnozy*, podobnie jak dwa, cztery, sześć i osiem lat temu, zadaliśmy trzy pytania, które pozwoliły wyodrębnić zadeklarowanych zwolenników eudajmonizmu i zadeklarowanych zwolenników hedonizmu. Pierwsze pytanie, kryterialne, to: *Co jest według Pana(i) ważniejsze w życiu: przyjemności, dostatek, brak stresu czy poczucie sensu, osiąganie ważnych celów mimo trudności, bólu i wyrzeczeń*. Proszono też respondentów o ocenę, w jakim stopniu zgadzają się z dwoma dodatkowymi twierdzeniami: 1. *Moje życie mimo bolesnych doświadczeń ma sens i dużą wartość* oraz 2. *W życiu najważniejsze jest to, aby było dużo przyjemności i mało przykrości*. Za zadeklarowanych eudajmonistów uznaliśmy osoby, które wybrały, jako ważniejsze w życiu, poczucie sensu i zgodziły się lub zdecydowanie zgodziły się, że ich życie mimo bolesnych doświadczeń ma sens. Za zadeklarowanych hedonistów uznaliśmy osoby, które opowiedziały się za życiem pełnym przyjemności i wolnym od przykrości oraz zgodziły się lub zdecydowanie zgodziły się, że w życiu najważniejsze jest maksymalizowanie przyjemności. Utworzyliśmy też kategorie umiarkowanych eudajmonistów i umiarkowanych hedonistów (nie w pełni zgodna odpowiedź na pytanie kryterialne z odpowiedzią na dwa dodatkowe pytania), ale skoncentrujemy się tutaj na różnicach jedynie między zadeklarowanymi zwolennikami eudajmonistycznego i hedonistycznego podejścia do życia.

Tak zdefiniowanych wyraźnych eudajmonistów było nieco mniej niż dwa lata temu (40,7 proc., w 2013 r. 41,2 proc.), a wyraźnych hedonistów niema tyle samo co 2013 r. (odpowiednio 21,2 i 21,3 proc.).

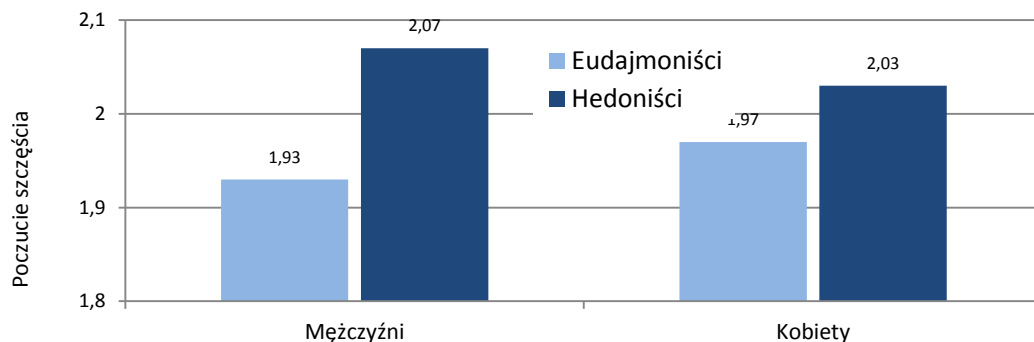
Zobaczmy, co w danych z *Diagnozy* różni przedstawicieli tych dwóch odmiennych orientacji życiowych. Różni ich zadowolenie z całego dotychczasowego życia, zwłaszcza w grupie mężczyzn: bardziej zadowolone są osoby o orientacji eudajmonistycznej (wykres 5.4.1). Także różni ich, tym razem bez względu na płeć, poczucie szczęścia: bardziej szczęśliwi czują się zwolennicy podejścia eudajmonistycznego (5.4.2). Eudajmoniści rzadziej także przejawiają skłonności samobójcze, mają większe pragnienie życia i mniejsze nasilenie symptomów depresji. A zatem dobrostan psychiczny eudajmonistów jest lepszy, mimo że nie dążą oni do maksymalizowania przyjemności.

UWAGI: skala zadowolenia z życia: 1 – moje życie jest wspaniałe, 7 – moje życie jest okropne; efekt główny orientacji $F(1, 13369)=163,213, p<0,000, \eta^2=0,012$; efekt płci ni; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 13369)=16,684, p<0,000, \eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.1. Zadolenie eudajmonistów i hedonistów z całego dotychczasowego życia w zależności od płci

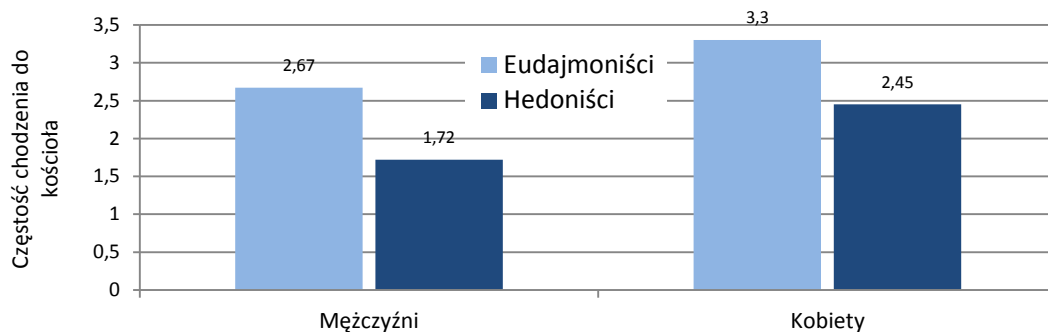
⁵⁷ Czołowymi przedstawicielami podejścia hedonistycznego są Ed Diener (Diener, Biswas-Diener, 2008; Diener, Lucas, Oishi, 2004), Daniel Kahneman (1999) i Ruut Veenhoven (1984, 2007). Tradycja eudajmonistyczna obecna była w pracach psychologów humanistycznych, np. Rogersa (1961) i Masłowa (1986, 1990), a obecnie reprezentowana jest m.in. przez Carol Ryff (1989; Ryff, Singer, 2004), Martina Seligmana (2004, 2005) i Baltesa (Baltes, Glück, Kunzmann (2004); przegląd badań i koncepcji szczęścia patrz: Aspinwall, Staudinger (2003), Czapiński (2004b), Eid, Larsen (2008), Kahneman, Diener, Schwarz (1999), Linley, Joseph (2007), Lopez (2009), Snyder, Lopez (2002, 2007).

UWAGI: skala poczucia szczęścia: 1 – bardzo szczęśliwy, 4 – nieszczęśliwy; efekt główny orientacji $F(1, 13375)=97,798$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; efekt płci ni.; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 13375)=20,407$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; kowariantem był wiek.

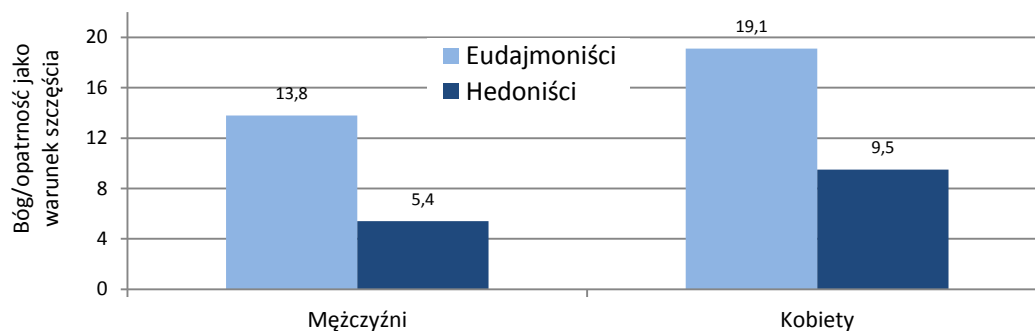
Wykres 5.4.2. Poczucie szczęścia eudajmonistów i hedonistów w zależności od płci

Zwolennicy podejścia eudajmonistycznego są bardziej religijni od hedonistów (częściej chodzą do kościoła i zaliczają Boga do trzech głównych warunków udanego, szczęśliwego życia (wykresy 5.4.3, 5.4.4).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13335)=215,524$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; efekt płci $F(1, 13335)=128,435$, $p<0,000$, $\eta^2=0,010$; efekt interakcji orientacji i płci ni.; kowariantem był wiek.

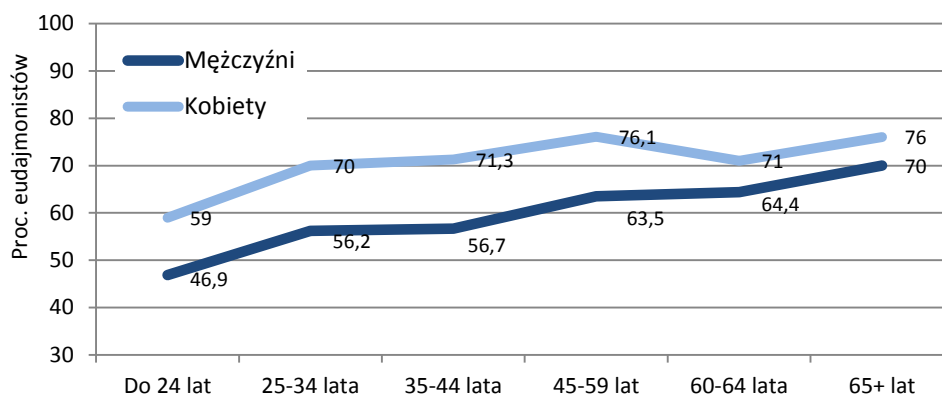
Wykres 5.4.3. Częstość chodzenia do kościoła w miesiącu wśród eudajmonistów i hedonistów w zależności od płci przy kontroli wieku

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13060)=206,861$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; efekt płci $F(1, 13060)=57,501$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; efekt interakcji orientacji i płci $F<1$, ni.; kowariantem był wiek.

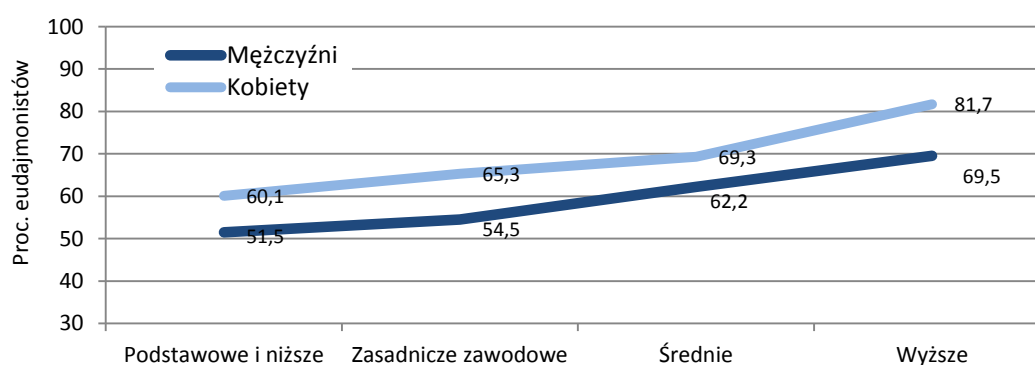
Wykres 5.4.4. Procent osób, dla których Bóg/opatrność jest jednym z trzech warunków udanego, szczęśliwego życia wśród eudajmonistów i hedonistów w zależności od płci przy kontroli wieku

Kim są eudajmoniści i hedoniści? Jakie są między nimi różnice w zakresie zmiennych demograficzno-społecznych? Zdecydowanie więcej jest zwolenników eudajmonistycznego nastawienia do życia wśród kobiet niż mężczyzn i wśród osób starszych niż młodszych (wykres 5.4.5). Odsetek eudajmonistów rośnie wraz z wykształceniem (wykres 5.4.6).

UWAGI: efekt główny wieku $F(5, 13378)=45,590$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$; efekt płci $F(1, 13378)=159,756$, $p<0,000$, $\eta^2=0,012$; efekt interakcji wieku i płci $F(1, 13378)=3,149$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$.

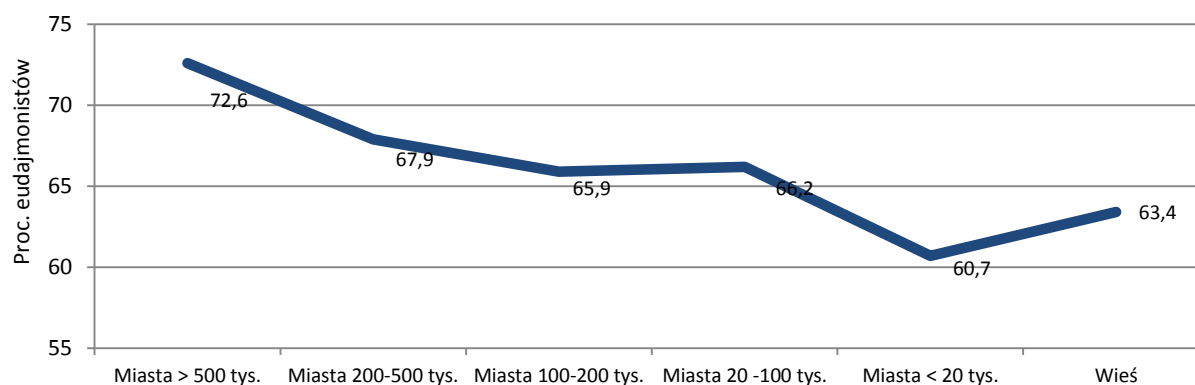
Wykres 5.4.5. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej w różnych grupach wieku wśród kobiet i mężczyzn

UWAGI: efekt główny wykształcenia $F(3, 13358)=93,171$, $p<0,000$, $\eta^2=0,020$; efekt płci $F(1, 13358)=121,549$, $p<0,000$, $\eta^2=0,009$; efekt interakcji wykształcenia i płci $F<1$, ni; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.6. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej ze względu na poziom wykształcenia i płeć przy kontroli wieku

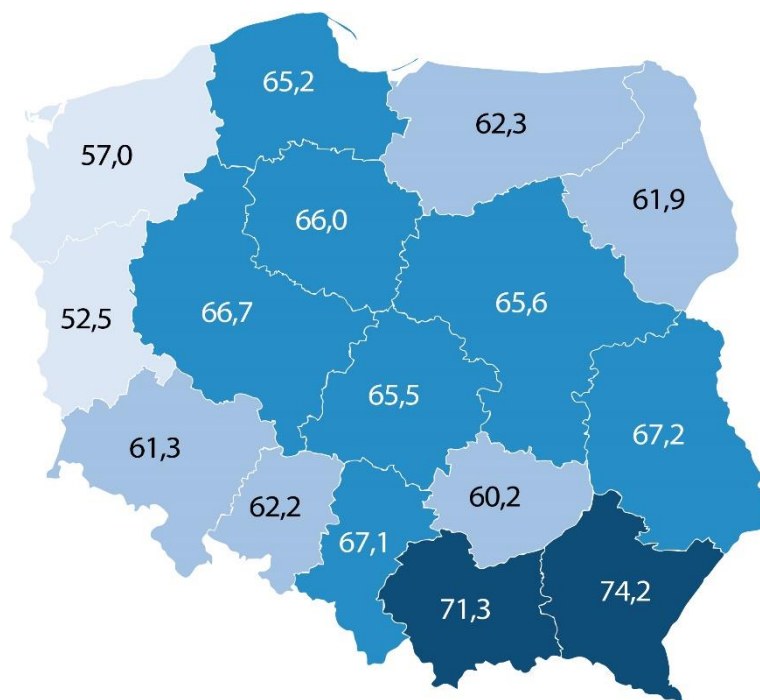
Orientacja życiowa zależy także od klasy miejscowości zamieszkania: w największych miastach jest najwięcej zwolenników eudajmonizmu a w miastach średniej wielkości najmniej (wykres 5.4.7).

UWAGI: efekt główny klasy miejscowości $F(5, 13372)=13,790$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 5.4.7. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej ze względu na klasę miejscowości zamieszkania

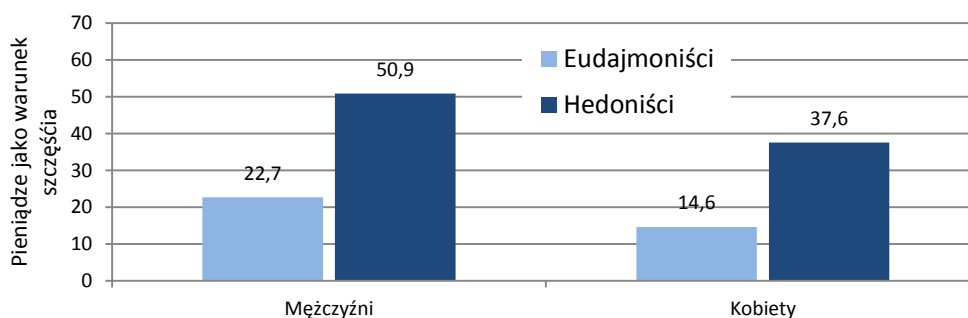
W przekroju wojewódzkim zróżnicowanie jest stosunkowo nieduże. Najwięcej osób o orientacji eudajmonistycznej mieszka w województwach południowo-wschodnich a najmniej w lubuskim i zachodniopomorskim, gdzie jest także niższy niż w Małopolsce i na podkarpaciu wskaźnik religijności (patrz rozdz. 5.10.3) (wykres 5.4.8). Oznacza to, innymi słowy, że północny zachód Polski jest bardziej eudajmonistyczny od południowego wschodu.

UWAGI: efekt główny województwa $F(15, 13352)=6,995, p<0,000, \eta^2=0,008$; kowariantem był wiek i poziom wykształcenia.

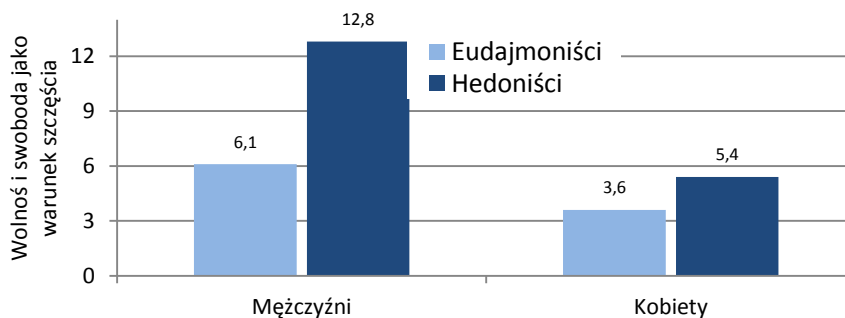
Wykres 5.4.8. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej w przekroju wojewódzkim

Hedoniści nastawieni na przyjemności powinni częściej od eudajmonistów zaliczać do najważniejszych warunków udanego życia pieniądze oraz wolność i swobodę, a eudajmonisci częściej od hedonistów to, co może ograniczać poszukiwanie przyjemności – wartości rodzinne (np. dzieci) i uczciwość. Istotnie takie właśnie różnice zachodzą między zwolennikami dwóch orientacji życiowych (wykresy 5.4.9-5.4.11).

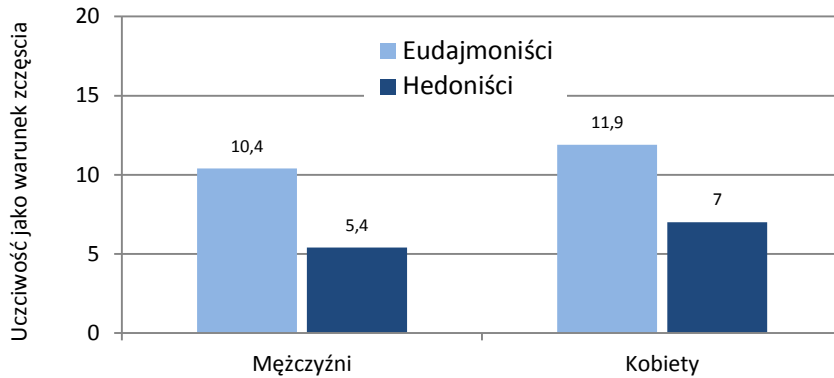
UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13116)=1062,163, p<0,000, \eta^2=0,075$; efekt płci $F(1, 13116)=188,799, p<0,000, \eta^2=0,014$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 13116)=11,487, p<0,001, \eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.9. Procent osób wskazujących pieniądze jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

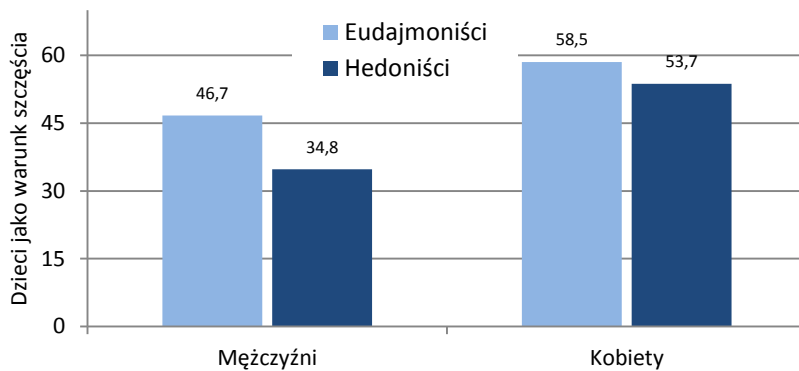
UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13058)=90,345, p<0,000, \eta^2=0,007$; efekt płci $F(1, 13058)=124,659, p<0,000, \eta^2=0,009$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 13058)=29,734, p<0,000, \eta^2=0,002$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.10. Procent osób wskazujących wolność i swobodę jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13067)=82,785$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt płci $F(1, 13067)=8,005$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji orientacji i płci ni; kowariantem był wiek.

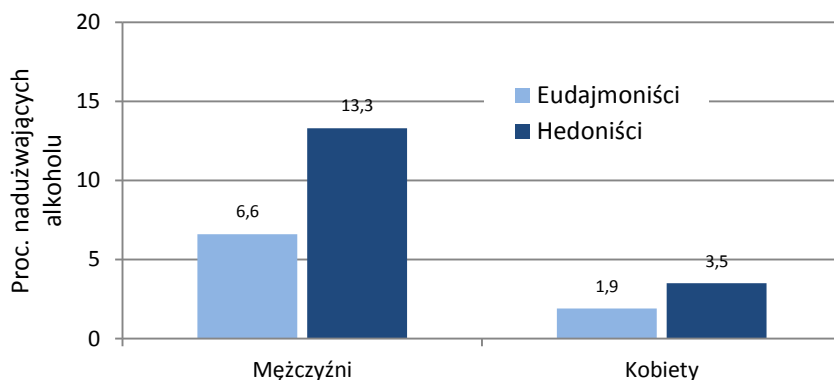
Wykres 5.4.11. Procent osób wskazujących uczciwość jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13206)=86,994$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; efekt płci $F(1, 13206)=296,834$, $p<0,000$, $\eta^2=0,022$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 13206)=16,173$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

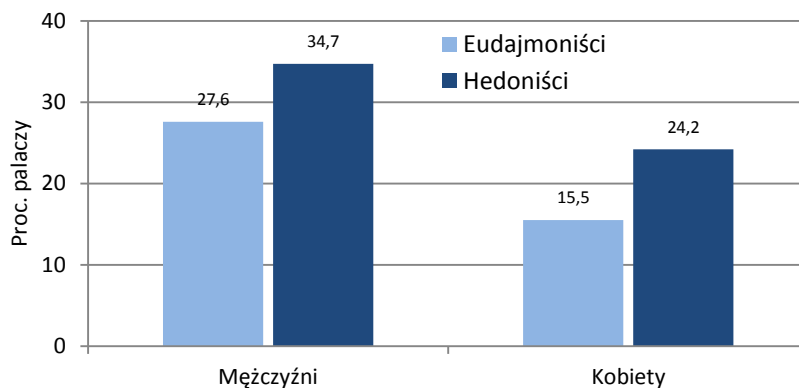
Wykres 5.4.12. Procent osób wskazujących dzieci jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

Jeśli celem sięgania po używki jest odczuwana przyjemność, możemy przypuszczać, że częściej nadużywają alkoholu, zażywają narkotyki i palą papierosy zadeklarowani hedoniści niż eudajmoniści. W przypadku narkotyków zależność jest nieistotna, ale orientacja różnicuje częstość nadużywania alkoholu (wykres 5.4.13) i palenia papierosów (wykres 5.4.14).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13374)=98,923$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; efekt płci $F(1, 13374)=301,765$, $p<0,000$, $\eta^2=0,022$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 13374)=38,095$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; kowariantem był wiek.

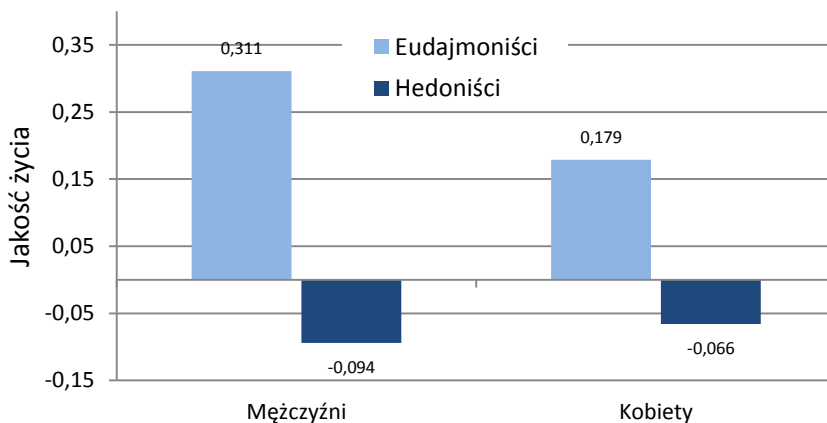
Wykres 5.4.13. Procent osób nadużywających alkoholu wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 13371)=104,390$, $p<0,000$, $\eta^2=0,008$; efekt płci $F(1, 13371)=212,634$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, ni.)$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.14. Procent palaczy wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

Pytanie zasadnicze brzmi: jaka orientacja daje większą szansę na udane życie? Biorąc pod uwagę ogólny wskaźnik jakości życia (patrz rozdz. 9.2), zróżnicowanie jest wyraźne zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn na korzyść eudajmonistów (wykres 5.4.15).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 9893)=282,395$, $p<0,000$, $\eta^2=0,028$; efekt płci $F(1, 9893)=7,215$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 9893)=17,279$, $p<0,05$, $\eta^2=0,002$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.15. Jakość życia eudajmonistów i hedonistów wśród kobiet i mężczyzn

Rozkład proporcji zadeklarowanych eudajmonistów i hedonistów jest zróżnicowany w wielu przekrojach społeczno-demograficznych. Wcześniej już pokazaliśmy zależność od klasy miejscowości zamieszkania, województwa, wykształcenia i płci. Bardziej systematyczna analiza w modelu wielokrotnej regresji logistycznej potwierdza wyżej pokazane różnice w częstości występowania wyraźnej postawy hedonistycznej w całej próbie przy wzajemnej kontroli znaczenia poszczególnych kryteriów społeczno-demograficznych oraz ujawnia istotne zróżnicowanie w zakresie innych jeszcze kryteriów (tabela 5.4.1). Współczynnik $\text{Exp}(B)$ pokazuje stosunek szansy bycia zadeklarowanym hedonistą w danej grupie do szansy w grupie odniesienia przy założeniu, że grupy te nie różnią się pod względem wszystkich pozostałych predyktorów. Szansa kobiet na bycie hedonistą jest o 1/5. mniejsza niż szansa mężczyzn. W porównaniu z osobami stanu wolnego szansa bycia hedonistą jest taka sama wśród osób żyjących w związku małżeńskim a o 75 proc. większa wśród osób owdowiałych i ponad dwukrotnie większa wśród osób rozwiedzionych i żyjących w separacji. Wydaje się, że hedonizm jest jedną z głównych cech wyróżniających osoby, których związek małżeński się rozpadł. Niewykluczone zresztą, że hedonistyczne nastawienie partnerów przyczynia się do rozpadu związku. Wraz z wiekiem życia spada szansa bycia hedonistą. Osoby z wyższym dochodem osobistym częściej są hedonistami w porównaniu z najbiedniejszymi. Nadużywanie alkoholu zwiększa szansę bycia hedonistą pięciokrotnie, a dwukrotnie zwiększa prawdopodobieństwo orientacji hedonistycznej nastawienie materialistyczne. Im wyższe wykształcenie tym niższe prawdopodobieństwo bycia hedonistą. Osoby wierzące (tu biorące udział w uroczystościach religijnych) rzadziej bywają hedonistami w porównaniu z niewierzącymi.

Ogółem w modelu bez stałej osiem uwzględnionych w równaniu regresji predyktorów wyjaśnia ok. 43 proc. zróżnicowania szans bycia hedonistą.

Tabela 5.4.1. Wyniki regresji logistycznej dla bycia zdeklarowanym hedonistą

Predyktor	B	Błąd standardowy	Wald	df	Istotność	Exp(B)
Kobiety	-0,221	0,040	31,103	1	0,000	0,801
Wykształcenie (podstawowe ref. *)			93,440	3	0,000	
Zasadnicze zawodowe	-0,250	0,060	17,169	1	0,000	0,779
Średnie	-0,357	0,061	33,903	1	0,000	0,700
Wyższe i policealne	-0,651	0,070	87,195	1	0,000	0,521
Stan cywilny (wolny ref. *)			277,594	3	0,000	
Małżeństwo	-0,035	0,054	0,407	1	0,523	0,966
Wdowieństwo	0,565	0,082	47,502	1	0,000	1,759
Rozwód/separacja	0,971	0,082	139,443	1	0,000	2,642
Dochód osobisty (1 kwartyl ref. *)			32,670	3	0,000	
2 kwartyl	0,265	0,051	27,385	1	0,000	1,304
3 kwartyl	0,194	0,053	13,432	1	0,000	1,214
4 kwartyl	0,228	0,055	17,367	1	0,000	1,257
Wiek (16-24 lata ref. *)			179,219	5	0,000	
25-34 lata	-0,390	0,072	29,144	1	0,000	0,677
35-44 lata	-0,483	0,080	36,202	1	0,000	0,617
45-59 lat	-0,806	0,080	102,712	1	0,000	0,447
60-64 lata	-0,440	0,093	22,410	1	0,000	0,644
65+ lat	-1,004	0,090	125,293	1	0,000	0,367
Nadużywający alkoholu	1,627	0,046	1250,558	1	0,000	5,087
Materialiści	0,888	0,037	577,689	1	0,000	2,430
Wierzący	-0,469	0,038	152,832	1	0,000	0,625
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		32,1				
Cox & Snell $R^2 \times 100$						
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		42,8				
Nagelkerke $R^2 \times 100$						

* Grupa odniesienia

Podsumowując można powiedzieć, że nastawienie hedonistyczne w dążeniu do szczęścia nie sprzyja osiągnięciu szczęścia i wyższej jakości życia. Lepszą drogą jest orientacja na realizację celów i poszukiwanie sensu życia. Na szczęście zdeklarowanych eudajmonistów jest w Polsce niemal dwukrotnie więcej od zdeklarowanych hedonistów.

5.4.2. Weryfikacja cebulowej teorii szczęścia

Badanie panelowe daje doskonałą okazję do sprawdzenia trafności podstawowych twierdzeń cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011; Czapiński, Peeters, 1991). Teoria ta zakłada, że dobrostan psychiczny ma budowę warstwową: jedne warstwy, głębsze, bliższe rdzenia cebuli są silniej uwarunkowane genetycznie, inne warstwy, płytsze i mniej istotne dla przetrwania w krytycznych sytuacjach życiowych, w większym stopniu podlegają wpływom sytuacji, przy czym i tu istnieje hierarchia — ogólne zadowolenie jest mniej „realistyczne” od zadowolenia z konkretnych spraw. Według tej teorii każdy z nas ma wrodzony atraktor szczęścia, którego właściwością jest to, że niezależnie od kolei losu dąży do „zadanego” (właściwego dla danego człowieka) poziomu dobrostanu. Nie jest on odporny na negatywne wydarzenia życiowe, tzn. że nie gwarantuje dobrego stanu psychicznego w każdych warunkach, ale niezależnie od tego, czy człowiek sobie obiektywnie z trudną sytuacją poradził, czy też nie, samoistnie przywraca „właściwy” dla danej jednostki poziom dobrostanu. Atraktor szczęścia przywracać powinien w pierwszym rzędzie „właściwy” poziom najważniejszego aspektu dobrostanu, jego najgłębszej warstwy, zwanej wolą życia. To wola życia bowiem decyduje o subiektywnej odpowiedzi na podstawowe pytanie „być czy nie być” i promieniuje (pozytywnie lub negatywnie, zgodnie z modelem „góra-dół”) na płytsze warstwy dobrostanu — ogólne zadowolenie z życia, poczucie sensu życia, bilans doświadczanych emocji, zdolność mobilizacji itp. (tzw. ogólny dobrostan subiektywny) oraz dalej na zadowolenie z poszczególnych dziedzin czy aspektów życia (tzw. satysfakcję cząstkowe).

Z cebulowej teorii szczęścia wynika szereg hipotez, które chcielibyśmy poddać teraz weryfikacji z wykorzystaniem danych z *Diagnozy*:

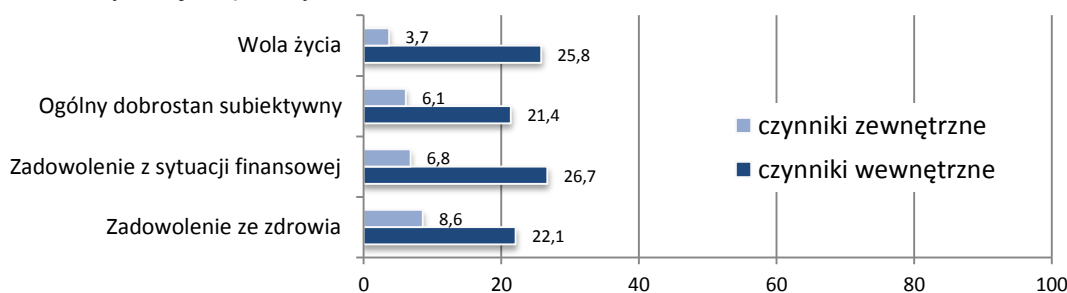
1. Czynniki zewnętrzne (wydarzenia życiowe, zmiana standardu życia, zmiana poziomu stresu, zmiana stanu zdrowia i in.) mają wpływ na pozytywną zmianę dobrostanu psychicznego mniejszy od wewnętrznego mechanizmu atraktora i dysproporcja ta jest tym większa im głębsza warstwa dobrostanu — największa w zakresie woli życia, najmniejsza w zakresie satysfakcji cząstkowych;
2. Czynniki zewnętrzne mają większy wpływ na spadek niż na wzrost dobrostanu psychicznego i dysproporcja ta jest tym większa im głębsza warstwa dobrostanu — największa w zakresie woli życia, najmniejsza w zakresie satysfakcji cząstkowych;
3. Postępujące z wiekiem osłabienie efektywności wewnętrznego mechanizmu atraktora jest mniejsze w najgłębszej warstwie dobrostanu — woli życia, niż w warstwie pośredniej — ogólnego dobrostanu subiektywnego; w zakresie satysfakcji cząstkowych, których zmiana zależy najbardziej od zmiany warunków zewnętrznych, wewnętrznym mechanizm atraktora jest generalnie dużo słabszy.

4. Zmiana zależnych od człowieka warunków życia (np. wzrost dochodów, znalezienie partnera, rozwód) ma wpływ na poziom dobrostanu psychicznego nie większy od wpływu odwrotnego — dobrostanu psychicznego na zależne od człowieka warunki życia.
5. Negatywne wydarzenia życiowe mają większy wpływ na dobrostan psychiczny niż wydarzenia pozytywne; proces adaptacji do zmian negatywnych jest trudniejszy niż proces adaptacji do zmian pozytywnych (hipoteza ta wynika z teorii pozytywno-negatywnej asymetrii – patrz Peeters, Czapiński, 1990).

Hipotezy te znalazły już częściowe potwierdzenie w wynikach wcześniejszych panelowych badań sondażowych (Czapiński, 2004c, Czapiński, Panek, 2007, 2009, 2011, 2013), ale w tegorocznej edycji *Diagnozy* dysponujemy pomiarami w znacznie dłuższym okresie czasu, co zwiększa rzetelność weryfikacji.

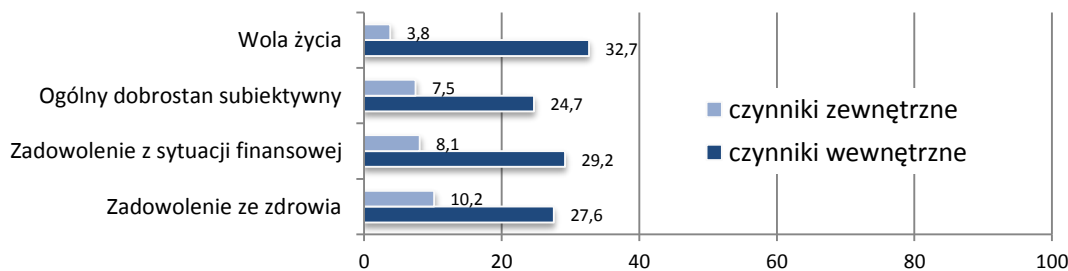
Pierwsza hipoteza znalazła pełne poparcie (wykresy 5.4.16-5.4.17). Przy dwuletnim i sześcioletnim odroczeniu o zmianie wskaźników dobrostanu w większym stopniu decyduje mechanizm wewnętrzny (większą część wariacji wyjaśnia wyjściowy poziom wskaźników dobrostanu) niż czynniki zewnętrzne, takie jak wyjściowy poziom stresu życiowego, natężenia symptomów chorobowych, poważna choroba, inne negatywne wydarzenia życiowe, dochód ekwiwalentny gospodarstwa domowego oraz zmiany tych czynników między dwoma pomiarami. Mechanizm wewnętrzny odgrywa większą rolę w warstwie woli życia niż satysfakcji częściowych, natomiast czynniki zewnętrzne silniej wpływają na satysfakcje częściowe niż na wolę życia i ogólny dobrostan subiektywny.

Przy sześcioletnim odroczeniu (między 2007 i 2013 r.) także widać dominację mechanizmu wewnętrznego w zmianie wskaźników dobrostanu, a dodatkowo jeszcze wyraźniej zaznacza się rola czynników zewnętrznych w determinowaniu zmian satysfakcji częściowych.

UWAGI: Wskaźnik woli życia stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik ogólnego dobrostanu subiektywnego stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku; istotne są wielkości powyżej 0,5.

Wykres 5.4.16. Wartość predykcyjna (procent specyficznie wyjaśnionej wariacji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, poziomu stresu w 2013 r., zmiany wysokości dochodu i poziomu dochodu w 2013 r., zmiany natężenia symptomów somatycznych i poziomu symptomów somatycznych w 2013 r., zmiany w liczbie negatywnych wydarzeń i liczby tych wydarzeń w 2013 r., pobytu w szpitalu w 2014 r.) oraz czynników wewnętrznych (poziomu odpowiednich miar dobrostanu w 2013 r.) dla zmiany dwóch syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz dla zmiany satysfakcji częściowych (zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny i zadowolenia ze swojego zdrowia) między 2013 a 2015 rokiem w próbie panelowej (N=13006) (czynniki wewnętrzne wchodzą do równania regresji jako pierwsze)

UWAGI: Wskaźnik woli życia stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik ogólnego dobrostanu subiektywnego stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku; istotne są wielkości powyżej 0,5.

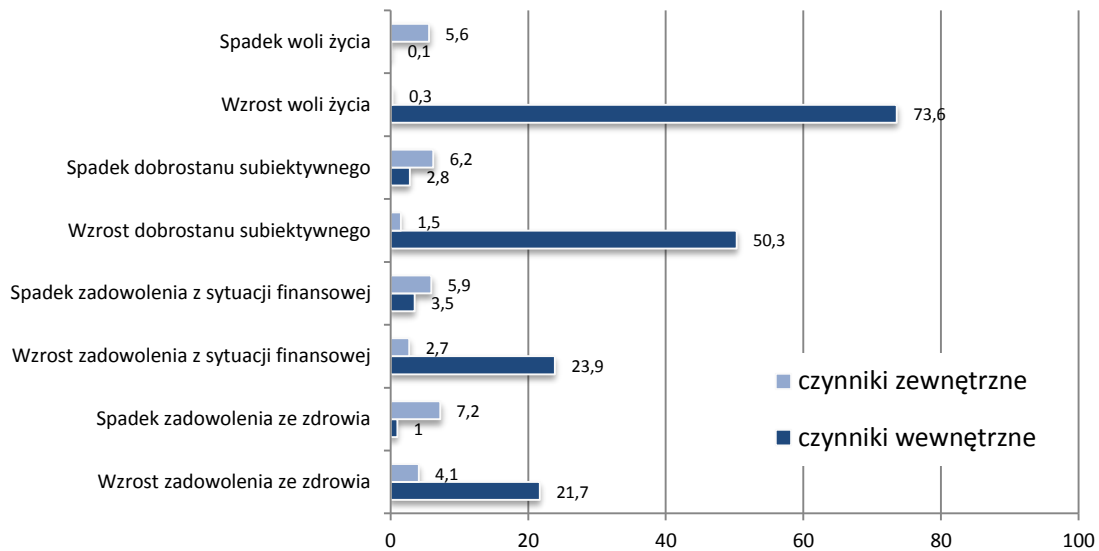
Wykres 5.4.17. Wartość predykcyjna (procent specyficznie wyjaśnionej wariacji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, poziomu stresu w 2009 r., zmiany wysokości dochodu i poziomu dochodu w 2009 r., zmiany natężenia symptomów somatycznych i poziomu symptomów somatycznych w 2009 r., zmiany w liczbie negatywnych wydarzeń i liczby tych wydarzeń w 2009 r., pobytu w szpitalu w 2014 r.) oraz czynników wewnętrznych (poziomu odpowiednich miar dobrostanu w 2009 r.) dla zmiany syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz satysfakcji częściowych (zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny i zadowolenia ze swojego zdrowia) między 2009 a 2015 rokiem w próbie panelowej (N=6727) (czynniki wewnętrzne wchodzą do równania regresji jako pierwsze)

Zasadniczy jednak test pierwszej hipotezy wymaga rozdziału zmian pozytywnych i negatywnych we wskaźnikach trzech warstw dobrostanu. Gdy podzieliliśmy odpowiednio próby panelowe ze względu na kierunek zmian wskaźników dobrostanu, okazało się, że przy dwuletnim odroczeniu między 2013 i 2015 r. o poprawie wskaźnika woli życia decydował w 74 procentach wyjściowy poziom tego wskaźnika (im niższy tym większa poprawa), a o zmianie negatywnej jedynie czynniki zewnętrzne (wykresy 5.4.18). Przy sześcioletnim odroczeniu zależności są podobne (5.4.19).

Dowodzi to skuteczności mechanizmu wewnętrznego atraktora na głębszych poziomach dobrostanu. Najskuteczniejszy jest na poziomie woli życia, gdzie odpowiada za 60-70 proc. zmiany pozytywnej. Na pośrednim poziomie — ogólnego dobrostanu subiektywnego mechanizm ten okazuje się mniej skuteczny, bo odpowiada za 34-36 proc. pozytywnej zmiany, a na poziomie najpłytszym (tutaj zadowolenia ze zdrowia i z sytuacji finansowej rodziny) jednokierunkowy mechanizm adaptacji „szczęśliwego” atraktora zmienia się w dwukierunkowy mechanizm adaptacyjno-motywacyjny: wzrost zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny zależy od poziomu wyjściowego w stopniu dużo mniejszym niż wzrost ogólnego dobrostanu subiektywnego i woli życia, a w większym stopniu w porównaniu z głębszymi warstwami dobrostanu od czynników zewnętrznych. Ten dwukierunkowy mechanizm widać także w przypadku zadowolenia ze zdrowia: o spadku decydują czynniki zewnętrzne (głównie choroba), a o wzroście mechanizm wewnętrzny wspomagany w dużym stopniu przez czynniki zewnętrzne (poprawa stanu zdrowia).

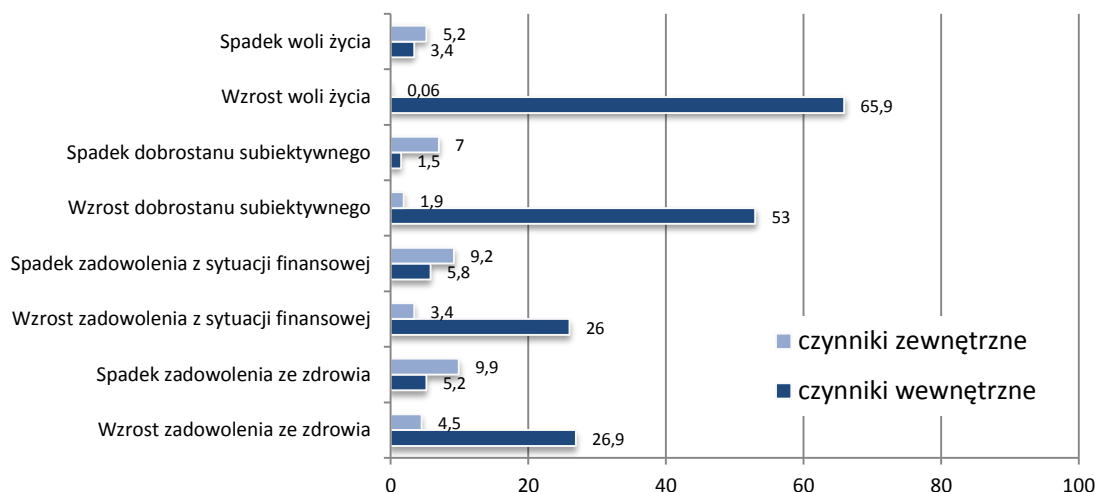
Hipoteza druga również znalazła potwierdzenie. Zarówno przy dwuletnim, jak i sześcioletnim odroczeniu czynniki zewnętrzne mają większy wpływ na spadek niż na wzrost dobrostanu psychicznego w dwóch głębszych warstwach. W zewnętrznej warstwie „cebuli” szczęścia dysproporcja między wpływem czynników zewnętrznych i wewnętrznych jest najmniejsza, chociaż i tutaj na wzrost satysfakcji (z sytuacji finansowej rodziny i ze zdrowia) większy wpływ mają czynniki wewnętrzne niż zewnętrzne (5.4.18 i 5.4.19).

UWAGI: Wskaźnik woli życia stanowi suma standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik ogólnego dobrostanu subiektywnego stanowi suma standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku; istotne są wielkości powyżej 0,5.

Wykres 5.4.18. Wartość predykcyjna (procent specyficjnie wyjaśnionej wariancji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, poziomu stresu w 2013 r., zmiany wysokości dochodu i poziomu dochodu w 2013r., zmiany natężenia symptomów somatycznych i poziomu symptomów somatycznych w 2013 r., zmiany w liczbie negatywnych wydarzeń i liczby tych wydarzeń w 2013 r., pobytu w szpitalu w 2014 r.) oraz czynników wewnętrznych (poziomu odpowiednich miar dobrostanu w 2013 r.) dla spadku i wzrostu dwóch syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz dla satysfakcji częściowych (zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny i zadowolenia ze swojego zdrowia) między 2013 a 2015 rokiem w próbie panelowej (N=12890) (czynniki wewnętrzne wchodzi do równania regresji jako pierwsze)

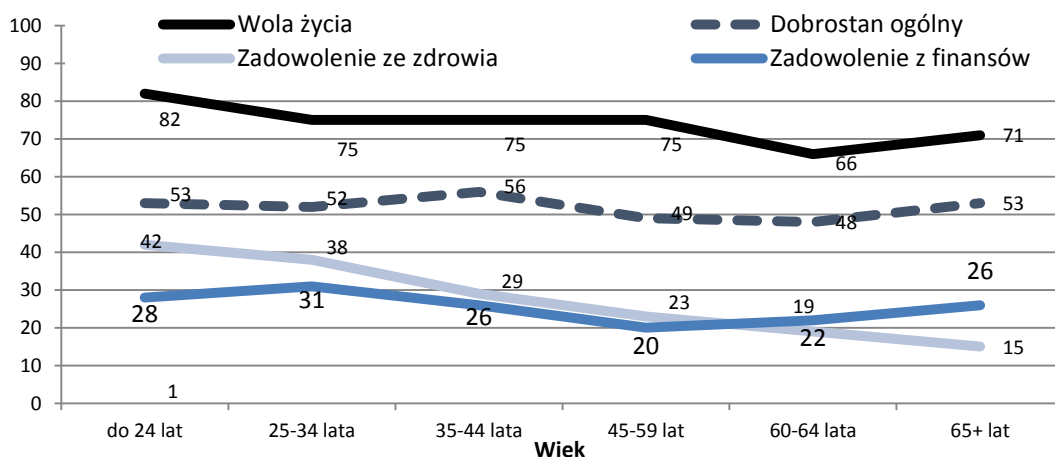
Zatem poprawa dobrostanu w jego głębszych warstwach, zwłaszcza w zakresie woli życia, ma źródło wewnętrzne, w znikomym zaś jedynie stopniu zależy od warunków zewnętrznych, ale pogorszenie się dobrostanu wynika głównie z pogorszenia sytuacji życiowej. Satysfakcje częściowe są pod mniejszą „ochroną” atraktora i ich zmiana w dużo większym stopniu odzwierciedla zmianę zewnętrznych warunków. Dzięki temu, że atraktor w zakresie satysfakcji częściowych działa w obu kierunkach — zarówno osłabia wyjątkowo wysoki ich poziom, jak i podnosi ich wyjątkowo niski poziom — przeciwdziała, z jednej strony, zbyt długo utrzymującej się dyssatisfakcji z ważnych dziedzin życia, która mogłaby obniżyć trwałe także dobrostan na głębszych poziomach, a z drugiej strony motywuje do podnoszenia aspiracji i podejmowania działań zmierzających do ich spełnienia, a tym samym jest odpowiedzialny za złudzenie postępu hedonistycznego („jak osiągnę jeszcze więcej, będę szczęśliwszy”).

UWAGI: Wskaźnik woli życia stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik ogólnego dobrostanu subiektywnego stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku; istotne są wielkości powyżej 0,5.

Wykres 5.4.19. Wartość predykcyjna (procent specyficznie wyjaśnionej wariacji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, poziomu stresu w 2009 r., zmiany wysokości dochodu i poziomu dochodu w 2009 r., zmiany natężenia symptomów somatycznych i poziomu symptomów somatycznych w 2009 r., zmiany w liczbie negatywnych wydarzeń i liczby tych wydarzeń w 2009 r., pobytu w szpitalu w 2014 r.) oraz czynników wewnętrznych (poziomu odpowiednich miar dobrostanu w 2009 r.) dla spadku i wzrostu dwóch syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz dla satysfakcji częściowych (zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny i zadowolenia ze swojego zdrowia) między 2009 a 2015 rokiem w próbie panelowej (N=6270) (czynniki wewnętrzne wchodzi do równania regresji jako pierwsze)

Pełne wsparcie w danych z *Diagnozy* znalazła hipoteza 3. Wykres 5.4.20 dowodzi, że efektywność wewnętrznego mechanizmu atraktora w zasadzie nie słabnie z wiekiem w odniesieniu do najgłębszego poziomu dobrostanu psychicznego — woli życia; jest mniejsza, ale również pozostaje stabilna w cyklu życia w zakresie ogólnego dobrostanu subiektywnego. Satysfakcje częściowe (zadowolenie ze zdrowia i z sytuacji finansowej rodziny) podlegają znacznie słabszemu oddziaływaniu mechanizmu wewnętrznego atraktora przez całe życie, a w przypadku zadowolenia ze zdrowia efektywność atraktora gwałtownie spada z wiekiem. Wynika to oczywiście z kumulowania się różnego rodzaju zaburzeń somatycznych, których wpływ na satysfakcję ze zdrowia przewyższa coraz bardziej oddziaływanie wewnętrznego atraktora psychicznej adaptacji.

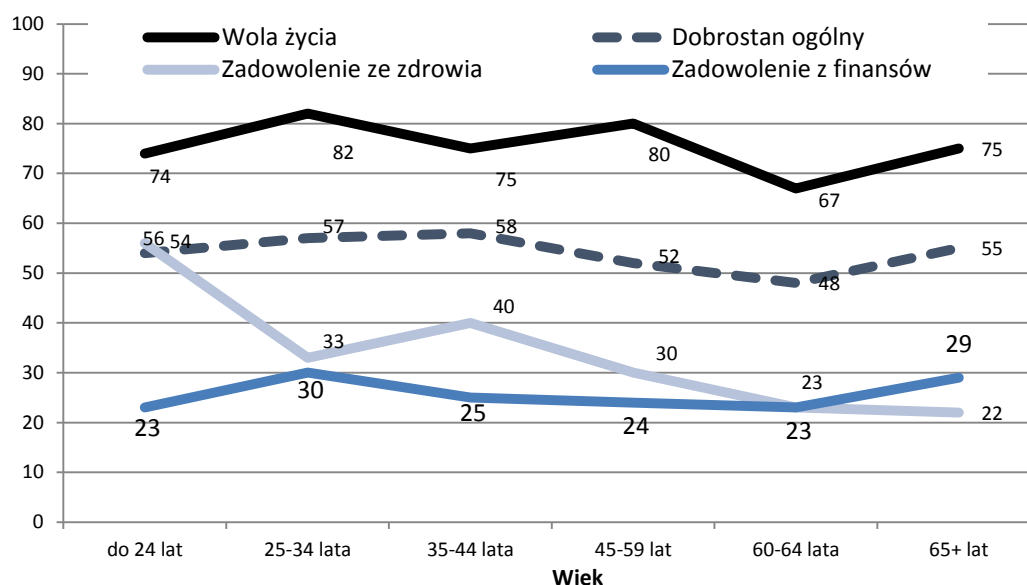

UWAGI: wskaźnik woli życia stanowi suma standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik dobrostanu ogólnego stanowi suma standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku

Wykres 5.4.20. Efektywność „szczęśliwego” atraktora w zakresie różnych wskaźników dobrostanu psychicznego, czyli wartość predykcyjna (procent wyjaśnionej wariacji) wyjściowego poziomu miar dobrostanu dla pozytywnej zmiany czterech wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia, ogólnego dobrostanu subiektywnego, zadowolenia ze zdrowia i zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny) między 2013 a 2015 rokiem w różnych grupach wieku (wiek w 2015 r.) (N= 1 grupa wieku 670, 2 - 984, 3 - 1343, 4 - 2225, 5 - 853, 6 - 1946)

Przy dłuższym odroczeniu (6 lat) układ zależności między skutecznością wewnętrznego mechanizmu atraktora „szczęścia” i wiekiem życia pozostaje podobny, chociaż w zakresie wszystkich wskaźników mechanizm ten okazuje

się nieco mniej efektywny (wykres 5.4.21). W niemal wszystkich grupach wieku różnice między poszczególnymi wskaźnikami dobrostanu pozostają takie same jak przy trzykrotnie krótszym czasie odroczenia pomiarów.

UWAGI: wskaźnik woli życia stanowi suma standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik dobrostanu ogólnego stanowi suma standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku

Wykres 5.4.21. Efektywność „szczęśliwego” atraktora w zakresie różnych wskaźników dobrostanu psychicznego, czyli wartość predykcyjna (procent wyjaśnionej wariancji) wyjściowego poziomu miar dobrostanu dla pozytywnej zmiany czterech wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia, ogólnego dobrostanu subiektywnego, zadowolenia ze zdrowia z sytuacji finansowej rodziny) między 2009 a 2015 rokiem w różnych grupach wieku (wiek w 2015 r.) ($N = 1$ grupa wieku 107, 2 - 393, 3 - 617 4 - 1200, 5 - 432, 6 - 1109)

Hipoteza ostatnia, przypomnijmy, przewiduje, że poprawa warunków życia, które zależą od człowieka (np. wzrost dochodów lub znalezienie partnera) ma wpływ na poziom dobrostanu psychicznego nie większy od odwrotnego wpływu dobrostanu psychicznego na poprawę owych warunków. Innymi słowy, szczęśliwym wiedzie się lepiej niż nieszczęśliwym, dlatego właśnie, że są szczęśliwi.

Sprawdziliśmy, czy poziom dobrostanu (poczucia szczęścia) różnicuje wśród osób stanu wolnego szanse ożenku w okresie następnym 6 lat⁵⁸. Analiza regresji dowiodła, że osoby bardziej szczęśliwe mają istotnie większe szanse na zawarcie związku małżeńskiego. Istotna także okazuje się zależność odwrotna: ożenek zwiększa poczucia szczęścia⁵⁹ (tabele 5.4.2 i 5.4.3). Poziom dobrostanu w roku 2009 wyjaśnia 1,4 proc. różnic w stanie cywilnym między rokiem 2009 i 2015 wśród osób stanu wolnego w roku 2009; zawarcie małżeństwa wyjaśnia wzrost dobrostanu w podobnej wielkości -- 1,7 proc.

Tabela 5.4.2. Wartość predykcyjna poczucia szczęścia w 2009 r. dla zawarcia małżeństwa w kolejnych 6 latach

Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	p
	B	Odch. stand.	Beta		
Stała	0,247	0,028		8,901	0,000
Poczucie szczęścia w 2009 r.	-0,063	0,012	-0,118	-5,039	0,000
Stała	0,185	0,038		4,916	0,000
Poczucie szczęścia w 2009 r.	-0,051	0,013	-0,096	-3,945	0,000
Wiek	-0,001	0,001	-0,056	-2,287	0,022
Płeć	0,056	0,015	0,089	3,811	0,000

R^2 dla dobrostanu = 0,014

⁵⁸ Związek przyczynowy między dobrostanem psychicznym i późniejszymi związkami interpersonalnymi, w tym szansą zawarcia związku małżeńskiego, stwierdzili wcześniej inni badacze (Harker, Keltner, 2001; Stutzer, Bruno, 2006). Jednak Graham, Eggers i Sukhtankar (2004) na podstawie danych z badań poanelowych w Rosji z odroczeniem pięcioletnim kolejnych pomiarów nie stwierdziły istotnego statystycznie wpływu dobrostanu na prawdopodobieństwo zawarcia związku małżeńskiego.

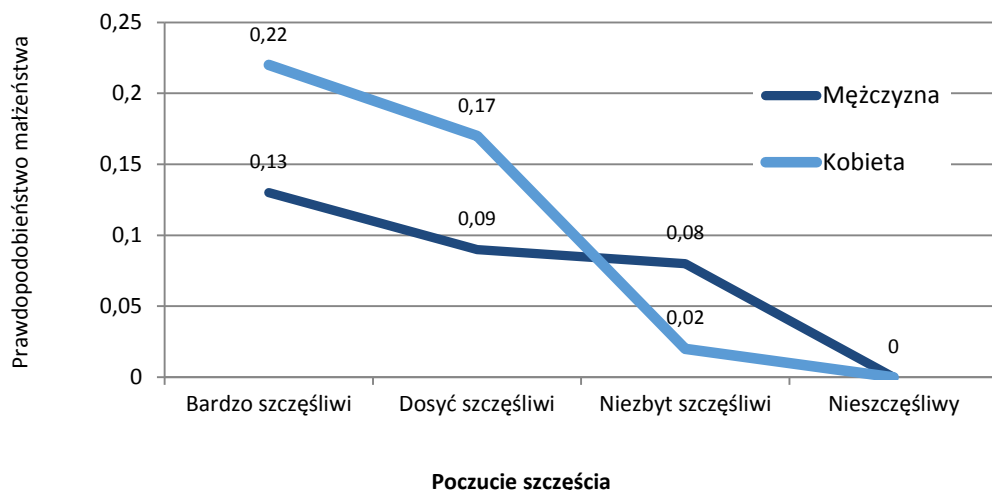
⁵⁹ Także przyjmując złożony standaryzowany wskaźnik dobrostanu psychicznego (patrz rozdz. 9) istotna statystycznie jest tylko zależność zmiany stanu cywilnego od wyjściowego poziomu dobrostanu.

Tabela 5.4.3. Wartość predykcyjna wejścia w związek małżeński po 2009 r. dla zmiany dobrostanu psychicznego między 2009 i 2015 rokiem

Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	P
	B	odch. stand.	Beta		
Stała	-1,363	0,058		-23,609	0,000
Poczucie szczęścia w 2009 r.	0,658	0,026	0,569	25,385	0,000
Stała	-1,435	0,059		-24,508	0,000
Poczucie szczęścia w 2009 r.	0,677	0,026	0,585	26,178	0,000
Zawarcie małżeństwa	0,259	0,047	0,124	5,562	0,000
Stała	-1,309	0,077		-17,066	0,000
Poczucie szczęścia w 2009 r.	0,731	0,027	0,632	27,397	0,000
Zawarcie małżeństwa	0,229	0,046	0,110	4,970	0,000
Wiek	-0,007	0,001	-0,156	-6,776	0,000
Płeć	0,022	0,030	0,016	0,724	0,469

R^2 dla zawarcia małżeństwa = 0,017

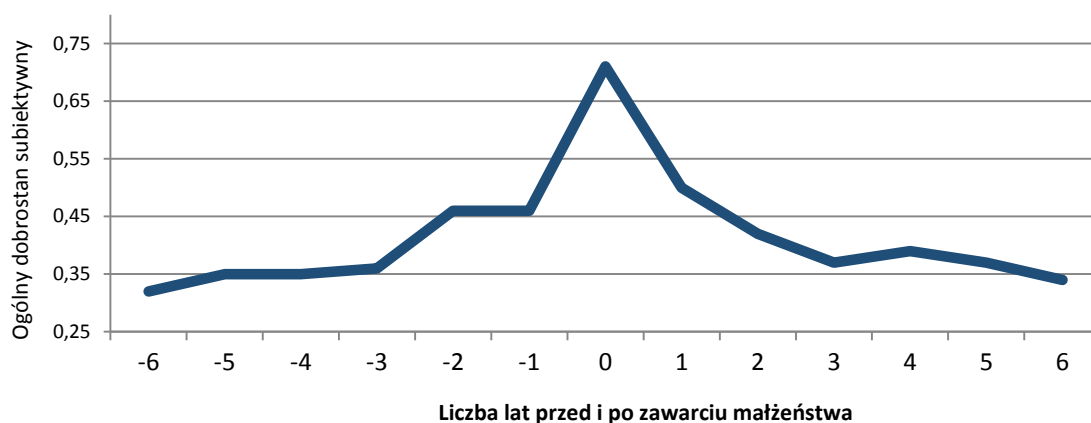
Wykres 5.4.22 obrazuje wielkość efektu dobrostanu psychicznego, jeśli chodzi o szanse znalezienia stałego partnera. Osoby bardzo szczęśliwe w roku 2009 miały prawie czterokrotnie większe szanse zawarcia związku małżeńskiego w następnych 6 latach w porównaniu z osobami, które w 2009 r. czuły się niezbyt szczęśliwe. Żadna z osób nieszczęśliwych nie zawarła w tym okresie ślubu. Interesująca jest istotna statystycznie różnica między płciami. Dla kobiet dobrostan psychiczny jest ważniejszym warunkiem ożenku niż dla mężczyzn. Prawdopodobieństwo wyjścia za mąż wśród bardzo szczęśliwych kobiet jest 10-krotnie większe niż wśród niezbyt szczęśliwych. W przypadku mężczyzn stosunek prawdopodobieństw jest znacznie mniejszy i wynosi 1,6.

UWAGI: efekt główny poziomu dobrostanu $F(3, 1794) = 9,514, p < 0,000, \eta^2 = 0,016$; efekt interakcji poziomu dobrostanu i płci $F(3, 1794) = 4,995, p < 0,000, \eta^2 = 0,008$

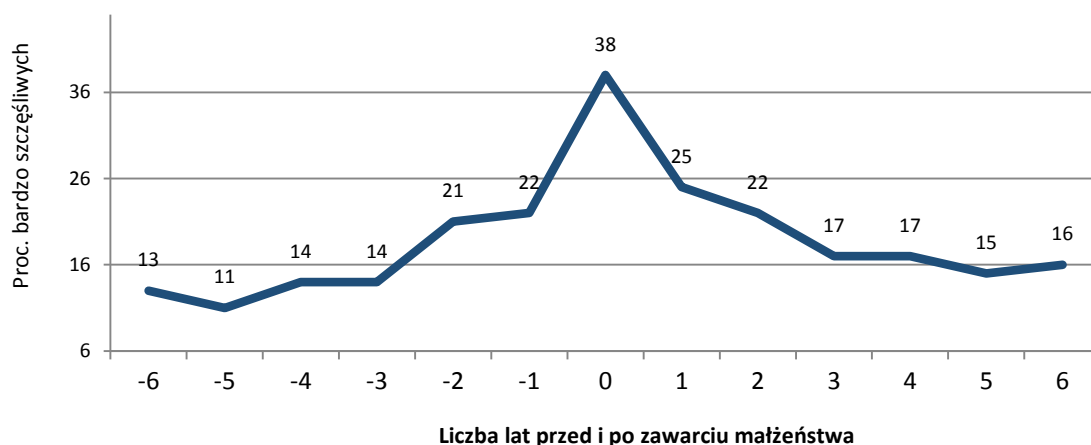
Wykres 5.4.22. Prawdopodobieństwo zawarcia małżeństwa między 2009 i 2015 rokiem wśród osób stanu wolnego w 2009 r. w zależności od płci i od poczucia szczęścia w 2009 r. w próbie panelowej

Efekt małżeństwa w zakresie dobrostanu psychicznego nie jest trwały, co pokazały wcześniej inne badania (Easterlin, 2005). Ogólna prawidłowość jest taka, że dobrostan psychiczny rośnie w miarę zbliżania się daty ślubu, po czym spada w następnych latach do poziomu podobnego jak w okresie wielu lat poprzedzających ślub (wykresy 5.4.23 - 5.4.24). Poziom dobrostanu spada gwałtownie w pierwszych trzech latach po zawarciu małżeństwa, a następnie stabilizuje się. Innymi słowy, występuje niemal pełna symetria zmian dobrostanu psychicznego przed i po zawarciu małżeństwa, chociaż jeszcze 6 lat przed ślubem dobrostan psychiczny jest istotnie wyższy niż osób, które nie wejdą w tym okresie w związek małżeński. Sugeruje to, że konsekwentnie stwierdzana w badaniach sondażowych znaczna różnica w zakresie różnych wskaźników dobrostanu psychicznego między osobami żyjącymi w małżeństwie i tymi, które nie zawarły małżeństwa lub się rozwiodły (Myers, 2004), wynika nie tylko czy raczej nie tyle ze „szczęściodajnej” funkcji małżeństwa, ile z różnic indywidualnych w poziomie dobrostanu psychicznego: szczęśliwi częściej od nieszczęśliwych zawierają związek małżeński i rzadziej się rozwodzą (por. Stuzer, Frey, 2006).

UWAGI: dobrostan stanowiła suma standaryzowanych wartości oceny całego dotychczasowego życia, poczucia szczęścia i oceny minionego roku; efekt główny liczby lat $F(12, 3263) = 3,104$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,011$; różnice wszystkich grup z grupą 0 oraz grupy 1 z grupami 3, 4, 5 i 6 są istotne statystycznie w teście NIR; $N = -6 - 35, -5 - 49, -4 - 69, -3 - 85, -2 - 98, -1 - 164, 0 - 145, 1 - 351, 2 - 495, 3 - 478, 4 - 427, 5 - 436, 6 - 444$.

Wykres 5.4.23. Ogólny dobrostan subiektywny w różnym czasie przed i po zawarciu małżeństwa

UWAGI: efekt główny liczby lat $F(12, 3389) = 4,477$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,016$; różnice wszystkich grup z grupą 0 oraz grupy 1 z grupami 3, 4, 5 i 6 oraz grupy 2 z grupami 4, 5 i 6 są istotne statystycznie w teście NIR; $N = -6 - 47, -5 - 54, -4 - 78, -3 - 77, -2 - 131, -1 - 170, 0 - 106, 1 - 370, 2 - 526, 3 - 493, 4 - 461, 5 - 450, 6 - 439$.

Wykres 5.4.24. Procent osób bardzo szczęśliwych w różnym czasie przed i po zawarciu małżeństwa

W przypadku rozwodu układ zależności nie jest w pełni symetryczny: gorszy dobrostan psychiczny zwiększa prawdopodobieństwo rozwodu, ale rozwód powoduje względnie trwały negatywny efekt w zakresie dobrostanu subiektywnego w porównaniu ze stanem przed rozwodem (tabele 5.4.4-5.4.5). W czasie rozpadania się związku dobrostan subiektywny nieco spada i przez kolejne lata utrzymuje się na obniżonym poziomie. Efekt adaptacji do sytuacji po rozwodzie jest słabszy niż w przypadku małżeństwa. Przypuszczalnie ożenek pociąga za sobą zarówno pozytywne jak i negatywne zmiany w subiektywnej jakości życia, natomiast konsekwencje rozwodu bywają, przynajmniej w horyzoncie dwóch lat, niemal wyłącznie negatywne, w dodatku ich dotkliwość może z czasem wręcz narastać (ubozhenie, problemy z wychowaniem dzieci, alkoholizm itd.). Nie dotyczy to jednak najgłębszej warstwy dobrostanu, czyli woli życia: jest ona co prawda słabsza w porównaniu z osobami żyjącymi w małżeństwie, które w kolejnych latach nie rozwiodą się, nawet 6 lat przed rozwodem ale nie ulega dalszemu obniżeniu po rozwodzie (wykresy 5.4.25 i 5.4.26).

Tabela 5.4.4. Wartość predykcyjna dobrostanu w 2009 r. dla rozpadu małżeństwa w kolejnych 6 latach

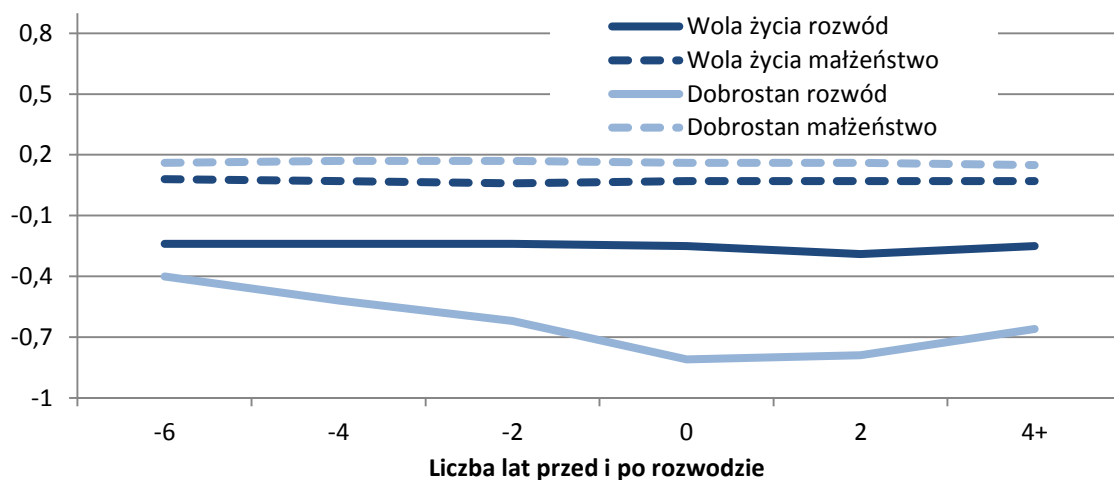
Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	p
	B	Błąd stand.	Beta		
Stała	0,017	0,002		10,460	0,000
Dobrostan w 2009 r.	-0,009	0,002	-0,066	-5,100	0,000
Stała	0,040	0,009		4,441	0,000
Dobrostan w 2009 r.	-0,011	0,002	-0,076	-5,850	0,000
Wiek	-0,001	0,000	-0,073	-5,557	0,000
Płeć	0,010	0,003	0,040	3,129	0,002

R^2 dla dobrostanu = 0,004

Tabela 5.4.5. Wartość predykcyjna rozpadu małżeństwa po 2009 r. dla zmiany dobrostanu subiektywnego między 2009 i 2015 rokiem

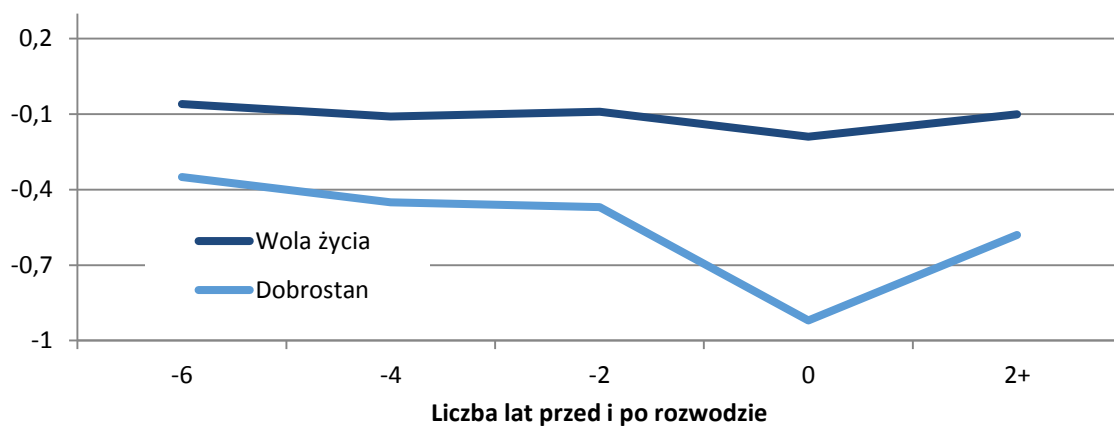
Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	p
	B	Błąd stand.	Beta		
Stała	-0,009	0,012		-0,743	0,457
Dobrostan w 2009 r.	-0,564	0,014	-0,514	-41,322	0,000
Stała	0,001	0,012		0,095	0,924
Dobrostan w 2009 r.	-0,571	0,014	-0,521	-41,854	0,000
Rozwód	-0,606	0,097	-0,078	-6,256	0,000
Stała	0,256	0,067		3,832	0,000
Dobrostan w 2009 r.	-0,577	0,014	-0,526	-41,978	0,000
Rozwód	-0,620	0,097	-0,080	-6,378	0,000
Wiek	-0,054	0,023	-0,029	-2,324	0,020
Płeć	-0,003	0,001	-0,042	-3,354	0,001

R^2 dla rozwodu = 0,006

UWAGI: efekty główne rozvodu w zakresie dobrostanu – dla 6 lat przed rozwodem $F(1, 761) = 57,968$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,070$; dla 4 lat przed rozwodem $F(1, 878) = 100,581$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,103$; dla 2 lat przed rozwodem $F(1, 970) = 153,474$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,137$; dla okresu rozwodu $F(1, 878) = 197,460$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,184$; dla 2 lat po rozwodzie $F(1, 728) = 144,982$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,166$; dla 4 i więcej lat po rozwodzie $F(1, 656) = 69,930$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,096$; efekty główne rozvodu w zakresie woli życia – dla 6 lat przed rozwodem $F(1, 824) = 15,820$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,019$; dla 4 lat przed rozwodem $F(1, 938) = 18,783$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,020$; dla 2 lat przed rozwodem $F(1, 1032) = 20,308$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,019$; dla okresu rozwodu $F(1, 941) = 22,124$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,023$; dla 2 lat po rozwodzie $F(1, 788) = 17,762$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,022$; dla 4 i więcej lat po rozwodzie $F(1, 716) = 10,390$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,014$; kowariantami były wiek i płeć

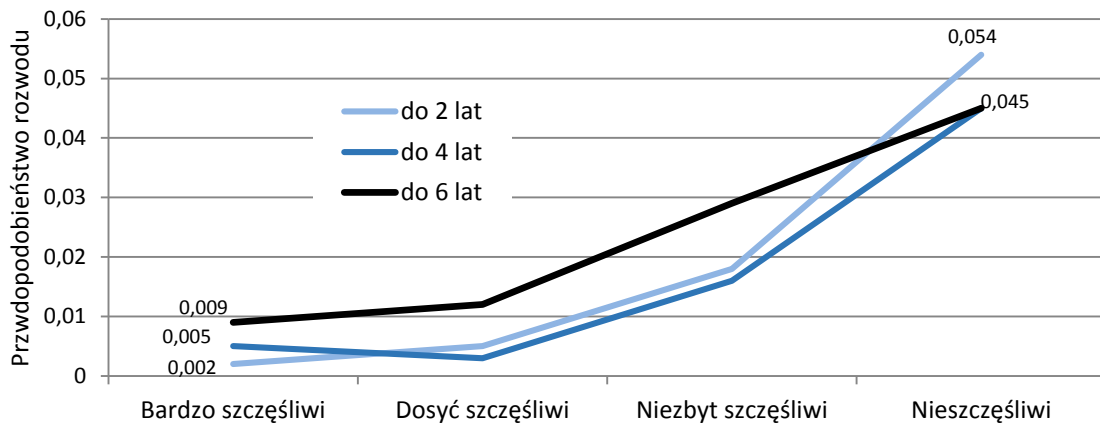
Wykres 5.4.25. Wola życia i ogólny dobrostan subiektywny w różnym czasie przed i po rozpadzie małżeństwa w grupie osób, które się rozwiodyły i nie wzięły ślubu powtórnie w porównaniu z osobami żyjącymi przez cały czas w małżeństwie

UWAGI: efekty główne daty pomiaru – dla dobrostanu $F(4, 312) = 6,511$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,077$; dla woli życia $F(4, 316) < 2$, ni.; testy kontrastów wewnątrzobiektywnych – dla dobrostanu: poziom 0-poziom 2+ $F(1, 78) = 4,099$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,050$; poziom 0-poziom -2 $F(1, 79) = 11,699$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,13$; poziom 0-poziom -4 $F(1, 78) = 11,852$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,132$; poziom 0-poziom -6 $F(1, 78) = 16,131$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,171$; dla woli życia: poziom 0-poziom 2+ $F(1, 79) < 1$, ni.; poziom 0-poziom -2 $F(1, 79) < 2$, ni.; poziom 0-poziom -4 $F(1, 79) < 2$, ni.; poziom 0-poziom -6 $F(1, 79) = 4,491$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,054$; kowariantami były wiek i płeć

Wykres 5.4.26. Wola życia i ogólny dobrostan subiektywny w różnym czasie przed i po rozpadzie małżeństwa w grupie osób, które się rozwiodyły i nie wzięły ślubu powtórnie w próbie panelowej

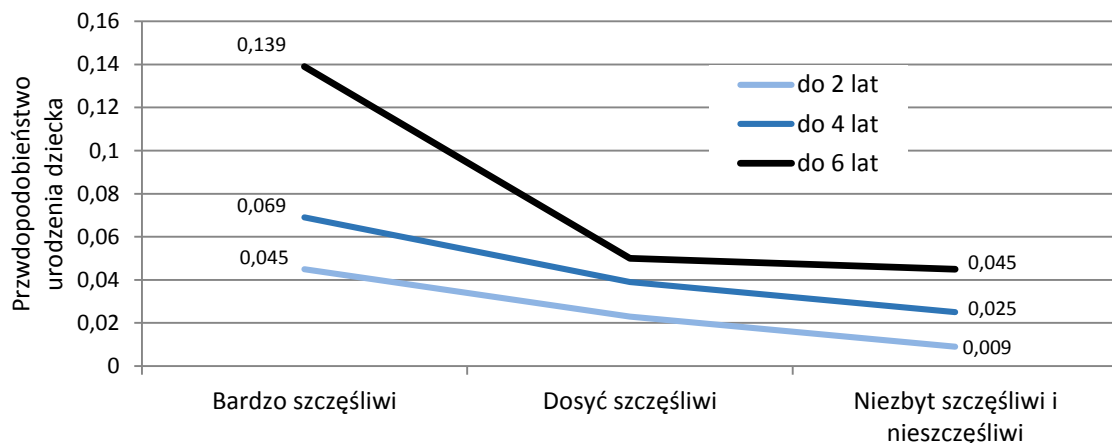
Tak więc rozwód, podobnie jak ożenek, zależy od cech indywidualnych związanych z dobrostanem psychicznym. Wśród żyjących w małżeństwie osób nieszczęśliwych prawdopodobieństwo rozwodu w czasie dwóch kolejnych lat jest dwudziestosiedmiokrotnie, a w okresie do sześciu lat pięciokrotnie większe niż wśród szczęśliwych małżonków (wykres 5.4.27).

UWAGI: efekt główny poziomu dobrostanu: do 2 lat przed rozwodem $F(3, 11029) = 21,568$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,006$; do 4 lat przed rozwodem $F(3, 8281) = 14,785$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,005$; do 6 lat przed rozwodem $F(3, 6038) = 7,743$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; zmiennymi kontrolnymi były wiek i płeć.

Wykres 5.4.27. Prawdopodobieństwo rozwodu między 2009 i 2015 rokiem w zależności od poczucia szczęścia w różnym czasie przed rozwodem w próbie panelowej

Dobrostan psychiczny jest czynnikiem różnicującym także prawdopodobieństwo urodzenia dziecka (Margolis, Myrskylä, 2015; Myrskylä, Margolis, 2014). Zależność między urodzeniem dziecka i dobrostanem jest dwustronna: pojawienie się dziecka zmienia dobrostan rodziców, ale dobrostan mierzony poczuciem szczęścia pozwala przewidzieć, czy ktoś będzie miał dziecko w okresie kolejnych 6 i dwóch lat (wykres 5.4.28). Narodziny dziecka zwiększają jeszcze ogólny dobrostan subiektywny, w tym poczucie szczęścia (wykresy 5.4.29-5.4.30). Po dwóch latach od narodzin spada jednak zarówno poczucie szczęścia jak i ogólny dobrostan subiektywny i nigdy już w okresie 4 kolejnych lat nie wraca do poziomu sprzed narodzin. Zatem szczęście sprzyja narodzeniu dziecka, ale narodziny dziecka nie sprzyjają w dłuższym okresie szczęściu.

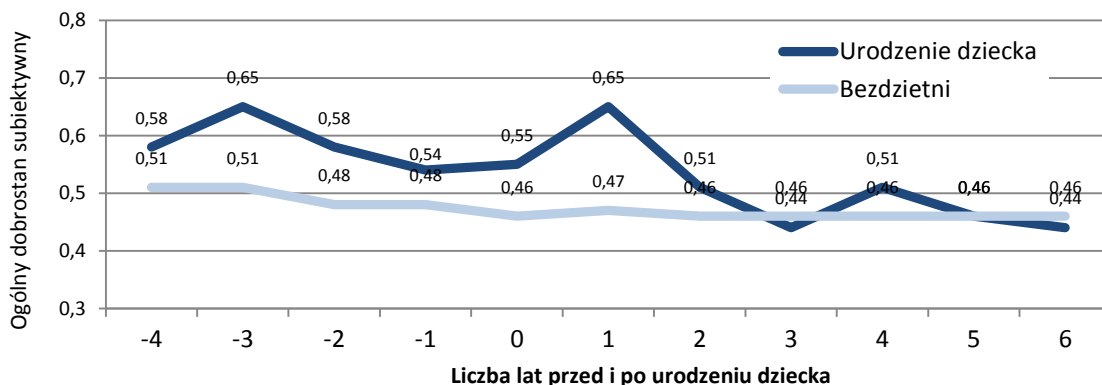

UWAGI: efekt główny poziomu dobrostanu: do 2 lat przed narodzinami $F(2, 3317) = 5,152$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,003$; do 4 lat przed narodzinami $F(2, 2182) = 3,085$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,003$; do 6 lat przed narodzinami $F(2, 1540) = 7,373$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,009$; ze względu na zbyt małą liczbę respondentów nieszczęśliwych kategorię tę połączono z kategorią niezbyt szczęśliwych.

Wykres 5.4.28. Prawdopodobieństwo pojawienia się pierwszego dziecka w małżeństwie między 2009 i 2015 rokiem w zależności od poczucia szczęścia w różnym czasie przed narodzinami w próbie panelowej

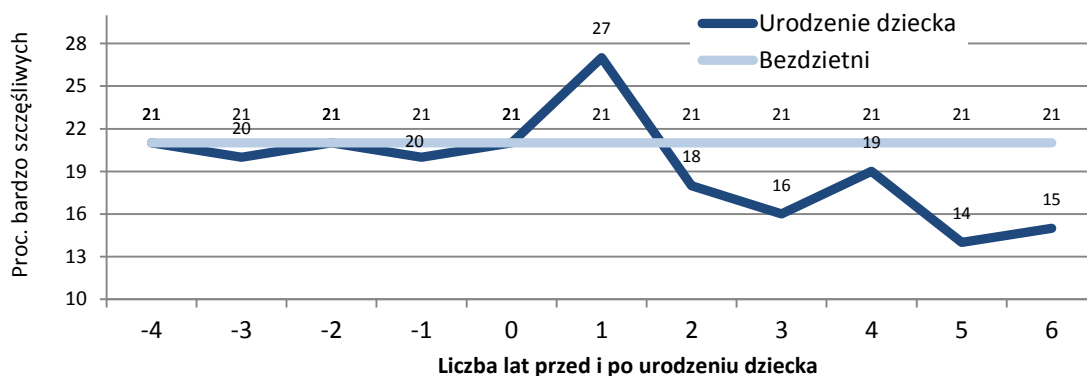
Chociaż wyniki badań w literaturze przedmiotu nie są w pełni jednoznaczne, większość pokazuje słaby negatywny efekt dzieci w zakresie różnych miar dobrostanu psychicznego (zadowolenia z życia czy poczucia szczęścia, np. Alesina et al. 2004; Ball, Chernova, 2008; Clark i in. 2008; Di Tella et al. 2003; Haller, Hadler, 2006; Margolis, Myrskylä, 2011; McLanahan, Adams, 1989; Pollmann-Schult, 2014; Stanca 2012). Ten negatywny efekt kłóci się z potocznym przekonaniem, że dzieci dają szczęście (Hansen, 2012). Także w *Diagnozie Społecznej* niemal połowa respondentów wskazuje dzieci wśród trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia. Nasze wyniki nie stoją jednak wbrew pozorom w sprzeczności z wynikami dominującymi w literaturze przedmiotu. Także w *Diagnozie*, gdy uwzględnimy dzieci na utrzymaniu w dowolnym wieku, efekt okazuje się, choć słaby, istotnie statystycznie negatywny zarówno w zakresie ogólnego dobrostanu subiektywnego jak i poczucia szczęścia przy kontroli płci, wieku, wykształcenia i zamożności (wykresy 5,4,31 i 5.4.32). Dobrostan rodziców zależy nie tylko od wieku dziecka,

ale również od liczby dzieci (wykres 5.4.33), ale negatywna zależność ta wynika w dużej mierze ze spadku materialnego poziomu życia wraz z liczbą dzieci. Jeśli wytrącimy efekt dochodu na jednostkę ekwiwalentną w gospodarstwie domowych, negatywny efekt większej liczby dzieci znacznie słabnie (wykres 5.4.34). Czym innym jest wzrost dobrostanu tuż po urodzeniu pierwszego dziecka, a czym innym długotrwały efekt w całym okresie opieki nad potomstwem.

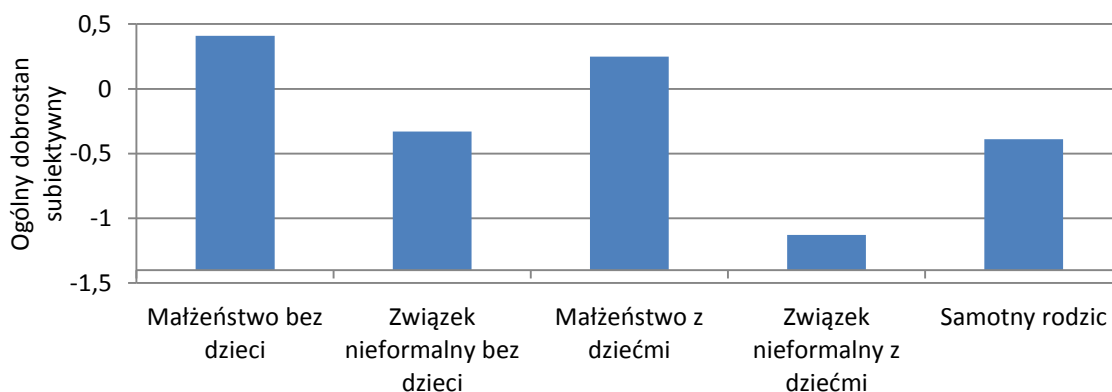
UWAGI: Dobrostan stanowiła suma standaryzowanych wartości oceny całego dotychczasowego życia, poczucia szczęścia i oceny minionego roku; istotne statystycznie są różnice między osobami, którym urodziło się dziecko, a bezdzietnymi w grupach -3, i 1

Wykres 5.4.29. Ogólny dobrostan subiektywny w różnym czasie przed i po urodzeniu dziecka żyjących w małżeństwie w jednorodzinnych gospodarstwach domowych w porównaniu z osobami bezdzietnymi żyjącymi w małżeństwie w jednorodzinnych gospodarstwach domowych w podobnym wieku w tych samych okresach

UWAGI: istotne statystycznie są różnice między osobami, którym urodziło się dziecko, a bezdzietnymi w grupach 1, 3, 5 i 6

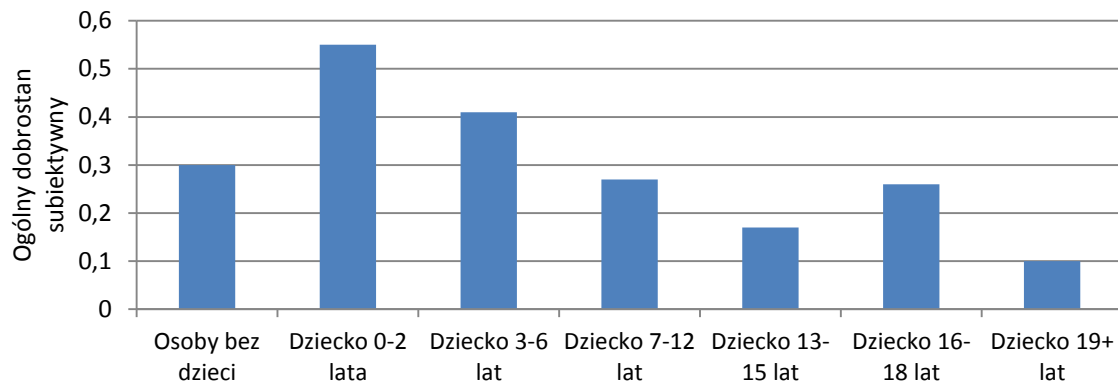
Wykres 5.4.30. Procent osób bardzo szczęśliwych w różnym czasie przed i po urodzeniu dziecka żyjących w małżeństwie w jednorodzinnych gospodarstwach domowych w porównaniu z osobami bezdzietnymi żyjącymi w małżeństwie w jednorodzinnych gospodarstwach domowych w podobnym wieku w tych samych okresach

UWAGI: w przypadku związków nieformalnych i samotnych rodziców uwzględniono tylko osoby formalnie w stanie wolnym (pominięto osoby rozwiedzione, w separacji i owdowiałe); efekt główny typu rodziny $F(4, 11771)=27,491, p<0,000, \eta^2=0,009$; wynik wszystkich grup różni się istotnie statystycznie od małżeństw bez dzieci; z pozostałych porównań parami nieistotne są różnice między związkiem nieformalnym z dziećmi i samotnym rodzicem oraz między związkiem nieformalnym bez dzieci a samotnym rodzicem.

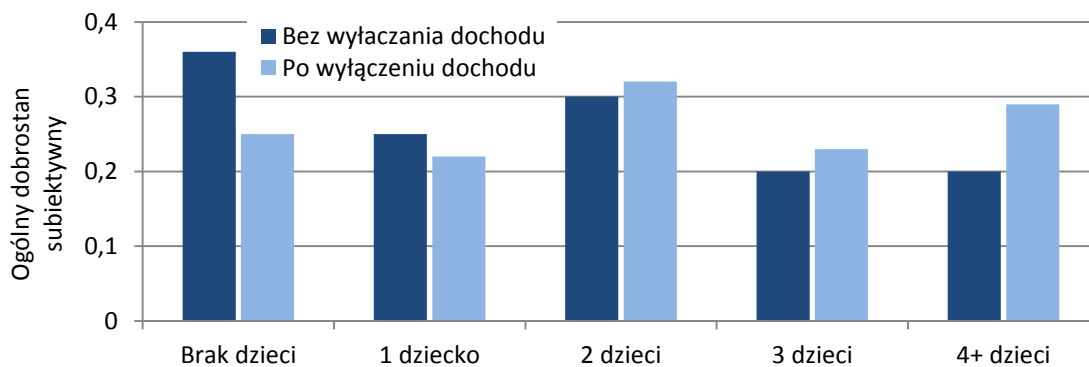
Wykres 5.4.31. Ogólny dobrostan subiektywny ze względu na typ rodziny przy kontroli wieku, płci, poziomu wykształcenia i dochodu na jednostkę ekwiwalentną

UWAGI: uwzględniono osoby z jednym tylko dzieckiem; efekt główny posiadania dzieci i ich wieku $F(6, 2524)=6,891$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; w stosunku do osób bez dzieci istotnie statystycznie różnią się osoby z dziećmi w wieku 0-2 lata, 3-6 lat oraz 13-15 lat i 19+ lat

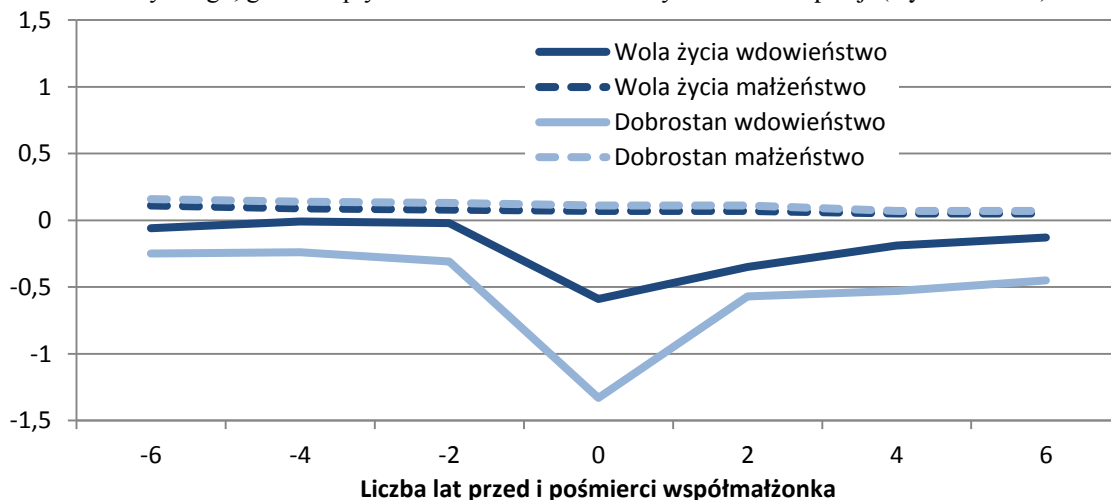
Wykres 5.4.32. Ogólny dobrostan subiektywny osób do 57 r.ż. ze względu na posiadanie dzieci i wiek dziecka przy kontroli wieku i płci rodziców

UWAGI: w przypadku braku kontroli wysokości dochodu na jednostkę ekwiwalentną efekt główny liczby dzieci $F(4,9812)=7,899$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$, istotnie statystycznie są różnice między grupą bez dzieci i grupami z jednym, trojgiem i większą liczbą dzieci; przy kontroli wysokości dochodu efekt główny liczby dzieci $F(4, 8922)=5,873$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$, nie ma istotnych statystycznie między grupami różnica tylko między grupą bez dzieci i grupą z jednym dzieckiem

Wykres 5.4.33. Ogólny dobrostan subiektywny ze względu na liczbę dzieci w gospodarstwach jednorodzinnych przy kontroli wieku i płci oraz -- opcjonalnie -- dochodu na jednostkę ekwiwalentną

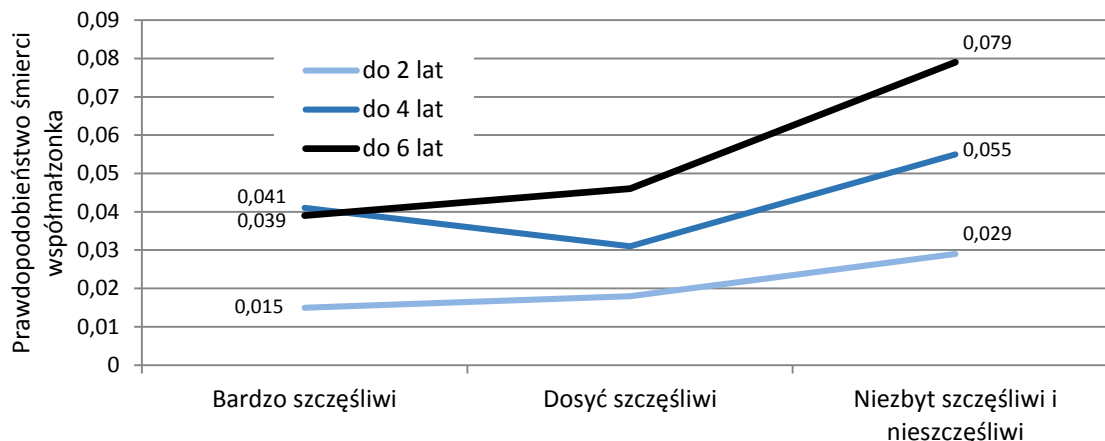
Na przykładzie śmierci współmałżonka widać wyraźnie efekt negatywności, o którym mówi hipoteza 5. W przeciwieństwie do ożenku, utrata partnera daje bardziej długotrwały efekt w zakresie różnych miar dobrostanu (wykres 5.4.34); proces adaptacji jest w tym przypadku mniej pełny. Podobnie było w przypadku rozwodu w zakresie ogólnego dobrostanu subiektywnego, gdzie z upływem czasu nie widać żadnych oznak adaptacji (wykres 5.4.25).

UWAGI: dla woli życia istotne statystycznie są różnice między małżeństwem i wdowieństwem dla okresów -4, -2, 0 i 2; dla dobrostanu istotne statystycznie są różnice między małżeństwem i wdowieństwem dla wszystkich okresów.

Wykres 5.4.34. Wola życia i ogólny dobrostan subiektywny w różnym czasie przed i po śmierci współmałżonka w grupie osób, które owdowiały i wśród osób żyjących w małżeństwie w tych samych okresach

Jak już wspomnieliśmy dobrostan subiektywny pozwala w pewnym stopniu przewidzieć prawdopodobieństwo śmierci współmałżonka w okresie kolejnych 6, 4 i 2 lat (wykres 5.4.35). Ale w przeciwieństwie do ożenku i narodzin dziecka zależność ta wynika nie tyle z faktu, że dobrostan wpływa na śmierć partnera, ile stąd, że śmierć partnera poprzedza jego choroba, która powoduje obniżenie dobrostanu przyszłej wdowy lub wdowca.

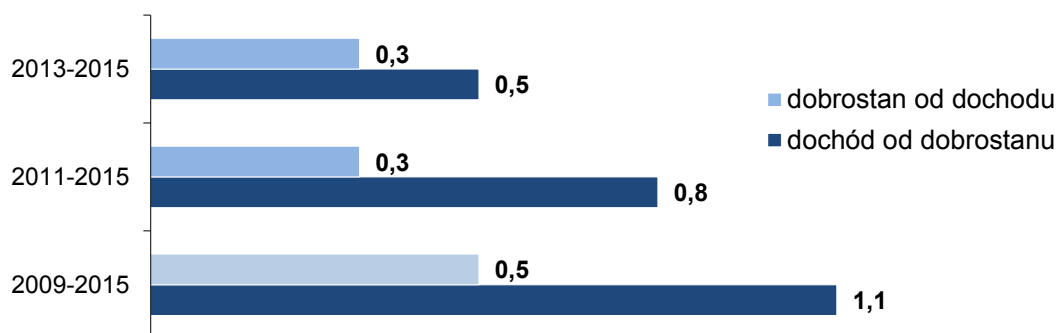

UWAGI: efekt główny poziomu dobrostanu: do 2 lat przed narodzinami $F(2, 11172) = 5,425, p < 0,01, \eta^2 = 0,001$; do 4 lat przed narodzinami $F(2, 8546) = 9,479, p < 0,000, \eta^2 = 0,002$; do 6 lat przed owdowieniem $F(3, 6175) = 12,173, p < 0,000, \eta^2 = 0,004$; ze względu na zbyt małą liczbę respondentów nie-szczęśliwych kategorię tę połączono z kategorią niezbyt szczęśliwych; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.35. Prawdopodobieństwo śmierci współmałżonka między 2009 i 2015 rokiem w zależności od poczucia szczęścia w różnym czasie przed owdowieniem z kontrolą wieku w próbie panelowej.

Od dawna trwa, głównie między ekonomistami, spór o to, czy pieniądze dają szczęście (Easterlin, 1974, 1995; Czapiński, 2012; Stevenson B., Wolfers J. (2008). Znacznie później zaczęto szukać odpowiedzi, czy pieniądze szczęście daje pieniądze (Diener i in., 2002; Graham, Eggers, Sukhtankar, 2004; Marks, Fleming, 1999; Roberts i in., 2003)⁶⁰.

W *Diagnozie Społecznej* zależność między dobrostanem psychicznym i dochodem jest asymetryczna. Dobrostan warunkuje zmianę dochodów osobistych we wszystkich okresach odroczenia pomiarów (2-, 4- i 6-letnich) w znacznie większym stopniu niż zmiana dochodu wpływa na dobrostan (wykres 5.4.36). Rozbieżność między siłą determinacji w tych dwóch kierunkach rośnie wraz z długością okresu odroczenia: znaczenie dobrostanu dla bogacenia się rośnie z czasem bardziej niż znaczenie pieniędzy dla dobrostanu. Tak więc, osoby w lepszej kondycji psychicznej mają szansę na szybsze bogacenie się w kolejnych latach w porównaniu z osobami w gorszej kondycji psychicznej, ale wzrost zamożności także, choć słabiej, pociąga za sobą wzrost dobrostanu psychicznego. Pieniądze dają szczęście w mniejszym stopniu niż szczęście pieniądze.⁶¹

Wykres 5.4.36. Procent wariancji w zakresie zmiany ogólnego dobrostanu subiektywnego wyjaśnionej przez zmianę dochodu osobistego po wyłączeniu efektu poziomu dobrostanu psychicznego w pierwszym pomiarze i procent wariancji w zakresie zmiany wysokości dochodu osobistego wyjaśnionej przez dobrostan psychiczny w pierwszym pomiarze po wyłączeniu wysokości dochodu w pierwszym pomiarze w latach 2009-2015, 2011-2015 i 2013-2015 (wszystkie wartości są istotne statystycznie)

⁶⁰ W jednym z badań (Staw, Sutton, Pelled, 1994) mierzono pozytywne emocje 272 pracowników i sprawdzano, jak wywiązują się oni ze swoich obowiązków zawodowych w kolejnych 18 miesiącach. Szczęśliwsi byli lepiej oceniani przez swoich szefów i osiągnęli wyższe zarobki. W dużych badaniach nad młodzieżą australijską (Marks, Fleming, 1999) śledzono z kolei losy respondentów przez 15 lat: szczęśliwsi, jak się okazało, mieli dużo większe od mniej szczęśliwych szanse zdobycia interesującej i dobrze płatnej pracy. W innym badaniu podłużnym stwierdzono, że szczęśliwsi studenci amerykańscy zarabiali po 20 latach o 30 proc. więcej niż ich mniej szczęśliwi koledzy (Diener, Biswas-Diener, 2010).

⁶¹ Jest jednak wiele danych dowodzących, że pieniądze dają jednak poczucie szczęścia ale głównie ubogim. Po przekroczeniu pewnego progu zamożności pozostaje jedynie zależność od dobrostanu do pieniędzy (Czapiński, 2004c, 2008c, 2012)

5.5. Finanse osobiste

5.5.1. Osobiste dochody bieżące i spodziewane za dwa lata

Średni deklarowany dochód osobisty netto („na rękę”) miesięcznie za ostatni kwartał wyniósł w całej próbie 2034 zł (mediana 1700 zł, odchylenie stand. 1558), a w próbie panelowej nieco mniej — 1965 zł, i w stosunku do danych z 2013 r. wzrósł w całej próbie o 8,2 proc. (realnie po uwzględnieniu zmiany cen towarów i usług konsumpcyjnych o 9,0 proc.), a w próbie panelowej wzrósł o 9,3 proc. (realnie o 10,1 proc.). Są to największe realne wzrosty dochodu osobistego od 2009 r.

Rozkład średniego dochodu w przekrojach społecznych jest bardzo zróżnicowany (tabela 5.5.1). Mężczyźni deklarują dochód osobisty o 1/3 wyższy niż kobiety (w 2013 r. o 30,5 proc.), osoby z wyższym i policealnym wykształceniem ponad dwukrotnie wyższy od osób z wykształceniem podstawowym. Dochód osobisty rośnie z wiekiem do 35-44 roku życia, po czym systematycznie spada. Liniowo rośnie wraz z wielkością miejscowości zamieszkania — mieszkańcy wsi zarabiają 58 proc. (w 2013 r. 57 proc.) tego co mieszkańcy największych miast. Najwyższy jest w województwach mazowieckim, pomorskim, dolnośląskim i zachodniopomorskim, a najniższy w woj. podkarpackim, lubelskim i świętokrzyskim.

W przekroju statusu społeczno-zawodowego prym wiodą przedsiębiorcy, a na dole drabiny dochodów osobistych znajdują się, nie licząc uczniów i studentów, bezrobotni, renciści i inne biernie zawodowo osoby; dochody emerytów są wyższe od dochodów rolników.

Nic dziwnego, że dochody osobiste osób z gospodarstw domowych z górnego kwartyła dochodów na jednostkę ekwiwalentną w gospodarstwie domowym są dwuipółkrotnie wyższe od dochodów osób z gospodarstw z dolnego kwartyła; dochody osobiste stanowią bowiem wkład w dochody gospodarstw. Warto zwrócić uwagę, że w stosunku do 2013 r. we wszystkich grupach realne dochody osobiste wzrosły (najwięcej u przedsiębiorców a najmniej u emerytów).

Pytaliśmy także o spodziewane dochody osobiste netto za dwa lata. Badani oczekują, że ich dochody wzrosną przeciętnie o 37 proc. (tabela 5.5.2). Dwa lata temu oczekiwania były wyższe (43 proc.) a cztery lata wcześniej jeszcze wyższe (48 proc.). Rok 2013 był pierwszym rokiem kryzysowym w finansach – dochody osobiste spadły o kilka proc. To z pewnością powściągnęło optymizm. Jest jednak kilka grup społeczno-demograficznych, w których oczekiwania wzrostu dochodów w 2015 r. są wyższe niż w 2013 a nawet w 2011 r. Należą do nich uczniowie i studenci, najmłodszy respondenci i mieszkańcy woj. podlaskiego i pomorskiego.

Wysokość oczekiwanych dochodów zdeterminowana jest głównie przez poziom obecnych dochodów i czynników silnie z dochodami skorelowanych: im wyższe dochody obecne tym wyższe dochody oczekiwane. Ale wielkość procentowej różnicy między aktualnymi i spodziewanymi zarobkami zależy od nieco innych czynników społeczno-demograficznych, zaś w odniesieniu do obecnej sytuacji finansowej zależność jest częściowo odwrotna: im niższe obecne dochody tym wyższy procentowo spodziewany ich wzrost ($r=-0,099$). Największej procentowo finansowej poprawy, podobnie jak w minionych latach, oczekują bezrobotni, uczniowie i studenci oraz ogólnie osoby najmłodsze (o ponad 100 proc.). Oczekiwania przedsiębiorców i rolników są większe niż pracowników najemnych, zwłaszcza tych, którzy pracują w sektorze publicznym. Najmniejszego wzrostu spodziewają się emeryci (o 12 proc.; podobnie jak 2 lata temu) oraz pracownicy sektora publicznego (o 26 proc., w 2013 r. 29 proc.) i renciści (o 21 proc., 2 lata temu o 34 proc.). W przekroju klasy miejscowości zamieszkania i województwa oczekiwania są wyrównane z wyjątkiem woj. kujawsko-pomorskiego, gdzie nie przekraczają 30 proc.). Czynnikiem silnie różnicującym wielkość spodziewanych wzrostów dochodu jest wiek — im starsi respondenci tym skromniejsze oczekiwania. Mężczyźni spodziewają się nieco większego wzrostu dochodu niż kobiety.

Jeśli chodzi o przedstawicieli wybranych zawodów, największymi optymistami okazują się podobnie jak przed dwoma laty twórcy, artyści, literaci i dziennikarze. Najskromniejsi w oczekiwaniach płacowych są żołnierze zawodowi, kolejarze i przedstawiciele władz oraz pozostali pracownicy usług osobistych (spodziewany wzrost dochodów poniżej 20 proc.) (tabela 5.5.3).

Zobaczmy zatem, kto się mniej a kto bardziej pomylił w swoich oczekiwaniach zmiany dochodu w 2013 r. (tabela 5.5.1 – ostatnia kolumna). Uczniowie i studenci, osoby najmłodsze, bezrobotni, inni biernie zawodowo, rolnicy – te grupy najbardziej w swoich oczekiwaniach przesadziły z optymizmem (odpowiednio o 257, 106, 141, 89 i 82 proc.). Największymi realistami okazały się osoby najstarsze i emeryci (błąd nie większy niż 10 proc.); są to grupy, które już zakończyły karierę zawodową.

Około 30 proc. badanych miało możliwość pozytywnie się rozczarować — osiągnęli większe dochody niż się spodziewali. Nie widać ich jednak w naszych zestawieniach, ponieważ w każdej z wyróżnionych grup przeważają jednak nierealistyczni optymiści.

Tabela 5.5.1. Dochód osobisty netto w poszczególnych kategoriach społeczno-demograficznych w całych próbach w 2013 i 2015 r. i procentowa zmiana dochodu osobistego między 2013 i 2015 r. oraz procentowa różnica między oczekiwaną w 2013 r. zmianą dochodu osobistego w 2015 r. a zmianą rzeczywistą osób należących do danej kategorii w próbie panelowej

Kategoria społeczna	2013		2015		Procentowa zmiana między 2013 i 2015 w próbie panelowej*	Procentowa różnica między oczekiwaną w 2013 r. a rzeczywistą zmianą
	Średnia	Odch. stand.	Średnia	Odch. stand.		
Ogółem	1880	1522	2034	1558	22,4	32,3
Płeć						
Mężczyźni	2136	1739	2339	1818	24,4	35,4
Kobiety	1637	1235	1750	1201	20,6	29,7
Wiek						
do 24 lat	1248	776	1327	787	78,8	105,8
25-34 lata	2031	1351	2219	1630	43,8	60,7
35-44 lata	2356	1756	2531	1845	24,4	41,2
45-59 lat	1964	1959	2127	1766	19,2	33,7
60-64 lata	1629	1068	1801	1339	15,4	17,5
65 i więcej lat	1523	850	1632	908	11,5	6,2
Miejsce zamieszkania						
Miasta ponad 500 tys.	2700	2416	2876	2377	19,6	28,7
Miasta 200-500 tys.	2195	2045	2355	1551	22,7	23,6
Miasta 100-200 tys.	1884	1018	2186	1333	20,6	53,5
Miasta 20-100 tys.	1826	1128	1998	1235	20,8	23,1
Miasta < 20 tys.	1823	1378	2028	1654	19,5	30,6
Wieś	1549	1070	1676	1243	25,1	37,0
Województwo						
Dolnośląskie	1980	1345	2169	1855	22,5	26,4
Kujawsko-pomorskie	1751	2198	1861	1236	27,3	22,8
Lubelskie	1576	1153	1678	1240	30,0	34,5
Lubuskie	1762	1097	2101	1503	29,0	32,3
Łódzkie	1737	1334	1822	1075	26,0	41,0
Małopolskie	1858	1275	2128	1543	19,3	33,0
Mazowieckie	2245	2270	2408	2264	20,8	33,1
Opolskie	1790	1317	1874	1145	23,7	31,1
Podkarpackie	1536	982	1642	978	22,4	31,5
Podlaskie	1770	1268	1832	1365	17,0	20,8
Pomorskie	2027	1433	2193	1537	26,1	26,5
Śląskie	1973	1127	2106	1220	18,1	27,9
Świętokrzyskie	1530	938	1702	1334	23,8	32,2
Warmińsko-mazurskie	1710	1153	1790	1239	19,3	21,4
Wielkopolskie	1841	1339	1952	1318	17,8	60,1
Zachodniopomorskie	1976	1537	2190	1622	21,9	23,4
Wykształcenie						
Podstawowe i niższe	1200	707	1271	707	16,7	22,2
Zasadnicze/gimnazjum	1579	1006	1695	1061	24,2	42,9
Średnie	1858	1456	2001	1446	23,7	30,2
Wyższe i policealne	2682	2040	2839	2026	22,7	30,0
Dochód na osobę w gosp.						
Dolny kwartyl	1121	694	1182	670	21,2	57,8
2 kwartyl	1501	830	1592	841	20,0	35,3
3 kwartyl	1829	881	1952	934	20,8	21,4
Górny kwartyl	2913	2309	3082	2167	26,8	20,5
Status społeczno-zawodowy						
Sektor publiczny	2425	1494,3	2582	1546	17,8	21,7
Sektor prywatny	2191	1593,5	2294	1520	32,6	32,8
Prywatni przedsiębiorcy	3048	2986,0	3627	3123	52,9	31,9
Rolnicy	1442	1233,2	1516	1470	25,3	82,4
Renciści	1137	563,1	1265	864	14,6	46,3
Emeryci	1577	835,4	1675	907	11,6	7,2
Uczniowie i studenci	935	777,8	1059	840	34,6	257,4
Bezrobotni	940	840,0	1104	1089	23,6	141,6
Inni bierni zawodowo	1041	1810,2	1066	799	29,8	88,8

* Są to średnie procentowych różnic indywidualnych między dochodem osobistym w 2013 i 2015 osób, które miały dochód osobisty w obu latach wyższy niż 0 zł. Zmiana procentowa średnich dochodów osobistych dla całej kategorii jest znacznie niższa, np. dla mężczyzn wynosi 9,5 proc., czyli o 14,9 pp. mniej niż średnia procentowa zmian indywidualnych dochodów poszczególnych mężczyzn. Dzieje się tak dlatego, że średnia różnic indywidualnych jest zawyżona przez przypadki bardzo niskiej bazy dużych nominalnie zmian.

Tabela 5.5.2. Oczekiwany procentowy wzrost dochodu osobistego w następnych dwóch latach w 2011, 2013 i 2015 r.

Kategoria społeczna	Oczekiwany procentowy wzrost dochodu w 2011 r.*	Oczekiwany procentowy wzrost dochodu w 2013 r.*	Oczekiwany procentowy wzrost dochodu w 2015 r.*
Ogółem	48	43	37
Płeć			
Mężczyźni	54	47	39
Kobiety	43	40	36
Wiek			
do 24 lat	148	113	171
25-34 lata	65	69	52
35-44 lata	54	53	36
45-59 lat	41	37	31
60-64 lata	20	15	15
65 i więcej lat	16	12	12
Miejsce zamieszkania			
Miasta ponad 500 tys.	51	41	35
Miasta 200-500 tys.	41	47	50
Miasta 100-200 tys.	49	44	33
Miasta 20-100 tys.	42	34	32
Miasta < 20 tys.	53	38	42
Wieś	50	49	37
Województwo			
Dolnośląskie	46	44	34
Kujawsko-pomorskie	40	40	29
Lubelskie	57	41	34
Lubuskie	59	46	43
Łódzkie	43	47	32
Małopolskie	51	48	38
Mazowieckie	51	47	36
Opolskie	62	43	35
Podkarpackie	55	43	32
Podlaskie	37	35	43
Pomorskie	51	43	54
Śląskie	41	36	45
Świętokrzyskie	40	45	41
Warmińsko-mazurskie	38	29	33
Wielkopolskie	54	47	35
Zachodniopomorskie	42	43	32
Wykształcenie			
Podstawowe i niższe	30	27	25
Zasadnicze zawodowe	57	53	42
Średnie	47	42	40
Wyższe i policealne	51	44	36
Dochód na jedną osobę			
Dolny kwartył	67	62	57
2 kwartył	43	41	33
3 kwartył	40	36	29
Górny kwartył	37	33	30
Status społeczno-zawodowy			
Sektor publiczny	33	29	26
Sektor prywatny	50	45	40
Prywatni przedsiębiorcy	76	61	44
Rolnicy	70	81	53
Renciści	31	34	21
Emeryci	16	13	12
Uczniowie i studenci	194	178	325
Bezrobotni	168	153	119
Inni bierni zawodowo	102	88	109

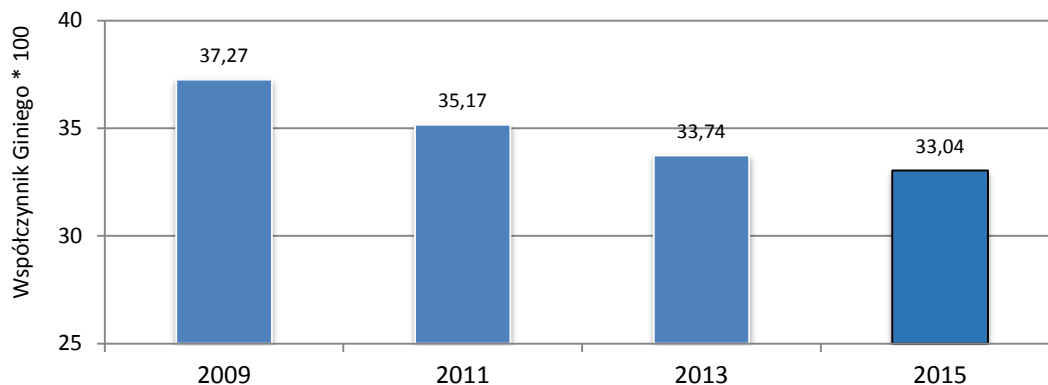
* Patrz przypis pod tabelą 5.5.1

Tabela 5.5.3. Dochód osobisty miesięcznie netto, aktualny i spodziewany za dwa lata w 2015 r. oraz procentowy spodziewany wzrost dochodu osobistego w 2013 i 2015 r. w wybranych 55 grupach zawodowych (porządek wg wielkości różnicy między spodziewanym procentowym wzrostem dochodu w 2015 i 2013 r.)

Zawód obecnie wykonywany	Średnia w 2015 r.		Wzrost dochodu w proc. spodziewany w roku: *		Różnica między 2015 i 2013
	dochody aktualne	dochody spodziewane	2015.	2013	
Lekarze, weterynarze, dentyści	5542	6923	50	32	18
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	1847	2519	65	47	18
Inni specjaliści ochrony zdrowia	2415	2994	43	30	13
Nauczyciele szkół podstawowych	2436	3231	33	24	9
Specjaliści ds administracji i zarządzania	2726	3897	44	35	9
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	2311	2900	35	26	9
Kowale i ślusarze	2231	2863	33	28	5
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	2048	2848	36	32	4
Żołnierze zawodowi	3099	3382	18	15	3
Nauczyciele akademicki	4360	7507	25	22	3
Malarze i pokrewni	2118	3000	42	40	2
Fryzjerzy, kosmetyczki	1752	2330	67	66	1
Monterzy	2027	2605	26	25	1
Prawnicy	4060	6015	62	62	0
Robotnicy produkcji tekstylnej	1682	2129	43	43	0
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	5539	6663	17	19	-2
Pomoce i sprzątaczk	1426	1740	37	39	-2
Specjaliści ds marketingu	3338	4252	36	39	-3
Pracownicy opieki osobistej	1535	2099	39	42	-3
Informatycy i pokrewni	3893	5123	42	46	-4
Sprzedawcy	1723	2362	44	49	-5
Kolejarze	2594	2842	12	17	-5
Inni robotnicy przy pracach prostych	1592	2223	50	55	-5
Kierownicy różnych specjalności	3866	4920	30	36	-6
Pracownicy obsługi biurowej	2026	2556	31	37	-6
Pracownicy ds ewidencji i transportu	2245	2848	29	35	-6
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	2752	3161	20	27	-7
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	3840	6194	106	113	-7
Kierowcy ciężarówek i autobusów	2805	3532	30	37	-7
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	3425	4446	36	44	-8
Specjaliści ds finansowych	3881	5016	29	37	-8
Pozostali pracownicy usług osobistych	2408	2546	17	25	-8
Hutnicy	2192	2903	32	40	-8
Pielęgniarki i położne	2435	3163	22	32	-10
Średni personel ds finansowych	2515	2947	24	34	-10
Formierze, spawacze	2456	3246	33	43	-10
Mechanicy maszyn i urządzeń	2394	3108	53	63	-10
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	3267	4048	37	48	-11
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	1451	1890	56	68	-12
Robotnicy budowlani - stan surowy	2486	3227	45	57	-12
Kucharze	1773	2141	22	35	-13
Elektrycy i elektrycy	2569	3178	31	44	-13
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	1930	2636	47	63	-16
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	2025	2423	25	43	-18
Robotnicy budowlani - wykończenie	2408	3202	42	61	-19
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	1907	2792	34	53	-19
Urzędnicy państwowi	2697	3328	26	48	-22
Kelnerzy, barmani i stewardzi	1643	2228	64	87	-23
Pozostali specjaliści	2892	3624	23	47	-24
Pozostały średni personel	1966	2539	41	65	-24
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	2541	3128	18	44	-26
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	2467	3056	28	56	-28
Rzemieślnicy	1882	2745	25	56	-31
Rolnicy produkcji roślinnej	1685	2134	35	70	-35
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	1548	1880	32	98	-66

* Patrz przypis pod tabelą 5.5.1

Mimo znacznego realnego wzrostu dochodów osobistych nastąpił dalszy spadek ich rozwarstwienia mierzonego współczynnikiem Giniego (wykres 5.5.1).

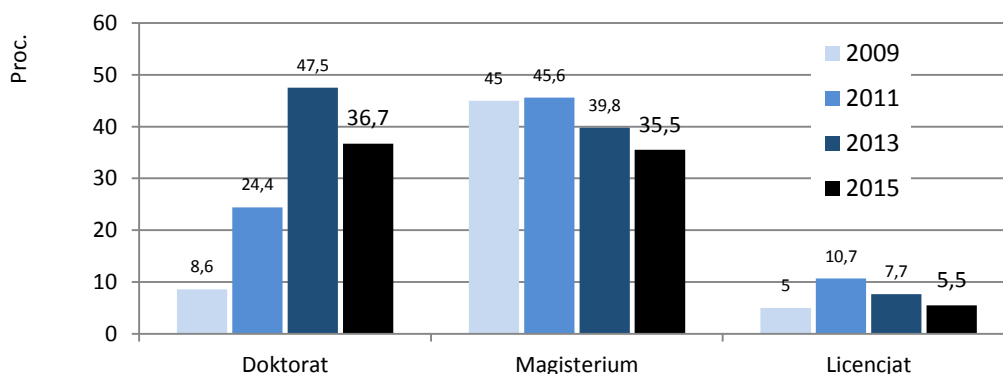

Wykres 5.5.1. Współczynnik Giniego w latach 2009-2015 dla dochodów osobistych w całych próbach

5.5.2. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie wyższym

Jednym z głównych, jeśli nie najważniejszym czynnikiem różnicującym dochody osobiste jest wykształcenie. Boom edukacyjny, który zaczął się w Polsce od pierwszych lat transformacji, dowodzi, że obywatele w mig pojęli tę zależność. Warto jednak bliżej przyjrzeć się tej zależności, aby oszacować, jak bardzo wykształcenie, ku któremu aspiruje ok. 70 proc. rodziców uczniów w wieku do 16 lat (por. rozdz. 4.5.3), czyli wyższe, jest opłacalną finansowo inwestycją. Wskaźnikiem opłacalności każdej inwestycji jest stopa zwrotu. Dla inwestycji edukacyjnych jest ona stosunkowo prosta do policzenia. Trzeba od różnicy zarobków między osobą kończącą dany szczebel edukacji i jej rówieśnikiem tej samej płci, który zakończył edukację na szczeblu o jeden niższym, odjąć koszt dalszego kształcenia (czesne i utraczone w czasie nauki zarobki) rozłożony na cały okres aktywności zawodowej i podzielić wynik tego bilansu przez wysokość zarobków niżej wykształconego, iloraz zaś pomnożyć przez 100 (aby wyrazić go w procentach przewagi zarobkowej netto lepiej wykształconego nad gorzej wykształconym). Uczyniliśmy to w odniesieniu do osób ze stopniem doktora, dla których partnerami porównawczymi były osoby z dyplomem magistra, oraz absolwentów szkół wyższych, przyjmując dla nich jako partnerów porównawczych osoby z maturą. Podzieliliśmy przy tym grupę osób z wyższym wykształceniem na absolwentów studiów magisterskich i studiów licencjackich⁶².

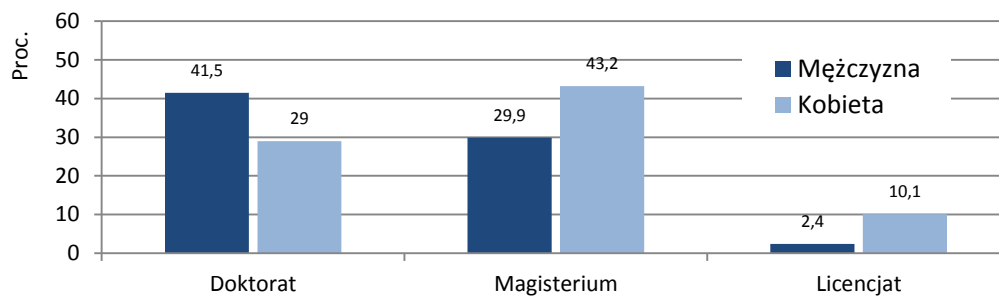
W Polsce stopa zwrotu z wykształcenia jest od lat dużo wyższa niż w krajach o podobnym poziomie rozwoju (Psacharopoulos, Patrinos, 2004). Dyplom licencjata daje pięciokrotnie mniejszą stopę zwrotu niż dyplom magistra, a doktorat zwiększa stopę zwrotu w stosunku do magistra o dalsze 37 proc. (wykres 5.5.2). W ostatnich dwóch latach spadła stopa zwrotu ze wszystkich poziomów studiów po szkole średniej. Dyplomy doktora i magistra zachowały mimo spadku swoje finansowe znaczenie, ale licencjat przestał być praktycznie opłacalną inwestycją.

Wykres 5.5.2. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie doktoratu, magisterium i licencjatu wśród osób aktywnych zawodowo w latach 2009-2015

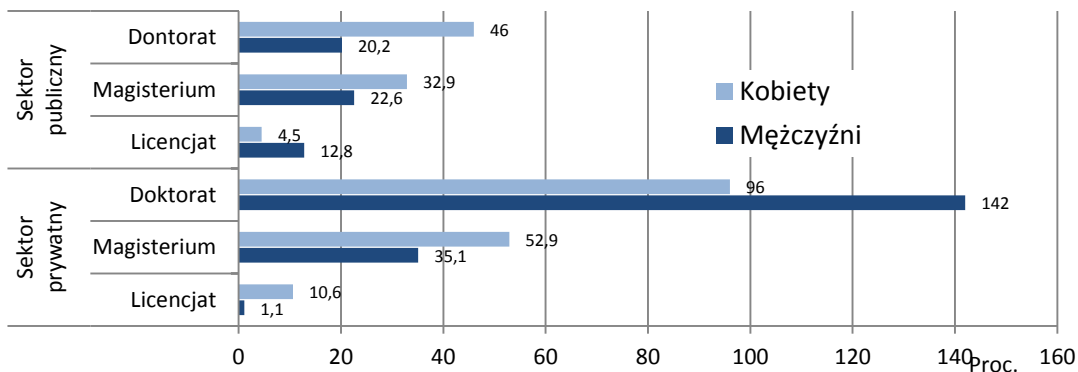
Kobiety zyskują dużo więcej niż mężczyźni na magisterium i licencji, ale mniej na doktoracie (wykres 5.5.3).

⁶² Przyjęliśmy założenie, że wszyscy doktoranci i studenci rezygnują z pracy i tracą tym samym zarobki, jakie osiągają ich koledzy z – odpowiednio – wykształceniem wyższym magisterskim (absolwenci studiów doktoranckich) i wykształceniem średnim (absolwenci 5-letnich studiów magisterskich i 3-letnich studiów licencjackich lub równoważnych), oraz przyjęliśmy, że wszyscy płacą za swoje studia: w 2013 i 2015 r. - 8 000 zł doktoranci, 35 000 zł magistrowie i 18 000 zł licencjaci, w 2009 i 2011 r., - 7 000 zł doktoranci, 30 000 zł magistrowie i 15 000 zł licencjaci. Wyniki analiz w tym raporcie mogą się w odniesieniu do wcześniejszych lat różnić od wyników zawartych w raportach z poprzednich edycji Diagnozy Społecznej, ze względu na zmianę metodologii: w tym roku stopa zwrotu liczona była tylko dla grup aktywnych zawodowo. Przyjęliśmy także tym razem, że wiek emerytalny dla wszystkich osób czynnych zawodowo wynosi 67 lat.

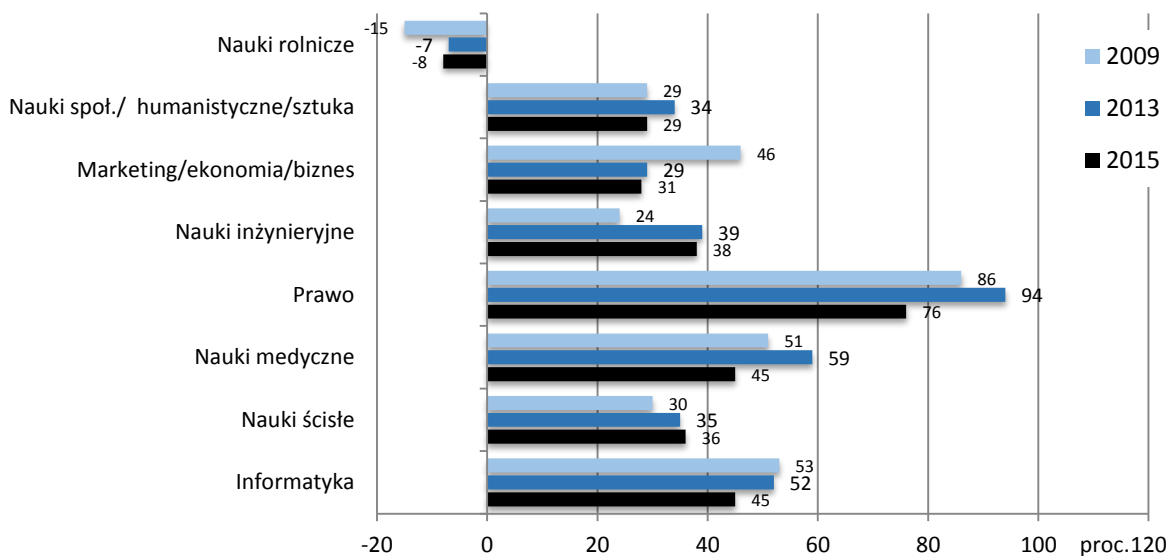
Wykres 5.5.3. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie doktoratu, magisterium i licencjatu wśród mężczyzn i kobiet aktywnych zawodowo w 2015 r.

Jaki pracodawca docenia dzisiaj w Polsce bardziej wykształcenie pracowników? Pracownicy najemni w sektorze publicznym czerpią z wyższego wykształcenia mniejsze profity finansowe w porównaniu z osobami z wykształceniem średnim niż pracownicy sektora prywatnego. (wykres 5.5.4). Szczególnie duża różnica między sektorami dotyczy doktoratu, zwłaszcza doktoratu mężczyzn. W sektorze publicznym tylko licencjat mężczyzn daje nieco większą stopę zwrotu niż w sektorze prywatnym. Niewielkie w obu sektorach są różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie stopy zwrotu z magisterium.

Wykres 5.5.4. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie doktoratu, magisterskim i licencjackim wśród kobiet i mężczyzn w zależności od sektora zatrudnienia

Nie wszystkie kierunki studiów dają taką samą stopę zwrotu. Najbardziej opłacalne jest studiowanie prawa, informatyki i medycyny a najmniej – nauk rolniczych. W ostatnich trzech pomiarach studia rolnicze mają wręcz ujemną stopę zwrotu. W minionych latach zaszły znaczne zmiany w stopie zwrotu z inwestowania w studia na różnych kierunkach (wykres 5.5.5).

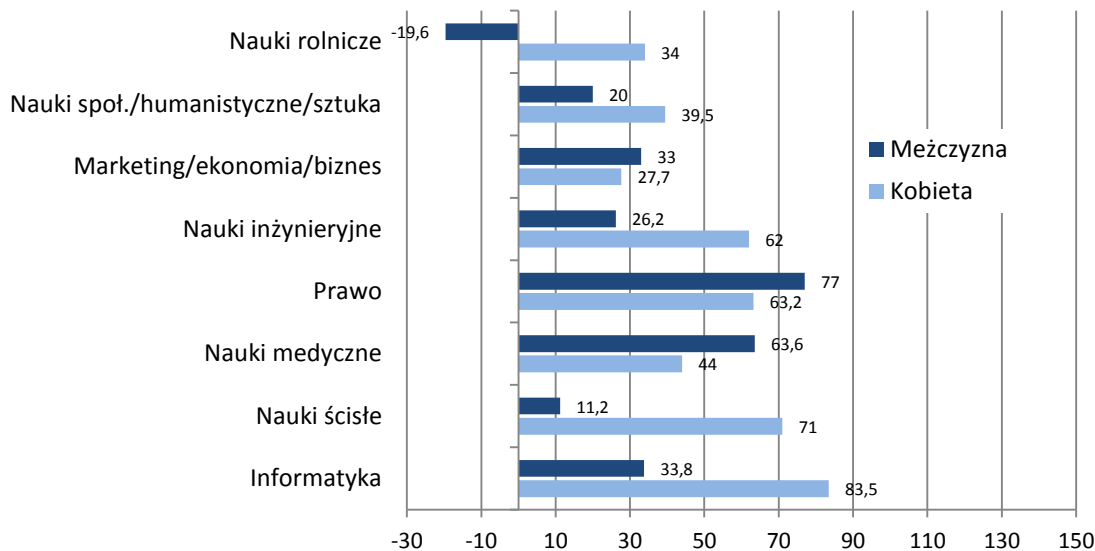

Wykres 5.5.5. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie wyższe na różnych kierunkach studiów wśród osób aktywnych zawodowo w latach, 2009, 2013 i 2015

Należy zauważyć, że mimo kolejnych setek tysięcy absolwentów szkół wyższych, więcej niż potrojenia od 1990 r. udziału osób z wyższym wykształceniem w populacji Polaków w wieku aktywności zawodowej, przeciętna stopa zwrotu z inwestowania w studia, zwłaszcza magisterskie, utrzymuje się na dosyć wysokim poziomie. Tłumaczy to, dlaczego boom edukacyjny w Polsce nie słabnie.

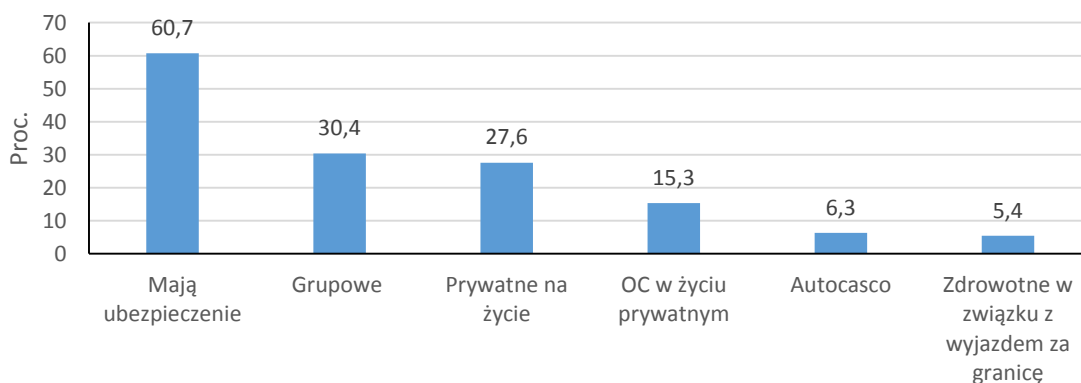
Kobiety zdecydowanie więcej od mężczyzn zyskują inwestując w studia informatyczne i w nauki ścisłe i inżynieryjne oraz także rolnicze, a mężczyźni mają większe korzyści ze studiów medycznych i prawniczych. (wykres 5.5.6). W zakresie pozostałych kierunków stopa zwrotu jest podobna dla obu płci.

Wykres 5.5.6. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie wyższe na różnych kierunkach studiów dla kobiet i mężczyzn aktywnych zawodowo

5.5.4. Ubezpieczenia

W obecnej edycji *Diagnozy Społecznej* spytaliśmy w kwestionariuszu indywidualnym, czy respondent korzysta z jakiejś formy ubezpieczeń, a jeśli tak, to czy ma ubezpieczenie grupowe w zakładzie pracy, prywatne ubezpieczenie na życie, ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej w życiu prywatnym, ubezpieczenie autocasco i ubezpieczenie zdrowotne w związku z wyjazdem za granicę. Rozkład odpowiedzi pokazuje wykres 5.5.7. Największy odsetek ma ubezpieczenie grupowe w zakładzie pracy, a nieco tylko mniejszy ubezpieczenie prywatne na życie. Niespodziewanie duży procent posiada ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej w życiu prywatnym. Oczywiście powszechność takiego ubezpieczenia zależy od wykonywanego zawodu. Są zawody, które bardziej narażają pracowników na oskarżenia w związku z efektami pracy (np. lekarza czy prawnika), i są zawody wolne od ryzyka ponoszenia odpowiedzialności cywilnej (np. robotnicy, sprzątaczkę czy twórcy). Obrazuje to tabela 5.5.4. Ponad 40 proc. prawników i 30 proc. lekarzy deklaruje posiadanie takiego ubezpieczenia. Jeśli chodzi o ubezpieczenie autocasco, to mają je niemal wyłącznie osoby posiadające prawo jazdy i wśród posiadaczy prawa jazdy odsetek osób, które wykupiły AC jest oczywiście znacznie większy niż w całej próbie -- 23,7 proc.

Wykres 5.5.7. Procent osób deklarujących posiadanie jakiegokolwiek ubezpieczenia i odsetek osób posiadających określony rodzaj ubezpieczenia

Tabela 5.5.4. Odsetek przedstawicieli różnych grup zawodowych posiadających ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej w życiu prywatnym

Ranga	Grupa zawodowa	Procent	N
1	Prawnicy	41	69
2	Lekarze, weterynarze, dentyści	30	87
3	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	23	230
4	Nauczyciele akademicki	20	95
5	Kierownicy różnych specjalności	19	498
6	Specjaliści ds finansowych	18	179
7	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	16	89
8	Pielęgniarki i położne	15	148
9	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	14	330
10	Pozostali specjaliści	14	126
11	Rolnicy produkcji roślinnej	14	290
12	Inni specjaliści ochrony zdrowia	13	201
13	Specjaliści ds marketingu	13	189
14	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	12	203
15	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	12	181
16	Informatycy i pokrewni	11	186
17	Urzędnicy państwowi	11	185
18	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	11	891
19	Malarze i pokrewni	11	67
20	Kierowcy ciężarówek i autobusów	11	223
21	Specjaliści ds administracji i zarządzania	10	209
22	Średni personel ds finansowych	10	278
23	Pozostali pracownicy usług osobistych	10	61
24	Pozostały średni personel	9	132
25	Kucharze	9	88
26	Nauczyciele szkół podstawowych	8	329
27	Technicy	8	180
28	Pracownicy ds ewidencji i transportu	7	230
29	Mechanicy maszyn i urządzeń	7	217
30	Pracownicy obsługi biurowej	6	553
31	Sprzedawcy	6	911
32	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	6	182
33	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	6	114
34	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	6	81
35	Kowale i ślusarze	5	207
36	Elektrycy i elektronicy	5	180
37	Robotnicy produkcji tekstylnej	5	172
38	Pracownicy opieki osobistej	4	73
39	Formierze, spawacze	4	140
40	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	4	295
41	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	4	123
42	Robotnicy budowlani - stan surowy	3	273
43	Robotnicy budowlani - wykończenie	3	288
44	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	3	117
45	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	3	173
46	Monterzy	3	128
47	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	2	80
48	Kelnerzy, barmani i stewardzi	2	70
49	Fryzjerzy, kosmetyczki	2	74
50	Pomoce i sprzątaczk	2	308
51	Inni robotnicy przy pracach prostych	2	376
52	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	1	198

Prawdopodobieństwo posiadania jakiegokolwiek i określonego ubezpieczenia zależy od położenia jednostki w strukturze społecznej (tabela 5.5.5-5.5.10).

Jakiegokolwiek ubezpieczenie deklarują równie często mężczyźni i kobiety (tabela 5.5.5). Także wiek słabo różnicuje prawdopodobieństwo ubezpieczenia, jedynie osoby najmłodsze rzadziej się ubezpieczają. Silna jest zależność z poziomem wykształcenia, tak, że osoby z wykształceniem średnim są ponad dwukrotnie, a z wykształceniem wyż-

szym ponad trzykrotnie częściej ubezpieczeni od gorzej wykształconych. Rządziej od mieszkańców innych miejscowości ubezpieczają się mieszkańcy największych aglomeracji i wsi. Szansa wykupienia ubezpieczenia rośnie z zasobnością. Najczęściej jakiegokolwiek ubezpieczenie wykupują pracownicy sektora publicznego.

Tabela 5.5.5. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa posiadania jakiegokolwiek ubezpieczenia w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,645	0,984
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,001	1,284
35-44 lata	0,000	1,845
45-59 lat	0,000	2,576
60-64 lata	0,000	2,554
65 i więcej lat	0,000	1,773
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,911
Średnie	0,000	2,407
Wyższe i policealne	0,000	3,246
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,000	1,512
Miasta 100-200 tys.	0,000	1,995
Miasta 20-100 tys.	0,000	1,294
Miasta < 20 tys.	0,000	1,368
Wieś	0,517	1,041
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,000	1,682
3 kwartył	0,000	2,002
4 kwartył	0,000	2,602
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,000	0,540
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	0,414
Rolnicy	0,000	0,209
Renciści	0,000	0,180
Emeryci	0,000	0,236
Uczniowie i studenci	0,000	0,211
Bezrobotni	0,000	0,111
Inni bierni zawodowo	0,000	0,170
Stała	0,000	1,516
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell R^2 x 100	22,5	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke R^2 x 100	30,5	

Ubezpieczenie grupowe w zakładzie pracy deklarują częściej kobiety niż mężczyźni, najczęściej osoby w wieku 45-59 lat a najrzadziej osoby najstarsze i najmłodsze (tabela 5.5.6). Osoby z wykształceniem podstawowym rządziej od innych grup wykształcenia uczestniczą w ubezpieczeniu grupowym. Ubezpieczenie grupowe jest najmniej popularne w największych aglomeracjach a najbardziej popularne w miastach średniej wielkości (100-200 tys. mieszkańców). Zdecydowanie najpopularniejsze w przekroju grup społeczno-zawodowych jest ubezpieczenie grupowe wśród pracowników sektora publicznego.

Tabela 5.5.6. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa posiadania ubezpieczenia grupowego w zakładzie pracy w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	1,113
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,638	0,958
35-44 lata	0,540	1,058
45-59 lat	0,000	1,439
60-64 lata	0,671	1,054
65 i więcej lat	0,000	0,415
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,683
Średnie	0,000	1,540
Wyższe i policealne	0,000	1,686
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,000	1,601
Miasta 100-200 tys.	0,000	2,583
Miasta 20-100 tys.	0,000	2,140
Miasta < 20 tys.	0,000	1,650
Wieś	0,000	1,534
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,000	2,086
3 kwartył	0,000	2,420
4 kwartył	0,000	2,797
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,000	0,424
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	0,040
Rolnicy	0,000	0,011
Renciści	0,000	0,026
Emeryci	0,000	0,025
Uczniowie i studenci	0,000	0,057
Bezrobotni	0,000	0,027
Inni bierni zawodowo	0,000	0,035
Stała	0,000	0,135
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell $R^2 \times 100$	38,7	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke $R^2 \times 100$	54,6	

Indywidualne ubezpieczenie na życie nieco częściej od mężczyzn mają kobiety (wykres 5.6.7). W przekroju grup wieku najrzadziej wykupują takie ubezpieczenie osoby najmłodsze. Tylko osoby z najniższym wykształceniem wyróżniają się rzadszym w porównaniu z pozostałymi grupami wykształcenia korzystaniem z tego ubezpieczenia. Najrzadziej z ubezpieczenia na życie korzystają mieszkańcy największych miast i wsi. Bogatsi ubezpieczają się na życie częściej niż ubożsi. Absolutny prym w ubezpieczeniu na życie wiodą prywatni przedsiębiorcy i emeryci oraz renciści, najrzadziej zaś ubezpieczają się pracownicy sektora publicznego.

Tabela 5.5.7. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa posiadania indywidualnego ubezpieczenia na życie w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,026	1,083
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,083	1,185
35-44 lata	0,000	1,974
45-59 lat	0,000	2,220
60-64 lata	0,000	2,661
65 i więcej lat	0,000	2,282
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,601
Średnie	0,000	1,934
Wyższe i policealne	0,000	2,448
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,000	1,358
Miasta 100-200 tys.	0,000	1,337
Miasta 20-100 tys.	0,931	1,005
Miasta < 20 tys.	0,085	1,128
Wieś	0,013	0,860
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,000	1,379
3 kwartył	0,000	1,515
4 kwartył	0,000	1,882
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,000	1,575
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	4,435
Rolnicy	0,000	2,892
Renciści	0,000	3,988
Emeryci	0,000	4,714
Uczniowie i studenci	0,000	3,380
Bezrobotni	0,000	2,054
Inni bierni zawodowo	0,000	3,240
Stała	0,000	0,401
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		9,4
Cox & Snell R^2 x 100		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		13,6
Nagelkerke R^2 x 100		

Gotowość wykupienia ubezpieczenia komunikacyjnego AC jest większa u mężczyzn niż kobiet z prawem jazdy (wykres 5.5.8). Rośnie z wiekiem, wykształceniem i zamożnością. Rzadziej niż mieszkańcy największych i dużych miast ubezpieczenie AC wykupują mieszkańcy mniejszych miast i wsi. Najchętniej korzystają z tego ubezpieczenia prywatni przedsiębiorcy a najmniej chętnie bezrobotni. Częściej od innych grup społeczno-zawodowych korzystają z AC rolnicy.

Tabela 5.5.8. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa posiadania ubezpieczenia autocasco w próbie osób posiadających prawo jazdy w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	0,725
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,001	1,692
35-44 lata	0,000	2,706
45-59 lat	0,000	3,175
60-64 lata	0,000	2,883
65 i więcej lat	0,000	2,930
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,002	1,493
Średnie	0,000	1,793
Wyższe i policealne	0,000	2,806
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,058	1,181
Miasta 100-200 tys.	0,000	0,701
Miasta 20-100 tys.	0,000	0,717
Miasta < 20 tys.	0,020	0,814
Wieś	0,000	0,729
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,276	1,109
3 kwartył	0,000	1,436
4 kwartył	0,000	2,544
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,332	1,066
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	2,069
Rolnicy	0,013	1,328
Renciści	0,869	1,025
Emeryci	0,780	0,968
Uczniowie i studenci	0,904	0,974
Bezrobotni	0,011	0,657
Inni bierni zawodowo	0,656	0,937
Stała	0,000	0,209
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell R^2 x 100	9,7	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke R^2 x 100	14,6	

Od odpowiedzialności cywilnej w życiu prywatnym częściej od kobiet ubezpieczają się mężczyźni (tabela 5.5.9); najrzadziej osoby najmłodsze w wieku 16-24 lata i najgorzej wykształcone. Ubezpieczenie to jest bardziej popularne wśród mieszkańców największych miast niż miast mniejszych i wsi. Najzamożniejsi ubezpieczają się częściej od najuboższych a rolnicy i prywatni przedsiębiorcy częściej od pozostałych grup społeczno-zawodowych.

Tabela 5.5.9. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa posiadania ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej w życiu prywatnym w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	0,790
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,001	2,153
35-44 lata	0,000	3,147
45-59 lat	0,000	3,071
60-64 lata	0,000	3,863
65 i więcej lat	0,000	3,634
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,760
Średnie	0,000	2,879
Wyższe i policealne	0,000	4,415
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,015	0,770
Miasta 100-200 tys.	0,010	0,732
Miasta 20-100 tys.	0,000	0,606
Miasta < 20 tys.	0,000	0,506
Wieś	0,000	0,563
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,004	0,699
3 kwartył	0,196	1,150
4 kwartył	0,000	1,810
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,269	0,905
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	1,961
Rolnicy	0,000	2,810
Renciści	0,028	0,657
Emeryci	0,009	0,665
Uczniowie i studenci	0,242	0,704
Bezrobotni	0,011	0,578
Inni bierni zawodowo	0,117	0,754
Stała	0,000	0,048
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell $R^2 \times 100$	4,8	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke $R^2 \times 100$	12,8	

Ubezpieczenie zdrowotne w związku z wyjazdem za granicę równie często wykupują mężczyźni i kobiety (tabela 5.5.10). Wiek nie różnicuje prawdopodobieństwa korzystania z tego typu ubezpieczenia, z wyjątkiem osób najstarszych, które rzadziej wyjeżdżają za granicę. Osoby z wykształceniem wyższym 8-krotnie, a osoby z wykształceniem średnim 4-krotnie częściej wykupują takie ubezpieczenie od osób z wykształceniem podstawowym i ma to również związek z częstością wyjazdów za granicę. Podobnie osoby zamożniejsze i prywatni przedsiębiorcy – częściej wyjeżdżają i częściej się ubezpieczają

Tabela 5.5.10. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa ubezpieczenia zdrowotnego w związku z wyjazdem za granicę w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

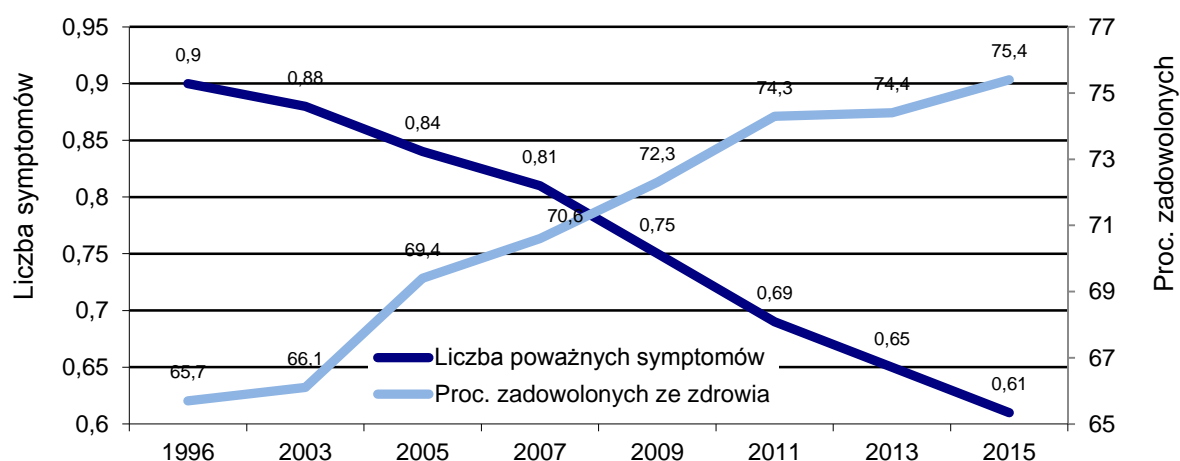
Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,825	0,984
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,207	0,788
35-44 lata	0,743	1,065
45-59 lat	0,951	0,988
60-64 lata	0,248	1,291
65 i więcej lat	0,019	0,548
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,047	1,706
Średnie	0,000	4,106
Wyższe i policealne	0,000	8,058
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,047	0,811
Miasta 100-200 tys.	0,049	0,792
Miasta 20-100 tys.	0,000	0,464
Miasta < 20 tys.	0,000	0,436
Wieś	0,000	0,345
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,311	0,853
3 kwartył	0,100	1,261
4 kwartył	0,000	2,639
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,534	1,059
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	1,913
Rolnicy	0,215	0,705
Renciści	0,144	0,701
Emeryci	0,978	1,005
Uczniowie i studenci	0,639	0,887
Bezrobotni	0,001	0,363
Inni bierni zawodowo	0,055	0,647
Stała	0,000	0,029
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		6,9
Cox & Snell R^2 x 100		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		20,5
Nagelkerke R^2 x 100		

5.6. Zdrowie

5.6.1. Objawy somatyczne

W roku 2003 wprowadzono do kwestionariusza indywidualnego *Diagnozy* skalę zdrowia, mierzącą natężenie 15 symptomów somatycznych (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 62). Porównanie wyników tegorocznej *Diagnozy* z wynikami badania z lat 1996 i 2003-2013 dowodzi systematycznego spadku liczby symptomów chorobowych utrzymujących się co najmniej przez dwa tygodnie w miesiącu poprzedzającym badanie. W 2015 r. liczba objawów jest o ponad 1/3 mniejsza niż w 1996 r. Spadkowi symptomów towarzyszy wzrost zadowolenia ze zdrowia (wykres 5.6.1). Istotna statystycznie jest także korelacja między natężeniem symptomów chorobowych z zadowoleniem ze stanu zdrowia ($r=0,35$, w 2013 r. $r=-0,38$). O tym, że skalę symptomów traktować można jako miarę zdrowia świadczy korelacja między odpowiedzią na pytanie, czy respondent poważnie chorował w minionym roku i liczbą symptomów ($r=0,28$, w 2013 r. $r=0,32$), pobytem w szpitalu w minionym roku i liczbą symptomów ($r=0,15$).

Źródło danych: dla 1996 r. - Czapiński, 1998; lata 2003-2015 – *Diagnoza Społeczna*

Wykres 5.6.1. Przeciętna liczba symptomów chorobowych doświadczanych w minionym miesiącu przez co najmniej dwa tygodnie i procent zadowolonych ze stanu własnego zdrowia w latach 1996 i 2003-2015 w próbach respondentów w wieku 18+ lat

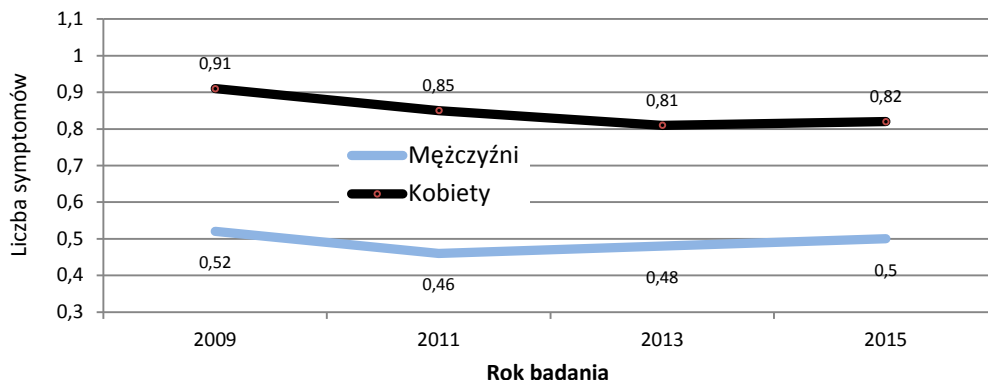
Odsetek respondentów doświadczających przez co najmniej pół miesiąca poszczególnych symptomów zmniejszył się w minionych dwóch latach w zakresie bóli w klatce piersiowej lub sercu, uczucia duszności, gwałtownego bicia serca, uczucia zmęczenia i gwałtownych skoków ciśnienia. (tabela 5.6.1). Tylko w zakresie trzech objawów odnotowano nieznaczne wzrosty częstości od 2013 r.

Tabela 5.6.1. Odsetek respondentów w wieku 18+ lat doświadczających przez co najmniej połowę miesiąca różnych objawów somatycznych w siedmiu badaniach

Objawy	1996 r. N=2193	2003 r. N=8977	2005 r. N=8765	2007 r. N=12568	2009 r. N=25404	2011 r. N=25716	2013 r. N=26081	2015 r. N=21725
Silne bóle głowy	8,1	8,1	7,9	7,2	6,5	5,9	4,8	4,6
Bóle brzucha lub wzdęcia	4,9	5,9	6,3	6,0	5,5	5,2	4,5	4,6
Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	8,3	9,9	10,1	9,7	9,5	8,9	8,6	8,6
Bóle w klatce piersiowej lub sercu	7,1	6,8	5,7	5,5	5,2	4,5	4,0	3,3
Suchość w ustach lub gardle	5,0	5,3	5,3	5,3	5,0	4,6	4,3	4,3
Napady pocenia się	5,6	5,9	5,8	5,5	5,0	4,6	4,2	4,0
Uczucie duszności	6,0	5,5	4,9	4,5	4,2	3,7	3,6	3,0
Łamanie i bóle w całym ciele	9,1	9,2	8,7	8,0	8,0	7,3	6,8	6,2
Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	5,3	5,2	4,6	4,5	4,0	3,5	3,2	2,8
Dreszcze lub drgawki	0,8	1,2	1,2	1,3	1,2	0,9	1,1	1,0
Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	4,0	6,4	6,1	5,5	5,4	4,8	4,3	4,6
Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	7,9	8,8	8,1	8,1	7,4	6,9	6,7	6,1
Zaparcia	2,7	4,4	4,1	3,7	3,5	3,2	2,6	2,5
Krwawienia z nosa	0,3	0,9	0,9	1,0	0,8	0,8	0,8	1,0
Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	b.d	7,8	7,2	6,9	6,2	5,8	4,9	4,6

Źródło danych: rok 1996 — Czapiński, 1998; lata 2003-2015 — *Diagnoza Społeczna*

Znaczący w zakresie nasilenia symptomów chorobowych jest efekt główny płci, co jest zgodne z niższą samooceną stanu zdrowia u kobiet, stwierdzaną konsekwentnie we wszystkich badaniach. W próbie panelowej różnica płci jest podobna we wszystkich 4 pomiarach (wykres 5.6.2). Brak istotnego efektu roku pomiaru oznacza, że w próbie panelowej 2009-2015 pozostały osoby, u których nasilenie symptomów somatycznych nie uległo zmianie mimo ich postarzenia się o 6 lat. Przy bardzo silnym negatywnym efekcie wieku oznacza to, że w istocie stan zdrowia całej populacji mógł się w tym okresie rzeczywiście znacząco poprawiać.

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 7871)=177,967, p<0,000, \eta^2=0,022$; efekt główny roku badania $F(3, 7871)=4,414, p<0,004, \eta^2=0,001$; efekt interakcji roku badania i płci ni

Wykres 5.6.2. Przeciętna liczba poważnych symptomów somatycznych u kobiet i mężczyzn w próbie panelowej z lat 2009-2015

5.6.2. Niepełnosprawność

W próbie z 2015 r. znalazł się podobny jak w 2009, 2011 i 2013 r. duży odsetek osób niepełnosprawnych, chociaż nieco inne niż w poprzednich latach były proporcje osób niepełnosprawnych z różnym stopniem niepełnosprawności – mniejszy procent z lekkim a większy z umiarkowanym i znacznym stopniem (tabela 5.6.2). Sugeruje to zaostrzenie kryteriów orzekania o niepełnosprawności, co skutkuje tym, że generalnie spada odsetek osób niepełnosprawnych. W próbie panelowej 64,5 proc. niepełnosprawnych w 2015 r. było niepełnosprawnymi w 2013 r., 14,8 proc. przeszło z kategorii pełnosprawnych do niepełnosprawnych, a 20,7 proc. opuściło kategorię niepełnosprawnych. I to pomimo, że osoby w tej próbie były o 2 lata starsze, a wiek życia jest skorelowany z niepełnosprawnością ($r=0,23$).

Odsetek osób niepełnosprawnych zróżnicowany jest głównie ze względu na wiek i poziom wykształcenia (tabela 5.6.3). Dziwić może fakt, że wśród rencistów osób niepełnosprawnych jest tylko 62 proc. Okazuje się, że dla 41 proc. rencistów głównym źródłem utrzymania są renty rodzinne a nie inwalidzkie.

Tabela 5.6.2. Udział osób niepełnosprawnych w całych próbach i osób niepełnosprawnych z różnym stopniem niepełnosprawności w próbach osób niepełnosprawnych w 2009, 2011, 2013 i 2015 r.

Kategoria osób	2009		2011		2013		2015	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Niepełnosprawni	4105	11,1	4105	11,3	3913	11,0	3409	10,3
Orzeczenie ZUS	2741	7,4	2661	7,3	2573	7,2	2154	6,5
Orzeczenie ZOoN przy PCPR	542	1,5	704	1,9	664	1,9	613	1,9
Oba orzeczenia	162	0,4	205	0,6	202	0,6	185	0,6
Wg subiektywnej oceny	358	1,0	298	0,8	271	0,8	243	0,7
Dzieci do 16 r.ż.	210	0,6	129	0,4	137	0,4	122	0,4
Pozostałe przypadki	93	0,3	108	0,3	67	0,2	92	0,3
Pełnosprawni	32837	88,9	32147	88,7	31684	89,0	29569	89,7
Stopień niepełnosprawności*								
Znaczny	1069	31,1	1058	31,1	1014	29,8	924	31,8
Umiarkowany	1319	38,4	1407	41,4	1473	43,2	1328	45,7
Lekki	1047	30,5	933	27,5	920	27,0	652	22,5

* Tylko osoby z orzeczeniem o niepełnosprawności

Niewielkie różnice, zwłaszcza jeśli chodzi o stopień niepełnosprawności, wynikają ze zmian w próbie panelowej stanowiła większość w próbach z trzech ostatnich pomiarów. Wzrost udziału niepełnosprawnych z orzeczeniem o umiarkowanym i znacznym stopniu niepełnosprawności był rezultatem zmiany orzeczenia w tym kierunku w odniesieniu do licznej grupy osób (28 proc.) z lekkim stopniem niepełnosprawności.

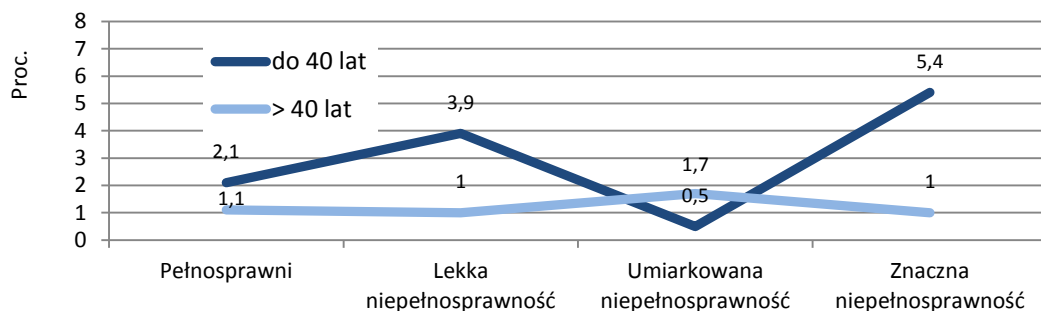
Niepełnosprawni są w Polsce dyskryminowani obiektywnie na wiele sposobów, choćby ze względu na bariery architektoniczne zmuszające ich do pozostawania w domu. Zdziwiająca jest zatem, że nie czują się dużo bardziej dyskryminowani od osób pełnosprawnych, zwłaszcza jeśli mają więcej niż 40 lat (wykres 5.6.3)

Tabela 5.6.3. Procent osób niepełnosprawnych i procent osób z różnym stopniem niepełnosprawności wśród niepełnosprawnych z orzeczeniem ZUS i/lub Zespołu Orzekającego przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w różnych grupach społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Proc. niepełnosprawnych*	Proc. niepełnosprawnych o różnym stopniu niepełnosprawności**		
		Znaczny	Umiarkowany	Lekki
Ogółem	9,4	31,7	45,8	22,5
Płeć				
Mężczyźni	9,4	32,9	47,0	20,1
Kobiety	9,3	30,5	44,7	24,8
Wiek				
do 24 lat	3,0	28,3	42,0	29,7
25-34 lata	4,8	40,0	48,3	11,7
35-44 lata	4,9	31,5	46,8	21,7
45-59 lat	11,8	18,9	51,1	30,0
60-64 lata	19,7	22,5	51,4	26,0
65 i więcej lat	20,9	43,8	39,0	17,2
Miejsce zamieszkania				
Miasta ponad 500 tys.	8,2	30,4	50,9	18,8
Miasta 200-500 tys.	10,2	27,8	52,5	19,7
Miasta 100-200 tys.	11,0	30,5	47,6	22,0
Miasta 20-100 tys.	11,6	30,3	47,4	22,3
Miasta < 20 tys.	9,9	32,4	42,1	25,5
Wieś	7,9	34,5	42,0	23,5
Województwo				
Dolnośląskie	9,9	27,2	48,8	24,0
Kujawsko-pomorskie	11,4	32,3	46,6	21,2
Lubelskie	8,8	33,5	40,0	26,5
Lubuskie	20,0	23,8	58,0	18,2
Łódzkie	10,1	28,6	42,2	29,1
Małopolskie	9,9	36,5	42,7	20,8
Mazowieckie	7,1	32,7	45,8	21,6
Opolskie	7,0	40,0	40,0	20,0
Podkarpackie	10,3	28,5	46,1	25,5
Podlaskie	7,4	26,0	53,4	20,5
Pomorskie	10,5	38,1	36,7	25,2
Śląskie	7,5	27,9	49,3	22,8
Świętokrzyskie	11,4	37,9	46,6	15,5
Warmińsko-mazurskie	9,5	33,7	43,6	22,8
Wielkopolskie	10,6	31,5	46,7	21,8
Zachodniopomorskie	6,0	32,9	52,6	14,5
Wykształcenie				
Podstawowe i niższe	17,6	43,0	36,0	21,0
Zasadnicze zawodowe	11,6	26,6	50,4	23,0
Średnie	9,4	28,7	47,0	24,3
Wyższe i policealne	4,8	26,9	54,0	19,1
Status społeczno-zawodowy				
Sektor publiczny	2,8	12,8	47,9	39,4
Sektor prywatny	3,1	2,5	60,2	37,3
Prywatni przedsiębiorcy	2,6	23,5	44,1	32,4
Rolnicy	1,3	16,7	44,4	38,9
Renciści	62,1	35,3	43,5	21,2
Emeryci	16,6	40,6	41,7	17,7
Uczniowie i studenci	2,9	16,7	51,4	31,9
Bezrobotni	6,2	4,5	51,1	44,3
Inni bierni zawodowo	7,4	34,4	51,6	13,9

* Niepełnosprawni z orzeczeniem oraz niepełnosprawne dzieci

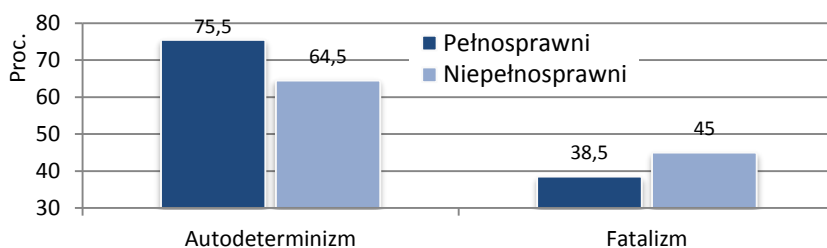
** Tylko niepełnosprawni z orzeczeniem

UWAGI: efekt główny niepełnosprawności $F(3, 21285)=2,696, p<0,05, \eta^2= 0,000$; efekt wieku $F(1, 21285)=9,470, p<0,005, \eta^2= 0,000$; efekt płci $F<1, ni$; efekt interakcji niepełnosprawności i wieku $F(3, 21285)=4,397, p<0,005, \eta^2= 0,001$.

Wykres 5.6.3. Procent osób, które czują się dyskryminowane, w zależności od statusu niepełnosprawności i wieku przy kontroli płci

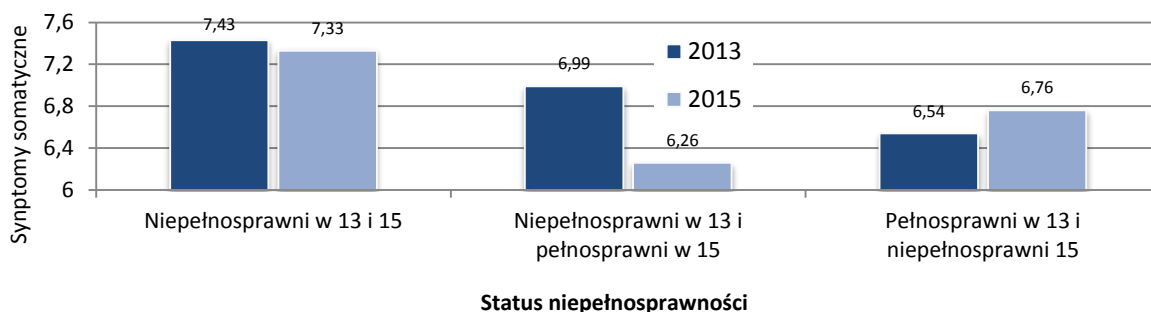
Ograniczenia różnych rodzajów sprawności powinny odbijać się na samoocenie, a konkretnie na postrzeganiu własnego wpływu na bieg zdarzeń, poczuciu sprawstwa. Czy rzeczywiście osoby niepełnosprawne, odpowiadając na pytanie, kto lub co zdecydowało, że miniony rok był dla nich udany lub nieudany, częściej w porównaniu z pełnosprawnymi wskazują na los (opatrność) a rzadziej na samych siebie? Czy wykazują mniejszy autodeterminizm a większy fatalizm? Dane w pełni to potwierdzają (wykres 5.6.4).

UWAGI: w zakresie autodeterminizmu -- efekt główny niepełnosprawności $F(1, 21052)=121,891, p<0,000, \eta^2= 0,006$; efekt główny płci $F(1,21052)=15,906, p<0,000, \eta^2=0,001$; efekt wieku $F(1,21052)=438,351, p<0,000, \eta^2= 0,020$; w zakresie fatalizmu -- efekt główny niepełnosprawności $F(1, 20874)=34,677, p<0,000, \eta^2= 0,002$; efekt główny płci $F(1,20874)=81,398, p<0,000, \eta^2=0,004$; efekt wieku $F(1,20874)=727,220, p<0,000, \eta^2= 0,034$.

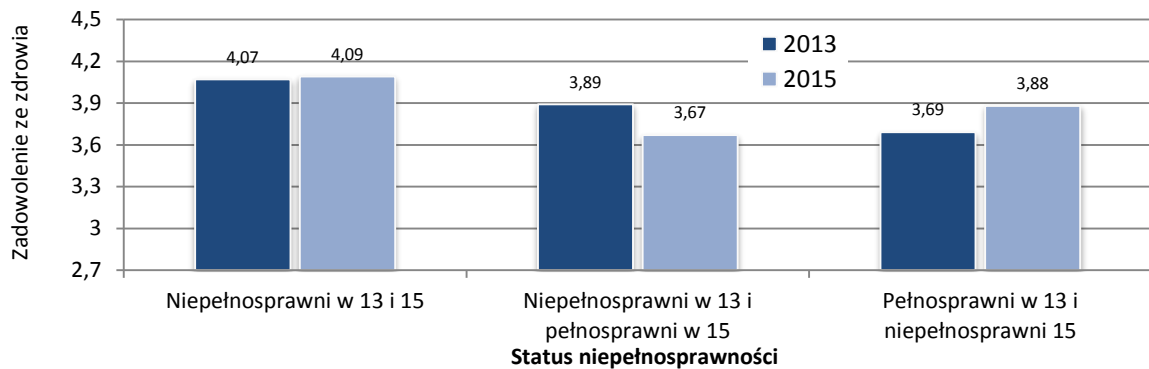
Wykres 5.6.4. Procent autodeterministów i fatalistów wśród osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych przy kontroli wieku, płci i oceny minionego roku

Wspomnieliśmy już o przypuszczalnych zmianach w statusie niepełnosprawności między 2013 i 2015 r., co mogło mieć wpływ na spadek odsetka niepełnosprawnych z lekkim stopniem na rzecz odsetka niepełnosprawnych ze stopniem umiarkowanym i znacznym. Sprawdziliśmy te zmiany w próbie panelowej. Okazuje się, że 64,5 proc. niepełnosprawnych było niepełnosprawnymi w obu latach, 14,8 proc. przeszło z kategorii pełnosprawnych do niepełnosprawnych, a 20,7 proc. opuściło kategorię niepełnosprawnych. Jeśli zmiana kategorii podyktowana była zmianą stanu zdrowia, możemy oczekiwać zmiany natężenia symptomów somatycznych u osób, które opuściły lub weszły do grupy niepełnosprawnych między 2013 i 2015 rokiem. Wyniki analizy wariancji przypuszczenie to potwierdzają. U osób, które utraciły status niepełnosprawnych nastąpił istotny spadek natężenia zaburzeń somatycznych, a u osób, które weszły do grupy niepełnosprawnych widać wzrost zaburzeń (wykres 5.6.5). Widać też wyraźnie, że osoby, które utraciły status niepełnosprawnych, już przed tą zmianą były w znacznie lepszej kondycji fizycznej od osób trwale niepełnosprawnych. Hipotezę o zdrowotnej przesłance zmiany statusu niepełnosprawności potwierdza także subiektywny wskaźnik zadowolenia ze stanu własnego zdrowia (wykres 5.6.6).

UWAGI: efekt główny statusu niepełnosprawności $F(2, 2443)=5,489, p<0,005, \eta^2= 0,004$; efekt główny roku badania ni; efekt interakcji roku badania i statusu niepełnosprawności $F(2,2443)=6,320, p<0,005, \eta^2= 0,005$.

Wykres 5.6.5. Liczba poważnych symptomów somatycznych w 2011 i 2013 r. u osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

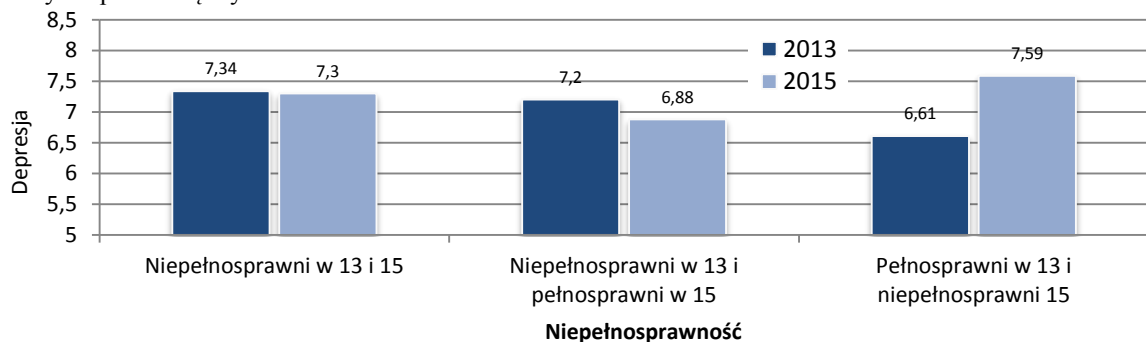
UWAGI: skala zadolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1-bardzo zadowolony, 6-bardzo niezadowolony); efekt główny statusu niepełnosprawności $F(2, 2201)=17,879$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,016$; efekt główny roku badania ni; efekt interakcji roku badania i statusu niepełnosprawności $F(2,2201)=9,011$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,008$.

Wykres 5.6.6. Zadolenie ze zdrowia w 2013 i 2015 r. osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

W grupie nowych niepełnosprawnych nastąpił spadek zadolenia, a w grupie osób, które wyszły z niepełnosprawności nastąpił zdecydowany wzrost zadolenia ze zdrowia. W sumie wyniki te dowodzą dużej trafności orzeczeń o niepełnosprawności i ich zmianie przez odpowiednie komisje. Także poważna choroba w minionym roku wiąże się ze statusem niepełnosprawności. Znacznie częściej (41,4 proc. do 27,8 proc.) chorowały poważnie osoby, które zmieniły status z pełnosprawnych na niepełnosprawne w porównaniu z tymi, które wyszły z grupy niepełnosprawnych. Podobne proporcje (31,5 proc. do 20,2 proc.) dotyczą pobytu w szpitalu w minionym roku.

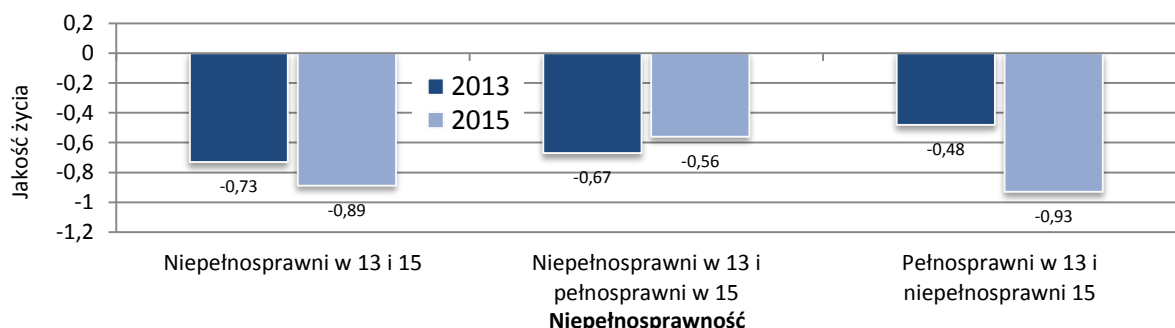
Podobnym symetrycznym zmianom uległ także wskaźnik depresji psychicznej. Wyjście z niepełnosprawności spowodowało niewielki spadek, a wejście do grupy niepełnosprawnych znaczny wzrost nasilenia symptomów depresji (wykres 5.6.7).

Generalną zmianę sytuacji życiowej wraz ze zmianą statusu niepełnosprawności potwierdza porównanie jakości życia⁶³ (wykres 5.6.8). Jakość życia byłych niepełnosprawnych wzrosła a nowych niepełnosprawnych i trwale niepełnosprawnych spadła między 2013 i 2015 rokiem.

UWAGI: efekt główny statusu niepełnosprawności ni.; efekt główny roku badania $F(2, 2155)=4,749$, $p<0,01$, $\eta^2= 0,002$; efekt interakcji roku badania i statusu niepełnosprawności $F(2,2155)=12,677$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,012$.

Wykres 5.6.7. Natężenie symptomów depresji w 2011 i 2013 r. u osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

UWAGI: efekt główny niepełnosprawności $F(2, 1555)=6,067$, $p<0,005$, $\eta^2= 0,008$; efekt główny roku badania ni; efekt interakcji roku badania i niepełnosprawności $F(2,1555)=41,779$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,051$

Wykres 5.6.8. Jakość życia w 2011 i 2013r. osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

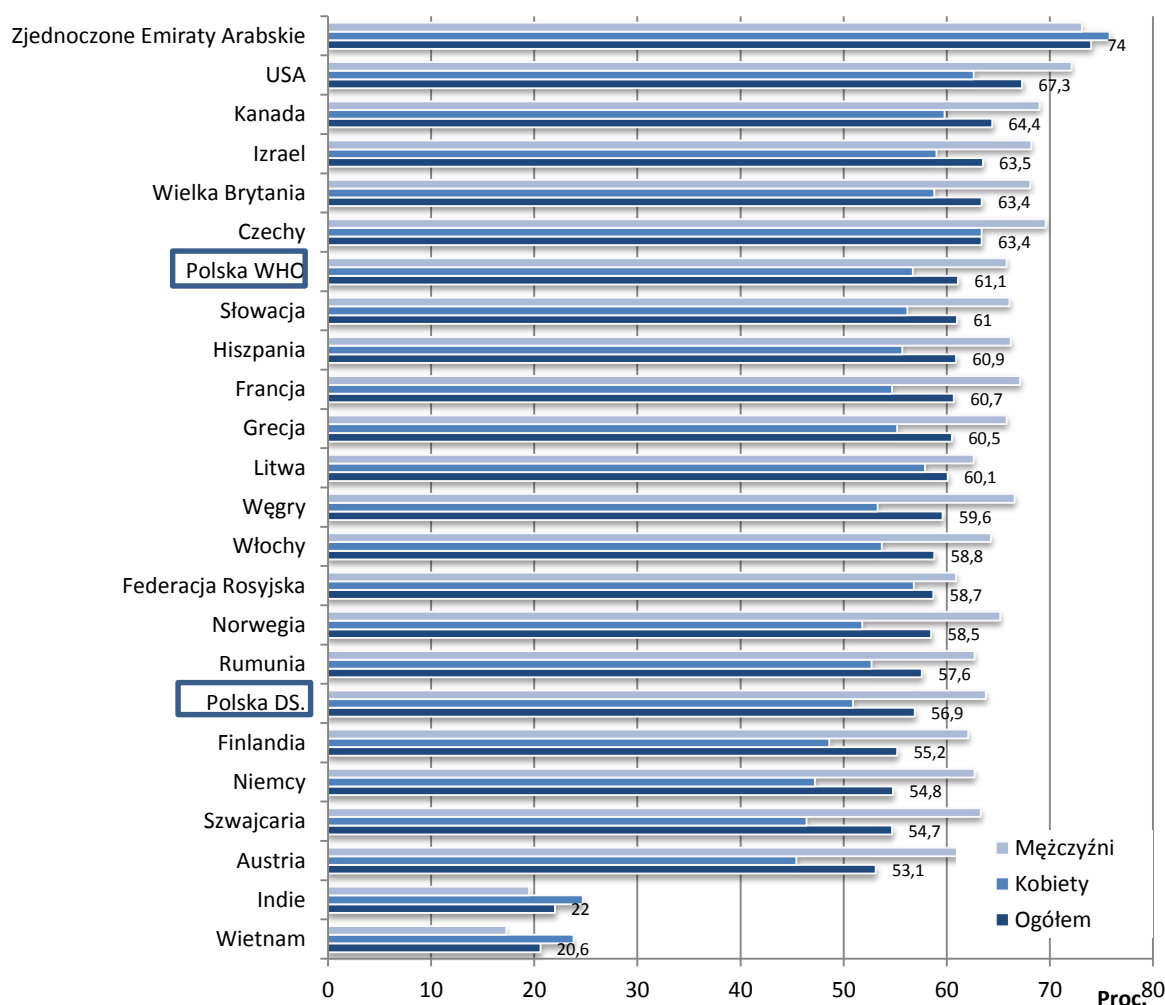
⁶³ Konstrukcja wskaźnika jakości życia omówiona jest w rozdz. 9.

5.6.3. Styl życia i czynniki ryzyka zdrowotnego

Jednym z czynników ryzyka zaburzeń zdrowia jest nieprawidłowa waga, co można prosto szacować w badaniach sondażowych stosunkiem wagi ciała do wzrostu (*Body Mass Index* – BMI). Oblicza się ten indeks dzieląc masę ciała podaną w kilogramach przez kwadrat wzrostu w metrach. W tegorocznej edycji *Diagnozy*, podobnie jak dwa i cztery lata wcześniej spytaliśmy o wagę i wzrost, i obliczyliśmy dla każdego respondenta BMI. Rozkład tego wskaźnika skategoryzowanego w 8 kategorii przyjętych dla rasy białej pokazuje tabela 5.6.4. Wartość prawidłową ma niecała połowa respondentów w wieku 16+ lat, o 1/3 więcej kobiet niż mężczyzn. Więcej kobiet ma też niedowagę a więcej mężczyzn z kolein nadwagę i I stopień otyłości. Ogólnie mężczyźni w Polsce, podobnie jak w innych krajach (wykres 5.6.9) częściej niż kobiety mają nadwagę lub są otyli. W porównaniu z rokiem 2011 nastąpił niewielki spadek odsetka osób z wagą prawidłową i wzrost z nadwagą i I stopniem otyłości.

Tabela 5.6.4. Procentowy rozkład mężczyzn, kobiet i ogółem przez 8 kategorii wskaźnika BMI

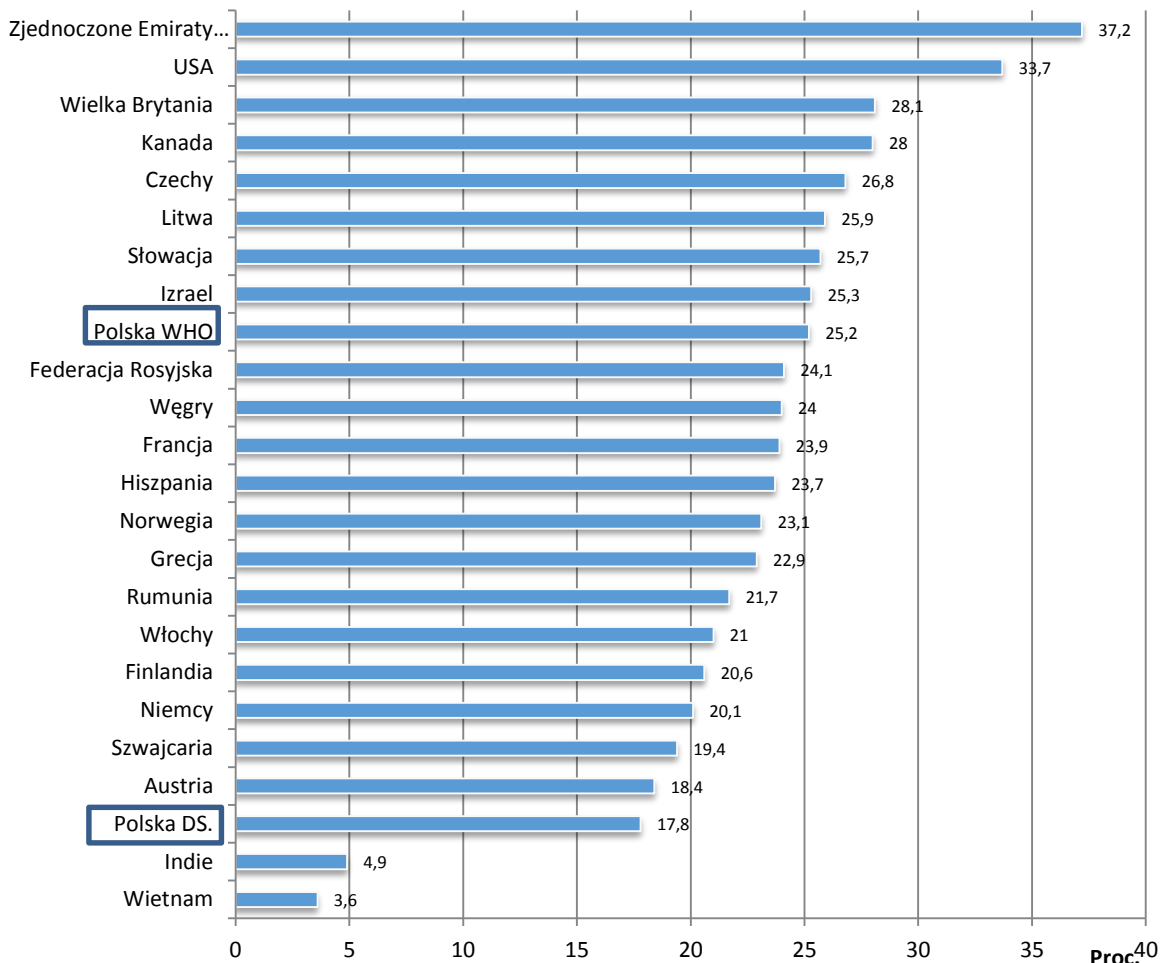
Kategoria wg wartości BMI	2011			2015		
	Płeć		Ogółem	Płeć		Ogółem
	Mężczyźni	Kobiety		Mężczyźni	Kobiety	
Wyglodzenie (<16,0)	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2
Wychudzenie (16,0-17,0)	0,1	0,7	0,4	0,1	0,6	0,4
Niedowaga (17,00-18,5)	0,8	3,7	2,3	0,6	3,3	2,0
Wartość prawidłowa (18,5-25,0)	39,0	52,0	45,8	37,1	49,5	43,7
Nadwaga (25,0-30,0)	43,5	29,0	35,9	43,0	30,3	36,3
I stopień otyłości (30,0-35,0)	13,9	11,1	12,5	15,8	12,3	14,0
II stopień otyłości (otyłość kliniczna) (35,0-40,0)	1,9	2,7	2,3	2,5	2,9	2,7
III stopień otyłości (otyłość skrajna) (>=40,0)	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8

Źródło danych: WHO Global Database on Body Mass Index (dla Polski *Diagnoza Społeczna 2015*)

Wykres 5.6.9. Procent kobiet i mężczyzn oraz ogółem mieszkańców wybranych krajów w wieku 18+ lat z nadwagą (BMI >= 25)

Na tle innych wybranych krajów wskaźnik ten dla Polski wg *Diagnozy* nie wygląda najgorzej (wykresy 5.6.9 i 5.6.10), chociaż dane Międzynarodowej Organizacji Zdrowia (WHO) lokują nas w znacznie gorszej pozycji. Najwięcej osób z nadwagą i otyłych jest wg WHO w Zjednoczonych Emiratach Arabskich, USA i Kanadzie. Niemczech a najmniej w Europie w Szwajcarii i Austrii⁶⁴.

Źródło danych: WHO Global Database on Body Mass Index (dla Polski *Diagnoza Społeczna 2015*)

Wykres 5.6.10. Procent mieszkańców wybranych krajów w wieku 18+ z I, II i III stopniem otyłości (BMI $\geq$ 30)

Jeśli BMI byłby w istocie wskaźnikiem ryzyka zdrowotnego (choćby nawet niezbyt precyzyjnym, jak twierdzi wielu badaczy), możemy spodziewać się jego związków z innymi wskaźnikami stanu zdrowia. Tabela 5.6.5 prezentuje wyniki analizy wariancji dla 18 wskaźników zdrowia (15 szczegółowych symptomów, ogólnego nasilenia symptomów, zadowolenia ze stanu zdrowia i poważnej choroby w minionym roku). Sprawdziliśmy w zakresie tych wskaźników efekty główne skategoryzowanego BMI i płci oraz efekt interakcji BMI i płci przy kontroli wieku (df 3,24889).

Najsilniejszy, jak się należało spodziewać, efekt BMI dotyczy zaburzeń krążenia (gwałtowne skoki ciśnienia krwi). Także efekt interakcji BMI i płci jest jednym z największych w zakresie tego wskaźnika. Wykres 5.6.11 pokazuje kształt tego efektu interakcji. W grupie z niedowagą nieistotnie częściej dolegliwość ta dotyka kobiet. W grupie z nadwagą istotnie częściej na skoki ciśnienia narzekają kobiety. Generalnie im większa jest nadwaga tym częstsze są skoki ciśnienia.

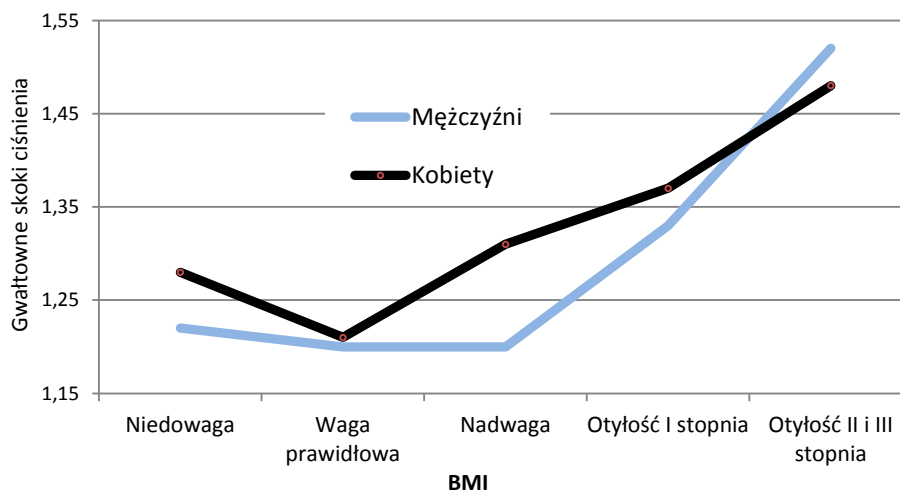
Podobnie wygląda zależność w zakresie ogólnego wskaźnika poważnych (trwających co najmniej 2 tygodnie przez ostatni miesiąc) zaburzeń somatycznych, z tym że grupa z nadwagą nie różni się od grupy z prawidłową wagą wśród kobiet, a wśród mężczyzn z nadwagą wskaźnik ten jest nawet niższy niż przy wadze prawidłowej; jedynie otyłość i niedowaga zwiększają znacząco ryzyko poważnych zaburzeń zdrowia (wykres 5.6.12).

Również krzywoliniowa jest zależność między BMI i zadowoleniem ze stanu swojego zdrowia oraz z poważną chorobą i pobytem w szpitalu (wykresy 5.6.13-5.6.15). W przypadku poważnej choroby i pobytu w szpitalu nie ma istotnych różnic między kobietami i mężczyznami.

⁶⁴ Według Europejskiego Sondażu Społecznego z 2014 r. wskaźniki nadwagi i otyłości jest dla Polski jeszcze niższy niż w *Diagnozie Społecznej* (odpowiednio 51,9 proc. i 18 proc.) i dla wszystkich krajów biorących udział w badaniu jest zdecydowanie niższy niż według WHO.

Tabela 5.6.5. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

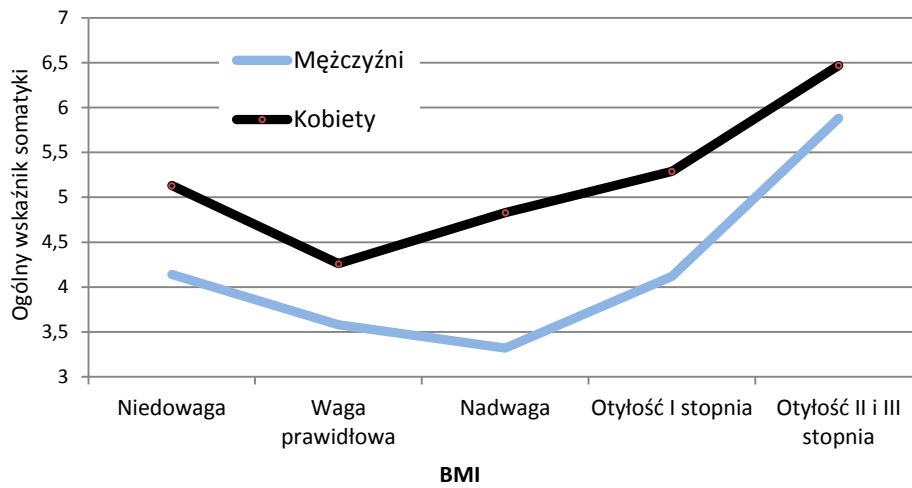
Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
BMI	Silne bóle głowy	19,209	0,000	0,004
	Bóle brzucha lub wzdęcia	24,425	0,000	0,005
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	6,358	0,000	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	15,211	0,000	0,003
	Suchość w ustach lub gardle	27,864	0,000	0,005
	Napady pocenia się	62,052	0,000	0,012
	Uczucie duszności	33,029	0,000	0,006
	Łamanie i bóle w całym ciele	24,973	0,000	0,005
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	20,546	0,000	0,004
	Dreszcze lub drgawki	12,788	0,000	0,002
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	18,284	0,000	0,003
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	15,015	0,000	0,003
	Zaparcia	2,075	0,081	0,000
	Krwawienie z nosa	2,894	0,021	0,001
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	90,741	0,000	0,017
	Ogólny wskaźnik poważnych zaburzeń somatycznych*	23,448	0,000	0,004
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	69,383	0,000	0,013
	Poważna choroba	23,232	0,000	0,004
Interakcja BMI i płci	Silne bóle głowy	2,200	0,066	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	4,846	0,001	0,001
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	3,928	0,003	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	4,014	0,003	0,001
	Suchość w ustach lub gardle	4,848	0,001	0,001
	Napady pocenia się	16,698	0,000	0,003
	Uczucie duszności	5,065	0,000	0,001
	Łamanie i bóle w całym ciele	7,770	0,000	0,001
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	4,862	0,001	0,001
	Dreszcze lub drgawki	2,626	0,033	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	0,753	0,556	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	2,653	0,031	0,001
	Zaparcia	4,577	0,001	0,001
	Krwawienie z nosa	1,186	0,315	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	12,720	0,000	0,002
	Ogólny wskaźnik poważnych zaburzeń somatycznych*	6,467	0,000	0,001
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	7,058	0,000	0,001
	Poważna choroba	2,386	0,049	0,000

UWAGI: efekt główny BMI $F(4, 21443)=95,197$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$; efekt główny płci $F(1, 21443)=5,257$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; efekt interakcji płci i BMI $F(4, 21443)=12,457$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$.

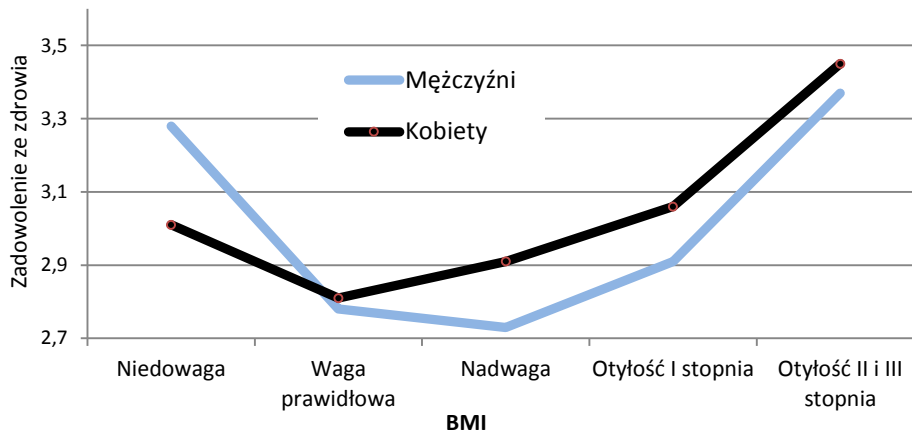
Wykres 5.6.11. Nasilenie gwałtownych skoków ciśnienia krwi w zależności od BMI i płci przy kontroli wieku

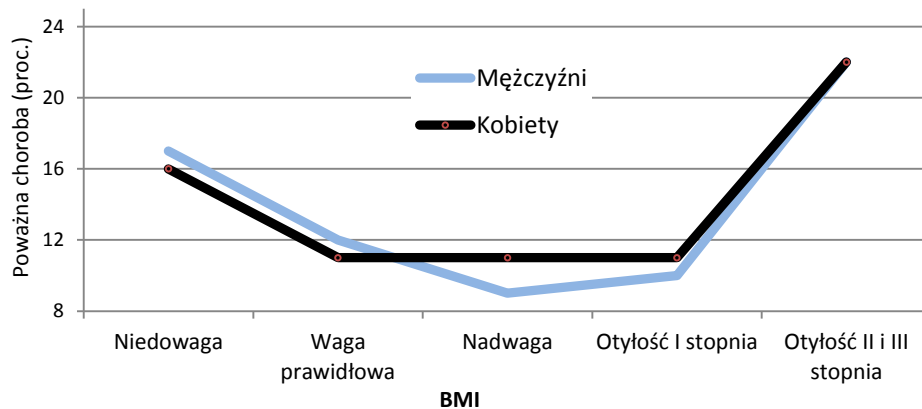
UWAGI: efekt główny BMI $F(4, 21165)=63,187, p<0,000, \eta^2=0,012$; efekt główny płci $F(1, 21165)=63,990, p<0,000, \eta^2=0,003$; efekt interakcji płci i BMI $F(4, 21165)=10,781, p<0,000, \eta^2=0,002$.

Wykres 5.6.12. Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych w zależności od BMI i płci przy kontroli wieku

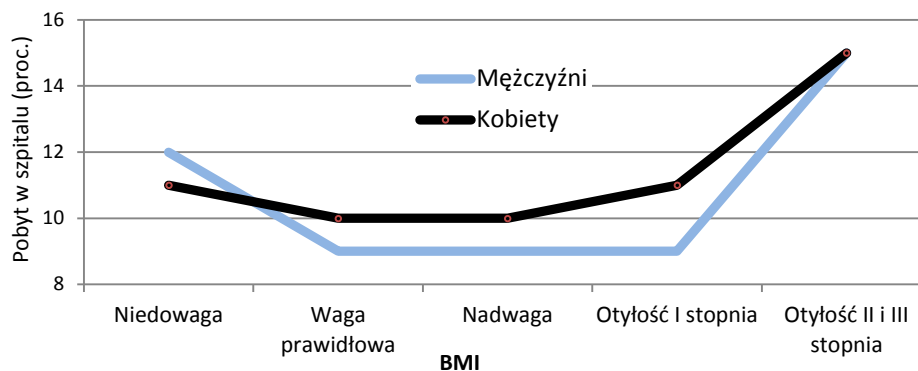
UWAGI: skala zadowania ze zdrowia odwrotnie skierowana (1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony); efekt główny BMI $F(4, 21420)=69,056, p<0,000, \eta^2=0,013$; efekt główny płci ni.; efekt interakcji płci i BMI $F(4, 21420)=6,789, p<0,000, \eta^2=0,001$.

Wykres 5.6.13. Zadowanie ze zdrowia w zależności od BMI i płci przy kontroli wieku

UWAGI: efekt główny BMI $F(4, 21456)=25,952, p<0,000, \eta^2=0,005$; efekt główny płci ni.; efekt interakcji płci i BMI ni.

Wykres 5.6.14. Poważna choroba w zależności od BMI i płci przy kontroli wieku

UWAGI: efekt główny BMI $F(4, 21476)=7,419, p<0,000, \eta^2=0,001$; efekt główny płci ni.; efekt interakcji płci i BMI ni.

Wykres 5.6.15. Pobyt w szpitalu w zależności od BMI i płci przy kontroli wieku

BMI wiąże się z używkami takimi jak alkohol, narkotyki (dopalacze) i papierosy, ale tylko wśród mężczyzn. Nie w każdym jednak przypadku zależność ta ma taki sam kształt. Alkoholu nadużywają najczęściej otyli, narkotyki zażywają częściej od innych grup mężczyźni z prawidłową wagą, a nikotynizm rozpowszechniony jest wśród mężczyzn z niedowagą.

Uzywki mogą niezależnie od otyłości czy wychudzenia zagrażać zdrowiu. Palenie papierosów wiąże się -- choć słabiej niż otyłość -- z wieloma symptomami zaburzeń zdrowia (tabela 5.6.6, (df 1, 21484)); najsilniej z napadami pocenia się, ale tylko u kobiet. Palacze są mniej zadowoleni ze stanu swojego zdrowia i doświadczają generalnie większej liczby poważnych symptomów chorobowych, ale w przeciwieństwie do efektu otyłości palenie nie zwiększa ryzyka poważnej choroby w okresie jednego roku.

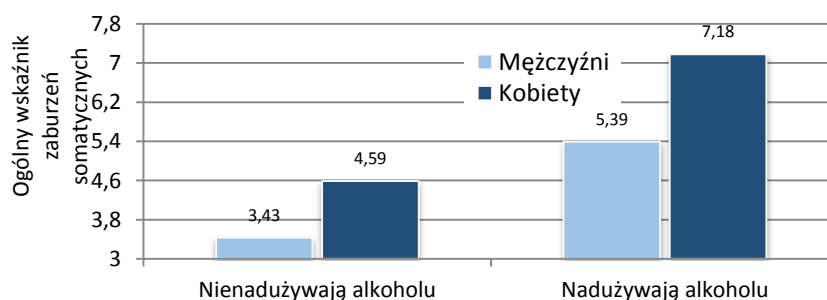
Tabela 5.6.6. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Palenie papierosów	Silne bóle głowy	23,251	0,000	0,001
	Bóle brzucha lub wzdęcia	0,020	0,889	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	30,725	0,000	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	2,280	0,131	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	29,908	0,000	0,001
	Napady pocenia się	46,580	0,000	0,002
	Uczucie duszności	30,886	0,000	0,001
	Łamanie i bóle w całym ciele	33,981	0,000	0,002
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	3,549	0,060	0,000
	Dreszcze lub drgawki	15,617	0,000	0,001
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	9,332	0,002	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	16,349	0,000	0,001
	Zaparcia	5,488	0,019	0,000
	Krwawienie z nosa	0,020	0,886	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	0,045	0,833	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	9,539	0,002	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	32,145	0,000	0,002
	Poważna choroba	1,660	0,198	0,000
Interakcja palenia papierosów i płci	Silne bóle głowy	0,356	0,551	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	3,058	0,080	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	0,101	0,750	0,000
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	0,929	0,335	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	2,273	0,132	0,000
	Napady pocenia się	14,331	0,000	0,001
	Uczucie duszności	6,543	0,011	0,000
	Łamanie i bóle w całym ciele	1,549	0,213	0,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	6,875	0,009	0,000
	Dreszcze lub drgawki	0,267	0,605	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	2,139	0,144	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	1,438	0,231	0,000
	Zaparcia	0,189	0,663	0,000
	Krwawienie z nosa	0,023	0,879	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	0,662	0,416	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	0,033	0,857	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	0,003	0,958	0,000
	Poważna choroba	0,512	0,474	0,000

Nadużywanie alkoholu jest czynnikiem ryzyka w zakresie wszystkich 18 miar stanu zdrowia (tabela 5.6.7, df 1, 21640). Najsilniej odbija się na doświadczaniu suchości w ustach lub gardle, gwałtownego bicia serca, napadów pocenia się, uczucia parcia na pęcherz, uczucia zmęczenia niezwiązanego z pracą, krwawienia z nosa, obniża także samoocenę stanu zdrowia i zwiększa liczbę poważnych symptomów somatycznych oraz prawdopodobieństwo poważnej choroby. Niektóre z tych efektów zależą od płci. Ogólna liczba poważnych symptomów somatycznych zależy od nadużywania alkoholu znacznie silniej u kobiet niż u mężczyzn (wykres 5.6.16)

Tabela 5.6.7. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Nadużywanie alkoholu	Silne bóle głowy	44,445	,000	,002
	Bóle brzucha lub wzdęcia	210,991	,000	,010
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	76,710	,000	,004
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	93,917	,000	,004
	Suchość w ustach lub gardle	150,156	,000	,007
	Napady pocenia się	121,032	,000	,006
	Uczucie duszności	74,804	,000	,004
	Łamanie i bóle w całym ciele	60,863	,000	,003
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	68,777	,000	,003
	Dreszcze lub drgawki	68,062	,000	,003
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	87,714	,000	,004
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	176,682	,000	,008
	Zaparcia	39,367	,000	,002
	Krwawienie z nosa	42,160	,000	,002
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	28,896	,000	,001
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	59,911	,000	,003
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	148,264	,000	,007
	Poważna choroba	23,662	,000	,001
Interakcja nadużywania alkoholu i płci	Silne bóle głowy	3,304	,069	,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	5,604	,018	,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	2,891	,089	,000
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	,633	,426	,000
	Suchość w ustach lub gardle	,137	,712	,000
	Napady pocenia się	,052	,819	,000
	Uczucie duszności	,001	,972	,000
	Łamanie i bóle w całym ciele	,044	,834	,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	,328	,567	,000
	Dreszcze lub drgawki	3,900	,048	,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	40,570	,000	,002
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	4,430	,035	,000
	Zaparcia	2,870	,090	,000
	Krwawienie z nosa	,765	,382	,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	1,764	,184	,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	3,788	,052	,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	,677	,411	,000
	Poważna choroba	2,218	,136	,000

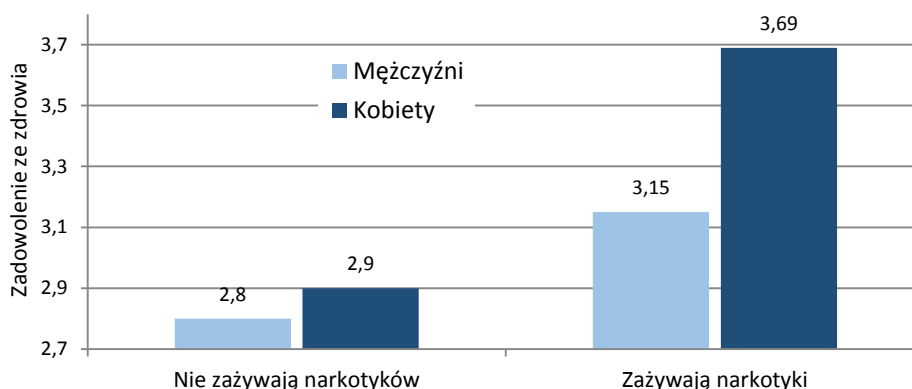
UWAGI: efekt główny palenia (1,21587)=42,936, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji płci i palenia $F(1,21587)=14,244$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$

Wykres 5.6.16. Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych w zależności od nadużywania alkoholu i płci przy kontroli wieku

Zażywanie narkotyków nasila najbardziej suchość w ustach, dreszcze lub drgawki, krwawienie z nosa, uczucie parcia na pęcherz i bóle brzucha (tabela 5.6.8). Powoduje także wzrost ogólnego wskaźnika zaburzeń somatycznych i obniża zadowolenie ze zdrowia (zwłaszcza u kobiet, wykres 5.6.17)

Tabela 5.6.8. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Zażywanie narkotyków	Silne bóle głowy	9,162	,002	,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	67,028	,000	,003
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	22,208	,000	,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	25,364	,000	,001
	Suchość w ustach lub gardle	119,340	,000	,006
	Napady pocenia się	58,491	,000	,003
	Uczucie duszności	53,015	,000	,002
	Łamanie i bóle w całym ciele	17,196	,000	,001
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	45,373	,000	,002
	Dreszcze lub drgawki	103,317	,000	,005
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	65,878	,000	,003
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	41,565	,000	,002
	Zaparcia	21,365	,000	,001
	Krwawienie z nosa	76,477	,000	,004
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	7,738	,005	,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	48,402	,000	,002
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	60,315	,000	,003
	Poważna choroba	37,406	,000	,002
Interakcja zażywania narkotyków i płci	Silne bóle głowy	1,463	,226	,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	4,543	,033	,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	1,479	,224	,000
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	,000	,991	,000
	Suchość w ustach lub gardle	1,309	,253	,000
	Napady pocenia się	,007	,933	,000
	Uczucie duszności	13,162	,000	,001
	Łamanie i bóle w całym ciele	,004	,948	,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	9,931	,002	,000
	Dreszcze lub drgawki	11,697	,001	,001
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	41,553	,000	,002
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	,575	,448	,000
	Zaparcia	,872	,350	,000
	Krwawienie z nosa	,022	,883	,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	,025	,874	,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	,695	,404	,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	8,522	,004	,000
	Poważna choroba	4,546	,033	,000

UWAGI: skala zadowolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony); efekt główny zażywania narkotyków $F(4, 21563)=63,896$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,003$; efekt główny płci $F(1, 21563)=20,632$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,001$; efekt interakcji płci i zażywania narkotyków $F(1, 21420)=9,575$, $p<0,005$, $\eta^2= 0,001$.

Wykres 5.6.17. Zadolenie ze zdrowia w zależności od zażywania narkotyków i płci przy kontroli wieku

Cztery powyższe czynniki ryzyka są raczej rozłączne. Otyłość nie koreluje z nadużywaniem alkoholu i koreluje, co prawda, ale bardzo nisko i w dodatku ujemnie z paleniem papierosów ($r=-0,015$, $p<0,05$) i narkotyzowaniem się ($r=-0,050$, $p<0,000$). Dodatnia jest tylko korelacja z liczbą wypalanych papierosów ($r=0,098$, $p<0,000$).

O ile czynniki ryzyka pogarszają stan zdrowia, to odpowiedni styl życia powinien służyć zdrowiu. Za zdrowe uważane są dieta wegetariańska i aktywność fizyczna.

Wiele badań, z których większość wykonana była na stosujących dietę wegetariańską adwentystach dnia siódmego, pokazuje pozytywny związek między wegetarianizmem i obniżonym ryzykiem chorób krążenia i raka. (Huang i in., 2012⁶⁵; Kwok i in., 2014; Kwok, Mamas, Loke, 2015). Dieta wegetariańska zmniejsza też ryzyko i objawy cukrzycy (Tonstad i in., 2013) i otyłości (Marsh, Zeuschner, Saunders, 2012). W obecnej edycji *Diagnozy Społecznej* pytaliśmy o laktoowegetarianizm (o rezygnację z jedzenia mięsa). Tylko 2,6 proc. respondentów przyznało, że z ich diety wykluczone jest mięso i przetwory mięsne. Nie pytaliśmy jednak o powód, więc możliwe, że część z nich to wegetarianie etyczni a część wegetarianie zdrowotni (Hoffman, Stallings, Bessinger, Brooks (2013). Odsetek wegetarian zróżnicowany jest w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych (tabela 5.6.9).

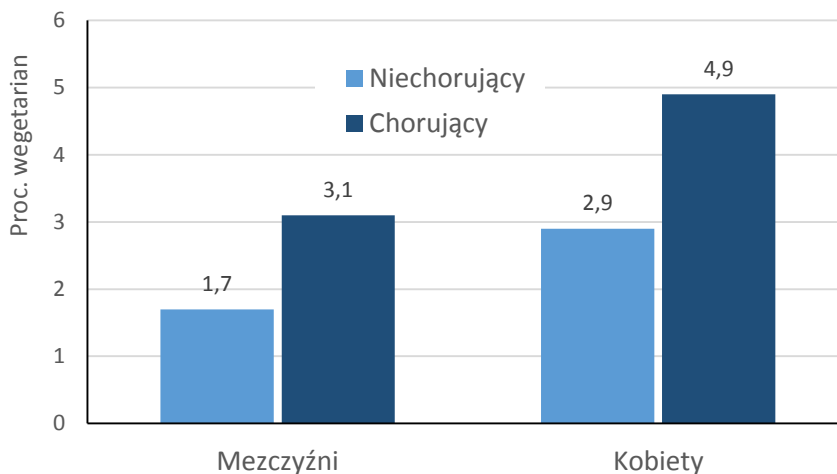
Tabela 5.6.9. Wyniki analizy regresji logistycznej dla wegetarianizmu

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	1,653
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,041	1,562
Wiek 35-44 lat	0,372	1,232
Wiek 45-59 lat	0,088	1,466
Wiek 60-64 lata	0,060	1,650
Wiek 65+ lat	0,921	0,972
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,299	0,852
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,051	0,710
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,000	0,594
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,000	0,478
Wieś	0,000	0,568
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,254	0,839
Wykształcenie średnie	0,421	0,885
Wykształcenie wyższe i policealne	0,789	1,045
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,590	0,925
Prywatni przedsiębiorcy	0,023	0,526
Rolnicy	0,697	0,900
Renciści	0,232	1,285
Emeryci	0,355	1,218
Uczniowie i studenci	0,027	1,760
Bezrobotni	0,306	0,778
Inni bierni zawodowo	0,987	1,003
Niekonserwatyści	Ref.	
Konserwatyści	0,032	0,823
Niepraktykujący religijnie	Ref.	
Praktykujący religijnie	0,000	0,694
Niechorujący	Ref.	
Chorujący	0,000	1,600
Stała	0,000	0,030
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$		0,7
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$		3,5

Poważna choroba zwiększa prawdopodobieństwo stosowania diety wegetariańskiej zarówno u mężczyzn jak i kobiet, co sugeruje wegetarianizm zdrowotny, ale także osoby niechorujące stosują, choć rzadziej, dietę wegetariańską (wykres 5.6.18). Czy jednak wszystkie osoby, które mimo braku wskazań medycznych wykluczają mięso i przetwory mięsne ze swojej diety, zaliczyć można do wegetarian etycznych? W przypadku kobiet, które mimo braku choroby

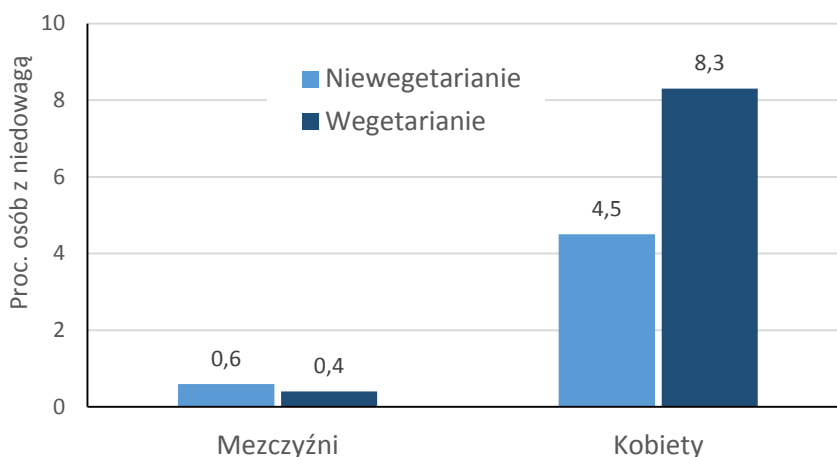
⁶⁵ Meta-analiza wielu publikacji dowodzi, że wegetarianie umierają na choroby serca o 29 proc. a na raka o 18 proc. rzadziej niż nie-wegetarianie.

stosują dietę wegetariańską równie często jak chorzy mężczyźni, w grę może wchodzić inny jeszcze oprócz zdrowotnego i etycznego motyw – dbałość o szczupłą sylwetkę, chęć odchudzenia się. Istotnie tylko wśród niechorujących kobiet istotny statystycznie jest związek między wegetarianizmem i masą ciała (BMI) poniżej normy (wykres 5.6.19).

UWAGI: efekty główne: choroby $F(1, 21508)=24,142, p<0.000, \eta^2=0.001$, płci $F(1, 21508)=18,412, p<0.000, \eta^2=0.001$, efekt interakcji choroby i płci ni., kowariantami były wiek i wykształcenie.

Wykres 5.6.18. Procent wegetarian wśród mężczyzn i kobiet, którzy chorowali lub nie chorowali poważnie w minionym roku przy kontroli wieku i wykształcenia

UWAGI: efekty główne: wegetarianizmu $F(1, 18906)=4,962, p<0.05, \eta^2=0.000$, płci $F(1, 18906)=53,162, p<0.000, \eta^2=0.003$, efekt interakcji wegetarianizmu i płci $F(1, 18906)=6,124, p<0.05, \eta^2=0.000$, kowariantami były wiek i wykształcenie.

Wykres 5.6.19. Procent osób zdrowych z niedowagą wśród mężczyzn i kobiet, którzy są lub nie są wegetarianami przy kontroli wieku i wykształcenia

Pewna liczba badań dowodzi korzyści zdrowotnych wynikających z uprawiania ćwiczeń fizycznych (Penedo, Dahn, 2005; Center for Disease Control and Prevention, 1999; Ross, Hayes, 1988). Wpływ sportowego stylu życia na zdrowie może być wielokanałowy. Jedną z dróg jest zapewne poprawa kondycji fizycznej i zapobieganie otyłości. Istotnie wskaźnik BMI koreluje ujemnie ze sportowym stylem życia ($r=-0,144, p<0,000$).

Sprawdźmy, czy rzeczywiście osoby uprawiające jakąś formę sportu lub ogólnie aktywności fizycznej są zdrowsze. Sześciu na 10 Polaków nie uprawia żadnej aktywności fizycznej (tabela 5.6.9). Najwięcej osób jeździ na rowerze (27,7), a na drugim miejscu w grupie mężczyzn jest gra w piłkę nożną lub w inne gry zespołowe (11,2 proc.); kobiety wolą aerobik (9,5 proc.). Zmiany form aktywności fizycznej między 2011 i 2015 rokiem są nieznaczne. Największymi zmianami są wzrosty odsetka osób jeżdżących rowerem (z 21,4 do 27,7 proc.) i uprawiających bieganie (z 6,5 do 11,0 proc.) i spadek odsetka osób, zwłaszcza mężczyzn, grających w piłkę nożną lub inne sporty zespołowe (ach, ten brak ducha współpracy – patrz rozdz. 6.3).

Aktywność fizyczna służy zdrowiu (tabela 5.6.10). Najsilniej wiąże się ze wskaźnikiem subiektywnym (zadowoleniem ze zdrowia). Zarówno mężczyźni jak i kobiety, jeśli uprawiają aktywnie jakiś sport, oceniają lepiej swoje zdrowie.

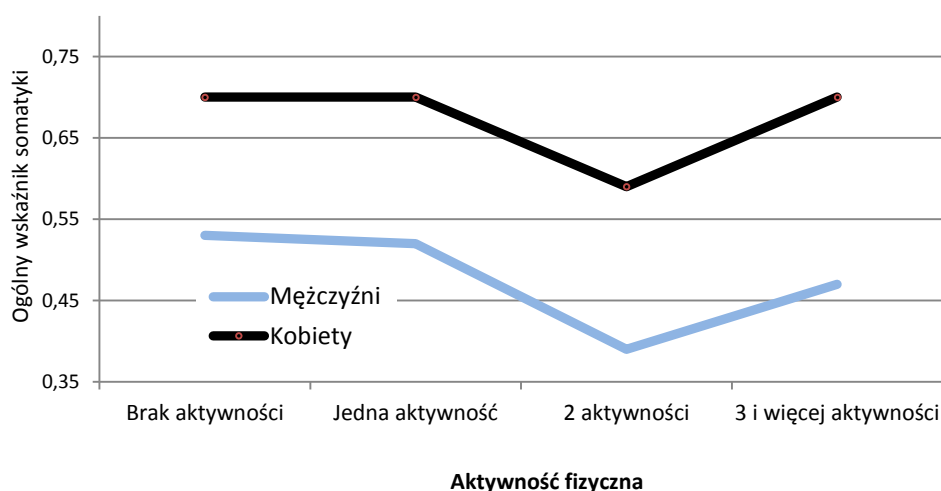
Nie bez znaczenia dla zdrowia jest też liczba aktywności fizycznych. Jeśli jest ich zbyt wiele, przestają dobrze służyć. Osoby, które uprawiają 3 lub więcej różnych dyscyplin cierpią na większą liczbę poważnych dolegliwości w porównaniu z tymi, które poprzestają na optymalnej liczbie dwóch dyscyplin (wykres 5.6.20).

Tabela 5.6.9. Procentowy rozkład mężczyzn, kobiet i ogółem ze względu na rodzaj aktywności fizycznej

Rodzaj aktywności fizycznej	2015			2013			2015		
	Płeć		Ogółem	Płeć		Ogółem	Płeć		Ogółem
	M	K		M	K		M	K	
Nie uprawiają żadnej aktywności	57,6	64,6	61,3	57,2	64,0	60,8	57,3	61,4	59,5
Aerobik	0,5	7,1	4,0	0,6	8,0	4,5	0,6	9,5	5,3
Bieganie/jogging/nordic walking	6,2	6,8	6,5	6,9	7,9	7,4	9,7	12,2	11,0
Siłownia	9,9	2,5	6,1	10,4	3,1	6,6	13,0	4,1	8,3
Jazda na rowerze	22,8	20,1	21,4	22,8	19,1	20,9	28,8	26,8	27,7
Jazda na nartach/inne sporty zimowe	5,4	3,4	4,3	5,1	3,6	4,3	5,0	3,7	4,3
Pływanie	8,8	6,7	7,7	8,9	6,9	7,9	9,5	7,6	8,5
Gra w piłkę nożną/inne sporty zespołowe	13,6	2,3	7,7	12,2	2,1	7,0	11,2	2,0	6,3
Joga	0,3	1,2	0,8	0,4	1,1	0,8	0,4	1,3	0,9
Sztuki walki	1,9	0,4	1,2	1,8	0,4	1,0	2,1	0,3	1,2
Inne formy	8,7	7,8	8,2	8,7	8,0	8,3	10,2	19,9	10,1

Tabela 5.6.10. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 17 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Aktywność fizyczna	Silne bóle głowy	11,552	0,000	0,002
	Bóle brzucha lub wzdęcia	0,233	0,873	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	1,025	0,380	0,000
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	3,074	0,027	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	3,704	0,011	0,001
	Napady pocenia się	2,844	0,036	0,000
	Uczucie duszności	8,770	0,000	0,001
	Łamanie i bóle w całym ciele	17,187	0,000	0,002
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	1,382	0,246	0,000
	Dreszcze lub drgawki	0,847	0,468	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	11,469	0,000	0,002
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	1,542	0,201	0,000
	Zaparcia	4,313	0,005	0,001
	Krwawienie z nosa	3,548	0,014	0,001
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	5,498	0,001	0,001
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	3,601	0,013	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	86,478	0,000	0,012
Poważna choroba	5,993	0,000	0,001	
Interakcja aktywności fizycznej i płci	Silne bóle głowy	1,472	0,220	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	5,688	0,001	0,001
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	3,701	0,011	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	0,335	0,800	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	2,103	0,098	0,000
	Napady pocenia się	0,811	0,488	0,000
	Uczucie duszności	1,119	0,340	0,000
	Łamanie i bóle w całym ciele	1,187	0,313	0,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	1,254	0,288	0,000
	Dreszcze lub drgawki	0,495	0,686	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	9,989	0,000	0,001
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	2,326	0,073	0,000
	Zaparcia	1,888	0,129	0,000
	Krwawienie z nosa	0,819	0,483	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	2,698	0,044	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	2,376	0,068	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	1,062	0,364	0,000
Poważna choroba	0,878	0,452	0,000	

UWAGI: efekt główny aktywności (3,21665)=3,636, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,000$, efekt interakcji aktywności i płci $F < 1$, ni

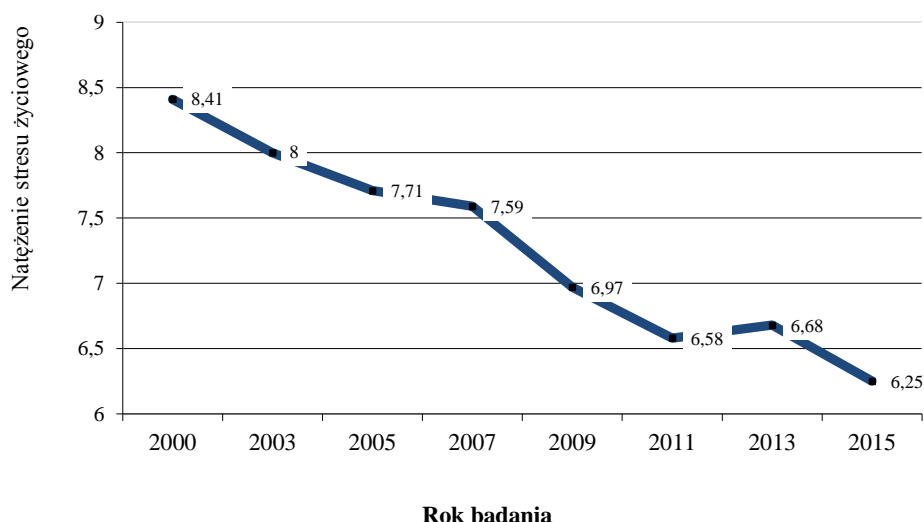
Wykres 5.6.20. Ogólny wskaźnik poważnych symptomów somatycznych w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

5.7. Stres życiowy

Wyodrębniono 8 kategorii stresu życiowego⁶⁶: małżeński (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 4-6), rodzicielski, wynikający z problemów z dziećmi (pyt. 7-10), opiekuńczy (pyt. 11-12), finansowy (pyt. 13-14), stres związany z pracą (pyt. 15-17), stres ekologiczny związany z warunkami mieszkaniowymi, sąsiadami i bezpieczeństwem w okolicy miejsca zamieszkania (pyt. 18-21), stres zdrowotny (pyt. 22-23) i stres urzędniczy („kafkowski”, pyt. 24-27).

Natężenie stresu życiowego traktowane jest w literaturze na temat jakości życia jako główny, a przynajmniej najbardziej bezpośredni czynnik różnicujący dobrostan psychiczny. W naszym badaniu każda z 8 specyficznych przedmiotowo kategorii stresu życiowego obejmowała kilka różnych rodzajów wydarzeń czy doświadczeń życiowych, a kategoria stresu ogólnego stanowiła łączne natężenie wszystkich 8 kategorii. Oczywiście nie każdy stres specyficzny jest powszechny, tzn. dotyczy całej populacji. Część kategorii (np. stres małżeński, rodzicielski czy pracy) jest właściwa dla wybranych grup ludności (osób żyjących w związku małżeńskim, posiadających dzieci, pracujących).

Ogólny poziom stresu życiowego był w roku 2015⁶⁷ najniższy od początku badania w 2000 r. (wykres 5.7.1). Jak pokazują dane w tabeli 5.7.1 spadek od 209 r. i od 2013 r. były istotne statystycznie, także w próbie panelowej.

Wykres 5.7.1. Przeciętne natężenie stresu życiowego w całych próbach w latach 2000-2015

⁶⁶ Skala stresu wykorzystywana w *Diagnozie* opracowana została na podstawie teorii stresu Hobfola (2001, 2006).

⁶⁷ Dla porównania z poprzednimi edycjami pominięto stres opiekuńczy

Tabela 5.7.1. Porównanie natężenia ogólnego stresu życiowego z trzech wcześniejszych pomiarów — w 2009, 2011 i 2013 r. -- z wynikiem ostatniego pomiaru w 2015 r. w próbach panelowych (tych samych respondentów w porównywanych latach)

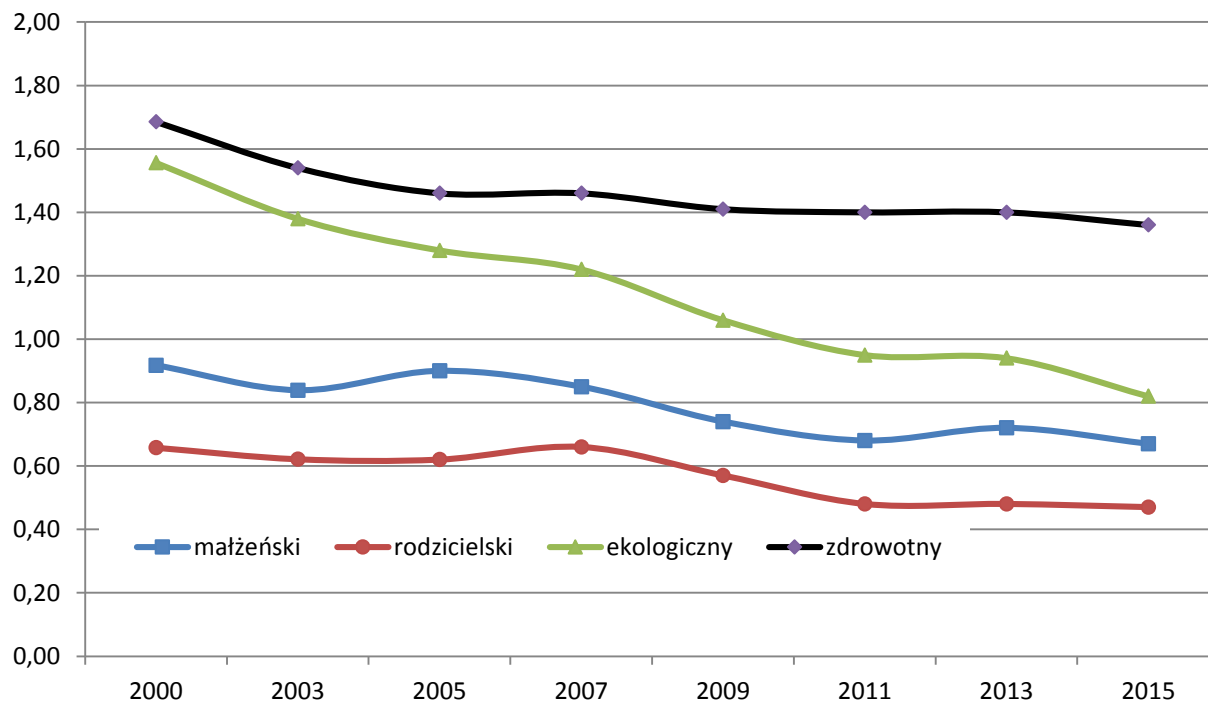
Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	Test t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Natężenie stresu życiowego	2009	6,96	4,76	0,359	6,395	7436	0,000	0,471*
	2015	6,60	6,65					
	2011	6,55	4,75	0,068	1,624	10777	0,105	0,572*
	2015	6,48	4,68					
	2013	6,63	4,75	0,265	7,842	14587	0,000	0,624*
	2015	6,36	4,65					

* $p < 0,000$

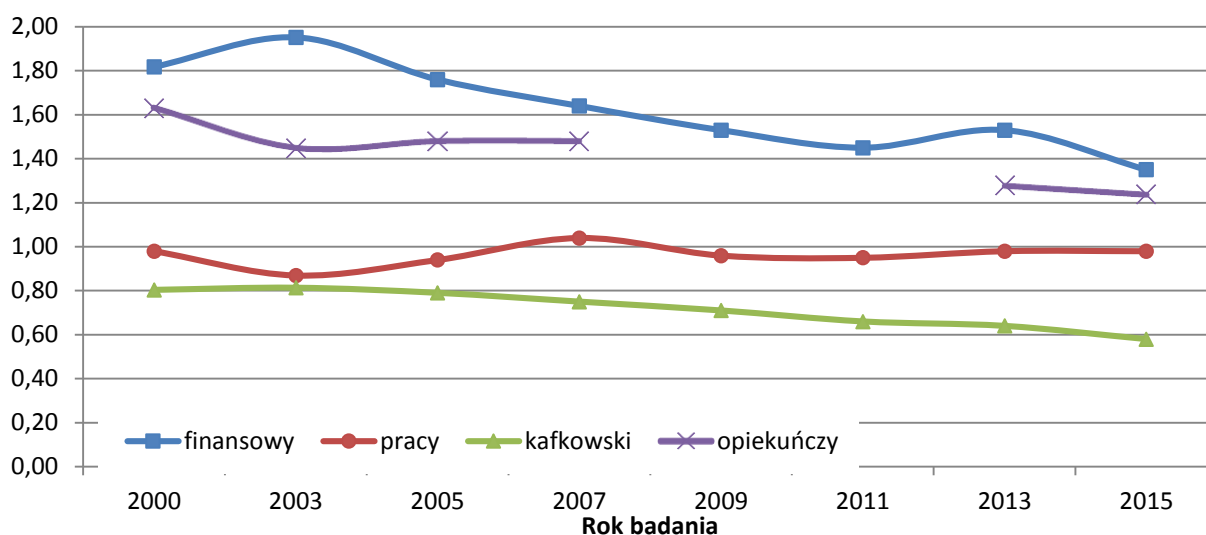
Wszystkie kategorie stresu z wyjątkiem stresu związanego z pracą miały w 2015 r. najniższy w całej historii badania poziom (wykresy 5.7.2 i 5.7.3). W stosunku do roku 2000 stres finansowy spadł o 25 proc. W podobnym stopniu spadło natężenie stresu w kontaktach z urzędami. Najbardziej, niemal o połowę, spadł stres ekologiczny, związany z miejscem zamieszkania. Spadki stresu małżeńskiego i rodzicielskiego wiązać można ze spadkiem odsetka małżeństw i rodziców. W roku 2007 w próbie respondentów indywidualnych było 59 proc. osób żyjących w małżeństwie, a w 2015 r. wskaźnik ten spadł do 57,5 proc. W podobnym stopniu spadł także udział rodziców.

Sześciokrotnie, w latach 2000-2007 i 2013-2015 mierzyliśmy stres opiekuńczy (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 11-12), związany z opieką nad rodzicami lub starszymi krewnymi. Najwyższe natężenie tego stresu odnotowaliśmy w 2000 r. W kolejnych trzech pomiarach utrzymywał się on na tym samym poziomie, a w latach 2013-2015 znacząco spadł (w porównaniu z 2000 r. w 2015 r. był o niemal 30 proc. mniejszy; wykres 5.7.2). Zmiany te wynikały częściowo ze zmian w strukturze gospodarstw domowych i w relacjach między ich członkami: ubywało osób w podeszłym wieku (rodziców, teściów, krewnych), za opiekę nad którymi czuliby się odpowiedzialni inni członkowie gospodarstwa domowego. W 2000 r. osób, które czuły się odpowiedzialne za opiekę nad starszymi krewnymi było wśród respondentów indywidualnych 81 proc., a w 2015 r. już tylko 66 proc.

Podobnie jak w przypadku satysfakcji cząstkowych, dynamika niektórych rodzajów stresu (np. małżeńskiego i finansowego) wskazuje na pewien kryzys w życiu respondentów w roku 2013. W roku 2015 nie było już śladu po tym kryzysie.

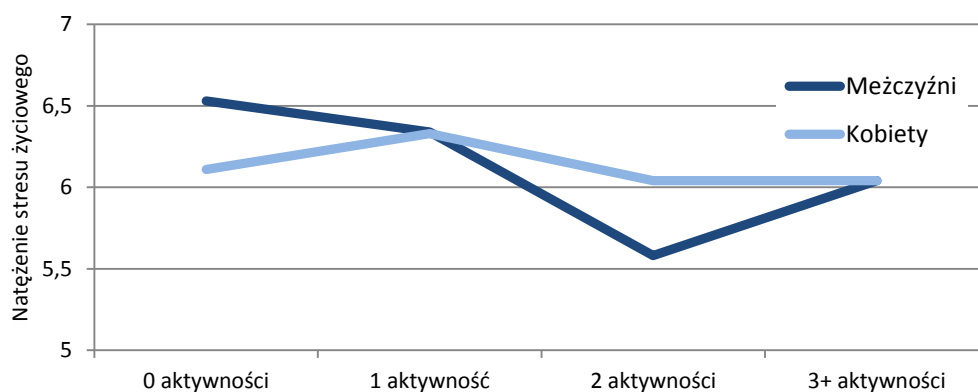

Wykres 5.7.2. Przeciętne natężenie czterech rodzajów stresu w latach 2000-2015

Wykres 5.7.3. Przeciętne natężenie trzech rodzajów stresu w latach 2000-2015

Wcześniej stwierdziliśmy, że aktywność fizyczna ma korzystny wpływ na dobrostan psychiczny i fizyczny. Ponieważ stres wiąże się z obydwoma rodzajami dobrostanu, możemy oczekiwać także związku między aktywnością fizyczną i stresem. Istotnie osoby, które uprawiają jakieś sporty czy ćwiczenia fizyczne wykazują niższy poziom stresu życiowego (wykres 5.7.4). Nie przesądza to oczywiście o kierunku zależności.

UWAGI: efekt główny aktywności fizycznej $F(3, 21099) = 8,281, p < 0,000, \eta^2 = 0,001$; efekt płci $F < 1, ni$; efekt interakcji aktywności fizycznych i płci $F(3, 21099) = 6,876, p < 0,005, \eta^2 = 0,001$

Wykres 5.7.4. Przeciętne natężenie siedmiu kategorii stresu życiowego u mężczyzn i kobiet ze względu na liczbę aktywności fizycznych przy kontroli wieku

Wykonano analizy regresji wielokrotnej w celu określenia znaczenia różnych rodzajów stresu dla dobrostanu psychicznego i aby sprawdzić, jakie czynniki mogą być odpowiedzialne za natężenie stresu. Wyniki tych analiz pokazują tabela 5.7.2 i 5.7.3.

Stres najsilniej wiąże się (wpływa, albo jest efektem — sprawa dyskusyjna) z depresją psychiczną, zadowoleniem ze zdrowia i — nieco słabiej — z zadowoleniem z sytuacji finansowej rodziny, poczuciem szczęścia, zadowoleniem z pracy, zadowoleniem z osiągnięć życiowych i oceną całego dotychczasowego życia. W niewielkim natomiast stopniu stres wiąże się ze skłonnościami samobójczymi, zadowoleniem z dzieci, zadowoleniem z sytuacji w kraju i zadowoleniem z życia seksualnego. Bezwzględnie największy wpływ na dobrostan psychiczny ma stres finansowy i zdrowotny, najmniejszy zaś stres rodzicielski i kafkowski (tabela 5.7.2). Ranking znaczenia 7 kategorii stresu (bez stresu opiekuńczego) jest w tym roku dokładnie taki sam jak dwa lata wcześniej.

Niektóre kategorie stresu mają korzystny wpływ na wskaźniki dobrostanu; przede wszystkim stres opiekuńczy i pracy. Stresu pracy doświadczają osoby pracujące, a tym samym młodsze, które uzyskują lepsze wskaźniki dobrostanu. Stresu opiekuńczego też zazwyczaj doświadczają osoby młodsze.

Dużemu natężeniu stresu życiowego „sprzyjają” w pierwszym rzędzie dzieci na utrzymaniu, praca najemna, wiek życia, bycie przedsiębiorcą i rolnikiem. Czynniki osłabiającymi stres życiowy są: wyższy dochód i lepsze warunki mieszkaniowe, mieszkanie na wsi i bycie emerytem (tabela 5.7.3).

Wszystkie uwzględnione w równaniu regresji czynniki łącznie wyjaśniają duże porcje wariancji. (od 5 proc. w przypadku stresu kafkowskiego do 36,4 proc. w przypadku stresu pracy).

Tabela 5.7.2. Ranga poszczególnych kategorii stresu życiowego w wyjaśnianiu różnych aspektów dobrostanu i wielkość wariancji wskaźników dobrostanu wyjaśnionej przez 7 kategorii stresu (brak wartości rangowej oznacza, że dana kategoria stresu nie wyjaśnia samodzielnie, po wyłączeniu pozostałych kategorii stresu, istotnej statystycznie porcji zróżnicowania danego wskaźnika dobrostanu)*

Rodzaj stresu	Ocena całego dotychczasowego życia	Poczucie szczęścia	Brak skłonności samobójczych	Pragnienie życia	Brak symptomów depresji	Ocena minionego roku	Zadowolenie ze stosunków z najbliższymi	Zadowolenie z sytuacji finansowej rodziny	Zadowolenie z wypoczynku	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	Zadowolenie ze swoich osiągnięć życiowych	Zadowolenie z sytuacji w kraju	Zadowolenie z miejscowości zamieszkania	Zadowolenie z perspektyw na przyszłość	Zadowolenie z życia seksualnego	Zadowolenie ze swego wykształcenia	Zadowolenie z pracy	Zadowolenie z dzieci	Zadowolenie z małżeństwa	Zadowolenie ze stanu bezpieczeństwa	Ogólna ranga predyktora w 2015 r.	Ogólna ranga predyktora w 2013 r.	Ogólna ranga predyktora w 2011 r.
Finansowy	-1	-1	-1	-2	-4	-1	-1	-1	-1	-2	-1	-1	-2	-1	-2	-1	-1	-4	-2	-2	1	1	1
Zdrowotny	-2	-2	-2	-1	-1	-2	-3	-2	-1	-1	-2	-2	6	-2	-1	-2	-4	-2	-4	-2	2	2	2
Pracy	4	4	6	5	3	3		3	-5	3	4	-6	-4		3	5	-2	4	4		4	4	3
Ekologiczny	-5	-3	-3	-4		-5	-2	-6	-3	-6	-3	-3	-1	-3	-6	-6	-4	-5	-5	-1	5	5	4
Małżeński		-7			-5		-5		-2	-6			6		-2	-7		-6	-1	4	5	6	5
Kafkowski		-6	-4		6	-6		5	4	-5	5	-5	-5		5	4	3	-5	4		7	7	6
Rodzicielski							-4		-3	-7	-6	4	-3			-7		-1	-3		8	8	7
Opiekuńczy	3	5	5	3	2	4	5	4	4	4	4		6	4	4	3	4	3	3	3	3	3	3
Procent zmienności wyjaśnionej przez 8 kategorii stresu (skorygowane $R^2 \times 100$)	13,3	15,6	4,7	8,8	39,6	9,7	6,8	23,9	9,7	36,5	14,6	7,2	7,3	14,6	8,3	9,2	17,9	5,2	11,0	10,9			

* Ranga predyktora wynika z wielkości korelacji semicząstkowej w równaniach regresji; ranga pozytywna oznacza, że wzrost stresu idzie w parze ze wzrostem dobrostanu, ranga negatywna — że wzrost stresu idzie w parze ze spadkiem dobrostanu.

Tabela 5.7.3. Znaczenie wybranych czynników społeczno-demograficznych jako predyktorów różnych kategorii stresu życiowego mierzone wielkością standaryzowanego współczynnika beta w analizie regresji liniowej

Predyktor	Stres małżeński	Stres rodzicielski	Stres finansowy	Stres pracy	Stres ekologiczny	Stres zdrowotny	Stres kafkowski	Stres opiekuńczy	Stres ogólny 2015	Stres ogólny 2013
Płeć (1 mężczyzna, 2 kobieta)	-0,018*	0,051**	0,019*	-0,042**	0,025**	0,053**	-0,026**	0,053**	0,034**	0,041**
Wiek	0,099**	0,096**	-0,008	0,004	0,004	0,379**	-0,057**	-0,097**	0,098**	0,150**
Wykształcenie	0,039**	-0,002	-0,066**	-0,007	-0,005	-0,067**	0,072**	0,114**	0,007	0,032**
Klasa miejscowości (1-duże miasto, 6-wieś)	0,020*	-0,045**	-0,051**	-0,009	-0,212**	0,003	0,000	-0,042**	-0,099**	-0,074**
Małżeństwo		0,227**	-0,045**	0,015*	0,004	-0,004	-0,018	0,101**	0,107**	0,126**
Dzieci na utrzymaniu	0,156**		0,012	0,054**	0,030**	0,010	0,052**	0,049**	0,138**	0,209**
Niepełnosprawność	0,028**	-0,069**	-0,092**	-0,010	-0,083**	-0,083**	-0,056**	-0,033**	-0,135**	0,069**
Alkohol	-0,069**	-0,033**	-0,213**	0,060**	-0,072**	-0,065**	-0,039**	0,044**	-0,082**	0,126**
Pracownik najemny	0,039**	-0,014	0,054**	0,569**	0,017	0,155**	0,002	-0,008	0,058**	0,226**
Rolnik	0,025*	0,096**	-0,003	0,232**	-0,042**	-0,020	-0,041**	0,033**	0,160**	0,103**
Przedsiębiorca	0,019	0,052**	0,078**	0,195**	-0,022*	-0,001	0,077**	0,012	0,101**	0,104**
Emeryt	-0,066**	0,038**	0,070**		-0,049**	0,028**	0,020*	0,030**	0,097**	-0,097**
Bezrobotny	0,014	-0,167**	-0,251**		-0,098**	0,023	-0,080**	-0,162**	-0,165**	0,081**
Rencista	-0,043**	0,046**	0,093**		0,005	0,005	0,006	-0,004	0,048**	-0,007
Dochód na osobę	0,045**	-0,017	-0,059**	-0,027**	-0,039**	0,058**	-0,019	-0,037**	-0,023*	-0,085**
Warunki mieszkaniowe	-0,091**	-0,072**	-0,017	-0,008	-0,114**	-0,013	-0,001	-0,013	-0,042**	-0,057**
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności (skorygowane $R^2 \times 100$)	5,6	12,3	15,3	36,4	8,3	27,3	4,5	16,7	17,0	24,4

** p < 0,01

* p < 0,05

UWAGI: brak wartości beta oznacza, że dany predyktor nie wchodził do równania regresji.

5.8. Strategie radzenia sobie z problemami i trudnościami

Żaden człowiek nie jest całkowicie bierną ofiarą stresu życiowego. Jest nie tylko autorem sporej dozy kłopotów, ale także potrafi się bronić przed ich emocjonalnymi, społecznymi i materialnymi konsekwencjami. Sposoby obrony przed stresem i jego konsekwencjami są wielorakie. Klasyfikacja sposobów także jest różnorodna. Zależy ona nie tylko od teorii radzenia sobie, ale także w dużej mierze od rodzaju stresu.

Najpopularniejsza w literaturze psychologicznej koncepcja indywidualnych strategii radzenia sobie ze stresem, zaproponowana przez Lazarusa i Folkmana (1984), wyróżnia strategię zadaniową i emocjonalną. Pierwsza ukierunkowana jest na realne rozwiązanie problemu, zmianę sytuacji na lepsze. Druga ma na celu zmianę sposobu emocjonalnego przeżywania sytuacji stresowej. Oczywiście w ramach każdej z tych ogólnych strategii możliwe są bardziej specyficzne sposoby reagowania.

W zastosowanej przez nas skali wyróżniono dwa sposoby zadaniowego reagowania na trudne sytuacje życiowe: „zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi” oraz „mobilizuję się i przystępuję do działania”. Strategia emocjonalna była bardziej różnicowana, na 5 szczegółowych sposobów: „sięgam po alkohol”, „pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej, lub że innym jest jeszcze gorzej”, „zażywam środki uspokajające”, „modlę się o pomoc do Boga”, „zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój”. Respondent miał także możliwość odpowiedzi, że w obliczu problemów nic nie robi, poddaje się, co traktować można jako szczególnie rodzaj strategii radzenia sobie; bezradność bywa bowiem ratunkiem przed odpowiedzialnością i wysiłkiem, jakiego wymaga rozwiązywanie problemów, choć może oczywiście oznaczać także jedynie klęskę wszelkich dostępnych jednostce sposobów łagodzenia stresu.

W przeciwieństwie do dominującej biernej strategii radzenia sobie przez gospodarstwa domowe z trudną sytuacją finansową (ograniczenie potrzeb, por. tabela 4.1.10), zdecydowaną niezmiennie od lat przewagę w deklaracjach respondentów mają aktywne, zorientowane na rzeczywiste rozwiązanie problemu indywidualne strategie radzenia sobie ze stresem życiowym. Mobilizacja i przystępowanie do działania wraz ze wspierającym ją zwracaniem się o informacje i pomoc do innych ludzi wybierane są przez ponad połowę Polaków. Częste jednak również – jak pokazuje tabela 5.8.1 – są próby psychicznego dostosowywania się do zaistniałych trudności, a więc pocieszanie się myślą, że mogło być jeszcze gorzej, lub że innym jest jeszcze gorzej, próba wywołania korzystnej zmiany za pośrednictwem sił nadprzyrodzonych (modlenie się do Boga) i zajmowanie się czymś, co odwraca uwagę od problemu. Rzadko – jak na szacowaną ilość spożywanego w Polsce alkoholu i szacowaną liczbę osób uzależnionych od alkoholu – pojawia się ucieczka w alkohol jako sposób na kłopoty. Ucieczkę w alkohol w obliczu kłopotów podaje o niemal 3 pp. mniej respondentów niż przyznaje się do nadużywania alkoholu (por. rozdz. 5.10.4.2). Również sięganie po środki uspokajające nie jest częstym sposobem reagowania na trudne sytuacje.

Porównując wyniki dla całych prób, widzimy, że od 2005 r. rośnie częstość stosowania strategii zadaniowej, a w ostatnim pomiarze w porównaniu z poprzednimi latami spadła powszechność stosowania strategii emocjonalnej, zwłaszcza pocieszania się myślą, że mogło być jeszcze gorzej i modlitwy do Boga (tabela 5.8.1).

Tabela 5.8.1. Odsetki respondentów wskazujących poszczególne sposoby reagowania na kłopoty czy trudne sytuacje życiowe w latach 1995-1997 i 2000-2013

Strategie radzenia sobie	1995 r. N=3020	1997 r. N=2094	2000 r. N=6403	2003 r. N=9188	2005 r. N=8593	2007 r. N=12672	2009 r. N=24171	2011 N=26106	2013 N=25990	2015 N=21628
Zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi	35,6	36,7	38,2	37,6	39,8	41,3	43,7	41,5	43,8	44,0
Mobilizuję się i przystępuję do działania	48,4	55,1	49,4	47,2	50,6	52,0	54,6	54,9	56,0	58,7
Sięgam po alkohol	4,3	3,9	4,0	3,5	4,0	3,4	4,4	3,4	3,8	3,5
Pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej	39,9	39,1	39,3	41,9	40,4	38,2	35,1	33,2	31,5	30,7
Poddaję się, nie wiem, co robić	3,1	2,6	2,9	3,4	3,4	2,9	3,5	2,8	3,1	2,8
Zażywam środki uspokajające	5,5	4,8	4,1	4,4	4,8	4,2	4,4	3,7	3,6	3,0
Modlę się o pomoc do Boga	27,4	30,4	31,8	32,5	33,7	30,1	28,1	25,3	25,0	23,4
Zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę	20,6	19,9	17,9	21,8	24,8	24,0	24,2	24,2	22,6	22,2

Źródło danych: lata 1995-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2013 — *Diagnoza Społeczna*.

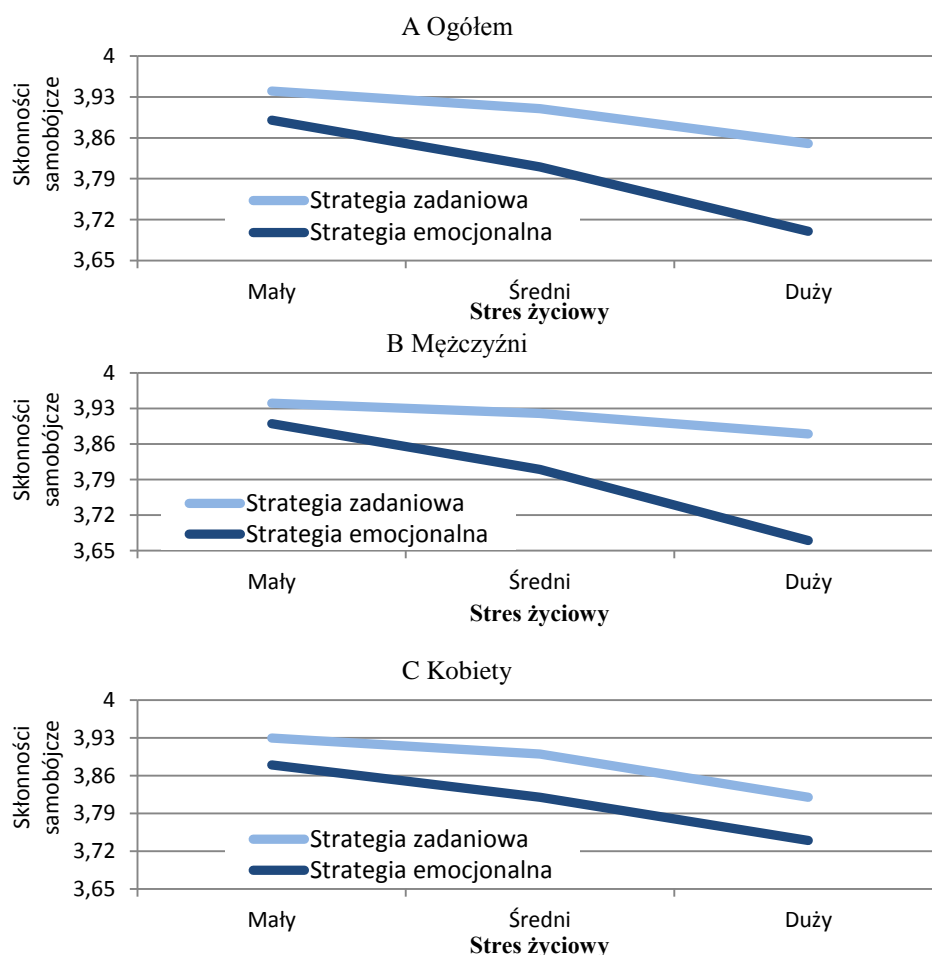
Porównania w próbach panelowych także dowodzą wzrostu częstości korzystania ze strategii zadaniowej i spadku częstości stosowania strategii emocjonalnej (tabela 5.8.2). Oznacza to, że Polacy coraz lepiej radzą sobie w trudnych sytuacjach życiowych

Pojawia się pytanie, które z tych strategii radzenia sobie są psychologicznie skuteczne w obliczu stresu życiowego, tzn. pozwalają zachować dobry stan ducha lub hamują jego pogarszanie się, gdy następuje kumulacja kłopotów. Aby odpowiedzieć na to pytanie sprawdziliśmy, czy poszczególne strategie zaradcze osłabiają (i w jakim stopniu) wpływ stresu na dobrostan psychiczny. Okazało się, że strategie radzenia sobie różnicują poziom dobrostanu psychicznego niezależnie od natężenia stresu życiowego: osoby stosujące strategię zadaniową uzyskują lepsze wskaźniki dobrostanu od osób stosujących strategię emocjonalną lub poddające się w obliczu kłopotów — także niezależnie od natężenia stresu życiowego. Przewaga strategii zadaniowej rośnie jednak wraz z natężeniem stresu życiowego w przypadku skłonności samobójczych (wykres 5.8.1).

Tabela 5.8.2. Porównanie częstości deklarowanego stosowania strategii zadaniowej i emocjonalnej w radzeniu sobie z kłopotami w próbie panelowej w latach 2005-2015

Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	Test t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Strategia zadaniowa	2005	0,884	0,682	-0,092	-4,231	1323	0,000	0,316*
	2015	0,976	0,673					
	2007	0,894	0,677	-0,067	-4,183	2547	0,000	0,287*
	2015	0,960	0,671					
	2009	0,926	0,674	-0,049	-5,111	7329	0,000	0,265*
	2015	0,975	0,676					
	2011	0,923	0,668	-0,051	-6,824	11048	0,000	0,314*
	2015	0,974	0,675					
	2013	0,961	0,668	-0,008	-1,251	14944	ni	0,364*
	2015	0,969	0,677					
Strategia emocjonalna	2005	1,080	0,820	0,218	7,632	1231	0,000	0,212*
	2015	0,861	0,780					
	2007	1,041	0,798	0,153	7,551	2428	0,000	0,215*
	2015	0,888	0,793					
	2009	0,931	0,797	0,100	8,774	7016	0,000	0,260*
	2015	0,831	0,769					
	2011	0,903	0,793	0,081	9,128	10840	0,000	0,304*
	2015	0,823	0,764					
	2013	0,877	0,788	0,056	7,534	14827	0,000	0,330*
	2015	0,822	0,767					

* p<0,001

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekt główny natężenia stresu $F(2, 20584)=137,080, p<0,000, \eta^2=0,013$, efekt główny strategii zaradczej $F(1, 20584)=219,275, p<0,000, \eta^2=0,011$, efekt interakcji stresu i strategii zaradczej $F(2, 20584)=20,796, p<0,000, \eta^2=0,002$, efekt interakcji stresu, strategii zaradczej i płci $F(2, 20584)=9,237, p<0,000, \eta^2=0,001$.

Wykres 5.8.1. Słonności samobójcze w warunkach różnego natężenia stresu życiowego u osób z przewagą zadaniowej i emocjonalnej strategii radzenia sobie przy kontroli płci i wieku u kobiet i mężczyzn (panel A), tylko u mężczyzn (panel B) i tylko u kobiet (panel C)

Przewaga strategii zadaniowej nad emocjonalną koreluje z wysokością dochodu osobistego ($r=0,15$). Aby sprawdzić, czy strategia zadaniowa sprzyja wyższym dochodom, wykonaliśmy analizę regresji, w której zmienną wyjaśnianą była zmiana dochodu osobistego w trzech okresach – 2009-2015, 2011-2015 i 2013-2015 – a predyktorami były strategia zadaniowa i wysokość dochodu osobistego w roku wyjściowym. Jak pokazują wyniki zamieszczone w tabeli 5.8.3 istotnie zadaniową strategię radzenia sobie można uznać za czynnik sprzyjający bogaceniu się.

Tabela 5.8.3. Wyniki regresji liniowej zmiany dochodu osobistego między rokiem pomiaru predyktorów i 2015 r.

Predyktory	Rok pomiaru predyktorów									
	2009			2011			2013			
	Beta	t	p	Beta	t	p	Beta	t	p	
Dochód osobisty	-0,276	-20,034	0,000							
Strategia zadaniowa	0,047	3,425	0,001							
Dochód osobisty				-0,243	-21,573	0,000				
Strategia zadaniowa				0,070	6,216	0,000				
Dochód osobisty							-0,224	-23,048	0,000	
Strategia zadaniowa							0,036	3,667	0,000	
N		5013			7657			10371		
Skorygowany R^2		0,074			0,058			0,049		

5.9. Wsparcie społeczne

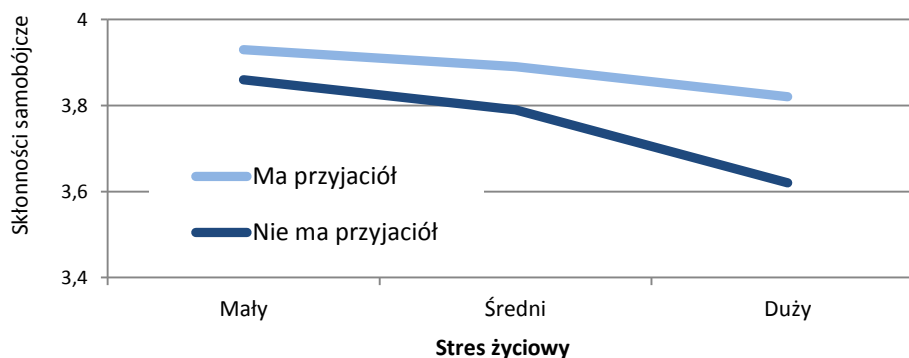
Nie zmieniło się w stosunku do początku okresu transformacji ponad 90-procentowe (!) deklarowane poczucie wsparcia społecznego („Czuję się kochany(a) i darzony(a) zaufaniem”). Jedynie 18 proc. (najmniej od początku transformacji) respondentów czuje się osamotnionymi wbrew swej woli (zob. tabela 5.9.1). Wsparcie społeczne jest ważną kategorią w psychologii stresu i radzenia sobie ze stresem. Większość teoretyków skłania się ku hipotezie „buforowej”, która zakłada, że wsparcie społeczne jest czynnikiem osłabiającym lub zapobiegającym negatywnym skutkom psychologicznym stresu (przyjaciele są ważni w biedzie) (np. Taylor, 2011; Cohen, Wills, 1985; Schwarzer, Leppin, 1989). Popularna jest jednak także hipoteza efektu głównego, która mówi, że wsparcie oddziałuje pozytywnie na psychikę zawsze, a nie tylko w warunkach nasilonego stresu życiowego. Chociaż hipotezy te nie wykluczają się całkowicie, sprawdziliśmy, która z nich jest trafniejsza w odniesieniu do Polaków: czy respondenci, którzy czują się kochani i darzeni zaufaniem, nie czują się samotni i mają więcej przyjaciół – lepiej znoszą stres życiowy; czy wsparcie zapobiega negatywnym psychologicznym efektom stresu, czy też niezależnie od wydarzeń życiowych ludzie cieszący się większym wsparciem są w lepszej kondycji psychicznej.

Okazuje się, że wsparcie mierzone liczbą przyjaciół generalnie wpływa pozytywnie na różne aspekty dobrostanu psychicznego, jak również łagodzi wpływ stresu życiowego. Skłonności samobójcze narastają a zadowolenie z życia spada wraz ze stresem życiowym bardziej u osób samotnych niż otoczonych przyjaciółmi. (wykres 5.9.1 i 5.9.2). Liczba przyjaciół jest piątym po wieku, małżeństwie, nadużywaniu alkoholu i dochodzie na osobę najważniejszym czynnikiem wyjaśniającym dobrostan psychiczny (zob. tabela 5.3.1). Przyjaciele w podobnym stopniu sprzyjają dobrostanowi psychicznemu u kobiet i mężczyzn. Zatem lepiej mieć niż nie mieć przyjaciół zarówno w pomyślnych czasach, jak i — zwłaszcza — w biedzie. Niestety ich liczba ponownie zaczęła spadać do poziomu z przełomu wieków (tabela 5.9.2 i 5.9.3).

Tabela 5.9.1. Odsetek respondentów deklarujących różne przejawy wsparcia społecznego w latach 1991/1992 i 2000-2013

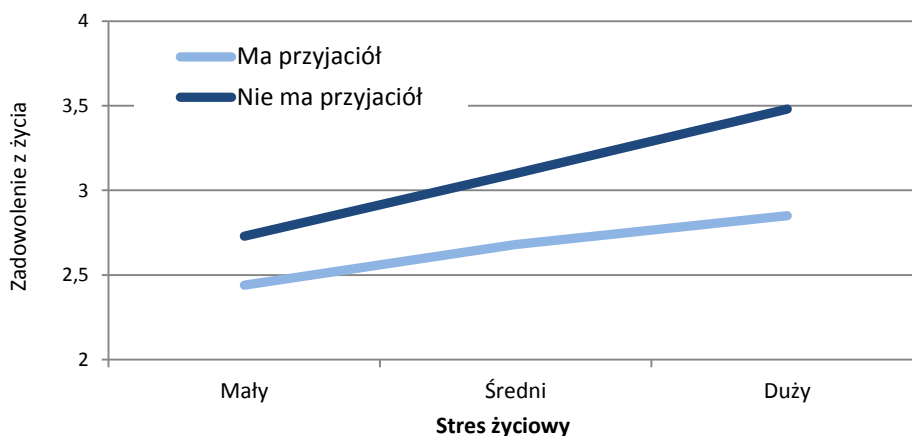
Przejawy wsparcia społecznego	1991/1992 N=4187/3402	2000 r. N=6403	2003 r. N=9037	2005 r. N=8593	2007 r. N=12211	2009 r. N=25729	2011 N=26176	2013 N=26088	2015 N=22004
Kochany i darzony zaufaniem	90	90	91	91	92	91	92	91	92
Osamotniony	21	22	19	22	21	21	21	20	18

Źródło danych: lata 1991/1992 — Czapiński, 1998; lata 2000-2013 — *Diagnoza Społeczna*.

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: przyjaciół $F(1, 20943)=150,392, p<0,000, \eta^2=0,007$, stresu $F(2, 20943)=101,823, p<0,000, \eta^2=0,010$, efekt interakcji stresu i przyjaciół $F(2, 20943)=16,127, p<0,000, \eta^2=0,002$, efekt interakcji stresu i przyjaciół $F(2, 20943)=14,927, p<0,000, \eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.9.1. Poziom skłonności samobójczych w zależności od natężenia stresu życiowego i posiadania przyjaciół

UWAGI: skala oceny całego dotychczasowego życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym bardziej pozytywna ocena; efekty główne: przyjaciół $F(1, 20950)=386,392, p<0,000, \eta^2=0,018$, stresu $F(2, 20950)=177,823, p<0,000, \eta^2=0,017$, efekt interakcji stresu i przyjaciół $F(2, 20950)=15,827, p<0,000, \eta^2=0,002$, efekt interakcji stresu, przyjaciół i płci $F(2, 20950)=6,237, p<0,000, \eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.9.2. Nasilenie symptomów depresji psychicznej w zależności od natężenia stresu życiowego i posiadania przyjaciół

Tabela 5.9.2. Przeciętna liczba przyjaciół osób w wieku 18+ lat w kolejnych latach

1991 r.	1993 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	2000 r.	2003 r.	2005 r.	2007 r.	2009 r.	2011	2013	2015
N=4187	N=2306	N=3020	N=2333	N=2094	N=6403	N=9037	N=8457	N=12514	N=25729	N=26176	N=25510	N=22122
7	7	8	7	7	5	6	7	7	7	7	6	6

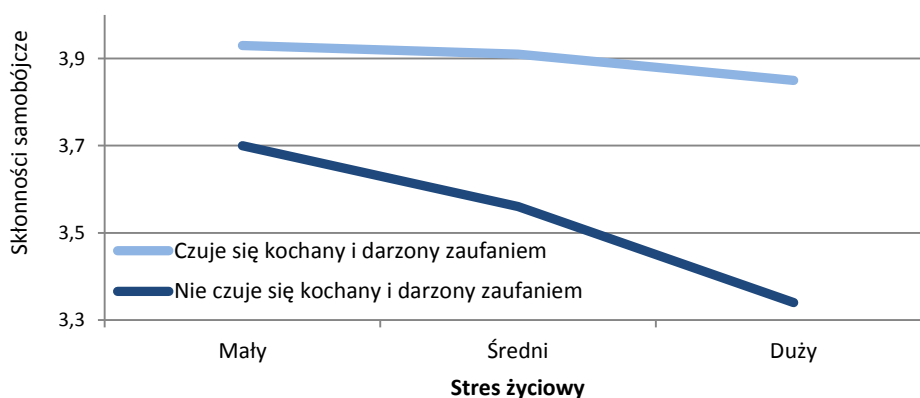
Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — Diagnoza Społeczna.

Tabela 5.9.3. Odsetek respondentów w wieku 18+ lat deklarujących brak przyjaciół lub więcej niż 5 przyjaciół w kolejnych latach

Liczba przyjaciół	1991.	1993	1995	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
N=4187	N=2306	N=3020	N=2094	N=6403	N=9037	N=8457	N=12514	N=25729	N=26176	N=25510	N=22122	
Brak przyjaciół	3,0	4,0	3,2	3,3	5,7	4,1	3,1	3,6	4,0	4,9	5,6	4,5
Ponad 5 przyjaciół	45,0	49,0	50,0	47,0	30,0	40,1	44,0	45,5	43,4	43,4	39,1	37,5

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — Diagnoza Społeczna.

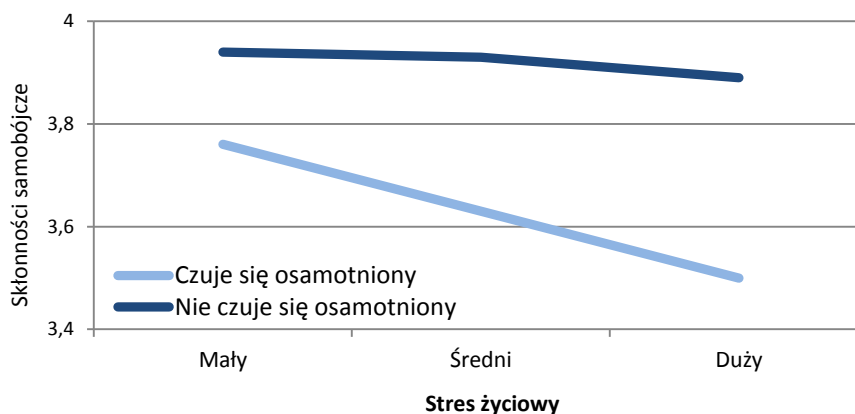
W zakresie skłonności samobójczych istotny efekt buforowy mają także dwa inne wskaźniki wsparcia: poczucie bycia kochanym i darzonym zaufaniem oraz poczucie osamotnienia (wykresy 5.9.3 i 5.9.4).

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: wsparcia $F(1, 20841)=949,096, p<0,000, \eta^2=0,044$, stresu $F(2, 20841)=118,464, p<0,000, \eta^2=0,011$, efekt interakcji stresu i wsparcia $F(2, 20841)=47,025, p<0,000, \eta^2=0,004$, zmiennymi kontrolnymi były wiek

Wykres 5.9.3. Poziom skłonności samobójczych w zależności od natężenia stresu życiowego i poczucia bycia kochanym i darzonym zaufaniem

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: osamotnienia $F(1, 20679)=1254,399$, $p<0,000$, $\eta^2=0,057$, stresu $F(2, 20679)=113,794$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$, efekt interakcji stresu i osamotnienia $F(2, 20679)=53,949$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$, zmiennymi kontrolnymi były wiek.

Wykres 5.9.4. Poziom skłonności samobójczych w zależności od natężenia stresu życiowego i poczucia osamotnienia

5.10. Cechy osobowości i styl życia

5.10.1. System wartości

Badanie systemu wartości osobistych należy do jednego z najtrudniejszych zadań psychologii jakości życia. Istnieje, co prawda, kilka lepiej lub gorzej wystandaryzowanych i sprawdzonych pod względem trafności oraz rzetelności miar (np. skala Rokeacha czy Schwartza), ale żadna z nich nie znalazła zastosowania w dużych badaniach sondażowych, gdzie liczy się skrótowość, prostota pytań i łatwość udzielania odpowiedzi. Kierując się tymi kryteriami, wykorzystaliśmy *skalę warunków szczęśliwego życia* (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 2), w której wymieniono 13 określonych wartości i jedną nieokreśloną. Ponieważ wszystkie 13 wartości jest powszechnie akceptowanych, ograniczyliśmy respondentom wybór do trzech, jego zdaniem najważniejszych.

Tabela 5.10.1 dowodzi, że system wartości Polaków jest dosyć stabilny. Warto jednak odnotować znaczny wzrost znaczenia przyjaciół (ponad dwukrotny wzrost odsetka wskazań w stosunku do roku 2000). Wzrosła także w porównaniu z latami 90. ubiegłego wieku waga wykształcenia, choć w dalszym ciągu zarówno przyjaciele jak i wykształcenie wydają się wartościami niedocenianymi w świetle ich realnego wpływu na jakość życia.

Szybki wzrost zamożności Polaków odbija się także na spadku częstości wskazań pieniędzy jako jednej z trzech kardynalnych wartości (o 10 pp. w stosunku do roku 2000). Spada także znaczenie Boga (opatrności), co koresponduje ze spadkiem częstości praktyk religijnych i modlitwy (por. rozdz. 5.10.3)⁶⁸.

Podobnie jak we wszystkich poprzednich latach najczęściej jako wartość wskazywane jest zdrowie (64,1 proc. respondentów), a w dalszej kolejności udane małżeństwo (niewielki spadek liczby wskazań), dzieci (także spadek liczby wskazań, który zaczął się już w 2011 r.) i praca; najrzadziej wolność i swoboda, silny charakter, wykształcenie i życzliwość oraz szacunek otoczenia.

Tabela 5.10.1. Odsetki respondentów w wieku 18+ lat wskazujących w kolejnych latach poszczególne wartości jako najważniejsze trzy warunki udanego, szczęśliwego życia

Wartość	1992 r. N=3402	1995 r. N=3020	1997 r. N=2094	2000 r. N=6632	2003 r. N=9397	2005 r. N=8560	2007 r. N=12365	2009 r. N=23784	2011 N=26221	2013 N=26248	2015 N=21950
Pieniądze	37,2	36,1	39,3	39,2	33,3	32,9	30,7	30,3	28,2	29,0	28,3
Dzieci	52,3	51,0	50,3	43,4	43,3	45,1	45,9	48,8	47,6	46,1	48,7
Udane małżeństwo	56,3	55,9	58,8	58,0	53,7	55,6	55,8	56,6	53,4	50,3	50,3
Praca	26,6	29,6	28,9	30,8	35,5	34,7	30,2	31,9	30,7	32,1	30,0
Przyjaciele	4,7	5,6	5,0	4,6	5,9	8,0	8,6	10,4	10,4	10,6	11,6
Opatrzność, Bóg	16,7	16,4	15,6	16,0	15,4	15,6	15,1	15,4	13,3	12,9	13,1
Pogoda ducha	8,5	9,0	7,9	7,8	8,2	9,1	9,5	10,7	10,2	9,2	9,5
Uczciwość	12,3	10,0	9,0	8,8	9,0	10,2	9,7	11,1	9,9	9,4	9,9
Życzliwość i szacunek	9,0	7,4	6,0	7,8	5,9	6,7	6,9	8,4	7,1	6,7	7,2
Wolność, swoboda	3,6	3,8	1,9	3,0	3,3	3,5	4,1	4,7	4,4	4,9	6,0
Zdrowie	59,6	59,6	60,2	62,9	63,7	64,9	65,1	67,8	64,1	65,3	67,0
Wykształcenie	1,9	3,7	4,2	4,6	5,1	6,0	6,2	6,3	5,6	5,8	5,2
Silny charakter	4,0	4,1	5,5	3,4	4,5	4,9	5,0	5,8	5,3	5,8	6,3
Inne	0,5	0,7	0,4	0,6	0,7	1,2	1,0	1,0	0,9	0,9	0,8

Źródło danych: lata 1 992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

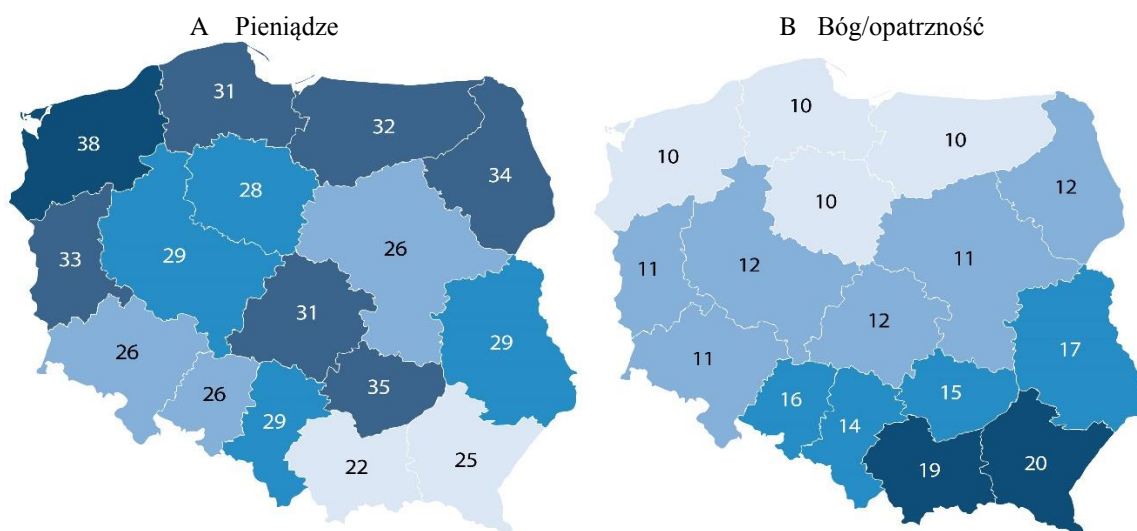
⁶⁸ Trend spadkowy instytucjonalnych praktyk religijnych (częstość uczestniczenia w uroczystościach religijnych) zatrzymał się w 2015 r. mimo dalszego spadku częstości modlitwy w trudnych sytuacjach życiowych (patrz rozdz. 5.10.3).

Niektóre wartości są ze sobą pozytywnie lub negatywnie skorelowane. Korelacje te pokazują różne profile systemu wartości. Analiza czynnikowa 13 wartości pozwala wyodrębnić 5 niezależnych profili (tabela 5.10.2). W profilu pierwszym istotne są wartości rodzinne. Drugi profil nazwać można transcendentnym -- wiara w Boga osłabia znaczenie wartości materialnych, co widać nie tylko na poziomie indywidualnym (korelacja między wyborem Boga i pieniędzy jako jednego z trzech najważniejszych warunków udanego życia jest ujemna i wynosi -0,16) ale także w przekroju województw (geografia znaczenia pieniędzy jest do pewnego stopnia odwrotnością geografii znaczenia Boga, wykres 5.10.1). W profilu trzecim liczy się optymizm i społeczny wizerunek, w czwartym znaczenie ma tylko zdrowie, a w piątym – libertyńskim – docenianie wolności i swobody obniża rangę pracy.

Tabela 5.10.2. Wyniki analizy czynnikowej wyborów trzech z 13 wartości

Wartość	Składowa				
	1	2	3	4	5
Pieniądze		-0,583			
Dzieci	-0,720				
Udane małżeństwo	-0,740				
Praca					-0,667
Przyjaciele					
Opatrzność, Bóg		0,628			
Pogoda ducha, optymizm			0,715		
Uczciwość					
Życzliwość i szacunek otoczenia			0,647		
Wolność, swoboda					0,565
Zdrowie				-0,926	
Wyszczałcenie					
Silny charakter					
Procent wyjaśnionej wariancji	14,2	10,5	9,0	8,4	7,9

UWAGI: metoda wyodrębniania czynników - głównych składowych; metoda rotacji - varimax z normalizacją Kaisera; rotacja osiągnęła zbieżność w 11 iteracjach; pokazano ładunki czynnikowe powyżej 0,4.

Wykres 5.10.1. Procent osób wskazujących pieniądze (panel A) i Boga/opatrzność (panel B) jako jedną z trzech kardynalnych wartości życiowych w przekroju wojewódzkim

System wartości osobistych zależy od wielu czynników związanych z kulturą, środowiskiem społecznym, warunkami życia i kolejami losu jednostki. Wybraliśmy 7 takich czynników potencjalnie różnicujących prawdopodobieństwo zaliczenia przez badanych poszczególnych wartości do trzech podstawowych warunków udanego (szczęśliwego) życia. Wyniki analizy regresji logistycznej z udziałem tych czynników jako predyktorów pokazuje tabela 5.10.3.

Wartościami, których wybór najlepiej wyjaśniają różne predyktory, są: dzieci, udane małżeństwo i przyjaciele. Oznacza to, że waga tych wartości w systemie wartości jednostki w największym stopniu zależy od jej charakterystyki społeczno-demograficznej. Waga dzieci w systemie wartości zależy przede wszystkim od tego, że ktoś nie jest singlem, jest kobietą i jest w wieku 25-59 lat. Udane małżeństwo cenią sobie przede wszystkim ci, którzy żyją w związku małżeńskim, są stosunkowo młodzi, zamożniejsi, mieszkają w dużych miastach i są lepiej wykształceni. Praca ważniejsza jest dla mężczyzn niż dla kobiet, wyżej ją sobie cenią osoby w wieku produkcyjnym, mniej zamożne, mieszkające w mniejszych miastach i na wsi, średnio wykształcone, pracownicy sektora publicznego i żyjące w stanie wolnym. Przyjaźń wybierają częściej od innych osoby zamożne, które nie żyją w związku małżeńskim, są młode i mieszkają w największych miastach. Bóg jest ważniejszy dla kobiet niż mężczyzn, dla osób starszych, owdowiałych i żyjących w stanie wolnym, mieszkańców wsi, gorzej wykształconych, uczniów i studentów.

Tabela 5.10.3. Znaczenie wybranych czynników społeczno-demograficznych jako predyktorów prawdopodobieństwa zaliczenia danej wartości do trzech głównych warunków udanego (szczęśliwego) życia w analizie regresji logistycznej

Predyktor	Pieniądze		Dzieci		Udane małżeństwo		Praca		Przyjaciele		Opatrzność, Bóg		Pogoda ducha	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	ref.													
Kobieta	0,00	0,55	0,00	2,03	,00	1,11	0,00	0,77	0,01	0,88	0,00	1,45	0,84	0,99
Wiek 16-24 lata	ref.													
Wiek 25-34 lata	0,28	0,92	0,00	1,74	0,81	0,98	0,09	1,13	0,00	0,71	0,99	1,00	0,41	0,91
Wiek 35-44 lat	0,02	0,82	0,00	1,84	0,00	0,60	0,38	1,07	0,00	0,56	0,00	1,63	0,04	1,29
Wiek 45-59 lat	0,02	0,83	0,03	1,25	0,00	0,47	0,01	1,24	0,00	0,44	0,00	2,05	0,08	1,25
Wiek 60-64 lata	0,27	0,89	0,84	1,02	0,00	0,47	0,19	1,14	0,00	0,50	0,00	2,53	0,03	1,42
Wiek 65+ lat	0,00	0,69	0,90	0,98	0,00	0,49	0,01	0,75	0,00	0,40	0,00	3,71	0,02	1,47
Dochód na osobę – poniżej dolnego kwartyła	ref.													
Dochód na osobę – powyżej dolnego kwartyła	0,00	0,87	0,85	0,99	0,46	1,04	0,00	0,87	0,00	1,37	0,35	1,06	0,00	1,44
Dochód na osobę – powyżej górnego kwartyła	0,00	0,79	0,43	1,04	0,01	1,14	0,00	0,86	0,00	1,33	0,22	0,92	0,00	1,43
Dochód na osobę – powyżej górnego kwartył	0,00	0,71	0,00	0,86	0,01	1,15	0,00	0,75	0,00	1,43	0,98	1,00	0,00	1,78
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	ref.													
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,00	1,49	0,21	1,09	0,72	1,03	0,78	1,02	0,00	0,74	0,82	1,02	0,02	0,81
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,00	1,43	0,85	1,01	0,00	0,70	0,00	1,24	0,00	0,62	0,93	1,01	0,00	0,71
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,00	1,72	0,10	1,11	0,00	0,80	0,00	1,20	0,00	0,58	0,16	1,13	0,00	0,60
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,00	1,61	0,45	1,05	0,00	0,79	0,00	1,25	0,00	0,59	0,68	1,04	0,00	0,62
Wieś	0,00	1,59	0,00	1,25	0,00	0,84	0,00	1,21	0,00	0,48	0,00	1,35	0,00	0,48
Wykształcenie podstawowe i niższe	ref.													
Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,54	0,97	0,25	0,94	0,00	1,20	0,00	1,28	0,25	1,11	0,00	0,76	0,91	0,99
Wykształcenie średnie	0,00	0,75	0,81	0,99	0,00	1,33	0,00	1,22	0,84	1,02	0,60	0,96	0,00	1,51
Wykształcenie wyższe i policealne	0,00	0,62	0,04	0,88	0,00	1,47	0,87	0,99	0,11	1,18	0,01	1,25	0,00	2,10
Pracownicy sektora publicznego	ref.													
Pracownicy sektora prywatnego	0,00	1,24	0,84	1,01	0,78	0,98	0,00	0,85	0,61	0,96	0,10	0,87	0,01	1,27
Prywatni przedsiębiorcy	0,00	1,42	0,08	1,17	0,80	1,02	0,00	0,70	0,47	0,90	0,08	0,78	0,00	1,47
Rolnicy	0,00	1,32	0,55	0,95	0,64	1,04	0,00	0,47	0,76	0,95	0,26	0,86	0,76	0,94
Renciści	0,72	0,97	0,04	0,85	0,86	0,98	0,00	0,29	0,02	1,37	0,13	1,18	0,00	1,82
Emeryci	0,92	1,01	0,84	0,98	0,77	0,98	0,00	0,35	0,12	1,26	0,11	1,19	0,00	1,54
Uczniowie i studenci	0,59	0,95	0,00	0,43	0,58	0,94	0,00	0,35	0,00	1,60	0,01	1,49	0,01	1,45
Bezrobotni	0,00	1,49	0,73	0,97	0,00	0,77	0,00	0,68	0,47	1,10	0,55	0,92	0,00	1,56
Inni bierni zawodowo	0,00	1,59	0,59	1,04	0,25	0,91	0,00	0,38	0,29	1,14	0,22	0,87	0,09	1,25
Kawaler/panna	ref.													
Zamężna/zonaty	0,00	0,50	0,00	9,62	0,00	13,47	0,00	0,54	0,00	0,18	0,01	0,81	0,00	0,40
Wdowiec/wdowa	0,00	0,61	0,00	7,65	0,00	2,82	0,00	0,58	0,00	0,38	0,00	1,32	0,00	0,55
Osoba rozwiedziona	0,01	0,80	0,00	5,50	0,00	1,39	0,01	0,80	0,00	0,57	0,00	0,55	0,64	1,05
Stała	0,00	0,43	0,00	0,68	0,00	0,51	0,00	0,38	0,00	0,13	0,00	0,12	0,00	0,12
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$	7,4		22,2		22,1		7,7		11,0		5,4		3,9	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$	10,6		29,7		29,4		10,9		21,4		10,1		8,4	

Tabela 5.10.3. dok.

Predyktor	Uczciwość		Życzliwość i szacunek otoczenia		Wolność, swoboda		Zdrowie		Wykształcenie		Silny charakter	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	ref.											
Kobieta	0,02	1,13	0,01	1,16	0,00	0,41	0,00	1,35	0,29	1,08	0,00	0,61
Wiek 16-24 lata	ref.											
Wiek 25-34 lata	0,45	0,92	0,99	1,00	0,00	0,64	0,01	1,20	0,00	0,43	0,16	0,85
Wiek 35-44 lat	0,13	1,22	0,63	1,07	0,00	0,50	0,00	1,44	0,00	0,27	0,40	0,89
Wiek 45-59 lat	0,00	1,53	0,02	1,39	0,00	0,40	0,00	1,99	0,00	0,34	0,01	0,70
Wiek 60-64 lata	0,00	1,75	0,00	1,75	0,00	0,39	0,00	1,98	0,00	0,33	0,18	0,79
Wiek 65+ lat	0,00	1,98	0,01	1,62	0,00	0,32	0,00	2,31	0,00	0,42	0,02	0,61
Dochód na osobę – poniżej dolnego kwartyła	ref.											
Dochód na osobę – powyżej dolnego kwartyła	0,13	1,12	0,39	1,08	0,03	0,80	0,42	0,96	0,44	1,08	0,52	1,06
Dochód na osobę – poniżej górnego kwartyła	0,05	1,15	0,00	1,32	0,97	1,00	0,32	1,05	0,07	1,20	0,73	1,03
Dochód na osobę – powyżej górnego kwartyła	0,03	1,18	0,00	1,30	0,02	1,25	0,41	1,04	0,52	1,07	0,97	1,00
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	ref.											
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,04	1,23	0,00	0,70	0,06	0,81	0,14	0,91	0,00	0,50	0,31	0,88
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,71	1,04	0,04	0,78	0,00	0,63	0,02	1,19	0,00	0,48	0,27	0,86
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	1,00	1,00	0,16	0,87	0,00	0,53	0,26	0,94	0,01	0,73	0,14	0,84
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,31	1,11	0,21	0,87	0,00	0,52	0,11	1,11	0,00	0,55	0,53	0,93
Wieś	0,72	0,97	0,00	0,68	0,00	0,33	0,05	1,12	0,04	0,79	0,01	0,76
Wykształcenie podstawowe i niższe	ref.											
Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,73	1,03	0,02	0,80	0,72	0,96	0,00	0,84	0,18	1,23	0,55	1,06
Wykształcenie średnie	0,43	1,07	0,30	0,91	0,65	0,94	0,01	0,86	0,02	1,45	0,97	1,00
Wykształcenie wyższe i policealne	0,42	0,93	0,31	0,90	0,77	1,04	0,84	0,99	0,00	2,70	0,05	0,78
Pracownicy sektora publicznego	ref.											
Pracownicy sektora prywatnego	0,10	0,86	0,36	0,91	0,13	1,20	0,13	1,08	0,00	0,59	0,52	0,93
Prywatni przedsiębiorcy	0,01	0,67	0,75	0,95	0,00	1,60	0,05	0,85	0,25	0,79	0,03	1,43
Rolnicy	0,39	0,88	0,32	0,83	0,01	1,75	0,01	1,24	0,02	0,54	0,16	1,27
Renciści	0,13	1,20	0,34	1,15	0,09	0,69	0,00	1,49	0,41	0,85	0,34	1,17
Emeryci	0,28	1,14	0,22	1,19	0,45	1,18	0,00	1,32	0,02	0,57	0,78	0,95
Uczniowie i studenci	0,96	0,99	0,92	0,98	0,00	1,57	1,00	1,00	0,00	2,10	0,71	1,06
Bezrobotni	0,01	0,70	0,97	0,99	0,06	1,38	0,13	1,13	0,01	0,61	0,79	1,04
Inni bierni zawodowo	0,13	0,83	0,21	1,19	0,00	2,03	0,37	1,07	0,08	0,73	0,72	1,06
Kawaler/panna	ref.											
Zamężna/zonaty	0,00	0,39	0,00	0,38	0,00	0,35	0,00	0,70	0,00	0,32	0,00	0,37
Wdowiec/wdowa	0,00	0,57	0,00	0,54	0,00	0,49	0,04	0,85	0,00	0,33	0,01	0,68
Osoba rozwiedziona	0,02	0,76	0,00	0,55	0,28	0,84	0,52	0,95	0,01	0,58	0,77	1,04
Stała	0,00	0,12	0,00	0,08	0,00	0,07	0,00	2,17	0,00	0,03	0,00	0,09
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$	1,9		1,4		6,1		3,4		7,5		2,5	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$	4,1		3,5		16,6		4,8		22,2		6,5	

Pogodę ducha cenią sobie najbardziej osoby starsze, zamożniejsze, lepiej wykształcone, renciści, emeryci, bezrobotni, prywatni przedsiębiorcy, mieszkańcy największych miast i osoby żyjące w stanie wolnym.

Uczciwość jest częściej jedną z kardynalnych wartości dla kobiet, osób starszych, zamożniejszych, i osób żyjących w stanie wolnym, a mniej od innych cenią ją sobie prywatni przedsiębiorcy i bezrobotni.

Wykształcenie bardziej doceniają lepiej wykształceni, najmłodsi, uczniowie i studenci, renciści, bezrobotni, najzamożniejsi i single.

Życzliwość i szacunek otoczenia ważniejsze są dla kobiet, osób starszych, zamożniejszych, mieszkańców największych miast i osób żyjących w stanie wolnym.

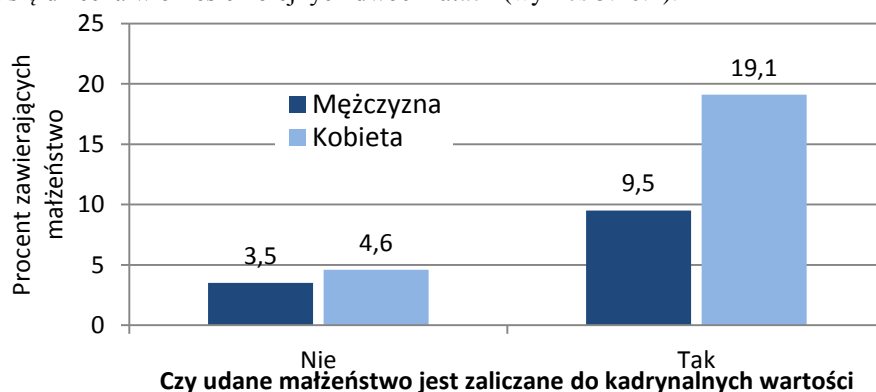
Wolność ważniejsza jest dla mężczyzn, osób najmłodszych, bogatszych, mieszkańców największych miast, prywatnych przedsiębiorców, rolników, uczniów i studentów oraz osób żyjących w stanie wolnym.

Zdrowie najwyżej cenią kobiety, osoby starsze, najgorzej i najlepiej wykształcone, renciści, emeryci i rolnicy, żyjące w stanie wolnym.

Wykształcenie najważniejsze jest dla osób najmłodszych, tych, które się jeszcze uczą, lepiej wykształconych i żyjących w stanie wolnym.

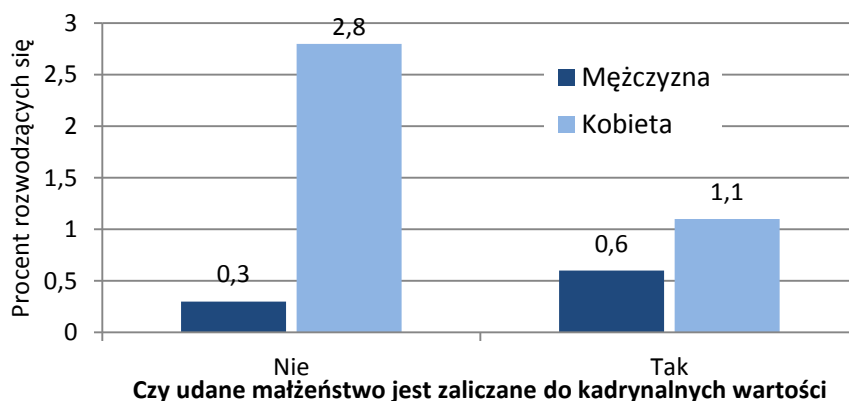
Silny charakter częściej od innych zaliczają do kardynalnych wartości mężczyźni, prywatni przedsiębiorcy i osoby żyjące w stanie wolnym oraz rozwiedzione.

Jeśli system wartości ma wpływ na styl życia zależny od jednostki, czyli podejmowane przez nią decyzje, to możemy oczekiwać, że pozwala on w istotnym stopniu przewidzieć ważne a nieprzypadkowe wydarzenia życiowe, np. zawarcie ślubu, narodziny dziecka czy rozwód. Sprawdziliśmy, czy tak w istocie jest: czy prawdopodobieństwo zawarcia małżeństwa i prawdopodobieństwo rozwodu zależą od wartości udanego małżeństwa, a prawdopodobieństwo narodzin pierwszego dziecka od wartości dziecka. Zaliczenie przez respondentów w 2011 roku udanego małżeństwa do trzech kardynalnych wartości zwiększa trzykrotnie szanse zawarcia małżeństwa i zmniejsza dwukrotnie prawdopodobieństwo rozwodu w kolejnych dwóch latach (wykresy 5.10.2 i 5.10.3). W przypadku szans zawarcia małżeństwa wybór udanego małżeństwa jest istotnym predyktorem nawet z ponad dwuletnim wyprzedzeniem. Jeśli chodzi o rozwód natomiast jedynie w przypadku kobiet jego prawdopodobieństwo zależy od pozycji małżeństwa w systemie wartości. Także zaliczenie dzieci do trzech kardynalnych wartości okazuje się istotnym predyktorem pojawienia się dziecka w okresie kolejnych dwóch latach (wykres 5.10.4).

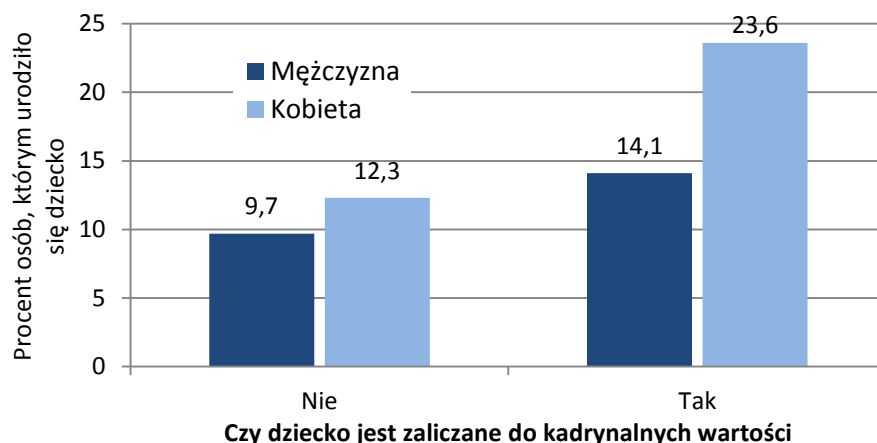
UWAGI: efekt główny zaliczenia małżeństwa do kardynalnych wartości $F(1,2780)=86,737$, $p<0,000$, $\eta^2=0,030$; efekt główny płci $F(1,2780)=24,237$, $p<0,000$, $\eta^2=0,009$; efekt interakcji wartości i płci $F(1,2780)=15,057$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$

Wykres 5.10.2. Procent kobiet i mężczyzn stanu wolnego zaliczających lub niezaliczających w 2011 r. udane małżeństwo do trzech kardynalnych wartości, którzy w kolejnych czterech latach zawarli małżeństwo

UWAGI: efekt główny zaliczenia małżeństwa do kardynalnych wartości $F(1,6399)=5,687$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; efekt główny płci $F(1,6399)=25,857$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; efekt interakcji wartości i płci $F(1,6399)=11,637$, $p<0,005$, $\eta^2=0,002$

Wykres 5.10.3. Procent kobiet i mężczyzn żyjących w 2011 r. w małżeństwie i zaliczających lub niezaliczających udane małżeństwo do trzech kardynalnych wartości, którzy w kolejnych czterech latach się rozwiedli

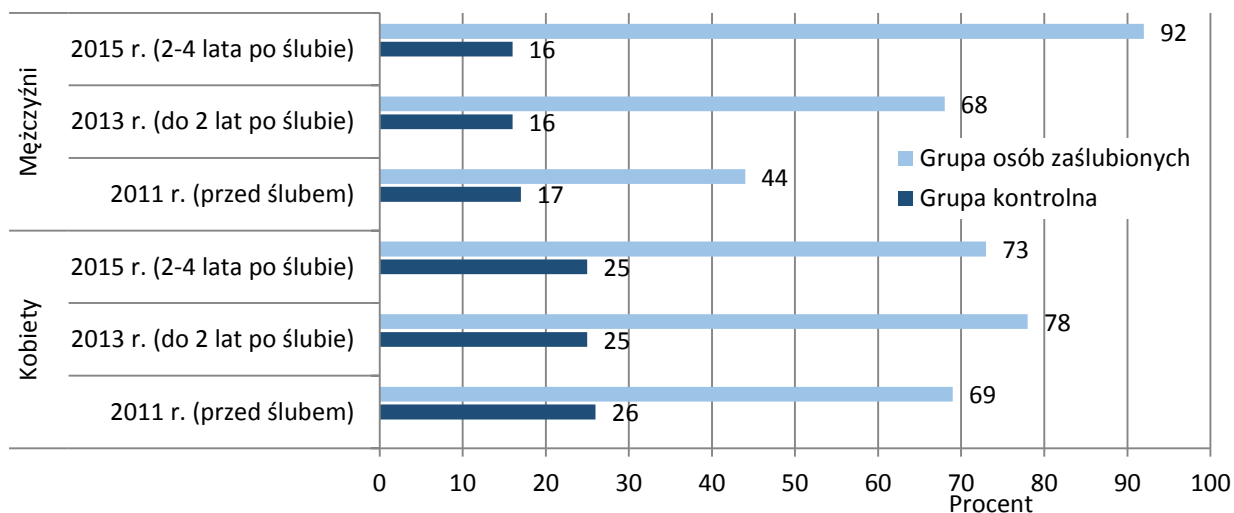

Czy dziecko jest zaliczane do kardynalnych wartości

UWAGI: efekt główny zaliczenia dzieci do kardynalnych wartości $F(1,3441)=29,687$, $p<0.000$, $\eta^2=0,009$; efekt główny płci $F(1, 3441)=17,887$, $p<0.000$, $\eta^2=0,005$; efekt interakcji wartości i płci $F(1, 3441)=5,705$, $p<0,02$, $\eta^2=0,002$

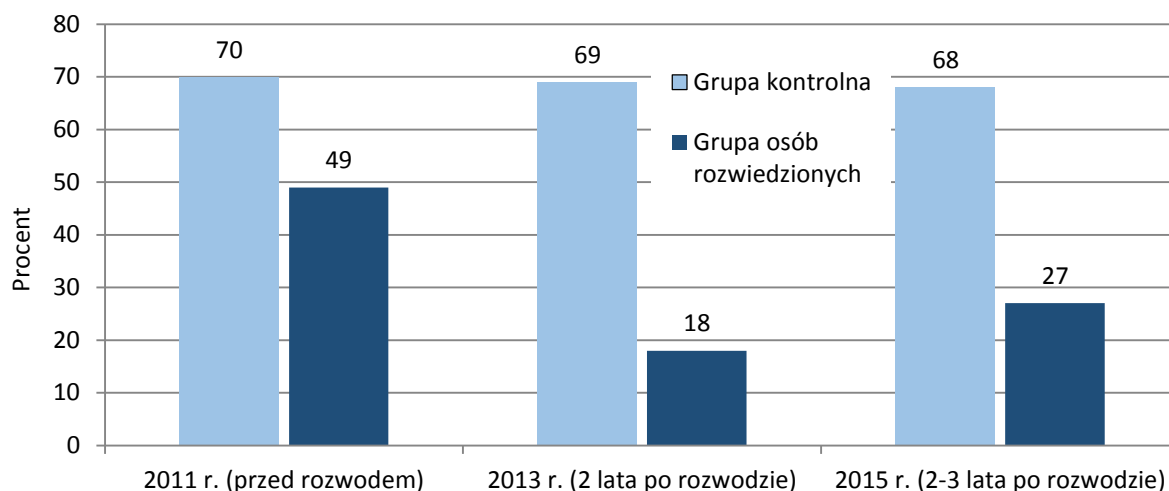
Wykres 5.10.4. Procent kobiet w wieku do 30 i mężczyzn w wieku do 48 lat zaliczających lub niezaliczających w 2011 r. dzieci do trzech kardynalnych wartości, którym w kolejnych czterech latach urodziło się dziecko

Nie tylko system wartości pozwala przewidzieć niektóre wydarzenia życiowe wynikające z indywidualnych decyzji, ale także odwrotnie – ważne wydarzenia życiowe mogą zmieniać system wartości. Ożenek zwiększa wartość udanego małżeństwa w następnych latach (wykres 5.10.5). Przed ślubem udane małżeństwo zaliczało do kardynalnych wartości 69 proc. przyszłych żon i 44 proc. przyszłych mężów, a 2-4 lata po ślubie 73 proc. kobiet (wzrost nieistotny) i 92 proc. mężczyzn (wzrost ponad dwukrotny). Rozwód z kolei obniża wartość udanego małżeństwa w okresie kolejnych co najmniej dwóch lat (wykres 5.10.6). Przed rozwodem do kardynalnych wartości zaliczało udane małżeństwo 49 proc. małżonków (znacznie mniej niż w grupie osób, których związek się nie rozpadł w danym okresie). Po rozwodzie procent byłych małżonków zaliczających udane małżeństwo do kardynalnych wartości spadł dwukrotnie. Urodzenie pierwszego dziecka podnosi z kolei pozycję dzieci w systemie wartości (wykres 5.10.7). O ile przed narodzinami dziecka zaledwie 39 proc. przyszłych ojców i 56 proc. przyszłych matek zaliczyło dzieci do jednej z trzech kardynalnych wartości, rychło po narodzinach było to już odpowiednio 50 i 74 proc., a po kilku latach 55 proc. ojców i 83 proc. matek postrzegało dzieci jako wartość kardynalną. Inaczej niż w przypadku ślubu, którego zawarcie zwiększało pozycję małżeństwa w systemie wartości tylko u mężczyzn, pojawienie się potomka podnosiło wartość dziecka u obu płci. Jest to o tyle interesujące, że – jak wcześniej pokazaliśmy – po urodzeniu dziecka spada dobrostan psychiczny do poziomu osób bezdzietnych, a nawet w zakresie poczucia szczęścia poniżej tego poziomu. Innymi słowy, dzieci szczęścia nie dają, ale ich pojawienie się zmienia u rodziców subiektywny system wartości w taki sposób, że rośnie znaczenie dziecka jako warunku udanego, szczęśliwego życia.

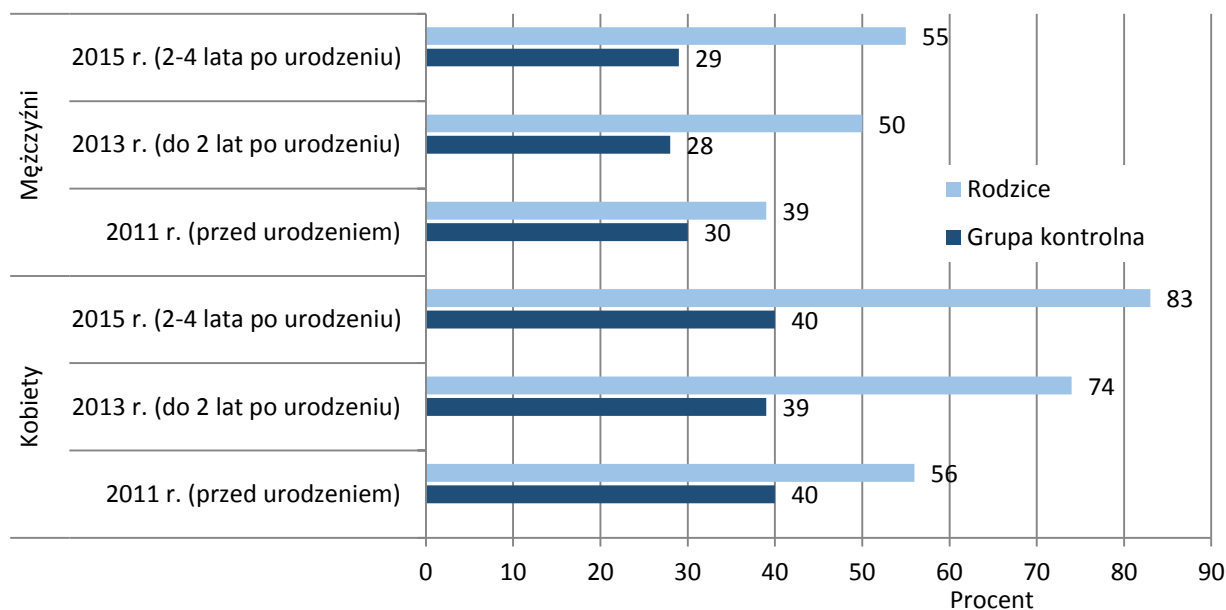
UWAGI: efekt główny czasu pomiaru $F(2,4976)=6,783$, $p<0,01$, $\eta^2=0,003$; efekt interakcji czasu pomiaru i grupy $F(2,4976)=13,541$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt interakcji czasu pomiaru, grupy i płci $F(2,4976)=9,661$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; testy kontrastów wewnątrzgrupowych dla interakcji czasu pomiaru i grupy: 1 pomiar vs 2 pomiar $F(1,2572)=9,452$, $p<0,005$, $\eta^2=0,004$, 1 pomiar vs 3 pomiar $F(1,2567)=18,296$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$, 2 pomiar vs 3 pomiar ni.; kowariantem były wiek

Wykres 5.10.5. Procent osób, które zawarły małżeństwo między 2011 i 2015 r., wskazujących udane małżeństwo jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2011 r. (przed zawarciem małżeństwa), w 2013 r. (tuż po zawarciu małżeństwa) i w 2015 r. (2-3 lata po zawarciu małżeństwa), oraz procent osób, które żyły w latach 2011-2015 w stanie wolnym (grupa kontrolna), wskazujących udane małżeństwo jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2011, 2013 i 2015 r.

UWAGI: efekt główny czasu pomiaru $F(2,13760)=9,046$, $p<0.000$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji czasu pomiaru i grupy $F(2,13760)=8,088$, $p<0.000$, $\eta^2=0,001$; testy kontrastów wewnątrzobiektywnych dla interakcji czasu pomiaru i grupy: 1 pomiar vs 2 pomiar $F(1,8001)=11,789$, $p<0.000$, $\eta^2=0,001$, 1 pomiar vs 3 pomiar $F(1,6987)=4,368$, $p<0.05$, $\eta^2=0,001$, 2 pomiar vs 3 pomiar ni.; kowariantami były wiek i płeć

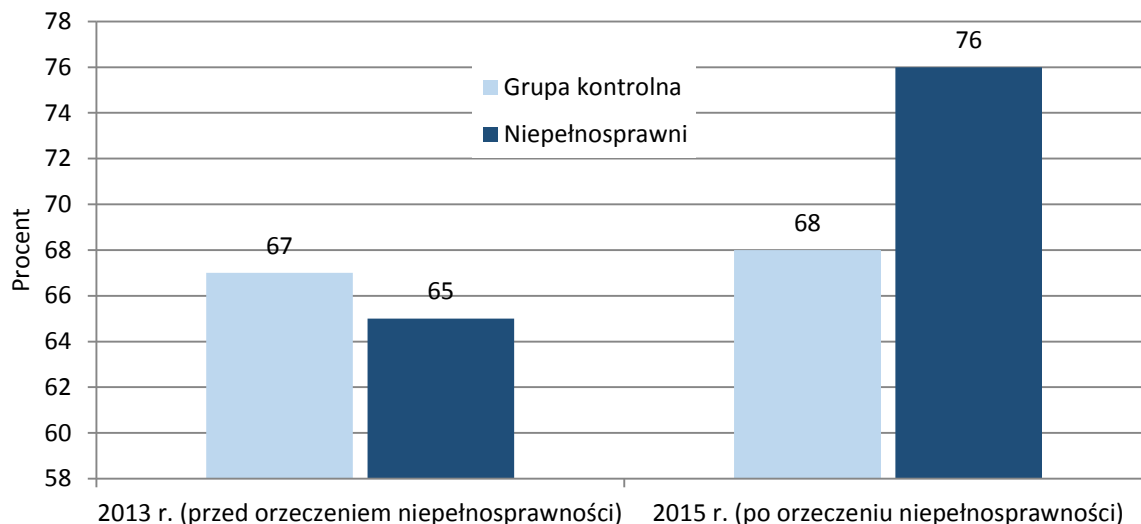
Wykres 5.10.6. Procent osób, które rozwiódły się między 2011 i 2013 r., wskazujących udane małżeństwo jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2011 r. (przed rozwodem), w 2013 r. (do 2 lat po rozwodzie) i w 2015 r. (2-4 lata po rozwodzie) i procent osób, które żyły w latach 2011-2015 w związku małżeńskim (grupa kontrolna), wskazujących udane małżeństwo jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2011, 2013 i 2015 r.

UWAGI: efekt główny czasu pomiaru $F(2,5036)=5,873$, $p<0.01$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji czasu pomiaru i grupy $F(2,5036)=27,154$, $p<0.000$, $\eta^2=0,011$; efekt interakcji czasu pomiaru, grupy i płci ni.; testy kontrastów wewnątrzobiektywnych dla interakcji czasu pomiaru i grupy: 1 pomiar vs 2 pomiar $F(1,4598)=29,552$, $p<0.000$, $\eta^2=0,006$, 1 pomiar vs 3 pomiar $F(1,2632)=57,296$, $p<0.000$, $\eta^2=0,021$, 2 pomiar vs 3 pomiar $F(1,3993)=9,701$, $p<0.005$, $\eta^2=0,002$; kowariantem były wiek

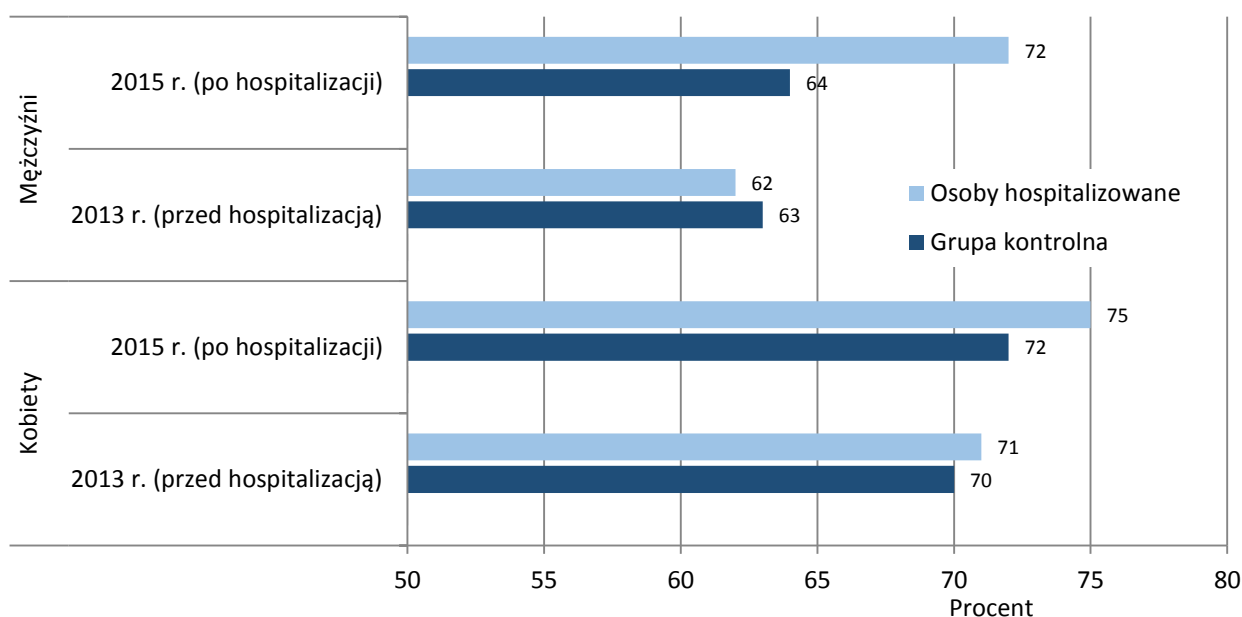
Wykres 5.10.7. Procent osób, którym urodziło się dziecko między 2011 i 2013 r., wskazujących dzieci jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2011 r. (przed narodzinami), w 2013 r. (do 2 lat po narodzinach) i w 2015 r. (2-4 lata po narodzinach), oraz procent osób, które pozostawały bezdzietne w latach 2011-2015 (grupa kontrolna), wskazujących dzieci jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2011, 2013 i 2015 r.

Mechanizm zmiany systemu wartości po wydarzeniach życiowych wynikających z wyborów jednostki można tłumaczyć w kategoriach teorii dysonansu poznawczego (Festinger, 1957): uzasadniania trafności czy racjonalności podjętej decyzji (o zawarciu małżeństwa, rozwodzie, czy prokreacji). Nie jest to jednak jedyne możliwe wyjaśnienie. Wszystkie trzy analizowane tu wydarzenia mają znaczący wpływ na większość aspektów życia jednostki i wymuszają zmianę sensu życia i celów w kierunku zgodnym z charakterem wydarzenia. Nie wiesz, czy coś jest dla ciebie naprawdę ważne, dopóki tego nie doświadczysz. Dowodzi tego istotny statystycznie wpływ na wartość zdrowia pojawienia się niepełnosprawności i leczenia szpitalnego, a więc doświadczeń, które nie były efektem swobodnego wyboru (wykresy 5.10.8 i 5.10.9). „Zdrowie, ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił”.

UWAGI: efekt główny czasu pomiaru $F(1,9476)=6,158$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji czasu pomiaru i grupy $F(1,9476)=5,658$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; kowariantami były wiek i płeć

Wykres 5.10.8. Procent osób, którym między 2013 i 2015 r. wydano orzeczenie o niepełnosprawności, wskazujących zdrowie jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2013 r. (przed orzeczeniem) i w 2015 r. (po orzeczeniu) oraz procent osób pełnosprawnych w latach 2013-2015 (grupa kontrolna), wskazujących zdrowie jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2013 i 2015 r.

UWAGI: efekt główny czasu pomiaru $F(1,12851)=8,133$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji czasu pomiaru i grupy $F(1,12851)=8,530$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji czasu pomiaru, grupy i płci $F(1,12851)=4,262$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; kowariantem był wiek

Wykres 5.10.9. Procent osób, które między 2013 i 2015 r. przebywały w szpitalu, wskazujących zdrowie jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2013 r. (przed hospitalizacją) i w 2015 r. (po hospitalizacji), oraz procent osób nieleczonych szpitalnie w latach 2009-2015 (grupa kontrolna), wskazujących zdrowie jako jedną z trzech kardynalnych wartości w 2013 i 2015 r.

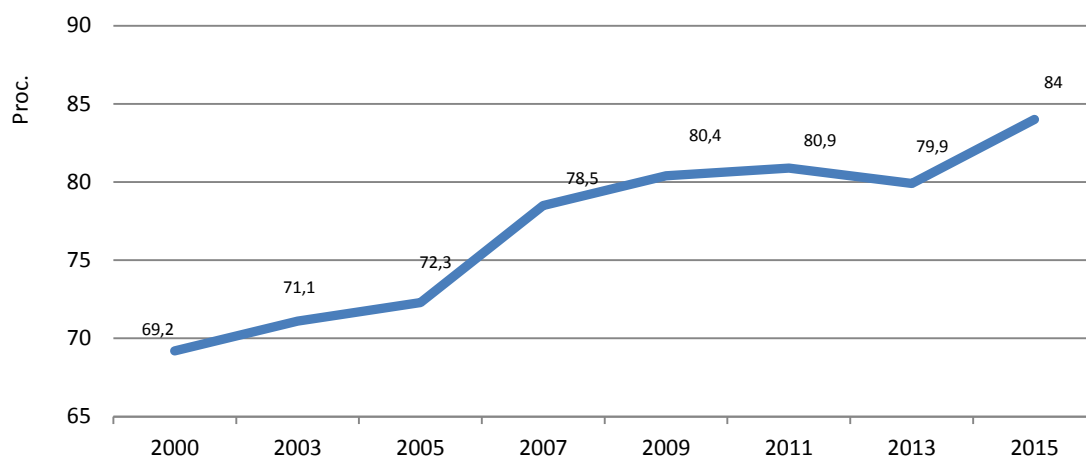
5.10.2. Styl atrybucji przyczynowej

Styl atrybucji przyczynowej to skłonność człowieka do doszukiwania się przyczyn własnego położenia, zachowań i efektów działań lub położenia, zachowań i efektów działań innych ludzi w określonych czynnikach. Nas tutaj interesował styl atrybucji przyczyn odpowiedzialnych za to, jak respondentowi żyło się w minionym roku. Użyta w badaniu skala atrybucji przyczynowej (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 60-61) dostarczyć miała odpowiedzi na pytanie, kogo (co) Polacy czynią odpowiedzialnym za jakość własnego życia: siebie samych, władze, innych ludzi

czy los/opatrność. Pytanie to wiąże się z potwierdzoną w wielu badaniach inklinacją atrybucyjną w służbie ego (co dobrego — to ja, co złego — to nie ja) oraz teorią niewdzięczności społecznej (Czapiński, 2000, 2002a), która mówi, że społeczny odbiór zmian na poziomie makro jest niesymetryczny: ci, którzy od początku zyskują na owych zmianach, wykazują niewielką tylko wdzięczność za to ich twórcom, upatrując głównie w sobie przyczyn poprawy warunków własnego życia, a samą zmianę na lepsze dość słabo odczuwają, natomiast ci, którzy uważają się za poszkodowanych w rezultacie realizacji reform, zrzucają winę za pogorszenia warunków swojego życia na autorów reform i przeżywają zmianę na gorsze znacznie silniej emocjonalnie.

Systematycznie do 2011 r. przybywało osób, które uważały miniony rok za udany, w 2013 r. ten trend został zahamowany, ale w 2015 r. ponownie wzrósł odsetek osób zadowolonych z minionego roku do poziomu najwyższego od początku badania (wykres 5.10.10).

Wykres 5.10.10. Procent respondentów, którzy uznali, że miniony rok należał w ich życiu do udanych w latach 2000-2015

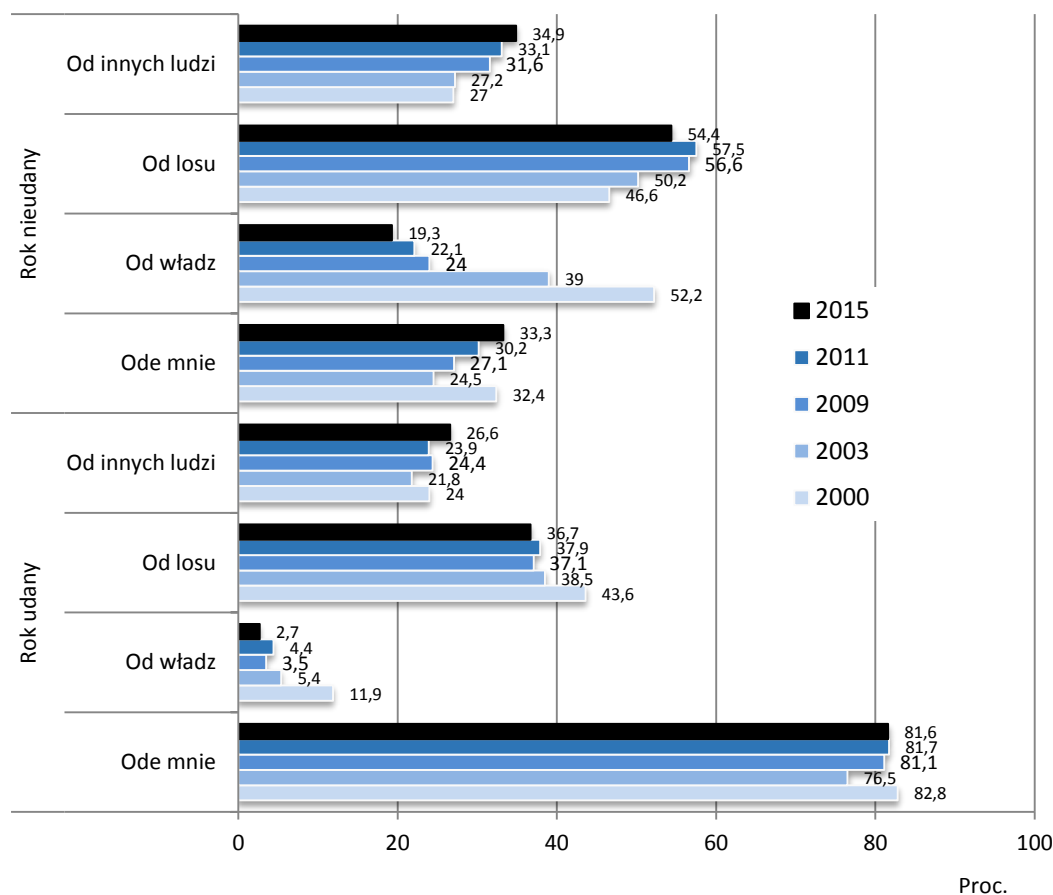
Tabela 5.10.4. pokazuje rozkład odpowiedzialności za miniony rok przypisywanej czterem podmiotom: samemu sobie, innym ludziom, władzom (czyli państwu) i losowi (opatrności). Znaczący, pięciokrotny w próbie panelowej między 2000 i 2015 rokiem, jest spadek częstości atrybucji do władz ($t=11,460$, $p<0,000$). Oznacza to, iż Polacy widzą coraz słabszy związek między jakością własnego życia i poczynaniami polityków.

To, komu zostanie przypisana odpowiedzialność, zależy od kierunku postrzeganej zmiany jakości własnego życia. Podobnie jak w poprzednich latach widać wyraźny efekt inklinacji w służbie ego i efekt niewdzięczności społecznej (por. częstość atrybucji do Ja i do władz w zależności od tego, czy miniony rok oceniany jest jako udany, czy też jako nieudany — wykres 5.10.2). Zasługę za pomyślny rok badani przypisują głównie sobie (82 proc.), w stopniu wręcz znikomym władzom (2,7 proc.), natomiast odpowiedzialność za to, że miniony rok był nieudany, przypisują już częściej władzom (19 proc.) a rzadziej samym sobie (33 proc.). Postrzegany udział innych ludzi i opatrności w kształtowaniu własnego losu także jest większy, gdy rok był nieudany, niż gdy był udany. Układ zależności został, co prawda, zachowany, ale w jego ramach zaszły od 2000 r. pewne zmiany. Spadła częstość atrybucji do władz, zwłaszcza odpowiedzialności za nieudany rok (o 33 pp.)⁶⁹, wzrosła natomiast częstość atrybucji do innych ludzi w przypadku nieudanego roku.

Tabela 5.10.4. Odsetki wskazań w siedmiu badaniach, od czego lub kogo zależało to, że miniony rok był dla respondenta udany lub nieudany

Od kogo/czego zależało, jaki był miniony rok	2000 r. N=6635	2003 r. N=9420	2007 r. N=12631	2009 r. N=25823	2011 r. N=25836	2013 N=25998	2015 N=21894
Ode mnie	61,2	61,5	66,0	70,2	71,4	71,9	74,0
Od innych ludzi	24,8	23,7	26,8	26,0	26,1	27,0	27,7
Od władz	24,3	15,0	9,0	7,4	7,9	7,9	5,4
Od losu (opatrności)	44,5	41,6	38,7	40,6	41,6	39,4	39,6

⁶⁹ Odpowiedzialność władz za udany rok była już tak mała w poprzednich latach, że efekt „podłogowy” uniemożliwił większy jej spadek.

Wykres 5.10.11. Od kogo zależało, że miniony rok był w życiu respondenta udany lub nieudany? (procent wskazań na samego siebie, na władze, los i innych ludzi wśród osób oceniających miniony rok jako udany lub nieudany w 2000, 2003, 2009, 2011 i 2015 r.)

Atrybucję przyczynową do Ja niezależną od oceny zdarzeń, których dotyczy (czy miniony rok należał do udanych, czy też nieudanych), można potraktować jako wskaźnik autodeterminizmu (wewnętrznej kontroli nad własnym życiem). Analogicznie niezależną od oceny zdarzeń atrybucję do losu uznać można za wskaźnik fatalizmu. Aczkolwiek fatalizm nie musi być całkowitym przeciwieństwem autodeterminizmu (ludzie mogą dzielić w swoim przekonaniu odpowiedzialność za bieg spraw między siebie i los), te dwa style atrybucji pozostają w pewnej wobec siebie opozycji. Świadczy o tym ujemna korelacja cząstkowa między atrybucją przyczynową wydarzeń minionego roku do siebie i losu przy kontroli oceny tych wydarzeń ($r=-0,40$, $N=20220$). Pewnym sprawdzianem trafności wskaźników autodeterminizmu i fatalizmu są ich korelacje ze strategiami radzenia z problemami (por. rozdz. 5.8). Strategia zadaniowa koreluje istotnie dodatnio ze wskaźnikiem autodeterminizmu ($r=0,19$) i ujemnie ze wskaźnikiem fatalizmu ($r=-0,06$); strategia emocjonalna odwrotnie: odpowiednio $r=-0,08$ i $r=0,16$.

Poziom autodeterminizmu i fatalizmu jest zróżnicowany w zależności od cech społeczno-demograficznych (tabela 5.10.5). Wśród kobiet autodeterminizm jest o 1/4 rzadszy a fatalizm o niemal połowę częstszy niż wśród mężczyzn. Autodeterminizm spada, a fatalizm rośnie wraz z wiekiem; wśród osób w wieku 65+ lat autodeterminizm jest o 1/4 rzadszy a fatalizm ponad dwukrotnie częstszy niż w grupie respondentów w wieku 16-24 lata. Im wyższe są dochody, tym częstszy jest autodeterminizm. Klasa miejscowości zamieszkania nie różnicuje w 2015 r. autodeterminizmu i fatalizmu, choć dwa lata wcześniej mieszkańcy wsi mieli jeszcze niższy wskaźnik autodeterminizmu i wyższy fatalizmu, zwłaszcza w porównaniu z mieszkańcami dużych aglomeracji. Im wyższe wykształcenie tym większy autodeterminizm, ale nie mniejszy fatalizm. W przekroju społeczno-zawodowym fatalistami najczęściej bywają renciści, emeryci i rolnicy. Renciści, emeryci i rolnicy mają najniższy wskaźnik autodeterminizmu. Najwyższy wskaźnik autodeterminizmu mają prywatni przedsiębiorcy. Wskaźnik autodeterminizmu jest najwyższy a fatalizmu najniższy wśród osób owdowiałych. Sugeruje to, że decyzję o rozwodzie lub separacji łatwiej podejmują osoby, które nie poddają się losowi. Osoby owdowiałe charakteryzuje wysoki wskaźnik fatalizmu. Najsilniej różnicuje poziom analizowanych zmiennych ocena minionego roku. Ośmiokrotnie mniej jest autodeterministów i o 90 proc. więcej fatalistów wśród tych, którzy uznali miniony rok za nieudany.

Tabela 5.10.5. Wyniki analizy regresji logistycznej dla autodeterminizmu i fatalizmu

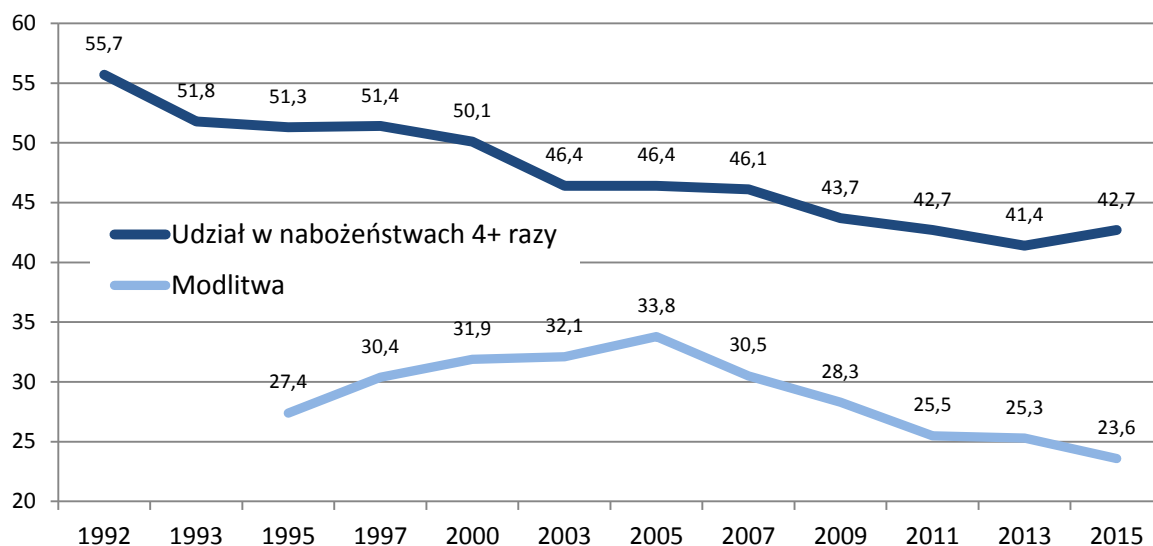
Predyktor	Autodeterminizm		Fatalizm	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	ref.			
Kobieta	0,000	0,751	0,000	1,444
Wiek 16-24 lata	ref.			
Wiek 25-34 lata	0,571	1,055	0,016	1,221
Wiek 35-44 lat	0,294	1,114	0,000	1,446
Wiek 45-59 lat	0,371	0,913	0,000	1,839
Wiek 60-64 lata	0,555	0,931	0,000	1,878
Wiek 65+ lat	0,033	0,761	0,000	2,338
Dochód na osobę – poniżej dolnego kwartyła	ref.			
Dochód na osobę – powyżej dolnego kwartyła	0,006	1,161	0,350	1,045
Dochód na osobę – poniżej górnego kwartyła	0,005	1,168	0,761	1,015
Dochód na osobę – powyżej górnego kwartyła	0,000	1,283	0,241	0,941
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	ref.			
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,452	1,066	0,230	0,920
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,626	0,957	0,732	0,975
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,400	1,065	0,171	0,920
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,814	0,981	0,090	0,890
Wieś	0,467	0,950	0,960	0,997
Wykształcenie podstawowe i niższe	ref.			
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,006	1,181	0,096	0,913
Wykształcenie średnie	0,000	1,481	0,021	0,878
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	1,621	0,120	0,905
Pracownicy sektora publicznego	ref.			
Pracownicy sektora prywatnego	0,190	1,095	0,224	0,935
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	1,643	0,146	0,878
Rolnicy	0,014	0,780	0,002	1,306
Renciści	0,002	0,749	0,000	1,332
Emeryci	0,026	0,807	0,001	1,293
Uczniowie i studenci	0,001	1,514	0,644	0,952
Bezrobotni	0,276	0,899	0,708	1,032
Inni bierni zawodowo	0,898	0,988	0,934	1,006
Kawaler/panna	ref.			
Zamężna/zonaty	0,946	0,996	0,137	1,077
Wdowiec/wdowa	0,169	0,888	0,006	1,229
Osoba rozwiedziona	0,043	1,225	0,004	0,783
Miniony rok udany	ref.			
Miniony rok nieudany	0,000	0,123	0,000	1,878
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		16,6		7,0
Cox & Snell R^2 x 100				
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		24,1		9,4
Nagelkerke R^2 x 100				

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.3. Praktyki religijne i religijność

W 2015 r. 42,7 proc. osób dorosłych deklarowało systematyczny udział w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych (wykres 5.10.12). Jest to o 1,3 pp. więcej niż w 2013 r. i tyle samo co w 2011 r. Jest to pierwszy wzrost instytucjonalnych praktyk religijnych od początku lat 90. ub. wieku. niej niż w 1992 r. Jednak średnia częstość udziału w nabożeństwach w całej próbie (osoby w wieku 16+ lat) nie wzrosła w ostatnich dwóch lat, ponieważ wzrostowi odsetka osób uczestniczących w nabożeństwach co tydzień towarzyszył spadek odsetka osób chodzących do kościoła nieregularnie (1-3 razy w miesiącu) i częściej niż 4 razy w miesiącu (o 1 pp.) (tabela 5.10.6)

Do 2005 r. spadkowi udziału w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych towarzyszył wzrost odsetka osób, które w trudnych sytuacjach życiowych uciekają się do modlitwy (wykres 5.10.12). Innymi słowy, Polacy coraz rzadziej chodzili do kościoła, ale coraz częściej modlili się do Boga. Sugerowało to deinstytucjonalizację (prywatyzację) wiary i wpisywało się w obserwowany w krajach zachodnich proces indywidualizacji zachowań religijnych, czyli spadek znaczenia instytucjonalnych form relacji między człowiekiem i Bogiem. Jednak od 2007 r. do spadkowego trendu instytucjonalnych zachowań religijnych dołączył także spadek częstości modlitwy w trudnych sytuacjach życiowych i spadek ten pogłębiał się w kolejnych pomiarach. Także w 2015 r. nastąpił dalszy spadek osób uciekających się w trudnych sytuacjach do modlitwy do najniższego poziomu w historii pomiaru (od 1995 r.). Trudno zatem traktować wzrost regularnego uczestniczenia w uroczystościach religijnych jako wyraz zahamowania procesu sekularyzacji polskiego społeczeństwa, czy wręcz jako początek odrodzenia religijnego rodaków.

Źródło danych: lata 1992- 1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2013 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.10.12. Odsetek osób dorosłych uczestniczących w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych co najmniej 4 razy w miesiącu i modlących się do Boga w trudnych sytuacjach w latach 1992-2015

Najbardziej religijne ze względu na kryterium praktyk instytucjonalnych grupy ludności to: kobiety, osoby starsze (60 i więcej lat), mieszkańcy wsi (w tym rolnicy), renciści i emeryci oraz osoby z podstawowym wykształceniem i średnio zamożne, a najniższymi behawioralnymi wskaźnikami religijności charakteryzują się mężczyźni, osoby w wieku do 25-34 lata, mieszkańcy największych miast (ponad połowa w ogóle nie chodzi do kościoła), osoby najlepiej wykształcone i najzamożniejsze, bezrobotni, pracownicy sektora prywatnego i przedsiębiorcy (tabela 5.10.6).

W przekroju regionalnym najbardziej „religijnymi” województwami są: podkarpackie, małopolskie, opolskie i lubelskie, gdzie z wyjątkiem opolskiego przeważa ludność silnie zakorzeniona od wielu pokoleń; najmniej zaś religijnymi: zachodniopomorskie, łódzkie, warmińsko-mazurskie i lubuskie, czyli głównie północno-zachodni pas tzw. ziem odzyskanych, gdzie przeważa ludność napływowa. Najwyraźniej od średniej krajowej odstaje woj. podkarpackie, gdzie ledwie 11 proc. mieszkańców w ogóle nie chodzi do kościoła, a $\frac{3}{4}$ bierze udział w nabożeństwach co najmniej 4 razy w miesiącu; na przeciwnym zaś biegunie znajduje się woj. zachodniopomorskie, gdzie połowa mieszkańców w ogóle nie chodzi do kościoła, a ledwie co trzeci bierze udział w uroczystościach religijnych co najmniej 4 razy w miesiącu (ponad dwukrotna różnica w przeciętnej częstotliwości udziału w nabożeństwach między tymi województwami).

W porównaniu z rokiem 2013 wzrost odsetka osób w ogóle nieuczestniczących w uroczystościach religijnych nastąpił wśród osób młodych (16-24 lata), z najniższym wykształceniem, mieszkańców największych miast, osób najuboższych i prywatnych przedsiębiorców, a w przekroju wojewódzkim wśród mieszkańców woj. lubuskiego, podlaskiego, opolskiego i małopolskiego.

Częstość instytucjonalnych praktyk religijnych, uciekanie się do modlitwy w trudnych sytuacjach życiowych oraz postrzeganie Boga (opatrności) jako jednego z trzech głównych warunków udanego, szczęśliwego życia (patrz rozdz. 5.10.1) można traktować jako różne przejawy religijności. Uzasadniają takie założenie wysokie współczynniki korelacji tych wskaźników (tabela 5.10.7).

Utworzyliśmy w związku z tym syntetyczny wskaźnik religijności; stanowi go suma standaryzowanych wartości trzech wskaźników cząstkowych. Rozkład tego wskaźnika w przekroju wojewódzkim i większych miast w próbie panelowej 2011-2015 pokazuje tabela 5.10.8. Najbardziej religijnymi w 2015 r. według tego wskaźnika okazują się mieszkańcy województw podkarpackiego, małopolskiego, opolskiego i lubelskiego a najmniej religijnymi mieszkańcy województw warmińsko-mazurskiego, łódzkiego, zachodniopomorskiego (wykres 5.10.13). Ranking ten niewiele się zmienił od 2013 r. W przekroju większych miast najbardziej religijni są mieszkańcy Rzeszowa a najmniej mieszkańcy Warszawy, Opola, Sosnowca i Bydgoszczy. I w tym przekroju niewiele się zmieniło od 2013 r.

Tabela 5.10.6. Procent osób uczestniczących z różną częstością w nabożeństwach lub innych spotkaniach o charakterze religijnym i przeciętna częstość udziału w nabożeństwach w miesiącu w różnych przekrojach społeczno-demograficznych w 2011 i 2013 r.

Grupa społeczno-demograficzna	Procent osób biorących udziału w nabożeństwach w miesiącu:								Średnia częstość udziału w nabożeństwach w miesiącu	
	0 razy		1-3 razy		4 razy		ponad 4 razy		2013	2015
	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015
Ogółem	32,5	32,6	26,0	24,6	29,9	32,2	11,6	10,6	2,63	2,62
Płeć										
Mężczyźni	38,7	38,5	26,4	25,8	26,1	27,9	8,8	7,9	2,21	2,19
Kobiety	26,9	27,4	25,6	23,5	33,3	36,1	14,2	13,0	3,02	2,99
Wiek										
16-24 lata	36,3	38,3	28,3	26,0	24,3	26,3	11,1	9,3	2,31	2,22
25-34 lata	41,1	41,9	29,6	28,7	22,2	24,2	7,1	5,3	1,96	1,84
35-44 lata	35,5	35,5	28,1	27,0	26,1	29,0	10,3	8,5	2,33	2,30
45-59 lat	29,3	28,8	26,3	24,5	33,0	35,2	11,4	11,4	2,67	2,73
60-64 lata	26,6	27,0	23,0	21,6	36,7	37,4	13,6	13,9	3,05	3,21
65 i więcej lat	24,0	24,1	18,8	18,6	39,0	41,1	18,1	16,3	3,72	3,56
Miejsce zamieszkania										
Miasta ponad 500 tys.	50,1	54,0	22,8	19,3	19,1	19,9	8,0	6,8	1,82	1,73
Miasta 200-500 tys.	43,8	45,9	21,8	18,5	21,3	25,8	13,1	9,8	2,41	2,23
Miasta 100-200 tys.	46,0	42,5	19,4	21,3	25,3	25,5	9,3	10,7	2,17	2,25
Miasta 20-100 tys.	34,9	34,8	26,2	25,7	27,3	29,0	11,6	10,4	2,56	2,62
Miasta < 20 tys.	33,3	32,1	24,2	23,9	30,1	32,6	12,4	11,4	2,66	2,65
Wieś	20,3	20,6	29,6	27,8	37,4	39,9	12,7	11,7	3,05	3,02
Województwo										
Dolnośląskie	44,1	43,1	22,3	23,2	23,9	25,5	9,7	8,2	2,23	2,18
Kujawsko-pomorskie	35,8	34,8	30,6	28,9	25,7	29,5	8,0	6,8	2,25	2,26
Lubelskie	22,8	21,7	31,4	27,0	33,8	41,1	12,0	10,2	3,06	2,95
Lubuskie	42,8	51,4	26,0	20,7	24,0	20,8	7,2	7,1	2,03	1,79
Łódzkie	40,2	44,7	33,9	30,0	20,4	19,9	5,5	5,4	1,88	1,77
Małopolskie	15,9	18,1	17,6	16,4	47,9	46,7	18,6	18,8	3,71	3,70
Mazowieckie	36,7	34,2	29,4	30,4	26,1	29,1	7,7	6,4	2,22	2,28
Opolskie	27,1	29,6	12,8	15,4	38,5	35,9	21,6	19,1	3,64	3,25
Podkarpackie	13,0	11,3	17,5	14,0	46,6	51,4	22,9	23,2	4,02	4,26
Podlaskie	25,1	27,8	37,1	32,6	28,8	31,5	8,9	8,1	2,54	2,57
Pomorskie	35,2	37,5	21,1	20,4	28,6	29,8	15,1	12,3	2,93	2,70
Śląskie	33,5	32,5	21,8	19,8	29,7	33,8	15,0	14,0	2,82	2,84
Świętokrzyskie	29,1	28,1	36,9	35,4	27,9	32,1	6,1	4,3	2,17	2,31
Warmińsko-mazurskie	37,9	35,4	32,9	32,7	22,6	27,2	6,6	4,6	1,97	2,02
Wielkopolskie	31,9	32,4	28,1	29,8	28,6	29,1	11,4	8,7	2,53	2,43
Zachodniopomorskie	48,8	50,1	23,8	17,4	21,3	24,2	6,1	8,4	1,82	1,88
Wykształcenie										
Podstawowe i niższe	29,1	27,0	24,9	25,3	34,0	38,7	12,0	11,0	2,90	2,99
Zasadnicze/gimnazjum	29,2	30,3	27,6	26,4	31,8	33,6	11,4	9,8	2,65	2,60
Średnie	33,9	32,5	25,4	24,9	29,3	31,4	11,5	11,3	2,64	2,64
Wyższe i policealne	37,3	38,7	25,1	22,8	25,6	28,0	12,0	10,5	2,42	2,40
Dochód na jedną osobę										
Dolny kwartyl	31,9	33,6	27,8	25,2	30,2	32,1	10,1	9,1	2,56	2,50
Środkowe 50 proc.	29,7	28,1	26,2	25,1	31,5	35,4	12,5	11,2	2,80	2,84
Górny kwartyl	39,6	40,5	23,7	22,5	26,0	26,4	10,7	10,6	2,35	2,31
Status społeczno-zawodowy										
Sektor publiczny	32,2	32,7	25,9	24,1	29,1	31,1	12,8	12,1	2,58	2,59
Sektor prywatny	40,6	39,5	27,8	27,1	24,0	26,6	7,6	6,9	2,03	2,04
Prywatni przedsiębiorcy	36,7	43,3	27,8	25,1	26,7	24,6	8,8	7,0	2,28	2,07
Rolnicy	12,9	11,6	33,6	33,1	43,3	46,5	10,1	8,8	3,09	3,06
Renciści	29,9	30,9	24,0	21,1	32,3	35,7	13,8	12,2	3,04	3,04
Emeryci	23,7	23,9	19,9	19,4	39,2	40,8	17,1	15,9	3,57	3,49
Uczniowie i studenci	32,4	32,6	27,9	26,9	25,8	29,2	13,9	11,4	2,58	2,55
Bezrobotni	41,3	40,6	30,0	23,7	21,9	28,5	6,8	7,2	1,92	2,08
Inni bierni zawodowo	32,5	34,2	25,3	25,1	29,8	29,7	12,3	10,9	2,65	2,53

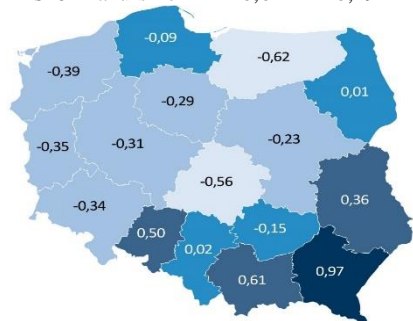
Tabela 5.10.7. Korelacje między pozycją Boga w hierarchii wartości, częstością chodzenia do kościoła, odsetkiem osób modlących się w trudnych sytuacjach życiowych i syntetycznym wskaźnikiem religijności w 2011, 2013 i 2015 r. na poziomie indywidualnym w próbie panelowej

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. praktyki 2015	0,69*	0,61	0,35	0,32	0,29	0,31	0,30	0,25	0,74	0,57	0,61
2. praktyki 2013		0,66	0,31	0,34	0,30	0,31	0,34	0,28	0,58	0,74	0,66
3. praktyki 2011			0,30	0,30	0,33	0,30	0,30	0,32	0,54	0,56	0,73
4. modlitwa 2015				0,49	0,47	0,44	0,34	0,31	0,78	0,50	0,48
5. modlitwa 2013					0,51	0,35	0,41	0,32	0,50	0,77	0,50
6. modlitwa 2011						0,32	0,32	0,40	0,47	0,50	0,77
7. Bóg 2015							0,45	0,40	0,76	0,49	0,45
8. Bóg 2013								0,41	0,48	0,77	0,46
9. Bóg 2011									0,42	0,44	0,76
10. religijność 2015										0,69	0,63
11. religijność 2013											0,66
12. religijność 2011											

* Wszystkie korelacje są istotne na poziomie 0,01 (test dwustronny).

Tabela 5.10.8. Wartość standaryzowanego wskaźnika religijności w przekroju wojewódzkim i większych miast w próbie panelowej w 2011, 2013 i 2015 r. (od najbardziej do najmniej religijnego województwa i miasta w 2015r.)

Grupa	Religijność			Miasto	2015	2013	2011
	2015	2013	2011				
Ogółem	-0,04	-0,01	0,00	Rzeszów	1,78	1,24	1,43
Województwo				Radom	0,61	0,40	0,58
Podkarpackie	0,97	0,95	0,90	Gdynia	0,45	0,74	0,57
Małopolskie	0,61	0,64	0,64	Bytom	0,42	-0,89	-0,57
Opolskie	0,50	0,36	0,51	Białystok	0,37	0,23	0,43
Lubelskie	0,36	0,41	0,30	Lublin	0,32	0,46	0,41
Śląskie	0,02	0,04	0,02	Kraków	0,20	0,21	0,13
Podlaskie	0,01	0,16	0,05	Toruń	0,10	0,40	0,34
Pomorskie	-0,09	0,11	0,14	Bielsko-Biała	0,07	0,28	-0,31
Świętokrzyskie	-0,15	-0,52	-0,42	Częstochowa	-0,04	0,41	0,20
Mazowieckie	-0,23	-0,21	-0,25	Wrocław	-0,08	-0,25	0,06
Kujawsko-Pomorskie	-0,29	-0,20	-0,02	Jaworzno	-0,21	-0,35	-0,23
Wielkopolskie	-0,31	-0,20	-0,09	Szczecin	-0,24	-0,31	-0,33
Dolnośląskie	-0,34	-0,21	-0,36	Ruda Śląska	-0,27	-0,72	0,05
Lubuskie	-0,35	-0,28	-0,15	Kielce	-0,30	-0,54	-0,41
Zachodniopomorskie	-0,39	-0,46	-0,53	Gorzów Wlk.	-0,31	-0,30	0,14
Łódzkie	-0,56	-0,52	-0,49	Katowice	-0,33	-0,54	-0,31
Warmińsko-Mazurskie	-0,62	-0,49	-0,31	Gdańsk	-0,39	0,01	-0,18
				Bydgoszcz	-0,50	0,12	-0,03
				Sosnowiec	-0,53	-0,38	-0,28
				Warszawa	-0,55	-0,62	-0,61
				Opole	-0,55	-0,56	-0,59
				Zabrze	-0,55	-0,61	-0,89
				Poznań	-0,58	-0,58	-0,45
				Olsztyn	-0,85	-0,73	-0,62
				Zielona Góra	-0,88	-0,80	-0,51
				Gliwice	-0,96	-0,97	-0,58
				Wałbrzych	-1,13	-1,00	-1,16
				Łódź	-1,27	-1,03	-1,07

UWAGI: Wskaźnik religijności jest zmienną standaryzowaną; średnia dla całej próby równa się zero.

Wykres 5.10.13. Mapa polskiej religijności w 2015 r.

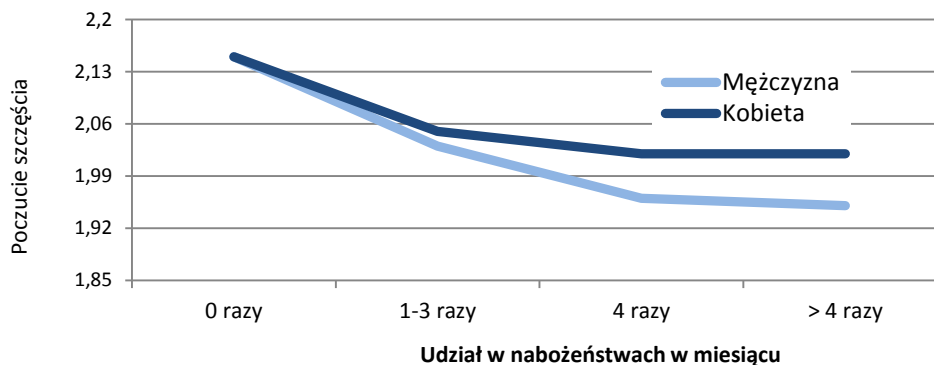
Tabela 5.10.9. Wskaźnik religijności wśród przedstawicieli różnych zawodów w próbie panelowej 2013-2015 (od najwyższej do najniższej wartości wskaźnika w 2015 r.)

Zawód obecnie wykonywany (w 2013 r.)	Religijność		N
	2015	2013	
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	1,91	1,61	196
Pozostały średni personel	0,86	0,91	149
Nauczyciele szkół podstawowych	0,81	0,56	354
Średni personel ds finansowych	0,68	0,48	373
Pozostali specjaliści	0,67	0,44	112
Pracownicy opieki osobistej	0,63	1,00	112
Pomoce i sprzątaczk	0,59	0,46	523
Kucharze	0,52	0,66	147
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,49	0,57	1241
Robotnicy produkcji tekstylnej	0,44	0,42	397
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,42	0,25	256
Rolnicy produkcji roślinnej	0,35	0,40	323
Pielęgniarki i położne	0,28	0,33	164
Prawnicy	0,23	-0,14	70
Pracownicy obsługi biurowej	0,12	0,23	702
Rzemieślnicy	0,04	0,33	84
Inni specjaliści ochrony zdrowia	-0,03	-0,06	178
Kolejarze	-0,04	-0,54	73
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	-0,05	-0,06	217
Kierownicy różnych specjalności	-0,09	-0,09	487
Pracownicy ds ewidencji i transportu	-0,13	-0,16	244
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	-0,15	-0,33	256
Sprzedawcy	-0,15	-0,03	1089
Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,16	-0,13	565
Nauczyciele akademicy	-0,23	-0,02	57
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	-0,25	-0,26	178
Urzędnicy państwowi	-0,27	-0,31	176
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	-0,27	-0,39	153
Fryzjerzy, kosmetyczki	-0,36	-0,32	71
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	-0,36	-0,38	234
Malarze i pokrewni	-0,37	-0,48	69
Specjaliści ds finansowych	-0,40	-0,24	119
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	-0,41	-0,26	85
Specjaliści ds administracji i zarządzania	-0,44	-0,33	141
Pozostali pracownicy usług osobistych	-0,47	-0,44	75
Informatycy i pokrewni	-0,53	-0,64	119
Kowale i ślusarze	-0,54	-0,45	278
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	-0,54	-0,62	181
Lekarze, weterynarze, dentyści	-0,55	-0,68	73
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	-0,55	-0,57	309
Robotnicy budowlani - stan surowy	-0,61	-0,41	284
Elektrycy i elektronicy	-0,61	-0,54	201
Monterzy	-0,63	-0,31	124
Hutnicy	-0,66	-0,41	70
Kelnerzy, barmani i stewardzi	-0,68	-0,52	70
Mechanicy maszyn i urządzeń	-0,68	-0,64	186
Formierze, spawacze	-0,69	-0,53	139
Robotnicy budowlani - wykończenie	-0,74	-0,81	254
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	-0,74	-0,77	183
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	-0,75	-0,56	140
Kierowcy ciężarówek i autobusów	-0,75	-0,68	233
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	-0,81	-0,76	44
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,85	-0,95	142
Żołnierze zawodowi	-0,87	-0,84	37
Specjaliści ds marketingu	-1,02	-0,98	120

W przekroju grup zawodowych najbardziej religijni są drobni rolnicy produkujący na potrzeby własne, nauczyciele szkół podstawowych, średni personel ds. finansowych, pracownicy opieki osobistej, pomoce i sprzątaczkę, kucharze i rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej a najmniej: specjaliści ds. marketingu, żołnierze zawodowi, robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie oraz artyści, kierowcy i robotnicy budowlani zajmujący się wykończeniem (tabela 5.10.8).

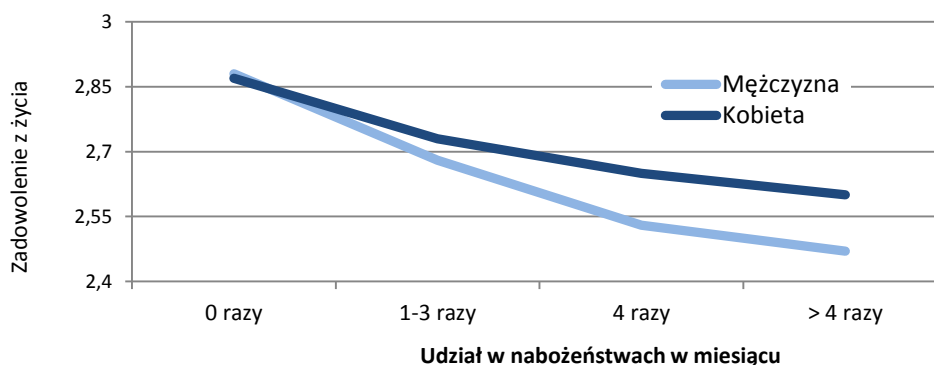
Badania amerykańskie i europejskie dowodzą konsekwentnie, że ludzie wierzący i praktykujący deklarują większe niż niewierzący poczucie szczęścia i zadowolenie z życia oraz wykazują nieco mniejsze ryzyko zachorowania na depresję psychiczną (Beckman i Houser, 1982; Czapiński, 1992; Myers, 1993). Wiara łagodzi też psychologiczne skutki traumatycznych przeżyć — tzw. efekt buforowy (Ellison, 1991).

Praktyki religijne były w 2015 r. pod względem wagi dziesiątym na 20 predyktorów dobrostanu psychicznego. Instytucjonalne praktyki religijne wiążą się z wyższym poziomem dobrostanu psychicznego niezależnie od płci i wieku (wykresy 5.10.14-5.10.17). Łagodzą też wpływ stresu życiowego na dobrostan psychiczny (wykres 5.10.18). Modlitwa jako sposób radzenia sobie ze stresem idzie w przypadku kobiet w parze z mniejszym poczuciem szczęścia (wykres 5.10.19) a w przypadku mężczyzn z większym zadowoleniem z życia (wykres 5.10.20). Także wskazanie Boga jako jednej z kardynalnych wartości wiąże się z większym zadowoleniem z życia wśród mężczyzn ale nie wśród kobiet (wykres 5.10.21) W zakresie depresji natomiast modlitwa i wskazanie Boga jako jednej z trzech najważniejszych wartości mają wręcz silny efekt negatywny niezależnie od płci i wieku, czyli czynników najbardziej różnicujących nasilenie symptomów depresji⁷⁰ (wykresy 5.10.22-5.10.23). Odwołanie do Boga pełni zatem u kobiet jednoznacznie terapeutyczną rolę: modlą się i wskazują Boga jako wartość kardynalną częściej te, które są w gorszej kondycji psychicznej. U mężczyzn obraz jest mniej jednoznaczny: częściej modlą się i wskazują Boga jako wartość kardynalną ci, którzy bardziej pozytywnie oceniają całe swoje dotychczasowe życie, ale także ci, którzy wykazują więcej symptomów depresji.

UWAGI: skala poczucia szczęścia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe poczucie szczęścia; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(3, 21552)=109,609, p<0,000, \eta^2=0,015$; płci $F(1, 21552)=18,989, p<0,000, \eta^2=0,001$; efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci $F(3, 21552)=3,969, p<0,01, \eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek.

Wykres 5.10.14. Poczucie szczęścia w zależności od płci i częstości udziału w nabożeństwach

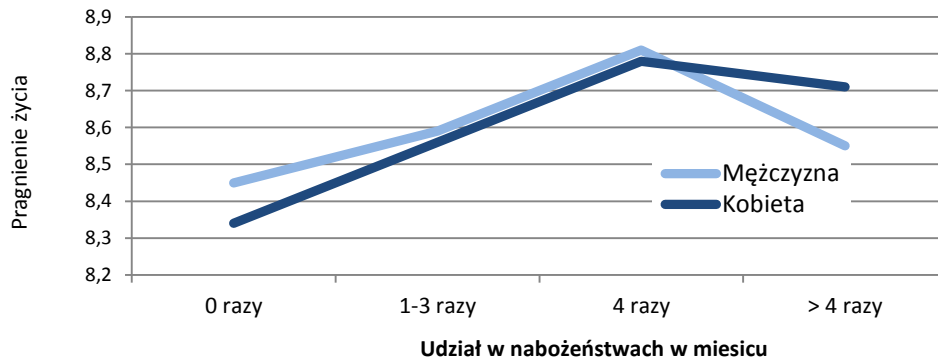

UWAGI: skala oceny życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe zadowolenie z życia; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(3, 21550)=123,990, p<0,000, \eta^2=0,017$; płci $F(1, 21550)=22,637, p<0,000, \eta^2=0,001$; efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci $F(3, 21550)=6,695, p<0,000, \eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek.

Wykres 5.10.15. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od płci i częstości udziału w nabożeństwach

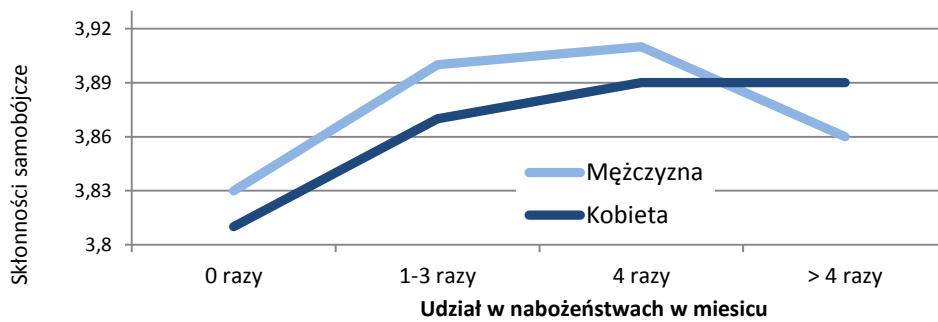
⁷⁰ W przeciwieństwie do efektu częstości udziału w nabożeństwach, który w odniesieniu do depresji jest podobnie jak w przypadku innych wskaźników dobrostanu wyraźnie pozytywny, także niezależnie od płci i wieku ($F(1, 25267)=137,146, p<0,000, \eta^2=0,005$).

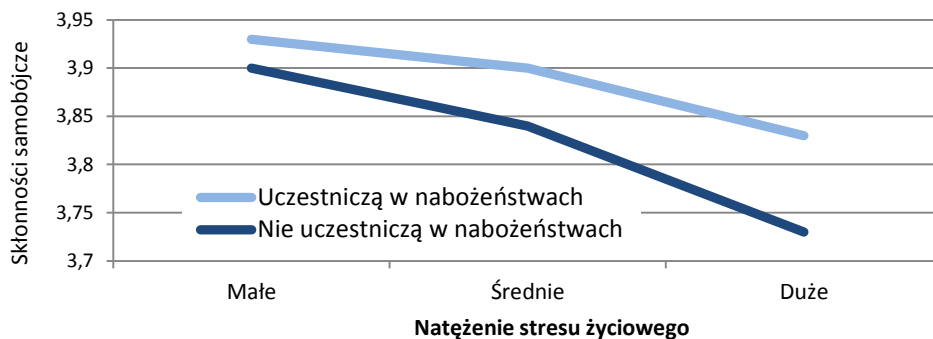
UWAGI: efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(3, 21554)=61,624, p<0,000, \eta^2=0,009$, płci ni., efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci $F(3, 21554)=3,433, p<0,05, \eta^2=0,000$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.16. Pragnienie życia w zależności od płci i częstości udziału w nabożeństwach

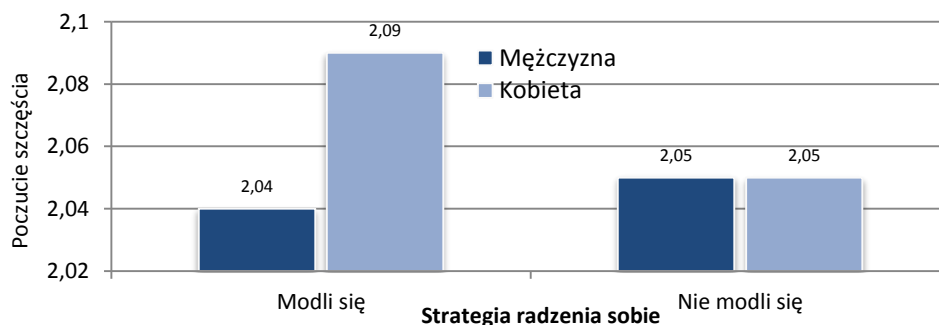
UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(3, 21541)=36,124, p<0,000, \eta^2=0,005$, płci ni., efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci ni.; zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.17. Skłonności samobójcze w zależności od płci i częstości udziału w nabożeństwach

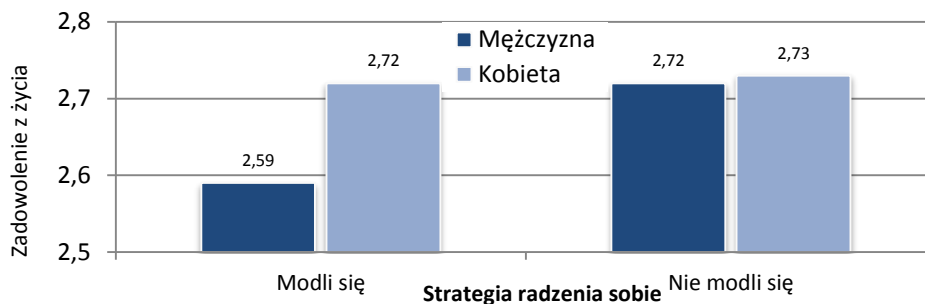
UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe skłonności samobójcze; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(1, 20945)=85,559, p<0,000, \eta^2=0,004$, natężenia stresu $F(2, 20945)=142,856, p<0,000, \eta^2=0,013$, efekt interakcji udziału w nabożeństwach i natężenia stresu $F(2, 20945)=9,744, p<0,000, \eta^2=0,001$; zmiennymi kontrolnymi były wiek i płeć

Wykres 5.10.18. Skłonności samobójcze w zależności od natężenia stresu życiowego i udziału w nabożeństwach

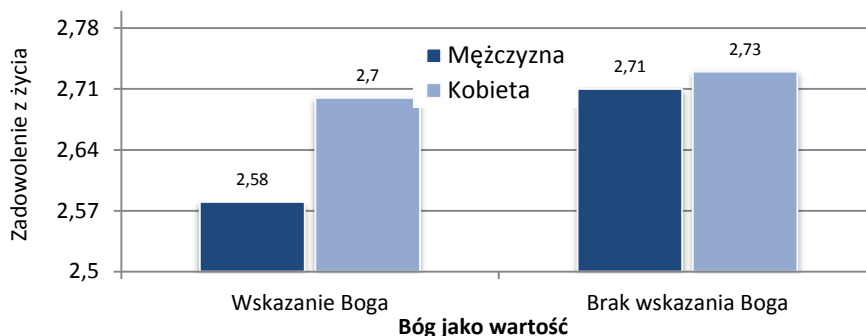
UWAGI: skala poczucia szczęścia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe poczucie szczęścia; efekty główne: modlitwy ni., płci $F(1, 21064)=4,351, p<0,05, \eta^2=0,000$; efekt interakcji modlitwy i płci $F(1, 21064)=6,038, p<0,05, \eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.19. Poczucie szczęścia w zależności od płci i modlenia się w trudnych sytuacjach życiowych

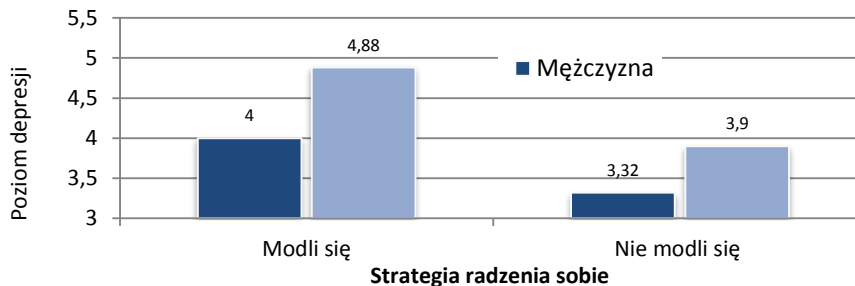
UWAGI: skala oceny życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe zadowolenie z życia; efekty główne: modlitwy $F(1, 25642)=3,196, p<0.10, \eta^2=0,000$, efekt interakcji modlitwy i płci $F(1, 25642)=50,482, p<0.000, \eta^2=0,002$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.20. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od płci i modlenia się w trudnych sytuacjach życiowych

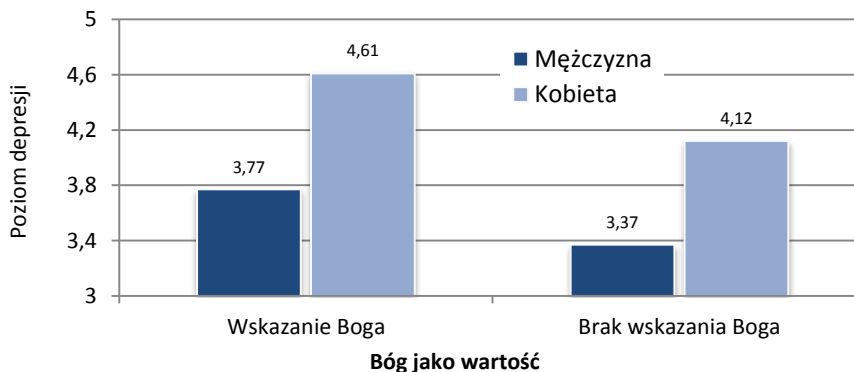
UWAGI: skala oceny życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe zadowolenie z życia; efekt główny: wskazania Boga $F(1, 21135)=17,495, p<0.000, \eta^2=0,001$, płci $F(1, 21135)=9,395, p<0.005, \eta^2=0,000$; efekt interakcji wskazania Boga i płci $F(1, 21135)=5,349, p<0.05, \eta^2=0,000$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.21. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od płci i wskazania Boga jako jednej z kardynalnych wartości

UWAGI: efekty główne: modlitwy $F(1, 20825)=221,612, p<0.000, \eta^2=0,011$, płci $F(1, 20825)=177,512, p<0.000, \eta^2=0,008$, efekt interakcji modlitwy i płci $F(1, 20825)=7,612, p<0.01, \eta^2=0,000$, zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.22. Symptomy depresji w zależności od płci i modlenia się w trudnych sytuacjach życiowych

UWAGI: efekty główne: wskazania Boga $F(1, 20896)=45,152, p<0.000, \eta^2=0,002$, płci $F(1, 20896)=146,412, p<0.000, \eta^2=0,007$, efekt interakcji wskazania Boga i płci ni., zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.23. Symptomy depresji w zależności od płci i wskazania Boga jako kardynalnej wartości

Brak pozytywnego efektu głównego modlitwy i wyboru Boga jako kardynalnej wartości w zakresie większości wskaźników dobrostanu wynika z zasadniczo odmiennej funkcji jaką pełni modlitwa i – generalnie – wiara u kobiet i mężczyzn: wiąże się ona pozytywnie z dobrostanem u mężczyzn, a w ogóle nie wiąże się lub wiąże się wręcz negatywnie u kobiet. Kobiety uciekające się w trudnych sytuacjach życiowych do modlitwy i traktujące Boga jako ważny warunek udanego życia są w porównaniu z tymi, które nie modlą się i nie zaliczają Boga do trzech kardynalnych wartości, istotnie statystycznie lub nieistotnie mniej zadowolone z życia, bardziej nieszczęśliwe i zniechęcone do życia; mężczyźni odwrotnie – szukający pomocy u Boga i zaliczający Boga do kardynalnych wartości są bardziej zadowoleni z życia i bardziej szczęśliwi oraz mają większą chęć do życia. Można to również interpretować w ten sposób, że nieszczęścia życiowe zbliżają do Boga kobiety, a oddalają od Boga mężczyzn, czyli wiara pełni swego rodzaju funkcję terapeutyczną u kobiet, ale nie u mężczyzn. Depresja psychiczna natomiast zbliża do Boga zarówno kobiety jak i mężczyzn. Sugeruje to, że różne są funkcje instytucjonalnych i prywatnych praktyk religijnych. Szczęśliwi w mniejszym stopniu niż nieszczęśliwi potrzebują Boga, ale równie ważne jest dla nich wsparcie społeczne.

Różnica między pozytywnym efektem chodzenia do kościoła w zakresie różnych wskaźników dobrostanu i brakiem takiego niezależnego od płci efektu w przypadku modlitwy i podkreślania wartości Boga sugeruje, że chodzenie do kościoła pełni zasadniczo odmienne funkcje niż modlitwa — jest aktywnością sprzyjającą poczuciu wsparcia, nie tylko ze strony Boga ale także innych ludzi. A wsparcie społeczne ma zasadnicze znaczenie dla dobrostanu psychicznego (patrz rozdz. 5.9). Nie jest też zapewne bez znaczenia, że pytaliśmy o modlenie się jedynie w trudnych sytuacjach życiowych, chociaż podobny wzór zależności w przypadku zaliczenia Boga do trzech głównych wartości życiowych dowodzi, że mamy do czynienia z uniwersalną zależnością między płcią i funkcją wiary religijnej.

5.10.4. Zachowania autodestrukcyjne

5.10.4.1. Palenie papierosów

Nieco mniej niż co czwarty dorosły Polak pali papierosy. Przeciętnie wypala ich ok. 15 sztuk dziennie. Pociągający może być systematyczny spadek zarówno odsetka palaczy, jak i liczby wypalanych papierosów (tabela 5.10.10). W stosunku do roku 1995 odsetek palaczy zmniejszył się aż o 13,5 pp., a w stosunku do początku lat 90. XX w. o ok. 17 pp. Liczba wypalanych papierosów spadła w stosunku do 1996 r. o ponad 2 sztuki.

Tabela 5.10.10. Odsetek palaczy, byłych palaczy wśród obecnie niepalących oraz średnia liczba wypalanych dziennie papierosów w latach 1995-2015 w próbach osób w wieku 18+

Zmienna	1995 r. N= 3042	1996 r. N=2350	2000 r. N=6617	2003 r. N=9602	2005 r. N=8788	2007 r. N=12629	2009 r. N=26134	2011 r. N=26378	2013 r. N=25729	2015 N=21756
Odsetek osób palących papierosy	37,9	35,9	32,3	30,7	29,3	29,6	27,8	27,2	25,8	24,4
Odsetek osób, które rzuciły palenie wśród niepalących	32,2	brak danych	34,2	35,6	38,9	36,1	36,1	35,8	36,1	36,4
Średnia liczba wypalanych dziennie papierosów	brak danych	17,27	16,48	16,22	15,88	15,99	15,81	15,43	14,93	14,89

Zródło danych: lata 1995-1996 — Czapiński. 1998; lata 2000-2013 — *Diagnoza Społeczna*.

Wśród palaczy dominują mężczyźni, osoby w średnim wieku, z wykształceniem zasadniczym zawodowym i uboższe (tabela 5.10.11). Zdecydowanie najwyższy odsetek palaczy jest wśród bezrobotnych, osób w wieku 45-59 lat, mężczyzn i pracowników najemnych sektora prywatnego. Najniższy odsetek palaczy jest wśród uczniów i studentów (7,8 proc.), osób starszych (65 i więcej lat — 13,6 proc.), emerytów (16,5 proc.), osób z wykształceniem wyższym (15,1 proc.) i osób najmłodszych (16-24 lata – 15,5 proc.). We wszystkich grupach społeczno-demograficznych nastąpił między 2000 r i 2015 r. spadek odsetka palaczy. Najbardziej spektakularny spadek wystąpił wśród uczniów i studentów (o 55 proc.), osób najmłodszych (o 45 proc.) i w wieku 35-44 lata osób najmłodszych (o 41 proc.), w grupie pracowników sektora publicznego osób najmłodszych (o 42 proc.) i przedsiębiorców (o 40 proc.) oraz wśród osób z wyższym wykształceniem osób najmłodszych (o 36 proc.).

W przekroju wojewódzkim największy odsetek palaczy jest w regionie północno-zachodnim, a najmniejszy w regionie południowo-wschodnim. Największy spadek odsetka palaczy wystąpił w woj. kujawsko-pomorskim, małopolskim opolskim i wielkopolskim a najmniejszy w woj. zachodniopomorskim.

W przekroju grup zawodowych (tabela 5.10.12) największy odsetek palaczy jest wśród robotników pomocniczych w górnictwie i budownictwie, robotników budowlanych, mechaników i kierowców ciężarówek i autobusów (40 i więcej proc.) a najmniejszy wśród nauczycieli, specjalistów ds. finansowych i ds. administracji i zarządzania, nauczycieli akademickich, informatyków i prawników (poniżej 15 proc.). Wśród lekarzy odsetek palaczy jest taki sam jak w całej populacji (23,6 proc.).

„Słabych” palaczy (do 13 sztuk papierosów wypalanych dziennie) jest więcej wśród kobiet niż mężczyzn, wśród osób najmłodszych i wśród uczniów i studentów. Najwięcej papierosów wypalają dziennie rolnicy, osoby z wykształceniem podstawowym, mieszkańcy woj. zachodniopomorskiego i podlaskiego, mężczyźni.

Tabela 5.10.11. Przeciętna liczba wypalanych dziennie papierosów przez palaczy w 2015 r., procent palaczy w różnych grupach społeczno-demograficznych w latach 2000-2013 i procentowa zmiana odetka palaczy między 2000 i 2013 w całych próbach

Grupa społeczno-demograficzna	Liczba papierosów	Procent palaczy					Proc. zmiana 2000-2015
		2015	2013	2011	2009	2000	
Ogółem	14,89	24,0	25,4	27,2	28,3	32,3	-25,70
Płeć							
Mężczyźni	16,37	31,1	32,7	33,6	35,5	43,3	-28,18
Kobiety	12,60	17,8	18,8	20,5	20,8	22,7	-21,59
Wiek							
16-24 lata	11,52	15,5	18,1	19,4	21,6	28,3	-45,23
25-34 lata	13,87	24,6	25,7	27,3	28,8	35,6	-30,90
35-44 lata	15,18	27,2	29,8	33,0	34,7	46,4	-41,38
45-59 lat	15,94	31,8	34,0	36,7	37,7	37,3	-14,75
60-64 lata	15,81	29,5	28,3	27,9	27,1	21,7	35,94
65 i więcej lat	14,68	13,6	12,6	12,1	12,3	12,4	9,68
Miejsce zamieszkania							
Miasta ponad 500 tys.	13,72	23,0	24,6	26,4	29,4	31,3	-26,52
Miasta 200-500 tys.	13,47	24,3	27,4	27,4	29,6	37,0	-34,32
Miasta 100-200 tys.	15,10	26,8	26,9	30,8	30,9	35,0	-23,43
Miasta 20-100 tys.	14,59	25,7	27,0	28,5	28,5	31,3	-17,89
Miasta < 20 tys.	14,72	24,9	26,8	28,8	30,9	34,7	-28,24
Wieś	15,74	22,7	23,7	24,2	24,8	29,0	-21,72
Województwo							
Dolnośląskie	14,12	29,7	30,4	31,1	32,8	33,0	-10,00
Kujawsko-pomorskie	14,94	21,7	25,2	29,1	28,4	38,8	-44,07
Lubelskie	14,80	21,6	25,0	24,1	24,9	32,4	-33,33
Lubuskie	15,06	27,1	26,2	30,7	30,8	38,5	-29,61
Łódzkie	14,77	26,2	25,9	25,1	28,3	29,8	-12,08
Małopolskie	13,70	17,9	19,7	22,3	22,0	28,2	-36,52
Mazowieckie	15,29	22,9	26,1	27,6	28,0	32,2	-28,88
Opolskie	13,45	23,2	21,2	24,6	28,4	34,1	-31,96
Podkarpackie	14,41	19,9	21,2	20,1	22,1	24,4	-18,44
Podlaskie	16,07	21,5	22,0	24,1	27,6	31,3	-31,31
Pomorskie	14,88	25,6	26,4	27,4	28,7	32,7	-21,71
Śląskie	15,18	26,7	27,9	27,8	28,6	34,8	-23,28
Świętokrzyskie	14,22	22,6	21,7	23,6	23,7	31,2	-27,56
Warmińsko-mazurskie	15,45	27,3	28,2	29,5	33,6	33,0	-17,27
Wielkopolskie	14,68	22,6	24,4	27,3	27,6	32,4	-30,25
Zachodniopomorskie	16,83	31,6	30,7	32,0	32,9	33,0	-4,24
Wykształcenie							
Podstawowe i niższe	16,49	24,9	25,1	28,0	27,0	27,0	-7,78
Zasadnicze zawodowe	15,94	31,4	32,8	34,5	36,1	44,1	-28,80
Średnie	14,10	23,7	25,1	26,5	27,1	30,4	-22,04
Wyższe i policealne	12,29	15,1	16,0	17,7	19,1	23,6	-36,02
Dochód gospodarstwa na jednostkę ekwiwalentną							
Dolny kwartył	15,99	30,6	31,9	32,4	32,3	39,9	-23,31
Powyżej dolnego kwartyła	14,68	23,4	24,5	27,1	27,1	35,2	-33,52
Poniżej górnego kwartyła	14,54	22,1	23,5	24,3	27,1	29,0	-23,79
Górny kwartył	14,05	21,0	23,3	23,9	25,6	30,3	-30,69
Status społeczno-zawodowy							
Sektor publiczny	14,37	20,1	22,8	25,7	27,3	34,4	-41,57
Sektor prywatny	14,76	31,8	32,6	36,1	36,5	43,7	-27,23
Prywatni przedsiębiorcy	15,39	25,4	26,6	28,3	29,0	42,2	-39,81
Rolnicy	16,84	24,0	26,7	31,4	33,4	33,3	-27,93
Renciści	15,50	23,7	25,1	26,6	26,5	28,8	-17,71
Emeryci	14,95	16,5	16,4	17,1	17,3	17,1	-3,51
Uczniowie i studenci	9,95	7,8	9,9	13,3	13,8	17,4	-55,17
Bezrobotni	15,45	37,3	40,2	43,0	42,6	46,0	-18,91
Inni bierni zawodowo	14,98	28,7	30,2	29,3	36,0	36,0	-20,28

Tabela 5.10.12. Procent palaczy, byłych palaczy i przeciętna liczba papierosów wypalanych dziennie w różnych grupach zawodowych (porządek wg odsetka obecnych palaczy)

Zawód obecnie wykonywany	Procent obecnie palących	Procent osób, które rzuciły palenie	Przeciętna liczba dziennie wypalanych papierosów
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	60,2	57,8	17,03
Robotnicy budowlani - stan surowy	46,3	51,0	17,40
Robotnicy budowlani - wykończenie	42,3	48,4	18,53
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	42,1	41,3	15,48
Mechanicy maszyn i urządzeń	40,8	49,1	18,21
Kierowcy ciężarówek i autobusów	40,0	49,5	17,19
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	37,6	44,4	18,87
Formierze, spawacze	37,4	51,1	15,86
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	37,2	55,8	15,64
Malarze i pokrewni	37,1	53,1	16,43
Monterzy	36,2	41,1	13,73
Kowale i ślusarze	35,6	54,2	16,60
Hutnicy	35,2	61,0	16,25
Pozostali pracownicy usług osobistych	33,3	45,8	17,13
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	33,2	39,9	16,96
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	32,6	53,9	16,60
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	32,4	31,0	14,66
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	31,8	44,1	18,49
Rzemieślnicy	31,8	27,8	14,70
Elektrycy i elektrycy	31,0	53,8	13,27
Pomoce i sprzątaczk	30,9	34,8	15,21
Inni robotnicy przy pracach prostych	30,4	38,0	15,67
Pracownicy ds ewidencji i transportu	29,8	45,3	12,95
Kolejarze	28,3	40,8	15,36
Kucharze	26,5	31,5	15,26
Sprzedawcy	26,1	35,2	12,31
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	25,8	50,8	13,13
Kelnerzy, barmani i stewardzi	25,2	38,0	15,59
Inni specjaliści ochrony zdrowia	23,9	33,0	12,22
Urzędnicy państwowi	23,8	47,1	14,19
Lekarze, weterynarze, dentyści	23,6	37,3	12,96
Fryzjerzy, kosmetyczki	23,1	34,8	14,38
Kierownicy różnych specjalności	23,0	43,3	13,97
Żołnierze zawodowi	22,8	56,9	16,97
Rolnicy produkcji roślinnej	22,8	31,1	16,69
Pozostały średni personel	21,9	38,6	14,01
Robotnicy produkcji tekstylnej	20,2	27,1	13,94
Pracownicy opieki osobistej	19,9	24,8	11,42
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	19,2	58,9	14,34
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	17,8	45,3	10,99
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	17,4	26,4	16,46
Specjaliści ds marketingu	17,3	44,9	7,12
Średni personel ds finansowych	17,2	31,9	12,97
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	16,5	27,7	16,12
Pracownicy obsługi biurowej	16,0	36,4	14,10
Pielęgniarki i położne	15,8	30,4	12,53
Prawnicy	14,6	28,4	13,26
Informatycy i pokrewni	14,2	40,1	12,78
Nauczyciele akademicy	14,0	37,1	13,22
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	13,9	37,1	11,05
Specjaliści ds administracji i zarządzania	13,2	43,1	12,18
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	12,4	39,3	12,55
Specjaliści ds finansowych	11,5	46,1	12,57
Pozostali specjaliści	11,4	32,4	12,90
Nauczyciele szkół podstawowych	10,6	33,0	14,43

Stożenie rozprzestrzenienia nikotynizmu w przekroju grup zawodowych jest generalnie skorelowany z gębkocścią uzależnienia (liczbą wypalanych papierosów), aczkolwiek związek ten nie jest zbyć silny (dla 56 grup z tabeli 5.10.11 $r=0,65$). Najwięcej papierosów wypalają robotnicy, wśród których jest także najwięcej palaczy. Najmniejszą liczbę papierosów wypalają dziennie specjaliści ds. marketingu oraz inne grupy, w których stosunkowo niski odsetek pali papierosy: np. specjaliści ds. administracji i zarządzania, nauczyciele szkół ponadpodstawowych, specjaliści ds. finansowych.

Aby sprawdzić, które cechy społeczno-demograficzne wiążą się istotnie z szansą bycia palaczem przy kontroli innych cech, wykonaliśmy analizę regresji logistycznej, której wyniki pokazuje tabela 5.10.13. Szansa, że spotkamy palącą papierosy kobietę jest o połowę mniejsza niż spotkanie palącego mężczyznę. W stosunku do osób najmłodszych istotnie statystycznie więcej jest palaczy we wszystkich pozostałych grupach wieku z wyjątkiem osób najstarszych (65+ lat), gdzie rozpowszechnienie palenia jest jeszcze mniejsze niż w grupie najmłodszej. Im mniejsza klasa miejscowości zamieszkania tym mniejsza szansa spotkania palacza – najmniejsza na wsi. Wśród osób z wyższym wykształceniem szansa spotkania palacza jest o 2/3 mniejsza niż wśród osób z najniższym wykształceniem przez wyrównaniu wszystkich pozostałych cech (głównie chodzi o wiek). W porównaniu z pracownikami sektora publicznego mniejszą szansę spotkania osoby palącej mamy wśród uczniów i studentów, a większą wśród pracowników sektora prywatnego, innych biernych zawodowo i – zwłaszcza – bezrobotnych (o 70 proc. większą). W przekroju stanu cywilnego najsilniej determinuje sięganie po papierosy rozwód a najslabiej małżeństwo. Oczywiście stres życiowy sprzyja paleniu.

Tabela 5.10.13. Wyniki analizy regresji logistycznej dla bycia palaczem

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	0,516
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,000	1,546
Wiek 35-44 lat	0,000	1,632
Wiek 45-59 lat	0,000	1,870
Wiek 60-64 lata	0,000	1,896
Wiek 65+ lat	0,021	0,757
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,932	1,006
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,339	1,079
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,239	0,926
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,017	0,840
Wieś	0,000	0,679
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,330	0,946
Wykształcenie średnie	0,000	0,628
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	0,303
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,000	1,400
Prywatni przedsiębiorcy	0,743	1,030
Rolnicy	0,132	0,870
Renciści	0,286	0,909
Emeryci	0,901	1,011
Uczniowie i studenci	0,000	0,323
Bezrobotni	0,000	1,741
Inni bierni zawodowo	0,001	1,320
Kawaler/panna	Ref.	
Zamężna/zonaty	0,000	0,658
Wdowiec/wdowa	0,196	0,895
Osoba rozwiedziona	0,000	1,442
Stres życiowy – niski poziom	Ref.	
Stres życiowy – średni poziom	0,000	1,284
Stres życiowy – wysoki poziom	0,000	1,642
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$		10,1
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$		15,1

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.4.2. Nadużywanie alkoholu

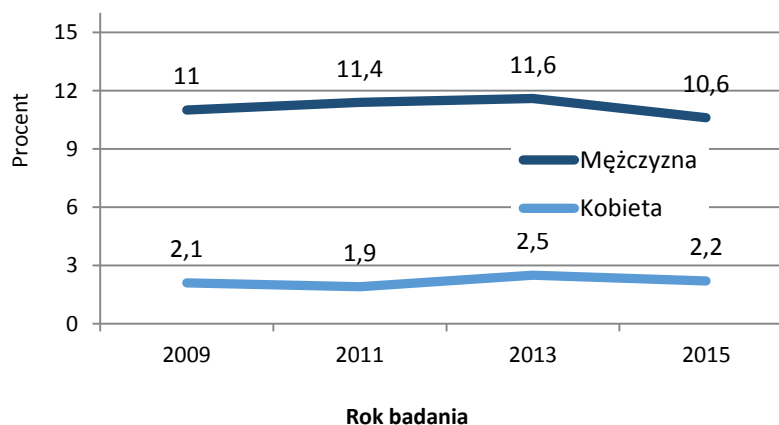
Dwa pytania w kwestionariuszu indywidualnym dotyczyły picia alkoholu. Jedno odnosiło się do zwyczajowego reagowania na kłopoty czy trudne sytuacje życiowe i w kafeferii odpowiedzi zawierało twierdzenie „sięgam po alkohol”. Drugie było pytaniem wprost o nadużywanie alkoholu: „w minionym roku piłem(-lam) za dużo alkoholu”. Odsetek osób, które na kłopoty reagują sięganiem po alkohol, jest mniejszy (3,5 proc., dwa lata temu 3,9 proc.) niż odsetek osób, które przyznają się do nadużywania alkoholu (6,2 proc., dwa lata temu 6,7 proc.) (tabela 5.10.14). Odsetek osób nadużywających alkoholu jest podobny jak w 1995 r. i znacznie większy niż 12 lat temu (4,4 proc.).

Tabela 5.10.14. Odsetek osób przyznających się do nadużywania alkoholu i sięgania po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w latach 1991-2013 w populacji dorosłych Polaków

Zmienna	1991 r. N=398	1995 r. N=304	1997 r. N=235	2000 r. N=661	2003 r. N=942	2005 r. N=854	2007 r. N=1236	2009 r. N=2307	2011 r. N=2307	2013 r. N=2572	2015 r. N=2151
Nadużywają alkoholu	9	5	0	5	0	3	5	6	6	9	6
Alkohol jako sposób na kłopoty życiowe	6,6	6,3	5,4	5,3	4,4	6,0	5,8	6,5	6,8	6,7	6,2
	bd	4,3	3,9	3,9	3,4	3,9	3,5	4,4	3,4	3,9	3,5

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

W próbie panelowej 2009-2015 odsetek nadużywających alkoholu wśród mężczyzn rósł do 2013 r. z 11 do 11,6 proc. po czym spadł w 2015 r. o 1 pp., a wśród kobiet podobnie wzrósł w 2013 r. w stosunku do lat 2009-2011 a następnie spadł z 2,5 proc. do 2,2 proc. Przez cały ten okres utrzymywała się podobna różnica między mężczyznami i kobietami (wykres 5.10.24).

UWAGI: efekty główne: roku badania $F(3, 22305)=7,698, p<0,000, \eta^2=0,001$, płci $F(1, 7435)=492,992, p<0,000, \eta^2=0,062$, efekt interakcji roku badania i płci ni., zmienną kontrolną był wiek

Wykres 5.10.24. Odsetek nadużywających alkoholu kobiet i mężczyzn w czterech pomiarach w próbie panelowej (osób biorących udział w badaniu we wszystkich czterech rundach)

Mężczyźni przyznają, że w minionym roku pili za dużo alkoholu niemal 4 razy częściej niż kobiety (sześć lat temu niemal pięciokrotnie częściej). Zdecydowanie częściej nadużywają alkoholu mieszkańcy dużych miast niż małych miast i wsi, osoby w średnim wieku częściej od starszych i młodszych; bogaci i biedni częściej niż średniozaможni; prywatni przedsiębiorcy nieco częściej niż zatrudniani przez nich pracownicy (2 lata wcześniej różnica była odwrotna) i dużo częściej niż pracownicy sektora publicznego, bezrobotni częściej od pracujących, uczniowie i studenci częściej nadużywają alkoholu tylko w stosunku do emerytów i rencistów (tabela 5.10.15).

Mimo wysokiej korelacji między sięganiem po alkohol w kłopotach i nadużywaniem alkoholu ($r=0,41$) rozkład odsetka osób sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w przekroju grup społeczno-demograficznych różni się niekiedy znacznie od rozkładu odsetka osób nadużywających alkoholu (tabela 5.10.15).

W przekroju grup zawodowych najbardziej dotkniętym problemem alkoholowym są artyści, operatorzy maszyn, robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, lekarze i hutnicy (powyżej 12 proc. nadużywających alkoholu) (tabela 5.10.16); są to z wyjątkiem lekarzy i artystów zawody typowo męskie. Najmniejszy odsetek nadużywających alkoholu jest wśród robotników produkcji tekstylnej, średniego personelu ds. finansowych, fryzjerów i kosmetyczek, pomocy i sprzątaczek, rolników, pracowników opieki osobistej; w większości są to zawody bardzo sfeminizowane.

Tabela 5.10.15. Odsetek osób w wieku 16+ lat, przyznających, że w minionym roku pili za dużo alkoholu i sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w przekroju grup społeczno-demograficznych

Grupa	Pijący zbyt dużo alkoholu				Sięgający po alkohol w kłopotach			
	2015	2013	2011	2009	2015	2013	2011	2009
Ogółem	6,21	6,62	6,84	6,45	3,53	3,84	3,42	4,38
Płeć								
Mężczyźni	10,16	10,98	11,80	10,91	6,36	6,71	5,88	7,55
Kobiety	2,73	2,64	2,35	2,38	1,02	1,22	1,19	1,49
Wiek								
do 24 lat	6,03	6,50	7,11	7,25	1,88	2,75	2,14	3,45
25-34 lata	8,32	9,00	7,56	6,61	4,21	4,04	3,20	4,33
35-44 lata	7,62	8,05	9,59	8,39	4,36	5,04	4,28	4,87
45-59 lat	7,18	7,35	7,82	7,78	4,79	5,11	4,91	6,29
60-64 lata	4,91	5,38	5,61	5,11	3,86	3,76	3,51	3,63
65 i więcej lat	2,23	2,06	1,97	1,80	1,40	1,43	1,60	1,95
Miejsce zamieszkania								
Miasta ponad 500 tys.	6,96	7,62	7,67	8,41	2,59	3,48	2,63	4,92
Miasta 200-500 tys.	9,29	8,97	8,10	8,45	2,89	2,70	3,44	4,80
Miasta 100-200 tys.	7,48	8,28	8,14	7,67	4,29	6,06	3,85	4,06
Miasta 20-100 tys.	5,92	6,29	6,85	5,39	3,69	3,87	3,28	3,81
Miasta < 20 tys.	6,06	5,86	6,75	5,78	3,24	3,91	3,36	3,97
Wieś	5,22	5,82	6,00	5,75	3,80	3,74	3,67	4,59
Województwo								
Dolnośląskie	6,36	7,66	8,31	5,92	2,92	5,19	3,09	3,51
Kujawsko-pomorskie	5,29	6,11	5,16	6,54	2,74	4,16	2,84	5,72
Lubelskie	6,15	6,34	7,28	6,02	4,41	3,56	3,92	4,86
Lubuskie	10,27	6,74	8,57	9,18	4,61	2,73	4,06	4,38
Łódzkie	5,81	5,40	4,50	5,68	2,80	2,74	2,72	3,69
Małopolskie	4,33	4,45	6,23	4,90	2,12	2,73	2,78	3,17
Mazowieckie	6,73	6,99	6,76	7,82	3,26	4,01	3,64	5,63
Opolskie	5,92	6,21	6,13	6,36	4,25	2,31	3,72	4,99
Podkarpackie	4,44	5,67	5,39	4,64	1,92	2,15	2,36	3,14
Podlaskie	7,38	6,49	7,63	7,58	2,03	3,90	2,72	4,49
Pomorskie	8,78	9,19	8,14	6,00	2,98	2,38	3,67	3,57
Śląskie	7,66	7,25	6,95	7,02	4,70	4,68	3,67	4,33
Świętokrzyskie	6,04	5,11	7,88	5,24	4,04	4,10	5,45	4,94
Warmińsko-mazurskie	4,16	6,75	7,73	5,56	5,47	7,35	5,70	6,78
Wielkopolskie	3,96	6,78	7,29	6,36	4,05	4,60	2,67	3,18
Zachodniopomorskie	8,32	7,82	6,85	8,28	5,77	3,43	3,78	6,50
Wykształcenie								
Podstawowe i niższe	4,84	5,80	6,36	5,14	5,44	5,02	4,03	4,88
Zasadnicze/gimnazjum	6,84	7,67	8,33	7,61	4,52	4,81	4,33	5,42
Średnie	5,58	6,06	6,31	6,18	2,59	3,22	2,83	3,79
Wyższe i policealne	6,96	6,34	5,74	6,00	2,43	2,42	2,49	3,15
Dochód na jedną osobę								
Dolny kwartył	6,91	7,62	8,08	6,81	5,51	5,87	4,64	5,99
Środkowe 50 proc.	5,12	5,82	6,32	5,78	2,77	3,42	3,25	3,93
Górny kwartył	7,46	7,50	6,96	7,66	2,96	2,70	2,64	4,21
Status społeczno-zawodowy								
Sektor publiczny	5,90	6,25	5,18	5,48	2,60	3,11	2,59	3,59
Sektor prywatny	8,19	9,15	9,79	8,36	4,50	4,40	4,26	5,08
Prywatni przedsiębiorcy	9,50	7,73	11,33	9,69	4,33	4,89	5,10	5,42
Rolnicy	5,91	6,27	7,28	8,89	5,00	4,59	4,74	6,87
Renciści	3,51	4,54	5,05	5,23	3,19	4,03	2,75	4,45
Emeryci	2,56	2,55	2,60	2,67	1,51	1,71	1,99	2,28
Uczniowie i studenci	5,25	5,09	6,27	6,35	0,97	1,46	2,00	3,04
Bezrobotni	10,47	11,41	12,19	11,24	7,05	7,77	6,95	7,87
Inni bierni zawodowo	7,96	7,37	6,52	6,81	5,98	5,94	3,93	5,86

Tabela 5.10.16. Procent nadużywających alkoholu i sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w różnych grupach zawodowych (porządek wg odsetka nadużywających alkoholu)

Zawód obecnie wykonywany	Procent nadużywających alkoholu	Procent sięgających po alkohol w kłopotach	N
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	21,5	7,1	93
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	16,2	7,2	230
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	13,8	16,8	218
Lekarze, weterynarze, dentyści	12,6	7,5	110
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	12,5	9,6	248
Hutnicy	12,1	5,5	91
Rzemieślnicy	11,5	9,0	129
Formierze, spawacze	11,3	7,6	214
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	10,9	4,0	267
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	10,7	2,1	447
Malarze i pokrewni	10,7	10,1	106
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	10,4	4,0	125
Robotnicy budowlani - wykończenie	10,1	6,1	378
Kowale i ślusarze	10,1	6,7	399
Mechanicy maszyn i urządzeń	10,1	9,1	296
Informatycy i pokrewni	9,5	3,9	210
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	9,5	5,6	473
Kelnerzy, barmani i stewardzi	9,4	4,1	127
Elektrycy i elektonicy	9,3	4,0	281
Inni robotnicy przy pracach prostych	9,1	6,7	788
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	8,9	6,1	305
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	8,2	9,3	256
Pozostały średni personel	7,9	1,4	228
Robotnicy budowlani - stan surowy	7,9	8,4	480
Kolejarze	7,6	3,8	106
Kierownicy różnych specjalności	7,5	3,8	717
Specjaliści ds finansowych	7,5	1,0	200
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	7,5	3,8	265
Inni specjaliści ochrony zdrowia	7,4	2,8	255
Specjaliści ds marketingu	7,0	1,0	214
Pracownicy ds ewidencji i transportu	6,7	3,8	375
Urzędnicy państwowi	6,6	2,3	273
Żołnierze zawodowi	6,5	3,4	92
Rolnicy produkcji roślinnej	6,4	3,6	487
Kierowcy ciężarówek i autobusów	5,9	6,7	340
Monterzy	5,6	5,6	177
Kucharze	4,9	1,0	207
Nauczyciele szkół podstawowych	4,6	1,9	501
Sprzedawcy	4,4	2,4	1594
Pozostali specjaliści	4,2	0,6	166
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	4,2	3,5	330
Pracownicy obsługi biurowej	3,7	1,4	1032
Nauczyciele akademicy	3,5	1,8	114
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	3,5	0,9	346
Specjaliści ds administracji i zarządzania	3,5	0,8	257
Prawnicy	3,4	2,3	89
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	3,4	3,4	1587
Pielęgniarki i położne	3,2	1,4	221
Pracownicy opieki osobistej	3,1	2,0	161
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	2,8	2,9	249
Pomoce i sprzątaczk	2,6	1,8	735
Fryzjerzy, kosmetyczki	2,5	2,6	118
Średni personel ds finansowych	2,0	0,2	540
Robotnicy produkcji tekstylnej	1,5	0,6	532
Pozostali pracownicy usług osobistych	0,9	2,8	111

Aby sprawdzić, które cechy społeczno-demograficzne wiążą się istotnie z nadużywaniem alkoholu przy kontroli innych cech, wykonaliśmy analizę regresji logistycznej, której wyniki pokazuje tabela 5.10.17. Prawdopodobieństwo nadużywania alkoholu jest 4-krotnie mniejsze wśród kobiet niż wśród mężczyzn. W porównaniu z najmłodszymi respondentami (16-24 lata) istotnie większe prawdopodobieństwo wystąpienia problemu alkoholowego występuje tylko wśród osób w wieku 25-34 lata. Czynnikiem różnicującym powszechność nadużywania alkoholu jest klasa miejscowości zamieszkania: najbardziej rozpowszechnione jest nadużywanie alkoholu w dużych (ale nie największych) miastach a najmniejsze na wsi. Osoby z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym rzadziej od osób z wykształceniem podstawowym nadużywają alkoholu. Częściej w porównaniu z innymi grupami społeczno-zawodowymi przy kontroli pozostałych cech nadużywanie alkoholu występuje w grupie bezrobotnych i innych biernych zawodowo. W porównaniu z osobami żyjącymi w stanie wolnym o połowę rzadziej nadużywają alkoholu osoby żyjące w małżeństwie a o ponad 2/3 osoby owdowiałe. Stres życiowy niezwykle silnie wiąże się z nadużywaniem alkoholu. Osoby doświadczające wysokiego poziomu stresu nadużywają alkoholu prawie ponad 4 razy częściej w porównaniu z osobami doświadczającymi niewielkiego stresu. Oczywiście związek przyczynowy może być tu dwustronny: zarówno stres może skłaniać do picia, jak i nadużywanie alkoholu może wywoływać różne problemy życiowe zwiększające poziom stresu.

Tabela 5.10.17. Wyniki analizy regresji logistycznej dla nadużywania alkoholu

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	0,253
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,035	1,317
Wiek 35-44 lat	0,172	1,216
Wiek 45-59 lat	0,137	1,238
Wiek 60-64 lata	0,633	1,092
Wiek 65+ lat	0,261	0,778
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,010	1,345
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,643	1,061
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,137	0,851
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,186	0,852
Wieś	0,005	0,747
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,030	0,794
Wykształcenie średnie	0,002	0,704
Wykształcenie wyższe i policealne	0,196	0,858
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,062	1,203
Prywatni przedsiębiorcy	0,230	1,182
Rolnicy	0,924	0,984
Renciści	0,289	0,828
Emeryci	0,620	1,093
Uczniowie i studenci	0,150	1,297
Bezrobotni	0,000	2,042
Inni bierni zawodowo	0,000	2,008
Kawaler/panna	Ref.	
Zamężna/zonaty	0,000	0,522
Wdowiec/wdowa	0,000	0,279
Osoba rozwiedziona	0,190	1,193
Stres życiowy – niski poziom	Ref.	
Stres życiowy – średni poziom	0,000	1,812
Stres życiowy – wysoki poziom	0,000	4,100
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell $R^2 \times 100$	5,5	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke $R^2 \times 100$	14,8	

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.4.3. Zazywanie narkotyków

Odsetek osób przyznających się do zazywania narkotyków rósł do 2005 r. W tegorocznym badaniu utrzymał się na poziomie z 2005 r. (tabele 5.10.18 i 5.10.19).

Tabela 5.10.18. Odsetek osób przyznających się do brania narkotyków w latach 1991-2013 w populacji dorosłych Polaków

1993 r. N=230	1994 r. N=229	1995 r. N=302	1996 r. N=232	1997 r. N=210	2000 r. N=660	2003 r. N=962	2005 r. N=860	2007 r. N=1232	2009 r. N=2357	2011 r. N=2576	2013 r. N=2570	2015 r. N=2218
7	8	4	9	0	8	0	9	3	3	8	8	8
0,3	0,3	0,7	0,9	0,9	1,0	0,9	1,3	1,0	1,2	1,3	1,3	1,3

Źródło danych: lata 1993-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — Diagnoza Społeczna.

Tabela 5.10.19. Czy w minionym roku próbował(a) Pan(i) narkotyków? (w procentach odpowiedzi twierdzących w całych próbach osób w wieku 16+ lat)

Grupa	2015	2013	2011	2009	2007	2005	2003	2000
Ogółem	1,34	1,31	1,27	1,16	1,03	1,31	0,96	0,96
Płeć								
Mężczyźni	2,00	2,12	2,11	1,78	1,67	1,91	1,51	1,59
Kobiety	0,76	0,58	0,51	0,58	0,51	0,79	0,48	0,42
Wiek								
do 24 lat	3,49	4,13	4,61	3,75	3,67	3,83	3,91	3,75
25-34 lata	3,33	2,85	1,91	2,14	1,54	2,45	1,31	1,77
35-44 lata	1,08	0,61	0,89	0,47	0,53	0,48	0,05	0,30
45-59 lat	0,24	0,24	0,15	0,14	0,05	0,27	0,08	0,30
Miejsce zamieszkania								
Miasta ponad 500 tys.	2,85	2,65	2,17	2,60	1,54	2,64	2,03	1,66
Miasta 200-500 tys.	1,67	2,09	2,29	0,93	1,91	1,80	1,91	1,97
Miasta 100-200 tys.	2,67	1,78	1,46	1,74	1,28	1,91	0,60	1,03
Miasta 20-100 tys.	1,21	1,18	1,40	1,09	0,65	1,44	0,68	1,00
Miasta < 20 tys.	1,22	1,41	1,19	1,18	1,54	0,99	0,80	0,73
Wieś	0,69	0,67	0,64	0,66	1,91	0,72	0,63	0,51
Województwo								
Dolnośląskie	1,13	1,94	1,48	1,21	0,92	1,04	1,57	1,05
Kujawsko-pomorskie	0,51	1,22	1,74	1,13	1,63	1,25	1,64	0,68
Lubelskie	0,71	0,61	1,27	0,53	1,58	0,47	1,08	1,38
Lubuskie	0,36	1,87	1,86	1,26	1,17	1,15	1,24	1,19
Łódzkie	1,51	1,51	0,84	1,13	0,85	1,23	0,68	1,35
Małopolskie	0,72	0,61	0,48	0,81	0,87	1,33	0,43	1,22
Mazowieckie	2,13	2,07	1,03	2,07	0,84	2,20	1,01	0,63
Opolskie	1,13	0,58	0,96	1,20	1,11	0,96	0,66	0,72
Podkarpackie	0,77	0,69	1,07	0,97	0,98	1,44	0,89	0,44
Podlaskie	1,73	1,46	1,02	0,44	1,18	0,97	0,61	0,19
Pomorskie	1,86	1,92	0,90	0,81	1,77	2,17	1,49	2,53
Śląskie	2,36	1,26	1,31	1,06	0,91	1,23	1,15	0,55
Świętokrzyskie	0,72	0,34	0,81	0,44	1,00	1,07	0,80	0,31
Warmińsko-mazurskie	0,25	0,41	1,50	0,80	0,55	1,04	0,58	1,33
Wielkopolskie	0,51	1,13	1,52	1,34	0,83	0,70	0,41	0,00
Zachodniopomorskie	2,96	2,06	3,57	1,59	1,08	1,53	0,96	2,19
Wykształcenie								
Podstawowe i niższe	0,33	0,95	0,53	0,55	0,34	0,74	1,02	0,69
Zasadnicze/gimnazjum	1,28	1,19	1,61	1,15	1,47	1,51	0,67	1,16
Średnie	1,29	1,71	1,61	1,43	1,16	1,55	1,41	0,98
Wyższe i policealne	2,03	1,14	0,85	1,26	0,70	1,17	0,55	1,04
Dochód na jedną osobę								
Dolny kwartył	1,07	1,30	1,02	0,88	1,39	0,96	0,53	0,54
Środkowe 50 proc.	1,03	1,14	1,31	1,16	0,98	1,25	1,15	1,14
Górny kwartył	2,29	1,77	1,38	1,47	0,86	1,95	1,27	1,29
Status społeczno-zawodowy								
Sektor publiczny	1,26	0,70	0,72	0,19	0,32	0,43	0,38	0,66
Sektor prywatny	1,87	1,76	1,20	1,39	1,58	1,47	1,23	1,29
Prywatni przedsiębiorcy	2,47	1,26	1,18	2,07	1,44	1,53	0,34	0,65
Rolnicy	0,35	0,30	0,22	0,14	0,14	0,17	0,00	0,22
Renciści	0,41	0,81	0,17	0,59	0,59	0,87	0,44	0,44
Emeryci	0,11	0,13	0,07	0,03	0,00	0,10	0,23	0,00
Uczniowie i studenci	3,09	3,50	4,26	3,38	3,37	4,31	4,06	5,76
Bezrobotni	1,16	2,18	1,87	2,65	1,05	2,03	1,42	1,09
Inni bierni zawodowo	2,09	1,78	1,95	1,46	1,06	1,28	0,55	1,20

Najbardziej zagrożeni narkomanią są mężczyźni, uczniowie i studenci (generalnie osoby młodsze), mieszkańcy dużych miast, prywatni przedsiębiorcy, inni bierni zawodowo, osoby z wykształceniem wyższym i bogatsze, a w przekroju terytorialnym mieszkańcy województw zachodniopomorskiego, śląskiego i mazowieckiego (tabela 5.10.19).

Wyniki regresji logistycznej (tabela 5.10.20) pokazują, że kobiety ponad połowę rzadziej od mężczyzn sięgają po narkotyki, osoby starsze (po 59 roku życia) ponad 10-krotnie rzadziej od najmłodszych (do 24 lat), mieszkańcy mniejszych miast i wsi od dwóch do czterech razy rzadziej od mieszkańców największych aglomeracji (powyżej 500 tys.), inni bierni zawodowo o ponad 80 proc. częściej od pracowników sektora publicznego, osoby żyjące w stanie wolnym niemal trzykrotnie częściej od osób żyjących w związku małżeńskim. Narkomania podobnie jak alkoholizm wiąże się silnie z natężeniem stresu życiowego.

Tabela 5.10.20. Wyniki regresji logistycznej dla zażywania narkotyków

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna		Ref.
Kobieta	0,000	0,416
Wiek 16-24 lata		Ref.
Wiek 25-34 lata	0,806	0,955
Wiek 35-44 lat	0,000	0,360
Wiek 45-59 lat	0,000	0,104
Wiek 60-64 lata	0,000	0,101
Wiek 65+ lat	0,001	0,053
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców		Ref.
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,018	0,600
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,987	0,997
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,000	0,458
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,000	0,433
Wieś	0,000	0,259
Wykształcenie podstawowe i niższe		Ref.
Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,140	1,657
Wykształcenie średnie	0,453	1,296
Wykształcenie wyższe i policealne	0,147	1,667
Pracownicy sektora publicznego		Ref.
Pracownicy sektora prywatnego	0,863	0,966
Prywatni przedsiębiorcy	0,055	1,674
Rolnicy	0,340	0,580
Renciści	0,736	0,858
Emeryci	0,641	1,399
Uczniowie i studenci	0,923	0,973
Bezrobotni	0,391	0,744
Inni bierni zawodowo	0,018	1,862
Kawaler/panna		Ref.
Zamężna/zonaty	0,000	0,359
Wdowiec/wdowa	0,985	0,000
Osoba rozwiedziona	0,117	0,496
Stres życiowy – niski poziom		Ref.
Stres życiowy – średni poziom	0,001	1,714
Stres życiowy – wysoki poziom	0,000	3,288
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		2,7
Cox & Snell $R^2 \times 100$		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		20,2
Nagelkerke $R^2 \times 100$		

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.5. Sprawcy i ofiary łamania prawa

Jak pokazuje tabela 5.10.21 między 1993 i 2003 r. rosła liczba ofiar kradzieży i włamania do domu, ale nie zmieniła się odsetek ofiar napadu i pobicia; rósł także w tym okresie w próbach sondażowych udział osób oskarżonych zarówno w sprawach karnych, jak i z powództwa cywilnego. Po 2005 r. nastąpił znaczny spadek odsetka ofiar kradzieży (w 2015 do 37 proc. stanu z 2005 r.), ofiar napadu i pobicia (do 58 proc.) i włamania do domu (do 31 proc.). Wyjaśnia to wzrost poczucia bezpieczeństwa (odsetek osób zadowolonych ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania zwiększył się od 2000 r. o ponad 30 pp., patrz rozdz. 5.2). Nie spadał jednak w tym czasie odsetek osób przyznających się do łamania prawa.

Interesująca jest stałość większości tych doświadczeń w czasie u poszczególnych osób. Ktoś, kto padł ofiarą kradzieży czy napadu i pobicia w którymś roku, miał też istotnie wyższe ryzyko zastania ofiarą tych przestępstw po dwóch, czterech a nawet w niektórych przypadkach i po sześciu latach. Nie dziwi natomiast stałość doświadczeń sprawców: bycie oskarżonym i zatrzymanym przez policję zwiększa w stopniu znaczącym statystycznie powtórne oskarżenie lub zatrzymanie przez policję po upływie wielu lat (wszystkie korelacje dla sprawców i ofiar łamania prawa między 2009 i 2015 rokiem są istotne statystycznie). Można zatem mówić nie tylko o stałych predyspozycjach do wchodzenia w konflikt z prawem, ale także o stałych — w odniesieniu do pewnych kategorii doświadczeń — cechach ofiary, co potwierdza tezy wiktymologów: pewni ludzie są bardziej od innych narażeni na powtarzalne doświadczenia bycia ofiarą czyjejś agresji.

Tabela 5.10.21. Odsetek osób w wieku 18+ lat przyznających się do doświadczeń związanych z łamaniem prawa w latach 1993-2015

Doświadczenie	1993 r.	1995 r.	2000 r.	2003 r.	2005 r.	2007 r.	2009 r.	2011 r.	2013 r.	2015 r.
Ofiara kradzieży	5,1	5,4	6,8	5,6	5,7	4,3	3,3	2,8	2,8	2,1
Ofiara napadu i pobicia	1,6	1,7	1,5	1,3	1,2	1,1	0,9	0,7	1,0	0,7
Ofiara włamania do domu	1,2	1,2	2,0	4,1*	3,5	2,1	1,7	1,5	1,6	1,1
Oskarżony w sprawie kryminalnej	0,5	0,4	1,0	1,1	1,2	1,5	1,2	1,1	1,1	1,1
Oskarżony w sprawie cywilnej	0,4	0,6	0,8	0,9	0,9	0,9	0,7	0,6	0,6	0,6
Zatrzymany przez policję	bd	bd	bd	2,2	2,5	3,2	3,4	3,3	3,1	3,1
Bliska osoba była aresztowana lub miała kłopoty z prawem	bd	bd	2,9	2,8	3,6	3,8	3,0	2,7	2,5	1,9
Sprawca kolizji lub wypadku drogowego	bd	bd	bd	bd	bd	1,6	1,7	1,7	1,5	1,6

* od 2003 pytano o włamanie do domu lub samochodu.

Źródło danych: lata 1993 i 1995 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

Na odnotowanie zasługuje fakt, że wśród oskarżonych o czyny karalne lub zatrzymanych przez policję jest znacznie większy odsetek ofiar kradzieży, napadu i pobicia niż w populacji generalnej (tabela 5.10.22). Oznacza to, że wiele przestępstw popełnianych jest w ramach środowisk przestępczych. Ci, którzy łamią prawo, sami narażeni są bardziej od praworządnych obywateli na przemoc ze strony innych łamiących prawo.

Tabela 5.10.22. Interkorelacje doświadczeń związanych z łamaniem prawa w 2015 r.

Doświadczenie	2	3	4	5	6	7	8
1. Okradziono mnie	0,295	0,345	0,075	0,091	0,083	0,039	0,063
2. Zostałem napadnięty i pobity		0,086	0,130	0,137	0,147	0,059	0,112
3. Włamano się do mojego domu lub samochodu			0,070	0,065	0,069	0,072	0,040
4. Zostałem oskarżony o czyn, za który grozi kara więzienia lub grzywna				0,164	0,284	0,091	0,127
5. Byłem zatrzymany przez policję						0,158	0,117
6. Zostałem oskarżony w sprawie cywilnej							0,106
7. Spowodowałem kolizję lub wypadek drogowy							
8. Bliska osoba została aresztowana lub miała kłopoty z prawem							0,052

UWAGI: wszystkie współczynniki korelacji są istotne statystycznie na poziomie $p=0,000$.

Niezależnie od charakteru (czy to w roli ofiary, czy też sprawcy) doświadczenia związane z łamaniem prawa są skorelowane z piciem alkoholu i zażywaniem narkotyków (tabela 5.10.23). Osoby nadużywające alkohol lub sięgające po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych i zażywające narkotyków częściej są sprawcami, ale także częściej ofiarami łamania prawa i częściej mają bliskich łamiących prawo.

Tabela 5.10.23. Korelacje doświadczeń związanych z łamaniem prawa z piciem alkoholu

Doświadczenie	Nadużywanie alkoholu	Sięganie po alkohol w trudnych sytuacjach	Zażywanie narkotyków
Okradziono mnie	0,083	0,080	0,078
Zostałem napadnięty i pobity	0,103	0,112	0,128
Włamano się do mojego domu lub samochodu	0,046	0,045	0,012
Zostałem oskarżony o czyn, za który grozi kara więzienia lub grzywna	0,083	0,049	0,094
Byłem zatrzymany przez policję	0,156	0,117	0,132
Zostałem oskarżony w sprawie cywilnej	0,105	0,051	0,097
Spowodowałem kolizję lub wypadek drogowy	0,070	0,048	0,032
Bliska osoba została aresztowana lub miała kłopoty z prawem	0,097	0,059	0,143

UWAGI: wszystkie współczynniki korelacji z wyjątkiem 0,012 są istotne statystycznie na poziomie $p=0,000$.

W 2007 r. spytaliśmy po raz pierwszy o sprawstwo kolizji i wypadków drogowych. Generalnie odsetek sprawców zdarzeń drogowych jest wprost proporcjonalny do poziomu motoryzacji w poszczególnych grupach (tabela 5.10.24); największy wśród osób młodych i w średnim wieku (do 44 lat), mieszkańców dużych miast, osób z wyższym wykształceniem, stosunkowo zamożnych i pracujących (z wyjątkiem rolników) – zwłaszcza wśród prywatnych przedsiębiorców i pracowników sektora prywatnego.

Zarówno odsetek ofiar, jak i sprawców przestępstw jest zdecydowanie większy wśród mężczyzn niż wśród kobiet (tabela 5.10.24); dużo także większy w młodszych grupach wieku (z wyjątkiem ofiar włamania) w porównaniu z osobami starszymi. W największych miastach częstość doświadczeń związanych z łamaniem prawa jest w wielu kategoriach większa niż na wsi i w małych miejscowościach.

Tabela 5.10.24. Odsetek osób przyznających się do doświadczeń związanych z łamaniem prawa w całej próbie

Grupa	Ofiara kradzieży			Ofiara napadu i pobięcia			Ofiara włamania do domu/ samochodu			Oskarżony w sprawie kryminalnej		
	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011
Ogółem	2,1	2,8	2,8	0,7	0,9	0,8	1,1	1,6	1,4	1,1	1,1	1,1
Płeć												
Mężczyźni	2,6	3,2	3,2	1,0	1,5	1,3	1,5	2,0	1,9	1,5	1,9	1,8
Kobiety	1,7	2,5	2,5	0,3	0,4	0,3	0,7	1,1	1,1	0,7	0,4	0,6
Wiek												
do 24 lat	2,4	4,1	3,1	1,5	2,1	1,0	0,4	1,1	1,4	1,9	2,3	1,6
25-34 lata	3,0	2,8	2,1	0,9	1,5	0,6	1,3	1,6	1,6	1,7	1,6	1,3
35-44 lata	2,1	2,8	2,7	0,2	0,6	0,7	1,4	1,8	1,5	0,6	0,8	1,1
45-59 lat	1,6	2,3	3,0	0,6	0,6	0,8	0,9	2,0	2,0	1,1	1,0	0,6
60-64 lata	2,1	2,6	2,5	0,6	0,6	0,1	1,4	1,3	0,8	0,7	0,6	0,4
65 i więcej lat	1,8	2,6	3,3	0,5	0,3	0,4	1,0	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4
Miejsce zamieszkania												
Miasta ponad 500 tys.	2,8	4,7	4,3	0,8	0,9	1,0	1,7	3,0	2,4	1,0	1,3	0,9
Miasta 200-500 tys.	3,8	3,6	4,0	1,0	1,5	1,0	2,5	2,9	2,5	2,0	1,1	1,1
Miasta 100-200 tys.	3,6	5,2	4,1	0,6	1,2	0,8	1,5	1,6	1,4	0,9	1,2	0,9
Miasta 20-100 tys.	2,4	2,5	2,8	1,0	1,0	0,7	0,9	1,6	2,0	1,1	1,4	1,2
Miasta < 20 tys.	1,9	2,3	2,4	0,6	0,9	1,1	0,8	1,3	1,0	1,3	0,9	1,6
Wieś	1,2	1,9	1,9	0,4	0,8	0,5	0,6	0,9	0,8	0,8	1,0	1,0
Województwo												
Dolnośląskie	3,8	5,2	3,3	0,9	2,0	0,7	1,6	2,6	1,9	1,0	1,1	0,7
Kujawsko-pomorskie	1,4	3,3	2,6	0,7	0,7	1,0	0,6	1,8	1,6	0,6	0,6	1,0
Lubelskie	1,8	1,9	2,5	0,5	0,4	0,7	0,9	1,2	1,3	0,6	0,9	0,4
Lubuskie	3,6	4,0	2,3	1,1	1,4	0,8	2,2	2,2	1,0	3,4	2,6	1,8
Łódzkie	1,6	1,9	1,7	0,6	1,1	0,3	0,6	1,2	1,3	1,1	1,0	1,0
Małopolskie	1,6	2,4	2,1	0,7	0,9	0,5	1,0	1,3	1,0	0,8	1,0	1,1
Mazowieckie	1,6	3,1	3,7	0,5	0,7	1,3	0,9	1,6	1,4	0,9	1,0	1,0
Opolskie	4,1	2,5	2,2	0,6	0,6	1,1	1,6	1,7	1,7	1,8	0,4	1,8
Podkarpackie	2,0	3,0	1,5	0,0	0,5	0,3	0,5	1,2	0,2	0,4	0,5	1,1
Podlaskie	0,9	2,1	2,0	0,0	1,3	1,1	0,3	1,1	0,8	1,9	3,2	1,4
Pomorskie	3,5	2,8	3,5	1,0	0,8	0,6	2,6	1,5	1,6	1,0	1,3	1,0
Śląskie	2,5	2,8	3,2	0,5	1,1	0,6	1,2	1,8	2,0	1,4	1,5	1,2
Świętokrzyskie	0,7	2,8	2,3	1,3	0,6	0,6	0,1	1,0	0,8	1,2	0,7	1,6
Warmińsko-mazurskie	1,0	1,4	2,5	0,4	0,5	1,0	0,5	1,1	0,5	0,8	0,6	1,2
Wielkopolskie	1,7	2,0	3,6	0,3	0,5	0,9	1,0	1,0	2,2	1,2	0,9	1,1
Zachodniopomorskie	3,3	2,9	3,2	2,5	2,4	0,7	1,0	2,0	2,8	1,3	1,4	2,0
Wykształcenie												
Podstawowe i niższe	1,7	1,9	2,1	0,8	0,9	1,1	0,6	0,9	0,7	0,9	1,1	1,4
Zasadnicze/gimnazjum	1,9	3,0	3,0	1,0	1,4	0,9	0,6	1,2	1,5	1,5	1,4	1,7
Średnie	2,3	2,7	2,9	0,6	0,9	0,8	1,1	1,7	1,5	0,9	1,0	0,7
Wyższe i policealne	2,5	3,3	2,9	0,3	0,5	0,3	1,8	2,3	2,0	0,9	0,9	0,7
Dochód na jedną osobę												
Dolny kwartyl	2,5	2,5	2,9	1,3	1,5	1,1	0,6	1,1	1,1	1,4	1,4	1,7
Środkowe 50 proc.	1,8	2,8	2,6	0,5	0,8	0,7	1,0	1,3	1,4	1,0	1,1	1,1
Górny kwartyl	2,4	3,0	3,2	0,5	0,6	0,5	1,6	2,5	2,1	0,7	1,2	0,7
Status społeczno-zawodowy												
Sektor publiczny	1,8	2,7	2,2	0,3	0,8	0,2	1,4	1,9	1,7	1,0	0,9	0,8
Sektor prywatny	2,2	2,7	2,4	0,5	1,1	0,9	1,5	1,8	1,8	1,3	1,5	1,7
Prywatni przedsiębiorcy	3,5	3,8	5,2	0,9	1,1	0,4	2,1	3,7	3,8	0,9	1,2	1,3
Rolnicy	0,6	1,4	1,5	0,1	0,1	0,4	0,3	1,0	0,6	0,7	0,8	0,8
Renciści	2,6	3,8	3,3	0,7	0,8	0,8	0,8	1,1	1,1	0,5	1,4	0,9
Emeryci	1,7	2,4	2,8	0,4	0,3	0,5	0,9	1,1	1,4	0,5	0,4	0,4
Uczniowie i studenci	2,2	4,1	4,0	1,2	1,0	1,5	0,2	0,9	0,8	1,4	1,4	1,4
Bezrobotni	2,7	2,9	2,8	1,7	2,2	1,5	0,7	1,9	1,2	2,8	1,8	2,2
Inni bierni zawodowo	3,0	2,7	2,3	1,5	1,7	0,8	0,6	0,9	1,0	1,1	1,3	0,9

Tabela 5.10.24. dok.

Grupa	Zatrzymany przez policję			Oskarżony w sprawie cywilnej			Sprawca kolizji/wypadku drogowego		
	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011
Ogółem	3,1	3,2	3,3	0,6	0,6	0,6	1,6	1,4	1,7
Płeć									
Mężczyźni	4,9	5,2	5,8	0,9	0,9	0,9	2,1	2,0	2,4
Kobiety	1,4	1,3	1,0	0,3	0,3	0,3	1,1	0,9	1,1
Wiek									
do 24 lat	6,5	7,4	5,6	0,4	1,1	0,7	2,4	1,6	2,6
25-34 lata	4,9	4,7	3,4	1,2	1,0	0,7	2,8	2,9	2,1
35-44 lata	3,0	3,1	2,2	0,6	0,4	0,8	2,0	2,0	1,5
45-59 lat	2,1	2,2	1,5	0,5	0,5	0,7	1,0	0,7	0,7
60-64 lata	1,6	1,3	0,4	0,3	0,3	0,6	0,9	1,1	0,4
65 i więcej lat	0,8	0,5	0,2	0,2	0,2	0,1	0,4	0,4	0,2
Miejsce zamieszkania									
Miasta ponad 500 tys.	2,5	2,6	2,7	0,4	0,4	0,4	2,7	2,2	2,3
Miasta 200-500 tys.	4,2	2,7	2,5	0,8	0,5	0,3	2,8	2,3	2,1
Miasta 100-200 tys.	2,9	2,5	4,1	0,3	0,9	0,6	1,6	2,0	1,9
Miasta 20-100 tys.	2,8	3,0	3,2	1,0	0,7	0,6	1,1	1,0	1,7
Miasta < 20 tys.	3,0	3,0	3,7	0,9	0,6	0,7	1,2	1,3	1,7
Wieś	3,1	3,7	3,4	0,3	0,5	0,6	1,3	1,2	1,4
Województwo									
Dolnośląskie	3,3	3,1	3,5	1,0	1,0	0,9	2,0	2,1	1,8
Kujawsko-pomorskie	2,6	3,2	2,2	0,1	0,2	0,5	1,3	1,7	1,7
Lubelskie	2,6	4,0	2,9	0,7	0,5	0,1	1,3	2,0	1,8
Lubuskie	5,0	5,0	4,0	1,1	1,3	1,4	3,1	1,7	1,3
Łódzkie	2,4	2,1	2,7	0,4	0,2	0,3	1,6	1,2	1,3
Małopolskie	2,1	2,5	1,4	0,1	0,2	0,5	1,0	1,4	1,1
Mazowieckie	2,8	3,6	3,6	0,5	0,5	0,5	2,0	1,2	1,7
Opolskie	3,5	3,3	3,4	0,3	0,3	0,9	1,0	0,7	0,9
Podkarpackie	1,9	3,8	3,6	0,8	0,6	0,4	0,5	1,5	2,0
Podlaskie	4,3	4,5	4,8	0,4	1,3	0,7	1,3	0,6	1,2
Pomorskie	4,5	1,8	3,2	0,4	0,6	0,7	2,6	1,6	3,0
Śląskie	2,8	3,1	3,5	0,9	0,8	0,6	1,5	1,8	2,4
Świętokrzyskie	3,5	2,3	3,6	0,1	0,1	1,2	0,7	0,9	1,0
Warmińsko-mazurskie	1,9	2,0	3,3	0,4	0,4	0,5	0,3	0,8	0,6
Wielkopolskie	3,9	4,2	4,5	0,8	0,8	0,6	2,1	1,4	1,9
Zachodniopomorskie	4,3	2,8	3,1	1,2	0,9	1,0	1,0	1,0	1,3
Wykształcenie									
Podstawowe i niższe	2,1	2,6	3,1	0,3	0,4	0,8	0,2	0,4	0,6
Zasadnicze/gimnazjum	3,7	4,0	4,2	0,7	0,8	0,8	1,2	1,1	1,3
Średnie	3,1	2,9	3,2	0,5	0,5	0,4	1,6	1,5	2,0
Wyższe i policealne	2,8	2,8	2,2	0,7	0,4	0,4	2,7	2,5	2,6
Dochód na jedną osobę									
Dolny kwartył	3,4	3,7	4,4	0,8	0,9	0,9	0,7	1,0	1,4
Środkowe 50 proc.	2,8	2,9	2,8	0,3	0,6	0,5	1,6	1,2	1,5
Górny kwartył	3,3	3,1	3,2	0,7	0,4	0,4	2,3	2,5	2,4
Status społeczno-zawodowy									
Sektor publiczny	2,5	2,4	2,0	1,0	0,5	0,3	1,8	1,9	2,2
Sektor prywatny	4,0	4,3	4,9	0,7	0,7	0,8	2,6	2,6	2,6
Prywatni przedsiębiorcy	6,1	6,0	4,5	0,4	0,7	2,0	2,5	2,8	4,1
Rolnicy	3,2	3,5	3,9	0,3	0,2	0,5	0,6	1,2	0,8
Renciści	1,0	2,8	1,7	0,3	0,7	0,4	0,5	0,3	0,8
Emeryci	0,7	0,6	0,6	0,2	0,2	0,2	0,6	0,4	0,5
Uczniowie i studenci	5,5	5,0	5,3	0,2	0,5	0,5	1,7	1,3	1,9
Bezrobotni	4,4	4,3	5,8	1,1	1,1	1,3	1,4	1,1	2,1
Inni bierni zawodowo	3,4	2,9	2,9	0,8	1,0	0,4	0,8	0,5	0,7

Szczególnie interesująca jest zależność między rozkładem częstości ofiar i sprawców a poziomem wykształcenia. Ofiarami kradzieży i włamania do domu lub samochodu padają najczęściej osoby z wyższym i policealnym wykształceniem, co wynika prawdopodobnie z poziomu zamożności tej grupy obywateli, o czym świadczy także wysoki wskaźnik ofiar tego typu przestępstw wśród osób z wyższymi dochodami i — zwłaszcza — prywatnych przedsiębiorców, z których co dwudziesty ósmy (cztery lata temu co dziewiętnasty) został okradziony lub doświadczył włamania do domu lub samochodu. Natomiast sprawcami są dużo częściej osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym i uboższe. Większy niż w innych grupach odsetek oskarżonych o czyny karalne i zatrzymanych przez policję wystę-

puje – oprócz absolwentów zawodówek – wśród bezrobotnych, uczniów i studentów, pracowników sektora prywatnego i osób młodych (do 24 lat), ale największy obok osób w wieku od 16 do 24 lat procent zatrzymanych przez policję jest wśród przedsiębiorców, w dodatku w tym roku o 1/3 większy niż cztery lata temu.

Sumując poszczególne kategorie czynów naruszających prawo utworzyliśmy trzy wskaźniki syntetyczne: ofiar (wiktyimizacji), sprawstwa i ogólny, łączący poprzednie dwa – przestępczości. Rozkład tych trzech wskaźników w przekrojach społeczno-demograficznych z ostatnich trzech edycji *Diagnozy* pokazuje tabela 5.10.25.

Tabela 5.10.25. Wskaźniki wiktyimizacji, sprawstwa i przestępczości

Grupa społeczno-demograficzna	Wiktyimizacja			Sprawstwo			Przestępczość		
	2015	2013	2011	2015	2013	2011	2015	2013	2011
Ogółem	0,039	0,053	0,051	0,063	0,063	0,067	0,101	0,116	0,117
Płeć									
Mężczyźni	0,051	0,067	0,063	0,094	0,100	0,108	0,146	0,168	0,171
Kobiety	0,027	0,040	0,039	0,035	0,029	0,029	0,062	0,069	0,069
Wiek									
do 24 lat	0,043	0,073	0,064	0,112	0,124	0,123	0,155	0,198	0,187
25-34 lata	0,052	0,060	0,045	0,107	0,102	0,092	0,159	0,161	0,137
35-44 lata	0,037	0,053	0,046	0,062	0,062	0,074	0,099	0,115	0,121
45-59 lat	0,031	0,049	0,052	0,047	0,044	0,053	0,078	0,093	0,105
60-64 lata	0,041	0,045	0,059	0,034	0,032	0,032	0,075	0,077	0,091
65 i więcej lat	0,032	0,039	0,043	0,019	0,014	0,013	0,052	0,053	0,055
Miejsce zamieszkania									
Miasta ponad 500 tys.	0,054	0,085	0,077	0,067	0,065	0,063	0,120	0,151	0,141
Miasta 200-500 tys.	0,072	0,079	0,074	0,098	0,066	0,060	0,170	0,141	0,135
Miasta 100-200 tys.	0,057	0,080	0,064	0,057	0,070	0,076	0,114	0,153	0,138
Miasta 20-100 tys.	0,043	0,050	0,055	0,061	0,059	0,067	0,103	0,108	0,121
Miasta < 20 tys.	0,034	0,044	0,043	0,064	0,058	0,078	0,098	0,104	0,120
Wieś	0,022	0,035	0,033	0,055	0,064	0,064	0,077	0,100	0,097
Województwo									
Dolnośląskie	0,063	0,098	0,059	0,072	0,074	0,067	0,136	0,172	0,122
Kujawsko-pomorskie	0,027	0,057	0,053	0,046	0,058	0,054	0,073	0,116	0,107
Lubelskie	0,032	0,035	0,045	0,052	0,073	0,052	0,084	0,108	0,097
Lubuskie	0,069	0,075	0,042	0,125	0,107	0,086	0,194	0,183	0,128
Łódzkie	0,027	0,042	0,033	0,056	0,045	0,053	0,083	0,087	0,086
Małopolskie	0,032	0,045	0,035	0,039	0,051	0,042	0,072	0,097	0,078
Mazowieckie	0,031	0,055	0,063	0,061	0,063	0,068	0,093	0,118	0,131
Opolskie	0,062	0,047	0,051	0,066	0,048	0,071	0,128	0,095	0,121
Podkarpackie	0,024	0,046	0,020	0,035	0,064	0,071	0,059	0,111	0,091
Podlaskie	0,012	0,045	0,039	0,078	0,096	0,075	0,090	0,142	0,113
Pomorskie	0,071	0,050	0,057	0,084	0,052	0,078	0,155	0,103	0,135
Śląskie	0,042	0,056	0,057	0,066	0,073	0,076	0,108	0,129	0,133
Świętokrzyskie	0,022	0,044	0,037	0,055	0,040	0,074	0,077	0,084	0,111
Warmińsko-mazurskie	0,019	0,029	0,040	0,033	0,038	0,056	0,052	0,069	0,097
Wielkopolskie	0,030	0,035	0,067	0,080	0,072	0,082	0,109	0,107	0,148
Zachodniopomorskie	0,067	0,073	0,066	0,078	0,062	0,075	0,145	0,127	0,141
Wykształcenie									
Podstawowe i niższe	0,031	0,036	0,039	0,035	0,045	0,057	0,065	0,820	0,097
Zasadnicze/gimnazjum	0,036	0,055	0,053	0,070	0,072	0,080	0,106	0,128	0,133
Średnie	0,039	0,052	0,052	0,062	0,059	0,063	0,101	0,111	0,116
Wyższe i policealne	0,046	0,060	0,052	0,071	0,065	0,060	0,117	0,125	0,111
Dochód na jedną osobę									
Dolny kwartył	0,043	0,051	0,050	0,063	0,066	0,083	0,107	0,125	0,133
Środkowe 50 proc.	0,033	0,049	0,046	0,057	0,056	0,059	0,090	0,107	0,105
Górny kwartył	0,045	0,061	0,058	0,069	0,066	0,067	0,114	0,135	0,124
Status społeczno-zawodowy									
Sektor publiczny	0,034	0,054	0,041	0,063	0,057	0,053	0,098	0,110	0,092
Sektor prywatny	0,043	0,056	0,051	0,086	0,091	0,098	0,129	0,147	0,149
Prywatni przedsiębiorcy	0,065	0,086	0,095	0,098	0,106	0,119	0,163	0,192	0,214
Rolnicy	0,010	0,026	0,025	0,049	0,056	0,056	0,059	0,082	0,081
Renciści	0,041	0,058	0,052	0,023	0,052	0,037	0,064	0,109	0,090
Emeryci	0,030	0,038	0,047	0,020	0,015	0,017	0,050	0,053	0,063
Uczniowie i studenci	0,036	0,060	0,063	0,088	0,082	0,090	0,124	0,142	0,154
Bezrobotni	0,052	0,070	0,054	0,098	0,083	0,114	0,150	0,153	0,168
Inni bierni zawodowo	0,051	0,052	0,040	0,062	0,056	0,050	0,114	0,109	0,090

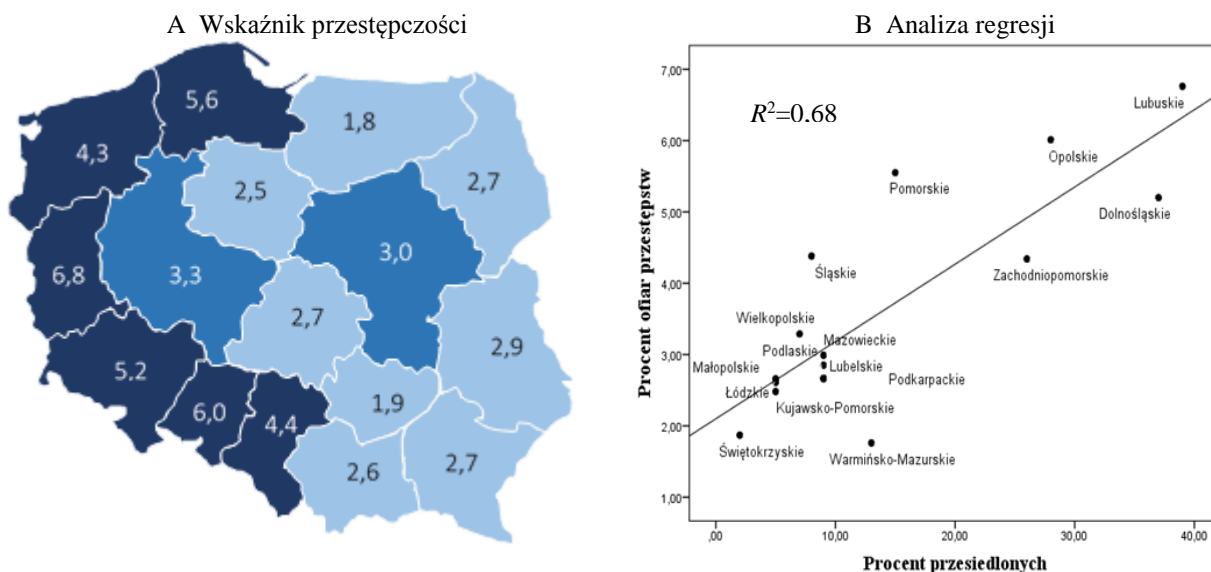
Niemal we wszystkich grupach nastąpił między 2011 i 2015 r. znaczący spadek wiktyimizacji. Potwierdza to istotna statystycznie różnica między dwoma pomiarami w grupie panelowej ($t=9,46$, $p<,000$). Czynnikiem silnie róż-

nicującym wielkość wiktyimizacji jest płeć (mężczyźni częściej padają ofiarą przestępstw), klasa miejscowości zamieszkania (więcej ofiar w dużych miastach), województwo (najniższa wartość wskaźnika w woj. podlaskim i warmińsko-mazurskim, największa w woj. dolnośląskim, lubuskim, pomorskim i zachodniopomorskim) oraz status społeczno-zawodowy (największa wiktyimizacja w grupie prywatnych przedsiębiorców). Podobne zróżnicowanie społeczne występuje w zakresie pozostałych dwóch wskaźników syntetycznych.

Wskaźnik przestępczości jest wyraźnie zróżnicowany geograficznie (wykres 5.10.25, panel A – odsetek ofiar przestępstwa). Najwyższy jest w całym pasie zachodnim (tzw. Ziemie Odzyskane z wyjątkiem woj. warmińsko-mazurskiego) a najniższy obok woj. warmińsko-mazurskiego na podkarpaciu. Wynika to przypuszczalnie ze stopnia kontroli społecznej, znacznie wyższego w społecznościach zakorzenionych od pokoleń na danym terenie. W regionach, w których znaczny jest udział ludności napływowej, a takie są Ziemie Zachodnie (patrz 3.4.1 w rozdz. 3), lokalne społeczności są słabiej zintegrowane i słabiej przez to kontrolują naruszające normy moralne zachowania swoich członków.

Dowodzi tego bardzo silny związek między udziałem ludności napływowej i przestępczością (liczbą ofiar przestępstw) (wykres 5.10.25, panel B). Wskaźnik ludności napływowej wyjaśnia ponad 2/3 wskaźnika przestępczości. Także na poziomie 66 podregionów zależność między procentem przesiedlonych a przestępczością jest istotna statystycznie ($r=0,52$).

UWAGI: efekt główny województwa $F(15, 21669)=8,911$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$,

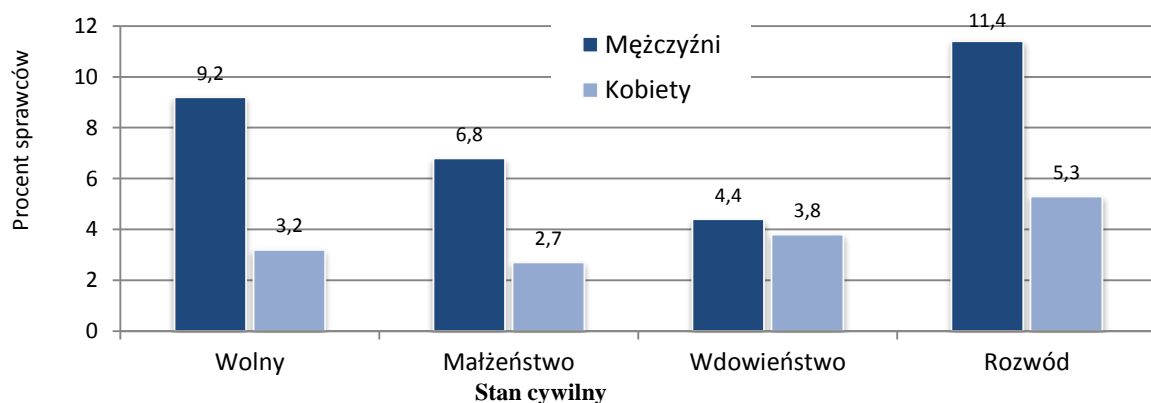
Wykres 5.10.25. Wskaźnik przestępczości w 2015 r. w przekroju wojewódzkim (panel A) i regresja odsetka ofiar przestępstw na udział gospodarstw domowych, których członkowie żyli przed II wojną światową na polskich tzw. Kresach Wschodnich (panel B)

Aby sprawdzić istotność różnic w szansach znalezienia się wśród ofiar lub sprawców i ogólnie ofiar oraz sprawców między poszczególnymi grupami społecznymi, wykonano analizę regresji logistycznej z uwzględnieniem 8 predyktorów (płci, wieku, klasy miejscowości zamieszkania, wykształcenia, statusu społeczno-zawodowego, stanu cywilnego i nadużywania alkoholu) (tabela 5.10.26). Kobiety są dwukrotnie rzadziej sprawcami i o 30 proc. rzadziej ofiarami przestępstw. Z wiekiem życia spada prawdopodobieństwo bycia sprawcą ale nie ofiarą łamania prawa. Wielkość miejscowości różnicuje prawdopodobieństwo bycia ofiarą (największe w dużych miastach), ale nie sprawcą. Wykształcenie różnicuje bardzo słabo. Zdecydowanie najczęściej zarówno ofiar jak i sprawców łamania prawa jest wśród prywatnych przedsiębiorców. Szansa spotkania ofiary wśród osób rozwiedzionych jest o ponad 40 proc. większa a wśród osób owdowiałych o 60 proc. mniejsza w porównaniu z osobami żyjącymi w stanie wolnym. Dotyczy to wszakże głównie mężczyzn (wykres 5.10.26). Stan cywilny różnicuje istotnie statystycznie także prawdopodobieństwa bycia ofiarą, ale znów głównie mężczyzn (wykres 5.10.27). Zamożność nie różnicuje prawdopodobieństwa bycia sprawcą czy ofiarą. Nie dziwi, że nadużywanie alkoholu zwiększa, i to aż ponad trzyipółkrotnie szanse bycia sprawcą, i niemal trzykrotnie -- ofiarą łamania prawa.

Tabela 5.10.26. Wyniki regresji logistycznej dla bycia sprawcą i ofiarą łamania prawa

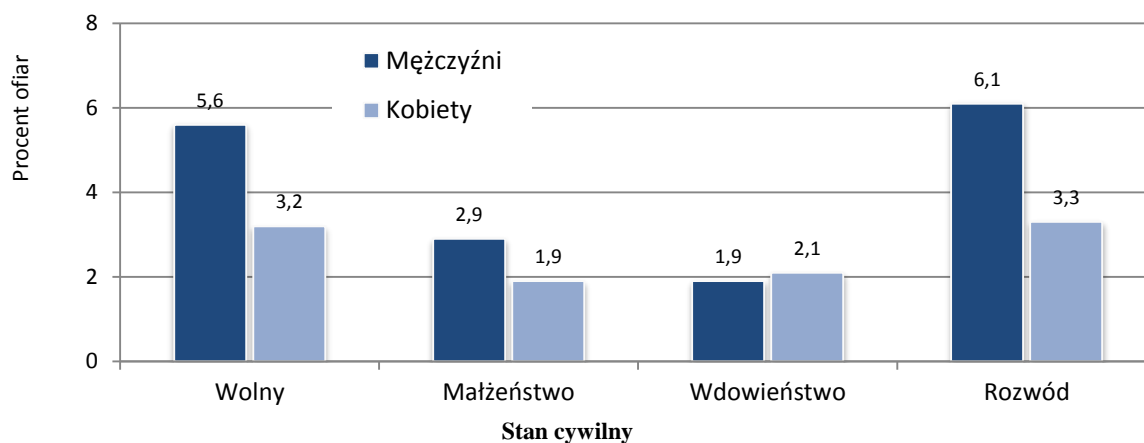
Predyktor	Sprawcy		Ofiary		Sprawcy i/lub ofiary	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.					
Kobieta	0,000	0,453	0,000	0,683	0,000	0,554
Wiek 16-24 lata	Ref.					
Wiek 25-34 lata	0,000	0,654	0,276	1,209	0,000	0,777
Wiek 35-44 lat	0,000	0,484	0,566	0,889	0,000	0,592
Wiek 45-59 lat	0,000	0,335	0,523	0,878	0,000	0,436
Wiek 60-64 lata	0,000	0,333	0,375	1,243	0,000	0,515
Wiek 65+ lat	0,001	0,406	0,406	1,256	0,000	0,614
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.					
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,010	1,391	0,003	1,561	0,000	1,573
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,243	0,838	0,106	1,308	0,614	1,062
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,236	0,863	0,555	0,915	0,178	0,871
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,225	0,844	0,006	0,604	0,032	0,778
Wieś	0,067	0,806	0,000	0,500	0,000	0,688
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.					
Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,723	1,050	0,749	1,052	0,196	1,158
Wykształcenie średnie	0,877	1,022	0,196	1,229	0,076	1,228
Wykształcenie wyższe i policealne	0,202	1,216	0,523	1,121	0,032	1,310
Pracownicy sektora publicznego	Ref.					
Pracownicy sektora prywatnego	0,218	1,144	0,565	1,092	0,076	1,182
Prywatni przedsiębiorcy	0,048	1,364	0,001	1,906	0,000	1,622
Rolnicy	0,973	1,007	0,017	0,342	0,526	0,893
Renciści	0,039	0,634	0,097	1,442	0,742	0,948
Emeryci	0,003	0,501	0,999	1,000	0,018	0,667
Uczniowie i studenci	0,055	0,722	0,900	0,970	0,116	0,790
Bezrobotni	0,240	1,210	0,653	1,106	0,405	1,126
Inni bierni zawodowo	0,512	0,897	0,078	1,427	0,997	1,000
Kawaler/panna	Ref.					
Zamężna/zonaty	0,041	0,828	0,000	0,570	0,000	0,760
Wdowiec/wdowa	0,001	0,363	0,006	0,556	0,005	0,622
Osoba rozwiedziona	0,015	1,477	0,471	0,867	0,025	1,346
Ubodzy	Ref.					
Średniozamożni	0,595	1,049	0,028	0,781	0,821	0,983
Zamożni	0,574	1,062	0,073	0,786	0,996	1,000
Nienadużywający alkoholu	Ref.					
Nadużywający alkoholu	0,000	3,602	0,000	2,764	0,000	3,255
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$	4,1		1,6		4,2	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$	12,4		6,9		10,1	

* Ref. oznacza grupę odniesienia

UWAGI: efekt stanu cywilnego $F(3, 21601)=11,038, p<0,000, \eta^2=0,002$; efekt płci $F(1, 21601)=66,444, p<0,000, \eta^2=0,003$; efekt interakcji stanu cywilnego i płci $F(3, 21601)=5,866, p<0,000, \eta^2=0,001$; kowariantem był wiek

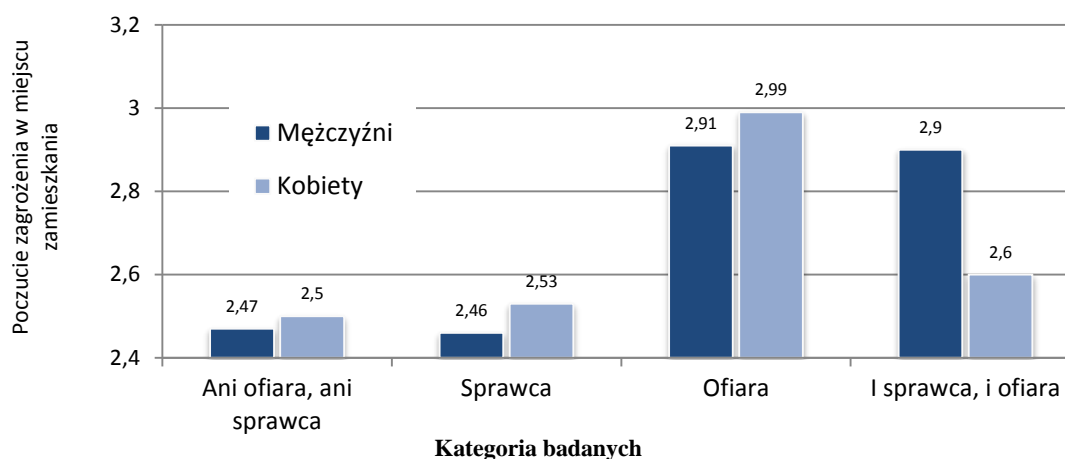
Wykres 5.10.26. Bycie sprawcą łamania prawa ze względu na płeć i stan cywilny z kontrolą wieku⁷

UWAGI: efekt stanu cywilnego $F(3, 25683)=15,738$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; efekt płci $F(1, 25683)=28,445$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji stanu cywilnego i płci $F(3, 25683)=7,866$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek

Wykres 5.10.27. Bycia ofiarą łamania prawa ze względu na płeć i stan cywilny z kontrolą wieku

Nie jest zaskakujące, że ofiary agresji są mniej zadowolone ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania, nawet jeśli są zarazem sprawcami łamania prawa. (wykres 5.10.28).

UWAGI: wskaźnikiem poczucia zagrożenia była ocena na skali zadowolenia ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania (od 1-bardzo zadowolony do 6-bardzo niezadowolony); efekt kategorii $F(3, 21530)=45,609$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt płci ni.; efekt interakcji kategorii badanych i płci ni.; kowariantem był wiek

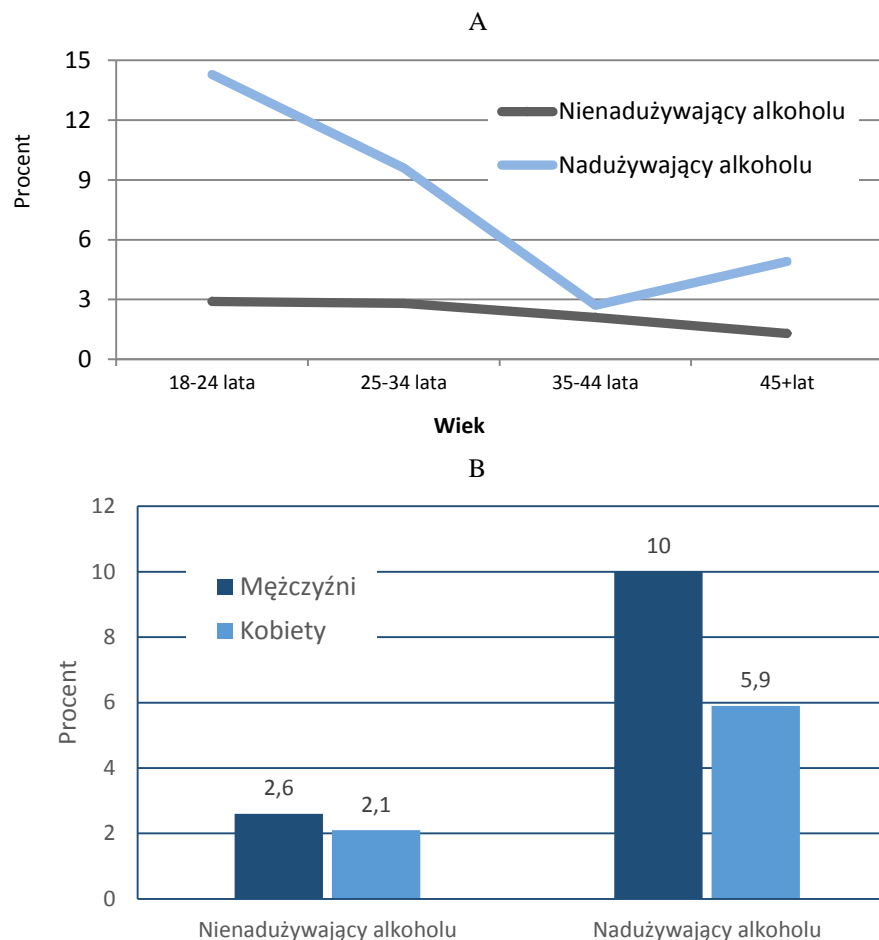
Wykres 5.10.28. Poczucie zagrożenia w miejscu zamieszkania kobiet i mężczyzn ze względu na kategorię bycia sprawcą i/lub ofiarą agresji

Osoby nadużywające alkoholu są w próbie posiadających prawo jazdy ponad trzyipółkrotnie częściej sprawcami kolizji lub wypadków drogowych (tabela 5.10.27); przewaga ta dotyczy jednak głównie młodszych kierowców (do 34 lat), wśród których nadużywający alkohol są sprawcami wypadków czterokrotnie częściej niż nienadużywający (wykres 5.10.29). Sam wiek także wiąże się z prawdopodobieństwem sprawstwa kolizji lub wypadku; po 34 r.ż. bycie sprawcą kolizji lub wypadku jest dwupółkrotnie mniejsze niż w grupie do 34 r.ż. Płeć także odgrywa pewne znaczenie: kobiety o 25 proc. rzadziej powodują kolizję lub wypadek drogowy.

Tabela 5.10.27. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa bycia sprawcą kolizji lub wypadku drogowego ze względu na płeć, wiek i nadużywanie alkoholu w próbie osób posiadających prawo jazdy

	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)
Nadużywanie alkoholu	1,287	0,149	74,894	1	0,000	3,621
Płeć (M)	0,225	0,124	3,313	1	0,069	1,253
Wiek 60+ lat	Ref.		61,331	5	0,000	
18-24 lata	1,408	0,303	21,563	1	0,000	4,086
25-34 lata	1,309	0,283	21,417	1	0,000	3,702
35-44 lata	0,889	0,291	9,320	1	0,002	2,432
45-59 lat	0,277	0,304	0,832	1	0,362	1,320
60-64 lata	0,340	0,380	0,800	1	0,371	1,405
Stała	-3,450	0,095	1329,721	1	0,000	0,032

UWAGI: grupami odniesienia są nienadużywający alkoholu, kobiety i osoby w wieku do 60+ lat.

UWAGI: efekt wieku $F(3, 13186)=15,569, p<0.000, \eta^2=0,003$; efekt płci $F(3, 13186)=10,569, p<0.000, \eta^2=0,001$; efekt nadużywania alkoholu $F(1, 13186)=59,599, p<0.000, \eta^2=0,004$; efekt interakcji nadużywania alkoholu i wieku $F(3, 13186)=8,589, p<0.000, \eta^2=0,002$ (panel A); efekt interakcji nadużywania alkoholu i płci $F(1, 13186)=6,089, p<0.05, \eta^2=0,000$ (panel B); efekt interakcji nadużywania alkoholu, płci i wieku $F(3, 13186)=8,589, p<0.000, \eta^2=0,002$

Wykres 5.10.29. Odsetek sprawców kolizji i wypadków drogowych wśród posiadających prawo jazdy osób nadużywających i nienadużywających alkoholu w zależności od wieku (panel A) i płci (panel B)

5.10.6. Ogólne orientacje życiowe

W obecnej edycji *Diagnozy*, podobnie jak w poprzednich trzech, do pomiaru orientacji materialistycznej użyliśmy skróconej skali Richins i Dawsona (1992) (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny pyt. 57). Analiza czynnikowa z rotacją varimax tej skali pokazuje dwa odrębne czynniki nastawienia materialistycznego (tabela 5.10.28). Pierwszy z nich, wyjaśniający 47 proc. wariacji, to właściwy materializm, czyli przywiązywanie dużej wagi do dóbr materialnych, drugi natomiast to zamiłowanie do zakupów („zakupoholizm”) wyjaśniający 20 proc. wariacji.

Średnia sumy odwróconych wartości skalowych odpowiedzi przy pozycjach, które uzyskały ładunki powyżej 0,5 w poszczególnych czynnikach, tworzy wskaźniki materializmu i zakupoholizmu.

Liczne badania, prowadzone głównie w USA, dowodzą, że nastawienie materialistyczne oddziałuje negatywnie na dobrostan psychiczny (Czapiński, 2012). Powstało nawet kilka teorii tłumaczących mechanizm tej negatywnej zależności (np. Kasser, 2002; Kasser, Ryan, 1996; Lane, 2000). Nie wnikając w dyskusje teoretyczne, sprawdźmy, czy rzeczywiście także w Polsce materializm czyni ludzi mniej szczęśliwymi, bardziej depresyjnymi. Generalnie tak, ale zależności są słabe i niekonsekwentne (tabela 5.10.29). Osoby o nastawieniu materialistycznym gorzej oceniają całe swoje dotychczasowe życie, są mniej szczęśliwe, wykazują częściej skłonności samobójcze, wyrażają mniejsze pragnienie życia, ale są zarazem mniej depresyjne. Zakupoholizm ma efekt odwrotny, działa pozytywnie na wszystkie wskaźniki dobrostanu z wyjątkiem skłonności samobójczych.

Tabela 5.10.28. Wyniki analizy czynnikowej skali materializmu z rotacją varimax

Twierdzenia ze skali materializmu	Składowa							
	czynnik 1 (materializm)				czynnik 2 (zakupoholizm)			
	2015	2013	2011	2009	2015	2013	2011	2009
Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania	0,860	0,802	0,744	0,739				
Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych	0,863	0,836	0,816	0,813				
Lubię mieć rzeczy, których inni mogliby mi zazdrościć*			0,723	0,696				
Lubię kupować rzeczy, które nie mają praktycznego znaczenia					0,788	0,785	0,769	0,783
Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą przyjemność					0,851	0,841	0,801	0,771
Przywiązuję dużą wagę do dóbr materialnych**		0,747	0,744	0,744				
Procent wyjaśnionej wariancji	46,7	46,9	45,2	43,5	25,9	20,3	16,9	17,4

* W latach 2013-2015 nie było tej pozycji w kwestionariuszu

** W roku 2015 nie było tej pozycji w kwestionariuszu

Tabela 5.10.29. Korelacje cząstkowe między wskaźnikami dobrostanu psychicznego i materializmu oraz zakupoholizmu z kontrolą wieku

Orientacja	Test zależności	Ocena całego życia*	Poczucie szczęścia*	Skłonności samobójcze*	Pragnienie życia	Depresja
Materializm	Korelacja	0,041	0,020	-0,060	-0,029	-0,098
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000
	N	22143	22150	22129	22144	21899
Zakupoholizm	Korelacja	-0,085	-0,102	-0,011	0,058	-0,173
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,092	0,000	0,000
	N	22162	22169	22148	22163	21919

* wskaźnik odwrotnie skierowany — im niższa wartość skalowa tym bardziej pozytywna wartość wskaźnika

Spójrzmy na społeczne zróżnicowanie orientacji materialistycznej (tabela 5.10.30). Silnie różnicującym czynnikiem jest płeć. Mężczyźni są większymi materialistami, kobiety natomiast mają niemal dwuipółkrotnie wyższy od mężczyzn wskaźnik zakupoholizmu. Mieszkańcy wsi i mniejszych miast są większymi materialistami i mniejszymi zakupoholikami w porównaniu z mieszkańcami największych miast powyżej 500 tys. mieszkańców.

Jest wyraźna liniowa zależność między wiekiem i materializmem oraz zakupoholizmem: im młodszy respondenci tym bardziej materialistycznie nastawieni i z większym zamiłowaniem do zakupów (wyróżniają się tu zwłaszcza najmłodsze osoby w wieku 16-18 lat). Wykształcenie nie różnicuje zasadniczo zakupoholizmu, ale różnicuje materializm; im wyższe wykształcenie tym mniejsze przywiązanie wagi do dóbr materialnych. Im większa zamożność tym większy zakupoholizm, ale nie materializm.

Silnie różnicującym poziom materializmu czynnikiem jest status społeczno-zawodowy. Najwięcej materialistów jest wśród rolników, przedsiębiorców, pracowników sektora prywatnego, bezrobotnych i innych biernych zawodowo. Status społeczno-zawodowy nie różnicuje natomiast poziomu zakupoholizmu. Osoby żyjące w stanie wolnym są zarazem większymi materialistami i zakupoholikami niż pozostałe grupy wyróżnione ze względu na stan cywilny.

Tabela 5.10.30. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa bycia materialistą i zakupoholikiem w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych w 2013 i 2015 r.

Predyktor	Materializm				Zakupoholizm			
	2015		2013		2015		2013	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.*							
Kobieta	0,000	0,784	0,000	0,752	0,000	2,453	0,000	2,351
Wiek 16-24 lata	Ref.							
Wiek 25-34 lata	0,034	0,857	0,011	0,850	0,000	0,582	0,001	0,811
Wiek 35-44 lat	0,000	0,693	0,000	0,592	0,000	0,487	0,000	0,595
Wiek 45-59 lat	0,000	0,609	0,000	0,571	0,000	0,417	0,000	0,485
Wiek 60-64 lata	0,000	0,556	0,000	0,521	0,000	0,325	0,000	0,400
Wiek 65+ lat	0,000	0,454	0,000	0,405	0,000	0,241	0,000	0,324
Miasta ponad 500 tys.	Ref.							
Miasta 200-500 tys.	0,000	1,346	0,039	0,890	0,010	0,844	0,007	0,858
Miasta 100-200 tys.	0,000	1,389	0,459	1,045	0,410	0,944	0,001	0,816
Miasta 20-100 tys.	0,000	1,868	0,000	1,190	0,071	0,902	0,001	0,851
Miasta < 20 tys.	0,000	1,641	0,185	1,074	0,011	0,851	0,000	0,792
Wieś	0,000	1,983	0,000	1,331	0,012	0,872	0,000	0,833
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.							
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,001	0,842	0,035	0,911	0,081	1,097	0,000	1,107
Wykształcenie średnie	0,000	0,716	0,000	0,664	0,150	1,081	0,001	1,071
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	0,475	0,000	0,458	0,154	0,916	0,000	0,885
Dochód na osobę - dolny kwartył	Ref.							
Dochód na osobę - środkowe 50 proc.	0,211	0,954	0,985	1,001	0,000	1,283	0,150	1,057
Dochód na osobę - górny kwartył	0,055	0,913	0,005	0,883	0,000	1,471	0,002	1,151
Pracownicy sektora publicznego	Ref.							
Pracownicy sektora prywatnego	0,009	1,145	0,275	1,051	0,977	1,001	0,028	1,107
Prywatni przedsiębiorcy	0,001	1,326	0,082	1,130	0,426	0,937	0,139	1,071
Rolnicy	0,000	1,452	0,019	1,179	0,053	0,852	0,021	0,885
Renciści	0,579	0,958	0,185	0,913	0,968	0,997	0,091	
Emeryci	0,982	0,998	0,580	1,039	0,668	1,035	0,032	0,907
Uczniowie i studenci	0,703	0,966	0,012	0,818	0,010	0,791	0,614	0,965
Bezrobotni	0,000	1,351	0,003	1,197	0,183	1,111	0,013	0,839
Inni bierni zawodowo	0,000	1,302	0,477	1,044	0,803	1,018	0,017	0,845
Kawaler/panna	Ref.							
Zamężna/zonaty	0,000	0,829	0,000	0,849	0,000	0,848	0,039	0,849
Wdowiec/wdowa	0,000	0,754	0,000	0,795	0,000	0,697	0,010	0,855
Osoba rozwiedziona	0,285	0,918	0,001	0,793	0,002	0,778	0,275	0,935
Ogółem proc. wyjaśnionej zmienności Cox & Snell R^2 x 100		6,8		6,7		8,2		8,0
Ogółem proc. wyjaśnionej zmienności Nagelkerke R^2 x 100		9,1		8,6		11,1		10,8

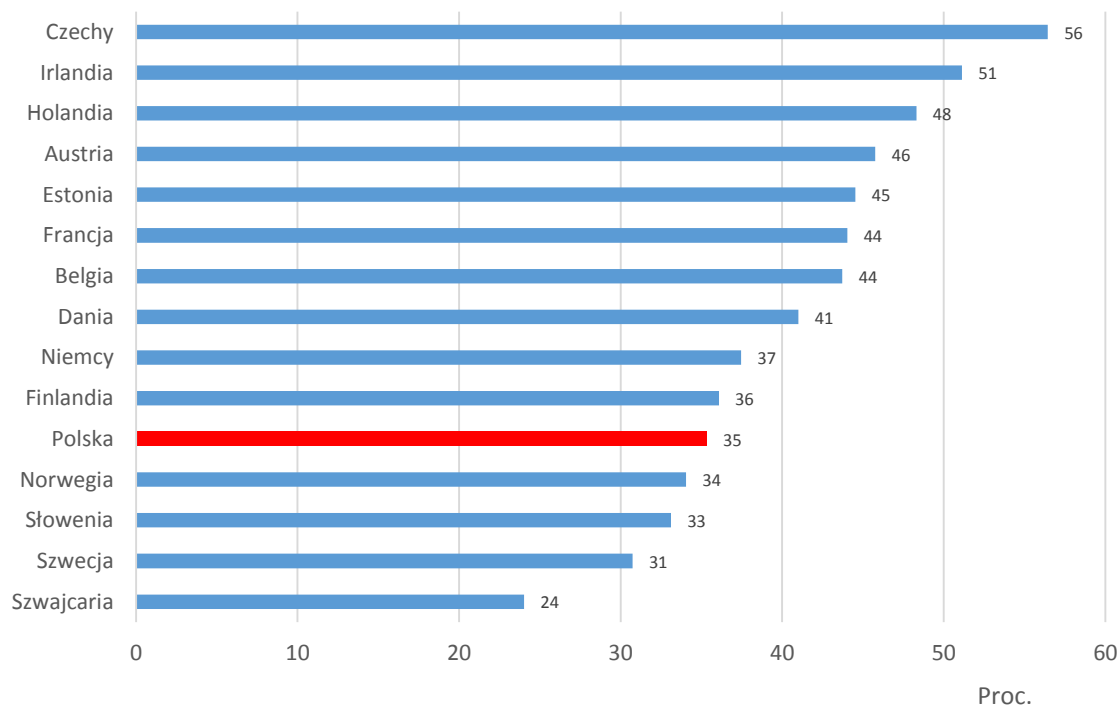
* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.11. Polak przed telewizorem

Telewizor jest głównym medium łączącym Polaka ze światem. W ciągu 10 lat podwoił się co prawda (z 2,6 do 5,2 proc.) odsetek dorosłych rodaków, którzy telewizji w ogóle nie oglądają, ale nie zmienia to faktu, że wciąż należymy do bardzo „telewizyjnych” społeczeństw. W 2005 roku 57 proc. Polaków oglądało telewizję ponad 2 godz. dziennie i w 2015 r. niewiele mniej (56,5 proc) (tabela 5.11.1). Jednak z międzynarodowym badaniem *Europejskiego Sondażu Społecznego* z 2014 roku wnika nieco inny obraz (wykres 5.11.1). Tylko 35 proc. Polaków w wieku 16 i więcej lat deklaruowało, że siedzi przed telewizorem ponad 2 godziny dziennie, co w grupie 15 krajów europejskich plasuje nas na pozycji mniej „telewizyjnych” społeczeństw.

Tabela 5.11.1. Odsetek Polaków poświęcających różną ilość czasu przeciętnie dziennie na oglądanie telewizji między 2005 i 2015 rokiem wśród osób w wieku 18 i więcej lat

Rok badania	Ilość czasu poświęcanego dziennie na oglądanie telewizji			
	nie oglądają	do 2 godzin	2-3 godziny	3 i więcej godzin
2005	2,6	40,3	26,1	30,9
2007	2,7	42,2	25,8	29,4
2009	3,7	39,9	26,1	30,3
2011	3,4	39,6	26,1	30,9
2013	4,3	36,5	26,8	32,4
2015	5,2	38,2	25,8	30,7

Źródło danych: *European Social Survey* 2014; średnio 41 proc..

Wykres 5.11.1. Procent osób w wieku 16 i więcej lat oglądających telewizję ponad 2 godziny dziennie w 15 krajach w 2014 r.

Ilość czasu poświęcanego na telewizję zależy od niektórych zmiennych społeczno-demograficznych. Utworzyliśmy wskaźnik „twardego” telewidza (3 i więcej godzin dziennie patrzenia w ekran telewizora) i sprawdziliśmy, w jakich grupach jest takich telewidzów więcej, a w jakich mniej (tabela 5.11.2). Najsilniej różnicuje status społeczno-zawodowy. W porównaniu z pracownikami sektora publicznego istotnie więcej jest „twardych” telewidzów wśród bezrobotnych i innych biernych zawodowo oraz rencistów i emerytów (od dwu- do ponad dwuipółkrotnie więcej) a także wśród pracowników sektora prywatnego. Więcej jest w dużych miastach niż w największych aglomeracjach i na wsi. Im wyższe wykształcenie tym mniejszy jest odsetek „twardych” telewidzów, a im bardziej zaawansowany wiek tym odsetek ten większy. Osoby żyjące w małżeństwie i owdowiałe mniej czasu poświęcają na telewizję w porównaniu z osobami stanu wolnego. Wśród kobiet jest o 7,5 proc. mniej niż wśród mężczyzn „twardych” telewidzów.

Tabela 5.11.2. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa bycia „twardym” telewizorem (poświęcającym na telewizję 3 i więcej godzin dziennie) w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyźni	Ref.	
Kobiety	0,018	0,925
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,001	1,285
35-44 lata	0,000	1,353
45-59 lat	0,000	1,600
60-64 lata	0,000	1,976
65 i więcej lat	0,000	2,253
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,007	0,873
Średnie	0,000	0,679
Wyższe i policealne	0,000	0,459
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,001	1,257
Miasta 100-200 tys.	0,022	1,177
Miasta 20-100 tys.	0,693	0,977
Miasta < 20 tys.	0,138	1,101
Wieś	0,000	0,709
Kawaler/panna	Ref.	
Żonaty/zamężna	0,000	0,767
Wdowiec/wdowa	0,015	0,840
Rozwiedziony/rozwiedziona	0,540	1,052
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,005	1,183
Prywatni przedsiębiorcy	0,155	0,871
Rolnicy	0,885	0,986
Renciści	0,000	2,595
Emeryci	0,000	2,228
Uczniowie i studenci	0,261	1,121
Bezrobotni	0,000	2,615
Inni bierni zawodowo	0,000	2,426
Stała	0,000	0,513
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności	9,1	
Cox & Snell $R^2 \times 100$		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności	12,8	
Nagelkerke $R^2 \times 100$		

Czy oglądanie telewizji sprzyja poczuciu szczęścia, albo odwrotnie — czy nieszczęśliwi bardziej się garną do świata na małym ekranie? Kwestia ta nie została do dziś przez badaczy rozstrzygnięta. Są teorie (np. Mandler, 1978; Nesse, Williams, 1994⁷¹; Postman, 1986), które za epidemię depresji i ogólnie złą kondycję psychiczną i niską jakość życia winią właśnie telewizję. Dysfunkcyjną rolę telewizji pokazują też wyniki kilku badań empirycznych (np. Kubey, Csikszentmihalyi, 1990; Robinson, Martin, 2008). Dane z *Diagnozy* dowodzą, że zależność między dobrostanem psychicznym i czasem oglądania telewizji jest przy kontroli wieku i płci krzywoliniowa: osoby nieoglądających w ogóle telewizji mają podobnie niskie wskaźniki dobrostanu jak poświęcający na telewizję wiele godzin dziennie. Jest wśród nich większy odsetek niezadowolonych z życia, niezadowolonych z życia, cierpiących na depresję i nieszczęśliwych w porównaniu z grupą „umiarkowanych” telewizzów (wykresy 5.11.2 – 5.11.5).

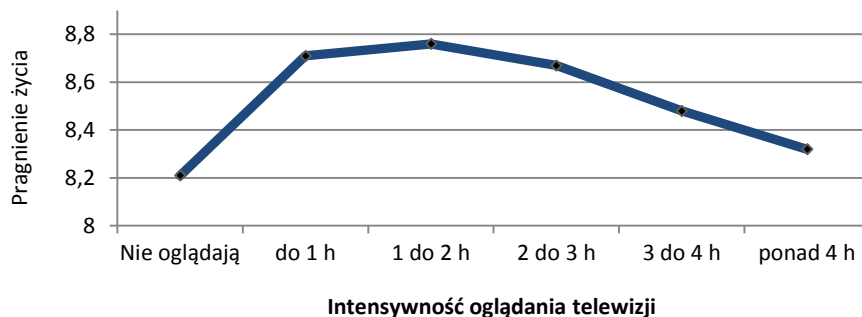
Ilość czasu poświęcanego na oglądanie telewizji wiąże się także ze wskaźnikami zdrowia (wykresy 5.11.6 – 5.11.10). Nieoglądający telewizji i oglądający ponad 2 godziny dziennie są mniej zadowoleni ze stanu swojego zdrowia, cierpią na większą liczbę symptomów chorobowych, częściej należą do grupy niepełnosprawnych. Czas oglądania telewizji wiąże się liniowo z otyłością i aktywnością fizyczną: najmniejszy odsetek otyłych i największy odsetek uprawiających sporty jest wśród osób nieoglądających telewizji a największy odsetek otyłych i najmniejszy odsetek uprawiających sporty jest wśród osób poświęcających telewizji 3 i więcej godzin dziennie.

⁷¹ “Mass communications, especially television and movies, effectively make us all one competitive group even as they destroy our more intimate social networks. In the ancestral environment you would have had a good chance at being the best at something. Even if you were not the best, your group would likely value your skills. Now we all compete with those who are the best in the world. Watching these successful people on television arouses envy. Envy probably was useful to motivate our ancestors to strive for what others could obtain. Now few of us can achieve the goals envy sets for us, and none of us can attain the fantasy lives we see on television.” (Nesse, Williams, 1994, s. 220).

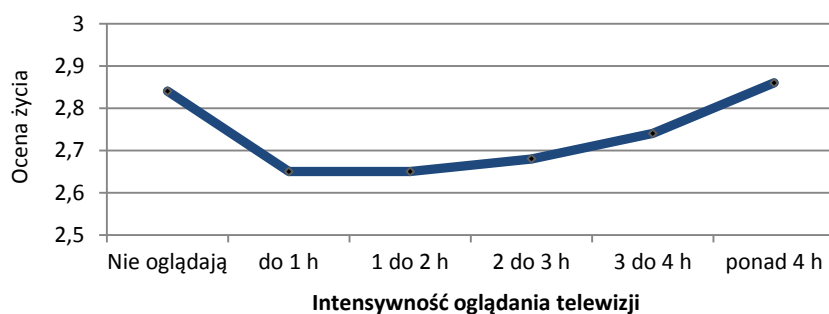
Stresu najwięcej doświadczają osoby nieoglądające i oglądające rzadko telewizję (wykres 5.11.11). Zadaniową strategię rozwiązywania problemów stosują umiarkowani telewidzowie a emocjonalną najczęściej „twardzi” telewidzowie (wykres 5.11.12). Samotność częściej towarzyszy „twardym” telewidzom i osobom nieoglądającym telewizji (wykres 5.11.13).

Telewizja, zgodnie z tezą Roberta Putnama (1995, 2000) niszczy kapitał społeczny (patrz rozdz. 6.3). W tym przypadku zależność, podobnie jak z otyłością, jest prostoliniowa: im więcej czasu poświęcanego telewizji tym mniejsze zaufanie do ludzi i ogólnie niższy poziom kapitału społecznego (patrz rozdz. 6.3)⁷² (wykres 5.11.14).

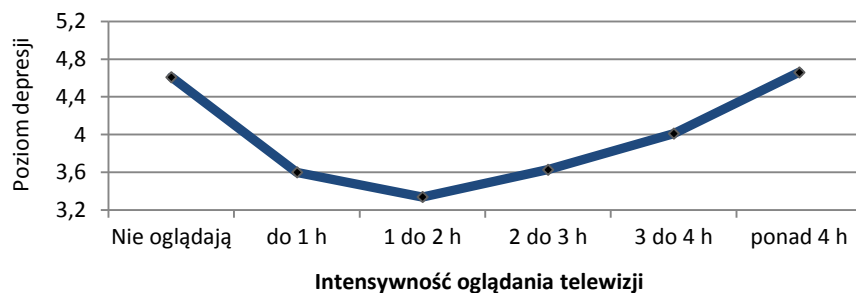
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21545)=43,670$, $p<0.000$, $\eta^2=0,010$; zmienne kontrolne: wiek i płeć

Wykres 5.11.2. Intensywność oglądania telewizji a pragnienie życia przy kontroli płci i wieku

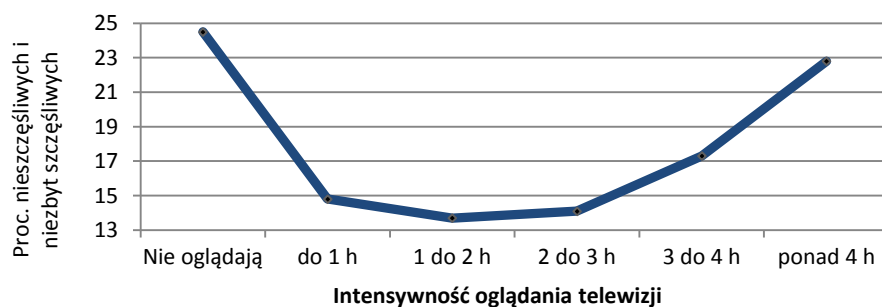
UWAGI: skala oceny życia odwrotnie skierowana (im wyższa wartość tym niższa ocena); efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21543)=28,599$, $p<0.000$, $\eta^2=0,007$; zmiennymi kontrolnymi były wiek i płeć.

Wykres 5.11.3. Intensywność oglądania telewizji a ocena całego życia przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21296)=104,182$, $p<0.000$, $\eta^2=0,024$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

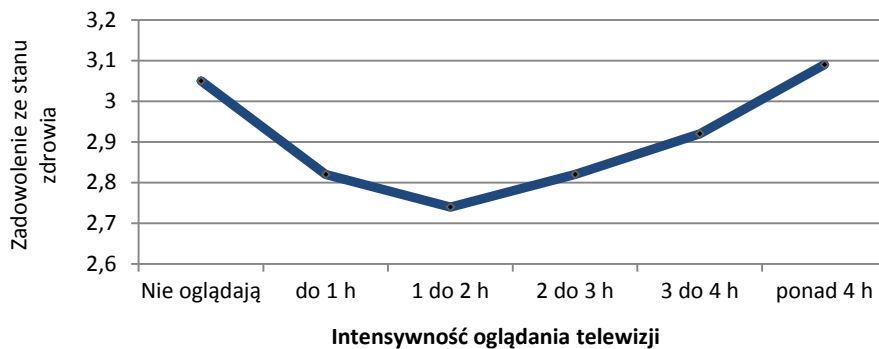
Wykres 5.11.4. Intensywność oglądania telewizji a natężenie symptomów depresji przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21547)=43,782$, $p<0.000$, $\eta^2=0,010$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

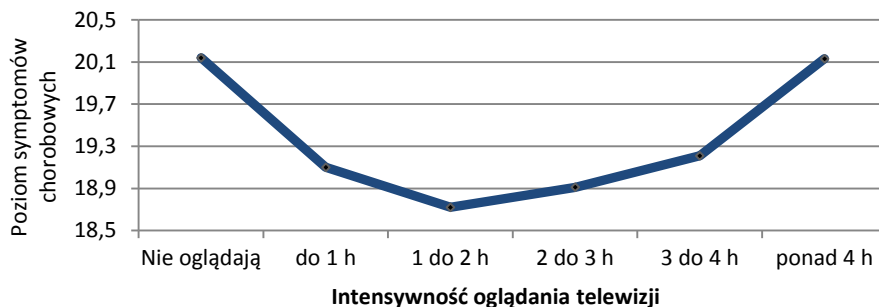
Wykres 5.11.5. Intensywność oglądania telewizji a poczucie nieszczęścia przy kontroli płci i wieku

⁷² Konstrukcja wskaźnika patrz rozdz.9.1.

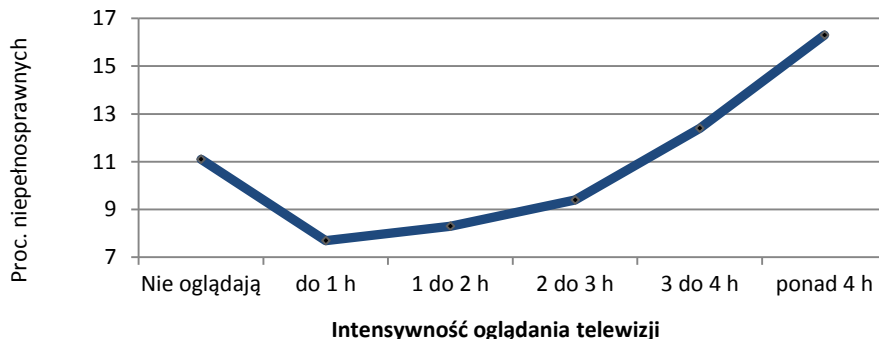
UWAGI: skala zadowolenia ze stanu zdrowia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość tym większe zadowolenie; efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21493)=51,982, p<0.000, \eta^2=0,012$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.6. Intensywność oglądania telewizji a zadowolenie ze stanu własnego zdrowia przy kontroli płci i wieku

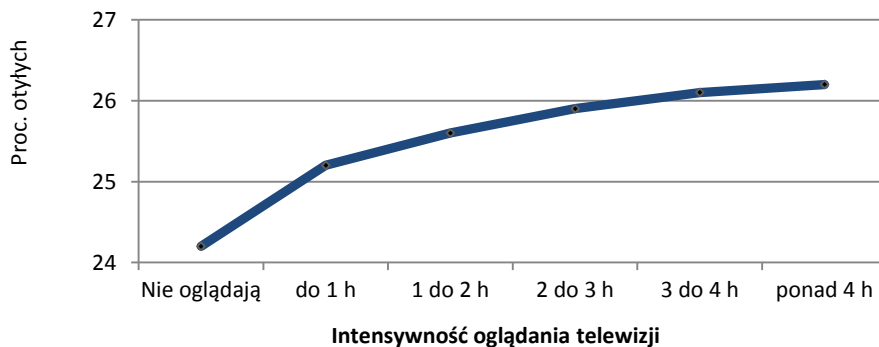
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21236)=65,382, p<0.000, \eta^2=0,015$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.7. Intensywność oglądania telewizji a poziom symptomów zaburzeń chorobowych przy kontroli płci i wieku

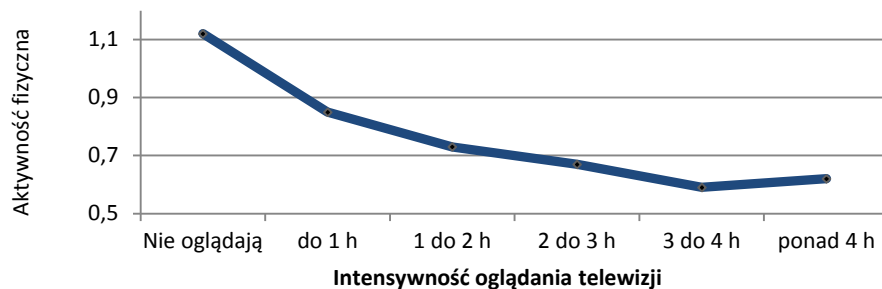
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21236)=65,382, p<0.000, \eta^2=0,015$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.8. Intensywność oglądania telewizji a niepełnosprawność przy kontroli płci i wieku

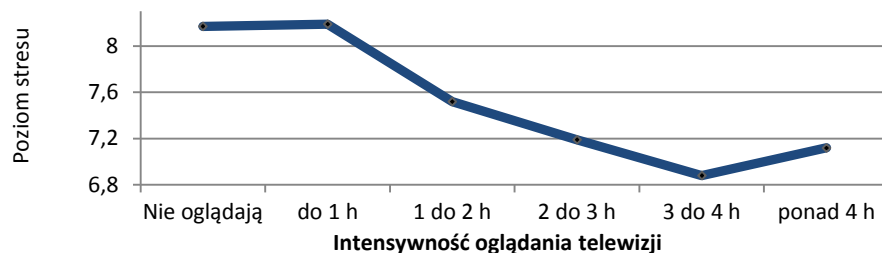
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21408)=9,182, p<0.000, \eta^2=0,002$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.9. Intensywność oglądania telewizji a otyłość przy kontroli płci i wieku

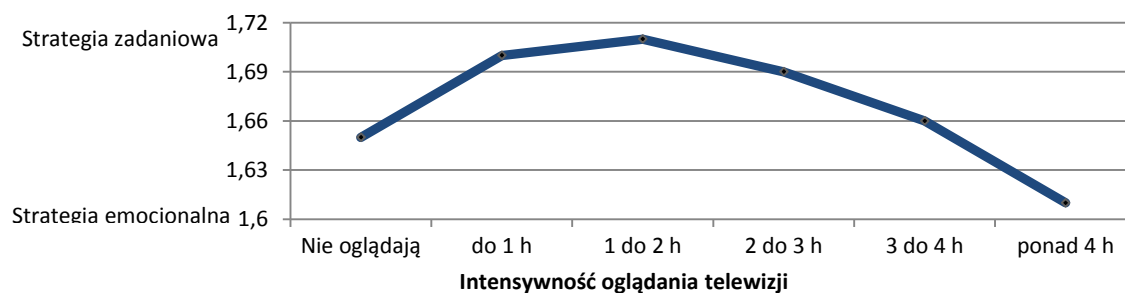
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21569)=61,482$, $p<0.000$, $\eta^2=0,014$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.10. Intensywność oglądania telewizji a poziom aktywności fizycznej przy kontroli płci i wieku

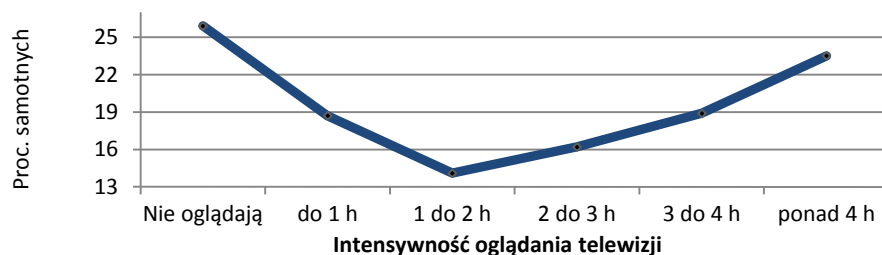
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 20966)=24,482$, $p<0.000$, $\eta^2=0,006$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.11. Intensywność oglądania telewizji a poziom stresu życiowego przy kontroli płci i wieku

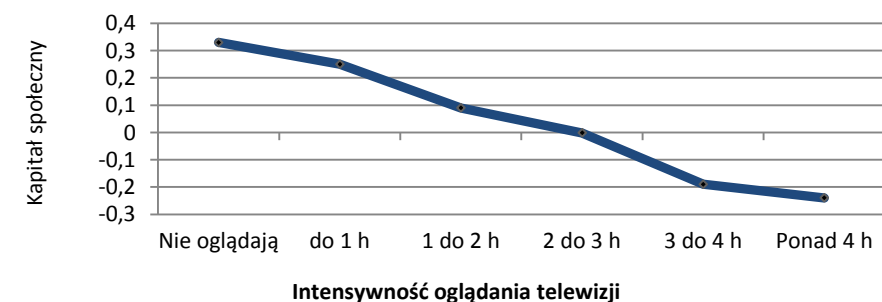
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21125)=20,882$, $p<0.000$, $\eta^2=0,005$; zmienne kontrolne: wiek i płeć

Wykres 5.11.12. Intensywność oglądania telewizji a rodzaj strategii radzenia sobie przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 21207)=38,682$, $p<0.000$, $\eta^2=0,009$; zmienne kontrolne: wiek i płeć

Wykres 5.11.13. Intensywność oglądania telewizji a poczucie osamotnienia przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 20994)=116,855$, $p<0.000$, $\eta^2=0,027$; zmienne kontrolne: wiek i płeć.

Wykres 5.11.14. Intensywność korzystania z telewizji a poziom kapitału społecznego przy kontroli wieku i płci

5.12. Społeczno-psychologiczny portret wybranych zawodów

Wyodrębniliśmy w próbie osób aktywnych zawodowo 51 grup zawodowych reprezentowanych każda przez co najmniej 70 respondentów (tabela 5.12.1). Obliczyliśmy dla nich średni wiek, poziom wykształcenia (liczba lat nauki), udział kobiet, udział osób w stanie wolnym (singli), żyjących w małżeństwie i rozwiedzionych łącznie z żyjącymi w separacji formalnej lub nieformalnej, odsetek użytkowników internetu, procent znających czynnie języki obce, procent otyłych wg BMI, liczbę przyjaciół, odsetek ufających ludziom, procent przekonanych o wyższości demokracji nad innymi formami rządów, procent sprawców i ofiar przestępstw, częstość praktyk religijnych w miesiącu, miesięczny dochód osobisty netto, procent zadowolonych z sytuacji finansowej rodziny, liczbę godzin pracy w tygodniu, procent osób, które zmieniły pracę w minionych 2 latach (dla 2011 r. 4 latach), procent zadowolonych z pracy, stres związany z pracą, odsetek zamierzających wyjechać do pracy za granicę w kolejnych dwóch latach, procent bezrobotnych w minionych 2 latach, czas w minutach, jaki zabiera droga do i z pracy, liczbę poważnych objawów somatycznych trwających co najmniej 2 tygodnie w ostatnim miesiącu, procent zadowolonych ze zdrowia, z własnych osiągnięć, z perspektyw na przyszłość i z sytuacji w kraju, odsetek myślących w ostatnich miesiącach o odebraniu sobie życia, natężenie symptomów depresji psychicznej, odsetek bardzo szczęśliwych, procent palaczy i nadużywających alkoholu. Dla porównania zamieściliśmy też dla wszystkich tych zmiennych dane z roku 2011 (z wyjątkiem czasu, jaki zabiera droga do i z pracy, ponieważ 4 lata wcześniej nie zadaliśmy takiego pytania).

W innej części raportu znaleźć można dane o zróżnicowaniu tych grup zawodowych w zakresie jakości życia (rozdz. 9.1 oraz Aneks 5).

W zakresie wszystkich tych wskaźników występują znaczne różnice między grupami zawodowymi (tabela 5.12.1). Najmłodszy ze średnią wieku poniżej 35 lat są informatycy, fryzjerzy i kosmetyczki oraz kelnerzy, barmani i stewardzi a najstarsi ze średnią wieku powyżej 47 lat — pomoce domowe i sprzątaczkę, pracownicy usług ochrony, pielęgniarzy i rolnicy produkujący na potrzeby własne.

Najwyższe wykształcenie (więcej niż 17,5 lat nauki) mają nauczyciele akademicy, prawnicy, twórcy i lekarze, a najniższe (mniej niż 11 lat nauki) rolnicy produkujący na potrzeby własne i robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie.

Najmniej sfeminizowane (poniżej 3 proc. kobiet) są zawody robotnika pomocniczego w górnictwie i budownictwie, robotnika budowlanego, kierowcy ciężarówek i autobusów, kierowcy samochodów osobowych i dostawczych i mechanicy maszyn i urządzeń, a największy odsetek kobiet (powyżej 90 proc.) pracuje w zawodzie pracownika opieki osobistej, fryzjera i kosmetyczki pielęgniarzy i jako średni personel ds. finansowych (księgowy). Wśród zawodów o wyższym statusie społecznym kobiety przeważają w grupie lekarzy (52 proc.), specjalistów ds. administracji i zarządzania (75 proc.), specjalistów ds. finansowych (74 proc.), prawników (66 proc.) i twórców (69 proc.) a mężczyźni wśród przedstawicieli władz i dyrektorów (72 proc.), inżynierów, architektów i projektantów (77 proc.) i informatyków (87 proc.).

Udział osób w stanie wolnym jest silnie skorelowany z wiekiem, nic dziwnego zatem, że największy odsetek singli jest w zawodach „najmłodszych”: twórców, kelnerów, informatyków. Najmniej singli jest wśród przedstawicieli władz i dyrektorów, pielęgniarzy i położnych, pomocy domowych i sprzątaczek. Najbardziej „małżeńskie” grupy zawodowe to przedstawiciele władz i dyrektorzy, kierownicy, rolnicy produkujący na własne potrzeby i kierowcy ciężarówek i autobusów a najmniej kelnerzy, barmani i stewardzi i twórcy. Najwyższy wskaźnik rozwodów i separacji jest wśród twórców, prawników, pielęgniarzy i położnych oraz pomocy domowych i sprzątaczek a najniższy wśród formierzy i spawaczy, kierowców samochodów osobowych i dostawczych oraz rolników.

Użytkowników internetu jest najwięcej, co nie dziwi, wśród nauczycieli akademickich, inżynierów, architektów i projektantów oraz twórców, nauczycieli i informatyków. Najmniej internautów, poniżej 50 proc. jest w grupie rolników i pomocy domowych i sprzątaczek.

Największymi poliglotami są twórcy, prawnicy, nauczyciele akademicy, specjaliści ds. marketingu, prawnicy, informatycy i specjaliści ds. finansowych (co najmniej 70 proc. zna biegle język obcy). Najrzadziej językami obcymi władają rolnicy, pomoce domowe i sprzątaczkę oraz robotnicy w przetwórstwie spożywczym.

Osób z I, II i III stopniem otyłości jest najwięcej wśród pracowników ochrony i przedstawicieli władz i dyrektorów a najmniej wśród specjalistów ds. finansowych, kelnerów, barmanów i stewardów.

Najwięcej przyjaciół mają twórcy, nauczyciele akademicy, operatorzy maszyn i przedstawiciele władz i dyrektorzy a najmniej średni personel ds. finansowych, kelnerzy, barmani i stewardzi i nauczyciele szkół ponadpodstawowych.

W Polsce poziom uogólnionego zaufania do ludzi należy do najniższych w Europie; na tym tle pozytywnie wyróżniają się nauczyciele akademicy, twórcy, artyści, literaci i dziennikarze oraz informatycy. Najbardziej nieufni są operatorzy maszyn, kowale i ślusarze oraz robotnicy w przetwórstwie spożywczym.

Demokracja najbliższa jest twórcom, prawnikom, specjalistom ds. marketingu oraz przedstawicielom władz i dyrektorom (60 i więcej proc. zgadzających się z twierdzeniem, że system demokratyczny ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów). Najmniej pozytywny stosunek do demokracji charakteryzuje rolników i robotników niewykwalifikowanych.

Łamać prawo zdarza się najczęściej operatorom maszyn i urządzeń górniczych, nauczycielom akademickim i operatorom innych maszyn i urządzeń a najrzadziej fryzjerom i kosmetyczkom, pomocom domowym i sprzątaczkom oraz rolnikom produkującym na potrzeby własne.

Ofiarami przestępstw są najczęściej robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, informatycy, przedstawiciele władz i dyrektorzy oraz pracownicy usług ochrony.

Do kościoła chodzą najczęściej rolnicy produkujący na potrzeby własne (przeciętnie ponad 4 razy w miesiącu), a następnie nauczyciele szkół podstawowych, rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej, pomoce domowe i sprzątaczkę oraz pielęgniarki i położne. Najmniej praktykują religijnie specjaliści ds. marketingu, lekarze, agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi, twórcy i informatycy.

Z wysokością dochodów koreluje silnie zadowolenie z sytuacji finansowej rodziny (w przekroju 51 grup w 2011 r. $r=0,82$, w 2015 r. $r=0,75$). Największy odsetek bardzo zadowolonych i zadowolonych z finansów domowych jest wśród lekarzy, przedstawicieli władz i dyrektorów, prawników i nauczycieli akademickich oraz pozostałych specjalistów a najmniejszy wśród kucharzy, kelnerów, barmanów i stewardów oraz rolników produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Najwięcej godzin w tygodniu pracują kierowcy, robotnicy budowlani (stan surowy), przedstawiciele władzy i dyrektorzy oraz pracownicy usług ochrony (co najmniej 45 godz.) a najmniej rolnicy produkujący na potrzeby własne, pomoce domowe i sprzątaczkę oraz nauczyciele (najwyżej 35 godz.).

Miejsce pracy najczęściej zmieniają prawnicy, informatycy, robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie a najrzadziej rolnicy i nauczyciele akademicy.

Największy odsetek (65 i więcej proc.) bardzo zadowolonych i zadowolonych z pracy jest wśród lekarzy, fryzjerów i kosmetyczek, nauczycieli szkół ponadpodstawowych, nauczycieli akademickich i przedstawicieli władz i dyrektorów a najmniejszy (najwyżej 32 proc.) wśród rolników produkujących na własne potrzeby, robotników pomocniczych w górnictwie i budownictwie oraz robotników produkcji tekstylnej.

Największego stresu związanego z pracą doświadczają robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze, robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, kowale i ślusarze oraz pielęgniarki i położne a najmniejszego fryzjerzy i kosmetyczki oraz informatycy i pokrewni.

Najczęściej szykują się do pracy za granicą w najbliższych dwóch latach robotnicy budowlani, nauczyciele akademicy, kierowcy ciężarówek i autobusów oraz informatycy. Najrzadziej o wyjeździe z kraju myślą przedstawiciele władz i dyrektorzy, nauczyciele szkół podstawowych i pielęgniarki i położne.

Bez pracy w latach 2013-2014 był co czwarty robotnik pomocniczy w górnictwie i budownictwie a co piąty inny robotnik niewykwalifikowany oraz robotnik budowlany (stan surowy). Najrzadziej w tym okresie rejestrowali się jako bezrobotni przedstawiciele władz i dyrektorzy, pielęgniarki i położne, rolnicy i nauczyciele.

Na objawy somatyczne trwające co najmniej pół miesiąca najczęściej narzekają pracownicy opieki osobistej, pomoce domowe i sprzątaczkę, twórcy, rolnicy produkujący na potrzeby własne, specjaliści ds. administracji i zarządzania, czyli głównie przedstawiciele zawodów najbardziej sfeminizowanych (od 45 do 98 proc. kobiet); na drugim krańcu, najzdrowsi są kierowcy ciężarówek i autobusów, kolejjarze, robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, urzędnicy państwowi, operatorzy maszyn i urządzeń i robotnicy budowlani ds. wykończenia, czyli przedstawiciele zawodów słabo sfeminizowanych.

Dotarcie do pracy i powrót najwięcej czasu zabiera nauczycielom akademickim, prawnikom, specjalistom ds. finansowych i operatorom maszyn i urządzeń górniczych. Najbliżej domu pracę mają oczywiście rolnicy.

Najbardziej na poważne symptomy chorobowe cierpią robotnicy budowlani, nauczyciele akademicy i kierowcy ciężarówek i autobusów a najmniej przedstawiciele władz i dyrektorzy, nauczyciele szkół podstawowych oraz pielęgniarki i położne.

Największy odsetek bardzo zadowolonych i zadowolonych ze zdrowia jest wśród prawników, mechaników maszyn i urządzeń i techników a najmniejszy wśród nauczycieli akademickich, rolników produkujących na potrzeby własne i przedstawicieli władz i dyrektorów.

Co najmniej 2/3 jest bardzo zadowolonych i zadowolonych ze swoich osiągnięć życiowych wśród prawników, nauczycieli akademickich, pozostałych specjalistów, lekarzy i twórców, artystów, literatów i dziennikarzy. Najmniej dumni są z siebie robotnicy przy pracach prostych, pracownicy opieki osobistej i kelnerzy barmani i stewardzi.

Najbardziej optymistycznie patrzą w przyszłość przedstawiciele władz i dyrektorzy, prawnicy, pozostali specjaliści oraz lekarze (ponad 45 proc. bardzo zadowolonych i zadowolonych z perspektyw na przyszłość). Najmniejszymi optymistami są robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, pracownicy opieki osobistej i operatorzy maszyn i urządzeń górniczych.

Przy ogólnie bardzo negatywnej ocenie sytuacji w kraju najmniej krytyczni są twórcy, pozostali specjaliści i prawnicy a najbardziej krytyczni kelnerzy, barmani i stewardzi, monterzy, pracownicy opieki osobistej i kucharze.

Myśli samobójcze najczęściej nachodzą twórców, pracowników opieki osobistej i robotników niewykwalifikowanych a najrzadziej przedstawicieli władz i dyrektorów, informatyków i inżynierów, architektów i projektantów.

Najwięcej osób bardzo szczęśliwych jest wśród lekarzy, inżynierów, nauczycieli szkół podstawowych i informatyków a najmniej wśród rolników i robotników niewykwalifikowanych.

Nikotynizm najsilniej dotyka robotników niewykwalifikowanych i robotników budowlanych (stan surowy) a najslabiej prawników (zaledwie 7 procent palących papierosy), nauczycieli szkół podstawowych, specjalistów ds. finansowych i inżynierów, architektów i projektantów.

Alkoholu najczęściej nadużywają twórcy, artyści, literaci i dziennikarze, operatorzy maszyn i urządzeń górniczych, przedstawiciele władz i dyrektorzy oraz lekarze a najrzadziej pracownicy opieki osobistej, robotnicy produkcji tekstylnej, fryzjerzy i kosmetyczki, pomoce domowe i sprzątaczkę i pielęgniarki i położne.

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych

Zawód obecnie wykonywany	Wiek		Lata nauki		Procent kobiet	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	46,2	47,0	16,2	16,9	28	23
Kierownicy różnych specjalności	43,1	41,3	15,5	15,4	39	36
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	38,3	39,8	17,1	17,1	23	32
Lekarze, weterynarze, dentyści	45,3	46,4	17,7	17,8	52	59
Pielęgniarki i położne	48,4	44,4	14,8	14,4	97	95
Inni specjaliści ochrony zdrowia	38,9	41,1	16,1	15,2	72	83
Nauczyciele akademicy	45,0	44,5	19,7	19,0	50	41
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	45,0	42,2	17,5	17,4	69	68
Nauczyciele szkół podstawowych	42,3	41,3	17,3	17,1	82	84
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	39,2	37,9	17,1	16,9	75	69
Specjaliści ds. finansowych	38,5	38,6	16,8	17,0	74	61
Specjaliści ds. marketingu	37,4	35,7	16,8	17,1	58	57
Informatycy i pokrewni	34,9	34,2	16,4	15,8	13	10
Prawnicy	39,6	39,1	18,3	17,8	66	68
Pozostali specjaliści	39,9	39,9	17,3	16,6	70	77
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	43,4	41,8	17,8	16,8	69	62
Technicy	42,8	41,6	13,8	13,6	21	20
Średni personel ds. finansowych	43,1	41,9	15,4	14,9	93	89
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	38,5	39,4	15,0	14,2	44	39
Urzędnicy państwowi	42,0	40,1	15,2	15,2	51	49
Pozostały średni personel	40,0	42,0	15,7	14,4	68	69
Pracownicy obsługi biurowej	39,3	38,0	14,5	14,4	82	78
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	39,5	37,7	12,9	12,6	22	29
Kucharze	44,0	38,7	11,8	11,9	79	79
Kelnerzy, barmani i stewardzi	30,4	35,6	13,9	12,7	85	64
Fryzjerzy, kosmetyczki	34,3	32,8	12,6	12,6	98	96
Sprzedawcy	37,7	37,0	12,9	12,8	78	70
Pracownicy opieki osobistej	41,9	42,9	13,4	12,4	97	92
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	48,0	44,4	12,5	12,6	9	18
Rolnicy produkcji roślinnej	45,3	45,3	11,7	11,6	45	43
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	45,8	44,0	11,3	11,0	46	46
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	51,3	47,5	10,5	10,5	44	48
Robotnicy budowlani - stan surowy	40,6	40,4	11,2	11,2	1	1
Robotnicy budowlani - wykończenie	38,9	38,3	11,9	11,4	0	0
Kowale i ślusarze	42,1	43,8	11,8	11,6	4	6
Formierze, spawacze	41,4	40,5	11,5	11,6	5	5
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	43,7	42,8	11,1	11,1	26	28
Mechanicy maszyn i urządzeń	38,9	38,6	12,1	11,7	1	3
Elektrycy i elektronicy	40,1	40,2	13,0	12,5	9	9
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	41,5	37,1	11,3	11,7	43	36
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	39,7	37,4	11,8	11,7	15	8
Robotnicy produkcji tekstylnej	43,8	42,3	11,6	11,6	75	88
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	40,4	40,7	12,4	11,9	4	1
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	38,9	40,3	12,1	11,8	18	17
Monterzy	39,6	37,6	11,8	12,1	43	43
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	43,4	42,7	11,9	11,8	2	1
Kierowcy ciężarówek i autobusów	43,5	41,3	11,7	11,6	1	0
Pomoce i sprzątaczk	48,3	46,9	11,2	10,9	90	93
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	36,9	37,4	10,7	10,9	2	2
Inni robotnicy przy pracach prostych	41,4	37,4	11,4	11,3	57	47
Ogółem	41,6	40,8	13,6	13,3	46	45

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. singli		Proc. w małżeństwie		Proc. rozwiedzionych/ w separacji	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	8	7	90	84	3	6
Kierownicy różnych specjalności	14	17	82	76	4	5
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	38	30	58	64	3	3
Lekarze, weterynarze, dentyści	28	28	61	59	7	7
Pielęgniarki i położne	10	13	76	77	9	7
Inni specjaliści ochrony zdrowia	27	26	66	62	5	8
Nauczyciele akademicki	30	25	62	68	6	3
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	20	18	71	75	6	7
Nauczyciele szkół podstawowych	20	21	74	71	4	6
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	18	29	77	64	5	5
Specjaliści ds. finansowych	30	26	65	71	5	3
Specjaliści ds. marketingu	32	33	63	61	5	5
Informatycy i pokrewni	41	44	57	53	2	2
Prawnicy	24	21	66	69	10	9
Pozostali specjaliści	30	32	64	58	5	6
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	48	50	41	31	12	14
Technicy	29	24	63	72	6	2
Średni personel ds. finansowych	18	22	67	70	9	5
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	31	22	64	69	4	7
Urzędnicy państwowi	17	17	74	73	8	7
Pozostały średni personel	41	19	51	70	5	2
Pracownicy obsługi biurowej	23	32	65	58	8	5
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	30	33	66	59	2	4
Kucharze	20	29	69	61	6	6
Kelnerzy, barmani i stewardzi	72	45	23	45	3	7
Fryzjerzy, kosmetyczki	36	32	62	61	2	6
Sprzedawcy	33	31	60	61	6	5
Pracownicy opieki osobistej	21	19	64	58	7	19
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	22	14	69	76	6	6
Rolnicy produkcji roślinnej	16	18	80	77	1	1
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	18	18	77	77	2	2
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	21	23	73	66	1	3
Robotnicy budowlani - stan surowy	32	21	65	74	2	5
Robotnicy budowlani - wykończenie	33	25	59	71	7	2
Kowale i ślusarze	31	21	63	75	4	4
Formierze, spawacze	25	20	75	73	0	6
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	27	32	66	59	5	8
Mechanicy maszyn i urządzeń	31	34	66	62	2	3
Elektrycy i elektronicy	25	24	70	69	3	4
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	21	21	71	76	4	2
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	30	33	65	64	5	3
Robotnicy produkcji tekstylnej	14	14	77	75	4	7
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	30	17	67	80	2	2
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	31	30	66	65	3	4
Monterzy	31	35	62	59	3	2
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	24	23	73	74	1	2
Kierowcy ciężarówek i autobusów	15	16	80	79	3	4
Pomoce i sprzętaczkę	12	9	68	73	9	8
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	46	42	52	49	2	8
Inni robotnicy przy pracach prostych	29	31	56	55	10	7
Ogółem	26	24	67	68	5	5

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. internautów		Proc. znających języki obce czynnie		Proc. otyłych	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	95	97	56	66	24	26
Kierownicy różnych specjalności	98	95	53	47	15	16
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	100	98	68	62	12	9
Lekarze, weterynarze, dentyści	96	94	64	75	14	13
Pielęgniarki i położne	88	83	25	26	16	14
Inni specjaliści ochrony zdrowia	96	90	52	49	10	8
Nauczyciele akademicy	100	96	91	85	12	4
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	97	98	48	53	16	10
Nauczyciele szkół podstawowych	99	95	53	47	15	9
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	98	99	60	65	13	10
Specjaliści ds. finansowych	98	100	72	52	3	8
Specjaliści ds. marketingu	99	100	78	70	9	10
Informatycy i pokrewni	99	99	81	59	13	9
Prawnicy	98	98	76	72	10	10
Pozostali specjaliści	99	98	56	61	10	6
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	100	100	90	78	16	11
Technicy	91	91	41	35	13	19
Średni personel ds. finansowych	98	96	48	39	13	12
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	99	97	45	47	14	13
Urzędnicy państwowi	99	94	36	43	18	15
Pozostały średni personel	92	88	48	44	15	6
Pracownicy obsługi biurowej	96	91	38	40	12	9
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	88	80	23	28	11	16
Kucharze	68	59	14	16	18	14
Kelnerzy, barmani i stewardzi	98	90	60	48	4	8
Fryzjerzy, kosmetyczki	91	71	37	26	16	0
Sprzedawcy	88	81	31	32	12	11
Pracownicy opieki osobistej	81	70	37	27	15	8
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	72	72	27	26	32	25
Rolnicy produkcji roślinnej	55	45	19	17	22	18
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	49	37	12	13	22	16
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	32	27	8	8	22	15
Robotnicy budowlani - stan surowy	63	56	17	14	16	13
Robotnicy budowlani - wykończenie	77	69	26	15	15	14
Malarze i pokrewni	71	66	22	19	10	13
Kowale i ślusarze	78	60	21	15	16	20
Formierze, spawacze	73	66	14	13	12	15
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	52	43	14	22	22	17
Mechanicy maszyn i urządzeń	79	75	24	22	18	23
Elektrycy i elektronicy	87	74	28	23	12	14
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	70	64	12	11	14	24
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	69	63	14	15	17	13
Robotnicy produkcji tekstylnej	72	54	19	11	15	14
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	75	71	22	10	22	22
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	79	64	25	13	18	19
Monterzy	79	70	18	19	12	14
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	75	71	23	22	22	22
Kierowcy ciężarówek i autobusów	74	64	24	25	23	24
Pomoce i sprzątaczk	48	44	10	10	15	13
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	69	46	17	14	22	9
Inni robotnicy przy pracach prostych	63	52	15	16	18	13
Ogółem	81	74	34	31	16	14

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Liczba przyjaciół		Proc. ufających ludziom		Proc. miłośników demokracji	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	7,9	9,3	20	25	60	53
Kierownicy różnych specjalności	6,1	7,8	21	19	50	44
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	7,3	8,5	19	16	46	46
Lekarze, weterynarze, dentyści	7,3	5,6	23	26	56	57
Pielęgniarki i położne	5,6	7,0	13	16	34	30
Inni specjaliści ochrony zdrowia	5,5	6,2	18	21	47	38
Nauczyciele akademicy	8,7	6,4	32	21	49	44
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	5,3	6,3	21	26	47	51
Nauczyciele szkół podstawowych	6,9	6,7	24	17	47	48
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	5,8	8,2	22	21	47	39
Specjaliści ds. finansowych	5,9	7,0	20	18	53	55
Specjaliści ds. marketingu	6,7	6,7	26	23	61	54
Informatycy i pokrewni	6,9	7,0	27	22	39	55
Prawnicy	6,4	5,7	12	16	73	68
Pozostali specjaliści	7,9	6,7	24	26	56	53
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	9,0	8,0	28	20	77	71
Technicy	5,6	7,0	18	12	46	40
Średni personel ds. finansowych	4,8	6,3	12	16	46	40
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	7,6	6,7	19	14	52	46
Urzędnicy państwowi	6,1	6,6	11	13	46	42
Pozostały średni personel	6,1	7,8	31	17	45	38
Pracownicy obsługi biurowej	5,6	6,6	13	13	30	33
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	5,9	7,6	20	13	34	27
Kucharze	5,4	6,2	10	15	26	11
Kelnerzy, barmani i stewardzi	5,2	6,4	14	13	29	21
Fryzjerzy, kosmetyczki	6,0	6,8	18	21	35	33
Sprzedawcy	5,8	6,7	13	12	29	30
Pracownicy opieki osobistej	5,6	5,0	21	9	22	18
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	6,1	6,2	12	10	34	26
Rolnicy produkcji roślinnej	7,2	7,8	12	15	26	28
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	6,6	7,5	13	11	19	20
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	7,0	7,8	10	8	13	14
Robotnicy budowlani - stan surowy	6,9	7,6	11	9	22	25
Robotnicy budowlani - wykończenie	7,0	6,5	15	13	23	29
Kowale i ślusarze	7,1	7,7	6	9	25	24
Formierze, spawacze	6,3	7,1	11	10	25	23
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	6,9	6,1	16	12	18	16
Mechanicy maszyn i urządzeń	7,3	6,6	16	13	20	24
Elektrycy i elektronicy	6,0	6,6	17	15	32	32
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	6,5	7,1	9	13	24	27
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	6,1	6,6	13	10	23	26
Robotnicy produkcji tekstylnej	5,9	6,5	14	11	25	17
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	8,1	6,8	5	10	27	18
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	7,2	7,3	15	15	30	26
Monterzy	5,6	6,7	16	15	25	17
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	7,0	7,3	15	10	32	30
Kierowcy ciężarówek i autobusów	6,2	7,1	12	9	30	24
Pomoce i sprzątaczkę	5,7	6,7	14	11	24	22
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	5,4	7,5	25	10	20	19
Inni robotnicy przy pracach prostych	5,9	6,8	14	13	17	21
Ogółem	6,4	7,0	16	14	34	32

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. łamiących prawo		Proc. ofiar		Częstość praktyk religijnych	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	4,9	10,2	8,4	4,8	1,9	2,2
Kierownicy różnych specjalności	6,7	9,6	3,6	8,2	2,0	2,1
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	10,0	6,0	7,2	5,3	2,2	1,8
Lekarze, weterynarze, dentyści	9,3	3,3	7,2	7,5	1,3	1,9
Pielęgniarki i położne	2,5	3,1	4,7	2,2	3,0	2,5
Inni specjaliści ochrony zdrowia	8,8	2,6	5,0	3,2	2,1	2,4
Nauczyciele akademicy	12,0	5,2	6,0	3,9	2,0	2,2
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	4,1	3,2	4,3	8,0	2,9	2,9
Nauczyciele szkół podstawowych	4,7	6,1	3,4	5,0	3,5	3,0
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	4,7	2,7	5,0	4,4	1,9	1,8
Specjaliści ds. finansowych	6,7	9,4	6,0	7,7	1,9	2,0
Specjaliści ds. marketingu	7,4	14,0	5,0	6,8	1,1	1,7
Informatycy i pokrewni	9,2	3,6	9,1	1,5	1,5	1,6
Prawnicy	6,9	10,7	4,1	4,7	1,7	1,9
Pozostali specjaliści	6,9	0,3	3,4	3,1	2,9	3,6
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	7,1	11,4	5,8	6,5	1,5	1,4
Technicy	7,7	7,7	5,9	4,7	2,0	2,1
Średni personel ds. finansowych	3,0	4,1	2,0	3,8	2,8	2,7
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	10,4	7,7	5,3	2,3	1,5	1,7
Urzędnicy państwowi	3,1	3,4	3,4	3,2	1,8	1,9
Pozostały średni personel	6,6	4,2	2,0	5,4	3,2	3,6
Pracownicy obsługi biurowej	5,6	4,1	3,7	2,1	2,3	2,3
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	10,0	9,0	3,6	6,7	2,0	1,8
Kucharze	3,7	8,3	0,0	4,6	2,5	3,3
Kelnerzy, barmani i stewardzi	6,8	14,0	2,0	7,5	1,6	2,0
Fryzjerzy, kosmetyczki	0,3	9,1	2,6	5,4	2,2	1,9
Sprzedawcy	5,6	3,7	2,9	4,7	2,2	2,1
Pracownicy opieki osobistej	3,6	2,1	1,9	2,3	2,9	2,4
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	7,1	4,2	8,2	6,3	1,8	1,9
Rolnicy produkcji roślinnej	6,1	3,3	3,6	1,8	2,6	2,9
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	4,2	5,7	1,4	3,0	3,1	3,0
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	1,3	3,5	2,1	4,0	4,2	4,0
Robotnicy budowlani - stan surowy	6,3	7,0	5,2	3,8	2,0	2,1
Robotnicy budowlani - wykończenie	11,3	9,2	5,1	6,2	1,9	1,7
Kowale i ślusarze	3,5	7,6	2,5	4,2	2,3	2,4
Formierze, spawacze	9,1	9,2	2,4	5,3	1,8	2,3
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	4,2	9,0	2,0	6,6	1,8	1,9
Mechanicy maszyn i urządzeń	10,1	7,2	4,5	4,2	2,1	1,8
Elektrycy i elektronicy	8,5	5,6	6,3	2,9	2,1	2,0
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	6,5	7,7	0,8	5,7	2,5	2,8
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	7,1	10,0	0,4	5,2	2,0	2,1
Robotnicy produkcji tekstylnej	4,6	3,4	3,4	1,3	2,4	2,8
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	13,7	11,8	1,2	9,5	2,5	2,1
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	12,0	7,4	5,5	4,5	2,1	2,1
Monterzy	3,6	4,9	1,9	6,0	2,2	1,8
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	8,6	11,4	4,0	9,0	1,8	1,8
Kierowcy ciężarówek i autobusów	8,9	13,4	4,1	7,8	2,1	2,0
Pomoce i sprzątaczkę	1,3	3,4	0,4	3,8	3,1	2,8
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	10,0	17,7	11,9	8,9	1,6	1,4
Inni robotnicy przy pracach prostych	7,3	9,8	5,4	4,5	2,4	2,5
Ogółem	6,5	6,6	3,9	4,7	2,3	2,3

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Miesięczny dochód osoby netto		Proc. zadowolonych z sytuacji finansowej		Liczba godz. pracy w tygodniu	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	5539	6382	61	62	45	45
Kierownicy różnych specjalności	3866	3419	46	49	43	45
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	3425	3122	39	41	44	42
Lekarze, weterynarze, dentyści	5542	4579	61	66	44	46
Pielęgniarki i położne	2435	2278	34	33	41	40
Inni specjaliści ochrony zdrowia	2415	2137	39	31	40	39
Nauczyciele akademicy	4360	3632	55	49	44	40
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	2752	2688	46	43	35	34
Nauczyciele szkół podstawowych	2436	2391	44	38	35	31
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	2726	2842	42	39	40	40
Specjaliści ds. finansowych	3881	3225	36	44	39	40
Specjaliści ds. marketingu	3338	3073	37	47	41	41
Informatycy i pokrewni	3893	3036	41	33	44	42
Prawnicy	4060	5632	57	50	43	46
Pozostali specjaliści	2892	3106	58	34	39	38
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	3840	4042	29	25	39	37
Technicy	2668	2504	31	33	42	42
Średni personel ds. finansowych	2515	2278	39	33	39	39
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	3267	2581	40	30	41	40
Urzędnicy państwowi	2697	2663	38	37	40	41
Pozostały średni personel	1966	1951	21	30	37	38
Pracownicy obsługi biurowej	2026	1893	33	26	39	39
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	2245	1879	44	23	42	42
Kucharze	1773	1507	21	29	42	39
Kelnerzy, barmani i stewardzi	1643	1664	23	25	36	41
Fryzjerzy, kosmetyczki	1752	1569	32	30	38	42
Sprzedawcy	1723	1728	34	31	41	41
Pracownicy opieki osobistej	1535	1306	29	25	39	37
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	2311	2249	40	30	45	44
Rolnicy produkcji roślinnej	1685	1413	30	30	41	42
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	1451	1308	24	25	43	42
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	1548	1018	30	31	30	33
Robotnicy budowlani - stan surowy	2486	1991	24	30	46	44
Robotnicy budowlani - wykończenie	2408	1908	33	19	44	44
Kowale i ślusarze	2231	1755	24	29	42	41
Formierze, spawacze	2456	2474	41	33	44	46
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	1930	1617	29	17	41	41
Mechanicy maszyn i urządzeń	2394	1864	38	31	44	43
Elektrycy i elektronicy	2569	2200	38	27	42	43
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	2025	1934	25	31	43	42
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	1907	1743	24	28	44	43
Robotnicy produkcji tekstylnej	1682	1410	30	24	43	40
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	2541	2344	46	35	41	42
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	2048	1935	36	31	43	44
Monterzy	2027	1700	31	27	41	41
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	2467	2183	31	32	46	46
Kierowcy ciężarówek i autobusów	2805	2305	41	34	48	47
Pomoce i sprzątaczk	1426	1205	31	18	35	34
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	1847	1679	25	24	44	43
Inni robotnicy przy pracach prostych	1592	1410	31	23	39	40
Ogółem	2392	2161	35	32	41	41

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. zmienili miejsce pracy		Proc. zadowolonych z pracy		Stres pracy	
	2015 w minionych 2 latach	2011 w minionych 4 latach	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	7	23	65	65	1,74	1,79
Kierownicy różnych specjalności	10	20	57	61	1,85	1,74
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	22	16	50	50	1,59	1,54
Lekarze, weterynarze, dentyści	8	09	75	75	1,51	1,53
Pielęgniarki i położne	6	12	42	54	2,14	1,99
Inni specjaliści ochrony zdrowia	15	24	51	61	1,66	1,43
Nauczyciele akademicy	4	13	66	67	1,42	1,36
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	6	7	58	71	1,41	1,42
Nauczyciele szkół podstawowych	5	13	66	61	1,49	1,46
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	15	21	46	45	1,72	1,70
Specjaliści ds. finansowych	13	18	54	51	1,51	1,86
Specjaliści ds. marketingu	12	37	40	49	1,63	1,65
Informatycy i pokrewni	24	20	55	54	1,35	1,15
Prawnicy	39	16	55	66	1,96	1,69
Pozostali specjaliści	5	23	64	54	1,44	1,40
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	16	22	50	50	1,52	1,06
Technicy	14	16	51	49	1,76	1,70
Średni personel ds. finansowych	12	17	51	51	1,62	1,62
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	21	25	50	45	1,72	1,63
Urzędnicy państwowi	8	14	52	48	1,57	1,85
Pozostały średni personel	21	14	54	61	1,53	1,48
Pracownicy obsługi biurowej	15	19	42	49	1,69	1,55
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	14	26	53	34	1,91	1,98
Kucharze	16	21	45	50	1,69	1,81
Kelnerzy, barmani i stewardzi	20	25	35	41	1,98	1,99
Fryzjerzy, kosmetyczki	13	16	71	54	1,03	0,94
Sprzedawcy	14	24	42	45	1,60	1,47
Pracownicy opieki osobistej	18	30	41	49	1,45	1,42
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	13	26	45	48	1,57	1,39
Rolnicy produkcji roślinnej	7	5	42	48	1,58	1,38
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	3	4	36	38	1,78	1,67
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	2	7	32	30	1,50	1,99
Robotnicy budowlani - stan surowy	20	26	41	43	1,96	2,06
Robotnicy budowlani - wykończenie	19	28	41	34	1,94	1,99
Kowale i ślusarze	15	17	40	39	2,18	2,23
Formierze, spawacze	18	22	44	38	1,94	1,95
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	18	36	45	44	1,78	1,92
Mechanicy maszyn i urządzeń	16	17	64	46	1,84	1,84
Elektrycy i elektronicy	17	17	53	42	1,70	1,90
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	16	19	39	40	2,01	1,87
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	16	28	34	43	2,38	1,81
Robotnicy produkcji tekstylnej	12	17	32	33	1,87	1,95
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	7	15	44	48	2,07	2,52
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	14	21	38	46	1,78	1,98
Monterzy	16	30	35	47	1,67	2,25
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	15	21	48	44	1,82	1,76
Kierowcy ciężarówek i autobusów	11	26	45	45	1,80	2,08
Pomoce i sprzątaczkę	16	25	43	43	1,76	1,69
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	24	41	28	32	2,34	2,13
Inni robotnicy przy pracach prostych	23	28	34	37	1,71	1,87
Ogółem	14	19	46	47	1,73	1,72

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. zamierzających emigrować		Proc. bezrobotnych w minionych 2 latach		Czas do pracy i z pracy do domu w min.
	2015	2011	2015	2011	
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0	2	0	2	48
Kierownicy różnych specjalności	6	2	3	3	42
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	6	8	10	5	52
Lekarze, weterynarze, dentyści	3	2	5	0	42
Pielęgniarki i położne	1	4	0	1	46
Inni specjaliści ochrony zdrowia	5	4	3	7	42
Nauczyciele akademicy	12	5	2	2	63
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	5	3	2	5	40
Nauczyciele szkół podstawowych	1	2	3	3	34
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	4	4	5	2	45
Specjaliści ds. finansowych	6	4	7	3	56
Specjaliści ds. marketingu	7	3	3	2	47
Informatycy i pokrewni	11	3	4	8	42
Prawnicy	5	1	5	3	59
Pozostali specjaliści	4	3	3	5	47
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	6	2	4	4	31
Technicy	10	5	8	8	46
Średni personel ds. finansowych	5	3	6	7	43
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	5	3	9	2	45
Urzędnicy państwowi	3	8	6	7	49
Pozostały średni personel	8	3	11	11	34
Pracownicy obsługi biurowej	9	3	8	7	41
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	8	12	7	5	38
Kucharze	6	12	10	11	27
Kelnerzy, barmani i stewardzi	8	5	18	26	31
Fryzjerzy, kosmetyczki	5	1	10	13	33
Sprzedawcy	7	8	11	15	33
Pracownicy opieki osobistej	8	11	17	19	34
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	5	4	7	6	44
Rolnicy produkcji roślinnej	8	5	7	5	13
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	4	4	2	2	5
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	2	7	2	9	5
Robotnicy budowlani - stan surowy	21	15	20	21	47
Robotnicy budowlani - wykończenie	15	15	11	26	50
Kowale i ślusarze	10	11	7	6	41
Formierze, spawacze	11	17	12	11	39
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	17	17	23	34	50
Mechanicy maszyn i urządzeń	8	11	8	8	34
Elektrycy i elektronicy	10	6	13	6	48
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	8	11	7	15	42
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	3	6	9	18	31
Robotnicy produkcji tekstylnej	5	5	10	17	35
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	2	2	6	9	55
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	11	11	10	16	40
Monterzy	5	11	7	20	40
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	7	16	7	12	31
Kierowcy ciężarówek i autobusów	12	1,0	3	9	38
Pomoce i sprzętaczkę	5	4	11	16	36
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	17	1,9	25	32	48
Inni robotnicy przy pracach prostych	11	9	21	22	38
Ogółem	7	7	8	10	38

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Liczba poważnych symptomów chorobowych		Proc. zadowolonych ze zdrowia		Proc. zadowolonych z osiągnięć	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,0	0,2	39	41	58	55
Kierownicy różnych specjalności	0,6	0,2	53	53	55	56
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,6	0,8	52	52	48	53
Lekarze, weterynarze, dentyści	0,3	0,2	55	67	66	66
Pielęgniarki i położne	0,1	0,4	46	55	50	53
Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,5	0,4	49	49	49	49
Nauczyciele akademicy	1,2	0,5	35	46	71	65
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,5	0,3	51	56	62	58
Nauczyciele szkół podstawowych	0,1	0,2	51	46	57	61
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	0,4	0,4	52	57	50	48
Specjaliści ds. finansowych	0,6	0,4	61	53	48	47
Specjaliści ds. marketingu	0,7	0,3	52	58	48	51
Informatycy i pokrewni	1,1	0,3	51	62	57	46
Prawnicy	0,5	0,1	67	64	83	56
Pozostali specjaliści	0,4	0,3	59	45	66	53
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,6	0,2	54	44	63	52
Technicy	1,0	0,5	64	55	52	45
Średni personel ds. finansowych	0,5	0,3	45	43	48	42
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,5	0,3	55	52	41	42
Urzędnicy państwowi	0,3	0,8	52	51	51	55
Pozostały średni personel	0,8	0,3	54	50	48	47
Pracownicy obsługi biurowej	0,9	0,3	49	53	38	43
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	0,8	1,2	61	48	55	30
Kucharze	0,6	1,2	47	50	47	35
Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,8	0,5	62	60	34	45
Fryzjerzy, kosmetyczki	0,5	0,1	61	63	47	55
Sprzedawcy	0,7	0,8	53	53	39	41
Pracownicy opieki osobistej	0,8	1,1	46	43	30	35
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	0,5	0,4	39	53	43	43
Rolnicy produkcji roślinnej	0,8	0,5	48	46	43	44
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,4	0,4	44	45	35	33
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	0,2	0,7	37	37	40	29
Robotnicy budowlani - stan surowy	2,1	1,5	57	48	41	36
Robotnicy budowlani - wykończenie	1,5	1,5	54	54	39	34
Kowale i ślusarze	1,0	1,1	50	47	47	38
Formierze, spawacze	1,1	1,7	58	60	48	42
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	1,7	1,7	57	48	37	29
Mechanicy maszyn i urządzeń	0,8	1,1	66	51	51	45
Elektrycy i elektronicy	1,0	0,6	59	54	48	38
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	0,8	1,1	60	53	46	39
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,3	0,6	52	57	42	40
Robotnicy produkcji tekstylnej	0,5	0,5	48	42	38	31
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,2	0,2	60	55	55	45
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	1,1	1,1	58	46	36	41
Monterzy	0,5	1,1	57	51	37	39
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,7	1,6	60	61	42	39
Kierowcy ciężarówek i autobusów	1,2	1,0	61	53	45	39
Pomoce i sprzętaczk	0,5	0,4	44	42	37	27
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	1,7	1,9	52	54	30	27
Inni robotnicy przy pracach prostych	1,1	0,9	44	47	30	31
Ogółem	0,7	0,7	52	51	45	42

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. zadowolonych z perspektyw		Proc. zadowolonych z sytuacji w kraju		Proc. myślących o samobójstwie	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	58	56	8	12	0,4	3,8
Kierownicy różnych specjalności	38	38	10	11	7,3	4,4
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	31	31	9	6	2,4	7,3
Lekarze, weterynarze, dentyści	48	36	10	3	4,2	1,8
Pielęgniarki i położne	18	26	9	6	5,3	8,3
Inni specjaliści ochrony zdrowia	31	31	8	6	7,4	5,7
Nauczyciele akademicy	42	37	10	12	11,4	3,1
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	24	30	9	10	6,8	8,5
Nauczyciele szkół podstawowych	32	33	9	5	7,9	12,5
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	26	33	7	2	8,7	8,4
Specjaliści ds. finansowych	31	31	6	3	7,3	7,5
Specjaliści ds. marketingu	37	38	12	6	8,4	3,2
Informatycy i pokrewni	36	41	10	4	1,7	7,2
Prawnicy	52	47	14	4	3,8	4,1
Pozostali specjaliści	50	34	21	7	8,3	7,5
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	43	34	26	4	25,4	14,1
Technicy	26	29	7	5	5,2	4,8
Średni personel ds. finansowych	27	27	8	3	8,1	8,0
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	32	31	7	7	4,5	8,3
Urzędnicy państwowi	27	33	12	5	10,7	6,9
Pozostały średni personel	21	27	8	7	14,2	10,3
Pracownicy obsługi biurowej	25	26	6	6	7,8	8,4
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	29	20	9	6	10,2	8,6
Kucharze	24	31	4	7	12,3	14,4
Kelnerzy, barmani i stewardzi	43	26	1	8	3,0	10,3
Fryzjerzy, kosmetyczki	37	39	10	9	2,8	13,9
Sprzedawcy	25	28	8	8	10,2	10,2
Pracownicy opieki osobistej	15	19	4	2	16,9	12,3
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	31	21	6	6	11,4	10,0
Rolnicy produkcji roślinnej	24	27	6	7	7,4	8,7
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	18	21	7	7	7,5	10,6
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	28	18	6	3	7,3	12,0
Robotnicy budowlani - stan surowy	26	26	6	8	7,7	14,9
Robotnicy budowlani - wykończenie	29	22	9	5	6,8	9,3
Kowale i ślusarze	21	21	10	5	9,7	10,2
Formierze, spawacze	23	26	9	8	8,5	9,3
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	26	26	9	11	8,3	11,3
Mechanicy maszyn i urządzeń	33	27	8	9	6,1	11,3
Elektrycy i elektronicy	31	24	7	5	6,4	10,2
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	21	26	8	11	9,4	15,1
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	25	16	8	8	7,5	8,3
Robotnicy produkcji tekstylnej	23	23	10	7	9,3	10,8
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	17	28	8	5	11,2	6,7
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	21	29	9	10	11,2	9,9
Monterzy	23	21	3	6	6,3	9,0
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	25	30	9	11	5,0	10,8
Kierowcy ciężarówek i autobusów	27	25	12	7	6,9	9,4
Pomoce i sprzątaczkę	27	21	12	9	13,4	12,7
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	13	22	6	10	16,2	12,6
Inni robotnicy przy pracach prostych	18	23	8	8	15,8	8,3
Ogółem	27	27	8	7	8,4	9,2

Tabela 5.12.1. Charakterystyka przedstawicieli 50 zawodów i grup zawodowych c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Proc. bardzo szczęśliwych		Proc. palaczy		Proc. nadużywających alkoholu	
	2015	2011	2015	2011	2015	2011
Przedstawiciele władz i dyrektorzy	20	13	24	24	15	8
Kierownicy różnych specjalności	18	17	23	23	9	8
Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	23	19	14	14	12	7
Lekarze, weterynarze, dentyści	25	18	28	28	13	10
Pielęgniarki i położne	11	9	25	25	3	0
Inni specjaliści ochrony zdrowia	16	13	19	19	10	3
Nauczyciele akademicy	20	9	16	16	4	4
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	19	15	16	16	6	7
Nauczyciele szkół podstawowych	23	11	12	12	6	3
Specjaliści ds. administracji i zarządzania	19	17	17	17	4	8
Specjaliści ds. finansowych	15	17	13	13	8	5
Specjaliści ds. marketingu	13	20	17	17	8	9
Informatycy i pokrewni	23	15	27	27	10	7
Prawnicy	13	12	7	7	4	8
Pozostali specjaliści	19	17	16	16	5	4
Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	17	15	29	29	24	14
Technicy	15	12	30	30	6	8
Średni personel ds. finansowych	15	10	25	25	4	5
Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	15	12	27	27	8	11
Urzędnicy państwowi	10	14	30	30	9	2
Pozostały średni personel	21	13	32	32	11	2
Pracownicy obsługi biurowej	12	13	25	25	5	5
Pracownicy ds. ewidencji i transportu	8	8	44	44	7	17
Kucharze	13	16	36	36	10	9
Kelnerzy, barmani i stewardzi	16	12	36	36	9	14
Fryzjerzy, kosmetyczki	15	16	30	30	2	8
Sprzedawcy	11	10	28	28	6	6
Pracownicy opieki osobistej	15	4	19	30	0	8
Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	13	5	36	40	9	9
Rolnicy produkcji roślinnej	8	8	26	25	8	5
Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	8	6	22	29	5	6
Rolnicy produkujący na potrzeby własne	5	4	23	29	6	9
Robotnicy budowlani - stan surowy	13	7	52	57	7	16
Robotnicy budowlani - wykończenie	10	8	43	50	9	8
Kowale i ślusarze	10	4	40	40	10	10
Formierze, spawacze	16	16	32	43	11	12
Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	8	9	53	55	14	20
Mechanicy maszyn i urządzeń	19	4	43	43	9	11
Elektrycy i elektronicy	13	8	29	39	11	8
Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	8	7	37	30	5	14
Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	18	9	42	47	6	11
Robotnicy produkcji tekstylnej	9	9	26	33	2	2
Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	14	9	37	41	23	17
Operatorzy innych maszyn i urządzeń	12	11	41	44	11	14
Monterzy	20	7	40	39	6	9
Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	14	10	32	38	9	12
Kierowcy ciężarówek i autobusów	10	11	43	37	5	11
Pomoce i sprzątaczk	12	6	36	36	2	6
Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	14	6	65	61	9	17
Inni robotnicy przy pracach prostych	7	7	31	41	10	8
Ogółem	14	11	27	31	7	8

Literatura

- Alesina, A., Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88, 2009–2042.
- Aspiwall L. G., Staudinger U. M. (red.) (2003). *A psychology of human strengths. Fundamental questions and future directions for positive psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Ball, R.E.; Chernova, K. (2008). Absolute Income, Relative Income, and Happiness. *Source, Social Indicators Research*, 88, 497 - 529.
- Baltes P. B., Glück J., Kunzmann U. (2004). Mądrość. Jej struktura i funkcja w kierowaniu pomyślnym rozwojem w okresie całego życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (ss. 117-146). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Beck A. T, Ward, C. H., Mendelson M., Mock J., Erbaugh J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561-571.
- Beckman N. M., Houser B. B. (1982). The consequences of childlessness on the social-psychological well-being of older women. *Journal of Gerontology*, 37, 243-250.
- Bjornskov, C.; Dreher, A.; Fischer, J.A. (2008). Cross-Country Determinants of Life Satisfaction: Exploring Different Determinants, Social Choice and Welfare, 2008, Vol. 30, 119 – 173. DOI:10.1007/s00355-007-0225-4
- Center for Disease Control and Prevention (1999). The effects of physical activity on health and disease. General's Report on Physical Activity & Health: 135-142.
- Clark A.E. and Georgellis, Y. (2010). 'Back to baseline in Britain: Adaptation in the BHPS', PSE Discussion Paper 2010-02.
- Clark, A. E., Diener, E., Georgellis, Y., & Lucas, R. E. (2008). Lags and leads in life satisfaction: A test of the baseline hypothesis. *Economic Journal*, 118, F222–F243. doi:10.1111/j.1468- 0297.2008.02150.x
- Cohen, S. and T. A. Wills (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin* 98(2): 310-357.
- Czapiński J. (1992). *Psychologia szczęścia: przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Poznań: Akademos.
- Czapiński J. (1996). Uziemienie polskiej duszy. W: M. Marody, E. Gucwa-Leśny (red.), *Podstawy życia społecznego w Polsce*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.
- Czapiński J. (1998). *Jakość życia Polaków w czasie zmiany społecznej*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czapiński J. (2001a). Szczęście — złudzenie czy konieczność? Cebulowa teoria szczęścia w świetle nowych danych empirycznych. W: M. Kofta, T. Szustrowa (red.), *Złudzenia, które pozwalają żyć. Szkice ze społecznej psychologii osobowości* (s. 266-306). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński J. (2001b). Makropsychologia, czyli psychologia zmiany społecznej. W: M. Lewicka i J. Grzelak (red.), *Jednostka i społeczeństwo* (s. 23-48). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Czapiński J. (2004a). Spotkanie dwóch tradycji: hedonizmu i eudajmonizmu. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 13-17). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński J. (2004b). Psychologiczne teorie szczęścia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 51-103). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński J. (2004c). Ekonomiczne przesłanki i efekty dobrostanu psychicznego. W: T. Tyszka (red.), *Psychologia ekonomiczna* (s. 192-242). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Czapiński J. (2009). Szczęście – złudzenie czy konieczność? Cebulowa teoria szczęścia w świetle nowych danych empirycznych. W: M. Kofta, T. Szustrowa (red.), *Złudzenia, które pozwalają żyć* (wyd. 2, s. 266-306). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński J. (2011). Dynamika dobrostanu psychicznego: rola "atraktora szczęścia" i wydarzeń życiowych. W: D. Doliński, W. Błaszczak (red.), *Dynamika emocji. Teoria i praktyka* (s. 283-302). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński J. (2012). Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa. *Nauka*, 1, 51-88.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2007). *Diagnoza społeczna 2007*. Warszawa: VizjaPress&IT.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2009). *Diagnoza społeczna 2009*. Warszawa: VizjaPress&IT.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2011). Diagnoza społeczna 2011. *Contemporary Economics*, 5 (3) (special issue).
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2013). Diagnoza społeczna 2013. *Contemporary Economics*, 7 (4) (special issue).
- Czapiński, J. (2008c). Czy szczęście popłaca? Dobrostan psychiczny jako przyczyna pomyślności życiowej. W: J. Czapiński. (red.) *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (ss 235-254). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński, J. Peeters, G. (1991). The onion theory of happiness: Basic concepts and cross-cultural test. W: N. Bleichrodt i P.J.D. Drenth (red.), *Contemporary issues in cross-cultural psychology*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger B.V.
- Di Tella, R., MacCulloch, R., & Oswald, A. (2003). The macroeconomics of happiness. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 809–827.
- Diener E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener E., Biswas-Diener R. (2008). *Happiness. Unlocking the mysteries of psychological wealth*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Diener E., Lucas R. E., Oishi S. (2004). Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (ss. 35-50). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Diener E., Nickerson C., Lucas R. E., Sandvik E. (2002). Dispositional affect and job outcomes, *Social Indicators Research*, 59, 229–259.

- Diener E., Suh E.M., Lucas R.E., Smith H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-301.
- Easterlin R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? In P. A. David, M. W. Reder (eds.), *Nations and households in economic growth*. New York: Academic Press.
- Easterlin R. A. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27, 35-47.
- Easterlin R. A. (2005). Building a better theory of well-being. W: L. Bruni, P. L. Porta (red.), *Economics and happiness: framing the analysis* (ss 29-65). Oxford: Oxford University Press.
- Eid M., Larsen R. J. (red.) (2008). *The science of subjective well-being*. New York: The Guilford Press.
- Ellison C. G. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 80-99.
- Festinger L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston: Row, Peterson.
- Graham, C., Eggers, A. and Sukhtankar, S. 2004. Does happiness pay? An initial exploration based on panel data from Russia. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 55, 319-42.
- Haller, M., & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75, 169-216.
- Hansen, T. (2012). Parenthood and happiness: A review of folk theories versus empirical evidence. *Social Indicators Research*, 108, 26-64. doi:10.1007/s11205-011-9865-y
- Harker, L. A., Keltner, D. (2001). Expressions of positive emotion in women's college yearbook pictures and their relationship to personality and life outcomes across adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 112-124.
- Hobfoll S.E. (2001). The influence of culture, community, and the nest- uence of culture, community, and the nested-Self in the stress process: advancing conservation of resources theory. *Appl. Psychol. Int. Rev.* 2001;50(3).
- Hobfoll S.E. (2006). Stres, kultura i społeczność. *Psychologia i filozofia stresu*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hoffman S.R., Stallings S.F., Bessinger R.C., Brooks G.T. (2013). Differences between health and ethical vegetarians. Strength of conviction, nutrition knowledge, dietary restriction, and duration of adherence, *Appetite*, 65, 139-144.
- Huang T., Yang B., Zheng J., Li G., et al. (2012)..Cardiovascular Disease Mortality and Cancer Incidence in Vegetarians: A Meta-Analysis and Systematic Review, *Annals of Nutrition and Metabolism*, 60, 233-240. DOI: 10.1159/000337301 [dostęp 2015-10-20].
- Kahneman D. (1999). Objective happiness. W: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (red.), *Well-being. The foundations of hedonic psychology* (ss 3-25). New York: Russell Sage Foundation
- Kahneman, D., Diener D., Schwarz N. (red.) (1999). *Well-being. The foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation
- Kasser T. (2002). *The high price of materialism*. Cambridge: The MIT Press.
- Kasser T., Ryan R.M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280-287.
- Kubey R., Csikszentmihaly M. (1990). Television and the Quality of Life: How Viewing Shapes Everyday Experience. Lawrence Erlbaum Associates,
- Kwok Ch.S., Umar S., Myint P.K., Mamas M.A. (2014). Vegetarian diet, Seventh Day Adventists and risk of cardiovascular mortality: A systematic review and meta-analysis, *International Journal of Cardiology* 176, 680-686.
- Lane R. (2000). *The loss of happiness in market democracies*. New Haven: Yale University Press.
- Lazarus R. S., Folkman S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York: Springer.
- Linley A., Joseph S. (red.) (2007). *Psychologia pozytywna w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lopez S. J. (red.) (2009). *The encyclopedia of positive psychology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Machon D., Norton M.I., Ariely D. (2008). Getting off the hedonic treadmill, one step at a time: The impact of regular religious practice and exercise on well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29, 632-642
- Margolis, R. & Myrskylä, M. (2011). A global perspective on happiness and fertility. *Population and Development Review*, 37, 29-56.
- Margolis, Rachel and Myrskylä, Mikko (2015) Parental well-being surrounding first birth as a determinant of further parity progression *Demography*, 52 (4). 1147-1166. ISSN 0070-3370.
- Marks G.N., Fleming N. (1999). Influences and consequences of well-being among Australian young people: 1980-1995. *Social Indicators Research*, 46, 301-323.
- Marsh K., Zeuschner C., Saunders A. (2012). Health Implications of a Vegetarian Diet A Review, *American Journal of Lifestyle Medicine*, 6, 250-267.
- Maslow A. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa: Pax.
- Maslow A. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Pax.
- McLanahan, S. & Adams, J. (1989). The effects of children on adults' psychological well-being: 1957-1976. *Social Forces*, 68, 124-146.

- Myers D. G. (1993). *The pursuit of happiness*. New York: Avon Books.
- Myers D. G. (2004). Bliskie związki a jakość życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (ss 204-234). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Myrskylä, M., & Margolis, R. (2014). Happiness: Before and after the kids. *Demography*, 51, 1843–1866.
- Nesse, R. M., Williams, G. C. (1994). *Why we get sick*. New York: New York Times Books.
- Nesse, R. M., Williams, G. C. (1994). *Why we get sick*. New York: New York Times Books.
- Oswald, A. and Powdthavee, N. (2008). 'Does happiness adapt? A longitudinal study of disability with implications for economists and judges'. *Journal of Public Economics*, Vol. 92, pp. 1061-1077.
- Peeters, G., Czapiński, J. (1990). Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and informational negativity effects. [w:] W. Stroebe, M. Hewstone (red.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 1, 33-60). London: Wiley.
- Penedo, F. J., & Dahn, J. R. (2005). Exercise and well-being: A review of mental and physical health benefits. *Current Opinion in Psychiatry*, 18, 189-193.
- Penedo, F. J., & Dahn, J. R. (2005). Exercise and well-being: A review of mental and physical health benefits. *Current Opinion in Psychiatry*, 18, 189-193.
- Pollmann-Schult M. (2014). Parenthood and Life Satisfaction: Why Don't Children Make People Happy? *Journal of Marriage and Family*, 76, 319–336. DOI:10.1111/jomf.12095.
- Postman, N. (1985). *Amusing ourselves to death*. New York: Penguin.
- Psacharopoulos G., Patrinos H. A. (2004). Human capital and rates of return. W: G. Johnes, J. Johnes (red.), *International handbook on the economics of education* (ss. 1-57). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Richins M., Dawson S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19, 303-316.
- Roberts B. W., Caspi A., Moffitt T.E. (2003). Work experiences and personality development in young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 582–593.
- Robinson J.P., Martin S. (2008). What do happy people do? *Social Indicators Research*, 89, 565-571.
- Rogers C.R. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Ross, C. E. and D. Hayes (1988). "Exercise and psychologic well-being in the community." *American Journal of Epidemiology* 127(4): 762-771.
- Ross, C. E., Hayes, D. (1988). Exercise and psychologic well-being in the community. *American Journal of Epidemiology*, 127, 762-771.
- Ryff C.D. (1989). Happiness is everything , or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.
- Ryff C.D., Singer B. (2004). Paradoxy kondycji ludzkiej: dobrostan i zdrowie na drodze ku śmierci. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (ss. 147-162). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Schwarzer R., Leppin A. (1989). Social support and health: A meta-analysis. *Psychology and Health*, 3, 1-15.
- Snyder C. R., Lopez S. J. (2007). *Positive psychology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Snyder C. R., Lopez S. J. (red.) (2002). *Handbook of positive psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Stanca, L. (2012). Suffer the little children: Measuring the effect of parenthood on well-being worldwide. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 81, 742-750.
- Staw B.M., Sutton R.I., Pelled L.H. (1994). Employee positive emotion and favorable outcomes at the workplace. *Organization Science*, 5, 51–71.
- Stevenson B., Wolfers J. (2008). Economic growth and subjective well-being: Reassessing the Easterlin Paradox. *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, 1-102.
- Stutzer, A. and Frey, B.S. (2006). 'Does Marriage Make People Happy, Or Do Happy People Get Married?' *Journal of Socio-Economics*, vol. 35, pp. 326-347.
- Stutzer, A., Bruno S. F. (2006). Does marriage make people happy, or do happy people get married? *Journal of Socioeconomics* 35(2): 326–347.
- Taylor, S.E. (2011). "Social support: A Review". In M.S. Friedman. *The Handbook of Health Psychology*. New York, NY: Oxford University Press. pp. 189–214.
- Thayer R. (1987). Energy, tiredness, and tension effects of sugar snack versus moderate exercise. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 119-125.
- Tonstad S., Stewart K., Oda K., Tonstad S. (2013). Vegetarian diets and incidence of diabetes in the Adventist Health Study-2, *Nutrition, Metabolism and Cardiovascular Diseases*, 23, 292-299
- Veenhoven R. (1984). *Conditions of happiness*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Veenhoven R. (1994). *World Database of Happiness*. Rotterdam: RISBO.
- Veenhoven R. (2007). Szczęście jako cel polityki społecznej: zasada największego szczęścia. W: P. A. Linley, S. Joseph (red.), *Psychologia pozytywna w praktyce* (s. 413-441). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

6. STAN SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

JANUSZ CZAPIŃSKI

W rozdziale tym omówimy postawy, relacje i zachowania społeczne, takie jak stosunek do dobra wspólnego i do demokracji, poglądy na temat zróżnicowania społecznego (dominacja moralna i egalitaryzm), ocenę zmian systemowych w kraju i udział w życiu politycznym, aktywność organizacyjną i gotowość do współpracy. Podsumujemy te analizy w kategoriach kapitału społecznego w kontekście porównań międzynarodowych.⁷³

6.1. Postawy i relacje społeczne

6.1.1. Postawy wobec dobra wspólnego

W 2013 r. mniej respondentów niż w poprzednich latach deklarowało, że naruszanie dóbr publicznych w ogóle ich nie obchodzi lub mało obchodzi (tabela 6.1.1.).

Polaków najmniej obchodzi to, że ktoś nie płaci za transport publiczny lub unika płacenia podatków. Obojętność wobec tych form naruszania dobra wspólnego znacznie jednak zmalała w porównaniu zwłaszcza z rokiem 2007 i 2009. W pozostałych kategoriach także odnotowujemy wzrost wrażliwości na naruszanie dobra wspólnego. Różnice te są istotne statystycznie (tabela 6.1.2.). Po 26 latach budowania państwa demokratycznego ciągle jednak niemal połowa obywateli jest obojętna wobec pięciu form naruszania wspólnego dobra.

Tabela 6.1.1. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytania o naruszanie dobra publicznego

Kategorie zachowań	Rok	W ogóle mnie nie obchodzi	Malo mnie obchodzi	Trochę mnie obchodzi	Bardzo mnie obchodzi	Trudno powiedzieć
Ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien	2007	27,8	28,3	24,0	13,5	6,4
	2009	28,6	27,6	22,5	13,5	7,8
	2011	24,9	26,9	26,9	16,0	6,3
	2013	22,9	25,9	27,0	17,6	6,7
	2015	22,5	26,6	26,7	18,1	6,2
Ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego (np. autobusów, pociągów)	2007	26,6	32,3	22,5	13,3	5,3
	2009	26,9	31,7	21,7	13,5	6,2
	2011	23,6	31,2	24,4	15,8	5,0
	2013	22,4	30,6	24,8	16,7	5,5
	2015	22,0	30,7	24,7	17,2	5,4
Ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych	2007	21,3	25,1	24,2	23,3	6,0
	2009	22,2	24,5	23,1	23,2	7,0
	2011	18,5	24,5	26,9	24,5	5,6
	2013	18,6	23,4	26,6	25,5	5,9
	2015	17,6	24,0	27,0	26,0	5,4
Ktoś otrzymuje niesłusznie rentę inwalidzką	2011	18,7	22,8	25,6	25,8	6,9
	2013	18,0	22,3	25,9	27,0	6,8
	2015	17,9	22,8	25,8	27,2	6,4
Ktoś wyłudza odszkodowanie z ubezpieczenia	2011	19,8	23,8	24,0	24,9	7,5
	2013	19,2	23,5	23,4	25,8	8,1
	2015	18,6	23,6	23,9	26,4	7,5

Tabela 6.1.2. Porównanie stosunku do dobra publicznego z pomiarów w 2011, 2013 i 2015 r. w próbach panelowych

Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Wrażliwość na dobro wspólne	2011	2,51	0,956	-0,058	-8,932	8773	0,000	0,419*
	2015	2,57	0,970					
	2013	2,54	0,980	-0,029	-2,354			
	2015	2,56	0,975					

* p<0,000

⁷³ Niektóre sformułowania w tym rozdziale są autorstwa Antoniego Sulka i zostały przywołane z raportu *Diagnozy Społecznej* z 2013 r.

Pięć pytań tworzy jeden spójny wskaźnik (skalę wrażliwości na dobro wspólne) o wysokim poziomie rzetelności (α Cronbacha wynosi 0,95). Im wyższy wskaźnik, tym większa wrażliwość na dobro publiczne. Tabela 6.1.3 pokazuje średnie wartości wskaźnika (proc. osób, które trochę lub bardzo obchodzi naruszanie dobra wspólnego) w 2011 i 2015 r. w rozbięciu na grupy społeczno-demograficzne.

Tabela 6.1.3 Procent osób wrażliwych na naruszanie dobra publicznego w różnych grupach społeczno-demograficznych w 2011 i 2015 roku w próbie panelowej

Grupa społeczno-demograficzna	2015	2011
Ogółem	51,9	49,9
Płeć		
Mężczyźni	50,3	48,6
Kobiety	53,3	51,0
Wiek w 2015 r.		
do 24 lat	43,3	32,7
25-34 lata	47,1	44,4
35-44 lata	51,4	49,8
45-59 lat	55,0	53,2
60-64 lata	54,7	53,5
65 i więcej lat	54,0	54,0
Miejsce zamieszkania		
Miasta ponad 500 tys.	63,0	59,6
Miasta 200-500 tys.	59,5	63,7
Miasta 100-200 tys.	58,9	55,5
Miasta 20-100 tys.	52,8	51,4
Miasta < 20 tys.	49,7	49,3
Wieś	46,2	42,8
Województwo		
Dolnośląskie	57,4	52,7
Kujawsko-pomorskie	52,3	45,9
Lubelskie	53,7	55,0
Lubuskie	55,9	55,4
Łódzkie	42,6	39,6
Małopolskie	57,7	55,3
Mazowieckie	53,7	51,5
Opolskie	56,5	50,6
Podkarpackie	48,6	44,3
Podlaskie	61,2	52,6
Pomorskie	51,4	49,7
Śląskie	56,9	58,5
Świętokrzyskie	50,7	49,9
Warmińsko-mazurskie	40,0	36,7
Wielkopolskie	42,3	46,4
Zachodniopomorskie	53,2	47,2
Wykształcenie w 2015 r.		
Podstawowe i niższe	43,4	42,5
Zasadnicze zawodowe	45,8	43,5
Średnie	52,7	50,5
Wyższe i policealne	63,3	61,0
Dochód na jedną osobę miesięcznie w 2015 r.		
1 kwartył	43,5	43,3
2 kwartył	50,8	48,5
3 kwartył	52,7	49,8
4 kwartył	59,3	56,0
Status społeczno-zawodowy w 2015 r.		
Sektor publiczny	58,8	57,7
Sektor prywatny	50,5	47,5
Prywatni przedsiębiorcy	54,6	52,5
Rolnicy	52,1	47,4
Renciści	49,4	44,3
Emeryci	55,1	55,6
Uczniowie i studenci	47,6	34,9
Bezrobotni	42,7	42,1
Inni bierni zawodowo	43,1	43,4

Mężczyźni są nieco mniej od kobiet wrażliwi na naruszanie dobra publicznego. Najmniej wrażliwi są najmłodszy, najbardziej zaś ludzie w wieku 45-59 lat. Najmniej wrażliwi są mieszkańcy wsi i małych miast a najbardziej mieszkańcy największych metropolii. Najmniej wrażliwi są najbiedniejsi i najniżej wykształceniem a najbardziej najbogatsi i najlepiej wykształceni. Właśnie różnice w wykształceniu tłumaczą zróżnicowanie według poprzednich podziałów. Ludzi wykształconych jest więcej w największych miastach, więcej wśród zamożnych niż wśród biednych. Po uwzględnieniu tego faktu (wytrąceniu wykształcenia) różnice między zamożnymi i biednymi, mieszkańcami miast i wsi niemal zanikają. Zatem wykształcenie jest głównym czynnikiem odpowiedzialnym za niektóre przynajmniej różnice demograficzne i ekonomiczne we wrażliwości na dobro wspólne⁷⁴. Najniższa wrażliwość jest notowana w województwie warmińsko-mazurskim, łódzkim i wielkopolskim, a największa w podlaskim, małopolskim i dolnośląskim. Najbardziej wrażliwi są pracownicy sektora publicznego a najmniej bezrobotni. I w tym przypadku wynika to w znacznej mierze z różnic w poziomie wykształcenia. W porównaniu z 2011 rokiem niemal we wszystkich grupach nastąpił wzrost odsetka osób wrażliwych na naruszanie dobra wspólnego; spadła tylko w woj. wielkopolskim, lubelskim i śląskim oraz w dużych miastach (200-500 tys. mieszkańców).

Analiza regresji ponownie pokazuje duże znaczenie wykształcenia (tabela 6.1.4). Jest to zmienna wyjaśniająca największą porcję wariancji. Kolejnymi istotnymi predyktorami są; wiek (im bardziej zaawansowany tym większa wrażliwość), jest klasa miejscowości zamieszkania (im mniejsza miejscowość tym słabsza wrażliwość na naruszanie dobra wspólnego), religijność (osoby bardziej religijne są bardziej wrażliwe), nastawienie materialistyczne (osłabia wrażliwość), dochód (bogatsi bardziej wrażliwi), stosunek do demokracji (pozytywny wzmacnia wrażliwość na naruszanie dobra wspólnego). Rolnicy, pracownicy najemni (zwłaszcza sektora publicznego) oraz przedsiębiorcy są bardziej od innych grup społeczno-zawodowych wrażliwi.

Tabela 6.1.4. Czynniki wyjaśniające zróżnicowanie wrażliwości na dobro publiczne

Predyktor	Beta	t	p
(Stała)		28,798	0,000
Poziom wykształcenia	0,160	16,771	0,000
Wiek	0,114	10,545	0,000
Pracownik sektora publicznego	0,045	4,919	0,000
Pracownik sektora prywatnego	0,022	2,295	0,022
Rolnik	0,040	4,991	0,000
Emeryt	0,008	0,699	0,485
Przedsiębiorca	0,022	2,669	0,008
Dochód na osobę	0,048	5,663	0,000
Stosunek do demokracji	0,043	5,594	0,000
Nastawienie materialistyczne	-0,048	-6,134	0,000
Religijność	0,061	7,735	0,000
Płeć	-0,004	-0,482	0,630
Klasa miejscowości zamieszkania	-0,076	-9,139	0,000

Rośnie wrażliwość na dobro wspólne. Niewątpliwie jest to efekt szybko rosnącego wykształcenia Polaków. Dzięki edukacji coraz więcej rodaków zdaje sobie sprawę z tego, że „jedziemy na jednym wózku” i że prędzej czy później nieuczciwość innych odbije się na nas. Wszak ten wzrost wrażliwości nie jest wystarczający, abyśmy mogli powiedzieć o sobie, że zbudowaliśmy już społeczeństwo obywatelskie.

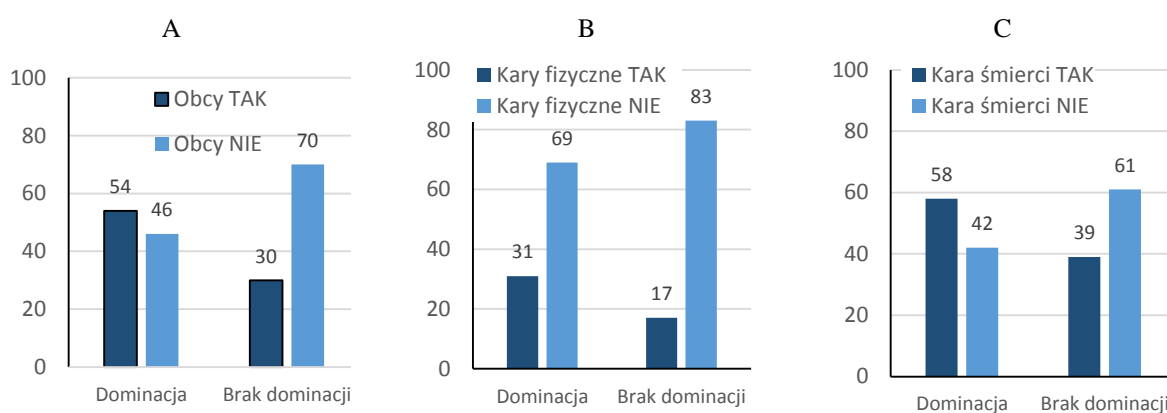
6.1.2. Dominacja społeczna, autorytaryzm i konserwatyzm

Teoria dominacji społecznej Jima Sidaniusa i Felicji Pratto (1993, 1999; Pratto, Sidaniu, Stallorw, Malle, 1994), wywodzi się z wpływowej teorii tożsamości społecznej (Tajfel, Turner, 1979). Zakłada ona, że ludzie w różnym stopniu, dla obrony hierarchii społecznej i własnej w niej pozycji, preferują nierówności między grupami, faworyzując zazwyczaj grupy, do których sami należą i dyskryminując grupy obce. Zaproponowane przez autorów teorii narzędzie, *Skala Dominacji Społecznej* (ODS), ma mierzyć siłę tej nierównościowej orientacji. Osoby o wysokim wskaźniku orientacji na dominację społeczną dążą do zachowania hierarchicznej struktury, w której jedne grupy dominują, inne są podporządkowane. Badania z użyciem tej skali dowodzą jej dużej mocy predyktywnej. Pozwala ona trafnie określić postawy wobec obcych grup, zwłaszcza mniejszościowych. Jest zatem dobrym instrumentem do oceny postaw ksenofobicznych, autorytarnych i rasistowskich. W kwestionariuszu *Diagnozy* umieściliśmy w tym roku 2 pytania ze *Skali Dominacji Społecznej* (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 57.11 i 57.13).

⁷⁴ Efekt wykształcenia jest wśród tych kryteriów kategoryzacji społecznej najsilniejszy, $F(3, 18812)=207,226$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,032$.

Postawę dominacji (średnia ocena odpowiednich twierdzeń w przedziale od 1 – *zdecydowanie tak* do 3,5 – *raczej tak*) prezentuje — 46,5 proc. Można zatem powiedzieć, że Polacy dość powszechnie j odmawiają niektórym ludziom i grupom prawa do szacunku, stosują moralną dyskryminację.

Postawa społeczna wynikająca z orientacji na dominację społeczną ma istotne znaczenie dla zachowań i postaw; wiąże się z uprzedzeniami wobec obcych, z autorytarnym wychowaniem dzieci i akceptacją kary śmierci. Wykres 6.1.1 pokazuje rozkład procentowy odpowiedzi twierdzących i przeczących (pominięto odpowiedzi „*ani tak, ani nie*”) na 3 pytania: czy „*zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia*”, „*bez kar fizycznych nie da się dobrze wychować dzieci*”, „*powinno się w Polsce przywrócić karę śmierci*”. Wśród osób zorientowanych na dominację jest więcej niż w grupie bez takiej orientacji zwolenników tezy o nadmiernym wpływie obcych na sprawy kraju, karania fizycznego dzieci i przywrócenia w Polsce kary śmierci. W przypadku negatywnego stosunku do obcych i kary śmierci postawa akceptująca przeważa wśród osób zorientowanych na dominację nad postawą przeciwną. Mamy zatem do czynienia z syndromem postawy autorytarnej, odrzucającej moralną równość ludzi, niechętną wobec obcych, przedmiotowo traktującą słabszych (dzieci) i odbierającą prawo do życia groźnym przestępcom. Na szczęście syndrom ten reprezentuje mniejszość Polaków. Osób spełniających co najmniej trzy z czterech kryteriów autorytaryzmu jest w naszej próbie 16,7 proc. Potwierdzeniem syndromu postawy autorytarnej jest wynik analizy czynnikowej odpowiedzi na 7 twierdzeń dotyczących relacji społecznych

UWAGI: panel A Chi-kwadrat=808.604, df=1, p<0,000; panel B Chi-kwadrat=385.669, df=1, p<0,000; panel C Chi-kwadrat=510.002, df=1, p<0,000.

Wykres 6.1.1. Procent zwolenników i przeciwników twierdzenia, że osoby obcego pochodzenia mają zbyt wiele do powiedzenia w Polsce (panel A), zwolenników i przeciwników kar fizycznych wobec dzieci (panel B) i zwolenników i przeciwników przywrócenia kary śmierci (panel C) wśród osób zorientowanych i niezorientowanych na dominację społeczną

Potwierdzeniem syndromu postawy autorytarnej jest wynik analizy czynnikowej odpowiedzi na 7 twierdzeń dotyczących relacji społecznych (tabela 6.1.5). Pięć twierdzeń buduje składową autorytaryzmu a dwa pozostałe składową, którą można traktować jako miarę konserwatyzmu. Przyjmijmy, że sprzeciw wobec jednego co najmniej twierdzenia składowej konserwatyzmu pozwala zakwalifikować osobę do kategorii konserwatystów. Przy takim kryterium odsetek konserwatystów wynosi 48,2, czyli podobny segment społeczeństwa jak ten z orientacją na dominację. Są to jednak dwie odmienne postawy – tylko 50 proc. zorientowanych na dominację zalicza się do konserwatystów.

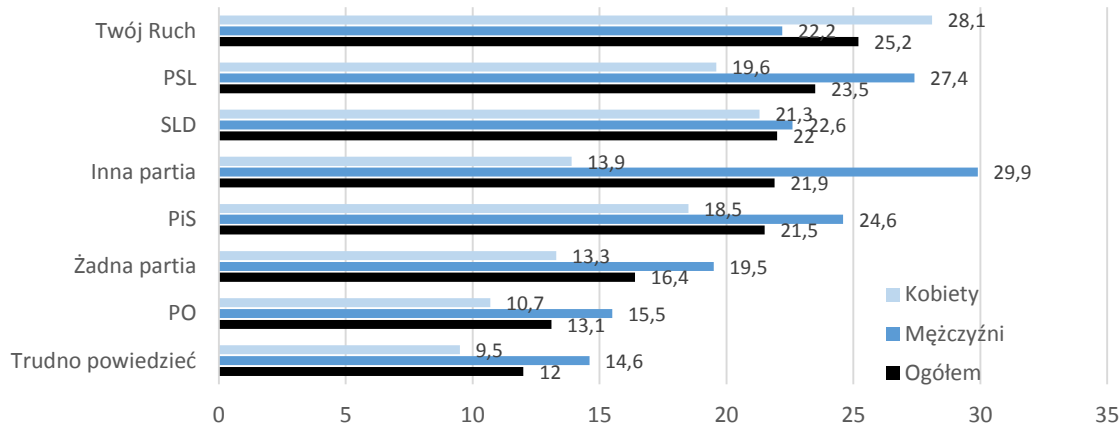
Postawa autorytarzna i konserwatyzm są związane z preferencjami politycznymi (wykresy 6.1.2 i 6.1.3). Postawa autorytarzna najczęstsza jest wśród zwolenników Twojego Ruchu, głównie za sprawą kobiet (jest to jedyny elektorat, w którym autorytarne kobiety jest więcej niż mężczyźni, choć generalnie kobiety są według przyjętych tu kryteriów mniej autorytarne od mężczyzn). Na drugim miejscu pod względem autorytaryzmu znalazł się elektorat PSL, za nim SLD a na końcu PO. Wśród zwolenników PO jest o 40 proc. mniej osób autorytarnych niż wśród zwolenników PiS.

Jeszcze wyraźniej i nieco odmiennie poszczególne elektoraty różni postawa konserwatywna (wykres 6.1.3). Największy odsetek konserwatystów jest wśród zwolenników PiS a najmniejszy -- w odróżnieniu od autorytaryzmu -- w elektoracie Twojego Ruchu. Pozostałe elektoraty nie różnią się pod tym względem między sobą.

Konserwatyzm wyjaśniają wszystkie podstawowe czynniki społeczno demograficzne, w tym najsilniej przywiązanie do Kościoła (tabela 6.1.6). Tym większy konserwatyzm im bardziej zaawansowany wiek, niższe wykształcenie, mniejsza klasa miejscowości, niższy dochód i większa religijność. Także płeć jest czynnikiem różnicującym: mężczyźni są zdecydowanie bardziej konserwatywni od kobiet.

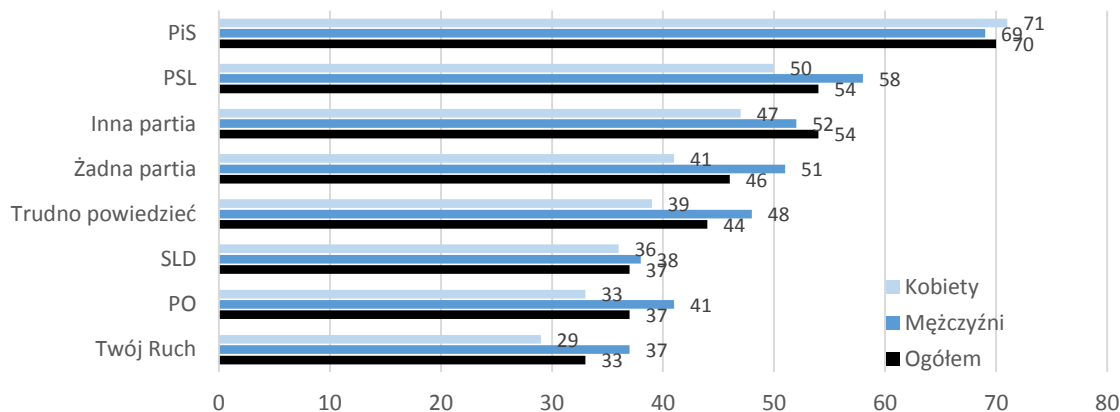
Tabela 6.1.5. Wyniki analizy wariancji metodą głównych składowych z rotacją varimax z normalizacją Kaisera 7 twierdzeń ze skali postaw społecznych

Twierdzenia	Składowa	
	Autorytaryzm	Konserwatyzm
Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia	0,500	
Niektórzy ludzie są więcej wariaci od innych	0,720	
Niektóre grupy ludzi nie zasługują na szacunek	0,745	
Bez kar fizycznych nie da się dobrze wychować dzieci.	0,459	
Powinno się w Polsce przywrócić karę śmierci	0,545	
Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane		0,834
Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie jak chcą		0,832
Procent wyjaśnionej wariancji	26,3	21,6

UWAGI: efekt główny partii $F(7, 21539)=28,406, p<0,000, \eta^2=0,009$; efekt główny płci $F(1, 21539)=29,626, p<0,000, \eta^2=0,001$; efekt interakcji partii i płci $F(7, 21539)=3,242, p<0,005, \eta^2=0,001$.

Wykres 6.1.2. Odsetek osób autorytarnych wśród zwolenników różnych partii

UWAGI: efekt główny partii $F(7, 21588)=141,486, p<0,000, \eta^2=0,044$; efekt główny płci $F(1, 21588)=33,700, p<0,000, \eta^2=0,002$; efekt interakcji partii i płci $F(7, 21588)=6,819, p<0,000, \eta^2=0,002$.

Wykres 6.1.3. Odsetek konserwatyistów wśród zwolenników różnych partii

Tabela 6.1.6. Wyniki wielokrotnej analizy regresji dla poziomu konserwatyzmu

Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	p
	B	odch. stand.	Beta		
Stała	9,290	0,157		59,116	0,000
Płeć	-0,826	0,041	-0,137	-20,120	0,000
Wiek	0,013	0,001	0,081	11,068	0,000
Klasa miejscowości	0,166	0,013	0,096	13,243	0,000
Wykształcenie	-0,086	0,007	-0,095	-11,995	0,000
Religijność	0,325	0,009	0,243	34,428	0,000
Dochód na osobę	0,000	0,000	-0,072	-9,728	0,000

6.2. Doświadczenia i kompetencje obywatelskie

Demokracja wymaga postaw i zachowań obywatelskich. Sama takie postawy i zachowania powinna także kreować i wzmacniać. Czy po 26 latach od zmiany systemu autorytarnego na demokratyczny Polacy nauczyli się zachowań obywatelskich? Czy zaakceptowali zmiany społeczno-gospodarcze i demokratyczne reguły uprawiania polityki. Czy stworzyliśmy już społeczeństwo obywatelskie? Miejscem nabywania doświadczeń i umiejętności obywatelskich są dobrowolne organizacje, działania i kontakty, które wypełniają przestrzeń między jednostką a społeczeństwem, między obywatelem a państwem. Czy wypełniliśmy tę „próżnię społeczną” między rodziną i narodem, o której w 1979 r. pisał Stefan Nowak (1979)?

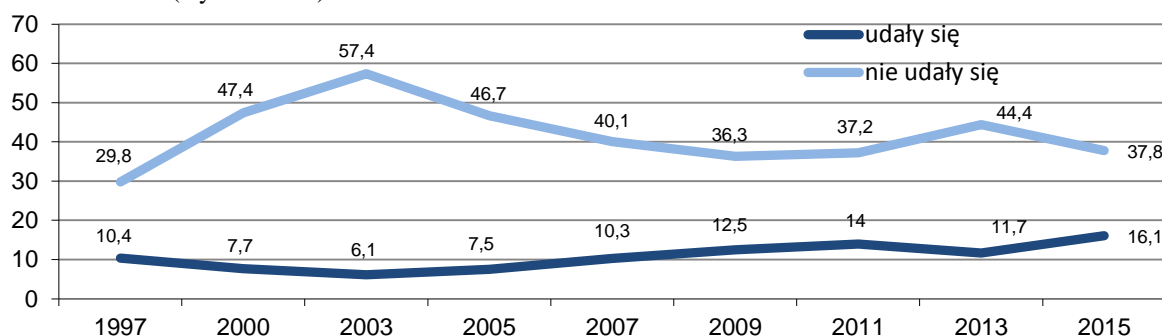
6.2.1. Ocena zmian systemowych i ich wpływu na życie Polaków

Zmiany systemu politycznego i gospodarczego w Polsce po 1989 r. – wprowadzenie rządów demokratycznych na miejsce autorytarnych i gospodarki rynkowej na miejsce nakazowej – pociągnęły za sobą głębokie i rozległe zmiany w społeczeństwie, zmieniły położenie podstawowych grup społecznych i wpłynęły na indywidualne losy ludzi. Do oceny tych zmian posłużyło pytanie: *Czy Pana(i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie, czy raczej nie udały?* (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 42). Pytanie było zadawane od 1997 r., co pozwala badać zmiany ocen w czasie. Jest to istotne, gdyż wpływ, pamięć i ocena tak wielkiego wydarzenia historycznego jak zmiana systemowa w Polsce mają swoją dynamikę.

Ogólna ocena reform rozpoczętych w 1989 r. jest dla badanych zadaniem trudnym. Tylko nieco ponad połowa badanych (53 proc.) może się na nią zdecydować – 46,7 proc. znalazła się w kategorii „trudno powiedzieć” i nawet wśród osób z wykształceniem wyższym niż średnie odsetek ten jest niewiele niższy (40,1 proc.) (tabela 6.2.1).

Trudność sformułowania tej oceny ma wiele przyczyn związanych ze złożonym charakterem ocenianych wydarzeń oraz z procesem tworzenia się ocen. Każda kolejna reforma oprócz korzyści dla pewnych grup społecznych niosła ze sobą przynajmniej w początkowym okresie jakieś straty dla innych grup społecznych. Grupy, które mogły się czuć pokrzywdzone nie były po każdej reformie te same. W efekcie niemal każdy Polak na jednych reformach mógł zyskać a na innych stracić. Stąd trudność sformułowania jednoznacznej oceny łącznie wszystkich reform. Nie tylko jednak dlatego reformy po 1989 r. nie mogą liczyć na uzgodnioną i powszechnie podzielaną ocenę społeczną. Do tego konieczne byłoby uprzednie uzgodnienie takiej oceny przez elity polityczne i medialne, kształtujące opinię masową i podniesienie jej do poziomu społecznie obowiązującego „wyobrażenia zbiorowego”. Przez jeszcze wiele lat wielu Polaków nie będzie wiedziało, co o reformach po 1989 roku sądzić i będzie się różnić w ich ocenie.

Na przestrzeni okresu, w którym pytano o ocenę reform brak jest jednej ogólnej tendencji. Najpierw, w latach 1997-2003 skurczyła się, i tak niewielka mniejszość oceniająca reformy pozytywnie i równocześnie, aż dwukrotnie wzrósł udział przekonanych, że reformy się nie udały. Potem jednak, od 2005 r. zmiana przybiera inny kierunek: ocena reform systematycznie się poprawia, z 6,1 proc. w 2003 r. do 14,0 proc. w 2011 r.; równocześnie zaś spada odsetek ocen negatywnych, z 57,4 do 37,2 proc., po czym znów w 2013 r. następuje odwrócenie tego trendu: oceny negatywne rosną do poziomu sprzed 2007 r., a pozytywne spadają do poziomu sprzed 2009 r., ale w 2015 r. wraca trend wzrostu ocen pozytywnych (do najwyższego w całym okresie poziomu 16,1 proc.) i spadku ocen negatywnych do poziomu z 2011 r. (wykres 6.2.1).

Źródło danych: rok 1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*

Wykres 6.2.1. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie, „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?”, w latach 1997-2015 wśród osób w wieku 18+ lat (pominięto dopelniające do 100 proc. odpowiedzi „trudno powiedzieć”)

Utrzymująca się w całym okresie badań zdecydowana przewaga ocen negatywnych nad pozytywnym wynika ze znanego w psychologii efektu negatywności (Baumeister i in., 2001; Czapiński, 1988; Peeters, Czapiński, 1990; Kahneman, Tversky, 1979): strata oddziałuje silniej na emocje i bardziej się w pamięci utrzuwa niż zysk. Nawet gdyby bilans efektów wielu reform był dla jednostki zerowy, jej oceny pozostaną pod znacznie większym wpływem strat niż zysków.

Opinia, że reformy się udały, zależy od cech położenia społecznego, jednak we wszystkich grupach społecznych wyróżnionych ze względu na płeć, wiek, wykształcenie (z wyjątkiem osób z dyplomem magistra), dochód, statusu społeczno-zawodowy, klasę miejscowości ustępuje ona opinii, że reformy te się nie udały. Jest więc rzeczywiście opinią zdecydowanej, choć względnej mniejszości.

Istotne znaczenie dla oceny reform po 1989 r. ma wykształcenie (tabele 6.2.1 i 6.2.2); za tą etykietą kryje się liczba lat pobierania nauki i jej rodzaj, ale także typ wykonywanej pracy oraz przynależność do określonej warstwy społecznej. Tylko osoby ze stopniem doktora i magistra częściej pozytywnie niż negatywnie oceniają reformy i rzadziej nie mają na ten temat zdania w porównaniu z osobami gorzej wykształconymi. Przy kontroli innych kryteriów podziału społecznego (płci, wieku, klasy miejscowości, dochodu i statusu społeczno-zawodowego) w grupie osób z wyższym i policealnym wykształceniem jest niemal trzykrotna przewaga ocen pozytywnych w stosunku do osób z wykształceniem poniżej średniego.

Tabela 6.2.1. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?”

Poziom ukończonego wykształcenia	Udały się	Nie udały się	Trudno powiedzieć	N
Wyższe ze stopniem naukowym co najmniej doktora	45,6	26,9	27,5	160
Wyższe ze stopniem magistra lub równorzędnym	33,1	29,9	37,0	3582
Wyższe ze stopniem inżyniera, licencjata	23,1	27,6	49,3	1201
Policealne	15,3	41,5	43,2	665
Średnie zawodowe	15,2	40,8	44,0	4489
Średnie ogólnokształcące	15,5	34,1	50,4	2134
Zasadnicze zawodowe	9,8	43,2	47,0	5600
Podstawowe	7,7	44,2	48,1	2860
Bez wykształcenia/podstawowe nieukończone	5,5	35,9	58,6	181
Ogółem	16,0	37,3	46,7	20872

Chi-kwadrat=1722,883, df=16, p<0,000

Kobiety o ponad 20 proc. rzadziej niż mężczyźni wydają pozytywne oceny reform (tabela 6.2.2). Może to oznaczać, że poniosły one większe niż mężczyźni koszty reform, albo że wzrosły u nich bardziej niż u mężczyzn aspiracje życiowe, za którymi reformy nie nadążają lub których spełnienie utrudniają.

Stosunkowo najbardziej pozytywnie reformy oceniają osoby w średnim wieku (35-59 lat) a najmniej osoby starsze i młodsze od nich (tabela 6.2.2).

Silnie różnicuje pozytywną ocenę reform klasa miejsca zamieszkania (tabela 6.2.2). Wśród mieszkańców wsi proporcja takich ocen jest dwukrotnie mniejsza niż w największych aglomeracjach (500 i więcej tysięcy mieszkańców), ale także w pozostałych miastach jest ona istotnie statystycznie mniejsza.

W przekroju regionalnym najkorzystniej bilans reform widzą mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego (tabela 6.2.2), co zakrawa na paradoks, jako że jest to jedno z najbiedniejszych województw z najwyższym wskaźnikiem bezrobocia. Znacznie lepiej od innych oceniają także reformy mieszkańcy woj. pomorskiego, nieco lepiej woj. śląskiego i zachodniopomorskiego, a gorzej woj. małopolskiego, podkarpackiego i podlaskiego.

Na oceny reform wpływa również dochód gospodarstwa domowego (tabela 6.2.2). W dolnym kwartylu dochodu na osobę w gospodarstwie domowym za udane uznaje reformy ponad dwukrotnie mniejszy odsetek niż respondentów niż w górnym kwartylu. Oznacza to, że jednym z zasadniczych kryteriów dla oceny reform jest materialny poziom życia.

Jeśli chodzi o wielkie grupy statusu społeczno-zawodowego, to tą, w której najczęściej spośród wszystkich reformy ocenia się pozytywnie są prywatni przedsiębiorcy; ale w porównaniu z pracownikami sektora publicznego więcej ocen pozytywnych jest także w grupie pracowników sektora prywatnego, a nawet wśród emerytów. Pamiętajmy jednak, że są to różnice po wytrąceniu efektów innych kryteriów stratyfikacji, choćby wykształcenia, które jest znacznie wyższe wśród pracowników sektora publicznego niż pracowników sektora prywatnego czy wśród emerytów. Innymi słowy, gdyby emeryci i pracownicy sektora prywatnego mieli średnio takie samo wykształcenie jak pracownicy sektora publicznego, to ich oceny byłyby bardziej pozytywne niż oceny pracowników sektora publicznego.

Generalnie, przekonania o powodzeniu reform po 1989 roku kumulują się na górnych szczeblach drabiny społecznej – na dolnych szczeblach występują one wyraźnie rzadziej, dominacja opinii, że reformy się nie udały, jest tam szczególnie silna. Ta kumulacja pozytywnych i negatywnych ocen reform jest wzmocniona przez fakt, że podstawowe wymiary położenia społecznego: poziom wykształcenia, dochód i wielkość miejsca zamieszkania są ze sobą powiązane. Wskutek tego, na przykład istnieją kategorie, w których połączone wpływy wykształcenia, klasy miejscowości i dochodu sprawiają, że pozytywna ocena reform jest oceną zdecydowanie dominującą. Taką kategorią są mieszkańcy największych aglomeracji z wyższym wykształceniem w górnym kwartylu dochodu, którzy w 42 proc. pozytywnie oceniają reformy. Na przeciwnym biegunie są mieszkańcy wsi z wykształceniem poniżej średniego z pierwszego kwartyla dochodu, spośród których za udane uważa reformy tylko 6 proc.

Tabela 6.2.2. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa pozytywnej oceny reform w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	0,762
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,418	1,086
35-44 lata	0,000	1,490
45-59 lat	0,014	1,289
60-64 lata	0,897	1,017
65 i więcej lat	0,495	0,909
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,728	1,031
Średnie	0,000	1,544
Wyższe i policealne	0,000	2,897
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,000	0,700
Miasta 100-200 tys.	0,000	0,490
Miasta 20-100 tys.	0,000	0,541
Miasta < 20 tys.	0,000	0,615
Wieś	0,000	0,487
Województwo		
Dolnośląskie	Ref.	
Kujawsko-pomorskie	0,238	1,153
Lubelskie	0,084	0,801
Lubuskie	0,152	1,230
Łódzkie	0,303	0,891
Małopolskie	0,016	0,775
Mazowieckie	0,444	0,932
Opolskie	0,353	0,863
Podkarpackie	0,016	0,727
Podlaskie	0,048	0,739
Pomorskie	0,000	1,913
Śląskie	0,050	1,217
Świętokrzyskie	0,137	0,794
Warmińsko-mazurskie	0,000	2,210
Wielkopolskie	0,122	0,848
Zachodniopomorskie	0,028	1,317
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,238	1,093
3 kwartył	0,000	1,517
4 kwartył	0,000	2,112
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,001	1,251
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	1,747
Rolnicy	0,273	1,152
Renciści	0,632	1,058
Emerycy	0,000	1,468
Uczniowie i studenci	0,153	1,205
Bezrobotni	0,282	0,874
Inni bierni zawodowo	0,058	1,213
Stała	0,000	0,152
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell $R^2 \times 100$	8,3	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke $R^2 \times 100$	14,4	

* Ref. oznacza grupę odniesienia

Różnicujący wpływ cech położenia społecznego (wieku, wykształcenia, klasy miejscowości zamieszkania i dochodu) na ocenę reform wyjaśniany być może za pomocą różnych czynników, które będąc składowymi lub korelatami cech położenia społecznego, wpływają na te oceny bardziej bezpośrednio.

W poprzednich edycjach *Diagnozy Społecznej* wykazano, że istnieje i utrzymuje się w czasie dodatnia zależność między oceną zmiany warunków *własnego* życia a *ogólną* oceną reform po 1989 roku. Ludzie, którzy na pytanie

„Kiedy żyło się Panu(i) łatwiej – przed rokiem 1989 czy obecnie?” odpowiadają, że obecnie, zdecydowanie lepiej oceniają reformy po 1989 r. Przykładowo, w 2009 r. wśród badanych, którym subiektywnie łatwiej żyło się przed rokiem 1989 reformy jako udane oceniło 7,4 proc., a jako nieudane 59,9 proc., natomiast wśród badanych, którym łatwiej żyło się po roku 1989 reformy jako udane oceniło 30,2 proc, a jako nieudane 31,4 proc. Ponieważ wskutek upływu czasu odsetek osób, które mogą porównywać swoje życie przed i po 1989 r. z roku na rok kurczy się, w obecnej edycji *Diagnozy Społecznej* nie zadawano tego pytania.

Ważnym czynnikiem kształtującym ogólną ocenę reform po 1989 r. są postawy polityczne, przekonanie, że demokracja to dobry ustrój. Na skali akceptacji demokracji 29 proc. zbiorowości wybrało pogląd, że „demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów”; 14 proc. - że „niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne”; dla 17,2 proc. „nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny”, zaś 4,7 proc. uważa, że „demokracja jest złą formą rządu”; 35,2 proc. nie udzieliło odpowiedzi. Bezwzględna akceptacja demokracji jako formy rządzenia jest więc w Polsce niska (patrz rozdz. 6.2.6).

Tak niska bezwzględna akceptacja demokracji politycznej nie może sprzyjać pozytywnemu wartościowaniu przez społeczeństwo reform podjętych po 1989 r. Tłumaczy jednak część indywidualnego różnicowania tych ocen (tabela 6.2.3). Ludzie uznający demokrację za najlepszą formę rządów ostro odróżniają się pozytywną oceną reform (33,3 proc.) od tła zwolenników wszystkich innych poglądów na demokrację - kilkakrotnie częściej niż pozostali razem wzięci uznają reformy za udane. Na drugim krańcu skali aż 68,8 proc. skłonnych sądzić, że „demokracja jest złą formą rządów” - czyli praktycznie wszyscy, którzy potrafili ocenić reformy po 1989 r. - ocenia te reformy jako reformy nieudane.

Afirmacja demokracji wpływa na ocenę reform na każdym z czterech głównych poziomów wykształcenia: ci, co bezwzględnie akceptują demokrację, znacznie częściej niż ogół *danego poziomu* uważają reformy za udane (19,6 wobec 7,6 proc. w grupie z wykształceniem podstawowym, 21,0 wobec 9,7 proc. w grupie z wykształceniem zasadniczym zawodowym, 30,2 proc. wobec 15,3 proc w grupie z wykształceniem średnim i 44,4 wobec 29,2 proc w grupie z wykształceniem wyższym). Podobnie we *wszystkich* klasach miejscowości i kwartylach dochodu. Jest to więc rzeczywisty wpływ akceptacji demokracji na ocenę reform po 1989 r. Najprawdopodobniej ludzie, którzy cenią demokrację, doceniają to, że Polska po 1989 r. rozwijała się we właściwym kierunku.

Tabela 6.2.3. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?”, w zależności od akceptacji demokracji jako formy rządów

Które z podanych stwierdzeń o demokracji jest Panu(i) najbliższe?	Czy Pani zdaniem reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie, czy raczej nie udały?			
	Udały się	Nie udały się	Trudno powiedzieć	N
Demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów	33,3	28,9	37,7	6398
Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne	16,4	47,2	36,4	3084
Nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny, czy niedemokratyczny	9,6	49,0	41,4	3786
Demokracja jest złą formą rządów	5,9	68,8	25,3	1039
Trudno powiedzieć	6,0	30,3	63,7	7738
Ogółem	16,0	37,3	46,7	22045

Innym czynnikiem subiektywnym, który może pośredniczyć między położeniem w strukturze społecznej a oceną reform jest zadowolenie z własnego życia i zadowolenie z sytuacji w kraju. Osoby zadowolone z całego swojego dotychczasowego życia i osoby zadowolone z sytuacji w kraju oceniają pozytywnie reformy ponad dwukrotnie częściej niż osoby niezadowolone.

6.2.2. Zrzeszanie się i pełnienie funkcji w organizacjach

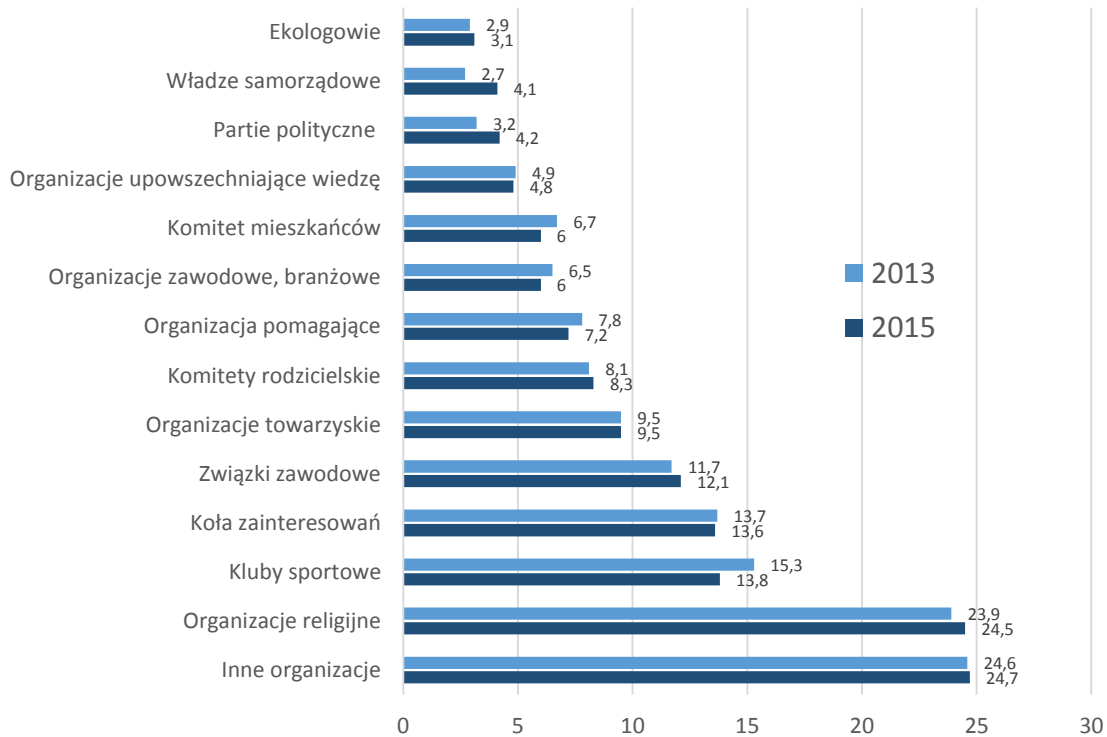
Stopień *zrzeszania się*, odsetek obywateli, którzy należą do organizacji dobrowolnych jest najprostszą miarą stanu społeczeństwa obywatelskiego. W Polsce w 2015 r. członkami „jakichś organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków lub kół” było 13,4 proc. badanych: 10,3 proc. należało tylko do jednego stowarzyszenia; 2,2 proc. do dwóch, a 1,9 proc. do więcej niż dwóch organizacji.

Dopełnieniem pytania o formalne członkostwo było pytanie o rzeczywistą działalność w takich organizacjach (*Czy obecnie uczestniczy Pan(i) aktywnie w działaniach takich organizacji?*). 70,8 proc. członków stowarzyszeń mówi, że aktywnie uczestniczy w ich działaniach. Mało ludzi należy do organizacji, ale jeśli już gdzieś należą, to (mówią, że) coś w nich robią. Takich, którzy należą i działają jest w społeczeństwie powyżej 15 r.ż. 9,0 proc.

W obecnej edycji *Diagnozy Społecznej* po raz drugi zbadano, do jakiego rodzaju organizacji należą ci, którzy aktywnie w nich działają. Uzyskano następujące wyniki (wykres 6.2.2). Ci, którzy należą do jakichkolwiek organizacji i w nich aktywnie działają, zdecydowanie najczęściej (24,5 proc.) działają w organizacjach religijnych. Wynik ten wart jest uwagi dlatego, że w dyskursie o organizacjach dobrowolnych, społeczeństwie obywatelskim itp., często nawet nie ma się na myśli organizacji religijnych. Na drugim miejscu są kluby sportowe (13,8 proc. wszystkich osób

aktywnych organizacyjnie) i koła zainteresowań (13,6 proc.). Do aktywności w związkach zawodowych przyznaje się 12,1 proc. aktywnych organizacyjnie, co stanowi 1 proc. wszystkich obywateli w wieku powyżej 15 lat. Zdecydowanie bardziej uzwiązkowiony jest sektor publiczny (4,9 proc. pracowników działa w związkach zawodowych) niż prywatny (0,7 proc. pracowników, czyli niewiele większy odsetek niż wśród emerytów – 0,6 proc.).

Wyższym stopniem uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim jest *pełnienie funkcji w organizacjach*. 45,4 proc. badanych, którzy zadeklarowali przynależność do organizacji, stwierdziło, że „pełnili jakieś funkcje w takich organizacjach”. Oznacza to, że (tylko) 6,1 proc. Polaków pełniło lub pełni obecnie jakieś funkcje z wyboru. Jest to dla nich doświadczenie podwójnie istotne: bycia wybranym i udziału w kierowaniu organizacją – pozostałe 94 proc. jest pozbawionych takiego doświadczenia i umiejętności, które ono kształtuje.

Wykres 6.2.2. Procent aktywnie działających w różnych rodzajach organizacji wśród osób należących do jakiejś organizacji

W stosunku do 2011 r. nastąpił 1-punktowy spadek odsetka zrzeszania się, ale brak podstaw do interpretacji tego spadku (tabela 6.2.4). Na przestrzeni dwunastu obserwowanych lat (2003-2015) nie rysuje się ani systematyczny wzrost ani systematyczny spadek zainteresowania organizacjami obywatelskimi, wskaźnik zrzeszania się zmienia się nieregularnie w przedziale 12,1-15,1 proc. (tabela 6.2.4). Społeczeństwo obywatelskie w Polsce, rozumiane jako działanie w organizacjach dobrowolnych, nie rozwija się, nie wciąga w swoje sieci i struktury coraz większej liczby ludzi. Podobnie z pełnieniem funkcji w organizacjach, w okresie 2003-2015 odsetek pełniących funkcje wśród ogółu zmienił się nieregularnie granicach 4,8-6,8 proc.

Tabela 6.2.4. Procent osób zrzeszonych i pełniących funkcje w organizacjach oraz osób włączających się w działania na rzecz społeczności w latach 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 wśród badanych w wieku 18 i więcej lat

	2003 N=9380	2005 N=8539	2007 N=12747	2009 N=25568	2011 N=25580	2013 N=26170	2015 N=21747
Członkowie organizacji	12,2	12,1	15,1	13,2	14,8	13,7	13,4
Pełniący funkcje wśród zrzeszonych	45,1	55,7	41,4	37,9	32,2	46,0	45,1
Pełniący funkcje wśród ogółu	5,3	6,8	6,3	5,0	4,8	6,3	5,9
Włączający się w działania na rzecz społeczności	12,9	13,6	14,1	15,6	15,6	15,2	15,4

Zrzeszanie się jest społecznie zróżnicowane, a różnice między grupami biorą się z niejednakowej oferty organizacyjnej skierowanej do poszczególnych grup oraz z ich niejednakowej gotowości do wstępowania do organizacji (tabela 6.2.5). Odsetek zrzeszonych jest nieco większy wśród mężczyzn niż wśród kobiet, najniższy jest w grupie wieku do 34 lat a największy w grupie 45-59 lat, wzrasta wraz z wielkością miejsca zamieszkania – od 12 proc. na

wsi do 17 proc. w wielkich miastach. Regularnie wzrasta z poziomem wykształcenia (z 7 proc. w grupie z wykształceniem podstawowym do 24 proc. wśród osób z wykształceniem wyższym) oraz od dochodu (od 8 proc. wśród najuboższych do 21 proc. wśród najbogatszych). Najbardziej zrzeszoną grupą statusową są pracownicy sektora publicznego (26 proc.), a najmniej — bezrobotni i inni bierni zawodowo (8 proc.) oraz renciści (9 proc.).

Procent zrzeszonych znacząco (o 1,6 pp.) spadł w próbie panelowej w stosunku do roku 2011 we wszystkich grupach społeczno-demograficznych; najbardziej wśród prywatnych przedsiębiorców (o 5,2 pp.).

Tabela 6.1.5 Procent osób zrzeszonych w różnych grupach społeczno-demograficznych w 2011 i 2015 roku w próbie panelowej

Grupa społeczno-demograficzna	2015	2011
Ogółem	13,7	15,3
Płeć		
Mężczyźni	14,1	15,8
Kobiety	13,4	14,9
Wiek w 2015 r.		
do 24 lat	10,7	13,5
25-34 lata	11,8	10,3
35-44 lata	15,0	14,5
45-59 lat	15,4	17,6
60-64 lata	14,3	16,6
65 i więcej lat	12,3	16,4
Miejsce zamieszkania		
Miasta ponad 500 tys.	15,1	17,3
Miasta 200-500 tys.	18,4	18,4
Miasta 100-200 tys.	15,1	15,7
Miasta 20-100 tys.	14,2	15,4
Miasta < 20 tys.	14,2	16,0
Wieś	11,6	13,7
Wykształcenie w 2015 r.		
Podstawowe i niższe	5,7	8,6
Zasadnicze zawodowe	8,3	12,2
Średnie	14,9	17,0
Wyższe i policealne	24,3	24,3
Dochód na jedną osobę miesięcznie w 2015 r.		
1 kwartył	7,8	10,9
2 kwartył	11,3	15,0
3 kwartył	13,7	14,5
4 kwartył	20,9	22,0
Status społeczno-zawodowy w 2015 r.		
Sektor publiczny	26,4	26,9
Sektor prywatny	10,8	12,3
Prywatni przedsiębiorcy	14,9	20,1
Rolnicy	13,3	15,9
Renciści	9,3	9,4
Emeryci	13,6	18,0
Uczniowie i studenci	16,7	19,6
Bezrobotni	8,4	10,0
Inni bierni zawodowo	8,1	9,9

Ponieważ niektóre kategorie społeczne są ze sobą powiązane, aby zobaczyć, jaki jest związek „netto”, po wyłączeniu innych kryteriów podziału, danej kategorii ze zrzeszaniem się zrobiliśmy sprawdzian za pomocą regresji logistycznej. Jej wyniki prezentujemy w tabeli 6.2.6. Potwierdzają one w zasadzie różnicowanie społeczne, ale widzimy tym razem dokładny iloraz prawdopodobieństwa przynależności do pierwszej grupy z danej kategorii i istotność statystyczna różnicy prawdopodobieństw. Na przykład kobiety przy wyłączeniu efektów wszystkich pozostałych zmiennych zrzeszają się o 20 proc. rzadziej od mężczyzn, osoby z wyższym wykształceniem czterokrotnie częściej od osób z wykształceniem podstawowym, sam fakt mieszkania na wsi nie obniża prawdopodobieństwa zrzeszania się w porównaniu z mieszkańcami dużych miast, ale wyższe dochody sprzyjają zrzeszaniu się i praca w sektorze publicznym istotnie zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do jakiejś organizacji w porównaniu z wszystkimi innymi grupami społeczno-zawodowymi, z wyjątkiem grupy uczniów i studentów.

Tabela 6.2.6. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa pozytywnej oceny reform w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	0,818
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,000	0,675
35-44 lata	0,158	1,173
45-59 lat	0,005	1,358
60-64 lata	0,034	1,327
65 i więcej lat	0,133	1,239
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,005	1,297
Średnie	0,000	2,263
Wyższe i policealne	0,000	4,022
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,462	1,067
Miasta 100-200 tys.	0,165	1,139
Miasta 20-100 tys.	0,022	1,194
Miasta < 20 tys.	0,333	1,089
Wieś	0,087	1,138
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,085	1,135
3 kwartył	0,000	1,295
4 kwartył	0,000	1,556
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,000	0,458
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	0,695
Rolnicy	0,067	0,810
Renciści	0,001	0,700
Emeryci	0,001	0,711
Uczniowie i studenci	0,208	1,175
Bezrobotni	0,000	0,509
Inni bierni zawodowo	0,000	0,535
Stała	0,000	0,129
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		4,9
Cox & Snell R^2 x 100		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		9,1
Nagelkerke R^2 x 100		

* Ref. oznacza grupę odniesienia

Wpływ czynników położenia społecznego na to, czy członkowie organizacji działają w tych organizacjach, jest już niewielki. W czterech grupach wykształcenia zmienia się on w przedziale 64 -71 proc.; w kwartyłach dochodu – w granicach 66 -71 proc., a kategoriach miejscowości zamieszkania – w przedziale 66 -74 proc.

Podobny jest wzór zróżnicowania pełnienia funkcji w organizacjach. Im wyższa kategoria wykształcenia, tym częściej ludzie mają to doświadczenie. W czterech głównych kategoriach wykształcenia odsetki zrzeszonych badanych, którzy pełnią funkcje w swych organizacjach wynoszą kolejno: 25 proc., 38 proc., 45 proc. i 52 proc. – różnica między skrajnymi grupami jest bardzo duża. Mniejsze jest zróżnicowanie w kategoriach dochodu: w kolejnych kwartyłach dochodu funkcje pełni kolejno 38 proc., 42 proc., 45 proc. i 51 proc. zrzeszonych.

Jeśli zróżnicowanie w pełnieniu funkcji nałożyć na różnice w zrzeszaniu się, to ulegają one zaostreniu: obecnie pełni lub w przeszłości pełniło funkcje w organizacjach 1,6 proc. badanych z wykształceniem podstawowym, 3,3 proc. z zawodowym, 6,3 proc. ze średnim i 11,1 proc. z wyższym. Wykształcenie, zwłaszcza wyższe, nie tylko sprzyja członkostwu w organizacjach dobrowolnych, ludzie lepiej wykształceni częściej też obejmują w nich funkcje. W efekcie, ludzie z górnych warstw społecznych, a zwłaszcza ludzie z wyższym wykształceniem kilkakrotnie częściej niż pozostali doświadczają bycia wybranym i pełnienia funkcji w organizacjach obywatelskich. Poniżej wykształcenia średniego doświadczenie takie występuje już bardzo rzadko, a w najniższej grupie wykształcenia, wręcz wyjątkowo, u półtora procenta ludzi z tej kategorii.

6.2.3. Wspólne działanie i praca dla innych

Pomiar rozwoju społeczeństwa obywatelskiego przy pomocy stopnia zrzeszania się jest tylko jednym z możliwości. W Polsce ludzie, którzy chcą coś zrobić dla swojej społeczności, niechętnie łączą się w tym celu w związki formalne. Wystarczy, że podejmą lub włączą się w jakieś *działania na rzecz własnej społeczności*. Badanie pokazuje jednak, że jest to zjawisko tak samo rzadkie jak przynależność do organizacji. Tylko 15,4 proc. badanych w ciągu ostatnich dwóch lat angażowało się „w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie” – w działania na tyle ważne, by pomyśleć o nich w chwili formułowania odpowiedzi na pytanie. W 2013 r. osób takich było nieco mniej – 15,2, najwięcej ich było w latach 2011 i 2009 r. – po 15,6 proc., ale w 2007 r. było ich 14,1 proc., w 2005 r. 13,6 proc., w 2003 r. – 12,9 proc. (zob. tabela 6.2.4). Obserwowany w ciągu ostatniej dekady powolny, ale systematyczny wzrost zaangażowania na rzecz własnych społeczności zatrzymał się; nie wiemy dziś, na jak długo.

Tabela 6.2.7. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa zaangażowania się w pracę na rzecz społeczności lokalnej i w wolontariat w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Prace na rzecz społeczności lokalnej		Wolontariat	
	Istotność	Exp(B)*	Istotność	Exp(B)
Płeć				
Mężczyźni	Ref.**		Ref.*	
Kobiety	0,000	0,778	0,000	0,696
Wiek				
do 24 lat	Ref.		Ref.	
25-34 lata	0,036	0,807	0,000	0,751
35-44 lata	0,000	1,446	0,949	1,005
45-59 lat	0,000	1,475	0,275	1,087
60-64 lata	0,009	1,382	0,848	1,019
65 i więcej lat	0,076	0,783	0,000	0,548
Wykształcenie				
Podstawowe i niższe	Ref.		Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,479	0,000	1,411
Średnie	0,000	2,409	0,000	2,034
Wyższe i policealne	0,000	3,995	0,000	3,188
Klasa miejscowości				
Miasta ponad 500 tys.	Ref.		Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,003	0,768	0,471	0,951
Miasta 100-200 tys.	0,735	1,031	0,784	0,980
Miasta 20-100 tys.	0,530	0,954	0,066	0,892
Miasta < 20 tys.	0,936	0,993	0,420	1,057
Wieś	0,000	1,347	0,381	1,053
Dochód gospodarstwa na osobę				
1 kwartył	Ref.		Ref.	
2 kwartył	0,823	0,985	0,477	0,963
3 kwartył	0,530	1,041	0,022	1,124
4 kwartył	0,000	1,315	0,000	1,398
Status społeczno-zawodowy				
Sektor publiczny	Ref.		Ref.	
Sektor prywatny	0,000	0,585	0,000	0,738
Prywatni przedsiębiorcy	0,094	0,852	0,022	1,205
Rolnicy	0,251	0,890	0,011	1,236
Renciści	0,000	0,530	0,000	0,472
Emeryci	0,308	0,901	0,002	0,763
Uczniowie i studenci	0,943	0,991	0,008	0,771
Bezrobotni	0,000	0,614	0,000	0,627
Inni bierni zawodowo	0,000	0,699	0,000	0,634
Stała	0,000	0,138	0,000	0,329
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$		4,7		7,3
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$		8,1		10,6

* jest to iloraz prawdopodobieństw dla danej i grupy odniesienia

** Ref. oznacza grupę odniesienia

Jeszcze bardziej luźną formą włączania się w życie zbiorowe jest – mierzone tylko w poprzednich dwóch edycjach *Diagnozy Społecznej* „wykonywanie nieodpłatne jakiegis pracy lub świadczenie jakichs usług dla osób spoza rodziny

„bądź na rzecz organizacji społecznej”); ten rodzaj aktywności społecznej obejmuje wiele rozmaitych działań, od spontanicznej pomocy sąsiedzkiej na wsi do zorganizowanego wolontariatu. W ciągu roku aktywność tego rodzaju podejmowało 27,0 proc. (w tym 7 proc. często i 20 proc. rzadko). W 2013 r. było takich osób nieco mniej 25,6 proc. badanych (7,5 często i 18,1 rzadko).

W tabeli 6.2.7 pokazano różnice w częstości angażowania się w prace na rzecz społeczności lokalnej i wolontariat w przekroju podstawowych grup społeczno-demograficznych. W działania lokalne angażują się nieco częściej mężczyźni niż kobiety. Zaangażowanie tego rodzaju jest najczęstsze wśród osób w wieku 35-64 lata, rośnie wraz z wykształceniem (osoby z wykształceniem wyższym angażują się aż 4 razy częściej niż osoby z wykształceniem podstawowym i dwukrotnie częściej od absolwentów szkół zasadniczych zawodowych). Mieszkańcy wsi angażują się częściej od mieszkańców miast, zamożni częściej od uboższych. Pracownicy sektora publicznego angażują się istotnie częściej od pracowników sektora prywatnego, rencistów, bezrobotnych i innych biernych zawodowo.

Kategorie społeczno-demograficzne znacznie silniej niż zaangażowanie w prace na rzecz społeczności lokalnej różnicują prawdopodobieństwo podejmowania nieodpłatnych prac dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznych. Ale profile tych różnic są bardzo podobne z wyjątkiem klasy miejscowości; wolontariat na wsi jest równie częsty (raczej rzadki) jak w mieście. Ponownie kategorią najsilniej różnicującą jest wykształcenie: osoby z wyższym wykształceniem ponad 3-krotnie częściej od osób z wykształceniem podstawowym i dwukrotnie częściej od osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym działają jako wolontariusze. W przekroju grup społeczno-zawodowych wolontariat jest najbardziej prawdopodobny wśród przedsiębiorców i rolników, a w dalszej kolejności wśród pracowników sektora publicznego. Najrzadziej świadczą pracę lub usługi nieodpłatnie renciści (sami zazwyczaj potrzebują pomocy), bezrobotni i inni bierni zawodowo.

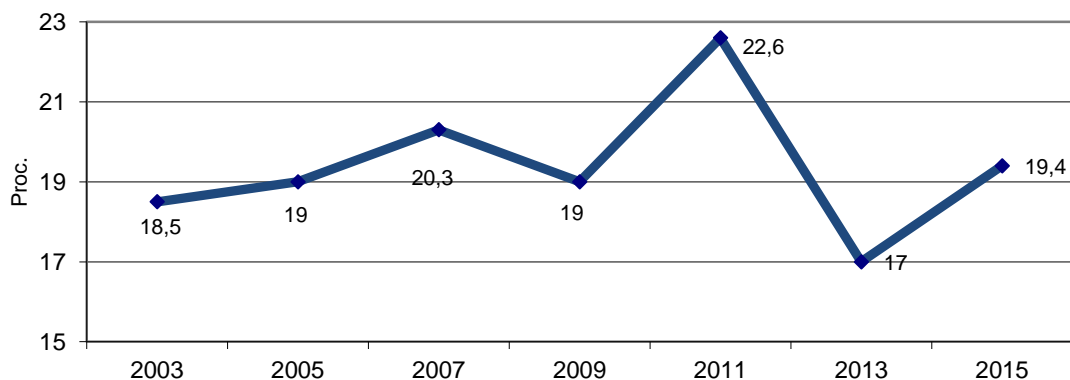
Nie tylko więc członkostwo i aktywność w formalnych zrzeszeniach obywatelskich, ale także udział w pracach na rzecz społeczności własnej oraz praca na rzecz innych osób lub organizacji społecznych wyraźnie zależą od położenia społecznego, mierzonego wykształceniem. Bierność społeczna, niewłączanie się do przedsięwzięć oddolnych i do działań na rzecz innych lub organizacji społecznych, jest w Polsce powszechna, a wśród ludzi z wykształceniem podstawowym doświadczenia działania społecznego spotyka się kilkakrotnie rzadziej niż wśród ludzi z wykształceniem wyższym. Osoby z wykształceniem wyższym wyraźnie wystają ponad poziom ogółu.

6.2.4. Udział w zebraniach

Ludzie uczestniczą w demokracji nie tylko wtedy, gdy się zrzeszają lub wspólnie coś robią dla innych lub dla dobra własnej społeczności. Także wtedy, gdy się zbierają, dyskutują i wspólnie coś uchwalają. Udział w zebraniu publicznym jest doświadczeniem łatwo dostępnym. Pozwala też wziąć udział w głosowaniu, wybrać przynajmniej władze zebrania, a czasem i własnych reprezentantów, wysłuchać ich sprawozdania, poznać procedury zebrania i organizacji. Przygotowanie i prowadzenie zebrania, wypowiedzenie się w jakiejś sprawie, udział w podjęciu decyzji przez zebranie, są ważnymi umiejętnościami obywatelskimi, *civic skills*.

Badanie pokazuje, że co piąty badany (19,4 proc.) był w ostatnim roku na jakimś zebraniu publicznym (poza miejscem pracy). O niektórych zebraniach badani mogli zapomnieć – zebranie zwykle nie jest wydarzeniem bardzo ważnym, ale niektóre wcześniejsze zebrania badani mogli przybliżyć w czasie (efekt teleskopowy). Od 2003 r. odsetek ten rósł do roku 2011, po czym gwałtownie spadł o 5, pp. do najniższego w całym badanym okresie poziomu (wykres 6.2.3). Te wahania mają czasowy związek, być może pozorny, z wyborami (lata wyborów parlamentarnych 2007, 2011 i 2015 to lata wzrostu odsetka osób biorących udział w zebraniach publicznych). Jedynie w roku wyborów 2005 nie było w porównaniu 2003 r. znaczącego wzrostu udziału w zebraniach. Co prawda, pytanie o udział w zebraniach dotyczyło minionego roku, ale wzrost emocji politycznych w dyskursie publicznym w roku wyborów parlamentarnych a także prezydenckich (2007 i 2015 r.) może zwiększać efekt teleskopowy oraz uwzględniać przez badanych także okres w roku badania przed wypełnianiem kwestionariusza. Największy wzrost deklaracji udziału w zebraniach publicznych w 2011 mógł wynikać z faktu, że w poprzednim roku odbyły się przedterminowe wybory prezydenckie w czasie ostrych sporów politycznych po katastrofie smoleńskiej oraz wybory samorządowe. Wybory samorządowe odbyły się także w latach 2006 i 2014, których dotyczyło pytanie o udział w zebraniach w edycji badania w 2007 i 2015 roku. Jest istotna korelacja między deklarowanym udziałem w wyborach samorządowych w 2010 r. i 2014 i udziałem w zebraniach publicznych w tymże roku (odpowiednio $r=0,17$, $N=25371$ w edycji *Diagnozy* 2011 i $r=0,15$, $N=21674$ w edycji 2015).

Jest istotny związek między kryteriami stratyfikacji społecznej a deklarowanym udziałem w zebraniach publicznych (tabela 6.2.8). Prawdopodobieństwo udziału w zebraniu kobiet jest o ponad 20 proc. mniejsze w porównaniu z mężczyznami. Najczęściej w zebraniach biorą udział mieszkańcy wsi, w tym rolnicy i przede wszystkim osoby z wyższym wykształceniem (czterokrotnie częściej niż osoby z wykształceniem podstawowym i niemal trzykrotnie częściej od absolwentów zawodówek), osoby w wieku 35-64 lata. Najrzadziej uczestniczą w zebraniach pracownicy sektora prywatnego, renciści, bezrobotni i inni bierni zawodowo.

Wykres 6.2.3. Procent osób biorących udział w zebraniach publicznych w latach 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013 i 2015 wśród badanych w wieku 18 i więcej lat

Tabela 6.2.8. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa pozytywnej oceny reform w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	0,776
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,813	0,978
35-44 lata	0,000	1,846
45-59 lat	0,000	1,547
60-64 lata	0,000	1,756
65 i więcej lat	0,044	1,288
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,561
Średnie	0,000	2,476
Wyższe i policealne	0,000	4,251
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,118	0,880
Miasta 100-200 tys.	0,467	1,064
Miasta 20-100 tys.	0,549	0,958
Miasta < 20 tys.	0,911	0,991
Wieś	0,000	1,661
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,824	0,987
3 kwartył	0,081	0,905
4 kwartył	0,168	1,086
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,000	0,660
Prywatni przedsiębiorcy	0,289	0,908
Rolnicy	0,001	1,330
Renciści	0,001	0,708
Emeryci	0,147	0,871
Uczniowie i studenci	0,625	0,944
Bezrobotni	0,005	0,760
Inni bierni zawodowo	0,000	0,695
Stała	0,000	0,187
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell $R^2 \times 100$		4,9
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke $R^2 \times 100$		7,9

* Ref. oznacza grupę odniesienia

6.2.5. Udział w wyborach

Udział w wyborach jest najbardziej powszechnym doświadczeniem obywatelskim. Na pytanie o udział w ostatnich (2014) wyborach samorządowych twierdząco odpowiedziało 66,5 proc. badanych, 29,9 proc. odpowiedziało przecząco, a 3,7 nie miało wtedy jeszcze ukończonych 18 lat. W 2013 r. udział w wyborach parlamentarnych w 2011 r. zadeklarowało 64,6 proc. badanych, (30,1 proc. opowiedziało przecząco, a 5,3 proc. nie miało wtedy ukończonych 18 lat). Uzyskany w badaniu odsetek głosujących jest bardzo poważnie zawyżony w stosunku do 47,4 proc. frekwencji rzeczywistej w pierwszej turze wyborów samorządowych w 2014 r., podanej przez Państwową Komisję Wyborczą (www.pkw.gov.pl).

Retrospektywne zawyżanie frekwencji wyborczej jest w sondażach regułą, wyjaśnia się je konformizmem badanych w stosunku do wzoru dobrego obywatela; w *Diagnozie Społecznej* udział w wyborach deklaruje mniej więcej 2/3 badanych, niezależnie od typu wyborów i frekwencji rzeczywistej. W 2007 r. udział w wyborach samorządowych, które odbyły się z listopadzie 2006 r. zadeklarowało 65 proc. badanych przy 46 proc. frekwencji rzeczywistej, a w 2009 r. udział w wyborach parlamentarnych, które odbyły się w 2007 r. zadeklarowało 66 proc. badanych, przy 54 proc. frekwencji rzeczywistej. Można jednak przyjąć, że to obciążenie nie jest systematycznie związane z czynnikami położenia społecznego, nie uniemożliwia więc zasadniczo badania społecznych uwarunkowań udziału w wyborach.

Deklarowany udział w wyborach samorządowych w 2014 jest silnie związany czynnikami pozycji społecznej (tabela 6.2.9).

Tabela 6.2.9. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa udziału w wyborach samorządowych w 2014 r. w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych

Grupa społeczno-demograficzna	Istotność	Exp(B)
Płeć		
Mężczyźni	Ref.*	
Kobiety	0,000	0,999
Wiek		
do 24 lat	Ref.	
25-34 lata	0,000	1,406
35-44 lata	0,000	2,403
45-59 lat	0,000	3,538
60-64 lata	0,000	4,386
65 i więcej lat	0,000	3,460
Wykształcenie		
Podstawowe i niższe	Ref.	
Zasadnicze zawodowe	0,000	1,634
Średnie	0,000	2,484
Wyższe i policealne	0,000	3,339
Klasa miejscowości		
Miasta ponad 500 tys.	Ref.	
Miasta 200-500 tys.	0,094	0,889
Miasta 100-200 tys.	0,373	1,069
Miasta 20-100 tys.	0,000	1,344
Miasta < 20 tys.	0,000	1,568
Wieś	0,000	1,859
Dochód gospodarstwa na osobę		
1 kwartył	Ref.	
2 kwartył	0,000	1,347
3 kwartył	0,000	1,587
4 kwartył	0,000	1,826
Status społeczno-zawodowy		
Sektor publiczny	Ref.	
Sektor prywatny	0,000	0,703
Prywatni przedsiębiorcy	0,091	0,851
Rolnicy	0,001	1,379
Renciści	0,000	0,583
Emeryci	0,027	0,818
Uczniowie i studenci	0,027	1,259
Bezrobotni	0,000	0,635
Inni bierni zawodowo	0,000	0,707
Stała	0,000	1,924
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Cox & Snell R ² x 100	8,0	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		
Nagelkerke R ² x 100	11,2	

* Ref. oznacza grupę odniesienia

Tylko płeć nie różnicuje prawdopodobieństwa udziału w wyborach. Osoby z wyższym wykształceniem deklarują udział ponad trzykrotnie częściej od osób z wykształceniem podstawowym i dwukrotnie częściej od absolwentów zawodówek. Częściej deklarują udział osoby zamożne i mieszkańcy wsi oraz małych miast; znacznie częściej osoby starsze niż młodsze, a najrzadziej najmłodsze (do 24 r.ż.). W porównaniu z pracownikami sektora publicznego częściej udział w wyborach deklarują rolnicy i uczniowie i studenci (pamiętajmy, że jest to efekt oczyszczony z wieku) a rzadziej pracownicy sektora prywatnego, renciści, emeryci oraz bezrobotni i inni bierni zawodowo. Zasadniczo podobne wyniki i zależności stwierdzono w poprzednich edycjach *Diagnozy Społecznej*, zarówno, gdy w 2009 r. i 2013 r. pytano o udział w wyborach parlamentarnych, jak i w 2011 r., gdy pytano o udział w wyborach samorządowych.

6.2.6. Indeks doświadczeń społecznych i działań obywatelskich

Badanie pokazuje, jak mało Polacy mają doświadczeń społecznych i obywatelskich, które gromadzi się poprzez działania w organizacjach, uczestnictwo w oddolnych inicjatywach społecznych, w zebraniach publicznych czy w olontariacie. Skoro Polacy tak słabo się zrzeszają, rzadko sami podejmują działania na rzecz innych ludzi, organizacji i własnych społeczności, niechętnie się zbierają, by coś wspólnie postanowić a potem zrobić, to nie mają okazji, by się nauczyć zorganizowanego działania społecznego i nabyć umiejętności potrzebnych do życia w społeczeństwie obywatelskim. Polacy nie umieją się organizować i skutecznie działać wspólnie, chyba że chodzi o strajk lub protest - przeciw budowie drogi w sąsiedztwie, urzędzeniu w ich gminie wysypiska cudzych śmieci czy budowie w ich miejscowości hospicjum. Nie umieją, bo się tego nie nauczyli z ich, ubożego doświadczenia. Nie umieją, bo nie działają, a nie działają, bo nie umieją – jest to błędne koło działań dla społeczności.

Jedni (zwłaszcza osoby z wyższym wykształceniem) mają takich doświadczeń więcej, a inni mają ich mniej. Poszczególne rodzaje doświadczeń często idą ze sobą w parze. Doświadczenia społeczne mają tendencję do kumulowania się – ludzie, którzy należą do organizacji, działają także na rzecz społeczności, pracują dla innych i dla organizacji społecznych oraz biorą udział w zebraniach to często ci sami ludzie. Wszystkie te doświadczenia tworzą syndrom obywatelskości. Potwierdzają to interkorelacje między sześcioma omawianymi do tej pory doświadczeniami (tabela 6.2.10). Najsilniej związane są działania na rzecz społeczności lokalnej z uczestnictwem w zebraniach publicznych. Wysoki współczynnik korelacji między przynależnością organizacyjną i pełnieniem funkcji wynika z formalnego powiązania tych dwóch zmiennych: pełnić funkcje mogli tylko ci, którzy należeli do jakiejś organizacji.

Tabela 6.2.10. Interkorelacje (r Pearsona) między doświadczeniami obywatelskimi wśród badanych w wieku 18+ lat

	2	3	4	5	6
1. Głosował w wyborach samorządowych w 2014 r.	0,132*	0,157*	0,110*	0,119*	0,079*
2. Działał na rzecz społeczności		0,425*	0,393*	0,387*	0,364*
3. Brał udział w zebraniu			0,303*	0,337*	0,294*
4. Pracował dla innych osób lub organizacji społecznej				0,308*	0,276*
5. Należy do organizacji					0,631*
6. Pełnił/pełni funkcję w organizacji					

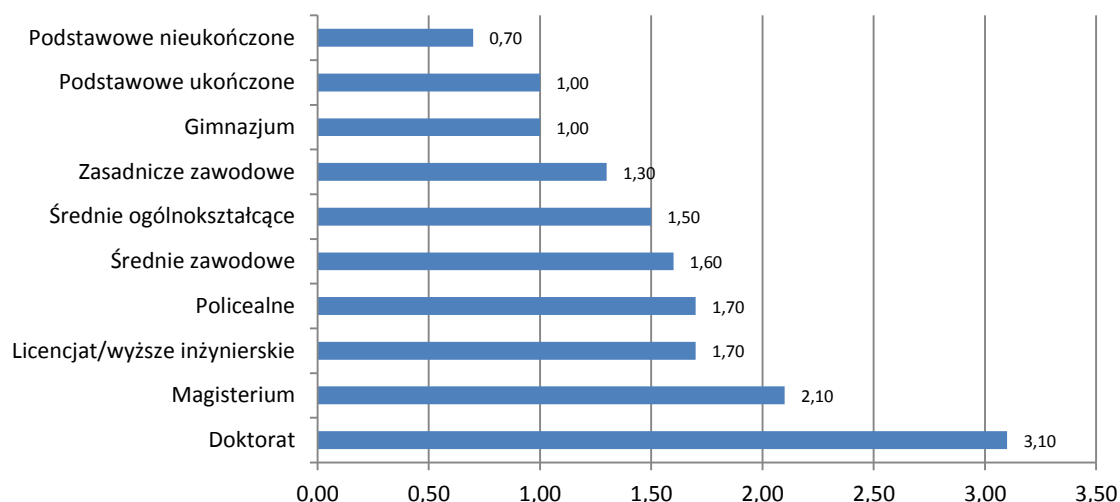
* $p < 0,000$

Sumaryczną miarą doświadczeń społecznych i działań obywatelskich jest indeks – suma takich doświadczeń; każde z sześciu doświadczeń liczone było tak samo, jako jeden punkt. Indeks ten ma następujący rozkład (tabela 6.2.11.). Pocięszające jest to, że w okresie dwóch lat wartość indeksu znacząco wzrosła: więcej niż jednio doświadczenie ma w 2015 r. o 10 p.p więcej obywateli niż w 2013 r.

Tabela 6.2.11. Rozkład indeksu doświadczeń społecznych i działań obywatelskich wśród badanych w wieku 18+lat

Wartość indeksu obywatelskości	2015	2013
0	21,6	28,0
1	42,5	47,1
2	17,4	11,2
3	8,4	5,6
4	4,6	3,1
5	3,0	2,7
6	2,5	2,4

Indeks pozwala pokazać znaczenie poziomu wykształcenia i innych kryteriów społecznej stratyfikacji dla całości doświadczeń społecznych i doświadczeń obywatelskich (wykres 6.2.4 i tabela 6.2.11).

Wykres 6.2.4. Indeks doświadczeń społecznych i działań obywatelskich ze względu na poziom wykształcenia wśród osób w wieku 18+ lat

Tabela 6.2.12. Regresja indeksu obywatelskości na wybrane zmienne społeczno-demograficzne

Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	P
	B	Błęd. stand.	Beta		
Stała	-0,675	0,082		-8,197	0,000
Płeć (N-1, K-2)	-0,148	0,020	-0,053	-7,552	0,000
Wiek	0,009	0,001	0,115	10,602	0,000
Wykształcenie	0,121	0,004	0,287	32,617	0,000
Klasa miejscowości (1-największe miasta, 6-wieś)	0,067	0,006	0,084	11,097	0,000
Dochód gospodarstwa na osobę	0,005	0,000	0,074	9,524	0,000
Pracownicy sektora publicznego	0,335	0,041	0,081	8,238	0,000
Pracownicy sektora prywatnego	-0,121	0,034	-0,039	-3,599	0,000
Przedsiębiorcy	0,208	0,055	0,031	3,787	0,000
Rolnicy	0,421	0,051	0,067	8,176	0,000
Emeryci	-0,056	0,045	-0,017	-1,237	0,216
Bezrobotni	-0,149	0,049	-0,025	-3,068	0,002
Renciści	-0,193	0,050	-0,035	-3,880	0,000

$R^2 = 0,114$

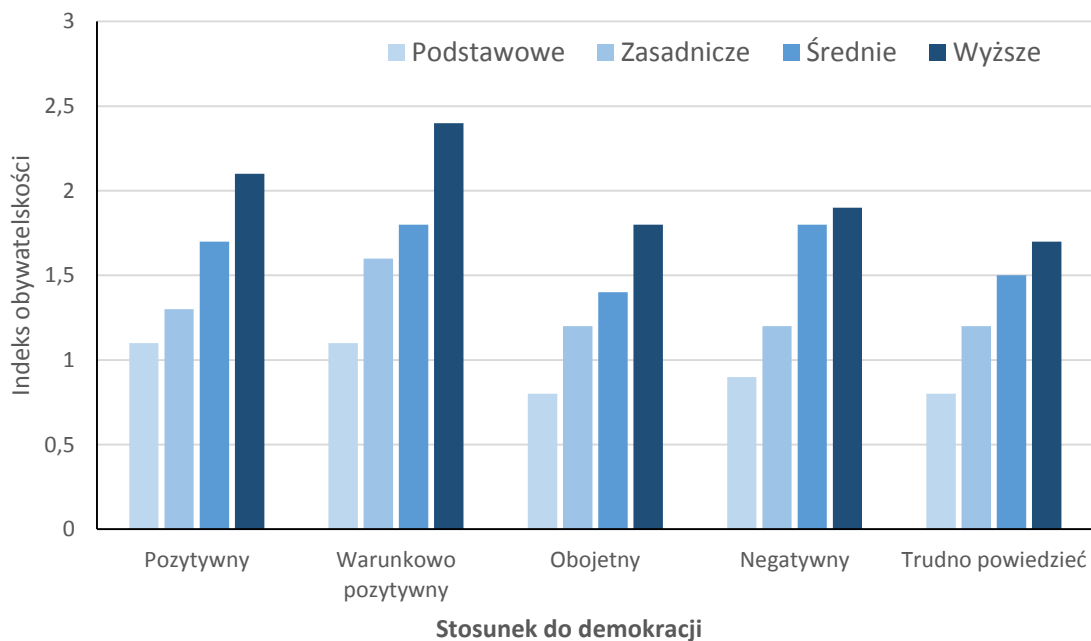
6.2.7. Akceptacja demokracji i zaufanie do ludzi a doświadczenia społeczne i obywatelskie

Doświadczenia społeczne i działania obywatelskie Polaków wyraźnie zależą od ich położenia społecznego. Teoretycznie rzecz biorąc, powinny też zależeć od wyznawanych przez nich wartości politycznych (akceptacja demokracji) i posiadanych dyspozycji psychologicznych (zaufanie do ludzi). Akceptacja demokracji jako formy rządów w państwie może rozciągać się na demokrację jako ogólną zasadę organizacji życia zbiorowego i obejmować demokrację lokalną i społeczeństwo obywatelskie. Zaufanie do ludzi – uważa się powszechnie – sprzyja samoorganizowaniu się społeczeństwa i włączaniu się w działania zbiorowe, co zwrótnie umacnia zaufanie.

Analiza danych pokazuje, że akceptacja demokracji nie podnosi w sposób systematyczny poziomu indeksu doświadczeń społecznych i działań obywatelskich (wykres 6.2.5). Wprawdzie w każdej z grup wykształcenia ci, którzy bezwzględnie akceptują demokrację, mają wyższą wartość indeksu niż badani, którzy uważają demokrację za złą formę rządów, ale w żadnej z grup z wyjątkiem grupy z wykształceniem podstawowym najwyższy indeks obywatelskości mają osoby z warunkowo pozytywnym stosunkiem do demokracji („niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze”). W grupie osób gorzej ze średnim wykształceniem większy indeks mają nawet ci, którzy deklarują zdecydowanie negatywny stosunek do demokracji. Akceptacja demokracji jako zasady politycznej nie ma zatem większego znaczenia dla udziału w życiu obywatelskim na poziomie lokalnym, a obserwowane tu korelacje mają w dużej mierze charakter pozorny, związany z wpływem wykształcenia na obie te zmienne.

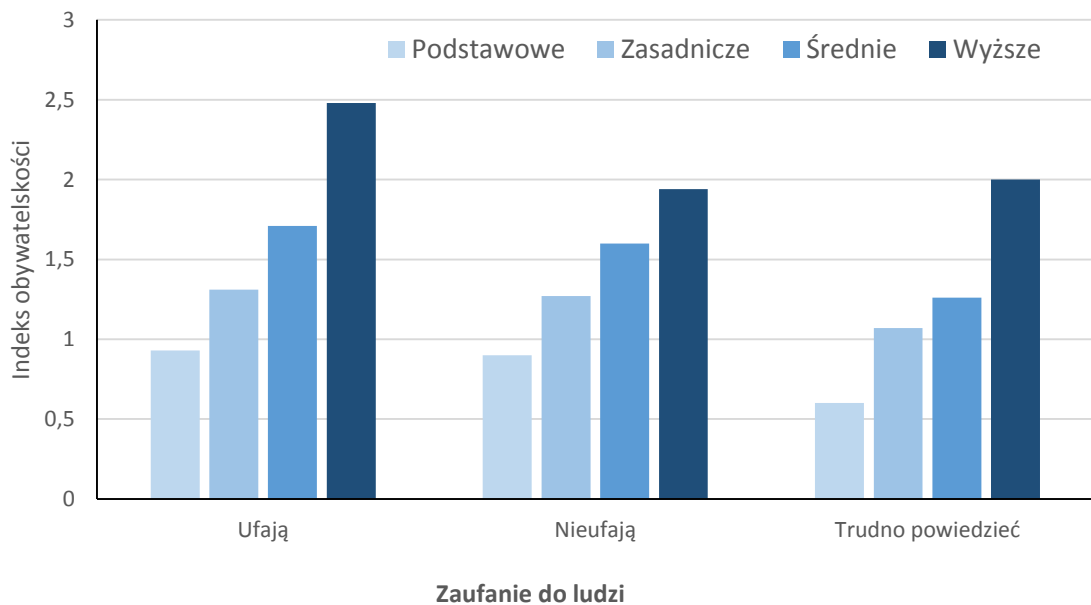
Zaufanie do ludzi ma niezależny pozytywny wpływ na aktywność obywatelską (wykres 6.2.6). Najwyższy indeks obywatelskości we wszystkich grupach wykształcenia mają badani deklarujący zaufanie. Ale ponownie wykształcenie jest znacznie ważniejsze (wyjaśnia 4 proc. różnicowania indeksu obywatelskości wobec 0,3 proc. wyjaśnianych przez zaufanie). Zaufanie wzmacnia aktywność obywatelską dopiero po osiągnięciu lub przekroczeniu progu wykształcenia średniego.

Inne czynniki związane z wykształceniem mają znacznie większy wpływ niż zaufanie do ludzi. Takimi czynnikami mogą być np. większe zainteresowanie sprawami publicznymi, bardziej rozwinięta sieć kontaktów społecznych, styl życia, w którym jest więcej miejsca na motywacje pozaekonomiczne, a także umiejętności organizacyjne, związane ze znajomością procedur i przepisów. Siła tych czynników nie może być jednak zbyt duża, gdyż wskaźniki uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim w Polsce są niskie, a więc i ich wyjaśnianie różnicowanie jest niewielkie.

UWAGI: efekt główny stosunku do demokracji $F(4, 20312)=57,916$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$; efekt główny wykształcenia $F(3, 20312)=221,993$, $p<0,000$, $\eta^2=0,032$; efekt interakcji stosunku do demokracji i wykształcenia $F(4, 20312)=3,674$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; kowariantami były płeć i wiek.

Wykres 6.2.5. Indeks aktywności obywatelskiej ze względu na stosunek do demokracji i poziom wykształcenia

UWAGI: efekt główny zaufania $F(4, 20376)=33,591$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; efekt główny wykształcenia $F(3, 20376)=283,843$, $p<0,000$, $\eta^2=0,040$; efekt interakcji stosunku do demokracji i wykształcenia $F(4, 20376)=12,356$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; kowariantami były płeć i wiek.

Wykres 6.2.6. Indeks aktywności obywatelskiej ze względu na zaufanie do ludzi i wykształcenie

Literatura

Nowak S. (1979). System wartości społeczeństwa polskiego. *Studia Socjologiczne*, 75, 4.

6.3. Kapitał społeczny

Kompilacją różnych form postaw i zachowań obywatelskich, omawianych w poprzednich podrozdziałach, jest konstrukt, który w ostatnich 25 latach zrobił oszałamiającą karierę w naukach społecznych – kapitał społeczny. Według wielu badaczy kapitał społeczny stanowi istotę społeczeństwa obywatelskiego, z pewnością zaś społeczeństwa efektywnego rozwojowo (np. Czapiński, 2011; Halpern, 2005; Woolcock, 1998)⁷⁵. Dlaczego kapitał społeczny miałby wpływać na rozwój gospodarczy wspólnoty? Teoretyczna odpowiedź jest tyleż prosta, niemal oczywista, co ciągle słabo udokumentowana empirycznie (np. Sabatini, 2007): ułatwia negocjacje, obniża koszty transakcji, skraca proces inwestycyjny (zmniejsza prawdopodobieństwo zaskarżania kolejnych decyzji władz administracyjnych), zmniejsza korupcję, zwiększa rzetelność kontrahentów, sprzyja długoterminowym inwestycjom i dyfuzji wiedzy, zapobiega nadużywaniu dobra wspólnego i zwiększa solidarność międzygrupową, a także poprzez rozwój trzeciego sektora sprzyja społecznej kontroli działania władz (Coleman, 1990; Halpern, 2005; Glaeser, Laibson, Sacerdote, 2002; Knack, Keefer, 1997; LaPorta i in., 1997; Putnam, 2003, 2008; Sztompka, 2007). Oczywiście zalety kapitału społecznego nie ograniczają się jedynie do efektów ekonomicznych. Rozciągają się na szeroko rozumianą jakość życia społeczeństwa – milej jest żyć wśród ludzi, którzy sobie ufają i ze sobą współpracują.

Pojęcie kapitału społecznego nie jest ściśle zdefiniowane, a w każdym razie definiowane jest różnie przez różnych badaczy. Jest za to bardzo pojemne; mieści się w nim wszystko to, co decyduje o zdrowych relacjach społecznych, dbaniu o dobro wspólne i współpracy⁷⁶. We wszystkich definicjach operacyjnych występuje jeden wspólny czynnik – uogólnione zaufanie do ludzi.

Według Roberta Putnama (2003, 2008) kapitał społeczny jest zjawiskiem kulturowym i obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych. Badania Putnama, przeprowadzone we Włoszech dowodzą, że kapitał społeczny budowany jest w długim horyzoncie historycznym i ma charakter dobra publicznego — nie jest własnością czy cechą poszczególnych jednostek. Zależy jednak od jednostek, od ich nastawienia, przekonań, systemu wartości.

Francis Fukuyama (1997, 2000), podobnie jak Putnam, definiuje kapitał społeczny jako „zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie”. Podstawą współdziałania na rzecz dobra publicznego jest wzajemne zaufanie członków grupy. Zasady, które tworzą kapitał społeczny, rozciągają się od normy wzajemności między dwojgiem przyjaciół aż po bardzo złożone i skodyfikowane doktryny, takie jak chrześcijaństwo czy konfucjanizm. Nie każdy jednak system norm tworzy kapitał społeczny.

W naszym badaniu przyjęliśmy definicję bliską Putnamowi i Fukuyamie. Kapitał społeczny rozumiemy tu jako sieci społeczne regulowane normami moralnymi lub zwyczajem (a nie, lub nie tylko, formalnymi zasadami prawa), które wiążą jednostkę ze społeczeństwem w sposób umożliwiający jej współdziałanie z innymi dla dobra wspólnego. Putnam na podstawie swoich badań przeprowadzonych we Włoszech dowodził dużego gospodarczego znaczenia kapitału społecznego. Poziom rozwoju ekonomicznego traktować można jako efekt kapitału społecznego lub jako jedną z jego funkcji. Oprócz tego służy on:

- integracji i solidarności społecznej – przeciwdziałania wykluczeniu i dyskryminacji;
- uzupełnianiu i wyręczaniu niewydolnych instytucje państwa;
- kontroli sektora rządowego i wymuszaniu jego odpowiedzialności (*accountability of government*);
- kontroli sektora komercyjnego;
- budowaniu i ochronie kultury lokalnej przed jej komercjalizacją.

Jako wskaźniki tak rozumianego kapitału społecznego można przyjąć uogólnione zaufanie interpersonalne, dobrowolną (niewymuszoną np. charakterem samorządu zawodowego) przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji, udział w nieprzymusowych zebraniach publicznych i zabieranie na nich głosu, organizowanie takich zebrań, dobrowolne działania na rzecz społeczności lokalnej, w tym nieodpłatna praca na rzecz potrzebujących (wolontariat), udział w wyborach parlamentarnych (lub samorządowych) oraz pozytywny stosunek do demokracji, która tworzy najbardziej sprzyjające warunki dla rozwoju kapitału społecznego i sama się nim żywi, stosunek do mniejszości np. seksualnych i generalnie otwartość na innych⁷⁷.

Jeśli odpowiednio wysoki poziom kapitału społecznego jest istotą społeczeństwa obywatelskiego, zdolnego do wspólnotowego rozwoju w coraz bardziej konkurencyjnym otoczeniu rynkowym, to Polska z bardzo niskimi wskaźnikami czynników składających się na kapitał społeczny nie ma najlepszych perspektyw. Pod względem ogólnego zaufania zajmujemy jedno z ostatnich miejsc wśród krajów objętych badaniem *European Social Survey* (ESS) w 2006 i 2012 r. (wykres 6.3.1). W Polsce z opinią, że „większości ludzi można ufać”, zgadzało się według naszego badania zaledwie 10,5 proc. respondentów w 2003 i 2005 r., 11,5 proc. w 2007 r., 13,4 proc. w 2009 r. i tyleż samo w 2011 r. oraz 12,2 proc. w 2013 r. i 15,2 proc. w 2015 r., a w ESS w 2012 r. – 18 proc. a w 2014 r. 16 proc. — ponad 4 razy

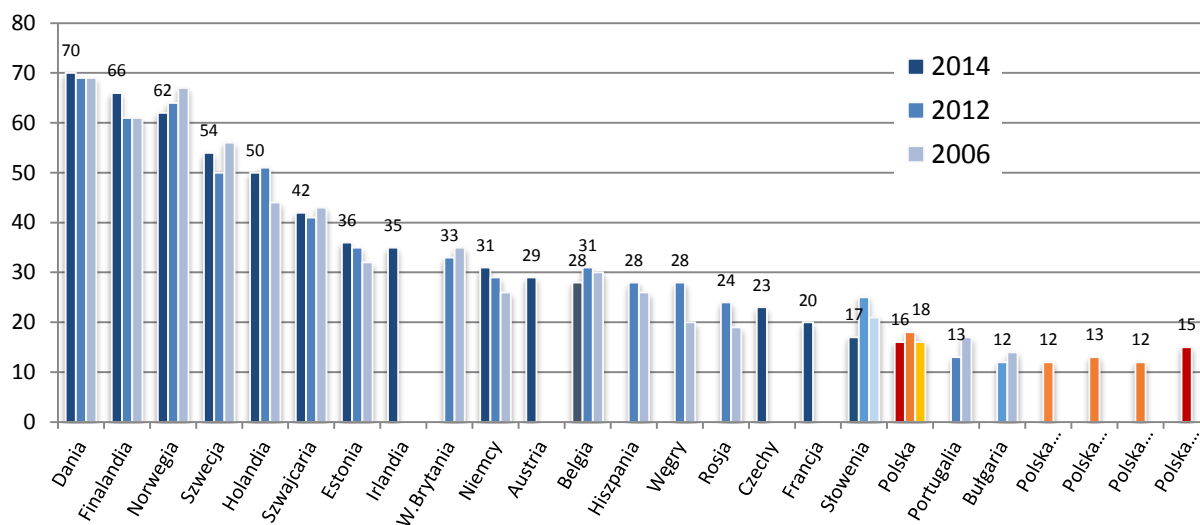
⁷⁵ Szczególnie w krajach bogatszych (Czapiński, 2008, 2011b).

⁷⁶ Krytyczny przegląd różnych definicji kapitału społecznego znaleźć można w Hardin (2009).

⁷⁷ Tutaj omówimy wyniki dotyczące niektórych z tych wskaźników. Większość z nich została użyta do budowy syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego stanowiącego jeden z wymiarów jakości życia (zob. rozdz. 9.1).

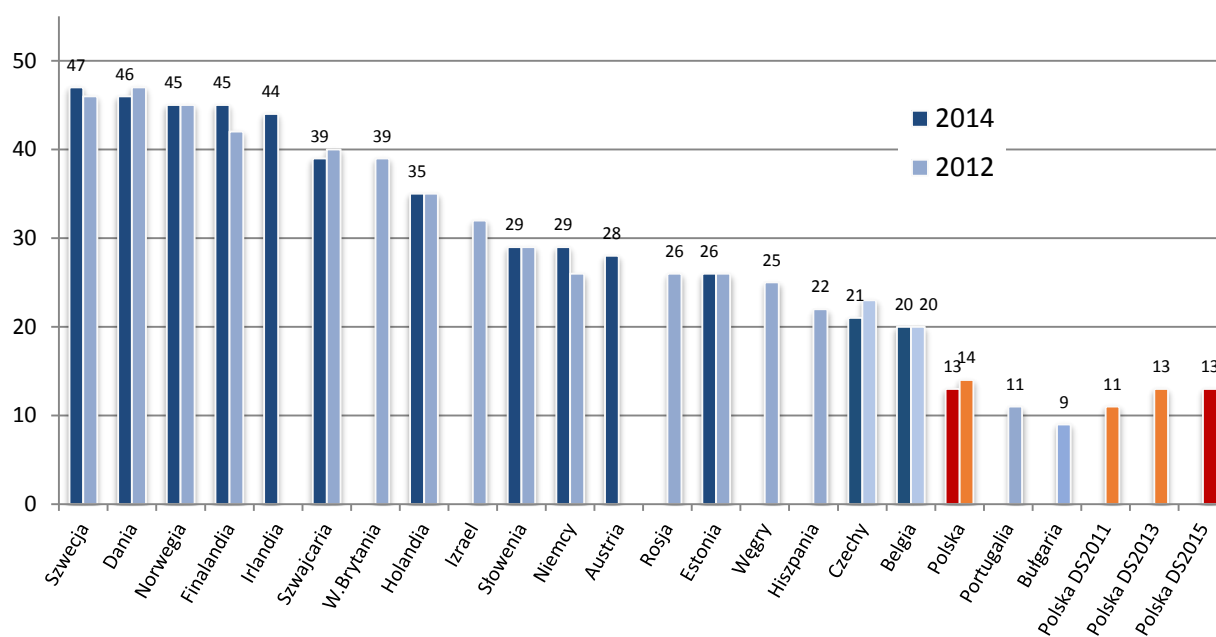
mniej mniej niż w Danii, Norwegii i Finlandii, które to kraje w ostatnim rankingu jakości życia zajęły wśród 185 państw odpowiednio 10, 1 i 24 miejsce (Polska 35) (UNDP, 2014)⁷⁸.

Znacznie rzadziej też Polacy niż przedstawiciele innych społeczeństw wierzą w dobre intencje bliźnich. Zaledwie 13 proc. rodaków wg ESS z 2014 r. (mniej tylko w Bułgarii i Portugalii), nieco tylko więcej niż w *Diagnozie Społecznej* z 2011 i tyle samo co w latach 2013 i 2015 r. (wykres 6.3.2)⁷⁹.

Źródło danych: dla wszystkich krajów, włącznie z Polską ESS - *European Social Survey 2006, 2012 i 2014* (odsetek odpowiedzi 7-10 na skali: 0- „ostrożności nigdy za wiele”, 10- „większości ludzi można ufać”), średnia dla wszystkich krajów w 2014 r. 38,1; dla Polski DS – *Diagnoza Społeczna* z lat 2007-2015 (odsetek odpowiedzi „większości ludzi można ufać” na skali: większości ludzi można ufać, ostrożności nigdy za wiele, trudno powiedzieć).

Wykres 6.3.1. Odsetek osób w wieku 16 i więcej lat ufających innym ludziom

Źródło: dla wszystkich krajów *European Social Survey 2012* (odsetek odpowiedzi 7-10 na skali: 0- „ludzie najczęściej dbają wyłącznie o własne sprawy”, 10- „ludzie najczęściej starają się być pomocni”), średnia dla wszystkich krajów w 2014 r. 32,2; dla Polski DS – *Diagnoza Społeczna* z lat 2011-2015 (odsetek odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „tak” na twierdzenie „Ludzie przede wszystkim starają się służyć pomocą innym”).

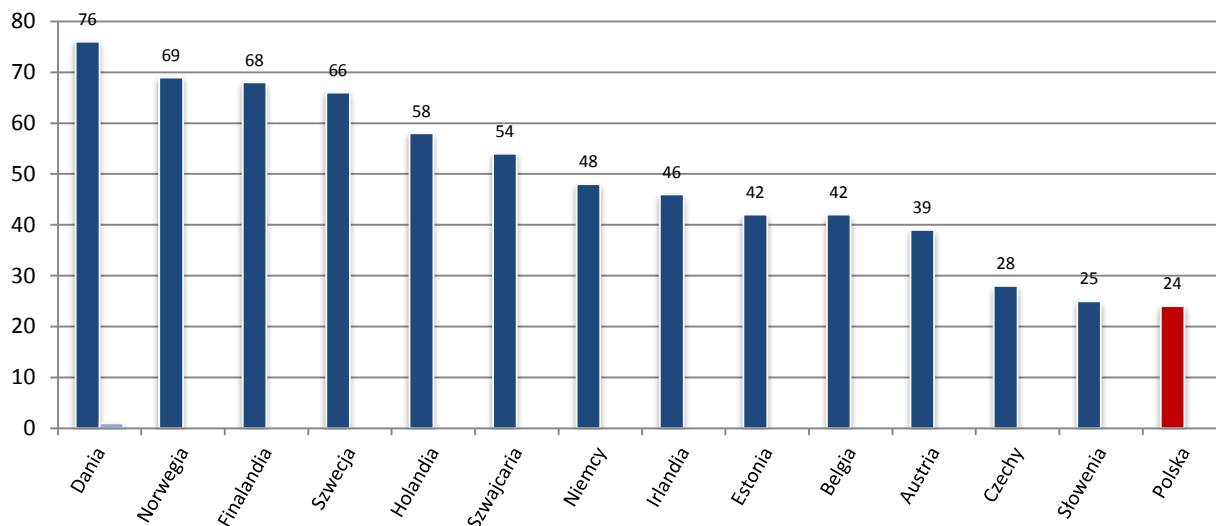
Wykres 6.3.2. Odsetek osób w wieku 16 i więcej lat przekonanych, że ludzie najczęściej starają się być pomocni

Polacy też najrzadziej w grupie 15 krajów europejskich wierzą w dobre intencje innych ludzi (wykres 6.3.3). Zaledwie 24 proc. wobec 76 proc. Duńczyków wierzy w naszym kraju, że inni ludzie starają się postępować uczciwie wobec nas.

⁷⁸ Polska w tym rankingu awansowała w 2014 r. o 9 miejsc w stosunku do 1998 r. (UNDP, 2000).

⁷⁹ W *Diagnozie* skala odpowiedzi była nie 11-punktowa lecz 7-punktowa od „zdecydowanie tak” do „zdecydowanie nie”. Podane tutaj procenty obejmują odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „tak”.

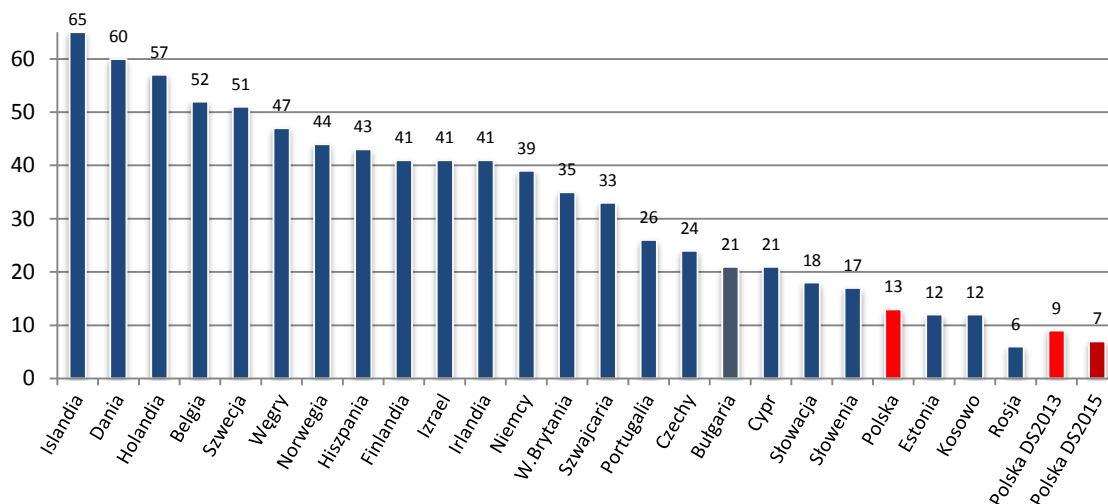

Źródło: dla wszystkich krajów *European Social Survey 2014* (odsetek odpowiedzi 7-10 na skali: 0-„większość ludzi próbuje cię przechrzyć”, 10-„większość ludzi stara się postępować uczciwie”); średnia dla wszystkich krajów 48,4.

Wykres 6.3.3. *Odsetek osób w wieku 16 i więcej lat przekonanych, że większość ludzi stara się postępować uczciwie*

Przejawem niskiej tolerancji Polaków wobec mniejszości jest stosunek do homoseksualistów (wykres 6.3.4). Załedwie 13 proc. wg ESS z 2012 r. (4 od końca miejsce na 24 krajów) i jeszcze mniej *Diagnozy Społecznej* z 2013 i 2015 r. zgadza się zdecydowanie z opinią, że homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań.

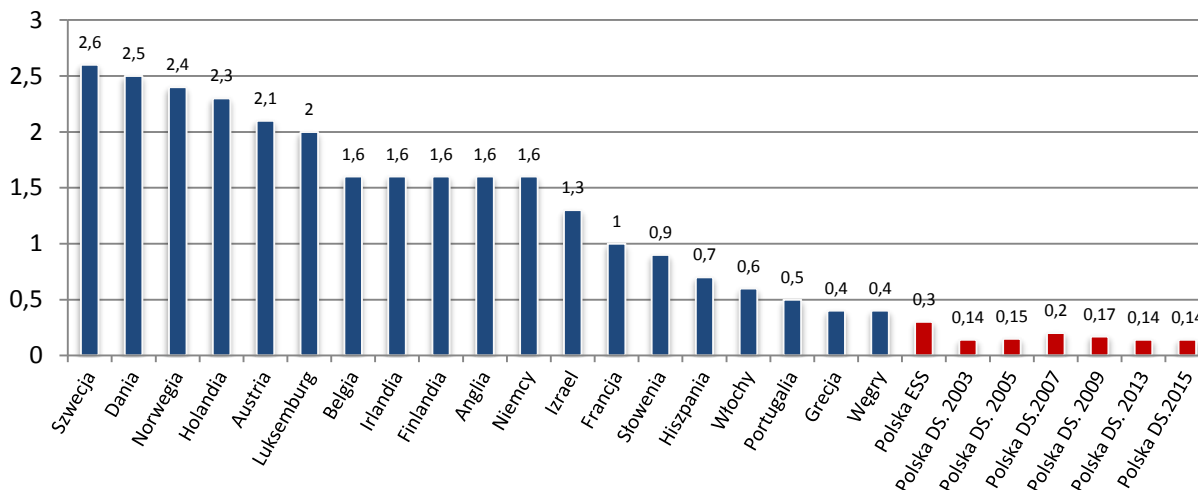

Źródło: dla wszystkich krajów, włącznie z Polską ESS - *European Social Survey 2012*, dla Polski DS2013 i DS2015 – *Diagnoza Społeczna*

Wykres 6.3.4 *Odsetek osób zdecydowanie zgadzających się z opinią, że homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań*

Skłonność do stowarzyszania się, gdy przynależność do organizacji stała się po zmianie systemu w pełni dobrowolna, gwałtownie spadła z 30,5 proc. w 1989 r. (*World Value Survey*) do 14,8 proc. i utrzymała się na tym poziomie do dzisiaj (w 2015 r. 13,4 proc.). Lokujemy się pod tym względem, podobnie jak pod względem zaufania, na końcu grupy krajów objętych badaniem *European Social Survey* w 2002 r. (wykres 6.3.5).

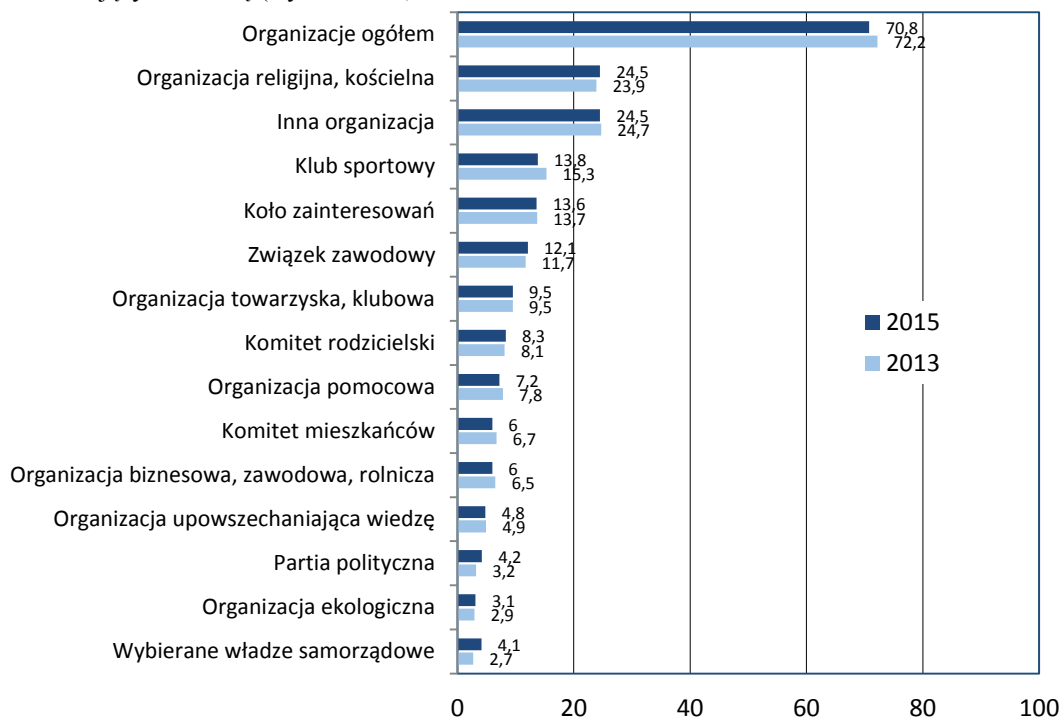
Spośród osób zrzeszonych 67 proc. przyznaje, że uczestniczy aktywnie w działaniach organizacji, do których należą. W tegorocznej edycji *Diagnozy* spytaliśmy także o rodzaj organizacji, w których działaniach Polacy aktywnie uczestniczą. Najwięcej aktywnych członków mają organizacje religijne (kościelne) (24,5 proc.), a następnie kluby sportowe (13,8 proc.), związek, koło zainteresowań (np. wędkarskie, filatelistyczne, motoryzacyjne itp.) (13,6 proc.) oraz związek zawodowy (12,1 proc.); w pozostałych 11 typach organizacji wymienionych w kwestionariuszu aktywnie działa po mniej niż 10 proc. spośród wszystkich wykazujących aktywność organizacyjną, a 24,5 proc. przyznaje się do aktywności w organizacji nie wymienionej w kwestionariuszu (wykres 6.3.6).

Źródło: dla wszystkich krajów, włącznie z Polską ESS - European Social Survey 2002, dla Polski DS – Diagnoza Społeczna z lat 2003-2015.

Wykres 6.3.5. Przeciętna liczba organizacji, do których należą respondenci w wieku 16 i więcej lat

Poszczególne typy organizacji różnią się pod względem struktury płci i wieku aktywnych członków. Do typowo męskich należą kluby sportowe, partie polityczne, koła zainteresowań i wybierane władze samorządowe, a znacząca przewaga kobiet jest w komitetach rodzicielskich, organizacjach towarzyskich (klubowych), religijnych i organizacjach upowszechniających wiedzę (wykres 6.3.7).

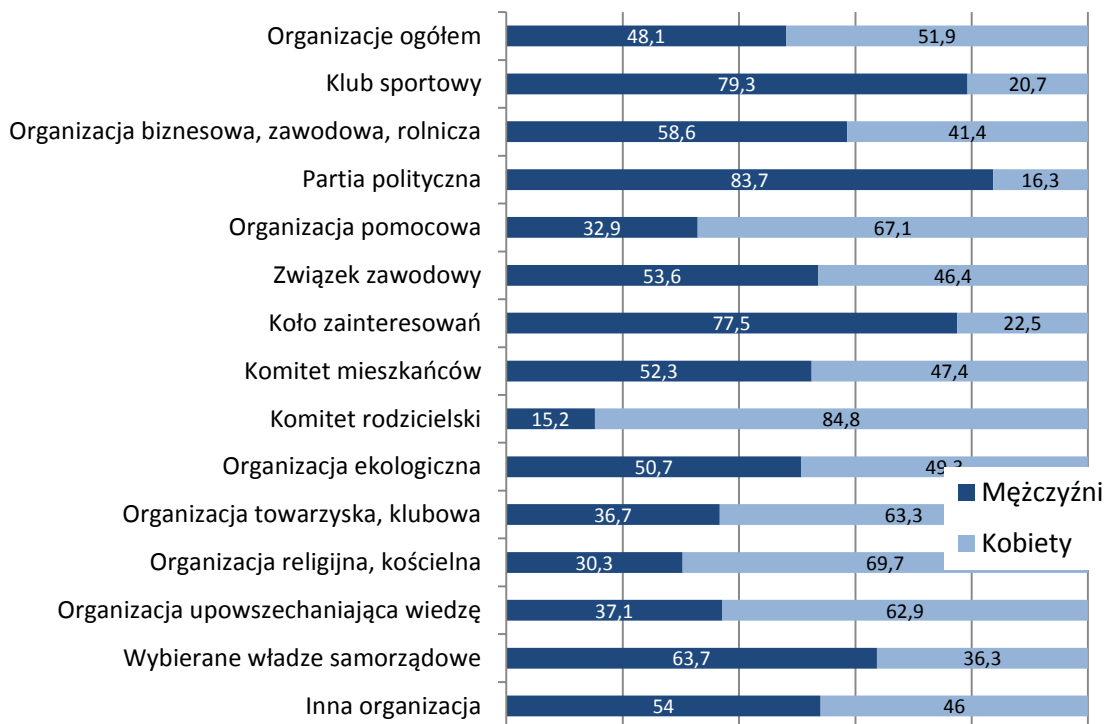

Wykres 6.3.6. Procent aktywnych członków organizacji ogółem i w przekroju typów organizacji wśród tych, którzy należą przynajmniej do jednej organizacji

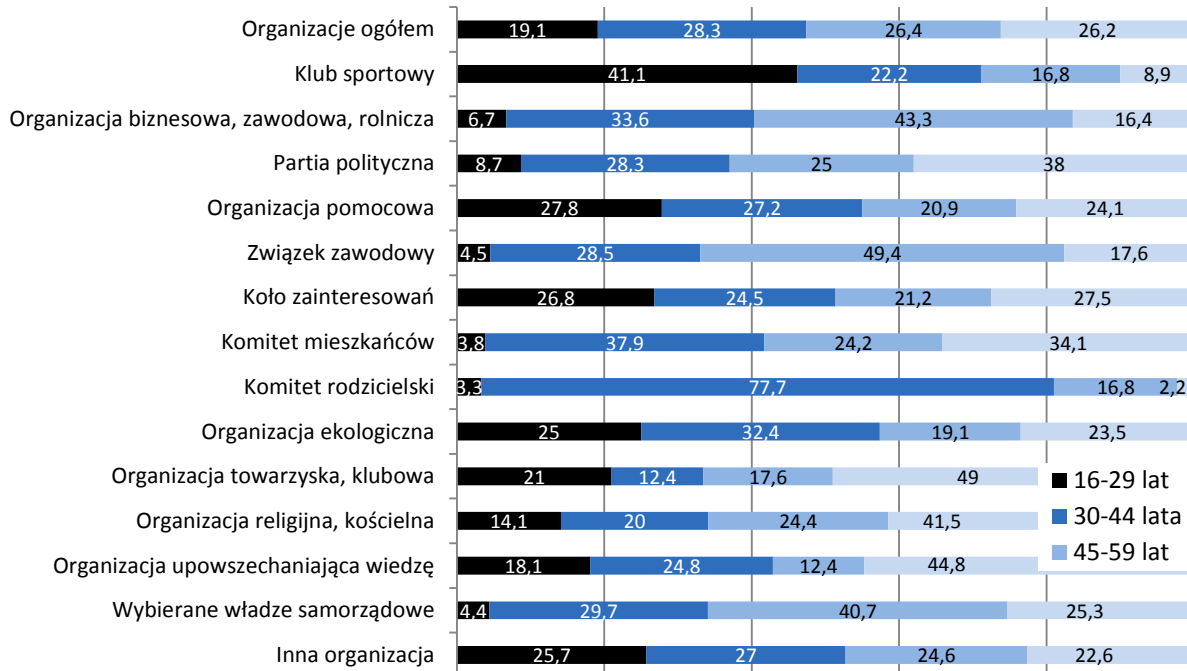
Jeśli chodzi o strukturę wieku, przewagę najmłodszych członków (do 29 lat) mają kluby sportowe, koła zainteresowań i organizacje ekologiczne, „najstarsze” są natomiast władze samorządowe, organizacje upowszechniania wiedzy (głównie za sprawą uniwersytetów trzeciego wieku), organizacje religijne, towarzyskie i komitety mieszkańców; w komitetach rodzicielskich przeważają rodzice dzieci w wieku szkolnym, w związkach zawodowych i organizacjach zawodowych osoby w wieku 45-59 lat; w pozostałych typach organizacji struktura wieku jest w miarę zrównoważona (wykres 6.3.8).

Wśród aktywnych członków organizacji przeważają osoby lepiej wykształcone (dyplom wyższej uczelni ma 38 proc., a maturę 33 proc. członków). Największa przewaga osób z wyższym wykształceniem jest w korporacjach za-

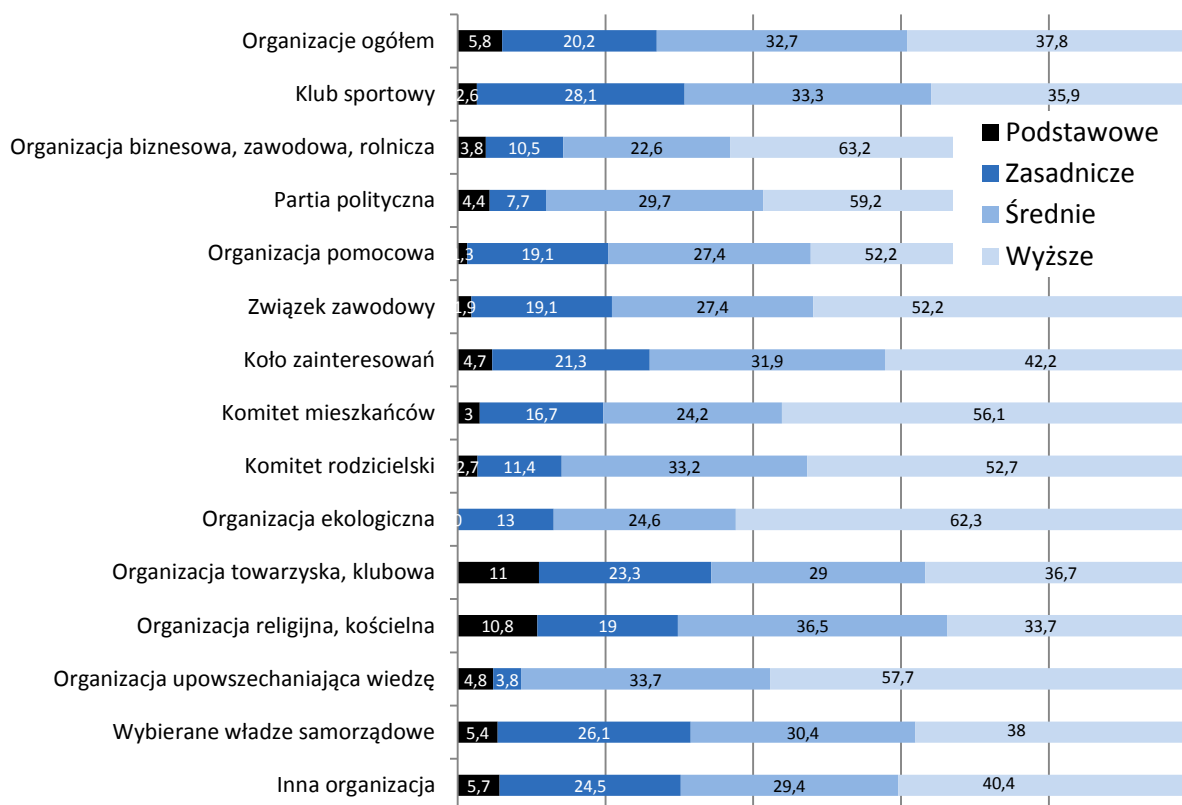
wodowych, partiach politycznych, organizacjach ekologicznych, i organizacjach upowszechniających wiedzę, natomiast najmniejszy udział członków z wyższym wykształceniem jest w klubach sportowych, organizacjach towarzyskich i religijnych (wykres 6.3.9).

Wykres 6.3.7. Procentowy udział mężczyzn i kobiet wśród aktywnych członków organizacji

Wykres 6.3.8. Procentowy udział czterech grup wieku wśród aktywnych członków organizacji (ze względu na małą liczbę osób pominięto organizacje konsumentów)

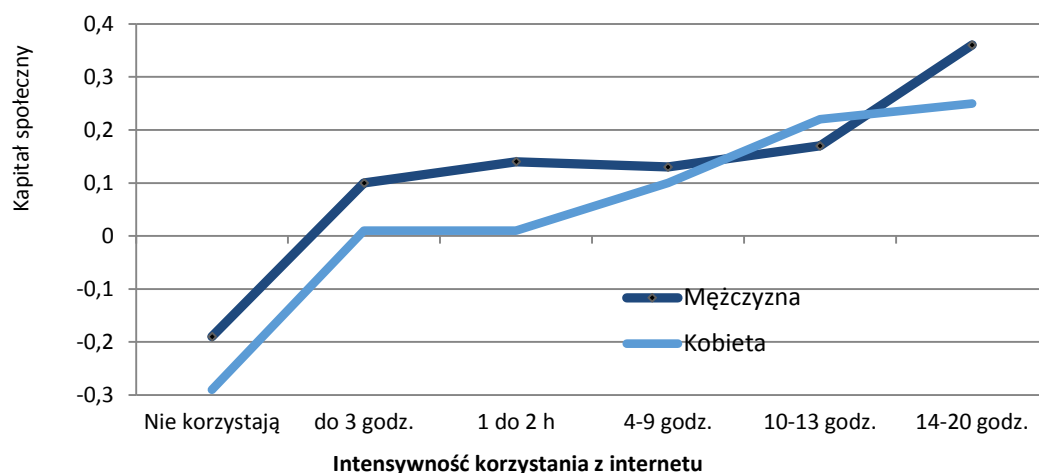

Wykres 6.3.9. Procentowy udział czterech grup wykształcenia wśród aktywnych członków organizacji (ze względu na małą liczbę osób pominięto organizacje konsumentów)

Kapitał społeczny budują wg Putnama kulturowo zdeterminowane relacje społeczne. Kultura tworzy normy (np. wzajemności, szacunku, uczciwości), określa wartość dobra wspólnego, wyznacza miejsca i charakter spotkań. Istotnym elementem kultury są dzisiaj media, zwłaszcza media elektroniczne. Putnam (1993, 2008) obwinia je za erozję kapitału społecznego w Stanach Zjednoczonych. Koncentruje się co prawda na niszczącej roli telewizji, ale nie oszczędza także internetu. Nie brakuje jednak również obrońców pozytywnego wpływu mediów elektronicznych, zwłaszcza internetu. Obszerny, krytyczny przegląd stanowisk w tej sprawie znaleźć można w pracy Krystyny Skarżyńskiej i Kamila Henne (2007). W *Diagnozie* pytamy o czas poświęcany dziennie na oglądanie telewizji i tygodniowo na korzystanie z internetu. Możemy zatem sprawdzić, czy rzeczywiście te dwa główne media elektroniczne mają taki sam niszczący wpływ na kapitał społeczny. Okazuje się, że związek tych dwóch mediów z kapitałem społecznym jest odmienny: negatywny (tak jak twierdził Putnam) dla telewizji i pozytywny dla internetu (tabela 6.3.1). Im więcej ktoś poświęca czasu na telewizję tym niższy ma wskaźnik kapitału społecznego, a im więcej czasu poświęca na korzystanie z internetu tym ten wskaźnik ma wyższy. Ponieważ korzystanie z internetu i telewizji jest związane z wiekiem i wykształceniem, podobnie jak kapitał społeczny, pojawia się pytanie, czy te zależności nie mają charakteru pozorowanego. Nie mają, ponieważ nie znikają po wytrąceniu efektów wieku i wykształcenia (wykresy 6.3.10-6.3.11).

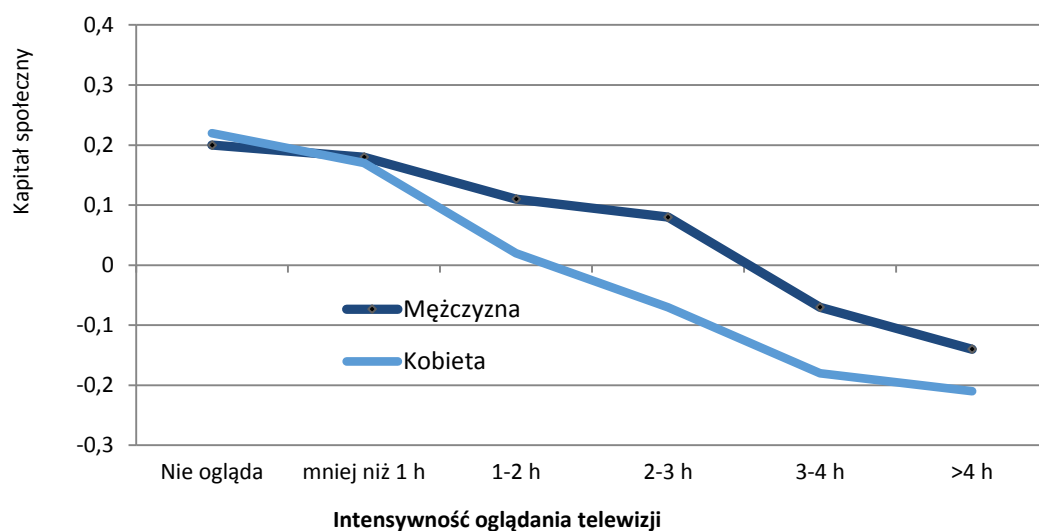
Tabela 6.3.1. Wyniki analizy regresji dla kapitału społecznego ze względu na zaangażowanie w oglądanie telewizji i korzystanie z internetu

Model	Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane		Istotność
		B	Błąd standardowy	Beta	t	
1	(Stała)	0,165	0,023		7,293	0,000
	Internet	0,092	0,004	0,157	22,779	0,000
	Telewizja	-0,086	0,005	-0,119	-17,322	0,000
$R^2=0,05$						
2	(Stała)	-1,271	0,045		-28,366	0,000
	Internet	0,088	0,005	0,149	17,590	0,000
	Telewizja	-0,082	0,005	-0,114	-16,864	0,000
	Płeć	-0,076	0,013	-0,038	-5,861	0,000
	Wiek życia w 2015	0,012	0,000	0,211	26,414	0,000
	Liczba lat nauki w 2015	0,081	0,002	0,270	36,615	0,000

UWAGI: efekt korzystania z internetu $F(5, 20669)=82,756$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,020$; efekt interakcji korzystania z internetu i płci $F(5, 20669)=3,296$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,001$; zmiennymi kontrolnymi były wiek i poziom wykształcenia

Wykres 6.3.10. Intensywność korzystania z internetu a poziom kapitału społecznego wśród kobiet i mężczyzn

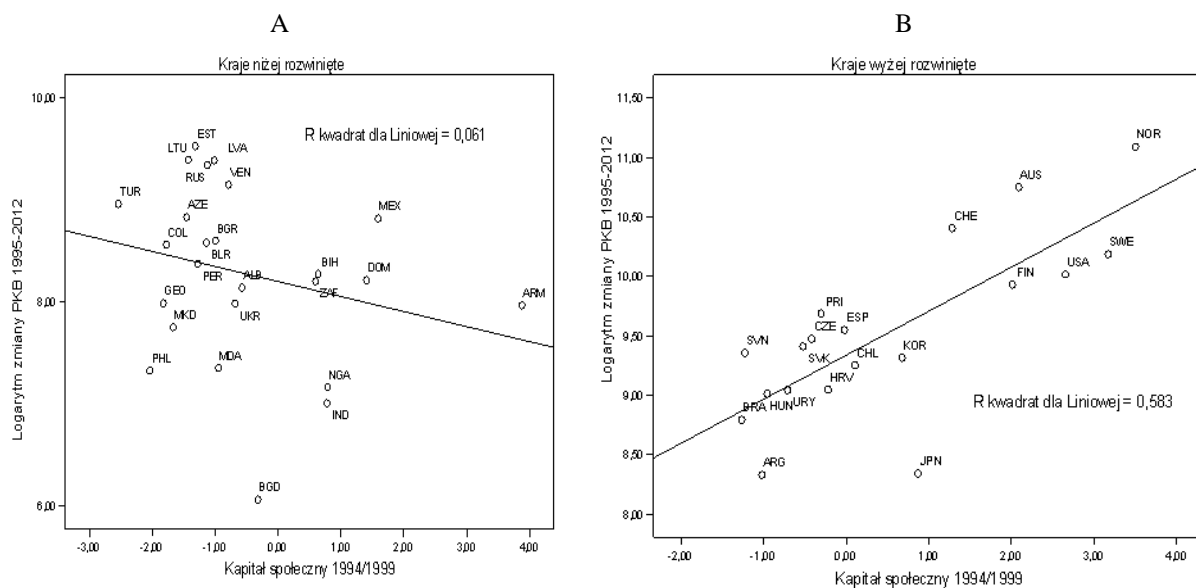

UWAGI: efekt korzystania z internetu $F(5, 20956)=59,756$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,014$; efekt interakcji korzystania z internetu i płci $F(5, 20956)=2,496$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,001$; zmiennymi kontrolnymi były wiek i poziom wykształcenia

Wykres 6.3.11. Intensywność oglądania telewizji a poziom kapitału społecznego wśród kobiet i mężczyzn

Większość badaczy kapitału społecznego podkreśla jego pozytywną rolę dla rozwoju gospodarczego. Kapitał społeczny ma owocować zamożnością -- czy to poszczególnych osób, czy wspólnot. W raporcie z poprzedniej edycji *Diagnozy* (Czapiński, Panek, 2013) omówiliśmy szczegółowo ekonomiczne znaczenie kapitału społecznego w przekroju międzynarodowym. Stwierdziliśmy tam, że sprzyja on wzrostowi gospodarczemu, mierzonemu PKB na mieszkańca, ale tylko w krajach rozwiniętych (wykres 6.3.12)⁸⁰. W krajach rozwijających się decydujące znaczenie ma kapitał ludzki mierzony poziomem wykształcenia mieszkańców. Kapitał ludzki wydaje się istotnym predyktorem także w krajach rozwiniętych, ale w istocie wynika to z silnego w tych krajach pozytywnego związku poziomu wykształcenia z ogólnym zaufaniem i innymi wskaźnikami kapitału społecznego. Gdy w równaniu regresji wielokrotnej uwzględnimy na raz poziom wykształcenia i zaufania, okazuje się, że w krajach rozwijających się kapitał ludzki pozostaje istotnym predyktorem PKB, natomiast w krajach rozwiniętych jego moc wyjaśniającą konsumuje kapitał społeczny (tabela 6.3.2).

⁸⁰ Miarą kapitału społecznego w tej analizie jest złożony wskaźnik ogólnego zaufania do ludzi i aktywności organizacyjnej z badań *World Value Survey* w latach 1994/1999.

Wykres 6.3.12. Regresja logarytmu wzrostu PKB⁸¹ w latach 1995–2012 na poziom kapitału społecznego z lat 90. XX w. w 1996 r. w grupie krajów niżej (N=24, panel A) i wyżej (N=18, panel B) rozwiniętych⁸²

Tabela 6.3.2. Wyniki analizy regresji wielokrotnej PKB na poziom zaufania i liczbę lat nauki w krajach rozwijających się i rozwiniętych

Grupa krajów	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane		t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta			
Rozwijające się N=30	(Stała)	349,706	991,628		0,353	0,727
	Zaufanie	605,472	453,382	0,202	1,335	0,192
	Lata nauki	782,809	185,757	0,636	4,214	0,000
Rozwinięte N=37	(Stała)	15042,529	13104,660		1,148	0,259
	Zaufanie	13410,124	3019,511	0,650	4,441	0,000
	Lata nauki	1845,313	1598,209	0,169	1,155	0,256

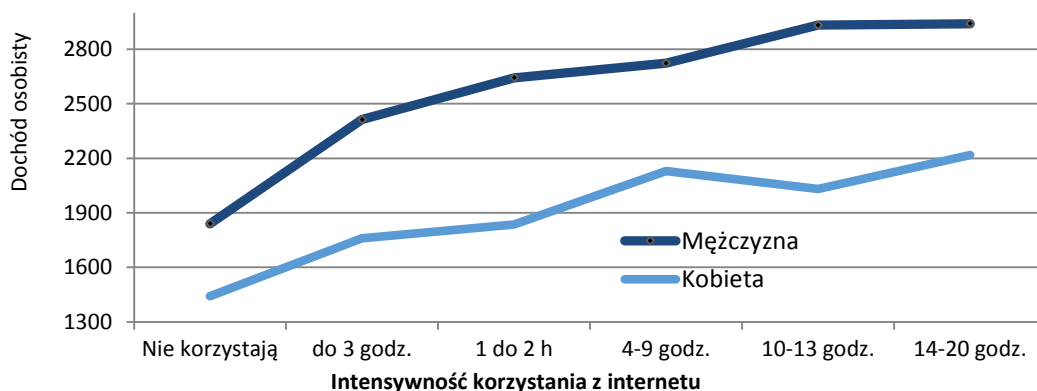
Tabela 6.3.3. Wyniki analizy regresji dla dochodu osobistego

Model	Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane		t	Istotność
		B	Błąd standardowy	Beta			
1 R ² =0,17	(Stała)	420,655	74,923			5,615	0,000
	Płeć	-627,460	22,996	-0,200		-27,286	0,000
	wiek życia w 2015	6,410	0,722	0,072		8,876	0,000
	Liczba lat nauki w 2015	179,742	3,636	0,397		49,429	0,000
2 R ² =0,18	(Stała)	626,848	76,718			8,171	0,000
	Płeć	-613,351	22,932	-0,195		-26,746	0,000
	Wiek życia w 2015	5,463	0,724	0,061		7,548	0,000
	Liczba lat nauki w 2015	164,901	3,843	0,364		42,913	0,000
3 R ² =0,20	Kapitał społeczny	135,929	11,778	0,089		11,541	0,000
	(Stała)	534,153	83,132			6,425	0,000
	Płeć	-593,218	22,645	-0,189		-26,196	0,000
	Wiek życia w 2015	13,169	0,805	0,147		16,359	0,000
	Liczba lat nauki w 2015	131,939	4,104	0,291		32,149	0,000
	Kapitał społeczny	103,091	11,757	0,067		8,769	0,000
Telewizja	-50,800	8,683	-0,045		-5,851	0,000	
Internet	179,606	8,985	0,190		19,989	0,000	

⁸¹ Logarytm uwzględnia prawo malejącej korzyści krańcowej. Jest oczywiste, że wzrost PKB o 100 USD w kraju z wyjściowym PKB 700 USD ma większe znaczenie dla jakości życia mieszkańców niż wzrost PKB nawet o 1000 USD z poziomu 70 000 USD.

⁸² Kryterium podziału na kraje gorzej i lepiej rozwinięte był poziom PKB w wyjściowym roku 1995 (4 tys. USD).

Kapitał społeczny i związane z nim czynniki kulturowe, takie jak media, mogą mieć znaczenie także dla ekonomicznego wymiaru życia jednostek. Dowodzą tego wyniki analizy regresji wielokrotnej danych z tegorocznej *Diagnozy* (tabela 6.3.3). W pierwszym kroku oprócz płci i wieku predyktorem była miara kapitału ludzkiego (liczba lat nauki). Łącznie te trzy predyktory pozwoliły wyjaśnić 17 proc. zróżnicowania dochodu osobistego netto, a najważniejszym z nich okazał się poziom wykształcenia (por. rozdz. 5.5.3 nt. stopy zwrotu z inwestowania w wykształcenie). W drugim kroku do analizy dołączył wskaźnik kapitału społecznego i zwiększył on procent wyjaśnionej wariancji o jeden punkt kosztem wykształcenia. W trzecim kroku czynniki związane z kapitałem społecznym – intensywność korzystania z telewizji i internetu dodały kolejne 3 pp. do wyjaśnionej wariancji. Korzystanie z internetu okazało się drugim po poziomie wykształcenia predyktorem zamożności. Wykres 6.3.13 ilustruje zależność między intensywnością korzystania z internetu i płcią a wysokości dochodu osobistego. Choć zarówno u mężczyzn jak i u kobiet wzrost czasu spędzanego w internecie idzie w parze ze wzrostem dochodu, to istotna interakcja płci i korzystania internetu pokazuje, że dyskryminacja płacowa kobiet w stosunku do mężczyzn rośnie wraz z intensywnością korzystania z internetu. Internet lepiej służy poprawie materialnych warunków życia mężczyznom niż kobietom

UWAGI: efekt korzystania z internetu $F(5, 15706)=99,256$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,031$; efekt interakcji korzystania z internetu i płci $F(5, 15706)=13,066$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; zmiennymi kontrolnymi były wiek i poziom wykształcenia

Wykres 6.3.13. Intensywność korzystania z internetu a wysokość dochodu osobistego netto wśród kobiet i mężczyzn

Dane *Diagnozy* potwierdzają zależność między kapitałem społecznym, zdefiniowanym zgodnie z przyjętymi przez nas wskaźnikami (patrz wyżej), a innymi wymiarami jakości życia, w tym z ogólnym wskaźnikiem jakości życia (patrz rozdz. 9.2) (tabela 6.3.4). Wszystkie związki z wyjątkiem korelacji ze wskaźnikiem patologii są istotne statystycznie. Najwyższy jest współczynnik korelacji z ogólnym wskaźnikiem jakości życia, co nie dziwi, jako że wskaźnik kapitału społecznego jest jedną z ośmiu składowych tego wskaźnika. W drugiej kolejności pod względem wysokości są dwa współczynniki korelacji ze wskaźnikami standardu życia – poziomem cywilizacyjnym i dobrobytem materialnym.

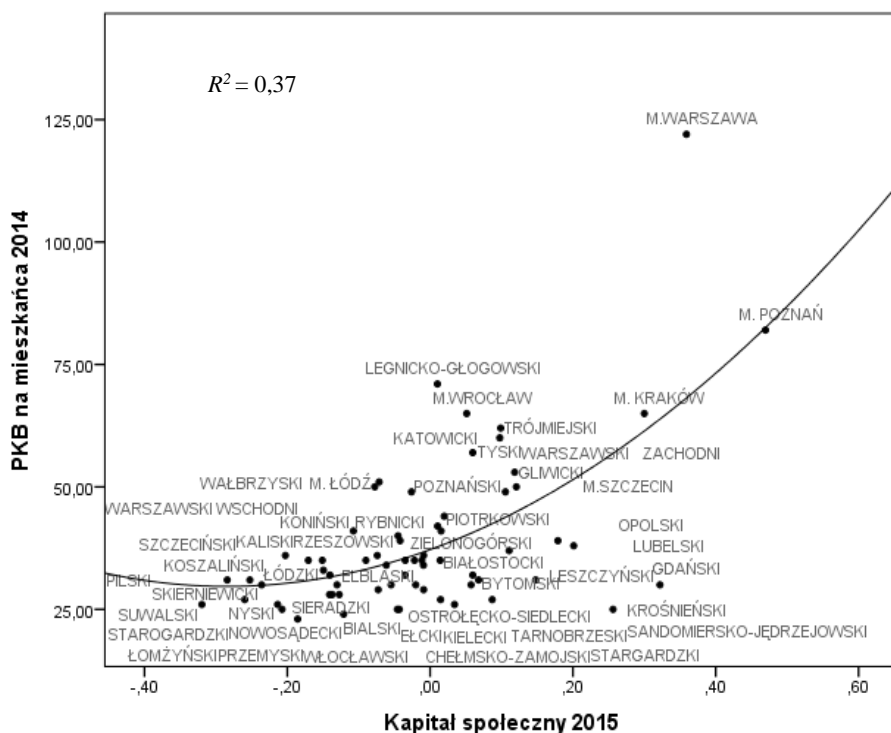
Tabela 6.3.4. Współczynniki korelacji kapitału społecznego z innymi wskaźnikami jakości życia*

	Dobrostan psychiczny	Dobrostan fizyczny	Dobrostan społeczny	Poziom cywilizacyjny	Dobrobyt materialny	Stres życiowy	Patologie	Ogólna jakość życia
<i>r</i> Pearsona	0,178	0,046	0,153	0,269	0,258	0,116	-0,004	0,438
<i>p</i>	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
N	20012	20939	21017	20959	19767	21085	21554	16501

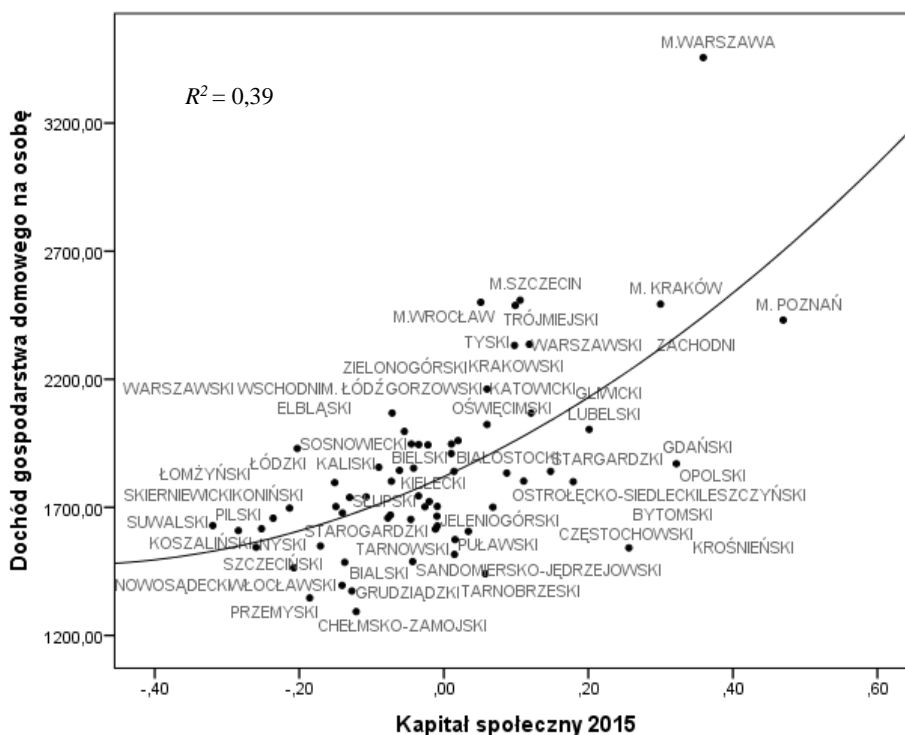
* Miary jakości życia patrz rozdz. 9.2.

Podobnie jak w przekroju międzynarodowym stwierdzamy również istotny związek między kapitałem społecznym a zamożnością polskich podregionów. W przypadku podregionów dysponujemy PKB na mieszkańca w 2014 r. (GUS, 2014). Przeciętny poziom kapitału społecznego mieszkańców 66 podregionów wyjaśnia 37 proc. zróżnicowania PKB (wykres 6.3.14). W podregionie o najwyższym poziomie kapitału społecznego (w Poznaniu) jest też najwyższy po Warszawie PKB na mieszkańca.

Kapitał społeczny wyjaśnia również w podobnym stopniu (38 proc.) zróżnicowanie regionalne średniego dochodu gospodarstw domowych na osobę (wykres 6.3.15). I ponownie wyróżniający się pod względem kapitału społecznego Poznań jest, pomijając Warszawę, miastem najzamożniejszym.

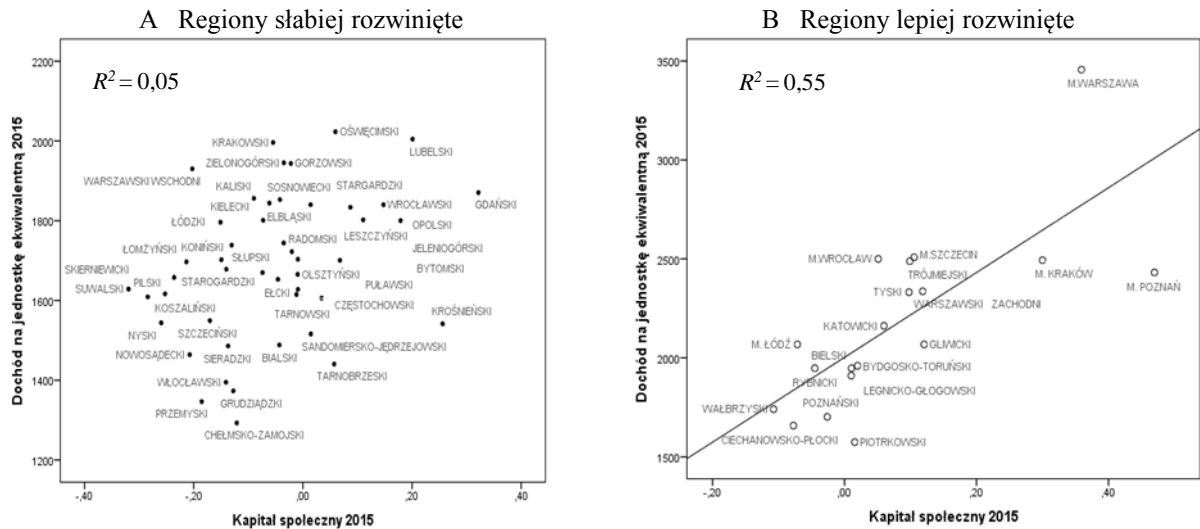
Wykres 6.3.14. Kapitał społeczny w 2015 r. a PKB na osobę 66 podregionów w 2014 r.

Wykres 6.3.15. Kapitał społeczny a dochód gospodarstwa domowego na osobę w 66 podregionach

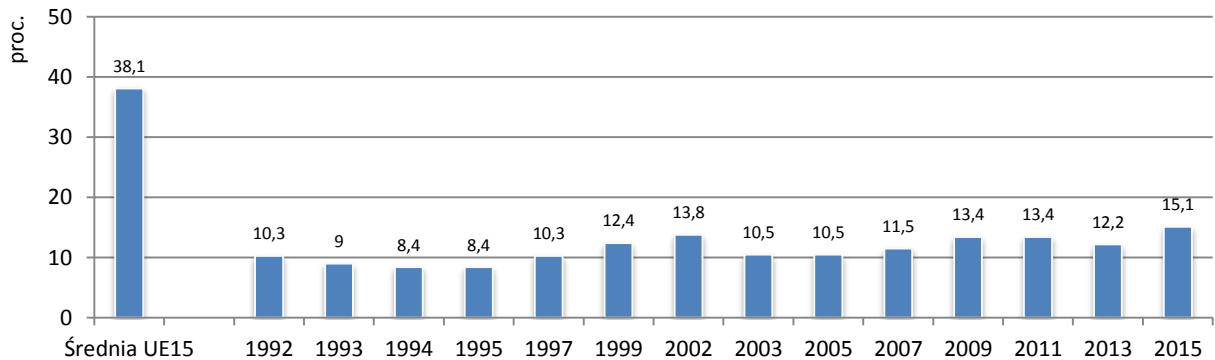
Podobnie jak w porównaniach międzynarodowych kapitał społeczny lepiej wyjaśnia różnice w zamożności regionów wyżej niż niżej rozwiniętych. Przyjmując za poziom kryterialny wysokość PKB na mieszkańca 30 tys. PLN możemy stwierdzić, że kapitał społeczny w regionach powyżej tego kryterium wyjaśnia 55 proc. różnic w PKB, a w regionach poniżej tej granicy jest predyktorem nieistotnym statystycznie (wykres 6.3.16).

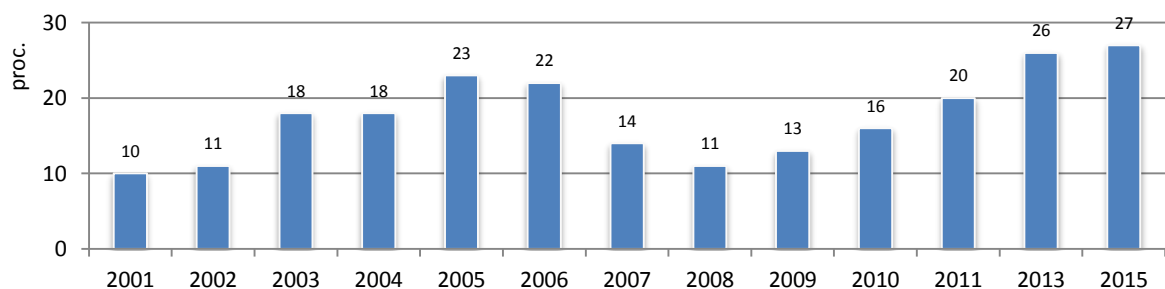
3.16. Kapitał społeczny w 2015 a dochód ekwiwalentny gospodarstwa domowego 66 podregionów w 2015 r. w podziale na regiony słabiej (panel A) i lepiej (panel B) rozwinięte

Zobaczmy teraz, jak dwa wybrane wskaźniki kapitału społecznego w Polsce kształtowały się w okresie minionych lat. Wskaźnik zaufania społecznego nieznacznie się zmieniał, ale w całym okresie od 1992 r. do 2015 r. pozostawał na poziomie 2-3-krotnie niższym od średniej Unii Europejskiej (wykres 6.3.17). Procent wolontariuszy wśród dorosłych Polaków rósł do 2005 r., po czym zaczął spadać do poziomu sprzed 2003 r., aby następnie znów rosnąć do poziomu połowy poprzedniej dekady (wykres 6.3.18). Należy jednak dodać, że w 2013 r. skala odpowiedzi nie była dychotomiczna (tak lub nie), ale trzy-stopniowa (tak, często; tak, rzadko i nie), co mogła wpłynąć na wzrost odsetka wolontariuszy.

Źródło danych: średnia 15 krajów europejskich — ESS - European Social Survey 2014; Polska dla lat 1992-2002 — *Polski Generalny Sondaż Społeczny*, dla lat 2003-2015 — *Diagnoza Społeczna*, oprac. własne.

Wykres 6.3.17. Odsetek osób ufających innym ludziom w Polsce w latach 1992-2015 i średni poziom zaufania w 15 krajach europejskich w 2014 r.

Źródło danych: lata 2001-2010 *Wolontariat, filantropia i 1 proc.* Stowarzyszenie Klon/Jawor; lata 2011-2015 *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 6.3.18. Procent wolontariuszy wśród dorosłych Polaków w latach 2001-2015

Zadowolonych z demokracji w Polsce, po chwilowym wzroście w 1997 r., zaczęło według danych *Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego* (PGSS, 1999) ubywać. W naszych badaniach, w których stosowaliśmy inną skalę © Rada Monitoringu Społecznego

oceny demokracji niż *Polski Generalny Sondaż Społeczny*, odsetek zwolenników poglądu, że demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów, utrzymuje się na bardzo niskim i ostatnio jeszcze spadającym poziomie — w 2003 r. 17 proc., w 2005 r. 21 proc., w 2007 r. 24 proc., w 2009 r. 24 proc., w 2011 r. 26,8 proc., w 2013 r. 25,5 proc. i w 2015 r. 20,8 proc.

W tegorocznej edycji *Diagnozy Społecznej* zastosowaliśmy też prostą miarę kapitału społecznego rozumianego jako zasób sieci społecznej, a ściślej heterogeniczność sieci społecznej poszczególnych osób. Sieciowe rozumienie kapitału społecznego ma krótszą tradycję badawczą, przynajmniej w ekonomii, bo w naukach społecznych ogólnie rzecz biorąc można wskazać początki zainteresowania sieciami społecznymi już w pracach twórcy techniki socjometrii Jacoba Moreno z lat 30-tych XX wieku (1934, 1951). Obecnie czołowymi badaczami kapitału społecznego w ujęciu sieciowym są m.in. Nan Lin (2001, 2008) i Ronald Burt (1992, 2005). W indywidualnym badaniu sieciowego kapitału społecznego wykorzystuje się tzw. generatory (imion, zawodów czy zasobów). Osoba badana ma np. podać imiona osób, z którymi jest w stałym kontakcie i następnie scharakteryzować każdą z tych osób — wedle różnych kryteriów — wieku, wykształcenia, upodobań itp. Im bardziej zróżnicowana jest pod względem tych kryteriów sieć społeczna tym więcej jest w niej przypuszczalnie zasobów. Zilustrujmy to prostym przykładem. Jeśli zorganizowalbym i moderował dyskusję o filmach z osobami, które interesują się różnymi gatunkami i obejrzały różne filmy, to z pewnością bardziej wzbogaciłbym swoją wiedzę na temat kinematografii i być może zapragnąłbym rozszerzyć swój filmowy repertuar, niż w przypadku rozmów w gronie osób, które mają ten sam gust i obejrzały te same filmy co ja. Burt pierwszą sieć społeczną filmowych fanów nazwałby siecią „dziurawą” (ang. *structural holes*) i uznałby mnie za brokera łączącego różne środowiska i czerpiącego wiedzę oraz pomysły z wielu źródeł. W kwestionariuszu indywidualnym (Aneks 1, pyt. 69) spyaliśmy biorących udział w badaniu czy wśród znajomych i przyjaciół, z którymi się kontaktują w calach towarzyskich, są osoby w innym niż oni wieku, o innych poglądach politycznych, innym statusie materialnym, z innym gustem muzycznym, literackim i dotyczącym rozrywki oraz o odmiennych upodobaniach kulinarnych. Okazało się, że skala ta charakteryzuje się wysoką rzetelnością połówkową (alfa Cronbacha = 0,84). Sumę odpowiedzi twierdzących przyjęliśmy jako wskaźnik heterogeniczności sieci społecznej jednostki, czyli jej kapitału społecznego.

Związek sieciowego kapitału społecznego jednostki z miarą opartą na koncepcji Putnama (patrz rozdz. 9.2) jest istotny statystycznie, ale niezbyt silny ($r=0,134$). Słabiej też od miary putnamowskiej jest on skorelowany ze wskaźnikiem materialnego powodzenia życiowego, czyli dochodem osobistym ($r=$ odpowiednio 0,104 i 0,206) i w przekroju podregionów wyjaśnia mniejszą porcję wariancji w PKB (odpowiednio 20 i 37 proc.). Analiza wariancji pokazuje, że sieciowy generator zasobów mają większy mężczyźni niż kobiety, rośnie z poziomem wykształcenia i wielkością miejscowości zamieszkania oraz największy mają osoby w wieku 35–44 lata a najmniejszy osoby najstarsze.

Zasadnicze dla perspektyw Polski pytanie brzmi: co jest źródłem naszego rozwoju gospodarczego w okresie III RP przy nieustannie niskim poziomie kapitału społecznego? Rozwój Warszawy czy Poznania i Gdyni można wiązać z wyższym niż w innych aglomeracjach kapitałem społecznym, ale materialny poziom życia rośnie dość równomiernie w całej populacji (zob. rozdz. 9.3), także w regionach z najniższym poziomem kapitału społecznego. Hipotetyczna odpowiedź brzmi: jesteśmy w fazie rozwoju molekularnego, charakterystycznego dla krajów słabo rozwiniętych — w opozycji do rozwoju wspólnotowego, charakterystycznego dla krajów wysoko rozwiniętych (Czapiński, 2008, 2011b). Opozycję tę symbolizuje przepaść między tempem poprawy warunków życia gospodarstw domowych, ich wyposażenia w różnego rodzaju trwałe dobra (por. rozdz. 4.3) a tempem rozwoju infrastruktury, na przykład drogowej, i trudnościami w realizacji wszelkich inwestycji publicznych. O ekonomicznym awansie poszczególnych osób i rodzin decyduje szybko rosnący w Polsce kapitał ludzki, zwłaszcza poziom wykształcenia. Dla powodzenia przedsięwzięć zbiorowych, wymagających efektywnej współpracy władz centralnych i samorządowych, oraz lokalnych społeczności i poszczególnych obywateli, niezbędny jest kapitał społeczny; wiedza i zdrowie przestają wystarczać.

Żyjemy w kraju coraz bardziej efektywnych jednostek i niezmiennie nieefektywnej wspólnoty. Dobro wspólne mierzone choćby wielkością budżetu państwa rośnie tylko dlatego, że bogacą się ci, którzy mają obowiązek odprowadzania znacznej części swoich dochodów do tej wspólnotowej skarbnicy. Niewielki jednak wynika z tego pożytek dla inwestycji publicznych. To, że znaczne środki finansowe płynące z UE niwelują dziś w pewnym stopniu tę asymetrię, nie powinno uspokajać polityków, bo wkrótce, gdy zasilanie zewnętrzne opadnie, a nie zwiększy się kapitał społeczny, grozi nam zahamowanie rozwoju.

Badania międzynarodowe dowodzą, że kapitał ludzki jest ważniejszą niż kapitał społeczny przesłanką rozwoju w krajach uboższych, do których ciągle jeszcze zaliczyć można także Polskę. Po przekroczeniu jednak pewnego progu zamożności⁸³ decydującego znaczenia dla dalszego rozwoju nabiera kapitał społeczny. To wyjaśnia, dlaczego do tej pory rozwijaliśmy się gospodarczo w niezłym tempie pomimo bardzo niskiego poziomu kapitału społecznego. Polska przekroczy próg zamożności, powyżej którego dalsze inwestowanie w kapitał ludzki przestanie wystarczać do podtrzymania rozwoju, prawdopodobnie za ok. 8 lat. Tyle mniej więcej zostało nam czasu na budowanie kapitału społecznego, jeśli chcemy się dalej rozwijać (Czapiński, 2011b).

Problem polega na tym, że w kapitał ludzki można inwestować indywidualnie; i Polacy tak właśnie uczynili i czynią (obecnie już 2/3 studentów płaci z własnej kieszeni za naukę), natomiast w kapitał społeczny indywidualnie

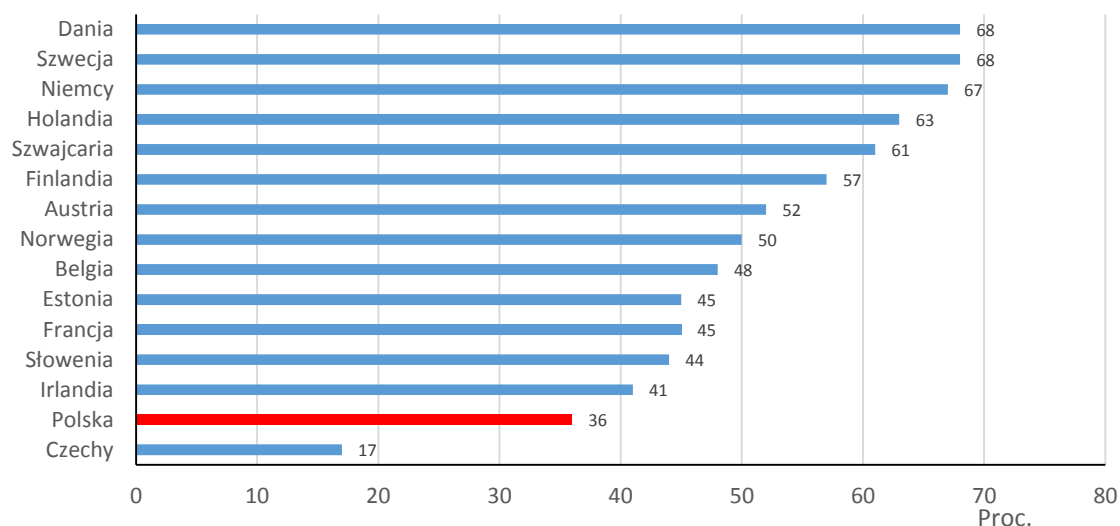
⁸³ Poziom zamożności mierzony np. wysokością PKB *per capita*, jest tylko dostępnym dla większości krajów wskaźnikiem stopnia złożoności relacji gospodarczych, zaawansowania technologicznego, konkurencyjności gospodarki i innych wyznaczników poziomu rozwoju społeczeństwa.

inwestować się nie da. Po pierwsze, jak twierdzi Putnam, jest on zależny od rozciągniętego w czasie procesu historycznego formującego wspólnotę obywatelską, a po drugie, w tym historycznym procesie ogromną rolę odgrywa to, co dzieje się w przestrzeni publicznej: w polityce, szkole, w samorządach, na ulicy, w urzędach, a co w dużej mierze zależy od elit, zwłaszcza od polityków. Trudno znaleźć obecnie przykłady politycznej i — ogólniej — instytucjonalnej zachęty dla Polaków, poczynając od systemu oświaty, a na parlamencie kończąc, do większego wzajemnego zaufania i większej gotowości do współpracy. Sam upływ czasu niczego nie zmieni.

Podsumowując: dzisiaj wystarczającym źródłem indywidualnego rozwoju Polaków i za sprawą ich indywidualnych starań także Polski jest rosnący kapitał ludzki, przyciągający zagranicznych inwestorów, i finansowe wsparcie Unii. Za jakiś czas dotkliwie jednak odczujemy brak kapitału społecznego odpowiedzialnego za rozwój wspólnoty bez dużego zasilania zewnętrznego.

6.4. Identyfikacja i aktywność polityczna

W Europejskim Sondażu Społecznym z 2014 r. Polacy pod względem zainteresowania i zaangażowania w politykę wypadają poniżej średniej europejskiej (wykres 6.4.1). Jeszcze gorzej wyglądamy pod względem udziału w wyborach -- czy to parlamentarnych, samorządowych, czy też prezydenckich. Nawet jeśli chodzi o frekwencję w wyborach do Parlamentu Europejskiego uplasowaliśmy się w 2014 r. na czwartym miejscu od końca i to mimo, że należymy do największych w UE euroentuzjastów, a Parlament Europejski Polacy darzą znacznie większym zaufaniem niż Sejm, jak pokazują dane z tegorocznej edycji *Diagnozy* (patrz rozdz. 9.1). Nawet jeśli pominiemy kraje, w których udział w wyborach jest administracyjnie obowiązkowy (np. Belgię i Luksemburg), nie zmienia to faktu, że aktywność polityczna Polaków i -- generalnie -- aktywność obywatelska (o czym mówią wskaźniki kapitału społecznego) jest bardzo niska. Bliżej nam pod tym względem do krajów, które jak my wyszły z systemu realnego socjalizmu, niż krajów Europy północnozachodniej, zwłaszcza krajów skandynawskich.

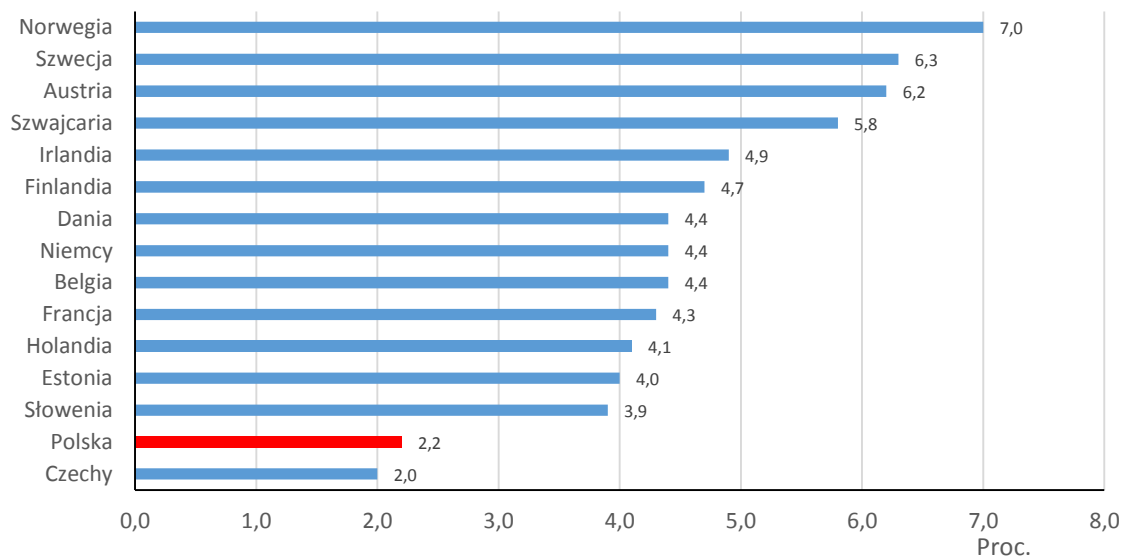

Źródło danych: *European Social Survey 2014*; średnio 51 proc..

Wykres 6.4.1. Procent osób w wieku 16 i więcej lat wyrażających zainteresowanie polityką w 15 krajach europejskich w 2014r.

W deklaracjach sondażowych zaangażowanie wyborcze wygląda oczywiście znacznie lepiej. W Europejskim Sondażu Społecznym, podobnie jak w kolejnych edycjach *Diagnozy Społecznej* różnica między deklaracjami i rzeczywistym udziałem w najważniejszym akcie obywatelskim, wyborach, sięga 20 pp. W edycji *Diagnozy* z 2011 r. ponad 66 proc. respondentów przyznało, że wzięli udział w wyborach samorządowych w 2010 r., podczas gdy dane Państwowej Komisji Wyborczej mówią o frekwencji 47,3 proc. W edycji tegorocznej do udziału w wyborach samorządowych w 2014 r. przyznało się 66,5 proc., podczas gdy rzeczywista frekwencja wyniosła 47,4 proc. uprawnionych.

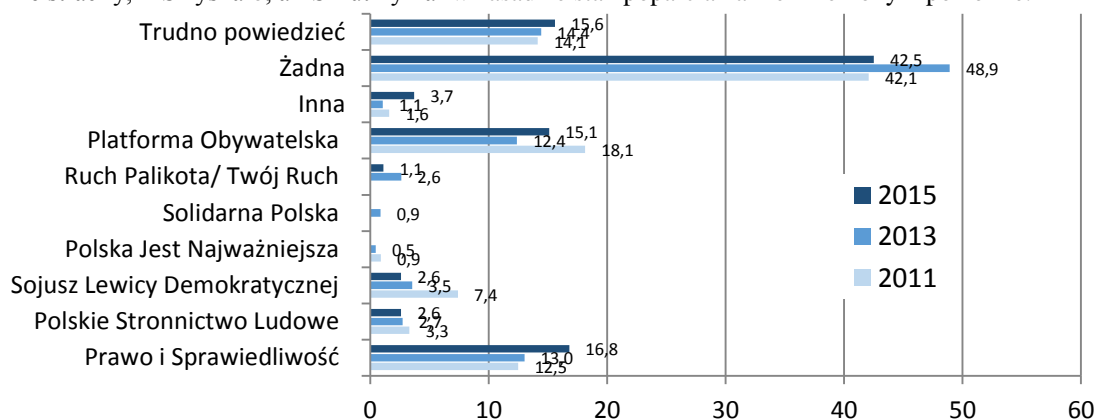
Do aktywnego działania na rzecz partii politycznej przyznaje się zaledwie 0,3 proc. osób w wieku 16 i więcej lat. W Europejskim Sondażu Społecznym w 2014 r. przyznało się co prawda więcej Polaków do pracy na rzecz partii politycznej lub ruchu społecznego (2,2, proc., ale i tak jest to najniższy obok Czech odsetek w grupie 15 krajów europejskich (wykres 6.4.2). Warto jednak zauważyć, że do aktywnego działania na rzecz jakiegokolwiek organizacji przyznaje się tylko 10 proc. rodaków.

Źródło danych: *European Social Survey 2014*; średnio 4,5 proc..

Wykres 6.4.2. Procent osób w wieku 16 i więcej lat pracujących na rzecz partii politycznej lub ruchu społecznego w 15 krajach w 2014 r.

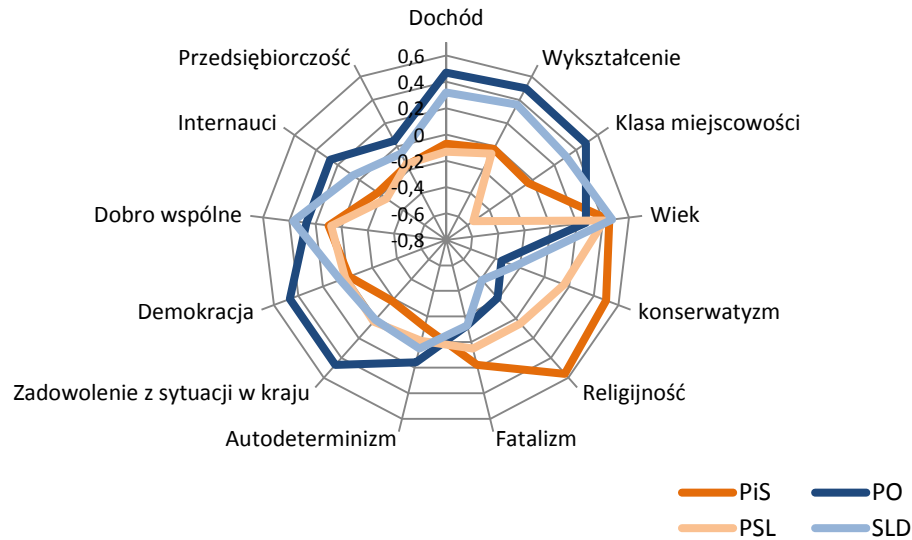
W tegorocznej edycji *Diagnozy* podobnie jak cztery i dwa lata temu poprosiliśmy Polaków o wskazanie najbliższej im partii politycznej (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 101). Rozkład odpowiedzi pokazuje wykres 6.4.3. Deklaracje te można potraktować jako wskaźnik identyfikacji politycznej. Wynika z nich, że ponad połowa rodaków w wieku 16 i więcej lat nie znajduje (42,5 proc.), lub ma problem ze znalezieniem (15,6 proc.) na scenie politycznej reprezentanta własnych poglądów czy interesów. Ponad połowa rodaków nie ma zatem określonej tożsamości politycznej. Spośród tych, którzy znajdowali w marcu-czerwcu br. swoich reprezentantów, 36,0 proc. identyfikowało się z Platformą Obywatelską, 40,2 proc. z Prawem i Sprawiedliwością, 6,1 proc. z Sojuszem Lewicy Demokratycznej, 6,1 proc. z Polskim Stronnictwem Ludowym, 2,7 proc. z Twoim Ruchem i 8,9 proc. z inną partią (tabela 6.4.3). W porównaniu z 2011 i 2013 rokiem w strukturze poparcia zaszły duże zmiany. Platforma Obywatelska i SLD znacznie straciły, PiS zyskało, a PSL utrzymał w zasadzie stan poparcia na niezmiennym poziomie.

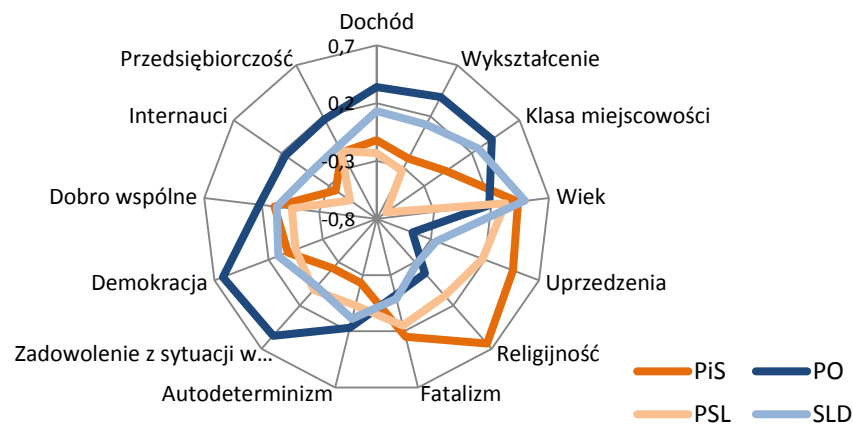
Wykres 6.4.3. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Która partia jest Panu/i najbliższa?” w 2011, 2013 i 2015 r. (w 2011 r. nie było w kafeterii odpowiedzi SP, PjN i RP, w 2015 r. nie było w kafeterii odpowiedzi SP i PjN)

Charakterystyka zwolenników czterech głównych ugrupowań politycznych w zakresie podstawowych zmiennych społeczno-demograficznych (wiek, poziom wykształcenia, wielkość miejscowości zamieszkania, wysokość dochodu osobistego), wybranych wskaźników systemu wartości (religijność, poszanowanie dobra wspólnego, akceptacja demokracji) i postaw społecznych (poziom uprzedzeń wobec homoseksualistów oraz osób obcego pochodzenia), przedsiębiorczości, umiejscowienia kontroli nad własnym życiem (autodeterminizm vs fatalizm) pokazuje dwie zasadniczo różniące się między sobą duże grupy i dwie mniejsze podgrupy tych dużych (wykres 6.4.4).

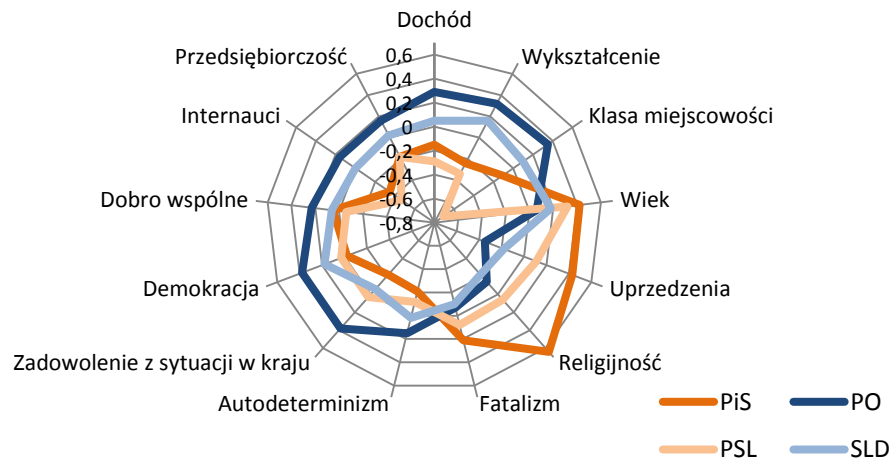
2015

2013

2011

Wykres 6.4.4. Wiek, wykształcenie, dochód osobisty, klasa miejscowości zamieszkania, przedsiębiorczość, procent internautów, pozytywny stosunek do demokracji, wrażliwość na naruszanie dobra wspólnego, autodeterminizm i fatalizm⁸⁴, religijność (częstość praktyk religijnych i wskazywanie Boga jako warunku udanego życia), zadowolenie z sytuacji w kraju, poziom uprzedzeń (wobec homoseksualistów i osób obcego pochodzenia) lub konserwatyzmu (w 2015 r. – uprzedzenia wobec homoseksualistów i sprzeciw wobec legalizacji związków partnerskich) wśród zwolenników czterech partii (wartości standardyzowane) w 2011, 2013 i 2015 r.

⁸⁴ Autodeterminizm to przypisywanie sobie autorstwa biegu własnych spraw w minionym roku, a fatalizm to przekonanie, że bieg spraw zależał od losu (opatrzności).

Dwie duże grupy to zwolennicy PO i PiS. Zwolennicy SLD przypominają pod wieloma względami zwolenników PO, a zwolennicy PSL charakteryzują się cechami zbliżonymi do cech zwolenników PiS. Tak było w 2011, 2013 i tak jest w obecnym roku.

Szczególnego rodzaju testem zgodności między przekazem partyjnym a przekonaniem zwolenników jest rozkład opinii na temat przyczyn katastrofy smoleńskiej między grupami o różnej identyfikacji politycznej. Za najbardziej kryterialne uznać można przekonanie o tym, że katastrofa była wynikiem spisku, zamachu na Prezydenta RP. Bardziej lub mniej otwarcie teorię taką głosili liderzy PiS. Przywódcy innych ugrupowań politycznych opowiadali się za „nie-spiskowymi” przyczynami. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie o najbardziej prawdopodobną przyczynę katastrofy smoleńskiej w przekroju identyfikacji politycznych pokazuje tabela 6.5.1. Rzeczywiście największy odsetek zwolenników teorii spiskowej jest wśród zwolenników PiS. Dziwić może tylko, że nawet w tej grupie zwolenników teorii spiskowej jest poniżej połowy (w 2013 r. było ich o 10 p.p więcej ale w 2011 tyle co obecnie – 39 proc.), mimo że można było wskazać dwie różne przyczyny.

Tabela 6.4.1. Procent respondentów opowiadających się za różnymi prawdopodobnymi przyczynami katastrofy smoleńskiej w zależności od identyfikacji politycznej w 2013 i 2015 r.

Identyfikacja polityczna	Najbardziej prawdopodobna przyczyna katastrofy smoleńskiej											
	Błąd pilotów/ kontrolerów lotu		Zamach/spisek przeciwko Prezydentowi		Naciski na pilotów		Ogólny bałagan		Inna przyczyna		Trudno powiedzieć	
	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015
PiS	12,0	11,4	48,9	38,9	10,7	11,6	29,5	27,4	4,1	3,6	18,8	24,0
PSL	21,1	23,7	17,1	12,3	27,8	27,8	30,9	30,3	4,4	4,2	21,6	21,1
SLD	37,5	26,4	7,3	6,3	41,1	44,3	27,9	23,8	4,0	5,4	17,4	18,9
Twój Ruch	27,2	26,6	17,8	13,3	34,1	38,7	23,1	29,4	5,6	4,0	18,8	15,6
PO	45,0	41,9	4,5	3,6	43,1	41,1	24,7	25,6	4,7	3,5	16,4	16,9
Inna partia	22,3	24,6	18,3	19,2	23,3	29,3	36,6	28,5	14,0	5,1	22,9	25,5
Żadna partia	17,7	16,3	13,1	12,0	23,1	21,3	26,1	22,4	5,3	4,0	35,1	40,7
Trudno powiedzieć	15,5	15,0	11,5	10,7	20,8	18,4	22,5	17,2	4,1	3,1	45,6	51,1
Ogółem	21,1	20,0	16,7	15,3	24,6	23,4	26,2	23,5	5,0	3,8	30,5	34,0

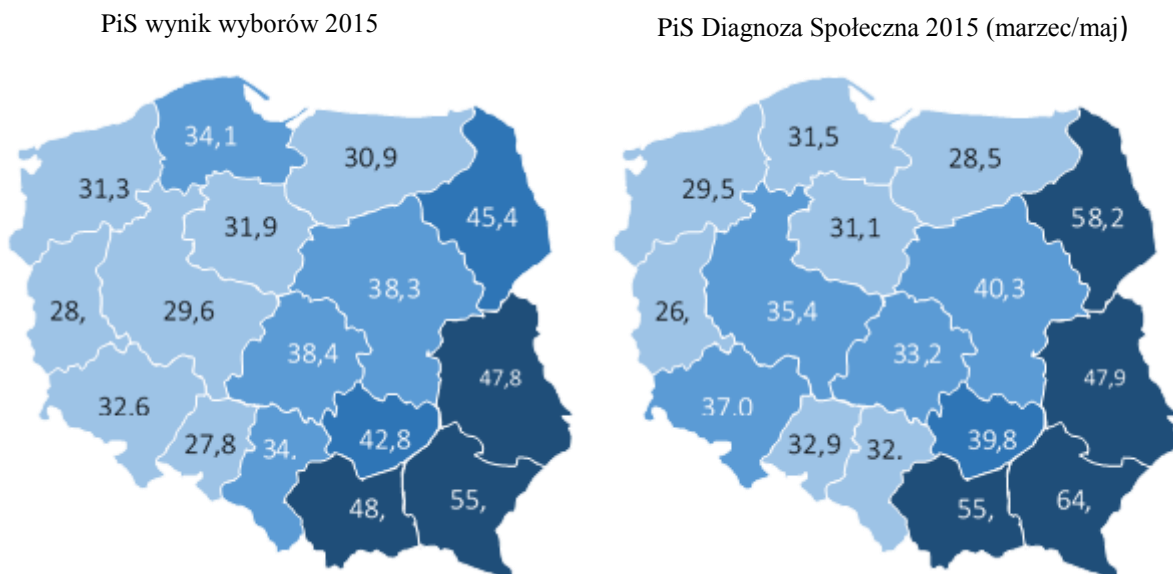
Wiara w spiskową teorię katastrofy smoleńskiej jest obecnie nieco bardziej powszechna niż dwa lata temu, ale też przybyło osób zdezorientowanych, które nie potrafią wskazać żadnej przyczyny (tabela 6.5.2).

Tabela 6.4.2. Procent respondentów opowiadających się za różnymi prawdopodobnymi przyczynami katastrofy smoleńskiej w 2011, 2013 i 2015 roku w próbie panelowej

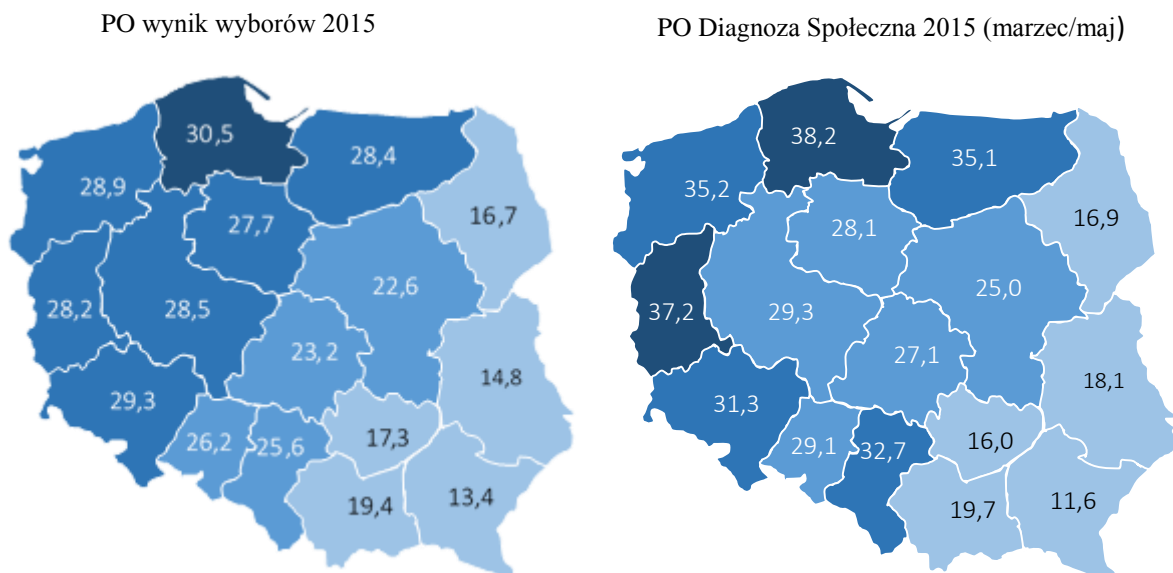
Przyczyna katastrofy	Rok badania		
	2015	2013	2011
Błąd pilotów/ kontrolerów lotu	19,3	20,3	21,3
Zamach/spisek przeciwko polskiemu Prezydentowi	15,6	16,1	12,4
Naciski na pilotów, aby lądowali bez względu na warunki	24,4	26,3	36,7
Ogólny bałagan w instytucjach odpowiedzialnych za lot	24,3	27,0	32,8
Inna przyczyna	3,9	4,9	6,2
Trudno powiedzieć	33,0	29,3	24,6

Po wyborach parlamentarnych w tym roku zaczęły się w różnych gremiach, także w środowisku naukowców, dyskusje i debaty zmierzające do wyjaśnienia zdecydowanej wygranej *Prawa i Sprawiedliwości*. Dane *Diagnozy* sugerują, że wynik tych wyborów był już dawno – przynajmniej co do kolejności na podium dwóch największych ugrupowań – przesądzony, jeszcze przed rozpoczęciem kampanii wyborczej, a nawet i znacznie wcześniej – dwa lata temu na wiosnę, gdy PiS wyprzedziło *Platformę Obywatelską* pod względem poparcia społecznego i nigdy już później, aż do wyborów w październiku 2015 r. prowadzenia nie oddało. Oczywiście dane sondażowe nie przesądzały tego, że PiS uzyska absolutną większość parlamentarną, ale sugerowały, że tak może być. Gdy porównamy wynik wyborów z poparciem dla danej partii w marcu/maju tego roku w *Diagnozie*, okazuje się, że korelacja tych dwóch danych w rozkładzie wojewódzkim wynosi dla PiS 0,91 (wykres 6.4.5) a dla PO 0,95 (wykres 6.4.6).

Oczywiście fakt, że *Diagnoza* tak dokładnie przewidziała to, co zdarzyło się po pół roku, może obniżać znaczenie tego wszystkiego, co działo się w trakcie kampanii, ale nie wyjaśnia, dlaczego PiS zaczęło dystansować PO już w 2013 r. i ostatecznie wygrało wybory parlamentarne po ponad dwóch latach. Jest na ten temat wiele koncepcji. Jedna mówi o naturalnym „zuzywaniu się” rządzących, zwłaszcza rządzących przez dwie kadencje. Odwołać się można także do teorii niewdzięczności społecznej (Czapiński, 2002), która zakłada, że wszelkie reformy w dużej skali uderzają rykoszetem w ich twórców, bo wszelkie reformy wiążą się, przynajmniej na początku, z kosztami, a koszty w odbiorze społecznym wazą subiektywnie bardziej od odroczonej korzyści (Peeters, Czapiński, 1990). *Platforma Obywatelska* kilka takich reform w drugiej kadencji zapowiedziała i przeprowadziła (np. wydłużenie wieku emerytalnego, OFE). Tyle że reformy te weszły w życie już po utracie prymatu PO w sondażowych notowaniach.

Wykres 6.4.5. Procent głosów oddanych na PiS w wyborach parlamentarnych 25 października 2015 r. i procent wskazań na PiS jako najbliższe respondentowi ugrupowanie w marcu/maju 2015 r. w *Diagnozie Społecznej*

Wykres 6.4.6. Procent głosów oddanych na PO w wyborach parlamentarnych 25 października 2015 r. i procent wskazań na PO jako najbliższe respondentowi ugrupowanie w marcu/maju 2015 r. w *Diagnozie Społecznej*

Ważniejszym od skutków reform i naturalnego zużywania się rządzących powodem zmiany preferencji politycznych Polaków było to, co zaszło w głowach Polaków, a ściślej zwrot ich postaw w prawą stronę, w stronę konserwatyizmu, ksenofobii i tradycyjnych wartości, zwłaszcza w młodym pokoleniu.

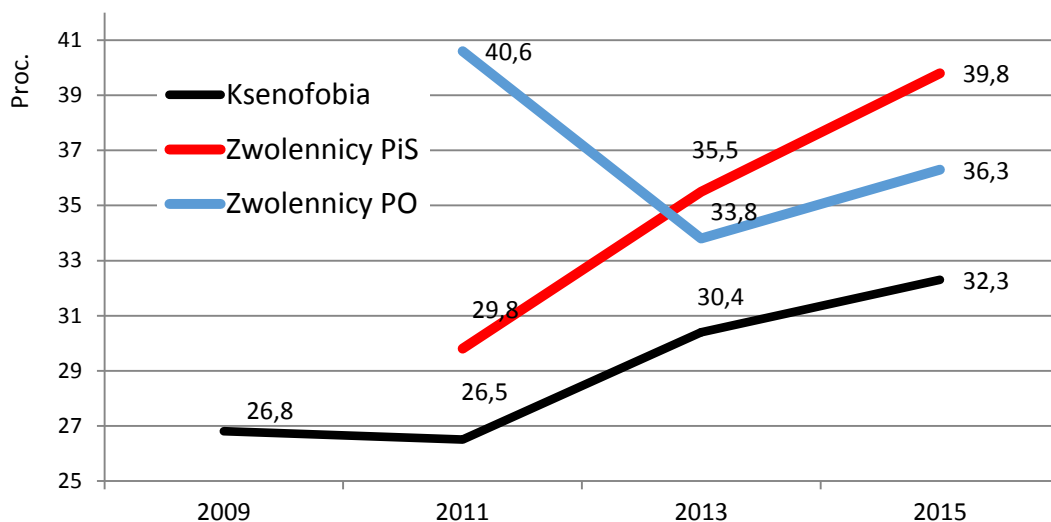
Czy istotnie taki zwrot nastąpił? *Diagnoza* nie pozostawia wątpliwości. Postawy ksenofobiczne⁸⁵ zaczęły rosnać po 2011 r. i urosły w ciągu czterech zaledwie lat aż o ¼. W podobnym tempie rosło poparcie dla partii, która najtrafniej adresowała swój przekaz polityczny do osób z takim właśnie nastawieniem, czyli dla *Prawa i Sprawiedliwości* (wykres 6.4.7). Spadło natomiast w 2013 r. poparcie dla *Platformy Obywatelskiej* poniżej poparcia dla PiS. I chociaż później nieco wzrosło, to wzrósł także dystans między PiS i PO. Rosło także zaangażowanie religijne Polaków, a w każdym razie zatrzymał się trwający od początku lat 90-tych ub. wieku trend spadkowy instytucjonalnych praktyk religijnych (patrz rozdz.5.10.3).

⁸⁵ Operacyjną definicją postawy ksenofobicznej było odmawianie zgody na to, aby homoseksualiści mogli układać sobie życie według własnych przekonań i akceptacja twierdzenia, że zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 57.8 i 57.10; we wcześniejszych edycjach *Diagnozy* numeracja tych pytań była inna)

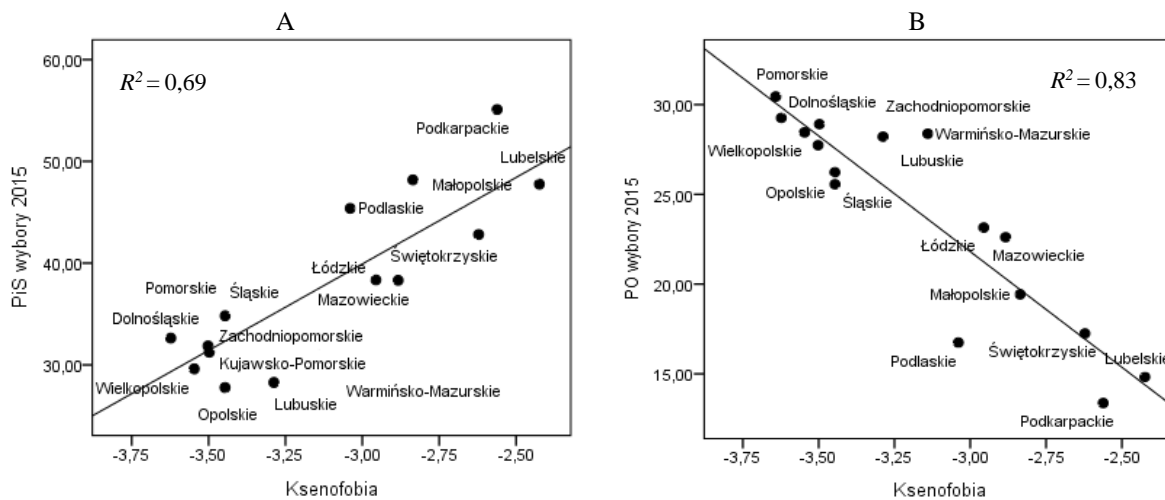
Wykres 6.4.8 pokazuje, jak silny jest związek między wyborem PiS i PO a ksenofobią. W przypadku PiS natężenie ksenofobii wyjaśnia prawie 70 proc. zróżnicowania odsetka głosów oddanych na tę partię w przekroju wojewódzkim. Jeszcze silniejszy, tyle że negatywny, jest związek między ksenofobią a głosowaniem na PO – ksenofobia wyjaśnia ponad 80 proc. zróżnicowania wyniku wyborczego tej partii.

Lepszym niż ksenofobia, zwłaszcza dla wyjaśnienia poparcia dla PiS, jest zakres postaw konserwatywnych⁸⁶ w województwie (wykres 6.4.9). Odsetek konserwatystów pozwala w przekroju wojewódzkim przewidzieć w ponad 80 proc. wynik wyborczy *Prawa i Sprawiedliwości* i niemal w 90 proc. (!) wynik *Platformy Obywatelskiej*.

Także procent mieszkańców praktykujących religijnie (biorących udział w nabożeństwach i uroczystościach religijnych przynajmniej raz w miesiącu) pozwala wyjaśnić znaczącą porcję wojewódzkiego zróżnicowania poparcia dla PiS i PO w ostatnich wyborach (wykres 6.4.10).

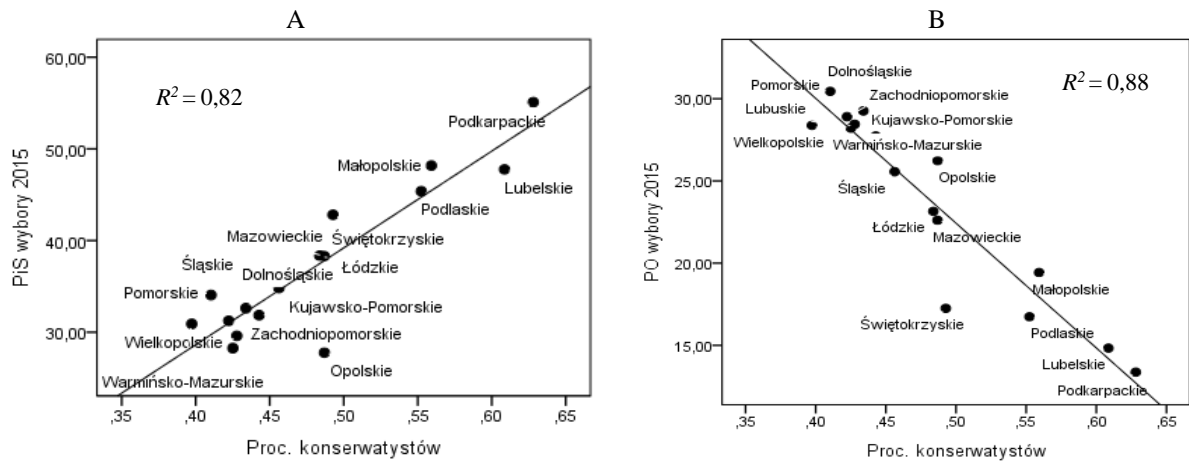
Wykres 6.4.7. Procent osób o nastawieniu ksenofobicznym w latach 2009-2015 i procent zwolenników PiS i PO w latach 2011-2015 w próbie panelowej

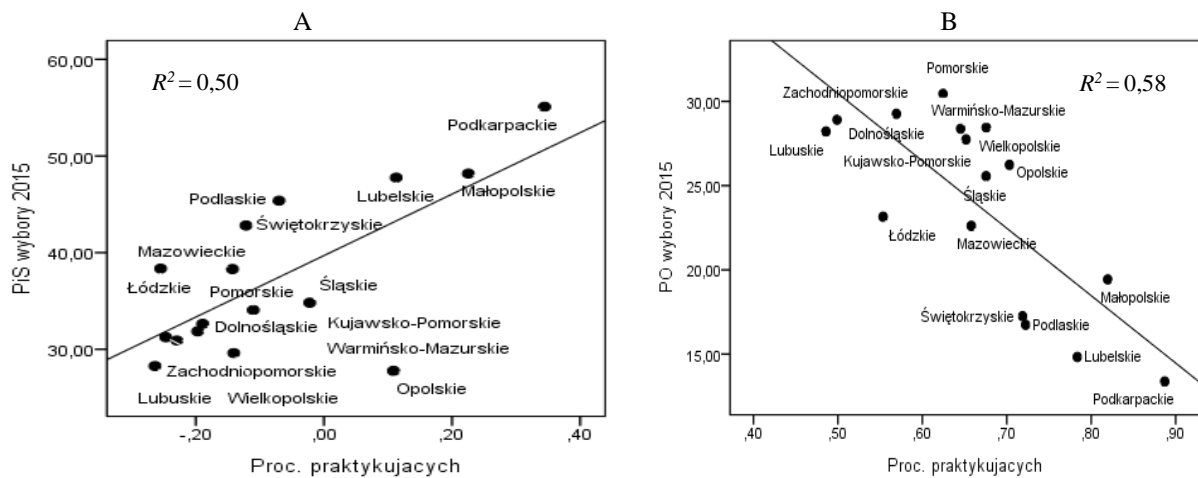
Wykres 6.4.8. Procent głosów oddanych na PiS (panel A) i na PO (panel B) w wyborach parlamentarnych w 2015r. ze względu na poziom ksenofobii w przekroju wojewódzkim

⁸⁶ Operacyjną definicją konserwatyzmu było odmawianie zgody na to, aby homoseksualiści mogli układać sobie życie według własnych przekonań i negatywny stosunek do legalizacji związków partnerskich (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 57.20).

Wykres 6.4.9. Procent głosów oddanych na PiS (panel A) i na PO (panel B) w wyborach parlamentarnych w 2015r. ze względu na odsetek konserwatystów w przekroju wojewódzkim

Wykres 6.4.10. Procent głosów oddanych na PiS (panel A) i na PO (panel B) w wyborach parlamentarnych w 2015r. ze względu na procent osób praktykujących religijnie w przekroju wojewódzkim

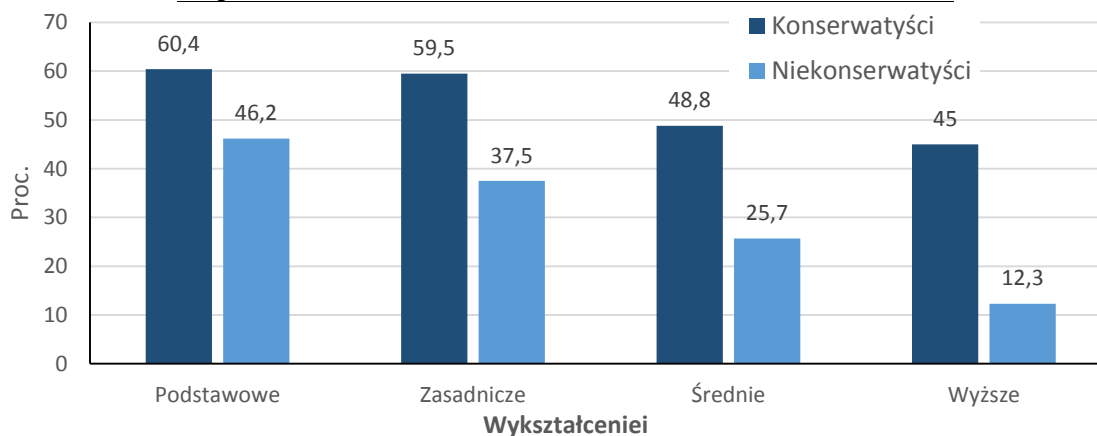
Tak więc wydaje się, że o wyniku wyborów parlamentarnych (i prawdopodobnie także wyborów prezydenckich) w 2015 r. zdecydowały głównie zmiany w mentalności Polaków, a nie sprawność kampanii wyborczej czy też inne, poprzedzające wprost wybory zdarzenia, takie jak np. kryzys związany z falą uchodźców z Bliskiego Wschodu. Choć zarówno sama kampania i sprawa uchodźców mogły wyostrzyć różnice w wynikach wyborów.

Korelacja postaw konserwatywnych i ksenofobicznych oraz praktyk religijnych z wynikami wyborów w przekroju 16 zaledwie jednostek (województw) może być uznana za zbyt słaby, choćby istotny statystycznie dowód na niepozorną zależność między orientacją prawicową i poparciem dla dwóch głównych na scenie politycznej partii. Można jednak ten dowód wzmocnić, schodząc na poziom analiz indywidualnych. Co prawda nie mamy na tym poziomie twardego wskaźnika behawioralnego (na jakie ugrupowanie dana osoba oddała głos w wyborach), a jedynie wskazanie którejś z partii jako najbliższej respondentowi, ale za to możemy minimalizować zarzut pozorności związku poprzez kontrolę wielu dodatkowych zmiennych, potencjalnie skorelowanych z religijnością, konserwatyzmem czy ksenofobią, takich jak płeć, wiek, klasa miejscowości zamieszkania, wykształcenie i status społeczno-zawodowy. Regresja logistyczna pokazuje, że wszystkie te zmienne wyjaśniają łącznie w 26 proc. identyfikację z *Prawem i Sprawiedliwością* (tabela 6.4.2) i w 19 proc. identyfikację z *Platformą Obywatelską* (tabela 6.4.3). Efekt netto religijności i konserwatyzmu, po wyłączeniu wpływu pozostałych zmiennych społeczno-demograficznych, pozostaje istotny.

Prawdopodobieństwo identyfikacji z PiS konserwatystów jest dwuipółkrotnie większe niż niekonserwatystów. Także udział w uroczystościach religijnych wiąże się ze skłonnością poparcia dla PiS przy kontroli wszystkich pozostałych zmiennych. Niemal sześciokrotnie częściej identyfikują się z PiS osoby chodzące do kościoła więcej niż 4 razy w miesiącu w porównaniu z tymi, które w ogóle do kościoła nie chodzą. Jest istotna interakcja między konserwatyzmem i poziomem wykształcenia, jeśli chodzi o skłonność do identyfikacji z PiS-em (wykres 6.4.11). Różnica między konserwatystami i niekonserwatystami rośnie z wykształceniem tak, że w grupie osób z wyższym wykształceniem jest ona ponad dwukrotnie większa niż w grupie osób z wykształceniem podstawowym.

Tabela 6.4.2. Wyniki regresji logistycznej dla identyfikacji z Prawem i Sprawiedliwością

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	1,256
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,078	1,272
Wiek 35-44 lat	0,996	0,999
Wiek 45-59 lat	0,027	1,337
Wiek 60-64 lata	0,000	1,736
Wiek 65+ lat	0,001	1,699
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,406	0,917
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,025	0,774
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,014	1,247
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,339	0,906
Wieś	0,006	1,268
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,005	0,799
Wykształcenie średnie	0,000	0,517
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	0,325
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,003	0,774
Prywatni przedsiębiorcy	0,307	0,874
Rolnicy	0,086	0,812
Renciści	0,019	0,750
Emeryci	0,000	0,653
Uczniowie i studenci	0,003	0,594
Bezrobotni	0,037	1,325
Inni bierni zawodowo	0,514	0,926
Postawa niekonserwatywna	Ref.	
Postawa konserwatywna	0,000	2,462
Nie chodzą do kościoła	Ref.	
1-3 razy w miesiącu w kościele	0,000	1,892
4 razy w miesiącu w kościele	0,000	3,272
Ponad 4 razy w miesiącu w kościele	0,000	5,891
Stała	0,000	0,229
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$		19,5
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$		26,4

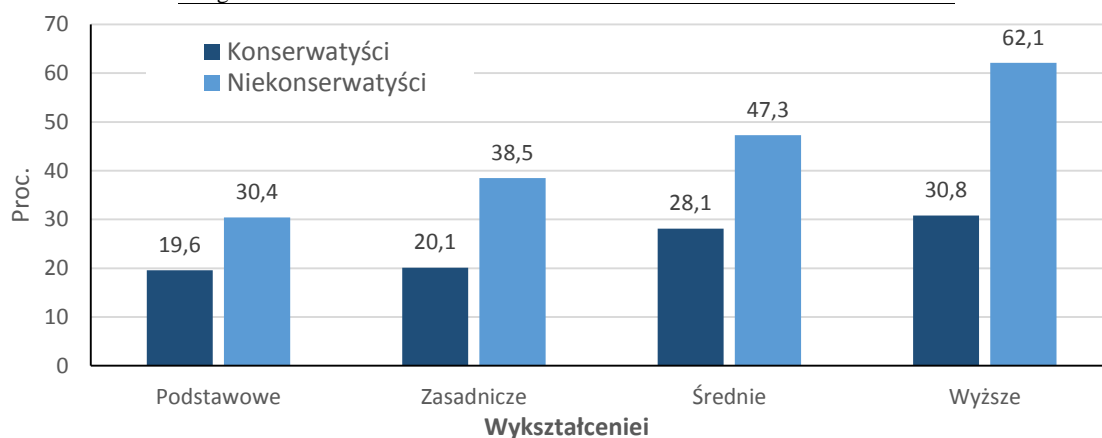
UWAGI: efekt konserwatyzmu $F(1, 8978)=481,156$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,051$; efekt wykształcenia $F(3, 8978)=104,951$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,043$; efekt interakcji konserwatyzmu i wykształcenia $F(3, 8978)=12,151$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 6.4.11. Procent konserwatystów i niekonserwatystów z różnym poziomem wykształcenia identyfikujących się z Prawem i Sprawiedliwością

Prawdopodobieństwo identyfikacji z PO jest wśród konserwatystów ponad dwukrotnie mniejsze niż wśród niekonserwatystów. Częstość uczestniczenia w nabożeństwach obniża skłonność wyboru PO. Podobnie jak w przypadku identyfikacji z PiS jest istotna statystycznie interakcja wykształcenia i konserwatyzmu: różnica między konserwatystami i niekonserwatystami rośnie wraz z poziomem wykształcenia (wykres 6.4.12).

Tabela 6.4.3. Wyniki regresji logistycznej dla identyfikacji z Platformą Obywatelską

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	1,303
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,161	1,197
Wiek 35-44 lat	0,000	1,927
Wiek 45-59 lat	0,001	1,538
Wiek 60-64 lata	0,092	1,279
Wiek 65+ lat	0,010	1,494
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,726	0,969
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,184	1,141
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,063	0,860
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,314	0,911
Wieś	0,000	0,603
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,001	1,330
Wykształcenie średnie	0,000	1,607
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	2,006
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,161	1,118
Prywatni przedsiębiorcy	0,001	1,487
Rolnicy	0,000	0,343
Renciści	0,785	1,033
Emeryci	0,231	1,146
Uczniowie i studenci	0,109	0,768
Bezrobotni	0,017	0,719
Inni bierni zawodowo	0,519	1,075
Postawa nie konserwatywna	Ref.	
Postawa konserwatywna	0,000	0,457
Nie chodzą do kościoła	Ref.	
1-3 razy w miesiącu w kościele	0,136	0,908
4 razy w miesiącu w kościele	0,000	0,563
Ponad 4 razy w miesiącu w kościele	0,000	0,365
Stała	0,000	0,328
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		13,6
Cox & Snell $R^2 \times 100$		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		18,6
Nagelkerke $R^2 \times 100$		

UWAGI: efekt konserwatyzmu $F(1, 8987)=360,128$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,039$; efekt wykształcenia $F(3, 8987)=81,369$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,026$; efekt interakcji konserwatyzmu i wykształcenia $F(3, 8987)=16,051$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,005$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 6.4.11. Procent konserwatystów i niekonserwatystów z różnym poziomem wykształcenia identyfikujących się z Platformą Obywatelską

Literatura

- Baumeister R.F., Bratslavsky E., Finkenauer C., Vohs K.D. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, 5, 323-370.
- Burt R.S. (1992). *Structural Holes. The Social Structure and Competition*. Cambridge, Massachusetts and London.
- Burt R.S. (2005). *Brokerage and Closure. An introduction to Social Capital*. Oxford University Press, Oxford.
- Coleman J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Czapiński J. (1988). *Wartościowanie - efekt negatywności: O naturze realizmu*. Wrocław, Ossolineum.
- Czapiński J. (2002). Dlaczego reformatorzy tracą poparcie społeczne? [w:] K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej* (s. 324-343). Poznań: Zysk i S-ka.
- Czapiński J. (2008). Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks. *Zarządzanie Publiczne*, 2, 5-27.
- Czapiński J. (2011). Miękkie kapitały a dobrobyt materialny: wyzwania dla Polski. W: J. Czarnota-Bojarska, I. Zinserling (red.), *W kręgu psychologii społecznej* (s. 253-285). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2013). Diagnoza społeczna 2011. *Contemporary Economics*, 7 (4) (special issue).
- Fukuyama F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Warszawa: WN PWN.
- Fukuyama F. (2000). Kapitał społeczny. W: L. E. Harrison, S. P. Huntington (red.) *Kultura ma znaczenie* (s. 169-187). Poznań: Zysk i S-ka.
- Gleaser E. L., Laibson D., Sacerdote B. (2002). An economic approach to social capital. *The Economic Journal*, 112, 437- 458.
- Halpern D. (ed.) (2005). *Social capital*. Cambridge: Polity.
- Hardin R. (2009). *Zaufanie*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Kahneman D., Tversky A. (1979). Prospect theory: Analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- Knack S., Keefer P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112, 1251-1288.
- LaPorta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R.W. (1997). Trust in large organizations. *American Economic Review*, 57, 333-338.
- Lin N. (2001). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press,
- Lin N., Ao D., (2008), *The Invisible Hand of Social Capital: An Exploratory Study* W: N. Lin, B.H. Ericson (red.) *Social Capital: An International Research Program*. Oxford University Press, New York.
- Moreno, J. L. (1932). *First Book on Group Therapy*. Beacon House.
- Moreno, J. L. (1951). *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society: An Approach to a New Political Orientation*. Beacon House.
- Peeters G., Czapiński J. (1990). Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and informational negativity effects. W: W. Stroebe, M. Hewstone (red.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 1, 33-60). London: Wiley.
- Pratto F., Sidanius J., Stallworth L. M., Malle B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Putnam R.D. (2003). *Better together. Restoring the American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam R.D. (2008). *Samotna gra w kręgle: Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Putnam R.D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Sidanius J., Pratto F. (1993). The inevitability of oppression and the dynamics of social dominance. W: P. Sniderman, P. Tetlock (red.), *Predjudice, politics, and the American dilemma* (s. 173-211). Stanford CA: Stanford University Press.
- Sidanius J., Pratto F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University.
- Skarżyńska K., Henne K. (2007). Szkoła, media, kapitał społeczny. Jak korzystanie z mediów różnicuje kapitał społeczny różnych środowisk szkolnych. *Przegląd Psychologiczny, Tom 50, Nr 1*, 65-93.
- Sztompka P. (2007). *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Tajfel H., Turner J. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. W: W. G. Austin, S. Worchel (red.), *The social psychology of intergroup relations*. Monerey, CA: Brooks/Cole.
- UNDP (2000). *Human Development Report*.
- UNDP (2014). *Human Development Report*.
[<http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/HDR/2014HDR/HDR-2014-English.pdf>].
- Woolcock M. (1998) Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society* -27, 151-208

7. TECHNOLOGIE I MEDIA W DOMACH I W ŻYCIU POLAKÓW

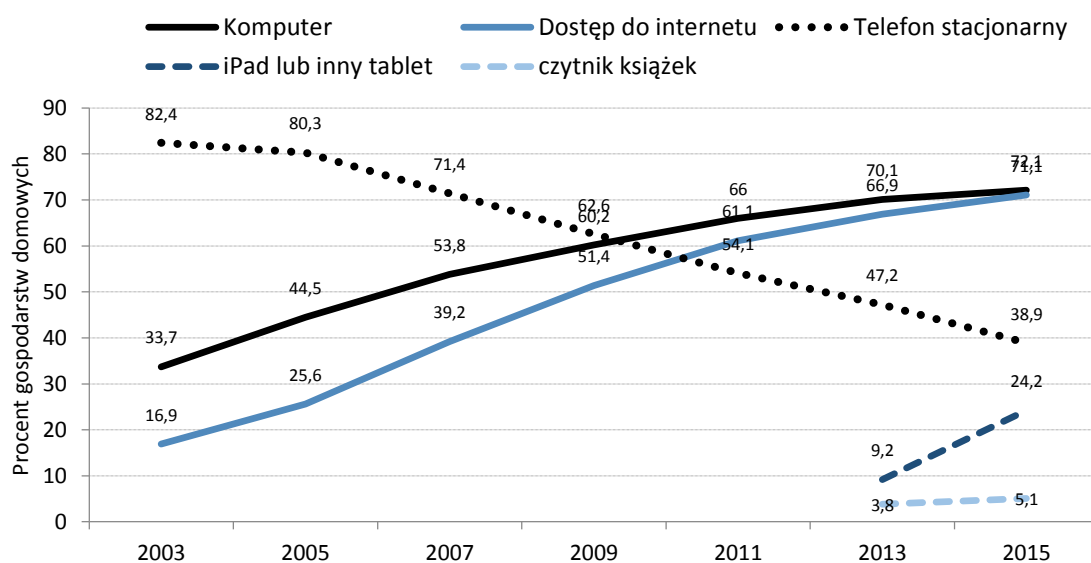
DOMINIK BATORSKI

Przeciętny Polak spędza na korzystaniu z mediów ponad 4 godziny dziennie. Choć z internetu korzysta już dwie trzecie dorosłych i zwiększa się czas spędzany w sieci, to inne media nie tracą aż tak bardzo na popularności. Upowszechnienie wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych jest postrzegane jak jeden z istotnych czynników wpływających na przemiany społeczne i gospodarcze. Sieć jest coraz ważniejszym narzędziem dostępu do informacji i komunikacji, a także narzędziem wykonywania transakcji (zakupy, kontakty z administracją). Telefony komórkowe stały się narzędziem codziennej komunikacji dla prawie wszystkich Polaków. Niniejszy rozdział Diagnozy społecznej poświęcony jest dostępności w gospodarstwach domowych i korzystaniu z internetu na tle innych mediów w Polsce. Szczegółowo pokazane zostanie jak to korzystanie jest zróżnicowane w różnych grupach społeczno-demograficznych, a także to w jaki sposób Polacy korzystają z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych.

7.1. Technologie w gospodarstwach domowych

7.1.1. Komputery i dostęp do internetu

W ostatnich latach wzrost liczby gospodarstw domowych z komputerami i dostępem do internetu był zdecydowanie wolniejszy niż w latach poprzednich (wykres 7.1.1). W pierwszej połowie 2015 roku komputery były w 72 proc. gospodarstw domowych, natomiast dostęp do internetu w 71 proc. Następuje stopniowe nasycanie się rynku, w niektórych typach rodzin, np. wśród małżeństw z dziećmi prawie 95% posiada komputer i dostęp do internetu. Jedynie niecałe 5% wszystkich gospodarstw domowych deklaruje, że nie może sobie pozwolić na dostęp do internetu ze względów finansowych. Grupa ta jest coraz mniejsza i czynniki finansowe mają coraz mniejsze znaczenie dla posiadania komputera czy dostępu do internetu. Gospodarstwa domowe, które tych technologii nie posiadają tłumaczą to na ogół innymi powodami.

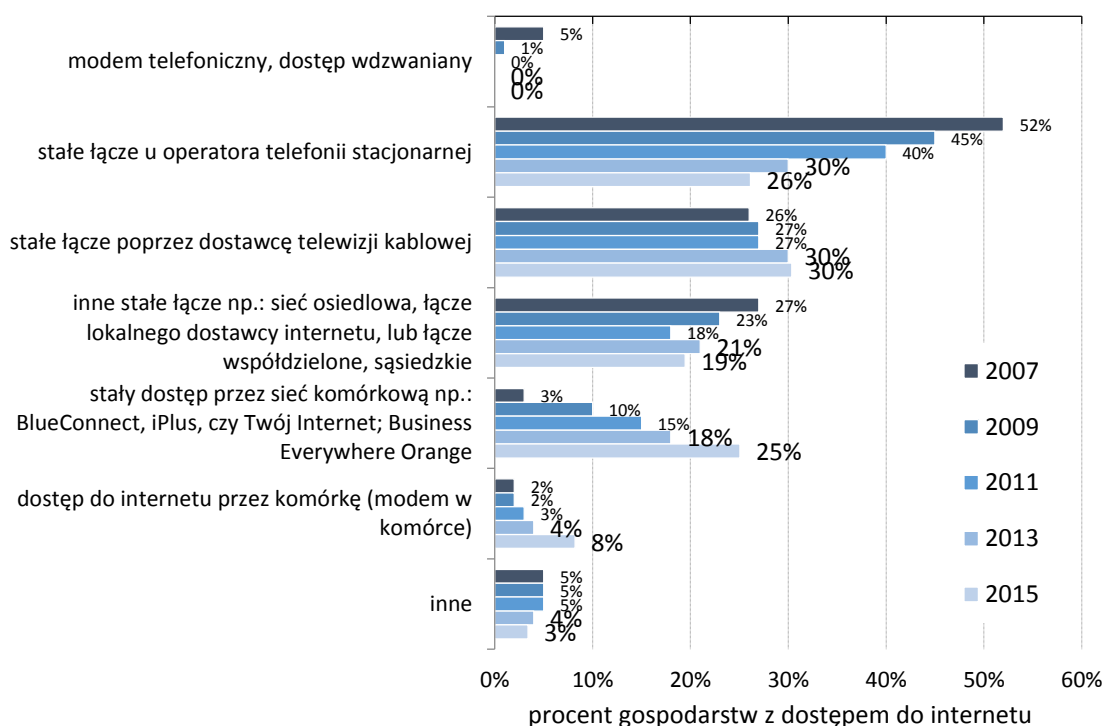
Wykres 7.1.1. Wyposażenie gospodarstw domowych w komputer, dostęp do internetu i telefon stacjonarny w latach 2003-2015.

Bardzo rzadko zdarza się, że gospodarstwo domowe, w którym jest komputer nie ma dostępu do internetu. Pojawiają się natomiast sytuacje odwrotne, tzn. dostęp do internetu w gospodarstwach, w których nie ma komputera (ale są tablety i smartfony). Tablety są obecne w co czwartym gospodarstwie domowym i 3 proc. z tych gospodarstw nie ma komputera. Warto zauważyć, że przyrost liczby tableatów w ostatnich dwóch latach był bardzo duży – wynosił 15pp.. Znacznie wolniej upowszechniają się natomiast czytniki książek elektronicznych. W 2015 roku były w zaledwie 5 proc. gospodarstw.

Pogłębia się przewaga popularności laptopów nad komputerami stacjonarnymi. W 2013 roku różnica była niewielka. 49,3 proc. gospodarstw domowych miało laptopa, a 46,9 proc. komputer stacjonarny. Przyrost liczby komputerów przenośnych jest jednak zdecydowanie szybszy i w 2015 roku były one w 59 proc. gospodarstw, podczas gdy komputer stacjonarny miało 40 proc..

Wolniejszy przyrost liczby komputerów widoczny jest także w gospodarstwach, które komputery miały już wcześniej. Obecnie dwa lub więcej komputery są w co trzecim gospodarstwie domowym, a dwa lata wcześniej były w 31 proc. Trzy lub więcej komputerów ma 8 proc. gospodarstw. Istotnym czynnikiem wpływającym na spowolnienie upowszechnienia komputerów jest szybki wzrost popularności tabletów. W 18 proc. gospodarstw jest przynajmniej tyle komputerów ile osób (dwa lata temu było to 15 proc.), jeśli jednak uwzględnimy także tablety, to domów, w których jest nie więcej osób niż urządzeń podłączonych do internetu jest 25 proc..

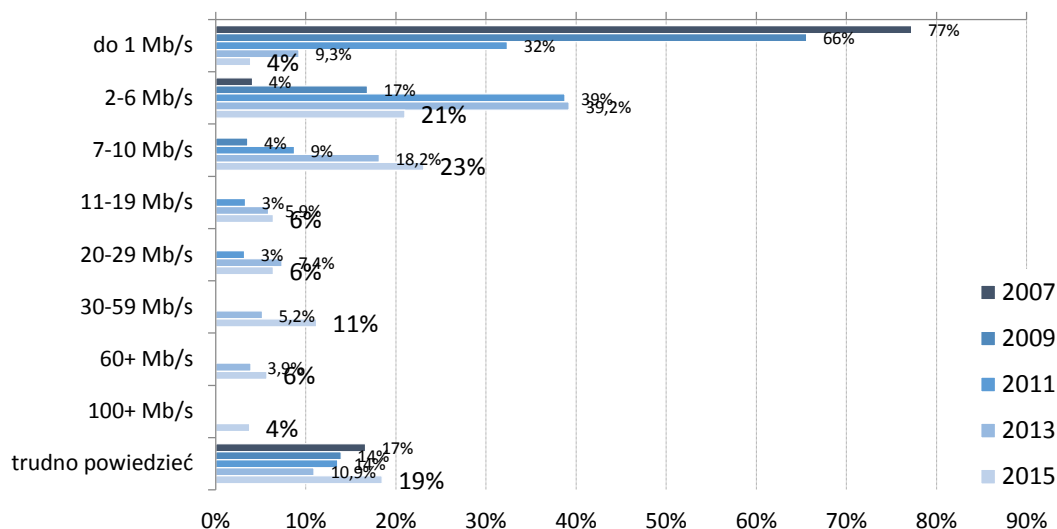
Podobnie jak w 2013 roku 54 proc. gospodarstw domowych łączy się z internetem za pomocą stałego łącza. Odsetek ten praktycznie nie zmienił się w okresie ostatnich dwóch lat. Wzrósł natomiast udział gospodarstw wykorzystujących łącza oferowane przez operatorów telefonii komórkowej, obecnie jest to 14 proc., a więc o 2p.p. więcej niż dwa lata wcześniej. Popularność dostępu mobilnego rośnie, natomiast coraz mniejszy udział w dostarczaniu dostępu do sieci mają operatorzy telefonii stacjonarnej (por. wykres 7.1.2). Dla 4 proc. gospodarstw domowych jedynym dostępem do sieci jest smartfon lub karta sim w tablecie.

Wykres 7.1.2. Sposoby łączenia się z internetem w podłączonych gospodarstwach domowych w latach 2007-2015.

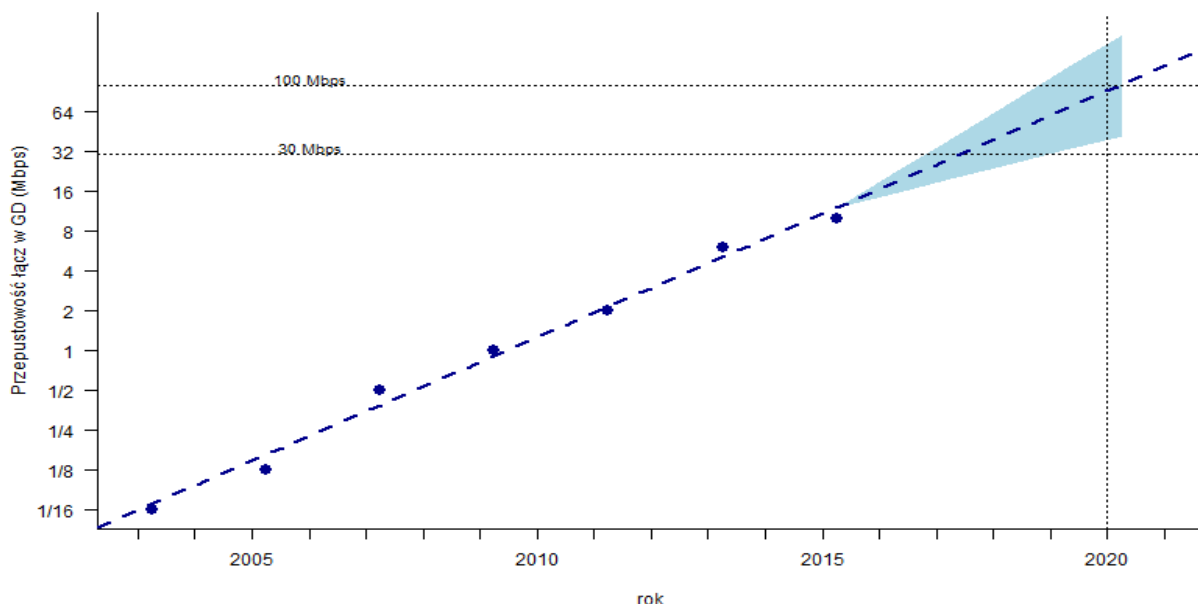
7.1.2. Przepustowość dostępu do internetu w gospodarstwach domowych i prognoza jej rozwoju do 2020 r.

Główną zmianą zachodzącą w zakresie dostępu do internetu w gospodarstwach domowych, jest wzrost przepustowości. Jego dynamikę w latach 2007-2015 pokazuje wykres 7.1.3. Obecnie najpopularniejsze są łącza o przepustowości od 7 do 10Mb/s. Bardzo szybko upowszechniają się również łącza o znacznie większej przepustowości. Europejska Agenda Cyfrowa wyznacza jako cel do osiągnięcia do roku 2020 dostęp na poziomie 30Mb/s dla wszystkich i przynajmniej 100Mb/s dla połowy gospodarstw domowych. Jakość dostępu do sieci jest jednak ważna przede wszystkim ze względu na znacznie jakie ma dla możliwości korzystania z różnych usług oferowanych w internecie.

Wykres 7.1.3. Przepustowość łączy internetowych w gospodarstwach domowych ze stałym łączem internetowym w latach 2007-2015.

Ambitne cele Agendy Cyfrowej mogą się wydawać trudne do spełnienia, dlatego warto przeanalizować obecne trendy i zastanowić się na ile ich realizacja jest realna. Przydatna w tym celu będzie obserwacja zilustrowana na wykresie 7.1.4, że przepustowość dostępu do internetu w gospodarstwach domowych rośnie w sposób bardzo regularny. Punktami na wykresie zaznaczone zostały wartości przeciętne prędkości łączy w podłączonych gospodarstwach domowych w latach 2003-2015 (a dokładnie na wiosnę dla każdego roku, w którym realizowane było badanie Diagnozy społecznej). Dodatkowo oś pionowa została przekształcona logarytmem o podstawie dwa, dzięki czemu jednostką na osi jest podwojenie przepustowości. Jak można zaobserwować, poszczególne punkty układają się mniej więcej na linii prostej a R^2 dla tej zależności wynosi 0,99⁸⁷. Tempo podwajania się przepustowości jest mniej więcej stałe i w ostatnich kilkunastu latach przepustowość dostępu do internetu w gospodarstwach domowych podwajała się co 19,4 miesiąca.

Wykres 7.1.4. Przepustowość łączy internetowych w gospodarstwach domowych ze stałym łączem internetowym w latach 2007-2015.

⁸⁷ Należy oczywiście pamiętać, że przedstawiony tu pomiar obarczony jest pewną niedokładnością, ponieważ wykorzystujemy prędkości deklarowane przez respondentów (nie wszyscy potrafią na to pytanie odpowiedzieć), a dodatkowo badanie nie podają konkretnej posiadanej przepustowości, a jedynie wybierają jeden z dostępnych przedziałów. Niemniej jednak pomiar jest wystarczająco dokładny, aby można było stworzyć zaprezentowane tu przewidywanie.

Znając tempo podwajania się przeciętnej przepustowości dostępu do internetu w gospodarstwach domowych możliwe jest stworzenie predykcji do roku 2020, co również zostało pokazane na wykresie 7.1.4. Przeciętna przepustowość dostępu do internetu przekroczy w 2020 roku wartość 100Mb/s, a więc z bardzo dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, że jeżeli obecne tempo wzrostu jakości łączy się utrzyma, to nie będzie problemu ze spełnieniem tego celu Europejskiej Agencji Cyfrowej w Polsce.

Znacznie trudniejszy wydaje się natomiast cel dotyczący łączy o przepustowości przynajmniej 30Mb/s dla wszystkich gospodarstw domowych. Jego spełnienie wydaje się praktycznie niemożliwe do osiągnięcia i to nie tylko ze względu na to, że są i w 2020 roku ciągle będą gospodarstwa domowe, których mieszkańcy nie będą zainteresowani używaniem internetu. Problemem jest raczej zróżnicowanie przepustowości – nawet jeżeli ponad połowa gospodarstw domowych będzie miała ponad 100Mb/s w 2020 roku, a część z nich znacząco ponad tę wartość, to te słabsze łącza też będą mocno zróżnicowane. Obecnie, choć około połowy gospodarstw ma łącza mające 8Mb/s lub więcej, to cały czas 4 proc. deklaruje posiadanie łącza o przepustowości 1Mb/s. Trudno zakładać, że to zróżnicowanie dostępu do internetu nagle zacznie się bardzo zmniejszać i dlatego przewidujemy, że nawet w optymistycznym scenariuszu mniej więcej kilkanaście procent podłączonych gospodarstw domowych będzie miało w 2020 roku łącza wolniejsze niż 30Mb/s.

7.1.3. Internet coraz bardziej mobilny

W ostatnich latach nastąpił szybki wzrost popularności internetu mobilnego, a także urządzeń, które umożliwiają mobilne korzystanie z sieci. Już w prawie 60 proc. gospodarstw domowych są laptopy, a popularność komputerów stacjonarnych maleje. Co czwarte gospodarstwo ma przynajmniej jeden tablet. Coraz większy odsetek gospodarstw wykorzystuje sieć telefonii komórkowej do łączenia się z internetem, obecnie jest to 25 proc. gospodarstw domowych z dostępem, choć część z nich (24 proc.) ma też stałe łącze.

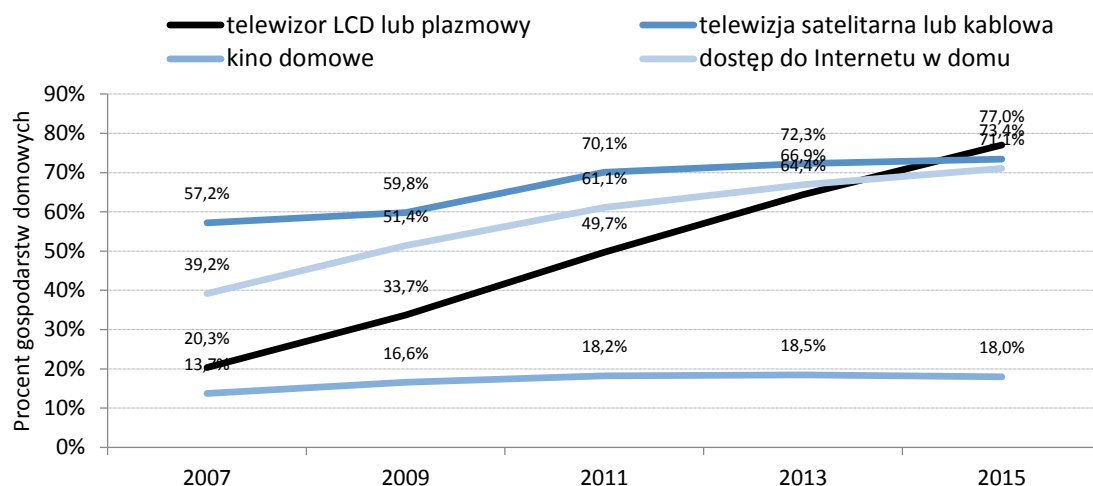
Przyrost gospodarstw domowych z mobilnym internetem był w ostatnich latach bardzo duży. Należy jednak zauważyć, że ten rodzaj dostępu nie wiąże się ze zwiększoną mobilnością i na ogół jest substytutem dostępu stacjonarnego. Dla 76 proc. z wykorzystujących ten rodzaj dostępu jest to jedyny sposób łączenia się z siecią (spadem z 81 proc. w 2013 roku). Duża liczba łączących się z siecią w ten sposób świadczy pośrednio o słabej dostępności internetu na wielu terenach. Inaczej jest z dostępem do internetu przez telefon komórkowy. Taki rodzaj dostępu jest bowiem uzupełnieniem i dodatkowym sposobem na korzystanie z internetu, a nie substytutem dostępu stacjonarnego.

Dlatego też, do upowszechnienia mobilnego korzystania z internetu w największym stopniu przyczyniają się smartfony, które w pierwszej połowie 2015 roku posiadało 45 proc. Polaków w wieku 16 i więcej lat, a więc połowa osób, które mają telefon komórkowy (łącznie komórkę ma 90,4 proc.). Dodatkowe znaczenie mają także tablety. Popularność tych urządzeń nie oznacza jednak, że ich właściciele korzystają z internetu bez względu na miejsce, w którym się znajdują. Choć ponad połowa (57 proc.) internautów deklaruje, że korzysta z internetu za pośrednictwem telefonu lub tabletu, to jednak większość z tych osób, do łączenia się z siecią wykorzystuje wyłącznie sieci wi-fi. Prawie 27 proc. internautów (tj. 17,5 proc. Polaków) deklaruje faktycznie mobilne korzystanie z sieci przy użyciu transferu danych przez sieci komórkowe. Może to się wydawać mało, szczególnie w porównaniu z liczbą osób posiadających smartfon, jednak należy zauważyć, że zmiana w zakresie mobilnego dostępu następuje dość szybko i ponad jedna czwarta dorosłych Polaków, którzy dostęp do internetu mają zawsze pod ręką to dużo. Należy też oczekiwać dalszych szybkich zmian. Zdecydowana większość nowych telefonów to smartfony, ich liczba szybko rośnie. Jeszcze w 2013 roku posiadanie takiego telefonu deklarowało ponad 25 proc. osób w wieku 16+, po dwóch latach jest to o 20pp. więcej, choć mogą to być wartości niedoszacowane.

7.1.4. Telewizja

Jak zauważyliśmy w poprzedniej edycji Diagnozy społecznej upowszechnienie komputerów i internetu nie oznaczało dotychczas gorszego czasu dla telewizji (Batorski 2013). Badania oglądalności telewizji nadal wskazują na to, że czas spędzany przed odbiornikami nie maleje. Dane Diagnozy społecznej 2015 pokazują, że niewiele się zmieniło. Nadal obserwujemy przyrost liczby gospodarstw posiadających telewizor LCD lub plazmowy. Jego tempo jest wyraźnie większe niż tempo przyrostu komputerów i dostępu do internetu i dlatego nowoczesne telewizory są już w 77 proc. gospodarstw (por. wykres 7.1.4). Wzrósł też, choć niewiele (do 73 proc.), odsetek gospodarstw posiadających płatną telewizję satelitarną lub kablową. Takich gospodarstw jest nadal więcej niż tych, które posiadają dostęp do internetu. Posiadanie zestawu kina domowego deklaruje niezmiennie 18 proc..

Wykres 7.1.5. Telewizja i sprzęt służący do oglądania telewizji i wideo w gospodarstwach domowych w latach 2007-2015.

Dla wielu Polaków telewizja jest istotniejszym medium niż internet (WIP 2013). Doskonale widać to również w czasie jaki Polacy poświęcają na korzystanie z różnych mediów, co będzie analizowane w dalszej części rozdziału.

7.1.5. Uwarunkowania obecności nowych technologii w gospodarstwach domowych

Obecność komputerów i internetu w gospodarstwach domowych jest różna w różnych typach gospodarstw domowych. Zależność od kilku głównych czynników zostały pokazane w tabeli 7.1.1. Dane o dostępności internetu w gospodarstwach różnego typu dla lat 2007-2015 pozwalają prześledzić jak zmieniało się znaczenie poszczególnych czynników. Różnice w dostępności komputerów i internetu są praktycznie pomijalne, nawet na terenach wiejskich różnica nie przekracza 1 pp. Zmiany uwarunkowań posiadania komputera były analizowane w poprzednich edycjach Diagnozy społecznej (por. Batorski 2013), tym razem ciekawsze wydaje się porównanie ich z dostępnością tabletów. Te ostatnie są w zdecydowanej większości przypadków (97 proc.) w tych domach, w których są też komputery.

Tabela 7.1.1. Dostępność internetu w różnych typach gospodarstw domowych w latach 2007-2015.

Grupa gospodarstw		internet					komputer	tablet
		2007	2009	2011	2013	2015	2015	2015
Wielkość miejscowości zamieszkania	Miasta powyżej 500 tys.	57,6	65,4	73,3	78,3	82,3	81,7	32,0
	Miasta 200-500 tys.	50,2	63,0	68,7	72,7	76,1	75,9	29,7
	Miasta 100-200 tys.	44,3	55,8	64,6	72,8	76,3	76,6	25,8
	Miasta 20-100 tys.	44,2	52,9	62,0	65,5	69,2	69,0	22,6
	Miasta poniżej 20 tys.	40,4	50,2	61,4	66,1	69,9	70,1	22,2
Region	Wieś	22,4	39,4	51,7	61,1	67,5	68,3	20,2
	Województwa ściany wschodniej	30,7	43,9	56,8	63,4	68,3	69,2	20,1
Typ rodziny	Pozostałe województwa	41,5	53,3	62,1	68,4	72,9	72,9	25,2
	Małżeństwa bez dzieci	22,4	35,9	47,8	57,1	63,6	63,9	17,2
	Małżeństwa z 1 dzieckiem	53,5	72,3	81,7	89,3	93,2	93,1	35,6
	Małżeństwa z 2 dziećmi	61,5	78,2	87,4	93,5	95,8	96,7	43,3
	Małżeństwa z 3 i więcej dzieci	47,3	70,4	84,3	88,5	94,8	95,6	41,5
	Rodziny niepełne	37,8	53,2	65,8	70,8	75,3	75,6	17,5
	Wielorodzinne	38,3	63,3	78,5	86,3	93,9	93	34,3
	Nierodzinne jednoosobowe	15,8	22,8	25,0	32,0	37,0	36,9	6,3
	Nierodzinne wieloosobowe	28,1	40,0	52,9	39,8	52,8	55,6	14,6
	Dochód na osobę w gosp. dom.	Do pierwszego kwartyła	19,1	32,8	41,1	51,2	54,5	54,9
Od pierwszego do drugiego kwartyła		30,7	40,2	54,1	55,7	61,3	61,4	17,2
Od drugiego do trzeciego kwartyła		41,7	53,4	62,3	71,7	77,5	77,4	25,7
Powyżej trzeciego kwartyła		60,1	75,8	83,3	87,3	90,5	90,8	36,0

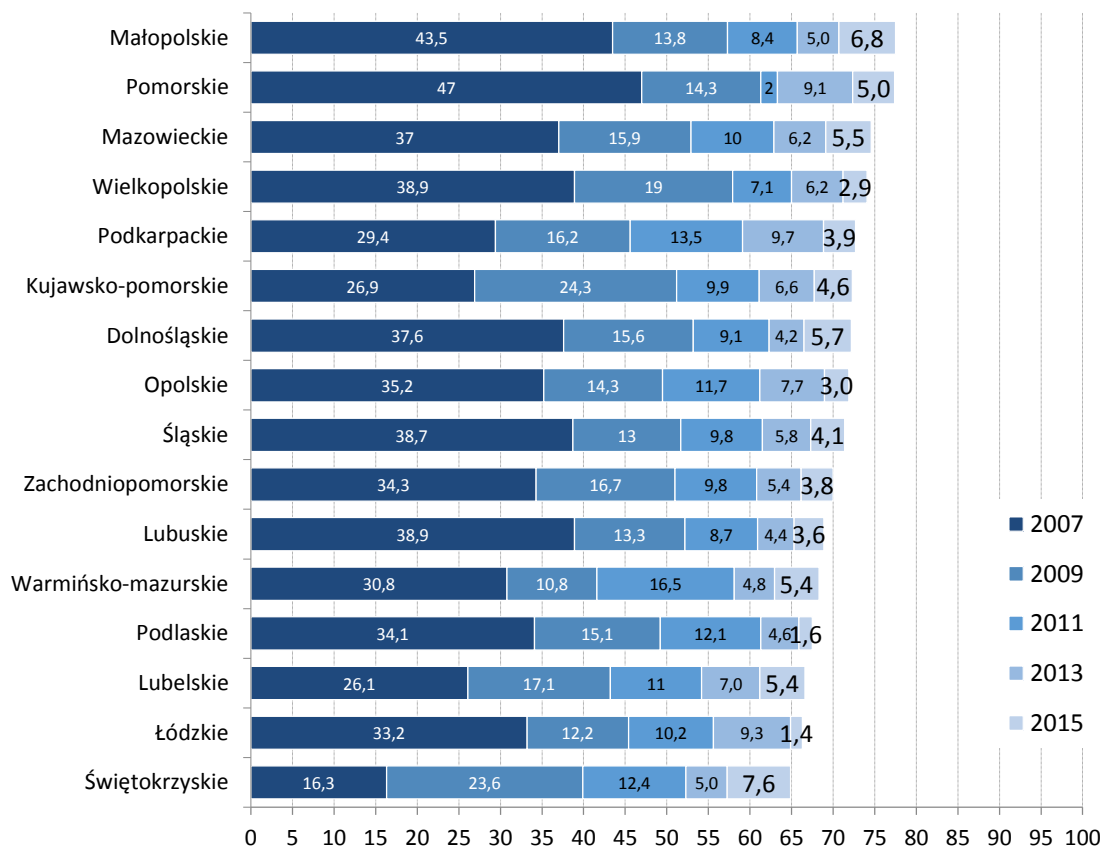
Dostępność internetu w gospodarstwach domowych jest w bardzo dużym stopniu zależna od typu rodziny. Prawie 95 proc. małżeństw z dziećmi posiada komputer z dostępem do internetu. Wynik ten świadczy o dużej motywacji tych rodzin do posiadania tych technologii, co jednak nie mniej istotne, oznacza także, że miejsc, w których nie ma technicznej możliwości dostępu do internetu jest już bardzo mało (większość z tych 5% nieposiadających, to rodziny, które miałyby techniczną możliwość założenia dostępu tylko ich na to nie stać). Wyraźnie rzadziej dostęp do internetu posiadają rodziny niepełne. Różnica w stosunku do małżeństw z dziećmi jest od kilku lat stała i wynosi około 20 pp.

Gospodarstwa, w których komputer i internet są zdecydowanie najrzadszej to te, w których mieszka tylko jedna osoba. Dostęp do sieci ma zaledwie 37 proc. osób mieszkających samotnie. Technologie ICT rzadziej mają także małżeństwa bez dzieci, internet posiada mniej niż dwie trzecie z nich. Mniejsza obecność technologii w tych gospodarstwach domowych to efekt niższej motywacji, co z kolei jest związane z tym, że znaczna część tych osób, to ludzie starsi. Bardzo podobnie wyglądają uwarunkowania posiadania tabletów.

Duże znaczenie dla wyposażenia gospodarstw domowych w komputery i dostęp do internetu mają ciągle dochody na osobę. Różnice pomiędzy gospodarstwami z górnego kwartyła (25 proc. gospodarstw o najwyższych dochodach), a tymi z najniższego kwartyła są znaczące. W pierwszej grupie już ponad 90 proc. gospodarstw ma dostęp do internetu, a w tej drugiej niecałe 55 proc. Różnica wynosi aż 36pp., w praktyce jednak bariera finansowa nie jest aż taka duża i tylko 5% gospodarstw twierdzi, że nie ma dostępu do internetu ze względu na koszty.

Maleją różnice geograficzne w dostępie do internetu. Co więcej, zmniejszają się także różnice między miastami a wsią. Przyrost gospodarstw domowych z dostępem do internetu na wsi jest większy niż w miastach. Obecnie ponad dwie trzecie domów na terenach wiejskich jest podłączonych. W miastach mających do 100tys. mieszkańców odsetek posiadających dostęp jest niewiele większy. Wyniki te zacierają nieco obraz znaczącego zróżnicowania terenów wiejskich – w praktyce różnice pomiędzy wsiami podmiejskimi i małymi miejscowościami z dala od dużych miast są całkiem spore. W coraz większym stopniu polegają jednak nie na samym fakcie dostępu, ale na tym, jakiej jakości jest to dostęp.

Różnica między Polską Wschodnią i Zachodnią jest coraz mniejsza (tabela 7.1.1). Także zróżnicowanie w dostępie do internetu pomiędzy różnymi województwami jest nieco mniejsze niż przed dwoma laty (wykresy 7.1.7). Obecnie najlepsza sytuacja jest w województwach małopolskim i pomorskim (77 proc.). Najmniej podłączonych do internetu gospodarstw domowych jest w województwie świętokrzyskim (65 proc.), łódzkim i lubelskim (66 proc.).

Wykres 7.1.6. Procent gospodarstw domowych z dostępem do internetu w przekroju wojewódzkim w 2007 r. i dodatkowy procent gospodarstw z dostępem do internetu w latach 2009-2015

Komputery i dostęp do internetu znacznie częściej posiadają gospodarstwa wieloosobowe, a zdecydowanie najrzadziej osoby mieszkające samotnie. Tylko 36 proc. tych ostatnich posiada dostęp do internetu, a w gospodarstwach w których są przynajmniej trzy osoby sieć ma zdecydowanie ponad 90 proc. Różnice te sprawiają, że dostęp do internetu we własnym domu już ponad 80 proc. Polaków w wieku 16 i więcej lat (por. wykres 7.2.1). Jednak nie wszyscy, których gospodarstwa domowe posiadają technologie ICT, faktycznie z nich korzystają. Dla bardzo dużej i wciąż rosnącej grupy osób powodem niekorzystania z komputerów i internetu nie jest brak dostępu, ale brak motywacji do samodzielnego używania (często mogą poprosić o pomoc lub sprawdzenie czegoś w sieci innych domowników). Wpływ na to ma również brak wiedzy, do czego internet mógłby się przydać oraz brak umiejętności korzystania.

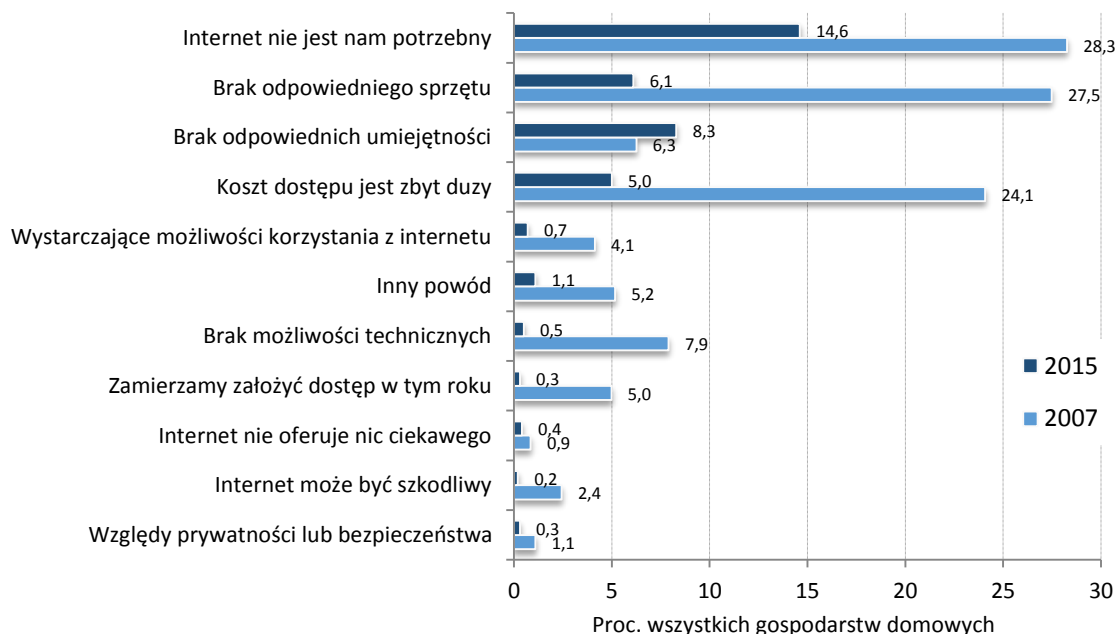
7.1.6. Powody braku technologii ICT w gospodarstwach domowych

Dostęp do internetu jest w 71 proc. gospodarstw domowych, jednak ponieważ częściej są to gospodarstwa liczniesze to ponad 80 proc. osób w wieku 16 i więcej lat ma dostęp w domu. W tej części przedstawione zostaną powody dla których pozostałe prawie 20 proc. nie ma dostępu, a w kolejnej to, dlaczego choć ponad 80 proc. ma dostęp w domu, to z internetu korzysta tylko dwie trzecie Polaków.

Już w poprzednich edycjach badania Diagnozy społecznej pokazane zostało, że podstawowe przyczyny braku nowych technologii w gospodarstwach domowych są związane przede wszystkim z brakiem motywacji do korzystania, a czynniki finansowe, czy technologiczne, takie jak brak możliwości założenia dostępu w danym budynku, mają małe znaczenie. Dane z 2015 roku potwierdzają, że obserwacje te są cały czas aktualne. Warto jednak prześledzić dokładnie jak zmieniało się to, w jaki sposób gospodarstwa domowe uzasadniają brak dostępu. Odpowiedzi z roku 2007 i 2015 przedstawia wykres 7.1.8. Choć na to pytanie odpowiadały wyłącznie gospodarstwa domowe, w których nie ma internetu, to jednak wykres przedstawia procentowanie do całej populacji. Dzięki temu możliwe jest lepsze prześledzenie charakteru zachodzących zmian.

Ponad połowa gospodarstw domowych, które nie mają dostępu do internetu jako przyczynę podaje brak potrzeby. Od wielu lat powód ten jest wymieniany podobnie często, jeśli jednak uwzględnimy to, że gospodarstw bez internetu jest coraz mniej, to okaże się, że również odsetek tych, którzy podają ten powód zmniejszył się w populacji prawie dwukrotnie. Świadczy to o tym, że podejście do internetu, wśród osób, które nie mają dostępu istotnie się zmienia i przynajmniej część z nich zachęca się do korzystania.

W drugiej kolejności podawany jest obecnie brak odpowiednich umiejętności. Na ten powód wskazuje ponad 8 proc. gospodarstw domowych i jest to jedyne wyjaśnienie, którego częstość w populacji wzrosła od 2007 roku. Jednak wzrost ten dokonał się już kilka lat temu. W 2009 roku na ten powód wskazywało 14 proc. gospodarstw, a w 2011 10 proc. Można to wyjaśnić w ten sposób, że w pierwszej kolejność zaczęła maleć grupa osób, które nie czują potrzeby korzystania z internetu, a jednocześnie zwiększyła się grupa osób, które chciałyby korzystać, ale nie mają dostępu bo barierą jest dla nich brak kompetencji.

Wykres 7.1.7. Powody braku dostępu do internetu w gospodarstwach domowych w latach 2007 i 2015.

Kolejnym wymienianym uzasadnieniem braku internetu jest brak odpowiedniego sprzętu (6 proc.), a także zbyt wysokie koszty dostępu (5 proc. wszystkich gospodarstw domowych). Jeszcze kilka lat temu powody te były wymieniane znacznie częściej. Mimo niewielkiego przyrostu wyposażonych gospodarstw odsetki te są i tak wyraźnie niższe niż w ubiegłych latach – w 2011 dostępu do internetu ze względów finansowych nie posiadało 12 proc. wszystkich gospodarstw. Nawet w grupie gospodarstw bez dostępu, częstość ich podawania spadła z około 40-45 proc. w 2007 do 17-21 proc. w 2015 roku. Jest to efekt zwiększenia dostępności i spadku cen sprzętu komputerowego i dostępu do internetu. Wynik też może także świadczyć o tym, że gospodarstwa domowe, które chciały mieć dostęp do internetu, ale nie mogły sobie na to pozwolić ze względów finansowych zmieniały swoją sytuację częściej niż ci, którzy deklarowali, że nie czują potrzeby korzystania.

To, że kluczową barierą upowszechnienia internetu są czynniki motywacyjne a nie możliwości finansowe potwierdzają także inne wyniki. Jak można zobaczyć w tabeli 7.1.1 w niektórych grupach, na przykład wśród małżeństw z dziećmi, dostęp do internetu mają prawie wszyscy. Pokazuje to, że w grupie, która jest najbardziej zmotywowana

do posiadania technologii tylko poniżej 5 procent gospodarstw nie może sobie na to pozwolić. Z drugiej strony wśród gospodarstw domowych o najniższych dochodach tylko 55 proc. ma dostęp do internetu, choć często jest to związane z innymi niż finansowe powodami.

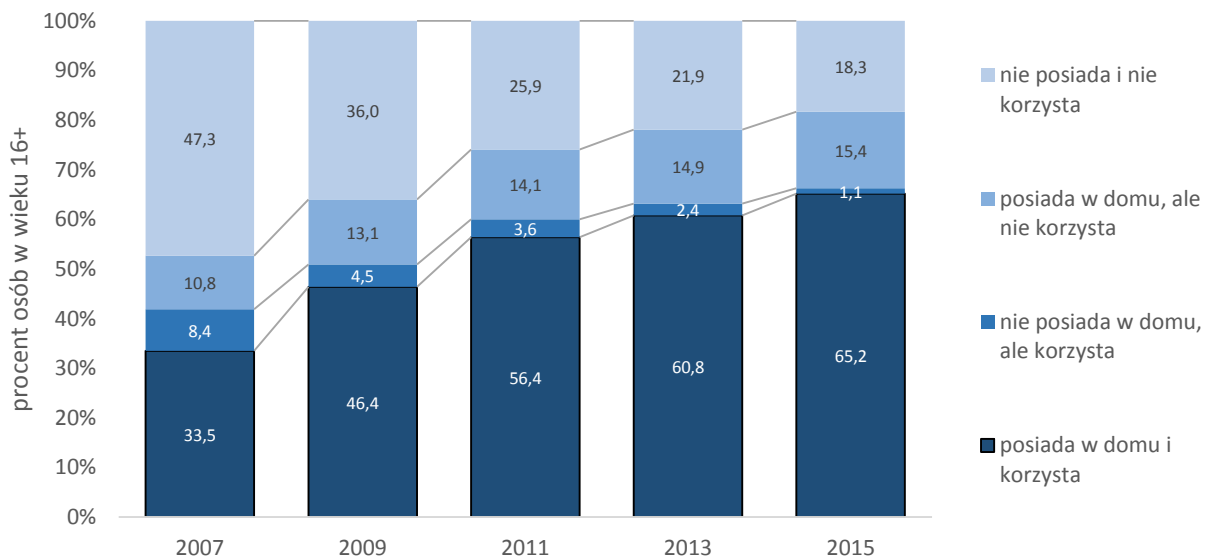
Inne powody braku dostępu do internetu praktycznie nie są już wymieniane. Jedynie sporadycznie pojawiają się jakieś inne argumenty, na ogół jako uzupełnienie innych powodów. Warto jednak szczególnie zwrócić uwagę, na to, że jedynie pół procenta gospodarstw domowych w Polsce zadeklarowało, że nie mają możliwości posiadania internetu, ponieważ w ich lokalizacji nie ma operatorów, którzy by taką usługę oferowali. Świadczy to o tym, że dostęp do internetu można mieć prawie wszędzie, jednak istotnym problemem może być jakość tego dostępu - dostęp o dużej przepustowości nie jest wcale aż tak powszechny (UKE 2015).

Warto zauważyć, że znacznie więcej jest gospodarstw domowych, które chciałyby mieć telewizor LCD lub plazmowy, ale nie mają go z braku pieniędzy (13 proc.) niż tych, którzy z tego powodu nie mają komputera (5 proc.). Podobnie więcej jest takich, którzy z powodów finansowych nie mogą sobie pozwolić na posiadanie telewizji kablowej lub satelitarnej niż tych, którzy chcieliby mieć dostęp do internetu, ale przez brak środków ich na to nie stać. To również potwierdza, że telewizja jest ważniejszym medium dla wielu gospodarstw domowych w Polsce. Z drugiej strony przedstawione tu dane pokazują, że główne bariery upowszechnienia internetu w Polsce to brak motywacji, uświadamianych potrzeb, a także nieposiadanie odpowiednich umiejętności korzystania. Coraz mniej znaczące są czynniki infrastrukturalne – brak możliwości założenia dostępu w danej lokalizacji jest przeszkodą dla 0,5 proc. gospodarstw, a także bariery finansowe, które są ograniczeniem dla nie więcej niż 5 proc. gospodarstw.

Jak pokazało porównanie powodów braku internetu w roku 2007 i 2015 bariery miękkie są częściowo do usunięcia – odsetek gospodarstw, które nie czują potrzeby posiadania internetu spadł w tym okresie o połowę. Jednak zmiany są coraz wolniejsze, co wskazuje na stopniowe nasycanie się rynku, jednak na poziomie dalekim od 100 proc.

7.1.7. Dostęp a korzystanie z komputerów i internetu

Zdecydowana większość użytkowników internetu ma do niego dostępu w domu (wykres 7.2.3). W 2015 roku było to już 98 proc. internautów o 2pp. więcej niż dwa lata wcześniej. Ten jeden procent dorosłych Polaków, którzy korzystają z internetu, choć nie posiadają dostępu w domu, wykorzystują w tym celu komputery w pracy, albo w szkole lub na uczelni. Upowszechnienie dostępu do internetu nie przekłada się w pełni na wzrost liczby użytkowników. Dostęp w domu ma już zdecydowanie ponad 80 proc. Polaków, jednak tylko dwie trzecie z tego korzysta. Tym samym z domowego dostępu do internetu nie korzysta co piąta osoba posiadająca taki dostęp.

Wykres 7.1.8. Korzystanie z internetu i dostęp w gospodarstwach domowych w latach 2007-2015.

Wraz ze wzrostem dostępności internetu, rośnie grupa osób niekorzystających, które mają w domu komputer i dostęp do sieci, bo korzystają z nich i inni członkowie rodziny (wykres 7.2.3). Obecnie już prawie połowa (46 proc.) osób, które nie korzystają z internetu ma w domu taką możliwość. Jest to jednak przede wszystkim efekt wzrostu dostępności internetu, ponieważ od 2009 roku odsetek osób mieszkających w podłączonych do internetu gospodarstwach domowych, które z tego dostępu nie korzystają jest stały i wynosi 20 proc..

Przyczyny takiego stanu rzeczy są różne, jednak większość nie jest po prostu zainteresowana korzystaniem z sieci. Brakuje im motywacji do samodzielnego korzystania – często wolą poprosić innego członka rodziny o sprawdzenie jakiejś informacji, albo wysłanie wiadomości. Osoby takie nie zawsze też wiedzą w jaki sposób mogłyby

wykorzystać internet, a także brakuje im umiejętności dla korzystania z tych technologii. Na to, że brak kompetencji może być jedną z głównych barier dla osób które nie zaglądają do sieci może wskazywać to, że nieużywanie internetu jest znacznie rzadsze w tych gospodarstwach z dostępem, w których są tablety. W tych domach, w których jest tablet z internetu korzysta 87 proc. domowników w wieku 16 i więcej lat, a w tych, w których jedynym narzędziem dostępu do internetu jest komputer 78 proc. Różnica jest więc znacząca i może świadczyć o tym, że tablety są łatwiejsze w obsłudze dla dzięki czemu mogą być dobrym narzędziem dostępu, szczególnie dla starszych osób. Z drugiej strony możliwe jest także wyjaśnienie, że tablety są częściej obecne w gospodarstwach domowych osób nieco młodszych, które znacznie częściej same korzystają z internetu.

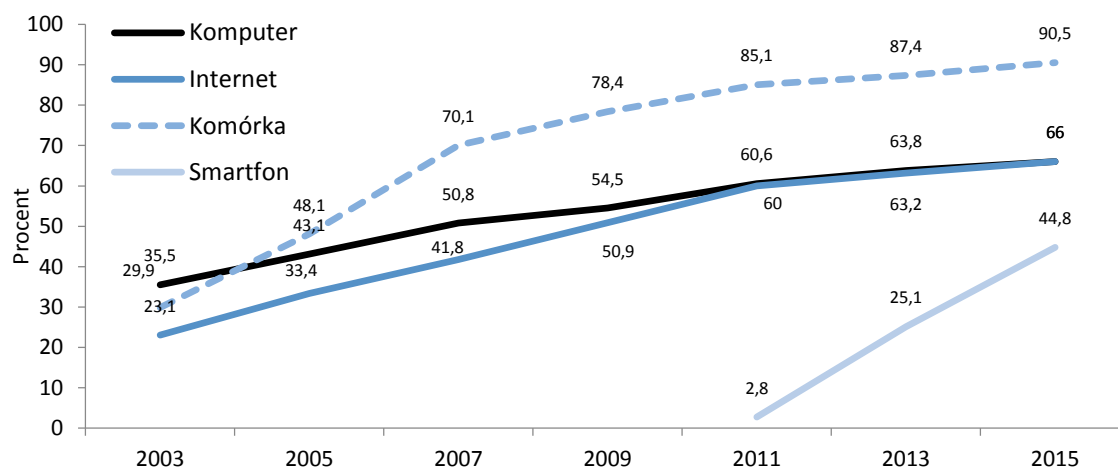
Osoby, które mimo posiadania dostępu nie korzystają z internetu to przede wszystkim ludzie w średnim wieku. Choć wśród osób niekorzystających z internetu najwięcej jest osób starszych, to jednak one na ogół nie mają również dostępu w domu. Inaczej jest z osobami w wieku 40-60 lat, które częściej mieszkają w jednym gospodarstwie z innymi osobami korzystającymi z sieci i posiadającymi dostęp. Zjawisko niekorzystania z internetu pomimo posiadania dostępu jest również częstsze wśród rolników i osób mieszkających na wsi, różnice te jednak nie są duże. Inne czynniki społeczno-demograficzne praktycznie nie mają znaczenia.

Przedstawione tu dane pokazują, że sam sprzęt i szerokopasmowy internet nie są wystarczające do pełnego upowszechnienia korzystania z sieci w Polsce. Z drugiej strony, osoby takie nie są całkowicie odcięte od internetu. Możliwość korzystania za pośrednictwem innych domowników jest często wykorzystywana (WIP 2013).

7.2. Użytkownicy internetu i osoby niekorzystające

7.2.1. Polacy a nowe technologie

Przyrost nowych użytkowników komputerów, internetu i telefonów komórkowych był w ostatnich latach zdecydowanie wolniejszy niż w pierwszej dekadzie XXI wieku. W pierwszej połowie 2015 roku z internetu korzystało w Polsce 66,1 proc. osób w wieku 16 i więcej lat. Jest to o 3pp. więcej niż przed dwoma laty. Mniej więcej taki sam odsetek badanych stanowią osoby w wieku 16-18 lat, które w tym roku po raz pierwszy uczestniczyły w badaniu i które w zdecydowanej większości są użytkownikami sieci. Oznacza to, że przyrost nowych użytkowników jest związany przede wszystkim z procesami demograficznymi i zastępowalnością pokoleń. Podobnie jest z korzystaniem z komputerów i telefonów komórkowych. Te ostatnie posiada już ponad 90% Polaków, więc wolniejszy przyrost jest też efektem nasycenia rynku. Szybko rośnie natomiast grupa osób korzystających ze smartfonów. Posiada je już 45% osób mających 16 i więcej lat.

Wykres 7.2.1. Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych w latach 2003-2015.

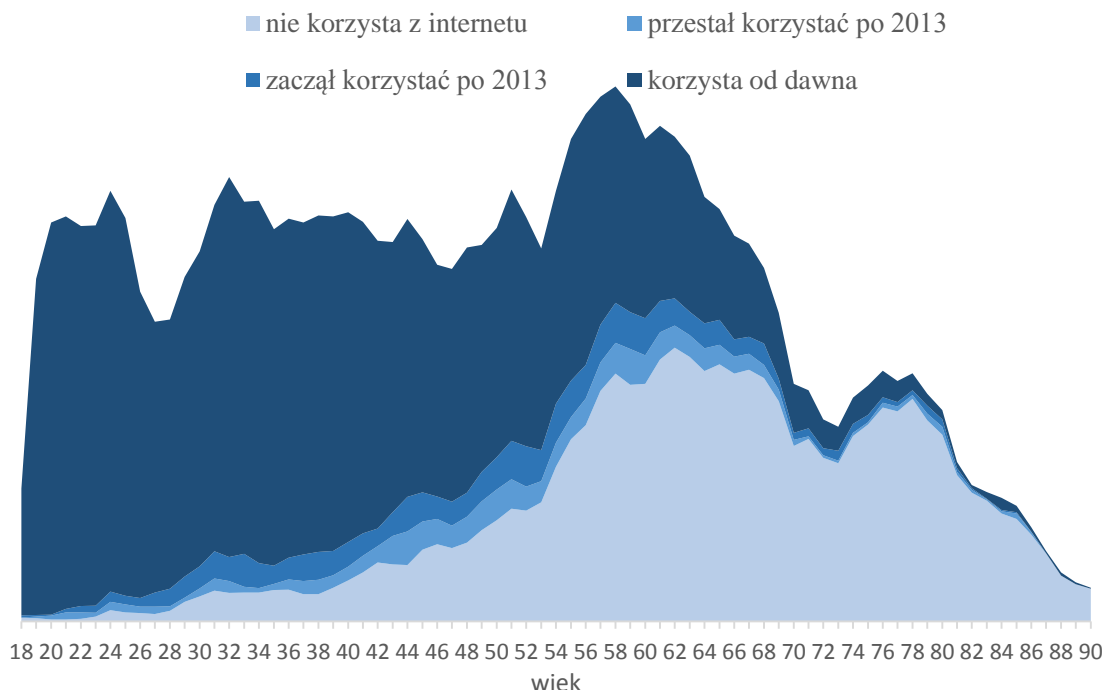
Korzystanie z internetu jest silnie związane z posiadaniem telefonu komórkowego. Wśród posiadaczy smartfonów korzystanie z sieci deklaruje 93% (niekoniecznie za pomocą telefonu), wśród tych, którzy mają zwykły aparat tylko 52%, natomiast wśród nieposiadających telefonu tylko 8%.

7.2.2. Zaprzestawanie korzystania z internetu

Przyrost nowych użytkowników internetu jest większy niż pokazują to zmiany zaprezentowane na wykresie 7.2.1, które nie uwzględniają zjawiska rezygnacji z korzystania. Nadal zdarza się, że część osób, która kiedyś korzystała z internetu obecnie już tego nie robi. W praktyce między 2013 a 2015 rokiem, z internetu zaczęło korzystać 5,3 proc.

Polaków w wieku 18+, ale jednocześnie 3,8 proc. przestało do sieci zaglądać. Inaczej mówiąc, do 2015 roku z internetu przestało korzystać 6 proc. osób, które dwa lata wcześniej deklарowały, że używają sieci. Podobny stopień rezygnacji utrzymuje się od 2007 roku, natomiast wcześniej takich rezygnacji było więcej (por. Batorski 2013).

Z korzystania z internetu rezygnują przede wszystkim osoby starsze, szczególnie w wieku 60+ i słabiej wykształcone (wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe). Częściej przestają korzystać mężczyźni niż kobiety. W okresie 2013-2015 przestało korzystać 16 proc. użytkowników w wieku 65+ i 13 proc. w wieku 60-64 lat. Dokładnie związek rezygnacji i rozpoczynania korzystania z internetu według wieku ukazuje wykres 7.2.2. Skala tych rezygnacji może wydawać się duża, jednak i tak jest znacząco mniejsza niż wcześniej. Dla porównania w okresie 2011-2013 przestało korzystać aż 26 proc. osób w wieku 65+, które w 2011 używały internetu. Do sieci nie zagląda już 22 proc. użytkowników z wykształceniem podstawowym z 2013 roku i 11 proc. z wykształceniem zawodowym. Skala zaprzestawania korzystania większa jest również wśród rolników i osób, które obecnie są na rencie lub emeryturze (po 14 proc.). Najrzadziej przestają korzystać z internetu osoby z grup, w których korzystanie i tak jest najczęstsze.

Wykres 7.2.2. Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych w latach 2013-2015 według wieku – liczba osób.

Przyczyny rezygnacji są bardzo różne, ale zdecydowana większość z zaprzestających korzystania (77 proc.) nadal ma dostęp do internetu w domu. Czasami rezygnacja z korzystania związana jest ze zmianą sytuacji życiowej, na przykład zmianą lub utratą pracy, a także przejściem na emeryturę lub rentę. Przedstawiciele tych dwóch ostatnich grup jest bowiem znacznie więcej wśród tych co przestali zaglądać do sieci. Rezygnacja z korzystania często związana jest z niewielką motywacją, a także tym, że osoby te już wcześniej używały internetu w dość ograniczonym zakresie.

7.2.3. Uwarunkowania korzystania z internetu i innych mediów

Stosunkowo niewielki przyrost użytkowników internetu sprawia, że to jak korzystanie z sieci zależy od czynników społeczno-demograficznych jest podobne do zależności sprzed dwóch lat. Niniejsza część ma na celu przedstawienie tego zróżnicowania, jest to bowiem istotne do działań podejmowanych na rzecz e-integracji i przeciwdziałania cyfrowemu wykluczeniu, ale także dla firm i instytucji działających w sieci. W dalszej części przedstawiona zostanie struktura osób korzystających i niekorzystających z internetu, w podgrupach ze względu na najważniejsze zmienne społeczno-demograficzne.

Analizując korzystanie z internetu w różnych grupach społeczno-demograficznych warto zestawiać je z korzystaniem z innych mediów – oglądaniem TV, czy czytaniem prasy. Ponieważ osób które nie oglądają telewizji jest ledwie kilka procent, to w tym porównaniu uwzględniliśmy osoby, które oglądają telewizji dużo, czyli ponad 2 godziny dziennie. Takich osób jest obecnie 56 proc. Jak czytelników prasy zakwalifikowaliśmy osoby, które poświęcają na czytanie prasy papierowej przynajmniej godzinę w tygodniu. Odpowiedź na pytanie o to jakie są relacje między korzystaniem z tych różnych mediów nie jest wcale oczywista. W dalszej części tego rozdziału przeanalizowany zostanie również czas, jaki Polacy poświęcają na korzystanie z różnych mediów. Tabela 7.2.1, oprócz danych o korzystaniu z

mediów zawiera również dane dotyczące posiadania telefonu komórkowego, w tym smartfona oraz korzystania z internetu w smartfonie lub tablecie przy użyciu transferu danych przez sieć komórkową.

Tabela 7.2.1. Korzystanie z technologii i mediów w różnych grupach w 2015 roku.

Grupa		komputer	internet	komórka	smartfon	internet mobilny	prasa min. 1h/tydz.	TV ponad 2h/dzień
Ogółem		66,00	66,0	90,4	44,7	17,5	54,8	56,5
Płeć	Mężczyźni	67,8	67,9	91,6	45,6	19,7	49,7	55,3
	Kobiety	64,3	64,2	89,4	43,9	15,5	59,4	57,5
Wiek	16-24 lat	97,2	97,5	99,1	79,4	35,9	41,2	46,1
	25-34 lat	92,5	92,9	98,5	73,9	32,6	50,2	46,2
	35-44 lat	85,2	85,6	98,2	60,2	23,5	55,4	48,3
	45-59 lat	60,3	60	93,9	30,6	8,7	56,4	56,6
	60-64 lat	41,3	40,8	88,0	19,4	5,0	63,6	68,5
	65 i więcej lat	18,6	17,9	65,8	6,9	1,2	62,2	75,8
Status społeczno-zawodowy	Prac. Sektora publicznego	89,4	89,4	99,2	59,9	23,3	64,9	43,2
	Prac. Sektora prywatnego	82,4	83,1	98,8	61,3	25,6	51,0	48,5
	Prywatni przedsiębiorcy	90,2	89,6	99,3	63,3	32,4	58,2	37,9
	Rolnicy	51,0	50,5	87,5	21,4	4,0	45,5	49,0
	Renciści	32,9	32,6	78,0	18,7	5,4	56,7	73,3
	Emeryci	25,9	25,2	72,6	10,3	2,1	63,1	74,6
	Uczniowie i studenci	98,8	98,8	99,1	79,8	36,2	42,8	43,4
	Bezrobotni	68,4	68,9	93,9	45,1	14,7	46,9	64,5
	Inni bierni zawodowo	63,2	63,2	89,0	41,8	12,9	50,5	68,1
	Wykształcenie z wyodrębnieniem osób uczących się	Podstawowe i niższe	15,1	14,7	61,1	9,3	1,7	43,2
Zasadnicze/ gimnazjum		49,0	49,4	90,4	29,2	8,2	48,7	61,3
Średnie		74,1	73,8	95,4	46,9	15,8	58,6	58,5
Wyższe i policealne		92,3	92,3	98,1	67,0	32,0	67,2	44,5
Uczący się		98,8	98,8	99,1	79,8	36,2	42,8	43,4
Wielkość miejscowości zamieszkania	Miasta powyżej 500 tys.	82,1	82,4	96,2	61,9	33,7	66,7	53,1
	Miasta 200-500 tys.	76,0	75,9	93,6	56,5	24,0	61,0	56,8
	Miasta 100-200 tys.	72,6	73	94,4	52,7	23,3	57,5	58,9
	Miasta 20-100 tys.	66,8	66,6	93,1	43,7	15,7	57,9	58,9
	Miasta poniżej 20 tys.	66,3	65,9	91,5	44,3	15,9	56,0	60,7
Dochody na osobę w gospodarstwie domowym	Wieś	57,3	57,3	85,7	36,1	11,6	47,8	54,5
	Pierwszy kwartył	50,9	51,2	83,8	32,0	9,2	43,8	60,7
	Drugi kwartył	56,4	56,8	87,2	35,1	12,2	53,1	59,9
	Trzeci kwartył	70,3	70,5	93,3	48,3	18,4	57,8	55,5
	Czwarty kwartył	84	84,2	96,6	60,2	28,9	66,3	51,3

Zdecydowanie najaktywniejszymi użytkownikami nowych technologii są osoby młode, szczególnie te, które się jeszcze uczą lub studiuje. Prawie wszystkie korzystają z komputerów i internetu, a także posiadają telefony komórkowe. Co więcej prawie 80 proc. z nich posiada smartfon. Również w tych grupach najwięcej jest użytkowników internetu mobilnego – korzysta z niego 36 proc. uczniów i studentów oraz innych osób mających do 24 lat. Z drugiej strony młodzi najrzadziej czytają prasę w wersji papierowej, najmniej jest także wśród nich osób, które oglądają telewizję przez ponad 2 godziny dziennie. Na drugim biegunie są osoby starsze, a szczególnie emeryci i renciści. Tylko co czwarty emeryt i mniej więcej co trzeci rencista używa internetu, choć mniej więcej trzy czwarte z nich posiada telefon komórkowy, to jednak bardzo rzadko jest to telefon z dotykowym ekranem i dostępem do internetu. Wśród emerytów aż trzy czwarte spędza przed telewizorem minimum 2 godziny dziennie, więcej jest jednak w tej grupie także czytelników prasy.

Duże znaczenie dla korzystania z mediów ma wykształcenie, osoby lepiej wykształcone znacznie częściej korzystają z internetu i częściej czytają prasę, zdecydowanie rzadziej natomiast spędzają dużo czasu przed telewizorami. Wśród osób z wykształceniem podstawowym jest dokładnie odwrotnie. Posiadanie smartfona i korzystanie z internetu mobilnego jest, podobnie jak samo korzystanie z innych technologii, bardziej rozpowszechnione wśród osób lepiej wykształconych.

Spore różnice związane są także z wielkością miejsca zamieszkania – różnice w korzystaniu z internetu między mieszkańcami największych miast a mieszkańcami wsi wynoszą aż 25pp.. Znacznie mniejsze różnice związane są z korzystaniem z telefonów komórkowych, choć różnice w posiadaniu smartfona i korzystaniu z internetu mobilnego są równie duże. Prasę nieco częściej czytają mieszkańcy dużych miast, a rzadziej osoby mieszkające na wsi. Inaczej kształtuje się oglądanie telewizji. Najwięcej osób, które oglądają TV przez ponad 2 godziny dziennie jest w mniejszych miastach a najwięcej w miastach mających powyżej 500tys. mieszkańców oraz na wsi.

Dochody są czynnikiem różnicującym korzystanie z mediów. Jednak mają znacznie mniejsze znaczenie niż wiek czy wykształcenie. Z internetu zdecydowanie częściej korzystają osoby z gospodarstw domowych o wysokich dochodach. Przedstawiciele gospodarstw o niskich dochodach na osobę mimo wszystko też stosunkowo często są użytkownikami ICT. Ponad połowa z nich korzysta z internetu, 84 proc. ma telefon komórkowy, w tym 32 proc. smartfona. Prawie co dziesiąty korzysta z internetu mobilnego.

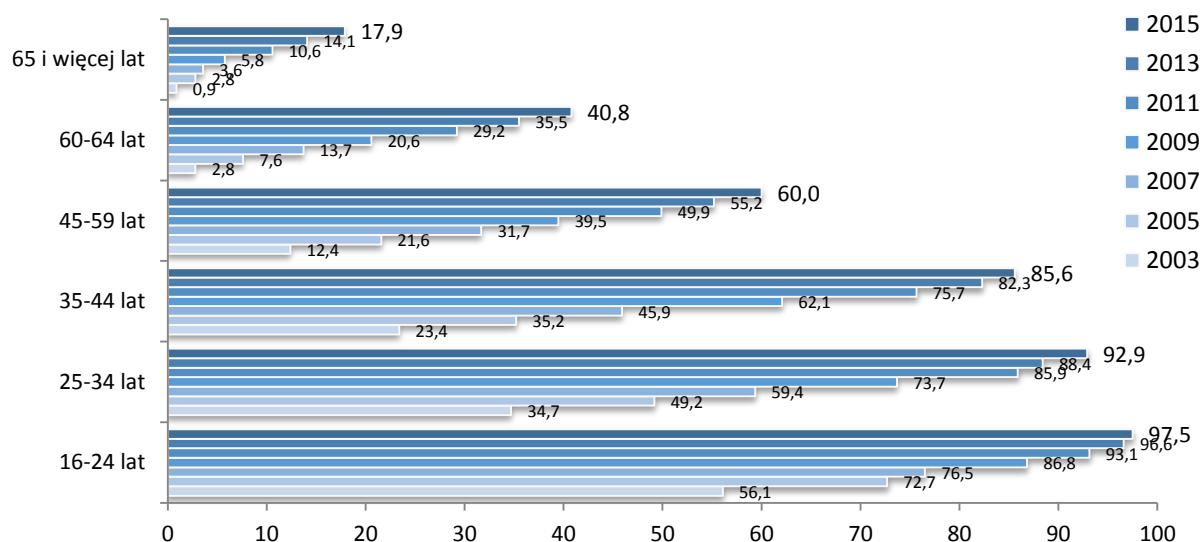
Mężczyźni korzystają z technologii nieco częściej niż kobiety. Panie natomiast zdecydowanie częściej niż panowie czytają prasę papierową.

7.2.4. Zmiany korzystania z internetu w grupach społeczno-demograficznych w latach 2003-2015

Liczba osób korzystających z internetu podwoiła się w ciągu ostatnich 10 lat. Proces ten nie przebiegał jednak równomiernie w różnych grupach społeczno-demograficznych. Dyfuzja innowacji jest procesem stopniowym i zachodzi w różnym tempie w różnych grupach (Rogers, 2003). Dobrze widoczne jest to w dużym obecnie zróżnicowaniu posiadania smartfonów i korzystania z internetu mobilnego (tabela 7.2.1). W niniejszej części przeanalizowane zostanie to jak zmieniało się korzystanie z sieci w różnych grupach społeczno-demograficznych w latach 2013-2015. Dane te mogą być przybliżeniem tego jak może następować upowszechnienie innych technologii, choć w przypadku smartfonów proces ten zachodzi zdecydowanie szybciej.

Mężczyźni nieco chętniej niż kobiety sięgają po nowe technologie – niewielkie kilku procentowe różnice w korzystaniu z internetu utrzymują się od wielu lat. W 2015 roku wśród osób w wieku 16 i więcej lat internautami jest 68 proc. mężczyzn i 64 proc. kobiet. Ponieważ jednak ze względu na różnice w długości życia, w populacji jest więcej kobiet niż mężczyzn, to także wśród internautów jest więcej pań. Kobiety to 52 proc. użytkowników w Polsce.

Czynnikiem, które w największym stopniu związane są z korzystaniem z internetu są, bez zmian, wiek i wykształcenie. Z sieci korzystają prawie wszyscy młodzi – w grupie 16-24 lat nie korzysta tylko jedna na 40 osób. Niewiele mniej osób korzystało przed dwoma laty. Z drugiej strony, wśród osób starszych internetu używa jedynie 18 proc.. jest to jednak o prawie 4pp. więcej niż przed dwoma laty (wykres 7.2.5). Sytuacja poprawia się także w grupie osób w wieku 60-64, w której korzysta już ponad 40 proc.. Różnice w wykorzystaniu internetu ze względu na wiek są nadal duże i wszystko wskazuje na to, że będą się zmniejszać bardzo powoli przede wszystkim w wyniku przechodzenia do starszych grup kolejnych roczników w których użytkowników jest więcej. Dynamika przyrostu jest obecnie podobna w różnych grupach wiekowych, w których daleko jeszcze do powszechnego korzystania.

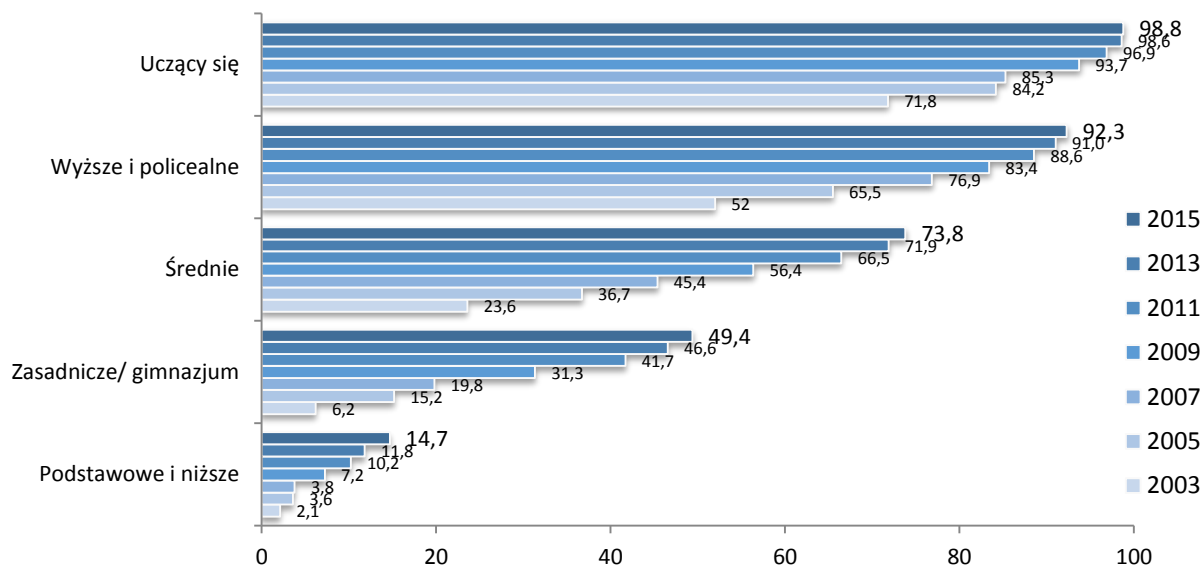

Wykres 7.2.3. Procent korzystających z internetu w różnych grupach wieku w latach 2003-2015.

Bardzo duże różnice w korzystaniu z internetu związane są także z wykształceniem. W 2015 roku korzystali już praktycznie wszyscy uczniowie i studenci (99 proc.), a także osoby, które ukończyły studia (92 proc.). Grupy te charakteryzowały się największą dynamiką wzrostów na początku upowszechniania się internetu w Polsce i obecnie zmiany są już nieduże. Tymczasem, wśród osób z wykształceniem podstawowym użytkowników jest niecałe 15 proc. i odsetek ten rośnie wolno. Różnice ze względu na wykształcenie nieco się w ostatnich latach zmniejszyły, jednak

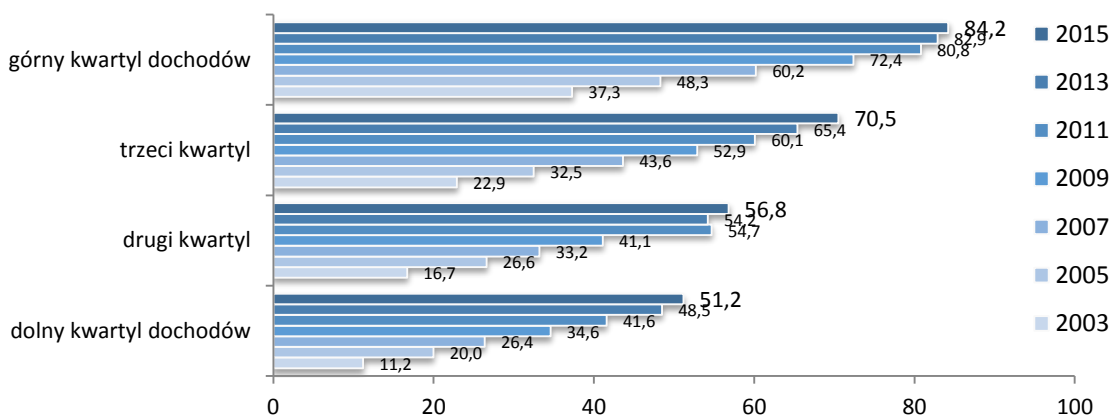

zmiany te są bardzo powolne i prawdopodobnie nie można oczekiwać, że dużo większe wykorzystanie sieci jest wśród osób starszych i słabo wykształconych możliwe. Warto w związku z tym zastanowić się, czy działania publiczne podejmowane na rzecz upowszechnienia korzystania z internetu mają większy sens. Dynamika przyrostu użytkowników w ostatnich latach, pomimo wielu programów, które miały zachęcić do korzystania nie skłania do kontynuowania takich działań.

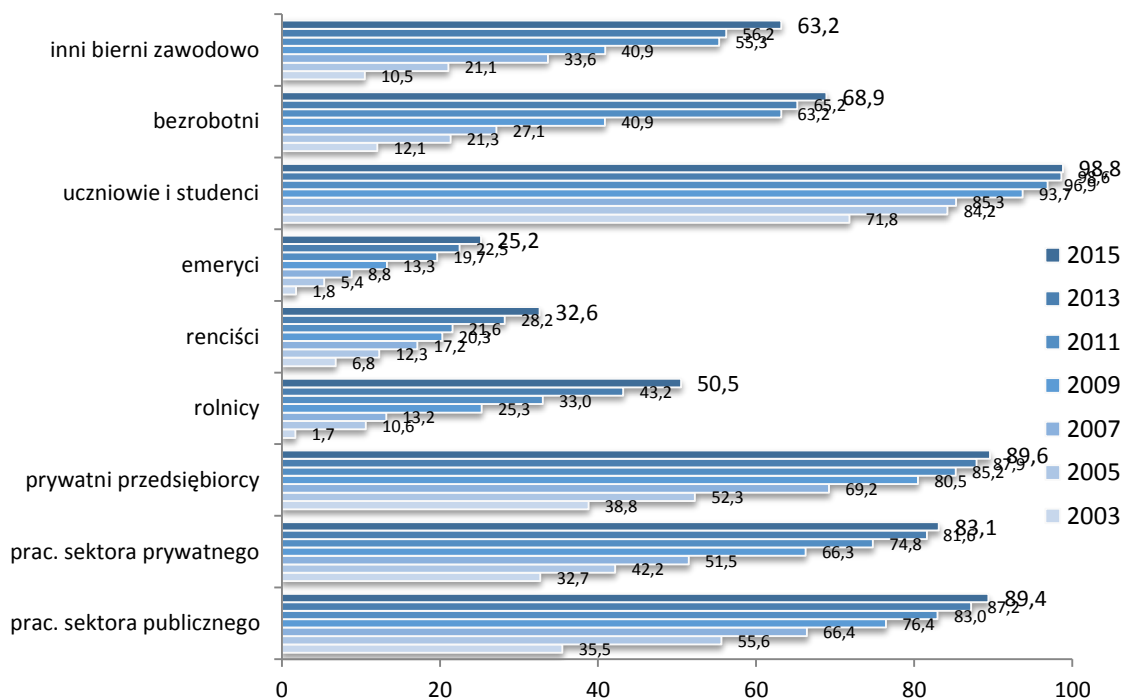
Wykres 7.2.4. Procent korzystających z internetu w różnych grupach ze względu na wykształcenie w latach 2003-2015.

Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych jest też istotnie związane z zamożnością – wcześniej zaczynają korzystać osoby z gospodarstw o wyższych dochodach. Jednak zależność ta jest mniejsza niż w przypadku wieku czy wykształcenia. Wśród jednej czwartej Polaków o najwyższych dochodach z internetu korzysta 84 proc., a więc tylko o 3pp. więcej niż cztery lata wcześniej. I różnice związane z dochodami powoli zaczynają się zmniejszać.

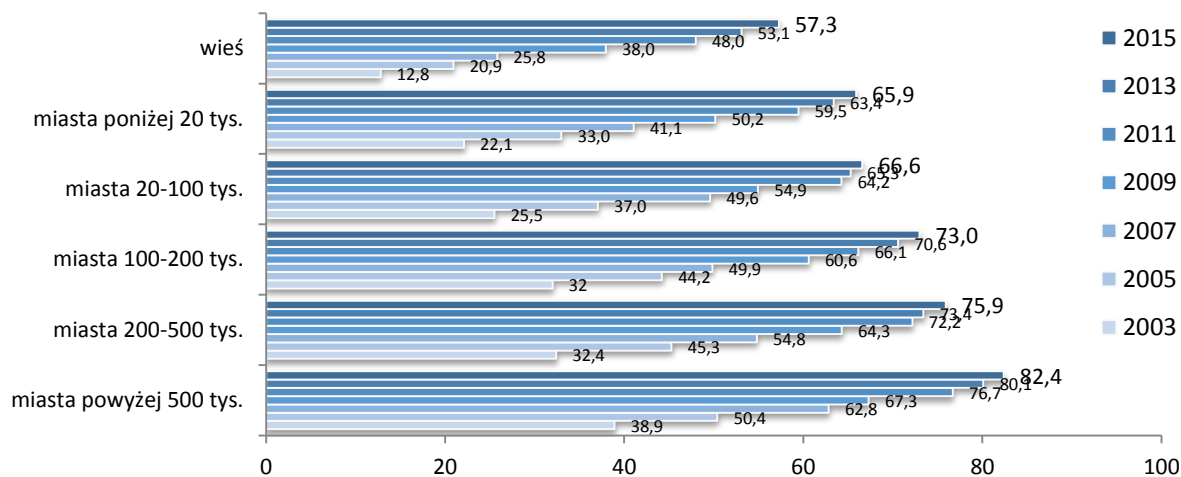
Wykres 7.2.5. Dochody a procent korzystających z internetu w latach 2003-2015

Czynnikiem różnicującym korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych jest również status społeczno-zawodowy. Jak wspomniano powyżej, sieci używają prawie wszyscy uczniowie i studenci (99 proc.), a także większość osób pracujących. W tej ostatniej grupie nieco rzadziej korzystają pracujący w sektorze prywatnym (82 proc.) i różnica ta utrzymuje się już od dawna. Grupy te charakteryzowały się największą dynamiką przyrostu nowych użytkowników, a obecnie zmiany są już stosunkowo niewielkie. Znacząco różnie natomiast odsetek rolników, którzy korzystają z internetu. Co ciekawe, w 2003 roku wśród rolników podobnie jak wśród emerytów z internetu korzystało niecałe 2 proc., obecnie do sieci zagląda co drugi rolnik i tylko co czwarty emeryt. Dynamika przyrostu nowych użytkowników jest w tych grupach zupełnie inna (wykres 7.2.6). Cały czas upowszechnia się korzystanie wśród osób biernych zawodowo, a także wśród bezrobotnych, którzy jednak korzystają z sieci wyraźnie rzadziej niż osoby zatrudnione.

Wykres 7.2.6. Procent korzystających z internetu w różnych grupach ze względu na status społeczno-zawodowy w latach 2003-2015.

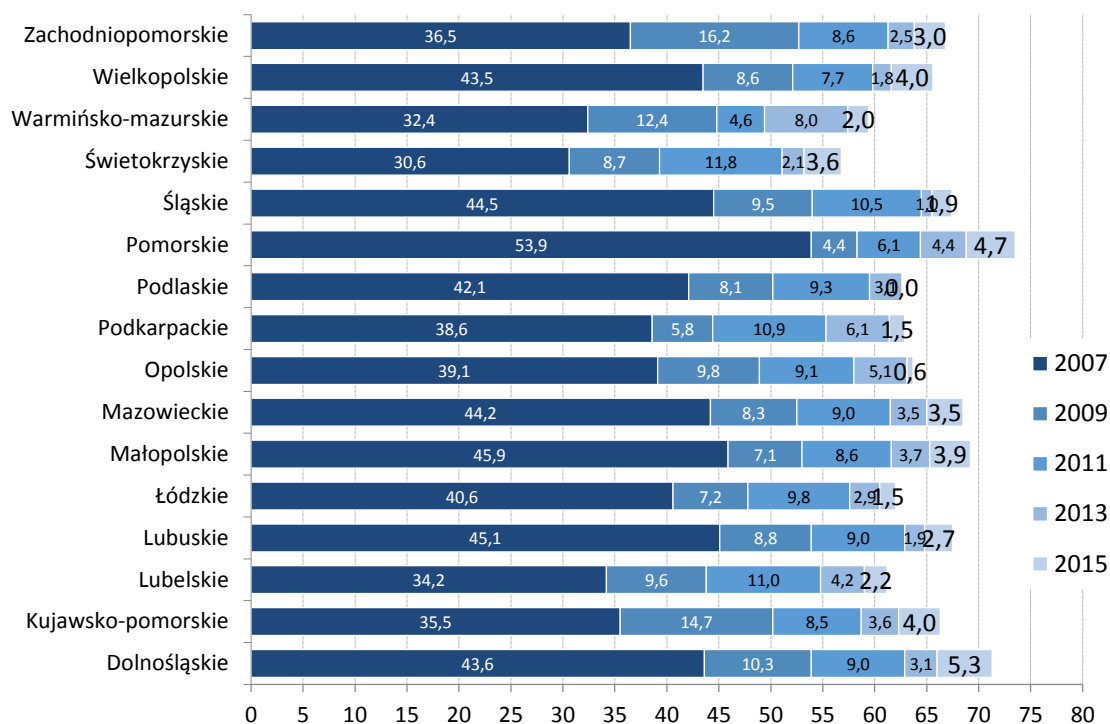
Korzystanie z internetu jest też zróżnicowane ze względu na wielkość miejscowości zamieszkania. W większych miejscowościach korzysta wyraźnie więcej osób niż na wsi i w małych miasteczkach. Jednak to w tych ostatnich szybciej przybywa obecnie nowych użytkowników. W największych miastach internetu używa 82 proc. mieszkańców, natomiast na wsi o 25pp. mniej. Różnice ze względu na wielkość miejscowości powoli ulegają zmniejszeniu.

Wykres 7.2.7. Korzystanie z internetu w różnych grupach ze względu na wielkość miejscowości zamieszkania w latach 2003-2015.

Dla korzystania z internetu znaczenie ma nie tylko wielkość miejscowości zamieszkania, ale również region. Rządziej korzystają osoby mieszkające w województwach ściany wschodniej. Wykres 7.2.8 szczegółowo pokazuje korzystanie z internetu w poszczególnych województwach oraz zmiany, jakie zaszły w latach 2007-2015. Najwięcej użytkowników jest obecnie w województwach pomorskim, a następnie w dolnośląskim. Zdecydowanie najrzadziej korzystają z internetu mieszkańcy województwa świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego.

Zróżnicowanie korzystania z internetu mobilnego pokazane w tabeli 7.2.1 jest bardzo podobne ze wzorcem upowszechnienia internetu stacjonarnego w pierwszych latach XXI wieku. Proces dyfuzji różnych nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych zachodzi w sposób podobny. Upowszechnienie zaczyna się wśród osób młodszych, mieszkających w największych miastach, które jeszcze się uczą, albo niedawno skończyły studia. Dopiero w dalszej kolejności innowacje technologiczne zaczynają przyjmować przedstawiciele innych grup.

Wykres 7.2.8. Procent osób w wieku 16+ lat korzystających z internetu w poszczególnych województwach w 2007 r. i procent nowych osób korzystających w latach 2009 i 2015.

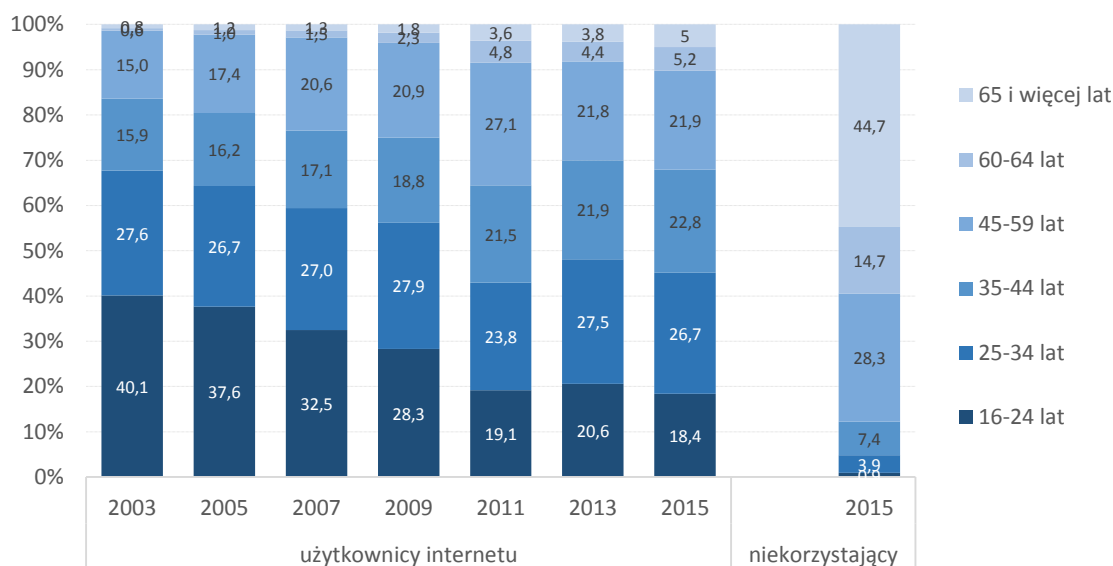
7.2.5. Zmiany struktury populacji internautów i osób niekorzystających

W poprzednich częściach pokazane zostało korzystanie z internetu i innych technologii informacyjno-komunikacyjnych w różnych grupach społeczno-demograficznych, a także to, jak postępuje w nich proces upowszechniania korzystania. Zmiany te wpływają również na zmianę struktury populacji internautów i osób, które z sieci nie korzystają. Jest to o tyle istotne, że struktura populacji użytkowników ma znaczenie dla firm i instytucji działających i oferujących swoje usługi czy produkty w sieci, natomiast to jakie osoby są wśród niekorzystających jest ważne dla działań na rzecz upowszechnienia korzystania. Zmianę struktury osób korzystających z internetu w latach 2003-2015 przedstawia tabela 7.2.2.

Konsekwencją dużych różnic w korzystaniu z internetu w różnych grupach społeczno-demograficznych jest to, że grupy użytkowników i osób niekorzystających bardzo się od siebie różnią. Jeżeli przeanalizujemy strukturę ze względu na wiek to wśród użytkowników jest zdecydowanie więcej ludzi młodych, natomiast wśród niekorzystających dominują osoby starsze (wykres 7.2.6 i tabela 7.2.2). Obecnie 45 proc. internautów to osoby mające 16-34 lat. Wśród niekorzystających osoby te są ponad dziesięć razy rzadziej. Prawie dokładnie odwrotna sytuacja jest wśród osób mających 45 i więcej lat, stanowią 10 proc. użytkowników i aż 60 proc. niekorzystających. W coraz większym stopniu w grupie tych, którzy z sieci jeszcze nie korzystają, pozostają osoby starsze, ponad połowa przekroczyła już 60-ty rok życia.

Obserwując zmiany zachodzące w czasie warto zwrócić uwagę szczególnie na to jak różna jest obecnie grupa użytkowników internetu od tej sprzed 12 lat. W 2003 roku ponad 40 proc. użytkowników było w wieku 16-24 lat (por. wykres 7.2.4). Obecnie osoby z tej grupy wieku stanowią tylko 18 proc. internautów. Wzrósł przede wszystkim udział osób w wieku 35-59 lat. Ze spadkiem udziału osób młodszych związane jest także skurczenie się odsetka osób uczących się, od 2003 roku ich udział zmalał z 30 proc. do 11,6 proc.. Zmiana ta odbywa się przede wszystkim za sprawą zwiększenia udziału emerytów i rolników, a także niżu demograficznego w grupie uczniów i studentów. Odsetek internautów, którzy posiadają wyższe wykształcenie niewiele się zmienia, obecnie wynosi 34 proc. użytkowników. Udział osób z wykształceniem średnim prawie się nie zmienia, a najszybciej zwiększa się grupa osób z wykształceniem zawodowym.

Zmienia się także struktura populacji internautów pod względem wielkości miejsca zamieszkania. Coraz rzadziej przeciętny internauta jest mieszkańcem dużego miasta – spadek udziału mieszkańców miast powyżej 200 tys. z 34 proc. w 2003 roku do 25 proc. w 2015. Rośnie za to udział mieszkańców wsi z 21 do 35 proc.. Warto także zauważyć, że wśród osób niekorzystających z internetu połowa to mieszkańcy wsi, a 31 proc. osoby mieszkające w miastach do 100tys. mieszkańców.

Wykres 7.2.4. Zmiana struktury wieku internautów w latach 2003-2015 oraz osoby niekorzystające z internetu w 2015 roku (w procentach)

Inne charakterystyki grupy niekorzystających z internetu zostały przedstawione w ostatniej kolumnie tabeli 7.2.2. Wśród niekorzystających dominują osoby starsze – prawie 60 proc. jest w wieku 60 lub więcej lat i udział tej grupy rośnie (w 2013 roku było to około połowy, tych którzy z internetu nie korzystają). Co trzeci niekorzystający z internetu to osoba, która zakończyła swoją edukację na poziomie szkoły podstawowej. Jeszcze większą grupę – prawie 40 proc. stanowią osoby z wykształceniem zawodowym.

Tabela 7.2.2. Zmiana struktury populacji internautów w latach 2003-2013.

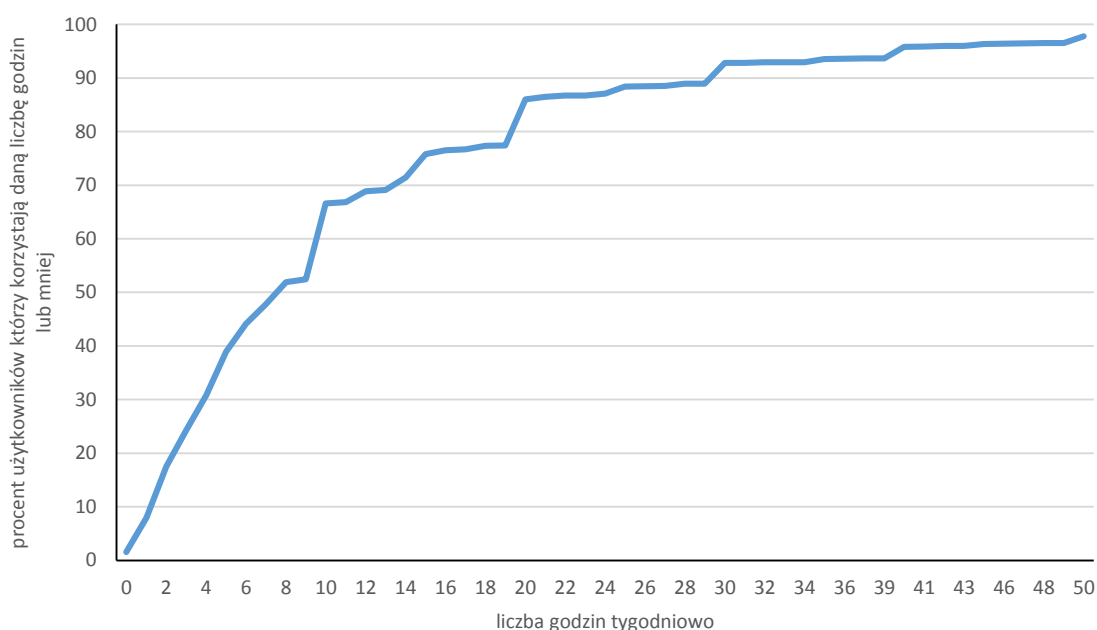
	Skład populacji internautów w danym roku							Osoby niekorzystające z internetu w 2013r.
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	
mężczyzna	49,9	50,4	46,3	49,4	46,8	49,1	48,2	44,1
kobieta	50,1	49,6	53,7	50,6	53,2	50,9	51,8	55,9
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	Niekorzystający
16-24 lat	40,1	37,6	32,5	28,3	19,1	20,6	18,4	0,9
25-34 lat	27,6	26,7	27,0	27,9	23,8	27,5	26,7	3,9
35-44 lat	15,9	16,2	17,1	18,8	21,5	21,9	22,8	7,4
45-59 lat	15,0	17,4	20,6	20,9	27,1	21,8	21,9	28,3
60-64 lat	0,6	1,0	1,5	2,3	4,8	4,4	5,2	14,7
65 i więcej lat	0,8	1,2	1,3	1,8	3,6	3,8	5	44,7
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	Niekorzystający
Prac. Sektora publicz.	24,2	24,0	23,2	20,2	19,4	18,0	17,5	4
Prac. Sektora prywat.	24,3	23,6	28,5	30,2	29,7	34,0	36,2	14,3
Prywatni przedsiębiorcy	7,2	6,6	7,2	6,6	6,0	6,3	6,5	1,4
Rolnicy	0,4	1,7	1,6	2,1	2,8	3,5	4	7,6
Renciści	3,2	3,3	3,2	3,1	3,0	3,0	3,2	13
Emeryci	1,5	2,9	4,3	5,4	9,1	7,3	8	46,2
Uczniowie i studenci	30,0	26,0	21,9	19,7	14,7	13,1	11,6	0,3
Bezrobotni	6,2	6,2	4,5	4,8	6,8	8,1	5,7	5
Inni bierni zawodowo	2,9	5,8	5,5	7,9	8,4	6,7	7,3	8,2
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	Niekorzystający
Podstawowe i niższe	2,0	2,0	1,5	2,3	2,9	2,6	3	33,4
Zasadnicze/ gimnazjum	7,5	12,0	12,1	16,4	19,2	19,8	19,9	39,4
Średnie	27,7	29,1	30,0	30,1	31,8	32,4	30,9	21,3
Wyższe i policealne	32,9	31,7	34,4	31,4	31,5	32,1	34,6	5,6
Uczący się	29,9	25,3	21,9	19,7	14,5	13,1	11,6	0,3
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	Niekorzystający
Miasta powyżej 500 tys.	19,6	15,3	16,1	16,2	15,6	15,4	14,2	5,9
Miasta 200-500 tys.	14,3	13,6	14,5	14,1	11,6	11,0	10,9	6,7
Miasta 100-200 tys.	10,9	11,1	10,5	8,4	8,5	8,6	8,6	6,2
Miasta 20-100 tys.	21,3	22,4	23,5	20,7	21,1	20,1	19,6	19,1
Miasta poniżej 20 tys.	12,8	14,4	12,6	12,8	11,9	11,9	11,8	11,8
Wieś	21,1	23,3	22,8	27,9	31,4	33,1	34,9	50,3

7.3. Czas poświęcany na korzystanie z internetu, oglądanie TV i czytanie prasy

7.3.1. Konsumpcja mediów i uwarunkowania czasu poświęcanego na korzystanie z nich

Przeciętny Polak spędza ponad cztery godziny dziennie na korzystaniu z mediów. Czas ten rozkłada się pomiędzy różne media telewizję, internet, radio i prasę. Co prawda badania telemetryczne pokazują, że tylko przed telewizorem Polacy spędzają średnio ponad 4 godziny na dobę, jednak telewizor stał się w ostatnich latach medium towarzyszącym i często jest włączony gdy domownicy wykonują inne aktywności (Dziomdziora 2015). Dlatego też deklaracje analizowane w Diagnozie społecznej mogą być lepszym przybliżeniem tego ile czasu widzowie spędzają przed odbiornikami. W tej części porównane zostaną deklaracje dotyczące czasu spędzanego na korzystaniu z poszczególnych mediów, a następnie przeanalizowane zostanie to jaki jest wpływ upowszechnienia internetu na czas spędzany na oglądanie telewizji oraz jaki jest związek między korzystaniem z internetu i czytaniem prasy w wersji papierowej.

Internauci spędzają w sieci średnio 12 godzin i 15 minut tygodniowo, jednak większość korzysta w sposób ograniczony i tylko nieco ponad połowa użytkowników korzysta ponad godzinę dziennie. Dokładny rozkład deklarowanego czasu poświęcanego na korzystanie z internetu przedstawia wykres 7.3.1.

Wykres 7.3.1. Skumulowany rozkład czasu spędzanego przez użytkowników w internecie w 2015 roku.

Bardzo duże różnice w czasie poświęcanym na korzystanie z internetu związane są z wykorzystywaniem urządzeń mobilnych. Internauci korzystający z sieci za pomocą smartfonów i tabletów to grupa znacznie bardziej zaangażowana, intensywniej korzystająca z sieci. Nie dziwi więc, że przeciętny użytkownik internetu mobilnego spędza w sieci ponad 17 godzin tygodniowo, a korzystający z urządzeń mobilnych, ale tylko przy użyciu sieci wi-fi 14 godzin tygodniowo. Pozostali użytkownicy są mniej aktywni i korzystają średnio przez 8 godzin w tygodniu. Znacznie mniej czasu poświęcają na korzystanie osoby, które są użytkownikami stosunkowo krótki czas. Ci, co zaczęli korzystać po 2013 roku spędzają w sieci średnio niecałe 5 godzin w tygodniu. Więcej czasu w sieci spędzają internauci (13 godzin i 20 minut tygodniowo) niż internautki (o dwie godziny krócej). Najintensywniej korzystają najmłodsi, a najmniej osoby najstarsze, szczególnie emeryci - przeciętnie tylko nieco ponad godzinę dziennie, podobnie jak osoby słabiej wykształcone. Więcej korzystają osoby z wykształceniem wyższym i pracujący. Duże różnice związane są także z miejscem zamieszkania.

Telewizję ogląda prawie 95 proc. Polaków, poświęcając na to dość dużo czasu. Tylko 11 proc. deklaruje, że ogląda do godziny dziennie. Powyżej trzech godzin na dobę spędza przed telewizorem trzech na 10 Polaków. Ponad połowa na oglądanie poświęca od godziny do trzech godzin.

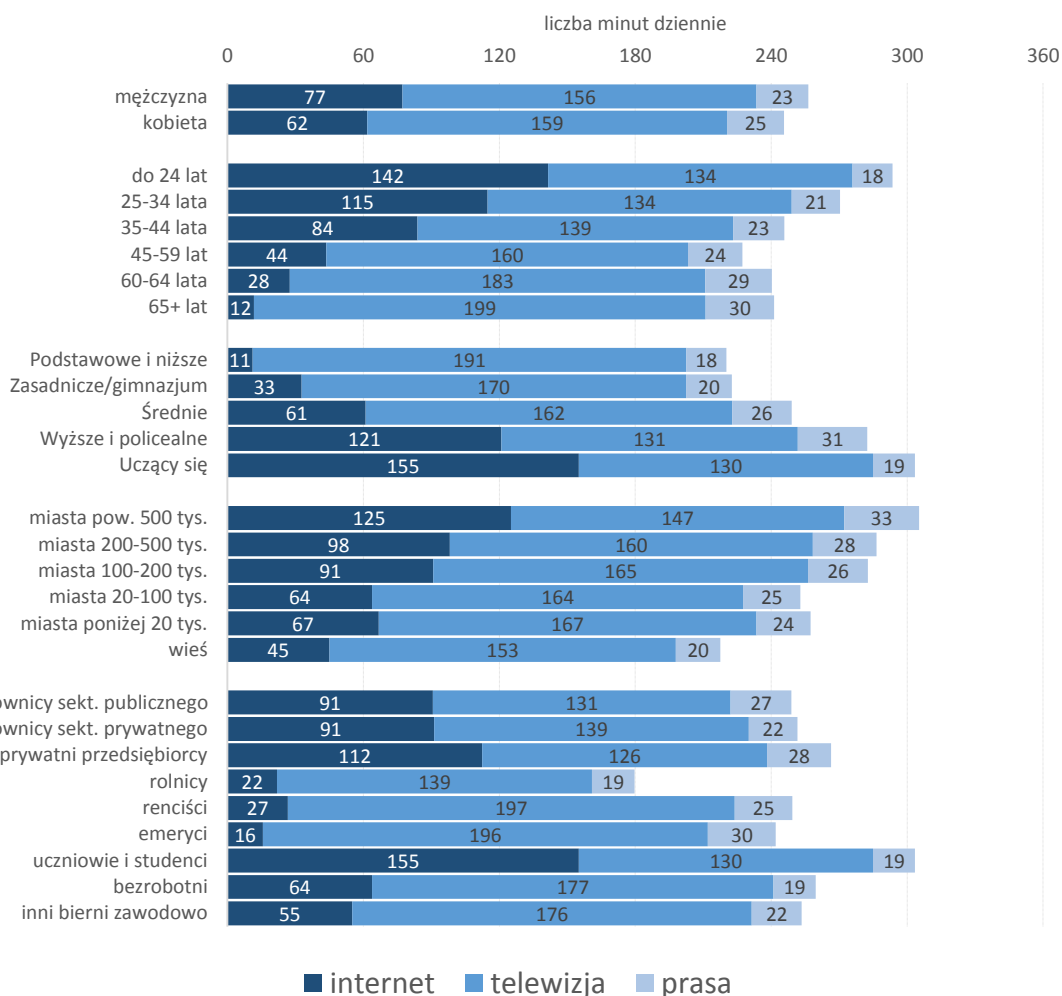
Czytanie prasy papierowej deklaruje co prawda 79 proc. Polaków jednak duża część z nich robi to tylko sporadycznie. Co czwarty dorosły poświęca na czytanie gazet i czasopism nie więcej niż godzinę dziennie, a 29 proc. od dwóch do trzech godzin. Czytających prasę średnio powyżej godziny dziennie jest niecałe 8 proc.

Wykres 7.3.2 przedstawia zróżnicowanie czasu poświęcanego na korzystanie z internetu, oglądanie telewizji i czytanie prasy papierowej w różnych grupach społeczno-demograficznych. Należy podkreślić, że wartości czasu spędzane

dzanego w internecie wyliczone są dla wszystkich Polaków, a więc obejmują również osoby niekorzystające. Podobnie jest ze średnimi dla pozostałych mediów. Tym samym, gdybyśmy porównali wyłącznie osoby, które korzystają z tych trzech mediów, to wyniki byłyby inne.

Czas poświęcany na korzystanie z mediów związany jest silnie z wiekiem, jednak wśród młodych, którzy najczęściej i najintensywniej korzystają z internetu wcale nie widać zdecydowanego odchodzenia od telewizji. Co więcej tylko w jednej grupie, a mianowicie wśród osób do 24 roku życia, przede wszystkim tych, które się uczą bądź studiuje korzystanie z internetu jest czynnością bardziej zajmującą niż oglądanie telewizji. We wszystkich innych grupach przeciętne osoby spędzają więcej czasu przed TV niż w sieci. Dotyczy to również grup, w których użytkowników internetu jest stosunkowo dużo. Co ciekawe, więcej czasu na media poświęcają osoby młodsze, lepiej wykształcone i mieszkające w większych miejscowościach. Jest to po części efekt tego, że nie analizujemy słuchalności radia, które jest popularniejsze raczej w starszych grupach wiekowych (por. Dziomdziora, 2015).

Czytelnictwo prasy jest mało zróżnicowane – najmniej czasu na gazety i czasopisma poświęcają młodzi oraz bezrobotni i mieszkańcy wsi, a najwięcej osoby starsze, lepiej wykształcone i mieszkające w większych miejscowościach.

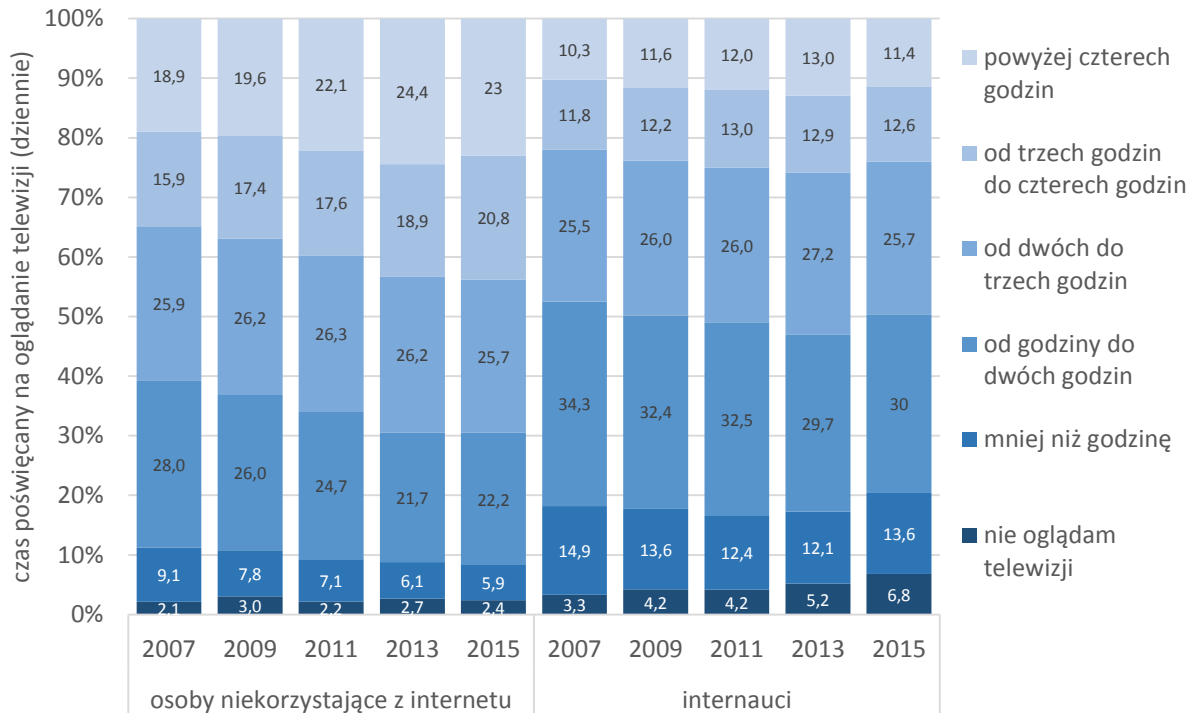

Wykres 7.3.2. Czas poświęcany na konsumpcję i korzystanie z różnych mediów dziennie w 2015 roku.

7.3.2. Korzystanie z internetu a zmiany czasu poświęcanego na oglądanie TV

Na przestrzeni lat czas poświęcany na oglądanie telewizji praktycznie nie maleje. Warto więc przeanalizować jak to się dzieje pomimo upowszechniania się internetu. Co prawda coraz więcej jest osób, które telewizji nie oglądają wcale, jednak jest to wciąż bardzo nieduża grupa. Od 2007 roku zwiększyła się dwukrotnie z 2,6 proc. do 5,3 proc. w 2015 roku. Wśród korzystających z internetu telewizji nie ogląda 6,8 proc.. Zdecydowanie częściej nie oglądają telewizji osoby, które w sieci spędzają najwięcej czasu.

Jak pokazuje wykres 7.3.3 czas poświęcany na oglądanie telewizji przez internautów i osoby niekorzystające znacząco się różni. Ci pierwsi spędzają coraz mniej czasu na oglądaniu telewizji, natomiast wśród osób, które z sieci nie korzystają czas ten się raczej wydłuża. Zmiany, które można zaobserwować na wykresie 7.3.3 wynikają również z przepływów jakie mają miejsce między oboma grupami. Z internetu zaczynają korzystać częściej te osoby, które mniej czasu poświęcają na oglądanie telewizji. Warto też podkreślić, że choć internauci wyraźnie mniej czasu spędzają na oglądaniu telewizji, to jednak jest ona dla większości z nich istotnym medium i tylko niewielka grupa nie ogląda jej wcale lub w niewielkiej ilości.

Wykres 7.3.3. Dzienny czas poświęcany na oglądanie telewizji wśród użytkowników i osób niekorzystających z internetu w latach 2007-2015.

Konkretne zmiany można zaobserwować dopiero analizując jak zmieniły się zachowania konkretnych osób, co jest możliwe dzięki panelowemu charakterowi badania. Co istotne, nie pytamy respondentów o to jak zmieniły się ich zachowania między kolejnymi edycjami badania, a jedynie porównujemy co odpowiadają teraz z tym, jakiej odpowiedzi udzieli na te same pytania dwa lub cztery lata wcześniej.

Między 2011 a 2013 rokiem czas poświęcany na oglądanie telewizji wzrósł wśród osób, które nie korzystały z internetu oraz tych, które po 2011 przestały korzystać. Natomiast wśród osób, które z internetu zaczęły korzystać po 2011 roku czas spędzany przed TV praktycznie się nie zmienił. Zmniejszył się natomiast nieznacznie, czas poświęcany na telewizję przez użytkowników korzystających z sieci ponad dwa lata. Wydłużył się więc czas oglądanie telewizji przez tych, którzy z internetu nie korzystają, a wśród użytkowników sieci obserwowany był niewielki spadek. Nieco inaczej wyglądają zmiany w latach 2013-2015, ponieważ w tym okresie skrócił się przeciętny czas poświęcany na oglądanie telewizji się⁸⁸. Największe zmiany zaszły w grupach osób korzystających z internetu, a wśród osób, które nie korzystają i nie korzystały z internetu w 2013 roku praktycznie nie ma zmian. W grupie osób, które po 2013 roku zaczęły korzystać z internetu co trzeci deklaruje obecnie spędzanie mniejszej ilości czasu przed telewizorem niż deklaruował dwa lata wcześniej. Jednocześnie jednak 26 proc. deklaruje dłuższy czas niż w 2013 roku. Wśród osób, które z internetu korzystają od dawna mniej ogląda TV 34 proc., a więcej 28 proc.. Zmiany te nie są więc bardzo duże, jednak są istotnie większe niż wśród osób niekorzystających gdzieś osób, które obecnie oglądają mniej telewizji jest o 1pp. więcej, niż tych, których czas przed telewizorem uległ wydłużeniu.

Osób, które więcej czasu poświęcają na korzystanie z internetu niż na oglądanie telewizji było w Polsce w 2015 roku tylko 17 proc., o 2pp. więcej niż w 2013 roku. Podobnie jak dwa lata wcześniej 70 proc. osób w wieku 16 i więcej lat więcej czasu spędza przed telewizorem niż w sieci, pozostali używają obu mediów ze zbliżoną intensywnością. Wyłącznie wśród uczniów i studentów więcej jest osób, które więcej czasu poświęcają na internet niż na telewizję – 44 proc. wobec 34 proc. tych, którzy oglądają więcej telewizji. Jeżeli spojrzymy na wszystkie osoby w wieku 16-24 lat, to 40 proc. ogląda wyraźnie więcej telewizji i również 40 proc. tych, którzy spędzają więcej czasu w sieci.

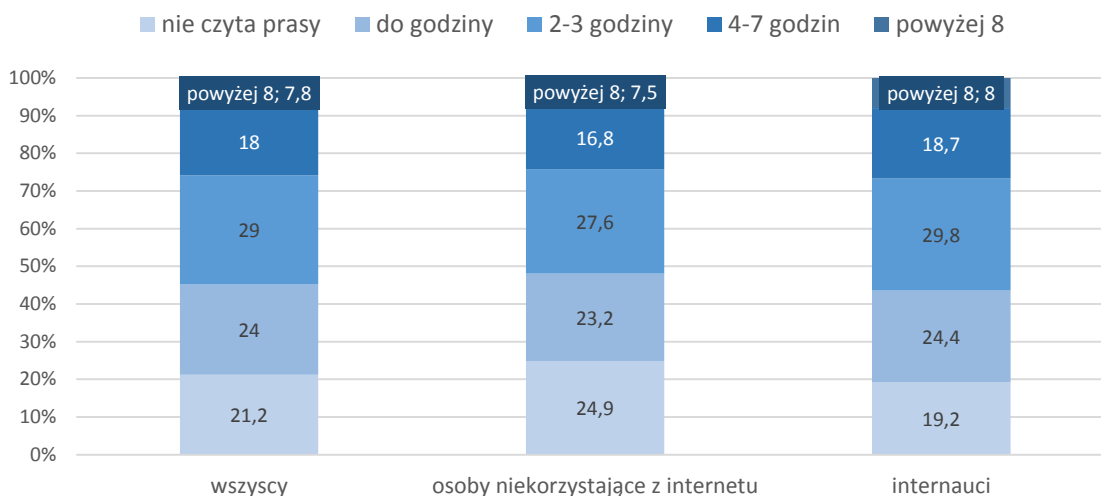
⁸⁸ Zmiana ta może być jednak efektem nieco późniejszej realizacji badania w roku 2015, a w zimie i wczesną wiosną czas spędzany na oglądanie telewizji jest większy niż wtedy gdy pogoda się poprawi i robi się już ciepłej.

Przedstawione tu dotychczas wyniki pokazują, że internet nie przyczynia się do istotnego ograniczenia widowni telewizji. Jej oglądalność utrzymuje się na wciąż wysokim poziomie. Co prawda użytkownicy poświęcają telewizji wyraźnie mniej czasu, to i tak na ogół jest to więcej czasu niż spędzają w sieci. Zmiany zachodzą bardzo powoli i tylko mała grupa, 17 proc. spędza więcej czasu w sieci niż przed telewizorem. Nawet wśród użytkowników, którzy oglądają wideo i materiały telewizyjne w sieci oglądalność tradycyjnej telewizji jest duża, choć nieco mniejsza niż wśród innych grup. Należy się jednak spodziewać, że granice między telewizją a internetem będą się coraz bardziej zacierać. Coraz więcej treści video i materiałów telewizyjnych będzie dostępna przez internet, a telewizor będzie też urządzeniem służącym do korzystania z internetu. Wtedy treści pochodzące z internetu zaczną konkurować o obecność na dużym ekranie. Póki co mało kto używa telewizora do oglądania filmów i innych treści pochodzących z sieci, znacznie częściej jest korzystanie z komputera przy równocześnie włączonym telewizorze (por. WIP 2013).

7.3.3. Korzystanie z internetu a zmiany czasu poświęcanego na oglądanie TV

Internet jest postrzegany jako jedno z głównych zagrożeń dla prasy papierowej. Niewątpliwie gazety codzienne tracą czytelników i z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że dzieje się to w związku z upowszechnieniem się internetu. Jednak liczba wydawanych tytułów prasowych rośnie, a konkurencja ze strony sieci wydaje się w znacznie mniejszym stopniu dotyczyć tygodników i innych czasopism. W tej części pokazany zostanie związek korzystania z internetu i czasu poświęcanego na czytanie prasy papierowej.

Internauci nieco częściej czytają prasę i poświęcają na to nieco więcej czasu niż osoby, które z sieci nie korzystają (wykres 7.3.4). Choć biorąc pod uwagę różnice związane z wykształceniem czy miejscem zamieszkania, to różnice te mogą wydawać się małe. Co ciekawe różnice pomiędzy internautami i osobami niekorzystającymi dotyczą praktycznie tylko tych użytkowników, którzy deklarują, że również w sieci regularnie zaglądają do internetowych serwisów gazet. Można więc wyciągnąć wniosek, że osoby, które są najbardziej zainteresowane prasą to również osoby, które intensywniej korzystają z takich treści w sieci. Może to mieć istotne konsekwencje dla czytelnictwa, jednak ponieważ pytanie o prasę zostało zadane w Diagnozie społecznej dopiero po raz pierwszy, to dopiero w następnej edycji będziemy mogli przeanalizować zachodzące zmiany i mechanizmy za nimi stojące.

Wykres 7.3.4. Tygodniowy czas poświęcany na czytanie prasy papierowej wśród osób w wieku 16+ oraz w rozbiciu na użytkowników i osoby niekorzystające z internetu.

Na zakończenie tej części warto jeszcze zauważyć, że obecnie jedna trzecia internautów deklaruje że zdarzało im się płacić za treści dostępne w sieci. Mniej więcej co dziesiąty użytkownik robi to regularnie. Ogromna większość (ponad 94 proc.) osób, którym zdarza się płacić za treści deklaruje jednocześnie czytanie gazet lub książek przez internet. Jeżeli więc ponad połowa osób, które sięgają po treści gazet i książki w sieci od czasu do czasu płaci za treści, to niewykluczone, że istnieje potencjał do zmiany modelu biznesowego w jakim obecnie funkcjonuje większość wydawców treści w internecie, tak by zamiast na reklamie i wykorzystaniu danych o użytkownikach zarabiać na opłatach od nich.

7.4. Sposoby korzystania z internetu

7.4.1. Popularność wybranych zastosowań internetu

Intensywność z jaką użytkownicy korzystają z internetu jest bardzo zróżnicowana, wiąże się to z tym, że korzystają z sieci w bardzo różny sposób. Dlatego też, oprócz przedstawionych powyżej analiz czasu spędzanego w sieci, warto analizować sposoby korzystania z internetu. Badanie Diagnozy społecznej obejmuje między innymi bardzo szczegółowe badanie sposobów korzystania z internetu. W edycji 2015 zadane zostały pytania o wykonywanie 26 różnych zastosowań internetu oraz o to, które z nich wykonywane były w okresie tygodnia poprzedzającego badanie, co jest dobrym wskaźnikiem regularnego korzystania w dany sposób.

Tabela 7.4.1. Wybrane sposoby korzystania z internetu – korzystanie regularne w proc. Polaków w wieku 16+ w latach 2005-2015.

	2005	2007	2009	2011	2013	2015
poczta elektroniczna (e-mail)	17	28	34	37	40	42
komunikatory internetowe	12	21	25	24	24	24
grupy i fora dyskusyjne	3	6	8	11	11	14
telefonowanie przez internet (VoIP, Skype)	3	10	12	14	17	18
zbieranie materiałów potrzebnych do nauki lub pracy	15	23	25	23	23	23
uzyskiwanie informacji od instytucji publicznych	6	10	13	15	15	15
pobieranie lub wypełnianie formularzy urzędowych	3	6	8	10	11	10
granie w gry sieciowe	4	8	10	12	14	12
ściągnięcie darmowej muzyki, filmów	6	9	11	12	14	14
słuchanie muzyki lub radia przez internet	7	13	17	20	21	21
oglądanie telewizji przez internet	2	5	7	18	14	14
tworzenie, modyfikowanie własnej strony WWW lub bloga	2	3	4	8	8	7
kursy lub szkolenia przez internet	1	3	4	7	7	7
szukanie pracy, wysyłanie ofert dotyczących zatrudnienia	3	6	7	10	11	9
kupowanie produktów przez internet (poza aukcjami)	3	7	9	12	16	19
korzystanie z banku przez internet	4	13	17	22	26	29
uczestniczenie w aukcjach internetowych	2	7	9	11	11	8

Największe zmiany w sposobach korzystania z internetu związane są oczywiście z przyrostem nowych użytkowników. Jednak nie wszystkie usługi internetowe zwiększają swoją popularność w różnym stopniu. Tabela 7.4.1 pokazuje jak zmieniała się popularność różnych sposobów korzystania z sieci wśród wszystkich Polaków. Niektóre usługi jak poczta elektroniczna, czy korzystanie z bankowości internetowej uległy znaczącej popularyzacji. Poczta elektroniczna z 17 do 42 proc. korzystających regularnie, a bankowości internetowej z 4 do 29 proc. regularnych użytkowników w okresie 10 lat. Systematycznie rośnie także robienie zakupów przez internet.

Wiele innych zastosowań nie upowszechnia się jednak tak szybko, a niektóre wręcz zatrzymały się na pewnym poziomie popularności. Dobrym przykładem są tu zastosowania związane z e-administracją. Odsetek osób regularnie korzystających z tych możliwości praktycznie nie zmienił się w ostatnich kilku latach. Podobnie jest z zastosowaniami związanymi z rozrywką, czy korzystaniem z komunikatorów internetowych. Nie zmienia się także odsetek tych, którzy w sieci tworzą, posiadają własne strony lub blogi.

Niewiele zmienia się wielkość grupy korzystającej z internetu do poszukiwania materiałów potrzebnych do nauki lub pracy, aczkolwiek w tym wypadku jest to efekt znaczącego skurczenia się udziału osób uczących się wśród internautów, co powoduje, że efekt wzrostu wykorzystania sieci do celów zawodowych nie jest widoczny w tych danych. Część usług zwiększała swoją popularność w jednym okresie i od tamtego czasu niewiele się zmienia. Tak jest choćby z uczestnictwem w kursach i szkoleniach online, czy szukaniem pracy przez sieć. Podobnie było z portalami społecznościowymi, które zyskały ogromną popularność kilka lat temu, a obecnie odsetek osób, które z nich regularnie korzystają zmienia się bardzo powoli – obecnie przynajmniej raz w tygodniu Facebooka lub innych tego typu serwisów używa co trzeci Polak mający 16 lub więcej lat.

Pokazane tu wyniki świadczą o dość płytkim wykorzystaniu internetu przez sporą część użytkowników. Wiele osób korzysta w sposób bardzo ograniczony koncentrując się na podstawowych zastosowaniach związanych z komunikacją i dostępem do informacji. Jedynie połowa z użytkowników zadeklarowała korzystanie z sieci na przynajmniej pięć spośród 26 różnych sposobów wykorzystania internetu, o które pytaliśmy. Wyjaśnia to niewielki czas poświęcany na internet.

7.4.2. Sposoby korzystania z internetu i ich uwarunkowania

Ponieważ analiza poszczególnych sposobów korzystania jest zbyt szczegółowa, a dodatkowo część badanych zastosowań jest ze sobą mocno związana w dalszej części dokonana została redukcja wymiarów. W tym celu prze-

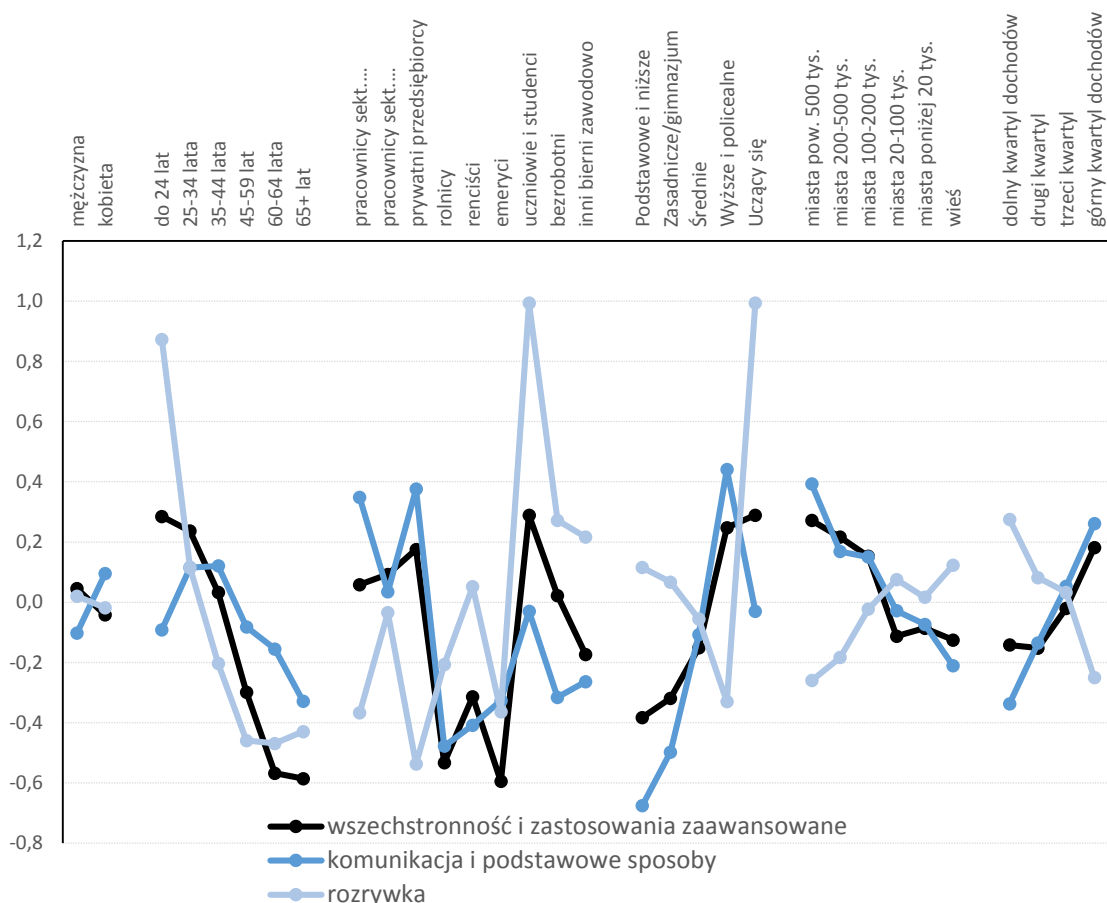
przewodzona została analiza czynnikowa metodą głównych składowych z rotacją quartimax. Doprowadziła do wyodrębnienia trzech głównych wymiarów za pomocą których możliwe jest opisanie sposobów korzystania z internetu przez użytkowników w Polsce. Łącznie wymiary te wyjaśniają ponad 55 proc. wariancji.

Pierwszy wymiar związany jest z **wszechstronnością i zaawansowanym korzystaniem**, praktycznie im więcej różnych zastosowań sieci dany użytkownik wykorzystuje tym wyższy jego wynik. Szczególnie mocno (z większymi współczynnikami) uwzględnione są tu zastosowania wymagające wyższych kompetencji oraz te, które związane są z twórczym wykorzystaniem sieci, także tworzeniem własnych stron internetowych lub prowadzeniem bloga. Wyższa wszechstronność związana jest także z robieniem zakupów przez internet z zagranicznych sklepów, a także płaceniem za treści w sieci. Wymiar ten wyjaśnia 43 proc. wariancji zmiennych składowych.

Drugi wymiar związany jest z **komunikacją i podstawowymi zastosowaniami internetu**. Wysokie wartości na tej skali uzyskują osoby korzystające z poczty elektronicznej, komunikatorów, poszukujące w sieci przydatnych informacji, a także od czasu do czasu robiące zakupy w sieci, jednak wyłącznie w polskich sklepach internetowych. Wymiar ten związany jest także ze znacznie rzadszym tworzeniem treści w sieci i rzadszym graniem w gry sieciowe. Wymiar ten wyjaśnia prawie 7 proc. wariancji.

Trzeci wymiar to zastosowania związane z **rozrywką**. Przede wszystkim graniem w gry w sieci oraz korzystanie z serwisów społecznościowych, ale także ściąganie filmów i muzyki, oglądanie w sieci, oraz słuchanie muzyki i radia. Wymiar ten wyjaśnia 6 proc. wariancji.

Ponieważ dla różnych użytkowników korzystanie z internetu może oznaczać zupełnie co innego, to warto analizować w jaki sposób różne grupy korzystają z internetu. W tym celu przeanalizowane zostały średnie wartości trzech opisanych powyżej wymiarów korzystania z sieci w podgrupach internautów wyodrębnionych ze względu na najważniejsze zmienne społeczno-demograficzne (wykres 7.4.1).

Wykres 7.4.1. Sposoby korzystania z internetu w 2015 roku i ich zróżnicowanie wśród użytkowników z różnych grup społeczno-demograficznych. Wartości dodatnie świadczą o tym, że użytkownicy z danej grupy korzystają w dany sposób częściej, a ujemne, że rzadziej niż inni.

Różnice w sposobach korzystania z internetu ze względu na płeć są niewielkie i statystycznie nieistotne. Znacznie większe różnice związane są z wiekiem. Można je podsumować, stwierdzając że młodszy korzystają w sposób znacznie bardziej wszechstronny i znacznie częściej używają bardziej zaawansowanych możliwości jakie daje sieć. Również o

wiele częściej internet jest dla nich źródłem rozrywki. Wbrew temu co mogłoby się wydawać starsi internauci stosunkowo rzadko komunikują się za pośrednictwem internetu. Podstawowe zastosowania polegają dla nich na dostępie do informacji (por. Batorski, Zając 2010).

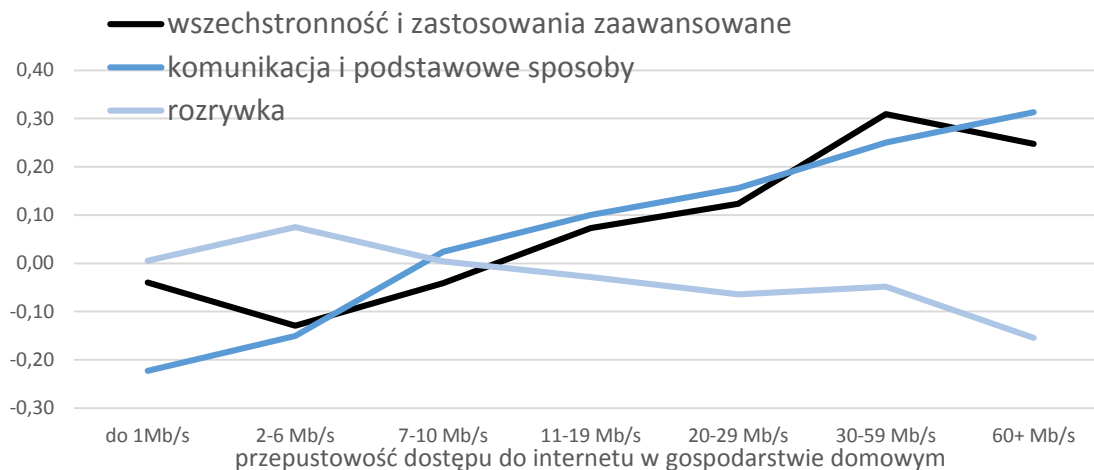
Duże i ciekawe różnice związane są z wykształceniem, wielkością miejsca zamieszkania oraz dochodami. We wszystkich tych trzech podziałach mamy takie same zależności wzrost wszechstronności i częstości wykorzystania internetu w sposób zaawansowany, a także częstość zastosowań podstawowych i komunikacyjnych idą w parze z mniejszą częstością zastosowań związanych z rozrywką. Inaczej mówiąc mamy tu do czynienia z dwoma głównymi typami zastosowania internetu. Dla jednych jest to narzędzie bardziej instrumentalne, przydatne w pracy, nauce, robieniu zakupów, zastosowaniach twórczych, itp., a dla innych jest to przede wszystkim narzędzie rozrywki. Zastosowania bardziej instrumentalne są zdecydowanie popularniejsze wśród osób lepiej wykształconych, mieszkających w największych miejscowościach i raczej o wyższych dochodach. Jednocześnie osoby te znacznie rzadziej wykorzystują internet w celach związanych z rozrywką. Ta ostatnia jest natomiast popularna wśród użytkowników słabiej wykształconych, mieszkających w mniejszych miejscowościach i gospodarstwach domowych i niższych dochodach.

Znaczące są także różnice związane ze statusem społeczno-zawodowym. Szczególną grupą są tu uczniowie i studenci, jako grupa najczęściej wykorzystująca internet do celów związanych z rozrywką, ale korzystająca też na wiele innych sposobów. Pracownicy, szczególnie w sektorze publicznym, a także przedsiębiorcy i samozatrudnieni korzystają z internetu w sposób bardziej instrumentalny, rzadziej korzystając z zastosowań rozrywkowych, takich jak gry czy portale społecznościowe.

Zaprezentowane tu wyniki wskazują, że oprócz istotnych różnic w samym korzystaniu z internetu w różnych grupach społeczno-demograficznych, bardzo duże różnice występują także pod względem sposobu korzystania z internetu.

Duże różnice w sposobach korzystania z internetu związane są także z tym, czy użytkownicy korzystają z internetu mobilnego w smartfonie lub tablecie. Jak można się spodziewać, najintensywniej właściwie pod każdym względem korzystają osoby łączące się z internetem przez sieci komórkowe. Zdecydowanie mniej intensywnie korzystają internauci, którzy nie korzystają z internetu za pomocą urządzeń mobilnych.

Znaczenie ma także przepustowość dostępu do sieci, co obrazuje wykres 7.4.2. Osoby mające łącza o większej przepustowości korzystają z internetu intensywniej i w sposób bardziej wszechstronny i instrumentalny, niż ci, którzy mają wolniejsze łącza. Ci drudzy nieco częściej korzystają natomiast w celach związanych z rozrywką.

Wykres 7.4.2. Sposoby korzystania z internetu w 2015 roku i ich zróżnicowanie w zależności od przepustowości dostępu do internetu w domu użytkownika.

Literatura

- Batorski, D. (2013). Polacy wobec technologii cyfrowych – uwarunkowania dostępności i sposobów korzystania. *Contemporary Economics* 7(4), pp. 328-352 DOI:10.5709/ce.1897-9254.114
- Batorski, D. i J.M. Zając (red.) (2010). *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu*. Warszawa UPC.
- Dziomdziora, W. (red.) (2015). *Strategia rozwoju rynku medialnego w Polsce 2015-2020*. Warszawa: Sztuka-Media-Film.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
- Urząd Komunikacji Elektronicznej (2015). *Raport pokrycia terytorium Rzeczypospolitej Polskiej istniejącą infrastrukturą telekomunikacyjną oraz budynkami umożliwiającymi kolokację*. Warszawa: UKE.

8. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

TOMASZ PANEK, JANUSZ CZAPIŃSKI

8.1. Pojęcie wykluczenia społecznego

Według najbardziej ogólnej i najpowszechniej podzielanej przez badaczy i polityków definicji wykluczenie społeczne oznacza, że dana jednostka lub jakaś grupa społeczna będąc członkami wspólnoty (najczęściej chodzi o wspólnotę obywateli państwa) nie może uczestniczyć w pełni w ważnych dziedzinach życia tejże wspólnoty. Często przy tym dodaje się, że ograniczenie to nie wynika z przekonania tych, którzy są wykluczeni, ale z deficytów całkowicie lub w dużej mierze niezależnych od wykluczonych. Wykluczenie dotyczyć może pracy, konsumpcji, uczestnictwa w kulturze, życiu społeczności lokalnych i w polityce.

Ojczyzną nowoczesnego pojęcia wykluczenia społecznego jest Francja (Helene Riffault i Jacques-Rene Rabier – pierwszy program badawczy *The perception of poverty in Europe* w 1976; Riffault, Rabier, 1977), ale największą karierę zrobiło ono w Wielkiej Brytanii (CASE — Centre for Analysis of Social Exclusion w London School of Economics, założone w 1997 r.); niektórzy wskazują na jego podobieństwo z marksowskim pojęciem alienacji. Jako odpowiedniki „europejskiego” wykluczenia społecznego wskazuje się także *underclass* (USA) i marginalizację (Ameryka Południowa).

Niekiedy wykluczenie społeczne utożsamia się z ubóstwem, lub traktuje ubóstwo jako główny powód wykluczenia. Obecnie jednak dominujące podejście jest bardziej wielowymiarowe i wielokierunkowe. Na przykład samo ubóstwo może być nie tyle przyczyną co skutkiem wykluczenia z powodu dyskryminacji na rynku pracy, niepełnosprawności, wykształcenia czy miejsca zamieszkania (por. Muras, Ivanow, 2006; Szarfenberg, Żołędowski, Theiss, 2010).

W ostatnich dwudziestu latach nastąpiło w Unii Europejskiej, zarówno w wymiarze intelektualnym, jak i politycznym, radykalne przesunięcie akcentów z problematyki ubóstwa na ogólniejsze zjawisko wykluczenia społecznego. Dowodzą tego choćby programy badawcze (np. Gallie i Paugam, 2002; Hills, Le Grand, Piachaud, 2002; Maheu, 1999), konferencje (np. *Annual Convention of the European Platform against Poverty and Social Exclusion*) czy oficjalne dokumenty Komisji Europejskiej oraz Szczytów UE w Lizbonie i Nicei. Szczyt w Lizbonie w marcu 2000 uznał w ślad za art. 136 i 137 Traktatu Amsterdamskiego walkę z ubóstwem i wykluczeniem społecznym za strategiczny cel polityki Rady Europy. Uchwalona wówczas tzw. Otwarta Metoda Koordynacji (*Open Method of Coordination*) zaowocowała na Szczycie w Nicei akceptacją wspólnego planu w odniesieniu do ubóstwa i wykluczenia oraz uruchomieniem projektu regularnego monitorowania zjawisk wykluczenia w oparciu o uzgodnione przez państwa członkowskie wskaźniki.

W odniesieniu jednak do źródeł i konkretnych wskaźników wykluczenia nie ma jednak zgody. Jedni twierdzą, że odnosi się ono do wszystkich przypadków nieuczestniczenia w pełni w ważnych aspektach życia społecznego, inni ograniczają je tylko do niedobrowolnych form nieuczestniczenia. Jedni adresują je do strukturalnych i instytucjonalnych barier gwałcących zasady sprawiedliwości społecznej i ograniczających prawa społeczne jednostek i grup mniejszościowych, inni mówią raczej o izolacji lub autoizolacji pewnych grup społecznych (np. subkultur młodzieżowych, imigrantów, mniejszości religijnych, mniejszości seksualnych, byłych więźniów, chorych psychicznie czy ogólnej niepełnosprawnych). Jedni szukają jego przyczyn w stałych i uniwersalnych czynnikach, takich jak deprivacja materialna (niskie dochody), brak odpowiedniego wykształcenia czy niepełnosprawność, inni podkreślają rolę zmiennych czynników kulturowych i cywilizacyjnych, takich jak erozja więzi rodzinnych i sąsiedzkich, gwałtowny rozwój technologii, odpowiedzialny za wzrost bezrobocia, spadek kapitału społecznego (wzajemnego zaufania i współpracy), zła polityka społeczna i gospodarcza państwa. Jedni traktują je jako zjawisko makrospołeczne (wykluczenie determinują kryteria kategoryzacji społecznej — np. inwalidztwo, pobyt w więzieniu, bezrobocie, miejsce zamieszkania, wiek życia, przynależność do mniejszości, dochód), inni — jako zjawisko indywidualne (wykluczenie jest konsekwencją pewnych indywidualnych słabości, motywacji, cech intelektualnych, charakteru). Trudno się jednak zgodzić, że niemal wszystkie kryteria kategoryzacji społecznej mogą być przesłanką wykluczenia. Hilary Silver (1994) zaliczyła do wykluczonych aż 23 grupy społeczne (włącznie z kobietami, imigrantami, robotnikami niewykwalifikowanymi, mieszkańcami zniszczonych domów lub dzielnic ze złą reputacją, emerytów), co inny badacz, David Gordon (2002) z Uniwersytetu w Bristolu skomentował: „Jeśli by wszystkie grupy wymienione przez Silver (...) były społecznie wykluczone, to jedyną osobą w Wielkiej Brytanii, która nie byłaby według tej definicji wykluczona społecznie, byłby książę Filip; ale już nie królowa Elżbieta, która jest kobietą, w dodatku emerytką” (s. 12).

Według czołowych badaczy wykluczenia społecznego (np. Chiary Saraceno z Uniwersytetu w Turynie, 2001; L. Mejera z Eurostatu, 2000; Kitty Stewart z CASE, 2002) zjawisko to jest wielowymiarowe (ubóstwo czy bezrobocie są tylko jednymi z możliwych, ale wcale nie koniecznymi ani wystarczającymi warunkami wykluczenia), dynamiczne a nie statyczne (ważniejsze są np. perspektywy zdobycia pracy niż aktualny stan bezrobocia) i relacyjne a nie strukturalne (uczestnictwo, motywacja, zaangażowanie, relacje społeczne, a nie statystyczna wysokość dochodu czy Koszyk dóbr podstawowych).

Celem wszystkich europejskich programów walki z wykluczeniem społecznym jest „integracja społeczna” w wymiarze regionalnym, państwowym lub na poziomie całej UE.

Większość badań nad wykluczeniem społecznym i szczegółowych programów walki z tym zjawiskiem koncentruje się na:

- analizie i przeciwdziałaniu bezrobociu,
- analizie ubóstwa i zróżnicowania dochodów oraz programach pomocy społecznej (wskaźniki ubóstwa subiektywnego i obiektywnego; obiektywny wskaźnik zagrożenia ubóstwem w UE od 2001: poniżej 60 proc. mediany w rozkładzie, dochodów gospodarstw domowych ważonych — pierwszy dorosły=1, następni członkowie 14+ lat =0,5 i dzieci poniżej 14 lat= 0,3),
- problemach ludzi niepełnosprawnych,
- źródłach i zapobieganiu bezdomności,
- sytuacji dzieci (dziedziczeniu wykluczenia),
- prawach społecznych dla poszczególnych grup ze szczególnym uwzględnieniem, mniejszości (zwłaszcza migracyjnych),
- polityce regionalnej,
- opiece postpenitencjarnej,
- przestępczych grupach młodzieżowych i subkulturach.

W większości opracowań za najważniejszy czynnik przeciwdziałania wykluczeniu zarówno na poziomie indywidualnym jak i społecznym uznaje się edukację, w tym permanentne podnoszenie kwalifikacji (kształcenie ustawiczne).

W Polsce największe ryzyko wykluczenia mają mieszkańcy wsi, dzieci z rodzin wielodzietnych, bezrobotni (wysoki wskaźnik bezrobocia trwałego), osoby w podeszłym wieku, słabo wykształcone i pozbawione dostępu do nowoczesnych nośników informacji (internet, telewizja cyfrowa).

8.2. Ubóstwo

8.2.1. Definicja i metody pomiaru ubóstwa

8.2.1.1. Ubóstwo –dylematy definicyjne

Zdefiniowanie kategorii ubóstwa jest pierwszym i zarazem kluczowym krokiem na drodze jego pomiaru. Wybór konkretnej definicji ubóstwa ma podstawowe znaczenie dla uzyskanych wyników tego pomiaru (Hagenaars, 1986). W zależności od tej definicji różne grupy społeczeństwa mogą zostać uznane za najbardziej zagrożone ubóstwem. Jednocześnie sposób zdefiniowania ubóstwa i metody jego pomiaru wpływają na sposób tworzenia programów, formułowanych przez politykę społeczną, nakierowanych na ograniczenie ubóstwa.

Występujące w praktyce rozbieżności w ocenach ubóstwa, a w następstwie rozbieżności, co do koncepcji walki z ubóstwem, są spowodowane brakiem precyzyjnej i ogólnie akceptowanej definicji tego zjawiska. Ponadto kategoria ta jest zmienna w czasie i zróżnicowana terytorialnie (Sen, 1983).

We wszystkich definicjach występujących w literaturze przedmiotu ubóstwo wiązane jest z faktem niezaspokojenia pewnych podstawowych potrzeb na pożądanym poziomie (Drewnowski, 1977, Panek 2013). Formułowane w literaturze przedmiotu definicje ubóstwa mają na tyle ogólny charakter, że nie wzbudzają większych sporów i są w zasadzie powszechnie akceptowalne. Akceptacja ta wynika z faktu, że pozostawiają one otwartymi podstawowe kwestie będące przedmiotem wielu kontrowersji, a mianowicie, które potrzeby należy traktować jako podstawowe oraz jaki poziom ich zaspokojenia należy uznać za pożądaną.

W prezentowanej analizie przyjęto tzw. finansową definicję ubóstwa (Panek, 2011). Ubóstwem będziemy określali sytuację, w której gospodarstwo domowe nie dysponuje wystarczającymi środkami finansowymi (zarówno środkami pieniężnymi w postaci dochodów bieżących i dochodów z poprzednich okresów jak i w formie nagromadzonych zasobów materialnych) pozwalających na zaspokojenie jej podstawowych potrzeb. Ubóstwo jest w tym przypadku traktowane jako jeden z wymiarów wykluczenia społecznego, a mianowicie wymiar finansowy. Ubóstwem nie jest natomiast sytuacja związana z pozbawieniem możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb przez gospodarstwo domowe wynikająca z innych przyczyn niż finansowe jak na przykład z niepełnosprawności członków gospodarstwa domowego czy też niskiego poziomu ich wykształcenia.

8.2.1.2. Sposób pojmowania i pomiaru ubóstwa

Największe kontrowersje przy pomiarze ubóstwa związane są ze sposobem określania poziomu zaspokojenia potrzeb uznanego za pożądaną, czyli sposobem pojmowania ubóstwa. Ubóstwo można pojmować w sposób absolutny lub względny⁸⁹. Kategoria ubóstwa w ujęciu absolutnym opiera się na pojęciu stopnia zaspokojenia potrzeb, zdefi-

⁸⁹ Szeroki przegląd absolutnej i relatywnej koncepcji podejścia do sposobu pojmowania ubóstwa można znaleźć np. w opracowaniu C. Seidla (1988).

niowanych w konkretnych kategoriach ilościowych i wartościowych. Jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe) określane są jako ubogie kiedy ich potrzeby nie są zaspokojone w sposób wystarczający (Drewnowski, 1997). Poziom zaspokojenia ich potrzeb nie jest przy tym odnoszony do poziomu zaspokojenia potrzeb innych członków społeczeństwa. Problem ubóstwa według zwolenników podejścia absolutnego zostaje rozwiązany, gdy wszystkim członkom społeczeństwa zostanie zapewnione zaspokojenie ich podstawowych potrzeb. Ubóstwo w sensie absolutnym może tym samym zostać całkowicie wyeliminowane poprzez wzrost ekonomiczny. Należy zauważyć, że podejście absolutne zawsze nosi w sobie pewną dozę relatywizmu. Ustalenie zbioru podstawowych potrzeb oraz minimalnego poziomu ich zaspokojenia zależy zawsze od poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju, dla którego przeprowadzana jest analiza.

Kategoria ubóstwa w ujęciu względnym (relatywnym) opiera się na odniesieniu poziomu zaspokojenia potrzeb jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) do poziomu zaspokojenia tych potrzeb przez innych członków społeczeństwa. Ubóstwo jest tutaj utożsamiane z nadmiernymi rozpiętościami w poziomie zaspokojenia potrzeb w społeczeństwie. Ubóstwo w tym sensie nie może zostać w praktyce całkowicie wyeliminowane lecz tylko zmniejszone, poprzez zmniejszenie nierównomierności w poziomie zaspokojenia potrzeb.

Podstawową wadą podejścia relatywnego jest brak stałego punktu odniesienia dla porównań zmian ubóstwa w czasie i w przestrzeni, a tym samym utrudnia ocenę efektywności polityk nakierowanych na walkę z ubóstwem. Ponadto uzyskanie w ujęciu relatywnym oceny wskazującej, że nastąpił wzrost poziomu zaspokojenia potrzeb może być wynikiem nie tyle faktycznego wzrostu ich zaspokojenia ile zmniejszenia nierówności w poziomie zaspokojenia tych potrzeb w badanej populacji. Z tych też powodów ubóstwo w opracowaniu pojmowane jest w sposób absolutny.

Wybór wariantu sposobu pojmowania ubóstwa stanowi wstępny etap przy podejmowaniu decyzji co do sposobu jego pomiaru oraz kryteriów jego identyfikacji. Podjęcie decyzji co do sposobu pomiaru ubóstwa wiąże się z wyborem pomiędzy rozpatrywaniem ubóstwa w sposób obiektywny lub też w sposób subiektywny (Hagenaars, 1986, Panek 2011). Każdy z tych sposobów pomiaru może być stosowany zarówno w podejściu absolutnym, jak i w podejściu relatywnym. Określenie „obiektywny” oraz „subiektywny” nie należy przy tym wiązać ze stopniem arbitralizmu stosowanego przy pomiarze ubóstwa. W każdym z tych ujęć pomiarowych występują pewne ustalenia o charakterze arbitralnym.

W przypadku ujęcia obiektywnego ocena poziomu zaspokojenia potrzeb badanych jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) jest dokonywana niezależnie od ich osobistych wartościowań w tym zakresie. Najczęściej oceny takiej dokonują eksperci. W ujęciu subiektywnym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywa się przez same badane jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe). W opracowaniu zastosowano oba sposoby pomiaru ubóstwa jako nawzajem uzupełniające się.

Kolejną decyzją jaką należy podać przed pomiarem ubóstwa jest ustalenie kryteriów ubóstwa. W badaniach zjawiska ubóstwa prowadzonych do lat siedemdziesiątych dominowało podejście klasyczne, bazujące wyłącznie na wskaźnikach monetarnych. W podejściu tym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywała się wyłącznie przez pryzmat dochodów (wydatków) wyrażanych w formie monetarnej. Stopniowo jednak coraz więcej zwolenników zaczął zyskiwać pogląd, że identyfikacja ubogich w oparciu jedynie o mierniki monetarne (poziom uzyskiwanych dochodów lub wydatków) jest dalece niewystarczająca gdyż ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym i przy jego identyfikacji należałoby uwzględnić także czynniki pozamonetarne. Ponadto, co jest niezwykle istotne w badaniach ubóstwa, podejście klasyczne przy ocenie wielkości środków finansowych jakimi dysponuje jednostka bierze pod uwagę wyłącznie jej dochody bieżące (strumienie) pomijając dochody i zasoby materialne nagromadzone w poprzednich okresach (zasoby). W opracowaniu zastosowano, ze względu na konieczność zachowania możliwości analizy zmian w sferze ubóstwa przede wszystkim podejście jednowymiarowe. Ponadto dla aktualnej rundy badania analizę ubóstwa rozszerzono włączając do niej także czynniki poza monetarne.

8.2.1.3. Metody identyfikacji ubogich

Różne sposoby pojmowania ubóstwa oraz uwzględnianie różnych kryteriów ubóstwa, a także różne podejścia do samego pomiaru ubóstwa (podejście obiektywne oraz podejście subiektywne) prowadzą do różnych metod identyfikacji gospodarstw ubogich. W przypadku podejścia klasycznego dla wyodrębnienia podpopulacji ubogich wyznaczany jest pewien krytyczny poziom dochodów lub wydatków zwany granicą ubóstwa, poniżej którego zaspokojenie podstawowych potrzeb nie jest możliwe. W przypadku podejścia wielowymiarowego dla identyfikacji subpopulacji ubogich możliwe są różne rozwiązania.

W opracowaniu w analizach ubóstwa obok oceny bieżących dochodów gospodarstw domowych (ubóstwa monetarnego) włączono także oceny ich ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej). Punktem wyjścia do pomiaru ubóstwa niemonetarnego było określenie jego niemonetarnych wymiarów, ściśle powiązanych z grupami potrzeb gospodarstw domowych, a następnie wybór zmiennych będących symptomami ubóstwa niemonetarnego w poszczególnych jego wymiarach. O zaliczenie danego gospodarstwa domowego do podpopulacji zdeprymowanych materialnie w danym wymiarze decydowała liczba symptomów ubóstwa w tym wymiarze, występujących w tym gospodarstwie domowym. Natomiast o tym czy gospodarstwo domowe podlega ubóstwu niemonetarnemu (deprywacji materialnej) decyduje liczba wymiarów, w których gospodarstwo domowe jest zdeprymowane materialnie. Ostatecznie gospodarstwo domowe jest ubogie gdy jednocześnie jest ubogie monetarnie i ubogie niemonetarnie.

W ocenach ubóstwa zastosowano agregatowe indeksy ubóstwa. Są to formuły statystyczne agregujące indywidualne mierniki ubóstwa (dotyczące pojedynczych gospodarstw domowych) umożliwiające oceny tego zjawiska w skali kraju, w przekrojach terytorialnych czy też dla grup typologicznych gospodarstw domowych. Ze względu na fakt, że nie istnieje jedna uniwersalna formuła w tym zakresie, w badaniach stosuje się różne formuły indeksów agregatowych dostarczających informacji o różnych aspektach ubóstwa. Indeksy ubóstwa koncentrują się na czterech jego podstawowych aspektach a mianowicie: zasięgu, głębokości, intensywności i dotkliwości ubóstwa.

W analizach zjawiska ubóstwa niezwykle ważna jest ocena zmian tego zjawiska w czasie. W badaniu przeprowadzono analizę mobilności gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa. Ocenę mobilności oparto na tabelach przepływów. Ponadto na podstawie tabel przepływów zostały oszacowane indeksy mobilności⁹⁰. W ostatnim etapie analizy dokonano identyfikacji tych cech gospodarstw domowych, które determinują ubóstwo.

Szczegółowe informacje na temat metodyki badania ubóstwa przyjętej w niniejszym opracowaniu znajdują się w Aneksie 4.

8.2.2. Wyniki analizy sfery ubóstwa w podejściu jednowymiarowym

8.2.2.1. Zasięg, głębokość, intensywność i dotkliwość ubóstwa – podejście jednowymiarowe

Indeksy ubóstwa wykorzystywane w analizach zawierają podstawowe informacje stanowiące cel każdego badania ubóstwa. Ze względu na umowność pojęcia „granica ubóstwa” nie należy jednak przeceniać wagi informacji, jakie niosą te wskaźniki. Znacznie istotniejsze z punktu realizowanych celów badania są zmiany ich wartości w czasie oraz rozkłady w przekrojach wyróżnionych grup typologicznych gospodarstw domowych.

Wartość obliczanego przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych minimum egzystencji, stanowiącego granicę skrajnego ubóstwa dla jednoosobowych gospodarstw domowych pracowników, przyjęto dla maja 2015 r. na poziomie 541 zł. Ze względu na sposób definicji kategorii minimum egzystencji (por. Aneks 4) należy traktować go jako granicę skrajnego ubóstwa. W przypadku ujęcia subiektywnego będziemy stosować termin „granica niedostatku”, gdyż gospodarstwa domowe wskazując na najniższy poziom dochodów niezbędnych do związania końca z końcem, stanowiący jeden z parametrów decydujących o wartości tej granicy (por. Aneks 4), biorą pod uwagę wyższy poziom dochodów od poziomu dochodów zabezpieczających wyłącznie minimum egzystencji. Granicę niedostatku w ujęciu subiektywnym oszacowano dla gospodarstw domowych jednoosobowych na poziomie 1606 zł. Jest ona ponad 3 razy wyższa niż w ujęciu obiektywnym. Oznacza to, że aspiracje gospodarstw domowych odnośnie ich sytuacji dochodowej zapewniającej zaspokojenie potrzeb na akceptowalnym przez nie minimalnym poziomie są znacząco wyższe niż wynika to z minimalnych norm ustalonych w tym zakresie przez ekspertów. Gospodarstwa domowe porównują po prostu swoją sytuację materialną z sytuacją gospodarstw lepiej od nich sytuowanych finansowo.

Poniżej granicy skrajnego ubóstwa żyło w Polsce w marcu/czerwcu 2015 r. 3,3 proc. gospodarstw domowych (według ujęcia obiektywnego), a poniżej granicy niedostatku (według ujęcia subiektywnego) 28,15 proc. gospodarstw (tabele 8.2.1 i 8.2.2). Wielkości te należy uznać jednak za zawyżone, gdyż gospodarstwa domowe mają zazwyczaj tendencję do zaniżania swoich dochodów w składanych deklaracjach. Indeksy głębokości ubóstwa osiągnęły 22,8 proc. w ujęciu obiektywnym oraz 27,52 proc. w ujęciu subiektywnym (tabele 8.2.1 i 8.2.2). Oznacza to, że przeciętny dochód ekwiwalentny grupy gospodarstw domowych skrajnie ubogich był w Polsce w marcu/czerwcu 2015 r. o 22,8 proc. niższy od minimum egzystencji, a przeciętny dochód ekwiwalentny gospodarstw domowych żyjących w tym czasie w niedostatku o 27,52 proc. niższy od granicy niedostatku (subiektywnej granicy ubóstwa).

Indeks intensywności skrajnego ubóstwa, będący wypadkową zasięgu i głębokości skrajnego ubóstwa łącznie, przyjął w marcu/czerwcu 2015 r. wielkość 0,8 proc., a intensywności niedostatku 7,75 proc. Wielkości te oznaczają, że w marcu/czerwcu 2015 r. należałoby przetransferować przeciętnie do każdego skrajnie ubożego gospodarstwa domowego 4,1 zł (0,0076·541 zł) aby zlikwidować skrajne ubóstwo. W celu likwidacji niedostatku wielkość przeciętnego transferu do każdego gospodarstwa domowego żyjącego w niedostatku powinna natomiast wynieść 125 zł (0,0775·1606 zł). Indeks dotkliwości skrajnego ubóstwa, będący wypadkową zasięgu i głębokości ubóstwa oraz nierówności dochodowych pomiędzy ubogimi, osiągnął w marcu/czerwcu 2013 r. 0,30 proc., a indeks dotkliwości niedostatku 3,3 proc.

Najwyższy procent gospodarstw żyjących w ubóstwie, biorąc pod uwagę oba podejścia łącznie, charakteryzował grupy gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (odpowiednio 31,8 i 5,9 proc. skrajnie ubogich gospodarstw w ujęciu obiektywnym oraz 77,6 i 60,5 proc. żyjących w niedostatku gospodarstw w ujęciu subiektywnym, tabele 8.2.1 i 8.2.2). Natomiast najmniejszy zasięg skrajne ubóstwo miało w grupach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek, emerytów i pracowników (wielkość stopy skrajnego ubóstwa przyjęła w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio 0,4, 0,8 i 2,0 proc.). W ujęciu subiektywnym wyraźnie najniższe wartości stopa niedostatku przyjęła w grupach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek i pracowników (odpowiednio 8,1 i 16,5 proc.). Indeksy głębokości ubóstwa w ujęciu obiektywnym osiągnęły najwyższe wartości w grupach gospodarstw pracujących na własny rachunek oraz utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Wyniosły one dla pierwszej z grup gospodarstw 30,1 proc., a dla drugiej grupy gospodarstw 26,6 proc. Relatywnie

⁹⁰ Analizę zmian w czasie w sferze ubóstwa przeprowadzono dla ubóstwa monetarnego.

duża głębokość skrajnego ubóstwa w grupie gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek związana jest z występowaniem w tej grupie nielicznej podgrupy gospodarstw domowych z samozatrudniającymi się o bardzo niskich dochodach ekwiwalentnych. Największa głębokość niedostatku (w ujęciu subiektywnym) występowała w marcu/czerwcu 2015 r. w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rolników i rencistów. Indeksy głębokości niedostatku przyjęły w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 49,5 proc. oraz 33,9 i 33,4 proc.

Skrajne ubóstwo, jak i niedostatek, były zdecydowanie najbardziej intensywne i dotkliwe w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Indeks intensywności skrajnego ubóstwa przyjął w tej grupie wielkość 8,4 proc. a indeks intensywności niedostatku 38,4 proc. Natomiast indeks oceniający dotkliwość skrajnego ubóstwa osiągnął w tej grupie gospodarstw domowych wielkość 3,4 proc. a dotkliwość niedostatku 22,7 proc.

Tabela 8.2.1. Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście obiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Pracownicy	1,98	20,88	0,41	0,17
Rolnicy	7,83	24,81	1,94	0,86
Emeryci	0,78	12,45	0,10	0,03
Renciści	7,93	20,80	1,65	0,51
Pracujący na własny rachunek	0,38	30,05	0,11	0,04
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	31,76	26,57	8,44	3,43
Bez bezrobotnych	2,03	20,71	0,42	0,15
Z bezrobotnymi	13,79	25,34	3,50	1,47
Ogółem	3,32	22,83	0,76	0,30

Tabela 8.2.2. Agregatowe indeksy niedostatku według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście subiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Pracownicy	16,48	25,48	4,20	1,71
Rolnicy	32,73	33,89	11,09	5,31
Emeryci	38,04	20,84	7,93	2,62
Renciści	60,45	33,40	20,19	9,02
Pracujący na własny rachunek	8,07	19,36	1,56	0,53
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	77,59	49,48	38,39	22,74
Bez bezrobotnych	25,56	25,08	6,41	2,56
Z bezrobotnymi	49,23	37,80	18,61	9,52
Ogółem	16,48	25,48	4,20	1,71

Aż 13,8 proc. gospodarstw domowych z bezrobotnymi żyło w marcu/czerwcu 2015 r. w skrajnym ubóstwie a 49,2 proc. w niedostatku, podczas gdy w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych tylko odpowiednio 3,3 proc. i 25,6 proc. (tabele 8.2.1 i 8.2.2). Także głębokość ubóstwa w obu podejściach pomiaru była w pierwszej grupie gospodarstw wyższa niż w drugiej. Indeks luki dochodowej żyjących w skrajnym ubóstwie wyniósł w tych grupach odpowiednio 25,3 proc. i 20,7 proc. Indeksy głębokości niedostatku wyniosły w tych grupach odpowiednio 18,6 proc. i 6,4 proc. Podobne relacje wielkości indeksów pomiędzy rozważanymi grupami gospodarstw domowych obserwujemy w przypadku ocen intensywności i dotkliwości ubóstwa (tabele 8.2.1 i 8.2.2).

Wśród typów gospodarstw domowych sfera ubóstwa w ujęciu obiektywnym miała największy zasięg w marcu/czerwcu 2015 r. w grupie gospodarstw małżeńskich wielodzietnych, rodzin niepełnych i gospodarstw domowych nierodzinnych wieloosobowych (odpowiednio 8,6 proc. oraz po 5,7 proc. gospodarstw w tych grupach żyło w skrajnym ubóstwie) oraz gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych, wieloosobowych i rodzin niepełnych w ujęciu subiektywnym (odpowiednio 53,7 proc., 38,5 proc. i 38,3 proc. gospodarstw w tych grupach żyło w niedostatku, tabele 8.2.3 i 8.2.4). Głębokość ubóstwa jest o wiele mniej zróżnicowana według typu gospodarstw domowych niż jego zasięg. Najwyższe wartości indeksu głębokości skrajnego ubóstwa przyjął w grupie gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych – 26,6 proc. gospodarstw w tej grupie gospodarstw żyło w skrajnym ubóstwie. Natomiast najwyższe wartości indeksu głębokości niedostatku obserwujemy w grupach gospodarstw nierodzinnych wieloosobowych i małżeństw wielodzietnych. Odpowiednio prawie 35 proc. i ponad 33 proc. gospodarstw domowych z tych grup gospodarstw żyło w niedostatku (w ujęciu subiektywnym).

Intensywność i dotkliwość ubóstwa były także największe w tych grupach gospodarstw domowych, w których ubóstwo miało największy zasięg. W przypadku podejścia obiektywnego indeksy intensywności i dotkliwości skraj-

nego ubóstwa przyjęły zdecydowanie najwyższe wartości w grupie gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych (odpowiednio 1,8 proc. i 0,7 proc.). Natomiast intensywność i dotkliwość niedostatku była największa w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych i nierodzinnych wieloosobowych oraz rodzin niepełnych. Indeksy intensywności niedostatku przyjęły w tych grupach gospodarstw odpowiednio wielkości 14,0 proc., 13,3 proc. i 12,1 proc., a indeksy dotkliwości niedostatku 6,1 proc., 5,9 proc. i 5,3 proc.

Tabela 8.2.3. Agregatywne indeksy skrajnego ubóstwa według typu gospodarstwa w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście obiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatywne indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	1,96	20,25	0,40	0,13
Małżeństwa z 1 dzieckiem	1,82	20,94	0,38	0,10
Małżeństwa z 2 dziećmi	1,88	18,64	0,35	0,13
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	8,62	20,52	1,77	0,65
Rodziny niepełne	5,65	21,58	1,22	0,40
Wielorodzinne	2,08	24,39	0,51	0,18
Nierodzinne: jednoosobowe	4,10	26,56	1,09	0,51
Wieloosobowe	5,65	6,34	0,36	0,06

Tabela 8.2.4. Agregatywne indeksy niedostatku według typu gospodarstwa w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście subiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatywne indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	16,30	25,53	4,16	1,69
Małżeństwa z 1 dzieckiem	11,34	32,29	3,66	1,57
Małżeństwa z 2 dziećmi	19,83	23,61	4,68	1,68
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	26,55	33,29	8,84	4,01
Rodziny niepełne	38,52	31,44	12,11	5,30
Wielorodzinne	14,59	24,74	3,61	1,40
Nierodzinne: jednoosobowe	53,69	26,14	14,03	6,17
Wieloosobowe	38,25	34,65	13,25	5,94

Uzyskane wyniki badania wskazują na wpływ wielkości miejscowości zamieszkania na zasięg sfery skrajnego ubóstwa i niedostatku (tabele 8.2.5 i 8.2.6). Procent gospodarstw domowych żyjących w skrajnym ubóstwie w marcu/czerwcu 2015 r. rośnie generalnie wraz ze spadkiem wielkości miejscowości zamieszkania. Wśród gospodarstw domowych zamieszkujących wieś 4,9 proc. dysponowało dochodami poniżej granicy skrajnego ubóstwa (według ujęcia obiektywnego), a 39,4 proc. poniżej granicy niedostatku (według ujęcia subiektywnego). Natomiast stopy skrajnego ubóstwa i niedostatku w największych miastach wyniosły w tym okresie tylko odpowiednio 2,0 proc. i 16,0 proc.

Zróznicowanie głębokości skrajnego ubóstwa i niedostatku pomiędzy klasami miejscowości zamieszkania nie było zbyt duże. Największą głębokość ubóstwa w ujęciu subiektywnym obserwujemy na wsi, dla której indeks głębokości niedostatku osiągnął 31,0 proc. Natomiast największą głębokością skrajnego ubóstwa charakteryzowały się gospodarstwa zamieszkujące małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (indeks głębokości skrajnego ubóstwa przyjął w tej grupie gospodarstw wielkość 26,0 proc.).

Największą intensywnością zarówno skrajnego ubóstwa jak i niedostatku charakteryzowała się, podobnie jak w przypadku ich głębokości, wieś (indeksy intensywności ubóstwa przyjęły na wsi odpowiednio wielkości 1,2 proc. oraz 11,3 proc.). Dotkliwość ubóstwa tak w ujęciu obiektywnym jak i w ujęciu subiektywnym była także najwyższa w grupie gospodarstw domowych wiejskich (indeksy dotkliwości skrajnego ubóstwa i niedostatku przyjęły w tej grupie gospodarstw odpowiednio wielkości 0,5 proc. i 5,0 proc.).

Tabela 8.2.5. Agregatywne indeksy skrajnego ubóstwa według klasy miejscowości zamieszkania w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście obiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatywne indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa

Miasta powyżej 500 tys.	2,04	19,40	0,40	0,11
Miasta 200-500 tys.	2,23	20,13	0,45	0,16
Miasta 100-200 tys.	2,04	12,32	0,25	0,04
Miasta 20-100 tys.	3,26	26,01	0,85	0,35
Miasta poniżej 20 tys.	2,54	23,01	0,59	0,24
Wieś	4,89	23,62	1,16	0,48

Tabela 8.2.6. Agregatowe indeksy niedostatku według klasy miejscowości zamieszkania w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście subiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Miasta powyżej 500 tys.	16,04	23,81	3,82	1,67
Miasta 200-500 tys.	22,35	25,29	5,65	2,34
Miasta 100-200 tys.	24,87	22,80	5,67	2,12
Miasta 20-100 tys.	27,15	26,45	7,18	3,14
Miasta poniżej 20 tys.	29,21	24,37	7,12	2,78
Wieś	36,36	30,95	11,25	5,00

Najwyższym odsetkiem gospodarstw domowych ubogich w ujęciu obiektywnym charakteryzowały się w marcu/czerwcu 2015 r. województwa warmińsko-mazurskie, lubelskie oraz łódzkie (odpowiednio 4,9 proc. i po 4,5 proc. gospodarstw żyło w tych województwach w skrajnym ubóstwie, tabela 8.2.7). Natomiast w ujęciu subiektywnym największy zasięg niedostatku występował w województwach lubelskim i kujawsko-pomorskim (odpowiednio 38,1 oraz 36,3 proc. gospodarstw żyło w tych województwach w niedostatku, tabela 8.2.8).

Największą głębokością skrajnego ubóstwa charakteryzowały się w badanym okresie województwa warmińsko-mazurskie i świętokrzyskie, w których indeks luki dochodowej skrajnie ubogich przyjął odpowiednio wielkości 35,6 i 33,7 proc. Natomiast relatywnie największą głębokość niedostatku obserwujemy w województwach lubelskim, podkarpackim, opolskim i świętokrzyskim. Indeks luki dochodowej żyjących w niedostatku osiągnął w tych województwach odpowiednio wielkości 31,9, 30,6, 30,3 i 30,1 proc. Oznacza to, że w województwach tych zamieszkiwały gospodarstwa domowe skrajnie ubogie (w ujęciu obiektywnym) albo żyjące w niedostatku (w ujęciu subiektywnym) przeciętnie najmniej zamożne.

Tabela 8.2.7. Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa według województw w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście obiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Dolnośląskie	3,65	21,87	0,80	0,40
Kujawsko-pomorskie	4,23	21,08	0,89	0,37
Lubelskie	4,54	23,21	1,05	0,41
Lubuskie	1,52	23,10	0,35	0,13
Łódzkie	4,46	17,16	0,76	0,20
Małopolskie	2,25	25,68	0,58	0,22
Mazowieckie	2,41	21,07	0,51	0,19
Opolskie	3,59	21,76	0,78	0,23
Podkarpackie	4,33	19,79	0,86	0,29
Podlaskie	3,79	23,94	0,91	0,34
Pomorskie	3,34	17,78	0,59	0,18
Śląskie	2,30	24,82	0,57	0,25
Świętokrzyskie	4,45	33,70	1,50	0,78
Warmińsko-mazurskie	4,86	35,56	1,73	0,85
Wielkopolskie	3,60	20,89	0,75	0,21
Zachodniopomorskie	2,82	23,75	0,67	0,31

Największą intensywnością skrajnego ubóstwa, charakteryzowały się w marcu/czerwcu 2015 r. także województwa warmińsko-mazurskie i świętokrzyskie. Indeks intensywności skrajnego ubóstwa osiągnął dla nich wielkość powyżej 1,5 proc. Indeks intensywności niedostatku największe wielkości osiągnął natomiast w województwach lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim (indeks intensywności niedostatku uzyskał w nich odpowiednio wielkości 12,2, 10,6 i 10,1 proc.). Największą dotkliwość niedostatku w badanym okresie obserwujemy w województwach lubelskim (indeks dotkliwości niedostatku równy 53 proc.) a skrajnego ubóstwa w województwach warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim (indeksy dotkliwości skrajnego ubóstwa równe odpowiednio 8,5 proc. i 7,8 proc.).

Tabela 8.2.8. Agregatowe indeksy niedostatku według województw w marcu/czerwcu 2015 r. -- podejście subiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy niedostatku * 100
-------------	--------------------------------------

	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Dolnośląskie	26,23	26,83	7,04	3,11
Kujawsko-pomorskie	36,27	26,33	9,55	3,90
Lubelskie	38,10	31,90	12,15	5,31
Lubuskie	24,61	24,55	6,04	2,37
Łódzkie	33,34	28,40	9,47	4,01
Małopolskie	25,89	25,27	6,54	2,73
Mazowieckie	23,08	26,84	6,19	2,59
Opolskie	29,62	30,31	8,98	3,91
Podkarpackie	34,63	30,58	10,59	4,69
Podlaskie	32,49	29,14	9,47	4,15
Pomorskie	25,18	26,57	6,69	2,93
Śląskie	22,67	25,56	5,79	2,43
Świętokrzyskie	33,40	30,12	10,06	4,79
Warmińsko-mazurskie	30,43	28,10	8,55	4,14
Wielkopolskie	26,15	27,04	7,07	2,89
Zachodniopomorskie	28,95	25,17	7,29	3,05

8.2.2.2. Zmiany w sferze ubóstwa

W okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 obserwujemy w Polsce zarówno spadek zasięgu skrajnego ubóstwa jak i niedostatku (odpowiednio o ponad 2 i ponad 9 punktów procentowych, tabela 8.2.9 i 8.2.10). Wpłynęła na to wzrost w badanym okresie wartości realnych dochodów ekwiwalentnych gospodarstw domowych. W badanym okresie nastąpił także znaczący spadek głębokości skrajnego ubóstwa (o prawie 5 punktów procentowych) oraz głębokości niedostatku (o prawie 3 punkty procentowe, tabele 8.2.9 i 8.2.10). Oznacza to, że gospodarstwa domowe żyjące w skrajnym ubóstwie były w 2015 r. przeciętnie bardziej zamożne niż w 2013 r. Także przeciętna zamożność gospodarstw domowych żyjących w niedostatku znacząco wzrosła w badanym okresie.

Intensywność ubóstwa mierzona indeksem luki dochodowej, spadła znacząco w Polsce w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 w podejściu subiektywnym (o prawie 4 punkty procentowe), a w ujęciu obiektywnym nie uległa istotnym zmianom (tabela 8.2.9 i 8.2.10). Podobną tendencję zmian obserwujemy w przypadku dotkliwości ubóstwa (tabela 8.2.9 i 8.1.10). Wielkość indeksu dotkliwości ubóstwa spadła w badanym okresie w skali ogólnopolskiej w podejściu subiektywnym (o 1,6 punktu procentowego) i nie zmieniła się znacząco w podejściu obiektywnym.

W okresie marzec 2013 - marzec/czerwiec 2015 nastąpił spadek zasięgu skrajnego ubóstwa we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych poza grupą gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, w której zasięg ubóstwa zwiększył się o ponad 1 punkt procentowy (tabela 8.2.9). Stopa skrajnego ubóstwa spadła w badanym okresie najsilniej w grupach gospodarstw rencistów i rolników (odpowiednio o prawie 6 i o prawie 5 punktów procentowych). W ujęciu subiektywnym w badanym okresie najsilniejszy spadek odsetka gospodarstw domowych żyjących w niedostatku nastąpił w grupach gospodarstw domowych rolników oraz rencistów i pracowników (w grupach tych stopa niedostatku spadła odpowiednio o prawie 16 i po prawie 11 punktów procentowych, tabela 8.2.10). Wzrost stopy niedostatku w badanym okresie obserwujemy wyłącznie w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (o prawie 2 punkty procentowe).

Głębokość skrajnego ubóstwa zmniejszyła się znacząco w badanym okresie w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i pracowników (indeksy głębokości skrajnego ubóstwa spadły w tych grupach o prawie 8 punktów procentowych, tabela 8.2.9). Jednocześnie głębokość skrajnego ubóstwa zwiększyła się znacząco tylko w grupie gospodarstw domowych rolników (wzrost wielkości indeksu głębokości ubóstwa o prawie 2 punkty procentowe). Wielkości indeksów głębokości niedostatku spadły znacząco we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw poza grupą gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, przy czym najsilniej w grupach gospodarstw emerytów i pracujących na własny rachunek (spadek wielkości indeksu głębokości niedostatku odpowiednio o prawie 6 i o prawie 4 punkty procentowe). Intensywność skrajnego ubóstwa spadła znacząco w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 tylko w przypadku grup gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, rolników i rencistów (spadek wielkości indeksu intensywności skrajnego ubóstwa w tych grupach o prawie 2 punkty procentowe, tabela 8.2.9). Intensywność niedostatku zmniejszyła się natomiast w badanym okresie we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw poza grupą gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (wzrost wielkości indeksu o prawie 2 punkty procentowe), przy czym najsilniej w grupach gospodarstw rolników i emerytów (spadek wielkości indeksu intensywności niedostatku odpowiednio o prawie 15 i ponad 4 punkty procentowe, tabela 8.2.10).

Dotkliwość skrajnego ubóstwa zmniejszyła się znacząco w badanym okresie wyłącznie w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Wielkość indeksu dotkliwości skrajnego ubóstwa spadła w tej grupie gospodarstw o prawie 2 punkty procentowe (tabela 8.2.9). Natomiast dotkliwość niedostatku także znacząco spadła we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw, poza grupą gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, przy czym najbardziej w grupie gospodarstw domowych rencistów (spadek wielkości indeksu dotkliwości niedostatku o ponad 2 punkty procentowe, tabela 8.2.10).

W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi nastąpił w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 znaczący spadek zasięgu skrajnego ubóstwa (o ponad 5 punktów procentowych), podczas gdy w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych zmiany tego zasięgu były nieistotne. Głębokość skrajnego ubóstwa spadła znacząco w analizowanym okresie zarówno w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi (o prawie 7 punktów procentowych) jak i w grupie gospodarstw bez bezrobotnych (o prawie 5 punktów procentowych). Pozostałe charakterystyki skrajnego ubóstwa zmieniły się w tym okresie znacząco tylko w grupie gospodarstw z bezrobotnymi (spadek intensywności skrajnego ubóstwa o prawie 2 punkty procentowe i dotkliwości skrajnego ubóstwa o ponad 1 punkt procentowy). W przypadku sfery niedostatku spadła jego intensywność zarówno w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych jak i z bezrobotnymi (intensywność odpowiednio o prawie 4 i o ponad 3 punkty procentowe a dotkliwość odpowiednio po prawie 2 punkty procentowe).

Tabela 8.2.9. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście obiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Pracownicy	-2,05	-7,91	-0,77	-0,37
Rolnicy	-4,76	1,71	-1,04	-0,24
Emeryci	-1,87	-3,39	-0,39	-0,13
Renciści	-5,58	-5,20	-1,83	-0,80
Pracujący na własny rachunek	-2,97	-0,36	-0,82	-0,40
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1,09	-7,63	-1,88	-1,60
Bez bezrobotnych	-2,20	-4,52	-0,64	-0,26
Z bezrobotnymi	-2,94	-6,65	-1,78	-1,09
Ogółem	-2,30	-4,55	-0,76	-0,35

Tabela 8.2.10. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście subiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy niedostatku * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Pracownicy	-10,95	-1,60	-3,24	-1,39
Rolnicy	-15,63	0,28	-4,61	-1,67
Emeryci	-7,62	-5,80	-4,19	-1,88
Renciści	-7,96	-2,07	-3,96	-2,23
Pracujący na własny rachunek	-10,67	-3,89	-3,21	-1,50
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1,69	1,18	1,71	0,53
Bez bezrobotnych	-9,49	-3,47	-3,58	-1,57
Z bezrobotnymi	-8,01	-0,44	-3,17	-1,68
Ogółem	-9,39	-2,77	-3,55	-1,59

Zasięg skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 zmniejszył się we wszystkich typach gospodarstw domowych, przy czym najsilniej w grupach gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych oraz rodzin niepełnych (odpowiednio o ponad 4 i o prawie 4 punkty procentowe, tabela 8.2.11). Zasięg sfery niedostatku także uległ w badanym okresie znaczącemu zmniejszeniu we wszystkich typach gospodarstw, przy czym największemu w grupach gospodarstw domowych małżeństw bez dzieci oraz rodzin niepełnych (spadek wielkości stopy niedostatku odpowiednio o około 17 i o ponad 14 punktów procentowych, tabela 8.2.12).

Głębokość skrajnego ubóstwa spadła w ostatnich latach we wszystkich typach gospodarstw domowych. Najsilniejszy spadek głębokości skrajnego ubóstwa obserwujemy w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych wieloosobowych oraz małżeństw bez dzieci (spadek wielkości indeksu głębokości skrajnego ubóstwa o prawie 16 i o ponad 10 punktów procentowych, tabela 8.2.11). Natomiast głębokość niedostatku zwiększyła się znacząco w badanym okresie wyłącznie w grupie gospodarstw małżeństw z jednym dzieckiem (o prawie 8 punktów procentowych). Świadczy to o zubożeniu ubogich gospodarstw domowych z tej grupy w ostatnich dwóch latach. Największy spadek indeksu głębokości niedostatku nastąpił w badanym okresie w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych oraz małżeństw bez dzieci i wielorodzinnych (odpowiednio o prawie 5 i po przeszło 4 punkty procentowe, tabela 8.2.12).

Intensywność skrajnego ubóstwa spadła znacząco w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 w gospodarstwach domowych wieloosobowych, małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (spadek wielkości indeksu o ponad 1 punkt procentowy, tabela 8.2.11). Dotkliwość skrajnego ubóstwa nie uległa natomiast znaczącym zmianom w tym okresie w żadnym z typów gospodarstw domowych.

W podejściu subiektywnym w większości typów gospodarstw domowych obserwujemy znaczący spadek intensywności i dotkliwości niedostatku (tabela 8.2.12). Najsilniejszy spadek nastąpił przy tym w grupach gospodarstw domowych rodzin niepełnych, nierodzinnych jednoosobowych oraz małżeństw wielodzietnych. Wielkości indeksu intensywności niedostatku spadły w tych grupach gospodarstw o prawie 5 punktów procentowych, a indeksów dotkliwości niedostatku o ponad 2 punkty procentowe w przypadku dwóch pierwszych grup gospodarstw domowych i o prawie 2 punkty procentowe w przypadku trzeciej grupy.

Tabela 8.2.11. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według typu gospodarstwa w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście obiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	0,59	2,58	0,21	0,10
Małżeństwa z 1 dzieckiem	0,32	1,85	0,12	0,05
Małżeństwa z 2 dziećmi	0,20	-4,88	-0,11	-0,03
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	2,83	-0,93	0,56	0,24
Rodziny niepełne	0,68	-2,30	-0,02	-0,04
Wielorodzinne	-0,23	11,31	0,38	0,35
Nierodzinne: jednoosobowe	2,24	3,56	0,82	0,45
Wieloosobowe	2,28	13,17	1,00	0,41

Tabela 8.2.12. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według typu gospodarstwa w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście subiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy niedostatku * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	12,18	3,30	4,39	2,03
Małżeństwa z 1 dzieckiem	9,69	2,38	3,38	1,54
Małżeństwa z 2 dziećmi	1,46	6,53	2,31	1,03
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	6,70	3,75	4,08	2,09
Rodziny niepełne	12,07	5,70	7,01	3,54
Wielorodzinne	5,87	1,44	1,95	0,81
Nierodzinne: jednoosobowe	16,88	0,11	5,69	2,97
Wieloosobowe	9,40	6,08	5,99	3,62

Zasięg skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 spadł istotnie w grupie gospodarstw domowych wiejskich oraz w grupach gospodarstw domowych zamieszkujących średnie i mniejsze miasta, o liczbie mieszkańców poniżej 200 tys. (o około 4 i o prawie 1 punkt procentowy, tabela 8.2.13). Spadek zasięgu niedostatku był o wiele bardziej znaczący i generalnie tym większy im niższa klasa miejscowości zamieszkania (tabela 8.2.14). Na wsi wyniósł on prawie 12 punktów procentowych a w miastach o liczbie mieszkańców 200-500 tys. prawie 5 punktów procentowych.

Zmiany intensywności i dotkliwości skrajnego ubóstwa (w ujęciu obiektywnym) w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 nie były znaczące, poza intensywnością skrajnego ubóstwa w grupie gospodarstw domowych wiejskich (spadek wielkości odpowiedniego indeksu o ponad 1 punkt procentowy). Natomiast w ujęciu subiektywnym nastąpił w tym okresie znaczący spadek zarówno intensywności jak i dotkliwości niedostatku we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania. Najsilniej intensywność i dotkliwość niedostatku spadły na wsi (spadek wielkości indeksu intensywności niedostatku o prawie 5 punktów procentowych, a indeksu dotkliwości niedostatku o około 2 punkty procentowe).

W okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 obserwujemy znaczący spadek zasięgu skrajnego ubóstwa w zdecydowanej większości województw, w tym najsilniejszy w województwach lubelskim i świętokrzyskim (stopa skrajnego ubóstwa spadła w tych województwach o ponad 4 punkty procentowe, tabela 8.2.15). Zasięg niedostatku spadł natomiast istotnie w tym okresie we wszystkich województwach (tabela 8.2.16). Najsilniejszy spadek stopy niedostatku miał miejsce w województwach warmińsko-mazurskim, podkarpackim i lubuskim (po prawie 14 punktów procentowych).

Tabela 8.2.13. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według klasy miejscowości zamieszkania w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście obiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Miasta powyżej 500 tys.	-0,82	-10,76	-0,45	-0,25
Miasta 200-500 tys.	-0,87	-6,02	-0,38	-0,22
Miasta 100-200 tys.	-1,53	-23,18	-0,84	-0,43
Miasta 20-100 tys.	-1,77	-4,59	-0,61	-0,35
Miasta poniżej 20 tys.	-1,79	-1,42	-0,52	-0,19
Wieś	-4,03	-2,27	-1,15	-0,46

Tabela 8.2.14. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według klasy miejscowości zamieszkania w marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście subiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy niedostatku * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Miasta powyżej 500 tys.	-7,55	-3,19	-2,65	-1,28
Miasta 200-500 tys.	-4,93	-3,61	-2,24	-1,01
Miasta 100-200 tys.	-8,35	-4,39	-3,16	-1,65
Miasta 20-100 tys.	-9,19	-2,60	-3,26	-1,34
Miasta poniżej 20 tys.	-9,49	-3,87	-3,85	-1,56
Wieś	-11,86	-2,07	-4,49	-2,04

W badanym okresie tylko w województwach warmińsko-mazurskim, małopolskim, podlaskim i wielkopolskim nastąpił wzrost głębokości skrajnego ubóstwa (odpowiednio o prawie 9, o prawie 6, o ponad 4 i o prawie 4 punkty procentowe). Jednocześnie obserwujemy w tym okresie spadek głębokości skrajnego ubóstwa we wszystkich pozostałych województwach, w tym największy w województwach pomorskim, lubelskim i podkarpackim (odpowiednio o ponad 15 i po ponad 11 punktów procentowych). Głębokość niedostatku uległa natomiast znaczącemu zwiększeniu w tym okresie tylko w województwie opolskim (wzrost wielkości indeksu głębokości niedostatku o około 2 punkty procentowe, tabela 8.2.16). W większości pozostałych województw obserwujemy natomiast znaczący spadek głębokości niedostatku, przy tym największy w województwach kujawsko-pomorskim, pomorskim i zachodniopomorskim (spadek głębokości niedostatku o odpowiednio prawie 7, prawie 6 i o ponad 5 punktów procentowych).

Spadek intensywności skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 był znaczący w większości województw, w tym największy w województwach lubelskim i świętokrzyskim (o prawie 2 punkty procentowe). Natomiast intensywność niedostatku zmniejszyła się w tym okresie znacząco we wszystkich województwach (tabela 8.2.16). Najsilniej wielkość indeksu intensywności niedostatku spadła w województwie kujawsko-pomorskim (o prawie 6 punktów procentowych).

W badanym okresie nie obserwujemy znaczących zmian dotkliwości skrajnego ubóstwa w żadnym z województw (tabela 8.2.15). Dotkliwość niedostatku w tym okresie spadła natomiast znacząco we wszystkich województwach, w tym najsilniej w województwach kujawsko-pomorskim i lubelskim (odpowiednio o prawie 3 i o ponad 2 punkty procentowe, tabela 8.2.16).

Przeprowadzone analizy zmian w sferze skrajnego ubóstwa i niedostatku w okresie marzec 2013 – marzec/czerwiec 2015 wskazują, że ocena kierunku i skali tych zmian zależy od przyjętej granicy ubóstwa, czyli od tego kogo uważamy za ubogiego. Jednakże przyjmując jako granicę ubóstwa zarówno wartość minimum egzystencji, czyli analizując skrajne ubóstwo, jak i analizując niedostatek zmiany w badanym okresie należy uznać generalnie za pozytywne.

Tabela 8.2.15. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według województw w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście obiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Dolnośląskie	-1,31	-8,45	-0,72	-0,27
Kujawsko-pomorskie	-3,08	-0,92	-0,90	-0,38
Lubelskie	-4,32	-11,18	-1,88	-0,98
Lubuskie	-2,90	-3,26	-1,05	-0,43
Łódzkie	-0,20	-2,60	-0,13	-0,08
Małopolskie	-3,49	5,76	-0,59	-0,12
Mazowieckie	-1,97	-4,15	-0,58	-0,22
Opolskie	-1,26	-8,93	-0,59	-0,29
Podkarpackie	-3,45	-11,14	-1,27	-0,69
Podlaskie	-1,31	4,35	-0,11	0,03
Pomorskie	-2,78	-15,22	-1,27	-0,59
Śląskie	-1,98	-5,15	-0,74	-0,39
Świętokrzyskie	-4,15	-5,05	-1,67	-0,97
Warmińsko-mazurskie	-3,12	8,94	-0,51	-0,23
Wielkopolskie	-0,99	3,65	-0,09	-0,01
Zachodniopomorskie	-2,08	-5,07	-0,70	-0,40

Tabela 8.2.16. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według województw w okresie marzec 2013-marzec/czerwiec 2015 - podejście subiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy niedostatku · 100 (marzec/czerwiec 2015 - marzec 2013)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Dolnośląskie	-11,13	-3,51	-4,31	-1,88
Kujawsko-pomorskie	-9,52	-6,55	-5,69	-2,65
Lubelskie	-11,91	-0,76	-4,05	-2,05
Lubuskie	-13,65	-0,19	-3,62	-1,57
Łódzkie	-10,34	-1,76	-3,64	-1,41
Małopolskie	-9,86	-4,64	-3,87	-1,83
Mazowieckie	-7,58	-3,02	-3,13	-1,45
Opolskie	-12,05	2,06	-2,58	-0,65
Podkarpackie	-13,70	-0,93	-4,16	-1,71
Podlaskie	-7,86	-4,69	-4,15	-1,78
Pomorskie	-8,67	-5,96	-3,90	-1,71
Śląskie	-4,54	-4,44	-2,38	-1,26
Świętokrzyskie	-7,97	-1,99	-3,15	-1,52
Warmińsko-mazurskie	-13,75	-1,54	-4,16	-1,67
Wielkopolskie	-9,88	0,27	-2,46	-0,85
Zachodniopomorskie	-6,81	-5,10	-3,13	-1,68

8.2.2.3. Trwałość ubóstwa

Skrajne ubóstwo (według ujęcia obiektywnego) nie miało dla większości gospodarstw domowych uczestniczących w dwóch ostatnich rundach badania trwałego charakteru⁹¹. Tylko 1,4 proc. gospodarstw domowych żyło w skrajnym ubóstwie w obu badanych latach. Jednocześnie spośród 5,3 proc. gospodarstw domowych dotkniętych skrajnym ubóstwem w marcu 2013 r. tylko 27,0 proc. znalazło się w sferze skrajnego ubóstwa także w maju 2015 r. (tabela 2.8.17). W sferze niedostatku w obu badanych latach pozostawało 25,0 proc. gospodarstw. Gospodarstwa trwale żyjące w niedostatku w marcu 2013 r. stanowiły aż 64 proc. gospodarstw żyjących w niedostatku w maju 2015 r. (tabela 8.2.18), co oznacza, że niedostatek miał w badanym okresie dla większości gospodarstw domowych charakter trwały.

⁹¹ Analiza została przeprowadzona na danych panelowych, tzn. na zbiorze gospodarstw domowych, które brały udział w badaniu zarówno 2013 r. jak i w 2015 r.

Tabela 8.2.17. Przepływy gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2011- maj 2015

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe nieubogie w maju 2015 (w proc.)	Gospodarstwa domowe ubogie w maju 2015 (w proc.)	Ogółem
Gospodarstwa domowe nieubogie w marcu 2013 (w proc.)	93,20	1,54	94,73
Gospodarstwa domowe ubogie w marcu 2013 (w proc.)	3,84	1,42	5,27
Ogółem	97,04	2,96	100,00

Tabela 8.2.18. Przepływy gospodarstw domowych w Polsce pomiędzy statusami przynależności do sfery niedostatku w okresie marzec 2011- maj 2015

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe dostatnie w maju 2015 (w proc.)	Gospodarstwa domowe niedostatnie w maju 2015	Ogółem
Gospodarstwa domowe dostatnie w marcu 2013 (w proc.)	56,77	4,43	61,21
Gospodarstwa domowe niedostatnie w marcu 2013 (w proc.)	13,82	24,97	38,79
Ogółem	70,59	29,41	100,00

Około 5,4 proc. gospodarstw domowych zmieniło w maju 2015 r., w stosunku do marca 2013 r., swoje usytuowanie pomiędzy sferą skrajnego ubóstwa i sferą poza skrajnym ubóstwem (tabela 8.2.19). Wystąpiła przy tym przewaga gospodarstw domowych, które w minionych dwóch latach wyszły ze sfery skrajnego ubóstwa (3,84 proc. gospodarstw), nad tymi, które w tym czasie do tej sfery weszły (1,54 proc. gospodarstw).

Taką samą tendencję mobilności obserwujemy w przypadku statusu przynależności gospodarstw domowych do sfery niedostatku (tabela 8.2.19). Swoje usytuowanie pomiędzy sferą niedostatku i sferą poza niedostatkiem zmieniło w badanym okresie 18,3 proc. gospodarstw domowych. Sytuacja dochodowa w prawie 14 proc. gospodarstw domowych polepszyła się w maju 2015 r. w stosunku do marca 2013 r. na tyle, że „wyszły” one ze sfery niedostatku. Znaczące pogorszenie się sytuacji dochodowej w tym okresie spowodowało wpadnięcie do sfery niedostatku tylko nieco ponad 4 proc. gospodarstw domowych. Przepływy o charakterze pozytywnym były tym samym wyższe od przepływów o charakterze negatywnym o 9,4 punktu procentowego.

Tabela 8.2.19. Mobilność gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa w okresie marzec 2011- maj 2015.

Indeksy mobilności	Wartości indeksów mobilności * 100	
	Skrajne ubóstwo	Niedostatek
S	5,38	18,26
SU ⁺	3,84	13,82
SU ⁻	1,54	4,43
CM	2,30	9,39

8.2.2.4. Determinanty ubóstwa

W tabeli 8.1.20 przedstawiono wyniki analiz probitowych ryzyka ubóstwa oczywistego. Podano w niej oceny parametrów modelu probitowego, standardowe błędy szacunku parametrów, wartości statystyki t-Studenta oraz empiryczne poziomy istotności $P > |t|$, przy których odrzuca się hipotezę o nieistotności parametru prawdopodobieństwo, że bezwzględna wartość zmiennej losowej o rozkładzie t-Studenta przyjmuje wartość nie mniejszą niż otrzymana wartość statystyki t-Studenta.

Porównanie wartości statystyki χ^2 równej 470,7 (przy 22 stopniach swobody) z odpowiadający jej empirycznym poziomie istotności równymi 0,000 wskazuje na wysoką dobroć modelu i istotność wszystkich występujących w nim zmiennych niezależnych (wariantów cech) traktowanych łącznie. Badając istotność wyróżnionych w modelu poszczególnych zmiennych niezależnych (wariantów cech) przyjęto poziom istotności równy 0,05. Oznacza to, że dana zmienna (wariant cechy) jest istotna gdy odpowiadający jej empiryczny poziom istotności jest mniejszy od 0,05.

Grupa społeczno-ekonomiczna (źródło utrzymania głowy gospodarstwa domowego)

Punktem odniesienia dla oceny wpływu głównego źródła utrzymania gospodarstwa domowego (jego przynależności do danej grupy społeczno-ekonomicznej) na zagrożenie ubóstwem była grupa gospodarstw pracujących na własny rachunek. Oznacza to, że stopień zagrożenia ubóstwem grup gospodarstw domowych, wyróżnionych ze względu

na główne źródło utrzymania, był rozpatrywany w odniesieniu do tego stopnia w grupie gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek.

Grupami gospodarstw domowych o największym ryzyku ubóstwa są gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł innych niż emerytura lub renta. Świadczy o tym wyraźnie najwyższa, dodatnia wartość ocen parametru stojącego przy tej kategorii. W przypadku tej grupy gospodarstw są to często gospodarstwa z osobami bezrobotnymi, a tym samym o relatywnie najniższych dochodach. Jednocześnie pozostałe grupy gospodarstw wyróżnione ze względu na źródło utrzymania nie różnią się istotnie, od grupy gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek, ze względu na ryzyko ubóstwa⁹².

Liczba osób w gospodarstwie domowym

Odniesieniem dla oceny wpływu liczby osób w gospodarstwie domowym na ryzyko znalezienia się gospodarstwa w sferze ubóstwa były gospodarstwa składające się z 6 osób lub więcej. Liczba osób w gospodarstwie domowym w sposób istotny oddziałuje na ryzyko znalezienia się gospodarstwa domowego w sferze ubóstwa tylko w przypadku gospodarstw domowych składających się z 1 osoby lub 2 osób (tabela 8.1.20). Jest ono znacząco wyższe niż w grupie gospodarstw domowych z 6 osobami lub więcej, przy czym najwyższe w grupie gospodarstw domowych jednoosobowych.

Tabela 8.2.20. Wyniki estymacji modelu probitowego ryzyka ubóstwa według ujęcia obiektywnego w 2015 r.

Predyktory	Oszacowania parametrów	Standardowe błędy szacunku	Statystyka t-Studenta	P> t
(Wyraz wolny)	-2,932	0,519	-5,645	0,000
Grupa społeczno-ekonomiczna:				
Pracownicy	0,380	0,392	0,968	0,333
Rolnicy	0,648	0,410	1,581	0,114
Pracujący na własny rachunek	Ref.			
Emeryci	-0,061	0,416	-0,147	0,884
Renciści	0,633	0,407	1,556	0,120
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1,468	0,399	3,680	0,000
Liczba osób w gospodarstwie				
1	0,418	0,174	2,412	0,016
2	0,375	0,162	2,310	0,021
3	0,098	0,167	0,589	0,556
4	-0,108	0,177	-0,609	0,543
5	0,011	0,182	0,062	0,951
6 i więcej	Ref.			
Klasa miejscowości zamieszkania:				
Miasta powyżej 500 tys.	Ref.			
Miasta 200-500 tys.	-0,223	0,233	-0,960	0,337
Miasta 100-200 tys.	-0,269	0,245	-1,098	0,272
Miasta 20-100 tys.	-0,190	0,187	-1,016	0,310
Miasta poniżej 20 tys.	-0,432	0,214	-2,019	0,044
Wieś	-0,087	0,173	-0,505	0,614
Wykształcenie głowy gospodarstwa:				
Podstawowe i niższe	1,162	0,273	4,253	0,000
Zasadnicze zawodowe	0,819	0,269	3,041	0,002
Średnie	0,376	0,278	1,351	0,177
Wyższe	Ref.			
Wiek głowy gospodarstwa domowego:				
Poniżej 35 lat	0,140	0,196	0,717	0,474
35-59 lata	0,321	0,112	2,863	0,004
60 lat i więcej	Ref.			
Status gospodarstwa na rynku pracy:				
Przynajmniej 1 osoba bezrobotna	Ref.			
Brak osób bezrobotnych	-0,753	0,094	-7,997	0,000
Status niepełnosprawności gospodarstwa:				
Przynajmniej 1 osoba niepełnosprawna	Ref.			
Brak osób niepełnosprawnych	-0,217	0,089	-2,441	0,015

⁹² Szereg determinant ubóstwa jest silnie skorelowana, co oznacza, że przenoszą one te same informacje dotyczące ryzyka ubóstwa. Najsilniejszy wpływ na to ryzyko ma poziom wykształcenia. Po wyeliminowaniu tej zmiennej z modelu okazało się, że istotny wpływ na zwiększenie ryzyka ubóstwa ma przynależność gospodarstw domowych do grupy gospodarstw domowych rolników oraz zamieszkiwanie na wsi.

Klasa miejscowości zamieszkania

Dla oceny wpływu klasy miejscowości zamieszkania na zagrożenie ubóstwem przyjęto jako punkt odniesienia gospodarstwa domowe zamieszkujące największe miasta. Wszystkie oszacowania parametrów modelu, stojących przy zmiennych reprezentujących klasy miejscowości zamieszkania, nie są istotne z wyjątkiem gospodarstw domowych zamieszkujących najmniejsze miasta. Zamieszkiwanie w tych miastach zwiększa nieznacznie ryzyko ubóstwa w stosunku do zamieszkiwania w największych miastach (tabela 8.1.20).

Wykształcenie głowy gospodarstwa domowego

Poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego w sposób jednoznaczny determinuje ryzyko znalezienia się w sferze ubóstwa (tabela 8.1.20). Punktem odniesienia ocen wpływu wyróżnionych w modelach poziomów wykształcenia głowy rodziny na ryzyko ubóstwa była grupa gospodarstw, których głowa posiada wykształcenie wyższe. Wszystkie oszacowania parametrów są statystycznie istotne, poza grupą gospodarstw domowych z głową gospodarstwa o wykształceniu średnim. Przyjmują one przy tym dodatnie wartości. Oznacza to, że wyraźnie najniższe ryzyko wejścia w sferę ubóstwa mają gospodarstwa domowe, których głowa ma wykształcenie wyższe. Wykształcenie zasadnicze zawodowe głowy gospodarstwa skutkuje większym ryzykiem ubóstwa niż wykształcenie podstawowe lub niższe.

Wiek głowy gospodarstwa domowego

Grupy wiekowe głów gospodarstw domowych zostały wyodrębnione zgodnie z fazami przebiegu życia osób dorosłych. Jako punkt odniesienia zostały wybrane gospodarstwa, których głowa jest w wieku 60 lat i więcej. Różnice poziomu ryzyka ubóstwa pomiędzy grupą gospodarstw stanowiącą punkt odniesienia i wszystkimi innymi grupami gospodarstw okazały się istotne tylko w przypadku grupy gospodarstw z głową w wieku 35-39 lat (tabela 8.1.20). Ryzyko ubóstwa dla tej grupy gospodarstw jest istotnie niższe niż dla grupy gospodarstw stanowiącej punkt odniesienia. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że zdecydowana większość gospodarstw domowych stanowiących punkt odniesienia analizy to gospodarstwa emerytów, w których dochód w zasadzie jest wyższy niż minimum egzystencji.

Status gospodarstwa na rynku pracy

W ramach statusu gospodarstw domowych na rynku pracy wyróżniono grupę gospodarstw bez osób bezrobotnych oraz grupę gospodarstw z przynajmniej jedną osobą bezrobotną. Druga z tych grup stanowiła punkt odniesienia ocen ryzyka ubóstwa. Uzyskane oszacowania parametrów wskazują na znaczące większe ryzyko wpadnięcia w sferę ubóstwa gospodarstw z osobami bezrobotnymi niż gospodarstw domowych bez bezrobotnych (tabela 8.1.20).

Status niepełnosprawności

Jako punkt odniesienia została przyjęta grupa gospodarstw domowych z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną. Występowanie osób niepełnosprawnych istotnie zwiększa ryzyko ubóstwa gospodarstw domowych. Wpływ ten jest jednak relatywnie mniejszy niż w przypadku gdy w gospodarstwie domowym są osoby bezrobotne (tabela 8.1.20).

8.2.3. Wyniki analizy sfery ubóstwa w podejściu wielowymiarowym

W podejściu wielowymiarowym analizę ubóstwa monetarnego rozszerzono o analizę ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej). Deprywacji materialnej podlegało w Polsce w 2015 r. 10,5 proc. gospodarstw domowych, czyli znacznie więcej niż było ich ubogich monetarnie (tabela 8.2.21). Należy jednak zwrócić uwagę, że na wielkości indeksów deprywacji w sposób znaczący oddziałują przyjmowane założenia co do granic deprywacji materialnej, zarówno w poszczególnych jej wymiarach jak i dla wszystkich wymiarów łącznie. Głębokość ubóstwa niemonetarnego kształtowała się także na wyższym poziomie niż ubóstwa monetarnego (indeksy głębokości ubóstwa przyjęły odpowiednio wielkości 33,8 proc. i 23,5 proc., tabela 8.1.9). Również intensywność i dotkliwość deprywacji materialnej była znacząco większa niż ubóstwa monetarnego. Indeksy intensywności i dotkliwości deprywacji materialnej przyjęły wielkości 3,6 proc. i 4,5 proc. podczas gdy wielkość indeksów intensywności i dotkliwości ubóstwa monetarnego wyniosła 0,8 proc. i 0,3 proc.

Zdecydowanie najwyższy procent zdeprywowanych materialnie występował wśród gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (odpowiednio 35,3 proc. i 26,5 proc. zdeprywowanych materialnie). Głębokość deprywacji materialnej także była największa w tych dwóch grupach gospodarstw domowych (indeks głębokości deprywacji materialnej przyjął w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 43,4 proc. i 26,5 proc.). Jednakże różnice pomiędzy grupami społeczno-ekonomicznymi ze względu na głębokość deprywacji materialnej są znacznie mniejsze niż ze względu na zasięg tej deprywacji. Grupy gospodarstw domowych

utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów charakteryzują się także największą intensywnością i dotkliwością deprivacji materialnej (odpowiednie indeksy dla pierwszej z grup gospodarstw domowych przyjęły wielkości 15,3 proc. i 7,9 proc., a dla drugiej z nich 9,8 proc. i 4,4 proc.). W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi zasięg deprivacji materialnej był w 2015 r. znacznie większy niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych. W pierwszej z tych grup gospodarstw zdeprywanych materialnie było 26,0 proc. gospodarstw, a w drugiej 8,7 proc. Także głębokość, intensywność i dotkliwość deprivacji materialnej w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi jest znacząco większa niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych.

Wśród typów gospodarstw domowych deprivacja materialna miała największy zasięg w lutym/marcu 2013 r. w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych wieloosobowych, rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych (tabela 8.2.22). Deprivacji materialnej podlegało w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio 24,8 proc., 20,6 proc. i 16,7 proc. gospodarstw. Także grupy gospodarstw domowych rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych charakteryzowały się największą głębokością, intensywnością i dotkliwością deprivacji materialnej. Odpowiednie indeksy przyjęły dla pierwszej z tych grup gospodarstw domowych wielkości 36,1 proc., 7,4 proc. i 3,3 proc., a dla drugiej 37,2 proc., 6,2 proc. i 3,0 proc.

Największy zasięg deprivacji materialnej występował w 2015 r. wśród gospodarstw domowych zamieszkujących małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. i wieś (tabela 8.2.23). W małych miastach deprivacji materialnej podlegało 12,3 proc. gospodarstw, a na wsi 11,5 proc. gospodarstw. Największą głębokość deprivacji materialnej charakteryzowała także grupę gospodarstw domowych zamieszkujących wieś i małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (indeks głębokości deprivacji materialnej przyjął dla tych grup gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 36,3 proc. i 34,3 proc.). Również intensywność i dotkliwość deprivacji były w tych grupach gospodarstw największe. Odpowiednie indeksy osiągnęły w grupie gospodarstw wiejskich poziom 4,2 proc. i 1,9 proc., a w grupie gospodarstw domowych zamieszkujących małe miasta 3,4 proc. i 1,5 proc.

Największy zasięg deprivacji materialna miała w marcu/czerwcu 2015 r. w województwach świętokrzyskim, podkarpackim i dolnośląskim (tabela 8.2.24). Zdeprywanych materialnie w tych województwach było odpowiednio 14,4 proc., 18,8 proc. i 13,3 proc. gospodarstw domowych. Największą głębokością deprivacji w tym okresie charakteryzowały się natomiast województwa opolskie i warmińsko-mazurskie (indeks głębokości deprivacji przyjął w nich odpowiednio wielkości 46,5 proc. i 42,3 proc.). Najwyższą intensywność i dotkliwość deprivacji materialnie obserwujemy w 2015 r. w województwach świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim, dolnośląskim i podkarpackim (indeksy intensywności deprivacji osiągnęły dla nich wielkości 5,2 proc., 4,9 proc. i 4,6 proc. i 4,9 proc., a indeksy dotkliwości deprivacji 2,7 proc., 2,3 proc. i po 2,2 proc.

Ostatecznie za gospodarstwa domowe ubogie uważane są te gospodarstwa, które są jednocześnie ubogie monetarnie oraz ubogie niemonetarnie. Takie gospodarstwa, ubogie oczywiście, stanowiły w 2015 r. 1,7 proc. badanej populacji (tabela 8.1.9)⁹³. Wartości pozostałych charakterystyk ubóstwa oczywistego także są znacząco niższe niż ubóstwa monetarnego czy też ubóstwa niemonetarnego.

Zdecydowanie największy zasięg ubóstwo (oczywiste) miało w 2015 r. w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (stopa ubóstwa oczywistego przyjęła w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 21,8 proc. i 4,1 proc., tabela 8.1.9). Natomiast głębokość ubóstwa była wyraźnie największa w grupach gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, pracujących na własny rachunek oraz rencistów (indeksy głębokości ubóstwa przyjęły w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 34,4, 29,4 i 29,2 proc.), co oznacza że właśnie w tych grupach gospodarstwa ubogie były przeciętnie najmniej zamożne. Intensywność i dotkliwość ubóstwa są także znacząco zróżnicowane pomiędzy grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych. Grupami gospodarstw domowych o relatywnie bardzo wysokich wielkościach indeksów intensywności i dotkliwości ubóstwa są grupy gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (przyjęły one dla nich odpowiednio wielkości 12,0 i 5,8 proc. oraz 5,6 i 2,5 proc.).

Zasięg ubóstwa był w marcu/czerwcu 2015 r. znacznie wyższy w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (tabela 8.2.21). W pierwszej z grup gospodarstw domowych było ponad 8 proc. gospodarstw ubogich podczas gdy w drugiej z nich tylko 0,9 proc. Także głębokość, intensywność i dotkliwość ubóstwa w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi były znacznie wyższe niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych. Wielkości odpowiednich indeksów wynosiły w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi 31,8 proc., 6,9 proc. i 3,2 proc., a w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych 27,1 proc., 1,6 proc. i 0,6 proc.

⁹³ W obliczeniach uwzględniono te gospodarstwa domowe, które udzieliły odpowiedzi dotyczących zarówno poziomu ich dochodów jak i symptomów deprivacji materialnej.

Tabela 8.2.21. Agregatowe indeksy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w marcu 2013 r.

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	ubóstwo niemonetarne				ubóstwo monetarne				ubóstwo rzeczywiste			
	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość
Pracownicy	8,81	31,52	2,78	1,09	1,94	23,23	0,45	0,19	0,88	27,37	1,61	0,64
Rolnicy	7,82	35,08	2,74	1,26	8,22	27,28	2,24	1,02	1,21	31,18	2,49	1,14
Emeryci	8,51	30,55	2,60	0,97	0,70	12,08	0,08	0,02	0,16	21,32	1,34	0,50
Renciści	26,46	37,12	9,82	4,41	8,35	21,24	1,77	0,56	4,11	29,18	5,80	2,49
Pracujący na własny rachunek	3,73	28,78	1,07	0,38	0,45	30,05	0,13	0,05	0,36	29,42	0,60	0,22
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	35,29	43,36	15,30	7,93	33,93	25,35	8,60	3,30	21,80	34,36	11,95	5,61
Bez bezrobotnych	8,67	31,99	2,77	1,09	2,03	22,15	0,45	0,17	0,86	27,07	1,61	0,63
Z bezrobotnymi	26,02	38,59	10,04	4,85	14,66	25,09	3,68	1,50	8,34	31,84	6,86	3,17
Ogółem	10,52	33,75	3,55	1,49	3,38	23,52	0,80	0,31	1,66	28,63	2,17	0,90

Tabela 8.2.22. Agregatowe indeksy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym według typu gospodarstwa w marcu 2013 r.

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	ubóstwo niemonetarne				ubóstwo monetarne				ubóstwo rzeczywiste			
	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość
Jednorodzinne: małżeństwa bez dzieci	5,82	31,43	1,83	0,74	2,03	20,47	0,42	0,14	1,10	25,95	1,12	0,44
małżeństwa z 1 dzieckiem	6,62	30,98	2,05	0,77	1,97	21,09	0,42	0,11	0,81	26,03	1,23	0,44
małżeństwa z 2 dziećmi	8,76	32,91	2,88	1,22	2,11	18,90	0,40	0,15	0,68	25,90	1,64	0,68
małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	16,72	37,21	6,22	2,98	8,51	22,70	1,93	0,73	2,68	29,96	4,08	1,86
rodziny niepełne	20,59	36,10	7,43	3,27	6,05	21,97	1,33	0,45	3,15	29,03	4,38	1,86
Wielorodzinne	10,40	32,87	3,42	1,44	1,98	27,92	0,55	0,20	1,37	30,39	1,99	0,82
Nierodzinne: jednoosobowe	11,89	33,58	3,99	1,64	3,94	26,92	1,06	0,48	2,27	30,25	2,53	1,06
wielooosobowe	24,76	33,12	8,20	3,22	6,33	6,09	0,39	0,06	3,76	19,60	4,29	1,64

Tabela 8.2.23. Agregatowe indeksy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym według klasy miejscowości zamieszkania w marcu 2013 r.

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	ubóstwo niemonetarne				ubóstwo monetarne				ubóstwo rzeczywiste			
	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość
Miasta powyżej 500 tys.	8,69	31,78	2,76	1,09	2,11	19,38	0,12	0,12	1,33	25,58	1,59	0,61
Miasta 200-500 tys.	9,12	32,03	2,92	1,17	2,38	20,21	0,17	0,17	0,97	26,12	1,70	0,67
Miasta 100-200 tys.	8,37	28,42	2,38	0,89	2,19	11,99	0,04	0,04	1,33	20,20	1,32	0,47
Miasta 20-100 tys.	12,31	33,14	4,08	1,65	3,36	23,55	0,29	0,29	1,89	28,35	2,44	0,97
Miasta poniżej 20 tys.	10,00	34,30	3,43	1,48	2,84	23,21	0,27	0,27	1,29	28,75	2,04	0,87
Wieś	11,52	36,34	4,19	1,89	4,95	26,48	0,57	0,57	2,16	31,41	2,75	1,23

Tabela 8.2.24. Agregatowe indeksy ubóstwa, w ujęciu wielowymiarowym, według województw w marcu 2013 r.

Województwa	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	ubóstwo niemonetarne				ubóstwo monetarne				ubóstwo rzeczywiste			
	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość	zasięg	głębokość	intensywność	dotkliwość
Dolnośląskie	13,30	35,08	4,66	2,02	3,38	13,53	0,46	0,16	1,64	24,30	2,56	1,09
Kujawsko-pomorskie	9,58	32,96	3,16	1,28	4,21	22,82	0,96	0,42	1,22	27,89	2,06	0,85
Lubelskie	12,60	32,72	4,12	1,78	4,73	24,65	1,17	0,46	1,89	28,68	2,64	1,12
Lubuskie	10,23	35,51	3,63	1,55	1,48	24,82	0,37	0,14	0,97	30,16	2,00	0,84
Łódzkie	12,36	35,32	4,36	1,93	4,94	17,38	0,86	0,23	2,03	26,35	2,61	1,08
Małopolskie	6,68	29,55	1,97	0,75	2,32	27,46	0,64	0,25	0,81	28,50	1,31	0,50
Mazowieckie	9,30	32,05	2,98	1,15	1,96	26,36	0,52	0,20	1,01	29,21	1,75	0,68
Opolskie	6,79	46,62	3,17	1,72	3,72	23,32	0,87	0,27	2,97	34,97	2,02	0,99
Podkarpackie	13,80	35,47	4,90	2,01	4,94	19,77	0,98	0,33	2,40	27,62	2,94	1,17
Podlaskie	9,82	31,34	3,08	1,17	4,08	23,94	0,98	0,36	0,97	27,64	2,03	0,77
Pomorskie	6,60	30,73	2,03	0,77	3,53	17,78	0,63	0,19	1,85	24,25	1,33	0,48
Śląskie	11,33	32,19	3,65	1,52	2,45	25,77	0,63	0,29	1,70	28,98	2,14	0,90
Świętokrzyskie	14,36	36,02	5,17	2,28	4,96	34,17	1,69	0,90	3,02	35,10	3,43	1,59
Warmińsko-mazurskie	11,48	42,78	4,91	2,71	5,26	36,26	1,91	0,95	3,63	39,52	3,41	1,83
Wielkopolskie	9,84	31,63	3,11	1,16	3,75	22,79	0,85	0,24	1,74	27,21	1,98	0,70
Zachodniopomorskie	12,80	33,63	4,31	1,77	2,67	26,92	0,72	0,34	1,30	30,28	2,51	1,05

Wśród typów gospodarstw domowych największym zasięgiem ubóstwa charakteryzowały się w marcu/czerwcu 2015 r. gospodarstwa domowe nierodzinne wieloosobowe, rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych (tabela 8.2.22). Gospodarstw domowych ubogich w tych grupach było odpowiednio prawie 3,8 proc. i 3,2 proc. i 2,7 proc. Najgłębsze ubóstwo występowało w badanym okresie w grupach gospodarstw domowych wielorodzinnych i nierodzinnych jednoosobowych. Indeksy głębokości ubóstwa osiągnęły w tych grupach gospodarstw odpowiednio wielkości ponad 30,0 proc. Intensywność i dotkliwość ubóstwa były natomiast najsilniejsze w grupach gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych, rodzin niepełnych oraz nierodzinnych wieloosobowych. Indeksy intensywności ubóstwa przyjęły w tych grupach odpowiednio wielkości 4,1 proc., 4,4 proc. i 4,5 proc. oraz 1,9 proc., 1,9 proc. i 1,6 proc.

Zasięg ubóstwa nie był znacząco zróżnicowany w 2015 r. według klas miejscowości zamieszkania gospodarstw domowych (tabela 8.2.23). Był on jednak znacznie większy w gospodarstwach domowych wiejskich niż w gospodarstwach domowych miejskich. Gospodarstw domowych ubogich zamieszkujących wieś było w badanym okresie 2,2 proc. Głębokość ubóstwa była także największa w grupie gospodarstw zamieszkujących wieś (indeks głębokości ubóstwa osiągnął na wsi 31,4 proc.). Najwyższą intensywnością i dotkliwością ubóstwa charakteryzowały się również gospodarstwa domowe wiejskie (odpowiednie indeksy przyjęły dla tej grupy gospodarstw wielkości 2,8 proc. oraz 1,2 proc.).

Największe odsetki gospodarstw domowych ubogich w marcu/czerwcu 2015 r. obserwujemy w województwach warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim (po odpowiednio 3,6 proc. i 3,0 proc. gospodarstw domowych w tych województwach było ubogich, tabela 8.2.24). Także głębokość ubóstwa była w tych województwach największa (indeks głębokości ubóstwa przyjął w nich odpowiednio wielkości 39,5 proc. i 35,1 proc.). Również intensywność jak i dotkliwość ubóstwa były najwyższe, podobnie jak zasięg i głębokość ubóstwa, w województwach warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim (indeksy intensywności i dotkliwości ubóstwa osiągnęły w nich odpowiednio wielkości 3,4 proc. i 3,4 proc. oraz po 1,8 proc. i 1,6 proc.).

Przeprowadzona analiza ubóstwa oczywiste daje lepszy obraz sfery ubóstwa w Polsce niż analiza ubóstwa wyłącznie ze względu na poziom bieżących dochodów gospodarstw domowych (ubóstwa monetarnego). Niskie bieżące dochody gospodarstw domowych nie zawsze oznaczają, że gospodarstwa te są ubogie, tzn. nie są w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb na minimalnym, akceptowalnym poziomie. Jeżeli gospodarstwa domowe mają nagromadzone zasoby materialne w poprzednich okresach to mogą je wykorzystać w okresach gdy uzyskują zbyt niskie dochody bieżące, a tym samym uniknąć „wpadnięcia” w ubóstwo.

8.3. Bezrobocie

Stopa rejestrowanego bezrobocia w próbie indywidualnych respondentów w wieku aktywności zawodowej wyniosła 9,5 proc. (nieco mniej niż szacował w miesiącach badania GUS – 10,8). Wszystkich zarejestrowanych w urzędach pracy bezrobotnych podzielić można na dwie duże grupy: prawdziwych i pozornych; pozornych z kolei podzielić można na tych, którzy nie są zainteresowani pracą (nie szukają jej i/lub nie są gotowi jej podjąć), oraz pracujących na czarno. Podobnie jak w poprzednich rundach badania pozornie bezrobotni stanowią znaczący procent wszystkich zarejestrowanych (w 2003 i 2005 r. około 1/3, od 2007 r. już od 40 do 50 proc., a obecnie 57 proc.⁹⁴) (tabela 8.3.1).

Główną przyczyną nieposzukiwania pracy przez znaczną część bezrobotnych zarejestrowanych jest w przypadku kobiet opieka nad dziećmi (44 proc, spadek o 7 pp. od 2011 r.) i ogólnie obowiązki domowe (16,4 proc. łącznie zajmowanie się domem i opiekowanie się niepełnosprawnymi lub starszymi członkami gospodarstwa domowego). W przypadku mężczyzn nieposzukiwanie pracy wynika głównie z utraty wiary w możliwość jej znalezienia (31 proc.), a w dalszej kolejności – ze stanu zdrowia (26 proc., wzrost o 3 pp. w stosunku do 2011 r.). Znamienne jest, że głównie mężczyźni dosyć często (choć dwa razy rzadziej niż dwa lata temu) jako powód nieposzukiwania pracy podają chęć zachowania prawa do otrzymywania świadczeń społecznych (4,6 proc. wobec 1,8 proc. w grupie bezrobotnych kobiet). Także mężczyźni częściej niż kobiety przyznają wprost, że nie chce im się pracować (odpowiednio 3,8 i 1,8 proc. bezrobotnych) (tabela 8.3.2).

Tabela 8.3.1. Odsetek bezrobotnych wśród osób w wieku aktywności zawodowej (kobiety 18-60 lat, mężczyźni 18-65 lat) bez emerytów, rencistów i uczących się w trybie dziennym według różnych kryteriów bezrobocia

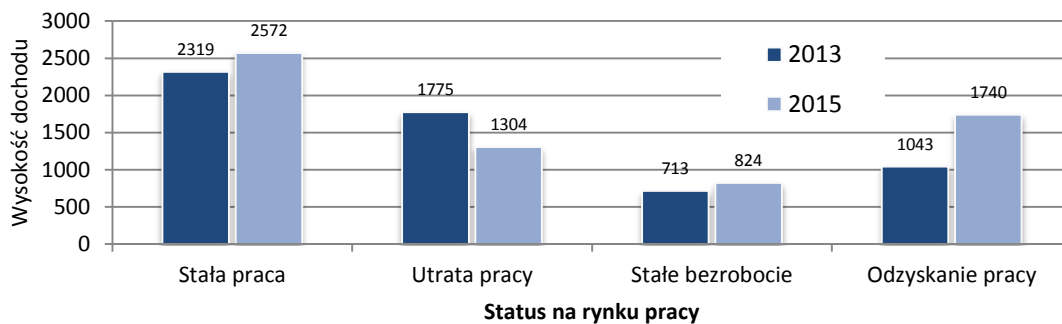
Kryterium bezrobocia	Stopa bezrobocia wśród osób w wieku aktywności zawodowej					
	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Rejestracja w urzędzie pracy	17,6	12,5	9,9	10,9	13,9	9,5
Rejestracja + gotowość podjęcia pracy	14,7	8,9	7,2	9,0	11,4	5,9
Rejestracja + gotowość podjęcia pracy + poszukiwanie pracy + niepracowanie	11,9	6,5	5,1	6,5	8,6	5,4
Łącznie z bezrobotnymi niezarejestrowanymi (bierni zawodowo gotowi do podjęcia pracy i poszukujący jej, N=214)					10,3	6,7

⁹⁴ Wzrost procentowego udziału pozornie bezrobotnych wśród zarejestrowanych bezrobotnych wynika głównie ze spadku stopy rejestrowanego bezrobocia przy względnie stałej wielkości tej grupy.

Tabela 8.3.2. Odsetek kobiet i mężczyzn wśród zarejestrowanych bezrobotnych niezainteresowanych pracą, którzy podają różne przyczyny nieposzukiwania pracy w 2013-2015 r.

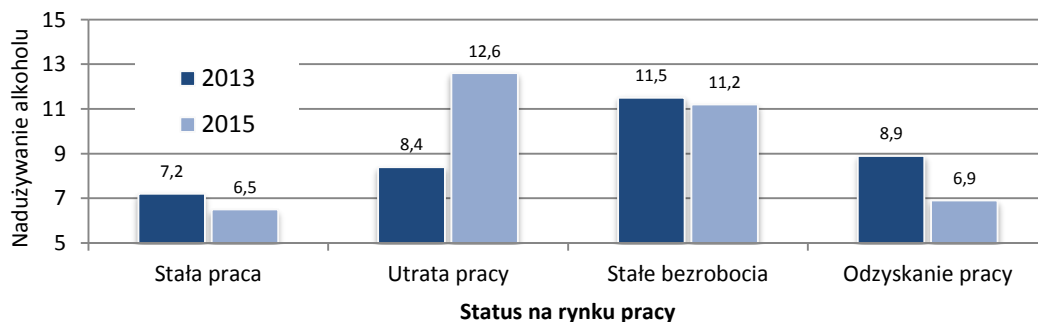
Przyczyna nieposzukiwania pracy	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	2013	2015	2013	2015	2013	2015
Uczy się, uzupełnia kwalifikacje	4,3	2,4	4,6	1,8	4,4	2,2
Zajmuje się domem	14,3	13,9	0,0	0,9	10,3	10,4
Ze względu na opiekę nad dziećmi	43,9	36,1	0,0	4,6	31,4	27,5
Ze względu na opiekę nad niepełnosprawnymi lub starszymi członkami gospodarstwa	2,1	3,7	2,3	5,5	2,2	4,2
Ze względu na stan zdrowia	7,6	12,6	26,2	19,3	12,9	14,4
Ze względu na nieodpowiedni wiek	1,8	1,0	5,4	6,4	2,8	2,5
Ze względu na brak kwalifikacji	2,1	1,7	3,1	2,8	2,4	2,0
Jest przekonany(a), że nie znajdzie pracy	12,5	18,4	30,8	30,3	17,7	21,6
Nie chce utracić prawa do otrzymywania świadczeń społecznych	1,8	3,7	4,6	4,6	2,6	4,0
Nie ma ochoty pracować	1,8	0,7	3,8	4,6	2,4	1,7
Inne powody	6,7	5,8	19,2	11,1	10,3	8,7

Utrata pracy oraz jej odzyskanie powodują szereg konsekwencji w życiu człowieka: zmieniają jego dochody, styl życia, zdrowie, dobrostan psychiczny. Ale też prawdopodobieństwo utraty pracy zależy od szeregu cech osobistych, także tych, które wiążą się z wysokością dochodów, relacjami społecznymi, stylem życia, zdrowiem czy kondycją psychiczną. Wykresy 8.3.1-8.3.7 pokazują tę dwustronną zależność. Osoby, które tracą pracę, jeszcze przed jej utratą mają niższe dochody, częściej nadużywają alkoholu, wykazują wyższy poziom depresji, niższy poziom dobrostanu psychicznego⁹⁵ i gorszą jakość życia⁹⁶. Sama utrata pracy pogłębia te deficyty. Z kolei odzyskanie pracy poprawia wszystkie te wskaźniki, ale też ci, którzy odzyskują pracę mają niektóre z tych wskaźników lepsze w stosunku do stałych bezrobotnych jeszcze przed odzyskaniem pracy⁹⁷.

UWAGI: efekt główny daty pomiaru $F(1, 4922)=25,386$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 4922)=91,786$, $p<0,000$, $\eta^2=0,053$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 4922)=27,786$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 8.3.1. Wysokość miesięcznego dochodu osobistego netto w latach 2013-2015 w grupie osób, które cały czas pracowały, które utraciły pracę po 2013 r. i nie odzyskały jej przed 2015 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2013 r. i miały ją w 2013 r.

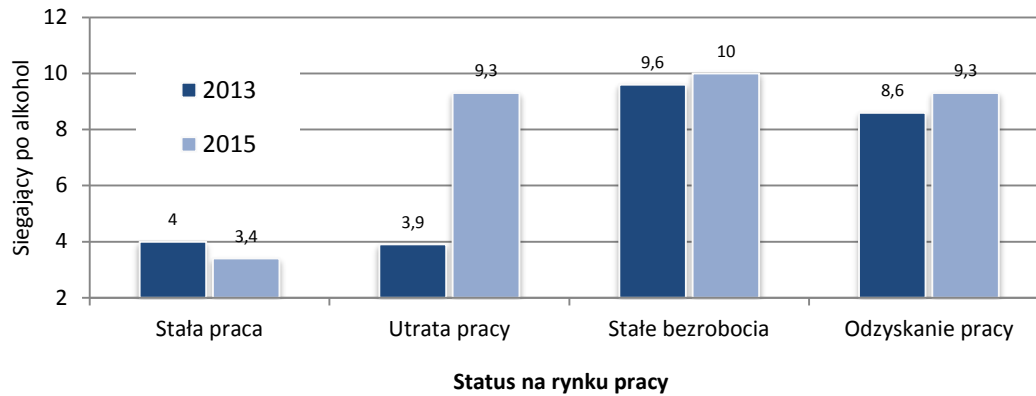
UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 6644)=10,398$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 6644)=2,346$, $p=0,071$, $\eta^2=0,001$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 8.3.2. Procent nadużywających alkoholu w 2013 i 2015 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2013 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2013 r.

⁹⁵ Operacyjna definicja wskaźnika patrz rozdz. 9.2.

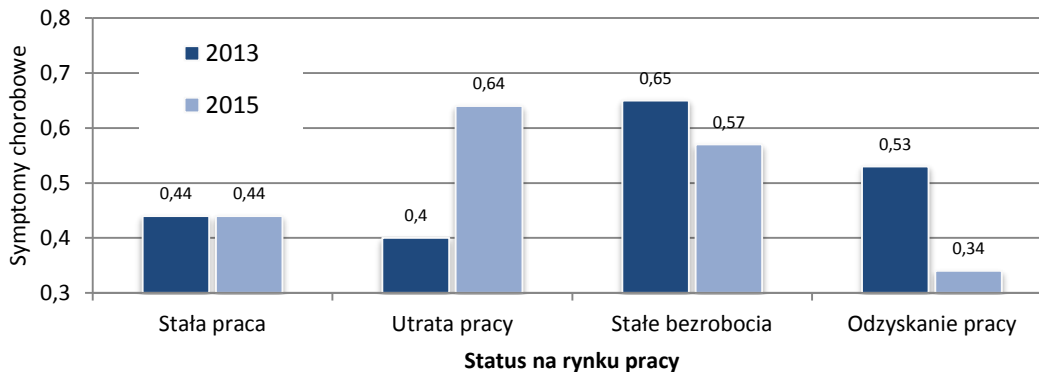
⁹⁶ Operacyjna definicja wskaźnika patrz rozdz. 9.2.

⁹⁷ Obszerniejsze omówienie dwustronnych zależności między cechami indywidualnymi i zmianą statusu na rynku pracy znaleźć można w raportach z poprzednich edycji *Diagnozy Społecznej* (www.diagnoza.com)

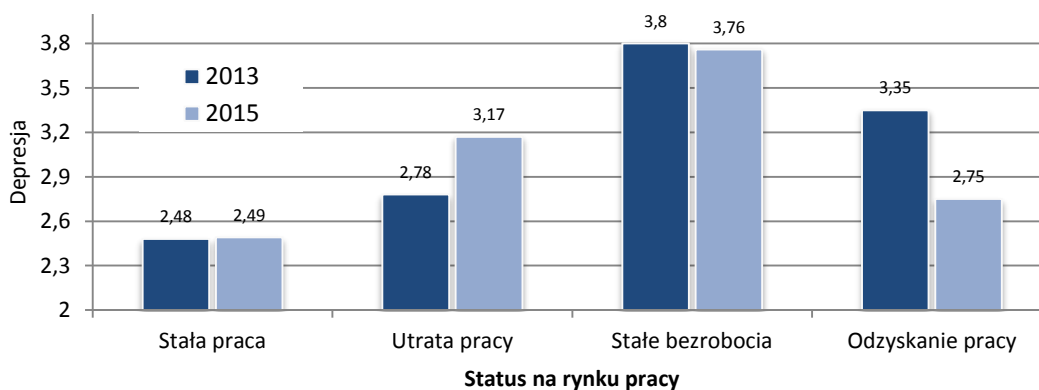
UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 6393)=27,170$, $p<0,000$, $\eta^2=0,013$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 6393)=4,524$, $p=0,004$, $\eta^2=0,002$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 8.3.3. Procent sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach w 2013 i 2015 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2013 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2013 r.

UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 6658)=3,570$, $p<0,01$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 6658)=3,528$, $p=0,05$, $\eta^2=0,002$; kowariantami były wiek i płeć.

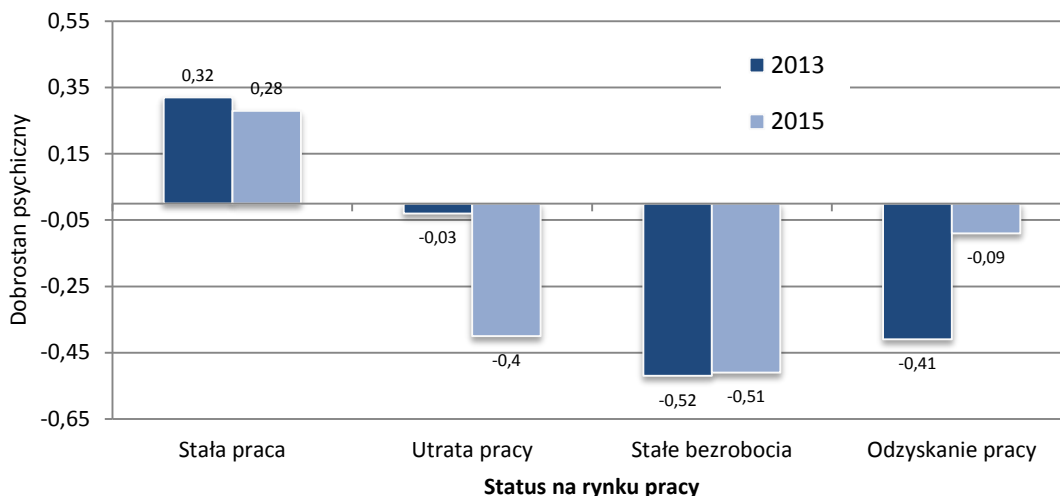
Wykres 8.3.4. Liczba poważnych symptomów chorobowych w 2013 i 2015 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2013 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2013 r.

UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 6552)=25,618$, $p<0,000$, $\eta^2=0,012$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 6552)=9,996$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; kowariantami były wiek i płeć.

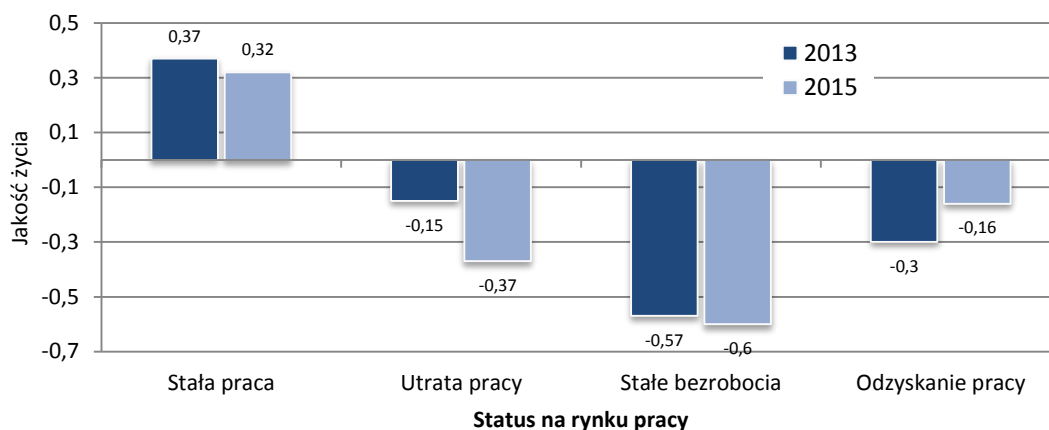
Wykres 8.3.5. Poziom symptomów depresji psychicznej w 2013 i 2015 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2013 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2013 r.

UWAGI: efekt główny daty pomiaru $F(1, 5932)=6,817$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 5932)=204,407$, $p<0,000$, $\eta^2=0,094$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 5935)=37,918$, $p<0,000$, $\eta^2=0,019$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 8.3.6. Poziom dobrostanu psychicznego w 2013 i 2015 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2011 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2011 r.

UWAGI: efekt główny daty pomiaru $F(1, 4523)=13,017$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3, 4523)=150,371$, $p<0,000$, $\eta^2=0,091$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3, 4523)=10,168$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 8.3.7. Ogólna jakość życia w 2013 i 2015 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2013 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2013 r.

8.4. Dyskryminacja społeczna

Jednym z istotnych zagrożeń dla integracji społecznej jest dyskryminacja, z którą mamy do czynienia wówczas, gdy jakimś kategoriom obywateli odmawia się równych praw i utrudnia dostęp do ważnych aspektów życia społecznego ze względu na ich szczególne cechy, które same w sobie ani też ich konsekwencje nie podlegają formalnie penalizacji.

Aby określić rodzaj i wielkość zagrożeń, które dla ładu społecznego pociągać może za sobą dyskryminacja, należy najpierw oszacować zakres tego zjawiska, sprawdzić, jak dalece jesteśmy społeczeństwem nietolerancyjnym. Nie pytaliśmy naszych respondentów o narodowość, przynależność etniczną, wyznanie ani rasę i z badania zostały wyłączone gospodarstwa domowe cudzoziemców. Nie możemy zatem ocenić zakresu dyskryminacji na tle tych właśnie atrybutów. III RP jest jednak krajem bardzo jednorodnym rasowo, etnicznie i religijnie. W przeciwieństwie do wielu państw zachodnich nie doświadczamy konfliktów na tle rasowym, wyznaniowym czy narodowościowym. Pominięcie zatem tych właśnie wyróżników nie powinno zbytnio deformować naszych szacunków. W Polsce jesteśmy świadkami innych przejawów dyskryminacji, zarówno „gorących”, czyli silnie zabarwionych emocjonalnie (np. wobec homoseksualistów i nosicieli wirusa HIV), jak i „zimnych”, wpisanych niejako w kulturę i w mechanizmy społecznej stratyfikacji, np. związanych z płcią, niepełnosprawnością czy miejscem zamieszkania.

Generalnie poziom poczucia dyskryminacji w Polsce jest ciągle niski, chociaż w stosunku do połowy lat 90. XX wieku wzrósł trzykrotnie (tabela 8.4.1).

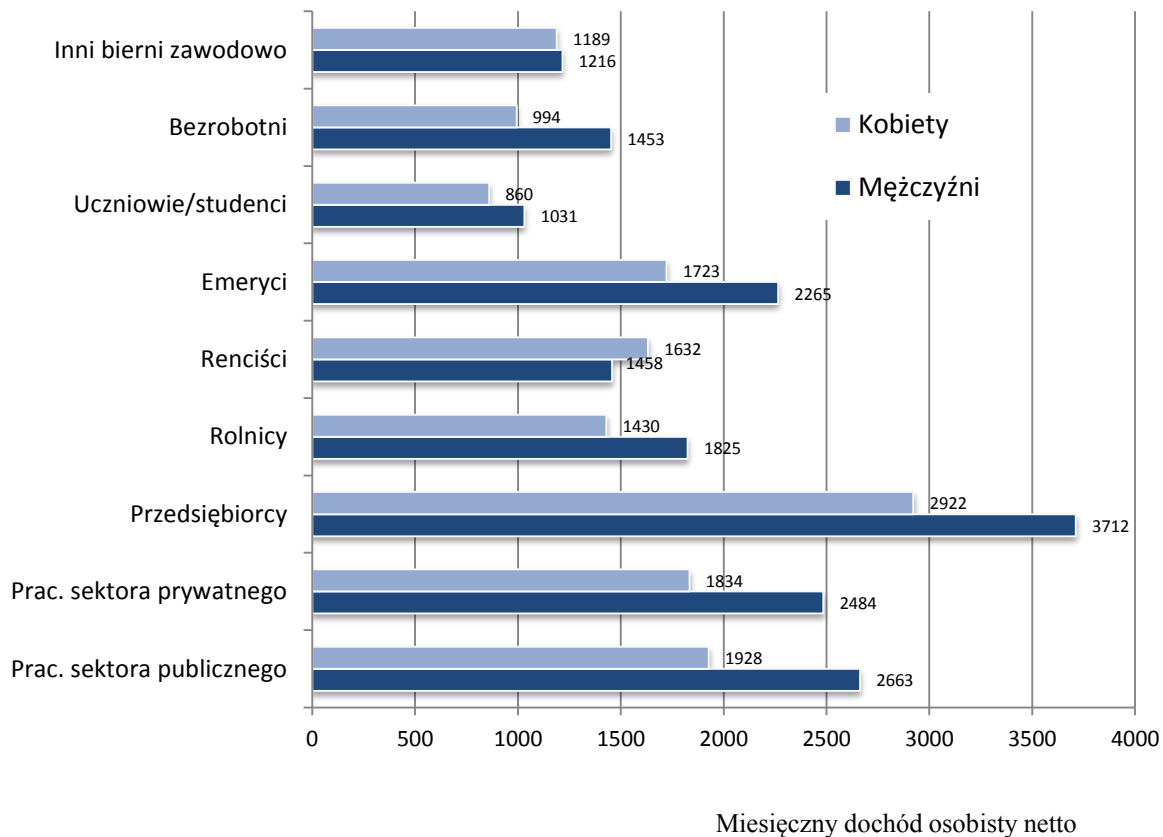
Tabela. 8.4.1. Odsetek osób dorosłych czujących się dyskryminowanymi w latach 1992-2015

1992 r. N=3396	1994 r. N=2298	1995 r. N=3024	1997 r. N=2100	2000 r. N=5431	2003 r. N=9620	2005 r. N=8609	2007 r. N=12638	2009 r. N=26122	2011 r. N=26300	2013 N=26201	2015 N=22203
0,8	0,7	0,9	0,6	1,2	1,6	1,8	1,9	1,8	1,7	1,8	1,6

Źródło danych: lata 1992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2013 — *Diagnoza Społeczna*.

Pytaliśmy o poczucie dyskryminacji z jakichkolwiek powodów. Łatwo wskazać niektóre obiektywne przesłanki dyskryminacji w Polsce, takie jak niepełnosprawność (np. bariery architektoniczne, niechętny stosunek pracodawców) czy różnice dochodowe związane z płcią.

Przyjrzyjmy się najpierw dyskryminacji związanej z płcią. Wcześniej wspomnieliśmy o dysproporcjach zarobkowych między mężczyznami i kobietami (rozd. 5.5.1). Przeciętny dochód osobisty deklarowany przez kobiety jest o 1/5 (nieco mniej niż w poprzednich latach) niższy od dochodu deklarowanego przez mężczyzn⁹⁸. Różnica ta nie wynika z różnicy statusu społeczno-zawodowego. We wszystkich grupach społeczno-zawodowych, z wyjątkiem rencistów, jest ona taka sama lub zbliżona do różnicy ogólnej przy kontroli poziomu wykształcenia (wykres 8.4.1).

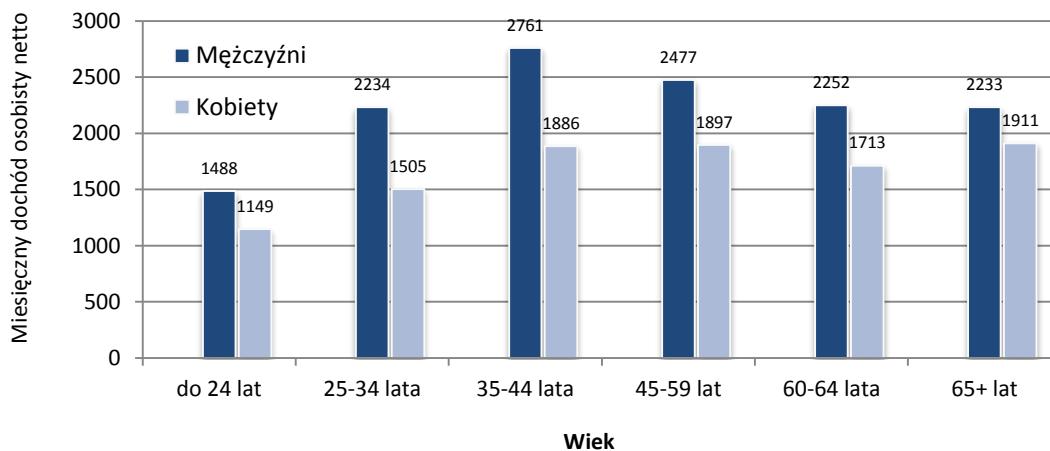
UWAGI: efekt główny płci $F(1, 15922)=119,222$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; efekt główny statusu $F(8, 15922)=161,626$, $p<0,000$, $\eta^2=0,075$; efekt interakcji płci i statusu $F(8, 15922)=16,356$, $p<0,000$, $\eta^2=0,008$.

Wykres 8.4.1. Przeciętny miesięczny dochód osobisty netto („na rękę”) kobiet i mężczyzn według statusu społeczno-zawodowego przy kontroli poziomu wykształcenia

Różnica ta utrzymuje się na podobnym poziomie także we wszystkich grupach wieku. Największa jest w grupach osób w wieku aktywności zawodowej (25-59 lat), najmniejsza zaś w grupie najstarszej (65+ lat) (wykres 8.4.2).

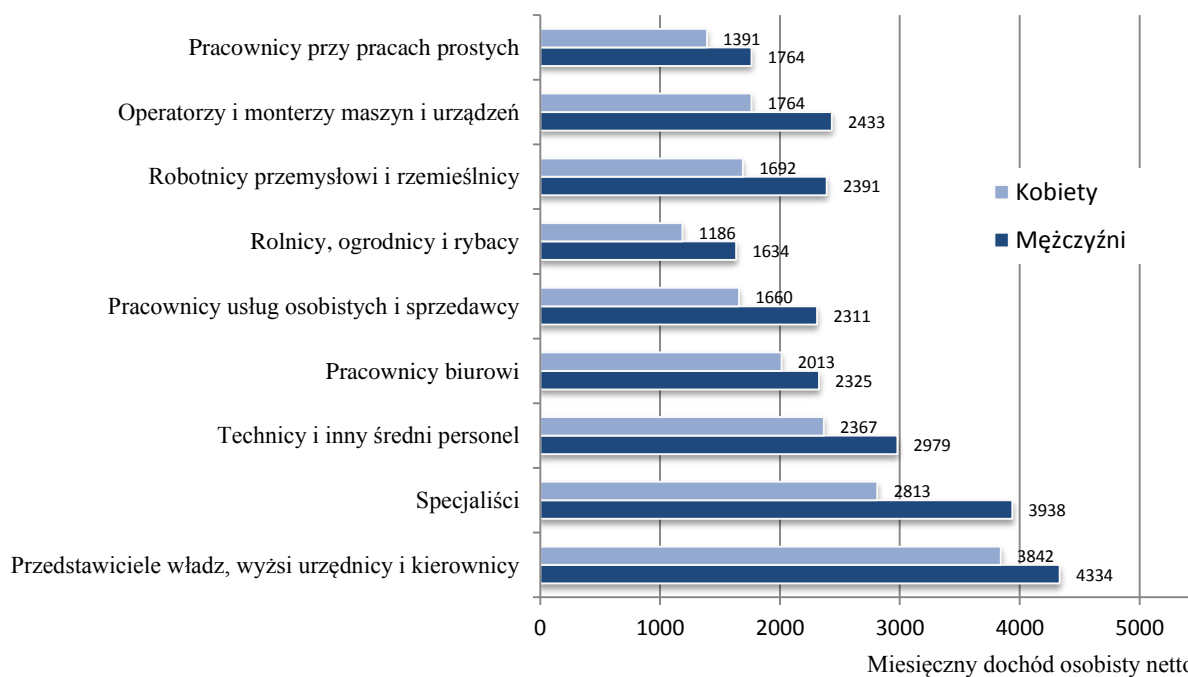
Do tych wyników można zgłosić zastrzeżenie, że to nie płeć decyduje o różnicy dochodów osobistych, ale rodzaj zajęcia i stanowiska. Okazuje się jednak, że również w ramach poszczególnych grup zawodowych o względnie wyrównanych kompetencjach, obowiązkach i stanowiskach różnica w dochodach między kobietami i mężczyznami utrzymuje się na tym samym poziomie (wykres 8.4.3). Tak więc rzeczywisty poziom dyskryminacji płacowej związanej z płcią szacować można na 22 proc.

⁹⁸ Ale w próbie panelowej między 2013 i 2015 rokiem różnica się powiększyła z 26,4 proc. do 27,5 proc. Zarobki mężczyzn wzrosły istotnie statystycznie bardziej niż zarobki kobiet.

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 15953) = 489,604$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,030$; efekt główny wieku $F(5, 15953) = 81,650$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,025$; efekt interakcji płci i wieku $F(5, 15953) = 15,224$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,003$.

Wykres 8.4.2. Przeciętny miesięczny dochód osobisty netto („na rękę”) kobiet i mężczyzn w różnych grupach wieku przy kontroli liczby lat nauki

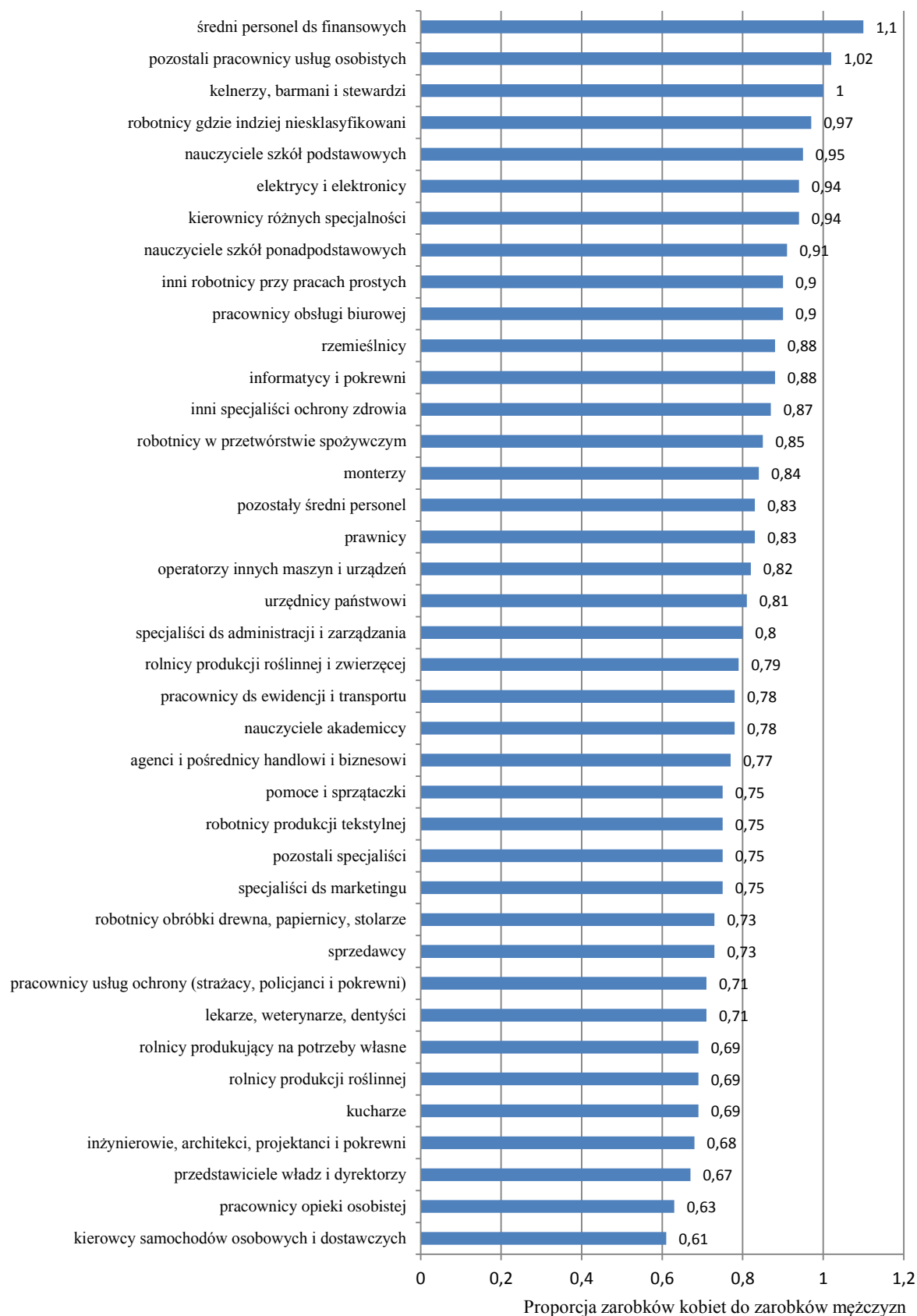

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 9894) = 243,559$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,024$; efekt główny grupy $F(8, 9894) = 243,157$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,154$; efekt interakcji płci i grupy $F(9, 9894) = 7,381$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,006$.

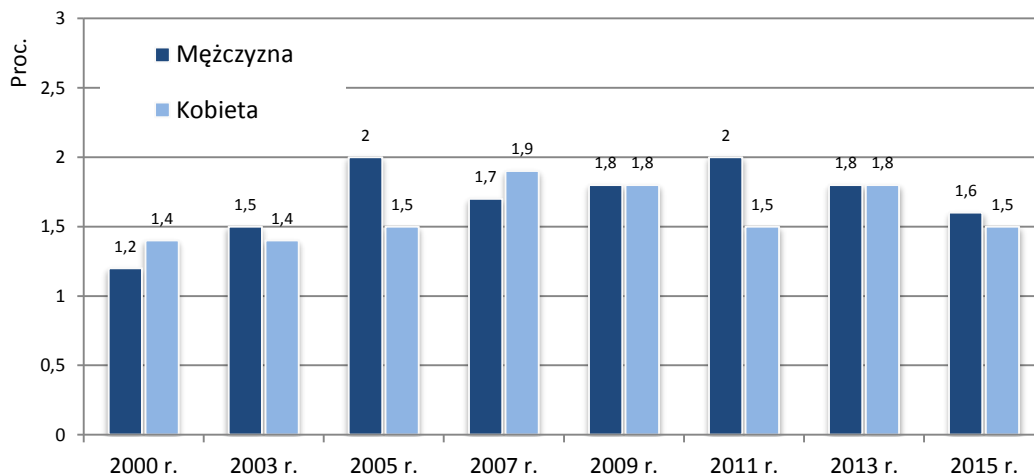
Wykres 8.4.3. Przeciętny miesięczny dochód osobisty netto („na rękę”) kobiet i mężczyzn w różnych grupach zawodowych przy kontroli wieku

Przy analizie różnic między mężczyznami i kobietami przy bardziej szczegółowym podziale na grupy zawodowe ogólny wskaźnik dyskryminacji płacowej kobiet wynosi 22 proc. Kontrola poziomu wykształcenia zwiększa różnicę między mężczyznami i kobietami w dochodzie osobistym do 23 proc. (wykres 8.4.4). Kobiety mają średnio niemal o rok dłuższą edukację. Oznacza to, że gdyby kobiety miały ten sam poziom wykształcenia co mężczyźni to ich dyskryminacja płacowa byłaby jeszcze większa. Wykształcenie a nie staż pracy okazuje się czynnikiem krytycznym w zmniejszaniu różnic w dochodach mężczyzn i kobiet.

Sprawdźmy, czy tak wyraźna dyskryminacja płacowa kobiet przekłada się na ich zwiększone poczucie bycia dyskryminowanymi. Okazuje się, że kobiety nie czują się częściej dyskryminowane od mężczyzn (wykres 8.4.5), a w latach 2005 i 2011 r. większy był odsetek mężczyzn niż kobiet doświadczających subiektywnie dyskryminacji (w pozostałych latach różnice były nieistotne statystycznie). Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę tylko osoby pracujące i porównamy mężczyzn i kobiety o takim samym stażu pracy i poziomie wykształcenia, nie stwierdzamy większego niż u mężczyzn poczucia dyskryminacji u kobiet (odpowiednio 1,5 i 1,9 proc. różnica nieistotna statystycznie).

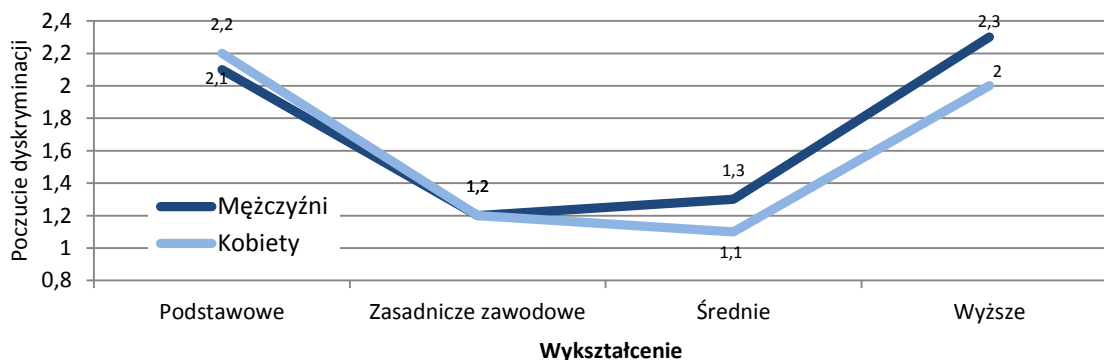

Wykres 8.4.4. Proporcja dochodu osobistego netto („na rękę”) kobiet do dochodu mężczyzn w różnych grupach zawodowych przy kontroli wieku i liczby lat nauki

Wykres 8.4.5. Odsetek mężczyzn i kobiet czujących się dyskryminowanymi w latach 2000-2015

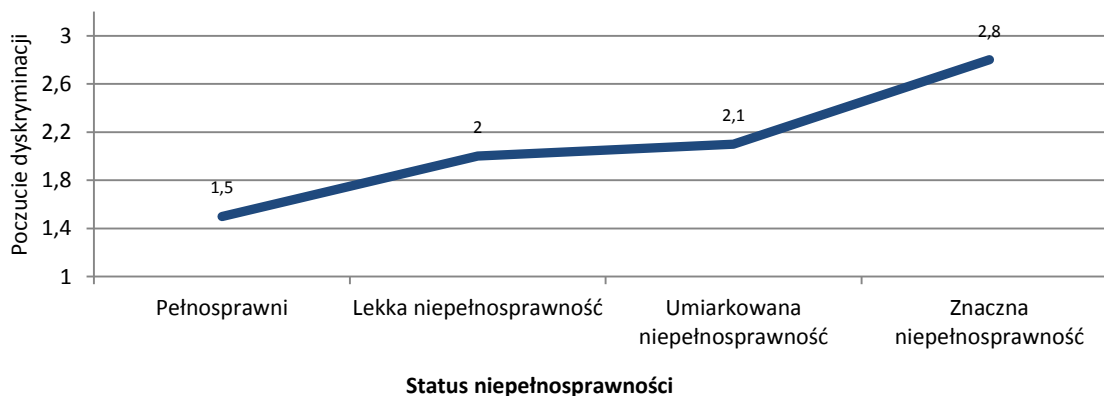
Na różnice w poczuciu dyskryminacji między kobietami i mężczyznami nie ma wpływu poziom wykształcenia. Generalnie najczęściej dyskryminowani czują się zarówno mężczyźni jak i kobiety z najniższym i najwyższym wykształceniem (wykres 8.4.6).

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny wykształcenia $F(3, 21611)=8,866, p<0,000, \eta^2=0,001$.; efekt interakcji płci i wykształcenia ni.

Wykres 8.4.6. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na poziom wykształcenia przy kontroli wieku

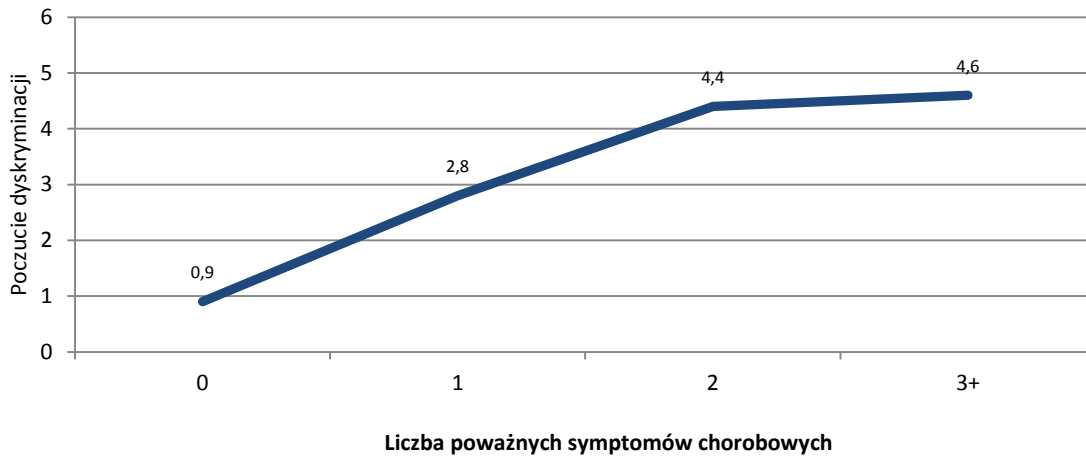
Inną oprócz kobiet grupą obiektywnie dyskryminowaną, pozbawioną równego dostępu do dóbr, instytucji, usług i praw, są osoby niepełnosprawne. Okazuje się jednak, że obiektywne upośledzenie społeczne niepełnosprawnych przekłada się umiarkowanie na ich poczucie bycia dyskryminowanym. Zasadnicze znaczenie ma przy tym stopień niepełnosprawności (wykres 8.4.7). W grupie osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności wskaźnik subiektywnej dyskryminacji jest niemal o połowę większy niż w grupie z lekkim stopniem niepełnosprawności i niemal dwukrotnie większy niż w grupie pełnosprawnych.

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny niepełnosprawności $F(3, 21257)=3,115, p<0,05, \eta^2=0,000$; efekt interakcji płci i niepełnosprawności ni.

Wykres 8.4.7. Procent osób, które czują się dyskryminowane ze względu na status niepełnosprawności, przy kontroli płci, wieku i wykształcenia

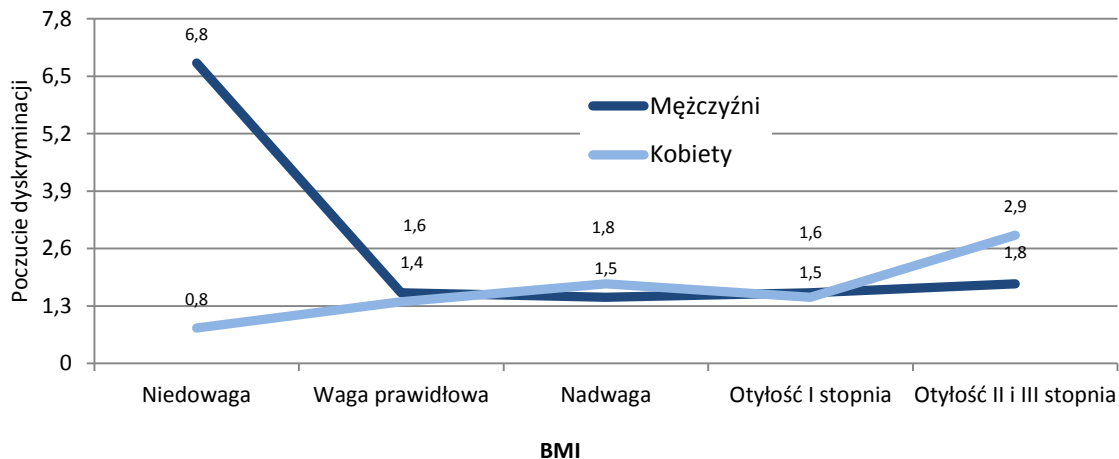
Niezależnie od niepełnosprawności, w dodatku w dużo większym stopniu niż niepełnosprawność, o poczuciu dyskryminacji decyduje stan zdrowia. Osoby doświadczające co najmniej dwóch poważnych symptomów chorobowych⁹⁹ pięciokrotnie częściej doświadczały subiektywnie dyskryminacji w porównaniu z grupą osób niedoświadczających żadnego poważnego symptomu (wykres 8.4.8). Różnica ta nie zależy od płci, wieku i wykształcenia.

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny liczby symptomów $F(3, 21610)=68,315$, $p<0,000$, $\eta^2=0,009$; efekt interakcji płci i liczby symptomów ni.

Wykres 8.4.8. Procent osób, które czują się dyskryminowane ze względu na liczbę poważnych symptomów chorobowych, przy kontroli płci, wieku i wykształcenia

Nie wiąże się natomiast zasadniczo z poczuciem dyskryminacji indeks masy ciała (BMI). Jedynie mężczyźni z niedowagą odczuwają dyskryminację czterokrotnie częściej niż ci, którzy mają wagę prawidłową lub większą od prawidłowej. W przypadku kobiet tylko znaczny stopień otyłość zwiększa nieco odczucie dyskryminacji (wykres 8.4.9).

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 21445)=6,866$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$; efekt główny masy ciała $F(4, 21445)=3,036$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji płci i BMI $F(4, 21445)=5,066$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$.

Wykres 8.4.9. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na wskaźnik masy ciała (BMI) przy kontroli wieku i wykształcenia

Jednak to nie osoby niepełnosprawne ani chore czują się najczęściej dyskryminowane, lecz osoby, które są ofiarami i sprawcami przestępstw (wykresy 8.4.10 i 8.4.11), palą papierosy, nadużywają alkoholu lub biorą narkotyki¹⁰⁰ (wykres 8.4.12), leczą się psychiatrycznie lub korzystają z porad psychologów (wykres 8.4.13).

Bycie ofiarą przestępstwa zwiększa radykalnie, zwłaszcza wśród mężczyzn wskaźnik dyskryminacji (wykres 8.4.10), a wieloraki konflikt z prawem powoduje w przypadku kobiet aż 20-krotny wzrost poczucia dyskryminacji do 32 proc. (wykres 8.4.11).

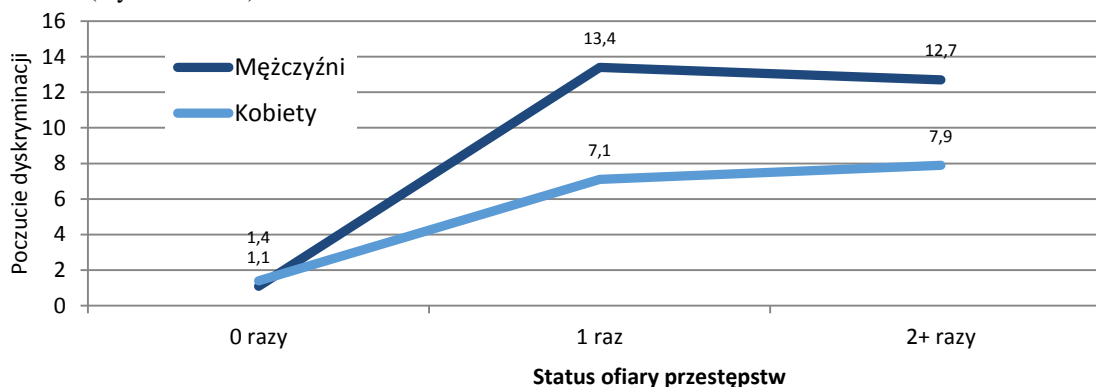
Poczucie dyskryminacji osób uzależnionych od trzech używek jest zróżnicowane ze względu na płeć. Jedno uzależnienie (w ogromnej większości przypadków jest to nikotynizm) zwiększa nieznacznie tylko wskaźnik subiektywnej dyskryminacji; dopiero dodanie do nikotynizmu alkoholizmu i/lub narkomanii podnosi znacząco ten wskaźnik w podobnym stopniu wśród mężczyzn i

⁹⁹ Wskaźnikiem jest wskazanie dwóch lub więcej spośród 15 symptomów trwających co najmniej przez pół ostatniego miesiąca (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny pyt. 62).

¹⁰⁰ Najsilniej różnicuje poczucie dyskryminacji uzależnienie od narkotyków a najsłabiej (ale istotnie statystycznie) palenie papierosów.

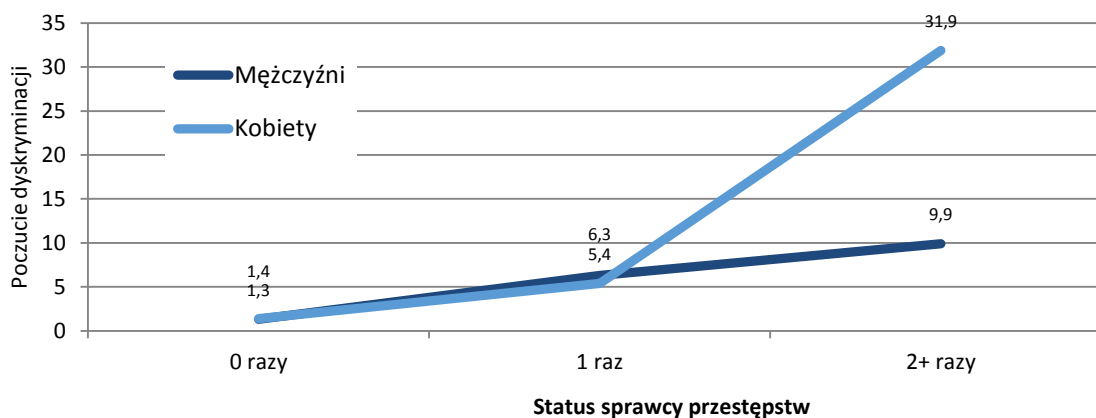
kobiet, a przy wszystkich trzech uzależnieniach następuje w przypadku kobiet radykalny wręcz wzrost poczucia dyskryminacji do 18 proc. (wykres 8.3.12).

Osoby korzystające z usług psychiatry lub psychologa czują się dyskryminowane kilkakrotnie częściej (ponad sześciokrotnie w przypadku mężczyzn i pięciokrotnie w przypadku kobiet) w porównaniu z osobami, które z takich usług nie korzystały w minionym roku (wykres 8.4.13).

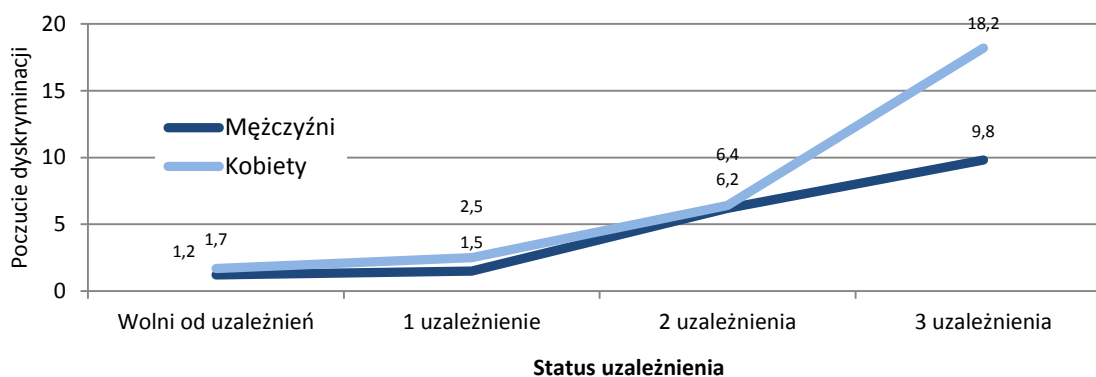
UWAGI: efekt główny płci $F(1, 21612)=21,684$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt główny ofiary $F(2, 21612)=160,084$, $p<0,000$, $\eta^2=0,015$; efekt interakcji płci i ofiary $F(2, 21612)=19,666$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$.

Wykres 8.4.10. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na status ofiary przestępstw przy kontroli wieku i wykształcenia

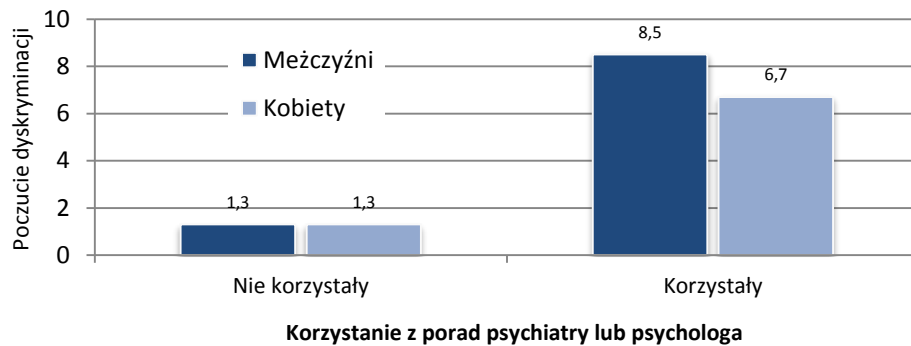
UWAGI: efekt główny płci $F(1, 21612)=58,679$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; efekt główny ofiary $F(2, 21612)=153,082$, $p<0,000$, $\eta^2=0,014$; efekt interakcji płci i ofiary $F(2, 21612)=35,507$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$.

Wykres 8.4.11. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na status sprawcy łamania prawa, przy kontroli wieku i wykształcenia

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 21612)=9,132$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$; efekt główny uzależnienia $F(2, 21612)=49,244$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt interakcji płci i uzależnienia $F(2, 21612)=2,879$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$

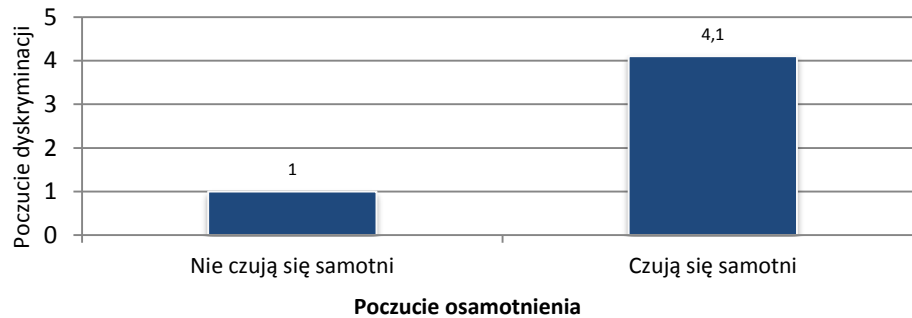
Wykres 8.4.12. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na status uzależnienia przy kontroli wieku i wykształcenia

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 21609)=5,199, p<0,05, \eta^2= 0,000$; efekt główny korzystania z porad $F(1, 21609)=240,103, p<0,000, \eta^2= 0,011$; efekt interakcji płci i porad $F(1, 21609)=4,701, p<0,05, \eta^2= 0,000$.

Wykres 8.4.13. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na korzystanie z porad psychiatry lub psychologa przy kontroli wieku i wykształcenia

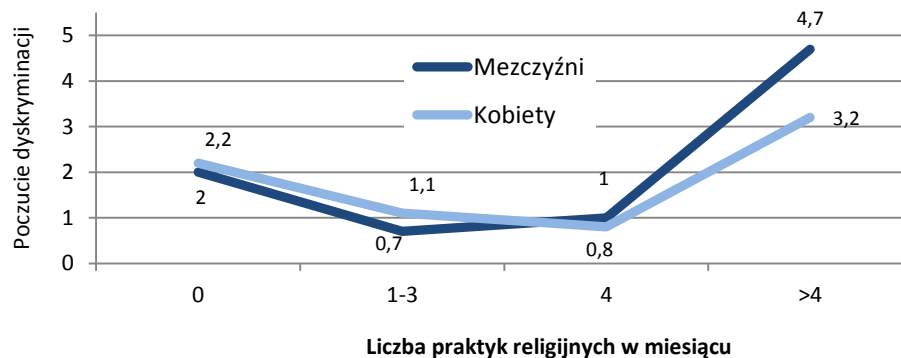
Także osoby samotne czują się częściej dyskryminowane (wykres 8.4.14). Ta ostatnia cecha może być traktowana jednak jako inny przejaw społecznego ostracyzmu. Poczucie dyskryminacji towarzyszy także wykluczonym społecznie, którzy z innych niż uprzedzenia powodów mają podobnie lub bardziej nawet od dyskryminowanych ograniczony dostęp do zasobów, instytucji i usług społecznych (patrz rozdz. 8.5).

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny samotności $F(1, 21245)=181,944, p<0,000, \eta^2= 0,008$; efekt interakcji płci i samotności ni.

Wykres 8.4.14. Procent osób czujących się dyskryminowanymi ze względu na poczucie osamotnienia przy kontroli wieku, płci i wykształcenia

Odrębną kategorią osób, które mogą być dyskryminowane w kraju, gdzie większość stanowią praktykujący katolicy, są ateści, a w kategoriach naszych wskaźników — osoby niebiorące udziału w uroczystościach religijnych. I tak w istocie jest, ale okazuje się, że także osoby usposobione dewocyjnie — uczęszczające do kościoła częściej niż cztery razy w miesiącu są narażone ponadprzeciętnie, bardziej nawet niż niepraktykujący, na dyskryminację, zwłaszcza mężczyźni (wykres 8.4.15).

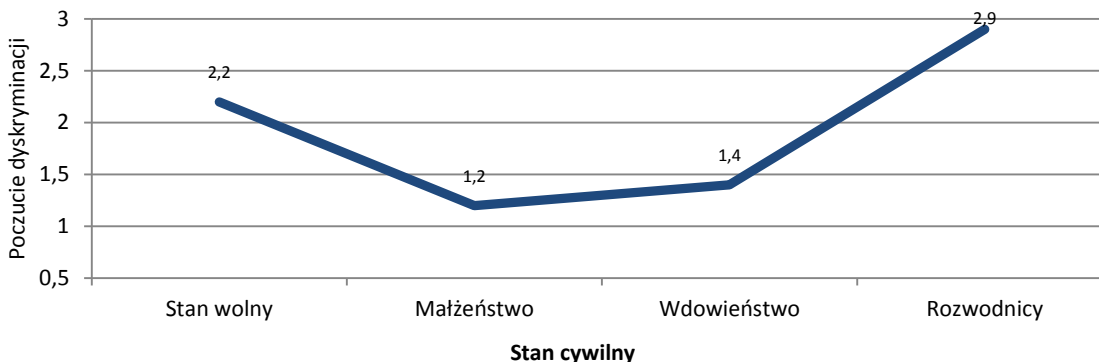

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny praktyk $F(3, 21520)=41,165, p<0,000, \eta^2= 0,006$; efekt interakcji płci i praktyk $F(3, 21520)=3,189, p<0,05, \eta^2= 0,000$.

Wykres 8.4.15. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na częstość praktyk religijnych w miesiącu przy kontroli wieku i wykształcenia

Najbardziej czują się dyskryminowane (przy kontroli wieku, wykształcenia i płci) osoby żyjące w małżeństwie i owdowiałe a najczęściej osoby rozwiedzione (wykres 8.4.16).

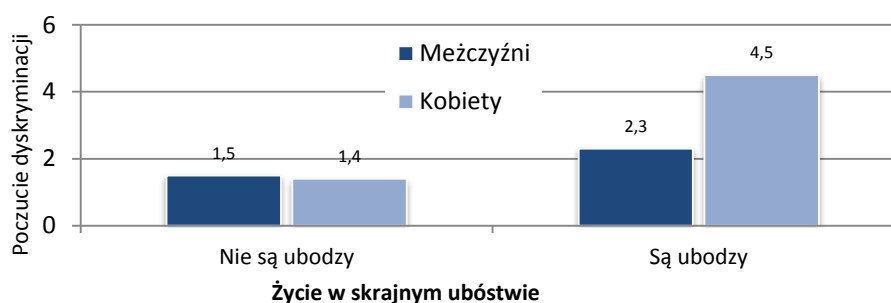

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny stanu cywilnego $F(3, 21549)=11,225, p<0,000, \eta^2=0,002$; efekt interakcji płci i stanu cywilnego ni.

Wykres 8.4.16. Procent osób, które czują się dyskryminowane ze względu na liczbę poważnych symptomów chorobowych, przy kontroli płci, wieku i wykształcenia

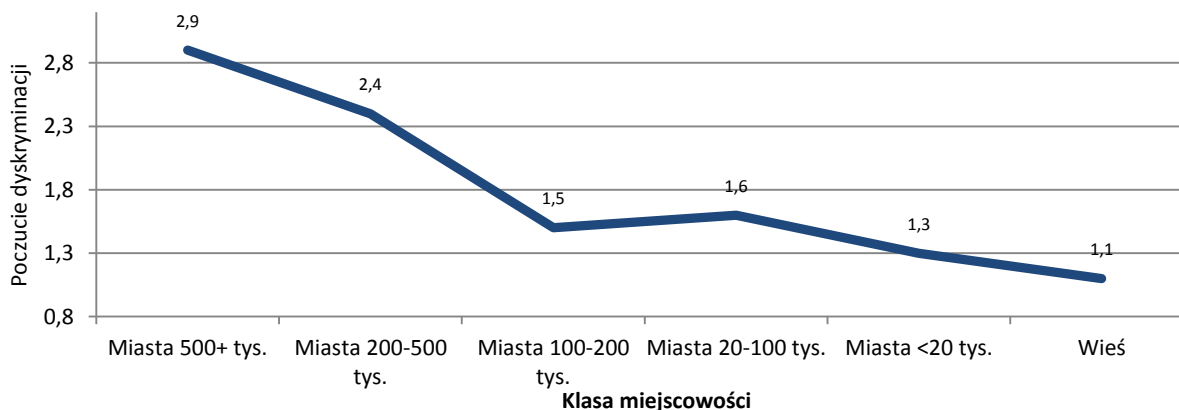
Także skrajne ubóstwo zwiększa poczucie dyskryminacji, zwłaszcza u kobiet (wykres 8.4.17).

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 19729)=4,649, p<0,05, \eta^2=0,000$; efekt główny ubóstwa $F(1, 19729)=13,753, p<0,000, \eta^2=0,001$; efekt interakcji płci i ubóstwa $F(1, 19729)=4,831, p<0,05, \eta^2=0,000$.

Wykres 8.4.17. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na korzystanie z porad psychiatry lub psychologa przy kontroli wieku i wykształcenia

Nieoczywista jest zależność między poczuciem dyskryminacji i klasą miejsca zamieszkania (wykres 8.4.18). Najczęściej społecznie napiętnowani czują się mieszkańcy największych miast a najrzadziej mieszkańcy wsi. Wynik ten jest o tyle nieoczekiwany, że to właśnie na wsi jest większa kontrola społeczną nad jednostką, co powinno skutkować częstszym napiętnowaniem osób naruszających dominujące w środowisku normy.

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny stanu cywilnego $F(3, 21549)=11,225, p<0,000, \eta^2=0,002$; efekt interakcji płci i stanu cywilnego ni.

Wykres 8.4.18. Procent osób, które czują się dyskryminowane ze względu na liczbę poważnych symptomów chorobowych, przy kontroli płci, wieku i wykształcenia

Dane z *Diagnozy* dowodzą, że w Polsce głównymi przestankami dyskryminacji społecznej są odstępstwa od większościowej normy w zakresie uzależnień od alkoholu, narkotyków i papierosów oraz praktyk religijnych, zaburzenia psychiczne, naruszenia prawa, rozwód, ubóstwo i zły stan zdrowia. W nieznacznym natomiast stopniu dyskryminację odczuwają osoby niepełnosprawne i kobiety. Z czego wcale nie wynika, że te ostatnie grupy nie są w taki lub innych sposób obiektywnie dyskryminowane.

8.5. Rodzaje wykluczenia społecznego

Związki między poszczególnymi kryteriami wykluczenia, takimi m.in. jak wyżej omówione (ubóstwo, bezrobocie, dyskryminacja społeczna) są stosunkowo słabe. Trudno zatem mówić o jednym spójnym syndromie wykluczenia. Można być wykluczonym z różnych wymiarów życia społecznego i z różnych powodów. Dowodzi tego analiza czynnikowa 10 dość oczywistych barier w uczestniczeniu w pełni w życiu społecznym: podeszłego wieku, samotności, ubóstwa, mieszkania na wsi, niskiego wykształcenia, uzależnienia od alkoholu lub narkotyków, konfliktów z prawem, poczucia dyskryminacji, niepełnosprawności i bezrobocia. W czterech pierwszych rundach badania, w 2000, 2003, 2005 i w 2007 r., te 10 kryteriów układało się konsekwentnie w trzy ortogonalne czynniki wyjaśniające łącznie ponad 40 proc. wariancji. W ostatnich trzech edycjach obraz struktury czynnikowej uległ pewnej zmianie. Oprócz trzech wcześniej identyfikowanych czynników – wykluczenia fizycznego, strukturalnego i normatywnego -- wyodrębnił się jeszcze czwarty, z którym najsilniej związane jest bezrobocie i ubóstwo. Nazwać go można wykluczeniem materialnym wynikającym z braku stałych dochodów z pracy (tabela 8.5.1). Istotnie największy odsetek wykluczonych materialnie (ponad 45 proc. wobec średniej w całej populacji 7,4 proc.) jest w grupie gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych (tabela 8.5.3).

Ubóstwo i bezrobocie traktowane były od początku badań nad wykluczeniem społecznym jako główne bariery uniemożliwiające pełne uczestniczenie w życiu społecznym. Im też poświęcano najwięcej uwagi i przyjmowano, że przeciwdziałanie bezrobociu oraz ubóstwu stanowić powinno zasadniczy cel polityki reintegracji społecznej. Fakt, że obecnie w Polsce wykluczenie materialne jest jednym z czterech odrębnych typów wykluczenia, oznacza konieczność większego zróżnicowania polityki reintegracyjnej tak, aby uwzględniała ona inne jeszcze przesłanki wykluczenia, niezależne od sytuacji na rynku pracy i materialnych warunków życia, wymagające odrębnych instrumentów adresowanych do osób gorzej wykształconych, mieszkańców wsi, niepełnosprawnych, uzależnionych od alkoholu i narkotyków oraz wchodzących w konflikt z prawem. A zatem pełne zatrudnienie i zlikwidowanie ubóstwa nie oznacza zlikwidowania problemu wykluczenia społecznego.

Zobaczymy, jak duży jest zasięg zagrożenia wykluczeniem i wykluczenia także z innych niż bezrobocie i ubóstwo powodów w całym społeczeństwie i w różnych grupach społecznych.

Tabela 8.5.1. Wyniki analizy czynnikowej (ładunki czynnikowe) wybranych kryteriów wykluczenia z rotacją varimax w latach 2013 i 2015

Kryteria	Czynniki							
	wykluczenie fizyczne		wykluczenie strukturalne		wykluczenie normatywne		wykluczenie materialne	
	2013	2015	2013	2015	2013	2015	2013	2015
Wiek 50+ lat	0,72	0,72						
Niepełnosprawność	0,71	0,68						
Samotność	0,41	0,45						
Mieszkanie na wsi			0,81	0,81				
Wykształcenie poniżej średniego			0,73	0,76				
Uzależnienie (alkohol, narkotyki)					0,65	0,69		
Konflikt z prawem					0,72	0,69		
Poczucie dyskryminacji					0,53	0,43		
Ubóstwo							0,70	0,75
Bezrobocie							0,77	0,73
Proc. wyjaśnionej wariancji	14,41	14,69	12,85	12,57	14,97	13,74	10,26	10,54

UWAGI: pokazano ładunki czynnikowe o wartościach powyżej 0,4

8.5.1. Zakres wykluczenia w różnych grupach społecznych

Trudno określić w pełni obiektywną granicę wykluczenia, podobnie jak trudno ustalić jednoznaczny i uniwersalny próg ubóstwa czy biedy (poza oczywiście kryterium przetrwania biologicznego). Oba zjawiska mają charakter relatywny: można być bardziej lub mniej ubogim w porównaniu z przeciętnym poziomem życia społeczeństwa i można być bardziej lub mniej wykluczonym społecznie. Dla sfery ubóstwa przyjęta została pewna granica dochodów (patrz rozdz. 8.1). Dla wykluczenia natomiast najważniejszym kryterium jest poziom społecznego zróżnicowania barier czy czynników ryzyka. Operacyjną miarą zróżnicowania jest odchylenie standardowe. Stosując tę miarę w odniesieniu do czterech typów wykluczenia wyznaczaliśmy dwie graniczne wartości: dla zagrożenia wykluczeniem i dla wykluczenia. Za graniczną wartość wykluczenia przyjęliśmy wielkość dwóch odchyień standardowych od wartości średniej czynnika definiującego dany typ wykluczenia, a za graniczną wartość zagrożenia wykluczeniem — wielkość jednego odchylenia standardowego. Ponieważ kryteria te są względne, trudno oszacować, jaki odsetek Polaków jest faktycznie wykluczony lub zagrożony wykluczeniem. Można jednak pokazać, które grupy w różnych przekrojach społeczno-demograficznych charakteryzują się większą lub mniejszą skalą wykluczenia i zagrożenia wykluczeniem (tabela 8.5.2 do 8.5.5).

Największy odsetek Polaków w wieku 16 i więcej lat zagrożonych jest wykluczeniem strukturalnym i fizycznym (odpowiednio prawie 12,6 i 10,5 proc., tabela 8.5.2), ale wykluczonych jest najwięcej z powodów materialnych (7,4 proc.). Tylko w przypadku wykluczenia materialnego zagrożonych jest mniej niż wykluczonych. Z kolei dla wykluczenia strukturalnego stosunek wykluczonych do zagrożonych jest największy (22,6 do 1,3). Wynika stąd, że w polityce reintegracji społecznej przeciwdziałanie bezrobociu i związanemu z nim ubóstwu powinno być zadaniem priorytetowym, jako że w przypadku tego typu wykluczenia niemal wszyscy zagrożeni wykluczeniem są już faktycznie wykluczeni.

Ryzyko poszczególnych rodzajów wykluczenia jest nieco inne dla kobiet i mężczyzn (tabela 8.5.2). Dla mężczyzn największe jest ryzyko wykluczenia materialnego i normatywnego, a dla kobiet – materialnego i fizycznego.

Jeśli chodzi o grupę społeczno-ekonomiczną, wykluczenie materialne jest najczęstsze w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (w 45 proc. z nich są wykluczeni, a w 12 proc. zagrożeni wykluczeniem) (tabela 8.5.3). Także wykluczenie normatywne zagraża i dotyka głównie gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, ale w następnej kolejności gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek. Wykluczenie strukturalne zagraża w największym stopniu – co nie dziwi ze względu na rodzaj kryteriów definicyjnych – gospodarstwom domowym rolników, natomiast wykluczenie fizyczne gospodarstwom rencistów i emerytów. Ogólnie wykluczeniem społecznym z jakichkolwiek powodów zagrożone są najbardziej gospodarstwa domowe rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, a najmniej gospodarstwa pracowników i pracujących na własny rachunek.

Tabela 8.5.2. Odsetek osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym ze względu na typ wykluczenia i płeć

Płeć	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Mężczyźni	8,8	4,7	26,7	1,3	9,6	6,7	0,2	7,1
Kobiety	11,0	4,8	21,7	0,3	2,5	3,5	0,1	7,9
Ogółem	9,9	4,8	24,0	0,8	5,8	5,0	0,1	7,5
Chi-kwadrat; istotność	25; 0,000		134; 000		580; 0,000		5; ni	

Tabela 8.5.3. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia i grupę społeczno-ekonomiczną gospodarstwa domowego

Grupa społeczno-ekonomiczna	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Pracowników	5,4	1,5	19,2	,8	6,8	5,8	0,2	6,7
Rolników	6,4	1,7	58,3	1,5	5,9	3,0	0,0	7,9
Pracujących na własny rachunek	4,9	1,4	15,7	1,0	8,9	5,9	0,2	3,7
Emerytów	18,8	10,5	24,5	,3	3,2	2,9	0,1	3,2
Rencistów	22,7	20,0	32,2	1,2	3,5	4,5	0,0	16,3
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	19,4	7,0	29,2	,8	7,3	8,0	0,2	44,3
Chi-kwadrat; istotność	2288; 0,000		1136; 0,000		199; 0,000		1455; 0,000	

W przekroju typu gospodarstwa (tabela 8.5.4) bezwzględnie największe ryzyko wykluczenia fizycznego mają osoby z gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych (głównie są to gospodarstwa emerytów), małżeństwa bez dzieci (także w dużej mierze gospodarstwa emerytów) oraz gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe (często także są to gospodarstwa rodzeństwa w podszłym wieku). Wykluczenie strukturalne zagraża najbardziej małżeństwom z 3 i większą liczbą dzieci oraz rodzinom niepełnym a także gospodarstwom wielorodzinnym. Oznacza to że w tego typu gospodarstwach jest szczególnie niski poziom kapitału kulturowego (niskie wykształcenie). Ryzyko wykluczenia normatywnego największe jest w rodzinach niepełnych i w gospodarstwach małżeństw z 2, 3 i większą liczbą dzieci (głównie zresztą dotyczy ono właśnie dzieci w wieku jakie obejmowało nasze badanie – 16+ lat). Także wykluczenie materialne dotyka najczęściej małżeństwa z 3 i większą liczbą dzieci, a także rodziny niepełne. Ogółem zagrożone wykluczeniem są najbardziej gospodarstwa nierodzinne i rodziny niepełne i małżeństwa wielodzietne.

W przekroju wojewódzkim wykluczenie fizyczne występuje najczęściej w woj. lubuskim i małopolskim (tabela 8.5.5). Wykluczenie strukturalne i zagrożenie tym wykluczeniem najbardziej jest powszechne w województwach wschodnich, zwłaszcza w lubelskim, podkarpackim, świętokrzyskim i małopolskim. Największy odsetek normatywnie wykluczonych jest w woj. podkarpackim, śląskim i kujawsko-pomorskim. Materialnie wykluczonych jest najwięcej w woj. kujawsko-pomorskim i lubelskim. Generalnie jednak zróżnicowanie ryzyka wykluczenia w przekroju wojewódzkim jest stosunkowo niewielkie, znacznie mniejsze niż w przekroju grup społeczno-ekonomicznych i typu gospodarstwa.

Tabela 8.5.4. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia i typ gospodarstwa domowego

Typ gospodarstwa	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Małżeństwa bez dzieci	12,4	8,2	20,0	0,4	4,7	3,0	0,1	3,9
Małżeństwa z 1 dzieckiem	6,4	2,9	19,9	0,6	6,2	4,9	0,1	6,3
Małżeństwa z 2 dziećmi	4,0	,8	20,4	0,9	6,4	5,4	0,1	7,4
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	4,6	1,5	33,4	1,3	5,8	4,4	0,2	12,6
Konkubinat bez dzieci	3,2	1,6	4,8	0,0	15,7	11,9	0,0	5,4
Konkubinat z dziećmi	2,6	1,6	14,9	1,3	9,7	5,5	0,6	16,9
Rodziny niepełne	13,8	6,2	25,4	0,6	5,3	7,8	0,3	12,3
Wielorodzinne bez dzieci	11,1	5,2	25,4	3,7	7,5	6,0	0,0	3,7
Wielorodzinne z dziećmi	6,4	2,9	43,6	1,4	6,0	3,4	0,3	8,2
Nierodzinne jednoosobowe	27,9	13,4	17,7	0,4	4,3	5,1	0,0	4,3
Nierodzinne wieloosobowe	16,3	4,8	16,3	0,0	6,2	12,9	0,0	12,0
Chi-kwadrat; istotność	1971; 0,000		837; 0,000		221; 0,000		309; 0,000	

Tabela 8.5.5. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia w przekroju wojewódzkim

Województwo	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Dolnośląskie	12,2	4,2	16,7	0,4	7,1	3,7	0,1	6,8
Kujawsko-pomorskie	12,1	5,1	26,0	0,6	5,3	3,2	0,5	11,8
Lubelskie	10,5	4,7	34,0	0,9	5,6	3,7	0,0	10,3
Lubuskie	12,8	9,1	20,6	2,5	9,5	7,9	0,2	5,9
Łódzkie	9,6	5,6	21,0	0,5	4,8	5,2	0,1	9,7
Małopolskie	8,6	4,8	31,3	0,6	4,7	3,2	0,0	5,4
Mazowieckie	10,1	4,4	22,2	0,4	6,0	5,9	0,1	5,4
Opolskie	11,2	3,4	29,9	0,9	5,2	6,2	1,0	9,3
Podkarpackie	10,8	4,7	34,3	0,6	4,8	4,0	0,0	12,2
Podlaskie	9,7	3,7	21,4	0,9	9,1	4,8	0,0	9,4
Pomorskie	8,9	6,0	20,7	0,5	7,4	6,5	0,0	5,4
Śląskie	9,1	3,5	13,2	0,6	6,3	6,2	0,0	5,1
Świętokrzyskie	8,2	6,6	30,8	1,3	5,3	4,3	0,0	8,4
Warmińsko-mazurskie	8,3	4,7	28,4	0,8	3,9	2,7	0,0	10,4
Wielkopolskie	9,9	5,5	27,3	1,7	5,1	4,6	0,2	6,5
Zachodniopomorskie	8,8	3,5	21,8	0,0	5,3	7,0	0,0	8,4
Chi-kwadrat; istotność	86; 0,000		492; 0,000		132; 0,000		226; 0,000	

8.5.2. Wykluczenie a dobrostan psychiczny i zaradność życiowa

Czynniki ryzyka wykluczenia są potencjalnie zagrażające dla ładu społecznego. Dla żadnego odpowiedzialnego polityka nie mogą być obojętne takie zjawiska, jak wysoka stopa bezrobocia, znaczny odsetek niepełnosprawnych, wysoki wskaźnik przestępczości czy duża skala ubóstwa. Nie oznacza to jednak automatycznie negatywnego wpływu wykluczenia zdefiniowanego poprzez te czynniki na subiektywną jakość życia (dobrostan psychiczny). Bezrobotni, ubodzy, niepełnosprawni i przestępcy nie muszą wcale być mniej szczęśliwi, bardziej depresyjni czy słabiej motywowani do życia niż pracujący, bogaci, pełnosprawni i uczciwi obywatele. Badania światowe dowodzą bowiem, że obiektywne warunki życia mają znikomy wpływ na dobrostan psychiczny (Andrews, Withey, 1976, Campbell, Converse, Rodgers, 1976; Czapiński, 1992, 2009, 2004; Diener, Biswas-Diener, 2008; Myers, 1993). Biedni okazują się nieco tylko mniej szczęśliwi od bogatych, starzy tak samo szczęśliwi jak młodzi, wykształceni przeciętnie odrobinę szczęśliwsi od niewykształconych. Jedynie stan cywilny i zdrowie (ale tylko subiektywna jego ocena, nie zaś obiektywna diagnoza medyczna) konsekwentnie i wyraźnie różnicują poziom dobrostanu psychicznego. Osoby żyjące samotnie, zwłaszcza owdowiałe i rozwiedzione, oraz uważające się za schorowane są dużo mniej szczęśliwe od tych, które żyją w związku małżeńskim i czują się zdrowe. O ile jednak władze państwowe mogą zwiększać poczucie bezpieczeństwa zdrowotnego i tą drogą zadowolenie ze stanu własnego zdrowia obywateli, o tyle niewielki mają wpływ na relacje interpersonalne i związany z nimi stan cywilny obywateli. Tym samym niewielki mają potencjalny wpływ na poczucie szczęścia obywateli.

Również zmiana sytuacji życiowej nie skutkuje zazwyczaj trwałą zmianą dobrostanu psychicznego. Na przykład w USA, Japonii, Wielkiej Brytanii i w większości innych krajów rozwinętych poczucie szczęścia i zadowolenie z życia nie zmienia się od dziesiątków lat mimo ciąglego wzrostu gospodarczego¹⁰¹.

Jednakże w Polsce związek między obiektywnymi warunkami życia i dobrostanem psychicznym jest dużo silniejszy niż w innych, zamożniejszych krajach (Czapiński, 1996, 2012). Można zatem oczekiwać, że również wykluczenie społeczne będzie miało w naszym społeczeństwie znaczący wpływ na subiektywną jakość życia. Aby to sprawdzić, obliczono za pomocą równań regresji wielokrotnej wartość predykcyjną czynników określających trzy typy wykluczenia dla różnych miar dobrostanu psychicznego.

W zakresie ogólnego dobrostanu subiektywnego wszystkie trzy czynniki mają podobne, przy tym dosyć duże, znaczenie we wszystkich sześciu pomiarach i łącznie wyjaśniają w 2013 r. w zależności od wskaźnika dobrostanu od 15 do 35 procent wariacji, przy czym największe znaczenie ma wykluczenie fizyczne, a w następnej kolejności wykluczenie materialne (tabela 8.5.6). W zakresie woli życia (skłonności samobójczych i pragnienia życia) głównymi predyktorami są wykluczenie fizyczne i normatywne, a najmniejsze znaczenie ma wykluczenie strukturalne. Silny związek depresji psychicznej z wykluczeniem fizycznym wynika z wysokiej korelacji wskaźnika depresji z wiekiem życia (patrz rozdz. 5.3), stanowiącym jeden z głównych wyznaczników wykluczenia fizycznego.

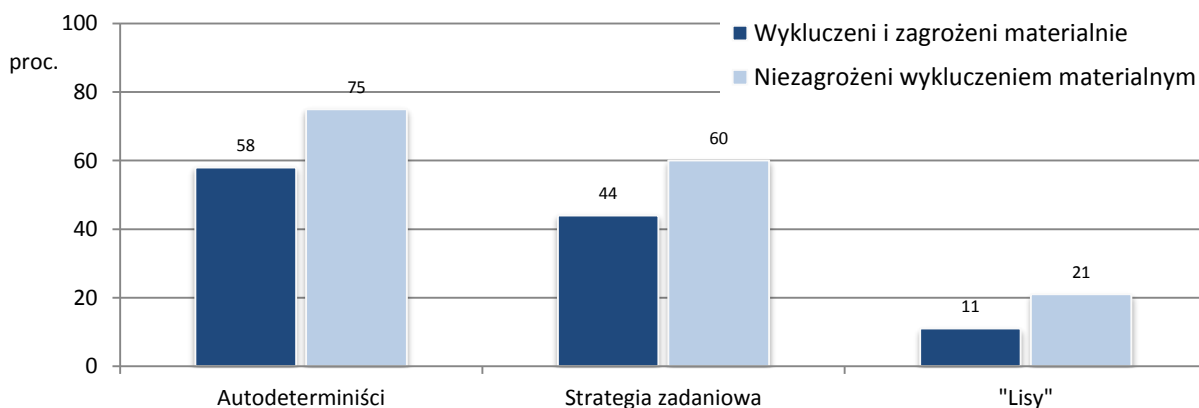
Tabela 8.5.6. Wyniki analizy regresji wielokrotnej czterech typów wykluczenia jako predyktorów trzech wskaźników dobrostanu psychicznego

Predyktor	Wola życia			Ogólny dobrostan subiektywny			Depresja		
	Beta	p	R ²	Beta	p	R ²	Beta	p	R ²
Wykluczenie normatywne	-0,279	0,000		-0,226	0,000		0,049	0,000	
Wykluczenie fizyczne	-0,237	0,000		-0,365	0,000		0,614	0,000	
Wykluczenie strukturalne	-0,032	0,025		-0,063	0,000		0,091	0,000	
Wykluczenie materialne	-0,140	0,000		-0,212	0,000		-0,004	0,504	
			0,155			0,233			0,387

Wykluczeni społecznie są, z pewnym wyjątkiem, o którym niżej, mniej zaradni życiowo. Przyjęliśmy tutaj kilka różnych wskaźników zaradności: autodeterminizm (patrz rozdz. 5.6), zadaniową strategię radzenia sobie z problemami (patrz rozdz. 5.8) i przedsiębiorczość, zwaną także strategią „lisa” (Czapiński, Wojciszke, 1997), czyli podjęcie przynajmniej jednego z czterech działań zmierzających do zwiększenia dochodów (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 30-33). Związek czterech rodzajów wykluczenia z tymi wskaźnikami pokazują wykresy 8.5.1-8.5.4.

Wykluczeni materialnie¹⁰² w porównaniu z niewykluczonymi rzadziej są autodeterministami, rzadziej stosują strategię zadaniową i rzadziej należą do „lisów” (wykres 8.5.1).

Wykluczeni fizycznie i strukturalnie bardzo pod względem zaradności życiowej przypominają wykluczonych materialnie. Także w porównaniu z niewykluczonymi rzadziej są autodeterministami, rzadziej stosują strategię zadaniową i rzadziej należą do „lisów” (wykresy 8.5.2, 8.5.3).

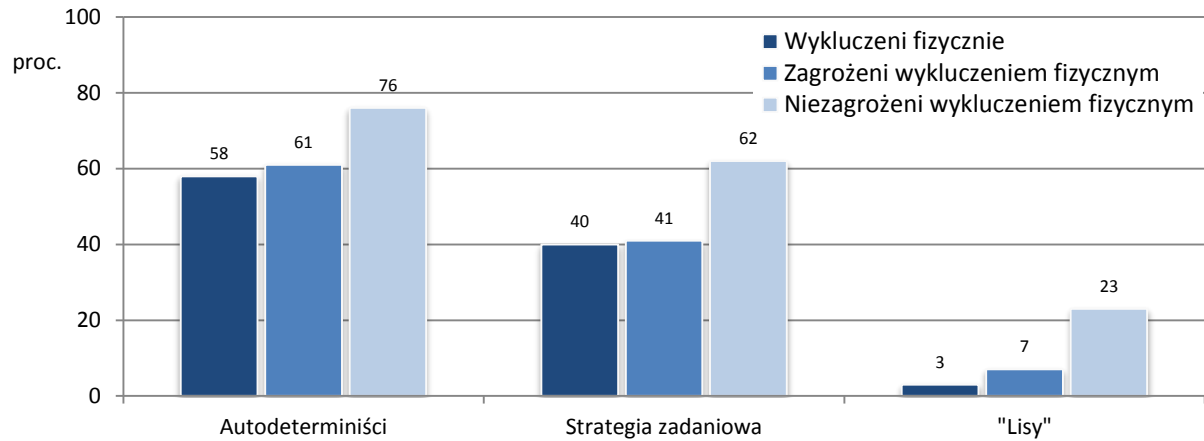

UWAGI: efekt główny wykluczenia materialnego: dla autodeterminizmu $F(1, 18764)=193,977$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,010$; dla strategii zadaniowej $F(1, 18733)=179,891$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,019$; dla „lisów” $F(1, 19037)=93,770$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,005$

Wykres 8.5.1. Procent autodeterministów, stosujących strategię zadaniową i emocjonalną, obstawiających zakłady i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych materialnie przy kontroli płci i wieku

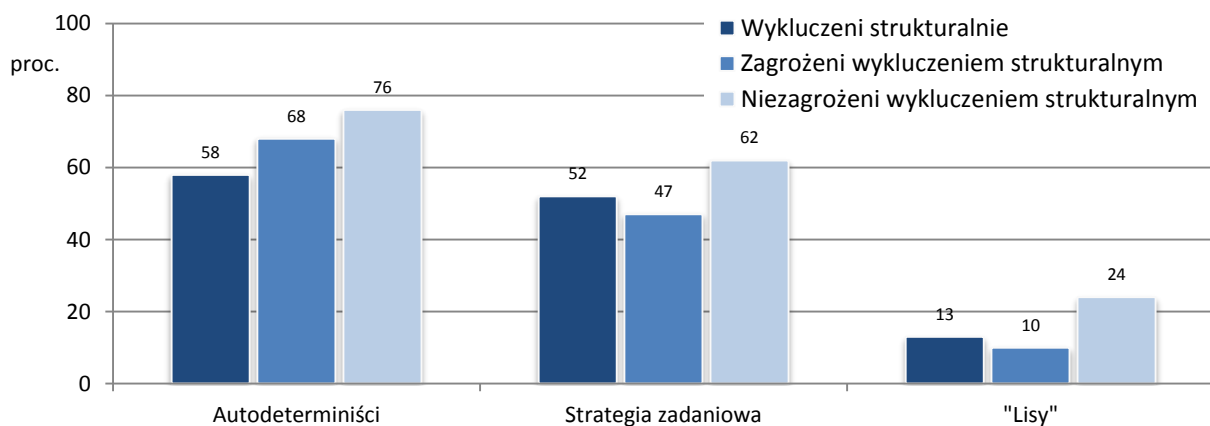
¹⁰¹ Warto jednak pamiętać, że wzrost ekonomiczny nie jest jedynym wskaźnikiem rozwoju społecznego, ostatnio zresztą coraz częściej krytykowanym.

¹⁰² Ze względu na niewielką liczbę zagrożonych wykluczeniem materialnym włączyliśmy ich do jednej grupy z wykluczonymi.

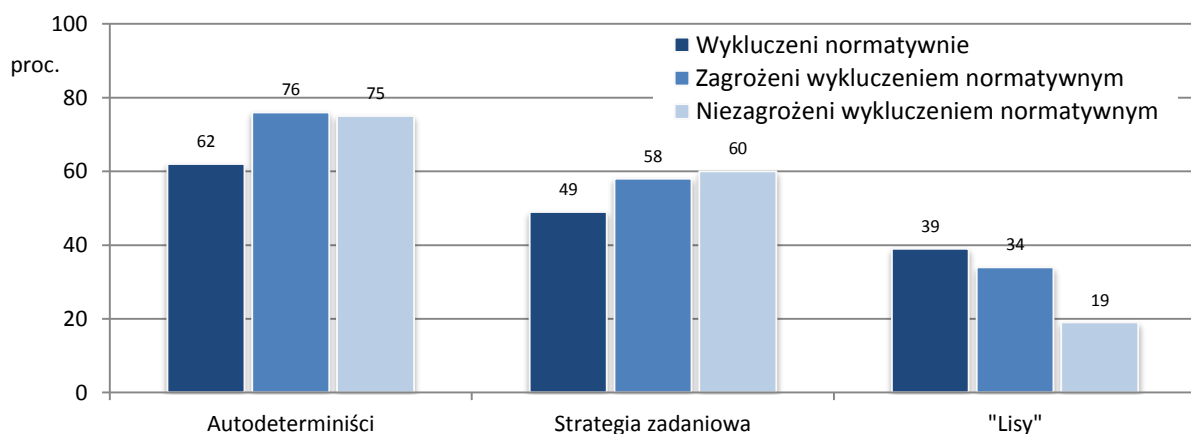
UWAGI: efekt główny wykluczenia fizycznego: dla autodeterminizmu $F(2, 18762)=150,947$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,016$; dla strategii zadaniowej $F(2,22202)=58,260$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,005$; dla „lisów” $F(2, 19036)=226,258$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,023$.

Wykres 8.5.2. Procent autodeterministów, stosujących strategię zadaniową i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych fizycznie przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt główny wykluczenia strukturalnego: dla autodeterminizmu $F(2, 18762)=56,787$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,006$; dla strategii zadaniowej $F(2, 18731)=170,669$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,018$; dla „lisów” $F(2, 19035)=204,354$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,021$

Wykres 8.5.3. Procent autodeterministów, stosujących strategię zadaniową i emocjonalną, obstawiających zakłady i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych strukturalnie przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt główny wykluczenia normatywnego: dla autodeterminizmu $F(2, 18762)=34,799$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,004$; dla strategii zadaniowej $F(2, 18731)=19,394$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,002$; dla „lisów” $F(2, 22435)=96,425$, $p < 0,000$, $\eta^2= 0,008$

Wykres 8.5.4. Procent autodeterministów, stosujących strategię zadaniową i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych normatywnie przy kontroli płci i wieku

Wykluczeni normatywnie różnią się zdecydowanie od pozostałych typów wykluczonych pod względem przedsiębiorczości -- zdecydowanie częściej należą do grupy „lisów” (wykres 8.5.4). Ten odmienny profil wykluczonych normatywnie znajduje swoje potwierdzenie także w zakresie ich społecznego funkcjonowania (patrz niżej).

8.5.3. Społeczne funkcjonowanie i jakość życia wykluczonych

Niezależnie od tego, czy wykluczenie ze wspólnoty lub zagrożenie wykluczeniem przysparza cierpień i obniża dobrostan psychiczny, lepiej żeby wykluczonych było jak najmniej. Lepiej dla dobra wspólnoty — jej spójności, standardu życia oraz szans rozwojowych. Przyjmuje się niemal za pewnik, że im mniej wykluczonych, im lepsza integracja społeczna, tym silniejsza wspólnota. W Polsce, jak już wykazaliśmy w rozdz. 6.3, z postawami i zachowaniami, które składają się na kapitał społeczny warunkujący siłę społeczeństwa obywatelskiego, nie jest dobrze. Powstaje pytanie, czy wykluczeni mogą na tym tle wypaść jeszcze gorzej, czy mogą mieć jeszcze mniej, w porównaniu z całym społeczeństwem cech dobrego obywatela, jeszcze mniej cenić dobro publiczne. Czy wykluczeni są gorszym gatunkiem obywateli?

Okazuje się, że wykluczenie, zwłaszcza wykluczenie strukturalne, związane z niskim wykształceniem i mieszkaniem na wsi idzie w parze z większymi uprzedzeniami i z mniejszą wrażliwością na naruszanie dobra wspólnego oraz mniejszą liczbą kontaktów towarzyskich poza domem oraz rzadszym uczestnictwem w kulturze (tabela 8.5.7). Wyjątkiem jest wykluczenie normatywne. Osoby wykluczone i zagrożone wykluczeniem ze względu na konflikt z prawem i uzależnienie od alkoholu lub narkotyków różnią się zasadniczo od grup zagrożonych innymi typami wykluczenia. O ile wykluczenie fizyczne i strukturalne ogranicza życie towarzyskie i uczestniczenie w kulturze, wykluczeni normatywnie częściej bywają na spotkaniach towarzyskich, częściej chodzą do restauracji i nieco częściej też bywają w kinie, teatrze lub na koncercie. Wyrażają również częściej od innych wykluczonych i niewykluczonych gotowość wyjazdu do pracy za granicę i rzadziej chodzą do kościoła. Wykluczenie materialne ogranicza aktywności towarzyskie i udział w życiu wspólnoty religijnej. Wszystkie rodzaje wykluczenia zwiększają poziom dominacji społecznej i -- oprócz normatywnego -- zwiększają poziom uprzedzeń¹⁰³. Wykluczenie, zwłaszcza fizyczne, obniża drastycznie ogólną jakość życia¹⁰⁴.

Tabela 8.5.7. Korelacje czterech typów wykluczenia społecznego ze wskaźnikami jakości życia, kapitału społecznego, wrażliwości na dobro wspólne częstości udziału w nabożeństwach, postaw i zachowań społecznych i z zamiarem emigracji

Wskaźniki jakości życia	Wykluczenie normatywne	Wykluczenie fizyczne	Wykluczenie strukturalne	Wykluczenie materialne
Jakość życia	-0,26**	-0,44**	-0,18**	-0,15**
Dobrostan społeczny	-0,19**	-0,28**	-0,01	-0,07**
Wrażliwość na dobro wspólne	-0,01	0,01	-0,12**	-0,06**
Udział w nabożeństwach	-0,10**	0,07**	0,11**	-0,09**
Uprzedzenia	0,00	0,05**	0,16**	0,02**
Indeks obywatelskości	0,07**	-0,10**	-0,08**	-0,07**
Dominacja	0,02*	0,03**	0,05**	0,02*
Zamiar wyjazdu za granicę	0,14**	-0,09**	-0,01	-0,07**
Bywanie w kinie, teatrze lub na koncercie	0,08**	-0,11**	-0,10**	-0,05**
Bywanie w restauracji, kawiarni, pubie	0,17**	-0,13**	-0,13**	-0,03**
Bywanie na spotkaniach towarzyskich	0,15**	-0,13**	-0,07**	-0,02*

* p<0,05; * p<0,01

Różne przesłanki wykluczenia wymagają różnych programów integracji społecznej. Co innego należy robić, aby ograniczać zakres wykluczenia fizycznego (głównie osób niepełnosprawnych i w podeszłym wieku), co innego, aby przeciwdziałać wykluczeniu normatywnemu związanemu z przestępczością i uzależnieniami. Przeciwdziałanie wykluczeniu strukturalnemu wymagałoby szybszego cywilizowania polskiej wsi, a przeciwdziałanie wykluczeniu materialnemu znacznych nakładów na zmniejszanie sfery skrajnego ubóstwa oraz aktywizację zawodową bezrobotnych. Nie ma jednej recepty na skuteczny program integracji społecznej. Na szczęście kilka przesłanek wykluczenia zmniejsza się w szybkim tempie; głównie niskie wykształcenie. Spadają też wskaźniki przestępczości, ale nie spadają niestety, lecz rosną niektóre wskaźniki uzależnień (zwłaszcza od alkoholu). Przed nami jednak duże zagrożenie związane z demografią – starzenie się społeczeństwa i wzrost udziału w populacji osób niepełnosprawnych. Należy zatem programy integracyjne ukierunkować przede wszystkim na wykluczenie fizyczne. Najskuteczniejszymi zaś w tym obszarze działaniami wydaje się polityka prorodzinna, sprzyjająca dzietności i solidarności międzypokoleniowej, oraz skuteczniejsza rehabilitacja i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych i osób w wieku powyżej 50 lat.

Literatura

- Andrews F. M., Withey S. B. (1976). *Social indicators of well-being: Americans' perception of life quality*. New York: Plenum Press.
- Campbell A., Converse P. E., Rodgers W. L. (1976). *The quality of American life*. New York: Russell Sage.
- Czapiński J. (1992). *Psychologia szczęścia: przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Poznań: Akademos.
- Czapiński J. (2004) (red.). *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

¹⁰³ Wskaźnikiem uprzedzeń jest tutaj odmawianie homoseksualistom prawa do układania sobie życia według własnych przekonań i negatywny stosunek do osób obcego pochodzenia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 57.8 i 57.10).

¹⁰⁴ Konstrukcja wskaźnika omówiona jest w rozdz. 9.

- Czapiński J. (2009). Szczęście – złudzenie czy konieczność? Cebulowa teoria szczęścia w świetle nowych danych empirycznych. W: M. Kofta, T. Szustrowa (red.), *Złudzenia, które pozwalają żyć* (wyd. 2, s. 266-306). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński J., Wojciszke B. (1997). Pogoń za lisem. Społeczne zróżnicowanie i struktura postaw wobec prywatyzacji. W: J. Gardawski, L. Gilejko (red.), *Między nadzieją i lękiem. Społeczne efekty prywatyzacji* (s. 37-76). Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Diener E., Biswas-Diener R. (2008). *Happiness. Unlocking the mysteries of psychological wealth*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Gallie, D., Paugam, S. (2002). *Social precarity and social integration*. Report for European Commission, October.
- Hagenaars A. J. M. (1986). *The perception of poverty*. Amsterdam – New York – Oxford: North-Holland.
- Hills J., Le Grand J., Piachaud D. (Eds) (2002). *Understanding social exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Mejer, L. (2000). Social exclusion in the EU member states. *Statistics in Focus*, Theme three, March 2000.
- Muras, M., Ivanow, A. (2006) (red.). Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe. Warszawa: UNDP.
- Myers D. G. (1993). *The pursuit of happiness*. New York: Avon Books.
- Panek T. (2011). *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Główniej Handlowej, Warszawa.
- Riffault, H., Rabier, J. J. (1977). *The perception of poverty in Europe*. Brussels: European Commission.
- Saraceno, C. (2001). *Social exclusion: Cultural roots and diversities of a popular concept*. Paper presented at the conference on 'Social exclusion and children', Institute for Child and Family Policy, Columbia University, 3-4 May (www.childpolicy.org).
- Seidl C., 1988, *Poverty Measurement: A Survey*, w: *Welfare and Efficiency in Public Economies*, red. D. Bos, M. Rose, C. Seidl, Springer, New York, s. 71–147.
- Silver, H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 133, 5-6, 531-78.
- Stewart, K. (2002). *Measuring well-being and exclusion in Europe's regions*. CASEpaper 53, March 2002. Center for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Szarfenberg R., Żołędowski C., Theiss M. (2010) (red.). *Ubóstwo i wykluczenie społeczne, perspektywa poznawcza*. Warszawa: Elipsa.

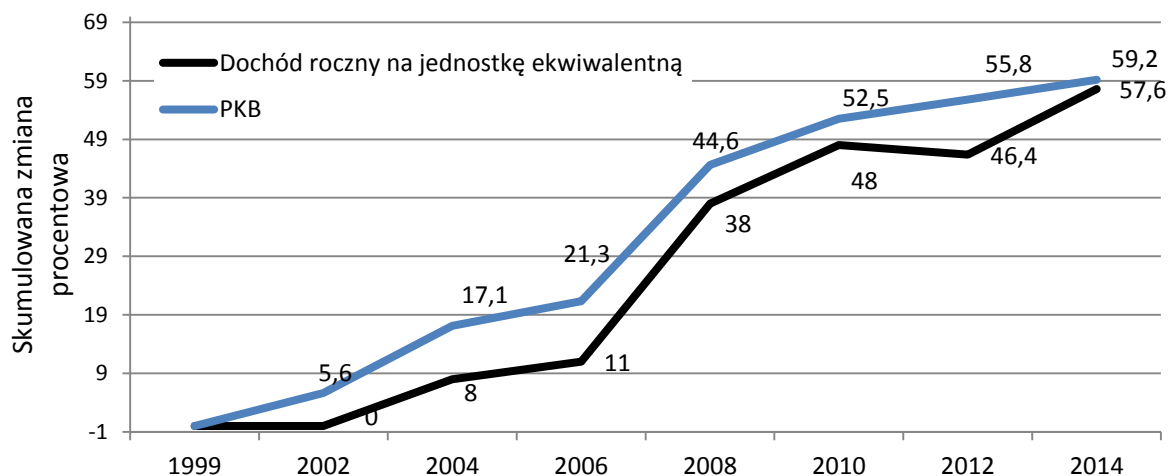

9. JAKOŚĆ ŻYCIA W POLSCE – WYGRANI I PRZEGRANI

JANUSZ CZAPIŃSKI

9.1. Plus dla Polaka, minus dla Polaków

Polacy bogacili się między 2002 i 2012 rokiem w tempie nieco wolniejszym od wzrostu PKB¹⁰⁵, ale w ostatnich dwóch latach wzrost dochodów ekwiwalentnych gospodarstw domowych, po niewielkim spadku w 2012 r., dogonił wzrost PKB (wykres 9.1.1). Oznacza to wzrost udziału płac w PKB. W ślad za tym rośnie zadowolenie z finansów rodziny (patrz rozdz. 5.2), spada odsetek gospodarstw domowych, których dochody nie pozwalają na zaspokojenie potrzeb (tabela 9.1.1). Zaradność Polaków umożliwia im poprawę własnego bytu bez oglądania się na innych i niezależnie od stanu wspólnoty. Ilustracją rozwoju obywateli ze swoim państwem jest zestawienie oceny sytuacji w kraju z odsetkiem respondentów żyjących w gospodarstwach domowych, w których stałe dochody nie wystarczają na zaspokojenie bieżących potrzeb (tabela 9.1.1). Mimo systematycznej poprawy indywidualnego bytu (niemal czterokrotny spadek ubogich gospodarstw od 1992 r.) pozostajemy niezadowolony z sytuacji w kraju (konsekwentnie od początku transformacji jest to najniższy wskaźnik satysfakcji w zbiorze 16 różnych aspektów życia — por. rozdz. 5.2). I chociaż proc. zadowolonych z sytuacji w kraju jest obecnie ponad 3-krotnie większy niż w 1992 r., to nie widać żadnego związku między materialną sytuacją gospodarstw domowych a zadowoleniem z sytuacji w kraju. Np. w 1997 r. zadowolonych z sytuacji w kraju było tyle samo co w 2011 r., mimo że w tym czasie odsetek gospodarstw, których dochody pozwalały zaspokoić potrzeby, wzrósł ponad dwukrotnie. To ilustruje doskonale, jaką drogę przeszli Polacy w poprawianiu jakości swojego życia, a jaką drogę w opinii obywateli przeszła Polska. Rozwijamy się wciąż molekularnie a nie zespołowo (Czapiński, 2008). Zasadniczym tego powodem jest przypuszczalnie brak kapitału społecznego (Czapiński, 2011b).

Wykres 9.1.1. Skumulowana procentowa zmiana realnych wartości dochodu rocznego gospodarstw domowych na jednostkę ekwiwalentną, PKB i budżetu państwa w okresie od 1999 r. do 2012 r.

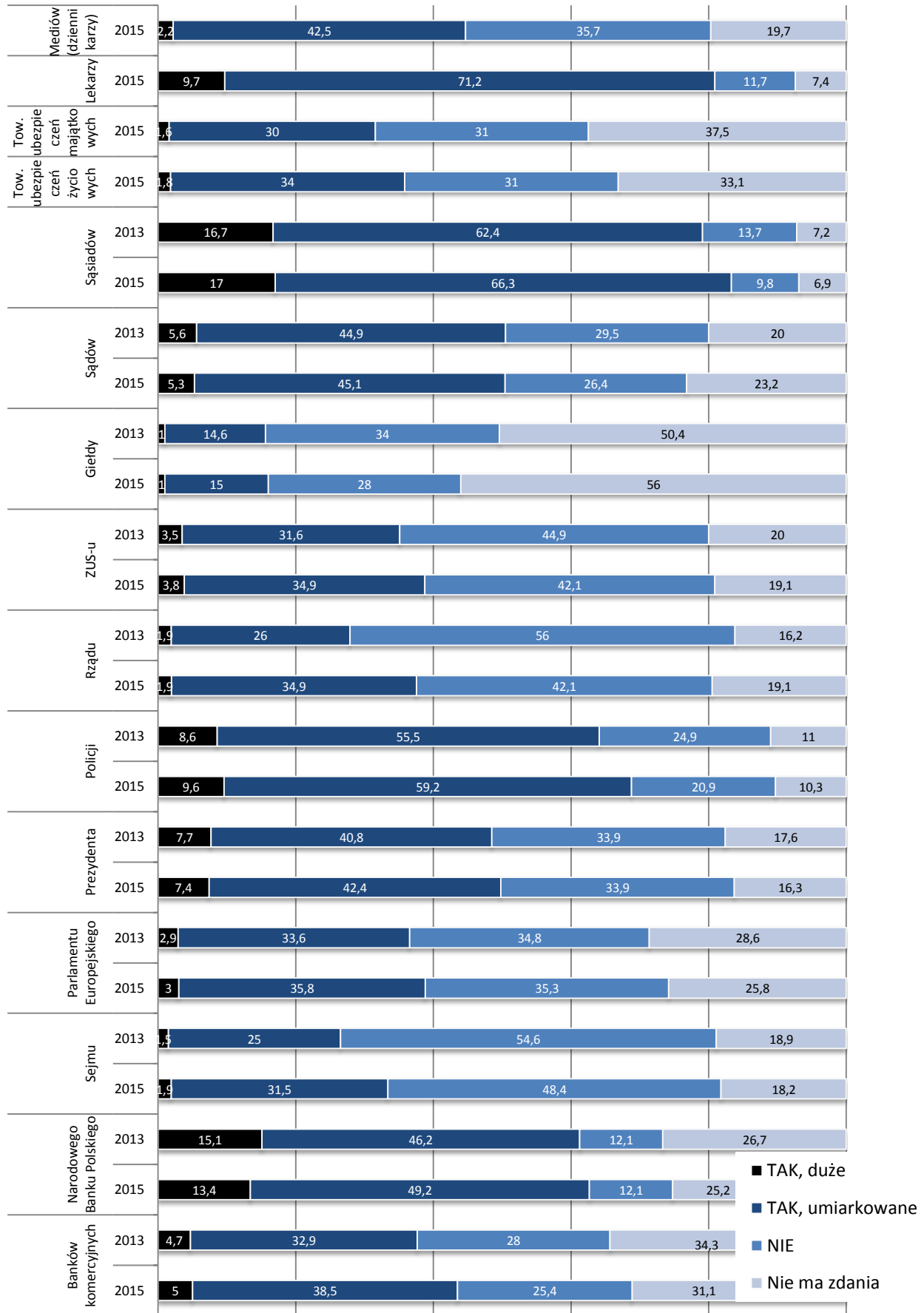
Tabela 9.1.1. Odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb, oraz odsetek dorosłych Polaków zadowolonych z sytuacji w kraju w latach 1992-2013

Wskaźnik	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Odsetek gospodarstw, w których stałe dochody nie zaspokajają potrzeb	70,6	74,2	68,8	64,5	64,8	66,2	46,7	42,3	37,0	30,2	28,0	25,7	24,8	19,0
Odsetek osób zadowolonych z sytuacji w kraju	9,4	8,2	11,2	16,4	20,1	25,7	19,7	14,1	12,6	19,3	27,0	26,0	23,5	31,0

Źródło danych: lata 1992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2015 — *Diagnoza Społeczna*.

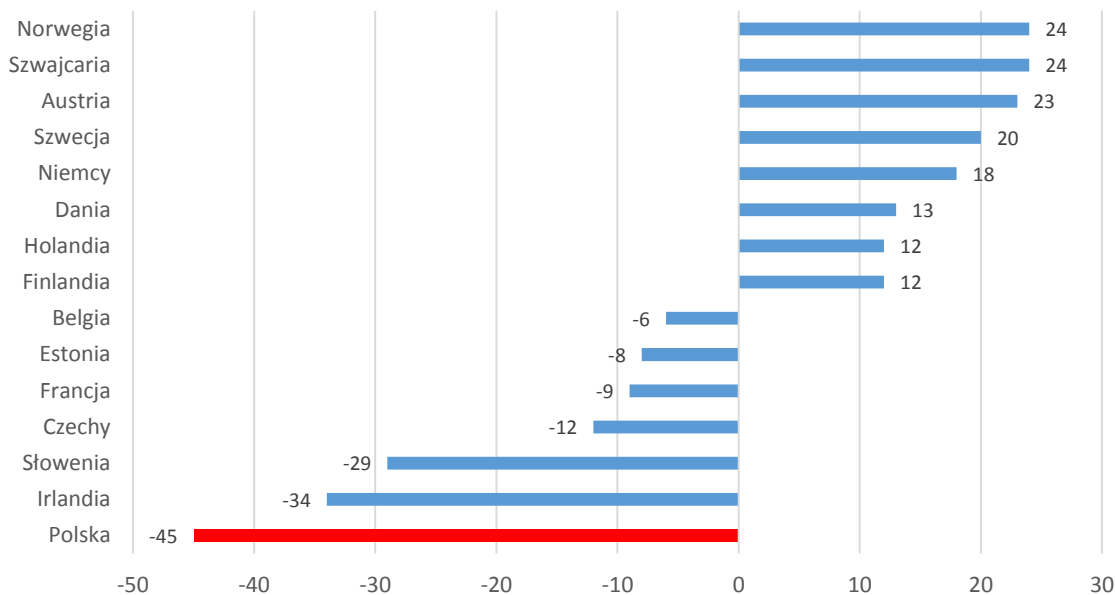
Rosnącej zaradności indywidualnej nie towarzyszy wzrost umiejętności współpracy (por. rozdz. 6.3). A nie uczymy się współpracy, bo nie ufamy ogólnie innym ludziom; wyjątek robimy tylko dla członków własnej rodziny i – rzadziej -- sąsiadów. Nie ufamy także generalnie instytucjom (z wyjątkiem NBP) (wykres 9.1.2).

¹⁰⁵ Dane te dotyczą dochodu miesięcznego na jednostkę ekwiwalentną z roku poprzedzającego badanie, a więc w badaniu tegorocznym z 2014 r.

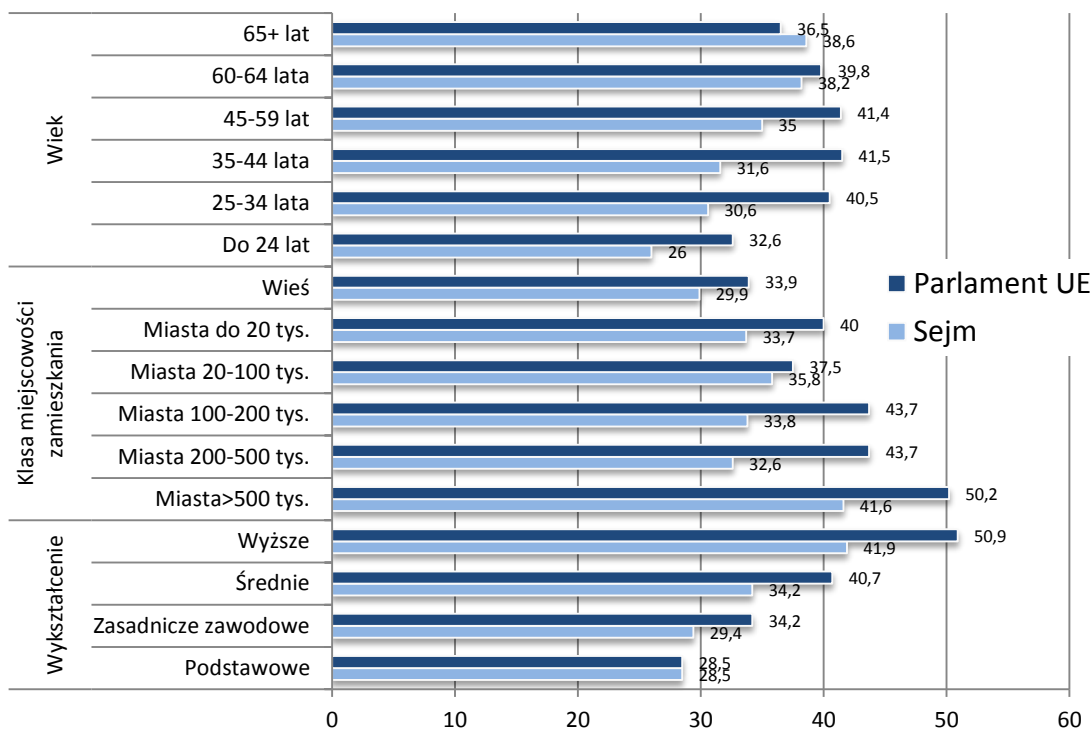
Wykres 9.1.2. Odsetek respondentów deklarujących zaufanie do różnych instytucji i osób

Polska jest tym członkiem Unii Europejskiej, gdzie różnica między zaufaniem do Parlamentu Europejskiego i krajowego była w 2012 r., tuż po Bułgarii, największa na korzyść Parlamentu Europejskiego.¹⁰⁶ W 2014 r. w grupie 15 krajów biorących udział w *Europejskim Sondażu Społecznym* Polska zajmuje pod tym względem pierwsze miejsce – zaufanie do parlamentu RP jest niemal o połowę mniejsze od zaufanie do PE (wykres 9.1.3). Niepokoić przy tym musi fakt, że to w grupach społecznych, które mają lub będą miały decydujący wpływ na rozwój kraju, a więc mieszkańców dużych aglomeracji, osób młodych i wykształconych rozdział w zaufaniu do władzy krajowej i europejskiej jest największy (wykres 9.1.4).

UWAGI: źródło danych *European Social Survey 2014*; zaufanie mierzone było na skali 11-punktowej (0-całkowity brak zaufania, 10-pełne zaufanie); konstrukcja wskaźnika: (zaufanie do parlamentu krajowego- zaufanie do PE)/zaufanie do parlamentu krajowego*100.

Wykres 9.1.3. Procentowa różnica między zaufaniem do parlamentu krajowego i zaufaniem do Parlamentu Europejskiego (minus oznacza większe zaufanie do PE niż parlamentu krajowego)

Wykres 9.1.4. Zaufanie do Sejmu RP i Parlamentu Europejskiego w różnych grupach społeczno-demograficznych

¹⁰⁶ We wszystkich krajach, nowych członkach UE obywatele bardziej ufają Parlamentowi Europejskiemu niż krajowemu w przeciwieństwie do większości krajów „starej” Unii (*Europejski Sondaż Społeczny*, 2012).

Jeśli chcemy, a naszym zdaniem powinniśmy rozwijać się zespołowo, należy pilnie wprowadzić do szkół, a nawet już do przedszkoli specjalny przedmiot, nazwijmy go kompetencje obywatelskie. Polska młodzież ma niezłą wiedzę o społeczeństwie, wygrywa pod tym względem rankingi międzynarodowe, ale jednocześnie w tych samych rankingach zajmuje ostatnie miejsce w praktycznym stosowaniu wiedzy obywatelskiej: nie potrafi się samoorganizować, współpracować, nie udziela się w ramach wolontariatu, jest tak samo „molekularna” jak jej rodzice (patrz www.szkolabezprzemocy.pl). Potrzebne są zatem nie klasyczne lekcje z wykładem i podręcznikiem, lecz takie formy edukacji, a właściwie wychowania, które pokażą młodym Polakom konkretne korzyści wynikające z „podjęcia ryzyka” współdziałania. Bez poważnego zainwestowania w kapitał społeczny nie mamy co marzyć o tysiącach kilometrów autostrad, a przede wszystkim niemożliwe będzie przekroczenie progu suwerennej gospodarki innowacyjnej.

Oprócz szkoły są jeszcze dwa inne miejsca, gdzie można by z powodzeniem przekonywać rodaków do większego zaufania i współpracy: urzędy publiczne i firmy. Jeśli chodzi o urzędy, diabeł tkwi w regulacjach prawnych i kulturze urzędników. Przepisy, którymi kierują się urzędnicy, skrojone są na potencjalnego oszusta; uniemożliwiają zatem przerwanie błędnego koła nieufności. Wiele firm docenia oczywiście znaczenie kapitału społecznego, ale większość nie wie, jak go budować. Jest zatem pilna potrzeba szkolenia doradców i trenerów w tym właśnie zakresie; sam HR nie wystarczy.

9.2. Jakość życia różnych grup społeczno-demograficznych

Warto na zakończenie zadać ogólne pytanie: jak bardzo zróżnicowane są dzisiaj warunki i jakość życia Polaków i jak to zróżnicowanie zmieniło się w ostatnich latach, czy rozwarstwienie społeczne rośnie, czy maleje, komu wiatr w plecy, a komu w oczy, czy słabi stają się coraz słabsi, a mocni coraz mocniejsi?

Sprawdźmy, jak wielowymiarowa jakość życia, obejmująca najważniejsze wskaźniki omawiane wyżej oddzielnie w poszczególnych rozdziałach, stratyfikuje dziś polskie społeczeństwo; czy można mówić o jednoznacznie wygranych i przegranych, jak duże są różnice między jednymi i drugimi i czy te różnice na różnych wymiarach jakości życia rosną czy maleją.

Tworząc syntetyczne miary jakości życia staraliśmy się zachować równowagę między wskaźnikami obiektywnymi i subiektywnymi, a także uwzględnić możliwie największe spektrum różnorodnych aspektów. Wyróżniliśmy 8 treściowo niezależnych z założenia wymiarów, które posłużyły do skonstruowania syntetycznego, ogólnego wskaźnika jakości życia:

- **kapitał społeczny** — aktywność na rzecz społeczności lokalnej, udział w wyborach samorządowych w 2014 r. (2013 r. udział w wyborach parlamentarnych w 2011 r., w 2011 r. udział w wyborach samorządowych w 2010 r., 2009 r. udział w wyborach parlamentarnych w 2007 r., w 2007 r. udział w wyborach samorządowych a w 2005 r. udział w referendum unijnym), udział w nieobowiązkowych zebraniach, pozytywny stosunek do demokracji, przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji, przekonanie, że większości ludzi można ufać;
- **dobrostan psychiczny** — poczucie szczęścia, ocena całego dotychczasowego życia, nasilenie objawów depresji psychicznej, ocena minionego roku;
- **dobrostan fizyczny** — natężenie symptomów somatycznych, poważna choroba w minionym roku, stopień niepełnosprawności, natężenie stresu związanego ze zdrowiem;
- **dobrostan społeczny** — brak poczucia osamotnienia, poczucie, że jest się kochanym i szanowanym, liczba przyjaciół;
- **poziom cywilizacyjny** — poziom wykształcenia, posiadanie nowoczesnych urządzeń komunikacyjnych i obycie z nimi (telewizja satelitarna lub kablowa, laptop, komputer stacjonarny, tel. komórkowy, podłączenie do internetu, posługiwanie się komputerem, korzystanie z internetu), czynna znajomość języków obcych, posiadanie prawa jazdy;
- **dobrobyt materialny** — dochód gospodarstwa domowego na jednostkę ekwiwalentną, liczba posiadanych przez gospodarstwo dóbr i urządzeń od pralki automatycznej po łódź motorową i dom letniskowy (z wyłączeniem urządzeń wchodzących w skład wskaźnika poziomu cywilizacyjnego);
- **stres życiowy** — suma 6 kategorii stresu mierzonego doświadczeniami w zakresie: finansów, pracy, kontaktów z urzędami, wychowania dzieci, relacji w małżeństwie, ekologii (mieszkanie, okolica);
- **patologie** — nadużywanie alkoholu i używanie narkotyków, palenie papierosów, wizyty u psychiatry lub psychologa, bycie sprawcą lub ofiarą łamania prawa (włamania, napady, kradzieże).

Wszystkie wskaźniki cząstkowe, w których skład wchodziły zmienne mierzone na różnych skalach, stanowiły sumę standaryzowanych zmiennych składowych. Następnie same były standaryzowane, a suma ich wielkości standaryzowanych stanowiła ogólny wskaźnik jakości życia, który na koniec także został wystandaryzowany. W tej postaci miary te mają charakter względny i pokazują jedynie położenie osób i grup w stosunku do średniej z próby.

Zanim przejdziemy do omówienia różnic społecznych w ogólnym wskaźniku jakości życia, zobaczymy, na ile wskaźniki cząstkowe są ze sobą skorelowane i czy układają się w jeden spójny syndrom, czy też — podobnie jak wskaźniki wykluczenia — tworzą kilka względnie niezależnych czynników umożliwiających poszczególnym ludziom i grupom społecznym kompensowanie braków w jednym zakresie lepszą pozycją w innych zakresach.

Analiza czynnikowa z rotacją *varimax* ujawnia we wszystkich pięciu pomiarach dwa niezależne czynniki wyjaśniające łącznie po ok. 50 wariancji wskaźników składowych (tabela 9.2.1). Pierwszy czynnik, który wyjaśnia największą porcję zmienności

(ok. 30 proc.), określić można jako cywilizacyjne warunki życia (w skrócie warunki życia); definiują go głównie poziom cywilizacyjny i dobrobyt materialny, ale w jego zakres wchodzi także kapitał społeczny, dobrostan fizyczny i dobrostan psychiczny. Drugi czynnik, wyjaśniający od 18 do 19 proc. zmienności, określić można jako styl życia; definiują go głównie stres życiowy, dobrostan społeczny i patologie; z warunkami życia łączy go dwa wymiary: dobrostan psychiczny i dobrostan fizyczny. Tak więc, o zdrowiu (fizycznym i psychicznym) decydują zarazem warunki życia i styl życia.

Ten układ wyników potwierdza tezę, że nie ma dziś w Polsce jednego wymiaru jakości życia. Zatem ci, którym nie wiedzie się materialnie, nie są zbyt nowocześni i wykazują małą aktywność społeczną, mogą mimo to cieszyć się innymi względami losu — wolnością od patologii, doświadczaniem niewielkiego stresu i dużym wsparciem społecznym.

Jeśli wyłączymy z analizy czynnikowej dwa wymiary wspólne dla poziomu i stylu życia (dobrostan fizyczny i psychiczny), otrzymamy także dwuczynnikowe rozwiązanie podobne do poprzedniego (tabela 9.2.2). Jedyna różnica jest taka, że składowa styl życia jest teraz odwrotnie skierowana: im wyższa wartość tym mniej pozytywny styl życia (negatywnie skorelowany z dobrostanem fizycznym – $r=-0,17$ i psychicznym – $r=-0,35$). Czynniki te wiążą się z wieloma zmiennymi społeczno-demograficznymi i psychologicznymi. Poziom życia jest wyższy u mężczyzn niż u kobiet, wyższy u autodeterministów a niższy u fatalistów, spada z wiekiem, rośnie z wielkością miejscowości zamieszkania i częstością praktyk religijnych, wyższy u osób żyjących w małżeństwie i praktykujących religijnie, niższy u osób konserwatywnych i autorytarnych, niższy u osób żyjących w gospodarstwach domowych nierodzinnych i w rodzinach niepełnych (tabela 9.2.3, wykresy 9.2.1-9.2.4). Bardziej pozytywny styl życia prowadzą kobiety, osoby starsze, mieszkańcy małych miast i wsi, osoby nie żyjące w małżeństwie, autodeterminiści, osoby praktykujące religijnie, nieautorytarne i niekonserwatywne (tabela 9,2,4, wykresy 9.2.5-9.2.8).

Tabela 9.2.1. Wyniki analizy czynnikowej 8 wymiarów jakości życia z rotacją varimax

Wymiary jakości życia	Macierz rotowanych składowych									
	Poziom życia					Styl życia				
	2015	2013	2011	2009	2007	2015	2013	2011	2009	2007
Poziom cywilizacyjny	0,838	0,854	0,848	0,851	0,845					
Dobrobyt materialny	0,721	0,749	0,747	0,742	0,720					
Kapitał społeczny	0,541	0,524	0,461	0,497	0,481					
Dobrostan fizyczny	0,456	0,413	0,492	0,508	0,514	0,461	0,466	0,449	0,441	0,422
Dobrostan psychiczny	0,597	0,558	0,604	0,619	0,609	0,603	0,622	0,607	0,592	0,599
Dobrostan społeczny						0,586	0,442	0,577	0,595	0,628
Stres życiowy						-0,690	-0,720	-0,690	-0,659	-0,673
Patologie						-0,564	-0,553	-0,546	-0,547	-0,524
Proc. wyjaśnionej wariancji	31,7	30,2	31,2	31,8	30,4	18,3	18,2	18,7	18,2	18,4

UWAGI: pokazano ładunki czynnikowe o wartościach powyżej 0,4.

Tabela 9.2.2. Wyniki analizy czynnikowej 6 wymiarów jakości życia z rotacją varimax

Wymiary jakości życia	Macierz rotowanych składowych	
	Poziom życia	Styl życia
	Poziom cywilizacyjny	0,810
Dobrobyt materialny	0,781	
Kapitał społeczny	0,611	
Dobrostan społeczny		-0,585
Stres życiowy		0,713
Patologie		0,690
Proc. wyjaśnionej wariancji	30,8	22,3

UWAGI: pokazano ładunki czynnikowe o wartościach powyżej 0,4.

Tabela 9.2.3. Czynniki wyjaśniające w regresji wielokrotnej poziom życia

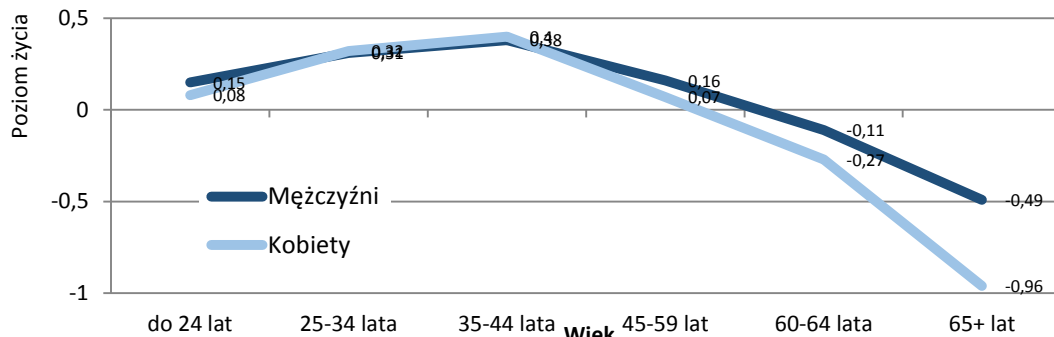
Predyktor	Beta	t	p
(Stała)		36,657	0,000
Płeć	-0,082	-11,553	0,000
Wiek życia	-0,387	-52,686	0,000
Klasa miejscowości zamieszkania	-0,238	-33,310	0,000
Małżeństwo	0,290	41,033	0,000
Autodeterminizm	0,131	17,051	0,000
Fatalizm	0,007	0,886	0,376
Praktyki religijne	0,129	17,205	0,000
Autorytaryzm	-0,053	-7,562	0,000
Konserwatyzm	-0,125	-17,053	0,000

$R^2=0,32$

Tabela 9.2.4. Czynniki wyjaśniające w regresji wielokrotnej styl życia

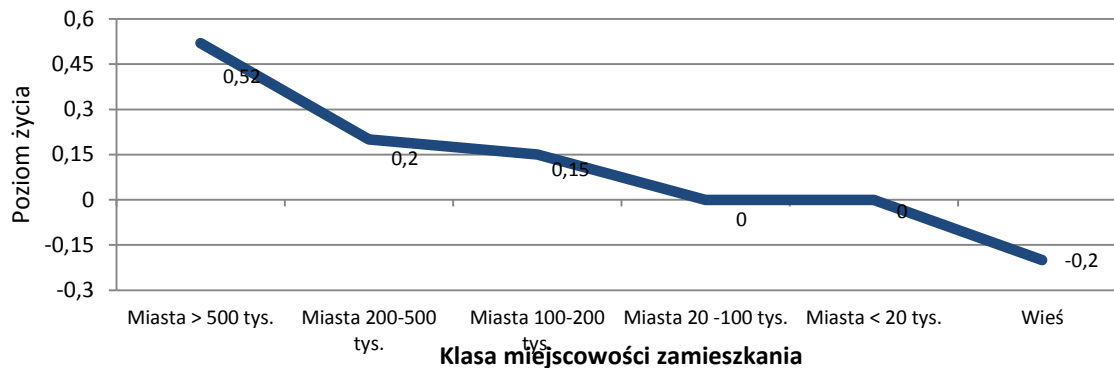
Predyktor	Beta	t	p
(Stała)		19,448	0,000
Płeć	-0,038	-4,641	0,000
Wiek życia	-0,172	-20,223	0,000
Klas miejscowości zamieszkania	-0,102	-12,352	0,000
Małżeństwo	0,084	10,295	0,000
Autodeterminizm	-0,138	-15,583	0,000
Fatalizm	-0,027	-2,965	0,003
Praktyki religijne	-0,153	-17,563	0,000
Autorytaryzm	0,077	9,502	0,000
Konserwatyzm	0,039	4,571	0,000

$R^2=0,09$

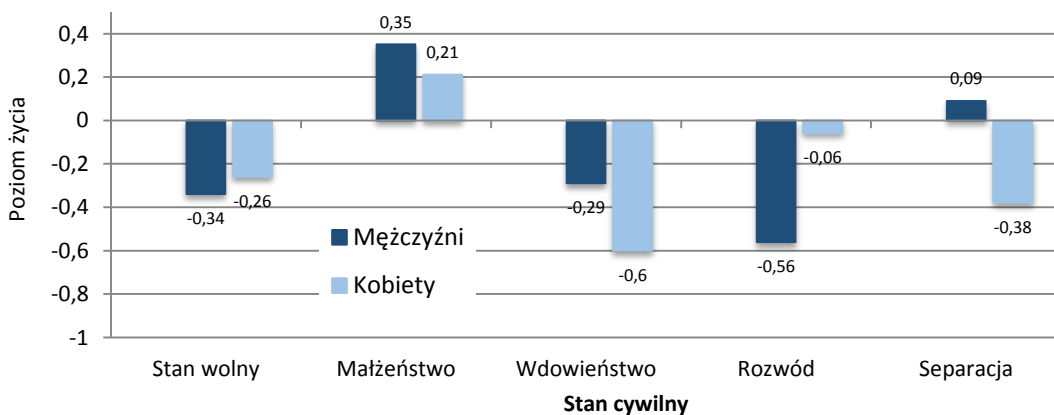
UWAGI: efekt główny płci $F(1, 17707) = 73,432$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; efekt główny wieku $F(5, 17707) = 637,050$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,152$; efekt interakcji płci i wieku $F(5, 17707) = 32,594$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,009$.

Wykres 9.2.1. Poziom życia kobiet i mężczyzn w różnych grupach wieku

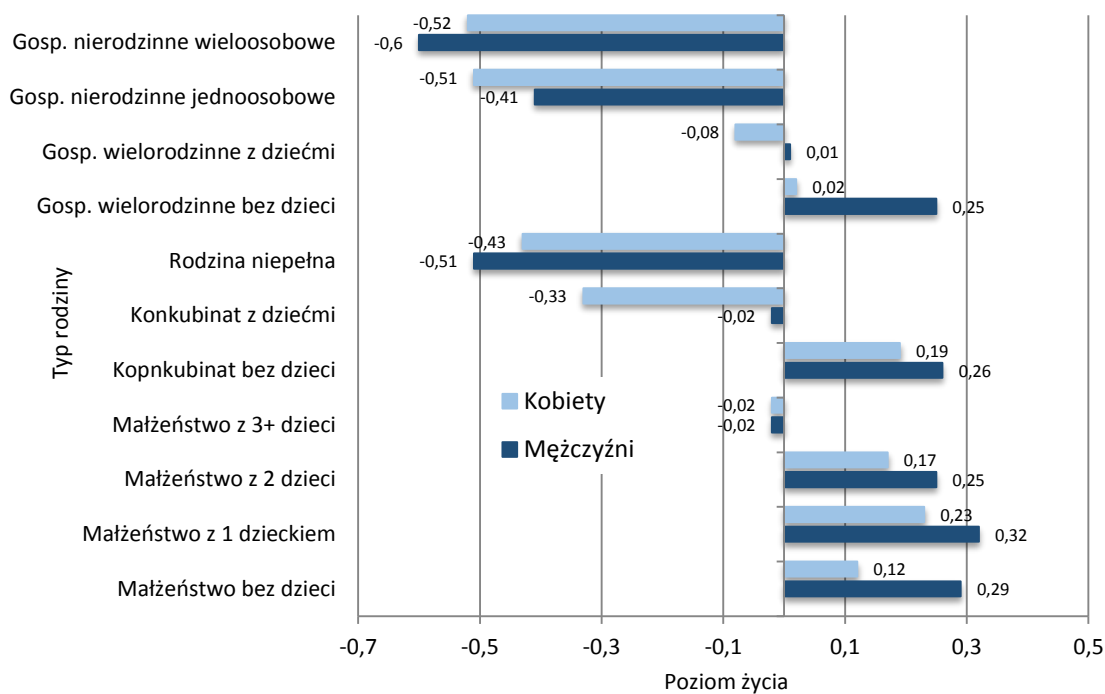
UWAGI: efekt główny klasy miejscowości zamieszkania $F(5, 17706) = 214,311$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,057$.

Wykres 9.2.2. Poziom życia ze względu na wielkość miejscowości zamieszkania przy kontroli płci i wieku

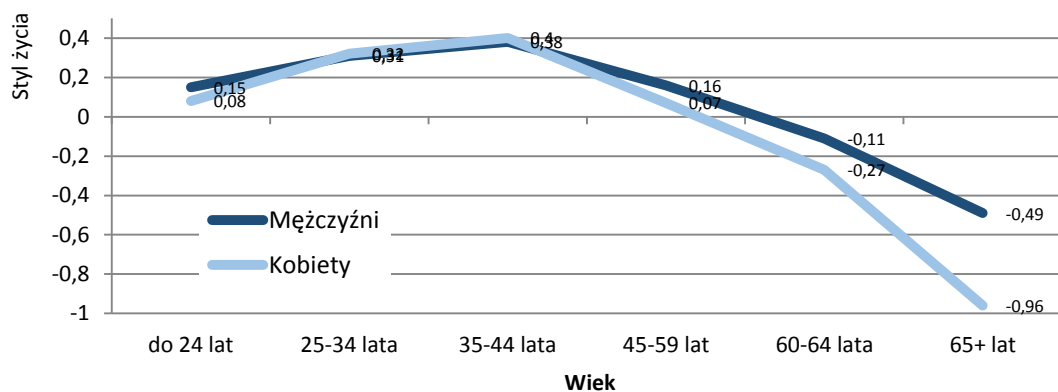
UWAGI: efekt główny stanu cywilnego $F(4, 17658) = 422,212$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,087$; efekt interakcji płci i stanu cywilnego $F(4, 17658) = 26,364$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,006$.

Wykres 9.2.3. Poziom życia kobiet i mężczyzn ze względu na stan cywilny przy kontroli wieku

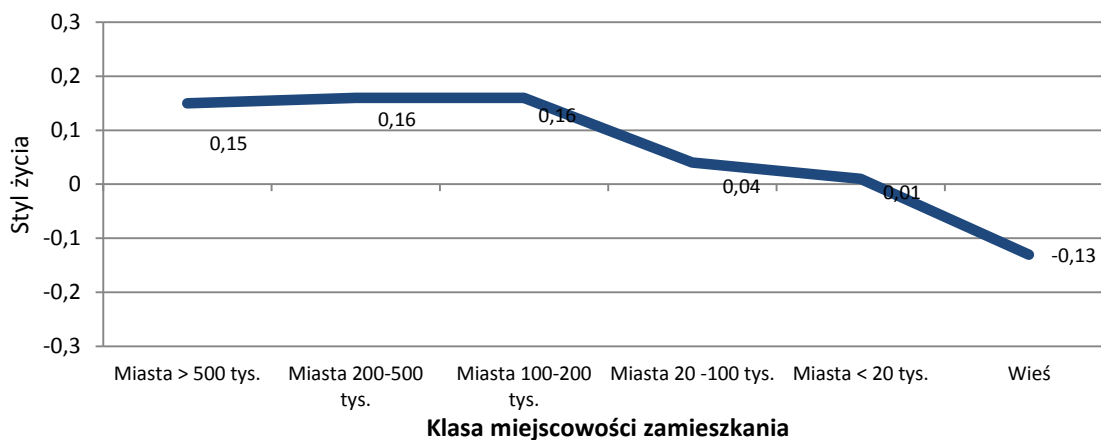
UWAGI: efekt główny typu rodziny $F(10, 17587) = 162,795, p < 0,000, \eta^2 = 0,085$; efekt interakcji płci i typu rodziny $F(10, 17587) = 3,049, p < 0,01, \eta^2 = 0,002$.

Wykres 9.2.4. Poziom życia kobiet i mężczyzn ze względu na typ biologiczny rodziny przy kontroli wieku

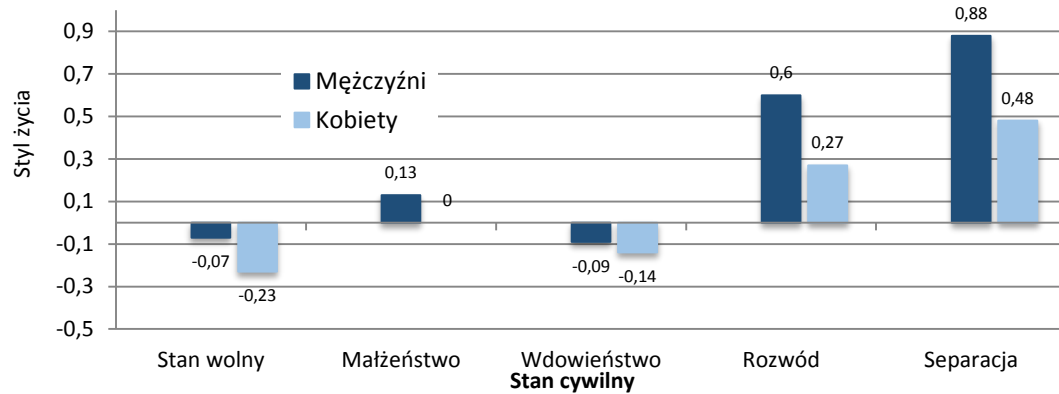
UWAGI: efekt główny płci $F(1, 17707) = 73,432, p < 0,000, \eta^2 = 0,004$; efekt główny wieku $F(5, 17707) = 637,050, p < 0,000, \eta^2 = 0,152$; efekt interakcji płci i wieku $F(5, 17707) = 32,594, p < 0,000, \eta^2 = 0,009$.

Wykres 9.2.5. Styl życia kobiet i mężczyzn w różnych grupach wieku

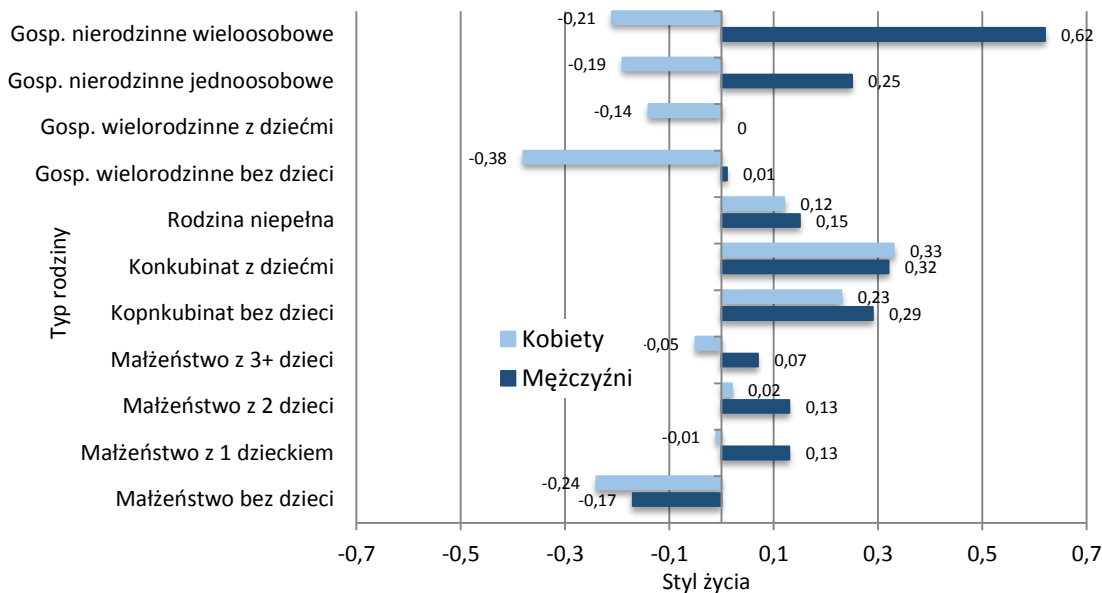
UWAGI: efekt główny klasy miejscowości zamieszkania $F(5, 17706) = 50,258, p < 0,000, \eta^2 = 0,014$.

Wykres 9.2.6. Styl życia ze względu na wielkość miejscowości zamieszkania przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt główny stanu cywilnego $F(4, 17658) = 78,072$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,017$; efekt interakcji płci i stanu cywilnego $F(4, 17658) = 2,682$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,001$.

Wykres 9.2.7. Styl życia kobiet i mężczyzn ze względu na stan cywilny przy kontroli wieku

UWAGI: efekt główny typu rodziny $F(10, 17587) = 23,109$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,013$; efekt interakcji płci i typu rodziny $F(10, 17587) = 7,959$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,005$.

Wykres 9.2.8. Styl życia kobiet i mężczyzn ze względu na typ biologiczny rodziny przy kontroli wieku

Stwierdzona wyżej niezależność dwóch czynników jakości życia na poziomie indywidualnym — poszczególnych osób — może jednak zniknąć lub zmniejszać się radykalnie w przekroju grup społecznych. Niewykluczone, że jedne segmenty społeczeństwa są jak Hiob dotknięte wszelkimi nieszczęściami, a inne cieszą się dobrym życiem pod każdym względem. Aby sprawdzić, czy tak istotnie jest, określiliśmy pozycję na ogólnym i na ośmiu szczegółowych wymiarach jakości życia 198 grup wyróżnionych ze względu na szereg nie w pełni rozłącznych kryteriów demograficzno-społecznych, takich jak wiek, płeć, poziom wykształcenia, klasa miejscowości zamieszkania, województwo, podregion, miasto, typ rodziny, status społeczno-zawodowy, zawód obecnie wykonywany i stan cywilny. Wyniki prezentują tabele 9.2.5-9.2.14 (ogólny wskaźnik jakości życia w 2015, 2013, 2011, 2009 i 2007 r.) oraz tabele 1-8 w Aneksie 5 (częstkowe wskaźniki jakości życia w 2015 r.).

Mimo zróżnicowania pozycji wybranych grup na poszczególnych wymiarach cząstkowych, ogólny wskaźnik jakości życia wyraźnie pokazuje, komu w Polsce żyje się obecnie dobrze, a komu źle i komu w ostatnich latach się poprawiło, a komu w stosunku do innych się pogorszyło. Do beneficjentów należą niewątpliwie ludzie z wyższym wykształceniem, młodzi, przedsiębiorcy, mieszkańcy największych miast (m.in. Poznań i Kraków), województw małopolskiego, pomorskiego, mazowieckiego i wielkopolskiego, podregionów – warszawskiego zachodniego, krakowskiego, tyskiego, gliwickiego i trójmiejskiego, wykonujący zawody prawnika, lekarza, nauczyciela akademickiego, przedstawicieli władz i dyrektorzy, artyści i pozostali specjaliści. Zdecydowanie najmarniejsze życie wiodą renciści, osoby z wykształceniem podstawowym, osoby owdowiałe, w podeszłym wieku (65+ lat), mieszkające samotnie, rozwiedzione i bezrobotni, mieszkańcy województwa świętokrzyskiego, łódzkiego, zachodniopomorskiego i lubuskiego, Kielc, Opola, Rudy Śląskiej, Radomia i Częstochowy, podregionu koszalińskiego, piotrkowskiego, elckiego, warszawskiego wschodniego i sieradzkiego, pomoce domowe i sprzątaczkę, robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie, inni robotnicy przy pracach prostych, robotnicy produkcji tekstylnej i rolnicy produkujący na własne potrzeby.

Tabela 9.2.5. Ogólny wskaźnik jakości życia w całych próbach z lat 2007-2015 w przekroju grup społeczno-demograficznych

Ranking					Grupa społeczno-demograficzna	Jakość życia				
2015	2013	2011	2009	2007		2015	2013	2011	2009	2007
1	2	2	2	2	Uczniowie i studenci	0,60	0,56	0,56	0,53	0,56
2	1	1	1	1	Wykształcenie wyższe i policealne	0,56	0,68	0,60	0,65	0,65
3	3	3	3	3	Prywatni przedsiębiorcy	0,53	0,52	0,48	0,50	0,49
4	4	5	4	4	Pracownicy sekt. publicznego	0,42	0,49	0,41	0,46	0,44
5	5	4	5	5	Wiek 16-24 lata	0,40	0,34	0,43	0,41	0,40
6	6	6	6	6	Wiek 25-34 lata	0,32	0,30	0,35	0,38	0,33
7	7	7	7	9	Miasta 500 tys. i więcej	0,25	0,27	0,31	0,28	0,20
8	8	8	8	8	Małżeństwa z 2 dzieci	0,23	0,25	0,27	0,25	0,24
9	11	10	9	12	Pracownicy sektora prywatnego	0,20	0,16	0,18	0,25	0,11
10	9	11	11	11	Małżeństwa z 1 dzieckiem	0,19	0,19	0,17	0,22	0,15
11	10	12	13	19	Wiek 35-44 lata	0,19	0,18	0,16	0,15	0,03
12	12	9	10	7	Kawaler/panna	0,15	0,16	0,22	0,22	0,26
13	15	14	14	17	Małżeństwa z 3 i więcej dzieci	0,13	0,11	0,08	0,10	0,03
14	13	13	12	10	Wykształcenie średnie	0,11	0,13	0,12	0,18	0,17
15	16	15	15	18	Zonaty/zamężna	0,11	0,10	0,08	0,09	0,03
16	19	18	21	21	Gospodarstwa wielorodzinne	0,08	0,00	0,02	-0,02	0,01
17	17	17	17	15	Mężczyzna	0,05	0,04	0,06	0,07	0,06
18	18	20	20	22	Małżeństwa bez dzieci	0,03	0,04	-0,01	0,01	-0,05
19	22	22	18	13	Miasta 100-200 tys.	0,03	-0,02	-0,04	0,04	0,10
20	14	16	16	14	Miasta 200-500 tys.	0,02	0,12	0,06	0,08	0,07
21	21	19	22	16	Miasta poniżej 20 tys.	-0,01	-0,02	0,00	-0,03	0,03
22	23	24	25	24	Rolnicy	-0,03	-0,04	-0,05	-0,11	-0,06
23	24	23	23	23	Kobieta	-0,04	-0,04	-0,05	-0,06	-0,05
24	25	26	26	25	Wieś	-0,04	-0,09	-0,10	-0,12	-0,12
25	20	21	19	20	Miasta 20-100 tys.	-0,07	-0,01	-0,02	0,04	0,02
26	26	28	27	27	Wiek 45-59 lat	-0,09	-0,11	-0,15	-0,15	-0,16
27	29	29	28	26	Wykształcenie zasadnicze	-0,22	-0,24	-0,16	-0,17	-0,14
28	28	30	30	29	Wiek 60-64 lata	-0,24	-0,22	-0,24	-0,27	-0,21
29	30	27	29	28	Inni bierni zawodowo	-0,24	-0,26	-0,15	-0,19	-0,18
30	31	33	33	31	Emeryci	-0,35	-0,30	-0,39	-0,39	-0,33
31	27	25	24	33	Gosp. nierodzinne wieloosobowe	-0,40	-0,19	-0,09	-0,09	-0,40
32	32	31	32	30	Rodziny niepełne	-0,40	-0,33	-0,27	-0,36	-0,30
33	33	32	31	32	Bezrobotni	-0,41	-0,40	-0,33	-0,35	-0,40
34	35	36	36	35	Wiek 65+ lat	-0,51	-0,47	-0,61	-0,62	-0,53
35	36	34	35	34	Rozwodnik/rozwódka	-0,51	-0,53	-0,52	-0,56	-0,44
36	34	35	34	36	Gosp. nierodzinne jednoosobowe	-0,56	-0,46	-0,57	-0,53	-0,58
37	37	37	37	37	Wdowiec/wdowa	-0,73	-0,66	-0,72	-0,73	-0,71
38	38	39	38	39	Renciści	-0,80	-0,76	-0,88	-0,82	-0,77
39	39	38	39	38	Wykształcenie podstawowe	-0,86	-0,86	-0,86	-0,85	-0,76

Pojawia się jednak pytanie, na ile te różnice są trwałe — czy utrzymują się na stałym poziomie, rosną, czy być może maleją? Porównanie danych z kilku ostatnich pomiarów dowodzi zasadniczej stałości rankingu jakości życia. Nieliczne tylko grupy zmieniły swoje położenie w stopniu, który uznać można za istotny statystycznie.

W minionych ośmiu latach nie ma większych zmian w grupach o najwyższej i najniższej jakości życia. Awansowali znacząco jedynie osoby w wieku 35-44 lat (z 19 na 11 miejsce), małżeństwa wielodzietne (z 17 na 13 miejsce), osoby żyjące w gospodarstwach wielorodzinnych (z 21 na 16 miejsce); spadła w tym okresie jakość życia osób żyjących w stanie wolnym, mieszkańców miast 100-500 tys. i najmniejszych (poniżej 20 tys.). W ostatnich dwóch latach w próbie panelowej nie ma praktycznie żadnych zmian w rankingu jakości życia grup społeczno-demograficznych z wyjątkiem pracowników sektora prywatnego (awans), mieszkańców największych miast (spadek).

Jeśli chodzi o grupy zawodowe, awansowali w ostatnich dwóch latach w próbie panelowej prawnicy (z 9 na 3 miejsce), nauczyciele szkół podstawowych (z 11 na 7 miejsce), kolejarze (z 24 na 18 miejsce), kierownicy, malarze i robotnicy budowlani; spadli natomiast w rankingu specjaliści ds. administracji i zarządzania (z 8 na 15 miejsce), nauczyciele szkół ponadpodstawowych (z 10 na 14 miejsce) i kelnerzy (z 17 na 21 miejsce).

W okresie minionych 4 lat wzrosła jakość życia mieszkańców kilku dużych miast (Zielonej Góry, Olsztyna, Gliwic, Rzeszowa, Zabrze, Bielska-Białej). Pogorszenie jakości życia w tym okresie nastąpiło w Warszawie, Gdyni, Jaworznie, Szczecinie, Wrocławiu, Łodzi, Katowicach, Bydgoszczy, Gorzowie Wielkopolskim, Częstochowie i Opolu. W okresie dwóch ostatnich lat awansowały w próbie panelowej Zielona Góra, Bielsko-Biała, Sosnowiec, Wrocław, Olsztyn, Łódź, a spadły w rankingu Jaworzno, Gdańsk, Gorzów Wielkopolski, Lublin, Rzeszów, Opole, Ruda Śląska i Kielce.

W przekroju wojewódzkim najbardziej w okresie ośmiu lat wzrosła jakość życia mieszkańców Małopolski, woj., warmińsko-mazurskiego, kujawsko-pomorskiego i lubelskiego, a spadła mieszkańców woj. opolskiego i łódzkiego. W ostatnich dwóch

latach awansowały w próbie panelowej województwa wielkopolskie, warmińsko-mazurskie, a spadły w rankingu województwa śląskie, lubuskie i lubelskie.

W próbie panelowej w ostatnich dwóch latach najbardziej awansował podregion krakowski (z 14 na 3 miejsce), elbląski (z 21 na 9 miejsce), białski (z 32 na 19 pozycje), olsztyński (z 51 na 23 miejsce). Najbardziej spadła jakość życia w podregionach katowickim, bytomskim, rzeszowskim, białostockim, elckim, gorzowskim, lubelskim, wrocławskim, bydgosko-toruńskim, trójmiejskim i gdańskim.

Tabela 9.2.6. Ogólny wskaźnik jakości życia w próbie panelowej z lat 2013-2015 w przekroju grup społeczno-demograficznych

Ranking		Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	
2015	2013		2015	2013
1	2	Uczniowie i studenci	0,64	0,67
2	1	Wyższe i policealne	0,54	0,70
3	3	Prywatni przedsiębiorcy	0,48	0,60
4	5	Wiek do 24 lat	0,43	0,42
5	4	Pracownicy sekt. publicznego	0,38	0,51
6	6	Wiek 25-34 lata	0,35	0,33
7	7	Małżeństwo z 2 dzieci	0,26	0,27
8	13	Pracownicy sekt. prywatnego	0,18	0,15
9	9	Wiek 35-44 lata	0,17	0,22
10	10	Kawaler/panna	0,17	0,19
11	8	Miasta 500 tys. i więcej	0,15	0,26
12	12	Małżeństwo z 3+ dzieci	0,15	0,18
13	11	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,14	0,19
14	14	Średnie	0,08	0,14
15	16	Żonaty/zamężna	0,05	0,12
16	18	Mężczyzna	0,01	0,07
17	19	Miasta poniżej 20 tys.	0,01	0,06
18	20	Wielorodzinne	0,00	0,06
19	17	Miasta 100-200 tys.	-0,01	0,08
20	21	Małżeństwo bez dzieci	-0,05	0,05
21	25	Rolnicy	-0,06	-0,03
22	15	Miasta 200-500 tys.	-0,08	0,13
23	26	Wieś	-0,08	-0,07
24	22	Miasta 20-100 tys.	-0,09	0,00
25	23	Kobieta	-0,09	-0,02
26	24	Wiek 45-59 lat	-0,09	-0,02
27	28	Inni bierni zawodowo	-0,24	-0,21
28	29	Zasadnicze zawodowe	-0,24	-0,23
29	27	Wiek 60-64 lata	-0,33	-0,17
30	30	Emeryci	-0,37	-0,25
31	31	Bezrobotni	-0,39	-0,32
32	33	Rodziny niepełne	-0,39	-0,37
33	35	Nierodzinne wieloosobowe	-0,44	-0,44
34	32	Wiek 65+ lat	-0,52	-0,37
35	36	Rozwodnik/rozwódka	-0,55	-0,49
36	34	Nierodzinne jednoosobowe	-0,61	-0,44
37	37	Wdowiec/wdowa	-0,73	-0,57
38	38	Renciści	-0,81	-0,65
39	39	Podstawowe i niższe	-0,87	-0,78

Tabela 9.2.7. Ogólny wskaźnik jakości życia w grupach zawodowych w latach 2011-2015 r. w całych próbach

Ranking			Grupa zawodowa	Średnia		
2015	2013	2011		2015	2013	2011
1	4	2	Lekarze, weterynarze, dentyści	1,07	1,05	1,06
2	2	4	Nauczyciele akademicy	1,05	1,21	0,98
3	3	10	Pozostali specjaliści	0,89	1,06	0,74
4	1	1	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,86	1,29	1,32
5	6	8	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,81	0,98	0,79
6	5	3	Prawnicy	0,77	1,00	1,02
7	15	11	Specjaliści ds. finansowych	0,76	0,71	0,73
8	14	5	Informatycy i pokrewni	0,72	0,73	0,88
9	9	12	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,71	0,91	0,71
10	13	14	Nauczyciele szkół podstawowych	0,71	0,79	0,67
11	8	6	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,69	0,91	0,82
12	10	13	Kierownicy różnych specjalności	0,69	0,86	0,69
13	11	16	Żołnierze zawodowi	0,63	0,85	0,56
14	12	7	Specjaliści ds. marketingu	0,63	0,79	0,80
15	17	18	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,62	0,50	0,47
16	7	9	Specjaliści ds. administracji i zarządzania	0,57	0,96	0,78
17	29	24	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,39	0,11	0,34
18	16	17	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,38	0,65	0,48
19	21	23	Średni personel ds. finansowych	0,37	0,41	0,36
20	19	15	Urzędnicy państwowi	0,36	0,44	0,64
21	27	22	Kolejarze	0,34	0,15	0,38
22	25	30	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,33	0,17	0,14
23	20	20	Pielęgniarki i położne	0,32	0,41	0,39
24	18	19	Pozostały średni personel	0,31	0,45	0,41
25	31	33	Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,29	0,09	0,14
26	22	21	Pracownicy obsługi biurowej	0,26	0,30	0,39
27	28	32	Pracownicy ds. ewidencji i transportu	0,25	0,12	0,13
28	30	34	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,25	0,11	0,12
29	23	28	Elektrycy i elektroniky	0,24	0,26	0,17
30	24	38	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,23	0,19	0,02
31	38	36	Formierze, spawacze	0,22	0,01	0,12
32	40	31	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,15	-0,03	0,14
33	26	35	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,14	0,17	0,10
34	35	25	Hutnicy	0,13	0,04	0,28
35	41	37	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,13	-0,03	0,04
36	51	51	Pracownicy opieki osobistej	0,12	-0,23	-0,24
37	44	41	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,09	-0,06	-0,03
38	33	26	Sprzedawcy	0,08	0,06	0,20
39	36	27	Rolnicy produkcji roślinnej	0,08	0,04	0,18
40	43	29	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,06	-0,06	0,15
41	42	45	Monterzy	0,04	-0,05	-0,11
42	45	43	Kowale i ślusarze	0,00	-0,11	-0,03
43	34	49	Kucharze	-0,02	0,06	-0,19
44	39	39	Malarze i pokrewni	-0,04	-0,02	-0,01
45	47	48	Robotnicy budowlani - stan surowy	-0,05	-0,14	-0,14
46	48	40	Robotnicy w przetwórstwie spożywym	-0,06	-0,15	0,02
47	52	42	Robotnicy produkcji tekstylnej	-0,06	-0,25	-0,07
48	46	47	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	-0,07	-0,11	-0,13
49	32	44	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	-0,10	0,09	-0,03
50	49	53	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	-0,18	-0,17	-0,42
51	37	46	Rzemieślnicy	-0,20	0,04	-0,07
52	50	52	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,22	-0,21	-0,41
53	55	55	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,25	-0,57	-0,55
54	53	54	Pomoce i sprzątaczk	-0,31	-0,35	-0,42
55	54	50	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,34	-0,38	-0,20

Tabela 9.2.8. Ogólny wskaźnik jakości życia w grupach zawodowych w latach 2013 i 2015 r. w próbie panelowej

Ranking		Grupa zawodowa	Średnia	
2015	2013		2015	2013
1	2	Lekarze, weterynarze, dentyści	1,30	1,28
2	3	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,98	1,20
3	9	Prawnicy	0,92	0,84
4	5	Pozostali specjaliści	0,88	0,95
5	1	Nauczyciele akademickcy	0,87	1,56
6	4	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,85	1,19
7	11	Nauczyciele szkół podstawowych	0,75	0,80
8	7	Kierownicy różnych specjalności	0,74	0,86
9	6	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,72	0,94
10	12	Informatycy i pokrewni	0,68	0,77
11	14	Specjaliści ds marketingu	0,64	0,68
12	15	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,64	0,63
13	13	Specjaliści ds finansowych	0,63	0,74
14	10	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,62	0,80
15	8	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,56	0,86
16	16	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,42	0,59
17	19	Średni personel ds finansowych	0,38	0,40
18	24	Kolejarze	0,38	0,30
19	18	Urzędnicy państwowi	0,37	0,53
20	21	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,36	0,39
21	17	Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,35	0,56
22	22	Pracownicy obsługi biurowej	0,31	0,38
23	29	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,31	0,13
24	23	Pielęgniarki i położne	0,29	0,35
25	25	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,28	0,26
26	35	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,21	0,07
27	27	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,20	0,16
28	42	Malarze i pokrewni	0,18	-0,05
29	28	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,16	0,13
30	30	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,15	0,11
31	26	Elektrycy i elektronicy	0,13	0,23
32	32	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,13	0,08
33	20	Pozostały średni personel	0,12	0,39
34	36	Hutnicy	0,12	0,05
35	40	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,11	0,03
36	31	Formierze, spawacze	0,10	0,09
37	37	Rolnicy produkcji roślinnej	0,07	0,04
38	34	Sprzedawcy	0,06	0,07
39	41	Monterzy	0,05	-0,01
40	44	Kucharze	0,04	-0,07
41	45	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	0,02	-0,09
42	39	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	-0,01	0,04
43	38	Rzemieślnicy	-0,05	0,04
44	33	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	-0,06	0,08
45	46	Pracownicy opieki osobistej	-0,07	-0,12
46	51	Robotnicy budowlani - stan surowy	-0,08	-0,23
47	43	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	-0,09	-0,06
48	49	Kowale i ślusarze	-0,15	-0,22
49	47	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	-0,18	-0,15
50	52	Robotnicy produkcji tekstylnej	-0,28	-0,27
51	48	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,29	-0,19
52	50	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,34	-0,22
53	53	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,36	-0,27
54	54	Pomoce i sprzątaczk	-0,41	-0,36

Tabela 9.2.9. Ogólny wskaźnik jakości życia w całych próbach z lat 2011-2015 w przekroju większych miast reprezentowanych przez co najmniej 60 respondentów

Ranking			Miasto	Średnia		
2015	2013	2011		2015	2013	2011
1	4	3	Poznań	0,52	0,40	0,37
2	12	15	Zielona Góra	0,38	0,15	0,00
3	5	4	Kraków	0,37	0,35	0,36
4	7	19	Olsztyn	0,33	0,29	-0,04
5	1	2	Toruń	0,32	0,44	0,41
6	20	26	Gliwice	0,32	0,01	-0,14
7	3	1	Warszawa	0,30	0,42	0,47
8	8	10	Gdańsk	0,20	0,24	0,11
9	11	20	Rzeszów	0,19	0,16	-0,05
10	2	6	Gdynia	0,18	0,44	0,26
11	6	5	Jaworzno	0,17	0,31	0,32
12	9	7	Szczecin	0,17	0,21	0,23
13	13	9	Wrocław	0,15	0,13	0,13
14	16	21	Zabrze	0,12	0,09	-0,06
15	23	18	Sosnowiec	0,03	-0,11	-0,03
16	25	24	Bielsko-Biała	0,00	-0,13	-0,12
17	14	16	Lublin	-0,01	0,12	-0,01
18	19	12	Łódź	-0,01	0,01	0,09
19	15	14	Katowice	-0,03	0,09	0,01
20	18	8	Bydgoszcz	-0,06	0,06	0,14
21	10	11	Gorzów Wlk.	-0,09	0,20	0,09
22	22	22	Białystok	-0,18	-0,02	-0,06
23	27	25	Wałbrzych	-0,18	-0,15	-0,13
24	26	17	Częstochowa	-0,19	-0,14	-0,02
25	24	28	Radom	-0,22	-0,12	-0,24
26	28	23	Ruda Śląska	-0,28	-0,16	-0,09
27	21	13	Opole	-0,35	-0,02	0,05
28	17	27	Kielce	-0,39	0,08	-0,23

Tabela 9.2.10. Ogólny wskaźnik jakości życia w próbie panelowej 2013-2015 w przekroju większych miast reprezentowanych w zakresie danej zmiennej w obu pomiarach przez co najmniej 50 respondentów

Ranking		Miasto	Średnia	
2015	2013		2015	2013
1	1	Poznań	0,38	0,61
2	6	Gliwice	0,36	0,38
3	16	Zielona Góra	0,36	0,13
4	9	Olsztyn	0,34	0,26
5	2	Toruń	0,26	0,57
6	4	Warszawa	0,26	0,50
7	5	Szczecin	0,26	0,48
8	7	Kraków	0,19	0,29
9	3	Jaworzno	0,14	0,51
10	20	Bielsko-Biała	0,11	0,06
11	17	Wrocław	0,09	0,11
12	10	Gdynia	0,07	0,22
13	13	Zabrze	0,06	0,21
14	8	Gdańsk	0,03	0,29
15	21	Łódź	-0,04	-0,02
16	27	Sosnowiec	-0,08	-0,17
17	11	Gorzów Wlk.	-0,10	0,22
18	14	Lublin	-0,10	0,16
19	19	Bydgoszcz	-0,12	0,09
20	12	Rzeszów	-0,14	0,22
21	18	Katowice	-0,15	0,10
22	25	Radom	-0,18	-0,13
23	15	Opole	-0,20	0,14
24	24	Białystok	-0,20	-0,08
25	26	Wałbrzych	-0,25	-0,16
26	28	Częstochowa	-0,25	-0,28
27	23	Ruda Śląska	-0,42	-0,07
28	22	Kielce	-0,45	-0,02

Tabela 9.2.11. Ogólny wskaźnik jakości życia w latach 2007-2015 w przekroju wojewódzkim w całych próbach

Ranking		Województwo					Średnia				
2015	2013	2011	2009	2007		2015	2013	2011	2009	2007	
1	1	3	5	5	Małopolskie	0,20	0,15	0,07	0,04	0,05	
2	2	4	1	1	Pomorskie	0,10	0,15	0,06	0,12	0,20	
3	5	2	3	2	Wielkopolskie	0,08	0,02	0,07	0,10	0,14	
4	4	1	6	6	Mazowieckie	0,05	0,05	0,10	0,04	0,05	
5	14	10	9	10	Warmińsko-mazurskie	0,05	-0,09	-0,07	-0,03	-0,07	
6	6	5	8	4	Śląskie	0,00	0,01	0,03	0,03	0,07	
7	12	12	10	14	Kujawsko-pomorskie	-0,03	-0,05	-0,08	-0,03	-0,15	
8	10	7	4	7	Dolnośląskie	-0,04	-0,03	0,01	0,06	-0,01	
9	3	6	2	3	Opolskie	-0,07	0,09	0,02	0,12	0,08	
10	7	8	11	9	Podkarpackie	-0,08	-0,01	-0,02	-0,08	-0,06	
11	11	14	13	8	Podlaskie	-0,08	-0,04	-0,09	-0,15	-0,02	
12	9	13	14	16	Lubelskie	-0,09	-0,02	-0,08	-0,17	-0,27	
13	15	15	16	12	Lubuskie	-0,13	-0,10	-0,13	-0,20	-0,09	
14	8	9	7	13	Zachodniopomorskie	-0,14	-0,01	-0,06	0,04	-0,11	
15	13	11	12	11	Łódzkie	-0,14	-0,08	-0,07	-0,11	-0,07	
16	16	16	15	15	Świętokrzyskie	-0,15	-0,21	-0,27	-0,18	-0,22	

Tabela 9.2.12. Ogólny wskaźnik jakości życia w próbie panelowej 2013-2015 w przekroju wojewódzkim

Ranking		Województwo	Średnia	
2015	2013		2015	2013
1	1	Małopolskie	0,15	0,18
2	7	Wielkopolskie	0,04	0,03
3	2	Pomorskie	0,02	0,13
4	3	Zachodniopomorskie	0,02	0,12
5	13	Warmińsko-Mazurskie	0,02	-0,03
6	5	Opolskie	-0,01	0,06
7	6	Mazowieckie	-0,01	0,04
8	4	Śląskie	-0,03	0,08
9	10	Dolnośląskie	-0,06	-0,02
10	9	Podlaskie	-0,08	-0,01
11	8	Lubuskie	-0,10	0,01
12	11	Kujawsko-Pomorskie	-0,14	-0,03
13	15	Podkarpackie	-0,16	-0,07
14	16	Świętokrzyskie	-0,16	-0,17
15	12	Lubelskie	-0,17	-0,03
16	14	Łódzkie	-0,18	-0,06

Tabela 9.2.13. Jakość życia w całych próbach z 2013 i 2015 r. w przekroju podregionów (NUTS3)

Ranking		Podregion	Średnia	
2015	2013		2015	2013
1	6	Warszawski-zachodni	0,29	0,14
2	9	Krakowski	0,28	0,12
3	2	Tyski	0,23	0,28
4	15	Gliwicki	0,20	0,04
5	1	Trójmiejski	0,19	0,30
6	16	Elbląski	0,19	0,03
7	20	Nowosądecki	0,18	0,03
8	34	Oświęcimski	0,17	-0,04
9	3	Słupski	0,16	0,21
10	27	Stargardzki	0,15	-0,02
11	10	Rybnicki	0,10	0,10
12	35	Łódzki	0,10	-0,05
13	8	Bydgosko-toruński	0,07	0,12
14	19	Bielski	0,07	0,03
15	24	Kaliski	0,07	-0,01
16	21	Poznański	0,06	0,02
17	41	Koniński	0,04	-0,09
18	5	Gdański	0,03	0,16
19	39	Łomżyński	0,02	-0,08
20	54	Olsztyński	0,02	-0,17
21	22	Sosnowiecki	0,01	0,01
22	30	Leszczyński	0,01	-0,03
23	45	Ostrołęcko-siedlecki	0,01	-0,12
24	28	Białski	0,00	-0,02
25	49	Grudziądzki	-0,01	-0,14
26	11	Lubelski	-0,02	0,08
27	38	Bytomski	-0,02	-0,08
28	50	Starogardzki	-0,02	-0,15
29	4	Opolski	-0,04	0,20
30	12	Rzeszowski	-0,04	0,07
31	13	Jeleniogórski	-0,04	0,06
32	23	Krośnieński	-0,04	0,00
33	7	Tarnowski	-0,05	0,13
34	52	Suwalski	-0,05	-0,15
35	40	Skierniewicki	-0,08	-0,09
36	18	Wrocławski	-0,09	0,03
37	42	Tarnobrzeski	-0,09	-0,09
38	59	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,09	-0,27
39	29	Legnicko-głogowski	-0,10	-0,03
40	36	Szczeciński	-0,11	-0,06
41	44	Ciechanowsko-płocki	-0,11	-0,11
42	48	Zielonogórski	-0,11	-0,14
43	26	Katowicki	-0,12	-0,02
44	32	Pilski	-0,12	-0,04
45	37	Nyski	-0,12	-0,07
46	43	Chełmsko-zamojski	-0,13	-0,11
47	46	Włocławski	-0,13	-0,13
48	14	Białostocki	-0,16	0,06
49	33	Gorzowski	-0,16	-0,04
50	58	Wałbrzyski	-0,16	-0,26
51	25	Puławski	-0,18	-0,02
52	53	Kielecki	-0,19	-0,17
53	60	Radomski	-0,19	-0,28
54	31	Przemyski	-0,22	-0,03
55	47	Częstochowski	-0,23	-0,14
56	56	Sieradzki	-0,28	-0,18
57	17	Warszawski-wschodni	-0,29	0,03
58	57	Ełcki	-0,34	-0,21
59	55	Piotrkowski	-0,36	-0,17
60	51	Koszaliński	-0,42	-0,15

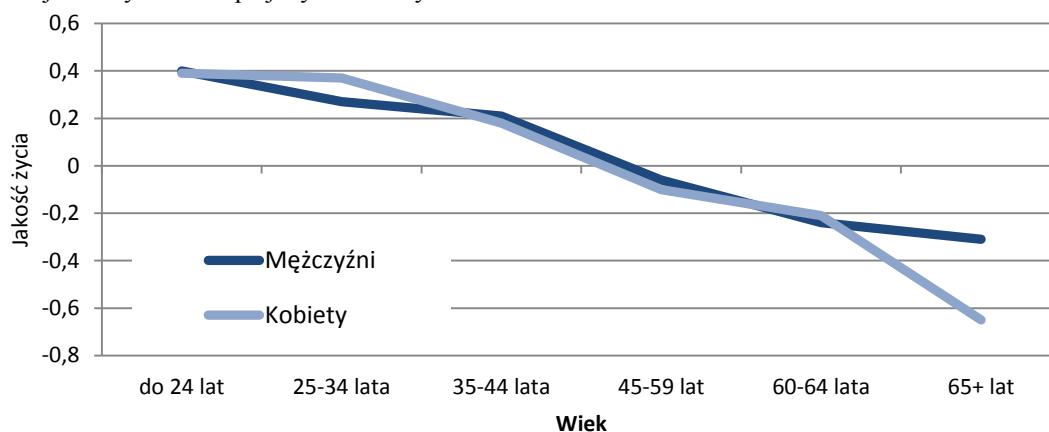
Tabela 9.2.14. Jakość życia w próbie panelowej 2011-2013 w przekroju podregionów (NUTS3)

Ranking		Podregion	Średnia	
2015	2013		2015	2013
1	1	Tyski	,28	,33
2	7	Warszawski zachodni	,27	,20
3	14	Krakowski	,20	,11
4	8	Nowosądecki	,15	,19
5	2	Gliwicki	,14	,28
6	10	Ślupski	,14	,19
7	9	Opolski	,11	,19
8	17	Bielski	,11	,09
9	21	Elbląski	,11	,06
10	29	Oświęcimski	,10	-,03
11	13	Rybnicki	,09	,14
12	15	Łódzki	,09	,10
13	11	Stargardzki	,08	,16
14	26	Łomżyński	,08	,00
15	35	Poznański	,08	-,05
16	6	Tarnowski	,06	,21
17	22	Kaliski	,04	,04
18	3	Gdański	,02	,27
19	32	Bialski	,02	-,04
20	4	Trójmiejski	,01	,23
21	24	Jeleniogórski	,00	,01
22	30	Leszczyński	,00	-,03
23	51	Olsztyński	-,01	-,14
24	18	Sosnowiecki	-,02	,09
25	39	Krośnieński	-,03	-,08
26	5	Bydgosko-toruński	-,04	,21
27	40	Koniński	-,04	-,09
28	33	Zielonogórski	-,05	-,04
29	34	Skierniewicki	-,08	-,04
30	49	Ostrołęcko-siedlecki	-,08	-,14
31	16	Wrocławski	-,10	,09
32	42	Ciechanowsko-płocki	-,10	-,10
33	31	Szczeciński	-,11	-,03
34	12	Lubelski	-,12	,14
35	37	Suwalski	-,12	-,06
36	46	Legnicko-głogowski	-,12	-,14
37	52	Koszaliński	-,13	-,15
38	56	Starogardzki	-,13	-,19
39	57	Sandomiersko-jędrzejowski	-,13	-,19
40	20	Gorzowski	-,16	,06
41	25	Białostocki	-,16	,00
42	28	Elcki	-,16	-,02
43	44	Pilski	-,16	-,11
44	19	Rzeszowski	-,17	,08
45	23	Bytomski	-,18	,03
46	43	Nyski	-,18	-,11
47	55	Kielecki	-,18	-,17
48	38	Włocławski	-,19	-,08
49	60	Grudziądzki	-,19	-,30
50	45	Częstochowski	-,21	-,13
51	47	Chełmsko-zamojski	-,23	-,14
52	27	Katowicki	-,24	-,01
53	50	Przemyski	-,25	-,14
54	36	Warszawski wschodni	-,26	-,05
55	58	Wałbrzyski	-,26	-,23
56	59	Radomski	-,26	-,25
57	54	Tarnobrzeski	-,29	-,16
58	41	Puławski	-,30	-,10
59	53	Piotrkowski	-,41	-,16
60	48	Sieradzki	-,43	-,14

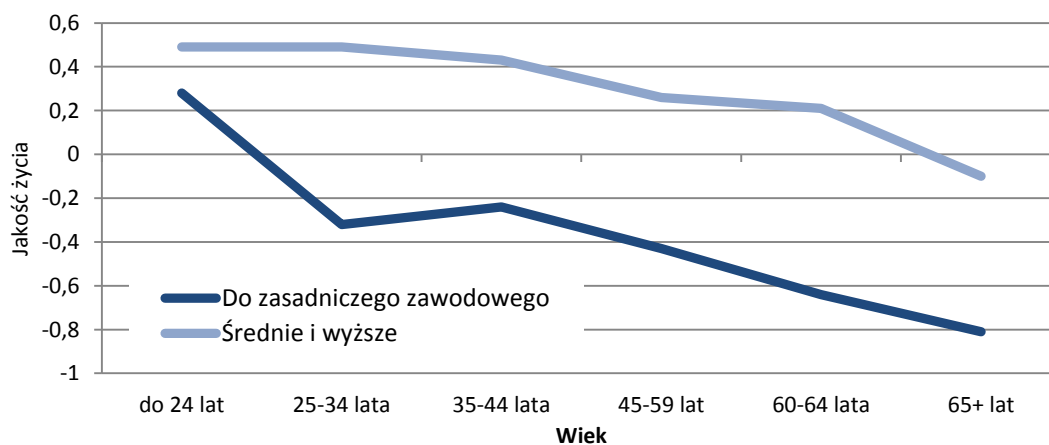
Różnice między kategoriami respondentów wyróżnionymi przez niektóre kryteria mogą być pozorne, w tym sensie, że decyduje o nich jakieś inne, skorelowane z danym, kryterium podziału na grupy. Przykładem może być płeć. We wszystkich pomiarach mężczyźni uzyskują wyższy wskaźnik jakości życia. Wynikać to jednak może z faktu, że kobiety żyją dłużej, a jakość życia spada z wiekiem. Istotnie w próbie z 2013 r. przeciętny wiek kobiet był o ponad 3 lata wyższy od przeciętnego wieku mężczyzn, a w grupie osób najstarszych (65+ lat), którą charakteryzuje najniższy wskaźnik jakości życia, przewaga odsetka kobiet nad odsetkiem mężczyzn jest niemal dwukrotna (62 do 38 proc.). Wyniki analizy wariancji dowodzą, że istotnie o różnicy w poziomie jakości życia między mężczyznami i kobietami przesądza w znacznym stopniu wiek (wykres 9.2.9). Tylko w grupie osób najstarszych jakość życia mężczyzn jest znacząco lepsza od jakości życia kobiet¹⁰⁷; w innych grupach wieku płeć nie różnicuje jakości życia

Różnicująca jakość życia rola wieku także może być zawyżona ze względu na silny w Polsce związek między wiekiem i poziomem wykształcenia¹⁰⁸, który niewątpliwie ma wpływ na jakość życia. Pytanie zatem brzmi, czy niska jakość życia osób starszych wynika jedynie z ich wieku, czy także z faktu, że są one przeciętnie znacznie gorzej wykształcone od osób młodszych. Okazuje się, że siła determinacji wieku w analizie regresji spada po włączeniu do równania poziomu wykształcenia prawie trzykrotnie (z 13,1 proc. samodzielnie wyjaśnionego zróżnicowania jakości życia do 4,6 proc.). Analiza wariancji pokazuje istotny efekt interakcji wieku i wykształcenia w zakresie jakości życia (wykres 9.2.10). Wyższe wykształcenie wyraźnie amortyzuje negatywny wpływ wieku na jakość życia; różnica między lepiej i gorzej wykształconymi w grupie najstarszej jest niemal czterokrotnie większa niż w grupie najmłodszej, z powodu dużej zmiany jakości życia z wiekiem wśród słabo wykształconych i praktycznie braku takiej zmiany wśród lepiej wykształconych.

UWAGI: efekt główny wieku $F(5, 16047)=320,732$, $p<0,000$, $\eta^2=0,091$; efekt główny płci $F(1, 16047)=8,132$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji wieku i płci $F(5, 16047)=18,270$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$.

Wykres 9.2.9. Ogólny wskaźnik jakości życia w zależności od wieku i płci

UWAGI: efekt główny wieku $F(5, 16029)=232,607$, $p<0,000$, $\eta^2=0,068$; efekt główny wykształcenia $F(1, 16029)=1715,491$, $p<0,000$, $\eta^2=0,097$; efekt interakcji wieku i wykształcenia $F(5, 16029)=27,836$, $p<0,000$, $\eta^2=0,009$.

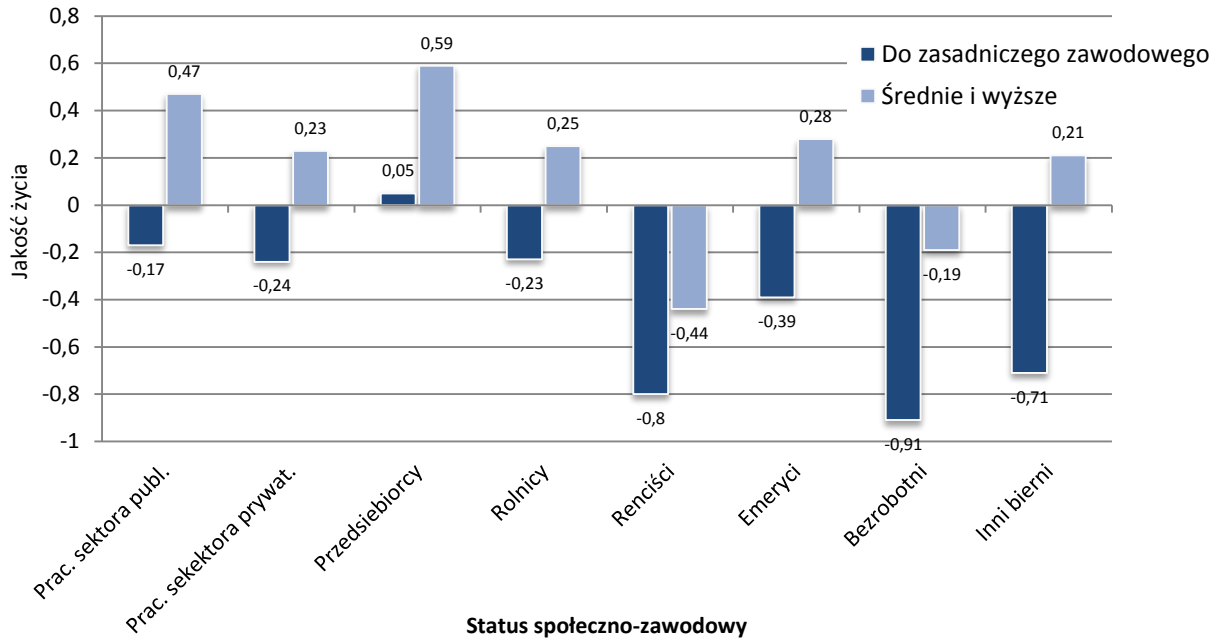
Wykres 9.2.10. Ogólny wskaźnik jakości życia w zależności od wieku i poziomu wykształcenia przy kontroli płci

Wykształcenie ma także wpływ na różnice w jakości życia między grupami wyróżnionymi ze względu na status społeczno-zawodowy (wykres 9.2.11). Chociaż we wszystkich grupach osoby z lepszym wykształceniem wiodą lepsze życie, ich przewaga

¹⁰⁷ Średni wiek kobiet w tej grupie jest o ponad rok wyższy od wieku mężczyzn.

¹⁰⁸ Współczynnik korelacji między wiekiem życia i wykształceniem mierzonym liczbą lat nauki wynosi w całej próbie (włącznie z osobami, które jeszcze nie zakończyły edukacji) -0,303, a w próbie osób, które już zakończyły edukację -0,441.

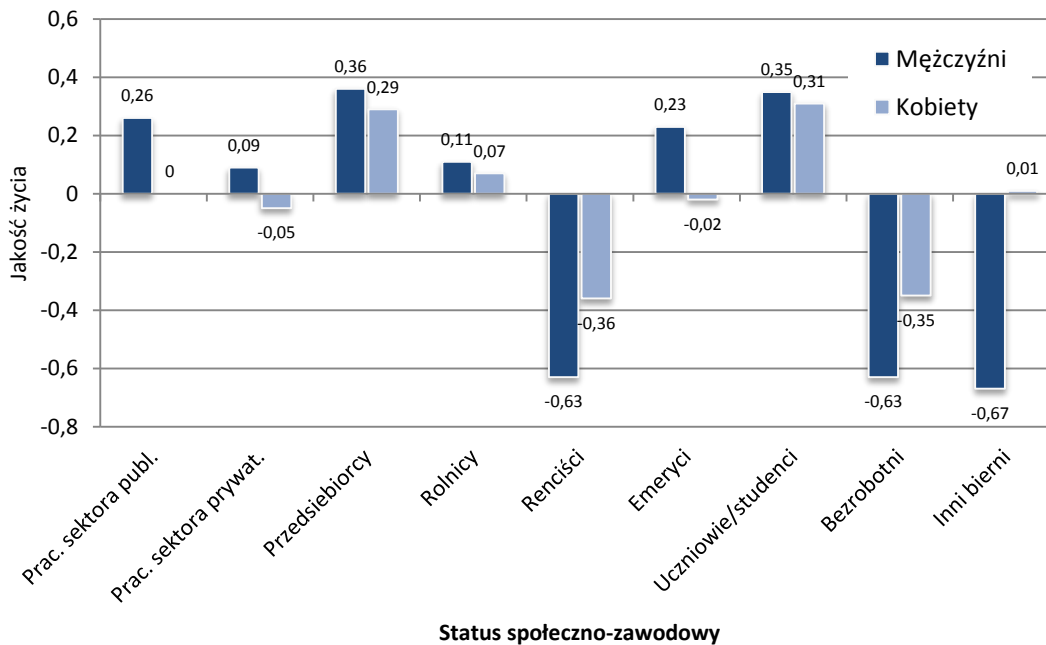
nad osobami gorzej wykształconymi nie wszędzie jest taka sama. Wśród rolników jest stosunkowo nieduża, ale w grupach pracowników najemnych, przedsiębiorców, rencistów, emerytów i bezrobotnych jest ogromna

UWAGI: efekt główny statusu $F(7, 15057)=127,187$, $p<0,000$, $\eta^2=0,056$; efekt główny wykształcenia $F(1, 15057)=924,988$, $p<0,000$, $\eta^2=0,058$; efekt interakcji statusu i wykształcenia $F(7, 15057)=13,152$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$.

Wykres 9.2.11. Ogólny wskaźnik jakości życia w zależności od statusu społeczno-zawodowego i poziomu wykształcenia przy kontroli wieku i płci

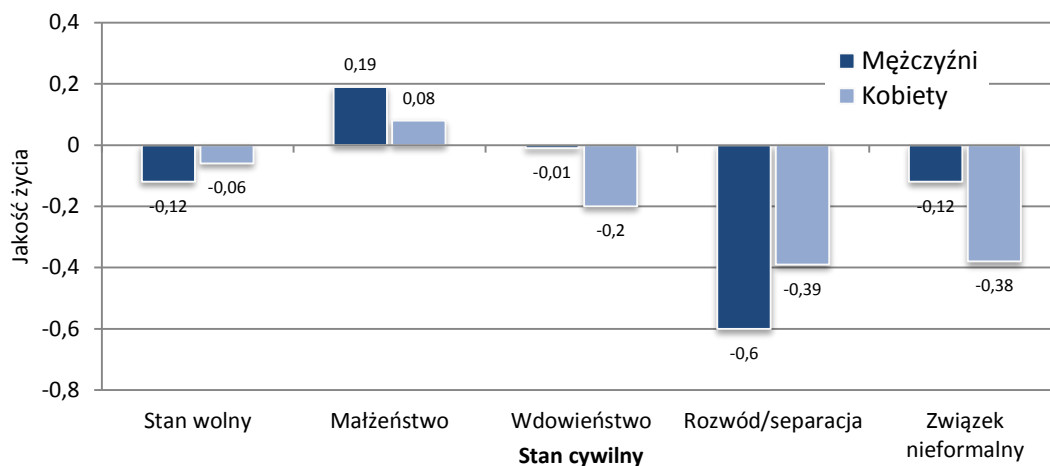
Podobnie jak wykształcenie również płeć modyfikuje różnice w jakości życia między grupami społeczno-zawodowymi (wykres 9.2.12). W zasadzie nie ma różnic między kobietami i mężczyznami wśród rolników, rencistów i uczniów. W grupach pracowników najemnych i emerytów mężczyźni cieszą się lepszą jakością życia, ale wśród przedsiębiorców i innych biernych zawodowo jakość życia kobiet przewyższa jakość życia mężczyzn.

UWAGI: efekt główny statusu $F(8, 16013)=140,147$, $p<0,000$, $\eta^2=0,065$; efekt główny płci $F(1, 16013)=7,797$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$; efekt interakcji statusu i płci $F(8, 16013)=43,493$, $p<0,000$, $\eta^2=0,021$.

Wykres 9.2.12. Ogólny wskaźnik jakości życia w zależności od statusu społeczno-zawodowego i płci przy kontroli wieku i wykształcenia

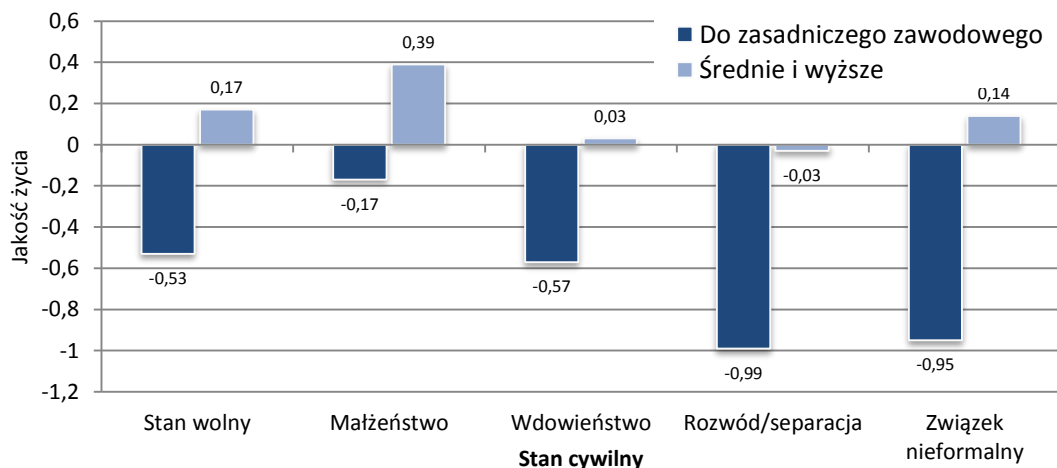
Płeć i wykształcenie przy kontroli wieku odgrywają również istotną rolę w wyjaśnianiu różnicy w jakości życia między grupami wyodrębnionymi ze względu na stan cywilny (wykresy 9.2.13-9.2.14). Wdowcy i mężczyźni żyjący w separacji zdecydowanie, a mężowie nieco lepiej się mają w porównaniu z – odpowiednio – wdowami, kobietami żyjącymi w separacji i żonami, ale rozwód i stan wolny odbija się bardziej niekorzystnie na jakości życia mężczyzn.

UWAGI: efekt główny stanu cywilnego $F(4, 16007)=127,171$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,031$; efekt główny płci ni.; efekt interakcji stanu cywilnego i płci $F(4, 16007)=12,997$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$.

Wykres 9.2.13. Ogólny wskaźnik jakości życia w zależności od stanu cywilnego i płci przy kontroli wieku i wykształcenia

Wykształcenie z kolei niweluje wręcz różnice w jakości życia wynikające ze stanu cywilnego (wykres 9.2.14). O ile wdowieństwo i – zwłaszcza -- rozwód oraz związek nieformalny oznaczają znaczący spadek jakości życia osób gorzej wykształconych, dyplom uczelni wyższej a nawet matura zapewnia podtrzymanie stosunkowo wysokiej jakości życia także wśród osób owdowiałych, rozwiedzionych i żyjących w związku nieformalnym.

UWAGI: efekt główny stanu cywilnego $F(4, 15989)=179,171$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,043$; efekt główny wykształcenia $F(1, 15989)=686,361$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,041$; efekt interakcji stanu cywilnego i wykształcenia $F(4, 15989)=15,797$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$

Wykres 9.2.14. Ogólny wskaźnik jakości życia w zależności od stanu cywilnego i wykształcenia przy kontroli wieku i płci

Gdy uwzględnimy w jednym równaniu regresji wielokrotnej wszystkie poprzednie czynniki i dodatkowo jeszcze klasę miejscowości zamieszkania oraz dzieci na utrzymaniu, pozwoli nam to kontrolować wzajemny związek między tymi czynnikami i dzięki temu lepiej oszacować znaczenie każdego z nich jako predyktora (a może także determinanty) jakości życia i poszczególnych wymiarów składających się na ogólną jakość życia. Wykonaliśmy takie analizy zarówno dla ogólnego wskaźnika jakości życia, jak i 8 wskaźników składowych. Wyniki prezentują tabele 9.2.15 – 9.2.23.

Najlepszym, niezależnym od innych, predyktorem ogólnej jakości życia jest poziom wykształcenia¹⁰⁹ a za nim wiek (efekt negatywny), bezrobocie (efekt negatywny), bycie rencistą (efekt negatywny), małżeństwo (efekt pozytywny), rozwód i związek nieformalny (efekty negatywne), dzieci na utrzymaniu (efekt negatywny), praca w sektorze prywatnym (efekt negatywny), bycie przedsiębiorcą i praca w sektorze publicznym (efekty pozytywne) (tabela 9.2.15). Liczą się także rozwód (efekt negatywny), wdowieństwo (efekt negatywny), bycie emerytem (efekt pozytywny) i płeć (gorsza nieco jakość życia kobiet).

¹⁰⁹ Należy jednak pamiętać, że poziom wykształcenia wchodził jednak jako jedna ze zmiennych do jednego ze składników jakości życia – poziomu cywilizacyjnego.

Tabela 9.2.15. Analiza regresji wielokrotnej dla ogólnej jakości życia

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	-,819	,057		-14,300	,000
Wykształcenie	,108	,002	,362	44,093	,000
Wiek	-,014	,001	-,257	-19,983	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,048	,014	-,024	-3,490	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	,026	,004	,045	6,141	,000
Renciści	-,398	,034	-,101	-11,558	,000
Rolnicy	-,042	,036	-,009	-1,163	,245
Pracownicy sektora prywatnego	,055	,028	,018	1,945	,052
Pracownicy sektora publicznego	-,035	,023	-,016	-1,539	,124
Emeryci	,171	,032	,070	5,421	,000
Przedsiębiorcy	,253	,038	,052	6,693	,000
Dzieci na utrzymaniu	,009	,007	,011	1,412	,158
Bezrobotni	-,492	,033	-,114	-14,841	,000
Małżeństwo	,215	,020	,106	10,890	,000
Wdowcy	,002	,033	,001	,063	,949
Rozwód	-,328	,035	-,071	-9,368	,000
Konkubinat	-,119	,055	-,015	-2,175	,030
$R^2 = 0,29$					

Najistotniejszym predykatorem stresu życiowego są dzieci na utrzymaniu (zwiększają stres), a w dalszej kolejności praca w sektorze prywatnym (zwiększa stres), praca w sektorze publicznym (zmniejsza stres) (tabela 9.2.16). Więcej stresu doświadczają także przedsiębiorcy, bezrobotni, osoby żyjące w związku małżeński, ale także osoby rozwiedzione i żyjące w związku nieformalnym, starsze. Mniej stresu doświadczają mieszkańcy wsi, emeryci i osoby owdowiałe.

Tabela 9.2.16. Analiza regresji wielokrotnej dla stresu życiowego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	-,528	,052		-10,188	,000
Wykształcenie	-,002	,002	-,006	-,828	,408
Wiek	,003	,001	,055	4,570	,000
Płeć (1 M, 2 K)	,011	,013	,006	,881	,378
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	-,054	,004	-,096	-14,143	,000
Renciści	,013	,032	,003	,391	,696
Rolnicy	,509	,033	,113	15,554	,000
Pracownicy sektora prywatnego	,449	,026	,151	17,304	,000
Pracownicy sektora publicznego	,495	,021	,225	23,796	,000
Emeryci	-,349	,029	-,142	-11,926	,000
Przedsiębiorcy	,589	,034	,125	17,287	,000
Dzieci na utrzymaniu	,086	,006	,102	14,227	,000
Bezrobotni	,432	,031	,098	14,008	,000
Małżeństwo	,522	,019	,258	28,221	,000
Wdowcy	,126	,031	,038	4,077	,000
Rozwód	,371	,034	,076	10,943	,000
Konkubinat	,348	,052	,042	6,635	,000
$R^2 = 0,20$					

Najlepszym predykatorem dobrostanu psychicznego jest wiek (efekt negatywny), a w dalszej kolejności wykształcenie (efekt pozytywny), małżeństwo (efekt pozytywny), bezrobocie (efekt negatywny) i rozwód (efekt negatywny) (tabela 9.2.17). Istotne jest także bycie rencistą (efekt negatywny), przedsiębiorcą (efekt pozytywny), emerytem lub pracownikiem najemnym (efekt pozytywny); umiarkowanie negatywnym predykatorem dobrostanu psychicznego są dzieci na utrzymaniu i bycie kobietą. Predyktory te wyjaśniają ponad jedną piątą całego zróżnicowania dobrostanu psychicznego w próbie.

Tabela 9.2.17. Analiza regresji wielokrotnej dla dobrostanu psychicznego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	,188	,052		3,618	,000
Wykształcenie	,046	,002	,155	20,373	,000
Wiek	-,020	,001	-,370	-30,586	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,056	,013	-,028	-4,340	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	,012	,004	,022	3,246	,001
Renciści	-,204	,032	-,051	-6,366	,000
Rolnicy	,035	,033	,008	1,074	,283
Pracownicy sektora prywatnego	,065	,026	,022	2,510	,012
Pracownicy sektora publicznego	,092	,021	,042	4,454	,000
Emeryci	,191	,029	,078	6,537	,000
Przedsiębiorcy	,186	,034	,040	5,471	,000
Dzieci na utrzymaniu	,025	,006	,030	4,129	,000
Bezrobotni	-,458	,031	-,104	-14,860	,000
Małżeństwo	,292	,019	,144	15,680	,000
Wdowcy	-,084	,031	-,025	-2,698	,007
Rozwód	-,402	,033	-,084	-12,015	,000
Konkubinat	,085	,052	,010	1,631	,103
$R^2 = 0,25$					

Dobrostan fizyczny jest niezależnie od innych czynników gorszy u osób starszych, rencistów, kobiet, emerytów, osób mniej wykształconych (tabela 9.2.18). Pozytywnymi predyktorami są bycie rolnikiem, mieszkanie na wsi lub małej miejscowości, praca najemna (niezależnie od sektora), bycie przedsiębiorcą. Predyktory te wyjaśniają prawie 30 proc. różnic w dobrostanie fizycznym.

Tabela 9.2.18. Analiza regresji wielokrotnej dla dobrostanu fizycznego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	,648	,049		13,329	,000
Wykształcenie	,020	,002	,065	9,137	,000
Wiek	-,020	,001	-,359	-31,505	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,077	,012	-,038	-6,367	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	,027	,004	,047	7,395	,000
Renciści	-1,046	,030	-,258	-34,573	,000
Rolnicy	,146	,031	,033	4,776	,000
Pracownicy sektora prywatnego	,169	,024	,057	6,955	,000
Pracownicy sektora publicznego	,153	,019	,069	7,869	,000
Emeryci	-,066	,027	-,027	-2,416	,016
Przedsiębiorcy	,159	,032	,033	4,932	,000
Dzieci na utrzymaniu	,014	,006	,016	2,450	,014
Bezrobotni	,000	,029	,000	,009	,993
Małżeństwo	,013	,017	,006	,728	,466
Wdowcy	,113	,029	,034	3,882	,000
Rozwód	-,139	,032	-,029	-4,374	,000
Konkubinat	-,029	,050	-,004	-,594	,552
$R^2 = 0,30$					

O poziomie kapitału społecznego decyduje w pierwszym rzędzie wykształcenie (tabela 9.2.19). Paradoks polega wszakże na tym, że mimo bardzo szybkiego przyrostu osób z wyższym wykształceniem nie rośnie kapitał społeczny w Polsce (patrz rozdz. 6.3). Znacznie mniejsze od wykształcenia, ale także istotne znaczenie mają takie czynniki jak wiek (efekt pozytywny), płeć (mężczyźni uzyskują wyższy wskaźnik), klasa miejscowości zamieszkania (im mniejsza miejscowość tym niższy poziom kapitału społecznego), bycie rolnikiem (efekt pozytywny), praca w sektorze prywatnym (efekt negatywny), praca w sektorze publicznym (efekt pozytywny), bycie przedsiębiorcą (efekt pozytywny), dzieci na utrzymaniu (efekt pozytywny), bezrobocie (efekt negatywny) i rozwód (słaby efekt negatywny). W sumie wszystkie te predyktory wyjaśniają zaledwie 12 proc. zróżnicowania wielkości standaryzowanego wskaźnika kapitału społecznego.

Tabela 9.2.19. Analiza regresji wielokrotnej dla kapitału społecznego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	-1,378	,054		-25,295	,000
Wykształcenie	,094	,002	,314	39,450	,000
Wiek	,005	,001	,087	6,775	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,094	,014	-,047	-6,972	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	,006	,004	,011	1,588	,112
Renciści	-,084	,034	-,021	-2,475	,013
Rolnicy	,168	,034	,037	4,901	,000
Pracownicy sektora prywatnego	,197	,027	,066	7,206	,000
Pracownicy sektora publicznego	-,110	,022	-,050	-5,039	,000
Emeryci	,017	,031	,007	,565	,572
Przedsiębiorcy	,119	,036	,025	3,302	,001
Dzieci na utrzymaniu	,021	,006	,025	3,265	,001
Bezrobotni	-,152	,032	-,035	-4,722	,000
Małżeństwo	,134	,019	,067	6,908	,000
Wdowcy	,029	,033	,009	,904	,366
Rozwód	,039	,036	,008	1,094	,274
Konkubinat	-,130	,055	-,016	-2,347	,019
$R^2 = 0,12$					

Nasilenie zjawisk patologicznych spada z wiekiem i wykształceniem, ale najsilniejszym predyktorem jest płeć: wśród mężczyzn wskaźnik patologii jest dużo wyższy niż w grupie kobiet (Tabela 9.2.20). Im większa miejscowość zamieszkania tym więcej patologii. Zwiększają patologie bezrobocie, rozwód i dzieci na utrzymaniu, życie w związku nieformalnym, a zmniejszają małżeństwo, praca w sektorze prywatnym i publicznym. Udało się za pomocą wszystkich predyktorów wyjaśnić zaledwie 6 proc. zróżnicowania tego wskaźnika jakości życia.

Tabela 9.2.20. Analiza regresji wielokrotnej dla patologii

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	1,039	,056		18,652	,000
Wykształcenie	-,013	,002	-,042	-5,145	,000
Wiek	-,003	,001	-,059	-4,496	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,289	,014	-,144	-20,880	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	-,049	,004	-,086	-11,768	,000
Renciści	,055	,035	,014	1,593	,111
Rolnicy	-,022	,035	-,005	-,613	,540
Pracownicy sektora prywatnego	,009	,028	,003	,313	,754
Pracownicy sektora publicznego	,083	,022	,037	3,705	,000
Emeryci	-,130	,031	-,053	-4,134	,000
Przedsiębiorcy	,136	,037	,029	3,694	,000
Dzieci na utrzymaniu	-,035	,006	-,042	-5,440	,000
Bezrobotni	,287	,033	,065	8,692	,000
Małżeństwo	-,115	,020	-,057	-5,782	,000
Wdowcy	-,115	,033	-,034	-3,454	,001
Rozwód	,209	,036	,043	5,738	,000
Konkubinat	,178	,056	,021	3,149	,002
$R^2 = 0,06$					

Największą porcję zróżnicowania dobrobytu materialnego wyjaśnia wykształcenie (tabela 9.2.21). Edukacja w dalszym ciągu jest najpewniejszym gwarantem zamożności (por. rozdz. 5.5.3). Na wsi wiedzie się materialnie ciągle gorzej niż w miastach, w małych miastach gorzej niż w dużych. Silnym predyktorem jest także małżeństwo, jako wspólnota gromadząca dobra materialne. Nie dziwi, że przedsiębiorcy mają się materialnie zdecydowanie lepiej od innych, ale także pracownicy najemni, zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym wypadają lepiej od – zwłaszcza – bezrobotnych. Wychowanie dzieci kosztuje i tym samym obniża dobrobyt materialny rodziny. Również rozwód odbija się negatywnie na dobrobycie, podobnie jak życie z renty. Za to ludzie owdowiali mają się materialnie lepiej; lepiej się mają też mężczyźni, o czym pisaliśmy już w rozdziale o dyskryminacji (8.3). Mimo, że mieszkanie na wsi oznacza przeciętnie niższy standard materialny, nie dotyczy to rolników; ci nie odbiegają pod względem dobrobytu od średniej krajowej. Nie oznacza to, że nie mają niższych dochodów, ale mogą posiadać więcej dóbr i to w jakimś stopniu rekompensuje niższe dochody. Włączone do równania regresji predyktory wyjaśniają łącznie prawie 26 proc. zróżnicowania dobrobytu materialnego.

Tabela 9.2.21. Analiza regresji wielokrotnej dla dobrobytu materialnego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	-,952	,052		-18,349	,000
Wykształcenie	,095	,002	,317	41,873	,000
Wiek	-,004	,001	-,078	-6,389	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,040	,013	-,020	-3,073	,002
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	-,036	,004	-,063	-9,355	,000
Renciści	-,118	,032	-,030	-3,705	,000
Rolnicy	,022	,033	,005	,668	,504
Pracownicy sektora prywatnego	,150	,026	,050	5,753	,000
Pracownicy sektora publicznego	,092	,021	,041	4,401	,000
Emeryci	,049	,029	,020	1,680	,093
Przedsiębiorcy	,717	,035	,146	20,424	,000
Dzieci na utrzymaniu	-,021	,006	-,025	-3,515	,000
Bezrobotni	-,478	,031	-,110	-15,654	,000
Małżeństwo	,300	,019	,149	16,132	,000
Wdowcy	-,059	,031	-,018	-1,928	,054
Rozwód	-,223	,033	-,047	-6,695	,000
Konkubinat	,068	,052	,008	1,315	,188
$R^2 = 0,25$					

Największe wsparcie społeczne dają małżeństwo i młody wiek (tabela 9.2.22). Rozwód negatywnie rzutuje na dobrostan społeczny, podobnie jak dzieci na utrzymaniu i bezrobocie. Emeryci i mężczyźni cieszą się większym od innych wsparciem społecznym. Także wykształcenie sprzyja społecznemu dobrostanowi. Generalnie jednak udało się wyjaśnić zaledwie 3 proc. zróżnicowania wartości tego wskaźnika jakości życia, najmniej spośród wszystkich.

Tabela 9.2.22. Analiza regresji wielokrotnej dla dobrostanu społecznego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	-,180	,057		-3,183	,001
Wykształcenie	,024	,002	,079	9,547	,000
Wiek	-,005	,001	-,083	-6,214	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,083	,014	-,042	-5,895	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	,017	,004	,031	4,144	,000
Renciści	,013	,035	,003	,376	,707
Rolnicy	-,019	,036	-,004	-,526	,599
Pracownicy sektora prywatnego	-,024	,028	-,008	-,863	,388
Pracownicy sektora publicznego	-,002	,023	-,001	-,076	,940
Emeryci	,168	,032	,068	5,248	,000
Przedsiębiorcy	,136	,037	,029	3,650	,000
Dzieci na utrzymaniu	,026	,007	,031	3,906	,000
Bezrobotni	-,191	,034	-,044	-5,680	,000
Małżeństwo	,214	,020	,106	10,543	,000
Wdowcy	-,138	,034	-,041	-4,065	,000
Rozwód	-,328	,037	-,068	-8,861	,000
Konkubinat	-,042	,057	-,005	-,734	,463
$R^2 = 0,05$					

W analizie regresji poziomu cywilizacyjnego (tabela 9.2.23) usunięto z listy predyktorów wykształcenie, jako że wchodziło ono w skład tego wskaźnika. W tej sytuacji najsilniejszym predyktorem pozostał wiek, który jest mocno negatywnie skorelowany z poziomem wykształcenia. Duże znaczenie ma klasa miejscowości, a także praca, zwłaszcza w sektorze publicznym. Pozytywny wpływ ma bycie przedsiębiorcą lub emerytem (oczywiście po wytrąceniu efektu wieku), małżeństwo i posiadanie dzieci na utrzymaniu; wpływ negatywny ma bezrobocie, bycie rencistą i wdowieństwo. Poziom cywilizacyjny jest bardzo silnie zróżnicowany ze względu na wielkość miejscowości zamieszkania: im mniejsza tym niższy. Ogólnie włączone do równania regresji predyktory wyjaśniają niemal połowę wariacji wskaźnika poziomu cywilizacyjnego.

Tabela 9.2.23. Analiza regresji wielokrotnej dla poziomu cywilizacyjnego

Predyktor	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynnik standaryzowany	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	1,788	,030		60,421	,000
Wiek	-,034	,000	-,611	-68,107	,000
Płeć (1 M, 2 K)	-,063	,010	-,031	-6,332	,000
Klasa miejscowości (1 największe miasta, 6 wieś)	-,123	,003	-,217	-43,257	,000
Renciści	-,088	,025	-,022	-3,525	,000
Rolnicy	,052	,025	,012	2,080	,038
Pracownicy sektora prywatnego	,670	,019	,227	35,068	,000
Pracownicy sektora publicznego	,316	,016	,144	19,614	,000
Emeryci	,144	,022	,059	6,419	,000
Przedsiębiorcy	,714	,026	,153	27,514	,000
Dzieci na utrzymaniu	-,017	,005	-,019	-3,560	,000
Bezrobotni	-,046	,024	-,011	-1,931	,053
Małżeństwo	,355	,014	,175	24,927	,000
Wdowcy	,010	,024	,003	,434	,664
Rozwód	,187	,026	,039	7,217	,000
Konkubinat	,114	,040	,014	2,833	,005
$R^2 = 0,52$					

Przyjęte tu kryteria jakości życia nie są w pełni obiektywne, ale też dobre życie to nie tylko życie zgodne z jakimiś obiektywnymi standardami (zamożności, zdrowia, szacunku itd.), ale także życie szczęśliwe. Otwarte zresztą pozostaje pytanie, co miałyby być miarą prawdy w odniesieniu do dobrego życia. Spory na ten temat między naukowcami reprezentującymi różne dziedziny wiedzy trwają od dawna (por. Czapiński, 2002b, 2004b; Lewicka, 2005), a w ostatniej dekadzie dały impuls do rozwoju nowej gałęzi badań zwanej psychologią pozytywną.

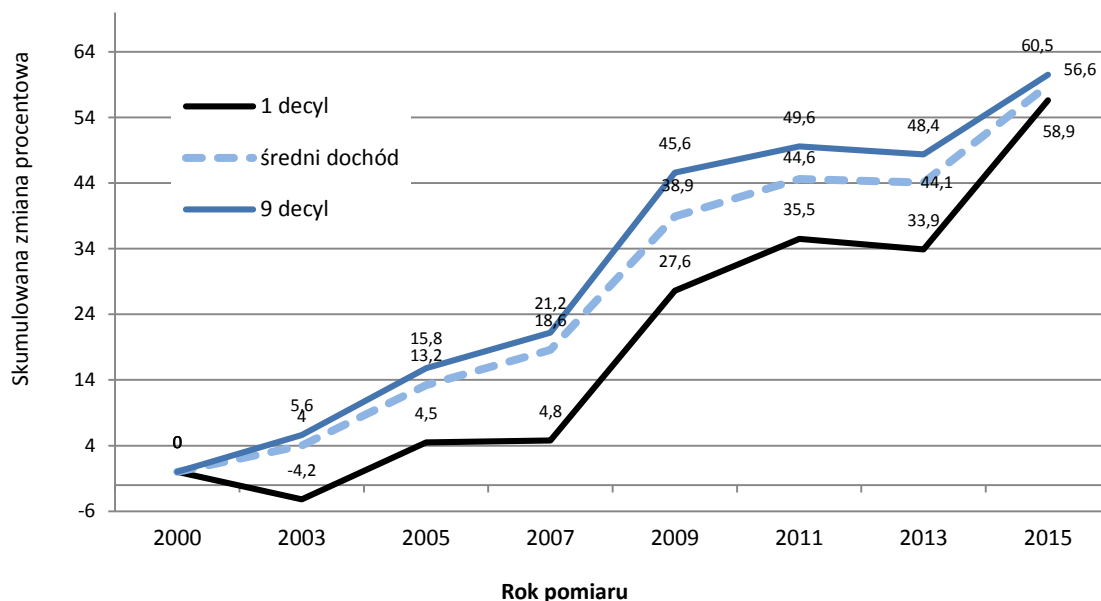
9.3. Czy polskie społeczeństwo staje się coraz bardziej rozwarstwione?

Wzrost gospodarczy kraju względnie ubogiego powinien zdaniem wielu ekonomistów skutkować wzrostem ekonomicznego rozwarstwienia społeczeństwa. Istotnie stosunek dochodu 20 proc. najbogatszych gospodarstw domowych do 20 proc. najuboższych wzrastał w okresie realizacji *Diagnozy Społecznej* do 2009 r. (tabela 9.3.1). Warto zauważyć, że ten wzrost rozwarstwienia wynikał przede wszystkim z szybszego tempa wzrostu najwyższych dochodów (wykres 9.3.1). Wartość dziewiątego decyla dochodu gospodarstw na jednostkę ekwiwalentną w cenach stałych wzrosła w latach 2000-2009 o 45,6 proc., czyli znacznie więcej niż średnia dla całych prób (38,9 proc.), a wartość pierwszego decyla wzrosła w tym czasie o 27,6 proc. W kolejnych dwóch latach jednak wzrost realnych dochodów pierwszego decyla był po raz pierwszy od początku badania szybszy od wzrostu dziewiątego decyla (odpowiednio 8 proc. i 4 proc.) i tym samym zmniejszył się stosunek dziewiątego decyla do pierwszego (tabela 9.3.1). Między 2011 i 2013 rokiem nastąpił spadek realnego dochodu zarówno pierwszego jak i dziewiątego decyla o podobną wielkość. Można zatem uznać, że mimo kryzysu ekonomicznego rozwarstwienie dochodowe utrzymywało się na poziomie mniejszym niż przed kryzysem. W ostatnich dwóch latach nastąpiło dalsze zmniejszanie się różnic dochodowych. W 2015 są one najmniejsze w całym badanym okresie. Dzisiaj skumulowana procentowa zmiana dochodu ekwiwalentnego 10 najuboższych gospodarstw domowych dogoniła niemal zmianę dochodu 10 proc. gospodarstw najbogatszych (wykres 9,3,1).

Tabela 9.3.1. Zróżnicowanie dochodów netto gospodarstw domowych w latach 2003-2015 w całych próbach

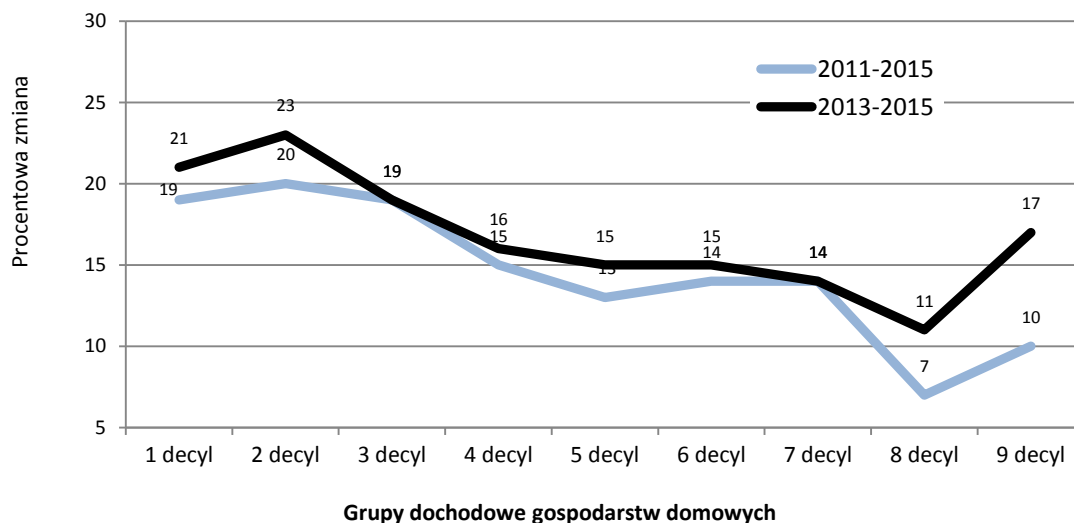
Rok badania	Stosunek kwintyla 4 do 1 dochodu gospodarstwa na jednostkę ekwiwalentną	Stosunek decyla 9 do 1 dochodu gospodarstwa na jednostkę ekwiwalentną
2003	2,33	3,94
2005	2,36	3,98
2007	2,41	4,15
2009	2,48	4,10
2011	2,46	3,96
2013	2,43	4,09
2015	2,28	3,79
Różnica między:		
2015 i 2003	-0,05	-0,19
2015 i 2013	-0,15	-0,30

Wykres 9.3.1. Skumulowana zmiana procentowa średniego oraz pierwszego i dziewiątego decyla dochodu gospodarstw domowych na jednostkę ekwiwalentną w poprzednim miesiącu w cenach stałych z 2000 r. w latach 2000-2015

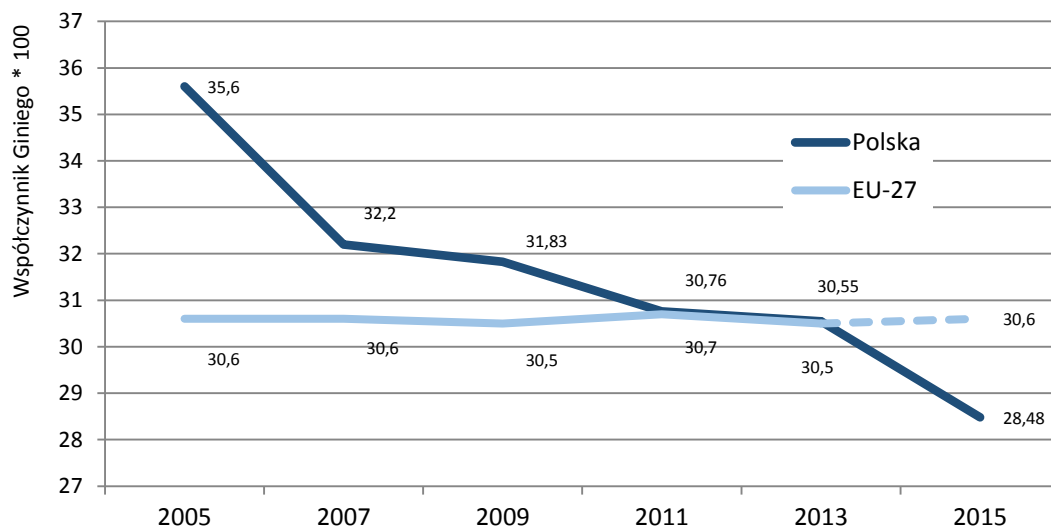
A zatem bogacenie się Polaków nie było równomierne. Nie oznacza to jednak wcale, że ubodzy mieli mniejsze szanse na awans ekonomiczny od bogatych. Wręcz przeciwnie, wzrost skali dochodowej szedł w parze od 2013 r. z doganianiem gospodarstw bogatszych przez uboższe. Dochody najuboższych 10 proc. gospodarstw rosły znacznie szybciej w minionych latach niż dochody 10 proc. najbogatszych (wykres 9.3.2)¹¹⁰.

Wykres 9.3.2. Procentowa zmiana dochodu gospodarstw domowych na jednostkę ekwiwalentną w cenach stałych z 2011 r. w latach 2011-2015 i 2013-2015. w grupach gospodarstw według decyli dochodu w próbach panelowych

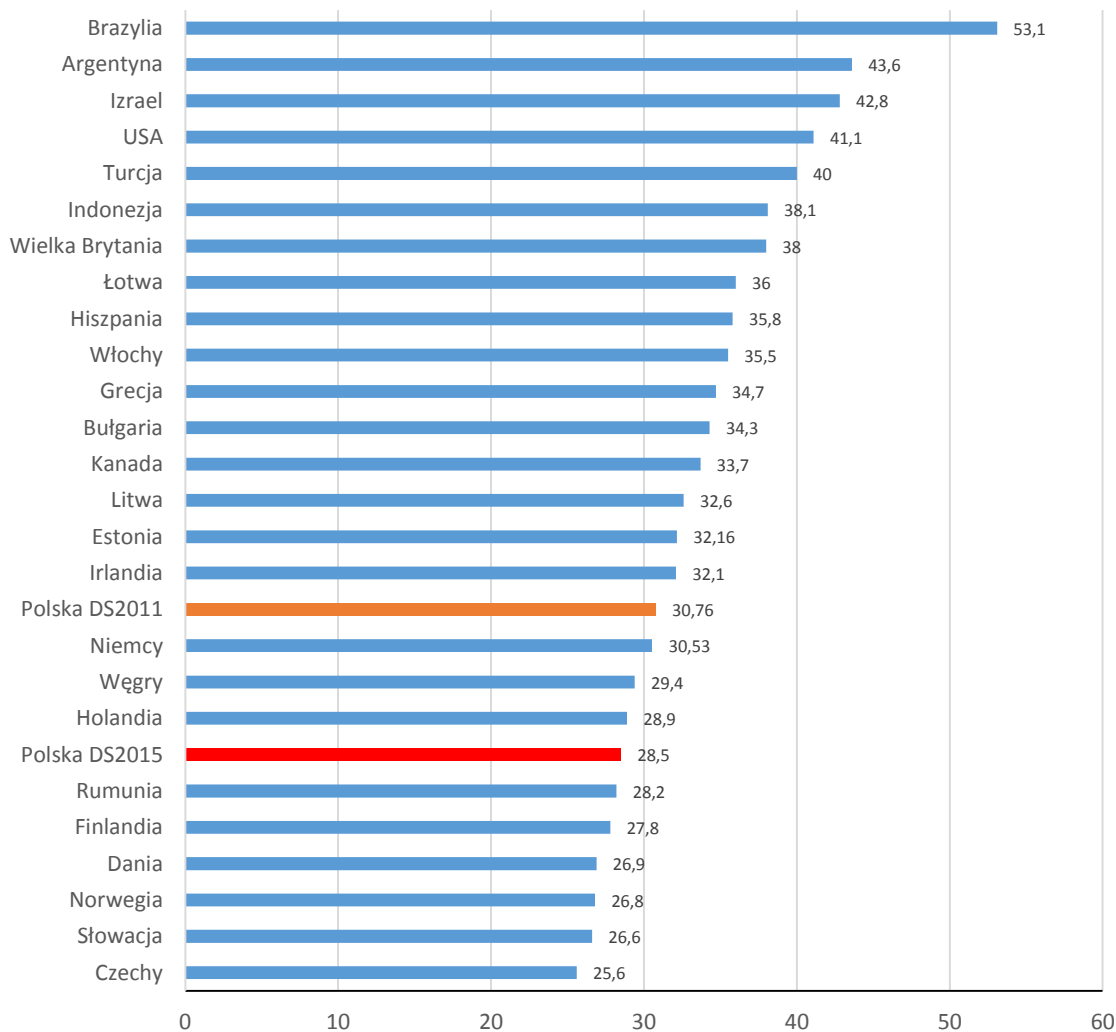
O znacznym zmniejszeniu się rozwarstwienia ekonomicznego świadczy również spadek współczynnika Giniego z 0,356 w 2005 r. do 0,285 w 2015 r. Polska była w tym okresie jednym z nielicznych krajów Unii Europejskiej, w którym wystąpiła taka dynamia zmniejszania się rozwarstwienia ekonomicznego (wykres 9.3.3). Sprawilo to przesunięcie się Polski pod względem różnic dochodowych w dół rankingu kilkudziesięciu krajów (wykres 9.3.4). Obecnie rozwarstwienie ekonomiczne w Polsce jest nieco tylko większe niż w krajach skandynawskich.

¹¹⁰ Na zarzut, że mamy tu do czynienia z tzw. efektem bazy (wzrost dochodu nominalnego w wysokości X daje większy przyrost procentowy przy niskim niż przy wysokim poziomie wyjściowym), można odpowiedzieć, że niezależnie od efektu bazy oznacza to zmniejszanie się a nie zwiększanie różnic dochodowych między biednymi i bogatymi. Ponadto efekt bazy nie tłumaczy dlaczego w minionych czterech i dwóch latach najmniejszy procentowo wzrost dochodu wystąpił w grupie gospodarstw nie najbogatszych (ósmego decyla) a największy w gospodarstwach nie najuboższych (z drugiego decyla).

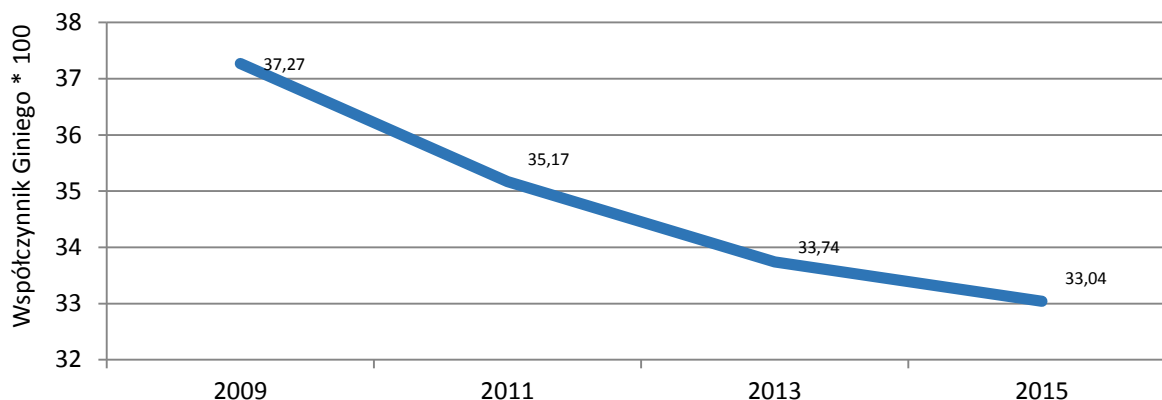
Źródło: Eurostat i *Diagnoza Społeczna*

Wykres 9.3.3. Współczynnik Giniego * 100 w latach 2005-2015 w Polsce i 27 krajach Unii Europejskiej

Wykres 9.3.4. Współczynnik Giniego * 100 w wybranych krajach w roku najbliższym 2015 (zazwyczaj w 2011-2012 r.) wg Banku Światowego i w Polsce wg *Diagnozy Społecznej* z 2011 i 2015 r.

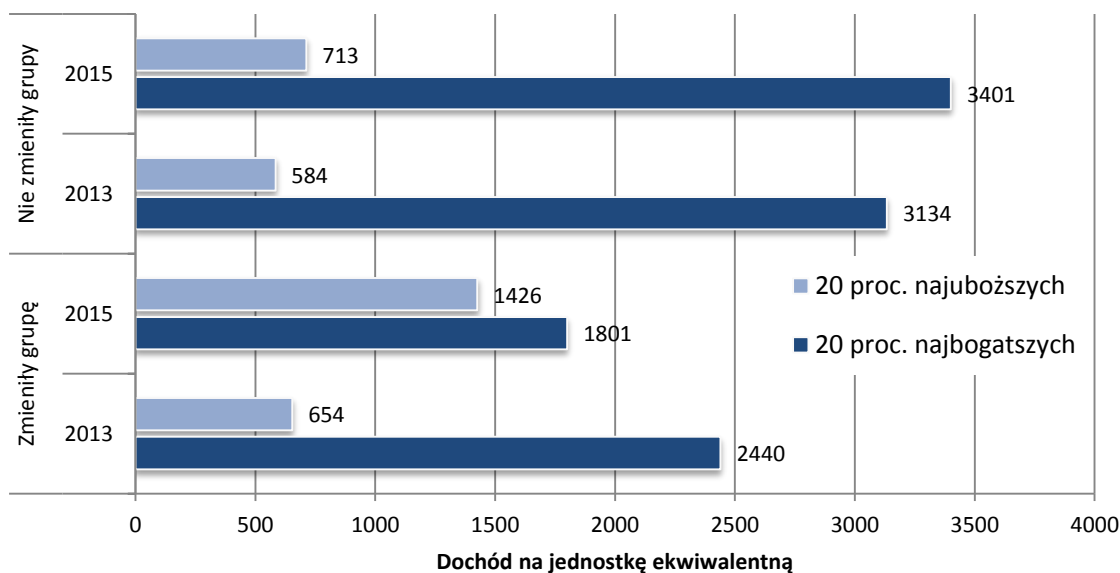
Także w odniesieniu do dochodów osobistych netto obserwujemy systematyczny spadek współczynnika Giniego od 2009 roku (wykres 9.3.5).

Wykres 9.3.5. Współczynnik Giniego dla dochodów osobistych w latach 2009-2015

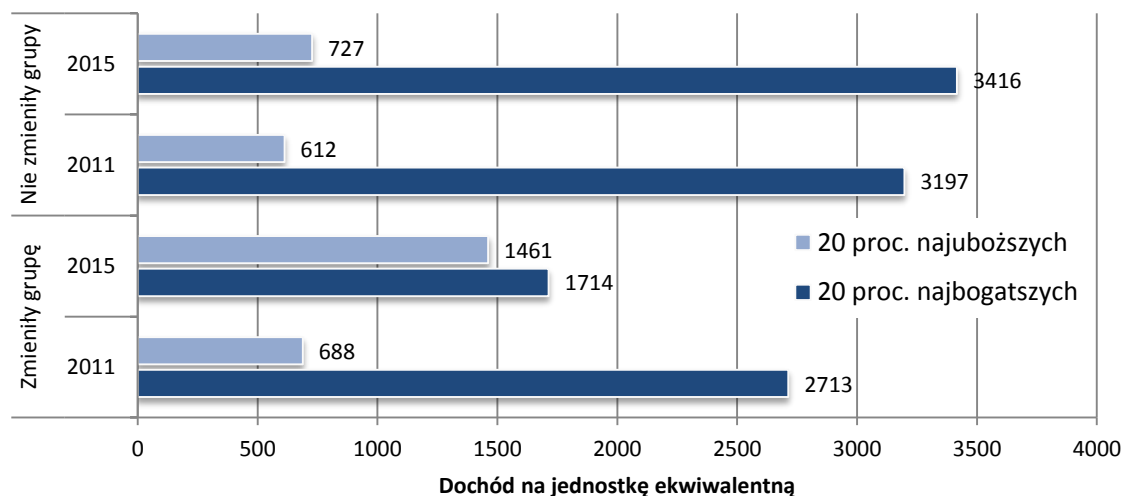
Tezie o rosnącym rozwarstwieniu ekonomicznym polskiego społeczeństwa przeczy symetryczna dwukierunkowa mobilność gospodarstw domowych na wymiarze dochodowym. Zaledwie 52,5 proc. gospodarstw z grupy 20 proc. najuboższych w 2013 r. pozostało w grupie 20 proc. najuboższych po dwóch latach i niemal dokładnie tyle samo (53,5 proc.) z grupy 20 proc. najbogatszych pozostało w 2015 r. w grupie najbogatszych. Zatem 47,5 proc. najuboższych awansowało w tym czasie do wyższych grup dochodowych ((w tym 15,8 proc. powyżej 2 kwintyla) i 46,5 proc. najbogatszych spadło do niższych grup dochodowych (w tym 11,6 proc. poniżej 4 kwintyla).

Dystans ekonomiczny między gospodarstwami najuboższymi i najbogatszymi, które pozostały w swoich grupach dochodowych, w zasadzie nie zmienił się w okresie 4 i 2 lat, natomiast w przypadku gospodarstw, które zmieniły swoje położenie na wymiarze dochodowym, dystans zmniejszył się niemal pięciokrotnie w okresie 2 lat i ponad ośmiokrotnie w okresie 4 lat trzykrotnie (wykresy 9.3.6 i 9.3.7). W dłuższym okresie czasu następuje większe zbliżenie dochodów ok. 1/3 gospodarstw domowych, które zmieniają grupę, między 20 proc. najbogatszych i 20 proc. najuboższych.

UWAGI: efekt główny zmiany grupy $F(1, 3175)=174,757$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,052$; efekt daty pomiaru $F(1, 3175)=67,998$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,021$; efekt interakcji zmiany grupy, wyjściowej grupy i daty pomiaru $F(1, 3175)=578,894$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,154$.

Wykres 9.3.6. Dochód gospodarstw domowych na jednostkę ekwiwalentną w 2013 i 2015 r. w cenach stałych z 2011 r. w grupie 20 proc. najuboższych i 20 proc. najbogatszych gospodarstw według kwintyli dochodu ekwiwalentnego na osobę w 2013r., które pozostały lub nie pozostały w tych samych grupach kwintylowych w 2015 r. w próbie panelowej

UWAGI: efekt główny zmiany grupy $F(1, 2438)=109,581$, $p<0,000$, $\eta^2=0,043$; efekt daty pomiaru $F(1, 2438)<2$, ni.; efekt interakcji zmiany grupy, wyjściowej grupy i daty pomiaru $F(1, 2438)=477,024$, $p<0,000$, $\eta^2=0,164$.

Wykres 9.3.7. Dochód gospodarstw domowych na jednostkę ekwiwalentną w 2011 i 2015 r. w cenach stałych z 2011 r. w grupie 20 proc. najuboższych i 20 proc. najbogatszych gospodarstw według kwintyli dochodu ekwiwalentnego na osobę w 2011 r., które pozostały lub nie pozostały w tych samych grupach kwintylowych w 2015 r. w próbie panelowej

Można jeszcze dodać, że różnica między skrajnymi grupami w zakresie standaryzowanego wskaźnika jakości życia wynosi w 2015 r. niemal dokładnie tyle samo co dwa i cztery lata wcześniej (1,46 wobec 1,42 i 1,42 odchylenia standardowego), a między 2007 i 2015 r. różnica ta wzrosła zaledwie o 0,14 odchylenia standardowego (tabela 9.2.5). Świadczy to o tym, że dystans między grupami społecznymi o najwyższej i najniższej jakości życia nie powiększa się. Polacy poprawiają jakość życia nie kosztem innych ale wraz z innymi.

Literatura

- Czapiński J. (1998). *Jakość życia Polaków w czasie zmiany społecznej*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czapiński J. (2008). Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks. *Zarządzanie Publiczne*, 2, 5-27.
- Czapiński J. (2011b). Miękkie kapitały a dobrobyt materialny: wyzwania dla Polski. W: J. Czarnota-Bojarska, I. Zinserling (red.), *W kręgu psychologii społecznej* (s. 253-285). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- European Social Survey 2012. http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS6e02_1&y=2012
- European Social Survey 2014. <http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS7e01&y=2014>.

ANEKSY

ANEKS 1. KWESTIONARIUSZE I INSTRUKCJA DLA ANKIETERÓW**1.1. Kwestionariusz gospodarstwa domowego**Nr kolejny ankiety w ramach województwa Numer sztywny gospodarstwa (tylko dla wcześniej badanych)

DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015
niezależne badanie warunków i jakości życia w Polsce
RADA MONITORINGU SPOŁECZNEGO
 01-030 Warszawa, ul. Pawia 55
 tel. (22) 536-54-16, 602290367

CZĘŚĆ I**A. CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTWA DOMOWEGO**0. Status gospodarstwa w badaniu

woj. pow. gmina

1. Symbol terytorialny

2. Adres (ulica, nr domu, nr mieszkania, kod i miejscowość)

.....

.....

kier. stacjonarny komórkowy (jeśli nie ma stacjonarnego)

2b. nr telefonu   3. Symbol klasy miejscowości zamieszkania 4. Numer identyfikacyjny gospodarstwa 5. Liczba rodzin tworzących gospodarstwo domowe 6. Symbol źródła utrzymania gospodarstwa 7. Liczba wszystkich osób w gospodarstwie domowym 8. Liczba osób w gospodarstwie domowym, które ukończyły przed 1 marca br. 15 lat **B. INFORMACJE O PRZEPROWADZONYM WYWIADZIE**

1. Przebieg wizyt w mieszkaniu gospodarstwa domowego

Nr kolejnej wizyty	Data wizyty dzień/miesiąc	Godzina rozpoczęcia wizyty	Czas trwania wizyty w minutach	Uwagi
1				
2				
3				

2. Realizacja wywiadu z gospodarstwem domowym:

1. wywiad przeprowadzony
2. wywiad nieprzeprowadzony

Jeżeli nie przeprowadzono wywiadu (odp. nr 2), przechodzimy do podania przyczyn (pkt. 3), jeżeli natomiast go przeprowadzono, przechodzimy do informacji zbiorczych o wywiadach indywidualnych (pkt. 4).

3. Przyczyna nieprzeprowadzenia wywiadu

Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi i wpisać jego numer w kwadraty

Wywiadu nie przeprowadzono, chociaż nawiązano kontakt z gospodarstwem domowym, ponieważ:

1. gospodarstwo nie może brać udziału w badaniu (podeszły wiek, choroba, nietrzeźwość)
2. jest to gospodarstwo obcokrajowców (poza zakresem badania)
3. gospodarstwo wstępnie odmówiło udziału w badaniu (możliwe, że zechce wziąć udział w kolejnych latach)
4. gospodarstwo definitywnie odmówiło udziału w badaniu teraz i w przyszłości

Nie udało się skontaktować z gospodarstwem (choć zostało ono zlokalizowane), ponieważ:

5. całe gospodarstwo było czasowo nieobecne z powodu wyjazdu za granicę
6. całe gospodarstwo było czasowo nieobecne z powodu wyjazdu na wakacje
7. całe gospodarstwo było czasowo nieobecne z innego lub nieznanego powodu
8. nikogo nie zastano w domu

Nie udało się zlokalizować gospodarstwa, ponieważ:

9. nie udało się zlokalizować podanego na liście adresu (np. taki adres nie istnieje, mieszkanie niezamieszkane, likwidacja mieszkania)
10. gospodarstwo zmieniło miejsce zamieszkania i nie udało się ustalić jego nowego adresu
11. wystąpiły inne przyczyny nieprzeprowadzenia wywiadu (np. wszystkie osoby z gospodarstwa przenosiły się do obiektu zbiorowego zakwaterowania)

4. Informacje zbiorcze o wywiadach indywidualnych (badaniu indywidualnemu podlegają wszyscy członkowie gospodarstwa domowego, którzy ukończyli 16-ty rok życia przed 1 marca 2013 r.)

- 4.1. Liczba osób w gospodarstwie podlegających wywiadowi indywidualnemu
- 4.2. Liczba przeprowadzonych wywiadów indywidualnych
- 4.3. Liczba ankiet indywidualnych uznanych za wypełnione niezgodnie z instrukcją

5. Czy gospodarstwo wyraża zgodę na uczestniczenie w badaniu w kolejnych latach?

(Należy wybrać jeden wariant odpowiedzi i zakreślić właściwy kwadrat)

- 1 TAK   2 NIE   3 JESZCZE NIE WIE

Potwierdzam, że przedstawione w ankiecie informacje zostały zebrane zgodnie z założoną w badaniu procedurą

dzień						miesiąc						rok						Nazwisko ankietera																	
																		1		5															
Podpis ankietera																		Nazwisko sprawdzającego																	

C. SKŁAD GOSPODARSTWA DOMOWEGO

1 nr porządkowy osoby ¹¹¹	2 numer sztywny osoby ¹¹²	3 Imię członka gospodarstwa domowego							
1									
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9 (dodatkowy arkusz C)									
10 (dodatkowy arkusz C)									
11 (dodatkowy arkusz C)									
12 (dodatkowy arkusz C)									
1	Numer porządkowy osoby	1	2	3	4	5	6	7	8
4	Stopień pokrewieństwa z głową gospodarstwa								
5	Numer rodziny								
6	Stopień pokrewieństwa z głową rodziny								
7	Data urodzenia	dzień							
8		miesiąc							
9		rok (dwie ostatnie cyfry)							
10	Płeć 1 – mężczyzna, 2 – kobieta								
11	Stan cywilny jeśli panna/kawaler → wiersz 16								
12	Data zawarcia obecnego małżeństwa	miesiąc							
13		rok (dwie ostatnie cyfry)							
14	Data rozpadu ostatniego małżeństwa (rozwód, zgon współmałżonka)	miesiąc							
15		rok (dwie ostatnie cyfry)							
16	Poziom ukończonego wykształcenia (jeśli 99 → wiersz 19)								
17	Liczba lat nauki								
18	Kierunek ukończonego wykształcenia								

¹¹¹ Dla gospodarstw badanych wcześniej ten sam co na liście adresowej (kolumna L); dla osób, których nie ma na liście, numery kolejne.

¹¹² Tylko dla gospodarstw badanych wcześniej; liczba z kolumny K w liście adresowej; dla osób, których nie ma na liście, puste miejsce

1	Numer porządkowy osoby		1	2	3	4	5	6	7	8
19	Status edukacyjny (5,8 → wiersz 22)									
20	Rodzaj usługi edukacyjnej									
21										
22	Prawo jazdy 1 TAK, 2 NIE; 8 – nie dotyczy									
23	Znajomość języków obcych 1. czynnie 2. biernie 3. nie zna	angielski								
24		niemiecki								
25		francuski								
26		rosyjski								
27		hiszpański								
28		inny								
29	Czy ma telefon komórkowy? (1 TAK z klawiszami, 2 TAK z ekranem dotykowym, 3. TAK więcej niż jeden, w tym co najmniej jeden z ekranem dotykowym, 4. NIE ma żadnego telefonu komórkowego)									
30	Niepełnosprawność 1, 2, 3 → 31; inne → 32									
31	Orzeczenie o stopniu niepełnosprawności?									
32	Źródło utrzymania	główne								
33		dotatkowe								
34	Przyczyna czasowej nieobecności (dla osób czasowo nieobecnych w gospodarstwie)									
35	Status członkostwa osoby w gosp.									
36	Ruch osób w gospodarstwie (tylko dla gospodarstw badanych poprzednio.)	data przybycia	miesiąc							
37			rok (dwie ostatnie cyfry)							
38		data opuszczenia	miesiąc							
39			rok (dwie ostatnie cyfry)							
40		przyczyna przybycia								
41		przyczyna opuszczenia								
42	Rezultat wywiadu indywidualnego									

43. Numer porządkowy osoby udzielającej odpowiedzi w imieniu gospodarstwa domowego

D. AKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA CZŁONKÓW GOSPODARSTWA DOMOWEGO W WIEKU 15 LAT I WIĘCEJ
(definicja aktywności ekonomicznej zgodna z BAEL; numer porządkowy osoby ten sam co w części C)

1	Numer porządkowy osoby (wpisać ten sam co w C)							
2	Czy w ciągu ostatnich 7 dni osoba wykonywała pracę przynoszącą zarobek, dochód lub pomagała nieodpłatnie w rodzinnej działalności gospodarczej? <i>1 TAK → 4, 2 NIE → 3</i>							
3	Czy w ciągu ostatnich 7 dni osoba miała pracę jako pracownik najemny, pracujący na własny rachunek lub pomagający nieodpłatnie w rodzinnej działalności gospodarczej, ale jej czasowo nie wykonywała? <i>1 TAK → 5; 2 NIE → 8</i>							
4	Ile godzin pracowała osoba w ciągu ostatnich 7 dni?							
5	Jaki rodzaj pracy wykonuje osoba w swoim głównym miejscu pracy?							
6	Czy jest to praca w pełnym wymiarze? <i>1 TAK → 8; 2 NIE → 7</i>							
7	Dlaczego osoba pracuje w niepełnym wymiarze czasu pracy?							
8	Czy osoba jest zarejestrowana jako bezrobotna w urzędzie pracy? <i>1 TAK → 9, 2 NIE → 10</i>							
9	Czy otrzymuje zasiłek dla bezrobotnych? <i>1 TAK, 2 NIE</i>							
10	Czy osoba poszukiwała pracy lub innej pracy w ciągu ostatnich 4 tygodni? <i>1 TAK (obecnie nie pracuje) → 12; 2 TAK (obecnie pracuje) lub 5 NIE (obecnie pracuje) → 15; 3 NIE (załatwiona praca) → 13; 4 NIE (obecnie nie pracuje) → 11</i>							
11	Dlaczego nie poszukuje pracy?							
12	Czy jest gotowa do podjęcia pracy w tym lub następnym tygodniu? <i>1 TAK, 2 NIE</i>							
13	Jak długo osoba pozostaje obecnie bez pracy? (<i>dotyczy także emerytów i rencistów; dla osób, które nigdy nie pracowały, w wierszu „lata” wpisać 97 i przejść do wiersza 23</i>)	lata						
14		miesiące						
15	Własność instytucji, w której osoba pracuje jako w głównym miejscu pracy (<i>dla obecnie pracujących</i>)							
16	Własność instytucji, w której osoba pracuje jako w dodatkowym miejscu pracy (<i>dla obecnie pracujących</i>)							
17	Czy główne miejsce pracy znajduje się w miejscowości zamieszkania? (<i>dla obecnie pracujących</i>) <i>1 TAK, 2 NIE</i>							
18	Zawód obecnie wykonywany							
19	Zawód wykonywany w ostatnim miejscu pracy (<i>dla osób obecnie niepracujących, ale pracujących w przeszłości</i>)							
20	Ile razy osoba była zarejestrowana w urzędzie pracy jako bezrobotna w ostatnich 2 latach?							
21	Jak długo łącznie w ostatnich 2 latach osoba pozostawała bez pracy? (<i>w miesiącach</i>)							

1	Numer porządkowy osoby (wpisać ten sam co w C)						
22	Czy osoba uczestniczyła w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w ciągu ostatnich 2 lat? <i>1 TAK, 2 NIE - przejść do 26</i>						
23	Podać rodzaj (rodzaje – do trzech) aktywności edukacyjnej						
24							
25							
26	Czy osoba pracowała za granicą w okresie 2013-2015? <i>1 TAK, 2 NIE</i>						
27	Czy osoba uczyła się za granicą w okresie 2013-2015? <i>1 TAK, 2 NIE (jeśli zarówno na 26 jak i 27 NIE – przejść do części E)</i>						
28	Ile razy wyjeżdżała za granicę i tam pracowała lub uczyła się w okresie 2013-2015?						
29	W jakich krajach pracowała lub uczyła się? (jeśli w więcej niż w dwóch, wpisać dwa, w których spędziła najwięcej czasu)						
30							
31	Podać łączny czas pracy lub nauki za granicą w latach 2013-2015 (w miesiącach)	Czas pracy					
32		Czas nauki					
33	Jeśli osoba wróciła po pobycie dłuższym niż 6 miesięcy w latach 2013-2015 z zagranicy, to dlaczego? (jeśli ten warunek nie jest spełniony, nic nie wpisujemy)						

E. WYŻYWIENIE

Chciał(a)bym zapytać o możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w Pana(i) gospodarstwie domowym.

1. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe stać na zakupy wystarczających ilości następujących artykułów żywnościowych?
Należy udzielić odpowiedzi niezależnie dla każdego z poniższych artykułów, przekreślając odpowiedni kwadrat

1.1. warzywa i przetwory warzywne	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.2. owoce i przetwory owocowe	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.3. mięso (w tym drób)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.4. przetwory mięsne i drobiowe	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.5. ryby i przetwory rybne	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.6. masło i inne tłuszcze jadalne	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.7. mleko	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.8. przetwory mleczne	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.9. cukier	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.10. wyroby cukiernicze (słodycze, czekolada itd.)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
1.11. używki (kawa, herbata, alkohol, papierosy)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

2. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat zaspokojenie potrzeb żywnościowych Pana(i) gospodarstwa domowego:
Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając kwadrat przy nim.

1. pogorszyło się
2. poprawiło się
3. nie zmieniło się

3. Jaką część średnich, miesięcznych dochodów przeznaczają Pana(i) gospodarstwo domowe na zakup żywności

w ostatnich 3 miesiącach? procent

Jeśli respondent nie potrafi dokładnie oszacować w procentach wydatki na zakup żywności, proszę zaznaczyć odpowiedni przedział poniżej

1. mniej niż 20%
2. między 20% a 30%
3. między 30% a 40%
4. między 40% a 50%
5. między 50% a 70%
6. powyżej 70%

F. ZASOBNOŚĆ MATERIALNA GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Teraz chciał(a)bym zapytać czy posiadają Państwo pewne dobra i czy mają oszczędności oraz czy korzystają Państwo z usług bankowych, kredytów i pożyczek.

1. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe korzysta z usług jakiegoś banku? 1. TAK 2. NIE
Jeśli korzysta to przejść do pytania 4.

2. Dlaczego gospodarstwo **nie korzysta** z usług banków? Pokazać KARTEĘ nr 1, poprosić o wybór najwyżej dwóch wariantów odpowiedzi i przekreślić właściwe kwadraty.

- 2.1. nie mamy zaufania do banków
- 2.2. za daleko do banku/bankomatu
- 2.3. nie mamy stałych dochodów/oszczędności
- 2.4. zbyt drogie jest korzystanie z usług bankowych
- 2.5. odmówiono kredytu
- 2.6. zbyt skomplikowane jest korzystanie z usług bankowych
- 2.7. nie ma potrzeby korzystania z usług bankowych
- 2.8. wystarczy korzystanie z usług innych instytucji finansowych (SKOK, Provident itp.)
- 2.9. brak dostępu do produktów/usług w sposób zdalny (przez Internet, telefon)
- 2.10. inne powody

3. Czy Pana(i) gospodarstwo zamierza zacząć korzystać z usług banku w tym roku? 1. TAK 2. NIE

4. Czy w ostatnim roku ktoś z członków Pana(i) gospodarstwa domowego zrezygnował z usług jakiegoś banku (nie oddziału tylko banku)? 1. TAK 2. NIE

Jeśli nikt nie zrezygnował przejść do pyt. 6.

5. Jaki to był bank? (można zaznaczyć więcej niż jeden)

1. ☐ Alior Bank	10. ☐ Eurobank
2. ☐ Bank Gospodarki Żywnościowej	11. ☐ Getin Bank
3. ☐ Bank Millennium	12. ☐ ING Bank Śląski
4. ☐ Bank Pekao SA	13. ☐ Kredyt Bank
5. ☐ Bank Pocztowy	14. ☐ mBank (Multibank)
6. ☐ Bank Spółdzielczy	15. ☐ PKO Bank Polski
7. ☐ Bank Zachodni WBK	16. ☐ Polbank
8. ☐ Citi Handlowy	17. ☐ SKOK
9. ☐ Credit Agricole	18. ☐ inny

6. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe posiada oszczędności w którejś z poniższych form?

Należy udzielić odpowiedzi niezależnie dla każdej z poniższych form oszczędności, przekreślając kwadrat przy właściwej odpowiedzi.

6.1. lokaty w bankach w złotych	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.2. lokaty w bankach w walutach obcych	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.3. w obligacjach	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.4. w funduszach inwestycyjnych	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.5. Indywidualne Konto Emerytalne/Zabezpieczenia Emerytalnego	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.6. w Pracowniczym Programie Emerytalnym	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.7. w papierach wartościowych notowanych na giełdzie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.8. udziały oraz akcje w spółkach nienotowanych na giełdzie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.9. inwestycje w nieruchomości	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.10. inwestycje w inne niż nieruchomości dobra materialne	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.11. w gotówce	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.12. w polisie ubezpieczeniowej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.13. długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.14. Konto oszczędnościowe	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.15. Konto osobiste ROR	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.16. w innej formie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

jeśli w pyt. 6 wszystkie odpowiedzi NIE przejść do pyt. 9, jeśli chociaż jedna odpowiedź TAK, przejść do pyt. 7.

7. Jaka jest w przybliżeniu łączna wartość posiadanych przez gospodarstwo domowe oszczędności?
 Pokazać KARTĘ nr 2, poprosić o wybór jednego z wariantów odpowiedzi i przekreślić przy nim kwadrat.

- 1 do wysokości miesięcznych dochodów gospodarstwa
- 2 powyżej miesięcznych – do 3 miesięcznych dochodów gospodarstwa domowego
- 3 powyżej 3 miesięcznych – do półrocznych dochodów gospodarstwa domowego
- 4 powyżej półrocznych – do rocznych dochodów gospodarstwa domowego
- 5 powyżej rocznych do 3 letnich dochodów gospodarstwa domowego
- 6 powyżej 3 letnich dochodów gospodarstwa domowego
- 7 trudno powiedzieć [NIE CZYTAĆ]

8. W jakim celu Pana(i) gospodarstwo domowe gromadzi oszczędności?
 Należy udzielić odpowiedzi dla każdego z poniższych celów oszczędzania, przekreślając odpowiedni kwadrat.

8.1. rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież i ubranie)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.2. stałe opłaty (np. mieszkaniowe)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.3. zakup dóbr trwałego użytku	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.4. zakup domu, zakup mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.5. remont domu, mieszkania	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.6. leczenie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.7. rehabilitację	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.8. wypoczynek	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.9. rezerwa na sytuacje losowe	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.10. zabezpieczenie przyszłości dzieci	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.11. zabezpieczenie na starość	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.12. na rozwój własnej działalności gospodarczej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.13. na inne cele	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
8.14. bez specjalnego przeznaczenia	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

9. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe ma obecnie do spłacenia pożyczki lub kredyty? 1 TAK 2 NIE

Jeżeli gospodarstwo domowe ma obecnie do spłacenia pożyczki lub kredyty przechodzimy do pyt. 10, jeżeli nie ma, przechodzimy do pyt. 18.

10. Gdzie Pana(i) gospodarstwo domowe zaciągnęło pożyczki lub kredyty?
 Należy udzielić odpowiedzi dla każdego z poniższych źródeł pożyczek i kredytów, przekreślając kwadrat przy właściwej odpowiedzi.

10.1. w bankach	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
10.2. w SKOK	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
10.3. u pośredników oferujących kredyty ratalne (np. Żagiel) w sklepach	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
10.4. w innych firmach udzielających pożyczek (np. Provident, tzw. parabanki, pożyczka na SMS itp)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
11.5. u osób prywatnych lub pożyczka na zeszyt w sklepie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

11. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe spłaca kredyt hipoteczny na zakup nieruchomości? 1 TAK 2 NIE

Jeżeli gospodarstwo domowe ma obecnie do spłacenia kredyt hipoteczny przechodzimy do pyt. 12, jeżeli nie ma, przechodzimy do pyt. 14.

12. W jakiej walucie jest zaciągnięty przez Pana(i) gospodarstwo domowe kredyt hipoteczny na zakup nieruchomości? (jeśli jest więcej kredytów hipotecznych, proszę zaznaczyć jeden, ten o najwyższej wartości)

1. w złotych
2. w euro
3. we frankach szwajcarskich
4. w innej walucie

13. Jaką część ceny nieruchomości w momencie wzięcia kredytu stanowił wkład własny (w proc.)?   proc.

14. Ile wynosi łącznie zadłużenie Pana(i) gospodarstwa domowego (wartość wszystkich kredytów, pożyczek i długów), które pozostało do spłacenia?

Pokazać KARTĘ nr2, poprosić o wybór jednego z wariantów odpowiedzi i przekreślić przy nim kwadrat.

1. do wysokości miesięcznych dochodów gospodarstwa

2. powyżej miesięcznych – do 3-miesięcznych dochodów gospodarstwa domowego

3. powyżej 3-miesięcznych – do półrocznych dochodów gospodarstwa domowego

4. powyżej półrocznych – do rocznych dochodów gospodarstwa domowego

5. powyżej rocznych – do 3-letnich dochodów gospodarstwa domowego

6. powyżej 3-letnich dochodów gospodarstwa domowego

7. trudno powiedzieć [NIE CZYTAĆ]

15. Jaką część średnich, miesięcznych dochodów przeznaczają Pana(i) gospodarstwo domowe na spłatę zadłużenia w ostatnich 3 miesiącach?

1. mniej niż 10%

2. między 10% a 20%

3. między 20% a 30%

4. między 30% a 40%

5. między 40% a 50%

6. powyżej 50%

16. Ile czasu pozostało jeszcze do spłaty obecnego zadłużenia Pana(i) gospodarstwa domowego?

1. mniej niż rok

2. co najmniej rok; (wpisać liczbę lat)

17. Na jakie cele Pana(i) gospodarstwo domowe przeznacza zaciągnięte pożyczki i kredyty?

Należy udzielić odpowiedzi dla każdego z poniższych celów przeznaczenia pożyczek i kredytów.

17.1. na bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież, obuwie)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.2. stałe opłaty (np. mieszkaniowe)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.3. zakup dóbr trwałego użytku	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.4. zakup domu, zakup mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.5. remont domu, mieszkania	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.6. leczenie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.7. zakup, dzierżawa narzędzi pracy (maszyny, wynajem lokalu itd.)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.8. wypoczynek	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.9. zakup papierów wartościowych	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.10. spłata wcześniejszych długów	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.11. rozwój własnej działalności gospodarczej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.12. kształcenie własne	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.13. kształcenie dzieci	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.14. zabezpieczenie przyszłości dzieci	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
17.15. na inne cele	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

18. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat sytuacja materialna Pana(i) gospodarstwa domowego:

1 pogorszyła się

2 poprawiła się

3 nie zmieniła się

19. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe lub ktokolwiek z członków gospodarstwa domowego posiada poniższe dobra. Nie ma znaczenia, czy są one ich własnością, czy też są wdzierżawione lub w inny sposób oddane do dyspozycji (odpowiedzi udzielamy w kolumnie *Czy posiada*). Jeżeli gospodarstwo nie posiada danego dobra proszę wskazać, czy (odpowiedzi udzielamy w kolumnach *Jeżeli nie posiada, to*) chciałoby je posiadać, lecz nie może sobie na to pozwolić ze względów finansowych (odp. TAK), czy też nie posiada tego z innych przyczyn niż finansowe, np. nie chce lub nie potrzebuje (odp. NIE). W kolumnie *ile sztuk* proszę wpisać liczbę dóbr przy trzech pozycjach (komputer stacjonarny, komputer przenośny, samochód).

Należy udzielić odpowiedzi dla każdego z poniższych dóbr.

	Czy posiada		Jeśli nie posiada, to czy ze względów finansowych		Ile sztuk
	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.1. pralkę automatyczną	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.2. zmywarkę do naczyń	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.3. kuchenkę mikrofalową	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.4. telewizor LCD/plazma	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.5. płatną telewizję satelitarną	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.6. płatną telewizję kablową	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.7. kino domowe	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.8. dom letniskowy	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.9. komputer stacjonarny	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.10. komputer przenośny (laptop, notebook)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.11. iPad lub inny tablet	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.12. samochód osobowy (osobowo-dostawczy)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.13. elektroniczny czytnik książek	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.14. dostęp do internetu w domu	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.15. telefon domowy (stacjonarny)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.16. łódź motorową, żaglową	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.17. działkę rekreacyjną	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.18. własne mieszkanie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.19. własny dom	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
19.20. inną nieruchomość	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	

G. WARUNKI MIESZKANIOWE

Teraz chciał(a)bym porozmawiać z Panem(nią) o Pana(i) warunkach mieszkaniowych.

1. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe użytkuje mieszkanie samodzielnie? 1 TAK 2 NIE

2. Jaka jest powierzchnia użytkowa mieszkania zajmowanego przez gosp. domowe w pełnych m²   m²

3. Czy zajmowane przez gospodarstwo domowe mieszkanie jest ubezpieczone? 1 TAK 2 NIE

4. Chcę również zapytać Pana(nią) o wyposażenie mieszkania w instalacje. Czy w mieszkaniu jest:

Należy udzielić odpowiedzi dla każdego z poniższych instalacji i urządzeń, przekreślając kwadrat przy właściwej odpowiedzi.

4.1. wodociąg 1 TAK 2 NIE

4.2. ustęp spłukiwany wodą bieżącą 1 TAK 2 NIE

4.3. łazienka z wanną lub prysznicem 1 TAK 2 NIE

4.4. ciepła woda bieżąca 1 TAK 2 NIE

4.5. gaz z sieci 1 TAK 2 NIE

4.6. gaz z butli 1 TAK 2 NIE

5. W jaki sposób ogrzewane jest mieszkanie?

Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.

- 1 centralne ogrzewanie zbiorowe
 2 centralne ogrzewanie indywidualne (na gaz, węgiel, koks, elektryczność, inne paliwo)
 3 piece na opał (węgiel, drewno, trociny itp.)
 4 inne

6. Czy obecnie Pana(i) gospodarstwo domowe zalega z:

Należy udzielić odpowiedzi dla każdej z poniższych opłat/spłat, przekreślając właściwy kwadrat.

- Warianty odpowiedzi: 1 - tak 1 miesiąc
 2 - tak 2 miesiące
 3 - tak 3 miesiące
 4 - tak 4-6 miesięcy
 5 - tak 7-12 miesięcy
 6 - tak powyżej 12 miesięcy
 7 - nie
 8 - nie dotyczy

6.1. opłatami za mieszkanie (czynsz) 1 2 3 4 5 6 7 8

6.2. opłatami za gaz, energię elektryczną 1 2 3 4 5 6 7 8

6.3. spłatą kredytu mieszkaniowego 1 2 3 4 5 6 7 8

6.4. spłatą kredytu innego niż mieszkaniowy 1 2 3 4 5 6 7 8

7. Czy w stosunku do sytuacji sprzed dwóch lat warunki mieszkaniowe Pana(i) gospodarstwa domowego:

Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.

- 1 poprawiły się
 2 pogorszyły się
 3 nie zmieniły się

H. KSZTAŁCENIE

Teraz chciał(a)bym porozmawiać z Panem(nią) o kształceniu dzieci.

UWAGA: PYTANIA 1-5 DOTYCZĄ GOSPODARSTW DOMOWYCH Z DZIEĆMI W WIEKU DO 26 LAT

1. Numer dziecka*	1.1.....	2.1.....	3.1.....	4.1.....	5.1.....
2. Poziom wykształcenia	1.2 ☐	2.2 ☐	3.2 ☐	4.2 ☐	5.2 ☐
3. Korzystanie z internetu	1.3 ☐	2.3 ☐	3.3 ☐	4.3 ☐	5.3 ☐

* numer dziecka taki sam jak numer porządkowy osoby z części C wiersz 1

2. Jaki poziom wykształcenia chciałby Pan(i), aby uzyskały Pana(i) dzieci?

(Dla każdego z dzieci należy wybrać jeden z poniższych poziomów wykształcenia, wpisując odpowiednią cyfrę w kwadracie w wierszu "Poziom wykształcenia").

poziom wykształcenia:

1. zasadnicza szkoła zawodowa
 2. liceum profilowane (ogólnokształcące)
 3. technikum lub liceum zawodowe
 4. szkoła wyższa (licencjat)
 5. szkoła wyższa (magisterium)

3. Czy dziecko korzysta w domu z internetu?

(Dla każdego z dzieci należy wybrać jeden z poniższych wariantów odpowiedzi, wpisując odpowiednią cyfrę w kwadracie w wierszu "Korzystanie z internetu").

- 1 Tak, ale tylko wspólnie z innymi członkami gospodarstwa domowego
 2 Tak, korzysta samodzielnie
 3 Nie korzysta

DLA GOSPODARSTW DOMOWYCH, W KTÓRYCH JEST DZIECKO KORZYSTAJĄCE Z INTERNETU

4. Czy stosuje Pan(i) jakieś zasady korzystania z internetu przez dzieci? Np. ograniczenia dotyczące:

4.1. czasu spędzanego w internecie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
4.2. stron których nie należy odwiedzać	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
4.3. podawania prywatnych informacji	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
4.4. spotykania osób poznanych w sieci	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

5 Czy korzystają państwo z narzędzi kontroli rodzicielskiej (specjalnych programów lub filtrów w przeglądarce)?

- 1 TAK   2 NIE

UWAGA: PYTANIA 6 i 7 DOTYCZĄ WYŁĄCZNIE GOSPODARSTW DOMOWYCH Z DZIEĆMI UCZĄCYMI SIĘ (powyżej zerówki)

6. Czy w obecnym roku szkolnym został(a) Pan(i) zmuszony(a) ze względów finansowych do:

Należy udzielić odpowiedzi niezależnie dla każdego z poniższych typów rezygnacji, zaznaczając odpowiedni kwadrat

6.1. zrezygnowania z podjęcia przez dziecko zajęć dodatkowych?	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.2. ograniczenia lub zawieszenia wpłat na szkołę?	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.3. zrezygnowania z korzystania przez dziecko z obiadów w szkole?	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.4. zrezygnowania z korepetycji dla dziecka?	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.5. zmiany szkoły na wymagającą mniejszych lub żadnych opłat?	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
6.6. innych ograniczeń?	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE

7. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat zaspokojenie potrzeb Pana(i) gospodarstwa domowego związanych z kształceniem dzieci:

Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.

- 1 pogorszyło się
 2 poprawiło się
 3 nie zmieniło się

I. POMOC SPOŁECZNA

Teraz chciał(a)bym porozmawiać z Panem(nią) o pomocy dla Pana(i) gospodarstwa domowego

1. Czy gospodarstwo otrzymuje jakąś pomoc z zewnątrz: 1. TAK   2. NIE

Jeżeli gospodarstwo domowe otrzymuje pomoc, przechodzimy do pyt. 2, jeśli nie otrzymuje, przechodzimy do Działu J Kultura i wypoczynek

2. W jakiej formie gospodarstwo otrzymuje pomoc?:

Należy udzielić odpowiedzi niezależnie, dla każdej z poniższych form pomocy, przekreślając właściwy kwadrat.

2.1. finansowej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
2.2. rzeczowej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE
2.3. w formie usług	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE <i>jeśli NIE, proszę przejść do części J</i>

3. Czy jest to pomoc w opiece nad osobą dorosłą? 1 TAK   2 NIE

J. KULTURA I WYPOCZYNEK

Teraz chciał(a)bym porozmawiać z Panem(nią) o sprawach związanych z kulturą i wypoczynkiem.

1. Czy ktokolwiek z członków Pana(i) gospodarstwa domowego musiał z powodu braku pieniędzy zrezygnować w ciągu ostatniego roku z: (odpowiedź NIE DOTYCZY oznacza brak potrzeb danego rodzaju)

1.1. kina	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE	3. ☐ NIE DOTYCZY
1.2. teatru, opery, operetki, filharmonii, koncertu	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE	3. ☐ NIE DOTYCZY
1.3. muzeum lub wystawy	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE	3. ☐ NIE DOTYCZY
1.4. zakupu książki	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE	3. ☐ NIE DOTYCZY
1.5. zakupu prasy (gazet, tygodników, miesięczników)	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE	3. ☐ NIE DOTYCZY

2. Ile jest (w przybliżeniu) w Państwa domu książek (bez podręczników szkolnych i instrukcji) także w wersji elektronicznej

- 1 nie ma takich zbiorów
 2 do 25 szt.
 3 26 - 50 szt.
 4 51 - 100 szt.
 5 101 - 500 szt.
 6 ponad 500 szt.

3. Jeśli w pytaniu 2 inna odpowiedź niż 1: Czy w ostatnim roku zakupione zostały jakieś książki w wersji papierowej lub elektronicznej (inne niż podręczniki i instrukcje)

- 1 TAK, ile .....

2 NIE

4. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat zaspokojenie potrzeb Pan(i) gospodarstwa domowego związanych z kulturą: (Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.)

- 1 pogorszyło się
 2 poprawiło się
 3 nie zmieniło się

5. Czy w ciągu ostatniego roku musieli Państwo (ktoś z dorosłych lub/i dzieci) z powodu braku pieniędzy zrezygnować z: (odpowiedź NIE DOTYCZY oznacza brak potrzeb danego rodzaju.)

5.1. kolonii, obozu, innych wyjazdów grupowych dzieci (niepełnoletnich)

1 TAK   2 NIE, dzieci wyjechały   3 NIE DOTYCZY

5.2. urlopu, wyjazdów dorosłych

1 TAK   2 NIE, dorośli wyjechali   3 NIE DOTYCZY

5.3. wyjazdów rodzinnych (dorośli i dzieci niepełnoletnie)

1 TAK   2 NIE, rodzina wyjechała   3 NIE DOTYCZY

6. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat zaspokojenie potrzeb Pan(i) gospodarstwa domowego związanych z wypoczynkiem:

(Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.)

- 1 pogorszyło się
 2 poprawiło się
 3 nie zmieniło się

K. OCHRONA ZDROWIA

Teraz chciał(a)bym porozmawiać z Panem(nią) o sprawach związanych ze zdrowiem.

1. Czy w ciągu ostatniego roku ktokolwiek z Pan(i) gospodarstwa korzystał z usług:

1.1. placówek służby zdrowia opłacanych przez NFZ	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
1.2. placówek opłacanych z własnej kieszeni	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
1.3. placówek opłacanych przez pracodawcę (abonament lub ubezpieczenie)	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE

2. Czy ktokolwiek z członków Pana(i) gospodarstwa domowego przebywał w ostatnim roku w szpitalu

(z innych powodów niż ciąża)?

1. TAK numer osoby/osób z części C
2. NIE

Jeżeli w pytaniach 1 i 2 wszystkie odpowiedzi NIE przechodzimy do pyt. 4.

3. Ile gospodarstwo domowe wydało w sumie (w złotych) w ostatnich 3 miesiącach na:

3.1. leczenie czy różne badania w przychodniach i gabinetach, w których oficjalnie płacono za usługi (w tym również ponadstan-

dardowe usługi stomatologów, ortodontów, sprzęt ortopedyczny) zł

3.2. opłaty nieformalne, które miały sprawić, że opieka będzie lepsza lub szybciej udzielona zł

3.3. prezenty jako dowód szczerzej wdzięczności za uzyskaną już opiekę zł

3.4. opłaty w szpitalu publicznym (np. na tzw. cegiełki, opłaty za nocne dyżury, znieczulenie, zakup leków w aptece dla pacjenta

leczonego w szpitalu itp.) zł

4. Proszę powiedzieć, ile w sumie wydano w ciągu ostatnich 3 miesięcy na leki i inne artykuły farmaceutyczne związane z

chorobą w Pana(i) gospodarstwie domowym zł

5. Czy w ciągu **ubiegłego roku** zdarzyło się w Pana(i) gospodarstwie domowym, że:

Należy udzielić odpowiedzi dla każdej z poniższych sytuacji, przekreślając odpowiedni kwadrat.

5.1. nie starczyło pieniędzy na realizację recept lub wykupienie leków zalecanych przez lekarza

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

5.2. z powodu braku pieniędzy nie leczyli Państwo zębów

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEB

5.3. z powodu braku pieniędzy musieli Państwo zrezygnować z uzyskania protez zębowych

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

5.4. z powodu braku pieniędzy musieli Państwo zrezygnować z wizyt u lekarza

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

5.5. z powodu braku pieniędzy musieli Państwo zrezygnować z badań medycznych (np. badania laboratoryjne, prześwietlenia, EKG)

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

5.6. z powodu braku pieniędzy musieli Państwo zrezygnować z zabiegów rehabilitacyjnych

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

5.7. z powodu braku pieniędzy musieli Państwo zrezygnować z wyjazdu do sanatorium

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

5.8. z powodu braku pieniędzy musieli Państwo zrezygnować z leczenia szpitalnego

1 TAK 2 NIE 3 NIE BYŁO TAKIEJ POTRZEBY

6. Gdyby dodatkowe ubezpieczenie zdrowotne gwarantowało poprawę dostępu do usług medycznych i ich jakości, to czy Pana(ni) gospodarstwo domowe byłoby gotowe wykupić takie ubezpieczenie?

- 1 NIE
- 2 TAK w wysokości do 100 zł miesięcznie
- 3 TAK w wysokości do 300 zł miesięcznie
- 4 TAK w wysokości powyżej 300 zł miesięcznie

7. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat zaspokojenie potrzeb zdrowotnych Pana(i) gospodarstwa domowego:
Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.
- 1 pogorszyło się
 2 poprawiło się
 3 nie zmieniło się

L. SYTUACJA DOCHODOWA I SPOSÓB GOSPODAROWANIA DOCHODAMI

Teraz chciał(a)bym zapytać o sytuację finansową oraz dochody Pana(i) gospodarstwa domowego. Proszę wziąć pod uwagę dochody uzyskane przez wszystkie osoby z Pana(i) gospodarstwa domowego, wnoszące jakikolwiek dochód (z jakiegokolwiek źródła) do wspólnego budżetu.

1. Ile wyniósł dochód netto w zł w poprzednim miesiącu w Pana(i) gospodarstwie domowym?

jeśli odmowa to - proszę podać przedział (pokazać KARTĘ nr 3)

2. Ile wyniósł przeciętny miesięczny dochód netto w zł w Pana(i) gospodarstwie domowym w 2014 roku jeśli

odmowa to - proszę podać przedział (pokazać KARTĘ nr 3)

3. Czy przy aktualnym dochodzie netto (na rękę) Pana(i) gospodarstwo domowe wiąże koniec z końcem?

Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.

- 1 z wielką trudnością
 2 z trudnością
 3 z pewną trudnością
 4 raczej łatwo
 5 łatwo

4. Jaki jest najniższy miesięczny dochód netto w zł potrzebny do związania końca z końcem przez Pana(i) gospodarstwo domowe?

zł

5. Które z następujących określeń najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania dochodem w Pana(i) gospodarstwie domowym? Pokazać KARTĘ nr 4, poprosić o wybór jednego z wariantów odpowiedzi i przekreślić właściwy kwadrat.

- 1 starcza na wszystko i jeszcze oszczędzamy na przyszłość
 2 starcza na wszystko bez specjalnych wyrzeczeń, lecz nie oszczędzamy na przyszłość
 3 żyjemy oszczędnie i dzięki temu starcza na wszystko
 4 żyjemy bardzo oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy
 5 pieniędzy starcza na najtańsze jedzenie, ubranie i opłatę za mieszkanie oraz (jeśli gospodarstwo jest zadłużone) – na spłatę kredytu
 6 pieniędzy starcza na najtańsze jedzenie, ubranie oraz opłatę za mieszkanie, ale nie starcza na spłatę kredytu
 7 pieniędzy starcza tylko na najtańsze jedzenie i ubranie, ale nie starcza na opłatę za mieszkanie
 8 pieniędzy starcza tylko na najtańsze jedzenie, ale nie starcza na ubranie
 9 pieniędzy nie starcza nawet na najtańsze jedzenie

6. Czy w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat sytuacja dochodowa Pana(i) gospodarstwa domowego:

Należy wybrać jeden z wariantów odpowiedzi, przekreślając właściwy kwadrat.

- 1 pogorszyła się
 2 poprawiła się
 3 nie zmieniła się

7. Czy stałe dochody Pana(i) gospodarstwa domowego pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb?

1. TAK   2. NIE

Jeżeli dochody gospodarstwa domowego nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb przechodzimy do pyt.8, jeżeli natomiast pozwalają - przechodzimy do części M.

8. Jakie działania podejmuje Pana(i) gospodarstwo domowe dla zaspokojenia bieżących potrzeb?

Należy udzielić odpowiedzi niezależnie dla każdego z poniższych działań, przekreślając właściwy kwadrat.

8.1. wykorzystuje zgromadzone oszczędności	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.2. wyzbywa się posiadanego majątku (sprzedaje dobra rzeczowe) lub oddaje rzeczy pod zastaw (do lombardu)	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.3. ogranicza bieżące potrzeby	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.4. zaciąga pożyczki, kredyty	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.5. korzysta z pomocy krewnych	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.6. korzysta z pomocy Kościoła/Caritasu	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.7. korzysta z pomocy opieki społecznej	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.8. członek gospodarstwa podejmuje dodatkową pracę	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.9. podejmuje inne działania	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
8.10. nie podejmuje żadnych działań	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE

M. KOMPUTER I INTERNET

Teraz chciał(a)bym porozmawiać z Panem(nią) o sprawach związanych z internetem.

Pytania 1 i 2 kierowane są do gospodarstw domowych z komputerem podłączonym do internetu (odpowieź TAK w pytaniu F.19.14)

1. W jaki sposób członkowie Pana(-i) gospodarstwa domowego łączą się z internetem z domu? (Pokazać KARTĘ nr 5; można wybrać więcej niż jedną możliwość, przekreślając właściwe kwadraty)

- 1.1. stałe łącze u operatora telefonii stacjonarnej
- 1.2. stałe łącze poprzez dostawcę telewizji kablowej
- 1.3. inne stałe łącze np.: sieć osiedlowa, łącze lokalnego dostawcy internetu lub łącze współdzielone, sąsiedzkie
- 1.4. stały dostęp przez sieć komórkową np.: Internet mobilny, LTE, Orange Free itp.
- 1.5. dostęp do internetu przez komórkę (modem w komórce)
- 1.6. inne

2. Jeśli gospodarstwo posiada stałe łącze, to jaka jest jego prędkość? (Mb/s czytaj megabitów na sekundę; Jeżeli różna prędkość w zależności od pory dnia, proszę spytać o maksymalną prędkość podaną w umowie z dostawcą)

- 1 do 1Mb/s
- 2 od 2 do 6 Mb/s
- 3 od 7 do 10 Mb/s
- 4 od 11 do 29 Mb/s
- 5 od 30 Mb/s do 59 Mb/s
- 6 od 60Mb/s do 99 Mb/s
- 7 ponad 99 Mb/s
- 8 trudno powiedzieć

Pytanie 3 kierowane jest do gospodarstw domowych bez dostępu do internetu (odpowieź NIE w pytaniu F.19.14)

3. Dlaczego Pana(-i) gospodarstwo domowe nie ma dostępu do internetu? Pokazać KARTĘ nr 6; można wybrać najwyżej 3 możliwości, przekreślając właściwe kwadraty.

- 1. brak odpowiedniego sprzętu
- 2. brak możliwości technicznych korzystania z łącza stałego
- 3. wystarczające możliwości korzystania z internetu gdzie indziej
- 4. internet nie jest nam potrzebny,

5. internet nie ma nic ciekawego do zaoferowania
6. względy prywatności lub bezpieczeństwa
7. internet może być szkodliwy, np. może demoralizować dzieci, zabierać czas
8. koszty dostępu są zbyt duże
9. brak odpowiednich umiejętności korzystania
10. inny powód
11. zamierzamy założyć dostęp w tym roku

N. POCHODZENIE

Czy w Pan(i) gospodarstwie domowym jest ktoś, kto sam lub kogo rodzice albo dziadkowie mieszkali przed II wojną światową na dawnych polskich Kresach Wschodnich?

(dawne Kresy Wschodnie to tereny na wschód od obecnej granicy Polski, które przed II wojną światową należały do Rzeczypospolitej lub pozostawały poza jej granicami, ale były zamieszkane przez duże grupy Polaków, a obecnie znajdują się na terenie Ukrainy, Białorusi i Litwy)

1 TAK   2 NIE

-- jeśli TAK, proszę podać nazwę najbliższej miejscowości, gdzie ta osoba lub osoby mieszkały

(jeśli nie pamięta, to poprosić o nazwę dawnego województwa, pokazując KARTĘ 7 lub o nazwę kraju, do którego obecnie należy miejsce zamieszkania tych osób przed wojną)

.....

SERDECZNIE DZIĘKUJĘ PANU/I ZA POŚWIĘCONY NAM CZAS

1.2. Kwestionariusz indywidualny

Nr kolejny ankiety w ramach województwa numer szyfrowy osoby (tylko dla wcześniej badanych; przepisać z Części I/C) **RADA MONITORINGU SPOŁECZNEGO**

tel. (22) 536-54-16, 602290367

fax (22) 536-54-12

DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015*niezależne badanie warunków i jakości życia w Polsce***CZĘŚĆ II indywidualna**

MĘŻCZYŻNA

Numer identyfikacyjny gospodarstwa domowego (taki jak w Części I/A) Numer osoby (przepisać z Części I/C)

Imię (przepisać z Części I/C)

Ludzie różnią się między sobą. Żyją w różnych warunkach i w odmienny sposób odczuwają to, co spotyka ich na co dzień; różnie radzą sobie z tym, co niesie życie.

Ten kwestionariusz dotyczy tego, jak Pan osobiście widzi swoje życie. Większość pytań powinna być interesująca, niektóre mogą być nudne i męczące, wiele będzie łatwych — chodzi przecież o Pana życie, a nie o jakiś nieznamy problem; ale niektóre pytania będą trudne. Proszę odpowiedzieć na nie tak, jak Pan potrafi.

Niekiedy może Pan odnosić wrażenie, że już na jakiś temat odpowiadała, a my pytamy o to samo w odmienny sposób. I będzie miał Pan rację. Próbujemy znaleźć najlepszy sposób zadawania pytań. Proszę się też nie dziwić, że skaczymy z tematu na temat — zestawy pytań zostały ułożone losowo.

Może być Pan pewny naszej dyskrecji. Wszystkie odpowiedzi wykorzystane będą tylko i wyłącznie do celów naukowych w zbiorczych analizach statystycznych.

Przy pytaniach mogą być podane różne możliwe odpowiedzi. Proszę zaznaczyć tę z nich, która najlepiej odpowiada Pana sytuacji. Przy niektórych pytaniach będzie można podkreślić więcej niż jedną odpowiedź. Jeżeli przy jakimś pytaniu nie ma do wyboru gotowych odpowiedzi, proszę wpisać w miejscu do tego przeznaczonym właściwą informację.

Uprzejmie prosimy o samodzielne wypełnienie ankiety, bez pomocy innych członków rodziny. Chodzi tutaj bowiem o indywidualne oceny i odczucia, a nie o uzgodnione z innymi ludźmi opinie. Jeśli nie będzie Pan potrafił sobie poradzić z odpowiedzią na jakies pytania, proszę zwrócić się o pomoc do ankietera.

INSTRUKCJA

W pytaniach, w których należy wybrać jedną lub więcej odpowiedzi, proszę swój wybór zaznaczyć przez przekreślenie kwadratu przy wybranej odpowiedzi, tak: .

W pytaniach, w których należy określić swoją ocenę, proszę w odpowiedni kwadrat wpisać cyfrę odpowiadającą ocenie. Jeśli skala ocen dla tych pytań jest np. taka

1	2	3	4	5	6	7
zupełnie						bardzo
nieważne						ważne

oceny pośrednie (2,3,4,5,6) oznaczają, że coś jest tym mniej ważne im niższa cyfra (2 mniej ważne niż 3), a tym bardziej ważne im wyższa cyfra (6 bardziej ważne niż 5).

W pytaniach, w których należy podać jakąś wartość liczbową, proszę wpisać ją w odpowiednie kwadraty, pamiętając o tym, aby ostatnia cyfra znalazła się w ostatnim kwadracie, np. jeśli liczba przyjaciół wynosi

12, to

1	-
---	---

 jeśli liczba przyjaciół wynosi 5, to

	5
--	---

1. Pana **data urodzenia**
    dzień   miesiąc   rok

2. Co uważa Pan za **najważniejszy warunek udanego, szczęśliwego życia** (PROSZĘ NAJPIERW PRZECZYTAĆ WSZYSTKIE I WYBRAĆ NAJWYŻEJ TRZY WARTOŚCI, przekreślając przy nich kwadraty):

- 1 PIENIĄDZE
- 2 DZIECI
- 3 UDANE MAŁŻEŃSTWO
- 4 PRACA
- 5 PRZYJACIELE
- 6 OPATRZNOŚĆ, BÓG
- 7 POGODA DUCHA, OPTYMIZM
- 8 UCZCIWOŚĆ
- 9 ŻYCZLIWOŚĆ I SZACUNEK OTOCZENIA
- 10 WOLNOŚĆ, SWOBODA
- 11 ZDROWIE
- 12 WYKSZTAŁCENIE
- 13 SILNY CHARAKTER
- 14 INNE

3. Jak ocenia Pan swoje całe dotychczasowe życie, czy mógłby Pan powiedzieć, że było?
 (proszę przekreślić kwadrat przy wybranej odpowiedzi)

- 1 WSPANIAŁE
- 2 UDANE
- 3 DOSYĆ DOBRE
- 4 ANI DOBRE, ANI ZŁE
- 5 NIEZBYT UDANE
- 6 NIESZCZĘŚLIWE
- 7 OKROPNE

W ostatnich miesiącach: (NIE DOTYCZY oznacza brak żony)

4. Oczekiwania żony wobec Pana były tak duże, że nie mógł im Pan sprostać

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

5. Żona wydawała wspólne pieniądze w sposób zbyt rozrzutny

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

6. Problemy i kłopoty żony przysparzały zmartwień i utrudniały Panu życie

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

W ostatnich miesiącach: (NIE DOTYCZY oznacza brak dzieci na utrzymaniu)

7. Musiał Pan wysłuchiwać skarg na swoje dziecko/dzieci (np. w szkole, od sąsiadów, od innych rodziców)

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

8. Poniósł Pan jakieś koszty finansowe w związku z tym, co zrobiło/ły Pana dziecko/dzieci

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

9. Dziecko/dzieci lekceważyło/y i odrzucało/y Pana pomoc, rady i wskazówki

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

10. Czuł Pan, że traci wpływ na swoje dziecko/dzieci

- 1 CZĘSTO   2 ZDARZYŁO SIĘ   3 NIGDY   4 NIE DOTYCZY

W ostatnich miesiącach: (NIE DOTYCZY oznacza brak rodziców, teściów lub krewnych w podeszłym wieku)

11. Czuł się Pan odpowiedzialny za zapewnienie opieki i dobre samopoczucie rodziców lub starszych krewnych 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY   4 ☐ NIE DOTYCZY
12. Niepokoił Pana stan zdrowia lub sprawność umysłu któregoś z rodziców lub jakiegoś starszego krewnego 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY   4 ☐ NIE DOTYCZY

W ostatnich miesiącach:

13. Czuł Pan, że Pana źródło dochodów jest niestale i niepewne 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY   4 ☐ NIE DOTYCZY (brak dochodów)
14. Problemy i kłopoty finansowe przysparzały zmartwień i utrudniały Panu życie 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY

W ostatnich miesiącach: (NIE DOTYCZY oznacza brak pracy zarobkowej)

15. Czuł Pan, że Pana praca jest zbyt uciążliwa, brudna lub niebezpieczna 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY   4 ☐ NIE DOTYCZY
16. Odczuwał Pan nadmiar obowiązków w pracy, którym nie mógł poddać 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY   4 ☐ NIE DOTYCZY
17. Był Pan traktowany niesprawiedliwie przez innych w pracy 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY   4 ☐ NIE DOTYCZY

W ostatnich miesiącach:

18. Odczuwał Pan nadmierne zatłoczenie w miejscu zamieszkania, np. że za dużo osób mieszka w Pana mieszkaniu, w klatce schodowej, w całym budynku 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY
19. Obawiał się Pan przestępczości, narkomanii, chuligaństwa w swojej dzielnicy, osiedlu, okolicy 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY
20. Problemy związane z sąsiadami lub innymi ludźmi z okolicy zatruwały Panu życie 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY
21. Denerwowały Pana decyzje i działania miejscowych władz 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY

W ostatnich miesiącach:

22. Odczuwał Pan dolegliwości fizyczne, takie na przykład jak łamanie w kościach, trudności z oddychaniem itp., które utrudniały Panu wychodzenie z domu, chodzenie po schodach itp. 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY
23. Problemy ze zdrowiem utrudniały Panu wykonywanie codziennych zajęć lub branie udziału w innych zajęciach 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY

W ostatnich miesiącach:

24. Załatwiał Pan jakąś sprawę urzędową 1 ☐ TAK   2 ☐ NIE (jeśli NIE, proszę przejść do pytania 28)
25. Nie mógł Pan sprawnie, szybko i bez trudności załatwić jakiejś sprawy urzędowej 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY
26. Musiał Pan szukać znajomości lub innych sposobów, aby załatwić jakąś sprawę urzędową 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY
27. Czuł się Pan całkowicie bezsilny i upokorzony przy załatwianiu jakiejś sprawy urzędowej 1 ☐ CZĘSTO   2 ☐ ZDARZYŁO SIĘ   3 ☐ NIGDY

28 Czy głosował Pan w ostatnich wyborach samorządowych w 2014 roku?

1 TAK   2 NIE   3 nie miałem wtedy ukończonych 18 lat

29. Co jest według Pana ważniejsze w życiu?

1. przyjemności, dostatek, brak stresu,
2. poczucie sensu, osiąganie ważnych celów mimo trudności, bólu i wyrzeczeń

Czy w okresie minionego roku?

30. Podjął Pan lepiej płatną lub dodatkową pracę 1 TAK   2 NIE

31. Zainwestował Pan jakieś pieniądze w produkcję, handel lub usługi 1 TAK   2 NIE

32. Zarobił Pan pieniądze na akcjach, obligacjach lub jednostkach uczestnictwa w jakimś funduszu 1 TAK   2 NIE

33. Zdobył Pan nowe kwalifikacje lub umiejętności z myślą o możliwości lepszych zarobków 1 TAK   2 NIE

34. Biorąc wszystko razem pod uwagę, jak oceniliby Pan swoje życie w tych dniach - czy mógłby Pan powiedzieć, że jest:

- 1 BARDZO SZCZĘŚLIWY
- 2 DOSYĆ SZCZĘŚLIWY
- 3 NIEZBYT SZCZĘŚLIWY
- 4 NIESZCZĘŚLIWY

35. Czy w ostatnim roku korzystał Pan z usług placówek zdrowia

- 35.1. opłacanych przez Narodowy Fundusz Zdrowia 1 TAK   2 NIE
 35.2. opłacanych z własnej kieszeni 1 TAK   2 NIE
 35.3. opłacanych przez pracodawcę, który wykupił abonament lub ubezpieczenie TAK   2 NIE

36. Jak często w minionych miesiącach zdarzało się Panu być tak załamany, że myślał Pan o samobójstwie?

- 1 BARDZO CZĘSTO
- 2 DOSYĆ CZĘSTO
- 3 RZADKO
- 4 NIGDY

37. Czy czuje się Pan kochany i darzony zaufaniem? 1 TAK   2 NIE

38. Jak często przeciętnie w ciągu miesiąca bierze Pan udział w nabożeństwach lub innych spotkaniach o charakterze religijnym? (jeśli rzadziej niż raz w miesiącu — proszę wpisać 0)   razy w miesiącu

39. Ile osób zalicza Pan do grona swoich przyjaciół?

40. Jak silne w tych dniach jest Pana pragnienie życia? (proszę przekreślić kwadrat przy odpowiedniej cyfrze na poniższej skali)

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
w ogóle					bardzo mocno				
nie chce mi się żyć					chce mi się żyć				

41. Czy czuje się Pan osamotniony, mimo że tego nie chce? 1 TAK 2 NIE

42. Czy Pana zdaniem reformy w Polsce po 1989 roku udały się ogólnie, czy raczej nie udały?

- 1 udały się
2 nie udały się
3 trudno powiedzieć

43. Czy pali Pan papierosy? 1 TAK 2 NIE

44. — jeżeli TAK, to ile przeciętnie sztuk papierosów dziennie Pan wypala?   sztuk

45. — jeżeli NIE, to czy kiedykolwiek w życiu palił Pan papierosy? 1 TAK 2 NIE

46. Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że angażował się Pan w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie)? 1 TAK 2 NIE

47. Proszę zaznaczyć, jak zazwyczaj Pan reaguje na kłopoty czy trudne sytuacje w swoim życiu? (można wybrać więcej niż jedną z możliwości, przekreślając przy wybranych kwadrat)

- 47.1. zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi
47.2. mobilizuję się i przystępuję do działania
47.3. sięgam po alkohol
47.4. pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej, lub że innym jest jeszcze gorzej
47.5. poddaję się, nie wiem, co robić
47.6. zażywam środki uspokajające
47.7. modłę się o pomoc do Boga
47.8. zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój

48. Czy jest Pan członkiem jakichś organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków lub kół?

- 1 TAK, jednej
2 TAK, dwóch
3 TAK, trzech lub więcej
4 NIE

49. — jeśli TAK, to czy pełnił Pan kiedykolwiek jakieś funkcje w takich organizacjach?

1 TAK 2 NIE

50 – jeśli TAK na pyt. 48, to czy obecnie uczestniczy Pan aktywnie w działaniach takich organizacji?

1 TAK 2 NIE

51 – jeśli TAK na pyt. 50, to jaka to jest organizacja? (proszę zaznaczyć wszystkie, w których aktywnie Pan uczestniczy)

- 51.1 klub sportowy
51.2 organizacja biznesowa, zawodowa, rolnicza
51.3 partia polityczna
51.4 organizacja charytatywna, działająca w obronie słabszych, broniąca praw człowieka itp.
51.5 związek zawodowy
51.6 związek, koło zainteresowań (np. wędkarskie, filatelistyczne, motoryzacyjne itp.)
51.7 komitet mieszkańców
51.8 komitet rodzicielski
51.9 organizacja działająca na rzecz ochrony środowiska naturalnego, praw zwierząt itp.
51.10 organizacja towarzyska, klubowa dla młodzieży, osób starszych/emerytów, kobiet, osób, które łączy wspólne doświadczenie
51.11 organizacja religijna, kościelna
51.12 organizacja upowszechniająca wiedzę (np. Uniwersytet Trzeciego Wieku, klub przyjaciół książki itp.)
51.13 wybierane władze samorządowe (np. rada gminy, sejmik wojewódzki itp.)
51.14 inne, niewymienione wyżej

52. Jaki jest Pana wzrost? centymetrów

53. Jaka jest Pana waga? kilogramów

54. Poniżej w oddzielonych poziomymi liniami okienkach N, O, P itd. opisane są różne kategorie odczuć i zachowań. W każdym punkcie proszę przeczytać uważnie wszystkie cztery twierdzenia i wybrać jedno, które najlepiej oddaje Pana odczucia lub przekonania z okresu ostatniego miesiąca.

Proszę zaznaczyć swój wybór przekreślając kwadrat przy odpowiedniej cyfrze (0, 1, 2 lub 3).

N. 0. Sądzę, że nie wyglądam gorzej niż dawniej.

1. Martwię się tym, że wyglądam staro lub nieatrakcyjnie.

2. Czuję, że wyglądam coraz gorzej.

3. Jestem przekonana, że wyglądam okropnie.

O. 0. Mam co najmniej równie dużo zapału do pracy jak dawniej.

1. Z trudem przychodzi mi się zabrać do zrobienia czegokolwiek.

2. Z ogromnym wysiłkiem zmuszam się do zrobienia czegokolwiek.

3. Nie jestem w stanie cokolwiek zrobić.

P. 0. Sypiam co najmniej równie dobrze jak dawniej.

1. Sypiam gorzej niż dawniej.

2. Rano budzę się teraz o 1-2 godziny wcześniej i trudno jest mi ponownie zasnąć.

3. Budzę się kilka godzin za wcześnie i nie mogę ponownie zasnąć.

Q. 0. Nie męczę się bardziej niż dawniej.

1. Męczę się łatwiej niż dawniej.

2. Męczę mnie prawie wszystko, co robię.

3. Jestem zbyt zmęczony, aby cokolwiek robić.

R. 0. Apetyt mam nie gorszy niż dawniej.

1. Obecnie mam trochę gorszy apetyt.

2. Apetyt mam wyraźnie gorszy.

3. Nie mam w ogóle apetytu.

T. 0. Nie martwię się o swoje zdrowie bardziej niż dawniej.

1. Martwię się swoimi dolegliwościami, takimi jak: bóle, rozstrój żołądka lub zaparcia.

2. Bardzo się martwię o stan swojego zdrowia; ciągle o tym myślę.

3. Tak bardzo martwi mnie stan mojego zdrowia, że nie mogę o niczym innym myśleć.

U. 0. Moje zainteresowanie sprawami seksu nie zmniejszyło się.

1. Obecnie jestem mniej zainteresowany sprawami seksu.

2. Sprawy seksu znacznie mniej mnie interesują.

3. Utraciłem wszelkie zainteresowanie sprawami seksu.

55. Czy w ostatnim roku był Pan na jakimś zebraniu publicznym (ale nie w miejscu pracy)?

1 TAK 2 NIE

56. Czy z Pana diety wykluczone jest mięso i przetwory mięsne?

1 TAK 2 NIE

57. Poniżej znajduje się kilka twierdzeń. Chcielibyśmy, aby Pan ocenił, w jakim stopniu odpowiadają one Pana przekonaniom i postawom. Oceny prosimy zaznaczyć, wpisując w kwadracie obok każdego twierdzenia wybraną cyfrę.

Poszczególne cyfry oznaczają:

- 1 - ZDECYDOWANIE TAK
- 2 - TAK
- 3 - RACZEJ TAK
- 4 - ANI TAK, ANI NIE
- 5 - RACZEJ NIE
- 6 - NIE
- 7 - ZDECYDOWANIE NIE

- 57.1. Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania
- 57.2. Moje życie mimo bolesnych doświadczeń ma sens i dużą wartość
- 57.3. W życiu najważniejsze jest to, aby było dużo przyjemności i mało przykrości
- 57.4. Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych
- 57.5. Lubię kupować rzeczy, które nie mają praktycznego znaczenia
- 57.6. Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość
- 57.7. Ludzie przede wszystkim starają się służyć pomocą innym
- 57.8. Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań
- 57.9. Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach
- 57.10. Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia
- 57.11. Niektórzy ludzie są więcej warci od innych
- 57.12. Chciałbym dobrze, atrakcyjnie wyglądać
- 57.13. Niektóre grupy ludzi nie zasługują na szacunek
- 57.14. Powinniśmy dążyć do tego, aby dochody wszystkich ludzi były w miarę wyrównane
- 57.15. Bez kar fizycznych nie da się dobrze wychować dzieci.
- 57.16. Każdy z nas jest kowalem swojego losu
- 57.17. Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi
- 57.18. Powinno się w Polsce przywrócić karę śmierci
- 57.19. Mam bardzo dużo energii w sobie
- 57.20. Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane

58. Ogólnie rzecz biorąc, czy uważa Pan, że można ufać większości ludzi, czy też sądzi Pan, że w postępowaniu z ludźmi ostrożności nigdy za wiele?

- 1 większości ludzi można ufać
- 2 ostrożności nigdy za wiele
- 3 trudno powiedzieć

59. Czy w ostatnim roku wykonywał Pan nieodpłatnie jakąś pracę lub świadczył jakieś usługi dla osób spoza rodziny bądź na rzecz organizacji społecznej

1 TAK, CZĘSTO   2 TAK, RZADKO   3 NIE

60. Czy, biorąc wszystko razem pod uwagę, miniony rok należał w Pana życiu do udanych ?

1 TAK   2 NIE

61. Od czego lub od kogo zależało to, że miniony rok należał do udanych lub do nieudanych? (można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)

- 61.1. od władz
 61.2. ode mnie samego
 61.3. od innych ludzi
 61.4. od losu (opatrności)

62. Poniżej wymienionych jest kilkanaście dolegliwości związanych ze zdrowiem. Proszę powiedzieć, czy w okresie **MINIONEGO MIESIĄCA** zdarzało się Panu doświadczać tych dolegliwości. Jeśli jakiegś dolegliwości w ogóle nie miał Pan w okresie minionego miesiąca, proszę przekreślić kwadrat w kolumnie „nie miałem”; jeśli doświadczał Pan jakiegś dolegliwości rzadziej niż przez połowę minionego miesiąca, proszę przekreślić kwadrat w środkowej kolumnie; jeśli jakaś dolegliwość dokuczała Panu co najmniej przez połowę minionego miesiąca, proszę przekreślić kwadrat w ostatniej kolumnie

W MINIONYM MIESIĄCU:	Nie miałem	Miewałem rzadziej niż przez 15 dni	Miewałem co najmniej przez połowę miesiąca
62.1. silne bóle głowy	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.2. bóle brzucha lub wzdęcia	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.3. ból albo napięcie mięśni karku i ramion	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.4. bóle w klatce piersiowej lub sercu	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.5. suchota w ustach lub gardle	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.6. napady pocenia się	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.7. uczucie duszności	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.8. łamanie i bóle w całym ciele	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.9. gwałtowne bicie serca (palpitacje)	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.10. dreszcze lub drgawki	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.11. uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.12. uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.13. zaparcia	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.14. krwawienie z nosa	1 ☐	2 ☐	3 ☐
62.15. gwałtowne skoki ciśnienia krwi	1 ☐	2 ☐	3 ☐

63. **Chcielibyśmy, aby Pan ocenił teraz poszczególne dziedziny swego życia i powiedział, w jakim stopniu jest Pan z każdej z nich zadowolony.** Oceny prosimy zaznaczyć, przekreślając kwadrat przy wybranej cyfrze obok danej dziedziny życia. Poszczególne cyfry oznaczają:

- 1 - BARDZO ZADOWOLONY
- 2 - ZADOWOLONY
- 3 - DOSYĆ ZADOWOLONY
- 4 - DOSYĆ NIEZADOWOLONY
- 5 - NIEZADOWOLONY
- 6 - BARDZO NIEZADOWOLONY
- 7 - nie dotyczy

W jakim stopniu zadowolony jest Pan:

63.1. ze swoich stosunków z najbliższymi w rodzinie	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.2. z sytuacji finansowej własnej rodziny	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.3. ze stosunków z kolegami (grupą przyjaciół)	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.4. ze stanu swojego zdrowia	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.5. ze swoich osiągnięć życiowych	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.6. z sytuacji w kraju	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.7. z warunków mieszkaniowych	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.8. z miejscowości, w której Pan żyje	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.9. z perspektyw na przyszłość	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.10. z życia seksualnego	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.11. ze swojego wykształcenia	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.12. ze sposobu spędzania wolnego czasu	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.13. z pracy	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.14. z dzieci	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.15. z małżeństwa	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.16. ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.17. z opieki zdrowotnej	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.18. z lokalnego transportu publicznego	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.19. z ostatnich wyjazdów wakacyjnych	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐
63.20. z terenów rekreacyjnych w miejscu zamieszkania	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	7 ☐

64. **Które z podanych stwierdzeń o demokracji jest Panu najbliższe?**

- 1 demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów
- 2 niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne
- 3 dla takich ludzi jak ja nie ma w gruncie rzeczy znaczenia, czy rząd jest demokratyczny, czy niedemokratyczny
- 4 demokracja jest złą formą rządów
- 5 trudno powiedzieć

65. Pana własny (osobisty) dochód miesięczny netto (na rękę) średnio z ostatnich trzech miesięcy wyniósł

złotych

66. Jakiego dochodu miesięcznie netto (na rękę) spodziewa się Pan za dwa lata? złotych

67. Poniżej wymienione są różne zachowania. Jedne z nich mogą dotyczyć bezpośrednio Pana samego, a inne tylko innych ludzi. Proszę powiedzieć, które z poniższych zachowań osobiście Pana obchodzą, a które nie? Odpowiedzi prosimy zaznaczyć wpisując w kwadracie obok każdego zachowania odpowiednią cyfrę od 1 do 5. Poszczególne cyfry oznaczają:

- 1 - W OGÓLE MNIE NIE OBCHODZI
- 2 - MAŁO MNIE OBCHODZI
- 3 - TROCHĘ MNIE OBCHODZI
- 4 - BARDZO MNIE OBCHODZI
- 5 - TRUDNO POWIEDZIEĆ

Jak bardzo Pana obchodzi, czy:

- 67.1. ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien
- 67.2. ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego (np. autobusów, pociągów)
- 67.3. ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych
- 67.4. ktoś otrzymuje niesłusznie rentę inwalidzką (z tytułu niezdolności do pracy)
- 67.5. ktoś wyłudza odszkodowanie z ubezpieczenia

68. Chcielibyśmy dowiedzieć się z iloma osobami kontaktuje się Pan w celach towarzyskich i osobistych regularnie (przynajmniej kilka razy w roku). Proszę podać przybliżoną liczbę takich osób:

- 68.1. z najbliższej rodziny
- 68.2. spośród przyjaciół
- 68.3. spośród znajomych (z pracy/szkoły, sąsiedzi i inni)

69. Czy wśród znajomych i przyjaciół, z którymi kontaktuje się Pan w celach towarzyskich są osoby:

69.1. znacznie starsze lub młodsze od Pani?	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
69.2. o innych niż Pani poglądach politycznych?	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
69.3. znacznie uboższe lub bogatsze od Pani?	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
69.4. preferujące inny niż Pani rodzaj muzyki, literatury, rozrywki?	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE
69.5. o innych niż Pani gustach kulinarnych?	1. ☐ TAK	2. ☐ NIE

70. Ile czasu poświęcił Pan przeciętnie dziennie w minionym tygodniu na oglądanie telewizji?

- 1 nie oglądam telewizji
- 2 mniej niż godzinę
- 3 od godziny do dwóch godzin
- 4 od dwóch do trzech godzin
- 5 od trzech godzin do czterech godzin
- 6 powyżej czterech godzin

71. Ile razy w minionym miesiącu był Pan:	
70.1. w kinie, teatrze lub na koncercie	☐ ☐
70.2. w restauracji, kawiarni, pubie	☐ ☐
70.3. na spotkaniu towarzyskim	☐ ☐

W MINIONYM ROKU:			
72. korzystałem z porad psychologa (psychiatry)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
73. piłem za dużo alkoholu	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
74. próbowałem narkotyków/dopalaczy	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
75. zmarł ktoś bliski mi	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
76. nie mogłem znaleźć pracy po ukończeniu szkoły	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
77. zostałem przeniesiony na gorsze stanowisko	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
78. ominął mnie awans zawodowy	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
79. awansowałem na wyższe stanowisko	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
80. miałem poważne problemy z szefem	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
81. otworzyłem własny interes, założyłem firmę	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
82. na prowadzonych interesach straciłem dużo pieniędzy	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
83. okradziono mnie	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
84. zostałem napadnięty i pobity	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
85. włamano się do mojego domu lub samochodu	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
86. zostałem oskarżony o czyn, za który grozi kara więzienia lub grzywna	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
87. byłem zatrzymany przez policję	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
88. zostałem oskarżony w sprawie cywilnej	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
89 spowodowałem kolizję lub wypadek drogowy	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
90. bliska osoba została aresztowana lub miała kłopoty z prawem	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
91. byłem dyskryminowany (poniżany) ze względu na narodowość, wygląd, przekonania lub z innych powodów	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
92. moje mieszkanie (dom) zostało poważnie zniszczone	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
93. przeprowadzony został remont mojego mieszkania (domu)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	
94. miałem kłopoty z właścicielem lub zarządcą budynku, w którym mieszkam (mieszkałem)	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	3 ☐ NIE DOTYCZY
95. poważnie chorowałem	1 ☐ TAK	2 ☐ NIE	

96. Czy zamierza Pan w ciągu następujących dwóch lat wyjechać za granicę, aby tam pracować?

- 1 TAK, do kraju Unii Europejskiej, którego .....
- 2 TAK, do kraju poza Unią Europejską, którego .....
- 3 NIE

97. – jeśli TAK w pyt. 96, to jaki jest główny powód zamiaru wyjazdu? ((proszę przeczytać uważnie wszystkie powody i zaznaczyć najwyżej trzy najważniejsze Pana zdaniem))

- 97.1. straciłem nadzieję na znalezienie jakiegokolwiek pracy w kraju
- 97.2. straciłem nadzieję na znalezienie w kraju pracy odpowiadającej moim kwalifikacjom
- 97.3. liczę na znacznie wyższe zarobki za granicą niż w kraju
- 97.4. w kraju nie mam szans na rozwój zawodowy
- 97.5. mam dosyć ogólnej atmosfery w kraju
- 97.6. w Polsce wszystko zależy od układów i znajomości, a nie od kompetencji
- 97.7. liczę, że w innym kraju są wyższe świadczenia społeczne (na dzieci, bezrobotnych itp.)
- 97.8. za granicą łatwiej będę mógł się usamodzielnic
- 97.9. chcę się połączyć z resztą rodziny/partnerka, przebywającymi za granicą
- 97.10. ludzie za granicą są znacznie bardziej uprzejmi i pomocni
- 97.11. za granicą łatwiej założyć i rozwinąć własny biznes
- 97.12. wysłał mnie za granicę pracodawca
- 97.13. chcę się sprawdzić
- 97.14. aby zarobić pieniądze na utworzenie własnej firmy w kraju
- 97.15. aby zarobić pieniądze na potrzeby w kraju (wsparcie dla rodziny, spłata pożyczek, kupno/zbudowanie domu/mieszkania, zakup ziemi, narzędzi pracy itd.)
- 97.16. inny powód.

98. Kiedy Pan zdaniem Polska powinna przystąpić do strefy euro?

- 1 jak najszybciej
- 2 gdy sytuacja w strefie euro się poprawi
- 3 nigdy
- 4 trudno powiedzieć

99. Czy korzysta Pan z komputera? 1 TAK 2 NIE**100. Czy korzysta Pan z internetu? 1 TAK 2 NIE****101. Która partia polityczna jest Panu najbliższa? (w nawiasie nazwisko szefa partii)**

- 1 Platforma Obywatelska (Ewa Kopacz)
- 2 Prawo i Sprawiedliwość (Jarosław Kaczyński)
- 3 Polskie Stronnictwo Ludowe (Janusz Piechociński)
- 4 Sojusz Lewicy Demokratycznej (Leszek Miller)
- 5 Twój Ruch (Janusz Palikot)
- 6 Inna
- 7 Żadna
- 8 Trudno powiedzieć

102. Czy korzysta Pan z usług bankowych? 1 TAK 2 NIE

103. - jeśli TAK, to jakie to są usługi?

1. mam konto
2. mam kartę debetową
3. mam rachunek oszczędnościowy
4. mam kartę kredytową
5. mam limit w koncie
6. korzystam z bankowości internetowej/elektronicznej
7. mam kredyt/pożyczkę gotówkową
8. mam kredyt hipoteczny
9. mam lokatę

104. – jeśli korzysta Pan z usług bankowych, to który bank jest Pana bankiem głównym (przelewane wynagrodzenie, emerytura, najczęstsze korzystanie, konto itp.)?

1. ☐ Alior Bank	10. ☐ Eurobank
2. ☐ Bank Gospodarki Żywnościowej	11. ☐ Getin Bank
3. ☐ Bank Millennium	12. ☐ ING Bank Śląski
4. ☐ Bank Pekao SA	13. ☐ Kredyt Bank
5. ☐ Bank Pocztowy	14. ☐ mBank (Multibank)
6. ☐ Bank Spółdzielczy	15. ☐ PKO Bank Polski
7. ☐ Bank Zachodni WBK	16. ☐ Polbank
8. ☐ Citi Handlowy	17. ☐ SKOK
9. ☐ Credit Agricole	18. ☐ inny

105. Czy ma Pan zaufanie do?:

105.1. banków komercyjnych nia	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.2. Narodowego Banku Polskiego	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.3. Sejmu	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.4. Prezydenta	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.5. Parlamentu Europejskiego	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.6. policji	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.7. rządu	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.8. ZUS-u	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.9. giełdy	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.10. sądów	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.11. tow. ubezpieczeń życiowych	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.12. tow. ubezpieczeń majątkowych	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.13. sąsiadów	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.14. lekarzy	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania
105.15. mediów (dziennikarzy)	1 ☐ TAK duże	2 ☐ TAK umiarkowane	3 ☐ NIE	4 ☐ nie mam zdania

106. Czy uprawia Pan aktywnie którąś z form sportu, ćwiczeń fizycznych?

- 106.1. nie uprawiam aktywnie żadnej formy sportu ani ćwiczeń fizycznych
- 106.2. aerobik
- 106.3. bieganie/jogging/nordic walking
- 106.4. siłownia
- 106.5. jazda na rowerze
- 106.6. jazda na nartach lub inne sporty zimowe
- 106.7. pływanie
- 106.8. gra w piłkę nożną lub inne gry zespołowe
- 106.9. joga
- 106.10. sztuki walki
- 106.11. inny sport, rodzaj aktywności fizycznej

107. Czy korzysta Pan z jakiejś formy ubezpieczeń? 1 TAK   2 NIE**108 -- jeśli tak, to z jakich ubezpieczeń Pan korzysta?**

1. ubezpieczenia grupowego w zakładzie pracy
2. prywatnego ubezpieczenia na życie
3. ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej w życiu prywatnym
4. ubezpieczenia autocasco (AC) samochodu
5. ubezpieczenia zdrowotnego w związku z wyjazdem za granicę

109. Która z przyczyn katastrofy polskiego samolotu pod Smoleńskiem 10 IV 2010 r jest Pana zdaniem najbardziej prawdopodobna? (proszę zaznaczyć najwyżej dwie z poniższych przyczyn)

- 1 błąd pilotów lub kontrolerów lotu
- 2 zamach, spisek przeciwko polskiemu Prezydentowi
- 3 naciski na pilotów, aby lądowali bez względu na trudne warunki
- 4 ogólny bałagan w instytucjach odpowiedzialnych za lot
- 5 inna przyczyna
- 6 trudno powiedzieć

110. Ile godzin tygodniowo poświęca Pan na czytanie prasy (gazet, tygodników, miesięczników)? godzin**111. Ile książek Pan czytał (słuchał) w ciągu ostatnich 12 miesięcy?**

- 111.1. książki drukowane
- 111.2. audiobooki
- 111.3. książki elektroniczne (e-booki)

112. Czy w minionym roku zaciągnął Pan pożyczki lub kredyty w innej niż bank firmie (np. Provident, tzw. parabanki, pożyczka na SMS itp.)? 1 TAK   2 NIE**113. – jeśli TAK, to jaka była przyczyna zaciągnięcia pożyczki lub kredytu w innej niż bank firmie? (można zaznaczyć więcej niż jeden powód)**

1. szybkość uzyskania pieniędzy
2. niewielka kwota
3. niemożność uzyskania kredytu w banku
4. nie ma różnicy pomiędzy bankami i parabankami.
5. łatwość kontaktu z osobą, która wypłaca pieniądze
6. korzystne oprocentowanie
7. korzystne warunki spłaty
8. inna przyczyna

Na kolejnych stronach znajdują się zestawy pytań kierowanych do niektórych tylko osób. Proszę sprawdzić, które warunki Pan spełnia i przejść do odpowiednich dla Pana części kwestionariusza:

osoby obecnie pracujące zawodowo – pyt. 114-121

osoby, które zmieniły miejsce pracy w latach 2013-2015 -- pyt. 122-123

osoby niepracujące zawodowo w latach 2013-2015 – pyt. 124-126

osoby posiadające konto w banku – pyt. 127-130

osoby korzystające z komputera – pyt. 131-132

osoby korzystające z internetu – pyt. 133-135

osoby, które opiekują się nieodpłatnie niepełnosprawną osobą dorosłą – pyt. 136-138

osoby, które po raz pierwszy biorą udział w *Diagnozie Społecznej* – pyt. 139-141

*****

DLA OSÓB OBECNIE PRACUJĄCYCH ZAWODOWO

114. Ile przeciętnie godzin w tygodniu Pan pracuje?   godzin

115. Ile przeciętnie czasu zabiera Panu droga do pracy i z pracy do domu?   minut

116. Jakie Pana zdaniem rozwiązania ułatwiłyby godzenie pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi, w tym z obowiązkami rodzicielskimi? Proszę zaznaczyć najwyżej trzy rozwiązania, które uważa Pan za najważniejsze)

- 116.1. praca w niepełnym wymiarze
 116.2. możliwość dzielenia urlopu rodzicielskiego z ojcem dziecka
 116.3. elastyczny czas pracy
 116.4. możliwość wykonywania części pracy w domu
 116.5. więcej wolnych dni w tygodniu
 116.6. dłuższy płatny urlop wychowawczy
 116.7. wyższe zasiłki (np. wychowawczy, na dzieci itp.)
 116.8. lepsze możliwości opieki poza domem nad dziećmi w wieku poniżej 7 lat (więcej żłobków i przedszkoli, dostosowanie czasu przebywania dzieci do pracy rodziców)
 116.9. lepsze możliwości opieki poza domem nad dziećmi w wieku 7 -12 lat (więcej zajęć pozalekcyjnych w szkołach, świetlice osiedlowe itp.)

117. Co jest Pana zdaniem najważniejsze w pracy zawodowej? (proszę przeczytać wszystkie odpowiedzi i wybrać najwyżej 3, przekreślając znajdujące się przy nich kwadraty)

- 116.1. brak napięć i stresów
 116.2. duża samodzielność
 116.3. możliwość rozwoju osobistego
 116.4. praca zgodna z umiejętnościami
 116.5. możliwość szybkiego awansowania
 116.6. stabilność zatrudnienia
 116.7. dogodne godziny pracy
 116.8. możliwość wykonywania pracy w domu
 116.9. długi urlop
 116.10. zajęcie poważane przez ludzi
 116.11. odpowiednia płaca
 116.12. inne czynniki

118. Które z wybranych przez Pana wyżej najważniejszych warunków w pracy zawodowej są spełnione w Pana obecnym miejscu pracy?

- 117.1. Pierwszy z zaznaczonych warunków   1. TAK   2. NIE
 117.2. Drugi z zaznaczonych warunków   1. TAK   2. NIE
 117.3. Trzeci z zaznaczonych warunków   1. TAK   2. NIE

119. Czy pełni Pan obecnie funkcję kierowniczą? 1 TAK 2 NIE

120. -- jeśli TAK, to ilu pracowników Panu podlega?

121. Czy w Pana głównym miejscu pracy możliwe jest?

121.1. zmiana godziny rozpoczęcia lub zakończenia dnia pracy, 1. TAK 2. NIE

121.2. wykonywanie niektórych obowiązków zawodowych w domu 1. TAK 2. NIE

*****

DLA OSÓB, KTÓRE W LATACH 2013-2015 ZMIENIŁY MIEJSCE PRACY, NIEZALEŻNIE OD TEGO, CZY OBECNIE PRACUJĄ

122. Dlaczego zmienił Pan miejsce pracy w latach 2013-2015? (można wybrać więcej niż jeden powód)

122.1. dobrowolna decyzja w celu podjęcia lepszej/lepiej płatnej pracy

122.2. skończyła się umowa o pracę na czas określony

122.3. z przyczyn niezależnych ode mnie (stan zdrowia, zwolnienie, urlop, restrukturyzacja firmy, bankructwo firmy, emerytura)

122.4. inne powody

123. Czy zmiana miejsca pracy wiązała się także ze zmianą wykonywanego zawodu? 1 TAK 2 NIE

*****

DLA OSÓB NIEPRACUJĄCYCH ZAWODOWO W LATACH 2013-2015

124. Czy pracował Pan przed rokiem 2013? 1 TAK 2 NIE

125. Dlaczego nie pracował Pan w latach 2013-2015? (można wybrać do 3 powodów, przekreślając znajdujące się przy nich kwadraty)

125.1. nauka, uzupełnianie kwalifikacji

125.2. zajmowanie się domem

125.3. ze względu na opiekę nad dziećmi

125.4. ze względu na opiekę nad niepełnosprawnymi i starszymi członkami gospodarstwa

125.5. ze względu na stan zdrowia, niepełnosprawność

125.6. ze względu na nieodpowiedni wiek

125.7. ze względu na brak kwalifikacji odpowiadających pracodawcom

125.8. emerytura

125.9. ze względu na trudności ze znalezieniem pracy

125.10. otrzymywanie świadczeń społecznych

125.11. nie chciałam pracować

126. Pod jakimi warunkami podjąłby Pan pracę zawodową w kraju? (proszę wybrać i zaznaczyć najwyżej 2 odpowiedzi)

126.1. gdyby była możliwość podjęcia pracy w niepełnym wymiarze

126.2. gdyby była możliwość wykonywania przynajmniej części pracy w domu

126.3. gdyby była możliwość elastycznego organizowania czasu pracy

126.4. gdyby była możliwość otrzymywanie większej pomocy ze strony innych członków rodziny w wykonywaniu obowiązków rodzinnych

126.5. gdyby była możliwość skorzystania z odpowiedniej opieki dla dzieci lub chorych

126.6. gdyby można zachować prawa do otrzymywanych obecnie świadczeń społecznych

126.7. gdyby były dogodne warunki pracy i dojazdu do pracy dla osób niepełnosprawnych

126.8. inne

126.9. nie chcę w ogóle pracować

*****

DLA OSÓB POSIADAJĄCYCH KONTO W BANKU

127. Czy uważa Pan, że ilość kontaktów ze strony banku jest :

- 1 zbyt duża
 2 odpowiednia
 3 zbyt mała

128. Jaki jest najbardziej pożądanym przez Pana sposobem kontaktu ze strony banku?:

- 1 przez telefon
 2 e-mail
 3 list papierowy
 4 SMS
 5 wizyta w oddziale

129. Jak częsty kontakt ze strony banku byłby Pan skłonna zaakceptować? (proszę wstawić krzyżyk w każdej kolumnie; jeśli nie ma Pan konta e-mailowego proszę tę kolumnę pominąć)

Jak często?	129.1. telefoniczny	129.2. e-mailowy	129.3. listowny
Raz na tydzień	1 ☐	1 ☐	1 ☐
Raz w miesiącu	2 ☐	2 ☐	2 ☐
Raz na trzy miesiące	3 ☐	3 ☐	3 ☐
Raz na pół roku	4 ☐	4 ☐	4 ☐
Rzadziej niż raz do roku	5 ☐	5 ☐	5 ☐

130. Czy byłby Pan skłonny kupić więcej produktów bankowych, gdyby nie wymagało to przychodzenia do oddziału banku? 1 TAK 2 NIE 3. Trudno powiedzieć

*****

DLA OSÓB KORZYSTAJĄCYCH Z KOMPUTERA131. Ile godzin w ostatnim tygodniu spędził Pan przy komputerze? godzin

132. Czy podczas korzystania z komputera wykonywał Pan następujące czynności?

Proszę przekreślić kwadraty przy właściwych odpowiedziach

	TAK	NIE
132.1. używanie polecenia kopiowania, wycinania i wklejania w celu powielenia lub przemieszczenia wybranych fragmentów dokumentu	1. ☐	2. ☐
132.2. wykorzystanie podstawowych funkcji matematycznych w arkuszu kalkulacyjnym	1. ☐	2. ☐
132.3. tworzenie elektronicznej prezentacji	1. ☐	2. ☐
132.4. pisanie programu komputerowego z użyciem języka programowania	1. ☐	2. ☐

*****

DLA OSÓB KORZYSTAJĄCYCH Z INTERNETU133. Ile godzin w ostatnim tygodniu korzystał Pan z internetu?

134. Proszę podać, czy korzystając z internetu wykonywał Pan poniższe czynności?

(proszę przeczytać listę rzeczy, które można robić w internecie i zaznaczyć, które z nich robił Pan kiedykolwiek, a które w ciągu ostatniego tygodnia, przekreślając odpowiednie kwadraty)

Czynność	Kiedykolwiek	W ostatnim tygodniu
134.1. sprawdzanie i wysyłanie poczty elektronicznej (e-mail)	1. ☐	2. ☐
134.2. korzystanie z komunikatorów tekstowych	1. ☐	2. ☐
134.3. uczestniczenie w grupach lub forach dyskusyjnych	1. ☐	2. ☐
134.4. rozmowy głosowe i telefonowanie przez internet (np. Skype),	1. ☐	2. ☐
134.5. tworzenie lub modyfikowanie strony WWW	1. ☐	2. ☐

134.6. zbieranie materiałów potrzebnych do nauki lub pracy	1. ☐	2. ☐
134.7. uczestniczenie w kursach lub szkoleniach przez internet	1. ☐	2. ☐
134.8. szukanie pracy, wysyłanie ofert dotyczących zatrudnienia	1. ☐	2. ☐
134.9. kupowanie produktów i usług przez internet w Polsce	1. ☐	2. ☐
134.10. kupowanie produktów i usług przez internet z zagranicy	1. ☐	2. ☐
134.11. uczestniczenie w aukcjach internetowych	1. ☐	2. ☐
134.12. granie w gry sieciowe przez internet	1. ☐	2. ☐
134.13. ściąganie darmowego oprogramowania	1. ☐	2. ☐
134.14. korzystanie z Facebooka	1. ☐	2. ☐
134.15. korzystanie z innych portali społecznościowych	1. ☐	2. ☐
134.16. korzystanie z banku przez internet	1. ☐	2. ☐
134.17. ściąganie darmowej muzyki, filmów	1. ☐	2. ☐
134.18. tworzenie i publikowanie własnych tekstów (np. blog), grafiki, muzyki lub innej twórczości w internecie	1. ☐	2. ☐
134.19. uzyskiwanie informacji ze stron internetowych instytucji publicznych	1. ☐	2. ☐
134.20. pobieranie lub wypełnianie formularzy urzędowych	1. ☐	2. ☐
134.21. słuchanie muzyki lub radia przez internet	1. ☐	2. ☐
134.22. oglądanie telewizji przez internet	1. ☐	2. ☐
134.23. rezerwacja biletów (np. lotniczych, do kina, do teatru)	1. ☐	2. ☐
134.24. czytanie gazet lub książek przez internet	1. ☐	2. ☐
134.25. płacenie za treści dostępne w internecie	1. ☐	2. ☐
134.26. korzystanie w domu z internetu i poczty elektronicznej w celach zawodowych	1. ☐	2. ☐

135. Czy za pomocą telefonu komórkowego lub tabletu korzysta Pan z przeglądarki lub innych aplikacji internetowych ?

1. TAK, tylko jeśli dostępna jest sieć Wi-Fi,
 2. TAK w dowolnym miejscu przez sieć komórkową,
 3. NIE

*****

DLA OSÓB, KTÓRE OPIEKUJĄ SIĘ NIEODPŁATNIE NIEPEŁNOSPRAWNĄ OSOBĄ DOROSŁĄ

136. Czy ta osoba, którą się Pan opiekuje mieszka razem z Panem? 1. TAK 2. NIE

137. W jakim wieku jest ta osoba?   lat

138. Ile czasu poświęca Pan przeciętnie w tygodniu na opiekę nad tą osobą?   godzin

*****

DLA OSÓB, KTÓRE PO RAZ PIERWSZY BIORĄ UDZIAŁ W DIAGNOZIE SPOŁECZNEJ

Jeśli ma Pan dzieci, które **obecnie nie mieszkają** razem z Panem, proszę odpowiedzieć na pytanie 139, jeśli nie ma Pan takich dzieci, proszę pominąć pytanie 140.

139. Proszę podać rok urodzenia dziecka/dzieci, które z Panem obecnie **nie mieszka(ja)**

Kolejny numer dziecka	1	2	3	4	5	6
Rok urodzenia dziecka (dwie ostatnie cyfry)	<input type="text"/> <input type="text"/>	<input type="text"/> <input type="text"/>	<input type="text"/> <input type="text"/>	<input type="text"/> <input type="text"/>	<input type="text"/> <input type="text"/>	<input type="text"/> <input type="text"/>

Jeśli kiedykolwiek mieszkał Pan z partnerką dłużej niż 3 miesiące, proszę odpowiedzieć na kolejne pytania, jeśli nigdy nie mieszkał Pan z partnerką dłużej niż 3 miesiące proszę zakończyć wypełnianie kwestionariusza

140, 141. Proszę podać rok rozpoczęcia i zakończenia wspólnego zamieszkania z partnerką przez okres dłuższy niż 3 miesiące

(jeśli związków takich było więcej, to rok rozpoczęcia i zakończenia wspólnego zamieszkania z kolejnymi partnerkami wpisać proszę w kolejnych kolumnach)

Kolejny numer partnera	1	2	3	4	5	6
140. Rok wspólnego zamieszkania (dwie ostatnie cyfry)	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
141. Rok, w którym przestali Państwo razem mieszkać (dwie ostatnie cyfry); jeśli to jest obecny związek proszę, nic nie wpisywać	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

SERDECZNIE DZIĘKUJEMY PANU ZA POŚWIĘCONY NAM CZAS
JESZCZE RAZ ZAPEWNIAMY, ŻE WSZYSTKIE INFORMACJE, KTÓRYCH PAN UDZIELIŁ, WYKORZYSTANE BĘDĄ TYLKO W ZBIORCZYCH STATYSTYCZNYCH OPRACOWANIACH NAUKOWYCH
za RADĘ MONITORINGU SPOŁECZNEGO
prof. Tomasz Panek - Szkoła Główna Handlowa

1.3. Instrukcja dla ankierów

INSTRUKCJA DOTYCZĄCA ORGANIZACJI I ZASAD WYPEŁNIANIA KWESTIONARIUSZY BADANIA „DIAGNOZA SPOŁECZNA 2015” R8

Uwagi wstępne

Badanie „Diagnoza Społeczna” jest badaniem cyklicznym, powtarzającym na tej samej próbie gospodarstw domowych.

W obecnej, ósmej rundzie (R8) planujemy zbadać wszystkie gospodarstwa domowe, które brały udział w poprzednich rundach panelu i wyraziły zgodę na dalszy udział oraz gospodarstwa z nowej próby.

Badaniu w 2015 r. podlegają tylko te gospodarstwa (kwestionariusz dla gospodarstwa) z poprzednich rund, które znalazły się na zbiorczej liście wysłanej do US-ów drogą elektroniczną. Jeśli na liście znajduje się gospodarstwo, ale nie ma któregoś z jego obecnych członków, nadajemy tej osobie numer kolejny po ostatnim numerze z listy. Jeśli nie ma już w gospodarstwie któregoś z członków z listy, zachowuje on swój numer i w Części I Dział C wypełniamy dla niego wiersze 35, 38, 39 i 41.

Najważniejszą informacją identyfikującą osoby badane w poprzednich rundach jest **numer sztywny**; należy go uważnie i wyraźnie przepisać ze zbiorczej listy.

Informacje o gospodarstwie domowym zbierane są na podstawie wywiadu z głową gospodarstwa domowego lub osobą dobrze zorientowaną w sprawach dotyczących gospodarstwa (Część I kwestionariusza). Członkowie gospodarstwa domowego w wieku 16 lat (ukończonych najpóźniej 1 marca 2015 r.) i więcej (tj. osoby urodzone najpóźniej 1 marca 1999 r.) sami wypełniają Część II ankiety (kwestionariusz indywidualny) w obecności ankietera. W przypadku, gdy respondent nie może wypełnić samodzielnie tej części, ankieter jest zobowiązany mu pomóc. Wyjątkowo ankieter może zostawić kwestionariusz indywidualny dla osoby nieobecnej w czasie obecności w gospodarstwie i odebrać wypełniony przy kolejnej wizycie. Część II ankiety jest w dwóch wersjach — męskiej i żeńskiej. Nie wolno mężczyznom dawać wersji żeńskiej, a kobietom — męskiej, ponieważ w kwestionariuszu zakodowana jest płeć respondenta.

UWAGA: niektóre osoby badane w poprzednich rundach wypełniają indywidualnie nie Część II, tylko kwestionariusz ISSP. Osoby te są wskazane na liście adresowej w ostatniej kolumnie R (cyfra 1).

Definicje, klasyfikacje i grupowania są w większości zgodne ze stosowanymi w badaniach opartych na próbach gospodarstw domowych prowadzonych przez GUS. Zaproponowane rozszerzenia czy nieco odmiennie klasyfikacje nawiązują do zaleceń *Eurostatu* dla badań gospodarstw domowych.

W przypadku gospodarstw domowych, które podlegały badaniu w poprzednich rundach, otrzymują Państwo listę adresową z niektórymi informacjami z Części I z Działu A, B i C formularza z poprzednich rund. Dane te należy wpisać do kwestionariusza przed wywiadem lub zweryfikować w czasie wywiadu.

- A. NUMER_GD – numer identyfikacyjny gospodarstwa (Dział A oraz Część II i ISSP)
- B. NR_ankiety_w_województwie (prawy górny róg kwestionariusza gospodarstwa i Część II lub ISSP)
- C. nr_sztynny_gospodarstwa (prawy górny róg kwestionariusza)
- D. WOJEWODZTWO (Dział A symbol terytorialny)
- E. powiat (Dział A symbol terytorialny)
- F. POWIAT_NAZWA (proszę nie pisywać do kwestionariusza)
- G. GMINA (Dział A symbol terytorialny)
- H. adres (Dział A adres)
- I. telefon (proszę zweryfikować)
- J. KLASA_MIEJSCOWOŚCI (Dział A symbol klasy miejscowości zamieszkania)
- K. nr_sztynny_osoby (Dział C i Część II prawy górny róg)
- L. NUMER_OSOPY_W_GOSPODARSTWIE (Część II i ISSP numer osoby; taki sam jak numer porządkowy osoby z Działu C)
- M. IMIE (Dział C i Część II oraz ISSP)
- N. rok_urodzenia (proszę zweryfikować)
- O. PLEC
- P. issp (jeśli na liście adresowej jest cyfra 1 to osoba ta otrzymuje do wypełnienia kwestionariusz ISSP zamiast Części II)

Prosimy o przeprowadzenie wywiadu w Dziale C w oparciu o te informacje z poprzednich rund badania, tzn. uwzględniając wszystkie osoby w gospodarstwie występujące w wykazie osób oraz nowe osoby w gospodarstwach z poprzednich rund.

Należy pamiętać o zachowaniu tej samej numeracji osób należących do gospodarstwa domowego jak w poprzednich rundach i przypisać im numery sztywne, a osobom przybyłym do gospodarstwa po ostatnim badaniu lub nieuwzględnionym w wykazie nadajemy kolejne numery po ostatnim numerze osoby z listy. **Jeśli liczba osób jest większa niż 8, wszystkie z numerami powyżej 8 opisujemy na oddzielnym arkuszu Działu C.** Dla osób, które na stałe opuściły gospodarstwo domowe od czasu przeprowadzenia ostatniego badania, prosimy o wypełnienie tylko wybranych wierszy: wiersze 35, 38, 39 i 41.

Staramy się o przeprowadzenie badania kwestionariuszem indywidualnym (Część II ankiety) ze wszystkimi członkami gospodarstw domowych w wieku 16 i więcej lat, nawet z tymi, z którymi z różnych przyczyn nie udało się przeprowadzić badania w poprzednich rundach.

Osoby z listy adresowej, które mają w kolumnie P (issp) cyfrę 1 wypełniają kwestionariusz ISSP zamiast Części II.

Jeśli pod danym adresem jest więcej niż jedno gospodarstwo domowe, badaniu podlega to, do którego ankietier trafił najwcześniej i które wyraziło zgodę na badanie.

Na kartach, które pokazywane są respondentowi nie ma odpowiedzi typu „nie wiem”, „trudno powiedzieć”, ale mogą się one znajdować w kwestionariuszu i mogą być zaznaczone, jeśli respondent spontanicznie tak właśnie odpowiada. Również do pytań, którym nie towarzyszy karta, nie czytamy respondentowi odpowiedzi tego typu, ale zaznaczamy je (jeśli są przewidziane w skali odpowiedzi), gdy respondent spontanicznie tak właśnie odpowiada.

Proszę poinformować badane gospodarstwa, że podobnie jak w poprzednich latach rozlosowanych zostanie wśród nich 15 nagród pieniężnych, każda w wysokości 600 zł.

Postanowienia szczegółowe**CZĘŚĆ I****DZIAŁ A. CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTWA DOMOWEGO**

pkt 0 – wpisać jednocyfrowy symbol statusu gospodarstwa w badaniu:

symbol

- 1 gospodarstwo domowe uczestniczyło w już w badania i zamieszkuje pod tym samym adresem ⇒ przechodzimy do pkt 1
- 2 gospodarstwo domowe uczestniczyło w siódmej rundzie badania, lecz zmieniło adres zamieszkania lub wszyscy członkowie gospodarstwa przenieśli się do obiektów zbiorowego zakwaterowania ⇒ nie przeprowadzamy wywiadu
- 3 nowe gospodarstwo domowe (nie uczestniczyło poprzednio w żadnej rundzie badania), zostało dołosowane do obecnej rundy

pkt 1 – wpisać siedmiocyfrowy symbol jednostki terytorialnej zgodnej z nowym podziałem terytorialnym kraju (województwo, powiat, gmina)

pkt 3 – wpisać jednocyfrowy symbol klasy miejscowości zamieszkania, na terenie której zamieszkuje dane gospodarstwo, zgodnie z poniższym wykazem symboli:

symbol

- 1 miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej
- 2 miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys.
- 3 miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys.
- 4 miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys.
- 5 miasta o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.
- 6 wieś

pkt 4 – wpisać numer identyfikacyjny gospodarstwa. Numer identyfikacyjny był dotychczas pięciocyfrowy i nie zmieniał się w trakcie kolejnych rund badań, zatem dla gospodarstw, które brały już udział w badaniu, będzie on taki sam jak na liście adresowej; dla nowych gospodarstw będzie on sześciocyfrowy, nadany z puli numerów zarezerwowanych dla danego województwa specjalnie dla tych gospodarstw (od 110 001 do 115 000).

pkt 5 – Rodzinę tworzą członkowie gospodarstwa powiązani poprzez małżeństwo/konkubinat, więzy krwi lub adopcję. Wyróżnia się następujące typy rodzin: rodziny pełne – małżeństwo (para) bez dzieci, małżeństwo (para) z dziećmi, rodziny niepełne – matka z dziećmi, ojciec z dziećmi.

Gospodarstwa nierodzinne są to gospodarstwa, w których nie występuje grupa osób zdefiniowanych jako rodzina (zgodnie z podaną wyżej definicją). Wyróżnia się gospodarstwa nierodzinne jednoosobowe i gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe (np. babcia z wnuczkami, rodzeństwo zamieszkałe wspólnie, osoby niespokrewnione zamieszkujące wspólnie). Jeśli w gospodarstwie domowym nie ma rodzin wpisujemy 0.

pkt 6 – wpisać jednocyfrowy symbol głównego źródła utrzymania gospodarstwa domowego, zgodnie z poniższym wykazem symboli (jeśli jest kilka równie ważnych źródeł utrzymania proszę wpisać 7) :

symbol

- 1 gospodarstwa pracowników
- 2 gospodarstwa rolników
- 3 gospodarstwa pracujących na własny rachunek poza indywidualnym gospodarstwem rolnym, wykonywanie wolnego zawodu, samozatrudnienie
- 4 gospodarstwa emerytów
- 5 gospodarstwa rencistów
- 6 gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł innych niż emerytura i renta
- 7 kilka równie ważnych źródeł utrzymania gospodarstwa

DZIAŁ B. INFORMACJA O PRZEPROWADZONYM WYWIADZIE

pyt. 5 -- proszę spytać, czy gospodarstwo wyraża zgodę na udział w kolejnym badaniu w roku 2017

DZIAŁ C. SKŁAD GOSPODARSTWA DOMOWEGO

1 numer porządkowy osoby -- dla gospodarstw, które były badane poprzednio proszę ponumerować członków dokładnie tak samo jak na liście adresowej. Jeśli w gospodarstwie poprzednio badanym jest osoba pominięta w wykazie osób przesłanym do US-u, proszę jej nadać pierwszy wolny numer. Nowa osoba w gospodarstwie uprzednio badanym także dostaje kolejny numer. Jeśli liczba członków gospodarstwa jest większa niż 8, dla pozostałych osób (9, 10 itd.) dane w dziale C wpisujemy na oddzielnym arkuszu, który po wywiadzie wkładamy w środek kwestionariusza.

2 numer sztywny – numer nadany osobom biorącym udział w poprzednich rundach i uwzględnionym w wykazie gospodarstw zakwalifikowanych do badania w 2015 r. w kolumnie K.

wiersz 4 – wpisać odpowiedniej osobie jednocyfrowy symbol głowy gospodarstwa domowego i pozostałym osobom symbol stopnia pokrewieństwa z głową gospodarstwa domowego:

symbol

- 1 głowa gospodarstwa
- 2 mąż, żona
- 3 partner (konkubent), partnerka (konkubentka)
- 4 syn, córka
- 5 zięć, synowa (partner/partnerka dziecka)
- 6 wnuczka, prawnuczka
- 7 ojciec, matka, teść, teściowa
- 8 dziadek, babcia
- 9 brat, siostra
- 0 inna osoba

Głową gospodarstwa jest osoba dostarczająca całkowicie lub w przeważającej części środki na utrzymanie danego gospodarstwa.

wiersz 5 – wpisać każdej osobie jednocyfrowy symbol numeru rodziny:

symbol

- 1 dla członków pierwszej rodziny,
- 2 dla członków drugiej rodziny,
- 3 dla członków trzeciej rodziny,
- 4 – 8 dla członków czwartej i dalszej rodziny,
- 0 dla osób, które nie są członkami rodzin w gospodarstwie rodzinnym oraz osób w gospodarstwie nierodzinnym lub specjalnym

wiersz 6 – wpisać jednocyfrowy symbol stopnia pokrewieństwa z głową rodziny. Głową rodziny jest mężczyzna w przypadku rodziny pełnej (małżeństwo/ para bez dzieci bądź z dziećmi) lub samotny rodzic w rodzinie niepełnej:

symbol

- 1 głowa rodziny
- 2 żona
- 3 partnerka
- 4 syn, córka
- 5 inna osoba spoza rodziny
- 0 osoba w gospodarstwie nierodzinnym lub specjalnym

Uwaga! W każdej ankiecie należy wypełnić oba wiersze 4 i 6.

wiersz 10 – wpisać jednocyfrowy symbol płci:

symbol

- 1 mężczyzna
- 2 kobieta

wiersz 11 – wpisać wszystkim członkom gospodarstwa jednocyfrowy symbol stanu cywilnego:

symbol

- 1 kawaler/panna
- 2 żonaty/zamężna
- 3 wdowiec/wdowa
- 4 rozwiedziony/ rozwiedziona
- 5 w separacji prawnej (orzeczonej przez sąd)
- 6 w separacji faktycznej (małżonkowie nie żyją ze sobą bez orzeczenia sądowego)

wiersz 16 – wpisać dwucyfrowy symbol poziomu ukończonego wykształcenia:

symbol

- 10 wyższe ze stopniem naukowym co najmniej doktora
- 11 wyższe ze stopniem magistra lub równorzędnym
- 12 wyższe ze stopniem inżyniera, licencjata
- 20 policealne
- 30 średnie zawodowe
- 40 średnie ogólnokształcące
- 50 zasadnicze zawodowe
- 51 gimnazjum
- 60 podstawowe ukończone
- 70 bez wykształcenia (podstawowe nieukończone, bez wykształcenia szkolnego)
- 99 nie dotyczy (osoba w wieku 0-12 lat)

wiersz 17 – wpisać łączną liczbę pełnych lat nauki niezależnie od tego, czy odpowiednia szkoła została ukończona. Nie wlicza się lat nauki na wszelkiego typu studiach podyplomowych oraz kursach dokształcających. Przez kurs dokształcający rozumiemy pozaszkolne formy kształcenia prowadzące do uzyskania, podniesienia lub zmiany kwalifikacji zawodowych, kursy przygotowujące do egzaminów wstępnych, kursy językowe, komputerowe, na prawo jazdy itp.

wiersz 18 – wpisać dwucyfrowe symbole kierunku ukończonego wykształcenia:

symbol

- 14 pedagogika
- 21 sztuka
- 22 nauki humanistyczne (religia, języki obce i język ojczysty, historia, archeologia, filozofia)
- 31 nauki społeczne (psychologia, socjologia, demografia, nauki polityczne, ekonomia)
- 32 dziennikarstwo i informacja
- 34 gospodarka i administracja (zarządzanie, marketing, finanse, bankowość, ubezpieczenia, rachunkowość i podatki, nauki o zarządzaniu i administracji)
- 38 prawo
- 42 nauki biologiczne
- 44 nauki fizyczne
- 46 matematyka i statystyka
- 48 komputeryzacja (informatyka)
- 52 nauki techniczne (technika, przemysł, budownictwo)
- 54 produkcja i przetwórstwo
- 58 architektura i budownictwo
- 62 rolnictwo, leśnictwo, rybactwo
- 64 weterynaria
- 71 zdrowie publiczne
- 72 ochrona zdrowia (medycyna, stomatologia, pielęgniarstwo, farmacja)
- 76 opieka społeczna (usługi społeczne)
- 81 usługi dla ludności i usługi transportowe
- 85 ochrona środowiska i usługi sanitarne komunalne
- 86 ochrona i bezpieczeństwo
- 90 siły zbrojne i ochrona kraju
- 91 inne
- 92 brak kierunku (np. wykształcenie podstawowe, gimnazjum lub liceum ogólnokształcące)
- 98 nie dotyczy (osoby przed ukończeniem szkoły podstawowej lub bez wykształcenia podstawowego)
- 99 brak danych

wiersz 19 – wpisać jednocyfrowy symbol dotyczący statusu edukacyjnego osoby, zdefiniowanego jako korzystanie lub nie z różnego rodzaju usług edukacyjnych świadczonych przez system edukacji lub inne instytucje (publiczne lub niepubliczne, np. uczestniczenie w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku) w systemie pozaszkolnym (dotyczy aktualnej sytuacji) lub kształci się we własnym zakresie

symbol

- 1 korzystanie ze żłobka lub przedszkola
- 2 nauka w szkole dziennej
- 3 nauka w trybie wieczorowym, zaocznym, eksternistycznym
- 4 korzystanie z różnych form kształcenia w systemie pozaszkolnym (kursy dokształcające, szkolenia itp.)
- 5 kształcenie w trybie indywidualnym
- 8 nie korzysta z żadnych usług edukacyjnych

Dla osób, które mają wpisane 1,2, 3, lub 4 w wierszu 19, wypełnić wiersz 20 i ew. 21 (jeśli osoba korzysta z więcej niż jednej usługi edukacyjnej). Jeśli w wierszu 19 wpisane jest 5 lub 8, przejść do wiersza 22

wiersz 20-21 – wpisać dwucyfrowy symbol dotyczący rodzaju usługi edukacyjnej (dwie najważniejsze):

symbol

- 11 żłobek, przedszkole publiczne
- 12 żłobek, przedszkole niepubliczne
- 21 nauka w szkole podstawowej, gimnazjum publicznym
- 22 nauka w szkole podstawowej, gimnazjum niepublicznym
- 30 nauka w zasadniczej szkole zawodowej, praktyki zawodowe
- 41 nauka w szkole średniej ogólnokształcącej publicznej
- 42 nauka w szkole średniej ogólnokształcącej niepublicznej
- 51 nauka w szkole średniej zawodowej publicznej
- 52 nauka w szkole średniej zawodowej niepublicznej
- 61 nauka w szkole policealnej publicznej
- 62 nauka w szkole policealnej niepublicznej
- 71 szkoła wyższa publiczna
- 72 szkoła wyższa niepubliczna
- 81 studia podyplomowe w szkole wyższej publicznej
- 82 studia podyplomowe w szkole wyższej niepublicznej
- 83 studia doktoranckie w szkole wyższej publicznej
- 84 studia doktoranckie w szkole wyższej niepublicznej
- 90 kursy doszkalające, szkolenia finansowane przez pracodawcę
- 91 kursy doszkalające, szkolenia finansowane ze środków Funduszu Pracy
- 92 kursy doszkalające, szkolenia finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego
- 93 kursy doszkalające, szkolenia finansowane ze środków własnych gospodarstwa domowego
- 94 inne formy doskonalenia umiejętności (np. nauka jazdy, nauka gry na instrumencie, nauka języka obcego)
- 98 nie wiem

wiersz 22 – wpisać symbol

symbol

- 1 jeśli osoba ma prawo jazdy
- 2 jeśli nie posiada prawa jazdy
- 8 osoba za młoda

wiersze 23 – 28 - dla każdego języka wpisać:

- 1 jeśli osoba zna dany język czynnie (w mowie i piśmie)
- 2 jeśli osoba zna dany język biernie (tylko w piśmie)
- 3 jeśli osoba nie zna danego języka

wiersz 30 – wpisać jednocyfrowy symbol dotyczący kategorii niepełnosprawności:

symbol

- 1 dla osób posiadających aktualne orzeczenie ZUS
- 2 dla osób posiadających aktualne orzeczenie Zespołu Orzekającego o Niepełnosprawności przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie (ZOoN przy PCPR)
- 3 dla osób posiadających aktualne orzeczenie ZUS oraz ZOoN przy PCPR
- 4 dla osób, które oświadczyły, że z powodu kalectwa lub choroby mają całkowicie lub częściowo ograniczoną zdolność wykonywania takich czynności jak nauka, praca czy prowadzenie gospodarstwa domowego, ale nie posiadają orzeczenia komisji lekarskiej
- 5 niepełnosprawność dzieci do 16 roku życia
- 0 w pozostałych przypadkach
- 8 nie dotyczy (osoba nie jest niepełnosprawna)

wiersz 31 – tylko dla osób, które w wierszu 31 mają wpisany symbol 1, 2 lub 3

symbol

- 1 orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności lub o całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji lub o pierwszej grupie inwalidzkiej
- 2 orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności lub o zasadniczej niezdolności do pracy lub o drugiej grupie inwalidzkiej
- 3 orzeczenie o lekkim stopniu niepełnosprawności lub o częściowej niezdolności do pracy lub o celowości przekwalifikowania zawodowego bądź o trzeciej grupie inwalidzkiej

wiersz 32-33 – dotyczą źródła utrzymania poszczególnych osób; wpisać dwucyfrowe symbole głównego i dodatkowego źródła utrzymania

symbol

- 11 praca najemna stała w sektorze publicznym
- 12 praca najemna stała w sektorze prywatnym
- 13 praca najemna dorywcza w sektorze publicznym
- 14 praca najemna dorywcza w sektorze prywatnym
- 15 użytkowanie gospodarstwa rolnego
- 16 pomaganie w użytkowaniu gospodarstwa rolnego
- 17 pracodawca poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie
- 18 praca stała na własny rachunek (także samozatrudnienie)
- 19 praca dorywcza na własny rachunek
- 20 pomaganie w pracy na własny rachunek
- 21 emerytury (spoza rolniczego systemu ubezpieczeń społecznych)
- 22 emerytury rolników indywidualnych (z tytułu ubezpieczenia w KRUS)
- 23 renty inwalidzkie
- 24 renty rodzinne
- 25 zasiłki macierzyńskie
- 26 zasiłki dla bezrobotnych
- 27 inne świadczenia z Funduszu Pracy
- 28 dodatki dla osób na urloпах wychowawczych (dawne zasiłki wychowawcze)
- 29 pozostałe świadczenia z ubezpieczenia społecznego (np. zasiłki porodowe, pogrzebowe, chorobowe)
- 30 zasiłki rodzinne i dodatki do nich zgodne z ustawą o świadczeniach rodzinnych z 2003 r. i jej kolejnymi zmianami, dodatki mieszkaniowe
- 31 zasiłki z pomocy społecznej
- 32 inne świadczenia z pomocy społecznej (np. zasiłki dla osób wychowujących dzieci, zasiłki celowe i specjalne)
- 33 alimenty na dzieci
- 34 pozostałe dochody o charakterze świadczeń socjalnych (w tym stypendia)
- 35 dochody z własności (odsetki, dywidendy, itp.)
- 36 dochody z wynajmu domu (mieszkania), garażu
- 37 emerytury i renty zagraniczne
- 38 świadczenia z tytułu dobrowolnego ubezpieczenia chorobowego i wypadkowego
- 39 odszkodowania z tytułu pozostałych ubezpieczeń
- 40 dary, alimenty od osób prywatnych
- 41 pozostałe dochody
- 42 inne przychody (sprzedaż majątku, oszczędności, kredyty)
- 43 pozostawanie na utrzymaniu innych członków gospodarstwa

wiersz 34 – wpisać jednocyfrowy symbol dotyczący przyczyn czasowej nieobecności (nieobecność dotychczasowa lub przewidywana dłuższa niż 1 miesiąc)

symbol

- 1 pobyt w szpitalu lub domu opieki
- 2 pobyt poza gospodarstwem z powodu nauki
- 3 służba wojskowa
- 4 inne instytucje (areszt, więzienie itp.)
- 5 praca poza miejscem zamieszkania w kraju
- 6 praca poza krajem
- 7 nauka poza miejscem zamieszkania w kraju
- 8 nauka za granicą
- 9 delegacja (podróż)
- 0 inne

wiersz 35 – wpisać jednocyfrowy symbol członkostwa osoby w gospodarstwie domowym

symbol

- 1 osoba była członkiem gospodarstwa domowego podlegającego badaniu w poprzednich rundach badania (należy do panelowej próby osób) i jest nadal członkiem tego gospodarstwa
- 2 osoba opuściła na stałe gospodarstwo domowe
- 3 osoba zmarła,
- 4 nowo urodzona osoba po poprzedniej rundzie badania z matki, która podlegała badaniu w tamtej rundzie
- 5 osoba nie była członkiem gospodarstwa domowego podlegającego badaniu w poprzednich rundach (nie należy do panelowej próby osób) jeżeli jest spełniony jeden z dwóch warunków:
-- jest to gospodarstwo domowe podlegające poprzednio badaniu i osoba została członkiem tego gospodarstwa po ostatnim badaniu (przybyła z zewnątrz),

-- nowo włączone do badania gospodarstwo (żaden jego członek nie należał do gospodarstwa badanego w poprzednich rundach),

- 6 osoba podlegała badaniu wcześniej, lecz pomyłkowo nie została uwzględniona w jego składzie (należy do panelowej próby osób),
- 7 osoba powróciła do gospodarstwa: była członkiem gospodarstwa w we wcześniejszych badaniach ale nie w ostatnim badaniu tego gospodarstwa (należy do panelowej próby osób).

UWAGA

Wiersze 36-41 wypełniane są wyłącznie w gospodarstwach, które uczestniczyły w poprzednich rundach badania. Dotyczą osób, które były członkami gospodarstwa w poprzednim badaniu i odeszły z niego lub osób, które pojawiły się w gospodarstwie w okresie między poprzednią i obecną rundą badania:

wiersz 36 - 37 – wpisać datę przybycia do gospodarstwa — miesiąc (liczby arabskie) i rok (dwie ostatnie cyfry)

wiersz 38 - 39 – wpisać datę opuszczenia gospodarstwa — miesiąc (liczby arabskie) i rok (dwie ostatnie cyfry)

wiersz 40 – wpisać jednocyfrowy symbol dotyczący przyczyn przybycia do gospodarstwa
symbol przyczyny PRZYBYCIA do gospodarstwa

- 1 małżeństwo, kohabitacja,
- 2 rozwód, separacja, rozpad związku nieformalnego
- 3 urodzenie
- 4 inne
- 8 nie dotyczy

wiersz 41 – wpisać jednocyfrowy symbol dotyczący przyczyn opuszczenia gospodarstwa
symbol przyczyny OPUSZCZENIA gospodarstwa

- 1 małżeństwo, kohabitacja
- 2 rozwód, separacja, rozpad związku nieformalnego
- 3 zgon
- 4 założenie samodzielnego gospodarstwa w kraju
- 5 założenie samodzielnego gospodarstwa za granicą
- 6 inne
- 8 nie dotyczy

wiersz 42

symbol

- 1 wywiad kompletny

Wywiadu nie przeprowadzono, chociaż nawiązano kontakt, ponieważ:

- 2 osoba nie była zdolna udzielić odpowiedzi (choroba, nietrzeźwość)
- 3 osoba nie zwróciła oddanego do wypełnienia formularza
- 4 osoba wstępnie odmówiła wywiadu (możliwe, że zechce brać udział w wywiadzie w kolejnych latach)
- 5 osoba definitywnie odmówiła udziału w badaniu teraz i w przyszłości

Nie udało się skontaktować z osobą, ponieważ:

- 6 osoba przebywa czasowo poza gospodarstwem domowym (np. krótkoterminowy wyjazd służbowy)
- 7 nie udało się zastać osoby w domu, a w gospodarstwie nie przekazano jej formularzy do samodzielnego wypełnienia

DZIAŁ D. AKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA CZŁONKÓW GOSPODARSTWA DOMOWEGO W WIEKU 15 LAT I WIĘCEJ

Dział ten dotyczy osób, które ukończyły 15 lat nie później niż 01.03.2013, tj. urodzonych przed końcem lutego 1998r.

wiersz 1 – wpisać numer osoby taki sam jak w Dziale C w wierszu 1

wiersze 2, 3 - symbole i zasady przejść podane w formularzu

wiersz 5 – wpisać symbol

symbol

1. na podstawie umowy o pracę na czas określony (ale nie umowy wymienione poniżej jako nietypowe formy zatrudnienia (6-11) i na okres dłuższy niż rok)
2. na podstawie umowy o pracę na czas nieokreślony
3. na własny rachunek jako przedsiębiorca zatrudniającego pracowników
4. na własny rachunek jako samozatrudniony
5. pomagający bezpłatnie członek rodziny

6. praca dorywcza (na podstawie umów terminowych tzn. umów na zastępstwo, na czas wykonywania określonej pracy)
7. inne umowy krótkookresowe (np. praktyki studenckie, umowa o pracę na okres krótszy niż w rok)
8. praca na okres próbny
9. praca najemna na podstawie umowy cywilno-prawnej (umowa o dzieło, umowa- zlecenie)
10. praca najemna bez formalnej umowy i/lub z umową ustną
11. inne

wiersz 6 – symbole i zasady przejść podane w formularzu; pełny wymiar oznacza zatrudnienie na pełnym etacie w co najmniej jednym miejscu pracy.

wiersz 7 – wpisać symbol najważniejszego powodu
symbol

1. nie może znaleźć pracy na pełen etat
2. nie chce pracować na pełnym etacie
3. musi, bo nie ma możliwości zapewnienia dzieciom odpowiedniej opieki
4. musi, bo nie ma możliwości zapewnienia opieki osobie chorej, starszej lub niepełnosprawnej
5. ma jeszcze inną pracę
6. inne powody

wiersz 8 – pytanie kierujemy do wszystkich respondentów; symbole i zasady przejść podane w formularzu

wiersz 9 – symbole podane w formularzu

wiersz 10 – pytanie kierujemy do wszystkich respondentów; zasady przejść podane w formularzu
symbol

- 1 TAK i obecnie nie pracuje
- 2 TAK i obecnie pracuje
- 3 NIE i obecnie nie pracuje, ale ma już pracę załatwioną
- 4 NIE i obecnie nie pracuje
- 5 NIE i obecnie pracuje

wiersz 11 – wpisać symbol głównego powodu:
symbol

- 1 uczy się, uzupełnia kwalifikacje
- 2 zajmuje się domem
- 3 ze względu na opiekę nad dziećmi
- 4 ze względu na opiekę nad niepełnosprawnymi lub starszymi członkami gospodarstwa
- 5 ze względu na stan zdrowia
- 6 ze względu na nieodpowiedni wiek
- 7 ze względu na brak kwalifikacji
- 8 jest na emeryturze
- 9 jest przekonana, że nie znajdzie pracy
- 10 nie chce utracić prawa do otrzymywania świadczeń społecznych
- 11 nie ma ochoty pracować
- 12 inne powody

wiersz 12 – symbole podane w formularzu

wiersz 13 - 14 wpisać liczbę lat i/lub miesięcy pozostawania bez pracy; dla osób, które nigdy nie pracowały wpisać 97 i przejść do wiersza 23; w pozostałych przypadkach do wiersza 19

wiersz 15 – wpisać jednocyfrowy symbol formy własności instytucji będącej miejscem pracy
symbol

- 1 państwowa
- 2 jednostek samorządu terytorialnego
- 3 prywatna
- 4 spółdzielcza lub organizacji społecznych, wyznaniowych
- 8 nie dotyczy (wpisać dla osób niepracujących)

wiersz 16 – wpisać jednocyfrowy symbol formy własności instytucji będącej dodatkowym miejscem pracy

symbol

- 1 państwowa
- 2 jednostek samorządu terytorialnego
- 3 prywatna
- 4 spółdzielcza lub organizacji społecznych, wyznaniowych
- 8 nie dotyczy (wpisać dla osób niepracujących)
- 9 nie dotyczy (wpisać dla osób niepracujących w dodatkowym miejscu)

wiersz 17 – symbole podane w formularzu (należy przyjąć granice miejscowości wg podziału administracyjnego)

wiersze 18 – wpisać trzycyfrowy symbol wykonywanego zawodu zgodnie z aktualną klasyfikacją zawodów w badaniach GUS. Ta klasyfikacja jest stosowana w BAEL i EUSILC.

wiersz 19 – wpisać trzycyfrowy symbol wykonywanego zawodu zgodnie z aktualną klasyfikacją zawodów w badaniach GUS. Ta klasyfikacja jest stosowana w BAEL i EUSILC

wiersz 20 – wpisać, ile razy osoba była zarejestrowana w urzędzie pracy

wiersz 21 – wpisać łączną liczbę miesięcy pozostawania bez pracy

wiersz 22 – symbole i zasady przejść podane w formularzu

wiersz 23, 24, 25 – wpisać dwucyfrowy symbol rodzaju aktywności edukacyjnej

symbol

- 21 nauka w szkole podstawowej, gimnazjum publicznym
- 22 nauka w szkole podstawowej, gimnazjum niepublicznym
- 30 nauka w zasadniczej szkole zawodowej, praktyki zawodowe
- 41 nauka w szkole średniej ogólnokształcącej publicznej
- 42 nauka w szkole średniej ogólnokształcącej niepublicznej
- 51 nauka w szkole średniej zawodowej publicznej
- 52 nauka w szkole średniej zawodowej niepublicznej
- 61 nauka w szkole policealnej publicznej
- 62 nauka w szkole policealnej niepublicznej
- 71 nauka w szkole wyższej publicznej – studia stacjonarne (dzienne)
- 72 nauka w szkole wyższej publicznej – studia zaoczne lub wieczorowe
- 73 nauka w szkole wyższej niepublicznej
- 81 studia podyplomowe w szkole wyższej publicznej
- 82 studia podyplomowe w szkole wyższej niepublicznej
- 83 studia doktoranckie w szkole wyższej publicznej
- 84 studia doktoranckie w szkole wyższej niepublicznej
- 90 kursy dokształcające, szkolenia finansowane przez pracodawcę
- 91 kursy dokształcające, szkolenia finansowane ze środków Funduszu Pracy
- 92 kursy dokształcające, szkolenia finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego
- 93 kursy dokształcające, szkolenia finansowane ze środków własnych gospodarstwa domowego
- 94 inne formy doskonalenia umiejętności (np. nauka jazdy, nauka gry na instrumencie, nauka języka obcego)
- 95 kształcenie w trybie indywidualnym
- 96 Uniwersytet Trzeciego Wieku
- 98 nie wiem

wiersz 26 – symbole podane w formularzu

wiersz 27 – symbole i zasady przejść podane w formularzu

wiersz 28 – wpisać liczbę wyjazdów

wiersz 29, 30 – wpisać symbol

symbol

1 Austria	6 Grecja	11 Niemcy	16 pozostałe kraje UE (Czechy, Słowacja, Węgry, Estonia, Litwa, Łotwa, Cypr, Słowenia, Malta, Bułgaria, Rumunia)	17 USA
2 Belgia	7 Hiszpania	12 Portugalia		18 Kanada
3 Dania	8 Holandia	13 Szwecja		19 Australia
4 Finlandia	9 Irlandia	14 Wielka Brytania		20 Inne kraje
5 Francja	10 Luksemburg	15 Włochy		21 Norwegia

wiersze 31 - 32 – wpisać liczbę miesięcy

wiersz 33 – wpisać symbol, jeśli osoba spełnia warunek: była za granicą w okresie 2013-2015 dłużej niż 6 miesięcy i wróciła do kraju w ostatnim roku (po 1 stycznia 2014 r.)

symbol

1. taki miała plan wyjeżdżając za granicę
2. straciła/zakończyła pracę

3. zakończyła naukę
4. nie mogła znaleźć pracy za granicą
5. z powodów rodzinnych
6. z powodu spadku wysokości dochodów z pracy za granicą w porównaniu z zarobkami w kraju
7. z powodów zdrowotnych
8. tylko na pewien czas dla załatwienia pewnych spraw w kraju
9. inny powód
99. trudno powiedzieć

DZIAŁ I. POMOC SPOŁECZNA

pyt. 1 – dotyczy różnych źródeł pomocy zarówno od osób prywatnych jak i instytucji, takich jak gminne lub miejsko-gminne ośrodki pomocy społecznej, Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej, organizacje charytatywne świeckie (zaliczamy do nich organizacje pozarządowe działające na polu pomocy społecznej włączając organizacje charytatywne tzn. stowarzyszenia, fundacje, komitety, towarzystwa dobroczynności, akcje charytatywne np. PCK, PKPS, Fundacja Działań Społecznych), organizacje wyznaniowe (np. Caritas) i parafie, związki zawodowe i zakłady pracy.

DZIAŁ L. SYTUACJA DOCHODOWA

pyt 1 i 2 – w przypadku kategorycznej odmowy wpisujemy 99999, w przypadku niekategorycznej odmowy lub trudności z podaniem dokładnej kwoty prosimy o podanie przedziału i wpisujemy symbol w pojedynczym kwadracie z prawej strony; jeśli podany przedział jest większy od najwyższego, wpisujemy symbol ostatniego przedziału (15); jeśli respondent podaje dokładną wartość dochodu, lub kategorycznie odmawia odpowiedzi, kratka dla przedziału dochodu pozostaje pusta

symbol przedziału dochodu

1. do 300 zł	9. 6001 - 7000 zł
2. 301 – 600 zł	10. 7001 – 8000 zł
3. 601 – 1000 zł	11. 8001 – 9000 zł
4. 1001 – 2000 zł	12. 9001 – 10 000 zł
5. 2001 – 3000 zł	13. 10 001 – 15 000 zł
6. 3001 – 4000 zł	14. 15 001 – 20 000 zł
7. 4001 – 5000 zł	15. powyżej 20 000 zł
8. 5001 – 6000 zł	

pyt. 5 - odpowiedź 5 zaznaczamy także wówczas, gdy gospodarstwo nie musi spłacać kredytu

Część II (indywidualna) i kwestionariusz ISSP

Ankieter wypełnia tylko pierwszą stronę (przepisuje z działu A i C numer gospodarstwa, numer osoby, także numer szytywny dla osób z próby panelowej oraz imię), resztę wypełnia sam respondent w obecności ankietera.

W wyjątkowych sytuacjach respondent może wypełniać kwestionariusz bez obecności ankietera; wówczas do kwestionariusza należy dołączyć kopertę po to, aby inni członkowie gospodarstwa nie mieli wglądu w wypełniony kwestionariusz przed odbiorem go przez ankietera.

Proszę przystępnie wytłumaczyć zasady wypełniania kwestionariusza (strona druga), zwłaszcza znaczenie skal liczbowych zdefiniowanych słownie tylko na krańcach. Proszę zwrócić respondentowi uwagę, że w dacie urodzenia na stronie 3 należy wpisywać cyfry arabskie (np. 15 02 78 a nie 15 II 78).

ANEKS 2. ZASADY ZDEFINIOWANIA PRÓBY PANELOWEJ

2.1. Podstawowe reguły określania statusu osób podlegających badaniu panelowemu

W kolejnych rundach panelu zbiorowość osób podlegających badaniu (wywiadowi indywidualnym) składa się z dwóch podzbiorowości, a mianowicie jednostek należących do panelowej próby osób oraz jednostek nie należących do panelowej próby osób. Do panelowej próby osób należą osoby, które są członkami gospodarstw domowych podlegających badaniu w pierwszej rundzie panelu (runda $R=1$). W kolejnych rundach panelu (rundy $R=3$ i $R=4$) wypadają z panelowej próby osób tylko te osoby, które zmarły między kolejnymi rundami panelu. Jednocześnie do panelowej próby osób zostają dołączone dzieci urodzone przez kobiety należące do panelowej próby osób. Wywiadowi indywidualnym podlegają wszystkie osoby należące do panelowej próby osób, które ukończyły 16 lat. W ten sposób zbiorowość osób podlegających badaniu panelowemu zostaje uaktualniana w kolejnych rundach panelu, zgodnie z zachodzącymi zmianami demograficznymi.

Do osób nie należących do panelowej próby osób lecz również podlegających wywiadowi indywidualnym w kolejnych rundach badania (według tych samych reguł jak osoby należące do panelowej próby osób), należą wszystkie osoby, które w trakcie danej rundy (począwszy od $R=3$) badania tworzą gospodarstwa domowe z przynajmniej jedną osobą należącą do panelowej próby osób (znajdują się w gospodarstwach domowych podlegającym badaniu). Są to tym samym osoby, które nie były członkami gospodarstw domowych należącymi do panelowej próby gospodarstw domowych i podlegających badaniu w rundzie $R=2$, lecz stały się ich członkami w kolejnych rundach panelu (począwszy od $R=3$). Jednakże, gdy osoby te przenoszą się do gospodarstw domowych, w których żaden z członków nie należy do panelowej próby osób wypadają z dalszego badania.

Przedstawione reguły określania zbiorowości osób podlegających badaniu panelowemu w kolejnych rundach panelu wymagają każdorazowego definiowania ich aktualnego „statusu” wynikającego z ich statusu w poprzednich rundach panelu.

2.2. Zasady identyfikacji gospodarstw domowych podlegających badaniu panelowemu

Wszystkie gospodarstwa, które uczestniczyły w pierwszej rundzie badania $R=1$ tworzą panelową próbę gospodarstw domowych. Ze względu na dynamiczne zmiany w czasie zachodzące w próbie gospodarstw domowych konieczne jest ustalenie zasad, które z gospodarstw domowych podlegających badaniu w jego drugiej rundzie będą podlegały badaniu w kolejnych jego rundach. Decydują o tym wyniki ankietowania gospodarstw domowych w sąsiadujących rundach panelu (wcześniejszej ($R-2$) i następującej po niej ($R-1$)) oraz zmiany struktury badanych gospodarstw.

Zasady identyfikacji gospodarstw domowych podlegających badaniu (GDPB) w rundzie ($R-1$) w oparciu o ich status w badaniu w rundach ($R-2$) oraz ($R-1$) przedstawiono w tablicy 1. Gospodarstwa domowe nie podlegające badaniu (GDNB) w rundzie ($R-1$) zostają usunięte z panelowej próby gospodarstw.

Tabela 2 1. Zasady identyfikacji gospodarstw domowych należących do panelowej próby gospodarstw w rundzie ($R-1$)

Status gospodarstwa domowego w rundzie ($R-2$)	Status gospodarstwa domowego w rundzie ($R-1$)		
	Przeprowadzony wywiad	Nieprzeprowadzony wywiad z powodu: niemożności brania udziału w badaniu (np. podeszły wiek, choroba) braku kontaktu, wstępnej odmowy	Nieprzeprowadzony wywiad z powodu: definitywnej odmowy, braku możliwości lokalizacji
Przeprowadzony wywiad w ($R-2$)	GDPB	GDPB	GDNB
Nieprzeprowadzony wywiad w ($R-2$)	GDPB	GDNB	GDNB
Nowe gospodarstwo w ($R-1$), które nie podlegało wywiadowi w ($R-2$) ¹¹³	GDPB	GDPB	GDNB

Z analizy przedstawionej w tablicy 1 wynika, że z panelowej próby gospodarstw zostają usunięte gospodarstwa, z którymi nie przeprowadzono wywiadu w dwóch kolejnych rundach panelu. Ponadto z panelowej próby gospodarstw wypadają te gospodarstwa domowe, w których na skutek zmian strukturalnych nie pozostała żadna osoba należąca do wyjściowej panelowej próby osób. Natomiast gospodarstwa domowe, których wszyscy członkowie przeszli do gospodarstw domowych zbiorowych (dotyczy to przede wszystkim jednoosobowych gospodarstw domowych) nie zostają co prawda poddawane badaniu ankietowemu w danej rundzie panelu lecz pozostają w panelowej próbie gospodarstw. Są one poddawane tzw. procedurze „śledzenia”, umożliwiającej włączenie ich do badania ankietowego gdy tylko staną się ponownie prywatnymi gospodarstwami domowymi. W podobny sposób traktowane są gospodarstwa domowe przenoszące się czasowo za granice kraju.

¹¹³ Nowo powstałe gospodarstwo, włączone do panelowej próby gospodarstw, utworzone przez osobę należącą do panelowej próby osób lub też włączone do próby panelowej na skutek przejścia do niego przynajmniej jednej osoby należącej do panelowej próby osób.
© Rada Monitoringu Społecznego

Panelowa próba gospodarstw domowych jest powiększana o nowo tworzone gospodarstwa przez osoby należące do panelowej próby osób oraz gospodarstwa, do których przenoszą się osoby należące do panelowej próby osób.

2.3. Zasady identyfikacji osób podlegających badaniu w kolejnych rundach panelu

Wywiadowi indywidualnemu w danej rundzie badania (*R-1*) podlegają wszystkie osoby dorosłe należące do panelowej próby gospodarstw domowych w tej rundzie, bez względu na to czy należą do panelowej próby osób czy też do niej nie należą. Są to przede wszystkim osoby podlegające badaniu w poprzedniej rundzie badania (*R-2*), włączając osoby, z którymi nie przeprowadzono wywiadu w poprzedniej rundzie z różnych przyczyn. Ponadto wywiadowi indywidualnemu podlegają wszystkie osoby dorosłe, które zostały członkami gospodarstw należących do panelowej próby gospodarstw po poprzedniej rundzie badania (*R-2*).

Z panelowej próby osób wypadają osoby, z którymi nie przeprowadzono wywiadu w dwóch kolejnych rundach panelu (należały do gospodarstw domowych, z którymi nie przeprowadzono wywiadu w tych rundach, czyli usuwanymi z panelowej próby gospodarstw domowych lub też odmówiły ponownie uczestnictwa w badaniu). Wywiadowi nie podlegają także osoby należące do panelowej próby osób, które przenieśli się do gospodarstw domowych zbiorowych lub czasowo wyjechały za granicę. Nie zostają one jednakże usunięte z panelowej próby osób, lecz są „śledzone” tak, aby można było je ponownie poddać badaniu w kolejnych rundach panelu. O osobach tych zbierane są wybrane informacje (najczęściej od innych członków ich gospodarstw) dotyczące m. in. przyczyn ich czasowej nieobecności. Wreszcie wywiadowi w danej rundzie badania (*R-1*) nie podlegają osoby nienależące do panelowej próby osób, które co prawda zostały poddane wywiadowi w rundzie (*R-2*), gdyż należały wtedy do gospodarstw należących do panelowej próby gospodarstw, lecz następnie przenieśli się do gospodarstw, w których nie ma żadnej osoby należącej do panelowej próby osób. Osoby te wypadają z dalszego badania.

ANEKS 3 ANALIZA PORÓWNAWCZA WARUNKÓW ŻYCIA

3.1. Taksonomiczna miara warunków życia

Algorytm konstrukcji taksonomicznej miary warunków życia

1° Standaryzujemy wartości zmiennych:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S(x_j)}, \quad \bar{x}_j = \frac{\sum_{i=1}^n x_{ij}}{n}, \quad S(x_j) = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}{n}}$$

przy czym:

x_{ij} - wartość j -tej zmiennej dla i -tego województwa,

z_{ij} - wystandaryzowana wartość j -tej zmiennej dla i -tego województwa.

2° Konstruujemy tzw. wzorec rozwoju, którym jest abstrakcyjne województwo P_o o wartościach zmiennych:

$$z_{oj} = \begin{cases} \max_i z_{ij} & \text{dla } j \in S \\ \min_i z_{ij} & \text{dla } j \in D \end{cases} \quad \begin{matrix} (j = 1, 2, \dots, m), \\ (i = 1, 2, \dots, n). \end{matrix}$$

gdzie:

S - zbiór stymulant

D - zbiór destymulant.

3° Obliczamy odległość pomiędzy poszczególnymi województwami a województwem wzorcowym P_o :
jako średnią arytmetyczną nieważoną:

$$c_{io} = \sqrt{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{oj})^2}, \quad (i = 1, 2, \dots, n),$$

lub jako średnią arytmetyczną ważoną:

$$c_{io} = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{jo})^2 \cdot w_j}{\sum_{j=1}^m w_j}}, \quad (i = 1, 2, \dots, n).$$

4° Szacujemy wartość taksonomicznej miary warunków życia dla każdego województwa:

$$d_i^R = \begin{cases} 1 & \text{dla } d_i \geq 1 \\ d_i & \text{dla } d_i < 1, \end{cases}$$

gdzie:

$$d_i = \frac{c_{io}}{c_o},$$

przy czym:

$$c_o = \bar{c}_o + 3S_o; \bar{c}_o = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n c_{io}; S_o = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (c_{io} - \bar{c}_o)^2}{n}}.$$

Tabela 3.1. Zmienne charakteryzujące obszary warunków życia gospodarstw domowych.

Zmienne	Charakter zmiennej	Warianty zmiennej	Wagi wariantów zmiennej
1. Dochody			
1.1 ekwiwalentny dochód netto	S	-	-
2. Wyżywienie			
<i>Występowanie trudności finansowych w zaspokojeniu potrzeb na następujące artykuły żywnościowe:</i>			
2.1 warzywa i przetwory warzywne	D	-	-
2.2 owoce i przetwory owocowe	D	-	-
2.3 mięso i drób	D	-	-
2.4 przetwory mięsne i drobiowe	D	-	-
2.5 ryby i przetwory rybne	D	-	-
2.6 masło i inne tłuszcze jadalne	D	-	-
2.7 mleko	D	-	-
2.8 przetwory mleczne	D	-	-
2.9 cukier	D	-	-
2.10 wyroby cukiernicze	D	-	-
2.11 używki	D	-	-
3. Zasobność materialna			
3.1 Wyposażenie gospodarstwa domowego w dobra trwałego użytku			
<i>Nieposiadanie przez gospodarstwa domowe ze względów finansowych:</i>			
3.1.1 pralki automatycznej (automatu pralniczego)	D	-	-
3.1.2 zmywarki do naczyń	D	-	-
3.1.3 kuchenki mikrofalowej	D	-	-
3.1.4 telewizora LCD lub plazmy	D	-	-
3.1.5 TV satelitarnej lub kablowej	D	-	-
3.1.6 iPada lub innego tableta	D	-	-
3.1.7 kina domowego	D	-	-
3.1.8 komputera stacjonarnego lub przenośnego	D	-	-
3.1.9 samochodu osobowego (osobowo-dostawczego)	D	-	-
3.1.10 dostępu do internetu w domu	D	-	-
3.1.11 telefonu stacjonarnego	D	-	-
3.1.12 łodzi motorowej, żaglowej	D	-	-
3.1.13 działki rekreacyjnej	D	-	-
3.1.14 domku letniskowego	D	-	-
3.1.15 elektronicznego czytnika książek	D	-	-
3.2 Oszczędności gospodarstw domowych	S	Stan oszczędności: brak	0
		oszczędności w wysokości dochodów:	
		1 miesięcznych	1
		3 miesięcznych	2
		4-6 miesięcznych	3
	7-12 miesięcznych	4	
	powyżej 12 miesięcznych	5	
3.3 Zadłużenie gospodarstw domowych	D	Stan zadłużenia: brak	0
		zadłużenie w wysokości dochodów:	
		1 miesięcznych	1
		2-3 miesięcznych	2
		4-6 miesięcznych	3
	7-12 miesięcznych	4	
	powyżej 12 miesięcznych	5	

4. Warunki mieszkaniowe

4.1 Wyposażenie mieszkania w instalacje <i>Nie posiadanie przez mieszkanie:</i>			
4.1.1 wodociągu	D	-	-
4.1.2 ustępu spłukiwanego wodą bieżącą	D	-	-
4.1.3 łazienki z wanną lub prysznicem	D	-	-
4.1.4 ciepłej bieżącej wody	D	-	-
4.1.5 gazu z sieci	D	-	-
4.1.6 centralnego ogrzewania (zbiorowego lub indywidualnego)	D	-	-
4.1.7 niesamodzielność zamieszkania	D	-	-
4.1.8 powierzchnia użytkowa mieszkania w m ² na osobę	S	-	-

5. Kształcenie dzieci

<i>Występowanie trudności finansowych wyrażających się koniecznością:</i>			
5.1 zrezygnowania z podjęcia przez dziecko zajęć dodatkowych	D	-	-
5.2 ograniczenia lub zawieszenia wpłat na szkołę	D	-	-
5.3 zrezygnowania z korzystania przez dziecko z obiadów w szkole	D	-	-
5.4 zrezygnowania z korepetycji dla dziecka	D	-	-
5.5 zmiany szkoły na wymagającą mniejszych opłat	D	-	-
5.6 innych ograniczeń	D	-	-

6. Ochrona zdrowia

<i>Występowanie trudności finansowych związanych z zaspokojeniem potrzeb zdrowotnych wyrażających się:</i>			
6.1 brakiem pieniędzy na realizację recept lub wykupienie leków zalecanych przez lekarza	D	-	-
6.2 brakiem pieniędzy na leczenie zębów, mimo że istniała taka potrzeba	D	-	-
6.3 brakiem pieniędzy na protezy zębowe, mimo że istniała taka potrzeba	D	-	-
6.4 brakiem pieniędzy na wizytę u lekarza, mimo że istniała taka potrzeba	D	-	-
6.5 brakiem pieniędzy na badania medyczne (np. badania laboratoryjne, prześwietlenia, EKG), mimo że istniała taka potrzeba	D	-	-
6.6 brakiem pieniędzy na zabiegi rehabilitacyjne	D	-	-
6.7 brakiem pieniędzy na wyjazdy do sanatorium, mimo że istniała taka potrzeba	D	-	-
6.8 brakiem pieniędzy na leczenie szpitalne, mimo że istniała taka potrzeba	D	-	-

7. Uczestnictwo w kulturze

<i>Konieczność rezygnacji ze względów finansowych z pobytu:</i>			
7.1 w kinie	D	-	-
7.2 w teatrze, operze, operetce, filharmonii, na koncercie	D	-	-
7.3 w muzeum lub na wystawie	D	-	-
<i>Konieczność rezygnacji ze względów finansowych z:</i>			
7.4 zakupu książki	D	-	-
7.5 zakupu prasy	D	-	-

8. Wypoczynek

<i>Konieczność rezygnacji ze względów finansowych z:</i>			
8.1 kolonii, obozu, innych wyjazdów grupowych dzieci	D	-	-
8.2 urlopu, wyjazdów dorosłych	D	-	-
8.3 wyjazdów rodzinnych (dorośli i dzieci)	D	-	-

3.2. Grupowanie województw ze względu na podobieństwo warunków życia

Zasadniczym celem grupowania województw było utworzenie grup województw jak najbardziej jednorodnych ze względu na podobieństwo w zakresie wewnętrznej struktury charakteryzujących je zmiennych. Zmiennymi tymi były zmienne opisujące poziom zaspokojenia potrzeb w poszczególnych obszarach warunków życia otrzymane w oparciu o taksonomiczną miarę warunków życia (por. tabela 4.8.1). Sprawdza się to do takiego grupowania województw, aby spełniło ono dwa podstawowe warunki:

- homogeniczności: województwa należące do tej samej grupy powinny być do siebie jak najbardziej podobne,
- heterogeniczności: województwa należące do różnych grup powinny być do siebie jak najmniej podobne.

Do grupowania województw można zastosować różne metody wielowymiarowej analizy porównawczej (Panek, 2009, s. 105 i dalsze). W niniejszym opracowaniu zastosowano metodę k -średnich należą do metod optymalizacji danego grupowania obiektów (u nas województw).

Punktem wyjścia metod optymalizacyjnych jest ustalenie pożądanej liczby grup obiektów, które chcemy utworzyć. Następnie ustalamy wstępny skład poszczególnych grup. Skład tych grup może być ustalany m. in. w sposób następujący (Grabiński i in., 1989, s. 77-78):

- w sposób losowy,
  - korzystając z ocen ekspertów,
  - poprzez wykorzystanie arbitralnie wybranej zmiennej,
  - przyjmując jako wstępne grupowanie, grupowanie otrzymane za pomocą dowolnej metody taksonomicznej,
  - porządkując obiekty według ich odległości od środka ciężkości poszczególnych grup obiektów. Środkami ciężkości grup obiektów stają się obiekty o numerach określonych za pomocą wzoru: $1 + (r - 1) \left(\frac{n}{z} \right)$,
- gdzie r jest kolejnym numerem grupy, a n liczbą grupowanych obiektów.

Metody optymalizacyjne dążą do poprawienia dobroci wstępnego grupowania obiektów poprzez optymalizację grupowania polegającą na przesuwaniu obiektów między grupami. Optymalizacja grupowania dokonywana jest z punktu widzenia zdefiniowanego kryterium dobroci grupowania.

Poszczególne metody optymalizacyjne różnią się między sobą ze względu na różnie definiowane kryteria optymalizacyjne oraz różne procedury postępowania. Metoda k -średnich ma także szereg wariantów różniących się między sobą przede wszystkim sposobem definiowania funkcji kryterium dobroci grupowania oraz reguł przesuwania obiektów (u nas województw) między grupami w procesie optymalizacji grupowania, ustalania wstępnego grupowania obiektów i zatrzymywania procesu poprawiania dobroci grupowania.

W zastosowanej w badaniu wersji metody k -średnich funkcja kryterium dobroci grupowania opiera się na maksymalizacji stosunku zmienności międzygrupowej do zmienności wewnątrzgrupowej. Na wstępie ustalamy podział województw na grupy oraz liczbę iteracji, w których dążymy do optymalizacji grupowania. Następnie obliczamy wartość funkcji kryterium dobroci grupowania, którą stanowi stosunek zróżnicowania międzygrupowego do zróżnicowania wewnątrzgrupowego. Miara zróżnicowania międzygrupowego najczęściej jest definiowana jako suma odległości środków ciężkości grup województw od środka ciężkości wszystkich badanych województw. Natomiast ocenę zróżnicowania wewnątrzgrupowego stanowi wtedy suma odległości wewnątrzgrupowych obiektów od środków ciężkości grup, do którego zostały one sklasyfikowane.

W kolejnym kroku obliczamy środki ciężkości dla poszczególnych grup i klasyfikujemy województwa do grup na podstawie minimalizacji ich odległości od środków grup. Następnie sprawdzamy czy wartość funkcji kryterium dobroci grupowania nie zwiększyła się. Gdy zmiana taka nie nastąpiła kończymy procedurę przyjmując, że dane grupowanie jest optymalne. W sytuacji przeciwnej przechodzimy do kolejnej iteracji, sprawdzając czy przesunięcia województw między grupami nie powodują wzrostu wartości funkcji kryterium dobroci grupowania. Procedurę kontynuujemy do momentu gdy wartość funkcji kryterium dobroci grupowania nie zwiększa się albo gdy osiągnęliśmy założoną liczbę iteracji.

ANEKS 4. METODOLOGIA ANALIZY UBÓSTWA

4.1. Ubóstwo monetarne

4.1.1. Definicja

4.1.1.1. Podejście obiektywne

W podejściu obiektywnym jako linię (granice) ubóstwa w maju 2015 r. przyjęto skorygowane, odpowiednim wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych, minimum egzystencji dla grudnia 2014 r. obliczone przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych dla jednoosobowego gospodarstwa pracowniczego. Linię ubóstwa dla marca 2013 r. stanowiła jej wartość z maja 2015 r. urealniona odpowiednim wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych. Dla wszystkich pozostałych typów gospodarstw domowych linię ubóstwa obliczono jako iloczyn skorygowanego minimum egzystencji i odpowiadającej im skali ekwiwalentności.

Wartość minimum egzystencji jest tożsama z wartością koszyka dóbr konsumpcyjnych ustalanego dla gospodarstwa domowego o określonych cechach społeczno-demograficznych. Zawartość tego koszyka powinna przy tym zapewnić takie warunki bytowe gospodarstwa domowego, które umożliwiają wyłącznie "przetrwanie" w zdrowiu i zdolności do pracy (Deniszczuk, Sajkiewicz, 1996). Oznacza to, że wartość minimum egzystencji stanowi granicę skrajnego ubóstwa.

4.1.1.2. Podejście subiektywne

W podejściu subiektywnym do wyznaczenia granicy ubóstwa zastosowano metodę subiektywnej linii ubóstwa (Goethart, Halberstadt, Kapteyn i Van Praag, 1997; Panek 2011). W metodzie tej gospodarstwa domowe wskazują najniższe poziomy dochodów niezbędnych do związania końca z końcem, traktowane jako ich linie ubóstwa. Oceny odnośnie dochodów formułowane przez poszczególne gospodarstwa zależą przede wszystkim od ich wielkości (liczby osób w gospodarstwie domowym) oraz ich rzeczywistego dochodu.

Zależność tą możemy przedstawić w postaci następującego równania regresji:

$$\ln y_{\min} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln L + \alpha_2 \ln y, \quad (1)$$

gdzie:

L – liczba osób w gospodarstwie domowym,

y – rzeczywisty dochód gospodarstwa domowego,

$y_{\min}$ – najniższy poziom dochodów, potrzebny do powiązania końca z końcem, wskazywany przez gospodarstwo domowe.

Parametry powyższej funkcji regresji, oszacowane na podstawie metody najmniejszych kwadratów, stanowiły podstawę do obliczania linii ubóstwa dla kolejnych lat badania. Otrzymujemy ją jako wartość dochodów y^* , która podstawiona na miejsce $y_{\min}$ oraz y spełnia równanie (1). Wartości linii ubóstwa (y^*) zależne od liczby osób w gospodarstwie domowym wyznaczano ostatecznie na podstawie wzoru:

$$y^*(L) = \exp \frac{\alpha_0 + \alpha_1 \ln x}{1 - \alpha_2}. \quad (2)$$

4.2. Skale ekwiwalentności

4.2.1. Podejście obiektywne

Skale ekwiwalentności przyjęte w podejściu obiektywnym, zarówno w ujęciu klasycznym jak i w ujęciu wielowymiarowym, zostały oszacowane na podstawie procedury, wykorzystującej informacje o wielkości wydatków gospodarstw domowych (Szulc, 1996). W procedurze tej uwzględniono fakt, że gospodarstwa domowe o różnym składzie w rozmaity sposób dysponują swoimi dochodami. Przykładowo gospodarstwa osób młodych mniej wydają na ochronę zdrowia, a więcej na żywność niż gospodarstwa domowe osób starszych. Jednocześnie przyjęto założenie, że struktura konsumpcji gospodarstw domowych jest odzwierciedleniem ich rzeczywistych potrzeb.

Jako gospodarstwo stanowiące punkt odniesienia (czyli gospodarstwo „standardowe”, ze skalą ekwiwalentności równą 1, przyjęto gospodarstwo pracownicze osoby samotnej w wieku od 30 do 59 lat). Wartość skali ekwiwalentności dla innego, dowolnego gospodarstwa domowego możemy wtedy interpretować jako liczbę zawartych w nim „standardowych” gospodarstw (czyli w naszym przypadku „standardowych” osób). Skale ekwiwalentności zostały oszacowane według następującego wzoru:

$$\ln m_i = \frac{1}{2} \sum_{j=1}^m \sum_{s=1}^n [m_{sj} (w_{si} + w_{sr})] \ln \frac{A_{ji}}{A_{jr}}, \quad (3)$$

gdzie:

m_i – skala ekwiwalentności dla i -tego gospodarstwa.

w_{si}, w_{sr} – odsetek wydatków i -tego i r -tego gospodarstwa na s -te dobro lub grupę dóbr. W tym przypadku gospodarstwo r -te jest gospodarstwem standardowym.

m_{sj} – elastyczność wydatków na s -te dobro względem j -tej charakterystyki demograficznej ($j=1,2,\dots,m$).

A_i, A_r – wektory charakterystyk demograficznych i -tego i r -tego gospodarstwa.

W prezentowanym badaniu wektory charakterystyk demograficznych uwzględniały liczbę osób dorosłych w gospodarstwie (powyżej 16 lat), liczbę dzieci (poniżej 10 lat i od 10 do 15 lat) oraz wiek głowy rodziny (16-29 lat, 30-60 lat oraz powyżej 60 lat).

Parametry m_{sj} otrzymujemy poprzez estymację modelu popytu konsumpcyjnego, w którym zmiennymi objaśniającymi są wydatki gospodarstwa domowego, liczba osób dorosłych oraz dzieci w gospodarstwie domowym i ceny dóbr konsumpcyjnych. Są one interpretowane jako demograficzne elastyczności wydatków na poszczególne dobra. Tym samym skala ekwiwalentności uzyskana na podstawie równania (3) jest średnią geometryczną elastyczności wydatków względem zmiennych demograficznych ważonych udziałami wydatków na poszczególne dobra w wydatkach ogółem.

4.2.2. Podejście subiektywne

Podstawą szacunku skal ekwiwalentności w podejściu subiektywnym były granice ubóstwa obliczane dla gospodarstw domowych o różnej liczbie osób w gospodarstwie według formuły (2). Jako gospodarstwo „standardowe”, stanowiące punkt odniesienia (ze skalą ekwiwalentności równą 1) przyjęto gospodarstwo domowe jednoosobowe. Wartość skali ekwiwalentności dla gospodarstwa L -osobowego uzyskujemy dzieląc wartość jej linii ubóstwa przez wartość linii ubóstwa dla gospodarstwa jednoosobowego:

$$m_L = \frac{y^*(L)}{y^*(1)}. \quad (4)$$

4.3. Pomiar ubóstwa

4.3.1. Pomiar ubóstwa w podejściu jednowymiarowym. Ubóstwo monetarne.

W ujęciu jednowymiarowym (monetarnym), uwzględniającym wyłącznie bieżące dochody gospodarstw domowych, dysponując dochodami ekwiwalentnymi gospodarstw domowych (porównywalnymi miernikami zamożności pojedynczych gospodarstw domowych różnych typów) oraz granicą ubóstwa możemy skoncentrować się na ocenie samego zjawiska ubóstwa.

Najszerze zastosowanie w analizach zjawiska ubóstwa mają agregatowe indeksy ubóstwa (Panek, 2011). Są to formuły statystyczne agregujące indywidualne mierniki ubóstwa (dotyczące pojedynczych gospodarstw domowych, czy też osób) umożliwiające oceny tego zjawiska w skali kraju, w przekrojach terytorialnych czy też dla grup typologicznych gospodarstw domowych (osób). Ze względu na fakt, że nie istnieje jedna uniwersalna formuła w tym zakresie, w badaniach powinny być stosowane różne formuły indeksów agregatowych dostarczające informacji o różnych aspektach ubóstwa.

Ze względu na fakt, że w wielowymiarowym podejściu do pomiaru ubóstwa dokonujemy zarówno pomiaru ubóstwa monetarnego jak i ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej) indeksy ubóstwa oceniające ubóstwo monetarne będziemy nazywali indeksami ubóstwa monetarnego. Najpopularniejszym indeksem oceniającym zasięg ubóstwa monetarnego (*monetary poverty incidence*) jest stopa ubóstwa monetarnego (*headcount monetary poverty ratio*), czyli odsetek jednostek (osób, gospodarstw domowych) o dochodach poniżej granicy ubóstwa:

$$H^{um} = \frac{n_{um}}{n}, \quad (5)$$

gdzie:

n – liczba jednostek w badanej zbiorowości,

n_{um} – liczba jednostek ubogich monetarnie w badanej zbiorowości.

Indeks ten przyjmuje wartość 0 przy braku ubogich i wartość 1, gdy wszystkie badane jednostki posiadają dochody ekwiwalentne niższe niż granica ubóstwa.

Odsetek ubogich nie mówi nam nic o innych aspektach ubóstwa. Przykładowo nie dostarcza on żadnych informacji o głębokości ubóstwa, gdyż przyjmuje taką samą wartość niezależnie od tego, czy ubodzy mają dochody ekwiwalentne zbliżone do granicy ubóstwa czy też bliskie zeru. W prezentowanym badaniu zaproponowano rozszerzenie analizy ubóstwa monetarnego o trzy pozostałe, poza zasięgiem, aspekty ubóstwa.

Podstawową miarą oceniającą głębokość ubóstwa monetarnego (*monetary poverty depth*) jest indeks luki dochodowej ubogich (*monetary poverty gap index*) definiowany jako:

$$I^{um} = \frac{1}{n_{um}} \sum_{i=1}^{n_{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right), \quad (6)$$

gdzie:

y^* - granica ubóstwa monetarnego,

y_i^e - dochód ekwiwalentny i -tej jednostki.

Indeks luki dochodowej ubogich jest tym samym równy nieważonej średniej z indywidualnych (dla każdego ubo-giego) indeksów głębokości ubóstwa. Oznacza to, że wszystkie badane jednostki mają w nim taką samą wagę. Mierzy on przeciętny dystans między dochodami ekwiwalentnymi ubogich oraz granicą ubóstwa, a tym samym mówi nam jak bardzo ubogie są jednostki należące do populacji ubogich. Indeks przyjmuje wartość 0, jeżeli w badanej populacji nie ma ubogich oraz wartość 1, gdy dochody wszystkich jednostek ubogich wynoszą zero.

Kolejnym aspektem ubóstwa monetarnego jest jego intensywność (*monetary poverty intensity*). Najczęściej stosowanym w praktyce indeksem oceniającym intensywność ubóstwa jest indeks luki dochodowej (*income gap index*):

$$IT^{um} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right). \quad (7)$$

Może być on także przedstawiony jako iloczyn stopy ubóstwa monetarnego oraz luki dochodowej ubogich, czyli opisuje dwie charakterystyki ubóstwa łącznie oceniając zarówno zasięg ubóstwa monetarnego jak i głębokość ubóstwa monetarnego:

$$IT^{um} = H^{um} \cdot I^{um}. \quad (8)$$

Miernik ten różni się od indeksu luki dochodowej ubogich tym, że dotyczy całej badanej populacji, a nie tylko ubogich. Suma luk dochodowych jednostek (luki nieubogich jednostek są oczywiście równe 0) dzielona jest tutaj przez liczbę wszystkich badanych jednostek. Indeks luki dochodowej jest miarą kosztów eliminacji ubóstwa monetarnego (w relacji do granicy ubóstwa) gdyż wskazuje jaką wielkość dochodów ekwiwalentnych (mierzonych jako odsetek granicy ubóstwa) należy przetransferować przeciętnie do każdego ubo-giego aby dochody wszystkich badanych jednostek były nie mniejsze niż granica ubóstwa. Indeks ten przyjmuje, podobnie jak indeks luki dochodowej ubogich, wartości z przedziału [0,1]. Indeks uzyskuje wartość 0 jeżeli w badanej populacji nie ma ubogich oraz wartość 1, gdy wszystkie badane jednostki mają dochody równe zero.

Czwartą grupę indeksów stanowią indeksy dotkliwości ubóstwa monetarnego (*monetary poverty severity*), oceniające nie tylko zasięg ubóstwa monetarnego, dystans dochodowy gospodarstw domowych ubogich od granicy ubóstwa (głębokość ubóstwa monetarnego) lecz także nierówności dochodowe między ubogimi.

Podstawowym indeksem dotkliwości ubóstwa monetarnego, najszerszej stosowanym w praktyce, jest kwadrat luki dochodowej (*squared income gap index*):

$$SE^{um} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right)^2. \quad (9)$$

Możemy go także przedstawić w postaci wskazującej na wpływ poszczególnych aspektów ubóstwa na badane zjawisko:

$$SE^{um} = H \left(\frac{y^* - \overline{y_i^{eum}}}{y^*} \right)^2 + \frac{S^2(y_i^{eum})}{(y^*)^2}, \quad (10)$$

gdzie:

$\overline{y_i^{eum}}$ - średni dochód ekwiwalentny ubogich monetarnie,

$S^2(y_i^{eum})$ - wariancja dochodu ekwiwalentnego w populacji ubogich monetarnie.

W przeciwieństwie do indeksu luki dochodowej nadaje on tym większe wagi ubogim im ich dochód ekwiwalentny jest bardziej odległy od dochodu wyznaczającego granicę ubóstwa. Tym samym dotkliwość ubóstwa monetarnego ubogich i równocześnie wartość indeksu rośnie wraz ze wzrostem dystansu ich dochodu ekwiwalentnego od granicy ubóstwa monetarnego. Wagi nadawane badanym jednostkom są wprost proporcjonalne do wielkości ich luk dochodowych. Przykładowo, jeżeli luka dochodowa danej jednostki stanowi 10 procent granicy ubóstwa otrzymuje ono wagę stanowiącą 10 procent sumy wag wszystkich badanych jednostek. Indeks przyjmuje wartość 0, gdy w badanej populacji nie ma ubogich. Wartość indeksu rośnie wraz ze wzrostem liczby ubogich, ich luk dochodowych oraz nierówności dochodowych pomiędzy ubogimi. Wartość maksymalną równą 1 indeks przyjmuje gdy w badanej populacji wszystkie badane jednostki mają dochody równe zero.

4.3.2. Ubóstwo niemonetarne (deprywacja materialna)

Punktem wyjścia dla pomiaru ubóstwa niemonetarne jest definiowanie jego niemonetarnych wymiarów ściśle powiązanych z grupami potrzeb badanych jednostek (osób, gospodarstw domowych), a następnie wybór zmiennych będących symptomami ubóstwa niemonetarne w poszczególnych jego wymiarach. W badaniu wyróżniono następujące wymiary deprywacji oraz ich symptomy:

1. Zaspokojenie potrzeb żywnościowych gospodarstwa domowego (brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych z przyczyn finansowych).

- 1.1. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie warzyw i przetworów warzywnych.
- 1.2. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie owoców i przetworów owocowych.
- 1.3. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie mięsa (w tym drobiu).
- 1.4. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie przetworów mięsnych i drobiowych.
- 1.5. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie ryb i przetworów rybnych.
- 1.6. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie masła i innych tłuszczów jadalnych.
- 1.7. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie mleka.
- 1.8. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie przetworów mlecznych.
- 1.9. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie cukierków.

1.10. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie wyrobów cukierniczych (słodyczy, czekolady itd.).

1.11. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie używek (kawy, herbaty, alkoholu, papierosów).

2. Wyposażenie gospodarstwa w dobra trwałego użytku (brak dóbr z przyczyn finansowych).

- 2.1. Brak pralki automatycznej.
- 2.2. Brak zmywarki do naczyń.
- 2.3. Brak kuchenki mikrofalowej.
- 2.4. Brak telewizora LCD/plazmy.
- 2.5. Brak płatnej telewizji (satelitarnej lub kablowej).
- 2.6. Brak komputera (stacjonarnego lub przenośnego).
- 2.7. Brak samochodu osobowego.
- 2.8. Brak dostępu do Internetu w domu.
- 2.9. Brak telefonu stacjonarnego.

3. Warunki mieszkaniowe i uiszczanie opłat za mieszkanie.

- 3.1. Zbyt duże zagęszczenie mieszkania (poniżej 5m² na osobę).
- 3.2. Brak wyposażenia mieszkania w wodociąg.
- 3.3. Brak wyposażenia mieszkania w ustęp spłukiwany.
- 3.4. Brak wyposażenia mieszkania w łazienkę z wanną lub prysznicem.
- 3.5. Brak wyposażenia mieszkania w ciepłą wodę bieżącą.
- 3.6. Brak wyposażenia mieszkania w gaz z sieci lub butli.
- 3.7. Brak centralnego ogrzewania (zbiorowego lub indywidualnego).
- 3.8. Zaleganie z opłatami za mieszkanie (czynsz).
- 3.9. Zaleganie z opłatami za gaz, energię elektryczną.
- 3.10. Zaleganie ze spłatą kredytu mieszkaniowego.

4. Kształcenie dzieci (rezygnacja z usług edukacyjnych z przyczyn finansowych).

- 4.1. Rezygnacja z podjęcia przez dziecko zajęć dodatkowych.
- 4.2. Ograniczenie lub zawieszenie opłat na szkołę.
- 4.3. Rezygnacja z korzystania przez dziecko z obiadów w szkole.
- 4.4. Rezygnacja z korepetycji dla dziecka.
- 4.5. Zmiana szkoły na wymagającą mniejszych opłat lub żadnych opłat.
- 4.6. Inne ograniczenia.

5. Kultura (rezygnacja z przyczyn finansowych z uczestnictwa w kulturze).

- 5.1. Rezygnacja z kina.
- 5.2. Rezygnacja z teatru, opery, operetki, filharmonii, koncertu.
- 5.3. Rezygnacja z muzeum lub wystawy.
- 5.4. Rezygnacja z zakupu książki.
- 5.5. Rezygnacja z zakupu prasy.

6. Wypoczynek (rezygnacja z przyczyn finansowych z różnych form wypoczynku).

- 6.1. Rezygnacja z kolonii, obozu, innych wyjazdów grupowych dzieci.
- 6.2. Rezygnacja z urlopu, wyjazdów dorosłych.
- 6.3. Rezygnacja z urlopu, wyjazdów rodzinnych.

7. Ochrona zdrowia (rezygnacja z przyczyn finansowych z usług ochrony zdrowia oraz zakupu leków).

- 7.1. Nierealizowanie recept lub niewykupywanie leków zalecanych przez lekarza.
- 7.2. Nieleczenie zębów.
- 7.3. Rezygnacja z uzyskania protez zębowych.

- 7.4. Rezygnacja z wizyt u lekarza.
- 7.5. Rezygnacja z badań medycznych.
- 7.6. Rezygnacja z zabiegów rehabilitacyjnych.
- 7.7. Rezygnacja z wyjazdu do sanatorium.

Symptomy deprivacji materialnej uwzględnione w analizie mierzone są poza jednym symptomem, na skali nominalnej i mają charakter binarny. Symptomem tym jest zbyt duże zagęszczenie mieszkań (3.1). Przyjeliśmy, że gospodarstwo domowe podlega wykluczeniu ze względu na zbyt duże zagęszczenie jego mieszkania, gdy na osobę przypada mniej niż 5m².

Przedstawione w punkcie 5.3.1 miary różnych aspektów ubóstwa monetarnego zostały wykorzystane, po ich odpowiedniej modyfikacji, do analiz ubóstwa niemonetarnego (deprivacji materialnej dla wszystkich wymiarów ubóstwa niematerialnego łącznie).

W pierwszym kroku przypisano każdemu gospodarstwu domowemu liczbę występujących u niego symptomów deprivacji, niezależnie dla każdego z wyróżnionych w badaniu wymiarów deprivacji materialnej.

W celu oceny, w których wymiarach deprivacji materialnej poszczególne gospodarstwa domowe podlegają deprivacji przyjęto dla każdego wymiaru deprivacji materialnej granicę deprivacji, czyli górną granicę liczby symptomów deprivacji, przy której jednostka już podlega deprivacji (tabl. 4.1).

Tabela 4.1. Granice deprivacji dla poszczególnych wymiarów deprivacji materialnej.

Wymiary deprivacji	Granice deprivacji
1. Zaspokojenie potrzeb żywnościowych	występowanie przynajmniej 5 symptomów deprivacji
2. Wyposażenie w dobra trwałego użytku	występowanie przynajmniej 4 symptomów deprivacji
3. Warunki mieszkaniowe i uiszczanie opłat za mieszkanie	występowanie przynajmniej 4 symptomów deprivacji
4. Kształcenie dzieci	występowanie przynajmniej 2 symptomów deprivacji
5. Kultura	występowanie przynajmniej 2 symptomów deprivacji
6. Wypoczynek	występowanie przynajmniej 1 symptomów deprivacji
7. Ochrona zdrowia	występowanie przynajmniej 3 symptomów deprivacji

Gospodarstwo domowe podlega deprivacji materialnej w danym wymiarze gdy charakteryzuje się liczbą symptomów deprivacji w tym wymiarze co najmniej równą granicy deprivacji.

Ogólna ocena deprivacji materialnej (we wszystkich jej wymiarach łącznie) wymaga analizy liczby wymiarów deprivacji, w których badane jednostki podlegają deprivacji. Przyjmujemy, że deprivacja materialna gospodarstwa domowego rośnie wraz ze wzrostem liczby wymiarów, w których to gospodarstwo podlega deprivacji. Po uporządkowaniu liczby wymiarów deprivacji według malejącego stopnia deprivacji materialnej ogółem (od 7 wymiarów do braku deprivacji w jakimkolwiek wymiarze) definiujemy zmienną przyjmującą wartości równe liczbie wyróżnionych wymiarów deprivacji ($z=0,1,2,\dots,h$). Następnie musimy ustalić wartość granicy deprivacji materialnej, czyli dolną granicę liczby wymiarów deprivacji, przy której jednostka podlega deprivacji. Przyjęto, że dane gospodarstwo domowe jest ubogie niemonetarnie (podlega deprivacji materialnej) gdy doświadcza deprivacji materialnej przynajmniej w trzech jej wymiarach.

Indeksem oceniającym zasięg deprivacji materialnej (*material deprivation incidence*), będącym odpowiednikiem stopy ubóstwa monetarnego przy ocenie zasięgu ubóstwa monetarnego, jest stopa deprivacji, czyli odsetek jednostek (osób, gospodarstw domowych) podlegających deprivacji materialnej:

$$H^{dm} = \frac{n^{dm}}{n}, \quad (11)$$

gdzie:

n^{dm} – liczba jednostek podlegających deprivacji materialnej w badanej zbiorowości.

Miarą oceniającą głębokość deprivacji materialnej (*material deprivation depth*) jest indeks luki deprivacji materialnej jednostek podlegających deprivacji (*deprived individuals material deprivation gap index*), który definiujemy następująco:

$$I^{dm} = \frac{1}{n^{dm}} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{(z^* + 1) - z_i}{(z^* + 1)} \right), \quad (12)$$

gdzie:

z_i - liczba wymiarów deprivacji materialnej u i -tej jednostki,

z^* - granica deprivacji materialnej.

Pomiar intensywności deprivacji materialnej (*material deprivation intensity*) dokonywany jest za pomocą indeksu luki deprivacji materialnej (*material deprivation gap index*):

$$IT^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{(z^* + 1) - z_i}{(z^* + 1)} \right). \quad (13)$$

Miarą oceniającą dotkliwość deprivacji materialnej (*material deprivation severity*) jest indeks będący kwadratem luki deprivacji materialnej (*squared material deprivation gap index*):

$$SE^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{(z^* + 1) - z_i}{(z^* + 1)} \right)^2. \quad (14)$$

4.3.3. Pomiar ubóstwa, czyli współwystępowania ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego (deprivacji materialnej)

Końcowym etapem wielowymiarowej analizy sfery ubóstwa jest ocena współwystępowania ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego. Kumulacja występowania ubóstwa monetarnego i deprivacji materialnej w zasadniczy sposób pogłębia dolegliwości tego zjawiska. Gdy gospodarstwo domowe zarówno nie osiąga bieżących dochodów co najmniej równych granicy ubóstwa monetarnego jak i podlega deprivacji materialnej oznacza to, że jego środki finansowe, obejmujące nie tylko dochody bieżące, ale także dochody z poprzednich okresów oraz nagromadzone zasoby materialne nie pozwalają na zaspokojenie jego podstawowych potrzeb na minimalnym, akceptowalnym poziomie. Ubóstwo takie będziemy nazywali ubóstwem oczywistym (*manifest poverty*).

Do oceny różnych aspektów skumulowanego ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego zostaną zastosowane indeksy tzw. ubóstwa oczywistego. Miarę zasięgu ubóstwa monetarnego i niemonetarnego łącznie, czyli ubóstwa oczywistego (*manifest poverty incidence*) stanowi odsetek jednostek podlegających jednocześnie ubóstwu monetarnemu i deprivacji materialnej, czyli stopa ubóstwa oczywistego (*manifest poverty headcount ratio*) definiowana następująco:

$$H^{uo} = \frac{\sum_{i=1}^{n_u} n_i | x_i \in X^{dm}}{n}, \quad (15)$$

gdzie:

X^{dm} - zbiór jednostek podlegających deprivacji materialnej,

$x_i \in X^{dm}$ - i -ta jednostka należąca do zbioru jednostek podlegających deprivacji materialnej.

Miarą mierzącą głębokość ubóstwa oczywistego (*manifest poverty depth*) jest indeks luki ubóstwa oczywistego jednostek podlegających ubóstwu oczywistemu (*manifestly poor individuals manifest poverty gap index*) tzn. ubogich monetarnie i podlegających deprivacji łącznie:

$$I^{uo} = \frac{1}{2n^{um}} \sum_{i=1}^{n^{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right) | x_i \in X^{dm} + \frac{1}{2n^{dm}} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{(z^* + 1) - z_i}{(z^* + 1)} \right) | x_i \in X^{um}, \quad (16)$$

gdzie:

X^{um} - zbiór jednostek ubogich monetarnie,

$x_i \in X^{dm}$ - i -ta jednostka należąca do zbioru ubogich monetarnie.

Indeks mierzący intensywności ubóstwa oczywistego (*manifest poverty intensity*) jest indeks luki ubóstwa oczywistego (*manifest poverty gap index*):

$$IT^{uo} = \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right) | x_i \in X^{dm} + \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{(z^* + 1) - z_i}{(z^* + 1)} \right) | x_i \in X^{um}. \quad (17)$$

Miarą oceniającą dotkliwość ubóstwa oczywistego (*manifest poverty severity*) jest indeks kwadratów luki dochodowej i deprivacji materialnej łącznie (*squared manifest poverty gap index*):

$$SE^{uo} = \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right)^2 | x_i \in X^{dm} + \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{(z^* + 1) - z_i}{(z^* + 1)} \right)^2 | x_i \in X^{um}. \quad (18)$$

4.4. Analiza zmian ubóstwa w czasie

W analizach dynamicznych zjawiska ubóstwa niezwykle ważne jest czy gospodarstwo domowe znalazło się w ubóstwie chwilowo czy też stan ten ma charakter trwały (Panek, 2011). Ma to szczególne znaczenie przy formułowaniu przedsięwzięć w zakresie polityki społecznej, mających na celu walkę z ubóstwem. powinny się one koncentrować, właśnie na przeciwdziałaniu ubóstwu o charakterze trwałym. Określenie charakteru ubóstwa jest możliwe łącznie stosując w badaniu podejście panelowe, polegające na obserwacji we wszystkich okresach (latach) tych samych gospodarstw domowych. Tym samym w prezentowanym badaniu ubóstwa, oceniając zmiany w sferze ubóstwa,

oparto się na informacjach dotyczących tylko gospodarstw uczestniczących w obu ostatnich dwóch fazach badania tj. zarówno w 2011 r. oraz 2013 r.

W przeprowadzonych w ramach badania analizach zbadano charakter ubóstwa poprzez dokonanie analizy mobilności gospodarstwa domowego ze względu na przynależność do sfery ubóstwa.

Ocena mobilności gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa opiera się na analizie przepływów gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery ubóstwa (należenia lub nienależenia do sfery ubóstwa) w dwóch porównywanych okresach (latach). Schemat przepływów gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery ubóstwa w ujęciu klasycznym przedstawia tabela 4.2.

Tabela 4.2. Schemat przepływów gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery ubóstwa.

Status przynależności do sfery ubóstwa w okresie $t-1$	Status przynależności do sfery ubóstwa w okresie t		$n_{j,t-1}$
	gospodarstwo nieubogie ($j=0$)	gospodarstwo ubogie ($j=1$)	
gospodarstwo nieubogie ($j=0$)	$n_{00,t-1,t}$	$n_{01,t-1,t}$	$n_{0,t-1}$
gospodarstwo ubogie ($j=1$)	$n_{10,t-1,t}$	$n_{11,t-1,t}$	$n_{1,t-1}$
$n_{j,t}$	$n_{0,t}$	$n_{1,t}$	n

W przypadku analizy ubóstwa ze względu na sytuację dochodową gospodarstw domowych, wielkości na przekątnej macierzy przepływów $\mathbf{N} = [n_{jj',t-1,t}]$ wskazują liczebności gospodarstw domowych, które nie zmieniły w porównywanych parach okresów swojego statusu przynależności do sfery ubóstwa (tzn., że w obu porównywanych okresach (latach) należały lub nie należały do sfery ubóstwa). Poniżej przekątnej znajduje się liczebność gospodarstw domowych, które „opuściły” sferę ubóstwa a powyżej przekątnej, które „weszły” do sfery ubóstwa.

Na podstawie macierzy przepływów obliczane są indeksy mobilności, które stanowią syntetyczne oceny skali mobilności gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa. Klasycznym i jednocześnie często stosowanym w praktyce indeksem mobilności obliczanym w oparciu o macierze przepływów jest wskaźnik Shorrocks'a, (1978) który opisuje wzór:

$$M^S = \frac{n - tr(\mathbf{N})}{n}, \quad (19)$$

gdzie:

$tr(\mathbf{N})$ – ślad macierzy przepływów¹¹⁴,

przy czym:

$n_{jj',t-1,t}$ – liczba gospodarstw domowych, która w okresie $t-1,t$ napłynęła z j -tego stanu przynależności do sfery ubóstwa do j' -tego stanu.

Wskaźnik (27) przyjmuje wartości z przedziału $[0,1]$. Im wyższa wartość indeksu tym większa mobilność gospodarstw domowych.

Dokonyując dekompozycji indeksu (27), rozszerzającej jego możliwości analityczne, otrzymujemy ostatecznie:

$$M^S = \frac{n - tr(\mathbf{N})}{n} = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'} + \sum_{j<j'} n_{jj'}}{n} = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'}}{n} + \frac{\sum_{j<j'} n_{jj'}}{n} = M^{S+} + M^{S-}, \quad (20)$$

Pierwszy ze składników prawej strony równania wskazuje na odsetek gospodarstw domowych, które opuściły sferę ubóstwa w porównywanych okresach. Drugi ze składników sumy stanowi odsetek gospodarstw domowych, które „weszły do sfery ubóstwa” w badanym okresie. Jako uzupełnienie indeksu mobilności (27) T. Panek (2001) zaproponował indeks charakteru mobilności gospodarstw domowych:

$$CM = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'}}{n} - \frac{\sum_{j<j'} n_{jj'}}{n} = M^{S+} - M^{S-}, \quad (21)$$

Indeks ten przyjmuje wartości z przedziału $[-1; 1]$. Jego wartości dodatnie oznaczają przewagę przepływów gospodarstw domowych ze sfery ubóstwa poza sferę ubóstwa. Wartości ujemne indeksu wskazują na przewagę przepływów spoza sfery ubóstwa do sfery ubóstwa. Im wyższa wartość bezwzględna indeksu tym większa przewaga jednego typu przepływów nad drugim z typów przepływów.

¹¹⁴ Suma wielkości na przekątnej macierzy, czyli liczebność gospodarstw domowych, które nie zmieniły w porównywanych okresach swojego statusu przynależności do sfery ubóstwa.

4.5. Determinanty ubóstwa

Często stosowanym w praktyce sposobem określania źródeł ubóstwa jest podział badanej zbiorowości na grupy według wybranych cech społeczno-ekonomicznych i ocena tego zjawiska wewnątrz tych grup za pomocą indeksów ubóstwa, najczęściej odsetka ubogich. Wysokie wartości indeksu ubóstwa w danej grupie gospodarstw, przy jednoczesnym dużym zróżnicowaniu ich wartości pomiędzy grupami według danej klasyfikacji sugerują, że dany wariant cechy charakteryzujący wyróżnioną grupę gospodarstw generuje ubóstwo.

Oceny wpływu poszczególnych zmiennych na generowanie ubóstwa niezależnie mogą jednak okazać się obciążone, gdyż nie biorą pod uwagę związku tych zmiennych z innymi zmiennymi. Na przykład wysokie wartości indeksu ubóstwa w grupie gospodarstw domowych wiejskich wskazują, że zamieszkiwanie na wsi generuje ubóstwo. Jednakże duża wartość indeksu ubóstwa dla tej grupy gospodarstwa jest łącznym efektem nie tylko zamieszkiwania na wsi, lecz również innych czynników (np. większa liczba dzieci w gospodarstwach domowych wiejskich niż w gospodarstwach domowych miejskich, niższy poziom wykształcenia członków tych gospodarstw w porównaniu z gospodarstwami zamieszkującymi miasta). Tym samym dla określenia determinant ubóstwa niezbędne jest oszacowanie wpływu „netto” poszczególnych zmiennych na generowanie ubóstwa, co wymaga stosowania wielowymiarowych metod badania współzależności, a w szczególności regresji wielorakiej.

Do określenia wpływu wyróżnionych w badaniu cech na stopień zagrożenia ubóstwem można zastosować modele probitowe lub logitowe (Greene, 1997). W modelach tych zmienną zależną jest zmienna zerojedynkowa, która przyjmuje wartość 1, gdy gospodarstwo domowe znajdowało się w sferze ubóstwa oraz wartość 0 w przeciwnym przypadku.

Model probitowy można zapisać następująco:

$$\Phi^{-1}[p(\mathbf{X})] = \alpha_0 + \alpha_1 X_1 + \alpha_2 X_2 + \dots + \alpha_k X_k + \varepsilon, \quad (22)$$

gdzie:

$\mathbf{X}$ – wektor potencjalnych determinant ubóstwa (zmiennych objaśniających),

$p(\mathbf{X})$ – prawdopodobieństwo znalezienia się gospodarstwa domowego w sferze ubóstwa, przy określonym układzie potencjalnych determinant ubóstwa (zmiennych niezależnych),

$\Phi^{-1}(p)$ – funkcja odwrotna dystrybuanty standardowego rozkładu normalnego,

ε – reszta modelu.

Zmienne objaśniające uwzględnione w modelach jako potencjalne determinanty ubóstwa mogą zostać przedstawione, podobnie jak zmienna objaśniana, za pomocą układów zmiennych zerojedynkowych. Przy szacowaniu modeli z układami zmiennych zerojedynkowych pomija się w każdym z układów, celem uniknięcia współliniowości, jedną ze zmiennych zerojedynkowych (wariantów cechy). Oznacza to, że parametry stojące przy zmiennych niezależnych modelu są relatywnymi wskaźnikami ryzyka wejścia w sferę ubóstwa. Im wyższa dodatnia wartość parametru stojącego przy danej zmiennej (wariancie cechy), tym większe ryzyko „wpadnięcia” w ubóstwo gospodarstw charakteryzujących się tym wariantem cechy w stosunku do gospodarstw, które mają pominięty w modelu wariant danej cechy. Natomiast ujemna wartość parametru stosującego przy danej zmiennej (wariancie cechy) wskazuje na mniejsze ryzyko (w stosunku do pominiętego wariantu cechy) „wejścia” w ubóstwo.

ANEKS 5. RANKING GRUP SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNYCH I ZAWODOWYCH NA OŚMIU WYMIARACH JAKOŚCI ŻYCIA W 2015 R.

5.1. Miasta

Poziom cywilizacyjny

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Warszawa	0,68	,79	942
2	Rzeszów	0,60	,85	59
3	Poznań	0,55	,85	262
4	Kraków	0,54	,90	497
5	Zielona Góra	0,50	,95	75
6	Lublin	0,46	,77	158
7	Toruń	0,44	,86	124
8	Wrocław	0,43	,78	346
9	Gorzów Wlk.	0,42	,87	68
10	Gliwice	0,42	,71	115
11	Opole	0,41	,84	86
12	Gdańsk	0,40	,87	385
13	Gdynia	0,37	,92	121
14	Olsztyn	0,27	,90	120
15	Bytom	0,25	,87	56
16	Bydgoszcz	0,24	,97	169
17	Ruda Śląska	0,23	,78	85
18	Katowice	0,21	,95	261
19	Jaworzno	0,20	,91	169
20	Kielce	0,19	,94	105
21	Wałbrzych	0,17	,93	89
22	Bielsko-Biała	0,14	,91	150
23	Białystok	0,09	,99	212
24	Łódź	0,03	,94	427
25	Sosnowiec	0,03	,95	141
26	Zabrze	-0,01	,83	109
27	Częstochowa	-0,11	1,04	72
28	Radom	-0,14	,99	160

Dobrobyt materialny

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Warszawa	0,98	1,76	825
2	Gdynia	0,64	1,41	103
3	Toruń	0,55	1,37	128
4	Gdańsk	0,42	1,10	378
5	Poznań	0,40	1,09	187
6	Kraków	0,39	1,02	479
7	Gliwice	0,38	1,00	93
8	Gorzów Wlk.	0,28	,96	72
9	Zielona Góra	0,27	,91	76
10	Jaworzno	0,27	,59	137
11	Wrocław	0,23	1,16	315
12	Zabrze	0,13	,95	96
13	Lublin	0,10	,90	137
14	Wałbrzych	0,09	1,10	79
15	Katowice	0,05	1,20	234
16	Olsztyn	0,04	,98	118
17	Opole	-0,02	,96	76
18	Łódź	-0,03	1,02	430
19	Sosnowiec	-0,03	1,01	137
20	Bielsko-Biała	-0,05	,66	154
21	Kielce	-0,07	,98	106
22	Bytom	-0,09	1,00	59
23	Rzeszów	-0,10	,70	58
24	Ruda Śląska	-0,14	,72	86
25	Białystok	-0,17	,89	210
26	Radom	-0,23	,85	164
27	Częstochowa	-0,25	,77	75
28	Bydgoszcz	-0,28	,79	174

Dobrostan społeczny

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Olsztyn	0,21	,81	115
2	Bytom	0,18	1,01	57
3	Bydgoszcz	0,17	,56	167
4	Poznań	0,16	1,01	255
5	Opole	0,11	1,27	88
6	Kraków	0,08	,91	487
7	Gdańsk	0,07	1,25	384
8	Zabrze	0,07	,76	111
9	Katowice	0,06	,90	252
10	Wrocław	0,04	,88	361
11	Gdynia	0,03	,75	125
12	Sosnowiec	0,03	,94	140
13	Zielona Góra	0,00	,71	72
14	Toruń	-0,01	1,20	126
15	Częstochowa	-0,01	,99	78
16	Gliwice	-0,01	,97	113
17	Bielsko-Biała	-0,05	,77	155
18	Rzeszów	-0,07	1,02	59
19	Radom	-0,07	1,05	164
20	Jaworzno	-0,07	1,20	170
21	Warszawa	-0,08	1,13	917
22	Lublin	-0,09	1,03	163
23	Łódź	-0,09	,98	412
24	Wałbrzych	-0,17	,90	89
25	Kielce	-0,23	1,04	105
26	Białystok	-0,28	1,17	220
27	Gorzów Wlk.	-0,32	1,07	69
28	Ruda Śląska	-0,40	1,50	85

Patologie (im wyższa wartość tym więcej patologii)

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Jaworzno	-0,28	,75	170
2	Bydgoszcz	-0,18	,77	176
3	Rzeszów	-0,12	,88	61
4	Częstochowa	-0,08	,74	78
5	Poznań	-0,07	,98	266
6	Wałbrzych	-0,06	,74	89
7	Zabrze	-0,06	,68	115
8	Kraków	-0,05	1,07	507
9	Olsztyn	-0,04	,96	120
10	Zielona Góra	-0,02	,82	78
11	Radom	0,01	,82	164
12	Toruń	0,02	1,11	130
13	Białystok	0,02	,92	220
14	Gliwice	0,02	,99	114
15	Łódź	0,03	,93	435
16	Lublin	0,04	,97	165
17	Gorzów Wlk.	0,05	,98	69
18	Wrocław	0,10	1,07	366
19	Sosnowiec	0,10	1,22	144
20	Bytom	0,12	,89	59
21	Kielce	0,14	1,28	106
22	Gdańsk	0,24	1,18	386
23	Warszawa	0,28	1,38	940
24	Katowice	0,29	1,13	261
25	Bielsko-Biała	0,44	1,79	155
26	Gdynia	0,50	1,32	125
27	Opole	0,55	1,45	90
28	Ruda Śląska	0,58	1,23	89

Kapitał społeczny

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Poznań	0,48	1,39	256
2	Gorzów Wlk.	0,42	1,36	65
3	Warszawa	0,36	1,20	920
4	Kraków	0,28	1,12	487
5	Bytom	0,27	1,16	59
6	Częstochowa	0,25	1,34	77
7	Lublin	0,24	1,24	158
8	Gliwice	0,22	1,04	108
9	Katowice	0,21	1,30	246
10	Jaworzno	0,20	1,05	146
11	Toruń	0,19	1,31	129
12	Opole	0,17	1,05	90
13	Zielona Góra	0,10	1,18	73
14	Gdynia	0,10	,85	125
15	Olsztyn	0,09	,97	118
16	Gdańsk	0,06	,92	386
17	Wrocław	0,05	1,06	361
18	Rzeszów	0,02	1,07	61
19	Radom	-0,01	,92	164
20	Kielce	-0,01	1,25	105
21	Łódź	-0,08	,93	424
22	Bydgoszcz	-0,09	1,11	174
23	Zabrze	-0,10	,98	114
24	Bielsko-Biała	-0,12	,82	155
25	Białystok	-0,13	,78	220
26	Ruda Śląska	-0,14	,67	88
27	Sosnowiec	-0,20	,66	143
28	Wałbrzych	-0,32	,64	89

Dobrostan fizyczny

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Jaworzno	0,27	,91	169
2	Olsztyn	0,26	,74	116
3	Rzeszów	0,25	,77	60
4	Bielsko-Biała	0,25	,77	151
5	Poznań	0,20	,76	246
6	Gliwice	0,19	,68	113
7	Kraków	0,10	,99	498
8	Toruń	0,09	,97	129
9	Łódź	0,08	1,05	420
10	Zabrze	0,08	1,00	114
11	Sosnowiec	0,07	1,01	137
12	Białystok	0,05	1,05	219
13	Wrocław	0,03	,90	361
14	Gdańsk	0,01	1,05	375
15	Warszawa	-0,05	1,02	913
16	Zielona Góra	-0,07	1,26	74
17	Gdynia	-0,11	,97	125
18	Ruda Śląska	-0,11	1,01	88
19	Lublin	-0,15	1,05	150
20	Bytom	-0,19	1,22	59
21	Radom	-0,21	1,02	160
22	Wałbrzych	-0,22	1,01	88
23	Bydgoszcz	-0,24	1,22	164
24	Katowice	-0,27	1,18	251
25	Opole	-0,32	1,13	90
26	Kielce	-0,33	1,16	104
27	Częstochowa	-0,41	1,20	77
28	Gorzów Wlk.	-0,58	1,36	68

Dobrostan psychiczny

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Bytom	0,48	1,01	59
2	Olsztyn	0,32	,86	112
3	Zielona Góra	0,30	,77	70
4	Kraków	0,23	,89	482
5	Bielsko-Biała	0,21	,70	144
6	Gliwice	0,21	,77	100
7	Poznań	0,18	,85	249
8	Wrocław	0,13	,98	352
9	Gdynia	0,12	,93	125
10	Bydgoszcz	0,09	,94	165
11	Zabrze	0,09	,98	115
12	Toruń	0,07	1,04	126
13	Jaworzno	0,06	1,05	165
14	Warszawa	0,05	,96	865
15	Gdańsk	0,04	1,13	383
16	Rzeszów	-0,01	,95	60
17	Radom	-0,05	1,01	156
18	Katowice	-0,05	,97	252
19	Łódź	-0,06	1,03	382
20	Sosnowiec	-0,09	1,03	135
21	Wałbrzych	-0,10	1,13	88
22	Lublin	-0,12	1,02	155
23	Częstochowa	-0,12	,84	75
24	Ruda Śląska	-0,16	1,12	87
25	Opole	-0,18	,90	85
26	Białystok	-0,23	1,06	214
27	Gorzów Wlk.	-0,30	,92	66
28	Kielce	-0,45	1,22	96

Stres życiowy (im wyższa wartość tym większy stres)

Ranga	Miasto	Średnia	SD	N
1	Łódź	-0,23	,92	407
2	Zielona Góra	-0,14	,81	64
3	Sosnowiec	-0,14	,97	144
4	Bielsko-Biała	-0,13	1,12	155
5	Ruda Śląska	-0,12	,77	89
6	Zabrze	-0,08	,89	115
7	Jaworzno	-0,05	,79	169
8	Toruń	-0,03	,91	130
9	Gdynia	-0,03	,91	125
10	Bytom	-0,01	,89	58
11	Bydgoszcz	0,02	,79	169
12	Kraków	0,02	,97	502
13	Poznań	0,03	,82	253
14	Katowice	0,05	1,01	254
15	Białystok	0,07	1,02	220
16	Radom	0,12	1,20	164
17	Gorzów Wlk.	0,14	1,17	69
18	Wałbrzych	0,15	,97	90
19	Gdańsk	0,16	1,05	386
20	Częstochowa	0,16	1,01	78
21	Gliwice	0,16	1,00	108
22	Rzeszów	0,17	1,06	61
23	Wrocław	0,22	1,06	355
24	Olsztyn	0,23	1,02	108
25	Warszawa	0,29	1,02	924
26	Lublin	0,35	1,02	160
27	Kielce	0,45	1,13	105
28	Opole	0,69	1,27	89

5.2. Województwa

Poziom cywilizacyjny

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Pomorskie	0,13	0,90	1399
2	Mazowieckie	0,10	1,04	3027
3	Dolnośląskie	0,08	0,97	1547
4	Małopolskie	0,08	1,03	1883
5	Śląskie	0,06	0,94	2521
6	Lubuskie	0,05	0,99	540
7	Wielkopolskie	0,02	0,98	2087
8	Zachodniopomorskie	-0,05	0,98	895
9	Kujawsko-Pomorskie	-0,06	0,94	1145
10	Podlaskie	-0,07	1,05	669
11	Opolskie	-0,08	1,05	696
12	Podkarpackie	-0,11	1,04	1125
13	Łódzkie	-0,14	0,99	1355
14	Warmińsko-Mazurskie	-0,16	0,99	767
15	Lubelskie	-0,17	1,05	1214
16	Świętokrzyskie	-0,17	1,05	674

Dobrostan społeczny

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Opolskie	0,16	1,03	678
2	Małopolskie	0,10	0,93	1904
3	Wielkopolskie	0,06	0,96	2096
4	Lubelskie	0,05	1,00	1219
5	Pomorskie	0,05	0,97	1440
6	Kujawsko-Pomorskie	0,03	0,87	1132
7	Podkarpackie	0,03	1,01	1152
8	Dolnośląskie	-0,03	0,95	1546
9	Mazowieckie	-0,03	1,05	3005
10	Śląskie	-0,03	1,00	2510
11	Warmińsko-Mazurskie	-0,04	0,94	763
12	Lubuskie	-0,08	1,00	538
13	Świętokrzyskie	-0,09	1,02	670
14	Łódzkie	-0,10	1,12	1332
15	Podlaskie	-0,10	0,99	684
16	Zachodniopomorskie	-0,11	1,13	892

Dobrobyt materialny

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Mazowieckie	0,25	1,31	2892
2	Pomorskie	0,15	1,05	1386
3	Małopolskie	0,11	0,90	1715
4	Wielkopolskie	0,05	0,95	1829
5	Dolnośląskie	0,04	0,97	1380
6	Śląskie	0,04	0,90	2282
7	Lubuskie	0,03	1,00	552
8	Zachodniopomorskie	0,00	0,98	832
9	Podlaskie	-0,07	0,91	657
10	Warmińsko-Mazurskie	-0,12	0,89	782
11	Łódzkie	-0,15	0,91	1303
12	Opolskie	-0,16	0,87	600
13	Świętokrzyskie	-0,18	0,97	648
14	Lubelskie	-0,22	0,89	1183
15	Kujawsko-Pomorskie	-0,24	0,90	1142
16	Podkarpackie	-0,25	0,74	1137

Patologie (im wyższa wartość tym więcej patologii)

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Małopolskie	-0,14	0,86	1936
2	Warmińsko-Mazurskie	-0,12	0,76	789
3	Kujawsko-Pomorskie	-0,10	0,79	1170
4	Podkarpackie	-0,10	0,88	1170
5	Lubelskie	-0,09	0,80	1265
6	Wielkopolskie	-0,08	0,86	2162
7	Świętokrzyskie	-0,05	0,91	693
8	Podlaskie	-0,02	0,92	691
9	Łódzkie	-0,01	0,99	1391
10	Opolskie	0,03	1,04	709
11	Mazowieckie	0,04	1,09	3086
12	Dolnośląskie	0,07	1,00	1584
13	Śląskie	0,08	1,06	2584
14	Lubuskie	0,13	1,06	555
15	Pomorskie	0,16	1,16	1447
16	Zachodniopomorskie	0,22	1,48	908

Kapitał społeczny

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Mazowieckie	0,09	1,02	3016
2	Podkarpackie	0,06	1,06	1161
3	Pomorskie	0,03	1,01	1448
4	Dolnośląskie	0,02	1,01	1556
5	Małopolskie	0,02	1,00	1893
6	Śląskie	0,02	1,02	2480
7	Lubelskie	0,00	0,98	1209
8	Opolskie	0,00	1,10	699
9	Wielkopolskie	-0,01	1,04	2089
10	Lubuskie	-0,04	1,13	537
11	Świętokrzyskie	-0,05	0,89	675
12	Warmińsko-Mazurskie	-0,05	0,77	770
13	Kujawsko-Pomorskie	-0,08	1,00	1143
14	Zachodniopomorskie	-0,08	0,96	887
15	Łódzkie	-0,10	0,93	1349
16	Podlaskie	-0,13	0,85	691

Dobrostan fizyczny

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Warmińsko-Mazurskie	0,20	0,94	775
2	Małopolskie	0,06	0,97	1886
3	Zachodniopomorskie	0,05	0,92	890
4	Mazowieckie	0,02	1,01	3024
5	Podlaskie	0,02	1,03	683
6	Śląskie	0,02	0,98	2522
7	Kujawsko-Pomorskie	0,01	1,02	1136
8	Wielkopolskie	0,01	0,96	2058
9	Łódzkie	0,00	0,98	1353
10	Pomorskie	-0,03	1,04	1403
11	Podkarpackie	-0,04	1,00	1126
12	Świętokrzyskie	-0,04	1,03	681
13	Opolskie	-0,05	0,97	697
14	Lubelskie	-0,08	1,04	1162
15	Dolnośląskie	-0,09	1,00	1553
16	Lubuskie	-0,22	1,20	545

Dobrostan psychiczny

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Małopolskie	0,15	0,95	1830
2	Wielkopolskie	0,11	0,93	1842
3	Pomorskie	0,09	1,00	1435
4	Śląskie	0,02	0,97	2361
5	Kujawsko-Pomorskie	0,01	0,94	1106
6	Mazowieckie	0,01	0,99	2863
7	Zachodniopomorskie	0,00	1,09	890
8	Dolnośląskie	-0,02	0,99	1472
9	Warmińsko-Mazurskie	-0,03	1,08	705
10	Lubuskie	-0,06	1,05	515
11	Opolskie	-0,06	0,94	661
12	Podkarpackie	-0,07	1,05	1100
13	Łódzkie	-0,13	1,03	1236
14	Świętokrzyskie	-0,13	1,11	645
15	Lubelskie	-0,15	0,97	1150
16	Podlaskie	-0,15	1,06	674

Stres życiowy (im wyższa wartość tym większy stres)

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Dolnośląskie	0,14	1,03	1553
2	Zachodniopomorskie	0,11	1,05	884
3	Podkarpackie	0,09	1,04	1160
4	Lubuskie	0,08	0,99	531
5	Opolskie	0,08	1,09	687
6	Lubelskie	0,04	1,05	1209
7	Mazowieckie	0,04	1,01	3042
8	Śląskie	0,01	0,99	2530
9	Świętokrzyskie	0,01	1,03	683
10	Łódzkie	-0,01	1,02	1342
11	Podlaskie	-0,01	0,96	687
12	Pomorskie	-0,07	1,00	1437
13	Wielkopolskie	-0,07	0,95	2083
14	Warmińsko-Mazurskie	-0,09	0,96	757
15	Kujawsko-Pomorskie	-0,13	0,90	1151
16	Małopolskie	-0,13	0,94	1921

5.3. Podregiony (NUTS3)

Poziom cywilizacyjny					Dobrostan społeczny				
Ranga	Podregion	Średnia	SD	N	Ranga	Podregion	Średnia	SD	N
1	Jeleniogórski	-0,01	0,96	369	1	Jeleniogórski	0,00	0,90	365
2	Legnicko-głogowski	0,02	1,02	289	2	Legnicko-głogowski	0,04	1,01	287
3	Wrocławski	-0,09	0,99	266	3	Wrocławski	-0,11	0,97	262
4	Wałbrzyski	-0,02	1,01	277	4	Wałbrzyski	-0,15	1,00	271
5	Grudziądzki	-0,15	0,87	266	5	Grudziądzki	0,03	0,91	261
6	Bydgosko-toruński	0,24	0,95	388	6	Bydgosko-toruński	0,07	0,88	388
7	Włocławski	-0,25	0,92	489	7	Włocławski	0,00	0,84	481
8	Bialski	-0,09	1,05	180	8	Bialski	0,14	0,90	182
9	Puławski	-0,37	1,07	282	9	Puławski	0,04	1,15	279
10	Lubelski	0,20	0,92	349	10	Lubelski	0,02	1,00	350
11	Chełmsko-zamojski	-0,38	1,05	403	11	Chełmsko-zamojski	0,05	0,94	407
12	Gorzowski	0,15	0,88	220	12	Gorzowski	-0,15	1,00	228
13	Zielonogórski	-0,02	1,05	319	13	Zielonogórski	-0,03	1,00	310
14	Łódzki	0,01	0,94	601	14	Łódzki	-0,04	0,94	586
15	Piotrkowski	-0,17	1,01	350	15	Piotrkowski	-0,10	1,26	342
16	Sieradzki	-0,45	1,02	197	16	Sieradzki	-0,37	1,28	195
17	Skierniewicki	-0,21	0,97	207	17	Skierniewicki	-0,02	1,13	209
18	Krakowski	0,34	0,98	839	18	Krakowski	0,05	0,87	828
19	Nowosądecki	-0,23	1,03	423	19	Nowosądecki	0,25	0,77	430
20	Oświęcimski	0,03	0,94	265	20	Oświęcimski	0,11	0,88	268
21	Tarnowski	-0,15	1,07	357	21	Tarnowski	0,04	1,20	377
22	Ciechanowsko-płocki	-0,22	0,95	392	22	Ciechanowsko-płocki	0,05	1,06	392
23	Warszawski	0,39	0,98	1570	23	Warszawski	-0,08	1,09	1536
24	Ostrołęcko-siedlecki	-0,16	1,01	582	24	Ostrołęcko-siedlecki	0,05	0,85	581
25	Radomski	-0,28	1,04	483	25	Radomski	-0,03	1,10	495
26	Nyski	-0,29	1,06	286	26	Nyski	0,11	0,96	274
27	Opolski	0,07	1,02	410	27	Opolski	0,19	1,07	404
28	Krośnieński	-0,19	1,03	376	28	Krośnieński	0,08	1,03	388
29	Przemyski	-0,21	0,99	216	29	Przemyski	-0,09	0,91	224
30	Rzeszowski	0,09	1,07	272	30	Rzeszowski	0,03	0,97	271
31	Tarnobrzeski	0,17	0,94	620	31	Tarnobrzeski	0,04	0,97	643
32	Białostocki	0,00	1,05	326	32	Białostocki	-0,18	1,08	335
33	Łomżyński	-0,11	1,03	204	33	Łomżyński	-0,03	0,99	205
34	Suwalski	-0,15	1,05	140	34	Suwalski	0,02	0,70	144
35	Gdański	0,30	0,89	789	35	Gdański	0,05	1,06	802
36	Słupski	-0,20	0,90	302	36	Słupski	0,07	0,86	317
37	Starogardzki	0,02	0,83	308	37	Starogardzki	0,03	0,86	322
38	Bielski	-0,05	0,97	412	38	Bielski	-0,10	0,84	411
39	Bytomski	0,15	0,97	220	39	Bytomski	0,13	0,90	220
40	Częstochowski	-0,10	0,91	252	40	Częstochowski	-0,08	1,06	261
41	Gliwicki	0,17	0,87	281	41	Gliwicki	0,04	0,85	277
42	Katowicki	0,13	0,96	446	42	Katowicki	-0,08	1,08	433
43	Rybnicki	-0,06	0,98	260	43	Rybnicki	0,03	0,97	260
44	Sosnowiecki	0,13	0,93	440	44	Sosnowiecki	-0,09	1,16	442
45	Tyski	0,12	0,86	191	45	Tyski	0,00	0,92	188
46	Kielecki	-0,11	1,06	395	46	Kielecki	-0,13	1,07	391
47	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,25	1,04	278	47	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,04	0,93	279
48	Elbląski	-0,15	0,99	298	48	Elbląski	0,02	0,76	303
49	Ełcki	-0,23	0,90	104	49	Ełcki	-0,17	1,17	107
50	Olsztyński	-0,15	1,01	365	50	Olsztyński	-0,05	1,00	352
51	Kaliski	-0,01	0,98	496	51	Kaliski	0,06	0,98	488
52	Koniński	-0,13	0,94	509	52	Koniński	0,09	0,95	503
53	Leszczyński	-0,01	0,95	412	53	Leszczyński	0,04	0,93	423
54	Poznański	0,28	0,97	541	54	Poznański	0,06	1,04	546
55	Pilski	-0,35	0,97	120	55	Pilski	0,07	0,71	128
56	Koszaliński	-0,31	0,97	365	56	Koszaliński	-0,27	1,18	371
57	Stargardzki	-0,09	1,00	209	57	Stargardzki	0,08	1,10	205
58	Szczeciński	0,27	0,89	321	58	Szczeciński	-0,06	1,05	316

Dobrobyt materialny

Patologie (im wyższa wartość tym więcej patologii)

Ranga	Podregion	Średnia	SD	N	Ranga	Podregion	Średnia	SD	N
1	Jeleniogórski	-0,15	0,93	330	1	Jeleniogórski	0,06	0,88	374
2	Legnicko-głogowski	0,05	0,95	249	2	Legnicko-głogowski	0,05	1,13	290
3	Wrocławski	0,02	0,77	227	3	Wrocławski	0,10	1,04	276
4	Wałbrzyski	0,03	0,89	259	4	Wałbrzyski	0,01	0,86	278
5	Grudziądzki	-0,33	0,67	266	5	Grudziądzki	-0,14	0,65	272
6	Bydgosko-toruński	0,07	1,08	393	6	Bydgosko-toruński	-0,07	0,91	402
7	Włocławski	-0,44	0,78	482	7	Włocławski	-0,10	0,77	494
8	Biały	-0,26	0,78	191	8	Biały	-0,09	0,80	191
9	Puławski	-0,20	0,84	267	9	Puławski	-0,13	0,80	286
10	Lubelski	0,10	1,13	302	10	Lubelski	0,03	0,98	364
11	Chełmsko-zamojski	-0,44	0,67	424	11	Chełmsko-zamojski	-0,17	0,60	424
12	Gorzowski	0,04	0,95	231	12	Gorzowski	0,14	1,04	229
13	Zielonogórski	0,02	1,05	322	13	Zielonogórski	0,13	1,08	325
14	Łódzki	-0,02	0,98	607	14	Łódzki	-0,03	0,85	613
15	Piotrkowski	-0,31	0,83	318	15	Piotrkowski	0,16	1,25	357
16	Sieradzki	-0,37	0,94	179	16	Sieradzki	-0,14	1,04	204
17	Skierniewicki	-0,06	0,69	199	17	Skierniewicki	-0,08	0,75	217
18	Krakowski	0,33	0,99	778	18	Krakowski	-0,11	1,01	856
19	Nowosądecki	-0,12	0,60	395	19	Nowosądecki	-0,27	0,62	432
20	Oświęcimski	0,18	0,82	179	20	Oświęcimski	-0,12	0,65	272
21	Tarnowski	-0,17	0,88	363	21	Tarnowski	-0,09	0,87	376
22	Ciechanowsko-płocki	-0,07	0,87	407	22	Ciechanowsko-płocki	0,01	1,02	408
23	Warszawski	0,64	1,56	1441	23	Warszawski	0,13	1,20	1581
24	Ostrołęcko-siedlecki	-0,16	0,78	551	24	Ostrołęcko-siedlecki	-0,13	0,90	601
25	Radomski	-0,20	0,86	494	25	Radomski	-0,01	0,93	496
26	Nyski	-0,30	0,79	249	26	Nyski	0,04	1,05	289
27	Opolski	-0,06	0,91	350	27	Opolski	0,03	1,04	420
28	Krośnieński	-0,29	0,78	383	28	Krośnieński	-0,04	1,07	394
29	Przemyski	-0,49	0,68	216	29	Przemyski	-0,22	0,59	225
30	Rzeszowski	0,00	0,67	276	30	Rzeszowski	0,00	0,95	281
31	Tarnobrzescki	-0,01	1,03	590	31	Tarnobrzescki	-0,02	0,92	650
32	Białostocki	-0,05	0,93	324	32	Białostocki	0,17	1,14	336
33	Łomżyński	-0,03	0,90	192	33	Łomżyński	-0,21	0,58	210
34	Suwałski	-0,17	0,87	141	34	Suwałski	-0,20	0,65	145
35	Gdański	0,35	1,16	758	35	Gdański	0,23	1,18	809
36	Ślupski	-0,04	0,79	314	36	Ślupski	-0,08	0,94	315
37	Starogardzki	-0,12	0,91	314	37	Starogardzki	0,20	1,30	323
38	Bielski	0,05	0,65	407	38	Bielski	0,11	1,35	420
39	Bytomski	-0,29	1,00	189	39	Bytomski	0,14	0,99	233
40	Częstochowski	-0,17	0,76	230	40	Częstochowski	-0,09	0,81	261
41	Gliwicki	0,22	0,97	246	41	Gliwicki	-0,06	0,82	292
42	Katowicki	-0,02	1,10	418	42	Katowicki	0,31	1,12	453
43	Rybnicki	0,16	0,89	237	43	Rybnicki	-0,03	0,87	268
44	Sosnowiecki	0,10	0,84	392	44	Sosnowiecki	0,00	1,08	443
45	Tyski	0,34	0,78	149	45	Tyski	0,11	1,12	194
46	Kielecki	-0,10	1,11	383	46	Kielecki	-0,04	0,96	404
47	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,29	0,72	265	47	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,07	0,82	289
48	Elbląski	-0,05	0,74	298	48	Elbląski	-0,17	0,80	304
49	Ełcki	-0,12	0,92	110	49	Ełcki	-0,09	0,74	109
50	Olsztyński	-0,18	0,98	373	50	Olsztyński	-0,09	0,73	376
51	Kaliski	0,04	0,96	509	51	Kaliski	-0,10	0,85	512
52	Koniński	0,05	0,89	455	52	Koniński	-0,09	0,81	526
53	Leszczyński	0,01	0,92	329	53	Leszczyński	0,04	0,91	425
54	Poznański	0,17	1,06	402	54	Poznański	-0,07	0,93	557
55	Piński	-0,13	0,78	129	55	Piński	-0,29	0,43	133
56	Koszaliński	-0,15	0,99	360	56	Koszaliński	0,41	1,93	377
57	Stargardzki	0,03	0,91	192	57	Stargardzki	0,03	1,06	211
58	Szczeciński	0,17	0,99	280	58	Szczeciński	0,12	0,99	319

<i>Kapitał społeczny</i>					<i>Dobrostan fizyczny</i>				
Ranga	Podregion	Średnia	SD	N	Ranga	Podregion	Średnia	SD	N
1	Jeleniogórski	-0,01	0,95	372	1	Jeleniogórski	-0,08	1,02	369
2	Legnicko-głogowski	0,01	1,10	274	2	Legnicko-głogowski	-0,18	1,14	278
3	Wrocławski	0,15	1,04	273	3	Wrocławski	-0,03	0,83	268
4	Wałbrzyski	-0,11	0,90	276	4	Wałbrzyski	-0,23	1,06	276
5	Grudziądzki	-0,14	0,88	266	5	Grudziądzki	0,12	0,98	259
6	Bydgosko-toruński	0,02	1,18	397	6	Bydgosko-toruński	-0,12	1,11	388
7	Włocławski	-0,14	0,88	478	7	Włocławski	0,06	0,95	488
8	Białski	-0,05	0,98	182	8	Białski	0,03	0,96	169
9	Puławski	0,02	0,93	270	9	Puławski	-0,12	1,03	268
10	Lubelski	0,18	1,12	346	10	Lubelski	-0,08	0,99	344
11	Chełmsko-zamojski	-0,13	0,88	411	11	Chełmsko-zamojski	-0,10	1,13	381
12	Gorzowski	-0,03	1,21	224	12	Gorzowski	-0,27	1,22	227
13	Zielonogórski	-0,04	1,07	313	13	Zielonogórski	-0,19	1,18	318
14	Łódzki	-0,10	0,89	601	14	Łódzki	0,10	1,03	597
15	Piotrkowski	0,00	0,99	343	15	Piotrkowski	-0,23	1,03	343
16	Sieradzki	-0,14	0,92	192	16	Sieradzki	0,07	0,79	201
17	Skierniewicki	-0,23	0,94	212	17	Skierniewicki	0,06	0,86	212
18	Krakowski	0,14	1,05	819	18	Krakowski	0,11	0,98	832
19	Nowosądecki	-0,21	0,81	428	19	Nowosądecki	0,12	0,96	429
20	Oświęcimski	0,05	1,06	270	20	Oświęcimski	-0,03	0,98	262
21	Tarnowski	0,00	1,00	375	21	Tarnowski	-0,04	0,95	364
22	Ciechanowsko-płocki	-0,08	0,83	393	22	Ciechanowsko-płocki	-0,02	1,07	398
23	Warszawski	0,21	1,12	1543	23	Warszawski	0,01	1,00	1546
24	Ostrołęcko-siedlecki	-0,04	0,89	585	24	Ostrołęcko-siedlecki	0,12	0,99	588
25	Radomski	-0,01	0,90	495	25	Radomski	-0,04	0,97	492
26	Nyski	-0,27	0,89	284	26	Nyski	0,08	0,92	281
27	Opolski	0,18	1,20	415	27	Opolski	-0,14	0,99	417
28	Krośnieński	0,24	1,16	395	28	Krośnieński	-0,18	1,06	367
29	Przemyski	-0,20	0,90	225	29	Przemyski	0,10	0,95	226
30	Rzeszowski	-0,06	1,06	278	30	Rzeszowski	-0,03	0,95	267
31	Tarnobrzeski	0,07	1,01	638	31	Tarnobrzeski	0,03	0,95	641
32	Białostocki	0,00	0,91	336	32	Białostocki	0,03	1,02	335
33	Łomżyński	-0,23	0,73	210	33	Łomżyński	-0,03	1,02	208
34	Suwalski	-0,32	0,81	145	34	Suwalski	0,09	1,09	141
35	Gdański	0,18	1,08	809	35	Gdański	-0,10	1,06	791
36	Słupski	-0,16	0,86	316	36	Słupski	0,17	0,95	295
37	Starogardzki	-0,14	0,92	323	37	Starogardzki	-0,04	1,07	317
38	Bielski	0,01	0,95	405	38	Bielski	0,17	0,85	412
39	Bytomski	0,07	1,08	225	39	Bytomski	0,08	0,98	227
40	Częstochowski	-0,02	1,01	254	40	Częstochowski	-0,09	1,05	259
41	Gliwicki	0,11	1,04	278	41	Gliwicki	0,11	0,86	289
42	Katowicki	0,06	1,11	434	42	Katowicki	-0,22	1,16	435
43	Rybnicki	-0,05	0,99	262	43	Rybnicki	0,03	0,81	260
44	Sosnowiecki	-0,05	0,95	414	44	Sosnowiecki	0,08	0,98	430
45	Tyski	0,08	1,00	188	45	Tyski	0,06	0,91	191
46	Kielecki	-0,08	0,91	393	46	Kielecki	-0,08	1,09	401
47	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,01	0,85	282	47	Sandomiersko-jędrzejowski	0,03	0,93	280
48	Elbląski	-0,08	0,70	298	48	Elbląski	0,32	0,88	305
49	Elcki	-0,06	0,93	107	49	Elcki	-0,01	1,09	108
50	Olsztyński	-0,02	0,76	364	50	Olsztyński	0,17	0,92	362
51	Kaliski	-0,11	0,90	507	51	Kaliski	-0,05	0,98	476
52	Koniński	-0,16	0,90	499	52	Koniński	0,05	0,96	499
53	Leszczyński	0,11	1,10	415	53	Leszczyński	-0,14	1,03	411
54	Poznański	0,21	1,23	529	54	Poznański	0,20	0,80	532
55	Pilski	-0,29	0,80	132	55	Pilski	-0,15	1,11	132
56	Koszaliński	-0,24	,86	377	56	Koszaliński	-0,05	1,04	376
57	Stargardzki	0,08	1,03	195	57	Stargardzki	0,01	0,87	198
58	Szczeciński	0,02	1,00	315	58	Szczeciński	0,19	0,78	315

Dobrostan psychiczny

Stres życiowy (im wyższa wartość tym większy stres)

Ranga	Podregion	Średnia	SD	N	Ranga	Podregion	Średnia	SD	N
1	Jeleniogórski	0,02	1,01	353	1	Ślępski	-0,53	0,78	307
2	Legnicko-głogowski	-0,07	0,98	249	2	Elbląski	-0,44	0,74	306
3	Wrocławski	-0,11	0,96	256	3	Nowosądecki	-0,37	0,86	426
4	Wałbrzyski	-0,12	1,02	261	4	Piński	-0,27	0,98	131
5	Grudziądzki	-0,04	0,90	259	5	Chełmsko-zamojski	-0,26	0,97	407
6	Bydgosko-toruński	0,04	0,98	383	6	Ostrołęcko-siedlecki	-0,24	0,90	589
7	Włocławski	0,01	0,93	464	7	Łódzki	-0,23	0,92	581
8	Biański	-0,17	1,01	170	8	Włocławski	-0,23	0,92	486
9	Puławski	-0,18	1,04	268	9	Suwalski	-0,19	0,82	145
10	Lubelski	-0,12	0,98	324	10	Koniński	-0,17	0,95	502
11	Chełmsko-zamojski	-0,13	0,90	388	11	Bielski	-0,16	0,94	414
12	Gorzowski	-0,01	0,98	211	12	Grudziądzki	-0,15	0,89	270
13	Zielonogórski	-0,09	1,09	304	13	Kaliski	-0,13	0,90	499
14	Łódzki	-0,06	1,03	529	14	Krakowski	-0,11	0,91	849
15	Piotrkowski	-0,21	1,01	336	15	Łomżyński	-0,09	0,91	209
16	Sieradzki	-0,37	1,13	192	16	Starogardzki	-0,09	0,99	321
17	Skierniewicki	0,05	0,91	178	17	Ciechanowsko-płocki	-0,08	1,04	399
18	Krakowski	0,20	0,90	808	18	Nyski	-0,07	0,99	282
19	Nowosądecki	0,26	0,87	402	19	Leszczyński	-0,03	0,94	410
20	Oświęcimski	0,11	0,99	252	20	Oświęcimski	-0,02	0,92	268
21	Tarnowski	-0,08	1,08	367	21	Rybicki	-0,02	0,97	258
22	Ciechanowsko-płocki	0,03	1,04	359	22	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,02	1,02	288
23	Warszawski	0,05	0,98	1465	23	Bydgosko-toruński	-0,01	0,85	393
24	Ostrołęcko-siedlecki	0,04	0,99	554	24	Katowicki	-0,01	0,97	445
25	Radomski	-0,12	1,01	485	25	Stargardzki	-0,01	1,19	200
26	Nyski	0,04	0,97	272	26	Częstochowski	0,00	1,05	258
27	Opolski	-0,12	0,91	390	27	Tarnowski	0,00	1,04	377
28	Krośnieński	-0,01	1,05	382	28	Puławski	0,01	0,99	279
29	Przemyski	-0,19	1,05	212	29	Kielecki	0,03	1,04	395
30	Rzeszowski	-0,03	0,97	270	30	Sieradzki	0,03	1,08	201
31	Tarnobrzicki	0,02	1,05	603	31	Gliwicki	0,04	0,94	284
32	Białostocki	-0,20	1,07	329	32	Wałbrzyski	0,04	0,94	276
33	Łomżyński	-0,06	1,01	206	33	Jeleniogórski	0,05	1,00	373
34	Suwalski	-0,15	1,09	139	34	Zielonogórski	0,05	0,96	303
35	Gdański	0,06	1,03	801	35	Sosnowiecki	0,07	1,00	438
36	Ślępski	0,27	0,94	312	36	Skierniewicki	0,08	0,94	207
37	Starogardzki	0,01	0,93	323	37	Radomski	0,09	1,05	496
38	Bielski	0,11	0,83	348	38	Biański	0,10	1,11	183
39	Bytomski	0,16	0,99	211	39	Legnicko-głogowski	0,10	1,00	283
40	Częstochowski	-0,19	1,13	252	40	Poznański	0,11	0,96	533
41	Gliwicki	0,15	0,87	266	41	Przemyski	0,11	1,15	224
42	Katowicki	-0,11	1,04	428	42	Białostocki	0,12	1,02	333
43	Rybicki	0,13	0,79	251	43	Bytomski	0,12	1,14	223
44	Sosnowiecki	-0,06	1,03	422	44	Gdański	0,12	1,02	809
45	Tyski	0,10	0,85	163	45	Gorzowski	0,12	1,03	228
46	Kielecki	-0,21	1,21	376	46	Krośnieński	0,12	1,02	394
47	Sandomiersko-jędrzejowski	-0,01	0,96	270	47	Olsztyński	0,12	1,03	349
48	Elbląski	0,05	0,93	291	48	Rzeszowski	0,13	1,09	278
49	Elcki	-0,30	1,15	91	49	Tarnobrzicki	0,13	0,99	633
50	Olsztyński	-0,02	1,16	324	50	Szczeciński	0,14	0,93	312
51	Kaliski	0,22	0,87	434	51	Koszaliński	0,16	1,07	372
52	Koniński	0,03	0,96	394	52	Warszawski	0,16	1,01	1558
53	Leszczyński	0,06	0,97	403	53	Opolski	0,19	1,14	405
54	Poznański	0,15	0,91	508	54	Tyski	0,19	0,94	191
55	Piński	-0,02	0,97	95	55	Elcki	0,25	1,00	103
56	Koszaliński	-0,18	1,25	368	56	Piotrkowski	0,28	1,10	354
57	Stargardzki	0,16	1,06	207	57	Wrocławski	0,30	1,15	265
58	Szczeciński	0,10	0,88	314	58	Lubelski	0,38	1,07	340

5.4. Grupy społeczno-demograficzne

Poziom cywilizacyjny

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Wykształcenie wyższe i policealne	0,85	0,59	5584
2	Przedsiębiorcy	0,72	0,61	1036
3	Pracownicy sektora publicznego	0,64	0,67	2850
4	Wiek 25-34 lata	0,60	0,66	4181
5	Konkubinat bez dzieci	0,60	0,82	374
6	Uczniowie i studenci	0,57	0,50	1313
7	Wiek do 24 lat	0,50	0,54	2312
8	Miasto 500+ tys.	0,49	0,88	2480
9	Wiek 35-44 lata	0,45	0,73	3865
10	Osoba w separacji	0,43	0,86	320
11	Pracownicy sektora prywatnego	0,40	0,71	6315
12	Małżeństwo z 2 dzieci	0,39	0,78	3761
13	Kawaler/panna	0,31	0,88	5443
14	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,27	0,87	4183
15	Miasto 200-500 tys.	0,26	0,92	2052
16	Małżeństwo z 3+ dzieci	0,24	0,79	2045
17	Wykształcenie średnie	0,20	0,73	6583
18	Konkubinat z dziećmi	0,19	0,82	333
19	Miasto 100-200 tys.	0,18	0,93	1669
20	Mężczyzna	0,10	0,93	10088
21	Mąż/zona	0,07	0,93	12586
22	Miasto 20-100 tys.	0,01	0,96	4225
23	Miasto poniżej 20 tys.	-0,01	0,98	2539
24	Wiek 45-59 lat	-0,04	0,87	5293
25	Wielorodzinne bez dzieci	-0,06	1,01	150
26	Wielorodzinne z dziećmi	-0,06	0,91	2560
27	Kobieta	-0,09	1,05	11460
28	Bezrobotni	-0,09	0,87	1206
29	Osoba rozwiedziona	-0,17	0,98	973
30	Inni bierni zawodowo	-0,21	0,96	1647
31	Wieś	-0,24	1,02	8577
32	Rolnicy	-0,25	0,82	1143
33	Rodziny niepełne	-0,25	1,03	1929
34	Małżeństwo bez dzieci	-0,29	1,05	3467
35	Nierodzinne wieloosobowe	-0,29	1,21	241
36	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	-0,32	0,76	6445
37	Wiek 60-64 lata	-0,43	0,92	1853
38	Nierodzinne jednoosobowe	-0,66	1,15	2351
39	Renciści	-0,79	0,93	1417
40	Emeryci	-0,87	0,96	4578
41	Wiek 65+ lat	-1,08	0,93	4031
42	Wdowiec/wdowa	-1,17	0,88	2164
43	Wykształcenie podstawowe i niższe	-1,39	0,76	2914

Dobrostan społeczny

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Przedsiębiorcy	0,29	1,21	675
2	Wielorodzinne bez dzieci	0,25	0,99	87
3	Uczniowie i studenci	0,24	1,11	726
4	Wiek do 24 lat	0,20	1,10	1366
5	Małżeństwo bez dzieci	0,15	0,96	2478
6	Wielorodzinne z dziećmi	0,13	1,07	1784
7	Rolnicy	0,12	1,09	787
8	Miasto 500+ tys.	0,10	1,14	1646
9	Wykształcenie wyższe i policealne	0,10	0,93	3612
10	Mężczyzna	0,09	1,08	6757
11	Mąż/zona	0,09	0,94	8762
12	Wiek 25-34 lata	0,08	0,94	2414
13	Małżeństwo z 2 dzieci	0,08	0,89	2510
14	Wieś	0,06	1,04	5970
15	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,06	0,98	2799
16	Małżeństwo z 3+ dzieci	0,06	0,98	1397
17	Wykształcenie średnie	0,04	0,98	4506
18	Pracownicy sektora publicznego	0,04	0,91	1949
19	Kawaler/panna	0,04	1,08	3466
20	Wiek 60-64 lata	0,03	1,07	1396
21	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,03	1,04	4406
22	Miasto 200-500 tys.	0,02	0,90	1370
23	Emeryci	0,02	1,01	3452
24	Pracownicy sektora prywatnego	0,01	0,90	4145
25	Wiek 35-44 lata	-0,01	0,92	2657
26	Wiek 65+ lat	-0,01	1,05	3094
27	Miasto 100-200 tys.	-0,02	1,00	1058
28	Miasto poniżej 20 tys.	-0,02	0,92	1750
29	Wiek 45-59 lat	-0,03	0,98	3812
30	Kobieta	-0,04	0,92	7983
31	Miasto 20-100 tys.	-0,04	0,92	2945
32	Inni bierni zawodowo	-0,06	1,00	1111
33	Renciści	-0,10	1,11	1075
34	Konkubinat z dziećmi	-0,11	0,81	175
35	Bezrobotni	-0,14	0,99	790
36	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,15	1,05	2192
37	Osoba w separacji	-0,17	0,64	136
38	Wdowiec/wdowa	-0,18	1,05	1649
39	Konkubinat bez dzieci	-0,20	0,66	161
40	Rodziny niepełne	-0,20	1,05	1386
41	Nierodzinne jednoosobowe	-0,21	1,10	1746
42	Nierodzinne wieloosobowe	-0,37	1,25	107
43	Osoba rozwiedziona	-0,38	0,99	678

Dobrobyt materialny

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Przedsiębiorcy	0,94	1,38	883
2	Wykształcenie wyższe i policealne	0,59	1,10	5013
3	Miasto 500+ tys.	0,50	1,42	2240
4	Pracownicy sektora publicznego	0,43	0,97	2596
5	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,32	1,00	3919
6	Konkubinat bez dzieci	0,31	1,36	336
7	Wiek 35-44 lata	0,20	1,00	3557
8	Pracownicy sektora prywatnego	0,18	0,94	5782
9	Małżeństwo z 2 dzieci	0,17	0,88	3571
10	Mąż/zona	0,17	0,95	11496
11	Małżeństwo bez dzieci	0,14	1,05	3229
12	Osoba w separacji	0,13	1,35	302
13	Wiek 25-34 lata	0,12	0,94	3718
14	Miasto 200-500 tys.	0,12	1,09	1970
15	Wielorodzinne bez dzieci	0,11	0,68	141
16	Wiek 45-59 lat	0,09	1,09	4873
17	Wykształcenie średnie	0,08	0,88	6024
18	Miasto 100-200 tys.	0,06	0,97	1614
19	Uczniowie i studenci	0,06	0,97	1578
20	Mężczyzna	0,05	1,01	9537
21	Wielorodzinne z dziećmi	0,04	0,72	2246
22	Miasto poniżej 20 tys.	0,01	0,98	2415
23	Wiek do 24 lat	-0,03	0,94	2538
24	Miasto 20-100 tys.	-0,04	0,95	3940
25	Małżeństwo z 3+ dzieci	-0,04	0,85	2026
26	Kobieta	-0,05	0,99	10784
27	Wiek 60-64 lata	-0,05	0,98	1742
28	Konkubinat z dziećmi	-0,05	1,25	332
29	Kawaler/panna	-0,08	1,03	5440
30	Rolnicy	-0,11	0,75	1043
31	Wieś	-0,16	0,81	8142
32	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	-0,24	0,81	6368
33	Emeryci	-0,25	0,88	4360
34	Inni bierni zawodowo	-0,36	0,94	1508
35	Osoba rozwiedziona	-0,36	1,04	931
36	Wiek 65+ lat	-0,38	0,89	3879
37	Rodziny niepełne	-0,47	0,86	1909
38	Renciści	-0,48	0,82	1385
39	Bezrobotni	-0,58	0,85	1141
40	Nierodzinne jednoosobowe	-0,60	1,07	2271
41	Nierodzinne wieloosobowe	-0,61	0,97	212
42	Wdowiec/wdowa	-0,61	0,80	2090
43	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,67	0,79	2878

Patologie (im wyższa wartość tym więcej patologii)

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Wiek 65+ lat	-0,26	0,64	4105
2	Wdowiec/wdowa	-0,25	0,56	2203
3	Emeryci	-0,22	0,66	4637
4	Kobieta	-0,15	0,80	11782
5	Rolnicy	-0,12	0,79	1150
6	Uczniowie i studenci	-0,10	1,07	1708
7	Małżeństwo bez dzieci	-0,10	0,86	3500
8	Wieś	-0,09	0,85	8885
9	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,06	0,94	3051
10	Małżeństwo z 3+ dzieci	-0,06	0,98	2185
11	Wielorodzinne bez dzieci	-0,06	0,97	150
12	Mąż/zona	-0,06	0,83	12683
13	Pracownicy sektora publicznego	-0,04	0,93	2857
14	Wielorodzinne z dziećmi	-0,04	0,88	2615
15	Wiek 60-64 lata	-0,03	0,82	1866
16	Wykształcenie średnie	-0,03	0,94	6646
17	Małżeństwo z 2 dzieci	-0,02	1,08	3938
18	Wykształcenie wyższe i policealne	-0,01	1,01	5609
19	Renciści	-0,01	0,91	1451
20	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,00	0,94	4265
21	Miasto 20-100 tys.	0,01	1,07	4297
22	Miasto poniżej 20 tys.	0,01	0,99	2621
23	Wiek do 24 lat	0,02	1,24	2748
24	Nierodzinne jednoosobowe	0,02	1,00	2374
25	Wiek 45-59 lat	0,04	0,89	5322
26	Wiek 35-44 lata	0,06	0,96	3892
27	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,06	1,07	6801
28	Miasto 500+ tys.	0,10	1,16	2520
29	Pracownicy sektora prywatnego	0,11	1,04	6365
30	Rodziny niepełne	0,11	1,07	1999
31	Miasto 100-200 tys.	0,12	1,12	1721
32	Wiek 25-34 lata	0,14	1,27	4196
33	Miasto 200-500 tys.	0,14	1,09	2096
34	Inni bierni zawodowo	0,14	1,34	1677
35	Mężczyzna	0,17	1,17	10363
36	Przedsiębiorcy	0,17	1,14	1039
37	Kawaler/panna	0,17	1,32	5897
38	Osoba rozwiedziona	0,25	1,14	975
39	Bezrobotni	0,28	1,29	1212
40	Konkubinat z dziećmi	0,28	1,13	346
41	Osoba w separacji	0,33	1,26	320
42	Nierodzinne wieloosobowe	0,46	1,62	239
43	Konkubinat bez dzieci	0,55	1,51	375

Kapitał społeczny

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Pracownicy sektora publicznego	0,46	1,22	2779
2	Wykształcenie wyższe i policealne	0,43	1,20	5480
3	Przedsiębiorcy	0,31	1,12	1013
4	Miasto 500+ tys.	0,23	1,15	2453
5	Wiek 35-44 lata	0,15	1,05	3793
6	Rolnicy	0,11	0,97	1117
7	Mąż/zona	0,11	1,02	12368
8	Wiek 45-59 lat	0,10	1,02	5198
9	Małżeństwo bez dzieci	0,10	1,04	3421
10	Wiek 60-64 lata	0,09	1,06	1816
11	Małżeństwo z 2 dzieci	0,09	1,03	3846
12	Miasto 200-500 tys.	0,07	1,08	2071
13	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,07	1,01	4164
14	Wielorodzinne bez dzieci	0,05	1,02	146
15	Miasto 100-200 tys.	0,04	1,02	1688
16	Wykształcenie średnie	0,04	0,97	6494
17	Mężczyzna	0,03	1,04	10113
18	Osoba rozwiedziona	0,00	1,07	952
19	Kobieta	-0,03	0,97	11494
20	Miasto 20-100 tys.	-0,03	1,01	4176
21	Miasto poniżej 20 tys.	-0,03	0,98	2567
22	Emeryci	-0,04	1,00	4537
23	Małżeństwo z 3+ dzieci	-0,04	1,00	2125
24	Pracownicy sektora prywatnego	-0,05	0,90	6218
25	Wiek 25-34 lata	-0,06	0,95	4086
26	Wieś	-0,06	0,92	8647
27	Wielorodzinne z dziećmi	-0,08	0,88	2541
28	Nierodzinne jednoosobowe	-0,09	1,01	2328
29	Konkubinat bez dzieci	-0,10	0,89	373
30	Wiek 65+ lat	-0,12	0,96	4021
31	Uczniowie i studenci	-0,13	0,98	1669
32	Kawaler/panna	-0,14	0,96	5771
33	Rodziny niepełne	-0,16	0,94	1935
34	Nierodzinne wieloosobowe	-0,17	0,91	235
35	Osoba w separacji	-0,17	0,87	312
36	Wiek do 24 lat	-0,21	0,92	2680
37	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	-0,22	0,82	6623
38	Inni bierni zawodowo	-0,22	0,83	1629
39	Wdowiec/wdowa	-0,22	0,87	2138
40	Konkubinat z dziećmi	-0,23	0,99	342
41	Bezrobotni	-0,24	0,83	1187
42	Renciści	-0,25	0,84	1411
43	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,39	0,68	2973

Dobrostan fizyczny

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Uczniowie i studenci	0,58	0,57	1673
2	Wiek do 24 lat	0,54	0,60	2692
3	Wiek 25-34 lata	0,43	0,70	4111
4	Kawaler/panna	0,37	0,81	5781
5	Pracownicy sektora prywatnego	0,32	0,70	6225
6	Małżeństwo z 2 dzieci	0,28	0,78	3832
7	Małżeństwo z 3+ dzieci	0,27	0,83	2119
8	Wiek 35-44 lata	0,26	0,75	3777
9	Konkubinat z dziećmi	0,26	0,78	331
10	Pracownicy sektora publicznego	0,25	0,74	2779
11	Przedsiębiorcy	0,25	0,79	1001
12	Konkubinat bez dzieci	0,23	0,77	358
13	Osoba w separacji	0,23	0,82	306
14	Wykształcenie wyższe i policealne	0,22	0,83	5488
15	Rolnicy	0,21	0,69	1115
16	Bezrobotni	0,15	0,94	1182
17	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,10	0,92	4158
18	Wielorodzinne z dziećmi	0,10	0,89	2531
19	Nierodzinne wieloosobowe	0,10	0,99	239
20	Mężczyzna	0,09	0,98	10104
21	Wieś	0,06	0,95	8626
22	Wykształcenie średnie	0,05	0,99	6453
23	Miasto 500+ tys.	0,04	0,98	2444
24	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,01	0,99	6599
25	Inni bierni zawodowo	0,00	0,99	1622
26	Miasto poniżej 20 tys.	-0,01	1,00	2559
27	Mąż/zona	-0,02	0,95	12294
28	Wielorodzinne bez dzieci	-0,05	1,07	146
29	Miasto 200-500 tys.	-0,07	1,05	2032
30	Kobieta	-0,08	1,01	11394
31	Miasto 100-200 tys.	-0,08	1,03	1661
32	Miasto 20-100 tys.	-0,08	1,06	4171
33	Rodziny niepełne	-0,08	1,08	1954
34	Wiek 45-59 lat	-0,11	0,97	5150
35	Osoba rozwiedziona	-0,33	1,17	945
36	Małżeństwo bez dzieci	-0,34	1,07	3387
37	Wiek 60-64 lata	-0,39	1,10	1811
38	Nierodzinne jednoosobowe	-0,52	1,23	2288
39	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,56	1,13	2924
40	Emeryci	-0,57	1,08	4459
41	Wdowiec/wdowa	-0,74	1,16	2117
42	Wiek 65+ lat	-0,75	1,12	3942
43	Renciści	-1,28	1,23	1400

Dobrostan psychiczny

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Uczniowie i studenci	0,54	0,82	1534
2	Wiek do 24 lat	0,46	0,82	2502
3	Wiek 25-34 lata	0,37	0,86	3872
4	Przedsiębiorcy	0,35	0,79	968
5	Wykształcenie wyższe i policealne	0,32	0,81	5274
6	Pracownicy sektora prywatnego	0,28	0,82	5928
7	Małżeństwo z 2 dzieci	0,28	0,88	3603
8	Konkubinat bez dzieci	0,26	0,96	359
9	Pracownicy sektora publicznego	0,24	0,79	2644
10	Małżeństwo z 3+ dzieci	0,24	0,90	1969
11	Wiek 35-44 lata	0,20	0,86	3655
12	Kawaler/panna	0,19	1,01	5402
13	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,18	0,88	3938
14	Osoba w separacji	0,16	0,98	303
15	Wielorodzinne z dziećmi	0,12	0,94	2417
16	Mąż/zona	0,11	0,87	11735
17	Miasto 500+ tys.	0,10	0,96	2337
18	Mężczyzna	0,08	0,98	9587
19	Wykształcenie średnie	0,08	0,92	6196
20	Rolnicy	0,08	0,88	1038
21	Miasto poniżej 20 tys.	0,05	1,00	2382
22	Konkubinat z dziećmi	0,05	0,99	324
23	Wielorodzinne bez dzieci	0,05	0,96	144
24	Miasto 100-200 tys.	0,04	0,93	1637
25	Wieś	0,00	0,99	8131
26	Miasto 200-500 tys.	-0,04	1,02	2021
27	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	-0,05	1,02	6226
28	Małżeństwo bez dzieci	-0,06	0,86	3253
29	Kobieta	-0,07	1,01	10905
30	Miasto 20-100 tys.	-0,09	1,05	3978
31	Wiek 45-59 lat	-0,10	,97	4908
32	Inni bierni zawodowo	-0,16	1,13	1565
33	Wiek 60-64 lata	-0,30	1,05	1739
34	Nierodzinne wieloosobowe	-0,36	1,24	225
35	Bezrobotni	-0,37	1,15	1117
36	Emeryci	-0,46	,99	4299
37	Rodziny niepełne	-0,46	1,14	1855
38	Wiek 65+ lat	-0,61	1,01	3801
39	Nierodzinne jednoosobowe	-0,64	1,14	2261
40	Renciści	-0,67	1,13	1356
41	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,68	1,12	2761
42	Osoba rozwiedziona	-0,70	1,18	935
43	Wdowiec/wdowa	-0,86	1,05	2053

Stres życiowy (im wyższa wartość tym większy stres)

Ranga	Grupa społeczno-demograficzna	Średnia	SD	N
1	Uczniowie i studenci	-0,71	0,54	1602
2	Wiek 65+ lat	-0,55	0,63	4030
3	Wdowiec/wdowa	-0,54	0,67	2170
4	Wiek do 24 lat	-0,50	0,69	2612
5	Emeryci	-0,50	0,67	4549
6	Nierodzinne jednoosobowe	-0,47	0,64	2335
7	Kawaler/panna	-0,32	0,75	5728
8	Wykształcenie podstawowe i niższe	-0,29	0,90	2985
9	Renciści	-0,26	0,85	1428
10	Nierodzinne wieloosobowe	-0,20	0,76	240
11	Małżeństwo bez dzieci	-0,16	0,86	3416
12	Wielorodzinne bez dzieci	-0,14	0,96	149
13	Wiek 60-64 lata	-0,13	0,90	1829
14	Konkubinat bez dzieci	-0,13	0,79	370
15	Rodziny niepełne	-0,12	0,86	1954
16	Wieś	-0,08	0,98	8693
17	Kobieta	-0,03	0,99	11500
18	Miasto poniżej 20 tys.	-0,02	0,98	2560
19	Inni bierni zawodowo	-0,02	0,94	1625
20	Wykształcenie zasadnicze zawodowe	0,00	1,01	6641
21	Osoba rozwiedziona	0,01	0,94	952
22	Miasto 20-100 tys.	0,02	1,01	4201
23	Wykształcenie średnie	0,03	1,01	6475
24	Mężczyzna	0,04	1,01	10164
25	Wiek 25-34 lata	0,05	0,95	4125
26	Miasto 100-200 tys.	0,07	1,06	1683
27	Wielorodzinne z dziećmi	0,08	1,06	2567
28	Miasto 500+ tys.	0,11	1,00	2447
29	Miasto 200-500 tys.	0,12	1,01	2075
30	Wykształcenie wyższe i policealne	0,12	1,00	5528
31	Małżeństwo z 1 dzieckiem	0,15	1,05	4171
32	Małżeństwo z 3+ dzieci	0,15	1,11	2115
33	Bezrobotni	0,17	1,00	1184
34	Małżeństwo z 2 dzieci	0,19	1,10	3852
35	Osoba w separacji	0,20	0,93	313
36	Mąż/zona	0,24	1,07	12436
37	Pracownicy sektora prywatnego	0,30	1,03	6268
38	Pracownicy sektora publicznego	0,31	1,05	2816
39	Rolnicy	0,34	1,02	1121
40	Wiek 45-59 lat	0,36	1,08	5211
41	Konkubinat z dziećmi	0,37	1,03	338
42	Wiek 35-44 lata	0,43	1,05	3841
43	Przedsiębiorcy	0,48	1,12	1025

5.5. Grupy zawodowe osób aktywnych zawodowo

Poziom cywilizacyjny

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Nauczyciele akademicy	1,38	0,44	97
2	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	1,19	0,63	84
3	Lekarze, weterynarze, dentyści	1,14	0,42	95
4	Pozostali specjaliści	1,09	0,39	126
5	Prawnicy	1,06	0,53	74
6	Specjaliści ds marketingu	1,05	0,35	188
7	Specjaliści ds finansowych	1,03	0,44	180
8	Informatycy i pokrewni	1,03	0,32	191
9	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	1,02	0,31	339
10	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,99	0,55	89
11	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,97	0,35	217
12	Nauczyciele szkół podstawowych	0,96	0,40	331
13	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,92	0,44	204
14	Kierownicy różnych specjalności	0,91	0,44	505
15	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,85	0,37	228
16	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,80	0,52	202
17	Urzędnicy państwowi	0,78	0,40	189
18	Średni personel ds finansowych	0,77	0,46	288
19	Żołnierze zawodowi	0,66	0,45	53
20	Pracownicy obsługi biurowej	0,64	0,53	558
21	Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,63	0,40	76
22	Pozostały średni personel	0,62	0,58	132
23	Technicy	0,59	0,55	181
24	Pielęgniarki i położne	0,48	0,57	151
25	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,46	0,47	74
26	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,43	0,56	232
27	Elektrycy i elektronicy	0,41	0,60	176
28	Sprzedawcy	0,38	0,57	920
29	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,30	0,58	219
30	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,30	0,61	81
31	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,30	0,56	191
32	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,29	0,58	230
33	Pracownicy opieki osobistej	0,27	0,77	75
34	Hutnicy	0,27	0,63	58
35	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,27	0,68	301
36	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,23	0,65	297
37	Kowale i ślusarze	0,20	0,65	209
38	Kolejarze	0,19	0,65	49
39	Monterzy	0,15	0,67	128
40	Formierze, spawacze	0,14	0,67	138
41	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	0,13	0,77	183
42	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,12	0,68	65
43	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,12	0,66	176
44	Malarze i pokrewni	0,07	0,73	67
45	Robotnicy produkcji tekstylnej	0,02	0,71	174
46	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	-0,01	0,60	212
47	Kucharze	-0,04	0,60	89
48	Robotnicy budowlani - stan surowy	-0,07	0,71	276
49	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,11	0,82	122
50	Rolnicy produkcji roślinnej	-0,13	0,81	295
51	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,16	0,79	389
52	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	-0,26	0,83	121
53	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	-0,30	0,85	896
54	Pomoce i sprzątaczk	-0,42	0,76	316
55	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,73	0,88	112

Dobrostan społeczny

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,41	0,70	89
2	Żołnierze zawodowi	0,39	0,97	54
3	Nauczyciele akademicy	0,32	0,96	94
4	Lekarze, weterynarze, dentyści	0,29	0,68	94
5	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,29	0,78	227
6	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,29	0,86	187
7	Informatycy i pokrewni	0,27	0,69	184
8	Pozostali specjaliści	0,26	0,86	127
9	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,22	0,64	75
10	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,20	0,84	82
11	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,19	0,67	225
12	Robotnicy budowlani - stan surowy	0,19	0,89	275
13	Kolejarze	0,19	0,64	48
14	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,18	0,94	286
15	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,17	0,99	331
16	Formierze, spawacze	0,17	0,82	137
17	Elektrycy i elektronicy	0,17	0,64	174
18	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	0,16	0,92	210
19	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,16	0,79	167
20	Nauczyciele szkół podstawowych	0,14	0,81	322
21	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,14	0,82	228
22	Kierownicy różnych specjalności	0,13	0,88	486
23	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,13	1,03	216
24	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,12	1,05	79
25	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,10	1,09	292
26	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,09	0,88	64
27	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	0,09	1,05	111
28	Specjaliści ds marketingu	0,08	0,92	190
29	Prawnicy	0,07	0,91	74
30	Rolnicy produkcji roślinnej	0,06	1,13	285
31	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,04	1,00	871
32	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	0,04	1,18	121
33	Pielęgniarki i położne	0,03	0,78	146
34	Kowale i ślusarze	0,03	0,96	203
35	Hutnicy	0,02	1,13	56
36	Specjaliści ds finansowych	0,01	0,93	180
37	Malarze i pokrewni	0,01	1,19	67
38	Pozostały średni personel	0,00	1,05	127
39	Pracownicy obsługi biurowej	0,00	0,86	536
40	Inni specjaliści ochrony zdrowia	-0,01	0,81	203
41	Kucharze	-0,01	0,80	88
42	Pracownicy opieki osobistej	-0,01	0,85	72
43	Monterzy	-0,01	0,99	128
44	Specjaliści ds administracji i zarządzania	-0,02	1,04	206
45	Sprzedawcy	-0,02	0,96	904
46	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	-0,03	0,89	193
47	Urzednicy państwowi	-0,03	1,03	184
48	Kelnerzy, barmani i stewardzi	-0,03	0,75	77
49	Robotnicy produkcji tekstylnej	-0,03	1,06	176
50	Technicy	-0,04	0,85	179
51	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	-0,07	1,00	188
52	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,08	1,00	386
53	Średni personel ds finansowych	-0,11	,88	285
54	Pomoce i sprzątaczk	-0,12	1,08	307
55	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,21	1,20	115

Dobrobyt materialny

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	1,98	1,78	77
2	Lekarze, weterynarze, dentyści	1,98	2,16	77
3	Prawnicy	1,17	1,61	67
4	Nauczyciele akademicy	1,11	1,33	74
5	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	1,05	0,97	74
6	Kierownicy różnych specjalności	1,03	1,19	435
7	Specjaliści ds marketingu	0,97	1,11	177
8	Pozostali specjaliści	0,87	0,87	120
9	Specjaliści ds finansowych	0,85	1,75	149
10	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,84	1,26	188
11	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,83	1,04	316
12	Informatycy i pokrewni	0,70	1,05	176
13	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,67	0,93	196
14	Nauczyciele szkół podstawowych	0,56	0,86	299
15	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,55	1,01	196
16	Średni personel ds finansowych	0,54	0,84	250
17	Urzędnicy państwowi	0,52	0,77	172
18	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,39	0,78	176
19	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,35	0,61	73
20	Pielęgniarki i położne	0,34	0,82	140
21	Pracownicy obsługi biurowej	0,34	0,92	481
22	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,34	0,92	180
23	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,28	0,71	217
24	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,24	0,92	61
25	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,23	0,62	217
26	Żołnierze zawodowi	0,22	0,65	49
27	Technicy	0,22	0,98	143
28	Hutnicy	0,22	0,71	49
29	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,20	0,69	77
30	Formierze, spawacze	0,19	0,81	129
31	Elektrycy i elektrycy	0,19	0,80	164
32	Kolejarze	0,15	0,63	48
33	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,14	0,78	272
34	Kucharze	0,10	0,85	80
35	Sprzedawcy	0,09	0,77	847
36	Pozostały średni personel	0,07	0,81	118
37	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,05	0,66	203
38	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,04	0,61	165
39	Rolnicy produkcji roślinnej	0,00	0,80	260
40	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,00	0,75	265
41	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	-0,01	0,90	175
42	Kowale i ślusarze	-0,01	0,83	194
43	Pracownicy opieki osobistej	-0,02	0,87	69
44	Monterzy	-0,05	0,76	115
45	Kelnerzy, barmani i stewardzi	-0,08	0,64	69
46	Malarze i pokrewni	-0,12	0,84	68
47	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	-0,14	1,01	112
48	Robotnicy produkcji tekstylnej	-0,15	0,69	170
49	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	-0,16	0,72	817
50	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,18	0,78	110
51	Robotnicy budowlani - stan surowy	-0,20	0,79	249
52	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	-0,21	0,80	204
53	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,29	0,84	373
54	Pomoce i sprzątaczk	-0,30	0,87	297
55	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,35	0,75	112

Patologie (im wyższa wartość tym więcej patologii)

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Pielęgniarki i położne	-0,26	0,56	153
2	Pracownicy opieki osobistej	-0,23	0,61	76
3	Fryzjerzy, kosmetyczki	-0,21	0,66	75
4	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	-0,16	0,68	903
5	Robotnicy produkcji tekstylnej	-0,13	0,65	177
6	Pozostali specjaliści	-0,11	0,93	127
7	Średni personel ds finansowych	-0,11	0,76	289
8	Żołnierze zawodowi	-0,10	0,97	55
9	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,10	1,09	115
10	Pracownicy obsługi biurowej	-0,09	0,89	557
11	Kucharze	-0,09	0,74	89
12	Kelnerzy, barmani i stewardzi	-0,08	0,77	77
13	Nauczyciele szkół podstawowych	-0,07	1,04	334
14	Prawnicy	-0,07	1,10	74
15	Kolejarze	-0,07	0,77	49
16	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	-0,03	0,89	203
17	Pomoce i sprzątaczk	-0,02	0,75	317
18	Specjaliści ds finansowych	-0,01	1,39	179
19	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	-0,01	0,71	212
20	Rolnicy produkcji roślinnej	0,00	0,94	294
21	Monterzy	0,01	0,67	128
22	Technicy	0,02	0,97	182
23	Sprzedawcy	0,02	1,04	930
24	Nauczyciele akademicki	0,03	1,06	97
25	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,04	0,93	192
26	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,05	0,95	232
27	Urzędnicy państwowi	0,05	0,84	189
28	Kierownicy różnych specjalności	0,06	0,99	506
29	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,07	0,92	64
30	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,08	1,30	217
31	Pozostały średni personel	0,08	1,13	133
32	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,10	1,02	237
33	Formierze, spawacze	0,10	0,96	139
34	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,13	1,12	340
35	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,13	0,91	222
36	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,13	1,01	230
37	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,14	1,10	203
38	Elektrycy i elektonicy	0,14	1,02	181
39	Robotnicy obróbki drewna, papirnicy, stolarze	0,14	1,04	176
40	Lekarze, weterynarze, dentyści	0,15	1,16	95
41	Specjaliści ds marketingu	0,15	1,07	191
42	Kowale i ślusarze	0,15	1,02	212
43	Inni robotnicy przy pracach prostych	0,15	1,12	396
44	Hutnicy	0,18	1,00	58
45	Informatycy i pokrewni	0,21	1,27	191
46	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,22	0,88	89
47	Robotnicy budowlani - stan surowy	0,22	1,00	280
48	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	0,26	1,03	185
49	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,26	1,18	296
50	Malarze i pokrewni	0,27	0,98	67
51	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,27	1,08	301
52	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	0,34	1,13	123
53	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,37	1,15	81
54	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	0,46	0,99	122
55	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,98	2,04	84

Kapitał społeczny

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	1,47	1,63	82
2	Nauczyciele akademicy	1,44	1,80	95
3	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,91	1,31	89
4	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,88	1,26	203
5	Nauczyciele szkół podstawowych	0,88	1,38	327
6	Pozostali specjaliści	0,72	1,22	124
7	Żołnierze zawodowi	0,65	1,47	54
8	Pozostały średni personel	0,64	1,34	131
9	Specjaliści ds finansowych	0,54	1,35	174
10	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,51	1,16	214
11	Kierownicy różnych specjalności	0,48	1,14	488
12	Specjaliści ds marketingu	0,42	1,06	187
13	Prawnicy	0,41	1,21	74
14	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,39	1,23	328
15	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,32	1,03	224
16	Urzędnicy państwowi	0,32	1,04	183
17	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,31	1,08	201
18	Lekarze, weterynarze, dentyści	0,28	1,09	89
19	Technicy	0,25	0,86	173
20	Informatycy i pokrewni	0,23	1,00	188
21	Kolejarze	0,20	1,03	45
22	Pielęgniarki i położne	0,13	0,87	149
23	Średni personel ds finansowych	0,13	0,86	280
24	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,13	1,12	63
25	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,13	0,99	871
26	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	0,11	1,07	182
27	Pracownicy obsługi biurowej	0,09	0,99	537
28	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,09	1,10	231
29	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,06	0,99	80
30	Pracownicy opieki osobistej	0,04	1,01	73
31	Rolnicy produkcji roślinnej	0,04	0,90	289
32	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,04	0,82	296
33	Elektrycy i elektronicy	0,02	0,86	180
34	Malarze i pokrewni	0,00	0,95	65
35	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,07	0,85	114
36	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	-0,08	0,91	123
37	Kelnerzy, barmani i stewardzi	-0,09	1,21	77
38	Kucharze	-0,11	0,77	89
39	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	-0,11	0,75	184
40	Sprzedawcy	-0,14	0,86	917
41	Kierowcy ciężarówek i autobusów	-0,14	0,77	222
42	Kowale i ślusarze	-0,15	0,88	201
43	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	-0,15	0,79	167
44	Fryzjerzy, kosmetyczki	-0,17	0,85	74
45	Robotnicy produkcji tekstylnej	-0,18	0,76	167
46	Hutnicy	-0,18	0,72	58
47	Formierze, spawacze	-0,20	0,85	139
48	Mechanicy maszyn i urządzeń	-0,22	0,84	218
49	Pomoce i sprzętaczkę	-0,22	0,72	310
50	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,25	0,84	383
51	Robotnicy budowlani - wykończenie	-0,27	0,70	289
52	Monterzy	-0,27	0,64	121
53	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,28	0,72	121
54	Robotnicy budowlani - stan surowy	-0,29	0,82	275
55	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	-0,35	0,65	203

Dobrostan fizyczny

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Żołnierze zawodowi	0,60	0,38	55
2	Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,52	0,46	76
3	Specjaliści ds finansowych	0,49	0,51	174
4	Malarze i pokrewni	0,48	0,59	67
5	Prawnicy	0,47	0,65	72
6	Hutnicy	0,47	0,52	57
7	Informatycy i pokrewni	0,46	0,70	187
8	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,46	0,64	215
9	Pozostali specjaliści	0,44	0,59	126
10	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,44	0,58	226
11	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,41	0,68	327
12	Elektrycy i elektronicy	0,41	0,58	177
13	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,38	0,60	183
14	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,37	0,60	288
15	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,36	0,65	69
16	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,35	0,61	81
17	Kierownicy różnych specjalności	0,34	0,63	494
18	Technicy	0,34	0,73	177
19	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,34	0,67	230
20	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,34	0,68	297
21	Urzędnicy państwowi	0,33	0,66	181
22	Lekarze, weterynarze, dentyści	0,32	0,65	86
23	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	0,32	0,71	117
24	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,31	0,69	230
25	Robotnicy budowlani - stan surowy	0,30	0,69	273
26	Kowale i ślusarze	0,30	0,70	210
27	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,29	0,86	201
28	Specjaliści ds marketingu	0,29	0,70	185
29	Formierze, spawacze	0,29	0,65	138
30	Monterzy	0,29	0,74	120
31	Kolejarze	0,29	0,79	49
32	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,28	0,67	211
33	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	0,28	0,70	204
34	Nauczyciele szkół podstawowych	0,27	0,68	329
35	Sprzedawcy	0,27	0,72	894
36	Średni personel ds finansowych	0,26	0,78	284
37	Rolnicy produkcji roślinnej	0,26	0,68	289
38	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,24	0,81	196
39	Pozostały średni personel	0,24	0,90	130
40	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,23	0,71	84
41	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,23	0,67	64
42	Pracownicy obsługi biurowej	0,21	0,75	543
43	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,16	0,67	89
44	Kucharze	0,15	0,72	88
45	Nauczyciele akademicy	0,14	0,74	95
46	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,14	0,79	870
47	Robotnicy produkcji tekstylnej	0,14	0,82	170
48	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,13	0,80	169
49	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	0,11	0,92	123
50	Pielęgniarki i położne	0,10	0,89	151
51	Pracownicy opieki osobistej	0,08	0,75	74
52	Inni robotnicy przy pracach prostych	0,04	0,92	385
53	Pomoce i sprzątaczk	-0,01	0,84	308
54	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,09	0,89	114
55	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	-0,27	1,22	181

Dobrostan psychiczny

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
1	Informatycy i pokrewni	0,67	0,59	166
2	Nauczyciele akademicki	0,50	0,65	97
3	Prawnicy	0,48	0,62	73
4	Lekarze, weterynarze, dentyści	0,47	0,76	90
5	Kierownicy różnych specjalności	0,46	0,70	471
6	Pozostali specjaliści	0,46	0,78	121
7	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,45	0,67	220
8	Fryzjerzy, kosmetyczki	0,44	0,80	63
9	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,43	0,72	76
10	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,43	0,74	324
11	Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,43	0,66	76
12	Kolejarze	0,43	0,67	45
13	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,40	0,74	75
14	Specjaliści ds finansowych	0,38	0,71	169
15	Specjaliści ds marketingu	0,38	0,73	179
16	Nauczyciele szkół podstawowych	0,36	0,75	305
17	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,36	0,77	81
18	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,36	0,83	204
19	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,36	0,60	211
20	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,34	0,73	190
21	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,34	0,73	206
22	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,33	0,76	193
23	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,33	0,59	210
24	Elektrycy i elektronicy	0,33	0,77	175
25	Żołnierze zawodowi	0,32	0,73	50
26	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,32	0,79	166
27	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,32	0,70	173
28	Formierze, spawacze	0,31	0,88	133
29	Hutnicy	0,31	0,62	55
30	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,30	0,74	280
31	Monterzy	0,30	0,74	116
32	Technicy	0,27	0,78	177
33	Średni personel ds finansowych	0,26	0,76	271
34	Robotnicy budowlani - stan surowy	0,24	0,84	256
35	Pracownicy obsługi biurowej	0,23	0,83	534
36	Kucharze	0,23	0,76	81
37	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,23	0,78	61
38	Pozostały średni personel	0,22	1,18	128
39	Sprzedawcy	0,19	0,84	857
40	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,19	0,78	280
41	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	0,17	0,74	197
42	Urzędnicy państwowi	0,16	0,86	174
43	Kowale i ślusarze	0,14	0,87	197
44	Rolnicy produkcji roślinnej	0,13	0,90	267
45	Pielęgniarki i położne	0,10	0,84	139
46	Malarze i pokrewni	0,09	0,84	62
47	Pracownicy opieki osobistej	0,06	0,78	74
48	Robotnicy produkcji tekstylnej	0,06	0,90	159
49	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	0,01	1,03	169
50	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	0,01	0,85	117
51	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,00	0,91	823
52	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	-0,01	1,20	111
53	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	-0,06	0,88	101
54	Pomoce i sprzątaczk	-0,11	1,00	291
55	Inni robotnicy przy pracach prostych	-0,13	1,01	369

Stres życiowy (im wyższa wartość tym większy stres)

Ranga	Grupa zawodowa	Średnia	SD	N
53	Informatycy i pokrewni	-0,07	0,99	185
54	Fryzjerzy, kosmetyczki	-0,07	0,85	73
55	Lekarze, weterynarze, dentyści	0,07	0,87	92
56	Kolejarze	0,07	1,11	48
57	Prawnicy	0,10	1,07	74
58	Rolnicy produkujący na potrzeby własne	0,10	0,93	112
59	Pozostali specjaliści	0,14	1,15	124
60	Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,18	1,11	198
61	Kelnerzy, barmani i stewardzi	0,18	0,83	76
62	Mechanicy maszyn i urządzeń	0,18	0,93	218
63	Nauczyciele akademicy	0,19	1,07	94
64	Specjaliści ds finansowych	0,19	1,05	178
65	Operatorzy maszyn i urządzeń górniczych	0,20	0,98	80
66	Inżynierowie, architekci, projektanci i pokrewni	0,24	0,99	340
67	Pozostały średni personel	0,24	0,99	130
68	Nauczyciele szkół podstawowych	0,25	1,04	327
69	Kucharze	0,25	0,91	89
70	Pracownicy usług ochrony (strażacy, policjanci i pokrewni)	0,25	1,08	185
71	Technicy	0,26	1,10	181
72	Monterzy	0,26	0,95	125
73	Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,27	1,06	195
74	Twórcy, artyści, literaci, dziennikarze	0,27	0,97	82
75	Kierowcy ciężarówek i autobusów	0,27	0,96	230
76	Operatorzy innych maszyn i urządzeń	0,28	0,95	297
77	Żołnierze zawodowi	0,29	1,12	55
78	Robotnicy budowlani - stan surowy	0,29	1,02	273
79	Sprzedawcy	0,30	1,04	919
80	Średni personel ds finansowych	0,31	1,07	288
81	Formierze, spawacze	0,31	1,02	138
82	Pracownicy ds ewidencji i transportu	0,33	0,95	232
83	Rolnicy produkcji roślinnej	0,33	1,10	289
84	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej	0,33	1,02	882
85	Specjaliści ds marketingu	0,34	1,03	187
86	Malarze i pokrewni	0,34	0,81	67
87	Robotnicy budowlani - wykończenie	0,36	1,05	294
88	Elektrycy i elektrycy	0,36	1,13	180
89	Specjaliści ds administracji i zarządzania	0,37	1,01	215
90	Pracownicy obsługi biurowej	0,37	1,10	552
91	Pozostali pracownicy usług osobistych	0,37	1,10	65
92	Kowale i ślusarze	0,38	1,09	210
93	Robotnicy gdzie indziej niesklasyfikowani	0,38	1,15	122
94	Kierownicy różnych specjalności	0,39	1,07	497
95	Kierowcy samochodów osobowych i dostawczych	0,40	1,16	189
96	Urzędnicy państwowi	0,41	1,05	185
97	Robotnicy w przetwórstwie spożywczym	0,41	1,00	207
98	Inni robotnicy przy pracach prostych	0,41	1,10	387
99	Pracownicy opieki osobistej	0,43	1,00	73
100	Pomoce i sprzątaczk	0,44	1,22	314
101	Robotnicy obróbki drewna, papiernicy, stolarze	0,45	1,01	171
102	Pielęgniarki i położne	0,47	1,02	148
103	Hutnicy	0,49	1,23	56
104	Robotnicy produkcji tekstylnej	0,50	1,14	176
105	Agenci i pośrednicy handlowi i biznesowi	0,51	1,06	227
106	Robotnicy pomocniczy w górnictwie i budownictwie	0,54	1,07	118
107	Przedstawiciele władz i dyrektorzy	0,58	1,05	86